DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada

Dr. Ali Fuat Örenç

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.or

Yakındönem Tarihimizde
Rodos ve Oniki Ada

Dr. Ali Fuat Örenç

İSTANBUL, 2006

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

YAZAR HAKKINDA

Ali Fuat ÖRENÇ, 1969 yılında SAMSUN-ÇARŞAMBA'da doğdu. İlk ve orta tahsilini burada tamamladı. 1992'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olarak, aynı yıl Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans proğramına dahil oldu. 1993'de Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. Prof. Dr. Ali İhsan GENCER danışmanlığında, 1995'de Yüksek Lisansını, 2002'de de Doktorasını tamamlayarak, Temmuz 2004'te öğretim üyeliği kadrosuna atandı. Dr. ÖRENÇ, 1997-2003 tarihleri arasında Dışişleri Bakanlığı, YÖK ve SAEMK'nin yürüttüğü muhtelif bilimsel projelere katılarak *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tahçesi*, (Ed. C. Küçük), Ankara 2002; *A Short History of The Period of Ottoman Sovereignty of The Aegean Islands*, (Ed. C. Küçük), Ankara 2002; *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, (Ed. C. Küçük); Ankara 2002; *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, (Ed. İ. Bostan), Ankara 2003; *Trablus ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları*, (Ed. İ. Bostan-A. Kurumahmut), Ankara 2003 adlı eserlerin hazırlanmasında yer aldı. Dr. ÖRENÇ, hâlen aynı üniversitede Ege Denizi, Ege Adaları ve Türk-Yunan ilişkileri üzerinde akademik çalışmalarını sürdürmekte olup, evli ve bir çocuk babasıdır

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yakındönem Tarihimizde
Rodos ve Oniki Ada

Dr. Ali Fuat Örenç

DOĞU KÜTÜPHANESİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yakındönem Tarihimizde
Rodos ve Oniki Ada

Dr. Ali Fuat Örenç

Yayın Yönetmeni
Erol Cihangir

Grafik Uygulama
Ahmet Şener

Redaksiyon
Erol Cihangir

Mizanpaj
Hasan Demir (0212) 520 34 19

1. Baskı, 2006, Kasım, İstanbul

Ofset Baskı
Çetin Matbaacılık, Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi
C Blok No: 248 Tel: (0212) 576 59 85 Topkapı/İSTANBUL

© Bu kitabın bütün yayın hakları Kültür Bakanlığı
Telif Hakları Mukavelesi gereği yayınevine aittir..

MİLLETLERARASI NEŞRİYAT NUMARASI
ISBN 9944-397-09-9

DOĞU KÜTÜPHANESİ
Ticarethane Sokağı, Tevfik Kuşoğlu İşhanı Nu: 41/16
Cağaloğlu-İSTANBUL. Tel: (0212) 520 27 19
web: www.dogukutuphanesi.com
e-mail: bilgi@dogukutuphanesi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER, 5
KISALTMALAR, 11
TABLOLAR LİSTESİ, 14
ÖNSÖZ, 17

GİRİŞ
YAKINÇAĞ BAŞLARINA KADAR DOĞU AKDENİZ ve RODOS ADASI'NIN DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ
-Türk Hakimiyeti Öncesi Rodos ve Doğu Akdeniz'deki Önemi,25
-Rodos ve Oniki Ada'da Türk İdaresinin Kurulması, 45

BİRİNCİ BÖLÜM
YAKINDÖNEM TARİHİMİZDE CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD EYALETİ/VİLÂYETİ'NİN DURUMU ve RODOS ile BAĞLI ADALARIN İDARÎ KURUMLARI TEŞKİLÂTI

I- CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD EYALETİ'NİN TEŞKİLİ ve RODOS ile BAĞLI MAHALLERİN İDARÎ KURUMLARI TEŞKİLÂTI, 61
A-Yakındönem Başlarında Eyaletin Durumu, 61
B- 1849 Yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin Yeniden Teşkili ve Rodos Adası, 66
C-Eyalet Bünyesinde Rodos ve Bağlı Mahaller İdarî Kurumları Teşkilâtı, 70
1-Rodos Mutasarrıflığı Teşkilâtı, 70
a-Mutasarrıf Tayinleri, 70
b- Mutasarrıfların Görev ve Yetkileri,73
2-Tanzimat Sürecinde Rodos Muhassıllığı Teşkilâtı, 79
a- Muhassıl Tayini, 79
b- Muhassıllığın İdarî Yapısı,79
3- Tanzimat Sürecinde Rodos Kaymakamlığı Teşkilâtı, 84
a- Kaymakam Tayinleri, 84
b- Kaymakamlığın İdarî Yapısı, 86
4-Eyalet Merkezi Olarak Rodos ve Bağlı Mahaller Teşkilâtı, 90

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

a- Eyalet Valisi Tayinleri, 90
b- Eyaletin İdarî Yapısı, 92
5- Tanzimat Sürecinde Sultan Abdülmecid'in Rodos Seyahati, 106

II-CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD VİLÂYETİ'NİN TEŞKİLİ ve RODOS ile BAĞLI ADALARIN İDARÎ KURUMLARI TEŞKİLÂTI, 109

A-1864 ve 1867 Nizamnâmeleri'ne Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti ve Rodos, 109
1- Nizamnâmeler Uyarınca Yeni Vilâyet Merkezleri, Oluşan Mülkî Yapı ve Rodos, 109
2- 1867 Sonrası Vilâyet İdarî Yapısını Islah Girişimleri ve Rodos ile Bağlı Adaların Durumu, 113

B- Meşrutiyet Dönemlerinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti ve Rodos, 117
1- Kanun-ı Esasî'nin İlanı Sonrası Vilâyetin Durumu ve Rodos, 117
a- 1877'de Vilâyet Merkezi'nin Rodos'a Nakli ve Mülkî Düzenlemeler, 117
b- 1880'de Vilâyet Merkezinin Sakız Adası'na Taşınması ve Mülkî Yapı, 122
c- 1887'de Rodos'un Tekrar Vilâyet Merkezi Oluşu, 123
2- II. Meşrutiyet Sonrası Vilâyetin Durumu ve Rodos, 125

C-Vilâyet Teşkilâtında Rodos ve Bağlı Adaların İdarî Kurumları, 127
1-Vilâyetin İlk Teşkilinde Rodos ve Bağlı Adalar Teşkilâtı, 127
a- Vali ve Kaymakam Tayinleri, 127
b- Rodos Sancağı'nın İdarî Teşkilâtı, 129
2-Vilâyet Merkezi Olarak Rodos ve Bağlı Adalar Teşkilâtı, 135
a- Vali Tayinleri, 135
b- Rodos ve Bağlı Mahallerde Vilâyet Merkez ile Kaza İdarî Teşkilâtı, 136
3- Rodos Belediye İdaresi Teşkilâtı, 144
4- Diğer Yönetim Kurumları, 155
a- Muhtar, Kocabaşı, Yahudibaşıları, 155
b- Köy İhtiyar Heyetleri, 160

D- İtalyan-Yunan İşgalleri Sonrası Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Durumu ve Rodos, 161
1- İtalyan İşgali ve Rodos ile Bağlı Adaların Durumu, 161
a- İşgalin Gelişimi ve Rodos'ta Meydana Gelen Olaylar, 161
b- İtalyan İşgali Sonrası Vilâyetin İdarî Durumu, 165
2- Yunan İşgali Sonrası Ege Adaları, 168

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

a- Yunan İşgali ve Adalara Dair Müzakereler, 168
b- Yunan İşgali Sonrası Rodos ve Bağlı Adaların Durumu, 172

İKİNCİ BÖLÜM
YAKINDÖNEMDE RODOS ADASI'NIN SOSYAL YAPISI ve KURUMLARI,

I-RODOS'UN İSKAN MAHALLERİ ve DEMOGRAFİK YAPISI, 179
A- İskan Mahallerinin Durumu, 179
1-Rodos Şehri, Mahalle ve Varoşları, 179
2-Rodos'un Kaza ve Köylerinin Durumu, 193
B-Rodos'un Demografik Yapısı, 197
1- XIX. Yüzyılda Nüfus Hareketleri, 197
2- Rodos Şehri ile Köylerde Doğum-Ölüm Oranları, 210
a- Doğum Vak'alarının Nüfusa Oranı, 210
b- Ölüm Vak'alarının Nüfusa Oranı, 221
C- Devletin Rodos'a Yönelik İskân Politikaları, 228
1-Göç, Sürgün ve Muhacir İskânının Ada Nüfusuna Etkisi, 228
a- İskâna Yönelik Göç ve Sürgünler, 228
b- Adaya Çerkez ve Girit Muhacirleri İskânı, 235
2-Siyasî Sürgünlerin Nüfusa Etkisi, 239
a- Siyasî Sürgün Sebepleri ve Sürgünlerin Yaşam Şartları, 239
b- Rodos'ta 31 Mart Vak'ası Sürgünleri, 249
c- Rodos'ta Yemenli Sürgünler, 253
3- Afrikalı Kölelerin Nüfusa Etkisi, 258

II- RODOS'TA EĞİTİM KURUMLARI, 262
A-Müslüman Eğitim Kurumları, 262
1-Dinî Eğitim, 262
a- Mektepler, 262
b- Medreseler, 263
c- Dergâhlar, 268
d- Rodos Fethi Paşa Kütüphânesi, 270
2-Diğer Eğitim Kurumları, 271
a- İlk Öğretimde Sıbyan ve İbtidaî Mektepler, 271
b- Rodos Erkek ve Kız Rüşdiye Mektepleri, 273
c- Rodos İdadî Mektebi, 277
d- Rodos Maarif Müdürlüğü ve Cemiyet-i İlmiye Teşkilâtı, 279
B- Rodos Gayrimüslimleri Eğitim Kurumları, 281

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1-Yahudi Eğitim Kurumları, 281
2-Rum Eğitim Kurumları, 283
3-Katolik Eğitim Kurumları , 286
III-RODOS'TA SAĞLIK HİZMETLERİ, 291
A-Hastahâne ve Bağlı Hizmetler, 291
1- Resmî Sağlık Hizmetleri Teşkilâtı, 291
2-Özel Sağlık Hizmetleri, 296
B-Rodos ve Bağlı Mahallerde Karantina Uygulamaları, 297

IV- RODOS ve BAĞLI MAHALLERDE ADALET TEŞKİLÂTI, 309
A-Mahkemeler, 309
1- Rodos ve Bağlı Mahallerde Şer'î Mahkemeler, 309
a- Şer'î Mahkemelerin Yapısı ve İşleyişi, 309
b- İşgal Sonrası Şer'î Mahkemelerin Durumu ve Müdafa-i Hukuk-ı İslamiye Cemiyeti'nin Kuruluşu, 314
2-Nizamiye Mahkemeleri, 315
a- Rodos ve Bağlı Mahaller Nizamiye Mahkemelerinin Yapısı, 315
b- İşgal Sonrası Nizamiye Mahkemelerinin Durumu, 321
B- Rodos Erkek ve Kadın Hapishâneleri, 323
1- Erkek Hapishâneleri ve Mahkumların Durumu, 323
2- Kadın Hapishâneleri, 338
3- İşgal Sonrası Mahkumların Durumu, 339

V-RODOS'TA ULAŞIM ve HABERLEŞME, 340
A-Ulaşım Hizmetleri, 340
1-Ada İçi Ulaşım Araçları ve Yolların Durumu, 340
2-Deniz Ulaşımı, 342
B-Rodos'ta Haberleşme Hizmetleri, 346
1-Posta Muameleleri, 346
2-Telgraf ve Telefon İşletmeleri, 347

VI-RODOS MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM VAKIF ve DİNÎ ESERLERİ, 353
A-Türk Vakıf Eserleri, 353
1- Kanunî Sultan Süleyman Vakfı ve Külliyesi, 353
2- Diğer Vakıf Eserleri, 366
B-Gayrimüslim Dinî Kurumları, 386
1-Yahudi Dinî Kurumları, 386
2-Rum Dinî Kurumları, 387

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

VII-RODOS'TA MEYDANA GELEN DOĞAL AFETLER, ETKİLERİ ve YAPILAN YARDIMLAR, 393
A-1856 ve 1863 Rodos Depremleri, 393
1- 1856 Depreminin Etkileri ve Yapılan Yardımlar, 393
2- 1863 Depreminin Etkileri ve Yapılan Yardımlar, 402
B-Yıldırım Düşmesi Sonucu Adada Meydana Gelen Patlamalar ve Etkileri, 407
1- 1846 Patlaması ve Etkileri, 407
2- 1856 Hadisesi ve Etkileri, 408

VIII-RODOS BASINI, 411
A-Rodos Vilâyet Matbaası, 411
B- Gazeteler, 413

IX-RODOS'TA GÜVENLİK TEŞKİLÂTI, 415
A-Rodos Kalesi, 415
1-Kale Muhafızları: Yerli Topçu, Nizamiye ve Bahriye Askerleri, 415
2-Rodos Kalesi'nin Lojistiği, 424
a- Kalenin Mühimmat Durumu, 424
b- Kalenin Erzak Stokları, 440
B-Rodos ve Bağlı Mahaller İnzibat Güçleri, 445
1- Zabtiye Kuvvetleri, 445
2-Jandarma Kuvvetleri, 449
3- Rodos ve Bağlı Mahaller Polis Teşkilâtı, 454
a- Polis ve Hafiyeler, 454
b- İşgal Sonrası Polislerin Durumu, 459
4-Maiyet Gemileri, 462

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YAKINDÖNEMDE RODOS ADASI'NIN EKONOMİK DURUMU

I-RODOS ADASI'NDA MESLEK GRUPLARI, 467
A-Memurlar, 467
B-Esnaf, 468
C-İşçiler, 474
D-Çiftçi ve Rençberler, 476

II-RODOS'TA TARIM, 479
A-Ekili Tarım Alanlarının Durumu, 479

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

B-Dikili Tarım Alanlarının Durumu, 785

III-RODOS'TA HAYVANCILIK, 489
A-Küçükbaş Hayvancılık, 489
B-Büyükbaş Hayvancılık, 491
C-Av Hayvanları, 493

IV- RODOS ORMANLARININ DURUMU, 494

V- RODOS'TA SANAYİİ ve ENDRÜSTRİ KOLLARI, 498
A-İmalat Sektörleri, 498
1- Değirmen ve Yağhâneler, 498
2-Diğer İşletmeler, 503
B-Rodos'ta Gemi İnşa Faaliyetleri, 505
C- Rodos'ta ve Bağlı Mahallerde Süngercilik, 509

VI- RODOS'TA TİCARET, 513
A-Rodos Limanları'nın Durumu, 513
1- Liman İdaresi ve İnşaatlar, 513
2- Rodos Kömür Ambarı, 514
3- Fener İdaresi, 516
B- Rodos'un Ticaret Hacmi, 516
C-Rodos'un İthalât ve İhracât Kalemleri, 519

VII- RODOS ve ONİKİ ADA MÂLİYESİ ile ALINAN VERGİLER, 525
A-Rodos ve Bağlı Mahaller Mâliye Bürokrasisi, 525
B- Adada Alınan Vergiler, 529
1- Raiyyet Vergisi ve Ada Bütçesine Etkisi, 529
2- Diğer Vergilerin Ada Bütçesine Etkisi, 541
C-Rodos'ta Finans Kurumları, 551
1-Ada Mal Sandığı, 551
2-Bankalar, 552
a- Ziraat ve Osmanlı Bankaları Şubeleri, 552
b- İşgal Sonrası Bankaların Durumu, 554

SONUÇ, 555
KAYNAKÇA, 559
DİZİN, 577

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR

A. AMD:	Sadâret Amedî Kalemi
A. DVN:	Sadâret Divân-ı Hümâyun Kalemi
A. DVN. DVE:	Bâb-ı Âsafi Düvel-i Ecnebiyye Kalemi
A. MKT:	Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi
A. MKT. DV:	Sadâret Mektubî Kalemi Devâir
A. MKT. MHM:	Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Mühimme
A. MKT. MVL:	Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Kısmı
A. MKT. NZD:	Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir
A. MKT. UM:	Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât
A. mlf:	Aynı müellif
A. MTZ. SM:	Sadâret Evrakı Mümtâze Kalemi-Sisam
A. MTZ. TG. AM:	Sadâret Evrakı Mümtâze Kalemi-Trablusgarb
A. TŞF:	Bâb-ı Âsafi Teşrifat Kalemi
AD:	Ayniyat Defterleri
ATGE:	Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
BA:	Başbakanlık Arşivi
bk.:	Bakınız
BEO:	Bâbıâli Evrak Odası
C. ADL:	Cevdet-Adliye
C. AS:	Cevdet-Askeri
C. BH:	Cevdet-Bahriye
C. DH:	Cevdet-Dâhiliye
C. HR:	Cevdet-Hariciye
C. İ:	Cevdet-İktisat
C. ML:	Cevdet-Mâliye
C. MRF:	Cevdet-Maarif
C. SH:	Cevdet-Sıhhiye
C. ZB:	Cevdet-Zabtiye
CBSAD:	Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Ahkâm Defterleri
CBSS:	Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Salnâmesi
Çev. :	Çeviren
D. CRD:	Bâb-ı Defteri Ceride Odası
DH. EUM. KADL:	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısm-ı Adlî Kalemi
DH. EUM. MH:	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhâbere Kalemi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DH. EUM. MEM:	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi
DH. EUM. THR:	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirât
DH. EUM. 3. Şb:	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye 3. Şube
DH. KMS:	Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH. İ. UM:	Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiye
DH. İD:	Dâhiliye Nezâreti İdare Kısmı
DH. MB. HPS:	Dâhiliye Nezâreti Mebânî-i Emîriye Hapishâneler Müdüriyeti
DH. MKT:	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DH. MTV:	Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı
DH. MUİ:	Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
DH. SAİD:	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Defterleri
DH. SN. THR:	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirât Kalemi
DH. SYS:	Dâhiliye Nezâreti Siyasî Evrak
DH. ŞFR:	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
DH. UMVM:	Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mâliye ve Varidât Müdüriyeti
DH. İ.UM:	Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye
DH. TMIK. S:	Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muâmelet ve Islahât Komisyonu
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed:	Editör
EV:	Evkaf Nezâreti Defterleri
fr.:	Frank
GGD:	Gelen-Giden Defterleri
HAT:	Hatt-ı Hümayun
HR. HMŞ. İŞO:	Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası
HR. İ.:	Hâriciye Nezâreti İdare Kısmı
HR. MKT:	Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi
HR. SYS:	Hâriciye Nezâreti Siyasî Evrak
HR. TO:	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası
İA:	İslam Ansiklopedisi
İ. ASK:	İrâde-Askeri
İ. DA:	İrâde-Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye
İ. DH:	İrâde-Dâhiliye
İ. EVK:	İrâde-Evkâf
İ. GRD:	İrâde-Girit
İ. HR:	İrâde-Hâriciye
İ. HRB:	İrâde-Harbiye
İ. HUS:	İrâde-Hususî
İ. İLM:	İrâde-İlmiye
İ. MAL:	İrâde-Mâliye
İ. MM:	İrâde-Meclis-i Mahsus
İ. MSM:	İrâde-Mesâil-i Mühimme
İ. MRF:	İrâde-Maarif
İ. MSR:	İrâde-Mısır
İ. MVL:	İrâde-Meclis-i Vâlâ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İ. OM:	İrâde-Orman-Maadin
İ. PT:	İrâde-Posta Telgraf
İ. RSM:	İrâde-Rüsumat
İ. SH:	İrâde-Sıhhiye
İ. ŞD:	İrâde-Şurâ-yı Devlet
İ. TAL:	İrâde-Taltifat
İ. TPH:	İrâde-Tophâne-i Âmire
KK:	Kâmil Kepeci Tasnifi
kr.:	Kuruş
MAD:	Mâliyeden Müdevver Defterler
MD:	Mühimme Defterleri
MKD:	Mukteza Defterleri
ML. CRD:	Mâliye Nezâreti Ceride Muhasebesi Defterleri
ML.VRD. TMT:	Mâliye Nezâreti Temettuat
ML. MSF:	Mâliye Nezâreti Mesârifat
ML.VRD. CMH:	Mâliye Nezâreti Varidât Cizye Muhasebe Kalemi
M.Ö:	Milattan Önce
M. SCL:	Maarif Nezâreti Sicil Evrakı
MV:	Meclis-i Vükela Mazbataları
ND:	Nâme-i Hümâyun Defterleri
nr.:	Numara
s.:	Sayfa
SDAO:	Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
ŞD:	Şurâ-yı Devlet Evrâkı
Trc:	Tercüme eden
vd:	Ve devamı
Y. A. Hus:	Yıldız Hususî Maruzât
Y. A. Res:	Yıldız Resmî Maruzât
Yay:	Yayınlayan/Yayına Hazırlayan
Y. Mtv:	Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. SGE:	Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arizaları
Y. PRK:	Yıldız Perakende Evrakı
Y. PRK. ASK:	Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y. PRK. AZJ:	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y. PRK. DH:	Yıldız Perakende Dahilî Maruzat
Y. PRK. KOM:	Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y. PRK. OMZ:	Yıldız Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. SH:	Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. UM:	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı
YEE:	Yıldız Esas Evrakı
YEE. KP:	Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kâmil Paşa Evrakına Ek
ZB:	Zabtiye Nezâreti Evrakı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo-1: Bağımsız Yunan Devleti'ne Bırakılan Ege Adaları (1830 Yılı), 64
Tablo-2: 1849 Yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin Mülkî Taksimâtı, 68
Tablo-3: Rodos Muhassıllığı'nın İdarî Teşkilâtı (1840 Yılı), 82
Tablo-4: Rodos Kaymakamlığı'nın İdarî Teşkilâtı (1842 Yılı), 88
Tablo-5: Rodos'a Bağlı Oniki Ada Kaza Müdürleri Teşkilâtı, 100
Tablo-6: Eyalet Teşkilâtı Sonrasında Rodos Kaymakamlığı'nın İdarî Yapısı (1865 Yılı), 105
Tablo-7: 1867 Vilâyet Nizamnâmesi'ne Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Mülkî Taksimatı, 112
Tablo-8: Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Mülkî Yapısı (1878 Yılı), 120
Tablo-9: Kanun-ı Esasi'ye Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Mülkî Durumu (1879 Yılı), 121
Tablo-10: Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Mülkî Taksimâtı (1887 Sonrası),124.
Tablo-11: 1871 Sonrası Rodos Sancağı'nın İdarî Yapısı, 133
Tablo-12: Kanun-ı Esasî'ye Göre Vilâyet Merkezi Rodos ve Bağlı Kazalarda Yapılan İdarî Islahat (1879 Yılı), 140
Tablo-13: Rodos Belediyesi Teşkilâtı (1898 Yılı), 150
Tablo-14: XIX. Yüzyılda Rodos Şehri, Mahalle ve Varoşları, 183
Tablo-15: Rodos Şehri'nin Kapıları,189
Tablo-16: XIX. Yüzyılda Rodos Adası Kaza ve Köyleri, 194
Tablo-17: 1831 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Rodos Adası Türk Nüfusu, 202
Tablo-18: 1831 Nüfus Sayımına Göre Rodos Adası Gayrimüslim Nüfusu, 204
Tablo-19: Rodos Adası Mahalle ve Köylerinde Doğum Kayıtları, 212
Tablo-20: 1876-1880 Yılları Arasında Rodos'ta Doğum Vak'aları, 220
Tablo-21: Rodos Mahalle ve Köyleri Ölüm Kayıtları, 222
Tablo-22: Rodos Şehri'ne İkamet İçin Gelen Müslümanlar ve Yerleşim Mahalleri (10 Eyül 1839-4 Mart 1840), 234
Tablo-23: 31 Mart Vak'asında Divan-ı Harp Kararıyla Rodos'a Sürülenler, 251
Tablo-24: Rodos'ta Sürgünde Bulunan Yemenliler'in Maaşları, 257
Tablo-25: Rodos'a Getirilen Afrikalı Köleler (1839-1840 Yıllarında), 261
Tablo-26: Rodos Medreselerinin Talebe Mevcudu (XIX. Yüzyıl Ortalarında), 264
Tablo-27: Rodos Medreselerine Gelip-Giden Talebe Kayıtları (1839-1840 Yılları), 267
Tablo-28: Rodos ve Bağlı Adalar Karantinahâneleri'nin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Durumu (1845 Yılı), 302
Tablo-29: Rodos Ticaret Mahkemesi'nin Yapısı (1891 Yılı), 319
Tablo-30: 1911 Yılında Rodos Hapishânesi Mahkumlarının Durumu, 332
Tablo-31: 1884 Yılında Aftan Yararlanan Rodoslu Mahkumlar, 335
Tablo-32: Rodos Hapishânesi'nin Tamiri (1885 Yılı), 337
Tablo-33: Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Telgraf Tarifeleri (1872 Yılı), 351
Tablo-34: Rodos Süleymaniye Vakfı ve İmareti Giderleri (1859 Yılı), 356
Tablo-35: Süleymaniye Vakfı İmareti Masrafları (1856 Yılı, 6 Aylık), 361
Tablo-36: Evkaf Nezâreti'ne Bağlı Rodos Vakıflarının Yıllık Gelir-Gider Durumu (Mart 1869-Mart 1870 Arası), 370
Tablo-37: Rodos Rum Reayası Kilise ve Manastırlarının Gelirleri (1845 Yılı-Timarlı Karyelerde), 389
Tablo-38: 1856 Rodos Depreminde Zarar Gören Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanlara Yapılan Devlet Yardımları, 396
Tablo- 39: Rodos'ta 1856 Yılında Meydana Gelen Deprem ile Eğrikapı Cephâneliği İnfilâkında Zarar Gören Vakıf Binalarının Tamir veya Yeniden İnşalarına Dair Keşif Bedelleri, 401
Tablo-40: 1863 Rodos Depreminde Hasar Gören Vakıf Eserleri, 406
Tablo-41: Rodos'ta Yıldırım Düşmesi Neticesi Meydana Gelen Patlama ve Etkileri (1856 yılı), 409
Tablo-42: Rodos Kalesi Asker Mevcudu (1871 Sonrası), 422
Tablo-43: Fransa'nın Mısır'ı İşgali Sırasında İngiliz Donanması İçin Rodos'ta Yapılan Erzak Stoku (1800 Yılı), 426
Tablo-44: Rum İsyanı Sürecinde Rodos Kalesi'nin Lojistik Durumu (1828 Yılı), 428
Tablo-45: Rodos Kalesinin Erzak Stoku (1849 Yılı), 441
Tablo-46: Rodos Jandarma Taburu Tekaütleri (1903 Yılı), 451
Tablo- 47: Rodos Polis Teşkilâtı (1901 Yılı), 456
Tablo- 48: 1847 Yılında Rodos Dışına Seyahat Eden Yahudiler, 471
Tablo- 49: XIX. Yüzyıl Sonlarında Rodos Burjuvazisinin Geçim Standardı, 472
Tablo-50: Anadolu'ya Mevsimlik İşçi Olarak Gidip-Gelen Rodoslu Rumlar (Ağustos 1842-Ocak 1843), 475.
Tablo-51: 1845 Yılında Rodos Timar Köylülerinin Durumu, 478
Tablo-52: Rodos Adası Ekili Tarım Alanları Ürünleri Rekolte ve Hâsılatı (1880 Yılı), 482
Tablo-53: Rodos Adası Dikili Tarım Alanları Ürünleri Rekolte ve Hâsılatı (1880 Yılı), 488.
Tablo-54: Rodos Adası Hayvansal Ürünleri (1880 Yılı), 491
Tablo-55: Rodos Timarlı Köylülerince Tasarruf Edilen Orman Alanları (1845 Yılı), 495
Tablo-56: Rodos Timarlı Karyelerde Mevcut Değirmen ve Yağhâneler (1845 Yılı), 500
Tablo-57: 1905 Yılında Rodos'ta Açılan Yağhâne Fabrikası ve Gümrükten Muaf Tutalan Makineleri, 502
Tablo-58: Rodos'a Bağlı Adalardaki Sünger Avcı Kayıkları (1858 Yılı), 510
Tablo-59: 1854-1858 Yıllarında Rodos Adası Sünger Gelirleri, 511

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tablo-60: 1854-1858 Yıllarında Rodos'un İthalatı, 520
Tablo-61: 1854-1858 Yıllarında Rodos'un İhracatı, 521
Tablo-62: 1862 Yılı Rodos Adası İthalat ve İhracat Dengesi, 521
Tablo-63: Rodos İhracat Ürünleri Hâsılatı (1880 Yılı İtibariyle Son 3 Yıl Ortalama Değerlerine Göre), 522
Tablo-64: Rodos Adası Transit Ticaret Geliri, 523
Tablo-65: Rodos Adası İthal Ürünleri, 524
Tablo-66: 1891 Yılı Rodos İhracat ve İthalat Oranları (Rodos Gümrüğü Verilerine Göre), 525
Tablo-67: 1880 Yılında Rodos Mutasarrıflığı Vergi Kalemleri, 546
Tablo-68: 1890 Yılı Rodos Adası Vergi Geliri Kalemleri, 546
Tablo-69: Rodos Sancağı'nın Gelir-Gider Kalemleri (1893 Yılı), 547
Tablo-70: Rodos İskelesi İhracat ve İthalat Vergisi Tarife Listesi (1901 Yılı), 549

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Rodos ve Oniki Ada Haritası, 22
Harita 2: Ege Adaları Grupları Haritası, 23
Harita 3: 1867'de Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Haritası, 60
Harita 4: Rodos Adası Kasaba ve Karyeleri Haritası, 177
Harita 5: Rodos Şehri Haritası, 178

RESİMLER LİSTESİ

Resim-1: Rodos Fatihi Kanunî Sultan Süleyman (E. Brockman'dan), 24
Resim- 2: 1849'da Rodos Merkezli Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyalet'nin Kuruluşu (BA, A. TŞF, A/42), 219
Resim-3: Rodos'a Sürülen Suhteler (BA, HAT, 19992), 250
Resim-4: İskan İçin Rodos'a Gönderilen Muhacirler (BA, A. MKT. UM, 399/22), 256
Resim-5: İşgal Sonrası Rodos'ta Türkler (A. Gabriel'den), 301
Resim-6: Rodoslu Ahmed Fethi Paşa (İ.Ü. Albüm), 360
Resim-7: Rodos Şehri ve Saat Kulesi (İ.Ü. Albüm), 405

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Tarih boyunca Akdeniz çevresinde kurulan medeniyetler, kendilerini denizlerde hâkim olma mücadelesi içinde bulmuşlardı. Türkler'in 1071 Malazgird sonrasında kesin olarak Anadolu'ya yerleşmelerinin istikrar bulması, bu arada Ege ve Akdeniz sahillerine kadar ilerlemeleri, Türkler'i denizciliğe sevkeden en önemli âmil olmuştu. Zirâ Türkler, denizin ayırıcı değil, medeniyetleri birleştirici bir unsur olduğunu gayet iyi biliyorlardı. XI. yüzyıl sonlarından itibaren Ege sahillerine erişen Türk akıncılar, bu denizin sahil şehirleriyle kıt'aya yakın adalarını sistemli bir şekilde fethederek, hakimiyet stratejilerini yavaş yavaş deniz üstünlüğüne kaydırmaya başlamışlardı. Ancak, Türkler'in bu ilk denizcilik faaliyetleri Haçlı seferleriyle ikiyüz yıl kadar kesintiye uğramıştır.

XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu beylikleri döneminde Ege, Akdeniz ve Karadeniz'de tekrar Türk denizcilik faaliyetlerinin başladığı anlaşılmaktadır. Bütün bu denizcilik geleneği daha sonra Osmanlı Türkleri'ne intikal etmiştir. 1453'te İstanbul'un fethi sonrasında Anadolu sahiline yakın adalardan bir kısmında Osmanlı hakimiyeti sağlanmıştı. Bu dönem fetih siyasetinde Boğazlar ve Anadolu sahillerin güvenliği önplanda tutulmuştur.

1522 yılının son günlerinde Kanunî Sultan Süleyman'ın bizzat katıldığı sefer sonucu Rodos ve Oniki Ada'nın fethi ve ardından 1571'de Kıbrıs'ın ele geçirilmesiyle, bu dönem itibariyle Girit hariç bütün önemli Akdeniz Adaları'nda Türk hakimiyeti sağlanmış oluyordu.

Rodos'un fethi, Osmanlılar'ın Akdeniz siyaseti açısından belirleyici olmuştur. Nitekim, Rodos ve etrafındaki adaların alınışıyla dikkatler Mora'ya yakın Kiklad Adaları üzerinde toplanmıştı. Bu dönemden sonra deniz gücüne daha fazla önem verilerek, bilhassa İspanyollara karşı büyük bir mücadele içerisine girilecektir.

Doğu Akdeniz'deki Türk hakimiyeti çok az kesintilerle XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemden itibaren İngiliz üstünlüğü yavaş yavaş hissedilmeye başlanmıştı. İngiltere, önce bölgede kendi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

siyle mücadele edebilecek Osmanlı Donanması'nın 1770'de Çeşme'de Ruslarca yakılmasında etkili olmuş, daha sonra 1798'teki Fransa'nın Mısır seferi esnasında Ebukır Liman'ında Fransız Donanması'nı ânî bir baskınla yok etmiştir. Bu süreçte Akdeniz Adaları tamamen Türk hakimiyetinde olup, bunlar üzerinde herhangi bir egemenlik tartışması bulunmamaktaydı. Ege'de dengeleri 1821 ihtilalinde adalardaki Osmanlı vatandaşı Rumlar'ın isyana katılmaları ve ihtilalin bitiminde bağımsız bir Yunanistan Devleti'nin kurulması (1830) değiştirdi. Bu süreç, uzantısı günümüze kadar gelen Ege Sorunu'nun ilk devresini oluşturmaktaydı.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de Ege Adaları, Anadolu'nun güvenliği için doğrudan önem taşımaktadır. Türkiye, Ege Denizi'nin çekişme ve çatışmalardan uzak bir barış sahası olmasını arzu etmektedir. Ancak Ege, bir müddettir Türk-Yunan ilişkilerinde güncelliğini koruyan bir sorundur. Dolayısıyla, Ege Sorunu'nun bilimsel ve belgelere dayalı olarak ortaya konulması önem kazanmaktadır. Son dönemlerde Ege Adaları'nın tarihten günümüze egemenlik devirleri ile Osmanlı idaresi altındaki durumları hakkında, konunun ana hatlarını ele alan çalışmalar çoğalmaktadır. Ancak, Ege'deki güncel sorunlara ışık tutacak ve yakındönemde buralardaki idarî mekanizmanın işleyişi ile bağlantılı olarak sosyal ve ekonomik hayatın alt yapısını daha somut ve ayrıntılı olarak gözler önüne serecek araştırmalar, muhakkak ki konunun daha sağlıklı temellere oturtulmasında değer taşımaktadır.

Bahsi geçen mülahazalar ile konunun hiç araştırılmamış bazı yönleri ile boşlukta kalmış hususların aydınlatılmasını amaç edinen bu araştırma, Giriş kısmından ayrı olarak üç ana bölüm çerçevesinde ele alınmıştır. Giriş'te klasik dönemlerden itibaren Rodos'un Anadolu için önemi vurgulanarak, Türk fethine kadar geçirdiği sosyo-ekonomik safhalar ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra, adanın fethiyle başlayan süreçte Rodos ve bağlı mahallerde devlet teşkilâtı, ilk dönem idarî yapılanması ile bazı siyasî gelişmeler yerli ve yabancı literatür eşliğinde ele alınmıştır.

Bağımsız Yunanistan sonrası Ege'de oluşan dengeler, Tanzimat sürecinde Rodos ve bağlı Ege Adalar'da yaşanan idarî hareketlilik, 1849 yılında Rodos'un eyalet merkezi oluşu ve yeniden şekillenen Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti bünyesindeki sancakların durumları ile bu dönemde imparatorluğun diğer kısımlarında uygulanarak, Ege Adaları'nda da yürürlüğe konulan ıslahât programlarının işleyişi eserin Birinci Bölümü'nde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca XIX. yüzyılın başından itibaren

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Rodos Sancağı'nın idarî kurumlarının yapısı ve zaman içinde meydana gelen değişimlere değinilmiştir. 1864 ve sonra 1867 yılında gerçekleşen vilâyet yapılanmalarının Ege Adaları'nda başarıyla tatbiki ve son gelişmeler ile Çanakkale (Kal'a-i Sultaniye) merkezli vilâyette Rodos ve bağlı mahallerde yeni idarî mekanizmaların oluşumu, bu bölümün diğer konuları arasında yer almaktadır. Osmanlı'da Kanun-ı Esasî'nin ilanını müteakip 1877'de Rodos Adası'nın tekrar yönetim merkezi oluşu ve vilâyetteki son yapılanma süreci, yine bu bölümde ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Rodos ve bağlı adalardaki Osmanlı yönetim tarzının, bazı coğrafî etkiler dışında, imparatorluğun diğer yerlerinden hiçbir farkının bulunmadığı, hatta devletin genelinde uygulanan reform programlarının tatbikinde önemli başarıların sağlandığı açıkça anlaşılmaktadır. Adalar yönetimine sadece dönemin önde gelen, birikimli devlet adamları değil, tarihçi Ahmed Âta, şair Namık Kemal ile oğlu Ali Ekrem ve gazeteci Yusuf Âgah beyler gibi temâyüz etmiş Osmanlı aydınlarının atanmalarına ve icraatlarına dikkat çekilmiştir. Söz konusu bölümde 1912 yılında Rodos ve Oniki Ada'nın İtalya tarafından işgali ve sonrasında bölgede Yunan işgaliyle Osmanlı Devleti'nin yürürlüğe koyduğu idarî tedbirler ile ortaya çıkan sorunlar ayrıca söz konusu edilmiştir.

Çalışmanın İkinci Bölümü'nde Rodos ile buraya bağlı mahallerde özellikle XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki sosyal yaşam ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kurumların yapısı incelenmiştir. Rodos şehrinin mahalleleri ve varoşlarıyla köylerinin fizikî ve demografik durumları ele alınarak, bütün asırlar boyunca barış içinde yaşayan Müslim-Gayrimüslim unsurların müşterek istifade edebildikleri eğitim, sağlık, adalet ve bayındırlık müesseselerinin geçirdikleri değişimler izlenmiştir. 1873'te Rodos'a sürgüne gönderilen yazar Ahmed Midhat Efendi ile Ebuzziya Tevfik Bey'in eğitim alanında gerçekleştirdikleri modern uygulamalara ayrıca dikkat çekilmiştir. Bundan başka Rodos'ta Türk varlığı için fethinden itibaren gösterilen hassasiyet ve yapılan iskân çalışmaları ile güvenlik konularında alınan tedbirlere örnekleriyle yer verilmiştir. Bu bölümde Türk vakıf ve dînî kurumlarının işleyişi yanı sıra, Yahudi ve Rumlar ile az sayıda bulunan Katoliklere ait dinî kurum ve vakıflarının durumu, bilhassa gelir kaynakları, arşiv belgelerine dayandırılmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tarihin her döneminde olduğu gibi yakındönem boyunca da başta Rodos olmak üzere Ege Adaları'nın ekonomik olarak Anadolu'ya bağımlı oldukları bilinmektedir. Çalışmanın Üçüncü Bölümü'nde söz konusu eko-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nomik münasebetlerin alt yapısı, özellikle Rodos ve Oniki Ada'nın, başta Marmaris, Bodrum ve Fethiye olmak üzere İzmir, Aydın, Muğla ve Manisa gibi Batı Anadolu sahil kentleri ve Osmanlı limanlarındaki ticarî faaliyetleri, yine ağırlıklı olarak arşiv kaynaklarına dayandırılarak ele alınmıştır. Adadaki tarım, hayvancılık, sanayi ve endüstri kolları da ayrı ayrı incelenmiştir. Rodos ormanlarının durumu ile bilhassa kasıtlı yangınlara karşı alınan tedbirler ele alınmıştır. Vergiler ve nisbetleri bu bölümün diğer konu başlıklarını oluşturmaktadır. Bu bölümde yeri geldikçe İtalyan ve Yunan işgalleri sonrası özellikle Müslüman sosyal kurumlarının içine düştükleri duruma dair orijinal bilgilere yer verilmiştir.

Böyle uluslararası yönü bulunan bir konunun incelenmesinde, şüphesiz yabancı kaynakların önemi bulunmaktadır. Konuyla alâkalı olanlardan istifade edilmekle birlikte, bazı müelliflerin Rodos ile diğer Ege Adaları'na Türk idaresinin yıkım getirdiği, buralarda devlet otoritesinin bulunmayıp, çok geniş bir özerk idare yapısının hâkim olduğu yönündeki iddiaları hiçbir surette gerçeği yansıtmamaktadır. Ortaya konulan bu araştırma göstermektedir ki, Rodos ve bağlı mahallerde yaklaşık dört asırlık Türk hakimiyeti, sadece bu devrin değil Avrupa tarihi açısından büyük önemi bulunan antik, eski ve ortaçağlardan intikal eden tarihî kalıntıların, deprem ve diğer doğal afetlerde gördükleri zarar dışında, orijinal hallerini muhafaza edebildikleri bir dönem olmuştur. Ayrıca, Türk idaresinin hoş görüsü altında adadaki bütün unsurlara başta dinî olmak üzere diğer sosyal kurumlarını geliştirme imkanı tanınmıştı ve bu hususta hiç bir dönemde baskıda söz konusu olmamıştır.

Ege Adaları'ndaki idarî teşkilâtın devletin diğer vilâyetleriyle hiçbir farkı yoktu. Osmanlı idarecilerinin, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti olarak tanınlanan Ege Adaları vilayetinin oldukça geniş coğrafi sahasında ekonomik canlılığı korumak veya geliştirmek amacıyla, gerekli gördükleri bazı malî düzenlemeleri yürürlüğe koydukları anlaşılmaktadır. Sağlanan bu ekonomik kolaylıkları bir özerk idare biçimi olarak değerlendirmek, tarihî gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Zirâ, ekonomik mülahazalarla yürürlüğe konulan bu tür uygulamalara, imparatorluğun bir çok farklı yerinde tesadüf etmek mümkündür.

Ege Sorunu'nun anlaşılmasına ve objektif değerlendirilmesine bilimsel katkıyı amaç edinen araştırıcılara faydalı olma ümidi, bu araştırmanın en önemli gayeleri arasındadır. Muhakkak ki Türk hakimiyeti boyunca kozmopolit yapısını muhafaza edebilen Rodos'a ait bilhassa Osmanlı Türkçesi arşiv belgelerinde karşılaşılan Yahudi, Rum ve Katolik bazı şahıs ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kurum isimlerinin günümüz Türkçesi'ne aktarımında bir takım eksikliklerin olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır. Bu gibi zorlukların aşılmasında yardımları olan Prof. Dr. Evangelia BALTA, Prof. Dr. Mihail MAXIM, Dr. Mustafa OĞUZ, Yrd. Doç. Dr. Ömer İŞBİLİR, Dr. Mehmet ZEREN, Dr. Neriman ERSOY, Dr. Erkan KONYAR, Arş Gör. Cihan PİYADEOĞLU, Arş. Gör. Metin ÜNVER, Arş. Gör. Serdal SOYLUER ve Leonidas MOİRAS ile alâkalarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Kütüphânesi görevlilerine teşekkürü ifade etmeliyim.

Son olarak, çalışmalarımın her safhasında yapmış oldukları yardımlar yanı sıra, ülkemiz için hayatî önemi hâiz böyle bir konuyu araştırmamda yönlendirici olan, her türlü desteği sağlayan Sayın Hocam Prof. Dr. Ali İhsan GENCER ile eserin basımında gösterdiği anlayış ve nezâketten dolayı Doğu Kütüphanesi Yayınevi Editörü Sayın Erol CİHANGİR Bey'e teşekkürü zevkli bir vazife addederim.

Dr. ALİ FUAT ÖRENÇ
Osmaniye-Bakırköy

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Harita 1: Rodos ve Oniki Ada Haritası

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

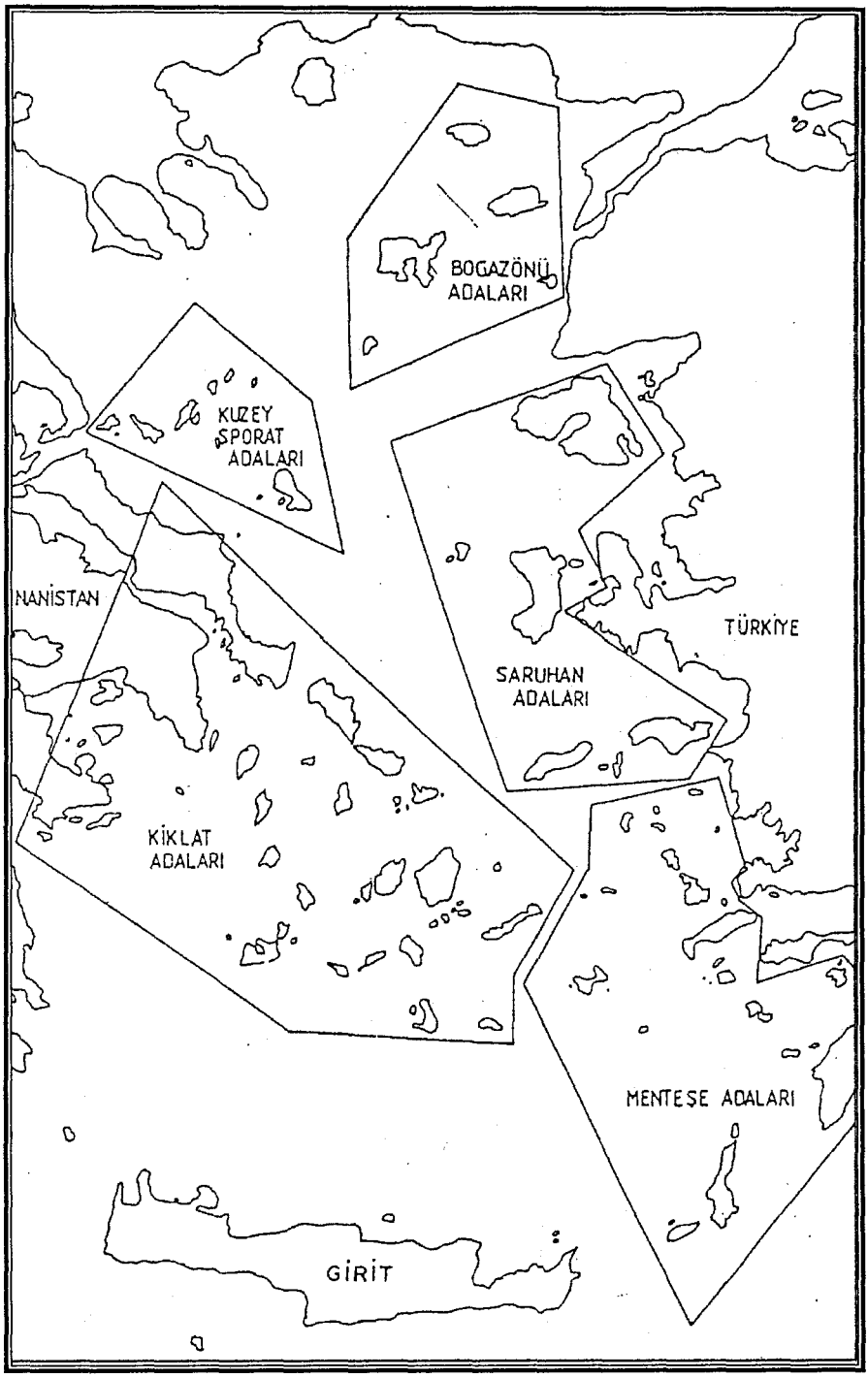

Harita 2: Ege Adaları Grupları Haritası

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

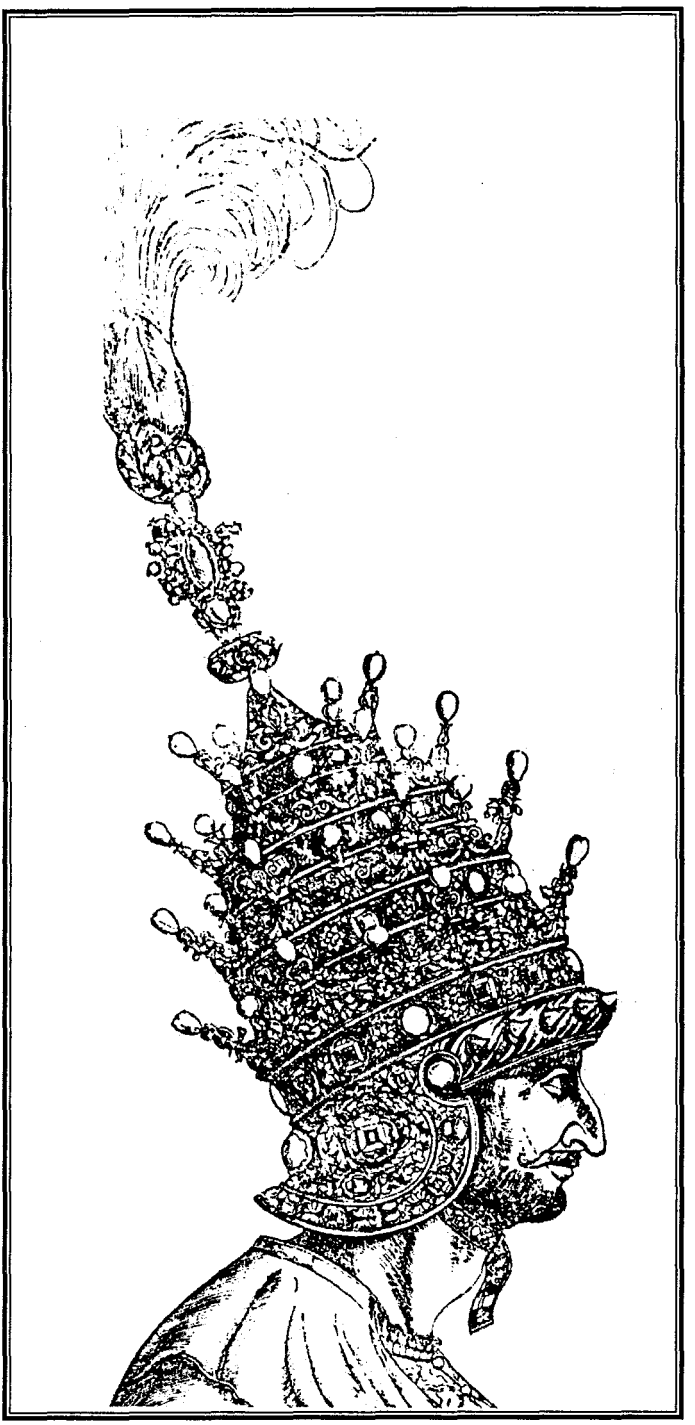

Resim 1: Rodos Fatihi Kanuni Sultan Süleyman (E. Brockman'dan)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

YAKINÇAĞ BAŞLARINA KADAR DOĞU AKDENİZ ve RODOS ADASI'NIN DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

-Türk Hakimiyeti Öncesi Rodos ve Doğu Akdeniz'deki Önemi

Akdeniz, Cebelitarık'dan Azak Denizi'ne kadar içdenizler, körfezler, boğazlar, yarımadalar ve adalarla coğrafî alanı şekillenmiş, ılıman iklim kuşağında bir denizdir. Ege bölgesi ise, bu büyük alanda, aynı ismi taşıyan deniz ile çevrilen veya sınırlanan adalarla Asya ve Avrupa kıt'aları kıyılarını, yani Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güney-batı kıyılarını içine alan bölge olarak tarif edilmektedir. Ege Denizi, tarihin her döneminde bahsi geçen alanların birleşmesinde büyük rol oynamıştır[1]. Bu durum deniz ulaşımında, dolayısıyla da Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin şekillenmesinde başlıca etken olmuştur[2].

Ege Denizi'nde büyüklü küçüklü toplam sayısı 1.800 civarında olduğu tahmin edilen ada ve kayalıkların, tarihî boyutları ele alınmak suretiyle, egemenlik devirlerinin ve Türk hakimiyeti boyunca idarî ve mülkî değişim safhalarının ortaya konulabilmesi, bunların genel coğrafi konumlarıyla jeopolitik ve stratejik yönlerinin dikkate alındığı bir sınıflandırmayla kolaylaşacağı muhakkaktır[3]. Ege bölgesi, genişliği hiçbir yerde 400 kilometreyi aşmayan bir dörtgen şeklindedir[4] ve genel olarak 214.000 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır[5]. *Mora* yarımadası, *Trakya* kıyıları, *Boğazlar* ve *Troia* bölgesi ile güneyde *Rodos*, *Kaşot* (Çoban Adası), *Kerpe*

1 M. Tevfik Tarkan, "Ege Denizi ve Kıta Sahanlığı Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ankara 1976, VII, s. 219-234.

2 Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1988[5], s. 1; *Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, (Yay: A. Kurumahmut), Ankara 1998, s. 1-3.

3 *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, (Ed: C. Küçük), Ankara 2001, s. 1.

4 Mansel, *Aynı eser*, s. 1

5 *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Salnâmesi (CBSS)*, Sene 1310, s. 302-305; Emile Y. Kolondy, *la population des îles de la gréce*, Aix-en-Provence 1974, I, s. 19-40.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(Karpathos) ve *Girit* adaları yayıyla sınırlanmıştır[6]. Söz konusu noktalar dikkate alındığında Ege Adaları'nı beş ana grupta sınıflandırmak mümkün olmaktadır. Bunlar; *Boğazönü Adaları*, *Saruhan Adaları*, *Menteşe Adaları*, *Kuzey Sporad Adaları* ve *Kiklad Adaları*'dır. Anadolu'nun güvenliği açısından önem arzeden Boğazönü, Saruhan ve Menteşe Adaları'na *Doğu Akdeniz Adaları* da denilmektedir. Boğazönü Adaları, boğazlar sisteminin bir uzantısı olup, Çanakkale Boğazı'na ulaşan deniz yollarını kontrol edebilme konumuna sahiptirler. Semadirek, Limni, Bozbaba (Evsratios), Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları bu gruba dahildiler. Batı Anadolu kıyılarında yer alıp *Doğu Sporad Adaları* olarak da bilinen Saruhan Adaları'nın büyükleri arasında Midilli, Sakız, Koyun Adaları, İpsara, Antiipsara, Ahikerya, Hurşit ve Furnoz'u saymak mümkündür. Bu adalara *Doğu Ege Adaları* da denir.

Yunan anakarası kıyılarında *Kuzey Sporadlar* yani Eğriboz (Ağriboz/Euboia)'un kuzeyinde ve hemen güney uzantısında yer alan adalar da birer grup oluşturmuştur. Eğriboz Adası'nın kuzeyinde bulunan *Kuzey Sporad Takımadaları*'nın başlıcaları Strati, Pelagos, Alonnisos, Skoplos, Skiatos ve Skiros'tur. Ege'nin batı ve güney batısında bulunan *Kiklad (Siklat) Adaları* grubundan Andre (Andros), Tiros, Mykonos, Kea, Para (Paros), Nakşa (Naksos), Amurgos, Milos, İos ile Girit'in güneyindeki Gavdos (Gavdopula) adaları yer almaktadır.

Kuzey-güney istikametindeki deniz yollarını kontrol altında tutan Rodos ve etrafındaki Kerpe, Herkit, Kaşot, Kalimnoz (Kelemez), Sömbeki, Leryoz, Batnoz (Patmos) gibi adalar, Balkan Savaşı arifesinde *Dodecanissas* yani *Oniki Ada* olarak anılmıştır[7]. Bu yakıştırma, resmî ve gayri resmî literatürde benimsenerek umumî bir yaygınlık kazanmıştır. Ancak, XIX. yüzyıl Osmanlı belgelerinde, özellikle adalarda 1849 yılında eyalet teşkilâtının oluşumundan sonra, bu tanımlamanın sıkça zikredildiği dikkati çekmektedir[8]. Daha sonraları coğrafî kriterler dikkate alınarak *Menteşe Adaları* terimi ortaya çıkmıştır[9].

Akdeniz coğrafyasında Rodos, Babil'den Sicilya'ya, Boğazlar'dan Nil

6 *Ege Adalarının Egemenlik Devri* ..., s. 1-2.

7 Başbakanlık Arşivi (BA), Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (AFTE), nr. 9/75; Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, Ankara 1965, XXIX/113, s. 77-78.

8 Oniki Ada ahalisi vergi mevzuatı hususunda 1851'de alınan bir karar: BA, İrâde-Meclis-i Vâlâ (I. MVL), nr. 6712.

9 Ege Adaları'nın coğrafî dağılımı için bk. Mehmed Örfî, *Coğrafya-yı Örfî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kolleksiyonu, nr. 2045, s. 24-57; *CBSS*, Sene 1311, s. 300-304; Fevzi Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi (Çengeloğlu Tahir Paşa)*, İstanbul 1944, I, s. 2-5; Hamdi Ertuna, "Türk Yunan İlişkileri ve Ege Denizi'nin Jeopolitik Önemi", *Güncel Konular Dergisi*, Ankara 1982, no: III, s. 108-110; B.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Nehri'ne kadar bütün eski deniz yollarının kesiştiği noktada, Küçük Asya kıt'asını çevreleyen çok önemli bir mevkide yer almaktadır. Ada, Ege Denizi'nin güney-doğusunda bulunan ve tarihin her döneminde ekonomik yönden Anadolu'ya bağlı kalan Oniki Ada grubunun da en büyüğü ve yönetim merkezidir.

Kıbrıs'tan ayrıldıktan sonra Ege Denizi'ne doğru hareket edildiğinde ilk tesadüf edilen Rodos'un coğrafî koordinatları, 35°-50" ile 36°-30" kuzey 27°-40" ile 28°-20" enlemleri arasındadır. Rodos'un yüzölçümü 1.400 km^2dir. Adanın kuzeydoğu istikametindeki *Kumburnu* mevkiiyle güney ucundaki *Prassinisi Burnu* arasında 80 km. mesafe bulunmaktadır. Doğu ucundaki *Lardos Burnu* ile batı tarafındaki *Monolithos Burnu* arası ise 38 km. genişliktedir. Adanın kuzey ucundaki *Kumburnu* ile karşısındaki Anadolu kıyısının en yakın noktası (Feneket Köyü'nün güneyinde Pinari Burnu) sadece 18 km. mesafe bulunmaktadır. Marmaris ile Rodos limanı arasındaki uzaklık ise 45 km. kadardır. Rodos'un deniz seviyesinden itibaren en yüksek yeri *Helios (Güneş) Tapınağı*'nın da bulunduğu 1.240 metre yüksekliği olan *Atairos Dağı*'dır . Rodos deniz yolu ile Çanakkale'ye 305 mil, İstanbul'a 600 mil, Mısır'a 360 mil, Atinaya 270 mil, Kıbrıs'ta Magosa'ya 300 mil, Girit'te Kandiye'ye 200 mil, Marsilya'ya ise 1.400 mil mesafededir[10].

Akdeniz-Ege ekseninde gerek ticarî güzergahı kontrol etmesi ve gerekse askerî açıdan bir deniz üssü olması sebebiyle Rodos, eski çağlardan itibaren bu bölgedeki hakimiyet mücadelesinin en önemli sahalarından biri haline gelmişti[11]. Nitekim, Milattan Önceki devirlerde Mısır, Mezopo-

J. Slot, *Archipelagus Turbatus, Les cyclades Entre Colonisation Latin et Occupation Ottamane c. 1500-1718*, İstanbul 1982, I, s. 13-35; Hazım İşgüven, "Ege ve Doğu Akdeniz Adalarında Tarihi Gelişmeler", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara 1985, yıl. 10, XIX, s. 39-43; Fahri Çeliker, "Ege Adalarının Yakın Tarihi", *Güncel Konular*, Ankara 1985, nr. V, s. 65-67; Muzaffer Kan, "Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ne Açılması ve Ege Stratejisi", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara 1988, yıl. 13, XXV, s. 22-24; *Türk-Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 1994, s. 7-12; *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları*, (Ed: İ. Bostan-A. Kurumahmut), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 1-126; İbrahim Yılmazçelik-Yaşar Ertürk, "Ege Adalarının Coğrafî, Tarihî, Siyasî ve Hukukî Durumu ve Günümüzdeki Gelişmeler", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri-I*, Ankara 2005, s. 1-9; Fikret Sarıcaoğlu, "Örfî Paşa'nın Rum İsyanı'nda Ege Adaları'na Dair Çalışması: Cağrafya-yı Örfî", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, (Ed: Z. T. Ertuğ), İstanbul 2006, s. 155-168.

10 "Rodi", *Enciclopedia İtaliana (Di Scienze, Lettere Ed Arti)*, Roma 1936, XXIX, s. 547-550; Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1986, s. XII; *Türk-Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü* ..., s. 11-12.

11 Ali Fuat Örenç, "Research on the Turkish Monuments in the Rhodes Island Of The Ottoman Period" *Istanbul University's Contributions to Archaelogy in Turkey (1932-2000)*, (Ed: O. Belli), İstanbul 2001, s. 445.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tamya, Girit, Hitit ve Yunan gibi, bölgede hayat sahası bulmuş olan uygarlıkların tarihi bunu göstermektedir. M.Ö. II. binin sonlarına doğru Akdeniz'de ülkeler ve kültürler arası ilişkilerin sıklaşması, I. binde Fenike, Kartaca ve Yunan denizciliğinin devreye girmesi, Pers ve Roma barışları, İskender'den sonraki Helenistik kültür gelişmeleri ve nihayet tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkması, Akdeniz kültürünün etki alanını tamamen belirginleştirmişti. Rodos, bu kültürün her çağda önemini koruyan adasıydı[12].

M.Ö. III. bin senelerine kadar meskûn olmayan adalara, o devirlerde ve takip eden dönemlerde Anadolu'dan küçük kümeler halinde bazı grupların yerleştiği anlaşılmaktadır[13]. Ancak, Ege Adaları'nda ilk defa mutlak hakimiyet kuranların Anadolu'nun Menteşe bölgesinde yaşayan Karialılar'ın olduğu bilinmektedir. Bu devirde Rodos'ta ilk kalıcı yerleşim Fenikeliler tarafından yapılmıştı. Adadayı uzun süre elinde tutarak, ticarette büyük atılımlar gerçekleştiren Fenikeliler, İspanya'ya kadar gitmişler, Karadeniz'de etkili olmuşlardı. Fenike hakimiyeti döneminde Rodos'u ele geçirmeye yönelik Yunan saldırıları başarıyla savuşturulmuştu. Bu dönemde adada *Kamiros*'tan sonra idarî merkez olarak *İalysos* (Yalissos), son olarak da *Lindos* şehri kurulmuştur[14]. Fenikeliler Rodos'ta o devir için önemli dinî müesseseler de inşa etmişlerdi[15].

Rodos, M.Ö. II. bin yılda Ege Adaları'na hakim güçlü bir devlet haline gelen Girit'in egemenliği altındaydı[16]. Giritlilerden sonra M.Ö. 1400-1200 yılları arasında siyasî bakımdan Ege'de önemli bir güç haline gelen Akha'lar, Anadolu kıyılarına ayak basarak, gemicilikteki ustalıkları sayesinde Bozcaada ve Midilli'ye hakim olmuşlardı[17].

Rodos, Akha kültürü ardından meydana gelen ve ön Asya dünyasını altüst eden kavimler göçü sonrası Dor istilasına uğramıştır[18]. Dor hakimi-

12 Besim Darkot, "Rodos", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1955, IX, s. 753; Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, İstanbul 2003, s. 1 vd.

13 Ekrem Yalçınkaya, *Eski ve Yeni İzmir*, Konya 1943, s. 11; George E. Bean, *Eskiçağda Menderes'in Ötesi*, (Çev: P. Kurtolu), İstanbul 2000, s. 4.

14 Şemseddin Sâmi, *Kamûsü'l-Alâm*, İstanbul 1308, III, s. 143; Ahmet Refik, *Büyük Tarih-i Umûmi*, İstanbul 1328, I, s. 307. Menteşe bölgesi, takriben, Büyük Menderes ile Fethiye'nin doğusuna rastlayan Kocaçay ve doğudan da Denizli'nin Tavas ilçesi arasında kalan sahadır (bk. Sırrı Erinç, Tâlip Yücel, *Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara 1978, s. 57).

15 Edouard Biliotti, Abbe Cottret, *L'île De Rhodes*, (Trc: M. Malliaraki), Rhodes 1881, s. 14.

16 Mansel, *Ege...*,s. 33; Aktüre, *Anadolu'da ...*, s. 35, 64.

17 Aktüre, *Aynı eser*, s. 75-76.

18 Yalçınkaya, *Eski ve Yeni İzmir...*, s. 11-12; Wiliam Benton (Publisher), "Rhodes", *Encyclopedia Britannica*, Chicago-London-Toronto 1957, XIX, s. 261.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yeti Rodos'ta ikinci bir canlanma dönemi olmuştur[19]. Zirâ, Dor Heksapolisi'nin yarısını oluşturan ve zaman içerisinde karşılaşılan yağmalar ve saldırılarla harap olmuş olan adanın gelişmiş üç şehri Lindos, Kamiros ve İalysos yeniden inşa edilmişti. Bu şehirler, Miladdan Önce 408 yılında *Rodos şehri* adıyla tek bir şehir halinde birleşene kadar ayrı ayrı ve bağımsız idare edilmiştir[20].

Rodos ve diğer adalar Arkaik Çağlar'da (M.Ö VII- VI. yüzyıllar) bir dönem Sisam Tiranı Polykrates tarafından ele geçirilmişti[21] . Ancak, bu durum fazla uzun sürmemiş, bölge M.Ö. 493'te Persler'in kontrolü altına girmiştir[22]. M.Ö. 478/77'li yıllara gelindiğinde ise merkezi Yunan dünyasının kutsal adası olan *Delos* olmak üzere, Attika-Delos Deniz Birliği adını taşıyan ve Rodos'un da dahil olduğu bir siyasal birlik kurulmuştu[23]. Delos ittifakından umduğunu bulamayan Rodoslular, Atina boyunduruğundan kurtulmak için verdikleri mücadeleden başarıyla çıkmışlardı. Fakat, önemli ölçüde de donanma ve asker kaybına uğradılar. Yaklaşık yirmi sene devam eden barış döneminde iç ıslahatlar gerçekleştirilmiş ise de halk ile yönetici kısım partileri arasındaki düşmanlık giderilememiştir. Yöneticilerin Halikarnassos (Menteşe) Hükûmeti Kralı'ndan yardım istemesi üzerine ada bir müddet işgal altında kalmıştır. Bu dönemde halk fakirleşmiş ve dışarıya göç başlamıştır. Bu arada ölen Menteşe Kralı'nın yerine geçen Kraliçe Artemisia, Rodos Donanması'nı yakıp, ordusunu karaya çıkarmış ve bir çok ada ileri gelenini idam ettirmiştir (M.Ö. 353/2)[24].

Büyük İskender Asya muharebesine başladığı sırada Rodosluları itaate davet etmişti. Rodoslular, İskender'in katkılarıyla donanmalarını daha güçlü bir hale getirmişlerdi[25]. İskender'in ölümünden sonra başlayan mücadelelerde Rodos da yer almıştı[26].

Ticareti hızla gelişen Rodos, Ege'de ortaya çıkan korsan gruplarıyla

19 Charles Dudley Warner, *In The Levant, Illustrated With Photogravudes in Two Volumes*, II, s. 362-363.

20 Bean, *Eskiçağda...*, s. 159; Erinç-Yücel, *Ege Denizi...*, s. 57.

21 Biliotti, *L'île De Rhodes...*, s. 21; Chester G. Starr, *Antik Çağlarda Deniz Gücü*, (Çev: G. Ergin), İstanbul 2000, s. 9, 24.

22 Mansel, *Aynı eser*, s. 269-272; Yalçınkaya, *Eski ve Yeni İzmir...*, s. 15-25.

23 Yalçınkaya, *Aynı eser*, s. 25. Birliğe üye devletler ile Rodos'ta basılan sikkeler için bk. Oğuz Tekin, *Antik Nümismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klâsik Çağlar)*, İstanbul 1992, s. 86.

24 Muzaffer Demir, "Artemisia ve Rhodos", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/1, İzmir 2006, s. 49-72.

25 Biliotti, *Aynı eser*, s. 36; Ziver, *Aynı eser*, s. 21-22, 28-31.

26 L.E. Sandwich, *A Voyage Round the Mediterranean in the Years 1738-1739*, London MDCCXCIX, s. 341-346; Starr, *Antik Çağlarda ...*, s. 47.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mücadelede önemli bir üs haline gelmişti[27]. Ayrıca, Büyük İskender'in ölümünden sonra Mısır'da bir sömürü düzeni kurmuş olan Ptolemaioslar'ın bu düzeni sürdürebilmeleri için Rodos büyük önem taşımaktaydı (M.Ö. 312)[28]. Bu arada adada M.Ö. 330 yılında meydana gelen büyük bir deprem, başta meşhur *Helios Heykeli*'nin yıkılması olmak üzere, büyük hasara neden olmuştu. Rodosluların yardımına ilk önce ticarî bağları kuvvetli olan Mısırlılar koşmuştur. Bu dönemde Rodos'un ittifakını kazanmak isteyen Mısır ile Yunan şehirleri arasında büyük bir rekabet yaşanmakta idi[29]. M.Ö. II. yüzyıla kadar Rodos'un, Doğu Akdeniz'deki büyük etkinliğinin arkasında, 30 güçlü savaş gemisinden oluşan bir filoya sahip olması yatmaktaydı. Rodoslular denizleri ticarete açık tutmaya bilhassa özen göstermekteydiler[30].

Romalıların Asya ve Avrupa'ya yönelik harpleri sırasında Rodoslular Roma safında yer aldılar. Roma'nın Doğu Akdeniz işlerine karışması neticesi ortaya çıkan II. Makedonya Harbi'nde (200-197), Bergama ile Rodos uzun süre bu ittifaka bağlı kalmışlardı[31]. Rodoslular bu ittifaka sâdık kalmanın yararını görmüşler ve karşı Anadolu sahil şehirlerine de (Karia ve Lykia bölgesi) hakim olma imkanını bulmuşlardı[32]. Ancak, bir müddet sonra Roma Senatosu'nun kararıyla bir çok savaşa katılmak zonrunda kalan Rodos, eski gücünü kaybederek fakirleşmişti. Bu uzun süreli ittifak, Makedonya Kralı Philippos'in yerine geçen oğlu Perseus döneminde bozulmuştur. Rodoslular Roma ile ters düşme pahasına bu ülke ile ilişki kurmuşlardı. Tarihte III. Makedonya Harbi olarak bilinen (171-168) mücadele sonrası Makedonya toprakları Roma eline geçmiş, bu dönemde Rodos'un ticarî önemi büyük ölçüde kaybolmuştur. Bu tarihten sonra Rodoslular, bazı savaş gemilerine sahip olmakla birlikte, bu donanmayı yaşatacak kaynaklardan mahrum kalmışlardı[33].

Helenistik dönem boyunca Rodos sadece politika ve ticarette değil bilimde, retorikte ve diğer sanat kollarında Anadolu'nun güneybatısında rakipsizdi. Bilhassa heykeltıraşlıkta çok ileri seviyelere çıkılmıştı. Rodos okulunda ortaya çıkan yenilikler, kısa süre sonra komşu adalar ve Anadolu şehirlerine yayılmakta idi[34]. Ayrıca Bergama'nın Romalılarca zapt edilmesiyle

27 Ziver, *Rodos*, s. 30-34; Mansel, *Aynı eser*, s. 478.

28 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 39-47; Starr, *Antik Çağlarda* ..., s. 50.

29 Ziver, *Rodos*, s. 26.

30 Starr, *Antik Çağlarda* ..., s. 51; Demir, "Artemisia ve Rhodos ..., s. 66-67.

31 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 49-52.

32 Sardwich, *A Voyage, Round* ..., s. 340-341. Bu dönem Anadolu'da Rodos etkisi için bk. Bean, *Eskiçağda...* , s. 10, 11, 18, 30, 38, 76, 81, 88, 101, 113, 143, 159-171.

33 Mansel, *Ege...*, s. 485-486; Starr, *Aynı eser*, s. 57.

34 Benton (Publisher), "Rhodes", s. 262; Helenistik çağda Rodos sanatı için bk. Oryal Belener, *Rodos Hellenistik Heykeltraşlık Okulu*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi), s. 1 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

buradaki bilim araştırmalarının ağırlık merkezi Rodos'a kaymıştı[35].

Sezar sonrası mücadelelerde Rodos büyük zarar görmüş, bir çok defa yağmaya uğramıştır. Son olarak Roma hükümdarları Rodos'u Oniki Ada'yı içine alacak biçimde teşkil ettikleri vilâyete merkez seçmişlerdi[36]. Ancak, bu dönemde ada bütün ticarî önemini kaybetmiştir. Olumsuz gelişmeler ardından meydana gelen depremler de Rodos şehrini büyük ölçüde harap etmiştir[37].

Milattan Sonra 269 yılında Gotlar'ın mağlup olmasıyla başlayan hareketlilikte Rodos, Girit ve Kıbrıs'a yönelik saldırılar olmuş, ancak Roma Donanması savuşturmuştu. 470 yılında ise Rodoslular İsaurialılar tarafından büyük bir yağma ve katliam gördü[38]. Uzun müddet Roma idaresinde sönük bir dönem yaşayan Rodos, 612 senelerinde Doğu Roma İmparatorluğu idaresine geçmiştir. Adanın 620'de Anadolu'yu istilaları sırasında Pers idaresine düştüğü kaydedilmekte ise de 622'de tekrar imparatorluğa geri verilmiştir[39].

İslamiyetin ortaya çıkışı, Rodos için hareketli bir dönemin daha başlangıcı olmuştur. Zirâ, Arapların Suriye ve Mezopotamya'yı ele geçirerek Akdeniz kıyalarına kadar ilerlemiş olmaları, onları deniz kuvveti oluşturma zorunda bırakmıştı. Halife Muaviye'nin techiz ettiği donanma ilk seferine 649 yılında çıkmıştır. Muaviye, 654 yılında Rodos'a asker çıkarmıştır[40]. Araplar, adada meydana gelen şiddetli depremde yıkılmış olan meşhur Helios Heykeli'ni Urfalı (Edessa) bir Yahudi'ye satmışlardı[41]. Rodos, 658 yılına kadar Müslümanlar'ın kontrolünde kalmıştır[42] . Ada bu tarihten sonra da Akdeniz kıyılarına dolayısıyla Mısır, Suriye ve Anadolu topraklarına yakınlığı ve stratejik konumu nedeniyle, Müslüman deniz seferlerinin hedefi olmuştur[43]. Nitekim, Halife Muaviye'nin büyük donanması Akdeniz'i keşfe çıkarak, bir kez daha Rodos önlerine demirlemişti. Fazla bir direnişle karşılaşmayan Arap ordusu 672 yılında adayı ele geçirmişti. Bu dönemde Rodos, Araplar'ın

35 Mansel, *Ege* ..., s. 526.
36 Cecil Torr, *Rhodes In Modern Times*, London 1887, s. 3.
37 Ziver, *Rodos*, s. 29-30.
38 Torr, *Aynı eser*, s. 1.
39 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 55-77; M. Kâmil Dürüst, "Rodos'ta Tarih ve Turizm", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, İstanbul 1985/86, 74/353, s. 34.
40 "Rodi", *Enciclopedia Italiana* ..., s. 555.
41 Henry M. Field, *The Greek Island and Turkey After The War*, London 1885, s. 30; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: F. Işıltan), Ankara 1991, s. 188.
42 Torr, *Rhodes In Modern*..., s. 2.
43 Ostrogorsky, *Bizans Devleti* ..., s. 108-109; Savaş Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos Adası ve Akdeniz'deki Önemi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999, s. 7-8.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bizans'a seferlerinde bir ikmal üssü haline getirilmiştir. Bir müddet adada kalan Araplar, Halife Yezid'in emri ile çekilmişlerdi (678)[44].

Arap güçleri 717'de İstanbul'a yönelmişler ve yolları üzerindeki Rodos'u bir kez daha işgal etmişlerdi. Ada bir yıl Arap idaresinde kalmıştır. Rodos'un önemli konumunu bilen Araplar, Harun Reşid'in idaresi döneminde tekrar harekete geçmişler ve 807 Eylül'ünde adaya asker çıkarmışlardı. Ancak fazla kalmayarak aldıkları bir çok esir ve ganimetle çekilmişlerdi[45].

Arap-Bizans mücadelesi döneminde Rodos, Dalkavo ismindeki Cenevizli bir tüccarın, Arap korsanları ile anlaşmasıyla nihayet sakin bir dönem yaşayabilmiştir. Bu süreçte Rodos ile birlikte bütün Oniki Adaları içine alan yeni bir idarî yapılanmaya gidilmişti. Rodoslular uzun süre bu yapı içinde kalmışlardır[46].

Miladın X. asrına gelindiğinde, Bizans İmparatorluğu büyük bir sarsıntı geçirmekte idi. Merkezde başlayıp vilâyetlerde yayılan nüfuz mücadeleleri Ege'yi de etkilemiş, yeni oluşumlara zemin hazırlamıştı. Nitekim, Bizans'ın bu son dönemlerinde Ege sahillerindeki eski şehirler birer birer Ceneviz kolonisi haline gelmiştir[47]. Bu arada *Oğuz* kabilelerinin gerek Balkanlar'da ve gerekse Anadolu'daki hareketleri, doğal olarak Ege mücadelesinde Türkler'in etkisini yavaş yavaş ortaya çıkaracaktır[48].

Büyük Selçuklu Hükûmdarı *Alparslan*'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu *Melikşah* döneminde Anadolu'da ve Ege'de Türk etkisinin artması, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'i endişelendirmekteydi. İmparatorluğun geleceği için bu tehlikeli gidişe son vermeyi tasarlayan Bizans kuvvetleri kara ve denizden Gemlik üzerine yürümüşlerdir. Selçuklu kumandanı Ebulkasım karada Bizans'la mücadele ederken, Manuel Butumites kumandasındaki Bizans Donanması Gemlik'e saldırarak, henüz inşa edilmekte olan gemileri ve tezgahları ateşe vermişti (1088)[49]. Selçuklu Türkleri'nin Marmara'ya çıkma teşebbüslerinin ilki bu şekilde akamete uğramıştır. Ancak İznik şehri Türklerin elinde kalmaya devam etmekteydi. Bu tarihlerde Efes şehri ve Ege sahilleri Tanrıvermiş Bey'in, İzmir ve havalisi ile adalardan bir kısmı

44 Darkot, "Rodos", s. 754; Ostrogorsky, *Bizans Devleti*..., s. 115-116.

45 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s.2.

46 Ziver, *Rodos*, s. 31; Darkot, "Rodos", s. 754; Cüneyt Kanat, "Memlûk Sultanı Melik ez-Zâhir Seyfettin Çakmak'ın Rodos Seferleri (1440-1443-1444)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 393.

47 Enrico Basso, "İşbirliğinden Ayrılığa: XIV ve XV. Yüzyıllarda Cenevizliler ve Türkler", (Çev: H. Babavatan), *Türkler*, Ankara 2002, IX, s. 355-362.

48 Sandwich, *A Voyage Round* ..., s. 349; Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 5.

49 Fevzi Kurtoğlu, *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1935, s. 26-27.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da *Emir Çaka*'nın hakimiyeti altındaydı[50]. Çaka idaresindeki Türk güçleri Ege'nin sahil şehirlerinden başka buralar için önem arzeden Rodos, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy ve diğer stratejik adaları sistemli bir şekilde fethetmeye başlamışlardı[51]. Çaka Bey'in, 1093 senesinde, İznik'te bir davet esnasında damadı tarafından öldürülmesi ile Türkler'in Ege Denizi'nde yaymaya başladıkları hakimiyetleri bir süreliğine sona ermiştir[52].

Çaka Bey'in tarih sahnesinden çekilmesini takiben Anadolu Türklüğü ve dolayısıyla İslam dünyasını hedef alan Haçlı Seferleri'nin başlaması, Türkler'i sahillerden Anadolu'nun iç kısımlarına çekilmeğe mecbur bırakmış, Türk denizciliğini bir asır için akamete uğratmış[53], Marmara ve Ege bölgesinin Türkleşmesini de önemli ölçüde geciktirmiştir[54]. Sakız ve Rodos adalarıyla Anadolu'nun önemli bir kısmı Bizans kara ve deniz güçleri tarafından ele geçirilmiştir.

Türkler'in denizlerdeki faaliyetleri Anadolu Sultanları I. Giyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve bilhassa I. Alaeddin Keykubat zamanlarında artarak sürmüştü. I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1207 senesinde Antalya'yı fethederek Selçuklular'a denizcilik yollarını tekrar açmış, oğlu I. İzzeddin Keykavus ise 1214'te Sinop'u alarak, Karadeniz'de bir Türk filosuna imkan hazırlamıştır. I. Alaeddin Keykubat da 1220 senesinde Alanya'yı ele geçirerek, kendi adıyla anılan *Alaiyye Tersanesi*'ni tesis etmiştir. Bu arada Bizans İmparatorluğu 1204 senesinde Venedik önderliğinde Latinler'in eline geçmişti[55]. Bu dönemdeki mücadelelerin en önemli ayaklarından birini Rodos oluşturmaktaydı. Bizans Donanması bir dönem kısmen de olsa Ege'de hakimiyet tesis edebilmiş, Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos gibi önemli adalar imparatorluğun sınırlarına katılmış ise de, bu durum fazla uzun sürmemiştir[56]. Bizans'ın Mora, Arnavutluk ve adaları Venedik'ten geri alabilecek du-

50 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdârı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 6-8.

51 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 4-5.

52 Çaka Bey hakkında bk. Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 27-28; Akdes Nimet Kurat, *Çaka Bey; İzmir Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi*, Ankara 1966[3], s. 1 vd; Türkmen Parlak, *Ege Denizinde İlk Türk Derya Beyleri*, Ankara 1979, s. 18-38; Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 109-118, 217-219.

53 Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985, s. 4.

54 Yavuz Ercan, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *Belleten*, Ankara 1986, L/198, s. 681-682..

55 William Miller, *The Latins In The Levant A History of Frankish Greece (1204-1566)*, London 1908, s. 27-49; Işın Demirkent, "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2000, XXXVI, s. 144-148.

56 Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed: S. Yerasimos), İstanbul 2005, s. 10-11.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rumu bulunmamaktaydı. Bu arada Venedik'in rakibi olan Cenevizliler imparatorluğa yardım karşılığı Midilli ve Sakız adalarına yerleşmişti[57].

Ege ticareti açısından tarih boyunca önemini yitirmeyen Rodos, bu dönemde önce 1082'de Venedikliler'in[58], 1248'te ise Cenevizliler'in hakimiyeti altında kalmıştır[59]. 1264'lü yıllarda Bizans İmparatoru Rodos ve Midilli adalarının tasarruf hakkını kardeşi İoannes'e pronoia olarak, yani bahşetme suretiyle vermişti[60]. Ancak bu dönemden itibaren Türkler'in güçlü bir şekilde Ege'de ortaya çıkması, şartları tekrar değiştirecektir[61].

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1308'de İlhanlılar'ın baskısına dayanamayarak parçalanmasından sonra, Batı Anadolu'da Türk beylikleri kurulmuştu. Özellikle *Aydınoğlu Umur Bey*'in Çaka Bey'den 200 sene sonra Türk denizciliğini Ege sahillerinde yeniden diriltmesi, bir dönüm noktası teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Etkili bir donanmaya sahip olan Umur Bey, Bizans ve Ceneviz kuvvetleriyle mücadeleye girişmiştir[62]. Aydınoğulları donanmasından başka, Karasi, Saruhan ve Menteşe beyliklerinin, Karadeniz kıyısında Candaroğulları'nın küçük de olsa birer deniz güçleri mevcuttu. Ayrıca, Akdeniz yakınlarında Tekeoğulları'nın, Manavgat Emareti'nin ve Alaiyye Beyliği'nin donanmaları da Kıbrıs ve Rodos'u hedef alan birçok deniz seferlerine teşebbüs etmişlerdi[63].

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki korsanlık mücadelesinde baş rolü oynayan Arap etkisinin kaybolmaya başlamasıyla, Müslüman korsanlığı tamamen Ege sahillerine yerleşmiş olan Türkler'in eline geçmiştir. Hıristiyan korsanların bilhassa Girit ve Kıbrıs'a dayanarak Anadolu ve Suriye kıyılarına taarruzlarına karşı, Türk korsanları da Cezayir sahillerine yavaş yavaş yerleşerek, Avrupa'nın bütün güney sahillerine akın etmeğe

57 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, İstanbul 1999, s. 64.

58 Turan Atan, *Türk Gümrük Tarihi, Başlangıcından Osmanlı Devletine Kadar, I. Cilt*, Ankara 1990, s. 111.

59 Erinç- Yücel, *Ege Denizi* ..., s. 60.

60 Nicol, *Bizans'ın Son* ..., s. 91.

61 Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15 İnci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Terc: O.Ş. Gökyay), Ankara 1944, s. 1-23. Anadolu Beylikleri'nin stratejik önemleri ve takip ettikleri siyaset için bk. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 1 vd.

62 Ertuğrul, *Akdeniz Hakimiyeti ve Türkler*, İstanbul 1933, s. 17-25; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982[4], I, s. 67; Halil İnalcık, "Batı Anadoluda Yükselen Denizci Gazi Beylikleri", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara 2002, s. 47-66; Kate Fleet, "Görülmeyen Osmanlı: Geç Ortaçağ ve Modern Dönemlerde Akdeniz Tarihinin Kayıp Devleti", *Türkler*, Ankara 2002, IX, s. 60-65.

63 İdris Bostan, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 185-187.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başlamışlardı[64]. Batı Anadolu beylikleri tek başlarına olduğu gibi, bazen birleşik olarak hareket etmek suretiyle Ege'de Latinler'e karşı yoğun bir mücadele içerisinde bulunur iken[65], Bizans'ın hakimiyeti ancak Trakya ve Ege kıyılarına çok yakın adalarla sınırlı kalmıştır[66].

Anadolu Beylikleri'nden Ege'de adını ilk duyuran Menteşe Beyliği olmuştu. Güneye doğru ilerleyen Menteşe Bey, 1300 senesinde hazırladığı bir donanma ile Rodos'a sefer açmıştı. Adayı burada hüküm süren ve yalnızca ismen Bizans'a tâbi Cenevizli amiralden zapdetmiş ve on sene kadar idaresi altında tutabilmiştir[67]. Bir müddet de Sakız'da hüküm süren Menteşe Beyliği burayı Cenevizliler'e terk etmek zorunda kalmıştı[68].

Emir Çaka'dan sonra Menteşe Beyliği döneminde ikinci Türk hakimiyeti devrini yaşayan Rodos, Müslümanlar'ın tazyiki ile Kudüs'ten ayrılmak zorunda kalan *Saint Jean Şövalyeleri*'nin idaresine girecektir. Şövalyelerin Rodos'a gelişi, Akdeniz'de güçler dengesini değiştireceği gibi, bilhassa savunma tertibatı açısından adada mühim gelişmelerin yaşanacağı bir dönem olacaktır[69].

Haçlı Seferleri'nin bir artığı olarak Kudüs'te bulunan Saint Jean Şövalyeleri[70] buranın Müslümanlar eline geçişiyle bu toprakları terke mecbur olmuşlardı[71]. Bu dönemde Haçlıların elinde küçük bir ada olan *Arvad*'dan başka bir yer kalmamıştı[72]. Kudüs'ten ayrılan şövalyeler Akka'ya

64 Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 23-33; Nicol, *Bizans'ın* ..., s. 154-180.

65 Kate Fleet, "Early Turkish Naval Activities", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 129-138.

66 Zerrin Günal Öden, *Karası Beyliği*, Ankara 1999, s. 36.

67 Wittek, *Menteşe* ..., s. 23 vd.; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* ..., s. 760-83; Ekrem Uykucu, *XVI. Yüzyılda Menteşe Sancağı (Tapu-Tahrir Defterlerine Göre)*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi), İstanbul 1974, s. 1-31.

68 Yalçınkaya, *Eski ve Yeni İzmir* ..., s. 41. Menteşe Beyliği'nin Ege'de rahat hareket etmesinde, Bizans'ın donanmasını ihmal etmesinin büyük etkisi olmuştu (bk. Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, (Terc: F. Arık), İstanbul 1947, s. 45; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988[4], s. 145).

69 Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdenizde Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, İstanbul 2004, s. 1 vd. (Eserin orjinali: *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jèrusalem, l'Empire Ottoman et la Mèditerranèe orientale entre les deux sièges des Rhodes (1480-1522)*, Paris 1994).

70 Tarikatın siyasî ve askerî yapılanması için bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 113-129; Ziver, *Rodos*, s. 62-94; Eric Brockman, *The Two Sieges of Rhodes (1480-1522)*, London 1969, s. 15-19, 24-26, 38-43; Edouard Sablier, *Le Prisonnier de Bourgganeuf Djem Sultan 1459-1495*, Perrin 2000, s. 50-53, 65-66.

71 Sövalyelerin yeni mekanı *Akka Kalesi* olmuştu (bk. Abraham Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes, Chio, Cos Etc.*, İstanbul 1935, s. 7).

72 Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münâsebetleri", *Belleten*, Ankara 1999, LXIII/237, s. 439-440.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sığınmışlardı. Ancak, 1291 yılında Haçlı merkezi haline gelmiş olan Akka'nın Memlukler tarafından fethi[73] şövalye tarikatlarının görev alanlarında zorunlu bir değişikliğe neden olmuştu[74]. Hospitalier Şövalyeleri bu gayelerine uygun gördükleri Kıbrıs'a sığınmışlardı. Daha sonra Kudüs'te etkinliği bulunan bir diğer tarikat olan Templier şövalyeleri de buraya gelmiştir[75].

Yeni mekan arayışlarının ilk adresi bu tarikatları destekleyen Papa V. Clément (Kleman) olmuştu. Diğer Avrupa Devletleri'nden gelen destekle harekete geçen Latin kuvvetleri, önce Mekri (Fethiye) Limanı'na gelmişlerdi. Şövalyelerin lideri adanın hakimi pozisyonunda görünen Bizans İmparatoru'na bir heyet göndererek kendilerine terkini talep etmişti. Rodos ile burada bulunan bir şatosundan başka ilgisi bulunmayan imparator, Latinler'e olan husumetinin etkisiyle bu teklifi reddetmiştir. Adayı alamayan şövalyeler, Rodos için stratejik önemi olan İstanköy ile İncirli adalarını ele geçirmişlerdi[76]. Şövalyeler, nihayet 15 Ağustos 1309'da Rodos'a çıkmışlar ve burada bulanan Türk ve Arap kuvvetleri mağlup etmişlerdi[77].

Papa'nın da yardımıyla Rodos'a yerleşen şövalyeler, tarikat liderinin önderliğinde[78] adanın stratejik konumunu çok iyi değerlendirmişlerdi. Korsan mücadelesine yatkın donanmaları, düzenli askerî teşkilâtlarıyla adanın 1522 yılında Kanunî tarafından fethine kadar Ege'de Türkler aleyhine gelişen her türlü hareketin içerisinde yer almışlardır. Ayrıca Haçlı Seferleri'nin en büyük destekçisi olmuşlardı[79]. Artık Filistin, Ürdün, Suriye, Lübnan, Kilikya ve Kıbrıs'tan başka Haçlı ordularının en önemli uğrak yerlerinden biri de Rodos'tu. Haçlı güçlerinin istifadesi için adada bir çok şato inşa edilmiştir[80]. Rodos civarındaki adaları zabtederek, kalesi bulunanları tahkim, olmayanlara da yenisini inşa eden şövalyeler, Rodos, Herkit, Nisiros, Piskopi, İlyaki, İncirli, İstanköy, Leryoz, Sömbeki ve Kalimnoz'u *Les İles de la Religion* olarak tanımlamışlardı[81]. Bu arada Kudüs ve Ak-

73 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev: F. Işıltan), Ankara 1987, III, s. 329-358.

74 Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 257-258.

75 Vatin, *Rodos Şövalyeleri...*, s. 3.

76 Anthoniy T. Luttrell, "Feudal Tenure and Latin Colonization at Rhodes", *The English Historical Review*, 1970, LXXXV, s. 759.

77 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 130-136; Ziver, *Rodos*, s.49-52; Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 10-12.

78 Luttrell, "Feudal Tenure and Latin ..., s. 755-775; Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 1-315.

79 Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 150, 181-182.

80 A. A. Kampman, "Yakın-Doğuda Haçlılar Devrine Ait Kaleler", *Belleten*, Ankara 1959, XXIII/92, s. 621-626.

81 Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 13-315.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ka'nın Müslümanlarca fethi üzerine Latin halk, Rodos'a göçe başlamıştı[82].

Tarikat 1415 yılında da Bodrum'u ele geçirmiş ve burada müstahkem bir kale inşa etmiştir[83]. Bu arada eski dönemde Kudüs'te faaliyet gösteren Templier şövalye tarikatı Avrupa'da tasfiye edilirken, mal varlığının önemli bir kısmı da Rodos Şövalyeleri'nin istifadesine sunulmuştu[84]. Bu son gelişme ile Rodos bütün Oniki Ada'yı bir birine bağlayarak Anadolu kıyılarına kadar sokulan şato ve kale şebekesinin esas düğüm noktası haline gelmiştir[85].

Tarikatın Rodos'a yerleşmesinden sonra Menteşe Beyi Mesud, adayı geri almaya yönelik 1312'deki girişiminde başarısız oldu[86]. Bundan bir süre sonra Mesud Bey'in oğlu Orhan Bey 1320 ve 1321 tarihlerinde Rodos'u almak için şövalyelerle mücadele etmiş ise de bir sonuç alamamıştır[87].

Anadolu Selçukluları'nın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Türk Beylikleri'nin Ege'deki güçlerini her geçen gün artırmaları, Hıristiyanların ve onların destekçisi Rodos Şövalyeleri'nin dikkatinden kaçmamaktaydı[88]. Aydınoğlu Umur Bey'in hakimiyetini Ege Adaları'na yayması, Bizans ve Rodoslularla birlikte ticarî menfaati olan Venedikliler'i de derhal harekete geçirmişti. 1334 yılında Venedik liderliğinde oluşturulan Haçlı filosu, Rodos Şövalyeleri ve Kıbrıs Kralı tarafından takviye edilmiştir. Bu kuvvetler Karası Beyi Yahşi ve Umur Bey'e ait Türk filosunu Edremit Körfezi yakınlarındaki savaşta yenilgiye uğratmıştır[89].

Umur Bey'in Edremit mağlubiyetinden on yıl sonra Bizans, Venedik, Papa ve Kıbrıs Kralı'nın desteklediği yeni bir filo oluşturuldu (1334). Haçlı kuvvetleri Rodos'a gelmişler[90] ve burada şövalyelerin 6 gemisini de ala-

82 Field, *The Greek Island* ..., s. 32-34; Kampman, "Yakın-Doğuda ..., s. 625.

83 Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative*, Paris 1892, I, s. 383-384; Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 1148; Reşat Ekrem Koçu, "Rodos'un Fethi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Eylül 1956, VII/9-81, s. 537; Ernur Malcı, *Rodos'un Fethi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1967, s. 3; Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 8, 12, 20; Luttrell, Aynı makale, s. 759-764; İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, I, s. 276.

84 Runciman, *Haçlı Seferleri* ..., s. 368.

85 Hermes Balducci, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, (Çev: C. Rodoslu), Ankara 1987[2], s. 6; Nicolas Vatin, "Un exemple de relation frontalières: L'empire Ottoman et L'Ordre de Saint-Jean-de-Jèrusalem à Rhodes entre 1480 et 1522", *Archiv Orientàlni, Quarterly Journal of African and Asian Studies*, Praha 2001, LXIV/2, s. 349-360.

86 Brockman, *Aynı eser*, s. 27.

87 Hikmet Akın, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946, s. 22; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi* ..., s. 280-281.

88 Runciman, *Haçlı Seferleri* ..., s. 381.

89 Miller, *The Latins* ..., s. 235-269; Öden, *Karası* ..., s. 37-43.

90 Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 110.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rak İzmir'e yönelmişlerdi. Haçlılar ile İzmir Limanı'nın girişinde yapılan savaşı da Umur Bey kaybetmiştir. 28 Ekim 1344 de İzmir şehri Haçlı eline geçmiştir[91]. Haçlı saldırısının karşılığını vermekte çok fazla gecikmeyen Umur Bey, Saruhan Bey ile ittifak yaparak Mora'ya taarruz hazırlığına girişmişti. 1335 yılı ilk baharında Süleyman Bey komutasındaki Saruhan filosu İzmir'e gelerek Aydınoğulları donanması ile birleşmiştir. Anadolu sahillerindeki küçük korsan gruplarının da katılımıyla 276 adet büyük çapta gemiye ulaşan Türk Donanması Mora'ya hareket etmişti. Türk filosu savaşta başarılı olup, ganimet ve esirlerle tekrar İzmir'e dönmüştür[92]. Türk donanmasının bir kısmı Arnavutluk'ta ortaya çıkan olaylarda Bizans'a yardım ederken, diğer bir kısmı Umur Bey'in kumandasında önce İtalya sahillerine ve ardından da son dönemlerde Türk korsanlarına karşı düşmanca tavır takınarak zarar veren Nakşa Dukalığı kontrolündeki adalara hücum etmiştir[93].

Umur Bey'in İzmir savaşında hayatını kaybetmesiyle (1348) oğlu Hızır Bey, Latinlerle mücadele edemediği gibi, çok ağır şartlar içeren bir anlaşma imzalamıştı. 18 Ağustos 1348 tarihini taşıyan bu anlaşmanın ticarî hükümleri yanı sıra en önemli maddesi, İzmir'in Rodos Şövalyeleri'ne terkinin kabul edilmesiydi[94]. Anlaşma ile şövalyelerin eline geçen İzmir, 1402 yılında Timur'un saldırısına kadar bunların denetiminde kalmıştır[95].

XVI. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'nın Anadolu konusundaki ilgi alanı sadece Ege ve Akdeniz kıyılarındaki bölgelerle sınırlı kalmamaktaydı. Geçen yüzyılın sonlarında *Söğüt* merkezli olmak üzere kuzeybatı Anadolu'da kurulmuş olan *Osmanlılar* büyük bir gelişme göstermekteydiler. Denizci Anadolu Beylikleri'ne nazaran daha ziyade bir kara devleti görünümünde temeli atılan Osmanlı Devleti'nin, Marmara Denizi ile ilgilenerek Rumeli kıyılarında bazı yerleri ele geçirişi ve oralara yerleşmesi[96], denize dönük bir politikayı da zorunlu hale getirmişti. Nitekim, Ege Denizi ve Karadeniz kıyıları[97] ile Akdeniz sahillerindeki memleketler Osmanlı topraklarına katıldıkça, donanmaya veya deniz gücüne duyulan ihtiyaç artmıştı[98].

91 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 13; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri* ..., s. 106-108.
92 Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 46-49.
93 Parlak, *Ege Denizinde* ..., s.83-102.
94 Akın, *Aydınoğulları Tarihi* ..., s. 46-52.
95 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982[4], I, s. 317; Şerafettin Turan, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 49-50.
96 Emecen, *İlk Osmanlılar* ..., s. 1 vd.
97 Victor Ostapchuk, "The Human Landscape Of The Ottoman Black Sea In The Face Of The Cossack Naval Raids", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 23-95.
98 Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 13; Kate Fleet, "Early Turkish Naval ..., s. 134-138.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Karası Beyliği'nin Osmanlı topraklarına katılmasından sonra *Aydıncık*'ta bir tersane kurulmuştur. Ardından, *İzmit (Kocaeli) Tersanesi* faaliyete geçmiş ve sonraları *Gelibolu*'da mühim bir tersane daha inşa getirilmiştir. Böylece XIV. yüzyılın son yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde donanma faaliyetleri artmıştır. Ancak, Türk deniz gücü henüz Venedik, Ceneviz gibi büyük filolara sahip devletlerle mücadeleyi göze alacak durumda değildi[99]. Yıldırım Bayezid'ın (1384-1402) Batı Anadolu'daki Saruhan, Aydın, Menteşe beyliklerini ortadan kaldırıp, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını Ege Denizi'ne dayandırışından sonra, bu denizde ilk donanma faaliyetleri de başlamıştır[100].

Doğu Akdeniz'de güçler dengesinin değişmesi, Hıristiyan dünyasında Haçlı seferi düzenlenmesi fikrini yeniden gündemin ön sırasına çıkarmıştı.1361 ve 1365 tarihlerindeki Haçlı Seferleri'ne şövalyeler de destek vermişti[101].

1396 yılında şövalyelerin destek verdiği Haçlıları mağlup eden Yıldırım Bayazıt'ın 1402 Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi, İzmir'deki şövalyelere rahat bir nefes aldırmıştı. Ancak, yardıma gelen İtalya, Sicilya ve İspanya güçlerine rağmen Timur'un kuvvetleri İzmir'e girmeyi başarmıştır. Zafer sonrası Ege'deki diğer adalar hakimleri de Timur'a itaatlerini bildirmişlerdi. Bu arada İzmir bir müddet sonra Aydınoğlu Umur Bey'in yeğeni Cüneyd Bey'in kontrolüne geçmiştir[102].

Osmanlı Devleti'ni Ankara bozgunu sonrası yeniden toparlayan I. Mehmed, Bergama'da otağını kurarak önce Kimi Kalesi'ni ele geçirmiş ve İzmir'e yönelmişti. Osmanlılar'ın İzmir'i kuşatmasında Menteşe Beyliği yanı sıra Rodoslular da yardımda bulunmuşlardı. Esasında şövalyelerin niyeti İzmir'e yeniden yerleşmek ve buradaki tahkimatlarını kuvvetlendirmekti. Ancak, I. Mehmed buna izin vermeyerek, bir gece harekâtıyla İzmir'deki bütün şövalye surlarını yıktırmıştır. Bununla birlikte Bodrum'daki şövalye idaresine ise bir süre daha göz yumulmuştur[103].

İzmir'de Osmanlı idaresi kurulunca bir sonraki hedef Venedik'in elinde bulunan adalar olarak belirlenmişti. İki donanma 1416 yılında Gelibolu önlerinde karşı karşıya gelmişlerdir. Venediklilerin üstünlüğü ile biten bu savaş sonrası Osmanlı Donanması çok büyük zarar görmüştü[104]. Bu

99 İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul 2005, s. 25-30.

100 Gencer, *Bahriye'de* ..., s. 6-7.

101 Demirkent, *Haçlı* ..., s. 263-264; Aktan, "Memlûk-Haçlı Münâsebetleri..., s. 442-448.

102 Parlak, *Ege Denizinde* ..., s. 123-126.

103 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982[4], I, s. 251.

104 Danişmend, *Aynı eser*, I, s. 174-175.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

savaşında gösterdiği gibi, gerek Anadolu Selçuklu Devleti'nin deniz kuvvetleri ve gerekse Anadolu Beylikleri'nin ve Osmanlı Devleti'nin donanmaları, birer savaş donanmasından ziyade, akın donanması hüviyetinde teşkilâtlanmıştı. Bu yüzden, bu ilk Türk deniz güçleri uzak mesafelere kadar başarılı akınlar yapamamışlardı. Ege'de ticarî menfaatlerini kollayan az sayıda Venedik veya Ceneviz harp gemisi ile karşılaşıldığı veya mücadeleye girildiğinde çoğu kez çekilmek zorunda kalınmıştır[105].

XV. yüzyılda Haçlılar'ın amacı, Mısır ve Suriye liman şehirlerini tahrip ederek ticareti çökertmekti. Aynı dönemde Rodos Şövalyeleri'nin sahil beldelerine saldırıları ve Müslüman gemilerine zarar verme girişimleri sıklıkla gerçekleşmekteydi[106]. Memluklu Sultanlığı Kıbrıs ve Rodos adalarını etkisiz hale getirmek için fırsat kollamaktaydı. Nihayet, Sultan Barsbay döneminde 1424, 1425 ve 1426 yıllarında gerçekleştirilen üç sefer sonucu Kıbrıs ele geçirilerek vergiye bağlanmıştı. Bu harekâttan sonra uzun vadede dikkatler Rodos'a çevrilmiştir[107]. Son Haçlı seferleri esnasında Anadolu, Suriye ve Filistin bölgesine hakim bulunan Türkler, saldırılara başarıyla karşı koyarak hakimiyetlerini güneyde Mısır'a, kuzeyde Tuna Nehri'ne kadar yaymış bulunuyorlardı[108].

Kuruluşundan itibaren Rodos ve Kıbrıs adaları ile çeşitli münasebetlerde bulunmuş olan Memluklu Devleti tahtında 1438 yılında değişiklik olmuş ve Kıbrıs fatihi Barsbay'ın yerine Melik Çakmak geçmişti (1438-1453). Yeni sultan barış yanlısı olmasına rağmen Rodos Şövalyeleri'nin Akdeniz'deki faaliyetleri Müslüman dünyasında büyük tepki uyandırmaktaydı. Böyle bir gelişmeyi bekleyen şövalyeler, Kıbrıs'ın Müslümanlar eline geçişinden itibaren savaş hazırlıklarını artırmışlardı. Haziran 1440 yılında Emir Çakmak birinci Rodos seferi emrini vermiş[109] ve Eylül 1440'ta Rodos önlerine ulaşmıştır. Bu sırada Memluk Donanması Rodos gemilerince ablukaya alınmıştır. Adanın kuzey sahillerinde karşılaşan iki donanma savaşa tutuşmuştur. Bu mücadelede fazla başarılı olamayacağını anlayan Memluk Donanması, Rodos'un kıyı kesimlerindeki bazı köyleri yağmalayıp, bir çok esir alarak Dimyat'a doğru yola çıkmıştır[110]. Birinci Rodos akınından istediği sonucu elde edemeyen Sultan Çakmak, yeniden hazırlıkla-

105 Ricardo Musso, "XVI. Yüzyılda Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu", (Çev: B. Çınar), *Türkler*, Ankara 2002, IX, 608-613.
106 Aktan, Aynı makale, s. 449.
107 Darkot, "Rodos", s. 754.
108 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 280-281; Demirkent, *Haçlı* ..., s. 268-269.
109 Kanat, "Memlûk Sultanı ..., s. 396-397.
110 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 212-214; Ziver, *Rodos*, s. 107-108.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ra başlamıştı ancak yine bir netice alınamamıştı[111]. Sultan hiç ara vermeden bir yenisi için hazırlıklarını tamamladı. Memluk Donanması, 21 Mayıs 1444'te Kahire'den hareket etmiştir. Önce Trablus'a uğrayıp, Ağustos ayında Rodos şehri yakınlarına kadar ilerleyen Memluk güçleri, bilhassa kara savaşlarında başarılı olamayarak bir kez daha Kahire'ye çekilmiştir (24 Ekim 1444)[112].

Osmanlı Donanması'nın akın faaliyetinden çıkıp, yavaş yavaş deniz aşırı fetihlerde mühim rol oynamağa başladığı devir *II. Mehmed (Fatih)* devri olmuştur. Padişah, öncelikli olarak boğazların emniyetine önem verdi ve Ege Denizi'nde stratejik önemi bulunan bazı adaları ele geçirerek sahillerin emniyetini sağladı[113]. Artık Venedik ile başabaş mücadele gücüne kavuşan Türk Donanması, Rodos'a çıkartma yapabilecek seviyeye gelmişti[114]. Bu arada şövalyeler cülus sonrası Edirne'ye elçi göndermişti[115]. Bu temaslar sonucu Rodoslular ile 1451 yılında bir ticaret anlaşması yapılmıştır[116].

Akdeniz'deki etkinlikleri yanı sıra Bodrum'un da Rodos Şövalyeleri'nin elinde bir üs vazifesi görmesi, Anadolu'da siyasî birliği sağlamayı gaye edinen Fatih'in siyaseti ile bağdaşmamaktaydı. Esasında Mısır'ın fethinden itibaren Rodos'un stratejik önemi devlet adamları tarafından gündeme getirilmekteydi ve alınması yönünde kuvvetli bir eğilim mevcuttu[117]. İstanbul'un fethinin ardından ise 1455'te Rodoslular, fethi tebrik ve kıymetli hediyeler takdim ettikten sonra, Osmanlı Devleti ile ticaretin serbest olacağı ikinci bir anlaşma yapmayı teklif etmişlerdi. Ancak istenilen anlaşma

111 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 14-15; Kanat, "Memlûk Sultanı..., s. 402-403.

112 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına* ..., s. 434-435.

113 Ali İhsan Gencer, "Anadolu Türk Denizciliğinin Başlaması", *İpek Yolları, Deniz Araştırma Gezisi ve Konferansları*, Ankara 1993, s. 43, 50-51. Ayrıca bk. Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 122-148; V. Mirmiroğlu, *Fatih Donanması ve Deniz Savaşları*, İstanbul 1946, s. 86-108; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1953, s. 231-250.

114 Muzaffer Arıkan, Paulino Toledo, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara 1995, s. 19; İdris Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Türkler*, Ankara 2002, X, s. 124-125.

115 Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Ankara 1991, s. 4.

116 Biliotti, *L'île De Rhodes...*, s. 218-219; *Rodos'un Fethi (1522)*, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Dönemi, İkinci Kısım Eki, Ankara 1979, s. 12-13. Cülûsu tebrike gelen Rodos elçisinin girişimleri sonucu 21 Aralık 1451 tarihini taşıyan bir anlaşma yapılmıştır (bk. Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, İstanbul 1934, s. 22; V. Mirmiroğlu, *Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul 1945, s. 45-48).

117 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul 1312, I, s. 232-233.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olmayınca, Osmanlı Devleti şövalyelere savaş ilan etme kararı almıştır[118].

Menteşe sahillerine mensup 30 Türk gemisinin Rodos ve İstanköy adalarına yönelik baskın hareketleri sonrası, 1455 ilkbaharında *Hamza Bey* kumandasındaki Türk Donanması Ege'ye hareket etmişti (24 Aralık). Donanma önce Midilli'ye sonra Sakız'a hareket etmiştir. Hamza Bey, Rodos'un *Arhancelos* civarına çıkıp bir çok esir ve ganimet alarak Sömbeki, Leryoz, Kalimnoz ve İncirli adalarına da baskınlar düzenlemiş ve sonra tekrar Sakız'a dönmüştür[119].

Bu arada Türkler'in 1456 Belgrad mağlubiyetinden cesaret alan Papa, ertesi yıl büyük çoğunlu, Osmanlı egemenliğinde bulunan Ege Adaları üzerine bir sefer kararı almıştı. Bütün masraflarını karşıladığı donanmayı Venedikli Patriki kumandasına vererek Rodos'a yollamıştı. Buraya gelen Haçlı Donanması şövalye gemilerinin katılımıyla Sakız ve Midilli üzerine hareket etmiştir. Midilli'den ayrılan Haçlı güçleri sırasıyla Limni, İmroz, Semadirek ve Taşöz adalarına uğrayarak, buralardaki Türk memurları esir almıştır. Haçlılar bu adalara yeterli miktarda muhafız koyup, tekrar Rodos'a dönmüştür. Haçlı saldırısına maruz kalan bu adalar çok geçmeden tekrar Osmanlı idaresine kavuşmuştur (1457)[120].

Fatih, şövalyelerin Osmanlı-Venedik Savaşı'nda Venedik'in yanında yer almaları ve adadaki Müslüman esirlerin çokluğu nedeniyle Mesih Paşa komutasındaki donanmayı Rodos'a yollamıştı. Osmanlı kuvvetleri Marmaris'te toplanan askeri de alarak 23 Mayıs 1480'de adaya ulaşmıştır. Rodos şehrinin batı tarafında yer alan Triyande sahilinde bulunan *Saint Etyen Tepesi* civarına asker çıkarılmıştır. Adaya karargahını kuran Mesih Paşa, Saint Etyen Tepesi'nde Rodos Kalesi'nin önemli muhafaza noktalardan biri olan *Arap Kulesi*'ni (Saint Nikola Burcu) hedef alan üç büyük top tabyası inşa ettirmişti. 28 Temmuz 1480'de şehre giren Osmanlı güçleri 9.000 kayıp ve on binlerce yaralı vermiştir. Kalenin ele geçirilemeyeceğini anlayan Mesih Paşa muhasarayı kaldırarak Marmaris Limanı'na çekilmiştir[121]. Gösterdiği tedbirsizlik üzerine Mesih Paşa'nın vezirlik rütbesi alınmış ve

118 R. Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri* ..., s. 27.

119 Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 124-125; Ersin Gülsoy, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, Ankara 2002, IX, s. 591-597.

120 Yücel-Sevim, *Klâsik Dönemin Üç* ..., s. 45.

121 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar*, İstanbul 13292, s. 16. Ayrıca bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 249-264; Ziver, *Rodos*, s. 130-135; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 386-388; Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 15-21; Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 58-92; Danişmend, *Kronoloji*, I, s. 347-349; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 137-140; Turan, "Rodos'un Zabtından ..., s. 50 ; Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 122-171.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gelibolu Sancakbeyliği görevi ile merkezden uzaklaştırılmıştır[122].

II. Mehmed'in yürüttüğü Ege harekâtı tamamlandığı zaman, bölgede Foça Tuz Madenleri ile İmroz, Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Taşöz gibi belli başlı büyük adalar vergi vermek kaydıyla Cenevizli ailelerin idaresinde bırakılmıştı. İstanköy ve Rodos etrafındaki adalar ile Bodrum'da ise şövalyelerin hakimiyeti devam etmekteydi[123].

Osmanlı Devleti'nin Yakındoğu ile Doğu-Akdeniz'de yükselişi ve Türk denizciliğinin uluslararası nitelik kazanması II. Bayezid saltanatında gerçekleşmiştir[124]. 1495 senesinde devrin en büyük denizcisi Kemal Reis devlet hizmetine alınmış, böylece Türk denizcilik tarihinde büyük Türk donanma kaptanları çağı açılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Akdeniz siyaseti bölgede etkili olan diğer İslam devletleri ile Avrupa ekseni ve dönemin şartları dikkate alınarak şekillendirilmişti. Gaziler, Anadolu sahilleri, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika sahillerinin muhafızları olarak bilhassa Rodos Şövalyeleri'ne karşı kutsal olarak nitelendirilen bir savaş yürütmekteydiler. Bu süreçte Avrupa'yı Türkler karşısında savunan İspanya, Rodos Şövalyeleri'ni de himayesi altına almıştı (1480-1492)[125].

II. Mehmed'in 1481 yılında sefer hazırlığı sırasında ölümüyle oğulları Cem ve Bayezid arasındaki mücadeleden yenik ayrılan Cem'in Rodos'a sığınması, adanın ve Bodrum'un 42 yıl daha bu şövalyelerin elinde kalmasını sağlamıştır[126].

122 Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 92.

123 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983[4], II, s. 43.

124 H. J. Kissling, "Sultan II. Beyazıt'ın Deniz Politikası", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara 2002, s. 107-118; Bostan, "Beylikten İmparatorluğa ..., s. 125-126.

125 Arıkan- Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol* ..., s. 14-15, 17, 28.

126 Bir dönem Osmanlı Devleti gündemini meşgul eden ve politikalarına yön veren Cem Sultan'ın Rodos şövalyelerine sığınışı, adadaki hayatı, yapılan anlaşma ve pazarlıkla ile Avrupa'ya nakledilmesi süreci ile sonrası hakkında bir çok yerli ve yabancı eser mevcuttur. Bunlardan bazıları için bk. Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtini'l-Osmâniye*, İstanbul 1274, I, s. 292-293; L. Thuasne, *Djem-Sultan, Fils De Mohammed II, Frére De Bayezid II (1459-1495)*, Paris 1892, s. 1 vd; Ahmet Tevfik Paşa, *Sultan Cem*, İstanbul 1327, s. 1 vd.; *Vâkı'ât-ı Sultan Cem*, (Yay: A. Arif), İstanbul 1330, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası İlavesi, s. 1 vd.; Ahmed Tevfik, *Sultan Cem*, İstanbul 1923, s. 3 vd.; R. Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri* ..., s. 31; M. Cavid Baysun, *Cem Sultan Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1946, s. 18 vd.; İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1951, s. 1 vd.; Uzunçarşılı, "Cem Sultan'a Dair Beş Orijinal Vesika", *Belleten*, Ankara 1960, XXIV/95, s. 457-475; Şerafettin Turan, "Barak Reis'in Şehzâde Cem Mes'elesiyle İlgili Olarak Savoie'ya Gönderilmesi", *Belleten*, Ankara 1962, XXVI/103, s. 539-555; Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 94-104; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 163-176; Danişmend, *Kronoloji*, I, s. 356-376, 395-396; Bruno Cavallo, "Le Prince Djem Et Le Pape Borgia Alexandre VI: Un Échappe_ Politique ou Une Rente Financiére?", *XX. Türk Tarih Kongresi, Bil-*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sultan Cem hadisesi ardından Osmanlı-Venedik Savaşı'nın 1502 yılında sona ermesiyle İnebahtı, Modon, Koron ve Draç gibi önemli Venedik bölgeleri Türkler'in eline geçmişti. Bu durum şövalyelerin hazırlıklarını daha da artırmalarına neden olmuştu. Hatta bu hazırlıklarda adada esir olarak tutulan Barbaros Hayreddin'in kardeşi Oruç Bey de çalıştırılmıştı (1503)[127]. Şövalyeler bir taraftan da korsan eylemlerinden geri durmamaktaydılar. Şövalyelerin bu tür saldırılarının sıklaşması karşısında Kemal Reis, 1504 yılında Rodos'a bir sefer düzenlemiştir. Aynı dönemde Kızıl Deniz'de ortaya çıkan Portekiz etkinliği Mekke hâkimini zor durumda bırakmaktaydı. Mısır'a yardım için hazırlanan Türk gemileri Avlonya yakınlarında şövalyelerin saldırısına uğramıştı. Yine 1509 senesinde Akbaş Reis idaresindeki 8 gemi ile Mısır'a hareket eden Şehzâde Korkud dönüşte şövalyelerin saldırısına maruz kalmıştı. Şehzâdenin güçlükle Antalya'ya ulaşması, İstanbul'da büyük yankı uyandırmıştır[128]. Son gelişmeler üzerine Şehzâde Korkud'un da teşvikleri[129] ile Kemal Reis kumandasında bir donanma Rodos'a hareket etmiştir. Ancak gemilerin bir çoğu fırtınaya tutularak batmıştır (1511)[130].

Büyük tepki çeken korsan eylemlerinden ayrı olarak Ridaniye Savaşı (1517) sırasında Memluklere yardımda bulunmaları, şövalyeleri devletin gündeminde birinci sıraya sokmuştur. Bu gelişmeler yanında Mısır ve Suriye'nin Osmanlı idaresine geçmesiyle Doğu Akdeniz sahillerinin tamamen Türk hakimiyetine girmesi, Anadolu ile bu yeni Osmanlı ülkeleri arasında deniz ulaşımının emniyet altına alınmasını zorunlu kılmaktaydı[131]. Bunun için de Rodos ve etrafındaki adaların alınması gerekmekteydi. Sultan Cem hadisesi yüzünden bu konuda temkinli davranan Bayezid ardından tahta geçen Yavuz Sultan Selim, önce karşı çıkmakla birlikte[132], bu zorunlu durumu takdir ederek saltanatının son yıllarında Rodos'a yönelik büyük bir donanma hazırlığını emretmişti[133]. Ancak bu emeline ulaşama-

diriler, Ankara 1994, III, s. 1063-1070; Mahmut H. Şakiroğlu, "Cem Sultan (27 Safer 864/22 Aralık 1459 Edirne-1495 Napoli)", *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, Ocak-Şubat 2000, I/31, yıl 6, I, s. 124-127; Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 143-170, 178-186, 197-226.

127 Ali Haydar Emir, *Cezayir Hakkındaki Neşriyata Umumî Bir Cevap*, İstanbul 1930, s. 3-6.

128 Vatin, "Un exemple de relation ..., s. 355-358.

129 Uzunçarşılı, "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud'a Gönderilmiş Bir Mektub", *Belleten*, Ankara 1954, XVIII/71, s. 347-355; A. mlf, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 337.

130 Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 105-110.

131 Colonel Lamouche, *Historie De La Turquie*, Paris 1934, s. 92.

132 Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar* ..., s. 16.

133 Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran sonrası donanma faaliyetleri için bk. Şahabettin Te-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dan vefat etmiştir. Böylece Yavuz Selim'in oğlu Sultan Süleyman için Rodos Seferi, bir bakıma da babasının yarım bıraktığı bir işi tamamlamak anlamı da taşıyordu.

-Rodos ve Oniki Adada Türk İdaresinin Kurulması

Rodos Şövalyeleri'nin Akdeniz'deki faaliyetleri uzun süredir Osmanlı Devleti'nin gündemini işgal etmekteydi. Kanunî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışının ardından Rodoslular'ın Suriye'de isyan eden Canberdî Gazali'ye yardım etmeleri durumu daha da ciddi hale getirmişti. Rodos'a sefer açılmasında bir diğer sebep, adada bulunan bir şehzâdenin Osmanlı tahtının varisi olarak ortaya çıkarılma ve tıpkı Sultan Cem olayında olduğu gibi kullanılma çabalarıydı[134]. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika, İspanya ve İtalya sahillerine yapacağı her harekâtta şövalyeler sorun olacaktı[135].

Belgrad'ın Türk idaresine girmesinden sonra Avrupa'da şartlar bir hayli değişmiştir. Napoli ve Sicilya'nın hakimi ve Akdeniz'de toprak sahibi durumundaki V. Karl, Fransa Kralı I. François ile uzun süreli bir mücadeleye başlamıştı. Bu mücadele Avusturya'yı olduğu kadar Fransa'yı da şövalyelere yardımdan alıkoymaya yetecek bir sebepti. Akdeniz ticaretinin önemli bir unsuru olmayı sürdüren İtalyan şehir devletlerinin çoğu Avusturya-Fransa mücadelesinden etkilenmişti. Napoli Avusturya'ya, Ceneviz ve Milano da Fransa'ya bağlanmıştı. Şu halde, sadece Venedik'ten yardım beklenebilirdi. Ancak, Türkler karşısında yalnız kaldığını anlayan Venedik, ticarî menfaatlerini yitirmemek uğruna, 1503 yılından itibaren Osmanlı aleyhinde hiçbir oluşum içerisinde yer almama politikasını benimsemişti[136].

Durum bu merkezde iken bazı devlet ileri gelenlerinin Rodos seferine karşı çıkışına rağmen Vezir Çoban Mustafa Paşa[137] ve Kemal Reis'in yeğeni Kurdoğlu Muslihiddin Reis'nin fikirleri ağır basmış ve savaş hazırlıkları emri verilmiştir[138].

kindağ, "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Câfer Kapudan'ın Arızası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul 1968, VII, s. 66-70.

134 Turan, "Rodos'un Zabtından ..., s. 50-53.

135 Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos Adası* ..., s. 53.

136 Halil Hamid, *Rodos'un Fethinde Sultan Süleymanın Tedâbir-i Siyâsiyyesi*, İstabul 1328, s. 1-20.

137 Mustafa Paşa, *Pilak*, *Çıplak* ve *Yılak* gibi lâkaplarla anılmaktaydı (bk. Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzera*, (Yay : İ. Parmaksızoğlu), İstanbul 1952, s. 19; Danişmend, *Kronoloji*, II, s. 77).

138 Rodos Seferi boyunca Osmanlı ve şövalyelerin askerî hazırlıkları için bk. Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 390-394; Ziver, *Rodos*, s. 140-156; Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 21-31; Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 182-193; Fairfax Downey, *Muhteşem Süley-*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Rodos seferine katılan Osmanlı kuvvetleri sayısı hakkında birbirinden farklı rakamlar zikredilmektedir. Genel olarak Osmanlı ve batılı kaynaklarda bu sayı savaş ve nakliye gemisi olmak üzere 250 den başlayarak 700 adede kadar çıkabilmektedir. Asker sayısı ise 150-200 bin kadardır. Sefer komutanlığına *Çoban Mustafa Paşa* getirilmiş, donanma ise *Pulak Mustafa Paşa* komutasına verilmişti. Mustafa Paşa donanma ile hareket ettiği sırada, sefere bizzat katılacak olan Kanunî Sultan Süleyman da kapıkulu askerleri ve diğer eyaletler timarlı sipahileriyle birlikte karadan yola çıkmıştı[139]. 14 Haziran 1522'de İstanköy'e uğrayan 30 Osmanlı kadırgası, kısa süre sonra Rodos önlerine gelmiştir. Türk yelkenlisinden çıkan elçi de padişahın bütün şövalyeler ile ada halkına hitaben bir mektubunu tarikat lideri *Philippe Villiers de l'Isle Adam*'a takdim etmişti. Adanın teslim edilmesi halinde devletin alacağı tedbirleri ve uygulamaları ihtiva eden mektuba olumlu veya olumsuz bir cevap alınamamıştır. Şövalyeler, döneminin en müstahkem kalelerinden biri sayılan Rodos'un 13 kule ile güçlendirilmiş iki sıra halindeki surlarının ve bu surlar boyunca sarp kayalar arasına kazılmış derinliği 17 metreyi, genişliği ise bazı noktalarda 40 metreyi bulan hendeğinin aşılamazlığına çok güvenmekteydiler. Ayrıca, bu sefer önceden haber alındığından muhasara için gerekli her türlü mühimmat ve yiyecek depolanmış, etraftaki Rodos'a bağlı adalar ile bilhassa Girit'ten ücretli asker getirilmişti.

Şövalyeler Osmanlı Donanması'nın bir çıkarma harekâtına müsait olan iki limanına birer zincir germişlerdi[140]. Meşhur Rodos heykelinin bulunduğu batıdaki *Kadırga Limanı*'nın ağzı küçük çaptaki gemilerin yanyana dizilmesi ve araya kaya parçalarının doldurulması suretiyle kapatılmış, bu limanın doğusundaki *Ticaret Limanı* ise *Değirmenler Kulesi* ile Arap Kulesi arası kalın bir zincirle muhafaza altına alınmıştı. Bu arada adanın teslimi teklifine bir kez daha cevap alınamaması üzerine Serdar Mustafa Paşa donanmanın idaresinden sorumlu Kurdoğlu Muslihiddin ile görüşerek 25 Haziran'da askeri karaya çıkartmıştır. Öte yandan Marmaris'e gelmiş olan

man, (Çev: Ali Kemali), İstanbul 1936, s. 30-45; Faruk Sümer, "Rodos'un Fethi", *Resimli Tarih Mecmuası*, Şubat 1954, VII/50, s. 2902-2905; Koçu, "Rodos'un ..., s. 538-543; Besim Darkot, "Rodos", s. 756; Renzo Sértoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, (Çev: Ş. Turan), Ankara 1963, s. 31-86; Malcı, *Rodos'un Fethi* ..., s. 13-51; Ferik Ahmet Muhtar (Paşa), *Muhaberât-ı Meşhure-i Osmaniye Albümu*, (Terc: K. Yıldız), İstanbul 1971, s. 68-74 ve Ek-20 (Rodos Muhasarası Krokisi); Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 111-155; Danişmend, *Kronoloji*, II, s. 82-93; *Rodos'un* ..., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s. 16-65; Parlak, *Ege Denizinde* ..., s. 148-149; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 313-321.

139 *Feth-i Rodos*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 289, s. 5a-10b.

140 *Feth-i Rodos*, s. 21b.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

padişah idaresindeki kara birlikleri, 28 Temmuz'da adaya sevkedilerek kuşatma başlatılmıştır[141].

Osmanlı güçleri 24 Eylül'de kaleye büyük bir saldırı başlattı. Yeniçeri askeri *İspanyol Kulesi*'nden şehre girmeyi başaramamış ve 15.000 kayıp üzerine geri çekilmek zorunda kalınmıştır. Sık sık yapılan taarruzlardan istenilen netice alınamamış ve oldukça da ağır kayıplar verilmişti. Ancak Rodos'un fethine kesin olarak inanmış olan padişah, kuşatmayı kaldırmak şöyle dursun, gerekirse kışı adada geçirebilmek maksadıyla *Eğrikapı* karşısındaki *Sümbüllü Tepe* eteklerinde ikameti için bir köşk inşasını emretmiştir. Ayrıca sur dışında kalan *Eski Rodos*'un ihyasına başlanmış ve istihbarat işlerine önem verilmiştir[142].

Osmanlı birliklerinin karada uğradığı kayıpların aksine deniz harekâtı başarıyla sürdürülmekteydi. Rodos'un etrafındaki adalardan Herkit, daha padişah adaya geçmeden alınmıştı (18 Temmuz). Muhasaranın başlamasından sonra Kara Mahmud Reis, 14 Ağustos'ta bir miktar kuvvetle İlyaki Adası'na sevkedilmişti. Mahmud Reis'in şehit düşmesine rağmen ada 3 Eylül'de ele geçirilmiştir. İlyaki ardından İncirli Adası ahalisi 6 Eylül'de kalenin teslimini kabul etmişlerdi[143].

Yapılan çağrılara rağmen Avrupa'dan yardım gelmemesi ve süregelen çetin savaşlar, şövalyelerin yıpranmasına ve şehirde mühimmat ile yiyecek sıkıntısına neden olmuştu. 30 Kasım'da İspanyol ve İtalyan burçlarının Türkler'in eline geçmesi, açılan gediklerin hızlı tamir imkanının olmaması ve Türk güçlerinin *İçkaleye* (Hisar) kadar ilerlemeleri, ada halkı yanısıra şövalyeler arasında da teslim olma taraftarlarının artmasına neden olmaktaydı. Nihayet, 9 Aralık'ta toplanan Tarikat Meclisi, teslim şartlarını müzakere kararı almıştır. Görüşmeler esnasında bir Venedik gemisinin Osmanlı Donanması çemberini aşarak Rodos Limanı'na girmesi ve 100 Latin askeri ile birlikte ihtiyaç duyulan erzakı getirmesi, savunmacıların cesaretini artırmıştı. Bu gelişme üzerine 15 Aralık'ta savaş tekrar başlamıştır. Şiddetli saldırıları önleyemeyen şövalyeler 20 Aralık 1522'de teslim şartlarını görüşmeyi bir defa daha kabul etmişlerdi.

Rodos şehrinin teslim şartları 21 Aralık 1522'de belirlenmiştir. Buna göre; adada kalmak isteyen Latin ve Rum ahali din ve dil serbestisine sahip olacaktı. Halkın mallarına el konulmayacak ve 5 yıl da vergiden muaf

141 Turan, "Rodos'un Zabtından ..., s. 59-60.

142 Muhasara sırasında karşılıklı istihbarat çalışmaları için bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 293-341; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 392; Ziver, *Rodos*, s. 139-152; Orhan Yüksel, "Rodos", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1967, VI/32, s. 29-30.

143 *Feth-i Rodos*, s. 27a-32b.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olacaklardı. Şövalyelerle gitmek isteyen halkın mallarını götürme hakkı bulunacaktı[144].

Şehrin teslim anlaşmasından üç gün sonra Osmanlı kuvvetlerinden bir kısmı Rodos'a girmişti. 25 Aralık 1522'de de Arap Kulesi'nde padişah adına ezan okunup, fetih ilan edilmiştir. Padişah ve 500-600 kadar maiyyeti şehre *Kızılkapı*'dan girmiştir. Bu arada şehre giren ilk Osmanlı kuvvetleri, ilk iş olarak şövalyeler tarafından esir alınıp, ada zindanlarında tutulan Müslümanları serbest bırakmıştır[145].

Padişah, 26 Aralık 1522'de huzuruna kabul ettiği şövalyelerinin reisinden şehrin anahtarını teslim almıştır. *P. V. de l'Isle Adam* 1523 yılının ilk günü adada toplanan divanda sadrazam ve vezirleri ziyaret ederek hediyelerini takdim etmiştir. Aynı günün gece yarısı kendisine bağlı şövalyeleri, tarikatının mukaddes emanetlerini, hazinesini, arşivlerini ve adada kalmak istemeyen 5.000 Latin ve Rum'u beraberine alarak adadan ayrılmıştır[146]. Şövalyelerin gidişinden sonra fethin sembolü olarak 2 Ocak 1523'te camiye çevrilen *Saint John (Saint Giovanni/Sencuvan) kilisesi*nde[147], sefere katılmış olan müftü ve şeyhülislam imamlığında Cuma namazı kılınmıştır[148]. Bu arada savaşta hasar gören kalenin tahkimatı sürerken şeyhülislamın teklifi ile şatoların mahzenlerine buğday stoklanmış, kalenin cephâne eksiği giderilerek, yıkılan yerleri de onarılmıştır. Adanın Kanunî'nin vakfı haline getirilme işlemleri hızla tamamlanarak, imaretin inşasına başlanmıştır[149]. Adadaki imar ve inşa çalışmalarına bir süre nezâret eden Kanunî, buraya gelirken de binmiş olduğu Şehid Kara Mahmud Reis'in Yeşil Melek[150] adlı kadırgası ile Rodos'tan ayrılarak Marmaris'e geçmiştir[151].

144 Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire: 1453-1923*, Cambridge 1983, s. 38-44; Vatin, Rodos Şövalyeleri ..., s. 346-358.

145 Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 316-380.

146 R. Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri* ..., s. 39; Lamouche, *Historie De La Turquie* .., s. 93.

147 Malcı, *Rodos'un Fethi* ..., s. 35.

148 *Feth-i Rodos*, s. 47a-b; Şahabettin Tekindağ, "Rodos'un Fethi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul 1968, VIII, s. 58-64

149 *Feth-i Rodos*, s. 48a-49b; Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 345-349.

150 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul 1935, IX, s. 141; Koçu, "Rodos'un Fethi..., s. 543.

151 Ziver, *Rodos*, s. 155; Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 32-34; Darkot, "Rodos", s. 756; Turan, "Rodos'un Zabtından ..., s. 70-71. Rodos seferine dair fetihnâmelerden bazıları: Celalzâde Mustafa, *Rodos Fetihnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 2628, Alî, *Fetihnâme-i Cezîre-i Rodos*, Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 757; Celalzâde Mustafa, *Feth-i Rodos*, Nuru Osmaniye Camii Kütüphanesi, nr. 3170/4, varak 81-192; *Feth-i Rodos*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 289; *Tevârih-i Rodos*, Taksim Atatürk Kütüphanesi, nr. K. 4002/2; *Rodos Fetihnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY. 30850.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Muazzam surlarla çevrili Rodos kalesinin çetin bir mücadele neticesi elde edilmesi, aynı zamanda doğudaki son Hıristiyan/Katolik ileri karakolunun düşmesi anlamına gelmekteydi. Bu harekât ile Saint Jean Şövalyeleri'nin Rodos ve bağlı adalarda 123 ve Bodrum'da da 117 yıl süren egemenlikleri son bulmuştur. Bu yönüyle de bütün İslam ve Hıristiyan dünyasında heyecanla karşılanmıştı. Ancak şövalyelerin Akdeniz'deki maceraları devam etmiştir. Nitekim, Malta Adası'na yerleşen şövalyeler Osmanlı'nın karşısına tekrar çıkmıştır[152].

Rodos, fetih sonrası ilk dönemde müstakil bir sancak yapılmayarak, daha önce teşkilâtı tamamlanan Midilli'ye bağlanmıştır. Kalenin muhafazası için de 500 *hisar eri* ile 500 *yeniçeri* nöbetçi olarak bırakılmıştır. Ayrıca, sancakbeyinin emrine 4 kadırga ve 5 kayık tahsis edilmiştir[153]. Kuşatma süresince harap olan kule ve surların tamiri ile hendeklerin temizlenmesine Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa memur edilmiştir. Menteşe, Karası, Aydın ve Saruhan sancakbeylerinin kendi sancakları halkı ile Afyon-Karahisar, Bolu, Kastamonu ve Çankırı beylerinin de sancakları askerinin bu tamir işlerinde kullanılması emrolunmuştur[154]. 1525 yılına gelindiğinde adanın restorasyonuna hâlen devam edilmekteydi[155].

Şövalyeler döneminde olduğu gibi[156] Türk fethinden sonra da Rodos'un savunmasında karşı Anadolu sahilleri önem kazanmıştı[157]. Muhasaranın ilk aylarında ele geçirilen Herkit, İlyaki ve İncirli adalarına ek olarak padişahın Marmaris'te bulunduğu esnada İstanköy ile Bodrum ve Tahtalı kalelerinin alındığı haberi gelmişti (5 Ocak 1523). Bunu Leryoz, Kilimli, Sömbeki adalarının zabtı takip etmiştir. *Evliya Çelebi*, Rodos seferi sonunda bağlı adalarla beraber büyüklü küçüklü 70 kalenin Osmanlı eline geçtiğini, bunların sayımının yapılarak Rodos'ta ihya edilen *Kanunî Vakfı*'na bağlandığını ifade etmektedir[158].

Osmanlı Devleti'nin askerî gücününün en yüksek olduğu döneme rastlayan Rodos'un fethi, gerek Türk ve gerekse batı tarihleri için hak ettiği ilgiyi görmüştür. Türkler, stratejik ve ekonomik bakımdan önemli olan

152 Rodos'tan ayrılan şövalyelerin İtalya ve Malta'ya gidişleri için bk. Downey, *Muhteşem Süleyman* ... s. 173-187; Turan, "Rodos'un Zabtından..., s. 70-123.

153 Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin* ..., I, s. 538; Cengiz Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfus", *Türk Kültürü*, Ankara 1964, XXIV, yıl. II, s. 29.

154 Tekindağ, "Rodos'un Fethi..., s. 58-64; Danişmend, *Kronoloji*, II, s. 89-93.

155 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 33.

156 Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 20, 21, 54, 59, 61.

157 M. Akif Erdoğru, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında Timarlar ve Timarlılar", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1998, XIII, s. 25.

158 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 232-234.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

adayı ele geçirerek, Doğu Akdeniz'de büyük bir üstünlük sağlarken[159], tehlikeli bir düşmanını da bertaraf etmiş oluyorlardı. Batı ise asırlardır destek gördüğü önemli bir ileri üssünü yitirmişti. Nitekim V. Karl, Rodos'un Hıristiyanlık dünyası için kaybının önemini "*yeryüzünde hiçbir şey Rodos gibi güzel bir şekilde kaybedilmemiştir*" şeklinde ifade etmiştir. Osmanlı müelliflerinden Peçevi ise verilen mücadeleyi "*şuhedâ kanıyla burc ve baruyı kal'a lâle-gûn olmuşdur*" ifadesiyle gayet açıklıkla ortaya koymaktadır[160].

Rodos'un fethiyle Anadolu'nun Ege'deki güney sahillerine doğru yer alan deniz bölgesi tam olarak kontrol altına alınıyor, Mısır-İstanbul arasındaki son derece önemli deniz ticaret yolu hiç olmazsa Anadolu sahillerinden itibaren güvenliğe kavuşturulmuş oluyordu.

Rodos'un alınışı, Osmanlılar'ın Akdeniz siyaseti açısından da oldukça belirleyici olmuştur. Nitekim, bundan sonra Osmanlı deniz gücüne daha fazla önem verilecek ve özellikle İspanyollara karşı büyük bir hazırlık içine girilecektir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534'te *beylerbeyi* unvanı ve sıfatıyla kaptanıderyalığa getirilmesinden sonra[161] Akdeniz'de büyük çaplı bir harekâta girişildiği anlaşılmaktadır. Barbaros, ilk olarak belirlenen hedef doğrultusunda Ege'de Mora'ya yakın Kiklad Adaları üzerine dikkatlerini toplamıştır[162]. Korfu Seferi'ne gidilirken ve donanmanın dönüşünde bu adalar teker teker Osmanlı idaresine dahil edilmiştir[163].

Rodos'un stratejik konumu, Kıbrıs'ın alınmasında da etkili olmuştu. Bizzat sefere katılan Rodos Beyi'ne, Venediklilerce Kıbrıs'a yapılacak yardımların önlenmesi ve bu bölgedeki gemi hareketliliğini kontrol görevi verilmişti. Aynı zamanda donanmayı takviye çalışmalarını da sürdürmekteydi[164]. Kıbrıs'ın 1570 yılında Venedikliler'den alınışı ile Akdeniz hakimiyetinde çok önemli bir adım daha atılmıştır[165].

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethinin hemen ardından bir politika olarak izlemeye başladığı Ege Denizi'ne hâkim olma düşüncesi, 1715'te alınıp 1718'de resmen Osmanlılar'a verilecek olan

159 İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2006, s. 91.

160 Peçevi İbrahim, *Tarih*, İstanbul 1283, I, s. 73.

161 İdris Bostan, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2003, XXXVIII, s. 61-77.

162 Tournefort, *Seyahatname*, s. 11.

163 Slot, *Archipelagus Turbatus* ..., s. 60-77; , *Barbaros Hayreddin Paşa*, İstanbul 1935, s. 324-325; Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanuni Sultan Süleyman Belgeleri", *Belgeler*, Ankara 1964, I/2, s. 121-128.

164 Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos* ..., s. 51-53.

165 Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri)*, İstanbul 1998², s. 13-14.

İstandil Adası hariç, 1669 yılına kadar yaklaşık 210 senede tamamlanabilmiştir[166].

Osmanlı denizciliğinin ilk devirlerini aydınlatacak yeterli kaynak olmadığından, deniz teşkilâtının bu dönem yapılanması, hususu tatmin edici derecede açıklığa kavuşmuş değildir. Bununla beraber dönemin orijinal kaynaklarındaki bilgilerin değerlendirilmesi ve daha sonraki uygulamaların ortaya konulmasıyla Rodos'un da dahil olduğu Kaptanpaşa Eyaleti'nin yapılanması hakkında birtakım tespitler yapılması mümkün olmaktadır. Eyaletin merkezi (Paşa Sancağı) kesin olmamakla birlikte ilk dönemlerde Saruca Paşa'dan itibaren Gelibolu olarak belirlenmişti[167]. Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1534'te *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti*'nin yönetimine ve donanmanın komutanlığına getirilmesine kadar bütün kapudanların *Gelibolu Sancakbeyi* olarak donanmaya kumanda ettikleri bilinmektedir[168]. Gelibolu Sancağı kaptanpaşaya verildiğinde, coğrafî şartlar gereği müstakil bir yapıda ele alınmıştı. Bununla beraber Rodos'un daha Osmanlı sınırlarına katılmadığı ilk dönemlerde şeklen Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 1518'de sancak Gelibolu, Keşan, Malkara, Eceovası ile Limni, Taşöz, İmroz ve Semadirek adalarından ibaretti[169].

Barbaros'un 1533'te devlet hizmetine girişinden itibaren devletin deniz politikası Akdeniz'in yalnızca Ege kısmına yönelik değil, Kuzey Afrika kıyılarına kadar uzanıp, yeni misyonlar üstlenecek duruma gelmişti[170]. Bu genişleme neticesi deniz sınırlarının *beylerbeyilik* yani *eyalet* sistemine dönüştürülmesi keyfiyeti ortaya çıkmıştır[171]. Osmanlı Devleti hizmetine girmesinden bir yıl sonra 1534 yılında kendisine Cezayir kıtasının denetimi ve *Cezâyir Beylerbeyiliği* payesi verilen Barbaros Hayreddin Paşa'nın[172] idaresinde Rodos dahil adalar *haslı* ve *salyâneli* statüde ele alınmıştır[173].

166 Ege Adalarının Egemenlik Devri ..., s. 14.

167 Bostan , "Cezayir-i Bahr-i ..., s. 61-62, A. mlf, *Kürekli* .., s. 28-30.

168 İdris Bostan, "Establishment Of The Province Of Cezayir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha: His Office and his Domain*, Resmo 2001, s. 241-251; A. mlf., *Beylikten* ..., s. 36.

169 Feridun Emecen, "Gelibolu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, s. 5. Sancağın yöneticileri teşrifatta her hangi bir sancakbeyinden ayrı mütalaa edilmemiştir (bk. Fevzi Kurtoğlu, *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1935, s. 23-24; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988[3], s. 414-420).

170 Ali Haydar Emir, *Cezayir Hakkındaki* ..., s. 1 vd; Kurtoğlu, *Barbaros* ..., s. 195 v.d.

171 Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988, s. 95; Halil İnalcık, "Eyalet", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 548-550.

172 Bostan, "Cezayir-i Bahr-i ..., s. 64-68.

173 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez* ..., s. 420; Mithat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, İstanbul 1992, s. 42-43.

İlk dönemler itibariyle eyalet merkezi olarak Rodos'un önplanda olduğu anlaşılmaktadır. Gelibolu da Rodos merkezli eyalete bağlıydı. 1541 tarihli bir kayıtta ise Gelibolu, eyaletin yeni merkezi olarak zikredilmektedir[174].

Kaptanpaşa sancakları içinde Sığla ve havalisi Tersane Kethüdası'na gelir olmak üzere has statüsünde değerlendirilmiştir[175]. Rodos da dahil Kaptanpaşa Eyaleti'nin sancakbeyleri/deryabeyleri hazırlamakla mükellef tutuldukları belirli sayıda kuvvetle donanma eşliğinde sefere katılmaktaydılar[176].

Fetih sonrası Rodos'un idaresinin, sefere taraftar olan Kurdoğlu Muslihiddin'e verilmesi uygun bulunmuştu. Ancak adanın sürdürülen imar işlerinin aksamaması maksadıyla müstakil sancak olmasından vazgeçilerek, Midilli Beyi Dizdarzâde Mehmed Çelebi vasıtasıyla yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Midilli ve Rodos ilk dönemlerde bir bütünlük içerisinde teşkil edilmişti. Kanunî Sultan Süleyman dönemi başlarına ait sancak tayin listelerinde Midilli ve Rodos'un birlikte anıldığı ve İsfendiyaroğlu Celil Bey'e verilmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bir başka defterde Midilli Sancağı'nın Rodos Sancakbeyi tasarrufunda olduğuna dair kayıt mevcuttur[177]. 1527-1528 tarihli olduğu tahmin edilen bir defterde Midilli adı geçmemekte ve *Liva-i Rodos ve Cezair* tabiri kullanılmaktaydı. Bu sonuncu kayıt Rodos merkezli olmak üzere, Midilli dahil, civardaki adalar grubunun bir idarî teşkilât içerisinde toplanmış olduğunu göstermesi bakımdan önem taşımaktadır. Bu adaların birlikteliği *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Beylerbeyiliği*'nin kuruluşuna kadar sürmüş olmalıdır. Nitekim, 1540 tarihli kayıtlarda Rodos'un ayrı bir sancak olarak zikredildiği ve sancakbeyliğinin Hacı Hüseyin Bey'den alınıp Ahmed Bey'e verildiği kaydedilmekteydi[178].

XVI. asır ortalarına ait kayıtlarda Rodos Sancağı, adadaki Lindos şehri bir kaza niteliğinde olmak üzere, civar adalardan Herkit, İlyaki, İncirli, Kerpe, Meis ve Anafi adalarını kapsar biçimde gösterilmekteydi. Yine

174 Bostan, *Beylikten* ..., s. 36-57.

175 İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul İstanbul 1978, s. 44-45.

176 Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 23-24; Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavanîn-i Âl-i Osmân*, (Yay: S. İlgürel), Ankara 1998, s. 121-122; İdris Bostan, "Derya Beyi", *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 200-201; Feridun Emecen "Some Notes on Defters of Kaptan Pasha Eyaleti", *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain*, (Ed: E. Zachariadou), Resmo 2001, s. 253-261.

177 Rodos ve Midilli 300.000 akçe bedelle tasarruf edilmekteydi (bk. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, Ankara 1956, XX/78, s. 253-257).

178 Feridun Emecen, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 10-11.

müstakil bir kaza şeklinde İstanköy ile ona bağlanan Kalimnoz, Leryoz, Batnoz ve Amurgos adaları da Rodos bünyesindeydi[179].

Osmanlı sınırlarına dahil olan adaları ihtiva eden Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Beylerbeyiliği'nin büyük bir idarî birim olarak kuruluşu, eyaletin yapısında kaçınılmaz olarak bir takım düzenlemeleri gerekli kılmıştı. Bu dönemde beylerbeyliğin idarî ve coğrafî manada teşkilâtı incelenecek olursa, özellikle adaların ana karadan ayrı bir şekilde düşünülmediği dikkati çekmektedir[180]. Nitekim, 1550 tarihli bir listeye göre Gelibolu, Eğriboz, Karlıili, İnebahtı, Rodos ve Midilli eyalet içinde gösterilmişti. Bunlara ilaveten iki sancak, adı belirtilmeksizin kaydedilmişti[181]. Eyalete dair 1568-1574 yıllarına ait bir başka listede ise sınırlara Sakız ve Cezâyir-i Mağrib'in de eklendiği dikkati çekmektedir[182]. 1578-1588 tarihli kayıtta Cezâyir-i Mağrib, eyaletin sınırlarından çıkarılırken, Sığla, Mezistre, Kocaeli, Nakşa, Biga ve Finike dahil edilmiştir. Sınırlardaki bu değişimde dikkati çeken en önemli husus, adalar ile Batı Anadolu'nun daha fazla bir bütünlük içerisinde ele alınmasıdır[183]. Deniz eyaletinin idarî yapısının Kıbrıs Seferi ve ardından büyük deniz harekâtları ile öteden beri deniz seferlerine katılan Anadolu Beylerbeyiliği'ne ait kıyı sancakların katılımıyla daha sağlamlaştırıldığı anlaşılmaktadır[184].

Bu tür düzenlemelerle birlikte, XVI. yüzyıl sonlarına ait olup sefere götürülen defterlerdeki kayıtlara nazaran eyaletin on sancağa sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Merkez Gelibolu ile birlikte Eğriboz, Biga, Sığla, Rodos, Karlıili, Midilli, İnebahtı, Kocaeli ve Mezistre eyaletin sancakları arasında idi. Daha sonra İzmir ve yöresindeki Sığla ve Finike sancakları dahil edilmiştir. Akdeniz'in önemli adalarından Kıbrıs, Karaman Eyaleti ile birlikte mütalaa edilirken[185], daha sonra bir fermanla beylerbeylik haline getirilerek doğrudan merkeze bağlanmıştır[186].

XVII. yüzyılın ilk devresinde eyaletin sınırlarında Gelibolu, Rodos, Eğriboz, İnebahtı, Karlıili, Mezistre, Kocaeli, Biga, Sığla, Sakız, Nakşa ve Mehdiye'nin bulunduğu kaydedilmektedir[187]. Bu yüzyıl ortalarına ait ka-

179 *Ege Adalarının Egemenlik Devri* ..., .s 20.
180 Emecen, "Ege Adaları'nın İdarî ..., s. 7, 10.
181 Feridun Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler*, Ankara 1999, XIX/23 s. 58-59.
182 Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefîd", *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 500-501.
183 Emecen, "Ege Adalarının İdarî Yapısı..., s. 10-18.
184 Kunt, *Sancaktan* ..., s. 152.
185 Feridun M. Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu Armağanı*, İstanbul 1991, s. 241-268.
186 Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu* ..., s. 14.
187 Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hülasâ-yı Mezamin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280, s. 20-21.

yıtlarda ise Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'in coğrafî bakımdan sınırlarının bir hayli genişletildiği göze çarpmaktadır. Şöyleki, 1632-1641 tarihini taşıyan bir listede eyalette Rodos, Mora, Sakız, İnebahtı, Andre, Sığla, Karlıili, Eğriboz, Nakşa-Para, Midilli, Kocaeli, Biga, Limni, İskenderiye, Dimyat, Süveyş Kaptanlığı, Kestel, Anabolu, Kavala ve Kıbrıs'ta Tuzla ve Leymosun'un eyalete dahil edildiği vurgulanmıştır[188].

Eğribozlu Köse Ali Paşa'nın kaptanıderyalığı esnasında 1672 yılı itibariyle Osmanlı Donanması bünyesinde 28 deryabeyi bulunuyordu. Bunların kontrol ettikleri sancaklar ise başta Rodos olmak üzere Kıbrıs, Sakız, Mora, Ardre, Sığla, Midilli, İnebahtı, Dimyat, Reşid, İskenderiye, Değirmenlik, Mezistre, Karlıili, Eğriboz, Baf ve Nakşa idi[189]. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde (1676-1683) eyaletin idarî yapısında yeniden bazı değişikliklere gidildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde, Mezistre ve Karlıili bir müddet eyalet sınırlarından çıkarılıp Mora'ya bağlanmıştı[190]. Ancak, Mezistre'nin daha sonra yine eyalete dahil olduğu kayıtlara yansımıştır[191].

XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarındaki gelişmeler ışığında sancak sayılarında ve bağlı sancakların durumlarındaki farklılık dikkati çekerken, bir taraftan da kaptanpaşanın yetkileri, tayin olunan sancakbeyinin imtiyazları da değişime uğramıştır. XVIII. yüzyıl başlarında Rodos, Midilli, Dimyat, İskenderiye sancakları salyâneli statüde ele alınarak, Midilli dışındakiler Mora yarımadasında Anabolu (Neuplia) Kaptanlığı yetki alanına sokulmuştur[192].

Anlaşılacağı üzere XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Akdeniz Adaları eyalatinin idarî yapısı hemen hemen netleşmişti. Bu yüzyıla kadar eyaletin sınırlarındaki değişimlerde temel dinamiği, adalar ile genelde bunlarla irtibatı bulunan kıyı sancaklarının oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eyaletin teşkilinden itibaren sınırlar şartlara göre esneklik gösterebilmiştir. Mora yarımadasında Mezistre'den Akdeniz'in diğer ucundaki Trablusgarb ve İskenderiye'ye kadar değişebilen sınırlar, donanmanın ihtiyaçlarına veya deniz stratejilerine göre şekillenmekteydi[193].

XIX. yüzyılın başlarına kadar kaptanpaşaya bağlı Rodos Sancakbeyi'nin önemli vazifelerinden biri, sefer esnasında gerek kendi maiyetinde

188 Kunt, *Sancaktan* ..., s. 182-184.

189 Bostan, "Derya Beyi ..., s. 201.

190 Şengül Ayoğuz, *Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1989, s. 27.

191 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimâtı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s. 81.

192 Kılıç, *Aynı eser*, s. 80-85.

193 Bostan, "Derya Beyi ..., s. 201.

olan salyâneli ve gerekse tersaneden ilave edilen gemiler ile donanmaya katılmaktı. Barış mevsiminde ise Akdeniz'de gerekli görülen emniyet önlemlerini almakla yükümlü tutulmaktaydılar. Sancakbeyi, 1711 yılı itibariyle adanın timar hâsılatının yaklaşık % 15'ini *has* olarak tasarruf etmekteydi. Bu gelirin bir kısmı bağlı Kerpe Adası'ndan karşılanmaktaydı. Adanın geliri yüksek karyeleri Triyande, Kirmasdi, Manola ve Arhancelos'un öşür gelirleri, sancakbeyinin asıl hassını oluşturmaktaydı. Rodos iskelesi mukataası ile liman vergisi de buna dahil edilmişti. Söz konusu hususlar adanın fethinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından hazırlanan *kanunnâme*de hükme bağlanmıştır. Bunların dışında sancakbeyinin en başta gelen geliri şehrin dışındaki varoşlardan alınan vergilerdi. Bu dönemde Marmaris, Rodos'un savunma altyapısında büyük önem arzetmekteydi[194].

Sancak olarak teşkilinden itibaren Rodos'a yapılacak atamalarda adanın önemi vurgulanarak, dirayetli ve yüksek rütbeli kimselerin tercih edildiği dikkati çekmektedir[195]. Mesela, *Mezomorta Hüseyin Paşa* 1691'de kaptanpaşalıktan azl edilince bir yıl sonra Rodos Sancağı kendisine verilmiştir[196]. 1740 yılında ada, eski kaptanıderya Süleyman Paşa'nın oğlu derya ümerasından *Mustafa Paşa*'ya 8 yük saliyâne karşılığı tevcih olunmuştu[197]. Rodos Sancağı Mutasarrıflığı'nda bulunan ve bilhassa adada gemi inşası hususunda önemli hizmetleri olan[198] *Cafer Kaptan*, bölgeyi iyi bilmesi dolayısıyla daha sonra kaptanıderyalığa getirilmişti[199]. Ondan boşalan sancak, arpalık olarak *Cezayirli Hasan Bey*'e (Paşa) verilmiştir (Temmuz 1770)[200].

İstandil Adası'nın Osmanlı sınırlarına katılımıyla tam olarak sağlanan Ege hakimiyetine yönelik ilk ciddi saldırı, 1770'te Rus Donanması'nın Akdeniz'e ulaşmasıyla yaşanmıştır[201]. İngiltere'nin yardımı ile bölgeye ge-

194 Erdoğru, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ..., s. 25, 32. Ayrıca: BA, *Bâb-ı Defteri Cerîde Odası (D.CRD)*, nr. 39989.

195 İffet Çakan, *Osmanlı Devrinde Rodos*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1965, s. 8-19; Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos* ..., s. 25, 47-50, 52, 55,-57, 60.

196 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, İstanbul 1308, II, s. 219.

197 BA, Cevdet-Bahriye (C. BH), nr. 6379; Cevdet-Dâhiliye (C. DH), nr. 15235.

198 BA, C. BH, nr. 10943.

199 BA, C. BH, nr. 7423. Ümerâ-yı Derya'dan Mîr Cafer Paşa'dan sonra kaptanpaşalık Cezayirli Hasan Bey'e tevcih edilmiştir: C. BH, nr. 11074.

200 Tevfik Temelkuran, *Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000, s. 16, 27, 28-29, 46-47, 56-59, 63, 84, 87-89, 93, 117.

201 Mücüteba İlgürel, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Çeşme Mağlubiyeti", *Çeşme Tarih Araştırması, I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1995, s. 59-65; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara 2006, s. 39 vd.

len I. Rus Filosu, Mora sahillerine gelerek Koron'u muhasara etmiştir. Bölgede Osmanlı Donanması ile Rus ve İngiliz kuvvetleri arasında yaşanan küçük çaplı muharebelerden biri olan 6 Temmuz Koyun Adaları çarpışmasından sonra Osmanlı güçleri Çeşme Limanı'na çekilmişti[202]. Bir gün sonrası akşamı Rus Donanması'nın ânî saldırısında Osmanlı gemileri yakılmıştır (7 Temmuz 1770)[203]. Bu süreçte başta Limni ve Midilli olmak üzere bir takım adaları ele geçiren Rus kuvvetleri[204] Rodos'a yönelik bazı taciz hareketlerinde bulunmuşlar ise de Rodos kalesinin cephâne ve mühimmat yönünden takviyeli olması[205] nedeniyle bir işgal hareketi söz konusu olmamıştır[206].

Çeşme mağlubiyetiyle ortaya çıkan olumsuz tablo karşısında Osmanlı Devleti, Ege Adaları reayasına yönelik bir takım düzenlemeleri gündemine almıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rumlara ticarî kolaylıklar sağlayan hususlar[207] yanısıra, 17. maddesine göre Osmanlı Hükûmeti'nin buralar halkına genel bir af ilan etmesi ve dinî faaliyetlerine müdahale etmemesi kabul edilmişti[208]. Osmanlı Devleti, bahsi geçen süreçte bilhassa Ege Adaları Rumları'nın Rusya'ya firarlarını önleyebilmek için ticaret gemilerine yeni kolaylıklar da sağlamıştı. Önceleri Rumlar'ın kullandıkları gemilerin hacmine bazı kısıtlamalar getirilmiş iken[209] Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın bu uygulamayı kaldırışıyla, daha büyük çapta gemilere sahip olma imkanı bulmuşlardı[210]. Bununla da yetinmeyen Osmanlı Hükûmeti, anlaşma gereği 2 yıl boyunca Nakşa, Para, Miknos, Egine, Çamlıca, İpsara, Batnoz, Amurgos ve İnoz adaları ahalisinden âşâr ve gümrük resim haricinde hiçbir vergiyi talep etmeyeceği taahhüdünü, ak-

202 Ömer Turan, "The Role of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and in Greek Independence", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, X, Ankara 1999, s. 243-291.

203 Ahmet Cevdet (Paşa), *Tarih*, İstanbul 1309, XI, s. 61; Bostan, *Kürekli* ..., s. 140-147.

204 BA, Cevdet-Hâriciye (C. HR), nr. 6466; Temelkuran, *Gazavat-ı Cezâyirli* ..., s. 16, 28-29, 46-47, 56-59.

205 Emecen, "Ege Adalarının İdarî Yapısı..., s. 25.

206 BA, Cevdet-Askeri (C. AS), nr. 34806, 50967; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1962, V, s. 2608; Mücüteba İlgürel, Aynı makale, s. 64-65.

207 Rumların Rus ve Osmanlı bandrası altında elde ettikleri ticarî kolaylıklar: BA, Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 33311, 56578; Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih*, İstanbul 1309, XI, s. 67-68.

208 BA, Cevdet-Mâliye (C. ML), nr. 18775; Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın ..., s. 82. Rusya'nın adalar reayasına yönelik faaliyetleri ve sonuçları hakında bk. Turan, "The Role of Russia..., s. 243-291; Köse, *1774 Küçük Kaynarca* ..., s. 107-235.

209 Adalara 2 yıl vergi muafiyeti getiren emir *Rumca*'ya çevrilmiş ve tatarlar vasıtasıyla ahaliye duyurulmuştur: BA, C. BH, nr. 8327.

210 Ahmet Cevdet (Paşa), *Tarih*, XI, s. 71

satmadan yerine getirmiştir[211].

Rusya'nın adalar reayasına yönelik girişimleri Küçük Kaynarca sonrası artarak sürmüştür. Rus baskıları içinde adalarda konsolosluk açma talebi önde gelmekteydi[212]. Böyle bir girişimin devlete gelecekte vereceği zararın farkında olunmasına rağmen, bir savaş göze alınamadığından kabul edilmesi keyfiyeti doğmuştu. Konsolosluk açmak için ilk müracaat 1782 yılında Miknos Adası için yapılmıştı. Gerekçe Akdeniz'de gidip gelen Rus tüccar gemilerinin kontrolü idi. Rusya'nın girişimi reisülküttap kaleminde değerlendirilmiştir. Paşakapısı'na sunulan ön raporda, Rusya'nın 1768-1770 savaşında Akdeniz'e donanma göndermek suretiyle bu adalarda yaşayan Ortodoks Rum reaya üzerinde elde ettiği olumlu etkiyi devam ettirme gayesine yönelik olduğu ifade edilmiştir. Dönemin Sadrazamı Halil Hamid Paşa, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa ve Rumeli Kazaskerliği'ne keyfiyeti ileterek, adaların idarî durumlarının açıklığa kavuşturulmasını istemiştir. Malî hususların tespiti işini de Defterhâne, Başmuhasebe, Harameyn Muhasebesi ve Haslar Mukataası Kalemleri'ne havale etmiştir[213].

İlgili kalemlerden gelen bilgiler ışığında değerlendirmede bulunulmak üzere sadrazam başkanlığında kaptanpaşa, Şeyhülislam Karahisarî İbrahim Efendi, Rumeli Kazaskeri Mehmed Arif Efendi, Anadolu Kazaskeri Arapzâde Ataullah Efendi ile Reisülküttab Hayri Efendi'nin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Mecliste, adaların hâlihazırdaki durumları ve yapılması gerekenler tartışılmıştır. Rumeli Ruznamçesi Kalemi'nce hazırlanan ve toplantıda gündeme gelen raporda, adaların askerî ruznâmesindeki kayıt şekli ortaya konulmuştur. Buna göre, başta Rodos olmak üzere büyük adalar ile buralara bağlı küçük adaların bir çoğunu çeşitli seviyelerde hizmet karşılığı önde gelen devlet ricaline tahsis edildiği ortaya çıkmıştı. Defterhâne-i Âmire, Başmuhasebe ve Haremeyn Muhasebesi ve Haslar Mukataası kalemlerinden çıkarılan bilgiler bir araya getirilmiştir. 15 Aralık 1782 tarihini taşıyan ve devlet kayıtlarına istinaden hazırlanan dört adet defter içeriği uyarınca, başta Rodos'taki Kanunî Sultan Süleyman Vakfı'na ait olanlar ile Marmara, Ege ve Akdeniz'de bulunan 82 adanın statüleri belirlenerek kayıtları hazırlanmıştır[214]. Adaların sorunları mecliste tartışılarak, çö-

211 Bu hususta Kaptanıderya Vezir Gazi Hasan Paşa'ya yazılan Evâil-i Safer 1189/ 3 Nisan 1775 tarihli emirname: BA, C. ML, nr.18775. Ayrıca: C. ML, nr. 29259.

212 N.Iorga, *Osmanlı Tarihi*, (Çev: B. S. Baykal), Ankara 1948, V, s. 19; *Mufassal*, V, s. 2621, 2636-37.

213 İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adası'nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", *Belleten*, Ankara 1977, XLI/161, s. 126-135.

214 Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adası'nda ..., s. 126-135.

züm yolları belirlenince Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa'nın tespiti yapılan hususlar ile yakından ilgilendiği ve buraların nizamlarını sağlamaya uğraştığı anlaşılmaktadır[215].

Osmanlı mülkî idaresinde XVI. ve XVII. yüzyıllarda meydana gelen değişimleri sınırlara dahil edilen geniş ülkelerin merkezden uzaklıkları ve coğrafî şartları gibi bir takım etkilerden dolayı mutat idare düzeninin her zaman uygulanmaktadır. Böylece yerel güç sahibi bazı şahıslara, yine kendi içerisinde özel şartlarda ocaklık olarak verilen sancak türlerinin ortaya çıktığı da bilinmektedir[216]. Yukarıda değinilen düzenlemeler öncesi ve sonrası Kaptanpaşa Eyaleti bünyesinde yer alan adaların kaptanpaşa hassı veya diğer statüleri üzerinden muameleye tâbi tutuldukları görülmektedir. Esasında eyalet içinde kaptanıderyalık makamının umumî kontrolü ve denetimi ile yetki sahası dahilinde teşkilâtlandırılmış olan adalarda, idarî ve malî durumun belirleyiciliğinde donanma komutanı unvanıyla kaptanpaşalar tam yetkili kılınmıştı[217]. Daha sonraları, özellikle Rodos ve bağlı adalardaki uygulamalarda görüleceği gibi, 1790 yılında kaptanpaşanın yetki alanındaki adaların bir bölümü doğrudan doğruya *Derya tercümanları*[218] kanalıyla vergileri toplanmak suretiyle tasarruf edilirken, geriye kalan bir kısmı *vakıf* olarak veya *Mirîmirânlık* ve *Voyvodalık* sisteminde zabtedilmişti. Bunlar devlet hizmet karşılığı çeşitli devlet ricali tarafından *malikâne* olarak tasarruf edilmekteydi. Rodos ve bağlı Çoban, Kerpe, Koyun, Nasiros, Delos, Herkit ve Sömbeki adaları ile İstanköy, Leryoz, Kalimnoz, Limni, İstendil, Andre, Şira, Çunda, Sisam, İmroz, Semadirek ve Taşöz adaları malikane ve vakıf statüsündeydi[219].

Adalarda 1782'de başlatılan sosyo-ekonomik düzenlemelerin etkisinin bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. 1792 yılı itibariyle kaleme alınan bir risalede *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti* sınırlarının Marmara'da Galata'ya bağlı Kapudağı'ndan, Enez ile Bandırma'yı (Erdek'e bağlı) içine alarak Trablus, Cezayir ve Tunus'a kadar uzandığı dikkati çekmektedir. Ayrıca Rodos, Bozcaada, Taşöz, Değirmenlik, İstefanoz, Bozbaba, Yunda, Egine, İstanköy, İmroz, Andre, Nakşa, Sisam, Mürted, Meis, İğne, Miknos, Eskinos, Marmara (Erdek'e bağlı), Sakız, Limni, İstandil, Para, Semadirek,

215 Gencer, *Bahriye'de* ..., s. 23-27.
216 Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, İstanbul 19872, s. 15.
217 BA, C. ML, nr. 29066; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 19954, IV/2, s. 248-249.
218 Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih*, XI, s. 62.
219 BA, C. ML, nr. 18690.

Kalimnoz, İncirli, Kerpe, Sirko ve Apokron adaları eski durumlarını muhafaza etmiştir[220].

1534'te kurulan ve çoğu zaman adalar denizine sahili bulunan sancakların da dahil olduğu adalar eyaleti, gösterdiği esnekliklere rağmen temel karakterini XIX. yüzyılın başına kadar muhafaza etmiştir. Eyaletin yapısındaki son değişimde 1770 Çeşme hadisesiyle yaşanan güvenlik kaygıları yatmaktaydı. Akdeniz hakimiyeti ile güvenliğinin sağlanmasında donanma altyapısının sağlam tutulması siyaseti daha belirgin hale gelmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, eyalet sisteminin tekamülünde sancakların coğrafî ve tarihî şartlarının dikkate alındığı ve idarî ve hukukî yönden birbirinden kesin çizgilerle ayrı tutulmadığı da bilinmektedir[221]. Bahsi geçen yüzyıldan itibaren değişen siyasî ve askerî şartlar, aşağıda görüleceği gibi, deniz sınırlarında bazı zorunlu düzenlemeleri kaçınılmaz olarak gündeme getirecektir[222].

220 İzzet Tan, *XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdari Tarihçesine Ait Bir Risale*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi), Haziran 1971 , s. 37.

221 Kunt, *Sancaktan* ..., s. 20.

222 Mahmut H. Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefîd", *DİA*, VII, s. 500-501.

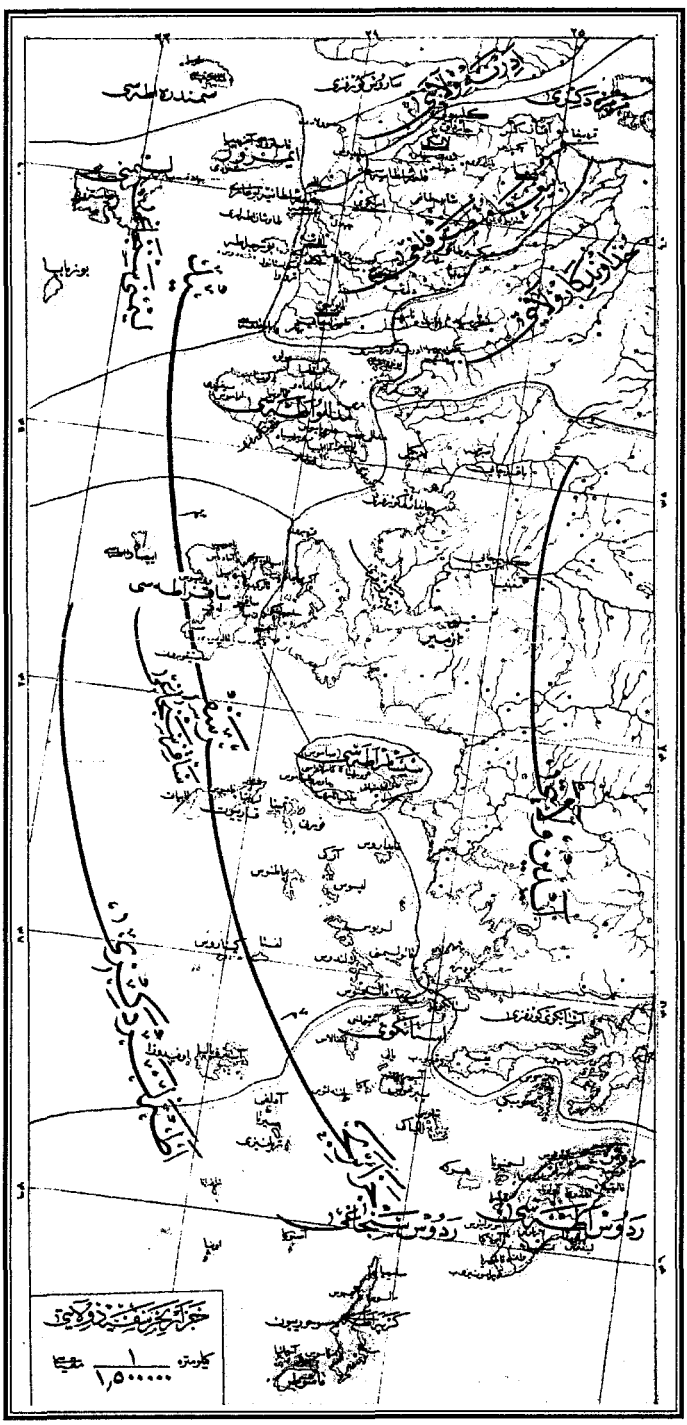

Harita 3: 1867'de Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Haritası

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKINDÖNEM TARİHİMİZDE CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD EYALETİ/VİLÂYETİ'NİN DURUMU ve RODOS ile BAĞLI ADALARIN İDARÎ KURUMLARI TEŞKİLÂTI

I-CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD EYALETİ'NİN TEŞKİLİ ve RODOS ile BAĞLI MAHALLERİN İDARÎ KURUMLARI TEŞKİLÂTI

A-Yakındönem Başlarında Eyaletin Durumu

Osmanlı Devleti, Akdeniz'in geniş ve karmaşık sahasında uzun süreli bir hakimiyet mücadelesi içerisinde yer almasına rağmen, ilk dönemlerde bir kara devleti olarak teşkilâtlanmıştı. Devletin yapılanmasında denizlerle ilgili idarî birim olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd adıyla tarifi yapılan Kaptanpaşa Eyaleti, aynı zamanda bu sahadaki yegâne taşra birimi olarak ortaya çıkmıştı. Ege Adaları ile sahil sancakları sınırlayan bu eyalet, teşkilinden itibaren denizcilikle ilgili politikaların yönlendirilmesinde ve uygulamasında önemli görevler üstlenmiştir[223]. Yukarıda izah edildiği gibi, eyaletin bu durumu, ihtiyaç duyulduğunda gerçekleşen bazı küçük değişikliklere rağmen, yakındönem başlarına kadar sürmüştür[224].

Osmanlı Devleti'nin Ege'deki mutlak hakimiyetini sarsıntıya uğratan ve sonuçları itibariyle bir takım kayıplara sürükleyen ilk hadise, 1821 Rum İsyanı olmuştu. İsyan, Mora Yarımadası'nda bütün şiddetiyle sürerken, *eterya* cemiyetinin ihtilâl programı uyarınca başta Sisam olmak üzere bazı Ege Adaları'na da sirayet ettirilmişti[225]. Ayaklanma sonrası İngiltere, Rusya ve Fransa'nın müdahaleleriyle, bağımsız bir Yunanistan Devleti'nin kurulması gündeme getirilmiştir[226]. Bu hususun müzakeresi maksadıyla

223 Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l* ..., s. 17-18; Bostan, "Cezayir-i Bahr-i ..., s. 61-77.
224 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfî* ..., s. 43-46.
225 Fahrettin, Seyfi, *Mora İsyanı* (1820-1827), İstanbul 1934, s. 1 vd.
226 Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl* ..., I-II, s. 9-240; Mücteba İlgürel, "Adalar Denizinde Rum Korsanları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 1969, XVI, s. 62-67.

Londra'da bir araya gelen üç devlet elçileri, Yunanistan'ın sınırlarını yeniden tespit etmişlerdi. Ayrıca gelecekte ortaya çıkması muhtemel ihtilafların çözümü maksadıyla kesin hudutların belirlenmesi, emlak ve ticaret gibi[227] ayrıntıların tespit edildiği ikinci bir mazbata düzenlenmiştir[228].

Londra kararlarını Babıâli'ye sunmak ve görüşmeleri yürütmek üzere İngiltere tarafından özel elçi sıfatıyla Stradford Canning ile Rusya elçisi ve Fransa maslahatgüzarı vazifelendirilmişti. Görüşmeler esnasında üç devlet murahhasları Ege Adaları'nı da gündeme getirerek, Yunanistan'ın belirlenmiş olunan sınırları dışında kalan başta Sisam, Girit, Rodos ve diğer adalar için Babıâli'nin bazı ıslahat girişimlerinde bulunmasını talep etmişlerdi[229]. Elçilerin adalara dair öne sürdükleri şartları öğrenen Sultan II. Mahmud, Mora meselesinin kesin bir sonuca bağlanması ve adalar reayası haklarında bundan böyle nasıl davranılması gerekeceği hususlarının müzakeresi için önde gelen devlet görevlilerinin çalışma yapmasını emretmiştir[230].

1821 ihtilali süresince Akdeniz'deki güvensiz ortam nedeniyle ekonomik anlamda sadece reaya değil, devlet de vergi alamayarak önemli ölçüde kayba uğramıştı[231]. Bu nedenle Babıâli'deki meşveret sonrası, adalar reayasına hitaben yazılacak bir fermanın hazırlanılmasına başlanmıştır. Ferman yazılırken adalıların öteden beri ticarî muamelelerini içeren emirler kayıtlardan çıkarılmış[232] ve gönderilecek mübaşirler tespit edilmiştir[233]. Bu memurların beraberinde adalardaki kocabaşıların talep ve şikayetlerini dinleyerek, bunlara nasihat ve İstanbul'a gelmelerini sağlamak üzere patrikhâne tarafından da birer metropolit tayin olunmuştu[234].

Osmanlı Hükûmeti'nin reayaya yönelik açılımları sürerken tartışmalı geçen müzakerelerden sonra 3 Şubat 1830 tarihinde açıklanan Londra Protokolü ile bağımsız bir Yunan Krallığı oluşturulmuştu. Babıâli, yeni

227 BA, HAT, nr. 40835-E.

228 *Takvim-i Vekâyi*, 16 Rebiyülevvel 1247, XXXV, s. 2. Son karar uyarınca Yunanistan'ın yeni sınırları ana hatlarıyla: *Aspropotamos Suyu* (Misolongi batısından) ağzından *Zeytin (Lamia) Körfezi*'nde *Sperchius Nehri* ağzına doğru çekilen hattın Güneyi ve *Eğriboz*, *Skyro*, *Kiklad* ve *Şeytan* adalarından oluşmaktaydı: BA, HAT, nr., 40449, 40460, 40556, 40824-J, 40835-E; Sertaç Hami Başeren- Ali Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 11-18.

229 BA, HAT, nr. 38053; 39262; 40144; 40340-A; B; 40463; 47679. Ayrıca bk. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 328.

230 BA, HAT, nr. 40463; *Mühimme Defterleri (MD)*, nr. 246, s. 184-185/1253.

231 BA, HAT, nr. 36291.

232 BA, HAT, nr, 40086-A.

233 BA, HAT, nr. 36330.

234 BA, HAT, nr. 38053. Birer nüshaları Rumca'ya da çevrilip Rodos ve Sisam dahil bütün adalar halklarına yazılan 12 Kasım 1829 tarihi emir: BA, HAT, nr. 46086-A.

krallığı 24 Nisan 1830 tarihi itibariyle tanımıştır[235]. Protokolde, Yunanistan'ın kara sınırları yanısıra[236] deniz sınırları da tespit edilmişti. Buna göre, aşağıdaki tabloda ayrıntısı gösterilen, *Eğriboz Adası* ile *Sporad* ve *Kiklad* adalarının bir kısmının Yunanistan'a terki kabul edilmiştir[237]. Buna karşılık 39 derece kuzey enleminin kuzeyindeki adalar ile 26 derece doğu boylamının doğusunda kalan bütün adalarda mutlak Osmanlı hakimiyeti devam etmekteydi[238]:

235 M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1820-1922)*, Ankara 1988, s. 23-27; Turan, "The Role of Russia ..., s. 283-291.

236 6 Temmuz 1829'da İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri aralarında kararlaştırıp, İstanbul'daki elçilerine verdikleri notaya göre Yunanistan'ın yeni sınırları; *Mora* ile *Kiklad Adaları*'ndan oluşmaktaydı (bk. *Mufassal*, V, s. 2911-2916). Londra Protokolü'nden sonra ise Mora merkezli devletin kara sınırı, *Aspropotamos Nehri* ağzından başlayacak ve bu nehir takip edilerek *Angelokastro Gölü* önüne kadar gidilecekti. Bu gölden başka sınırlara *Vrahori*, *Soroviçe* gölleri dahil olacak ve hat *Arkoline Dağı*'nda son bulacaktı. Arkoline Dağı'ndan *Oksas Dağı* tepesi ve *Kalodi Deresi*, *Erutna Dağı* tepesiyle birlikte *Zeytun Körfezi*'ne kadar *Sperkhios Nehri* mansabına varılarak belirlenen hattın güneyinde kalan bütün arazi Yunan sınılarını oluşturacaktı: BA, *MD*, nr. 246, s. 184/1253. Ayrıca bk. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 355.

237 *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi*, (Ed: C. Küçük), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2002, s. 80-89.

238 BA, İrâde-Mesail-i Mühimme (İ. MSM), nr. 896; *MD*, nr. 246, s. 184-185/1253; Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, Ankara 1965, XXIX/113-116, s. 83; Zafer Karaboğa, *Tarihsel Gelişim İçerisinde Ege Adaları*, (İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 29-30; *Ege'de Temel Sorun* ..., s. 119.

TABLO-1
BAĞIMSIZ YUNAN DEVLETİ'NE BIRAKILAN EGE ADALARI
(1830 Yılı)

SPORAD ADALARI GRUBU	
Çamlıca Adası	İskandil Adası
Suluca Adası	Pir Adası
Şira Adası	Yılan Adası
İstandil Adası	İstaporya Adası
İşkinos Adası	Delos Adası
İşkilos Adası	Caros Adası
İşkiros Adası	Uzunca Ada
Santorin Adası	Nepale Adası
Andre Adası	AyaYorgo Adası
Nakşa Adası	İstanos Adası
Amurgos Adası	İkaris Adası
Para Adası	Kiros Adası
Miknos Adası	Defliye Adası
Mürted Adası	İskino Adası
Egine Adası	Ananis Adası
Şeytan Adası	Felakonda Adası
Poros Adası	Ferani Adası
Kırlangıç Adası	Dable Adası
Güvercin Adası	Küçükçamlıca Adası
Kardaşlar Adası	Engiste Adası
Belko Adası	Anafi Adası
Yarasu Adası	Küçükanafi Adaları
Zora Adası	Hırıstiyan Adası
Osuda Adası	Servi Adası
KİKLAD ADALARI GRUBU	
Termiye Adası	Değirmenlik Adası
Serifos Adası	Küçükdeğirmenlik Adası
Küçükpara Adası	İpsara Adası
İspinos Adası	Kalori (Kaya) Adası
İskinos Adası	Zenari (Kenari) Adası
Sifno Adası	Yaban Adası
Polikandros Adası	Keçi Adası
Gümüş Adası	İstifalya Adası.
Polino Adası	
EĞRİBOZ ADASI	

Yunan bağımsızlığı sonrası Ege Denizi'nde ortaya çıkan yeni durumda adaları birkaç yönden değerlendirmek mümkündür. Birinci grup adaları yeni devletin sınırlarına bırakılan ve anlaşmalarda söz konusu edilerek statüleri belirlenenler oluşturmaktadır. Geriye kalan bütün Ege ve Akdeniz adalarında mutlak Osmanlı egemenliği devam etmekteydi. Bu dönemde Ege'de bu iki sınıf dışında farklılık arzeden tek ada Sisam'dı. Yine, anlaşmalarla belirlenen ve kesin olarak Osmanlı hakimiyetinde bulunmak şartıyla müdahil üç devletin garantörlüğü altında olmak üzere 10 Aralık

1832 tarihinde mümtaz eyalet şeklinde yapılandırılan Sisam Adası bölgede idarî anlamda ayrı bir statüyü temsil eden tek ada durumundaydı[239].

Yayınlanan bir fermanla ilkeleri tespit edilen bu yapı haricinde hiçbir Osmanlı adası için yönetim anlamında bir imtiyaz söz konusu değildi[240]. Kaldı ki, Tanzimat devrine kadar Osmanlı ülkelerinde şehir ve eyalet idarelerinden, vakıflar gibi sosyal-ekonomik müesseselerden, cemaat örgütlerinden, Akdeniz Adaları'nda, Balkanlar'da, Mezopotamya ve Lübnan'da Rilo, Aynaros ve Sina'da Saint Katherina manastırlarına benzer bazı imtiyazlı ve muafiyet kazanmış manastır arazileri dışında, mahallî idare gibi kavram ve kurumdan, hatta idareye yardımcı olan, devamlılık kazanıp resmiyeti bulunan mahallî kuruluşlardan bahsetmek dahi mümkün değildi[241]. Yalnızca, 1830 sonrasında 1821 İsyanı boyunca ekonomik etkinliklerden uzak kalan adaların, yeniden kalkınması için ticarî bazı düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bundan önce Küçük Kaynarca sürecinde Rumlar'a sağlanmış olan ticarî kolaylıkların biraz daha geliştirilmesiyle ortaya çıkan düzenlemeler, önemli ölçüde ekonomik, kısmen dinî içerikliydi. Bu fermanların hiç birinde idarî anlamda bir yenilik veya imtiyaz söz konusu edilmemiştir.

1830'da yapılan kısmî paylaşıma rağmen XX. yüzyılın başlarında Kuzey Ege'deki Taşöz'den Güneydeki Meis ve Gavdos Adası'na kadar diğer bütün adalarda Osmanlı egemenliği devam etmekteydi[242]. Bağımsız Yunanistan sonrası 1831 yılı itibariyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin sancaklarını ise Gelibolu, Kocaeli, Sığla, Rodos ve Kıbrıs oluşturmaktaydı[243].

Yunanistan'ın kuruluşu ile Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi genelindeki tartışmasız hakimiyeti bir ölçüde sarsılmıştır. Bu durum kaçınılmaz olarak Ege Adaları eyaletinin yapısında sınırlı da olsa bazı değişiklikleri zorunlu hale getirmişti. Ancak, esas değişim süreci Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı (1831-1841) sonrası ortaya çıkan yeni şartlarda başlatılan ve 1839 Tanzimat Fermanı ile devam eden yıllara tesadüf etmektedir[244]. Aşağıda geniş olarak ele alınacağı üzere, Kaptanpaşa Eyaleti'ni de içine alan bu yeni dönemde Rodos Adası idarî merkez olarak biraz daha önplana çıkacaktır.

239 Ali Fuat Örenç, "1821 Rum İsyanı Sonrası Sisam Adası'na Verilen Yeni Statü", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2000, XXXVI, s. 335-346.

240 Şerafettin Turan, "Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu Boyutlar, Taraflar", *Türk-Yunan İlişkileri, Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 35-53.

241 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 13.

242 *Ege'de Temel Sorun ...*, s. 37.

243 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1982, s. 14-15.

244 Ortaylı, *Aynı eser*, s. 16-17.

B- 1849 Yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin Yeniden Teşkili ve Rodos Adası

Sultan II. Mahmud saltanatında eyaletlerde merkezî otoriteyi yeniden güçlendirme çalışmaları, 1826 Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla hız kazanmıştı. Bu yapılanma sürecinde Anadolu eyaletleri idarî bakımdan resmen dörde taksim edilmiştir[245]. Tanzimat'ın ilan tarihi olan 1839'a kadar idarî açıdan en önemli atılımlar ise Mısır kuvvetlerinin 1832-1833 yıllarında hemen bütün Anadolu'yu işgalleri üzerine yaşanmıştı[246]. Mısır birliklerinin kısa zamanda Anadolu'ya hakim olmaları, ülkede yeni bir idarî ve askerî teşkilâtın oluşmasına zemin hazırlamıştır. 13 Eylül 1836 tarihli Takvim-i Vekâyi'de ilan edilen bu teşkilât ile eski büyük eyaletler tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu kapsamda Kaptanpaşa Eyaleti bünyesindeki Kocaeli Sancağı Hüdavendigar, Sığla ise Aydın Müşirliği'ne bağlanmıştır[247].

Tanzimat'ın ilanı akabinde Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazamlığında eyalet teşkilâtı yeniden ele alınmıştır[248]. 1840 yılında uygulamaya konulan idarî düzenlemeler 1850'de son halini bulmuştu. Bu yapılanma sürecinde Ege Adaları, bundan önceki süreçten oldukça farklı değerlendirilmiştir. Tanzimat sürecini başlatan Gülhâne Hatt-ı Hümayunu'nun öngördüğü yeniliklerden uygulamaya ilk konulan idarî kurum *muhassıllıktı*[249]. Nizamı gereği adalara muhassıllar tayin edildiği gibi, beraberlerinde *Muhasıllık Meclisleri* de faaliyete geçirilmiştir[250].

1840-1842 yılları arasında Tanzimat uygulamasının getirdiği yeni vergi sisteminde olduğu gibi[251] aynı süreci paylaşan muhassıllık teşkilâtından ümit edilen verim alınamamıştı[252]. Çünki muhassıllık sistemine işlerlik kazandırıl-

245 Halil İnalcık, "Eyalet", *DİA*, İstanbul 1995, XI, s. 548-550; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi* ..., s. 97.

246 Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı için bk. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi, 1831-1841*, Ankara 1988, I, s 22 vd.; Muhammed H. Kurtoğlu, *The Egyptian Question (1831-1841)*, İstanbul 1998, s. 1 vd.

247 Ali Fuat Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 34.

248 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1993, s. 380-382.

249 Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, Ankara 1964, XXVIII, s. 623-649; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 208-209; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde* ..., s. 32-45, Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Eskişehir 2002, s. 8-87.

250 BA, *Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr. 10558, s. 5, 10; *MAD*, nr. 10558, s. 12; *MD*, nr. 254, s. 53/275; Sabri Can Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2004, s. 23-27; Metin Ünver, *Tanzimat Fermanının Midilli Adası'nda Tatbiki*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 21-71.

251 Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulamasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1989, s. 296.

252 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10.

madan *iltizam* usulü lağvedildiğinden[253], devlet yeni gelirleri tespit edip toplayamadığı gibi, eski gelirlerini de kaybetmiş oldu. Bu nedenle Mart 1842'den itibaren tekrar iltizam sistemine dönülmüştür[254]. Bu gelişme üzerine sancak ve eyalet idaresinde yeni baştan düzenlemeye gidilmesi gerekmişti. Nitekim, Meclis-i Vâlâ kararı gereği eyalete bağlı sancaklara *kaymakam*ların atanması ve sistemin de buna göre düzenlenmesi kabul edilmiştir[255].

Son düzenlemeyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin idarî yapısı ele alınırken, sınırlarda önemli değişikliklere gidilmemiştir. İlk olarak eyalet bünyesindeki adalara kaymakam tayinleri yapılmıştır[256]. Bu süreçte eyalet Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy, Rodos ve Kıbrıs kaymakamlıklarına bağlı toplam 45 kazadan oluşmaktaydı[257]. İdarî yapılanmada dikkati çeken bir diğer husus ise 1832 yılında *mümtâz eyalet* statüsüne konulmuş olan Sisam'ın, diğer adalarla aynı düzenleme içerisinde mütalaa edilmiş olmasıdır[258]. Eyalet, ilk teşkilinden itibaren genellikle kara ile bağlantılı sancakları bünyesinde barındıran bir yapı arz etmekteydi. Tanzimat düzenlemelerinde ise sınırların önemli ölçüde Ege Adaların'da kaydırıldığı dikkati çekmektedir[259].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'ni yapılandırmaya yönelik çalışmalar Tanzimat uygulamaları süresince devam etmiştir. 1849 yılı itibariyle eyaletin idarî pozisyonunun yeni baştan şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde stratejik konumu nedeniyle Rodos, yönetimde önplana çıkarılmış ve eyalet merkezi olarak belirlenmiştir. Rodos'tan başka Kıbrıs, Sakız, Midilli, Bozcaada ve Limni eyaletin diğer sancaklarını oluşturmuştu[260]. Resmen *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti* adıyla teşkil olunan eyaletin valiliğine de eski Mâliye Nazırları'ndan *Musa Safveti Paşa*'nın atanması uygun bulunmuştur (Ocak 1849)[261].

Rodos merkezli eyalet ile bağlı birimlerinin ağırlığını büyük ölçüde

253 Yücel Özkaya, "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslarası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara 1991, s. 121-140.

254 Ali Akyıldız, "Osmanlı Merkez Teşkilâtının Yeniden Yapılanma Süreci (1836-1856)", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 74.

255 Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, Ankara 1989, LII/206, s. 237-257; Yücel Özkaya,"Kaymakam", *DİA*, Ankara 2002, XXV, s. 84-85; Sannav, *Yakındönem Tarihimizde Limni...*, s. 27-29.

256 BA, İrâde-Dâhiliye (İ. DH), nr. 2706; Ünver, *Tanzimat Fermanının Midilli ...*, s. 95-101.

257 BA, *MAD*, nr. 9420, s. 1-68.

258 *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (SDAO)*, Sene 1263, s. 75-76; Sene 1272, s. 64-65.

259 M. A. Ubucini, *Türkiye 1850*, (Çev: C. Karaağaçlı), Tercüman 1001 Temel Eser, nr. 63, I-II, s. 62; Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976, s. 101.

260 BA, İ. DH, nr. 2706; *SDAO*, Sene 1266, s. 69-70; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995[5], VI, s. 127; Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî ..., s. 36-37.

261 BA, *Sadaret Defterleri*, nr. 460, s. 79; Bâb-ı Âsafi Teşrifât Kalemi (A. TŞF), nr. 6-A/42.

Ege Adaları oluşturunca, Gelibolu'nun eyaletteki etkinliği sona ermiş oluyurdu. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, eyaletin ana kara ile olan yegâne bağını, fethinden itibaren Rodos'la irtibatlandırılmış olan[262], *Marmaris Nahiyesi* sağlıyordu[263]:

TABLO-2
1849 YILINDA CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFİD EYALETİ'NİN MÜLKÎ TAKSİMÂTI

RODOS LİVASI	KIBRIS LİVASI
Rodos Adası	Lefkoşe
Marmaris Nahiyesi	Karpas
Kerpe Adası	Magosa
Karyot (Çoban) Adası	Tuzla
Meis Adası	Mesarya
Sömbeki Adası	Leymosun
Herki Adası	Piskopu
İlyaki Adası	Kilan
İncirli Adası	Evdim
Astropolya (Adası) Nahiyesi	Kofla
Kalimnoz (Adası) Nahiyesi	Baf
Leryoz (Adası) Nahiyesi	Hirsofi
Batmos (Adası) Nahiyesi	Lefke
Ahikerya (Adası) Nahiyesi	Girne
	Değirmenlik (Adası) Nahiyesi
	Amurgos (Adası) Nahiyesi
	Dağ Nahiyesi
MİDİLLİ LİVASI	**SAKIZ LİVASI**
Midilli Adası	Sakız Adası
Molova	İpsara (Adası) Nahiyesi
Kalonya	İstanköy Adası
Yunda Adası	Sisam Adası
BOZCAADA LİVASI	**LİMNİ LİVASI**
Bozcaada	Limni Adası
İmroz Adası	Bozbaba Adası
Semadirek Adası	
Taşöz Adası	
TOPLAM: 4 Liva	

262 Marmaris, Rodos'un fethinden itibaren, adanın bilhassa savunma ve zahire eksikliklerinin giderilmesi maksadıyla burayla irtibatlandırılmıştı (bk. Erdoğru, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ..., s. 25). Marmaris Kazası, 1831 nüfus sayımında ise doğrudan Rodos'a bağlı olarak gösterilmiştir (BA, *D. CRD*, nr. 39989). Rodos'un alınışından itibaren Anadolu'da Menteşe bölgesi ile olan sıkı irtibat, 1835 yılında Rodos'a ikinci defa mutasarrıf atanan Şükrü Paşa'nın yetki alanına Menteşe Sancağı'nın verilmesiyle daha da kuvvetlenmiştir (C. ML, nr. 5145; *MD*, nr. 251, s. 165/307). Eyaletin oluşumundan bir müddet önce, Rodos'un Aydın Vilâyeti'ne ilhak edilmesi gündeme gelmişti. Menteşe Sancağı'nın bu adaya olan yakınlığı dolayısıyla böyle bir ilhakın güvenlik açısından yarar getireceği yönündeki seraskerlik mütalaası, Meclis-i Umumi'de müzakere edilmiş ve Rodos'un özen gösterilmesi gereken nazik bir mahal olması yüzünden, muhafızının adada bulunması istenmiş ve Menteşe Sancağı'nın da güvenlik işlerinin vekaleten buradan yürütülmesi uygun bulunmuştur: HAT, nr. 23793; İ. DH, nr. 2015.

263 *SDAO*, Sene 1266, s. 69-70.

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin 1849 yılı yapılanması ardından Gelibolu Sancağı, Edirne Eyaleti'ne bağlı Keşan, Şarköy, Mürefte ve Eceabat kazalarından müteşekkil bir sancak haline getirilmiştir[264]. Eyaletin kurulmasıyla yaşanan bir diğer önemli değişiklik de, teşkilinden itibaren adalar yönetiminde kaptanpaşanın tek yetkili olma durumunun sona ermesidir. Bir çoğu kaptanpaşa hassı olan adalar, Tanzimat kanunları altına alınarak, devletin diğer eyaletleriyle aynı yapıda oluşturulan kurullar eliyle idareye başlanmıştı[265].

Aşağıda ele alınacağı üzere, 1867'de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin yeniden düzenlenmesine kadar Rodos merkezli eyaletin sınırlarında ve idarî tarzında bazı küçük değişikliklere gidilmiştir. Dikkati çeken ilk farklılık, eyaletin teşkilinde diğer adalarla aynı idarî tarzda ele alınan Kıbrıs'ın bir müddet sonra ayrı bir surette teşkilâtlandırılmasıdır. Coğrafî anlamda yine eyalet yapısı içerisinde kalmakla beraber, Kıbrıs *müstakil mutasarrıflık*[266] haline getirilmiş ve yönetimi buna göre şekillenmiştir (1852). Ayrıca ilk dönemde Sakız Livası bünyesinde yer alan İstanköy ve Sisam adaları, 1855 yılından itibaren müstakilen liva haline getirilmişti[267]. Ancak, bu uygulamadan bir müddet sonra vazgeçilip tekrar eski usule dönülmüştür[268]. Ayrıca adalarda yeni sistemin daha sağlıklı hale gelmesi düşüncesiyle Kerpe ve Kaşot adalarının, Akdeniz'de başından beri ayrı bir eyalet olarak yapılanan, ancak mülhak adası bulunmayan Girit'e bağlanması düşünülmüştü. Fakat, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Valisi'nin görüşü alındıktan sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir[269].

1856'da Islahât Fermanı sonrası Rodos merkezli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nde yapısal değişime gidildiği anlaşılmaktadır[270]. Şöyle ki, idarî anlamda eyalet teşkilâtı lağvedilmiş, *valilik* yerine *mutasarrıflık* sistemi oluşturulmuştu[271]. Son uygulama gereği eyalet yöneticiliğine de mülkî idareye vâkıf bir zat olan ve hususî bir görevle Sayda taraflarında bulunan *Ahmed Âta Bey*'in ataması, 15 Aralık 1859 tarihli padişah irâdesi ile yürür-

264 Emecen, "Gelibolu ..., s. 5.

265 M.A. Ubucini, *Türkiye 1850*, s. 62.

266 Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, Ankara 1988, LI/201, s. 1215-1240; Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, s. 377-379.

267 *SDAO*, Sene 1269, s. 71-72; *SDAO*, Sene 1272, s. 64-65; Sene 1273, s. 63.

268 *SDAO*, Sene 1276, s. 82. Daha sonra bu iki adanın tekrar müstakil liva olduğu görülmektedir (bk. *SDAO*, Sene 1278, s. 134).

269 BA, İ. DH, nr. 16550; Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD), nr. 1/42; 42/6.

270 1856 Islahât Fermanı'nın birer nüshası adalara da yollanmıştı: BA, *Bâbıâli Evrak Odası, Gelen-Giden Defterleri* (*BEO. GGD*), nr. 380, s. 93, 94.

271 Örenç, "Mutasarrıf", s. 377-379.

lük kazanmıştı[272].

Mutasarrıflık teşkilâtının kurulmasından sonra eyaletteki en önemli değişim, merkezin Rodos'tan Midilli'ye nakliyle yaşanmıştı[273]. 1862'de Mutasarrıf Ahmed Âta Bey'in İstanbul'da bulunduğu bir esnada yapılan görüşmeler neticesi, bilhassa Yunanistan'da meydana gelen yönetim değişikliklerinin Akdeniz'i etkilemesi ihtimali ve Midilli'de yaşanan bazı hadiseler dikkate alınarak[274], merkez değişikliği uygun görülmüştü (1862)[275].

Yeni eyalet merkezi Midili Sancağı, Molova ve Kalonya kazalarından oluşur iken, Bozcaada Kaymakamlığı İmroz ve Semadirek kazalarını bünyesinde tutuyordu. Rodos'ta eyalet teşkilâtının yerini, kaymakamlık kurumları almış, bağlı adalarla birlikte Marmaris Nahiyesi sancak içindeki pozisyonunu korumuştur. Sakız Kaymakamlığı ise Mastaki ve İpsara kazalarından oluşuyordu. Buraya bağlı İstanköy ile 17 kazadan oluşan Kıbrıs müstakil mutasarrıflık statüsünde bırakılmıştır[276].

Kuruluşundan itibaren Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nde idarî değişiklikler gerçekleşirken, her yeni dönemin öngördüğü bir takım ıslahât programlarının da başarıyla yürürlüğe konulduğu anlaşılmaktadır.

C-Eyalet Bünyesinde Rodos ve Bağlı Mahaller İdarî Kurumları Teşkilâtı

1-Rodos Mutasarrıflığı Teşkilâtı

a- Mutasarrıf Tayinleri

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde oluşmaktaydı. Bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar meydana gelmiş, kazaların birleşmesiyle sancaklar, sancakların bir araya gelmesiyle de eyaletler ortaya çıkmıştı[277].

XIX. yüzyılda eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkiye sahip *mutasarrıf*

272 BA, İrâde-Meclis-i Mahsus (İ. MM), nr. 686/19.Ca.1276; *MD*, nr. 260, s. 243/752; Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD), nr. 299/32.

273 BA, İ. DH, nr. 88903; Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Mühimme (A. MKT. MHM), nr. 246/5.

274 BA, A. MKT. MHM, nr. 247/10.

275 Bu arada Mutasarrıf Ahmed Bey'in talebi üzerine maaşına 2.500 kuruş zam yapılarak, 20.000 kuruşa çıkarılması kabul edilmiştir (28 Ekim 1862): BA, İ. DH, nr. 33681; İ. MVL, nr. 24788; *BEO, GGD*, nr. 378, s. 63.

276 *SDAO*, Sene 1283, s. 160; Sene 1284, s. 171.

277 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1998[4], s. 83-87.

denilen bir yönetici sınıfının sancak idaresinde önplana çıktığı anlaşılmaktadır. Devlet, vezir olmuş bazı kimselere çeşitli nedenlerle valilik veremeyince, bunların idaresine bir veya birkaç sancağın yönetimini bırakmaktaydı[278].

XIX. yüzyıl başında Rodos Sancağı da Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti bünyesinde doğrudan kaptanpaşaya bağlı bir mutasarrıf eliyle idare edilmekteydi. Rodos yöneticileri adanın stratejik önemi de dikkate alınmak suretiyle, kaptanpaşanın görüşü ve sadrazamın teklifi üzerine tayin edilmekteydi. Mutasarrıfların önemli bir kısmı *ümera-yı deryadan* yani donanma veya tersane ricali arasından belirlenmekteydi[279]. Ayrıca bu kimselerin tespitinde *ada ahvaline vâkıf* ve *reaya-perver* olmaları, dolayısıyla adadaki gayrimüslim unsurları da idarede yeterli donanıma sahip bulunmaları tercih sebebiydi[280].

XIX. yüzyıl başından itibaren adaya atanan mutasarrıflar incelendiğinde, söz konusu vasıfların önplana çıktığı hemen dikkati çekmektedir. Mesela, 1774 Küçük Kaynarca sonrası yapılanma döneminde, adada önemli hizmetleri olan *Murabıtzâde* ailesinden *Elhac Hüseyin Kaptan* mutasarrıflık makamında oturmaktaydı[281]. Fransa'nın Mısır'ı işgalinde stratejik konumu nedeniyle büyük önem kazanan Rodos'ta, ilk olarak yine derya ümerasından *Mahmud Bey*'in[282], ondan sonra ise Murabıtzâde ailesinden *Hasan Bey*'in vazifede olduğu anlaşılmaktadır[283]. Hasan Bey Mısır'ın işgali esnasında maiyetindeki gemilerle bizzat sefere iştirak etmiştir[284]. Gemi inşa tekniklerinden anlayan Rodos Mutasarrıfı Hasan Bey[285] uzun süre bu görevde kalarak bir çok savaş gemisinin Osmanlı Donanması'na katılmasına veya tamirine vesile olmuştu[286]. Rodos'ta mutasarrıflık hizmetinde bulunan Murabıtzâde ailesinin son mensubu olan Hasan Bey, 1815 yılında ölünce malları miriye aktarılmış[287], yerine derya ümerasından *Tersane Kethüdası Yusuf Bey* atanmıştır (Aralık 1815)[288].

278 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 10-29; Örenç, "Mutasarrıf", s. 377-379.

279 BA, HAT, nr. 19293; 23793; 27970 .

280 BA, HAT, nr. 23052.

281 BA, C. BH, nr. 6693; 7334. 1772 yılında hacı olan *Murabıtzâde Hüseyin Kaptan*'ın hizmetleri için ayrıca bk. Özcan Mert, "Osmanlı Döneminde Çeşme Batıkları", *Çeşme Tarih Araştırması, I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1995, s. 79-80.

282 BA, C. BH, nr. 9720.

283 BA, C. AS, nr. 629; C. DH, nr. 17264.

284 BA, HAT, nr. 6466.

285 BA, C. BH, nr. 4559.

286 BA, C. BH, nr. 5836; 7716; 9277; 10578; 10728; HAT, nr. 4548-B, -C.

287 BA, C. DH, nr. 12977, HAT, nr. 25276; 26955-A; 28559; *MD*, nr. 236, s. 205/670.

288 BA, C. DH, nr. 4334; C. BH, nr. 2989. Yusuf Bey'den boşalan Tersane kethüdalığına Kaptanpaşa'nın teklifi ile Arnavud İbrahim Bey getirilmiştir (HAT, nr. 27970).

1821'de Ege'de Rum isyanının başlamasından kısa süre sonra Rodos'ta gerekli tedbirleri almadığı öne sürülen Yusuf Bey, ahalinin şikayeti üzerine görevden alınmıştır[289]. Onun da yerine, tersane ricalinden eski Kapudane-i Hümayun kaptanlarından ve Kızıladalar muhafazasında bulunan *Mehmed Şükrü Bey*'in tayini gündeme gelmiştir[290]. Şükrü Bey'in ataması, *dergâh-ı âli kapucıbaşısı* unvanı[291] ve 150 akçe yevmiye tahsisi[292] ile yapılmıştır (Temmuz 1821)[293]. Mehmed Şükrü Bey'in bu ilk mutasarrıflığı 1831 yılına kadar sürmüştür. Rodos'a bağlı Herkit ve Sömbeki adaları reayasının kendisinden şikayetçi olmaları üzerine görevden alınmıştır. Şükrü Bey sonrasında kaptanpaşa silahtarı olup savaşlarda yararlık gösteren *Hasan Ağa*'nın, yine kapucubaşılık unvanıyla tayinine karar verilmiştir[294].

Rodos'un önemi nedeniyle bundan önceki tarihlerde de adaya Tersane Kethüdalarının atandığı görülmektedir (bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara 1992, s. 45). Daha sonra paşa unvanı alacak olan Yusuf Bey, adaya gelmeden önce 45 sene tersanede başçavuş ve başağalık yaptıktan sonra 6 yıl Tersane ağalığı hizmeti görmüştü: BA, İ. DH, nr. 3180.

289 Görevine son verilen Yusuf Bey sorgulanmak üzere merkeze çağrılmıştır. Bu iş için Tersane-i Âmire'den bir mübaşir Rodos'a gönderilmiştir: BA, *MD*, nr. 238, s. 236/1449.

290 BA, *Ayniyat Defterleri (AD)*, nr. 573, s. 72.

291 BA, HAT, nr. 19293.

292 BA, C. BH, nr. 11433.

293 BA, C. BH, nr. 11435; Cevdet İktisat (C. İ), nr. 754; *MD*, nr. 236, s. 346/1449. Rum İsyanı'nın başladığı adada duyulduğu halde Rodos kalesinin mühimmat ve asker eksiklerini giderip, gerekli tedbirleri almamak ve Rodos için Mısır'dan gelen zahireyi Gayrimüslimlere satmakla suçlanan Yusuf Bey, ada nâibinin de iştiraki ve ahalinin önde gelenlerinin etkisiyle görevden alınmıştır. Yerine merkezden bir tayin yapılana kadar vekaleten mütesellimi *Hacı Mehmed Ağa* vazifelendirilmişti. Durum İstanbul'a nâibin ilamı ve ahalinin mahzarı kanalıyla iletilince, sadrazam keyfiyeti kaptanpaşaya havale ederek, münasip bir isim belirlemesini istemiştir. Durumu araştıran kaptanpaşa, aslında Yusuf Paşa'nın pek uygunsuz bir hareketinin olmadığını, ahali ile arasının açılmasından dolayı bu gelişmelerin yaşandığını belirlemişti. Kaptanpaşa bu şartlar altında mutasarrıfın görev yapmasını uygun bulmayarak yerine kendi mühürdarlık hizmetini gören ve eski Rodos Mutasarrıfı Murabıtzâde Hasan Bey'in yetiştirmesi kölelerden olan Mehmed Şâkir Bey'in atamasını teklif etmişti. Şâkir Bey'in tecrübesi böyle mühim bir adanın idaresi için yeterli görmeyen sadrazam, Mehmed Şükrü Bey'i teklif etmiş ve padişahın irâdesi de bu yönde olmuştur: HAT, nr. 19293.

294 Rodos Mutasarrıfı Mehmed Şükrü Bey, aslen Rum'du ve *Magna* ailesindendi. Küçük yaşta saraya alınarak yetiştirilmiş, daha sonra padişaha yakınlığı sayesinde önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştu (bk. M. Michaud M. Poujoulat, *Correspondance D'Orient (1830-1831)*, Paris 1834, IV, s. 3-4). Mehmed Şükrü Bey hakkında Herkit ve Sömbeki adaları ahalisinin şikayetleri, serasker tarafından araştırılmış ve mutasarrıfın halka kötü davrandığının doğru olduğu anlaşılmıştı. Rodos ve bağlı adaların muhafazasının önemi vurgulanarak, son gelişmeler ışığında mutasarrıfın vazifede kalması uygun bulunmamış ve yerine *hem reaya dilinden anlayan* ve hem de *gemi inşasında mahareti* bulunan birinin tayini gündeme gelmiştir. Öncelikle İs-

Hasan Ağa'dan sonra ikinci defa olmak üzere, bu sırada İznikmid Mutasarrıfı olan Mehmed Şükrü Paşa'nın tayini gerçekleşmişti. Bu ikinci atamada Menteşe Sancağı da Rodos mutasarrıfının yetki alanına verilmiştir (1834)[295]. Bir müddet sonra Şükrü Paşa'nın azli gerektiğinden, yerine tayin edilecek idarecinin vasıfları kaptanpaşayla görüşülmüştür. Mutasarrıflığa hem iyi bir yönetici ve hem de istihkâm işlerinden anlayan, fukara ve asker sever, sadakati ve tecrübesi bulunan, İşkodra Muhassıllığı ile İskenderiye Mutasarrıflığı'nda hizmet görmüş Hâfız Paşa gibi *ferik* veya *mirîmiranlık* rütbesi olan birinin tayini ağırlık kazanmıştı[296]. Ancak, Hâfız Paşa uygun bulunmayarak, hâlen Edirne Muhafızı olan *Ferik Dilaver Paşa*'nın *Menteşe Sancağı Muhassıllığı* ile birlikte Rodos Mutasarrıflığı'na ataması gerçekleşmiştir (1835)[297]. Dilaver Paşa'ya adanın gümrük gelirlerinden 25.000 kuruş aylık bağlanmıştı[298]. Daha sonra adaya İznikmid Mutasarrıflığı'ndan ayrılan *Dede Mustafa Ağa* tayin edilmiştir[299].

b- Mutasarrıfların Görev ve Yetkileri

Rodos Mutasarrıfları idarî işleri, ada limanının girişinde yer alan tersanenin hemen bitişiğindeki büyük bir taş konaktaki[300] *divan odası*nda görüyordu. Bu oda son derece sade bir görüntüye sahipti. Zemininde halı dahi bulunmuyordu. 1831 yılında Mehmed Şükrü Bey idareciliğinde divan odasının duvarları sedef ve gümüş kaplamalı tüfek ve tabanca asılarak süslenmişti. Duvarda büyük bir hat yazısı ile yelkenli bir gemi figürü vardı. Odanın bir köşesinde kurumuş buğday başakları bulunuyordu. Evrakların konulduğu iki raf ile bir dolap dekoru tamamlıyordu[301].

tanköylü Ali Bey'in Rodos'a onun da yerine Hasan Ağa'nın yollanması düşünülmüş, ancak Ali Bey'in tecrübesizliği ve gemi inşasından anlamaması üzerine Rodos'a Sakız Muhafızı Yusuf Paşa'nın tayini teklif edilmiştir. Sultan II. Mahmud bu adaylardan *Hasan Ağa*'yı Rodos mutasarrıfı olarak atamıştır: BA, HAT, nr. 23052.

295 Menteşe Sancağı ilhakıyla Rodos Mutasarrıflığı'nın *Mirimîrandan Mehmed Şükrü Paşa*'ya tevcihi hususunda başmuhasebede kayıt işlemi 29 Receb 1250/ 1 Aralık 1834 tarihini taşımaktadır: BA, C. ML, nr. 5145. Ayrıca malumât: *MD*, nr. 251, s. 165/307; M. Süreyya, *Sicill*, III, s. 174.

296 BA, HAT, nr. 23793.

297 BA, HAT, nr. 19299; -D; 23793.

298 Rodos mutasarrıfının sorumluluğuna verilen Menteşe Sancağı'na da aynı maaş oranında bir *mütesellim* tayini uygun bulunmuştur: BA, C. DH, nr. 17221.

299 BA, HAT, nr. 28122-A.

300 Hükûmet sarayının mahzenleri gemi inşa malzemeleriyle doluydu: BA, HAT, nr. 19293; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, XI, s. 241.

301 Hükûmet konağında Fransız gezi heyetine kahve ve çubuk ikram edilmişti. Mutasarrıf yemekte pilav ve sahanda yumurta yemişti. Yemek sonrası kırmızı bir şerbet içilmişti. İtalyanca da konuşabilen Mehmed Şükrü Bey, misafirlerine Fransız İhtilali'ni ve anayasasın övmüştü. Ayrıca Türkler'in hususiyetleri hakkında bilgi vermiş-

Mutasarrıflar Hükûmet konağından ayrı olarak yine tersane müştemilatındaki başka bir binadan da harem olarak yararlanıyorlardı[302]. Ayrıca, adanın manzaralı yerlerinden olan Sünbüllü mevkiinde yaptırdıkları bir köşkü yazlık olarak kullanılıyorlardı. Ancak bu bina 1831 tarihi itibariyle yanmış, harabe bir vaziyetteydi[303].

Mutasarrıf maaşı ada gelirlerinden karşılanmaktaydı[304]. Bununla birlikte adanın coğrafî konumundan yararlanan mutasarrıfların, gerek karşı Anadolu sahil şehirleri[305] ile ve gerekse Mısır'da İskenderiye ve Reşid'e kadar bölgede ticarî etkinlik içerisinde oldukları anlaşılmaktadır[306]. Rodos'a bağlı adaların ve bir dönemden sonra Menteşe Sancağı'nın idaresi ile güvenliğinden sorumlu olan mutasarrıfın maiyetinde daima en az bir savaş gemisi hazır bulunduruluyordu[307].

Bağlı adalar ve karşı Anadolu sahil kentleri ile beraber oldukça geniş bir alanı kontrol eden mutasarrıflar dairelerinde, masraflarını kendilerinin karşıladıkları görevlileri istihdam etmekteydiler. İdarede mutasarrıfa yardımcı olan bu *kapıhalkı* sayısının 83 kişiye kadar ulaşabildiği anlaşılmaktadır[308]. Kapıhalkı içerisinde güvenlik işleri için bir *başçavuş* idaresinde *kapıçavuşları*[309], adanın diğer mahallerini idarede kullandıkları *subaşılar* ve *kavaslar*[310] ile kendi özel hizmetlilerinde bulundurdukları *gulam* tabir edilen Afrikalı zenci köleler bulunmaktaydı[311].

Rodos Sancağı'na yapılan tayinlerde donanma veya tersane mahreçli kimselerin tercihinin en önemli sebeplerinden biri de adada Osmanlı Donanması için savaş gemisi inşa edilen ve zaman zaman oldukça aktif hale gelen büyük bir gemi tezgahının mevcudiyetiydi. Mutasarrıflar, diğer yöneticilik vazifeleri yanı sıra, limanda inşa edilecek savaş ve ticaret gemi-

ti (bk. Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 3-5).

302 BA, HAT, nr. 19293; C. ML, nr. 7448.

303 Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 16.

304 BA, C. DH, nr. 501; C. BH, nr. 11433.

305 BA, HAT, nr. 31528. Mesela, Teke Sancağı dahilindeki üretilen palamut, Rodos mutasarrıfları tarafından değerlendirilmekteydi (BA, HAT, nr. 32163).

306 Rodos Mutasarrıfı Hasan Ağa'nın ölümünden sonra muhallefatı tespit edilirken, Mısır ile yaptığı ticaretten dolayı bir hayli alacağının olduğu tespit edilmişti: BA, HAT, nr. 26955-A.

307 Rodos mutasarrıfının bu salyâneli gemisinin mühimmat ve tayinatı merkezden sağlanmaktaydı: BA, C. BH, nr. 4670.

308 Mutasarrıf Mehmed Şükrü Bey'in 1831 genel nüfus sayımının verilerine göre maiyeti halkının 83 kişi olduğu anlaşılmaktadır: BA, *D. CRD*, nr. 39989.

309 BA, HAT, nr. 31576; *MD*, nr. 234, s. 333/1311.

310 BA, HAT, nr. 38594. Subaşılar, 1840'da muhassılık teşkilâtı kurulana kadar Rodos kalesi ve varoşlardaki görevlerine devam etmişlerdi: *MAD*, nr. 10558, s. 11.

311 BA, *Kâmil Kepeci Defterleri (KK)*, nr. 6428.

lerinin bütün alt yapısı ile koordinasyonundan sorumlu idiler[312].

Rodos Mutasarrıfları, merkezle olan resmî muamelelerin takibi ve karşılaştıkları zorlukları halletmek üzere İstanbul'da, bazen *müdir-i umûr* veya *kapuçukadarı* da denilen, *kapukethüdası* istihdam etmekteydiler[313]. Ayrıca mâliye ile yürütülen işlerde anlaşmalı bir sarraf mutasarrıfın para hususlarında yardımcı olmaktaydı[314].

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la beraber muhassıllık teşkilâtının kuruluşuna kadar görev yapan mutasarrıfların işleri, bilhassa Doğu Akdeniz ile bağlantılı savaş dönemlerinde artış göstermekteydi. Mesela, Fransa'nın Mısır'ı işgal ettiği süreçte Mutasarrıf Hasan Paşa'ya gelen emirlerden bu yükümlülükleri tespit etmek mümkün olmaktadır. Mutasarrıftan ilk olarak mümkün olan en kısa sürede savaş için bütün imkanlarını seferber ederek donanmaya intikal etmesi istenmişti[315]. Mutasarrıf, aldığı emir üzerine ada yönetimi için yerine *müteselimini* vekil bırakarak[316], topladığı kuvvetler ile donanmaya katılmıştır[317]. Savaş sırasında Rodos, yalnızca Osmanlı Donanması için değil müttefik İngiliz kuvvetleri için de bir lojistik destek üssü durumuna getirilmişti[318]. Rodos tarafına doğru gelmekte olan İngiliz Donanması için Rodos ve Kıbrıs'ta zahire hazırlığı yapıldığı gibi[319] daha sonraları Rodos şehrinin dışında yüksek bir mahal olan *Mercantepe*'de Osmanlı Devleti'nin müttefiki sıfatıyla Mısır'a geçecek düşman gemilerini kontrol maksadıyla İngiliz amiral *Sidney Smith* için bir büyük

312 BA, *MD*, nr. 234, s. 150/271; *MD*, nr. 240, s. 306/1104, s. 365-366/1320, s. 379/1358; *MD*, nr. 241, s. 326/1487, s. 379/1770, s. 394/1818.

313 BA, C. BH, nr. 3414; HAT, nr. 29987-A; -B; -C; 38601-A; *MD*, nr. 225, s. 70/229.

314 BA, C. AS, nr. 23838.

315 BA, *MD*, nr. 211, s. 5/21, s. 14/59, s. 41/176, s. 139/579, s. 142/604, s. 151, 641; *MD*, nr. 339, s. 30/125; *MD*, nr. 250, s. 45 /452.

316 Osmanlı Devleti'nde önceleri beylerbeyi veya sancakbeyleri ve sonraları vali ve mutasarrıflar görev yerlerine gitmediklerinde başka bir iş için vazifeli olduklarında yerlerine *mütesellim* adı verilen bir vekil bırakırlardı. Tanzimat'ın ilanına kadar varlığını sürdüren mütesellimlik kurumu hakkında bk. Musa Çadırcı, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *Dil-Tarih Coğrafya Fükültesi Dergisi*, Ankara 1970, XXVII/3-4, s. 288-296; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *Dil-Tarih Coğrafya Fükültesi Dergisi*, Ankara 1970, XXVII/3-4, s. 369-385.

317 BA, HAT, nr. 6466.

318 BA, C. BH, nr. 10262. Rodos mutasarrıfına yazılan yazıda, cephede menzil kazmak için ihtiyaç duyulan ameleyi ücreti mukabili Rodos ile bağlı adalarından ve Mekri ile İstanköy'den temin edip, defterlerinin hazırlanması ve bu şahısları kefalete rabtederek hemen ordu maiyetine göndermesi emredilmişti (*MD*, nr. 211, s. 142/604, s. 151/641). Aynı şekilde İngiliz Donanması'nın karaya asker çıkarmak için kullanacağı hafif gemiler ile (*MD*, nr. 211, s. 156/676) Osmanlı Donanması'na gereken marangozların da maişetleri ödenmek suretiyle gönderilmesi istenmiştir: *MD*, nr. 211, s. 153/655.

319 BA, C. HR, nr. 5076.

köşk inşa edilmişti[320]. Ayrıca Rodos'ta İngiliz Donanması için yapılacak hazırlıklara nezâret maksadıyla kaptanpaşa tarafından özel görevli bulundurulmaktaydı[321]. Savaş boyunca bölgedeki her türlü gelişme Rodos kanalıyla merkeze ulaştırıyordu[322]. Mısır meselesi halledildikten sonra, Fransız askerinin bölgeden naklinde Rodos Mutasarrıflığı'na koordinatörlük rolü verilmiştir[323].

Rodos'un ticarî güzergahın önemli bir noktasında yer alıp, bilhassa mirî gemilerin zorunlu uğrak yeri olması münasebetiyle, mutasarrıflar her an adanın erzak stoklarını kontrol ve eksikleri gidermeğe çalışmaktaydılar[324]. Ayrıca devletten aldıkları emirler doğrultusunda Mısır yönüne gitmekte olan ve Mısır'dan İstanbul'a seyahat eden önemli kimseler ile çeşitli vesilelerle buraya uğrayan görevlileri ağırlamak ve ihtiyaçlarını gidermekle de yükümlü tutulmaktaydılar[325].

Rodos'un Akdeniz'in *kilit* adası kabul edilmesi[326] ve yöneticilerinin

320 Ziver, *Rodos*, s. 35 (not).

321 BA, HAT, nr. 13912. Rodos ve Mekri tarafına hareket eden İngiliz Donanması'na eski Humbaracıbaşı Resmî Mustafa Ağa 500 kuruş maaş ile mihmandar tayin edilmiş (C. BH, nr. 1315) ve donanmanın geçeceği yerlerde eksiklerinin giderilmesi için ilgililer uyarılmıştı: C. HR, nr. 6425.

322 BA, C. BH, nr. 1315, 5836, 8092, 10262. Ayrıca bk. İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1987[2], s. 234, 242-243, 270, 274-275.

323 Fransızların 3 ay içerisinde Mısır'ı boşaltmaları karara bağlandığından, sevkiyat için İstanbul'dan gönderilecek 80 adet tüccar gemisinin, bu sırada Rodos mutasarrıfı donanma maiyetinde olduğu için, yerine vekalet eden mütesellim vasıtasıyla görev mahalline ulaştırılması emredilmişti (BA, *MD*, nr. 211, s. 5/21, s. 14/59). Fransız askerini Tulon Limanı'na nakledecek gemilerden biri olan Yemenci Mustafa Ağa'nın gemisi Yusuf Âgah Efendi ve Gümrük Emini Efendi'nin girişimleri sonucu kiralanmış ve navlun gideri olan 5.250 kuruşun hazinede kaydı yapılmıştır. Aynı gemi Rodos'tan donanmaya su naklinde de kullanılmıştır: C. BH, nr. 11264.

324 BA, C. BH, nr. 6681; 10262.

325 BA, *MD*, nr. 218, s. 170-171/498. Mesela, 1803 yılında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın özel işlerini görmek için İstanbul'a gelip giden tatarların Rodos'a uğramaları durumunda, gerekli kolaylığın sağlanması Rodos Sancağı Mutasarrıfı Hasan Bey'e duyurulmuştu (*MD*, nr. 219, s. 67/290). Yine Fransa'nın Mısır'ı işgalinde 1799-1801 yılları arasında özel görevle Osmanlı topraklarında seyahat düzenleyen ve izlenimlerini kaleme alan *William Wittmann*, Rodos'a uğradığı zaman mutasarrıf tarafından ilgi görmüş ve kendisine hususî ikametgah tahsis edilmiştir (bk. William Wittmann, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and Across The Desert into Egypt During The Years 1799, 1800 and 1801*, London 1803, s. 427-428, 433). Akdeniz'deki İngiliz-Fransız rekabeti ve W. Wittman'ın Ege Adaları seyahati hakkında ayrıca bk. Alaaddin Yalçınkaya, "Nizam-ı Cedid Döneminde Ege Adalarının İktisadi ve Sosyal Yapısı", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 8-10 Nisan 1999, (Yay: T. Gökçe), İzmir 2000, s. 405-416.

326 BA, HAT, nr. 33718; C. BH, nr. 6681.

bölgeyi iyi bilmeleri, bu alanda ortaya çıkan sorunların çözümünde önplana çıkarmaktaydı. Mesela, 1811 yılında Şira Adası'nda vergi meselesi yüzünden meydana gelen karışıklığı çözmek üzere merkezden yollanan korvet kaptanlarından Halil'e verilen talimatta, Rodos Mutasarrıfı'yla konuyu müzakere etmesi ve onun görüşleriyle, vereceği bir gemiye de alarak adaya geçip meseleyi çözmesi emredilmiştir[327]. Buna benzer Akdeniz'deki diğer adalar hakkında bir uygulama yapılacağı zaman Rodos mutasarrıfının görüşlerine sıklıkla başvurulduğu anlaşılmaktadır[328]. Korsanlıkla ün yapmış iki ada olan Çamlıca ve Suluca reayasından yirmi kişi kaptanpaşaya müracaat ederek, Mekri'nin karşısında boş durumda olan *Aya Kiryaki* etrafındaki *Eski Tersane* adı verilen dört adet büyük adaya iskân ruhsatı istemişlerdi. Kaptanpaşa keyfiyeti, bölgenin sorunlarıyla yakından ilgili Rodos Mutasarrıfı Yusuf Paşa'ya havale etmiş ve bu hususdaki mütalaasını sormuştur (1820)[329].

1821 Rum İsyanı'nın etkileri Rodos'da görülmemekle birlikte, ihtilal boyunca ada mutasarrıflarına çok önemli vazifeler verilmişti. Rodos Limanı isyan döneminde Osmanlı ve Mısır donanmaları için bir üs haline getirilmiştir[330]. Mutasarrıflar hem isyan halindeki adalar üzerine yollanan ve hem de Mora'ya nakledilecek kuvvetler için savaş ve ticaret gemisi inşa[331],

327 BA, *MD*, nr. 233, s. 46-47/99.

328 BA, HAT, nr. 28484; 33937; 35211-B; *MD*, nr. 238, s. 370/1538.

329 Yusuf Paşa, bahsi geçen adalarda fetihten itibaren bir yerleşmenin söz konusu olmadığını, ancak bunların Rodos ve Anadolu sahil şehirleri için stratejik önem arzettiklerini bildirmiştir. *Akdeniz'in kilidi durumundaki Rodos* ve kalesinin karşısında bulunan Anadolu şehirleri Mekri, Dalaman, Köyceğiz ve Marmaris iskeleleriyle Rodos kalesi arasındaki boğazın Anadolu'ya yakın bir mevkiden bu adalarca kontrol edilebileceğini ve Rodos kalesinin asker ve zahire ihtiyacının da bahsi geçen iskelelerden temin edilmesi zorunluluğunun bulunduğunu hatırlatan Yusuf Paşa, bütün bunlara ek olarak bu adaların gemi geçiş yolu üzerinde yer almalarının ticarî bakımdan önemlerini artırdığını bildirmişti. Paşa, bundan 4 sene önce aynı şahıslardan bir kısmının, kimseye haber vermeden, bu adaya gelip yerleşerek bir ay kadar kaldıktan sonra, birkaç temsilciyi kendisine yolladıklarını hatırlatmıştır. Yusuf Paşa, bu heyetin kendisine 15 hane ve toplam nüfuslarının 150 kişi olduklarını, iskâna ruhsat verilirse her sene ev başına 2.000 kuruş vermeyi teahhüt ve tasdikten sonra diğer reaya vergileri yanısıra kazançlarının fazlasının yarısını ödemeyi teklif ettiklerini, ancak yukarıdaki konu edilen mahzurundan ve bu adalar halkının öteden beri korsanlığı meslek edinlemelerinden dolayı, bu bölgedeki huzurun bozulacağı düşüncesiyle izin vermediğini yazısına eklemiştir. Paşanın bu mütalaası defterhânede ilgili kısma kaydedilmiş, Divan-ı Hümayun'a da kaydı ulaştırılmıştır: BA, *MD*, nr. 238, s. 370/1538.

330 BA, HAT, nr. 37943; Kurtoğlu, *Yunan İstiklâl* ..., I, s. 17, 27, 32-35, 47, 112-113.

331 BA, HAT, nr. 26719;-A; -B; 28093; 28388; 28522; 32324; 39276-A; *MD*, nr. 241, s. 394/1818.

tamir[332] ve techizi[333] çalışmalarını sürdürmüşler, bir taraftan da Mora'da Atina, Trapoliçe ahvaliyle, Zenta'dan Nakşa, Para, İstandil ve Şira adalarına, Girit, Kıbrıs, Akka ve İskenderiye'ye kadar olan bölge hakkında çeşitli yollarla edindikleri her türlü istihbaratı merkeze ulaştırmışlardı[334].

Rodos Mutasarrıfları, savaş gibi olağan üstü haller dışında Rodos şehri ve karyeleriyle beraber bağlı adalarda güvenliği, idarî ahengi ve adaleti sağlamakla yükümlü tutulmuştu[335]. Rodos'tan başka İstanköy, Meis, Sömbeki, Herkit, Kerpe, İlyaki, İncirli, Kalimnoz, Leryoz, Karpot, Batnoz, Astropalya ve Amurgos adalarının vergilerinin buralar kocabaşlarıyla koordineli olarak zamanında toplanıp, hazineye teslîminde gerekli tedbirleri alması kendisinden beklenmekteydi[336]. Ayrıca, genelde Akdeniz ile bağlı mahallerde suçluların yakalanarak merkeze ulaştırılması[337], başta Rodos kalesi ve dinî kurumları olmak üzere her türlü inşa ve tamir faaliyetlerinin kontrolü[338], zahire sıkıntısı olması durumunda temini[339], bağlı adaların Anadolu sahilleri[340] ve İstanbul ile olan ticarî faaliyetlerinin sağlıklı yürütülebilmesinde ortaya çıkan sorunların çözümü gibi sorumlulukları da taşıdıkları dikkati çekmektedir[341].

Rodos'ta mutasarrıflık kurumu idarî varlığını Tanzimat'ın ilanına kadar sürdürmüştür. Yukarıda da değinildiği üzere, 1859 yılında gerçekleşen bir tasarruf ile Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti *mutasarrıflık* statüsüne getirilmişti. Ancak sistemin işleyişinde, yönetici statüsü değişimi dışında bir farklılık bulunmamaktaydı. Adaya vali yerine mutasarrıf ataması yapılmıştı. Kısa süren bu dönem ardından tekrar eyalet teşkilâtına geçilmişti.

332 BA, HAT, nr. 28484.

333 BA, C. BH, nr. 4670; *MD*, nr, 239, s. 339-340/1437.

334 BA, HAT, nr.28737;-A; -B; 35211; -A; -B; -C; 38430; 38447; 38821; 39468; -B, 39920-A; 40853-B.

335 BA, HAT, nr. 29087; 37778; 38266; 38594; *MD*, nr. 222, s. 47/207.

336 BA, *MD*, nr. 251, s. 165/307; *MD*, nr. 254, s. 33/275.

337 BA, HAT, nr. 29987; 31576; 40936-A; *MD*, nr. 234, s. 333/1311; *MD*, nr. 238, s. 246/1098.

338 BA, HAT, nr. 19943; C. BH, nr.12624, C. AS, nr. 1640; 10129; 34235; *MD*, nr. 250, s. 114/1021. Murabıtzâde Hasan Bey, 1794 yılında Rodos'ta Murad Reis Camii'ni tamir ettirmiştir (bk. Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 76-77; Oktay Aslanapa, "Rodos'ta Türk Eserleri", *Türk Kültürü*, Ankara 1966, XL, yıl. IV s. 533). Murad Reis Camii kitabesinin fotoğrafı için bk. Nusret Çam, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara 2000, s. 339.

339 BA, HAT, nr. 30620; 30696; 33890; C. BH, nr. 6681,

340 BA, HAT, nr. 31534.

341 BA, HAT, nr. 36439-C.

2- Tanzimat Sürecinde Rodos Muhassıllığı Teşkilâtı

a- Muhassıl Tayini

İdarî bir kurum olarak *muhassıllık*[342] Tanzimat reformlarının uygulamaya konulmasıyla tekrar önplana çıkmıştı[343]. İmparatorluğun genelinde iki yıl devam edebilen bu teşkilât uyarınca Rodos Sancağı Muhassıllığı'na Hacegân-ı Divân-ı Hümâyundan *Şâkir Bey*'in tayini gerçekleşmiştir (1840)[344].

b- Muhassıllığın İdarî Yapısı

Tanzimat'ın ilanıyla vergi toplamada iltizam yönteminin kaldırılmasına karar verilmişti. Ayrıca, eyalet ile sancaklardaki emlak ve nüfusunun belirlenerek gelir gider dengesinin oluşturulmasında, merkezden atanan muhassıllara önemli görevler düşmekteydi[345]. Meclis-i Vâlâ'nın 25 Ocak 1840 tarihli bir nizamnâmesi ile resmiyet kazanan muhassılların atama ve çalışma usulleri bu nizamnâme ile belirlenmişti. Yanlarına bir mal, bir nüfus ve emlak kâtibi kadrosu da verilen muhassılların idaresi altında, sancak merkezinde vergilerin tespit edilip dağıtımı ile diğer muamelelerin görüşülüp kararlaştırılması amacıyla, işleyişi ek bir nizamnâme ile belirlenmiş olan, Gayrimüslimlerin de üyesi bulunacağı ve haftada iki üç gün toplanacak bir *Muhassıllık Meclisi*'nin oluşumu benimsenmişti. Sancaklarda her türlü vergi gelirlerinin toplanması işinin muhassıllara bırakılmasıyla, yöneticilerin hazine gelirlerini kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmalarının önüne geçilmesi düşünülmekteydi[346].

Rodos Muhassıllığı'na Şâkir Bey'in atanmasından sonra ilk olarak seçimle teşekkül eden Gayrimüslim azaların da yer aldığı meclis oluşturulmuştur[347]. Devletin başka bölgelerinde sorunların yaşanmasına neden

342 Efe, *Muhassıllık* ..., s. 1-8.

343 BA, *MD*, nr. 254, s. 53/275.

344 BA, *MD*, nr. 254, s. 39/162.

345 Akyıldız, "Osmanlı Merkez Teşkilâtının Yeniden Yapılanma ..., s. 73 74; Özkaya, "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ..., s. 124-131.

346 Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001, s. 24-139, 285-301.

347 Muhassıllık Meclisi, nizamnâmesi gereği muhassıl ve maiyeti memurlarından başka memleketin hâkimi, müftüsü, askerî zabiti, ruhanî reisleri ve memleket ileri gelenlerinden (vücûh) seçimle belirlenen 6 kişinin katılımıyla oluşacaktı. Secilecek kimseler memleketin akıllı, afîf ve muteber adamlarından olacaktı. Adaylar önce mahkemeye gelip isimlerini kaydettirecekler, sonra seçmenlerin oyuna baş vurulacaktı. Seçmenler ise kazaya bağlı köylerden kur'a ile saptanan beşer kişi ve kaza merkezlerinde de yerleşim yerinin büyüklüğüne göre ahlâk sahiplerinden 20-50 kişi olacaktı. Bir araya toplanan seçmenlerin karşısına adaylar çıkarılacak ve tek tek

olan bir hususa[348] Rodos meclisinde de rastlanmaktadır. Şöyle ki, adada önemli oranda Yahudi nüfus bulunmasına rağmen mecliste temsil edilmemekteydiler. Gayrimüslim azaların ikisini de Rum reayadan seçilen temsilciler oluşturuyordu[349].

Muhassıllar, yönetmelik gereği yanlarına verilen kâtiplerle birlikte 1840 yılının ilk aylarından itibaren mal ve emlak sayımına başlamışlardı. Diğer bazı mahallerde olduğu gibi Rodos'ta da bu işlemler eksik yürütülmüştür. Zirâ, vergiden kurtulmak için başka ülke tâbiyetine girenler ile sayıları bir hayli fazla olan *konsolos tercümanları* vergi dışında bırakılmıştı. Bu durum vergi gelirinin azalmasına yol açmıştır[350]. Muhassıllığın teşkilinden sonra imparatorluğun genelinde benzer sorunlar yaşanmıştı. Bu sistem için yeterli altyapının zamanında oluşturulamaması, bir çok aksaklık ve şikayetlere neden olmaktaydı. Ayrıca, 1840-1841 yıllarına ait hazine gelirlerinde de bu beklenmedik gelişmeler sebebiyle büyük düşüş yaşanmıştır. Olumsuz gidişat üzerine 1842 yılı başlarında muhassıllık sistemine son verilerek, eski usule dönülmüştür. Muhassılık kurumunun da mâliye kayıtlarında tasfiyesine başlanmıştır[351].

Söz konusu tasfiye sürecinde Rodos Muhassıllığı'nın yeni eyalet yapılanması gereği aşağıda incelenecek olan kaymakamlığa tahvilinde mâliye kayıtlarında hesabı görülmüştür. 1840 yılının Şubat ve Mart aylarına tesadüf eden dönemde Rodos Muhassıllığı'nın masraflarını gösteren defteri Meclis-i Muhasebe'ye havale edilmiştir. Bahsi geçen deftere muhassıllığın toplam masrafı 957.495 kuruş 13 para olarak yansımıştır. Adadan mâliyeye nakden veya poliçe yoluyla iletilen vergi miktarı ise 98.290 kuruştu. Genel masraftan 386.708 kuruşunun mâliyede kaydının bulunmadığı anlaşıl-

her adayı isteyen seçmenler bir yana, istemeyenler öbür yana geçecekti. Oyların çoğunluğunu elde eden aday seçilecek, isteyen ve istemeyenler eşit olur ise *kur'a-i şer'iyeye* başvurulacaktı (bk. Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 20-21, 33-40; Efe, *Muhassıllık* ..., s. 55-79).

348 Muhassıllık yönetmeliğinde meclislerin yapısı belirlenirken, imparatorlukta iki ayrı cemaatin varlığı dikkate alınmaksızın Müslüman olmayanlardan 2 kişinin üye olarak meclise katılması uygun bulunmuştu. Yahudi ve Katolikler'in, Rum ve Ermeniler dışında ayrı ayrı temsilcilerinin bulunması mecliste temsil edilmemeleri sorununu ortaya çıkarmıştı. Keyfiyet, yine Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve bu tür yapısı olan bölgelerde bahsi geçen grupların da meclise alınmasına karar verilmiştir (bk. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 213).

349 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10.

350 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 54, 104-105.

351 Efe, *Muhassıllık* ..., s. 109-118.

mış ve Rodos'tan bu masrafların senetleriyle açıklamasının istenmesi kararlaştırılmıştı. Senetsiz miktar haricinde, mâliye kayıtlarıyla uyum sağlayan 462.257 kuruş 13 paranın muhassıllık hesabından düşülerek, keyfiyetin hâlen adada kaymakam bulunan Hasan Paşa'ya iletilmesine karar verilmiştir (Ocak 1846).

Rodos Muhassıllığı masraf defteri sayesinde Rodos hazinesinden ödeme yapılan kurum ve kuruluşların yapısı, idarî reformların adaya yansımasını ve muhassıllın görev alanı hakkında önemli bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Muhassıllıkla birlikte, daha önce mutasarrıfların kapıhalkı eliyle yürüttüğü işlerin kurumsallaştığı, adada mevcut olmayan *Karantina* ve *İhtisab* teşkilâtının oluşturulduğu, düzenli nüfus ve emlak kayıtlarının tutulduğu, gümrük, zabtiye ve askerî konularda önemli yeniliklere gidildiği ve daha sonraki yıllarda *Belediye İdaresi*'nin görevleri arasında yer alacak olan fakirlerin ölümünde defin muameleleri gibi bazı sosyal uygulamaların muhassıllık bütçesinden gerçekleştiği görülmektedir. Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı gibi, başta Muhassıl Şâkir Bey olmak üzere Muhassıllık Meclisi azalarına ve adlî mevzuat için *Hâkim efendi (nâip)* ile mahkeme görevlilerine, *emval*, *emlak*, *jurnal* ve *topçu* kâtiplerine, *Defter nâzırı* ve, *zabtiye* kuvvetlerine, *nüfus* ve *karantina* memurlarıyla *gümrük* çalışanlarına ada vergi gelirlerinden ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır[352]. Ayrıca Mısır Valisi'nin isyanı sırasında açılan seferden dolayı Rodos Muhassıllığı'na, mutasarrıflık dönemindeki etkinlik kadar olmasa bile bazı önemli görevlerin düştüğü dikkati çekmektedir[353]:

352 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 214-215.

353 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10-12. Rodos muhassıllığı bir kısım görevli maaşları hakkında *KK*, nr. 5831'de ayrıca malumât bulunmaktadır.

TABLO-3
RODOS MUHASSILLIĞI'NIN İDARÎ TEŞKİLÂTI
(1840 Yılı)

MUHASSILLIK YÖNETİM KURULU ve MAAŞLARI		
GÖREVİ	**İSMİ**	**MAAŞI (Kuruş)**
Muhassıl	Şâkir Bey	10.000
Muhassıl Vekili	Marmaris Kadısı	500
Muhassıl Meclisi Üyeleri	Mustafa Ağa	250
	Müftü Osman Efendi	500
	Aza Ahmed Ağa	500
	Aza Tahir Ağa	200
	Aza Hüseyin Efendi	350
	Aza Mehmed Ağa	250
	Kocabaşı Kilyaki	250
	Kocabaşı Yanaki	

MUHASSIL İDARESİNDEKİ KÂTİPLERİN MAAŞI		
GÖREVİ	**İSMİ**	**MAAŞI (Kuruş)**
Kâtipler	Emval Katibi Fermanî Efendi	1.500
	Emlak Katibi Mehmed Hurşid Ef.	1.500
	Jurnal Katibi	300
	Defter Nazırı	150
	Topçu Kâtibi	50
	Rumca Kâtibi	100
Emlak ve Nüfus Yazıcıları	Nüfus Mukayyidi	150
	Katip Nazif Efendi	150
	Kâtip Salih Efendi	150
	Kâtip Ahmed Efendi	150
	Kâtip Ali Ağa	150
Ahalinin Önde Gelenlerinden Yazıcı Olanlar (Emlak ve Nüfus)	Osman Ağa	150
	Ömer Ağa	150
	Hâfız Ağa	75
	Mehmed Ağa	150

ADALET TEŞKİLÂTI	
GÖREVLİNİN İSMİ	**MAAŞI (Kuruş)**
Hâkim Efendi (nâip)	3.000
Muhzır	60

GÜVENLİK KUVVETLERİ ve TAYİNÂTLARI	
GÖREVİ	**MAAŞI (Kuruş)**
Kale Subaşısı	100
Varoş Subaşısı	50
Asâkir-i Mansûre 18. Alayı Tabur gideri	243.076 (6 Aylık)
Yerli Topcu Askeri ve Binbaşısı gideri	85.130 (1 Yıllık)
Zabtiyeye memur Kavaslar gideri	2.500 (1 Aylık)

KARANTİNA MEMURLARI ve MAAŞLARI		
GÖREVİ		MAAŞI (Kuruş)
Müdür		2.000
Tabip		1.000
Kâtip		110
Karantina Yazıcısı Vasilaki		143
Karantina Nekhibanları (kolcuları) masrafı		9.059 (11 Aylık)
GÜMRÜK ve İHTİSAB İŞLERİ		
GÖREVİ		MAAŞI (Kuruş)
Gümrük Memurları	Müdür	500
	Kâtip	50
	Kolcu	110
Tahsile Memur Sekbanlar Ehl-i Mürtezika hizmeti karşılığı	75	
	89	
İhtisab Memurları	Müdür	250
	Kâtip	50
	Kolcu	80
RODOS MUHASSILLIĞI'NIN DİĞER GİDER KALEMLERİ		
GİDERİN TÜRÜ		MİKTARI (Kuruş)
İstanbul'dan Beyrut'a, Beyrut'tan İstanbul'a yollanan Mısır Askeri için ada bütçesinden verilen tayinat ve kumanya bedeli		34.197
İSKENDERİYE'DE BULUNAN DONANMADAN FİRAR EDEREK RODOS'A GELEN ASKERİN MASRAFLARI		
GİDERİN TÜRÜ		MİKTARI (KURUŞ)
Firarîlere Rodos'ta verilen tayinat		60
Firariler için Karantina'da alınan hasır gideri		33
Firarilerin Dersaadet'e gitmek üzere İstanköy'e kadar verilen navlun ve kumanya bedeli		59
Eğrikapı'da inşa olunan Karakolhânenin masrafı		1.005
Kalede top kundaklarının tamiri masrafı		40
Karantina inşa masrafı		3.124
Beyrut Ordusu eski Müsteşarı Selami Efendi'nin bindiği Rus beylik gemisine verilen kömürün Mavuna ve diğer masrafı		553
MEMUR HARCIRAHLARI İLE MALİYEYE AİT EVRAK MASRAFLARI		
GİDERİN TÜRÜ		MİKTARI (Kuruş/Para)
Bazı hususlar için gönderilen Mustafa Ağa'ya verilen		172
Maliye hazinesine gönderilen tahrirât torbasının vapur ücreti		600
Hazineden gönderilen torbanın saat ücreti		1.390
Tahrirât memurlarının hayvan ücreti		137
Sarf olunan kırtasiye malzemesi ücreti		2.177, 13
Hazine nakliyesi masrafı ve memur harcırahı		1.580
Emlak ve nüfus defterlerinin mücellit ücreti		200
Yedi adet karakolhânelerde kullanılan fenerler için		1.060
Ta'şir olunan mahallin tamiri ve mahkeme zeytinyağı gideri		166
Bazı fakirlerin techiz ve defin masrafları		98
Muhassıllığın maliyeye nakden veya poliçe ile gönderdiği miktar		98.290
MUHASSILIĞIN TOPLAM GİDERİ: 947.495 Kuruş 13 Para		

Muhassıl idaresi döneminin bir diğer önemli uygulaması ise padişah irâdesi gereği her yıl *Evkâf-ı Hümayun Nezâreti*'ne yollanması gereken Rodos'taki vakıflara ait kayıtların[354] daha düzenli hale getirilmesidir. Ada nâibi ve vakıf mütevellileri tarafından hazırlanan yıllık gelir gider defterleri, Muhassıllık Meclisi'nde görüşülerek merkeze ulaştırılmaktaydı[355].

Muhassıllık teşkilâtının kurulmasına kadar Rodos Mutasarrıflığı'na denizci kökenli yöneticiler atanırken, Tanzimat reformlarınının uygulanmasına öncelik verilince, bu geleneğin ortadan kalktığı görülmektedir. Zaten Rodos mutasarrıflarının seçiminde en önemli kriter olan adada gemi inşa faaliyetlerine, çeşitli sebeplerden dolayı eskisi kadar önem verilmemekteydi. Bu dönem için dikkati çeken bir diğer nokta da Mısır isyanı meselesinin sürdüğü ve güvenlik tedbirlerinin önplana çıktığı sıralarda muhassılın yetkilerini önemli ölçüde adaya *muhafız* olarak atanan paşalar ile paylaşmış olmasıdır. Nitekim, daha önce gerek ada içinde ve gerekse genel devlet politikalarında mutasarrıflar merkez tarafından tek muhatap ve yetkili görülürken, adada muhassıllığın kurulmasından sonra tebligatlarda Tanzimat'ın adadaki uygulamalarını takip de dahil, diğer mevzularda muhafızlar *Hâfız, Ferik Yusuf* ve *Ali* paşaların önplana çıktıkları açıkça anlaşılmaktadır[356]. Muhassıllığın ilgasından itibaren ada yöneticiliğine *kaymakam* sıfatıyla yapılan tayinde bahsi geçen muhafızlardan *Hacı Ali Paşa*'nın tercih edilmesi daha iyi yansıtmaktadır[357]. Ali Paşa'nın tayininden görev mahalline bizzat gelişine kadar geçen 6 aylık süre boyunca *vekil muhassıl* unvanıyla Şâkir Efendi 2.250 kuruş maaş ile ada muamelelerini yürütmeye devam etmişti[358].

Muhassıllık sisteminde bilhassa ekonomik ayağın aksaması, kısa sürede bu yapının tasfiyesini gündeme getirmişti. Bu durum ise eyalet yönetiminde bir kez daha yeni düzenlemelere gidilmesi keyfiyetini ortaya çıkarmıştır[359].

3- Tanzimat Sürecinde Rodos Kaymakamlığı Teşkilâtı

a- Kaymakam Tayinleri

İdarede muhassıllığın tasfiyesinden sonra ilk olarak eski vergi siste-

354 BA, *Evkaf Nezâreti Defterleri (EV)*, nr. 10829.
355 BA, *EV*, nr. 11341.
356 BA, *MD*, nr. 253, s .51/209, s. 146/979, s. 167/110; *MD*, nr. 254, s. 39/162, s. 33/275, s. 66/329, s. 100/536.
357 BA, İ. DH, nr. 2015, 2706.
358 BA, *MAD*, nr. 9421, s. 24-25.
359 Ortaylı, *Tanzimat Devrinde* ..., s. 19.

mine dönülmüş, ardından da eyalet sistemi tekrar ele alınmıştı. 1842 yılı başından itibaren geçerlilik kazanan düzenlemeye göre Tanzimat'ın tatbikatta olduğu bölgelerde eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrılacaktı. Kazadan sonra en küçük birim olarak köyler ise yapısını muhafaza etmiştir. Köylerin idaresi *muhtarlara*, kazalarınki *Kaza müdürleri*ne tevdi edilirken, sancakların yönetimi doğrudan *kaymakam* tabir edilen idarecilere bırakılmıştı. Eyalet yine valilerce kontrol edilecekti[360].

Meclisin kararı ardından kaptanıderyalığa bağlı Rodos Kaymakamlığı'na, eskiden olduğu gibi, yine kaptanpaşanın onayı ile atama yapılmıştır. Göreve 17.500 kuruş maaş takdir edilerek, yeni teşkilât öncesi ada muhafızlığında bulunan[361] *Hacı Ali Paşa*'nın tayini gerçekleşmiştir (1842)[362].

Rodos'a nitelikli yönetici atama geleneğinin kaymakamlık teşkilâtında da sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim, Hacı Ali Paşa'dan sonra mirîmiran rütbeli *Hasan Paşa* göreve getirilmişti (Mayıs 1843)[363]. Hasan Paşa'nın Kıbrıs'a tayini[364] ile yerini Zecriyye Müdürü *Osman Efendi* almıştır[365]. Osman Efendi'nin Ayvalık'a ataması yapılarak, aynı yıl Istabl-ı Âmire Müdürü *Osman Ağa* mirîmiran unvanıyla ile kaymakamlığa atanmıştı[366]. Adanın havasına alışamamış ve İstanbul'da hastası bulunan Osman Paşa'nın[367] yerine Trablusgarb eski Defterdarı ve Edhem Paşa Kapıkethüdası *Azmi Efendi* göreve başlamıştır (26 Ağustos 1846)[368]. Bu tayini takiben iki yıl müddetle *İbrahim Edhem Paşa*'nın ataması olmuştur (16 Temmuz 1847)[369].

360 Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1988, II, s. 1155.

361 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10.

362 BA, İ. DH, nr. 2706; *MAD*, nr. 9421; nr. 12110/1.

363 BA, C. DH, nr. 11736. Bu dönemde nizam gereği *feriklik* rütbesi olanların mülkî işlerde görev almamaları gerektiği için, Bahriye Feriki Hasan Paşa mirimîran yapılarak Rodos'a tayini gerçekleşmişti (BA, İ. DH, nr. 3748; 3999; Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi (A. MKT), nr, 7/76; *MAD*, nr. 9402). Hasan Paşa, daha sonra Ekim 1848'de Belgrad Muhafızlığı'na atanmıştır: *MD*, nr. 255, s. 84-85/354.

364 BA, A. MKT, nr. 39/46.

365 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 117; *MAD*, nr. 11993, s. 151-159; A. MKT, nr. 37/55; 39/46. Kaymakam Osmanı Efendi, 24 Şubat 1846'da adaya ulaşarak dualar eşliğinde görevine başlamıştır: Hâriciye Nezâreti Mektubi Kalemi (HR. MKT), nr. 11/90.

366 BA, İ. DH, nr. 6258; A. MKT, nr. 1/93. Kaymakam Osman Ağa'ya 15.000 kuruş maaş tahsis edilmişti: İ. MVL, nr. 1524.

367 BA, İ. MVL, nr. 1621.

368 Rodos Kaymakamlığı için ilk önce akla Şam Mutasarrıfı Ali Paşa gelmişti. Ancak Azmi Efendi'nin bu güne kadar yaptığı hizmetlerdeki deneyimi dikkate alınarak 12.500 kuruş maaş ile ataması yapılmıştır: BA, A. MKT, nr. 50/62; İ. DH, nr. 6479; C. DH, nr. 1070; 13050; A. TŞF, nr. 2/8; *SDAO*, Sene 1263. Azmi Efendi Rodos'tan sonra Sayda defterdarlığına getirilmişti: A.TŞF, nr. 3/70.

Onun da yerine kaymakamlık, yine mirîmirandan eski Liman Reisi *Maşuk Paşa* uhdesine verilmiştir (Ekim 1848)[370]. Maşuk Paşa, 1849 yılında Rodos merkezli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti kurulana kadar görevde kalmıştır[371].

b- Kaymakamlığın İdarî Yapısı

Rodos'ta, Tanzimat reformlarıyla ilk olarak muhassıllıkta uygulanan idarî yapılanmanın kaymakamlık döneminde biraz daha sistematikleştiği ve bunda önemli ölçüde başarının sağlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, devrin bilhassa mâliye verileri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca muhassıllık örgütünde yaşanan yetki karmaşasının aşıldığı, kaymakamların güvenlik dahil bütün uygulamalardan tek sorumlu makam haline geldiği dikkati çekmektedir[372].

Teşkilât gereği yeni bir kaymakam tayini yapıldığında görev yerine gider gitmez ilk iş olarak eski yönetici ile devir teslim muamelelerini (halef-selef muhasebesi) gerçekleştirmesi talep edilmekteydi. Bu muhasebe işlemi ile kaymakamlığın bütün gelir ve gider kalemlerinin ayrıntısı ortaya çıkmaktadır[373]. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi, kaymakamlar da merkez ile olan idarî işlemlerini kaptanpaşa aracılığı ile yürütmekteydiler[374]. Mâliye ile olan muamelelerde ise önde gelen tersane veya donanma görevlileri maiyetinde bulunan şahıslar arasından tercih ettikleri kapıkethüdalarından yararlanmaktaydılar[375].

369 Ferik Edhem Paşa'nın, İstanbul'da *Tensikat-ı Askeriye* çalışmaları kapsamında Tersane-i Âmire'de oluşturulan *Askeri Meclis*'te, Bahriye askeri için bir kanunnâme hazırlanması çalışmaları esnasındaki (bk. Gencer, *Bahriyede* ..., s. 128, 253) gayretine rağmen, yeni usullere vâkıf olmayışından zorluk çektiği ve içerden birisi olarak ıslahatların aksamasına neden olabileceği gerekçe gösterilerek Rodos Kaymakamlığı'na atanması uygun bulunmuştu. Azmi Efendi'nin ise malî ve idarî konulardaki bilgisine rağmen, askerî tecrübe gerektiren Rodos ve bağlı adalar sularında artış gösteren korsanlarla mücadelede eksik kalması ve durumun Tophâne Müşiri Rodoslu Ahmed Fethi Paşa tarafından merkeze şikayet edilmesi üzerine değiştirilmesi gerekmişti (BA, İ. DH, nr. 7857; 7968; C. ML, nr. 8264). Edhem Paşa'nın Ekim 1849'da Kudus mutasarrıflığına tayini yapılmıştır: A. TŞF, nr. 7/53.

370 BA, C. ML, nr. 8264; C. DH, nr. 13011, İ. DH, nr. 9934; *SDAO*, Sene 1265, s. 75-76. Maşuk Paşa kaymakamlıktan ayrılınca Ağustos 1849'da Basra Eyaleti Mutasarrıflığı'na atanmıştır: İ. MVL, nr. 4290; *MD*, nr. 257, s. 139/633.

371 BA, C. ML, nr. 8264.

372 BA, *MAD*, nr. 11993; *MAD*, nr. 9420; C. DH, nr. 11736.

373 BA, C. DH, nr. 13050; nr. 11736; *MAD*, nr. 9420, s. 1-68.

374 BA, İ. MVL, nr. 2577.

375 Rodos Kaymakamı Hasan Paşa göreve atanınca, Dersaadet'teki işlerini görmek üzere Kaptanpaşa Hazinedarı Mehmed Nebil Bey ile eskiye dayanan münasebetlerinden bahisle, adaya hareketinden önce bu şahsın tayinini talep etmişti. Ancak Nebil

Kaymakamlar, Rodos ve bağlı adaların dahilî işlerini başkanı oldukları ve Müslim-Gayrimüslim unsurların tamamının temsil edildiği Kaymakamlık Meclisi (Küçük Meclis, 1849'dan sonra Sancak Meclisi)[376] vasıtasıyla yürütmekteydiler[377]. Kaymakamla birlikte mecliste nâip, müftü, mal kâtibi, Sandık emini ve dört Müslüman aza yanında Rum milletinden metropolit ve kocabaşı, Yahudileri temsilen de Yahudi milletbaşı bulunmaktaydı[378].

Meclis, haftanın muayyen günlerinde toplanarak mülhakatıyla birlikte sancağın yönetim, mâliye, eğitim-öğretim, bayındırlık ve Belediye hizmetleri ile ilgili güvenlik sorunlarını görüşüp karara bağlamaktaydı[379]. Muhassıllık döneminde olduğu gibi Kaymakamlık Meclisi de adadaki vakıfların yıllık bilançolarının hazırlanmasında ve merkeze ulaştırılmasında denetim görevini sürdürmekteydi[380].

Rodos Sancağı kaymakamının altında, eyalet sisteminin yapısı gereği ona karşı sorumlu olan Kaza müdürleri bulunmaktaydı. Kazaların yönetimini üstlenen müdürler, yörenin önde gelenlerinden seçilmekteydi[381] veya merkezden atanıyorlardı. Ücretleri de ada gelirinden[382] veya doğrudan ahalice karşılanmaktaydı[383]. Köy ve mahallelerin idarî işlerinde muhtarlar ile kocabaşıların başkanlık ettikleri meclislerinin yetkileri belirlen-

Bey'in hâlen kaptanpaşa maiyetinde çalıştığı öne sürülerek bu atama uygun bulunmamıştır. Bu gelişme üzerine talipli olmak kaydıyla kaymakam ile münasebeti bulunan ve vezirlerin kapıkethüdalığı hizmetinde tecrübesi olan, aynı zamanda ada işlerinde bilgi sahibi Kenan Efendi'nin 1843 yılı itibariyle tayini kararlaştırılmıştır (BA, İ. DH, nr. 3999). Aynı şekilde Kaymakam Maşuk Paşa ile Sinop Kaymakamı'nın işlerini görmek için Tersane-i Âmire ricalinden ve hâlen kaptanpaşanın Müdir-i Umuru olan Hacegân-ı Divan-ı Hümayun'dan Reşid Efendi'nin tayini talep edilmişti. Bu şahsın kaptanpaşa tarafından tersanede kendisine ihtiyaç duyulduğundan, kapıkethüdası lafzı kullanılmamak ve her iki vazifeyi de yerine getirmek şartıyla tayini uygun bulunmuştur: İ. DH, nr. 9934.

376 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 236.

377 BA, İ. MVL, nr. 2949.

378 Rodos İdare Meclisi'nin 25 Şevval 1264/ 24 Eylül 1848 tarihini taşıyan mazbatasında yer alan Meclis azası mühürleri: BA, C. ML, nr. 8264; İ. MVL, nr. 2577.

379 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 5, 48, 111, 117, 141; Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke ..., s. 1156-1157.

380 BA, *EV*, nr. 13110.

381 Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi ..., s. 237-257.

382 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 319.

383 Kaymakam İbrahim Edhem Paşa teşkilât gereği Rodos'a bağlı Karyot, Leryoz, Batnoz, Meis ve Kalimnoz adalarının asayişini temin ve halkın isteklerini dinlemek üzere, maiyyeti memurlarından Hüseyin Ağa'yı görevlendirmişti. Kalimnoz'a 1848 yılı Mayıs'ında müdür olarak atanan Hüseyin Ağa'nın maaşı ahali tarafından verilecekti ve emrinde 10 da zabtiye askeri bulunacaktı: BA, İ. MVL, nr. 2949.

mişti[384]. Bu dönemde önplana çıkan bir diğer kurum da sancak meclisi azaları içinde yer alan *Sandık eminliği* idi[385]. Aynı şekilde adanın nüfus hareketlerini tespit için *Defter nâzırı* adıyla görevlilerin tayinleri yapılmıştır[386]. Sancağın dahilî kolluk muameleleri kaymakamlık emrinde olmak üzere, bütçeden maaşları ödenen 12 zabtiye neferi ile yürütülüyordu. Ayrıca, aşağıdaki tabloda gösterilen görevliler listesinden de anlaşılacağı üzere, idarî bakımdan Rodos'a bağlı adalarla birlikte karantina uygulamaları, kaymakamlık giderleri arasında önemli yer tutmaktaydı[387]:

TABLO-4
RODOS KAYMAKAMLIĞI'NIN İDARÎ TEŞKİLÂTI
(1842 Yılı)

GÖREVLİ	MAAŞI (Kuruş)
Kaymakam	17.500
Kaymakamın Hususî Kâtibi	1.000
Vekil Muhassıl (geçici süreyle)	2.250
Nüfus Mukayyidi	150
Sandık Emini	150
Zabtiye Kuvvetleri (12 neferin her birine 75 kuruş aylık)	900
Gümrük memurları maaşı toplamı (Müdür 500 kuruş, Kâtip 100 kuruş, Kolcular 60'ar kuruş)	730
Rodos Karantinası görevlileri maaşı toplamı (Müdür 1.000 kuruş , Tabip 1.000 kuruş, Kâtip 200 kuruş ve diğerleri 750 kuruş)	2.950
Marmaris Nahiyesi Müdürü maaşı	500
Kalimnoz Kazası Müdürü maaşı	350
Batnoz Kazası Müdürü maaşı	500
Sömbeki Kazası Müdürü maaşı	350
Leryoz Kazası Müdürü maaşı	350
Kaşot Kazası Müdürü maaşı	350
Kerpe Kazası Müdürü maaşı	350
Herkit Kazası Müdürü maaşı	300
Meis Kazası Müdürü maaşı	350

Kaymakamların rutin maaş ödemelerinden ayrı olarak, ada içinde başta beledî işler olmak üzere çeşitli hizmetlere bütçeden pay ayırdıkları anlaşılmaktadır. Mesela, 1845 yılı Haziran'ında kaymakamlıkça yapılan

384 BA, C. DH, nr. 1070.

385 *Sandık eminliği* için bk. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 230-232. Rodos karantinası sandığı için merkezden gelen emir gereği seçim yapılarak, 150 kuruş maaş ile Hüseyin Efendi'nin ataması yapılmıştır: BA, C. ML, nr. 8264.

386 BA, C. DH, nr. 668.

387 BA, *MAD*, nr. 9402, s. 4, 90, 315; *MAD*, nr. 9421, s. 23-27.

harcamalar içerisinde, Rodos kalesinin Mart-Haziran ayları zeytinyağı gideri (380 kuruş), Rodos şehrinin içme suyu kaynaklarından *Hünkarsuyu*'nun su yolu tamiri masrafı (45 kuruş), hapishânedeki mahkumlara ekmek ve yağ ücreti (94 kuruş), yazım işlemleri için teneke (11 kuruş) ve kese ücreti (18,5 kuruş), İstanbul'dan gelen mürur tezkiresi evrakı (15 kuruş) ile daha önce gelip muamele gören mürur tezkiresi gelirlerinin mâliyeye sevki için vapur navlun ücreti (91 kuruş), İstanbul'daki kapıçukadarına mürur tezkireleri (18 kuruş) ve bundan önce adadan İstanbul'a gönderilen paralar için işlem giderleri (129 kuruş) masraflarının yer aldığı görülmektedir. Bunlara ek olarak karantinahânelerin eleman maaşı dışındaki diğer bütün sarfiyatı kaymakamlık gelirinden karşılanmaktaydı[388].

Kaymakamlığın bütçesinden bir takım sosyal hususlara kaynak aktarıldığı da gözlenmektedir. 1845 yılı Mayısı'ndan 1848 Mayısı'na kadar geçen sürede kaymakamlar Hasan Paşa, Osman ve Edhem efendiler idarelerinde toplam bütçe 1.210.302 kuruş olarak ortaya çıkmıştı. Bu harcamaların önemli kısmını Marmaris Nahiyesi dahil, personel giderine tekabül eden 1.039.718 kuruş 7 para oluşturuyordu ve hazinede mahsubu görülmüştü. Rodos ve bağlı mahaller cizye, âşâr, mal ve maktu gelirlerinden resmî görevlilerin maaş, mahiye ve tekaütleri ile kaymakamlık masrafları haricinde adadaki kütüphânenin giderleri, burada görevli *Dikili* vapurunun kömür masrafı, kale duvarlarının ve *divanhâne*nin tamiri, tarikat ehline, meşayih ve tekke postnişinleriyle öldüklerinde akrabalarına ve cami hademelerine maaş gibi bir çok kalemin bütçeye dahil edildiği dikkati çekmektedir[389].

Tanzimatla eyaletlerde sağlanmak istenen ödemeler dengesi hususunda Rodos Kaymakamlığı'nda, bilhassa gider kalemlerinde, bir istikrarın sağlandığı farkedilmektedir. Muhassıllık teşkilâtının tasfiyesinden itibaren kaymakamın maiyeti memurları maaş ve mahiyelerini ihtiva eden mâliye kayıtlarına bakıldığında, mesela, bağlı adalarla beraber 1843 yılı Şubatı'nda kaymakamlık gideri 30.404 kuruş olarak gerçekleşmiş iken, Mart ayı başından Temmuz sonuna kadar 5 aylık sürede toplam gider 119.907 kuruş olmuştur. Aynı yıl Ağustos ayında 24.298 kuruş, Eylül'de 23.298 kuruş, Ekim'de 25.716 kuruş 5 para, Kasım-Aralık iki aylık dönemde 45.404 kuruş 2 para ve Ocak'ta ise 25.168 kuruş olarak tespiti yapılmıştı. 1844, 1845 ve 1846 hazine kayıtları istikrarlı harcamaları açıkça göstermektedir[390].

388 BA, Cevdet-Sıhhiye (C. SH), nr. 921. Ayrıca: C. DH, nr. 11736.

389 BA, *MAD*, nr. 11993, s. 151-159.

390 BA, C. SH, nr. 921; C. ML, nr. 8264; *MAD*, nr. 9402, s. 4, 90, 315; *MAD*, nr. 9421, s. 23-25; *MAD*, nr. 10558, s. 5, 48, 111, 117, 118,141. Rodos Kaymakamı Ali Paşa dönemi mâliye muhasebesi teferruatı hakkında *MAD*, nr. 12110/1, s. 65-67'de malumât bulunmaktadır.

Rodos Kaymakamlığı, 1849 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin yeni baştan teşkili sonrası adanın eyalet merkezi olarak belirlenmesiyle lağvedilmiştir. Yeni yapılanma gereği önce Kaymakam Maşuk Paşa istifa etmiş, göreve atanan vali ile kaymakamın devir muhasebesi yerel meclis kanalıyla yapılmıştır[391]. Ardından eyalet kurumlarının oluşumuna başlanmıştır[392].

4-Eyalet Merkezi Olarak Rodos ve Bağlı Mahaller Teşkilâtı

a- Eyalet Valisi Tayinleri

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin 1849'da teşkili kararıyla valiliğe, Tanzimat uygulamalarını hayata geçirmek üzere, hem tersane tecrübesi bulunan ve hem de malî konulara üst düzeyde bilgi sahibi eski Mâliye Nazırları'ndan *Musa Safveti Paşa* atanmıştır (Ocak 1849)[393]. Valiye 80.000 kuruş maaş tahsis edilmişti[394].

Rodos'taki vali, bu büyük eyaletin idaresiyle her türlü işinden asıl sorumlu ve devlete karşı muhataptı. Valinin, eyalette Tanzimat reformlarının her sınıf ahali için bütünüyle hayata geçirilmesi, her türlü mülkî, beledî, malî ve kültürel ıslahatların yapılıp güvenliğin sağlanması, hukuk kurallarının işleyişinin temini, eyalet meclisinde alınacak kararların uygulama ve takibi gibi önemli vazifeleri vardı[395]. Göreve başlarken kendilerine

391 BA, İ. MVL, nr. 4290.

392 BA, A. TŞF, nr. 6-A/42.

393 BA, *Sadâret Defterleri*, nr. 460, s. 79; A. TŞF, nr. 6-A/42; HR. MKT, nr. 25/72; İ. MM, nr. 3703. Eyalet teşkilâtının ilk kuruluşunda görev alıp, vilâyet hakkında önemli tespitler yapan Musa Safveti Paşa, 1819-1845 yılları arasında çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunduktan sonra 1845 yılında Şam Valiliği'ne atanmıştı. 1847-48 senesinde azledilince, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valiliği'ne getirilmiştir. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Valiliği'nden de istifa eden paşa, önce Kastamonu Valiliği'ne, 4 ay sonra da Ankara'ya gönderilmiştir. Bir müddet Ankara'da kalmış, İstanbul'a gelişinde ikinci defa olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâliliği'ne tayini onaylanmıştır (bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, İstanbul 1939, I, s. 56; Ahmet Lûtfi (Efendi), *Tarih*, (Yay: M. Aktepe), Ankara 1988, X, s. 127-128). Ayrıca bk. A.mlf, *Aynı eser*, IX, s. 46, 69, 71-72, 94, 95, 97, 109, 132).

394 Safveti Paşa göreve atandıktan bir müddet sonra devlete müracaat ederek, idaresi altındaki adaların çokluğu nedeniyle, zaman zaman buralara yaptığı gezilerin fazla masraf gerektirdiğini öne sürmüş ve maaşının artırılmasını talep etmiştir. Keyfiyet Meclis-i Mahsus'ta müzakere edilerek, valinin 60.000 kuruş olan maaşı 80.000 kuruşa çıkarılmıştır. Ayrıca Rumca bilmesi hasebiyle ıslahatların tamamlanmasında etkili olacağı düşüncesiyle Eğriboz muhacirlerinden Melik Bey'in vali emrine tayini kararlaştırılmıştı. Paşaya vükela nişanı ile 500 kîse akçe ihsan edilmesi de uygun bulunmuştur: BA, İ. DH, nr. 10445.

395 BA, *MD*, nr. 258, s. 37/146, 147-148, s. 65/267, s. 94/385, s. 127/463; *MD*, nr. 260, s. 177/619. Tanzimal ile birlikte eyalet valilerinin görev ve yetkileri için bk. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 224-227.

bu hususları içeren bir talimatnâme verilmekteydi[396].

Yeni eyalet sisteminin adalarda yerleşmesinde gerekli gördüğü tedbirleri ayrıntılı bir rapor halinde devlete sunan Safveti Paşa'dan sonra da valilik atamalarında Tanzimat'ın önde gelen simalarının tercih edildiği dikkati çekmektedir. Nitekim, Safveti Paşa'nın kısa müddet sonra sağlık nedenleriyle istifası ardından, ıslahatları kaldığı yerden sürdürmek üzere Basra Valisi *Ragıb Paşa* valiliğe getirilmiştir (10 Ağustos 1849)[397]. Ragıb Paşa'ya maaş olarak Safveti Paşa'ya verilen 80.000 kuruştan, esas vali maaşı seviyesi olan 60.000 kuruş uygun görülmüş ve kalan 20.000 kuruş ile de Safveti Paşa malulen emekli edilmiştir[398]. Bir müddet sonra Ragıb Paşa'nın becayiş ile Aydın Valiliği'ne atanması üzerine, yerini buranın valisi *Damad Halil Rifat Paşa* almıştır (4 Temmuz 1851)[399]. Önemli idarî düzenlemelerin yapıldığı Halil Paşa döneminden sonra, idaresinde itina gösterilmesi gerektiği vurgulanan eyalet valiliğine ikinci defa olarak, bu sırada Ankara Valisi bulunan *Safveti Paşa* atanmıştır (1852)[400]. Bu tayinden çok kısa müddet sonra yine görevinden istifa eden Safveti Paşa'nın ardından, tecrübeli olması ve çok iyi derecede lisan bilmesi hasebiyle eski Yanya Valisi Müşir Tepedelenlizâde[401] *İsmail Rahmi Paşa*'nın valiliği onaylanmıştır (15 Mart 1852)[402]. İsmail Paşa sonrasında valiliğe eski Amasya Mutasarrıfı ve vezaretle Kastamonu Valiliği hizmetlerinde bulunmuş olan *Serkurena Mahmud Hamdi Paşa* (1855)[403], onun da ardından Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin teşkilâtlanmasındaki önemli çalışmaları aşağıda ele alınacak olan ve 1853 Kırım Harbi esnasında Karadeniz'in muhafazasından sorumlu bulunan Bahriye Feriki *Kayserili Ahmed Paşa* eyalet yönetimini üstlenmiştir (Ocak 1857)[404]. Ahmed Paşa merkeze alınınca valilik görevi eski Şam ve Sayda valiliklerinde hizmet görmüş olan[405] *Müşir Salih Vâmık Paşa*'ya iha-

396 BA, İ. MVL, nr. 3796.

397 BA, İ. MVL, nr. 4215; HR. MKT, nr. 13/28; *SDAO*, Sene 1266, s. 43.

398 BA, İ. DH, nr. 11323; A. MKT. MHM, nr. 16/40.

399 BA, *MD*, nr. 258, s. 35/139, s. 37/148-149, s. 94/385, s. 176/810; *MD*, nr. 262, s. 17/92; Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi (A. DVN), nr. 70/15.

400 BA, *MD*, nr. 258, s. 127/462. Damad Halil Rifat Paşa aynı tarihte mülhakatıyla Hüdavendigar Eyaleti Valiliği'ne atanmıştır (bk. Ahmet Lûtfi (Efendi), *Tarih*, IX, s. 71).

401 The Earl of Carlisle, *Diary in Turkish and Greek Waters*, London 18542, s. 131.

402 BA, İ. DH, nr. 16000; *MD*, nr. 258, s. 111/472; A. AMD, nr. 42/6; *SDAO*, Sene 1268, s. 63. İsmail Paşa bir müddet sonra Haleb Valiliği (Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilâyat (A. MKT. UM), nr. 170/73), ardından Edirne ve Silistre valiliklerine gönderilmiştir (bk. Ahmet Lûtfi (Efendi), *Aynı eser*, IX, s. 24, 72, 112, 141).

403 BA, A. MKT. UM, nr. 192/10; 252/98. Hamdi Paşa daha sonra Hüdavendigar Valisi olmuştur (bk. Ahmet Lûtfi (Efendi), *Aynı eser*, IX, s. 46, 112, 124).

404 *SDAO*, Sene 1276, s. 70; Ahmet Lûtfi (Efendi), *Aynı eser*, IX, s. 90, 91, 93, 149.

405 Ahmet Lutfi (Efendi), *Tarih*, IX, s. 114, 125.

le edilmiştir (1857)[406]. Vâmık Paşa, 1859 yılında istifa etmiştir. Yerine ikinci defa olarak birinci rütbe Mecidî nişanıyla Kayserili Ahmed Paşa'ya tevcihat yapılmıştır (15 Mayıs)[407].

Sekiz ay süren Ahmed Paşa'nın ikinci valiliği sonrası Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nde yapısal bir değişikliğe daha gidilmiştir. Buna göre eyalet sistemi *mutasarrıflığa* tahvîl edilerek teşkilâtın bu yönde oluşturulması uygun bulunmuştu. Yeni yapılanma uyarınca *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıflığı*'na dördüncü rütbe Mecidî nişanını sahip *Tayyarzâde Ahmed Âta Bey*'in ataması yapılmıştır (18 Aralık 1859)[408]. Bu tayinden bir süre sonra eyaletin merkezi Rodos'tan alınarak Midilli'ye nakledilmiştir (1862). Yeni idarî taksimat gereği Rodos Sancağı tekrar kaymakamlık seviyesinde yönetilmeye başlanmıştır. Kaymakamlığa da Midilli Kaymakamı *Hasan Bey*'in ataması gerçekleşmiştir[409]. Hasan Bey'den sonra 9.300 kuruş maaş ile *Hacı Hakkı Bey* kaymakam olarak görev yapmıştır (1865)[410]. Vilâyet teşkilâtına geçişten önce eyaletin son valisi olarak ikinci rütbeden Mecidî nişanına hâiz vezir *Mektûbîzâde Osman Paşa (Molla)* görev yapmıştır (1863)[411].

b- Eyaletin İdarî Yapısı

Tanzimat'ın öngördüğü en büyük mülkî yapı olan eyalet sisteminin Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'teki uygulamasında Rodos'un merkez seçimi, öncelikle ada için bütün bölgenin yönetim ihtiyacına cevap verebilecek müessese ve kadro hareketliliğinin başlaması anlamına gelmekteydi. Bir taraftan adada var olan müesseseler eyalet sistemine uydurulmak için geliştirilirken, diğer yandan da hızla yenilerinin oluşturulmasına başlanmıştı[412].

Rodos merkezli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti valileri, teşkilâtın ilk yıllarında eyaletin dağınık coğrafi yapısının doğurduğu ulaşım sorunlarını halledip, bu geniş alandaki bir çok adada Tanzimat-ı Hayriye'nin getirdiği

406 BA, İ. DH, nr. 25319; *MD*, nr. 260, s. 177/619; *SDAO*, Sene 1274, s. 87.

407 BA, *MD*, nr. 260, s. 177/619; *SDAO*, Sene 1276, s. 70.

408 BA, *MD*, nr. 260, s. 243/752; *SDAO*, Sene 1277, s. 90. Âta Bey adadaki görevine törenle başlamıştır (İ. DH, nr. 28847; A. MKT. UM, nr. 355/8; 392/61). Tarihçi Ahmed Âta Bey, Enderun-ı Hümayun memurlarından Tayyar Efendi'nin oğludur. Enderun'da yetişip padişah irâdesi ile burada göreve başlamıştı. Çeşitli memuriyetlerden sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'e tayin edilen Âta Bey, daha sohra Karahisar ve Karasi mutasarrıflıklarında bulunmuştur. Kendisi beş ciltlik *Tarih*'i ile şöhret kazanmıştır. Aynı zamanda şiir yazan Âta Bey'in divanı da bulunmaktadır (bk. Mehmet İpşirli, "Atâ Bey, Tayyarzâde", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 34-35).

409 BA, İ. DH, nr. 33861; A. MKT. MHM, nr. 246/2, 246/5; *SDAO*, Sene 1280, s. 70.

410 BA, *Mâliye Nezâreti Mesarifat (ML. MSF)*, nr. 17959.

411 BA, *MD*, nr. 262, s. 7/46; Ahmet Lutfi (Efendi), *Tarih*, X, s. 86, 90.

412 BA, İ. MVL, nr. 4301.

yenilikler doğrultusunda idarî bütünlüğü sağlamaya öncelik vermişlerdi[413]. Ayrıca valilerin, adalarda güvenlik sorunlarını çözmek ve sistemin işleyişini denetleyebilmek için yeni projeler üreterek hayata geçirmeye çalıştıkları dikkati çekmektedir[414]. Bu dönemde eyalet sınırlarında yer alan ada, adacık ve kayalıkların yıllardır el atılamamış ekonomik problemleri ile buralarda yaygınlık kazanmış olan yabancı ülke tâbiyeti meselelerinin çözümü yönünde önemli adımlar atılmıştır[415].

Görev yerlerine vardıktan sonra atandıklarına dair emri meclis azaları, kocabaşılar, ada ileri gelenleri ve ahaliye duyuran valiler[416], eyaletin işlerini nizamnâmesi gereği Müslim-Gayrimüslim üyelerden oluşan umumî bir meclis aracılığı ile yürütmekteydiler. Yapı itibariyle, bazı küçük ayrıntılar dışında, Kaymakamlık Meclisi'ni andıran, ancak yetki olarak bütün eyaletin işleriyle meşgul olan *Eyalet Meclisi* (Büyük Meclis)'nde, ilk yıllarda vali, nâip, müftü, kocabaşı ve Yahudi milletbaşı ile birlikte dört Müslüman aza yer almaktaydı[417].

Kaymakamlık Meclisi'nde Rum cemaatini temsilen metropolit ve kocabaşı aynı anda bulunur iken, Eyalet Meclisleri'nde temsilci sayısının bire indirildiği göze çarpmaktadır. Ancak, bir ara Rodos'a bağlı Kaşot, Kerpe, Meis ve Sömbeki adaları kocabaşılarının meclis azalarına ilavesi kabul edilmiş (Temmuz 1859)[418] ise de, daha sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıflığı'nın teşkiliyle üyeler yeniden belirlenmiştir. Buna göre mutasarrıflık meclisinin, *mal müdürü* (eyalet muhasebecisi), *tahrirat kâtibi* ve yedi Müslüman aza ile birlikte bir Rum ve bir de Yahudi temsilciyle toplam onüç azadan oluştuğu anlaşılmaktadır[419]. Merkez teşkilâtında Rodos ve bağlı adalar ile eyaletin bünyesindeki diğer bütün adaların muamelelerini görmek üzere *defterdar*, *müfettiş*[420], ile *Evkaf muaccelat müdürü* ve *memuru*[421] görev yapmaktaydı[422].

413 BA, *MD*, nr. 260, s. 177/619.

414 BA, İ. MM, nr. 3703; 3796.

415 BA, İ. DH, nr. 1550; 15680; İ. MVL, nr. 4215; 4301; İrâde-Hâriciye (İ. HR), nr. 3344; HR. MKT, nr. 13/2; 25/72; 35/89; A. AMD, nr. 1/42; 20/36. Yabancı tâbiyetindeki Osmanlı vatandaşları hususunda bilhassa İsmail Paşa'nın ciddi bir gayret içerisinde olduğu anlaşılmaktadır: HR. MKT, nr. 86/89.

416 BA, İ. DH, nr. 25319; İ. MVL, nr. 3796; 4215; HR. MKT, nr. 25/72.

417 Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Meclisi'nin 21 Ramazan 1265/ 10 Ağustos 1849 tarihli mazbatasındaki aza mühürleri: BA, İ. DH, nr. 15860.

418 BA, İ. DH, nr. 28940.

419 Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Meclisi'nin 29 Cemâziyelâhir 1277/ 12 Ocak 1861 tarihli mazbatası: BA, İ. MVL, nr. 19750.

420 BA, *MD*, nr. 258, s. 65/267; *SDAO*, Sene 1274, s. 73.

421 BA, İ. MVL, nr. 17049.

422 *SDAO*, Sene 1272, s. 118; Sene 1274, s. 87.

Eyalet merkezi Rodos'ta ikamet etmeleri istenen ve daha önceki dönemlerde olduğu gibi, İstanbul'daki işlerini bir kapıkethüdası vasıtasıyla yürüten[423] valilerin masraf kalemlerinin önemli bir kısmını personel ve güvenlik giderleri oluşturmaktaydı. Mâliye kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, gerek Rodos ve gerekse eyaletin diğer kısımlarından elde edilen gelirden öncelikle vali maiyetindeki kara ve deniz askeri maaşları ile vapurun masrafları, emekli mahiyeleri ödenmekteydi[424].

Rodos ve Oniki Ada'da yeni kurulan kaza teşkilâtlarından doğan bir takım yönetim ve güvenlik sorunları halledilmeye çalışılırken[425], zaman içerisinde Rodos'ta güvenlik hususunda benzer aksaklıklar belirmeye başlamıştı. Özellikle bütün eyalet için merkez haline getirilen Rodos hapishânesinin aşırı doluluğu ve vali (mutasarrıf) maiyetinde mevcudu sadece 46 olan zabtiye kuvvetlerinin bir kısmının burada kullanılması keyfiyeti yanısıra, eyalet merkezine ulaşan yoğun dava, ihtar ve tahsilat işlerinin hallinde zorluk çekiliyordu. Bunlara ek olarak Rodos şehri ve kale dışında bulunan üç varoşunun güvenliğinin sağlanması da gerekiyordu. Bu yoğunluğun hafifletilmesi için Mutasarrıf Ahmed Âta Bey'in teklifiyle yalnızca hapishâne hizmetinde kullanılmak şartıyla zabtiye neferi istihdamına ruhsat verilmiştir[426].

Eyalet yönetimine geçildikten sonra valilerin belirli periyotlarda bağlı mahalleri dolaşarak, yeni sistemin uygulanışına nezâret etmeleri ve aksaklıkları yerinde tespit etmeleri istenmişti. İlk yönetici olan Safveti Paşa, böyle bir teftiş gezisi öncesi Babıâli'ye müracaat ederek, kalabalık maiyetiyle gideceği adalarda ikamet sorununa çözüm olmak amacıyla çadır talep etmişti. Vali, gittiği yerlerde 3-4 haneye ihtiyaç duyulduğunu, bazı adalarda reayanın çoğunlukta olduğunu, dolayısıyla hem halka ve hem de memurlara zorluk çektirilmemek için talebinin kabulünü istemişti. Safveti Paşa'nın müracaatı ilgili meclislerde görüşülerek uygun bulunmuş ve 11 Mayıs 1849 tarihli irâde ile Tophâne-i Âmire'den şu çadırların sevki kararlaştırılmıştı: Müşirâna mahsus muşambalı büyük çadır (1 adet), muşambalı kubbe yatak çadırı (1 adet), Daire müdürü için kubbe çadır (1 adet), kâ-

423 İlk Vali Safveti Paşa'nın kapıkethüdalığı hizmetini kardeşi Mustafa Efendi görmüştü. Emrine iki de çavuş atanmıştı (BA, İ. DH, nr. 10445). İsmail Rahmi Paşa'nı görevlisi Mektubî-i Hâriciye Said Efendi (bk. *SDAO*, Sene 1270, s. 114), Kayserili Ahmed Paşa'nın ise Kapıcıbaşı Mehmed Tevfik Bey'di (bk. *SDAO*, Sene 1272, s 118). Cezâyir-i Bahr-i Sefîd kapıkethüdalarının 1871-1872 seneleri arasında 5.535 kuruş maaş aldıkları anlaşılmaktadır: *MAD*, nr. 10764, s. 25-26.

424 Eyalet valiliği masrafları: BA, *MAD*, nr. 10866, s. 264-268.

425 BA, A. MKT. UM, nr. 549/57.

426 BA, İ. MVL, nr. 19750.

tipler için yine kubbe çadır (1 adet), tebaa için nefer çadırı (10 adet), kahve çadırı (1 adet), matbah çadırı (1 adet), tepeli hela çadırı (1 adet), adî hela çadırı (1 adet), telatin oturtma (2 adet) ve at sakası meşki (1 çift)[427].

Safveti Paşa, kendisine verilen talimat gereği, eyaletteki Kıbrıs dahil adaların tamamını maiyet vapuruyla dolaşmıştır. Vali, ilk olarak yeni sistemin ayrıntılarını içeren Türkçe ve Rumca belgeleri hazırlayıp ilgililere dağıtmıştı. Daha sonra tespit ettiği aksaklıklar ile bunların çözümüne yönelik şahsî görüşlerini ortaya koyan oldukça kapsamlı bir raporu devlete sunmuştu. Vali Safveti Paşa'nın raporu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş, belirlenen hususların uygulanması ise kendisinden sonra atanan Vali Ragıb Paşa'ya havale edilmiştir (30 Ağustos 1849). Safveti Paşa raporunda; Midilli, Sakız, İstanköy, Kıbrıs ve Rodos sancaklarıyla bağlı kazalarının meselelerini ayrı ayrı başlıklar halinde ele almıştır. Raporun son kısmında Rodos ve bağlı adaların meselelerini ele alan Safveti Paşa, tarıma elverişli arazisi geniş olan Rodos'ta yeteri kadar nüfus bulunmadığından, tıpkı İstanköy'de olduğu gibi buraya da Anadolu ve Arabistan'dan ahali naklini teklif etmiştir. Rodos ahalisinden yabancı himayesine girenler ile adada ortaya çıkan kükürt ve kömür madenlerini söz konusu eden vali, bağlı adaların yönetim biçimleri ve diğer sorunlarını hakkındaki görüşlerini de ortaya koymuştur[428].

Rapordan anlaşıldığı üzere, 1849 sonrası eyalet teşkilâtının ilk kuruluşunda yönetim bakımdan en önemli sıkıntılar Rodos'a bağlı adalarda yaşanmıştır. Safveti Paşa'nın bu adaların durumunu ayrıca araştırmak için gönderdiği özel memuru Mehmed Efendi, bahsi geçen olumsuzlukları 3-4 ay inceleme ile yerinde tespit etmişti[429]. Bağlı adaların eyalet merkezinden görevlendirilen ve sayıları yalnızca 12 olan zabtiye kuvveti ve tayin edilen *subaşılar* yoluyla kontrolünün mümkün olmadığı, başta *Yunanistan* olmak üzere yabancı etkisinin büyük artış gösterdiği, bu olumsuzluğun giderilmesi maksadıyla ilk olarak idareye dirayetli birer müdür ve adalet işlerinin sağlıklı yürüyebilmesi için de nâip tayini gerekli görülmüştü. Bu arada Oniki Ada'nın her birinden söz anlar ikişer-üçer kocabaşılar ile bazı piskopos ve despot vekillerini Rodos'a çağıran vali, eyalet sisteminin getirdiği yenilik ve faydaları anlatmıştır. Rodos'a bağlı adaların idaresinde kocabaşı ve despotların ağırlık kazandığını ve bilhassa 1821 Rum isyanından itibaren buraları ıslaha yönelik bir gayretin olmamasının bir başı bozukluk or-

427 BA, İ. MM, nr. 3703.

428 Safveti Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'da görüşülen 27 Receb 1265/ 18 Haziran 1849 tarihli layihası: BA, İ. MVL, nr. 4215.

429 Mehmed Efendi'ye 10.000 kuruş ihsanda bulunulmuştur: BA, A. AMD, nr. 13/89.

tamına neden olduğunu vurgulayan Safveti Paşa, adalara tayin edilecek memurların maaşlarını ödemede de bazı zorlukların yaşanmasının muhtemel olduğunu bildirmiştir. Şimdilik subaşılara ayrılan tahsisat ile Kaza müdürü giderlerinin karşılanması ve bunların himayesine birkaç zabtiye ilave edilmesi uygun bulunmuştur. Ayrıca buralarda müdür başkanlığında olmak üzere meclislerin oluşturulmasına da başlanmıştı. Müdür riyasetindeki Kaza meclisi, adalarda ortaya çıkacak küçük davaları, verilen talimat ve devlet nizamına uygun surette görüşecekti. Cinayet ve hırsızlık gibi büyük davalar ile Kaza meclisinin verdiği kararların itirazı merkez Rodos'ta yapılacaktı. Bu meclis ayrıca vergilerin tevzi ve hakkaniyet üzere tahsilinde yetkili olacaktı. Meclis-i Vâlâ'ca da yerinde bulunan bu düzenleme gereği ellerine Rumca'ya tercüme edilen fermanlar verilen müdürler görev mahallerine giderek, seçimle oluşan Kaza meclisleri riyasetinde oldukları halde, işlerini yürütmeye başlamışlardı.

Yeni uygulama Rodos'a bağlı adalarda ilk dönem itibariyle istenilen sonucu vermiş ve başta Kerpe, Herkit ve Kaşot olmak üzere ahalinin memnuniyetini bildiren yazılar alınmıştır. Bu arada Rodos'a bağlı adalardaki farklı vergi uygulamaları ve kaçak gemi inşası hususları da gündeme getirilerek, çözüm yolları tartışılmıştır[430].

Safveti Paşa'nın raporunda vurguladığı yabancı tâbiyeti meselesinin çözümünde, kendisinden sonra göreve gelen Ragıb Paşa büyük gayret sarfetmişti. Nitekim, eyalet bünyesindeki adaların tamamında belirlenen yabancı uyruklular ile sahip oldukları emlakin listesi hazırlanıp merkeze gönderilmiştir[431].

Safveti Paşa'nın başlatıp Ragıb Paşa'nın sürdürdüğü yapısal değişikliklerin esas takipçisi eyaletin üçüncü valisi olan Damad Halil Rifat Paşa olmuştu[432]. Görev başladığında kendisine kapsamlı bir talimatnâme veri-

430 BA, İ. MVL, nr. 4215; İ. DH, nr. 15680. Bu hususta ayrıca HR. MKT, nr. 13/28; A. AMD, nr. 1/42; 19/77; 38/69; A. MKT. UM, nr. 362/82'de malumât bulunmaktadır.

431 BA, İ. HR, nr. 3344; HR. MKT, nr. 35/89.

432 Vilâyette önemli ıslahatlara imza atacak olan Damad Halil Rifat Paşa, Hüsrev Paşa'nın yetiştirmelerinden olup, onun itimadını kazanarak hazinedârı olmuş ve onun yardımlarıyla 1827 yılında mirîmiranlık rütbesiyle Niğde Mutasarrıflığı'na tayin edilmiştir. 1828-29 harbinde Rus Ordusu'nun Tuna'da ilerlemesi ve Edirne'yi işgal ederek Kırkkilise önlerine varması, başta Sultan II. Mahmud olmak üzere devlet ricalini çok zor durumda bıraktığından, barış görüşmeleri için fevkalade elçi olarak Rusya'ya gönderilmişti. Rusya'dan döndükten sonra 1830 yılında kaptanıderya olmuştur. Donanmayı ıslah yolunda önemli projelere imza atan Rifad Paşa, 1832 yılında Topçubaşılık yerine Tophâne Müşirliği ihdas edilince, bu makama ataması gerçekleşmiştir. 9 Şubat 1843 yılında tekrar kaptanpaşalık tevcih olunan Halil Paşa, bu vazifede iken Bahriye Meclisi'nin tensikatıyla meşgul olmuştu (bk. Gencer,

len Halil Paşa[433] bütün adaları dolaşmak suretiyle yeni nizamın aksayan yönlerini belirlemiş, bu hususlaki girişim ve görüşlerini içerir raporlarını İstanbul'a ulaştırmıştır. Halil Paşa istanbul'a gelerek konunun görüşüldüğü meclislerin oturumlarına da katılmıştı. Paşa, eyalet bünyesindeki Sakız ve Midilli gibi adalarında nizamın oturduğunu, ancak bizzat idare ettiği Rodos'a bağlı küçük adalardan Meis, Sömbeki, Herkit, Kerpe, Kaşot, İlyaki, İncirli, Astropalya, Kalimnoz, Leryoz, Batnoz ve Karpot'ta yönetimden kaynaklanan bazı sorunların yaşandığını, bu durumun devlete dahilî ve haricî zarar vereceğini ifade etmiştir. Rodos'a bağlı adalardan Leryoz, Batnoz, Astropalya, Herkit, İncirli, İlyaki'ye ikişer, Meis, Sömbeki, Karpot, Kerpe ve Kalimnoz'a birer müdür atanarak kurulu nizamın geliştirildiğini, meclislerin oluşumunun tamamlandığını ve bazılarında güvenlik kuvvetlerinin göreve başladığını, ancak bazı adalarda kocabaşılar başta olmak üzere var olan menfaat gruplarının yönetimi etkilediğini, bütün olumsuzlukların da bundan kaynaklandığını bildirmiştir. Halil Paşa, bahsi geçen adaları maiyetindeki vapur ile gidip gelmek suretiyle rahatlıkla ıslah etme imkanının olduğunu, ancak bu grupların itiraz ve ahaliyi tahriklerinin muhtemel göründüğünü, hatta bu teşebbüslerin İstanbul'a kadar ulaşabileceğine dikkati çekerek, bizzat İstanbul'a gelip sorunları ortaya koymayı bu yüzden tercih ettiğini belirtmiştir[434].

Halil Paşa'nın Rodos'a bağlı kazalarda uygulamaya koyduğu Tanzimat icraatlarında öncelik meclislerin oluşumuna verilmiş, sistemin işleyişi bütün ayrıntılarıyla belirlenmişti. Bu arada Rodos'a bağlı adalardan bazılarında uygulanan ve vaktiyle fermanla belirlenip Safvetî Paşa tarafından da aksayan yönleri gündeme getirilen *maktu* vergi sistemi, ruhsatsız gemi inşası ve diğer hususlarda Halil Paşa'nın on madde halinde kaleme aldığı raporu Meclis-i Mahsus'ta ayrıca ele alınarak müzakere edilmiştir. İdarî bakımdan Rodos'a bağlı olan Oniki Ada'daki uygulamalardan geçmiş dönemin yetkililerini sorumlu tutan Halil Paşa, malî bilançolarıyla birlikte meseleyi ortaya koymuş ve bu adaların kendi içerisindeki farklı vergi uygulamalarının Tanzimat kanunlarına aykırılığını gözler önüne sermiştir[435].

Bahriye'de..., s. 112-141). Bir müddet sonra üçüncü defa kaptanıderya atanmış (20 Temmuz 1847), ardından Aydın ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valilikleri yanı sıra Bursa Valiliği'nde de bulunmuştur. 19 Ağustos 1856'da kaptanıderyalıktan azlinden kısa süre sonra vefat etmiştir (bk. Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzera* ..., s. 69-70).

433 Bilhassa yabancı tebaa sorununa dair uyarıları içeren 25 Ağustos 1851 tarihli talimat müsveddesi: BA, Hâriciye Nezâreti Siyasî Evrak (HR. SYS), nr. 80/27.

434 BA, İ. DH, nr. 15860; A. AMD, nr. 42/6.

435 BA, İ. DH, nr. 15680.

Halil Paşa'nın Rodos'a bağlı kazalarda uygulamaya koyduğu Tanzimat icraatlarında öncelik meclislerin oluşumuna verilmişti. Buna göre; ahalinin seçimi sonucu dürüst ve güvenilir iki kocabaşı ile üç adet aza, işinin ehli bir yazıcıyla birlikte toplam beş üyeden oluşacaktı. sAza seçimleri bütün ahalinin katılımı ile her sene Mart'ında yapılacaktı. Üyelerin göreve başlama mazbataları eyalet merkezince tasdik edildikten sonra yürürlük kazanacaktı. Meclis reisi olan Kaza müdüründen başka tabiî üye olan despot da özrü olmadığı sürece toplantılara iştirak edecekti. Mazeretlilerin yerine vekilleri olduğu halde meclisin üyeleri tamamlandığında, adanın bütün işleri hakkaniyet üzere müzakere edilecek ve mutlaka bu görüşmeler bir mazbata haline getirilecekti. Meclis haftada iki gün adî hukukî davalar için toplanacaktı. Bu günlerde despot veya vekili toplantılara muhakkak katılacaktı. Ancak, diğer günlerde müdür, kocabaşı ve diğer azaların iştiraki yeterli olacaktı. Meclisin toplantı yapabilmesi için aza sayısının yarısından fazlası hazır bulunmak zorunluluğu olduğu gibi, *bilâ-özr-i şer'î* yani geçerli bir mazereti olmadığı halde toplantılara katılmayıp, devamsızlık yapan üyeler bu tavırlarından mesul olarak uyarılacaktı. Mazeretli üyelerin bu durumları mazbataya işlenecek ve daha sonra hazır bulunduğu ilk toplantıda kendisine toplantı tutanakları gösterilecekti. Böylece daha sonra alınan kararlar hakkında toplantıda bulunmayan azaların ortaya çıkması muhtemel itirazlarının önünün alınması düşünülmekteydi. Şayet mecliste bir konunun müzakeresinde ihtilaf olursa, ekseriyetin oyu itibar görecek ve mazbatası bu görüş doğrultusunda hazırlanıp imza ve mühürden sonra müdüre teslim edilecekti. Üyeler muhalif oldukları konularda mazbatayı imzalamaya asla mecbur tutulamayacak, belki kendi imzası yerine *buna re'y veremedim* tabirini içeren muhalefet şerhi koyabilecekti. Aynı şekilde bütün mazbataları mühürlemesi gereken Kaza müdürü de şayet karara muhalif ise yine mühür yerine *ben bunu tasdîk edemedim* yazmak suretiyle şerh koyabilecekti. Bu gibi ihtilaflı mazbatalar geçerliliğini yitirmiş sayılmayıp, ancak konu Eyalet Meclisi'ne iletilecek, burada alınacak karara kadar yürürlüğü durdurulacaktı. Azalar, bir yıl sonunda görev süresi dolunca, yeni üyeler göreve başlayana kadar vazifelerini sürdüreceklerdi. Yeni azaların göreve başlamasından sonra müdür, eski, yeni azalar ve bazı ada ileri gelenlerinin hazır bulunması şartıyla halef-selef muhasebesi yapılacak, hazırlanan defteri imzalanıp yeni üyeler marifetiyle mecliste muhafaza edilecekti. Gemi inşası, kullanımı ile karantina uygulamalarının sağlıklı işlemesinden meclis sorumlu idi.

Tanzimat'ın esası olan can, mal ve namus emniyeti devletin büyük itina gösterdiği hususlar olduğu için, eğer buna aykırı davranan meclis

üyesi olursa derhal eyalet merkezi Rodos'a gönderilecek, ahaliden ise hemen yakalanıp hak ettiği şer'î ve kanunî cezası verilecekti. Müdürün emrine verilen zabtiye kuvvetlerinin de yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir. Güvenlik güçleri kendi başlarına kimseyi cezalandıramayacakları gibi, halka karşı kötü söz kullanamayacaklardı. Bir kavgada yaralanma sonunda ölüm olursa suçluların kısas ve sair şer'î ve kanunî cezalarının tayini hususunda muhakeme için Rodos'a sevk edilecekti. Fiilî veya fikrî olarak fesat çıkaranların cezaları belirlenmişti. Devletin kendisi ile kanun ve nizamları aleyhinde alenen fikrini beyan edenler bir seneden beş seneye kadar, fesadın derecesine göre kürek ve prangaya konulacaklardı. Şayet bu fikirlerini *silahla yaymaya çalışırsa* suçu çok büyük olacağından, bunların katli veya afları Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp padişahın irâdesiyle gerçekleşeceği, bu gibilerin hemen yakalanarak, suçlarını ve şahitlerin ifadelerini içeren mazbataları hazırlandıktan sonra eyalet merkezine ulaştırılması sağlanacaktı. Meclisin kontrolünde bulunmak üzere adanın dahilî işlerinde fayda sağlayacak olan bir *Mal sandığı* kurulacaktı. Bütün harcamalar, sandıkta toplanan vergilerden, kayda geçmek şartıyla yapılacaktı. Geriye kalan miktar ve diğer vergi yükümlülükleri mühürlü mazbata ile merkez Rodos'a gönderilecekti[436].

Halil Paşa'nın tespit ettiği aksaklıkların giderilmesi için öne sürdüğü çözümlerin tamamının, bilhassa malî yönlerinin, aynı anda uygulamaya konulması bazı mahzurlarından dolayı ileri bir tarihe ertelenmiştir[437]. Kaza müdürlerinin, işinin ehli elemanlardan olması için gerekli görülen maaş artışı ile gümrüklerdeki düzenlemelerin uygulaması Halil Paşa'dan sonra atanan İsmail Rahmi Paşa'ya bildirilmiştir. Bu uygulamadan olarak, 1853 senesi Mart'ından itibaren Rodos'a bağlı adalar gümrüklerinde yapılacak düzenleme sonucu elde edilecek gelirle maaşları karşılanacak olan lisan bilir müdürlerin adları ile maaşları ve maiyetlerinde ihtiyaç duyulan zabtiye neferi giderleri, aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere belirlenmişti[438]:

436 BA, İ. DH, nr. 15680.

437 BA, A. AMD, nr. 1/42.

438 BA, İ. DH, nr. 16550. Kaza müdürleri görev ve yetkileri hakkında bk. Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi..., s. 237-257.

TABLO-5
RODOS'A BAĞLI ONİKİADA KAZA MÜDÜRLERİ TEŞKİLÂTI

KERPE ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Girit'ten veya Reis Paşa dairesinden lisan bilen bir görevli *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 500 kuruş Bu defa zammı lazım gelen : 500 kuruş Toplam yeni maaş : 1.000 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 5 adet 500 kuruş (100 kuruş ahaliden) *Bu defa ilavesi gereken:* 5 adet 500 kuruş Toplam maaş: 10 nefere 1.000 kuruş
KAŞOT ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Kerpe ile aynı husus *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş : 600 kuruş Bu defa zammı lazım gelen : 900 kuruş Toplam yeni maaş : 1.500 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 10 adet 1.000 kuruş (100 kuruş ahaliden) *Bu defa ilavesi gereken:* 5 adet 500 kuruş Toplam maaş: 15 nefere 1.500 kuruş
MEİS ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Hâlen İstanbulda bulunan Sakız vücuhundan ve Hacegândan Mahmud Beliğ Efendi *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 400 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 1.000 kuruş Toplam yeni maaş: 1.500 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 1 adet 75 kuruş (Rodos Mal Sandığı'ndan verilmekte) *Bu defa ilavesi gereken:* 9 adet 920 kuruş Toplam maaş: 10 nefere 1.000 kuruş
SÖMBEKİ ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Hâlen İstanbulda bulunan Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından ve Midilli ileri gelenlerinden Ahmed Bey *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 250 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 1.250 kuruş Toplam yeni maaş: 1.500 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 2 adet 150 kuruş (Rodos Mal Sandığı'ndan) *Bu defa ilavesi gereken:* 9 adet 950 kuruş Toplam maaş: 11 nefere 1.100 kuruş
HERKİT ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Hâlen Yahya'da olup oranın zâdegânından Hüseyin Bey *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 100 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 650 kuruş Toplam yeni maaş: 750 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 1 adet 75 kuruş (Rodos Mal Sandığı'ndan) *Bu defa ilavesi gereken:* 5 adet 525 kuruş Toplam maaş: 6 nefere 600 kuruş
İLYAKİ ADASI	
Tayin Edilecek Müdür:	*Zabtiye Neferi:*

Vali İsmail Paşa'nın dairesinde görevli Mustafa Ağa *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 100 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 500 kuruş Toplam yeni maaş :600 kuruş	*Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* Mevcut değil *Yeniden tayini gereken:* 6 adet 600 kuruş Toplam maaş: 6 nefere 600 kuruş
İNCİRLİ ADASI	
Müdür: Rodoslu Kavizâde İbrahim Ağa *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 200 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 550 kuruş Toplam yeni maaş: 750 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* Mevcut değil *Yeniden tayini gereken:* 6 adet 600 kuruş Toplam maaş: 6 nefere 600 kuruş
ASTROPALYA ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Vali İsmail Paşa'nın dairesinde görevli Ali Ağa *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş : 100 kuruş Bu defa zammı lazım gelen : 500 kuruş Toplam yeni maaş : 600 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 1 adet 75 kuruş (Rodos Mal Sandığı'ndan) *Bu defa ilavesi gereken:* 5 adet 525 kuruş Toplam maaş: 6 nefere 600 kuruş
KALİMNOZ ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: İstanköy vücuhundan ve Dergâh-ı âlî Kapıcıbışaları'ndan Mahmud Bey *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 400 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 1.100 kuruş Toplam yeni maaş: 1.500 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 1 adet 75 kuruş (Rodos Mal Sandığı'ndan) *Bu defa ilavesi gereken:* 9 adet 925 kuruş Toplam maaş: 10 nefere 1.000 kuruş
LERYOZ ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Rodos Sandık Emini ve Dergâh-ı âlî Kapıcubaşıları'ndan Nazif Efendi *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 100 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 900 kuruş Toplam yeni maaş: 1.000 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* Mevcut değil *Yeniden tayini gereken:* 9 adet 900 kuruş Toplam maaş: 9 nefere 900 kuruş
BATNOZ ADASI	
Tayin Edilecek Müdür: Sakız vücuhundan Hüseyin Efendi *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 100 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 900 kuruş Toplam yeni maaş :1.000 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* Mevcut değil *Yeniden tayini gereken:* 10 adet 1.000 kuruş Toplam maaş: 10 nefere 1.000 kuruş
KARPOT ADASI	

Tayin Edilecek Müdür: Hâlen Yanya'da bulunan buranın zâdegânından Mehmed Bey *Maaşı:* Ahali tarafından verilen eski maaş: 350 kuruş Bu defa zammı lazım gelen: 650 kuruş Toplam yeni maaş: 1.000 kuruş	*Zabtiye Neferi:* *Hâlen mevcudun adedi ve maaşları:* 1 adet 75 kuruş (Rodos Mal Sandığı'ndan) *Bu defa ilavesi gereken:* 9 adet 925 kuruş Toplam maaş: 10 nefere 1.000 kuruş
GENEL TOPLAM	
Müdürler Genel Maaş Toplamı: Ahali tarafından ödenen: 3.200 Kuruş Düzenleme sonrası artış: 9.500 Kuruş	*Zabtiyeler Genel Gider Toplamı:* Rodos Mal Sandığından verilen: 525 Kuruş Ahali Tarafından verilen: 4.700 Kuruş Yeni baştan verilmesi gereken: 18.375 Kuruş

İsmail Paşa, Halil Paşa'nın öne sürdüğü yeniliklerin tamamının aynı anda yürürlüğe konulması yerine, bunun zamana yayılması yönündeki devlet görüşüne katılmakla birlikte, düzenlemelerin başlangıç tarihi hususunda bazı çekincelerini de ifade etmişti. Şöyle ki, bu adaların gümrük tarifelerinin belirlenip mültezimine ihalesinin yapılması zamana ihtiyaç göstereceği gibi nitelikli müdür seçiminin vakit alacağı, bu durumun Mart ayına maaşların yetişememe ihtimalini doğurduğunu belirterek, gümrük uygulamasının bir ay erkene alınmasını talep etmiştir. Ayrıca, Meis Adası'nın gelirinin azlığından buraya yapılacak masrafın, adanın senelik vergisinden düşürülmesini talep etmiştir. İsmail Paşa bundan başka, kendisinin daha önce görev yaptığı yerlerden Trabzon'da olduğu gibi bu tür düzenlemeleri başarıyla gerçekleştirdiğini, burada da hiçbir sızıltıya meydan vermeden devletin nizamını oturtacağından şüphe duyulmamasını mütalaasına eklemişti[439].

Bu arada yeni düzenlemelerin işleyişi ve adaların asayiş durumlarını yerinde tespit etmek üzere eyaletteki adaları gezen İsmail Paşa, ahalinin devlete olan bağlılığını ve 1853 Kırım Harbi dolayısıyla desteklerini içerir yazılarını merkeze ulaştırmıştır[440].

1853'teki Kaza müdürleri teşkilâtından bir süre sonra Marmaris dahil Rodos'a bağlı mahallerde yeniden müdür ataması yapılmıştı. Tayinlere gerekçe olarak vekaletle yürütülen hizmetten verim alınamaması, bu adaların önemi ve memur maaşların azlığı gösterilmişti. Adaların güvenliği için hâlen görev yapan birer muhzırın yerine 40 yeni zabtiye neferi alımı

439 Vali İsmail Paşa'nın 24 Safer 1269/ 7 Aralık 1852 tarihli layihası: BA, İ. DH, nr. 16550.

440 BA, İ. DH, nr. 17575.

öngörülmüştü. Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Âli-i Umumî'de görüşülerek irâdesi çıkan karara göre Temmuz 1859'dan geçerli olmak üzere Kaşot Adası'na eski müdür maaşına 400 kuruş zam yapılmak suretiyle 1.000 kuruşla *Mehmed Efendi*'nin, Kerpe Adası'na 500 kuruş maaşı 800 kuruşa çıkarılarak *Mustafa Ağa*'nın, Kalimnoz'a 450 kuruş maaşı 800 kuruşa artırılarak *Şâkir Efendi*'nin, Batnoz'a 800 kuruş maaşla *Mehmed Ağa*'nın, Leryoz'a 700 kuruş maaş ile *Hüseyin Efendi*'nin, Sömbeki'ye 700 kuruş maaş ile *Arif Ağa*'nın, İlyaki'ye 400 kuruş maaş ile *Mahmud Ağa*'nın, Meis'e 700 kuruş maaşla *Hâfız Murad Ağa*'nın, İncirli'ye 400 kuruş maaşla *Mustafa Ağa*'nın, Herkit'e 500 kuruş yeni maaş ile *Ali Ağa*'nın, Astropalya'ya 400 kuruş maaşla *Mehmed Ağa*'nın, Karpot'a 1.000 kuruş maaş ile *Tahir Ağa*'nın, Marmaris Nahiyesi'ne ise 1.000 kuruş maaş ile eski Ayvacık Nahiyesi Müdürü *Halet Bey*'in atamaları uygun bulunmuştu. Müdürlerle birlikte güvenlik maksadıyla her birine 120'şer kuruş verilecek olan 40 zabtiye neferi tayin edilmiştir. Bu atamaların aylık toplam mâliyeti ise 13.250 kuruştu. Bu meblağın 3.775 kuruşu daha önce ahali tarafından görevlilere ödenen ve 1.225 kuruşu da Rodos Mal sandığından karşılanan kısmına karşılık geliyordu. Yeni düzenleme ile devletçe ödenecek olan meblağ 8.250 kuruştu[441]. Bu tayinlerden çok kısa müddet sonra müdürlerin tamamının bir kere daha değiştirildiği dikkati çekmektedir. Buna gerekçe olarak ise müdürlerin *okuma-yazma* bilmemeleri gösterilmişti. 1860 yılı Haziran'ından geçerli olmak üzere Kaşot'a *Moralı Mustafa Ağa*, Astropalya'ya *Giritli Hacı Salih Ağa*, Herkit'e *İstanbullu Raşid Efendi*, İncirli'ye *Rodoslu Hamid Ağa*, Batnoz'a *Giritli Mustafa Ağa*, Kalimnoz'a *Rodoslu Halil Efendi*, Sömbeki'ye *İbrahim Efendi*, Leryoz'a *Süleyman Ağa* mevcut maaş ile vekaleten atanmışlardı. Yazı bilen ve kefilleri alınan yeni müdürlerin asaletleri de onaylanarak gereği Mâliye Nezâreti'ne bildirilmiştir[442].

1862'de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin merkezi Midilli olunca Rodos Sancağı tekrar kaymakamlık seviyesinde yönetilmeye başlanmıştı[443]. Yönetici belirlenmesinden sonra kurumların yeni sisteme uydurulmasına başlanmıştır. Merkez naklinden dolayı öncelikle *Rodos Mal kâtibi Emir Efendi* ile eyaletin hizmetini gören tercümanın görevlerine son verilmiştir. Bunların maaşlarının bir kısmı teşkilât öncesi eyalet muhasebe birinci yardımcısı olan *Edhem Efendi*'ye, *Rodos mal kâtipliği* memuriyetiyle tahsis edilmiştir. Eski *Tapu kâtibi* diğer *Edhem Efendi*'nin de onun refakatine verilmesi uygun bulunmuştu. Eyalet muhasebe ikinci yardımcısı *Cemal Efen-*

441 BA, Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Kısmı (A. MKT. MVL), nr. 110/47.

442 BA, A. MKT. MVL, nr. 118/94.

443 *SDAO*, Sene 1280, s. 70.

di, eyalet muhasebe birinci yardımcılığına ve teşkilât öncesi Midilli mal müdürlüğü refakatinde bulunan *Abdi Efendi*, eyalet muhasebe ikinci yardımcılığına ve *Yusuf Cemil Ağa*'nın eyalet sergerdeliğine, *Sandık emini Dokaçi* ve *Tercüman Mihali* ile *Rum Tahrirat Kâtibi Aleksandr*'ın maaşlarına zam yapılmak suretiyle tayinlerine[444], son olarak bir münasip *zabıtabaşı*nın atamasına onay verilmiştir. Belirlenen bu memuriyet değişimleri Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıfı ve Rodos Kaymakamlığı'nca müşterek tespit edilmişti. Daha sonra keyfiyet Mâliye Nezâreti'ne havale edilmiştir (29 Aralık 1862)[445].

Yapılan bu değişikliklerden çok kısa süre sonra 1863 yılı başında hükûmete müracaat eden Rodos Kaymakamı Hasan Bey, elde kalan memurlar ile *Akdeniz'in bir büyük kilidi* olan ve çok önemli adaları bünyesinde barındıran Rodos'u yönetmekte büyük zorluklar yaşadığını ifade ederek, bazı tedbirler alınmasını istemişti. Hasan Bey, emrinde 500 kuruş maaş alan bir *Tahrirat kâtibi* ile bir *Mal kâtibi*nden başka görevli kalmadığını, çok gerekli olan bir tercümanın bulunmadığını, *İstintak kâtibi* bile olmayışından en küçük işlere dahi kendisinin koşması gerektiğini, bilhassa maiyyet vapuru yetersizliğinden bağlı adalardaki meselelere müdahalede zorlandığını ifade etmekteydi. Kaymakamın talepleri merkezde haklı bulunmakla birlikte öncelikle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Valisi Osman Paşa ile durumun müzakeresi kararlaştırılmıştır[446].

Hasan Bey sonrası göreve gelen Hacı Hakkı Bey döneminde 1865 tarihi itibariyle eyalet sisteminde Rodos kaymakamlık teşkilâtını mâliye kayıtlarından izlemek mümkün olmaktadır. Nitekim, bağlı mahaller dahil olmak üzere aşağıdaki tabloda gösterilen memuriyetlere ve muhtaç olarak belirlenen zevatın maaş miktarları ile yapılan diğer masrafların toplamı 649.979 kuruş 5 para olarak kayıtlara yansımıştır. Rodos'a bağlı adalarda dahi devlet memuriyetlerine büyük oranda Müslümanlar'ın rağbet gösterdiği hemen dikkati çekmektedir. Bağlı mahaller idarecilerinin maaşları ele alındığında, 1853 yılında gerçekleşmesi düşünülen iyileştirmenin de kalıcı olmadığı göze çarpmaktadır[447]:

444 Rumca Tahrirât Kâtibi Aleksandr Efendi 1.200 kuruş maaş almaktaydı: BA, *AD*, nr. 860, s. 130.

445 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 63; A. MKT. MHM, nr. 252/7.

446 BA, A. MKT. MHM, nr. 258/76.

447 BA, *ML. MSF*, nr. 17959.

TABLO-6
EYALET TEŞKİLÂTI SONRASINDA RODOS
KAYMAKAMLIĞI'NIN
İDARÎ YAPISI
(1865 Yılı)

GÖREVLİNİN İSMİ	MAAŞI (Kuruş)
Kaymakam Hacı Hakkı Bey	9.300
Mal Kâtibi Edhem Efendi	1.250
Mal Kâtibi Yardımcısı Hüseyin Efendi	300
Tahrirat Kâtibi Abdülkadir Efendi	600
Rumca Tahrirat Kâtibi Aleksandr Efendi	1.000
Tahrirat Yardımcısı Osman Sırrı Efendi	350
Meclis-i Tahkik Kâtibi Abdi Efendi	300
Arazi Memuru Salahi Efendi	2.000
Tapu Kâtibi Vehbi Efendi	250
Diğer Tapu Kâtibi Hakkı Efendi	250
Müderris İshak Efendi	200
Sandık Emini Ratıb Efendi	300
Odacı Hüseyin Ağa	100
Müftü Ahmed Efendi	400
Kaymakamlık kırtasiye malzemeleri gideri	250
Müderris Ahmed Efendi	150
Müderris Hasan Efendi	150
Diğer Müderris Abdullah Efendi	150
Kaşot Adası Müdürü Abdullah Efendi	1.000
Karpot Adası Müdürü Abdurrahman Efendi	1.000
Kerpe Adası Müdürü Mustafa Ağa	800
Kalimnoz Adası Müdürü İsmail Ağa	800
Batnoz Adası Müdürü Receb Ağa	800
Leryoz Adası Müdürü Hacı Ahmed Ağa	700
Sömbeki Adası Müdürü Cemal Ağa	700
Meis Adası Müdürü Şâkir Efendi	700
Herkit Adası Müdürü Mehmed Emin Ağa	500
Marmaris Nahiyesi Müdürü Tahsin Efendi	500
İlyaki Adası Müdürü Şamlı Mehmed Ağa	400
İncirli Adası Müdürü Şemseddin Ağa	400
Astropalya Adası Müdürü Süleyman Ağa	400
Karantina Müdürü Hüseyin Efendi (Rodos)	1.000
Karantina Tabibi Martelli	1.250
Karantina Kâtibi Mustafa Efendi	400
Karantina Yazıcısı İstefan	300
Marmaris Karantina Müdürü Tahir Ağa	300
Meis Adası Karantinası Müdürü Abdurrahman Ağa	300
Sömbeki Adası Karantinası Müdürü Yanaki	300
Kalimnoz Adası Karantina Müdürü Kostaki	300
Leryoz Adası Karantina Müdürü Anastas	300
Batnoz Adası Karantina Müdürü Yorgo	300
Kerpe Adası Karantina Müdürü Panayot	300
Kaşot Adası Karantina Müdürü İsa	300

Herkit Adası Karantina Müdürü İspiro	300
Rodos Karantina Gardiyanları maaşları (Toplam 11 nefer)	875
Rodos Zabtiye Askeri maaşları (Toplam 109 nefer)	15.650
Rodos Ebniye Mühendisi Sâdık Efendi	1.200
Rodos Ebniye Kalfası Hacı Hristo	1.000
Rodos kalesinde sürgünde olan Tercüman Ahmed Efendi yevmiyesi	60
Rodos kalesinin tamirine memur Mühendis Mustafa Ağa maaşı	750
BÜTÇEDEN AYRILAN DİĞER MAAŞLAR	
MAAŞ ALANIN İSMİ	**MAAŞI (Kuruş)**
Ali Talib Efendi	200
Abdülkerim Efendi	47, 4
Fatıma Hanım	47, 4
Naile Hanım	35, 8
Abdullah Efendi	35, 8
Ebubekir Efendi	35, 8
Midilli Mevlevihâne Şeyhi Haşim Efendi	30
Sabî Mehmed	47, 4
Abdal Bey	1.000
Süleyman Bey	150
Diğer Biraderi	150
Diğer Şerif Bey	150
Hemşiresi Cevher Hanım	150
Diğer Hemşiresi Güllü Hanım	150
Zevcesi Fatıma Hanım	150
Validesi	150
Tebaasından Mehmed	150
Diğer tebaası	150
Diğer tebaası	150
KAYMAKAMLIK GİDERLERİ TOPLAMI: 649.979 Kuruş 5 Para	

1849 yılı ıslahatlarıyla Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nde başlayan düzenlemeler sürerken, adalarda farklı bir heyecan daha yaşanmaktaydı. Zirâ, Tanzimat döneminin padişahı Sultan Abdülmecid, eyaletin tesisi ve tekamülü aşamalarını kapsayan tarihlerde Rodos dahil önemli Ege Adaları'na seyahat ederek, gelişmeleri yakından takip etmişti. Padişah ziyareti adalarda bilhassa imar faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur.

5- Tanzimat Sürecinde Sultan Abdülmecid'in Rodos Seyahati

II. Mahmud devrinde başlayarak 1839 Tanzimat Fermanı'yla devam eden yapılanma döneminde memleketin sorunlarını yerinde görmek düşüncesini taşıyan Sultan Abdülmecid, diğer bazı önemli mahallere olduğu gibi, Ege Adaları'na da iki defa olmak üzere gezi düzenlemişti. Bu seyahat-

lerden ilki Ege Adaları'nın yeniden yapılanma devresinde kaymakamlık teşkilâtının oluşumundan sonra 1845 yılında[448], diğerini ise eyalet teşkilâtının tamamlanıp Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin yeniden kuruluş tarihinin hemen sonrasına rastlayan 1850 yılında gerçekleştirmişti[449].

Kanunî Sultan Süleyman'ın 1522 Rodos Seferi'nde bu adaya çıkmasından sonra Ege Adaları'na yönelik ilk padişah ziyareti olan 1845 gezisi 17 gün sürmüştür. Bu gezisinde Abdülmecid, İmroz ve Bozcaada'dan geçerek Midilli'ye ulaşmıştır. Adada bulunduğu sürede kaleyi gezip, bazı memurlara rütbeler ihsan eden Sultan, türbe ziyaretlerinden sonra gezisini bitirip, aynı güzergahı takip etmek suretiyle Gelibolu'ya dönmüştü[450].

Bu seyahatin hemen sonrasında 1846'da oldukça geniş kapsamlı bir Rumeli gezisine çıkan padişahın ikinci Ege seyahati 2 Haziran 1850 tarihinde başlamış ve 24 gün sürmüştü. Çırağan Sarayı önünden Taif vapuru ile hareket eden kafilede *Veliahd Aziz* ve *Murad* efendiler, *Serasker Rıza Paşa*, *Ticaret Nazırı İsmail Paşa* ve Rodos'da vakıf eserleri olan *Tophâne Müşiri Ahmed Fethi Paşa*[451] bulunmaktaydı.

Padişahı taşıyan vapur bir müddet Rodos'a bağlı *Astropalya Adası*'na

448 Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, s. 102.

449 Ahmet Lütfî (Efendi), *Tarih*, (Yay: M. Münir Aktepe), İstanbul 1984, IX, s. 30-32; Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 438.

450 Emine Eliboyalı, *II. Mahmud ve Abdülmecid'in Yurt İçi Seyahatleri*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1972, s. 26-39.

451 Döneminin temâyüz etmiş devlet adamlarından olan Rodosizâde Damad Ahmed Fethi Paşa, genç yaşında saraya girmiş, iyi bir eğitim almış, Paris ve Viyana elçiliklerinde, Aydın Müşirliği'nde ve İstanbul'da Meclis-i Ahkam-ı Adliye üyeliği ve Ticaret Nazırlığı gibi önemli hizmetlerde bulunduktan sonra, Tophâne Müşirliği esnasındaki hizmetleri ile ün yapmıştı. Onun zamanında Tophâne fabrikaları kurulmuş, 1853 Kırım Savaşı'nda gerek Osmanlı ve gerekse müttefik orduları için bir haylı cephâne imal edilebilmişti. Padişah Abdülmecid ile çok yakın münasebetleri olmuş, hatta kendisinde göğüs darlığı bulunduğundan, sultanın emri ile Ahmed Fethi Paşa'nın katıldığı toplantılarda tütün içilmesi yasaklanmıştı. Fethi Paşa'nın adı özellikle saray tefrişatı ve merasimlerdeki sarfiyatta etkisi nedeniyle Bezirgan Paşa'ya çıkmıştı. Padişahın kızı Atiye Sultan ile evlenip damad unvanını almış ve bu evliliğinden iki kızı olmuştur. Diğer evliliğinden Besim Bey ve Mahmud (Celaleddin) Bey dünyaya gelmişti. Ahmed Paşa hanımının ölümünde sonra kışlarını Tophâne'de Eski Salıpazarı'ndaki konağında, yazlarını ise Boğaz'daki yalısında geçirmeye başlamıştı. Mübtela olduğu göğüs hastalığından 14 Şubat 1858 tarihinde vefat etmiştir (Ali Rıza, Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, (Yay: F.Ç. Derin), İstanbul 1977, I-II, s. 129-131, 133-134). Paşa'nın Boğaz kıyısında kendi adıyla anılan yalısı günümüze ulaşmıştır. Pembe Yalı olarak da tanınan yalının arkasındaki Kuzguncuk sırtına tırmanan büyük koru ise Fethi Paşa Korusu adıyla halka açık dinlenme alanı haline getirilmiştir (bk. M. Baha Tanman, "Fethi Ahmed Paşa Yalısı", *DİA*, İstanbul 1995, XII, s. 457-458; Murat Belge, *Boğaziçinde Yalılar, İnsanlar*, İstanbul 1997, s. 150-159).

uğramıştır. Bura ahalisi ziyareti büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Astropalyalılar, ziyaretten sonra bundan böyle bu günü şenliklerle kutlayacaklarına dair kaleme aldıkları Rumca yazıları İstanbul'a ulaştırmışlardı. Buradan ayrılan sultan, Rodos'a hareket etmiştir[452].

Padişahın Rodos'a geleceği haber alındıktan sonra başta kale olmak üzere adada hummalı bir tamirat ve inşaat çalışmaları başlatılmıştı[453]. Adada kaldığı müddet içerisinde halkın sorunlarına eğilen padişah, şikayeti olanlarla bizzat ilgilenmiştir. Mesala, adadaki Kirmasdi, Sorani, Apolona ve Tolokoz köyleri padişaha başvurarak, yeni vergi sistemi sonrası tahammüllerinden fazla rüsumla karşılaştıklarını ifade etmişler ve mağduriyetlerinin giderilmesini istemişlerdi. Bu müracaat üzerine oldukça kapsamlı bir malî araştırma yapılmıştır[454].

İstihkamlarıyla meşhur olan Rodos kalesinin tabyalarıyla diğer mahallerini gezerek ilgililerden bilgi alan padişah, Cuma selamlığını da Kanunî hayratı olan ve ziyaretinden kısa süre önce tamir edilen Süleymaniye Camii'nde icra etmiştir[455]. Padişahın adada bulunduğu esnada halk yararına olarak adadaki depolara 20.000 kîle buğday stoklanmıştır[456]. Bu arada Sultanın Akdeniz Adaları'na seyahatini haber alan *Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa* karşılamak için önceden Rodos'a gelmişti. Paşanın bu hareketinden ziyadesiyle memnun kalan sultan, ona imtiyaz nişanı ihsan etmiştir[457].

Padişah, Rodos'ta bulunduğu süre içinde bazı sürgün suçlularını affetmiş[458], Gayrimüslim cemaat yetkililerini kabul ederek bunlara da ihsanda bulunmuştur. Sultanın adayı ziyaretine en fazla Yahudiler sevinmişti. Büyük sevgi gösterisinde bulunan Yahudi cemaati, bütün sinagogların ışıklarını yakıp, şenlikler tertip etmiştir. Daha sonra hahambaşı öncülüğündeki bir Yahudi heyetini de kabul eden Sultan, bunlara 20.000 kuruş bağış yapmıştır. Bu paranın öncelikle eğitim gören öğrencilere dağıtılmasını, artanın da diğer ihtiyaçlara sarfedilmesini tavsiye etmiştir[459].

Padişah ile birlikte adaya gelen ve aslen Rodoslu olan Ahmed Fethi Paşa adada oldukça ihtişamlı bir *saat kulesi* ile bir *muvakkithâne* ve *rüşdi-*

452 BA, İ. DH, nr. 12778; A. AMD, nr. 19/41; Hayreddin, *Vesâik-i Tarihiyye ve Siyasiyye*, İstanbul 1326, s. 27-30, 61-61.

453 Tamirat işleri için 37.900 kuruş bütçe ayrılmış ise de daha fazla harcama yapılmıştır: BA, İ. MVL, nr. 19913; İ. DH, nr. 36382.

454 BA, İ. MVL, nr. 6169; 6566; A. AMD, nr. 29/55.

455 BA, İ. DH, nr. 12627.

456 BA, Yıldız-Resmi Maruzat (Y. A. Res), nr. 19/24.

457 *Mufassal*, İstanbul 1963, VI, s. 3012.

458 BA, İ. MSM, nr. 2489.

459 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 108.

ye mektebi inşasına başlamıştı[460]. Bu saat kulesi ve muvakkithâne kitabesinden anlaşıldığı üzere 1851 yılında hizmete girmiştir[461]. Rüşdiye ise bir sene sonra eğitime açılmıştır[462].

15 Haziran 1850 Cumartesi günü Rodos Limanı'ndan ayrılan padişah ve maiyeti Marmaris'e geçmiştir. Buradan hareketle Sömbeki ve Bodrum kaleleri önünde bir müddet durulmuş ve daha sonra İstanköy[463] ardından Sakız'a[464] çıkan Abdülmecid, kendi adına yapılmış camii ve diğer önemli yerleri ziyaret ederek buradan Çeşme'ye geçmiştir[465]

Padişahın gezisinden sonra da bir takım küçük idarî değişikliklerin yaşandığı Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti, temel karakterini yaklaşık 15 yıl boyunca korumuştu. Ancak, Osmanlı Devleti'nin genelinde Tanzimat sürecinden itibaren uygulanmaya çalışılan yönetim tarzının değişen siyasî, coğrafî ve ticarî şartlar karşısında yetersiz kalması ve bütün bunlar üzerine Avrupa Devletleri'nin baskılarının eklenmesi, devlet ricalini yeni arayışlara itmiştir[466]. Şüphesiz bu yeni dönem reformlarndan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti de önemli oranda etkilenmiştir.

II-CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD VİLÂYETİ'NİN TEŞKİLİ ve RODOS ile BAĞLI ADALARIN İDARÎ KURUMLARI TEŞKİLÂTI

A-1864 ve 1867 Nizamnâmeleri'ne Göre Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti ve Rodos

1- Nizamnâmeler Uyarınca Yeni Vilâyet Merkezi, Oluşan Mülkî Yapı ve Rodos

Tanzimat'ın ilanından, 1864 yılında gerçekleştirilecek olan vilâyet idaresi ıslahâtına kadar geçen dönemde şehir yaşantısına dâir öngörülen

460 BA, İ. DH, nr. 20300.

461 Çam, *Yunanistan'daki* ..., s. 279-280.

462 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 68-69.

463 BA, A. AMD, nr. 20/8.

464 Osmanlı Donanması'na buharlı gemilerin katılmasından sonra teknik elemanlara olan ihtiyaç artmıştı. Bu hususta mühendishânenin yetersiz kalması üzerine 1848 yılında ilk özel Bahriye Mektebi'nin açılmasına izin verilmişti. 1848 yılında Ali Çelebizâde Mehmed Efendi isimli bir zat Türk ve Rum gençlerini eğitmeye başlamıştır. Mektep, Sakızlı olan Mehmed Efendi'nin adaya dönme zorunluluğu yüzünden kapanmıştı. Padişahın Sakız'ı ziyaretinde bu husus tekrar gündeme getirilmiş ve padişah irâdesi ile Sakız'da mektep açılması uygun bulunmuştur (bk. Ali İhsan Gencer, "Sakız Adasında Açılan Özel Bahriye Mektebi", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 71-77).

465 Ahmet Lutfî (Efendi), *Tarihi*, IX, s. 30-32; Eliboyalı, *II. Mahmud ve* ..., s. 48-50.

466 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 249-253.

yenilikler imparatorluğun tamamında arzu edilen seviyeye ulaştırılamamıştı. Bu durum çeşitli tepkilere neden olmuştur. Ayrıca Avrupa Devletleri'nin yeniliklerin yeterince uygulanmadığı gerekçesiyle sürekli müdahaleleri, 1853 Kırım Harbi bitiminde 1856'da Islahat Fermanı'nın ilanı sonucunu getirmişti. Esasta Tanzimat'la uygulanmak istenen ana ilkeleri içeren bu fermanın yürürlüğe girmesi de müdahaleleri önleyememiştir. Bu arada bazı bölgelerde hoşnutsuzluk ve isyanlar baş göstermişti. Rumeli ve Lübnan'da ortaya çıkan karışıklıklar ve Avrupa Devletleri'nin olaya karışmaları, Osmanlı ricalini bütün ülkeyi kapsayan yeni bir ıslahat yapmaya yöneltmiştir. Nitekim, Ali ve Fuat paşaların girişimleriyle hazırlanan yeni *Vilâyet Nizamnâmesi* 8 Kasım 1864 tarihinde ilan edilmiştir[467].

Fransız yönetim örgütlenmesini (departmanları) örnek alan 1864 Nizamnâmesi ile her şeyden önce idarî taksimat alanında değişikliğe gidilmiş, en büyük yönetim birimi *eyalet* yerine *vilâyet* olarak belirlenmiştir[468]. Bu nizamnâmeden bir müddet sonra *Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa* görevden ayrılmış ve 1867 yılı şubatında beşinci defa olarak Ali Paşa sadrazam olmuştu. Ali Paşa, idarî reformları sürdürmüş ve 1867 tarihinde kapsamlı bir vilâyet düzenlemesi yapılmıştır. Bu nizamnâme çok fazla yenilik taşıyan bir metin olmayıp, 1864 düzenlemesinin tekrar bütün imparatorluğu kapsayacak bir biçimde uygulanmasını amaç edinmekteydi. Bu dönemde ayrıca daha çok meclislerin yapılanması ve 1864 Nizamnâmesi'nin daha belirgin hale getirilmesiyle ilgili olan 22 Ocak 1871 tarihli *İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnâmesi* neşredilmiştir[469]. Son nizamnâme, imparatorluğun dağılışına kadar yürürlüğünü muhafaza etmiştir[470].

Bahsi geçen düzenlemelerle şekillendirilen Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vi-

467 1864 Nizamnâmesi için bk. *Düstur*, Birinci Tertib, I, İstanbul, s. 608-624. Değerlendirme için ayrıca bk. M. Reşat Yıldırım, *1864 Vilâyet Nizamnâmesi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi), İstanbul 1977, s. 3-50.

468 Mustafa Şeref, *Hukuk-ı İdare-i Vilayet*, İstanbul 1329, s. 38 vd.; Atıf Bayındır, "Türkiyede Vilayet İdaresinin Geçirdiği Safahat", *İdare Dergisi*, 170, İstanbul 1944, s. 48-75; Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul 1986, s. 79.

469 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, İstanbul 1982, I-III, s. 143-148; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (VI): 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Eylül 1996, V/5, s. 89-103; A. mlf, "Yerel Yönetim Metinleri (VII): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", ", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Kasım 1996, V/6, s. 89-99; İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlementosunun Yapısında Eyâlet İdare Meclislerinin Etkisi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler-I*, Ankara 2004[2] , s. 233-239.

470 Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları*, İstanbul 19663, II, s. 697-715; Çadırcı, "Türkiye'de Kaza ...,s. 253 ; Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler*, Ankara 2002, XIII, s. 570-576.

lâyeti'nin mülkî yapısında ilk dönemde çok büyük bir farklılık göze çarpmamaktadır. 1864 Nizamnâmesi'nin ilanından sonraki vilâyet teşkilâtında dikkati çeken tek ayrıntı, idarî bakımdan değil ise de, coğrafî anlamda İstanbul civarındaki bazı adalar ile kazaların Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti sınırları içerisinde mütalaa edilmiş olmasıdır. 1864 ıslahatına göre vilâyet merkezi Midilli ile birlikte Bozcaada, Sakız, Rodos, Limni, İstanköy ve Kıbrıs livalarından ayrı olarak Kartal, Beğkoz, Şile ve Gekboza kazaları ile Heybeliada, Büyükada ve Terkos adalarının, idarî sorumluluğu *Zabtiye Nezâreti*'nde bulunmak şartıyla, vilâyet sınırlarında gösterildiği anlaşılmaktadır[471].

1864 Nizamnâmesi ile şeklen bazı değişikliklere uğrayan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde esas düzenlemeye 1867 sonrasında gidilmiştir. Bilhassa yönetime Tanzimat'ın önemli simalarından olup, daha önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti valiliği deneyimi bulunan[472] Asâkir-i Bahriye-i Şâhâne Müşiranı'ndan Kayserili Ahmed Paşa'nın getirilmesiyle[473], vilâyetin mülkî ve malî hususlarında değişiklik öngören kapsamlı bir program uygulamaya konulmuştur. Kısa sürede de başarıya ulaşan programa göre; ilk olarak vilâyet merkezi değişikliğine gidilmiş ve 1841 yılından itibaren Hüdavendigar Eyaleti sınırlarında yer alan *Biga Sancağı*[474] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti bünyesine alınmıştır[475].

Devletin savunma hattını Çanakkale Boğazı'na çekme stratejisinden olarak[476] Biga Sancağı'nın merkezi *Kal'a-i Sultaniye* de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin yeni merkezi olarak belirlenmiştir (2 Haziran 1867). Meclis müzakerelerinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin dağınık coğrafyası dikkate alınmış, hangi ada merkez seçilse haberleşme ve muamelelerde zorluk yaşandığı dile getirilmişti. Bu nedenle İstanbul yolu üzerinde yer alan Kal'a-i Sultaniye'nin merkez olarak seçiminin yararı vurgulanmıştı[477]. Vilâyetin diğer sancaklarını Rodos, Sakız ve Midilli oluşturmaktaydı. Bu arada Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin temel unsurlarından biri olan Kıbrıs'ın ilk uygulamada vilâyet sınırları dışında bırakıldığı anlaşılmakta-

471 *SDAO*, Sene 1283, s. 160. Bu dönemde vilâyet bünyesine alınan Marmara Adaları'nın idaresi için müdür olarak Divân-ı Zabtiye azaları arasından, liyakatli olan birinin atandığı anlaşılmaktadır: BA, İ. DH, nr. 40663.

472 BA, *MD*, nr. 260, s. 177/619; Şurâ- yı Devlet Evrakı (ŞD), nr. 2350/19, Lef 15; *SDAO*, Sene 1273, s. 63.

473 BA, *MD*, nr. 262, s. 221/784.

474 Birken, *Die Provinzen des Osmanischen* ..., s. 103.

475Andreas David Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (Çev: G. Songu-Habermann), İstanbul 1999, I-II, s. 186-187.

476 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 370.

477 BA, İ. MSM, nr. 5692.

dır[478]. 1867 düzenlemesi uyarınca Ahmed Paşa'nın görüşleri de alınarak teşekkül eden vilâyetin bağlı kazaları aşağıda gösterildiği gibi oluşmuştur[479]:

TABLO-7
1867 VİLÂYET NİZAMNÂMESİ'NE GÖRE
CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFÎD VİLÂYETİ'NİN MÜLKÎ TAKSİMATI

BİGA SANCAĞI	RODOS SANCAĞI
Kal'a-i Sultaniye (Merkez)	Kastello Nahiyesi (Rodos'ta)
Lapseki Nahiyesi	Marmaris Nahiyesi
Biga	Meis
Ezine	İstanköy
Ayvacık	Kalimnoz
Çal	Leryoz
Dimetoka	Batnoz
Bayramiç	Karpot
Kumkal'a	Sömbeki
Bozcaada Nahiyesi	Herkit
İmroz Nahiyesi	İlyaki
Semadirek Nahiyesi	İncirli
Limni Nahiyesi	Kaşot
	Kerpe
	Astropalya
MİDİLLİ SANCAĞI	**SAKIZ SANCAĞI**
Midilli	Sakız
Molova Nahiyesi	İpsara
Kalonya	
TOPLAM: 4 SANCAK	

Ahmed Paşa, yeni teşkilâtı uygulamak üzere yetkisi dahilindeki bütün ada ve kazalara bizzat giderek programı ilgililere ve halka anlatmıştır[480]. Bu arada Biga'da toplanan vilâyet umumî meclisi oturumunda alınan bir karar gereği, nizamnâmenin Rumca'ya çevrilip dağıtılması uygun bulunmuştu[481]. Ahmed Paşa yaptığı temaslarda edindiği intibaları, 1867 düzenlemesi çerçevesinde değerlendirmiş ve vilâyette bundan sonra gerçekleştirmeyi düşündüğü ıslahatlara dair oldukça bir kapsamlı bir rapor kaleme almıştır. Paşanın raporu önemine binaen derhal görüşülmek üzere Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Babıâli, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin demografik yapısından dolayı dış etkilere açık bulunması yüzünden, gündeme getirilen ıslahatların bir an önce yapılması taraftarıydı. Ayrıca,

478 Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın ..., s. 79; Mordtmann, *Aynı eser*, s. 187.
479 *SDAO*, Sene 1285, s. 100; Sene 1289, s. 176; *CBSS*, Sene 1290, s. 46-90.
480 BA, İ. MVL, nr. 26237; İ. DH, nr. 40941; 41044; 41125; 41127; 41278; 41293; Şurâ-yı Devlet Evrakı (ŞD), nr. 2339/71; İ. MM, nr. 1502; 5089; İrâde-Şurâ-yı Devlet (İ. ŞD), nr. 18/752; *AD*, nr. 861, s. 98, 103; A. MKT. MHM, nr. 394/14.
481 BA, *AD*, nr. 859, s. 54.

ileride ortaya çıkabilecek vahim sonuçların önlenmesinde ve buralar halkının refahının sağlamasında Ahmed Paşa'nın görüşlerinin yararına inanılmaktaydı.

Vilâyetteki ıslahat uygulamalarında tecrübe sahibi olan *Tuna Valisi Midhat Paşa*'nın da tesadüfen hazır bulunduğu bir alt komisyona havale edilen rapor, burada madde madde müzakere edilmiştir. Ahmed Paşa raporunda güvenlik, ulaşım ve bayındırlık hizmetleri gibi hususlarda yapılması gerekenleri ayrıntısıyla ortaya koymuştu. Ayrıca, vilâyetin sınırlarında bazı yeni ayarlamaları de gündeme getirerek, 1867 düzenlemesiyle vilâyet sınırları dışında bırakılan Kıbrıs'ın eskiden beri farklı bir yapıda da olsa eyalet bünyesinde yer aldığını, adanın başka bir mahalle bağlanmasının uygun düşmeyeceğini bildirmiş ve tekrar mülkî yapı içerisine alınmasını istemiştir. Bu görüş meclisce de uygun bulunarak, 9 Şubat 1868 tarihli irâde uyarınca Kıbrıs, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti sınırlarına dahil olunmuştur[482].

2- 1867 Sonrası Vilâyet İdarî Yapısını Islah Girişimleri ve Rodos ile Bağlı Adaların Durumu

1867 düzenlemesine göre oluşturulan Kal'a-i Sultaniye merkezli vilâyette ilk dönem itibariyle 8 kaymakamlık ile bunlara bağlı 23 nahiye teşkil edilmişti. Kaymakamlıklar nüfuslarına göre sınıflandırılmıştı. Vilâyet genelindeki İstanköy, Limni ve Bozcaada kaymakamlıkları birinci sınıf, Biga ve Ezine kazaları ile Kaşot ve Sömbeki adaları ikinci sınıf, Molova da üçüncü sınıf itibar edilerek atamalar yapılmıştı. Nahiyelerin de teşkilâtı üç sınıf üzerinden oluşturulmuştu[483].

Kayserili Ahmed Paşa'nın valiliği döneminin en önemli uygulamalarından bir diğeri ise, 1782'deI. Abdülhamid saltanatında da gündeme getirilmiş olan vilâyet bünyesinde veya dışında yer alan ada, adacık ve kayalıkların genel bir envanterinin çıkarılmasıydı. Islahatların daha planlı bir şekilde yürütebilmesi için Anadolu sahilleri boyunca yer alan ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valiliği dışında çeşitli şekillerde tasarruf edilen adaların tespit edilmesini raporunda konu eden Ahmed Paşa, *Aydın Vilâyeti* sınırları içerisindeki *Menteşe Sancağı*'nın tamamının, eğer mümkün değil ise sahildeki kazalarının eskiden beri olan sıkı münasebetleri dikkate alınarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bağlanmasını istemişti. Böyle bir uygulamanın

482 Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Kayserili Ahmed Paşa'nın 11 Ramazan 1284/ 6 Ocak 1868 tarihini taşıyan ve Meclis-i Vâlâ'dan 9 Şevval 1284/ 3 Şubat 1868'de şerh olunan layihası ile 15 Şevval 1284/ 9 Şubat 1868 tarihli irâde: BA, İ. MVL, nr. 26237.

483 BA, İ. MVL, nr. 26066.

hem güvenlik ve hem de malî açıdan devlete yarar sağlayacağını da öne sürmüştür. Ahmed Paşa'ya göre, Menteşe Sancağı'nın üçte birini oluşturan denize kıyı sınırları, sahilden 60-70 mil içeri girmek suretiyle zaten bir ada görünümünü taşımaktaydı. Bahsi geçen sancağın sahil hattı boyunca ufak ve meskûn olmayan adaların bulunduğunu hatırlatan paşa, bu küçük adaların bazılarının buralar ahalisi tarafından satılmak suretiyle haksız yere tasarruf edildiğini ifade etmiştir.

Ahmed Paşa, Rodos ile ona bağlı İstanköy, Kalimnoz, Leryoz, Batmoz, Sömbeki, İlyaki, İncirli ve Karpot adalarının sahil ile uzaklıklarının 5 ila 18-20 mil arasında değiştiğini, bu durumun karşıdaki Menteşe sahillerinin güvenliği açısından önem taşıdığını, zirâ, Menteşe Sancağı boyunca sahilde 100 saatlik bir mesafe içerisinde yer alan bir çok limanın hırsız ve kaçakçılar için elverişli şartları taşıdığını ifade etmiştir. Adalıların *vahşî* tabiatları gereği rahat durmayıp bazen kayık ile denizde ve bazen de bu sahiller kazalarında hırsızlık yaptıklarını hatırlatan vali, aradaki düşmanlığın arttığını, hatta ara sıra tartışmaların dahi yaşandığını bildirmişti. Paşaya göre, şayet Menteşe Sancağı, Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne verilirse iki taraf ahalisi aynı idarî yapı içerisinde yer alacaklarından birbirlerine taarruzdan çekineceklerdi. Her ne kadar bu sancak İzmir'e yakın gibi görünüyorsa da, bura ile karadan mesafenin 50 saat ve denizden ise hiç bir irtibatın olmadığını, telgraf hattı itibariyle de İzmir ile Kal'a-i Sultaniye'nin hiçbir farkının bulunmadığını, hatta konulacak posta vapurları sayesinde merkez vilâyet ile buraların rahatlıkla haberleşmesinin mümkün olabileceğini raporuna eklemiştir. Paşa ayrıca, Menteşe Sancağı'nın merkezi olan Muğla'nın sahile 8 saat mesafesinin bulunduğunun da dikkate alınmasını istemiştir. Bundan başka *Yanya Vilâyeti*'nde olduğu gibi Menteşe Sancağı'nın yerli Müslüman ahalisinden oluşturulacak askerî kuvvetin, adalarda ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarında kullanılabileceğini, sahil boyunca bilhassa *Mekri* ve *Köyceğiz* ormanlarından kaçak kesilen ağaçların hem hazineye verdiği ekonomik zararı, hem de Kaşot, Meis ve Sömbeki gibi adalarda Yunanistan için kaçak gemi yapımında kullanılmasının önüne geçilebilmesi için denizden kontrol gerektiğinden, sancağın vilâyete bağlanmasında bu yönlerin de dikkate alınmasını talep etmiştir.

Ahmed Paşa'nın teklifleri mecliste kısmen kabul görmüştür. Keyfiyetin öncelikle İzmir Vilâyeti'ne yazılması ve eğer bir mahzuru yoksa, hiç olmazsa Mekri ve Bodrum kazalarının Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bağlanması düşünülmüştü[484].

484 BA, İ. MVL, nr. 26237.

Ahmed Paşa'nın Anadolu sahillerindeki adaları gündeme getirmesi ve konunun mecliste müzakeresinden sonra Aydın ve Konya vilâyetlerine adaların listesi gönderilerek mütalaaları istenmiştir. Bu hususta Aydın Vilâyeti İdare Meclisi'nce cevaben kaleme alınan mazbatada, Aydın Vilâyeti sahillerinde gelirleri belirlenmiş olarak tasarruf edilen toplam 37 adet ada olduğu, bunların coğrafi konum ve yakınlıkları cihetiyle İzmir sahillerinde bulundukları, dolayısıyla eskisi gibi Aydın Vilâyeti'nden idarelerinin yerinde olacağı ifade edilmiştir. Ancak, bu adalardan Menteşe Sancağı'na bağlı Milas ve Bodrum kazaları sahillerinde yer alan 26 adedinin kuvvetli bir delile dayanmamakla beraber Sisam, Sömbeki ve Kalimnoz adaları ahalisince kullanıldığı, vilâyetin kontrolünde olmadıkları, bu adaların bazılarından çok az miktarda vergi alınabildiği halde, çoğunun hiçbir şey vermedikleri vurgulanmıştır. Bu küçük adaların ticarî münasebetlerini bahsi geçen büyük adalarla yürüttükleri, bunların mevki olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti dahilindeki Rodos'a bağlı Marmaris Nahiyesi ile Menteşe dahilinde yer alan *Tarahya Nahiyesi* ile 6 saat yakınlıkta bulunan *Gökabad Nahiyesi* arasındaki sahilde yer aldıklarından ve Muğla'ya Rodos'tan daha yakın olmaları hasebiyle, Menteşe'ye ilhaklarının daha yerinde bir karar olacağı öne sürülmüştür. Aydın Meclisi'nin görüşüne göre, gerek mevkiî ve gerekse inzibatın daha kolay sağlanabilmesi noktasından Marmaris ile yukarıda tarifi yapılan ve ilişkide bulunduğu alanın birleştirilmesi, bir kaymakam idaresinde teşkîlatlandırılıp Menteşe Sancağı'na bağlanması, *Milas* ve *Bodrum* kasabalarına bağlı adaların ise Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne dahil edilmesi ve son olarak İzmir sahilindeki adaların yine Aydın sınırlarında kalması en yararlı çözümdü.

Osmanlı Hükûmeti, yukarıda bahsi geçen 26 adanın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne ilhakı için vilâyetçe öne sürülen, bu adaları tasarruf edenlerin yine ada ahalisi olmaları ve denetimsizlik ile yetkisizlik yüzünden bunların idarî bakımdan ıslah edilemediği gerekçesini haklı bulmuştur. Konunun bir de Aydın Vilâyeti'nden ayrıca sorulmasına ve işin ekonomik boyutunun da Mâliye Nezâreti'nden öğrenilerek bir neticeye varılmasına karar verilmiştir[485].

İlgili evrak bir de Şurâ-yı Devlet'te ele alınmış ve Bodrum ile Mekri kazalarının Cezâyir-i Bahri Sefîd Vilâyeti'ne bağlanması, başta ulaşım olmak üzere öne sürülen çeşitli mahzurlar çerçevesinde uygun bulunmamıştır. Karar verilirken bilhassa Muğla Kazası'nın idarî durumu dikkate alınmıştı[486].

485 BA, *AD*, nr. 860, s. 119-120, 129.
486 BA, A. MKT. MHM, nr. 407/46.

Konya Vilâyeti sınırları içindeki *Teke Sancağı* sahilinde bulunan 10 adet meskûn adanın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti içerisine alınmasında ise hiçbir sorun yaşanmamıştır. Zirâ, Konya Valiliği konu ile ilgili mütalaasında, diğer adalardaki başarılı ıslahat programının buralarda da tatbikinde her yönüyle yarar görüldüğünü belirtmiştir. Bu cevap üzerine gereği başta mâliye olmak üzere ilgili birimlere havale edilmiştir (1869)[487].

Bu dönemde alınan önemli kararlardan biri de uzun yıllar Rodos'la idarî birlik içinde bulunan Marmaris'in bu yapıdan çıkarılması olmuştur. Nitekim, yeni düzenleme ile Marmaris müstakil bir kaymakamlık haline getirilmiştir. Böyle bir kararın alınmasında Aydın Vilâyeti'nden gelen mütalaa etkili olmuştu. Marmaris'in Menteşe Sancağı'nın kıyısında ona yakın bir vaziyette bulunması hasebiyle önce Tarahya Müdürlüğü'nün Datca Müdürlüğü'ne tahvili ve sonra hepsinin birleştirilerek oluşturulacak Marmaris Kaymakamlığı idaresinde Menteşe Sancağı'na ilhakı yerinde bulunmuştur. Keyfiyet Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne 23 Eylül 1869 tarihiyle tebliğ edilmiştir[488].

Ahmed Paşa'nın girişimleri neticesi vilâyet dahilinde yer alan Biga, Midilli, İstanköy ve Rodos sancaklarına bağlı adaların isimleri ve vilâyet merkezi Kal'a-i Sultaniye ile birbirlerine olan mesafelerini gösteren bir liste hazırlanmıştır. Listede durumları daha önceden belirlenmiş olan Rodos, Kalimnoz, Leryoz, Batmoz, Karpot, Meis, Sömbeki, Herkit, İncirli, İlyaki, Kerpe, Kaşot, Astropalya, Bozcaada, Limni, Midilli, Sakız, İstanköy, İpsara, İmroz, Semadirek Yunda ve Bozbaba adalarından ayrı olarak toplam 115 adet adanın konumları kayda geçirilmiştir. Buna göre, Biga Sancağı sınırlarında toplam 7 ada yer alırken, Midilli Sancağı'nda 6, Sakız Sancağı'nda 7, İstanköy Sancağı'nda 81 ve son olarak Rodos Sancağı yetkisi dahilinde toplam 37 ada bulunmaktaydı[489]. Bu dönemde kaymakamlıklarda, büyüklük, nüfus ve gelirlerin dikkate alınmasıyla olusşturulan birinci, ikinci ve üçüncü sınıf idarî ayrım sürmekteydi. Vilâyette, buna benzer idarî değişikliklere ihtiyaç duyuldukça gidilmiştir[490].

487 BA, *AD*, nr. 860, s. 152.

488 BA, *AD*, nr. 860, s. 118.

489 BA, ŞD, nr. 2339/64.

490 Nitekim, adaların coğrafi konumları dikkate alınmak suretiyle teşkilâtlanmasından sonra, Sakız Sancağı'nın yetki alanında bırakılan *Taşçiftliği Adası*'nın İstanköy'e bağlanması yönünde müracaat olmuştur. Durum Vali Ahmed Paşa'dan sorulmuştur. Paşa, buranın Sakız'a 10 mil, İstanköy'e ise 110 mil mesafede olduğunu belirterek, olumsuz görüş beyan etmiştir (BA, ŞD, nr. 2340/2). Bu arada Gelibolu Sancağı dahilinde bulunan Eceabad Nahiyesi'nin idarî pozisyonu, Ahmed Paşa'nın isteği doğrultusunda yeniden ele alınmıştır. Paşa yukarıda bahsi geçen raporunda 10-15 köyden oluşan Eceabad'ın Kilidülbahr, Seddülbahr ve Maydos kalelerini sınırlarında

1872 senesinde Rodos'a bağlı Kaşot'un, yakınlığı sebebiyle Girit'e bağlanması hususu bir kez daha gündeme gelmiştir. Buna dair vilâyetten gelen mütalaada, daimî surette Rodos ile irtibatlı olan bu adanan hususî bir idareye sahip Girit'e bağlanmasının Kaşot'un da bu özel idare kapsamındaymış gibi algılanabileceği, hatta bunu gören diğer bazı adaların da bu talepte bulunabileceği ihtimaliyle, reddinin uygun olacağı bildirilmişti[491].

Bu arada vilâyet teşkilâtının ilk oluşumu sırasında gündeme gelen Zabtiye Nezâreti tarafından idare edilip, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd bünyesinde gösterilen yerlerin kapsamının daha da genişletilmekle[492] birlikte, bu kazaların daha sonra vilâyet sınırlarından çıkarılarak, doğrudan nezâret eliyle idaresi uygun bulunmuştur (1875-76)[493]. 1864 düzenlemisinden itibaren vilâyet sınırlarında gösterilen Marmara Adaları ise meclis kararıyla doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır[494].

B- Meşrutiyet Dönemlerinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti ve Rodos

1- Kanun-ı Esasî'nin İlanı Sonrası Vilâyetin Durumu ve Rodos

a- 1877'de Vilâyet Merkezi'nin Rodos'a Nakli ve Mülkî Düzenlemeler

1871 vilâyet düzenlemesi sürecinde Osmanlı Devleti'nin gündemini önce Yemen (1870-1873) ardından Hersek olayları (1875-76) meşgul etmişti[495]. Bosna-Hersek hadisesi, bölgede menfaatleri olan Avusturya-Ma-

bulundurduğu gibi vilâyet merkezi olan Kal'a-i Sultaniye'nin tam karşısına düştüğünü ve ahalisinin de her türlü muamelelerini Çanakkale'den yürüttüklerini ifade ederek, bu nahiyenin Kal'a-i Sultaniye'ye bağlanmasını teklif etmiştir. Mecliste yapılan görüşmede, Eceabad'ın adeta Kal'a-i Sultaniye'nin bir mahallesi gibi olduğundan ilhakın yarar getireceği hükmü verilmiş ve 1868'te keyfiyetin ilgili makamlara iletilmesi istenmiştir (İ. MVL, nr. 26237). Yapılan çalışma sonucu Eceabad, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti sınırlarına alınarak teşkilâtı tamamlanmıştır (*AD*, nr. 860, s. 127). Aynı şekilde Vali Ahmed Paşa'nın tabebi üzerine muamelelerin sağlıklı yürümesi maksadıyla vilâyet merkezi veya sancaklara uzaklıkları dikkate alınarak Lapseki'de kaymakamlık, Kaşot ve Sömbeki adalarında ise müdürlük teşkilâtının kurulması 29 Şubat 1868 tarihli irâde ile uygun bulunmuştur: İ. MVL, nr. 26291.

491 BA, ŞD, nr. 2341/27.

492 Resmî kayıtlarda Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti sınırlarına Şile, Beykoz, Kartal ve Gebze'den sonra Kocaeli Sancağı bünyesindeki kazaların da ilave edildiği anlaşılmaktadır (bk. *SDAO*, Sene 1289, s. 247; Sene 1290, s. 245, sene 1291, s. 249; Sene 1292. s. 247).

493 *SDAO*, Sene 1293, s. 226-227.

494 BA, İ. DH, nr. 38219.

495 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 2000 , s. 241-273.

caristan ve Rusya'yı harekete geçirmiştir. Meydana gelen olumsuz gelişmeler üzerine Sadrazam Mahmud Nedim Paşa kabinesi ortamı yatıştırmak maksadıyla ilk olarak 11 Aralık 1875 tarihini taşıyan bir Adalet Fermanı çıkarmıştı. Bu fermanda, 1856 Islahât Fermanı geleneğine uygun bir tarzda adlî, mülkî ve malî alanlarda düzenlemeler öngörülmüştür. Sadrazam ayrıca reform tedbirlerinin yürürlüğe konulması için geniş yetkilerle donatılmış bir Meclis-i İcraat'ın kurulmasını da sağlamıştı. Ancak, bu tür tedbirler yabancı müdahalesini engellemeye yetmemiştir. Baskıları azaltmak üzere Osmanlı Hâriciye Nezâreti kanalıyla bir *İdare-i Nevahi Nizamnâmesi* hazırlanarak, 5 Nisan 1876 tarihi itibariyle yürürlük kazanmıştır. Osmanlı devlet ricalince pek benimsenmemiş olan bu nizamnâmenin uygulanması Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretten çekilmesiyle ertelenmiştir. Daha sonra bir sefer de Osmanlı parlamentosunda ele alınan nizamnâme görüşmeleri sırasında padişahın meclisin kapatılmasıyla resmiyet kazanamamıştır[496]. Bu teşebbüsten sonra vilâyet idaresinde bilhassa nahiye ve köylerle ilgili esaslı düzenlemenin 21 Şubat 1876 tarihli *İdare-i Umumiye-i Vilâyat Hakkında Talimat*'la düzenlendiği görülmektedir [497].

23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyetin ilanı ile *Kanun-ı Esasî* yürürlük kazanmış ve diğer bütün vilâyetler ile birlikte Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin de idarî manada yeni baştan ele alınması gündeme gelmiştir[498]. Özellikle, vilâyetin karar merkezi 1877 yılı itibariyle tekrar Rodos olurken[499], valiliğe de Rum cemaati önde gelenlerinden[500] Mekteb-i Sultâni Nâzırı[501] *Vezir Sava Paşa* atanmıştır (1877)[502]. Sava Paşa'dan hemen son-

496 Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 102-03; A. mlf, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, I, s. 321-322.

497 Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi...*, s. 21-22.

498 Hans-Jürgen Kornrumpf, *Die Territorial Verwaltung im Östlichen Teil der Europäischen Türkei Vom Berliner Kongress (1878) Bis Zu Den Balkanrriegen (1912/13) Nach Amtlichen Osmanischen Veröffent-Lichungen*, München 1983, s. 91, 137. 208, 218, 224. Kanun-ı Esasî'nin ilanını müteakip Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti bünyesindeki adalar yöneticileri ve halkının imzalarıyla İstanbul'a tebrik yazıları gönderilmişti: BA, YEE, nr. 69/36.

499 BA, İ. DH, nr. 60661.

500 BA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. Mtv), nr. 303/28; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988[3], VIII, s. 34.

501 *Namık Kemalin Hususi Mektupları (Midilli Mektupları-I)*, (Yay: F. Abdullah Tansel), Ankara 1969, II, s. 7.

502 BA, İ. DH, nr. 61855; *SDAO*, Sene 1295, s. 350. Asıl mesleği hekimlik olan Sava Efendi (Paşa), 1863-64 yılında devlet ricalinin takdirini kazanarak *Zabtiye Hekimliği*'ne atanmıştı. 1865 yılında İstanbul'da ortaya çıkan büyük kolera salgınında Fuad Paşa'nın emri ile Zabtiye Nezâreti emrinde oluşturulan hekimler komisyonunda başkan yardımcısı oldu. İstanbul'da 30.000 ölüme neden olduğu söylenen salgında gösterdiği yararlık üzerine İran Sefareti Hekimliği'ne getirilmiştir. Sava Efendi'nin

ra yönetime eski mâliye nazırlarından olup, bu dönemde Başvekaletlikden azledilen *Mehmed Sâdık Paşa* getirilmiştir (12 Haziran 1878)[503].

Vilâyet merkezi olarak Rodos belirlenince, Kal'a-i Sultaniye *İstanbul Şehremâneti*'ne bağlanmıştı[504]. Daha sonra Biga müstakil bir sancak haline getirilmiş, Kıbrıs ise tekrar vilâyet bünyesine alınmıştır[505]. Biga'nın İstanbul'a bağlanarak seçmenlerinin ayrılması, Meclis-i Mebusan'a Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden gönderilen beş mebusun dörde indirilmesini gerektirmişti. Vali, durumu merkeze ileterek, eksilecek bu bir mebusun Müslümanlar'dan mı yoksa Hıristiyanlar'dan mı olması kararında tartışma çıkmasının kaçınılmaz olduğunu, bunu önlemek için Biga seçmenleri oyunun vilâyetle birlikte sayılmasını talep etmişti. Valinin isteği uygun bulunmuş, sadece seçmen irâdesi olarak Biga'nın vilâyetle irtibatı bir süre daha devam etmiştir[506].

1877 düzenlemesiyle vilâyette, merkez Rodos Sancağı'ndan başka Midilli, Sakız, İstanköy, Kıbrıs sancakları ile bağlı kaza ve nahiyeleri yer almaktaydı. Rodos Sancağı, Kastelloz Nahiyesi (Rodos'ta), Sömbeki Kazası'na bağlı Herkit ve İlyaki nahiyeleri, Kaşot Kazası'na bağlı Kerpe Nahiyesi ile Meis Kazası'ndan oluşmaktaydı. Toplam olarak vilâyette 5 sancak, 17 kaza ve 14 nahiyeye bağlı 222 karye mevcuttu[507].

Bu arada Mehmed Sâdık Paşa'nın valiliği sırasında, yapılan anlaşma

1867 yılında Girit'in İsfakya Mutasarrıflığı'na paşa unvanıyla atanmasına irâde çıkmıştır. 7 Haziran 1874'te Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ne müdür olmuştur (bk. Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar...*, s. 125-128).

503 BA, ŞD, nr. 2342/16; İ. ŞD, nr. 2001; İ. MM, nr. 2885. Vilâyette ıslahatlarıyla önplana çıkan bir diğer yönetici olan Mehmed Sâdık Paşa'nin ilk memuriyeti Bayındır Kazası Müdürlüğü olmuştu. Ağabeyinin Midilli'ye sürülmesinden sonra İzmir'e yerleşip, buranın gümrüğünde görev almıştır. Fuad Paşa'nın tavsiyesi ile İstanbul'a geldi. Paşanın yardımı ile Babıâli Tercüme Odası'nda görev almıştır. Çeşitli memuriyetlerden sonra 18 Nisan 1878'de Nafia Nazırlığı uhdesinde kalmak üzere başvekilliğe getirilmiştir. Kırk gün sonra azledilerek Suriye Valiliği'ne gönderilmek istenmiş ise de kabul etmemiştir. İstanbul'dan uzaklaştırılmak için üç gün sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valiliği'ne atanmıştır. Rodos ve Sakız adalarında görev yaptıktan sonra 16 Nisan 1881'de istifa etmiş ise de kabul edilmemiş ve 5 Haziran 1881'de azledilip, Limni'de oturması emredilmiştir (bk. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 19552, I, s. 739-809; *Mufassal*, VI, s. 3428-3429). Mehmed Sâdık Paşa, Mâliye Nâzırlığı esnasında bir bankerle kurduğu şirket ve borsa oyunları ile yaptığı servetle tanınmıştı. Ali Suavi hadisesi sonrası İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne gönderildiği kaydedilmektedir (Ali Rıza, Mehmed Galib, *Geçen Asırda ...*, s. 158-160; Pakalın, *Tanzimatın Maliye Nazırları*, İstanbul 1940, II, s. 156).

504 BA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT), nr. 1330/78; 1322/32.

505 Birken, *Die Provinzen des Osmanischen ...*, s. 103.

506 BA, DH. MKT, nr. 1322/32.

507 *SDAO*, Sene 1295, s. 350-351.

ile 1878'de İngiltere'ye devredilen Kıbrıs, vilâyet yapısının dışına çıkarılmıştır. Kıbrıs'ın ayrılmasından sonra[508] vilâyette ilk dikkati çeken, İstanköy'ün sancak statüsüne son verilerek Sakız'a bağlanması ve bağlı kazalarının Sakız ile Rodos arasında paylaştırılmasıdır[509]. Kanun-ı Esasî'nin ilanını müteakip yapılan düzenlemeler neticesi 1878 yılı itibariyle Rodos merkezli vilâyetin mülkî yapısı aşağıdaki gibi oluşmuştu[510]:

TABLO-8
CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLÂYETİ'NİN MÜLKÎ YAPISI
(1878 Yılı)

RODOS SANCAĞI	SAKIZ SANCAĞI
Kastelloz Nahiyesi (Rodos'ta) Sömbeki Kazası İlyaki Nahiyesi (Sömbeki'ye bağlı) Kaşot Kazası Herkit Nahiyesi (Kaşot'un) Kerpe Kazası Meis Kazası	İstanköy Kazası İncirli Nahiyesi (İstanköy'ün) İpsara Kazası Astropalya Nahiyesi (İpsara'nın) Karpot Kazası Batnoz Nahiyesi (Karpot'un) Kalimnoz Kazası Leryoz Kazası
LİMNİ SANCAĞI	
İmroz Kazası Bozbaba Nahiyesi (İmroz'un) Bozcaada Kazası Semadirek Nahiyesi (Bozcaada'nın)	**MİDİLLİ SANCAĞI** Pilimar Kazası Molova Kazası Yunda Kazası
TOPLAM: 4 SANCAK (14 Kaza, 8 Nahiye)	

Kayserili Ahmed Paşa'nın yaptığı gibi, dönemin valisi Mehmed Sâdık Paşa da yetki alanı içindeki bütün adaları dolaşmıştır. Paşa tespit ettiği hususları bir rapor halinde Babıâli'ye sunmuştu. Raporda, Kanun-ı Esasî'ye aykırılık taşımamak üzere Rodos merkezli vilâyette mülkî düzenlemeler hakkında geniş bilgi verilmekteydi. Ayrıca, mutasarrıflık teşkilâtının yeniden hayata geçirilmesi suretiyle, liva, kaza ve nahiyelerin nüfusları dikkate alınarak sınıflandırılması ve yapılarının da buna göre oluşturulması teklif edilmekteydi. Padişahın 3 Nisan 1879 tarihli irâdesi ile kabul gö-

508 Kıbrıs'ın geçici olarak İngiltere'ye devri hususunda bk. Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu* ..., s. 19 vd.

509 BA, İ. MM, nr. 2885.

510 *SDAO*, Sene 1296, s. 182-183; Sene 1298, s. 65-66.

ren bu taksimata göre vilâyetin son idarî yapısı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi belirlenmişti[511]:

TABLO-9
KANUN-I ESASÎ'YE GÖRE CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLÂYETİ'NİN MÜLKÎ DURUMU
(1879 Yılı)

SANCAK ADI	NÜFUSU	DERECESİ
RODOS LİVASI	30.000	Liva Merkezi
Meis Kaymakamlığı	12.000	2. Sınıf
Kerpe "	16.000	1. Sınıf
Kaşot "	12.000	2. Sınıf
Sömbeki " (Herkit ve İlyaki nahiyeleri ile beraber)	29.000	1. Sınıf
İstanköy " (İncirli Nahiyesi ile beraber)	17.000	2. Sınıf
TOPLAM NÜFUS: 116.000		
SAKIZ LİVASI	85.000	Liva Merkezi
Karpot Kaymakamlığı	22.000	1. Sınıf
Leryoz " (Batnoz ile beraber)	13.000	2. Sınıf
Kalimnoz " (Astropalya Nahiyesi ile beraber)	16.000	1. Sınıf
İpsara Müfettişliği	3.000	-
Koyun Adaları Müdürlüğü	3.000	-
TOPLAM NÜFUS: 139.000		
MİDİLLİ LİVASI	130.000	Liva Merkezi
Molova Kaymakamlığı	(130.000'in içinde)	2. Sınıf
Pilimar "	"	2. Sınıf
Yunda Adası	10.000	2. Sınıf
Kalonya Nahiyesi	(10.000'in içinde)	-
Polihnit "	"	-
Bere "	"	-
TOPLAM NÜFUS: 140.000		
LİMNİ LİVASI	30.000	Liva Merkezi
İmroz Kaymakamlığı (Semadirek Nahiyesi ile)	21.000	1. Sınıf
Bozcaada "	10.000	2. Sınıf
Bozbaba Müfettişliği	1.000	-
TOPLAM NÜFUS: 63.000		
GENEL NÜFUS TOPLAMI: 358.000 (4 Liva, 6 adet 1. Sınıf, 8 adet 2. Sınıf Kaza)		

Vilâyetin yukarıdaki bu son mülkî görüntüsü, Sakız Adası'nın 1880 yılında merkez sancak oluşuna kadar devam etmiştir.

511 BA, İ. MM, nr. 2885; ŞD, nr. 2342/16.

b- 1880'de Vilâyet Merkezinin Sakız Adası'na Taşınması ve Mülkî Yapı

Kıbrıs'ın vilâyet dışına çıkarılmasından itibaren merkezin neresi olacağı tartışmaları gündemi meşgul etmekteydi. Zirâ, Kıbrıs ayrılmadan önce Bozcaada'dan itibaren Kıbrıs'a kadar uzanan adalar hattında vilâyetin orta noktasında bulunan Rodos'un, Kıbrıs'ın ayrılışından sonra vilâyetin en son noktasında kalmış olması, merkezin Midilli veya Sakız adalarından birine taşınması yönünde taleplere neden olmuştu. Keyfiyet Şurâ-yı Devlet'te müzakere edilerek, Sakız'ın merkez için daha uygun olacağı mütalaasıyla, bu konuda karar verme yetkisi valiye bırakılmıştır[512]. Nihayet, 1880 yılı itibariyle merkezin Sakız'a nakli uygun bulunmuş ve teşkilâtın da bu yönde oluşturulmasına başlanmıştır[513].

Sakız vilâyet merkez olunca, kaza ve nahiyelerin dağılımda bazı değişikliklere gidilmiştir. Eski merkez Rodos'ta en önemli değişiklik Marmaris'in tekrar sancak sınırlarına katılmış olmasıdır. Menteşe Sancağı'na ilhak edilen Marmaris Nahiyesi sakinleri devlete müracaat ederek, tekrar Rodos'a bağlanmayı talep etmişlerdi. Marmarisliler, yeni merkez Aydın'a uzaklıklarından dolayı resmî muamelelerde zorluk yaşadıklarını belirtmekteydiler. Ahalinin müracaatı önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd İdare Meclisi'nde ele alınıp oradan Dâhiliye Nezâreti'ne ulaştırılmıştı. Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nde durum müzakere edilerek, bu gibi konuların vilâyetlerin yeniden tertibi ve bağlı mahallerin ona göre taksimi maksadıyla kurulan komisyona havale edile geldiğinden, bu müracaatın da icabına bakılmak üzere komisyona yollanması uygun bulunmuştu[514]. Rodos'un diğer kazaları Kastelloz, Sömbeki, Kerpe, Meis, Herkit ve İlyaki idi. Kaşot Adası ise Rodos'un tek nahiyesi durumundaydı[515].

Mülkî taksimâtın netleşmesinden kısa süre sonra Rodos'un Kastelloz ve Lindos kazalarının durumunda değişikliğe gidilmiştir. Şöyle ki, bu kazaların ve etraftaki köylerin merkez sancağa uzaklık nedeniyle ahalisinin işlerinin aksaması üzerine, yapılan müracaatla buralarda nahiye teşkilâtının oluşturulmasına ve Mart 1881'den geçerli olmak üzere de birer müdür atanmasına karar çıkmıştır[516].

512 BA, *AD*, nr. 863, s. 22; İ. DH, nr. 88903. Kıbrıs sonrası vilâyet merkezinin belirlenmesi hususunda Şurâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi müzakereleri: ŞD, nr. 2342/14.
513 BA, İ. ŞD, nr. 2820; İ. DH, nr. 63755.
514 BA, ŞD, 2344/12; DH. MKT, nr. 1419/64.
515 *SDAO*, Sene 1299, s. 298; Sene 1300, s. 284-285.
516 BA, İ. ŞD, nr. 2991.

c- 1887'de Rodos'un Tekrar Vilâyet Merkezi Oluşu

1886 yılında Yunanistan'ın Girit Adası'nı topraklarına katmak için başlattığı girişimler neticesi ortaya çıkan Osmanlı-Yunan gerginliği, Ege'de güvenliği önplana çıkarmıştı[517]. Son gelişmeler üzerine Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin yapısında tekrar düzenleme gündeme gelmiştir. Bu husuta Meclis-i Vükela'da yapılan görüşmede, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin ilk kuruluşu esnasında münasip mevkisi sebebiyle Rodos'un vilâyet merkezi yapıldığı, merkezin bir ara Kal'a-i Sultaniye ve sonra Sakız'a nakledildiği söz konusu edilerek, şu günlerde Akdeniz'de yabancı savaş gemilerinin çoğalmasının Rodos'un önemini daha da artırdığı vurgulanmıştır. Meclisteki görüşme sonucu, vilâyeti oluşturan ve ekserisi Rodos çevresinde bulunan adaların bu karışık dönemde asayişlerinin temini, yabancı etkisinde kalmamaları ve inzibatlarının sağlanabilmesi için Rodos'un vilâyet merkezi yapılması uygun bulunmuştur. Karar 20 Kasım 1887 tarihinden itibaren yürürlük kazanmıştı[518]. Rodos halkı kararı sevinçle karşılamış, adadaki Süleymaniye Camii'nde dualar edilmiş ve İstanbul'a teşekkür yazıları gönderilmiştir[519].

Son karar uyarınca vilâyet merkezi Rodos'a taşınınca mülkî yapı yeni baştan ele alınmıştır. Buna göre Rodos, Midilli, Sakız ve Limni sancaklarına bağlı kaza, nahiye ve köylerinin dağılımı aşağıdaki gibi şekillenmiştir[520]:

517 Cemal Tukin, "Girit", *İA*, İstanbul 1955, IV, s. 791-804; Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000, s. 33-40.

518 Ayrıca aynı oturumda Sakız'da bulunan vilâyet heyetinin Rodos'a, Rodos mutasarrıflığı heyetinin de Sakız'a nakledilerek teşkilâtın oluşturulması benimsendiğinden (BA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), nr. 26/35) teşkilâtın oluşturulmasına başlanmıştır (İ. MM, nr. 3993; İ. DH, nr. 83314; 83572; 88903; 91248). Namık Kemal Bey'in, Yusuf Âgah Efendi'nin yerine Rodos'a tayininden önce Midilli'de Müslim ve Gayrimüslim halkının şikayetleri üzerine vilâyette tahkikat yapılmıştı. Merkeze gönderilen evrakın incelenmesinden kesin bir sonuca varılamamış ise de, işin uzayıp Kemal Bey'in mahkemesinin İstanbul'da veya başka bir yerde yapılması durumunda, adadan ayrılması gerekeceği ve dolayısıyla Midilli'de bırakılmasının uymayacağı düşüncesiyle, Rodos ile becayişine 16 Ekim 1884 tarihi itibariyle karar çıkmıştı (İ. ŞD, nr. 4143). Vilâyet merkezinin Rodos'a alınmasında Mutasarrıf Namık Kemal Bey'in adadaki Yunan Konsolosu'yla yaşadığı sürtüşmenin (BA, Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası (HR. TO), nr. 312/41) etkisinin bulunduğu da iddia edilmektedir. Buna göre Babıâli, hadisenin büyüyerek siyasî bir mahiyete bürünmesini arzu etmediğinden Namık Kemal Bey'i Sakız'a almış ve merkezi de buradan Rodos'a nakletmişti (bk. Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", *İA*, Eskişehir 1997, IX, s. 65).

519 BA, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahriratı (Y. PRK. UM), nr. 10/91.

520 *SDAO*, Sene 1306, s. 218-236; Sene 1307, s. 694-703; Sene 1308, s. 686-695; Sene 1309, s. 712-721.

TABLO-10
CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLÂYETİ'NİN MÜLKİ TAKSİMÂTI
(1887 Sonrası)

RODOS SANCAĞI	SAKIZ SANCAĞI
Rodos Şehri (Kasabası) Kastelloz Nahiyesi (Rodos'a bağlı) Lindos Nahiyesi (Rodos'a bağlı) Herkit Nahiyesi (Rodos'a bağlı) Kaşot Kazası Meis Kazısı Sömbeki Kazası İlyaki Nahiyesi (Sömbekiye bağlı) Kerpe Kazası	Sakız Şehri Kalamoti Nahiyesi (Sakız'a bağlı) Viliso Nahiyesi (Sakız'a bağlı) Kardamile Nahiyesi (Sakız'a bağlı) İstanköy Kazası İstanköy Şehri Nahiyesi İncirli Nahiyesi (İstanköy'e bağlı) Kalimnoz Kazası Astropalya Nahiyesi (Kalimnoz'a bağlı) Leryoz Kazası Batnoz Nahiyesi (Leryoz'a bağlı) Karpot Kazası İpsara Kazası
MİDİLLİ SANCAĞI	**LİMNİ SANCAĞI**
Midilli Şehri Bere Nahiyesi (Midilli'ye bağlı) Ayasu Nahiyesi (Midilli'ye bağlı) Mande Mande Nahiyesi (Midilli'ye bağlı) Herse Nahiyesi (Midilli'ye bağlı) Kalonya Nahiyesi (Midilli'ye bağlı) Polihnit Nahiyesi (Midilli'ye bağlı) Pilimar Kazası Molova Kazası Yunda Kazası	Limni Şehri Mondros Nahiyesi (Limni'ye bağlı) Bozbaba Nahiyesi (Limni'ye bağlı) İmroz Kazası İmroz Şehri Nahiyesi Semadirek Nahiyesi (İmroz'a bağlı) Bozcaada Kazası

TOPLAM

SANCAK	KAZA	NAHİYE	KARYE
Rodos	4	4	54
Midilli	3	6	81
Sakız	5	7	62
Limni	2	3	41
4	14	19	238

Vilâyetteki bu son düzenlemede ilk değişiklik, İstanköy'ün Sakız'dan alınarak merkeze bağlanmasıyla yaşanmıştır. Bu hususta Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi ile Meclis-i Mahsus'ta yapılan görüşmelerde, Sakız Mutasarrıfı *Namık Kemal Bey*'in Müslüman nüfusun yaşadığı bu adanın Sakız'dan ayrılmasından sonra seçimlerde Hıristiyanların ağırlık kazanacakları yönündeki olumsuz görüşü dikkate alınmamıştır. İstanköy Adası'nın Sakız'a 100 mil, merkez Rodos'a ise 60 mil uzaklıkta bulunması, bütün ticaretini bu ada ile yürütmesi, ahalinin istekli oluşu ve malî yönden faydaları düşünülmüştür. Adanın Rodos'a bağlanması, 5 Ekim 1888 tarihli irâde ile yürürlük kazanmıştır. Bu tarihten itibaren İstanköy Kazası ile bağlı

İncirli Nahiyesi Rodos Sancağı bünyesindeki yerini almıştır. Bu işlem sonrası gereği Mâliye ve Defter-i Hakanî nezâretleri ile İntihab-ı Memurin Komisyonu ve Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne tebliğ edilmiştir[521].

Bu arada Rodos merkezli vilâyetin Midilli Sancağı biraz ekonomik biraz da siyasî nedenlerden dolayı Fransa tarafından işgal edilmişti. Osmanlı Hükûmeti, Fransız tebaasından *Lorando* ve *Tubini* adlı iki şahıstan almış olduğu borcu[522] zamanında ödemeyince, Fransa borca karşılık olmak üzere Midilli gümrük gelirlerine el koymak maksadıyla adaya 4 Kasım 1901 tarihinde asker çıkarmıştır. Fransız istekleri kabul edilince işgale son verilmişti[523]. İşgalin bir diğer önemli sebebi ise Osmanlı topraklarındaki Fransız misyoner kurumlarının ruhsat durumları idi[524].

Midilli'nin işgalinden 3 gün önce Yıldız Sarayı'na yapılan bir istihbaratta Fransızlar'ın Rodos'u da işgal niyetinde oldukları, ancak bundan vazgeçerek Midilli'ye yöneldikleri haber verilmişti[525]. Fransız işgali sürecinde Midilli Sancağı kaza ve nahiyelerinde bazı düzenlemelere gidildiği görülmektedir[526]. Son değişikliklerle birlikte Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin bünyesinde 4 sancağa bağlı 12 kaza ve 22 nahiyesi ile toplam 236 karyesi mevcuttu[527].

2- II. Meşrutiyet Sonrası Vilâyetin Durumu ve Rodos

1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı Hükûmeti adalardaki bazı sorunlar hususunda harekete geçmiştir. Öncelikle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ndeki adalarda yaşanan malî karışıklığın giderilmesi düşünülmüştü. Bu maksatla 1909 Temmuz'unda hükûmet, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi'ne gönderdiği bir telgrafta, Rodos ve İstanköy hariç olmak üzere bu iki adaya bağlı on adanın bütün malî imtiyazlarının lağvedildiği ve Oniki Ada'da da diğer vilâyetlerdeki uygulamaların aynen tatbik edile-

521 BA, İ. MM, nr. 4263; MV, nr. 36/25; DH. MKT, nr. 1563/62. Bu değişiklik Devlet Salnâmeleri'nde ancak 1312 (1894) tarihinden sonra yer aldığı gibi, kaza toplamında da olması gereken değişiklik de yansıtılmamıştır (bk. *SDAO*, Sene 1312, s. 775). Ayrıca bk. Ş. Sâmi, *Kâmus*, III, s. 2274; Mehmed Nasrullah, Mehmed Rüşdi, Mehmed Eşref, *Memâlik-i Mahrûsa-i Şahâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas*, İstanbul 1325, s. 111.

522 Mordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar...*, s. 86-87, 145-146.

523 BA, Y. Mtv, nr. 222/117; *Mufassal*, VI, s. 3385-3386.

524 Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 151-154.

525 BA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arizaları (Y. PRK. SGE), nr. 9/67.

526 BA, İrâde-Bahriye (İ. BH), nr. 2/8.L.1326; *SDAO*, Sene 1321, s. 743-744; Sene 1325, s. 889-890.

527 *SDAO*, Sene 1326, s. 886-892; Sene 1327, s. 608-615.

ceği kesin olarak bildirilmiştir. Askerî kur'a usulünün uygulanması için ise cemaatlere talimat verilmiştir. Vergilerde uyumun sağlanması hususunda dönemin valisi Reşid Paşa'nın olumsuz görüşüne rağmen Şurâ-yı Devlet'te karar çıkmıştır. Aynı zamanda bundan böyle devlet dairelerinde resmî dilin Türkçe olması hususu ilgililere iletilmiştir (1910)[528]. Ayrıca bu adalarda devletin gücünü gösterecek bazı askerî tedbirler de gündeme getirilmişti[529].

Bu arada II. Meşrutiyet sürecinde vilâyet taksimatı hususunda oluşturulmuş olan *Vilâyat Taksimat-ı Mülkiye ve Askeriye Komisyonu*'nun 1910 yılındaki çalışmaları sonucu Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde bazı değişikliklerin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. İlk olarak Rodos'a bağlı *Tersane Adası*'yla etrafında yer alan *Yahya*, *Kızılada* ve *Eski Mekri* adalarının Mekri Kazası'na bağlanması uygun bulunmuştu (Ağustos 1910)[530]. Yine, Aydın Vilâyeti Urla Kazası'na bağlı olup çeşitli şekillerde tasarruf edilen *Hekim*, *Pınarlı*, *Yassıca*, *İncirli* ve *Manova* adalarının statüleri tekrar belirlenmiştir[531].

Son gelişmeler üzerine polisiye tedbirlerden olarak Rodos başta olmak üzere adaların Anadolu ile olan bağlarının güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir[532]. Bu çalışmalar esnasında Rodos Müslim-Gayrimüslim halkı müşterek olarak valiye müracaat edip, adanın Muğla'ya bağlanacağı yönündeki şaiyaların doğru olup olmadığını sorarak, endişelerini dile getirmişlerdi[533].

Vilâyet bünyesindeki bu küçük ayarlamalar sürerken, Rodos'un vilâyet merkezi olmasından birkaç sene sonra, Sakızlılar devlete müracaat ederek, adalarının tekrar merkez olması talebinde bulunmuşlardı. Sakız İdare Meclisi'nin Sakız müftülüğü ekli yazısıyla merkeze ulaşan mazbatasında, vilâyetin yabancı etkisine açık olması yüzünden ortaya çıkması muhtemel fesat hareketlerinin daha rahat önlenebilmesi için Sakız'ın merkez yapılması istenmekteydi. Durum Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden sorulmuş ve ilgili evrak Meclis-i Vükela'da görüşülerek padişaha takdim edilmiştir. Bu hususta çıkan 14 Nisan 1890 tarihli irâdede Sakız'ın İzmir'e yakınlığı dikkate alındığında, o bölgede ortaya çıkabilecek olumsuzluklara Aydın Valisi'nin hemen müdahale etme imkanının olduğu, kaldı ki son dönemlerde Akdeniz'de sıkça rastlanan yabancı donanmalarının genellikle Ro-

528 Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın..., s. 85.

529 BA, Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye (DH. MUİ), nr. 65/54.

530 BA, DH. MUİ, nr. 127/1.

531 BA, ŞD, nr. 1435; Dâhiliye Nezâreti İdare Kısmı (DH. İD), nr. 93/3; İ. DH, nr. 26/26.Ş.1328.

532 BA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhabere Kalemi (DH. EUM. MH), nr. 11/97.

533 BA, DH. MUİ, nr. 2312/19.

dos'a uğramalarının, buranın önemini daha da artırdığı ve Rodos'ta bir uygunsuzluk zuhur etse Sakız'dan müdahâlenin zor olacağı belirtilerek merkezin Rodos'ta kalması kararı çıkmıştır[534].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti temel mülkî karakterini İtalya'nın 1912 yılında Rodos ve Oniki Ada'yı işgaline kadar devam ettirmiştir. Aşağıda inceleneceği üzere, bu tarihten sonra başta merkez olmak üzere zorunlu bir takım değişikliklere gidilmiş ve bu vilâyet yapısı 1923 tarihinde imzalanan *Lozan Antlaşması*'na kadar süregelmiştir.

C-Vilâyet Teşkilâtında Rodos ve Bağlı Adaların İdarî Kurumları

1-Vilâyetin İlk Teşkilinde Rodos ve Bağlı Adalar Teşkilâtı

a- Vali ve Kaymakam Tayinleri

1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesinden 1867 düzenlemesine kadar Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde coğrafî ve bazı malî tasarruflar haricinde[535] önemli bir değişiklik yaşanmamıştı. Hâlen merkezi Midilli olan vilâyetin yöneticiliğine *Osman Paşa*'dan sonra eski Trabzon Valisi *Vezir Cemal Paşa* getirilirken (Temmuz 1863)[536], kaymakamlık idaresinde bulunan Rodos'a da önce *Hüseyin Bey* (1864)[537] ardından da Tekfurdağı Kaymakamı *Tahir Paşazâde Asım Bey* atanmıştır (Mart 1866)[538]. Valilik eski Rumeli Valisi olan *Hüseyin Hüsnü Paşa*'ya tevcih edilince (19 Aralık 1866)[539], Asım Bey'in Rodos Kaymakamlığı'nda istenilen başarıyı gösterememesi ve bilhassa bağlı adaların dahilî ve haricî kontrolüne önem verilmesi gerekliliği vurgulanarak, adaların durumuna ve lisanına âşina bir zat olan ve hâlen Kastamonu Mutasarrıflığı'nı yürüten Rumeli Beylerbeyliği pâyelilerinden *Hasan Hüsnü Paşa*'nın mutasarrıf unvanıyla[540] Rodos'a tayinine irâde çıkmıştır (4 Mart 1867)[541].

Yukarıda belirtildiği üzere 1867 düzenlemesi Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vi-

534 BA, İ. MM, nr. 5130.

535 1867 vilâyet düzenlemesi sonrası Meclis-i Vâlâ kararı gereği bütün adalarda vergi tevziâtındaki aksaklıkları gidermek üzere emlak ve nüfus sayımı emredilmişti: BA, İ. MVL, nr. 24788.

536 BA, A. MKT. MHM, nr. 290/72.

537 BA, *MD*, nr. 262, s. 60/238, s. 111/432; *SDAO*, Sene 1281, s. 67; Ahmed Lütfî (Efendi), *Tarih*, Ankara 1989, XII, s. 104.

538 BA, İ. MVL, nr. 24625; A. MKT. MHM, nr. 351/92.

539 Mehmed Süreyya, *Sicil*, II, s. 187; Ahmed Lütfî (Efendi), *Tarih*, Ankara 1989, XI, s. 14.

540 Yeni göreve başlayacak mutasarrıflar için birer *talimatnâme* hazırlanmıştır: BA, A. MKT. MHM, nr. 387-A/17.

541 BA, İ. MVL, nr. 25505; A. MKT. MHM, nr. 375/99; *MD*, nr. 262, s. 221/784; Ahmed Lütfî (Efendi), *Aynı eser*, XI, s. 36.

lâyeti'nin merkezi Kal'a-i Sultaniye'ye taşınmış ve valiliğe de Kayserili Ahmed Paşa getirilmişti[542]. Bu gelişmeden bir müddet sonra Rodos'ta da idareci değişikliğine gidilmiştir. Nitekim, Canik Mutasarrıfı'nın yönetimdeki yetersizliği üzerine değiştirilmesi gündeme geldiğinden, izinli olarak İstanbul'da bulunup, zaten Rodos'un havasıyla suyuna alışamamış olan Mutasarrıf Hasan Paşa'nın Canik'e tayini, onun da yerine daha önce Rodos'ta görev yapmış ve hâlen İzmit Mutasarrıflığı vazifesini gören *Maşuk Paşa*'nın ataması, 5 Aralık 1868 tarihi itibariyle uygun bulunmuştur[543]. İlerlemiş yaşına rağmen uzun süre Rodos Mutasarrıflığı'nı yürüten Maşuk Paşa, bir süre sonra Kayserili Ahmed Paşa'nın aracılığı ile emekliliğini istemiştir[544]. Maşuk Paşa'nın tekaüdünden sonra yerine, yine denizci kökenli bir şahıs olup Tuna Nehri İdaresi başkanlığından ayrılan ve adada eğitim ve hayır işlerine büyük önem veren *Dilaver Paşa*'nın atandığı görülmektedir (29 Eylül 1874)[545]. Dilaver Paşa'nın hizmet dolu mutasarrıflığından sonra[546] Beyrut Mutasarrıfı *Raif Efendi*'nin Rodos'a tayini gerçekleşmiştir (1876). Raif Efendi, Kıbrıs'ın öneminini artması üzerine buraya gönderilince, yerine Kıbrıs Mutasarrıfı *Tosun Paşa*'nın becayişi uygun bulunmuştu (3 Mayıs 1876)[547]. Tosun Paşa kısa sürede başka bir memuriyete kaydırılıp, Rodos'a bu sefer eski Karası Sancağı Mutasarrıfı *Aziz Paşa* tayin edilmiştir (15 Ağustos 1876)[548].

Kal'a-i Sultaniye merkezli vilâyette ise Ahmed Paşa'dan sonra *Mehmed Nazif Paşa* (14 Haziran 1873-7 Ocak 1874)[549], onun da ardından Şurâ-yı Devlet azası *Ömer Fevzi Paşa* (8 Ocak 1874-28 Şubat 1874) göreve getirilmiştir[550]. Fevzi Paşa sonrasında Asâkir-i Bahriyye-i Şahâne Müşiranı'ndan *Vezir İbrahim Paşa*'nın ataması gerçekleşmiştir (1 Mart 1874-13 Mart 1877)[551].

542 Hâlen Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi olan Hasan Hüsnü Paşa ise Hüdavendigar Valiliği'ne atanmıştır: BA, İ.MSM, nr. 5692.

543 BA, İ. ŞD, nr. 529; *AD*, nr. 861, s. 84; A. MKT. MHM, nr. 429/38.

544 BA, İ. DH, nr. 48185; *MAD*, nr. 10640, s. 43.

545 BA, İ. DH, nr. 48185; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Sad: Ş. Kutlu), İstanbul 1973, s. 615, 710, 718, 723-724.

546 BA, HR. TO, nr. 204/44.

547 BA, İ. DH, nr. 50337.

548 BA, İ. DH, nr. 50802.

549 Nazif Paşa göreve başladıktan sonra adaları teftişe çıkmış ve ilk olarak Rodos'u ziyaret etmiştir. Bu sırada Rodos'ta sürgün hayatı yaşayan Ebuzziya Tevfik Bey, daha sonra Suriye Valisi bulunduğu sırada vefat edecek olan Nazif Paşa'dan övgüyle bahsetmektedir (bk. *Aynı eser*, s. 599-600, 605). Aynı görüşleri Rodos'ta mutasarrıflık yapmış olan şair Namık Kemal Bey de dile getirmektedir (bk. Fevziye Abdullah Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkmaması İçin Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları", *Belleten*, Ankara 1959, XXIII/89-92, s. 489).

550 BA, A. MKT. MHM, nr. 471/8 ; *CBSS*, Sene 1304, s. 1304.

551 BA, *MD*, nr. 263, s. 37/110.

b- Rodos Sancağı'nın İdarî Teşkilâtı

1864 ve 1867 vilâyet düzenlemelerinin öngördüğü yenilikler esasta 1840 yılında başlatılarak 1842'de önemli sayılabilecek noktaya getirilen ve nihayet 1849 Eyalet Meclisleri Nizamnâmesi'yle ortaya konan tüzük ve yönetmeliklerin geliştirilmiş biçimini ihtiva etmekteydi. Son nizamnâme ile vilâyet merkezlerinde valinin başkanlığında, Cuma günleri hariç toplanan Vilâyet İdare meclisi, livalardaki kaymakam yerini alan mutasarrıf idaresinde haftada bir veya iki gün toplanan İdare meclisi[552], kazalarda da Kaza İdare Meclisi'nin faaliyet göstermesi kabul edilmişti. Vilâyet Meclisleri'ne hâkim (nâip), mektupçu, defterdar, hariciye memuru tabiî üyeler olarak katılıyorlardı. Müftü ve Gayrimüslim üyelerin azalıkları aynen devam etmekteydi.

Vilâyet teşkilâtının bu biçimi 1871 senesindeki nizamnâme ile son halini almış ve Kanun-ı Esasî'nin ilanına kadar yürürlüğünü korumuştur. 1871 düzenlemesi ile vilâyet, sancak, kaza ve köy yönetimi ayrıntılarıyla ortaya konulmuştu. Her birimdeki yöneticinin görev ve sorumlulukları ayrı ayrı açıklanmıştır. Bu dönemde vilâyetlerin genelinde valinin yanı sıra vali muavinliği (müsteşar) ihdas edilerek[553], merkezde defterdar, mektupçu, umur-ı ecnebiyye müdürü, maarif müdürü, tarik emini, defter-i hakani müdürü, emlak ve nüfus müdürlüğü, evkaf müdürü ve alaybeyinin çalışma alanları belirlenmiştir[554].

1871 sonrası Rodos Sancağı İdare Meclisi'nin üye yapısında da bazı değişiklikler dikkati çekmektedir. Mecliste, Kaymakam Maşuk Paşa ile birlikte nâip, müftü, despot (metropolit), muhasebeci, hahambaşı, tahrirat müdürü ve muamelat müdürü ile beraber Müslim-Gayrimüslim dört aza

552 BA, İ. MVL, nr. 26129.

553 Bu dönemde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vâlisi bağlı adaları dolaşırken merkezde yerine vekil olarak Müsteşar Paşa'yı bırakmaktaydı (BA, İ. DH, nr. 61855; 61491). Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti vali muavinliği kurumu 1890 yılında, bütçe ayarlamaları kapsamında alınan bir karar ile lağvedilmiştir (MV, nr. 54/61). İdarî düzenleme sonrası kadrosuz kalan eski Vali Muavini Tevfik Bey'in talebi üzerine 1891 tarihinde Trablusşam Mutasarrıflığı'na tayini gerçekleşmişti (İ.DH, nr. 97521). Ancak bu lağv kararı Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti için yararlı görülmeyerek, 1888 yılı itibariyle vali muavinliği kurumuna tekrar hayatiyet kazandırılmıştır. Buna gerekçe olarak ise adalar vilâyetinin çok geniş bir sahada kurulu olması, bütün adalar arasında telgraf haberleşmesinin bulunmaması ve dolayısıyla valinin bağlı adaları teftişi esnasında merkezdeki muamelelerin aksaması gösterilmiştir. Vali Akif Paşa'nın talebi üzerine muavinliğe ada Müddei-i Umumisi Tevfik Bey'in ataması kabul edilmiştir. 17 Cumaziyelevvel 1305/ 31 Ocak 1888 tarihli irâde: İ.DH, nr. 83654.

554 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 249-268; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde* ..., s. 54-97.

yer almaktaydı[555]. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin tamamını temsilen her yıl merkez livada toplanan Vilâyet Umûmi Meclisi'nde, bağlı livalardan ulaştırılan sorunları içerir rapor ve zabıtlar müzakere edilmekteydi. Alınan kararlar Babıâli'nin onayına sunulduktan sonra yürürlük kazanabilmekteydi[556].

1867 nizamnâmesine göre düzenlenen Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nde başlatılan ıslahatların sıkı takipçisi olan Kayserili Ahmed Paşa,[557] çalışmalarında önceliği merkez teşkilâtına vermişti. Bu teşkilâtı sorunları çözebilecek sağlamlıkta kurduktan[558] sonra, bilhassa dağınık bir yapı gösteren Rodos'a bağlı kazalarda idarî ahenk ve güvenliğin sağlanmasına çalışmıştı[559].

Nizamnâmenin getirdiği yenilikleri vilâyetin tamamını bir kez daha dolaşarak anlatan Ahmed Paşa, yönetim kurullarının oluşturulmasına da bizzat nezâret etmiştir[560]. Daha sonra İstanbul'a gelişinde Babıâli'ye konunun ayrıntılarını içeren kapsamlı bir rapor sunmuştu. Daha önce de değinildiği üzere, paşanın raporu Tuna Valisi Midhat Paşa'nın da hazır bulunduğu Meclis-i Vâlâ oturumunda tartışmaya açılmıştı. Vilâyetin coğrafî sınırlarındaki değişim, güvenlik, ulaşım ve bayındırlık gibi hususlar tartışıl-

555 Rodos İdare Meclisi'nin 7 Şevval 1285/ 21 Ocak 1869 tarihli mazbatası: İrâde-Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (İ. DA), nr. 63. Ayrıca bk. *SDAO*, Sene 1290, s. 106-107.

556 BA, ŞD, nr. 2340/6.

557 Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin oluşumunda büyük hizmetleri görülen Müşir Kayserili Ahmed Paşa, son devir Osmanlı tarihinde şahsî gayret, faaliyet ve cesaretiyle tanınmıştı. Ahmed Paşa bahriyeden yetişmeydi ve hizmetleri beğenilince kaptanıderyalığa kadar yükselmişti. Tarblusgarb, Girit ve Mehmed Ali Paşa isyanlarında görev almış, Kırım Harbi sırasında bir ara kaptanıderyalık vekaletinde bulunmuş ve aynı savaşta Osmanlı Donanması'nın Karadeniz kumandanı sıfatıyla süvar olduğu Mahmudiye gemisiyle Sivastopal muharebesinde yararlık göstermişti. Başarılarından dolayı 1854 yılında müşirlik unvanı almıştır. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vâlilikleri ardından 1873 yılı Mayıs'ında Rıza Paşa'nın yerine Bahriye Nazırlığı'na tayin edilmiştir. 1875 yılında Şurâ-yı Devlet azalığına getirilirken, bundan sonra sırasıyla Bursa, İzmir ve Adana valiliklerinde bulunmuştur. 1876 Nisan'ında ikinci defa Bahriye Nazırlığı'na atanan Ahmed Paşa, padişah Abdülaziz'in hallinde etkili olmuştu. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle kaptanıderyalıktan (Bahriye Nazırlığı tabirinin kaldırılarak taptanıderyalığın yeniden tesisi için bk. Gencer, *Bahriyede* ..., s. 321-323) azledilen paşa, Tuna Valiliği'ne gönderilmiş ve burada vefat etmiştir (bk. Ahmed Lûtfi (Efendi), *Tarih*, IX, s. 90, 1, 93, 112, 120, 149, 161, 163, 164, 209, 210, 223, 224; Uzunçarşılı, "Kayserili Ahmed Paşa Hakkında İkinci Abdülhamid'in Bir Hatt-ı Hümâyûnu", *Belleten*, Ankara 1943, VII/25, 26, 27, s. 523-542.

558 BA, İ. DH, nr. 41537; ŞD, nr. 2339/24. Merkezde işlemlerin daha rahat görülebilmesi için Ahmed Paşa'nın talebi doğrultusunda yeni ve büyük bir Hükûmet konağı inşaatına başlanmıştır. Konağın planı: İ. DH, nr. 42191.

559 BA, *AD*, nr. 861, s. 98, 103; A. MKT. UM, nr. 433/12.

560 BA, İ. DH, nr. 40941; A. MKT. MHM, nr. 439/86; 440/9.

dıktan başka, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin önemli mevkisi dikkate alınmak suretiyle idarede özenli davranılması vurgulanmıştır. Daha sonra, vilâyet işlerinin sağlıklı yürümesinde büyük önemi olan nitelikli memurların seçiminde valinin yetkileri tartışılmıştır. Vilâyet Nizamnâmesi'nin ilgili bendinde değinilen, valilerin maiyetlerinde bulunan bütün memurların yegâne âmiri sıfatıyla gerektiğinde görevden alma ve yenisini atama yetkisine sahip bulundukları, ancak bunda tamamen serbest olmayıp, devletten izin alma zorunluluğu bulunduğu, bununla beraber vali, izin almak şartıyla, her sınıf ahaliden veya isterse açıktan memur ataması yapabileceği hatırlatılmıştı[561].

Meclisin bu kararı gereği vilâyetin merkez teşkilâtı için ihtiyaç duyulan memuriyet maaşlarının, bağlı livalarda verim sağlanamayan bazı görevlilerin tasfiyesi ile karşılanması yoluna gidilmiştir. Mesela, Biga Sancağı'nda kurulması gereken tahrirat kalemi kâtipleri ile Rodos'ta istihdamları kararlaştırılan bir Fransızca mütercimin maaşlarının, daha önce Rodos'a bağlı adalara tayin edilip hiçbir yarar sağlanamayan rüsumat memurlarının lağvıyla karşılanması uygun bulunmuştu[562].

Merkezin taşınmasından sonra sancak statüsünde yönetilen Rodos Livası'na bağlı adalarda 1867 düzenlemesinin uygulanmasında bazı zorluklarla karşılaşılmıştır. Özellikle Sömbeki ve Kalimnoz adalarında malî düzenlemelere tepki olarak ortaya çıkan karışıklıklar, askerî tedbirlerin artırılması ile yatıştırılabilmiştir. Rodos'a bağlı diğer adalarda bir müddet sonra da olsa kaza teşkilâtlarının oluşumu tamamlanabilmişti[563].

Başta Ahmed Paşa olmak üzere devlet ricali, ortaya çıkan zorluklardan son zamanlarda Ege Denizi'nde faaliyetlerinin artıran Yunanistan'ı sorumlu tutmaktaydı. Girit meselesinin sıcaklığını koruduğu bu dönemde[564] zaman geçirilmeden Kerpe, Kaşot, Meis, Sömbeki, Kalimnoz ve Marmaris'te kaymakam, müdür ve mal memurlarının tayinleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca memurların maaşlarında da artış öngörülmüştür. Buralara yönelik muhtemel Yunan etkisini önlemek üzere öncelikle Yunan bandırası kullanımına sınırlama getirilmiştir[565]. Akdeniz'de bulundurulan deniz kuvvetlerine ek olarak[566], Girit'te bulunan Arnavut askerlerle adaların tak-

561 BA, İ. MVL, nr. 26237.

562 BA, ŞD, nr. 2339/24.

563 Bu dönemde Rodos'a bağlı adalarda gelişen olaylar hakkında BA, İ. DH, nr. 4044; 40941; 41044; 41278; İ. MM, nr. 1502; 24788; İ. ŞD, nr. 18/752'de malumât bulunmaktadır. 1867 düzenlemesi boyunca vilâyette görev alan memurlar, valinin teklifiyle taltif edilmişlerdi. Memur taltif listeleri: BA, İ. DH, nr. 39784; 41127; 41290.

564 Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit...*, s. 23-25.

565 BA, A. MKT. MHM, nr. 439/86.

566 1869 yılı itibariyle vilâyet maiyetinde 12 gemi bulunuyordu: BA, A. MKT. UM, nr. 433/12.

viyesi kararlaştırılmıştır (Ocak 1869)[567].

Bahsi geçen tedbirlerin ardından kaymakamlık haline getirilen adalarda, mesela Rodos'a bağlı Kaşot'ta, Kayserili Ahmed Paşa'nın da hazır bulunduğu halde önce İhtiyar Meclisi azalarının halk oyuyla seçimi yapılmış, kaidesi üzere üyeleri belirlenen *idare* ve *deâvî* meclisleri açılmıştır. Güvenlik için bu adalarda iki bölük asker bırakılmıştır. Yine Rodos'a bağlı ve yedi karyesi bulunan Kerpe'de aynı yöntem üzere teşkilât oluşturulmuş, ancak buranın kaymakamlık yerine Kaza müdürü eliyle yönetilmesine ve adanın Kaşot Kaymakamlığı'na bağlanmasına karar verilmiştir[568]. Kaşot'tan başka Kalimnoz, Sömbeki, Meis ve İstanköy adalarında kaymakamlık teşkilâtı kurulmuştur[569]. Bağlı adaların dahilî güvenliğinde kullanılmak üzere, eskilerine ilaveten yaklaşık 160 nefer zabıta askerinin istihdamı sağlanmıştı[570].

Bu arada vilâyetin sınırlarının genişliği, teşkilâtı yerinde takip etmeyi masraflı hale getirdiği için, Ahmed Paşa ilk olarak maaşına makul bir miktar zam istemiştir. Bu hususta müracaatında, vilâyetin bünyesinde 50-60 mühim adada yürütülen çalışmaları kontrol için senede iki defa olarak 3-5 ay süren seyahatlerin masrafları yanı sıra, gittiği adalardaki mektep ve manastırları ziyaretlerinde öğrencilere hediyeler takdim etmenin âdetten bulunduğunu[571], ancak kendisinin 27.580 kuruş maaş ile 4-5 bin kuruşluk yolluk haricinde gelirinin bulunmadığı gibi, yönetim merkezindeki ikametgahının kirasının 1.500 kuruş olduğunu belirterek, hiç olmazsa maaşının 30.000 kuruşa çıkarılmasını talep etmiştir. Paşanın talebi Şurâ-yı Devlet'te görüşülerek, 5.000 kuruş yolluktan ayrı olarak maaşın istenilen miktara çıkarılması uygun bulunmuş ve bu hususa dair 18 Mayıs 1868 tarihinde irâde çıkmıştır[572]. Sancak idaresindeki mutasarrıfların maaşları ise önce 12.500 kuruş olarak belirlenmiş, ancak adalarda masrafın daha fazla olduğu dikkate alınarak, buraların *kapualtı hâsılatından* olmak üzere 1.500 kuruş zam yapılması yerinde bulunmuştur[573].

Bütün bu değişimler sonucunda 1871 Nizamnâmesi'nin ilanı ardından Kal'a-i Sultaniye merkezli Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti bünyesindeki Rodos Sancağı ve bağlı mahallerin idarî yapısı aşağıdaki tabloda gösterilen şekilde oluşmuştur[574]:

567 BA, İ. MM, nr. 1502.
568 BA, İ. DH, nr. 40941.
569 BA, İ. DH, nr. 41278; A. MKT. MHM, nr. 439/86.
570 BA, İ. DH, nr. 41293.
571 Valilerin devre çıkışları ve bu esnadaki temasları için bk. *Bahr-i Sefid*, 3 Zilkade 1300/32, 17 Zilkade 1300/23.
572 BA, İ. ŞD, nr. 149.
573 BA, ŞD, nr. 2339/24.
574 *CBSS*, Sene 1290, s. 105.

TABLO-11
1871 SONRASI RODOS SANCAĞI'NIN İDARÎ YAPISI

RODOS MERKEZ TEŞKİLÂTI	
Mutasarrıf Ferik İsmail Maşuk Paşa Nâip Kuzâtdan Abdullah Efendi Müftü Müderrisinden Ahmed Efendi Muhasebeci Hacı Fatih Efendi Tahrirât Müdürü Abdullah Efendi Evkaf Muhasebecisi Ahmed Efendi	
MECLİSLER	
SANCAK İDARE MECLİSİ	**TEMYİZ-İ HUKUK MECLİSİ**
Reis Mutasarrıf Paşa *Tabiî Azalar* Nâip Efendi Müftü Efendi Muhasebeci Efendi Tahrirat Müdürü Efendi Evkaf Muhasebecisi Efendi *Seçilmiş Azalar:* Ratıb Ağa Mihalaki Ağa Hacı Hüseyin Efendi Anastas Ağa Kâtip Edhem Efendi	*Reis* Nâip Efendi *Azalar* Hacı Mehmed Ağa Abdullah Efendi Kostanti Ağa Sovitri Ağa Liyaçon Ağa Birinci Katib İbrahim Efendi İkinci Katib Kamil Efendi
DİĞER KURUMLAR	
TİCARET MAHKEMESİ	**KALEMLER**
Reis Kasıd Efendi *Dairni Azalar* İbrahim Ağa Hüseyin Cemal Efendi Hacı Muhammed Ağa *Muvakkat Azalar* Nikolaki Ağa Andon Tosa Ağa Mahmud Efendi	*Muhasebe Kalemi* Muhasebe Muavini Galib Efendi Yardımcısı Hüseyin Efendi Sandık Emini Moşani Efendi *Tahrirât Kalemi* Tahrirat Müdürü Muavini Hakkı Efendi Rumca Tahrirat Kâtibi Aleko Efendi *Tapu Kalemi* Memur Salih Kâşif Efendi Birinci Kâtip Sabri Efendi İkinci Kâtib Halil Efendi
RODOS BELEDİYE İDARESİ	**MENAFİ SANDIĞI MEMURLARI**
Reis Mustafa Ağa *Azalar* Sâdık Efendi İbrahim Efendi Bordane Ağa Andon Ağa Nehor Nebray? Ağa Haci Berabay? Ağa *Kâtip* Mahmud Efendi	*Sandığın Sermayesi:* 259.823 kuruş *(Yeni seçilen memurların isimleri yazılamamış)*

RÜSUMAT MEMURLARI	SIHHİYE MEMURLARI
Müdür Bekir Efendi *Serkâtip* Ahmed Cemal Efendi *Kâtip Yardımcısı* Mordehay Efendi *Memleha Kâtibi* Abbas Efendi *Mubassır* Muhammed Efendi *Sandık Emini* Muhammed Efendi	*Tabip* Mösyö Galiya *Kâtip* Hüseyin Efendi *Yazıcısı* Andon Parman
TELGRAF MEMURLARI	**DİĞER MEMURLAR**
Müdür Nesimi Efendi *Türkçe Muhabere Memuru* Şunufi Efendi *Fransızca Muhabere Memuru* İstefani Efendi *İkinci Muhabere Memuru* Mösyö Lui *İskentor* Mösyö Hovf *Kontrol Memuru* Mösyö Rail	*Nüfus Memuru* Raşid Efendi *Orman Müfettişi Vekili* Mustafa Efendi 2 Piyade Korucu

Rodos Sancağı'nın merkez teşkilâtı haricinde adadaki Kastelloz Kazası bizzat mutasarrıflıktan idare olunuyordu. Bu kazanın müdürlüğünü ise Halil Ağa yürütüyordu. Meis Kazası Kaymakamlığı'nda Mehmed Efendi bulunuyordu. Kaza İdare Meclisi'nde reisi durumundaki başka biri Müslim ikisi Gayrimüslim toplam üç aza görev almıştı. Deavi meclisinin mal müdürü ile birlikte dört aza görev yapmaktaydı. Meis'te Sandık emini Yorgo Efendi ve Rüsumat Kâtibi Süleyman Efendi diğer memurlardı. Kaşot Kazası Kaymakamlığı'nda Mustafa Bey istihdam edilimişti. Sömbeki Kazası Kaymakamı Mehmed Şâkir Efendi idi. İlyaki Nahiyesi Müdürü İsmail Ağa'ydı ve nahiyede bir de Rüsumat kâtibi görevliydi. Kerpe Nahiyesi'nde Mahmud Efendi, Herkit Nahiyesi'nde ise Muharrem Efendi müdürlük makamında oturmaktaydılar[575].

Kanun-ı Esasî'nin ilanından sonra, diğer bazı vilâyetlerde olduğu gibi Ahmed Paşa'nın gayretleriyle teşkilâtı tamamlanan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti mülkî yapısında bazı değişiklikler gündeme gelmişti. Bu süreçte daha çok Rodos ve bağlı adaların ıslahı üzerinde durulmuştur. Ayrıca 1877 tarihi itibariyle Rodos'ta, 1849'da olduğu gibi, ikinci defa merkez teşkilâtı kurumlarının oluşumuna başlanmıştır.

575 *CBSS*, Sene 1290, s. 105.

2- Vilâyet Merkezi Olarak Rodos ve Bağlı Adalar Teşkilâtı

a- Vali Tayinleri

Yukarıda değinildiği gibi, Osmanlı Mebusan Meclisi padişahın emriyle kapanınca, vilâyetler teşkilâtına dair görüşmeler yarım kalmıştı. Bu dönemde gelişen olaylar neticesi Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri ile Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde merkez değişikliğine gidilmişti. Tartışmalı olsa da vilâyet merkezinin tekrar Rodos'a taşınması kararı alınmış ve valiliğe ilk olarak Sava Paşa, ardından da Mehmed Sâdık Paşa atanmıştı[576].

Yeni düzenlemelerin yürürlük kazanmasından kısa süre sonra vilâyetin merkezi 1880 yılı itibariyle Sakız'a taşınmıştır. Bu değişiklik sonrası Rodos tekrar liva teşkilâtı seviyesinde yönetilmeye başlanmıştı. 1887 yılına kadar devam edecek bu dönemde vilâyet valiliklerinde Mehmed Sâdık Paşa'dan sonra *Kürd Said Paşa* (4 Haziran 1881- 12 Mayıs 1882), *Hacı Nâşid Paşa* (12 Mayıs 1882- 12 Temmuz 1883), ikinci defa olmak üzere eski Trablusgarb Valisi *Nazif Paşa* (12 Haziran 1883-23 Şubat 1883)[577], Nazif Paşa'nın Bursa'ya atanmasıyla yerine Ankara Valisi bulunan[578] Ali Yaver Paşazâde *İsmail Hakkı Paşa* (23 Şubat 1883-1 Mart 1884), *Abdullah Galib Paşa* (24 Mart 1884- 16 Şubat 1885) ve *Mehmed Akif Paşa*'nın (16 Şubat 1885-13 Aralık 1892) atamaları gerçekleşmiştir. Mehmed Paşa'dan sonra valilik makamına *Abidin Paşa* getirilmiştir (12 Ocak 1894)[579].

Bu süreçte Rodos'a mutasarrıf olarak sırasıyla Rumeli pâyelilerinden *Macid Paşa*[580] sonrası Biga Mutasarrıfı *Hasan Bey* (5 Haziran 1882)[581], ardından becayişle 1884'de *Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi* sahibi *Çapanzâde Yusuf Âgah Efendi*[582] ve şair *Namık Kemal Bey* (16 Ekim 1884) tayin edilmişlerdi. Son Mutasarrıf Namık Kemal Bey, 1887 yılında Rodos tekrar vilâyet merkezi olana kadar görevde kalmıştır[583].

576 *CBSS*, Sene 1304, s. 51.

577 BA, Yıldız Hususî Maruzat (Y. A. Hus) , nr. 173/102; *Bahr-i Sefîd*, 20 Şaban 1300/23; 7 Ramazan 1300/24.

578 BA, Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK), nr. 22/10.

579 *CBSS*, Sene 1313, s. 70; sene 1318, s. 70.

580 BA, İ. DH, nr. 68914; *SDAO*, Sene 1299, s. 122.

581 BA, İ. DH, nr. 68522; *SDAO*, Sene 1300, s. 85.

582 Babıâli Tercüme Odası mahreçli Yusuf Âgah Efendi, Şinasi ile birlikte *Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi*'ni kurmuştu (1860). *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* üyesi olan Âgah Efendi, 1866'da yırtdışına kaçtı. Padişahın doğum günü münasebetiyle çıkan aftan yararlanarak yurda döndü ve İzmit mutasarrıflığına tayin edildi (bk. Nuri Yüce, "Agâh Efendi, Çapanzâde", *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 447-448). Âgah Efendi'ye Rodos mutasarrıflığı esnasında 17 Ramazan 1301/11 Temmuz 1884 tarihli irâde ile ikinci rütbeden Mecidî nişanı ihsan olunmuştur: BA, İ. DH, nr. 73113.

583 BA, İ. ŞD, nr. 4143; Akün, "Namık Kemal..., s. 64. Namık Kemal'in Rodos muttasarrıflığı için bk. Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden ..., s. 479-511.

1887 sonrası Rodos merkezli vilâyette Abidin Paşa'nın görevi sürmekteydi[584]. Ardından *Hüseyin Nazım Paşa*'nın ataması olmuştur[585]. 29 Agustos 1908 tarihi itibariyle valiliğe Namık Kemal'in oğlu olan *Ali Ekrem Bey*'in, 25.000 kuruş maaş ile tayini gerçekleşmişti. Ali Ekrem Bey'in 8 Eylül 1909'da ayrılışı sonrasında[586], vazife için uygun bulunan Edirne Valisi *Mehmed Reşid Paşa*'nın da 2 Aralık 1910'da sağlık nedeniyle görevi sürdürememesi üzerine[587], Gümüşhane Mutasarrıfı *İbrahim Süha Efendi'nin* valiliği uygun bulunmuştu[588]. Süha Efendi'den boşalan göreve uzun müddet vali muavinliği hizmeti bulunan *Ali Subhi Bey*'in ataması gerçekleşmişti (12 Aralık) [589]. Subhi Bey, İtalya'nın 1912 yılında Rodos'u işgalinden sonra, diğer bazı Osmanlı memurları ile birlikte harp esiri sıfatıyla önce *Roma*'ya oradan da *Toronto*'ya götürülmüştü[590].

b- Rodos ve Bağlı Mahallerde Vilâyet Merkez ile Kaza İdarî Teşkilâtı

Eski Başvekillerden Mehmed Sâdık Paşa, 1878'de vali atandıktan sonra, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın kapanmasıyla rafa kaldırılmış olan vilâyet nizamnâmesi hükümlerine uygun olarak, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin mülkî taksimatında bazı değişiklikleri gündeme getirmişti.

Mehmed Paşa ilk olarak işlerin daha sağlıklı yürüyebilmesi için gerekli gördüğü, Rodos'ta görev yapacağı Hükûmet konağı meselesini çöz-

584 *CBSS*, Sene 1312, s. 80. Devlet adamlığının yanısıra *Mesnevî* tercümesiyle tanınan Abidin Paşa'nın devlet hizmetleri: BA, Y. PRK. UM, nr. 32/10, 47/67, 49/45; İ.DH, nr. 2/1.N.1318; İskender Pala, "Âbidin Paşa", *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 310-311.

585 BA, İ. DH, nr. 18/22.Ca.1326; *SDAO*, Sene 1325, s. 886.

586 Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kamil Paşa Evrakına Ek (YEE. KP), nr. 86-35/3466. Ali Ekrem Bey, orta öğrenimini babasının vazifesi dolayısıyla Rodos (1884) ve Sakız'da (1887) tamamlamıştı (İhsan Işık, *Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 138). Fransızca konuşabilip, Arabça ve Farsça'ya âşinaydı ve ilk vazifesine 1888 yılında 2.000 kuruş maaş ile Mabeyn-i Hümayun Kitabeti'nde başlamıştı. 1906'da Kudüs Mutasarrıflığı'na atanmış, Ağustos 1908 tarihli irâde ile kısa süreliğine Beyrut Valiliği'ne getirilmiştir. Ali Ekrem Bey'in Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valiliği maaşı önce 17.500, ardından da 12.500 kuruşa indirilmiştir (BA, *Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Defterleri (DH. SAİD)*, nr. 140/379). Ayrıca bk. İsmail Parlatır, "Bolayır, Ali Ekrem", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 275-276.

587 BA, Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Kısmı (DH. MTV), nr. 1/18.

588 BA, DH. MTV, nr. 1/24.

589 BA, İ. DH, nr. 13/9.Z.1328; *SDAO*, Sene 1326, s. 608.

590 BA, Dâhiliye Nezâreti Siyasî Evrak (DH. SYS), nr. 75-12/1-17, Lef 20. Subhi Bey'e, 1912 Eylül'ü itibariyle, maaşının 1.000 kuruşa kadar olan kısmı ödenmekteydi: MV, nr. 168/56.

müştür. Zirâ, eski idare binası harap olduğu gibi[591] merkez teşkilâtıyla sayıları artan memurları barındıracak kapasitesi bulunmadığından, geçici surette vilâyet işlerinin görülmesi için adadaki en geniş hanelerden biri olan müteveffa Raşid Efendi'nin evi, aylık 12 Osmanlı altınına kiralanıp kullanılmaya başlanmıştı. Kira ücreti Mal sandığından karşılanan bu binanın da yeterli olmaması üzerine, Vilâyet İdare meclisi mazbatası ile talep edilen ve bütün donanımı dahil 350.000 kuruş keşif bedeli olan yeni bir Hükûmet konağının yapılması kararı alınmıştır. Eski konağın yıkılarak arazisinde yeni bir Hükûmet konağının inşası hususu önce Şurâ-yı Devlet Mâliye Dairesi'nde görüşülmüş ve 9 Nisan 1878 tarihli irâde ile uygun bulunmuştur[592]. Mutasarrıflık döneminden itibaren görev yapılan ve ada tersanesinin bulunduğu alanda inşa edilmiş olan Hükûmet konağının arka tarafındaki büyük bahçe içinde ise valinin hususî konağı (harem) yer almaktaydı[593].

Konak meselesini hallederken bir taraftan da vilâyet sınırlarında yer alan adalara çalışma ziyareti yapan Mehmed Sâdık Paşa, Kanun-ı Esasî'nin getirdiği hükümler dışına çıkmamak üzere geniş bir mülkî ıslahat programı hazırlamıştır. Program, 26 Ekim 1878 tarihini taşıyarak önce Şurâ-yı Devlet, ardından da Meclis-i Mahsus'ta müzakere edilmiş ve 3 Nisan 1879'da padişah irâdesi ile onaylanmıştır. Paşanın raporu ile ekindeki açıklayıcı yazıda, öncelikle yürürlüğe konulmak istenen ve merkezden içeriği hakkında açıklama talep edilen ıslahatın kesinlikle *imtiyâz* içeren bir yönünün bulunmadığı vurgulanmıştır. Bu uygulamaların tamamen kanun dairesinde olarak vilâyet muamelelerinin sağlıklı hale getirebilmesi için mülkî işlerin esası olan nahiye, kaza ve liva teşkilâtı ile halkın en fazla arzu gösterdiği adliye teşkilâtının düzenlenmesinden ibaret olduğu dile getirilmiştir. Bunlardan ayrı olarak, vilâyette malî konularda bir birliğin sağlanmasına yönelik tedbirler ile eğitim ve bayındırlık konuları da ele alınmıştır. Bu hususların da uzun vadede gerçekleşmesinin mülkî ıslahatın ba-

591 Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla birlikte Rodos'a sürülenler arasında yer alan Ebuzziya Tevfik Bey, adaya ilk çıkışında karşılaştığı Rodos Hükûmet konağının bakımsız durumu karşısında hayrete düşmüştür. Limanın ağzında tek katlı beyaz ve her tarafı dökülen konağın taşralardaki kervansarayları andırdığını, kapıdan içeri girilince sağ tarafta tabur ağasına ait bir odanın bulunduğunu, 3 metre genişliğinde bir aralıktan asıl avluya çıkıldığını, sol tarafta bir binek taşına bağlı eskimiş ve dik bir merdivenden divanhâneye gidildiğini, bunun da karşısında zabtiye koğuşunun yer aldığını, İdare Meclisi'nin toplandığı ve içinde evrak okumak için yuvarlak bir masanın bulunduğunu, odanın ise nisbeten daha bakımlı olduğunu aktarmaktadır (bk. *Yeni Osmanlılar* ..., s. 567, 570, 573).

592 BA, İ. ŞD, nr. 2001; *AD*, nr. 865, s. 6.

593 Tersane ağzında inşa edilmiş olan Hükûmet konağı ve paşanın hareminin konumunu gösterir şehir planı için bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 111.

şarısına bağlı olduğu, zirâ, öncelikle ahalinin kazanılmasının gerektiği ifade edilmiştir. Programın uygulanmasında gerekecek malî kaynağın belirlenmesi de öngörülmüştü.

Yeni mülkî taksimatı adaların nüfusuna göre belirleyerek, şematik olarak raporuna ekleyen vali, *Belediye meclisleri*nin halk oyuyla seçilmesini, içlerinden muktedir birinin hem *reis* ve hem de *nahiye müdürü* olarak hükûmetçe atanmasını teklif etmekteydi. Kaymakam idaresine yetecek nüfusu olmayan, yani ahalisi 10 binden az adalar nahiye olarak kabul edilecekti. Bunlar da kendi içinde 5 binden 10 bine kadar nüfus barındıranları *birinci sınıf*, 5 binden aşağı olanları *ikinci sınıf* itibar olunacak ve *Belediye reisi* hizmetini de görecek müdürden başka zabtiye neferleri ile sınıfına göre birer *zabıta müfettişi* adında memurlar atanacaktı. Kazalar nahiyeler gibi ele alınıp, eğer bağlı nahiyesi varsa bunlarla birlikte nüfusuna göre on binden 15 bine kadar olan adalar ikinci, 10 beş binden fazlası bulunanlar birinci sınıf kaymakamlık itibar olunacaktı.

Liva, kaza ve nahiye teşkilâtı bu şekilde sınıflandırıldıktan sonra önemli ve nazik mevkileri dikkate alınarak buralara liyâkat ve ehliyet sahibi yöneticilerin tayini hususu da raporda konu edilmiştir. Valiye göre, maaşların azlığı nedeniyle bilhassa Hıristiyan ahaliden nitelikli kimseler memuriyete sıcak bakmamaktaydı[594]. Bazı küçük adalarda Müslüman nüfusun az olduğu da dikkate alındığında, genelde memurların çoğunun halkın en geri kısmından seçildiği, bu sorunun çözümünün belirtilen oranlarda ücret artışıyla mümkün olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca memurların yerli halktan seçilmesinin, bunları devlete ısındıracağı ve memuriyete alıştıracağı düşüncesiyle, birinci sınıf kaza kaymakamlarına 4.000'er, ikinci sınıflara 3.000'er kuruş tahsisi, kaza kâtiplerine ise yazdıkları okunup anlaşılır takımından olmaları şartıyla, birinci sınıf kaza kâtiplerine 1.200'er, Rumca için istihdamı kabul edilen muavinlerine 800'er, ikinci sınıf kaza kâtiplerine 1.000'er, muavinlerine ise 600'er kuruş verilmesi istenmişti.

Kaza ve nahiye idaresi belirlendikten sonra merkez liva yönetimi ele alınmıştır. Mehmed Paşa, diğer vilâyetlerde bulunmamakla birlikte, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin dağınık coğrafî yapısından kaynaklanan işlerinin çözümündeki farklılıkları, valinin sürekli olarak seyyar bir halde bulunmasının dikkate alındığında, bu durumun bir *merkez mutasarrıflığı* kurumuna ihtiyacı artırdığını, dolayısıyla kurulmuş olan ve devletin atadığı

594 Mesela, irâde gereği teşkilâtları tamamlanan Rodos'a bağlı Oniki Ada karantina memurları ve gardiyanlarına tahsis edilen 291 kuruşun yeterli görülmemesinden dolayı istifalar başlamıştır. Bu durumun diğer memurlara da sirayet etmesinden endişe edilmekteydi: BA, İ. DH, nr. 41244.

müsteşarlık memuriyeti yerine, *vali muavinliği* hizmetini de görmek üzere, müsteşarın maaşıyla bir mutasarrıfın atanmasını talep etmiştir. Buna göre birbirine eşit olan Rodos, Sakız ve Midilli *birinci sınıf*, Limni ise *ikinci sınıf mutasarrıflık* haline getirilecekti. Birinci sınıf mutasarrıfların maaşı 8.000, ikinci sınıfın ise 6.000 kuruş olması uygun bulunmuştur[595].

Yeni teşkilâta göre Rodos'a mutasarrıf olarak hem ada işlerinden anlaması ve hem de liyâkati dikkate alınmak suretiyle Midilli Mutasarrıflığı'ndan ayrılan *Salih Efendi*'nin, tayini yapılmıştır[596]. Bu oran üzerinden vilâyet mektubcusu, Vilâyet İdare meclisi kâtipleri ve yardımcıları, vilâyet tercümanı ve yardımcısı ile gazete neşri için matba memurlarının, mutasarrıflıklarda ise tahrirat müdürleri, İdare meclisleri kâtipleriyle yardımcıları ve tercümanlarına ücret artışı öngörülmüştür. Memur seçiminde valinin yetkileri artırılmıştı[597]:

595 BA, Y. A-Res, nr. 2/47; İ.DH, nr. 72550.

596 BA, İ. DH, nr. 63755.

597 Midilli, Sakız ve Limni'deki düzenlemeler hususunda BA, İ. MM, nr. 2885 ve ŞD, nr. 2342/16'da malumât bulunmaktadır.

TABLO-12
KANUN-I ESASÎ'YE GÖRE VİLÂYET MERKEZİ RODOS ve BAĞLI KAZALARDA YAPILAN İDARÎ ISLAHAT
(1879 Yılı)

VİLÂYET MERKEZ TEŞKİLÂTINDA YAPILAN DÜZENLEME				
GÖREVLİ	ESKİ TAHSİSAT (Kr.)	YENİ TAHSİSAT (Kr.)	FARK (Kr.)	AÇIKLAMA
Vali	30.000	30.000	-	-
Mektupçu	3.500	5.000	1500	Yazı işyerinin bundan az maaşla kimseye verilemeyeceği.
Mektubî Kalemi	3.935	4.000	65	
Vilâyet İdare Meclisi Kâtibi	1.400	2.00	1.100	Müzakereleri kayıt ile yazı işlerini iyi bir şekilde yapabilecek bir kâtibin bundan az para ile bulunamayacağı.
Kâtibin Yardımcısı ve Evrak Müdürü	-	1.250	1.250	
Evrak Kalemi	1.625	2.750	1.125	Rumca evrak için bir memur tayini gerektiği için zam yapıldığı.
Matbaa Memurları	805	2.000	1.195	Gazete çıkarılması düşünüldüğünden bu artışın yapıldığı.
Vilâyet Tercümanı	1.200	3.000	1.800	Tercümanın görevi yalnız Konsoloslarla muhabere evrakı tercümesi olmayıp, bütün bağlı mahallerin tercüme işlerini göreceğinden üç adet de mütercim ilave edileceği.
Tercüme Kalemi	-	2.000	2.000	
Vilâyet Başmühendisi	1.500	5.000	3.500	Mühendise şiddetle ihtiyaç olduğundan, hâlen mevcut Maden Memuriyeti'nin lağvı, görevinin mühendise devri ve kalan maaşa ilave yapılarak tayini.
RODOS'A BAĞLI ADALARDA YAPILAN DÜZENLEMELER				
KAŞOT KAZASI				
GÖREVLİ	ESKİ TAHSİSAT (Kr.)	YENİ TAHSİSAT (Kr.)	FARK (Kr.)	AÇIKLAMA
Kaymakam	2.000	3.000	1.000	2. Sınıf Kaymakamlık olduğu.
İdare Meclisi ve Tahrirât Kâtibi	-	1.000	1.000	-
Yardımcısı	-	6000		
KERPE KAZASI				
Kaymakam	800	4.000	3.200	Hâlen Müdürlükle idare edilmekte ise de nüfusuna göre 1. Sınıf Kaymakamlık haline getirildiği.

İdare Meclisi ve Tahrirat Kâtibi	-	1.200	1.200	Kâtip ve yardımcılarına Rumca lisan ve evrak tercümesi için ihtiyaç duyulduğu.
Yardımcısı	-	800	8.00	
SÖMBEKİ KAZASI BAĞLI HERKİT ve İLYAKİ NAHİYELERİ				
Kaymakam	2.000	4.000	2.000	Hâlen kaymakamlık ve deniz ticâreti merkezi olduğu.
İdare Meclisi ve Tahrirat Kâtibi	280	1.200	930	-
Yardımcısı	-	800		
Herkit Müdürü	650	1.000	350	Hâlen Müdürlük oldukları ve daha sonra zabıta ve Herkit'te birinci sınıf İlyaki'ye ikinci sınıf Müfettiş bulundurulacağı.
İlyaki Müdürü	540	750	210	
İSTANKÖY KAZASI BAĞLI İNCİRLİ NAHİYESİ				
Kaymakam	2.700	4.000	1.300	Hâlen Mutasarrıflık iken Limni'nin merkez tercih edildiği, Limni Kaymakam maaşının Sömbeki'ye tahsisi.
İdare Meclisi ve Tahrirât Kâtibi	285	1.200	915	Maaşlar Limni Kaymakamlığı tahsisatından nakil suretiyle.
Yardımcısı	-	800	800	
İncirli Müdürü	630	1.000	370	Hâlen Müdürlük olduğu, sonra zabıta ve birinci sınıf Müfettiş bulundurulacağı.
KARPOT KAZASI				
Kaymakam	900	4.000	3.100	Hâlen Müdürlükle idare edilmekte ise de nüfusuna göre 1. Sınıf Kaymakamlık haline getirildiği.
İdare Meclisi ve Tahrirât Kâtibi	-	1.200	1.200	-
Yardımcısı	-	800	800	
MEİS KAZASI				
Kaymakam	1.350	3.000	1.650	Hâlen Kaymakamlık iken nüfusuna göre 2. Sınıf Kaymakamlık yapıldığı.
İdare Meclisi ve Tahrirat Kâtibi	-	3.000	3.000	-
Yardımcısı	-	600	600	
KAŞOT KAZASI				
Kaymakam	2.000	3.000	1.000	Hâlen Kaymakamlık iken nüfusuna göre 2. Sınıf Kaymakamlık yapıldığı.
İdare Meclisi ve Tahrirat Kâtibi	-	1.000	1.000	-
Yardımcısı	-	600	600	-

Mehmed Sâdık Paşa, vilâyetin tamamında gerçekleştireceği idarî ıslahatın devlete mâliyetini de ortaya koymuştur. Islahat öncesi vilâyetin dahilî ve bayındırlık giderleri aylık bütçesi 108.685 kuruş iken, yeni düzenleme ile bu rakam 186.450 kuruş olacaktı ve 77.765 kuruş aylık açık ortaya çıkmaktaydı. Yıllık bazda mâliyeye yük 500.000 kuruş olarak gerçekleşecekti. Bu paranın ahaliden vergi yoluyla alınması mümkün görünmüş, ancak böyle bir uygulamanın halkın programa desteğinin azalmasına ve dolayısıyla ıslahatın aksamasına neden olacağı, elde edilecek iyi sonuçları dikkate alınarak bu kadarcık bir meblağı devletin karşılamasının yararlı olacağı ifade edilmiştir[598].

1880'de Sakız vilâyet merkezi olunca Rodos'ta mutasarrıflık sistemi tesis edilmiş, idarî kurumlar bu yapı gereği şekillenmişti. Bu dönemde Rodos'ta Mehmed Sâdık Paşa'nın vilâyet idaresinde öngördüğü yeni kurumların tamamı varlığını koruduğu gibi kurumsal bazda gelişme de kaydedilmiştir.

Bilhassa Namık Kemal Bey'in mutasarrıflıkta bulunduğu son dönemde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin yapısını ortaya koyan resmî kayıtlarda, Rodos Sancağı'nda, mutasarrıf başkanlığında Müslim-Gayrimüslim altı seçilmiş ve dört tabiî azadan oluşan İdare meclisi heyeti ile yedi azadan oluşan Belediye heyeti faaliyetlerini sürdürmekteydi. Evrak işleriyle ilgilenen muhasebe kalemi (muhasebeci, muavini ve yardımcısı ile Sandık emini), tahrirât kalemi (müdür, muavin, mukayyid ve mübeyyiz), İdare meclisi kalemi (başkâtip ve muavini), tahrir-i nüfus kalemi, menafi, eytam sandığı, defter-i hakanî kalemi (memur, tapu katibi ve evkaf müdürü), tahrirat ile birlikte vergi kalemi diğer yönetim kurulları arasındaydı. Adanın adlî işleri, Bidayet mahkemesi hukuk dairesi ve Bidayet mahkemesi kalemi, ceza dairesi ve Ticaret mahkemesi kanalıyla yürütülmekteydi. Güvenlik kurumları arasında Rodos kalesindeki askerî birlikler ve mutasarrıf komutasındaki vapur ile zabıta heyeti ve polis dairesinin yer aldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca müdür, kâtip ve 10 gardiyan gözetiminde hapishâne idaresi yanı sıra ticaret odası, ziraat komisyonu, orman idaresi, posta ve telgraf dairesi, karantina dairesi, rüsumat ve liman idareleri ile Duyun-ı umumiye idaresi memurları görevlerinin başındaydılar.

Eğitimin gelişmesine katkı için faaliyet gösteren cemiyet-i ilmiye heyeti ile ibtidaî, idadî, rüşdiye, Süleymaniye ve İnas mektepleri yöneticileri idaresinde eğitime devam edilmekteydi. Rodos'ta bulunan ve nahiye hali-

598 BA, İ. MM, nr. 2885.

ne getirilen Lindos'ta 1.000 kuruş maaş ile bir müdür[599] ve vergi kâtibinden başka yine müdürün riyasetinde beş azadan oluşan tarik komisyonu, bir onbaşı ve dokuz neferden oluşan zabıta heyeti ve bir ibtidaî mektebinin varlığı tespit edilmektedir. Yine doğrudan Rodos'a bağlı Kastelloz Nahiyesi'nde benzer kurumlar teşkil edilmiş iken, Herkit Nahiyesi'nde farklı olarak Bidayet mahkemesi ve rüsumat idaresi varlığını sürdürmekteydi[600].

Ege'de ortaya çıkan güvenlik sorunlarının etkisiyle vilâyet merkezinin 1887'de yeniden Rodos'a taşınmasıyla[601] öncelikle vilâyet genelinde ihdas edilmiş olan mutasarrıflık teşkilâtı lağvedilmiştir[602]. Yeni merkez Rodos'ta ise İdare meclisi azalarının seçimi yenilenmiştir[603]. Daha sonra başta idare heyetleri ve mahkemeler olmak üzere Sakız'daki vilâyete ait merkez kurumlarının Rodos'a nakline başlanmıştır[604].

Vilâyet merkezinin Sakız'dan Rodos'a nakli ve yeni kurumların yerleştirilmesi için tahminî 300 liranın gerektiği hesaplanmıştı[605]. Nitekim, nakil sonrası ilk olarak yeni bir Hükûmet konağına ihtiyaç duyulmuştu. Adada yeni gelen memuriyetlerin daha rahat çalışabilecekleri bir bina bulunmaması ve yeni bir bina yapmanın 5-6 bin Liraya mâl olacağı dikkate alınarak, ekonomik sıkıntıların bulunduğu bir dönemde bu masrafı hazineden yapmaktan ise ada cemiyet-i ilmiyesinin 1.500 kuruş kira karşılığı hükûmet binası inşası ve bunun cemiyetten kiralanması hususu kararlaştırılmıştı. Cemiyet inşaat için Süleymaniye Medresesi'nin, gelir getirmeyen bir takım emlakini satacaktı ve ada âşâr gelirinden 600 lira kadar da borç temin edecekti. Bitiminde, bir yıllık kira bedelinin peşin ödenmesi şartıyla cemiyet ile kira mukavelesi imzalanmıştır (1889)[606].

Anayasal monarşi idaresi olarak ortaya çıkan I. Meşrutiyet döneminde, bürokratik teşkilâtlanmadaki yenilikler ile vilâyet yönetimi ve bilhassa adliye teşkilâtlanmasında Tanzimat asrî reformlarının devam ettiği, bazen

599 Lindos Müdürü'ne 750 kuruş maaş verilmekteydi. Ancak, bu para ile istenilen özellikte memur bulunamadığından, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'in mühim mevkiisi de dikkate alınarak İntihab-ı Memurin Komisyo'nu tarafından 250 kuruş zam yapılması 21 Ramazan 1301/ 15 Temmuz 1884 tarihli irâde ile uygun bulunmuştur: BA, İ. ŞD, nr. 4457.

600 *CBSS*, Sene 1304, s. 193-209.

601 BA, İ. MM, nr. 3993.

602 BA, İ. MM, nr. 4263.

603 Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti İdare Meclisi azalıklarına Mehmed Ali Efendi ile Haci Pandali Yuvanidi ilk defa olarak, Şeyh Abdullah Efendi ile Haci Vasilaki Efendi ibka suretiyle aza tayin olunmuşlardı: BA, ŞD, nr. 2347/26.

604 BA, MV, nr. 26/35; İ. DH, nr. 83314; 83572; 83724; 91248; DH. MKT, nr. 1516/20.

605 BA, DH. MKT, nr. 1507/68.

606 BA, MV, nr. 38/43; DH. MKT, nr. 1563/4; 1587/42.

de önemli sonuçlar alındığı bilinmektedir. Etkileri çok sonralara kadar süren bu dönemde imparatorlukta önemli ulaşım ve maarif altyapı atılımlarının gerçekleştiği de anlaşılmaktadır. Bütün bunlara rağmen bu devirde vilâyetlere dair yeni bir kanun çıkması mümkün olmamıştır. Tıpkı I. Meşrutiyet gibi II. Meşrutiyet sürecinde de vilâyetlerin idaresi ve yapılanmasına dair kalıcı bir kanun hazırlama teşebbüsüne rastlanmamaktadır. Yalnızca *Vilâyat Taksimat-ı Mülkiye ve Askeriye Komisyonu*'nun kısmî çalışmaları[607] ile adaların işgalinden sonra 26 Mart 1913 tarihini taşıyan ve *İttihad ve Terakki Hükûmeti*'nin hakim olduğu kabinenin vilâyet idaresi için bir *Kanun-ı Muvakkat* çıkarılarak merkeziyetçi esasların kuvvetlendirilmesi dışında, vilâyetlerin yapısı ile ilgili köklü bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Yeni rejim taşra idaresinde merkeziyetçi ve kontrolcü politikayı daha teşkilâtlı bir biçimde yürütmeyi gaye edinmişti. En teşkilâtlı parti olarak vilâyet ve sancak merkezlerinde İttihat ve Terakki kulüp ve komiteleri idarenin yanı başında tek ve önemli yönlendirici konumuna gelmişti[608]. Nitekim, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti merkezi Rodos'ta partinin önemli memuriyetleri atama ve görevden alma gibi teşebbüsleri nedeniyle zaman zaman gerginlikler yaşanmaktaydı[609].

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin yapısının önemli oranda şekillenmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bu dönemde özellikle modern şehir idaresi için gereken kurulların yapılanmasının da tamamlandığı anlaşılmaktadır[610]. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Rodos merkezli son yapılanması bazı küçük değişikliklerle İtalyanın adaları işgal ettiği 1912 yılına kadar sürecektir. Aşağıda ilgili bahsinde incelenece-ği gibi, işgal sonrası idarî manada bir takım zorunlu düzenlemelere gidilmesi keyfiyeti ortaya çıkacaktır.

3- Rodos Belediye İdaresi Teşkilâtı

Tanzimat öncesi Osmanlı şehirlerinde XIX. yüzyılın modern Belediye hizmetlerini üstlenecek bir kuruluş bulunmamaktaydı. Belediyelerin ilgilenmekle yükümlü olmaları gereken başlıca işler, devlet memurları yanında önemli ölçüde kadılar, esnaf kuruluşları temsilcileri ve şehir ileri gelenleri tarafından üstlenilmişti[611].

607 BA, DH. MUİ, nr. 127/1.

608 Ortaylı "Tanzimat Devri ..., I, s. 321-333.

609 BA, Babıâli Evrak Odası Belgeleri (BEO), nr. 252909. Rodos'taki parti çekişmeleri (*BEO. GGD, Şifre Kayıt*, nr. 994, s. 16) ve özellikle 1908 hadiselerinin etkisi hakkında DH. MUİ, nr. 102-1/17'de malumât bulunmaktadır.

610 *CBSS*, Sene 1310, s. 45-68

611 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 273-278.

Tanzimat süreci, ilk önce beledî hizmetleri genel idare içinde ele almış, özel bir uygulama getirememiştir. Ancak, 1853 Kırım Harbi esnasında yaşanan sıkıntılar üzerine 1854 yılında İstanbul Şehremaneti faaliyete geçirilmiştir. Osmanlı taşra kentlerinde modern anlamda ilk Belediyecilik anlayışının 1864 Nizamnâmesi ile başladığı ve 1867'de *Vilâyatda Devâir-i Belediye Meclisleri*'nin Vezâif-i Umûmiyyesi hakkında çıkarılan on maddelik bir talimatnâme ile devam ettirildiği görülmektedir. Belediye Meclisi üyelerinin seçimi ile ilgili mevzuata 1871 Nizamnâmesi'nde ayrıntılı olarak yer verilmişti. Bütün bu gelişmelere rağmen gerçek manada Belediyecilik anlayışının temelleri 1876'dan sonra atılmıştır. Bu dönemde bilhassa Cezâyir-i Bahri Sefîd Valisi Mehmed Sâdık Paşa, Belediye teşkilâtını vilâyetin her biriminde oluşturmak için gayret sarfetmişti[612]. Ancak, XIX. yüzyıl boyunca Belediye hizmetleri kırsal alanlara, nahiye ve köylere kadar faaliyette bulunabilecek yapıya kavuşturulamamıştır[613].

İlgili bahsinde fizikî yapısı ele alınacak olan Rodos şehrinin 23 Müslüman mahallesi ile kale dışındaki yerleşim alanları olan varoşlara[614] yönelik çalışmalarını sürdüren merkez Rodos Belediyesi'nin hizmet alanlarını, personel yapısını ve bütçesini takip etmek mümkün olmaktadır. 1867 düzenlemesinden sonra merkez vilâyet Kal'a-i Sultaniye'de oluşturulurken, Rodos Sancağı'nda Belediye hizmetlerine başlandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Belediye heyeti Müslim-Gayrimüslim altı aza ile bir kâtipten oluşmaktaydı[615].

Kanun-ı Esasî sürecinde adada yapılan ıslahatlarda Belediye idaresi de gündeme gelmiştir. Bu hususta merkezde yapılan görüşmelerde *Belediye meclislerinin* halk oyu ile seçilmesi, belirlenen azalardan uygun olan birinin hükûmetçe onaylanmak suretiyle *reis* ve nahiyelerde ise aynı zamanda nahiye müdürü olmaları benimsenmişti (Mayıs 1879)[616]. Bu dönemde Rodos'ta Belediye reisi olarak adanın sayılı eşrafından Ratib Ağa bulunmaktaydı[617]. Diğer taraftan Belediye meclisi azası olanların aynı anda Vilâyet İdare Meclisi'nde görev almaları, Şurâ-yı Devlet kararıyla uygun bulunmamıştır[618].

612 BA, ŞD, nr. 2342/16.
613 Ortaylı "Tanzimat Devri ..., I, s. 314-317; A. mlf, *Tanzimat Devrinde* ..., s. 119 vd; M. Emin Yolalıcı, "Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik", *Türkler*, Ankara 2002, XIII, s. 739-749.
614 BA, *D. CRD*, nr. 39989; *KK*, nr. 6012.
615 *CBSS*, Sene 1290, s. 85-86.
616 BA, Y. A-Res, nr. 2/47.
617 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 725.
618 BA, *BEO.GGD*, nr. 979, s. 20.

Rodos'ta şehircilik anlamında oldukça önemli hizmetlere ön ayak olan şair Namık Kemal Bey'in mutasarrıflığı sırasında çalışmaları büyük takdir gören eşraftan *Mehmed Ali Efendi*'nin[619] riyasetinde olarak Belediye dairesinin yapısında olmasa da, hizmet alanlarında bazı küçük yeniliklerin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemden itibaren Belediyede bir doktor ile Sandık emininin vazifeye başladığı dikkati çekmektedir[620].

Vilâyet merkezinin 1881 yılında Rodos'tan Sakız'a naklinden sonra Belediye idaresinin sağlık hizmetlerinde biraz daha önplana çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Mısır'dan gelen erzakta ortaya çıkan ve alınan tedbirlerle sonucu etkisi azalan kolera salgınına karşı Rodos Belediye Başkanı Mehmed Ali Bey'in öncülüğünde çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle adanın *Gani Ahmed* adlı mahallinde karantina işlemleri için *tahaffuzhâne barakaları* inşasına başlanmıştır. Gerek inşaat ve gerekse malzeme alımlarında büyük hizmetleri görülen Belediye reisine Sıhhiye Komiseri Eşref Efendi'nin[621] teklifi ve Sıhhiye Nezâreti'nin sadarete müracaatıyla dördüncü rütbeden bir adet Mecidî nişanının verilmesine dair 20 Eylül 1883 tarihinde irâde çıkmıştır[622].

Rodos'un 1887'de tekrar merkez olması ada *Belediye tabibi*nin durumunun merkez statüsüne göre belirlenmesi keyfiyetini de doğurmuştu. Bu hususta Rodos Belediye Meclisi'nin kaleme aldığı mazbata, ada İdare meclisinde görüşülmüş ve valinin şerhiyle merkeze ulaştırılmıştır. Mazbatada, dokuz yıldır adada görev yapan Kalimnozlu tabip Spinidon Karavo Kiros Efendi'nin işinde ehil olup, fakir fukarayı ücretsiz tedavi ettiği, hâlen bu şahsa ödenen 500 kuruş maaşın merkez tabiplerine verilen 1.200 kuruşa çıkarılması istenmekteydi. Keyfiyet merkezde oldukça ayrıntılı ele alınmıştır. Başta Dâhiliye ve Tıbbiye nezâretleri olmak üzere ilgili makamlarla yazışmalar yapılmıştır. Tabibin Tıbbiye Mektebi Nazırı Marko Paşa onaylı

619 Cezayir'den gelerek Rodos'a yerleşen varlıklı bir ailenin çocuğu olan Mehmed Ali Efendi, kendini iyi yetiştirmiş aydın bir insandı. Rodos'ta uzun süre Belediye Başkanlığı görevinde bulunarak önemli eserler bırakmıştı. Rodos'a ilk atlı arabayı onun getirdiği kaydedilmektedir. Daha sonra ticaret ve ziraat odaları reisliklerinde ve nihayet İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi azalığında bulundu. Aynı zamanda Akka Kalesi kumandanı Cezzar Ahmed Paşa'nın yeğeni olan Mehmed Ali Efendi, 1905 yılında vefat etmiştir. Cumhuriyet dönemi Trabzon valilerinden Hamid (Kapancı) Bey'in babasıdır (İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, Ankara 2001, s. 87-88). Mehmed Ali Bey'e Belediye başkanlığındaki başarıları nedeniyle dördüncü dereceden Mecidî nişanı verilmiştir. 6 Rebiyülâhir 1304/ 2 Ocak 1887 tarihli irâde: BA, İ. DH, nr. 83232.

620 *CBSS*, Sene 1302, s. 201-202; Sene 1304, s. 196.

621 *Bahr-i Sefîd*, 4 Şevval 1300/28.

622 BA, İ. HR, nr. 18311.

diploma örneği tespit edilmiştir. Ancak vilâyet tarafından istenilen artışın Belediyece karşılanmasında güçlük çekileceği, şimdilik 250 kuruş zam ile iktifa edilmesi, ileride gelirlerin artmasıyla istenilen maaş artışına gidilebileceği kararına varılmıştır (Aralık 1889)[623]. Tabip meselesi bu şekilde halledildikten sonra aynı dönemde adada bir de *aşı memuru*na maaş bağlanmıştır[624].

Bu dönemde Rodos'a bağlı adalarda bazı hastalıklar belirince, bunların tedavi masraflarının karşılanması meselesi gündeme gelmişti. Vilâyetten Dâhiliye Nezâreti'ne yapılan müracaatta, doktor masraflarının devlet bütçesinden karşılanması istenirken, nezâret, bu gibi işlerin Belediye tabibi tarafından yapılmasının daha uygun olacağını bildirmişti. Rodos Belediyesi'nin maddi durumu kötü olduğundan, paranın ada gelirlerinden harcanmasına ve harcama pusulasının İstanbul'a yollanarak bütçeden bir karşılığının aranmasına karar verilmişti[625].

Aynı zamanda adaya sefer yapan tarifeli Mısır vapur kumpanyasının Rodos acentalığını da yürüten[626] Mehmed Ali Efendi'den sonra Belediye reisliğine *İsmail Hakkı Efendi* getirilmiştir. Yine başarılı hizmetleri görülen İsmail Efendi ise adadaki Vesâit-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu Reisliği'ni yürütüyordu[627]. Bu dönemde Rodos Belediye Dairesi'nde hem yapısal ve hem de işlevsel oldukça önemli gelişmelere tesadüf edilmektedir. Aşağıda, Belediye gelir gider kalemleri incelenirken de görüleceği üzere, modern Belediyecilik hizmetlerinin bir çoğunun karşılanmaya çalışıldığı dikkati çekmektedir[628]. Daha önceki yıllarda hükûmet eliyle şehirciliğe dair yürütülen işlerin büyük bir kısmının yerel yönetime aktarılarak, idarenin bu doğrultuda teşkilâtlandırıldığı, personel istihdamının bu yönde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle şehrin sokaklarının bakımı, temizliği ve aydınlatılması hizmetleriyle Müslüman, Rum ve Yahudiler'in ayırım yapılmaksızın yaşlı ve bakıma muhtaç olanları için sağlık ve nakdî yardımlara Belediye bütçesinden önemli oranda pay ayrıldığı görülmektedir. Şehirdeki mezarlıklarla da Belediye ilgilenmekteydi[629].

1893 yılından itibaren Rodos Belediyesi personel sayısında önemli artış izlenebilmektedir. Bilhassa sağlık hizmetlerine önem verilmiştir. Ni-

623 BA, İ. DH, nr. 91248; DH. MKT, nr. 1567/27.
624 *CBSS*, Sene 1310, s. 64.
625 BA, DH. MKT, nr. 1424/23; 1505/75.
626 *CBSS*, Sene 1304, s. 71.
627 BA, İ. DH, nr. 87710; *CBSS*, Sene 1311, s. 105.
628 BA, İ. DH, nr. 2/1.Z.1315.
629 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 724.

tekim, Tabip Kigos Efendi'nin yanında Çiçek Aşıcısı Hacı Mustafa Ağa ile Baytar Müfettişi Binbaşı Kazım Bey ve Hastahâne Hademesi Mehmed Ağa sağlık hizmetlileri arasına girmiştir. Bunlardan başka çeşitli oranlarda maaş alan personel arasında kâtip ve aynı zamanda Sandık emini Sıdkı Efendi, Müfettiş Selim Ağa, şehrin güvenliğinden sorumlu Çavuş Rasim Efendi ile Ali Ağa, Tenzifat Memuru Mehmed Ağa, Belediye gelirlerini tahsilde İskele ve Depozito Memuru Hacı Hâfız Mehmed Efendi, Odacı Mahmud Ağa, Belediye Muzikası Muallimi Hacı Ahmed Ağa ile iki nefer suyolu bakıcısı ve yine iki nefer bekçi kadrosunda pasban (bekçi) hizmet vermekteydi[630]. Bunlardan ayrı olarak kalfa ile mahallelere su taşıyan hizmetli, bir tahsildar ve sokak fenerleri görevlileri, temizlik işlerinde kullanılan hayvanların tayinatları da Belediyece karşılanmaktaydı[631].

Bu dönemde Belediye Meclisi'ni, 500 kuruş ücret alan reis ile 400 kuruş verilen kâtipden başka Müslüman azaları Hacı Mehmed Ağa, Murad Efendi ve Hacı Derviş Ağa, Gayrimüslim üyeler ise Nikolaki Liyardi Efendi, Penai Praşkeva Efendi ve Salamon Efendi oluşturmaktaydı. Bir müddet sonra Belediye kadrosunda bir serpasban maiyetinde yedi nefer pasbanın hizmete başladığı anlaşılmaktadır[632]. Bir süre sonra bir tenzifat memuru yardımcısına maaş bağlanmıştı (1903)[633]. Bahsi geçen dönemde Belediye kadrosu içinde bir de mühendis istihdam ediliyordu[634].

Rodos Belediyesi'nin en önemli sorunu gelirlerinin giderlerini karşılayacak düzeyde olmamasıydı. Belediyenin gelir kalemleri arasında önemli yekun tutan depozito, iskele, dükkan, hayvan alım-satım, sergi ve damga vergileri yanında Belediyeye ait menkullerden olan çeşitli mevkilerdeki kahvehâneler, çarşıda dükkan ve han odaları, hamam ve turistik tesisler ile zecriye mahalli kiraları, pul, her türlü inşaat ve tamirat ruhsatı gelirleri bulunmaktaydı. Bunlardan başka kesilen nakdî cezalar bütçenin önemli kısmını oluşturuyordu. Mesela, mezarlıklara giren hayvanlar Belediyece alıkonmakta ve sahiplerine ceza kesilmekteydi[635]. Ancak, bütün bu gelirler Belediyenin personel ve işlerinin görülmesi için kiralanan emlakin ücreti, kırtasiye, yakacak, hükûmete ödenen emlak vergisi ile diğer hayır giderlerine sarf edilen meblağdan azdı. Bütçe açığı yüzünden Belediye hizmetleri aksamaktaydı ve Belediye yetkilileri işleri görmek için borçlanmak zorunda kalıyordu. Sadece padişahın çocuğunun oluşunda ve tahta çıkışının

630 *CBSS*, Sene 1311, s. 99-100.
631 BA, İ. DH, nr. 2/1.Z.1315.
632 *CBSS*, Sene 1311, s. 100; Sene 1312, s. 89; Sene 1313, s. 87; Sene 1318, s. 87.
633 *CBSS*, Sene 1321, s. 87.
634 BA, DH. MUİ, nr. 78/57, Lef 30.
635 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 724-725.

kutlamaları için bütçeden 3.000 kuruş ayrılmıştı[636].

Rodos'a sürgün olarak gönderilen bazı şahısların maaşları da Belediye sandığından karşılanıyordu. Mesela, 1881 yılında ailesiyle birlikte Rodos'ta ikametleri emredilen *Hemund* aşiretinin 1906 yılında adada kalan 72 mensubuna günlük 100'er para verilmekteydi[637]. Bilhassa II. Abdülhamid saltanatında adadaki siyasî sürgünlerin sayısı artınca, 1881 yılında zabtiye idaresi, kale içindeki Belediyeye ait bir hanın 12 odasını senelik 112, 5 sîm Mecidiye kuruşa kiralamıştı. Ancak, Belediye sandığına yapılacak kira ödemeleri aksayınca, Vilâyet Meclisi kararıyla hanın boşaltılması talebi merkeze iletilmişti. Hem Belediyenin maddî zorlukları ve hem de yevmiyeleri kesilen sürgünlerin sefaletleri dikkate alınarak, bu kira bedelinin Dâhiliye Nezâreti bütçesinin zuhûrât kısmına ilavesi uygun bulunmuştur (1889)[638].

Gerçi 1896 yılından itibaren Belediye Meclisi kararıyla başta memur maaşları olmak üzere bir çok kısıntıya gidilmiş ise de, çok fazla bir yararı olmamıştı. Aynı sene bütçesinde gelir 52.830 kuruş 25 para iken giderler 68.325 kuruştu ve açık 15.494 kuruş 5 para olmuştu. Ertesi sene bu rakam alınan tedbirlerle azalarak 7.044 kuruş 5 paraya kadar gerilemiştir. Gelirlerin artırılması için Belediye meclisinin belirlediği miktar üzerinden bazı kalemlerde vergi artışına gidilmesi uygun bulunmuştur. Keyfiyet Rodos'ta toplanan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti İdare Meclisi'nde görüşülerek, hazırlanan mazbatası İstanbul'a iletilmiştir. Şurâ-yı Devlet'e havale edilen ve burada incelenen mazbatada, koyun, keçi, oğlak ve kuzunun her birinden 20 para, bir yaşından aşağı danadan 1, sığır, öküz ve camıştan 2 kuruş hesabıyla kasaplardan kesim ücreti karşılığı alınan zecriye resminde vergi artışı öngörülmekteydi. Yapılan görüşmelerde, Rodos'tan gönderilen ve aşağıdaki tabloda yer alan, Belediyenin gelir ve gider kalemleri istatistiği incelenerek, vergi artışı talebi haklı bulunmuştur. Buna göre, hâlen yıllık toplam 8.200 kuruş olan zecriye vergisinin artırılması, eskisi gibi yarısının devlete ve yarısın da Belediyeye kalması usulüne son verilip, dörtte birinin mâliyeye, kalanının Rodos Belediyesi'nin istifadesine bırakılmasına dair 23 Nisan 1898 tarihiyle irâde çıkmıştır[639]:

636 BA, İ. DH, nr. 2/1. Z. 1315.
637 BA, İ. DH, nr. 8/3. Za. 1324.
638 BA, İ. ŞD , nr. 5857.
639 BA, İ. DH, nr. 2/1.Z.1315.

TABLO-13
RODOS BELEDİYESİ TEŞKİLÂTI
(1898 Yılı)

BELEDİYE MASRAF KALEMLERİ		
MEMUR MAAŞLARI	AYLIK (Kuruş)	YILLIK (Kuruş)
Belediye Reisi'nin maaşı	500	6.000
Katip ve Sandık Emini'nin maaşı	400	4.800
Tabip maaşı	500	600
Aşı Memuru maaşı	200	2.400
Müfettiş maaşı	250	3.000
İskele ve Depo Memuru maaşı	250	3.000
Tanzifât Memuru maaşı	200	2.400
Çavuş maaşı	150	1.800
Kalfa maaşı	100	1.200
Odacı maaşı	50	600
Mahallat Mitahhiri maaşı	120	1.440
Yeni ve Orta Varoş Fenercisi maaşı	100	1.200
Despot Varoşu Fenercisi maaşı	20	240
Eğrikapı Kuyusundan Su Çekme ücreti	20	240
Pasbanlar maaşı (6 nefer)	130	9.360
Dükkan Vergisi Tahsildarı ücreti	30	360
TOPLAM MASRAF: 44.040 Kuruş		
BELEDİYENİN KİRA ve DİĞER MASRAFLARI		
MASRAFIN TÜRÜ	AYLIK (Kuruş)	YILLIK (Kuruş)
Evrak Mahzeni kirası	20	240
Edevat Mağazası kirası	20	240
Gaz Mağazası kirası (2 adet)	100	1.200
Veladet ve Cülus-ı Humayun Şenlikleri masrafı	-	3.000
Belediyenin Emlak Vergisi	-	210
Kırtasiye gideri	-	100
Yakacak gideri	-	50
Diğer giderler	-	600
TOPLAM: 5.645 Kuruş		
YAŞLI ve DÜŞKÜNLERE VERİLEN MAAŞ		
MAAŞI ALAN	AYLIK (Kuruş)	YILLIK (Kuruş)
Derviş İbrahim maaşı	20	240
Aleko oğlu Hüseyin maaşı	20	240
İbrahim Usta oğlu Hüseyin maaşı	20	240
Orta Varoşlu Luizo maaşı	30	360

İstemat Ispartalı maaşı	30	360
Şeyh Sami gelini maaşı	20	240
Yaniko kerimesi Marula maaşı	20	240
Tomas zevcesi Ispanula maaşı	30	360
Musevi Çelebi zevcesi Meryem maaşı	30	360
TOPLAM: 2.640 Kuruş		
TAMİRAT, AYDINLATMA ve TEMİZLİK MASRAFLARI		
MASRAFIN TÜRÜ		MİKTARI (Kuruş)
Belediye idaresindeki emlakin tamiri masrafı		2.000
Kaldırım, iskele ve sairin tamiri		2.500
Çarşı ve mahallerde bulunan 171 fenerlerin gazyağı ücreti		3.500
Lamba ve fener tamir masrafı ile yeni fener ücreti		250
Fitil, şişe ve fosfor gideri		350
Çarşı ve mahallelerin bakımı için mahbus ve amelelerin ücreti		2.500
Temizlik malzemeleri masrafı		500
Temizlik için kullanılan hayvanların yiyecek ve diğer masrafları (3 baş hayvan)		1.400
TOPLAM: 12.000 Kuruş		
BELEDİYEDEN YAPILAN YARDIMLAR		
YARDIMIN TÜRÜ		MİKTARI (Kuruş)
Fukara hastalar için ilaç gideri		500
Fukara yolculara vapur navlu		700
Fukara vefatında hazırlama ve defin masrafı		700
Fukara Hıristiyanlara yardım olarak verilen		600
Fukara Yahudilere yardım olarak verilen		300
Fukara ve sairleri çeşitli yollarla verilen		200
TOPLAM: 3.000 Kuruş		
GENEL MASRAF TOPLAMI: 68.325 Kuruş		
BELEDİYE GELİR KALEMLERİ		
İHALE OLUNAN RÜSUMAT GELİRİ		
GELİRİN TÜRÜ		MİKTARI (Kuruş/Para)
Kantar resmi		8.500
Zecriye resmi		4.325
Kîle resmi		355
Mecidiye farkı (yukarıdaki üç kalem vergiden)		500, 20
Geren-i Arziye resmi		500
Dellalbaşılık resmi		300
TOPLAM: 14.673 Kuruş 20 Para		
EMANETEN İDARE OLUNAN RÜSUMAT GELİRİ		
GELİRİN TÜRÜ		MİKTARI (Kuruş)
Depozito resmi		12.000

İskele resmi (her bir kayık yükünden 60 para alınmaktadır)	500
Dükkan resmi (Pasbanlar maaşına karşılık alınmaktadır)	12.220
Hayvan Alım-Satım resmi	20
Sergi resmi	50
Damga resmi	10
TOPLAM: 24.800 Kuruş	
KİRA GELİRLERİ	
KİRALANAN MAHAL	MİKTARI (Kuruş)
Zecriye Mahalli kirası	947, 15
İdadi Mektebi kirası	3.600
Tersane Kahvesi kirası	600
Çarşı Dükkan ve Oda kirası	480
Bayramlarda Çimenlik Kahvesi kirası	520
Sünbüllü Kahvesi kirası	500
Kumburnu Banyo ve Kahvesi kirası	520
Muslukönü Deniz Hamamı kirası	500
Reji Barakası kirası	600
TOPLAM: 9.247 Kuruş 15 Para	
BELEDİYE NİN DİĞER GELİRLERİ	
GELİRİN TÜRÜ	MİKTARI (Kuruş)
Satılan Kontrat Pulu geliri	160
Satılan Boş Gaz Tenekesi ve Sandığı geliri	310
Sayd-ı Berri Tezkiresi geliri	420
İnşaat ve Tamirat Ruhsatı geliri	700
Yeni Fırın Açılması Ruhsatı geliri	50
Arzuhal ve Kontrat Kaydı geliri	100
Nakdî Cezalar geliri	1.400
Çalgı Ruhsatı geliri	250
La'biyât Resmi geliri	270
Bayramlarda Dolapçı ve Tablekâr Ruhsatı geliri	450
TOPLAM: 4.110 Kuruş	
TOPLAM BELEDİYE GELİRİ: 52.830 Kuruş 35 Para	
BELEDİYE BÜTÇESİNİN AÇIĞI: 15.494 Kuruş 5 Para	

Yapılan düzenlemelere rağmen Rodos Belediyesi'nin kaynak sorunu bitmemiştir. Gelir için Yunda Adası'yla Ayvalık arasındaki boğazın gelirleri bir müddet Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin merkez Belediyesi için tahsis edilmişti[640].

640 BA, İ. DH, nr. 26/26. Ş. 1328.

Rodos Belediyesi, limana gelen büyük gemilerden, eğitime katkı adıyla aylık olmak üzere vergi talep etmekteydi. 1887 yılında gemi sahiplerinin şikayeti üzerine araştırma yapılarak, devletin aldığı vergi dışında bir vergi alınamayacağı kararı adaya bildirilmişti[641].

1907 yılına gelindiğinde ise Belediye adına gelir artışı maksadıyla ada iskele vergisinde bazı farklı uygulamalara gidilme kararı alınmıştır. Fakat, yeni düzenleme sonrası adadaki tüccarla sorun yaşanmıştır. Şöyle ki, adanın imarı ve gelişmesi için 17 yıldır alınan iskele vergisi yerine, Şurâ-yı Devlet Mâliye Dairesi tarafından hazırlanan ve 1902 senesi Mart'Indan itibaren geçerli olacak yeni bir tarife uygulanmaya konulmuştu[642]. Ancak, Rodos Belediyesi tarafından, aynı tarife üzerinden 10 sene geriye dönük tahsilât yapılmaya çalışılması, gerek yerli ve gerekse yabancı tüccarın itirazına sebep olmuştu. Bu tartışma birkaç yıl devam etmiş ve Dâhiliye Nezâreti'ne yapılan müracaatta, geriye dönük verginin kayıtlardan silinmesi talep edilmişti. Bu hususta, Şurâ-yı Devlet Mâliye Dairesi'nde yapılan görüşmede, verginin tahsili ve kayıtlarının silinmesine dair Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nce oluşturulan özel komisyonun raporuna istinaden tüccar haklı bulunarak, gereği mâliyeye bildirilmişti[643].

Adalardaki yabancı ülke tüccarıyla sorun olan bir diğer Belediye uygulaması da rıhtım vergisi oranlarıydı. Rodos, Midilli ve Sakız Belediyelerinin ecnebi tüccardan rıhtım vergisi yanında şerefiyye ve kaldırım vergilerini, araba ruhsatı ücretiyle pasban giderleri karşılığı istenen meblağı tahsilde zorluk çekmeleri üzerine, mesele vali tarafından Dâhiliye Nezâreti'ne iletilmiştir. Bu konuda 3 Eylül 1911 tarihini taşıyan yazısında Vali İbrahim Subhi Bey, Şurâ-yı Devlet kararıyla 1878 yılından itibaren adalarda alına gelen rıhtım vergisinin, bir kanuna ve irâdeye dayanmayışından, buralardaki yabancı tüccar tarafından ödenmediği gibi *Vilâyet Belediye Kanunu*'nun 35. maddesinde yer alarak, Belediyelerin gelirleri arasında gösterilen şerefiyye, kaldırım vergileriyle, araba ruhsatı ve işyerlerinin muhafazası için maaş ödenen pasbanların maaşı karşılığı tahsil edilen vergiyi de ödemekten kaçındıklarını bildirmiştir. Midilli, Sakız ve Rodos adalarının tamamında bu sorunun yaşandığını ve yalnız Osmanlı tebaasından vergi almakla meselenin çözümünün haksızlık olacağını ifade eden vali, gerek imtiyazlı ve gerekse imtiyazsız inşa edilen bu iskelelerden yabancı tüccarın aynı oranda istifade ettiğini, dolayısıyla vergisini vermekten imtina etmelerinin mümkün olmayacağını, kaldı ki, yabancılara emlak edinme hakkı

641 BA, DH. MKT, nr. 1397/89; 1409/98.
642 1902 yılı Rodos Belediyesi İskele Vergisi tarifesi: BA, İ. DH, nr. 17/17.L.1319.
643 BA, İ. DH, nr. 30/27.Ca.1325.

verildiği sırada Osmanlı vatandaşlarıyla aynı vergilere tâbi tutulmalarının kabul edildiğini, benzer şartların burada da oluştuğunu hatırlatmıştır. Subhi Bey, yapılan yollardan yararlanan gelir sahiplerinden alınan şerefiyye ve kaldırım vergileriyle, Belediyelerce güvenlik maksadıyla fahrî surette vazifelendirilen pasban/bekçi hizmetlerinden ecnebilerin bütün halkla beraber yararlandığını, bu hususdaki vergileri ödemelerinin de doğal olduğunu mütalaasına eklemiştir. Bu konuda görüş bildiren Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği, valinin mütalaası ile Sakız ve Midilli mutasarrıflıklarından gelen tezkirelerdeki benzer açıklamaları paylaşmakla birlikte, meselenin bir de Hariciye'den sorulmasını istemiştir. Durum Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği'nde değerlendirilerek, keyfiyet Almanya, Avusturya, Prusya, Fransa, Felemenk sefaretlerine iletmiş ve tebaalarını bu vergileri ödemeleri için konsoloslarına talimat vermeleri istenmiştir (30 Ekim 1911). Fransa Sefareti'nden gelen 4 Haziran 1912 tarihli cevapta, bahsi geçen uygulamalar hakkında İzmir Konsolosluğu kanalıyla gelen raporlarda belirtildiği gibi, söz konusu adalarda bu vergileri almayı makul gösterecek hiçbir uygulamanın yapılmadığı, Rodos'a eşya ithal edenlerden devletçe rıhtım vergisi alınıyorken, aynı verginin bir de Belediyece talebinin yanlışlığı dile getirilmiştir. Ayrıca bu verginin Fransız tebaasına dayatılması karşısında her türlü itiraz haklarının saklı tutulduğu da hatırlatılmıştır[644].

Rodos Belediyesi gelirleri arasında bulunan dellalbaşılık vergisinin, 1903 yılında müzayedesi yapılmak istenmişti. Ancak, bu husuBda Şurâ-yı Devlet'teki görüşmede, bu gibi gelirlerin senelik verilmesinin yararı belirtilerek Belediye sermünadilik hizmetinin yıllık 2.000 kuruş karşılığı 3 seneliğine Yusuf Ağa'ya verilmesi uygun bulunmuştur[645]. Yusuf Ağa Rodos'ta İtalyan işgali gerçekleşince diğer bazı memurlarla birlikte Toskana'ya götürülmüştür[646].

Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Rodos'ta da merkezî hükûmetin Belediye personel atamalarına müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Mesela, Dâhiliye Nezâreti'nden vilâyete yapılan bir tebligatta, Harbiye Nezâreti'nin görüşü doğrultusunda Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Alayı Rodos Taburu Onbaşıları'ndan olup 13 sene hizmeti bulunan, fakat çalışamaz durumda olduğu için yapılan son düzenleme gereği meslekten ihracı gündeme gelen Abdullah oğlu Raşid'in tekaüde ayrılabilmesi maksadıyla hizmette 20 yılı

644 BA, DH. İD, nr. 153/5; Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası (HR. HMŞ. İŞO), nr. 45/4-14.

645 BA, Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı (DH. TMIK. S), nr. 45/46.

646 BA, DH. EUM. MH, nr. 38/61.

doldurması gerektiği hatırlatılarak, bu şahsın Rodos'ta Belediyesi çavuşluğu veya hapishâne gardiyanlığı gibi hizmetlerden münasip olanında kullanılması istenmekteydi (Ekim 1910)[647]. Benzer müdahaleler Maşuk Paşa'nın son mutasarrıflığı döneminde Reis Ratib Ağa'nın işlerine müdahale etmesi suretiyle de yaşanmıştır[648].

Rodos Belediye'si, personel alımı gibi ihtiyaç duyduğu hususları veya yapacağı duyuruları yerel resmî gazete olan *Bahr-i Sefîd*'te ilan etmekteydi[649].

Belediyeyi, yönetim ve malî işlerde denetleyen organ ise Vilâyet ve Liva İdare Meclisleri'ydi. Belediye Meclisi, üç ayda bir kayıt ve hesaplarını bu meclislerin denetimine sunmakla yükümlü tutulmuştu[650]. Ayrıca, Belediye bütçesi düzenli olarak Dâhiliye Nezâreti'ne gönderiliyordu[651].

4- Diğer Yönetim Kurumları

a- Muhtar, Kocabaşı, Yahudibaşıları

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rodos'un şehir, varoş ve bağlı adalar dışında 44 köyü mevcuttu. Daha sonra kurulan Osmaniye Karyesi ile bu sayı 45 olmuştur. Bahsi geçen karyelerin muhtarı bulunan 18 adedinde Müslüman nüfus yaşamaktaydı[652].

Osmanlı Devleti'nin genelinde oluşumu sağlanan *muhtarlık* teşkilâtı Sultan II. Mahmud döneminin idarî yeniliklerinden biriydi[653]. Bu kurumun teşkiline kadar köy yönetiminde kethüda, ihtiyar ve bazen de muhtar denilen kimselerin bulunduğu ve bunların köyü temsilen bazı görevleri üstlendikleri bilinmektedir. İstanbul için Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasından sonra yürürlük kazanan muhtarlık teşkilâtına taşrada 1833 yılında rastlanmaktadır[654]. Kentlerde ise mahalle düzeyinde aynı görevi *imamlar* üstlenmekteydi[655].

Tanzimat'la birlikte şehir idaresinde imam-kadı hiyerarşisinin kaldı-

647 BA, DH. MTV, nr. 40-1/66.
648 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 725.
649 *Bahr-i Sefîd*, 28 Rebiyülâhir 1300/6.
650 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 278.
651 BA, DH. TMIK. S, nr. 44/22.
652 BA, *D.CRD*, nr. 39989.
653 Akyıldız; "Osmanlı Merkez Teşkilâtının Yeniden Yapılanma ..., s. 75-76.
654 Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, Ankara 1970, XXXIV, nr. 135, s. 409-420.
655 Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 1-76.

rılmasıyla muhalle ve köyde muhtarlar daha önplana çıkmıştır. Hıristiyanların çoğunlukta olduğu mahallerde ise kocabaşı ve papazların etkisi devam etmekteydi. Kocabaşılar Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan reayanın muhtarı olarak tanımlanmaktaydı. Muhtarlık teşkilâtı kurulmadan önce de varolan bu müesseseye teşkilâtın oluşumundan sonra aynı yetkiler tanınmıştı. Kocabaşılar da seçimle belirlenmekteydi[656].

1864, 1867 ve 1871 nizamnâmeleri köy yönetimine dair önemli prensipler ortaya koymuştur. Köy idarecilerinden beklenen en önemli vazife ise vergilerin sağlıklı toplanması ile nüfus hareketlerinin izlenmesi yönündeydi[657].

Muhtarlar, olağan görevleri yanı sıra, merkezden gelen emirle gerçekleştirilen askerî yoklamalarda da yer almaktaydılar. Mesela, 1833 yılında Rodos kalesi erlerinin defterlerinin tanziminde hâcegândan bir yetkili ve alaybeyi ile birlikte mahalle muhtarlarının da yer almaları emredilmişti[658]. Muhtarların idaresindeki İhtiyar heyetlerinin köy isimlerini belirlemede yetkili oldukları görülmektedir. Rodos'a yerleştirilen Girit muhacirleri için inşa edilmiş olan Hamidiye Karyesi adının daha sonra Osmaniye olarak değiştirilmesi yönündeki köy İhtiyar heyeti kararı merkezce uygun bulunmuştu[659]. Muhtarlar aynı zamanda nüfus kayıtlarına yapılan müracaatlarda, tasdiknâme verme yetkisine sahiptiler[660].

1884 yılında Rodos'a Mutasarrıf olan Namık Kemal Bey, muhtar ve ihtiyar meclislerinin seçimlerinde ve kendisi tarafından atamalarında oldukça hassas davranarak bir nizam vermeye çalışmıştır[661].

Vilâyet nizamnâmesinde her yıl yenilenmesi öngörülen muhtar ve ihtiyar meclislerine aza seçilebilmek için haysiyet ve iktidar erbabı olmaları yanı sıra, devlete yıllık en az 100 kuruş vergi veriyor olmaları gerekmekteydi. Ancak, bazı adalarda bu oranda vergi veren bulunamıyordu. 1888 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden yapılan bir müracaatta, muhtar ve

656 Özcan Mert, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Aramağanı*, Ankara 1995, s. 401-407.

657 Ortaylı, *Tanzimat Devrinde* ..., s. 106-116.

658BA, *MD*, nr. 250, s. 122/1051.

659 BA, İ. DH, nr. 20/16.Ca.1327.

660 BA, Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirât Kalemi (DH. SN. THR), nr. 11/5; 15/88; 19/1. Adadaki Rumların nüfus tasdiklerini metropolitler yapmaktaydı: DH. SN. THR, nr. 11/5.

661 M. Kaya Bilgegil, "Namık Kemal Aleyhinde Açılan Bir Tahkikatteki İddialar ve Şair'in Cevapları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Ankara 1979, X, s. 113-152.

azaların belirli vasıfları taşımak şartıyla, o mahalde en fazla vergi verenler arasından seçilmesinin temini için vilâyet nizamnâmesinin ilgili maddesinde değişiklik yapılması talep edilmişti. Bu hususa dair Şurâ-yı Devlet'te yapılan müzakerede, değişikliğe gerek olmadığı, en fazla vergi verenler içinden seçim yapılmasının ilgili maddeyi karşılayacağı yönünde prensip kararı alınmıştı[662].

Gayrimüslim nüfusun yoğun yaşadığı Ege Adaları'nda zaman zaman ortaya çıkan güvenlik sorunlarında devlet öncelikle kocabaşıları muhatap almaktaydı. Mesela, Ruslar'ın adalara yönelik 1770 yılındaki faaliyetlerinde böyle olmuştur[663]. Adaların malî sisteminin işleyişinde önemli bir faktör olan kocabaşılar[664], 1821 isyanı sırasında devletin gündemini daha sık işgal eder olmuşlardı. Bu dönemde kocabaşıların bazılarının isyana destek verdikleri bilinmekteydi[665]. O yüzden isyan süresince adalara resmî yoldan yapılacak nasihatlerde ahali adına doğrudan muhatap kabul edildikleri gibi[666] halkın ileri gelenleri sıfatıyla bir kısmı İstanbul'da rehin tutulmuştur. İsyanın bitimine kadar Rodos ahalisi adına mutasarrıf tarafından işlemleri yapılan beş kocabaşı değişmeli olarak İstanbul'da Bostancıbaşı hapishânesinde bekletilmişti[667].

Tanzimat'dan sonra Rumlar'ın önde gelen emlak sahiplerinden oldukları anlaşılan kocabaşılar ile metropolitlerin idaredeki etkilerinde bir değişimin yaşanmadığı görülmektedir. Rodos'un karyelerindeki kocabaşı-

662 BA, DH. MKT, nr. 1522/7.

663 BA, HAT, nr. 7189; 8173; 9350; C. DH, nr. 1656.

664 Adaların vergi muamelelerinde kocabaşılar önemli görev üstlenmekteydiler (BA, HAT, nr. 19299-D, 40086-B). Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası adalarda ticaret yapan reaya gemileri seyahat ederken hangi adaya mensup olduklarını gösterir kocabaşıları tarafından tanzim edilen bir evrak taşımaktaydılar (HAT, nr. 8327; C. BH, nr. 10872). Diğer taraftan kocabaşılar, Kaptanpaşa Eyaleti bünyesinde yer alıp, gelirleri kaptanpaşaya ait olan ve iltizama havale edilen adaların vergilerini toplayıp mültezime teslimden de sorumlu idiler: C. BH, nr. 5898.

665 BA, HAT, nr. 37810.

666 BA, HAT, nr. 38053; 39924-A. Rodos'ta Mutasarrıf Mehmed Şükrü Bey, ahaliye nasihat maksadıyla merkezden gönderilen Rumca'ya çevrilmiş fermanı, ada reayası önde gelenleri sıfatıyla metropolit ve kocabaşılara iletmiştir: HAT, nr. 38594.

667 Rehin olarak bostancıbaşına teslim edilen kocabaşıların değişimi ancak yenilerinin gelişinden sonra yapılmaktaydı. Mesela, Rodos Mutasarrıfı Mehmed Şükrü Bey tarafından Kasım 1823 yılında İstanbul'a değişim için gönderilen Rodoslu kocabaşıların isim pusulası padişahın onayı ile yürürlük kazanmış ve Çiftçi Yorgo oğlu Mabtuva, Todori oğlu Yani, Nikola oğlu Manol, Papastoli oğlu Papa İstefani ile Papa Yorgo oğlu Sava'nın eskilerin yerine değişimi gerçekleştirilmişti (BA, HAT, nr. 28267; -A). Aynı şekilde, Ağustos 1827'de gönderilen Nikola oğlu Kostanti, Papaz Andrea oğlu Anastas, Luka oğlu Yorgo, Nikola oğlu Kostanti ve Yorgo oğlu Adoni'nin muameleleri tamamlanmış ve bostancıbaşına teslim edilmişlerdi: HAT, nr. 34806; -A.

ların idaresinde bulunan köy meclisi aza yapısına dikkat edildiğinde ise bunların çoğunun biraz daha fazla mal mülk sahibi *rençber* ve *çiftçi* takımının oluşturduğu anlaşılmaktadır. Karye nüfusuna göre sayıları 3-4 arası değişen meclis üyeleri arasında az sayıda da olsa meslek gruplarından, mesela, *değirmenci* ve *oduncu* gibi iş sahiplerinden kimselere rastlanmaktaydı[668]. Bununla birlikte kocabaşıların esas etkili oldukları yerler Rodos'a bağlı bazı küçük adalardı[669]. Gerek Rodos karyelerinin ve gerekse bağlı adaların reaya vergileri, belirlenen oranları üzerinden kocabaşılar vasıtasıyla tahsil olunmaktaydı[670]. Vergi muamelelerini bizzat yürüten kocabaşıların cizye vergisinden muaf tutuldukları da anlaşılmaktadır[671].

Kocabaşılar, halkın temsilcileri olabildikleri oranda hükûmet ve reaya nezdindeki etkinliklerini artırmaktaydılar. Bu yapı zamanla bazı bölgelerde kocabaşıların idarede tek söz sahibi olmalarına ve serbest hareket edebilmelerine yol açmıştır[672]. Reaya meclislerinde kontrol önemli ölçüde kocabaşıların eline geçmiştir[673]. Rodos ve bağlı mahallerin kocabaşıları hakkındaki şikâyetlerin önemli kısmını, bunların halka aşırı faizle para vermeleri oluşturmaktaydı[674].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde oluşturulmak istenen malî birliğin karşısındaki en büyük engeli, küçük adalarda yuvalanmış olan kocabaşıların örgütlediği bu mütegallibe grupları oluşturmaktaydı[675]. Bahsi geçen adalarda kendi çıkarlarına hizmet eden bir ekonomik yapının devamını isteyen ve malî sistemi yenilemeye yönelik nüfus ve emlâk sayımlarında dahi sürekli sorun çıkaran kocabaşıları etkisiz kılmak için vilâyet valilerinin teşebbüslerinden uzun süre netice alınamamıştır. Babıâli, 1821 isyanının acı tecrübelerini dikkate alarak, böyle bir teşebbüs neticesi huzursuzluk çıkması ihtimalini gözden uzak tutmadığından, malî reformları sürekli ertelemekteydi[676].

668 BA, *Mâliye Nezâreti Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT)*, nr. 5136, s. 1, 134, 167, 177, 194, 214, 238, 250, 280, 379, 413, 516.

669 Bu adalara yönelik her türlü tasarrufta devlet yöneticileri yanında kocabaşılarına da talimat verildiği anlaşılmaktadır: BA, A. MKT. UM, nr. 362/82.

670 BA, İ. MVL, nr. 4215, 6169; A. AMD, nr. 29/55. Rodos'un Kastelloz Karyesi kocabaşısı Anastas oğlu Dimitri, beraberindeki yardımcılarıyla kasabanın vergilerini toplayıp Rodos şehrine getirirken yolda pusuya düşürülerek öldürülmüştür: İ. DA, nr. 433.

671 BA, *Mâliye Nezâreti Varidat Muhasebesi Cizye Kalemi (ML.VRD.CMH)*, nr. 142.

672 BA, İ. DH, nr. 5857.

673 Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu", (Çev: V. Engin), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Aralık 1994, 93, s. 173.

674 BA, *Cezayir-i Bahr-i Sefid Ahkâm Defterleri (CBSAD)*, nr. 21, s. 9.

675 BA, C. DH, nr. 2941.

676 BA, İ. MVL, nr, 4215; İ. DH, nr. 15680; 15860; 28940.

Kocabaşılar Rodos'a yeni bir muhafız atandığında gelerek itaatlerini bildirmekteydiler[677]. Ayrıca, adalara dinî görevli atamalarında da kocabaşıların görüşünün alındığı dikkati çekmektedir. Mesela, 1861 yılında Rodos Rum Metropoliti Kiriliyos vefat ettiğinden keyfiyet Hâriciye Nezâreti'ne bildirilmiş ve yerine bu sırada İstanbul'da bulunup Köstendil Metropolitliği'ne tayini çıkmış, ancak henüz görev mahalline gitmemiş olan İgnadiyosis'in atanması uygun bulunmuştur. Bu tayin için Rodos kocabaşılarının ve ileri gelenlerinin görüşlerinin alınması istenmişti[678].

Eyalet sistemindeki değişikliklerde reaya temsilcisi sıfatıyla kocabaşılar meclislerde yerlerini almaktaydılar. Gerek muhassılık meclisinde ve gerekse eyalet ve vilâyet yapılanmalarında metropolit ile birlikte kocabaşıların yönetimdeki etkisi sürmüştür[679]. Hatta, 1859 senesinde alınan kararla, bir müddetliğine de olsa, Rodos'a bağlı adalardan seçilecek kocabaşının doğrudan eyalet meclisine katılımları kabul edilmişti[680].

Rodos şehrinin iki mahallesiyle varoş ve bazı köylerde ikamet eden Yahudiler, Rumlar'a nazaran daha kapalı bir toplum yapısına sahiptiler. Rodos'un Türk idaresine girmesinden sonra Rumlar'ın aksine bunlara güven duyulduğu için suriçinde yaşamalarına izin verilmişti. Yahudiler, fetihten 13 yıl sonra yerel anlamda cemaat içi yönetim kuralları oluşturmuşlardı. İstanköy Adası Yahudileri'nin de bağlı olduğu bu yapılanmaya göre cemaat idarî bakımdan iki ana konsey etrafında şekillendirilmişti. Birinci konsey dinî işlerden sorumluydu. İkinci konsey ise biraz daha laik bir tarzda ticaret erbabının etkin olacağı biçimde kurulmuştu. Laik konsey bilhassa dinî kurumların ayakta durması için tamirat da dahil her türlü hayır işlerinin koordinesinden sorumlu tutulmuştu. Ayrıca doğum kağıdı, nüfus ve evlilik kağıtları gibi işlemlerden cemaat için alınacak vergilerin oranı konseyce belirlenmekteydi.

Yahudi Cemaati'nin lideri olan başhaham 1891 yılına kadar İstanbul'dan atanmaktaydı. Bu tarihte adada hahambaşı olan Sabatay Levi'den sonra İzmir'e tâbi olunmuştur. Bir de halkın oyuyla seçilen ve noter veya yedieminlik gibi faaliyetlerde bulunan görevliler bulunmaktaydı. Rodos Yahudi cemaati, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oldukça önemli yapısal değişiklikler yaşamıştır[681].

Tanzimat sonrası yapılanmada Rodos Yahudi cemaatinin muhassıllı-

677 BA, HAT, nr. 19299-D.
678 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 26.
679 BA, İ. DH, nr. 28940; *MAD*, nr. 10558, s. 10-12.
680 BA, İ. DH, nr. 28940
681 Yahudi cemaati için bk. Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 18-34.

lık meclisinin oluşumunda temsilcisi bulunmamaktaydı. Eyalet ve vilâyet yapılanmasında bu duruma son verilmiş ve *Millet-i Yahudibaşı* unvanıyla temsilcileri faaliyetlerini sürdürmüştür[682]. Mahalle yönetiminde muhtar işlevini tıpkı kocabaşılar gibi cizye vergisinden muaf *mahallebaşı* unvanlı kimselerin yürüttüğü anlaşılmaktadır[683]. Diğer taraftan Yahudi cemaatinin vergileri Tanzimat'ın ilanına kadar hahambaşı tarafından tahsil edilmekteydi. Tanzimat'tan sonra ise bu görev Yahudi muhtarlara ihale edilmiştir[684].

b- Köy İhtiyar Heyetleri

Sultan II. Mahmud dönemi düzenlemesinde muhtarlarla birlikte seçimle oluşan *İhtiyar Heyetleri*'nin yapıları da belirlenmişti[685]. 1871 Nizamnâmesi'nin ilanından kısa süre önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti genelinde oluşumu sağlanan *ihtiyar meclislerinin* yetkilerinde bazı düzenlemeler gündeme gelmişti. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nce hazırlanan bir mazbatada, ihtiyar meclislerinin 500 kuruşa kadar olan ticarî davalarda kesin, 1000 kadar olanlarda ise *kâbil-i istinaf* olmak şartıyla dava görmede yetkili kılınmaları istenmekteydi. Keyfiyet Şurâ-yı Devlet'e havale edilerek görüşülmüştür. Mecliste, Nizamiye mahkemelerinin vazifelerine dair kısa süre önce yürürlük kazanan nizamnâmenin ilgili kısmında da beyan olunduğu üzere ihtiyar meclislerinin dava görüp *i'lâm vermeye* yetkili olmadıkları, yalnızca davacı ve davalı tarafların anlaşması suretiyle meseleyi *sulh yoluyla* çözmeye memur edildikleri hatırlatılmıştır. Osmanlı vilâyetlerinin tamamında bu kurala uyulduğu halde adalarda söz konusu esasın dışına çıkılmak istenmesindeki sebebin, özellikle Midilli ve bağlı adalarda yaşanan idarî ve buna bağlı ulaşım zorluklarının olduğu vurgulanmıştır. Yukarıda belirlenen limitlerdeki davaların ya bu bölgelerde birer *dava meclisi* açılması suretiyle veya İhtiyar heyetlerine yetki tanınması yoluyla çözümünün talebi değerlendirildiğinde, ikinci şık açısından, kanuna ters düşüleceği ve zamanla uygulamada zorluklar yaşanacağı dikkate alınarak, şimdilik yalnız nahiye merkezlerinde olmak üzere adalarda birer dava meclisinin kurulması uygun bulunmuştu. Bu hususta irâde 14 Ocak 1870 tarihinde çıkmıştır[686].

682 BA, İ. MVL, nr. 2577; İ. DH, nr. 28940.

683 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. 142.

684 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 55 ; Ali Fuat Örenç, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Rodos Yahudi Esnafının Durumu", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, Bildiriler*, II, İstanbul 2002, s. 375-390.

685 Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık ..., s. 409-420.

686 BA, İ. ŞD, nr. 18/742; *AD*, nr. 859, s. 61; *AD* , nr. 860, s. 130.

Vilâyet Umûmi Meclisi'nin bir diğer kararında ise Rodos'da *Mal sandığından* kredi kullanan çiftçilerden kefil istenmeyerek ihtiyar meclisleri kayıtlarına itibar edilmesi ve % 12 olan yıllık faizin % 10'a indirilmesi öngörülmekteydi. Bu hususta merkezde yapılan müzakerede, bahsi geçen sandıktan borç alınmasına dair genel bir talimatnâmenin mevcut olduğu, dolayısıyla kredi kullanacakların ya rehin gösterme veya kefil bulundurma mecburiyeti taşıdıkları ifade edilmiştir. İhtiyar Meclisi mazbatalarının *kefalet senedi* hükmü taşımayacağı ve bu durumun suistimallere yol açacağı da bildirilmiştir. Ayrıca Rodos sandığının toplam sermayesinin 214.000 kuruştan ibaret olduğu, faiz indiriminin zarar vereceği gibi, halkın tekrar faizcilerin eline düşme ihtimalinin doğacağı ve para alacak çiftçilerin bunu muhakkak ziraat edevatı alımında kullanacaklarını ihtiyar meclisine tasdik ettirmesi gerekeceğine dair irâde çıkmış ve gereği vilâyete 19 Aralık 1871 tarihli bir yazı ile iletilmiştir[687].

Vilâyet nizamnâmesinin ilgili bahsine göre seçimle teşekkül eden ihtiyar meclislerinin[688] bazı adalarda yerel kaidelere uyularak belirlenmesi devlet tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Nitekim, adaların işgalinden birkaç sene önce Rodos'a bağlı İlyaki ve Sömbeki adaları muhtar ve İhtiyar heyetinin kanuna aykırı biçimde seçildikleri ve devletin belirlediği kurallara göre oluşturulamadığı Sömbeki Kaymakamlığı tarafından merkeze iletilince, keyfiyet yine Şurâ-yı Devlet'in gündemine taşınmıştır. Görüşme sonucu, bu gibi seçim ile oluşturulan kurumların kesinlikle kanun ve nizam dairesinde belirlenmesi gerekeceği, mahallî teamüllerin hiç bir hükmünün değer taşımayacağının Dâhiliye Nezâreti vasıtasıyla Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bildirilmesi uygun bulunmuştur (Aralık 1910)[689].

D- İtalyan-Yunan İşgalleri Sonrası Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin Durumu ve Rodos

1- İtalyan İşgali ve Rodos ile Bağlı Adaların Durumu

a- İşgalin Gelişimi ve Rodos'ta Meydana Gelen Olaylar

XIX. yüzyılın ikinci yarısında millî birliğini kurarak Avrupa devletler topluluğuna katılan İtalya, ekonomik yayılma sahası olarak Osmanlı Afrikası'nı hedef almıştı[690]. Avrupa Devletleri ile gerçekleştirdiği ikili an-

687 BA, İ.ŞD, nr. 898. Kredi kullanım şartları: *AD*, nr. 861, s. 156.

688 BA, İ. DH, nr. 40941.

689 BA, ŞD, nr. 2368/12.

690 İtalya'nın Akdeniz'deki hedefleri ve gelişen olaylar için bk. Şarl Valey, *Balkan Harbinden Sonra Bahr-i Sefîd Meselesi ve Asya-yı Osmânîyi Tehdîd Eden Tehlikeler*, (Trc: Fuad Münir), İstanbul 1331, s. 6-117; Hale Şıvgın, *Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912*

laşmalarla yapacağı harekâtın zeminini hazırlayan İtalyan Hükûmeti, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek *Trablusgarb* ve *Bingazi*'nin boşaltılmasını istemiştir[691]. Bir gün sonra da buralardaki ekonomik çıkarlarını korumak gerekçesiyle savaş ilan etmiştir[692].

İtalya, Trablusgarp'ta hiç beklemediği bir direnme ile karşılaşmıştır. Bu gelişme karşısında İtalyan yetkilileri Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için savaşı Ege Denizi'ne yayma kararı almıştır. İtalyan harekatından kısa süre önce Atina Sefiri Galib Kemali Bey 20 Nisan 1912 tarihli yazısıyla bunların hedefinin adalar olduğunu İstanbul'a bildirmişti[693].

İtalya Donanması ilk olarak Astropalya önünde toplanmıştı[694]. Bir İtalyan gemisi, adalar arasında ve Selanik ile iletişimi sağlayan telgraf kablolarını kesmiştir. Bir diğeri de Rodos'u Anadolu ve Girit'e bağlayan kabloyu imha etmiştir[695]. Bu arada toplam 27 gemiden oluşan 3 filo halindeki İtalyan Donanması ileri herekâtta bulunduğu Çanakkale Boğazı önlerinde karşılaştığı bombardıman üzerine geri çekilmiştir[696]. Çanakkale'den çekilmek zorunda kalan İtalyanlar, 18 Nisan 1912 günü hiçbir uyarıda bulunmadan Sisam'a saldırarak buradaki İhsaniye gemisini batırmıştır[697].

28 Nisan 1912'de Astropalya'ya asker çıkarıp işgal eden İtalyanlar[698] bundan sonra hemen yakındaki Rodos'a yönelmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Hükûmeti muhtemel bir saldırıya karşı hazırlıklarını yoğunlaştırarak, adalara silah, cephâne ve asker sevki çalışmalarına hız vermişti[699].

Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara 1989, s. 15-59; İsrafil Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995, s. 9-45; Şengül Mete, "Trablusgarb Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İzmir 1999, III/8, s. 261-267; A. mlf, *XX. Yüzyılın Başlarında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 1996, s. 26-51.

691 İsrafil Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1994, V, s. 235-258.

692 Hale Şıvgın, *Trablusgarb Savaşı* ..., s. 59-123; Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri* ..., s. 9-93.

693 BA, A. MKT. MHM, nr. 740/19.

694 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-7.

695 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3; Turan, "Rodos ve 12 Adanın ..., s. 88-89.

696 Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, İstanbul 1339, s. 222-297.

697 Sisam Adası için bk. Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995, s. 257-258.

698 BA, BEO, nr. 304990; 307722.

699 BA, DH. SYS, nr. 75-6/1-2; 75-6/1-3; 75-6/1-4; 75-11/1-3; 75-11/1-8; 75-12/1-17; BEO, nr. 300665; 307722.

İtalyan işgaline uğrayan adalar içerisinde en büyük direniş Rodos'ta yaşanmıştır. Alınan savunma tedbirlerine rağmen 4 Mayıs 1912 tarihinde 15 kadar savaş gemisi ile[700] çoğu Trablusgarb deneyimi bulunan 6.000 kişilik bir öncü İtalyan birliği Rodos'un doğu kıyısından çıkarma harekâtı başlatmıştır. Birliklerin komutası yine Trablusgarb cephesinde bulunmuş ve yeni terfi etmiş olan *General Ameglio*'ydu. Adadaki İtalyan kuvvetlerinin takviye edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden gelen bilgilerde bu sayının önce 9.000 ve sonra da 14.000'e ulaştığı haber verilmekteydi[701].

İtalyan güçleri adanın kuzeydoğu ucunda yer alan yönetim merkezi Rodos şehrine kadar hiçbir direnişle karşılaşmamışlardır. Bu arada İtalyanlar'ın geldiğini haber alan kaledeki 920 mevcutlu Türk garnizonu savunma bakımından daha elverişli olan *İpsitoz* mevkiine doğru çekilmeye başlamıştı. Askerden başka peyderpey kaledeki yetersiz cephâne ve toplar da bu bölgeye aktarılmıştır. İtalyan birlikleri vapurlarla getirdikleri malzemeler ile Rodos şehrine hakim *Mercantepe* ve diğer stratejik mevkiilere kuvvetli istihkamlar kurmuşlardı. Bir taraftan da takviye birlikler adaya ulaşmaktaydı. Hiçbir Osmanlı askerinin kalmadığı şehre ilk olarak 5 Mayıs'ta 2 bölük İtalyan bahriye askeri girmiştir[702].

İşgal hareketi sürerken Rodos limanı önünde bekleyen kruvazörlerden biri adanın *Afandoz* ve diğeri *Vilanova* (Yılanlıova) karyeleri sahillerine hareket etmişti. Ertesi gün bu gemiler Osmanlı askerinin bulunduğu dağları bombalamaya başlamıştır[703]. Rodos'ta ikamet eden Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Ali Subhi Bey, işgali protesto ederek Anadolu tarafında geçmek üzere iken, Lindos kasabasında esir düşmüştür. Türk birliği 16 Mayıs'a kadar direnişini sürdürmüşse de, elinde iki dağ topu ve çok az mavzer cephânesinden başka mühimmatı bulunmadığından ve bu da yapılan savaşta tükendiğinden teslim olmak zorunda kalmıştır. İtalyan çıkartmasındaki Osmanlı kaybı 100 askerdi. İtalyanlar'ın kaybı ise biri subay olmak üzere 9 ölü ve 20 yaralıdan ibaretti. Bu arada köylerde yaşayan Rum ahali dağlarda saklanan askerleri ihbar ettiği gibi, İtalyan General ve esir Türk Komutanı şehre girişinde burada yaşayan Gayrimüslim ahali İtalyan aske-

700 BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-17.

701 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-10.

702 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3; "Rodi", *Enciclopedia Italiana* ..., s. 55; İ. Revol, "1911-1912 Türk-İtalyan Harbi", (Trc: K. Demirkaya), *Askerî Mecmua*, İstanbul 1940, LXIX, s. 23-31; Coşkun Demirel, *Rodos Adası'nın Elimizden Çıkışı*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1972, s. 17-19.

703 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3.

rine sevgi gösterisinde bulunmuşlardı[704].

İtalyanlar, vali ile birlikte adada görevli bir kısım memurları savaş esiri sıfatıyla ülkelerine nakletmiştir[705]. Vali, esnaf ve ahaliden pek çok kimse yanında defterdar, mektubçu, rüsumat müdürü, telgraf muhabere memurlarından Cevded Efendi, karantina memuru, İane-i Bahriyye Cemiyeti Reisi ve Bidayet Mahkemesi Hukuk Kısmı Reisi Cemil Bey, Merkez İbtidaî Mektebi Müdürü Âta Bey, tüccardan Osmancıkzâde Halil Efendi, Rifad Efendi, Dava Vekili Murad ve Mihalaki efendiler, saatçi Nuri Efendi, Behçet Efendi, Bidayet Mahkemesi Kâtibi Mehmed Efendi, İstinaf Mahkemesi Başkâtibi Ali Efendi, İstinaf müddei-i umumîsi ve cünha müfettişi, Kerpe Adası Kaymakamı Müderriszâde Rodoslu Şevket Efendi ve adada görevli polislerin tamamı ile İttihad ve Terakki Kulubü erkânından kulüp murahhası Abdullah Efendi, Telgraf Müdürü İrfan Efendi, Avukat Server, Kamil ve Andon efendiler, Ziraat ve Ticaret Odası Reisi Nuri Efendi, nüfus kâtiplerinden Emin Efendi, Behçed Efendi, Sıhhiye Müfettişi Suad Bey götürülmüştür[706]. Memurların bir kısmı ise Anadolu'ya geçmeyi başarmıştır[707].

Rodos'un ardından 9 Mayıs'ta Herkit, 12 Mayıs'ta Kerpe, İlyaki, Leryoz, Batnoz ve Kilimli, 16 Mayıs'ta Lipsos, 19 Mayıs'ta Sömbeki ve 20 Mayıs'ta İstanköy adaları İtalyanlar'ın eline geçmiştir. Böylece işgal edilen diğer küçük ada ve adacıklarla birlikte Menteşe Adaları bölgesinde toplam 16 ada İtalya'nın hakimiyetine girmiş oluyordu[708].

İtalyan işgalinden sonra Ege Adaları'nın statüsü, tam manasıyla uluslararası bir sorun halini almıştır[709]. Rodos ve Oniki Ada'yı ele geçirmiş olmak İtalyan yayılmacılığına cesaret vermişti. İtalyanlar bundan sonra bütün dikkatlerini Anadolu'ya çevirmişlerdi ve bu yöndeki faaliyetlerin-

704 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3; 75-11/1-8; 75-11/1-10; 75-11/1-3; HR. HMŞ. İŞO, nr. 20/4; Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Adanın..., s. 89-93; Necdet Hayta, "Rodos ve 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1994, V, s. 131-137.

705 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3; Oğuz Karakartal, *Türk Kültüründe İtalyanlar*, İstanbul 2002, s. 114.

706 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3; 75-11/1-10.

707 BA, BEO, nr. 303417.

708 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-4; 75-11/1-8; 75-11/1-25. İşgal edilen adalar listesi: BA, HR. HMŞ. İŞO, nr. 32/2-3; Turan, "Geçmişten Günümüze Ege Adaları ..., s. 45-53; Zafer Koylu, "Trablusgarb Savaşı Sırasında 12 Ada'nın İşgali", *Türkler*, Ankara 2002, XIII, s. 291-295; *Trablus ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları*, (Ed: İ. Bostan-A. Kurumahmut), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 1-3.

709 BA, AFTE, nr. 9/75.

de Rodos önemli bir üs olarak kullanılacaktı[710].

b- İtalyan İşgali Sonrası Vilâyetin İdarî Durumu

Osmanlı Hükûmeti, İtalyan işgali gerçekleşmeden önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'in yönetim merkezi Rodos ile buraya bağlı adalardaki idarî düzenlemelerine devam etmekteydi. Nitekim, vilâyet merkez teşkilâtında eskisi gibi her şeyden birinci derecede sorumlu valinin yanında, mutasarrıflık yerine tekrar vali muavininin oluşturulduğu ve defterdar[711], mektupçu ile zabtiye alay kumandanının etkisinin arttığı anlaşılmaktadır. Vilâyetteki en üst yönetim kurulları olan yerel meclisler ise işgal öncesinde yapılarını muhafaza etmekteydiler[712]. Bağlı mahallerde yönetime dair kurullar faaliyetlerini sürdürüyordu[713].

İtalyanlar, işgal öncesinde adalarda *hürriyet* ve *muhtariyetin* sağlanacağını ilan etmişlerdi. Ancak buna çok fazla riayet etmemişler, adadaki bihassa Müslüman meclislerinin çalışmalarını çok yakından takibe almışlardı. Adadaki merkezî hükûmet, İtalyan Kralı tarafından tayin edilen bir idareci ile temsil ediliyordu[714].

İtalyan harekâtıyla Rodos ve bağlı mahallerde ortaya çıkan sorunların başlıcaları buralardaki Müslüman nüfusun durumu, vilâyet idaresi ve kurumlarının merkezle olan irtibatının sağlanması olmuştur. Zirâ, İtalya'nın Akdeniz'de harekete geçerek öncelikli hedef olarak bölgedeki haberleşme ağını tahrip etmesi[715] Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyet muamelelerinin yürütülmesinde zorluklara neden olmaktaydı. Bu hususdaki şikayetini merkeze ileten Vali Subhi Bey, daha işgal gerçekleşmeden Rodos'un şu andaki konumu ile vilâyetin en son noktasında yer aldığını, haberleşme imkanlarının kısıtlı olduğunu ve bu durumun İtalyan gemilerinin güzergahı ile diğer gelişmelerin zamanında öğrenilmesini engellediğini belirterek, merkezin Midilli'ye nakledilmesini istemişti[716].

Valinin talebinden ayrı olarak, Rodos'u işgalinden bir müddet sonra

710 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 2002, s. 2, 10, 24, 67-69, 82.

711 BA, DH. MUİ, nr. 91/1/12.

712 *CBSS*, Sene 1321, s. 76-111; Sene 1312, s. 72-113, Sene 1313, s. 76-99; Sene 1318, s. 70-106.

713 *CBSS*, Sene 1312, s. 116-134; Sene 1318, s. 107-197; Sene 1321, s. 111-125; *SDAO*, Sene 1327, s. 608-613.

714 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3; Mehmet Saka, *Ege Denizinde Türk Hakları*, İstanbul 19742, s. 49.

715 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-7, Lef 26, 30, 33.

716 BA, DH. İD, nr. 144-1/3.

vilâyet merkezi muamelelerinin yürütülmesi hususunda çeşitli aksaklıkların artarak devam etmesi, zaten bir değişikliği zorunlu olarak devletin gündeme getirmişti. İşgalden sonra ise Midilli, geçici olmak kaydıyla, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin yeni merkezi yapılarak, devlet daireleri arasındaki yazışmalarda yaşanan karışıklık önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Dâhiliye Nezâreti'nce yayınlanan bir tamimle, bundan böyle yapılacak tebligatlarda gecikme olmaması için *Midilli'de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*'ne ibaresinin kullanılması ilgililere iletilmiştir (Ekim 1912)[717].

Bu idarî tasarruftan sonra vilâyet muamelelerinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti İdare meclisi başkatibi ile vilâyet icra memurunun önplanda olduğu görülmektedir[718].

Osmanlı Hükûmeti, Rodos'ta İtalyan işgali gerçekleşince, Meis Adası'nı idarî ve adlî yönden Konya Vilâyeti sınırlarında bulunan Antalya Sancağı'na bağlanması kararı almıştı[719].

Bu arada başta mektep muallimleri olmak üzere Rodos'ta görevli memur kadrolarının Midilli'ye nakline de başlanmıştır. Vilâyette bu kadar iş varken ailesi Rodos'ta olan memurların dahi ada ve bağlı mahallere gitmelerine izin verilmeyerek, tamamının Midilli'ye toplanmaları hususunda yetkililer uyarılmıştır[720].

İşgalin akabinde İtalyan Hükûmeti, adalarda bir takım idarî, mülkî ve ekonomik düzenlemeleri yürürlüğe koyma kararı almıştı[721]. İşgal altındaki bütün adaların idaresi kendisine verilmiş olan General Ameglio, bilhassa Rodos'taki Rum ahalinin sempatisini kazanmak için adada bundan böyle resmi dilin Rumca olduğunu ilan etmiştir[722]. Ayrıca General, 4 Mayıs 1912'de yayınladığı bir bildiride, Oniki Ada üzerindeki Türk egemenliğinin sona erdiğini ve adaların gelecekteki idarelerinin ise sadece *özerklik* olabileceğini ifade etmişti. Adadaki Hükûmet konağına İtalyan bayrağı çeken Ameglio, aynı sözleri Rodos metropolitini ziyaretinde de sarfetmişti[723].

717 BA, ŞD, nr. 36/39.

718 BA, DH. SN. THR, nr. 43/18.

719 BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-25, Lef 19. Ayrıca bk. Sabahattin Özel, "Meis Adası ve Başlangıcından Günümüze Meis Sorunu", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Temmuz 1995, 114/345, s. 3-8.

720 BA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi (DH. EUM. MEM), nr. 19/58.

721 Kolondy, *la population des îles* ..., s. 229-235.

722 Mete, *XX. Yüzyılın Başlarında...*, s. 67.

723 Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın ..., s. 92-93; Necdet Hayta, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyalar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918), *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1994, V, s. 131-144.

İtalyan işgaline karşı tepki ve tedbirler sürerken[724], bir taraftan da İsviçre'nin Lozan şehrinde taraflar arasında barış görüşmeleri yapılmaktaydı. Müzakereler neticesi 15-18 Ekim 1912 tarihlerinde imzalanan *Uşi (Ouchy) Antlaşması* ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmanın 2. maddesi Osmanlı Devleti'nin Trablusgarb'dan askerini çekmesine karşılık İtalya'nın da adaları kayıtsız şartsız terk etmesi öngörülmekteydi[725]. Bu arada Osmanlı Hükûmeti, işgal altındaki adalar halkına hitaben genel bir af ilan etmiştir[726].

Babıâli, işgal ardından Rodos'tan ayrılamayan memurların maaş ödemeleri hususunu İtalya ile müzakerede Fransız Sefareti'nin aracılığına baş vurmuştu. İtalyan işgal komutanı adadaki Fransız Konsolosu'na, isteyen Osmanlı memurlarının adayı terk edebileceklerini, kalanlara kendisinin uygun bulacağı bir surette maaş ödenmesine de engel olunmayacağını bildirmişti. Memurların çoğu adadan ayrılmakla birlikte, kalanların Rodos kadısı tarafından listesinin yapılmasına ve Maarif memurlarında olduğu gibi, adadaki *Osmanlı Bankası* vasıtasıyla maaş ödemesi yapılmasına karar verilmişti (Haziran 1912)[727].

Osmanlı Devleti, İtalya ile yapılan anlaşma gereği Rodos başta olmak üzere Oniki Ada'daki işgale geçici gözüyle baktığı için, bu ülkenin adalara yönelik her türlü idarî ve diğer girişimlerini yakından izlemekteydi. Nitekim, alınan bazı olumsuz haberler üzerine İtalya'nın işgal ettiği adalarda ne gibi faaliyetlerde bulunduğunun ve bunları iade edeceğine dair yapılan Uşi Antlaşması'na riayet etme niyetinin olup olmadığını araştırmak üzere bir memurun gönderilmesi uygun bulunmuştur. Bu vazife için seçilen *Mısırlı Doktor Ahmed Fuad Bey*, Rodos'a gitmiş ve dönüşünde izlenimlerini ayrıntılı bir rapor halinde hükûmete takdim etmiştir[728].

Bu arada Osmanlı Hükûmeti'nin işgal karşısındaki tutumunu, Rodos'taki bir toprak madeni ocağının işletim ruhsatı verilmesi muameleleri çok açıklıkla gözler önüne sermektedir. Şöyle ki, adada kiremit, tuğla ve desti gibi eşyaların yapımında kullanılacak özellikteki toprak ocağının 60 sene müddetle işletim hakkını Osmanlı tebaasından *Leon Bey* ile Fransa

724 BA, HR. SYS, nr. 1519-17.

725 BA, AFTE, nr. 9/75. Uşi Antlaşması'nın açık ve gizli maddeleri ve uygulanması için ayrıca bk. Necdet Hayta, *Ege Adaları Sorunu*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1992, s. 29; Kurtcephe, *Türk-İtalyan* ..., s. 171-248.

726 BA, Sadaret Evrakı Mümtaze Kalemi-Trablusgarb (A. MTZ. TG. AM), nr. 3/7.

727 BA, MV, nr. 165/59.

728 BA, HR. SYS, nr. 1986/9. Mısırlı Doktor Ahmed Fuad Bey'in raporu: BA, Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS), nr. 8/4. Raporun değerlendirmesi için ayrıca bk. Necdet Hayta, "İtalyanların Rodos ve 12 Adadaki Faaliyetlerine Dair Bir Rapor (1913)", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara 1995, III, s. 191-204.

vatandaşı *Şarl Mas (Masse)* talep etmişti. Vilâyet İdare Meclisi'nin 17 Mayıs 1911 tarihli yazısıyla merkeze ulaştıralan evrak, Maden Müdüriyeti, Ticaret ve Ziraat Nezâreti, Şurâ-yı Devlet Mâliye ve Nafia Daireleri ile Meclis-i Mahsus'ta bütün yönleriyle müzakere edilmiştir. 1913 yılana tesadüf eden bu ruhsat görüşmelerinde, hiçbir şekilde işgalden ve egemenlik devrinden bahsedilmeyerek, Sultan Mehmed Reşad'ın 16 Şubat 1913 tarihli irâdesi ile işletme devri onaylanmış ve uygulamadan Ticaret ve Ziraat Nezâreti mesul tutulmuştur[729].

İtalya'nın bilhassa askerî faaliyetleri Roma Sefiri Nabi Bey tarafından bildirilirken[730], adalara yönelik tahkimatı ile İtalyan Milli Ajansı haberleri de Menteşe ve Teke mutasarıflıklarınca haber veriliyordu[731].

Aynı şekilde Milli Mücadele döneminde Söke ve Kuşadası'nda Rumlar'a karşı direnişte öncü olan Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, 1920 Şubat'ı başlarında 5-10 günlüğüne Rodos'a giderek, çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu[732].

2- Yunan İşgali Sonrası Ege Adaları

a- Yunan İşgali ve Adalara Dair Müzakereler

Uşi Antlaşması uygulamaya konulamadan, 8 Ekim 1912 tarihinde I. Balkan Harbi patlak vermiştir. Ayrıca, Arnavutluk'taki isyan da devam etmekteydi. Bu arada Avusturya-Macaristan da Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını ilan etmiştir. Bütün bu karışık ortamdan yine en fazla istifade eden devlet Yunanistan olmuştur. Savaş öncesi Osmanlı deniz gücüne nisbeten daha üstün duruma getirilmiş olan Yunanistan, Ege'de harekete geçerek 20 Ekim 1912'de Bozcaada'yı, 21 Ekim'de Limni'yi, 30 Ekim'de Taşöz ve Gökçeada'yı, 31 Ekim'de Bozbaba Adası'nı, 1 Kasım'da Semadirek'i, 4 Kasım'da İpsara'yı ve 17 Kasım'da da Ahikerya Adası'nı işgal etmiştir[733]. Diğer Balkan Devletleri'yle Osmanlı Devleti arasında mütareke imzalandığı halde, buna uymayan Yunanistan, 3 Aralık'ta Sakız'ı, 20 Aralık'ta Midilli'yi ele geçirmiştir[734].

729 Ocağın krokisi ile ilgili evrak: BA, İ. MM, nr. 71/5.Ra.1331.

730 BA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye 3. Şube (DH. EUM. 3. Şb), nr. 6/44.

731 BA, DH. EUM. 3. Şb, nr. 1/44; 5/42.

732 Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Ankara 2004, s. 63, 64, 69.

733 BA, HR. SYS, nr. 1959/4, 7; İrâde-Harbiye (İ. HRB), nr. 38/2.R.1331; Hayta, *Ege Adaları* ..., s. 50-64; *Trablus ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları* ..., s. 1 vd.

734 BA, BEO, nr. 267606; 307628; 307629; 308721; HR. SYS, nr. 1959/6-A; 1959/9; DH. SYS, nr. 112-22/51; Sadâret Evrakı Amedî Kalemi Mümtaze-Sisam (A. MTZ. SM), nr. 7/252, Lef 59.

Böylece, Osmanlı egemenliğinde bulunan adalardan bir kısmı İtalya'nın, diğer bir kısmı da Yunanistan'ın işgaline uğramış oluyordu. Balkan Devletleri'yle Osmanlı Hükûmeti arasında 3 Aralık 1912'de imzalanan Çatalca Mütarekesi'ne göre ise barış görüşmeleri Londra'da yapılacak bir konferansta ele alınacaktı. Londra'da iki ayrı toplantı yapılmıştır. Biri Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında barış görüşmeleri gündemli, diğeri de Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın Londra büyükelçileri ile İngilizler'in katıldığı ve adına Süfera Konferansı denilen toplantıydı[735].

Bu arada Büyük Devletler, 17 Ocak 1913'te Babıâli'ye müşterek bir nota vererek, Edirne'nin Balkan Devletleri'ne terkini ve adaların geleceğinin tayininin de kendilerine bırakılmasını istemişlerdir[736].

Balkan Savaşı'nın başlamasından itibaren Karadeniz'de bulunarak Bulgaristan sahillerini taarruz etmekle meşgul olan Osmanlı Donanması, bu ülke ile yapılan ateşkesten sonra nihayet Ege'ye dönmüştür. Donanma Ege sularına ulaştıktan sonra adaların önemli bir bölümünü işgal ederek Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alan Yunan gemilerine karşı saldırı başlatmıştır. İki ülke donanmaları 17 Aralık 1912'de Gökçeada önlerinde karşı karşıya gelmiştir. Yapılan savaş, her yönüyle Osmanlı Donanması'ndan üstün olan Yunanistan'ın galibiyetiyle son bulmuştur[737]. Bu muharebeden sonra, kalan bütün adaları ele geçirmeyi planlayan Yunan Hükûmeti, amacını gerçekleştirmek için ateşkese yanaşmayarak Londra'da başlatılan görüşmelere katılmamıştır. Kaptırdığı adaları geri almayı ümit eden Osmanlı Donanması ise 18 Ocak 1913 tarihinde Mondros açıklarında tekrar Yunan Donanması'nın karşısına çıkmıştır. Fakat, Osmanlı kuvvetleri bu savaşı öncekinden daha ağır bir mağlubiyetle tamamlamıştır. Sadece Hüseyin Rauf (Orbay) kumandasındaki Hamidiye kruvazörü Yunan Donanması arkasına sızmayı başararak kısmî başarılar elde edebilmişti. Bu ise savaşın sonucuna etki edecek derecede yararlı olamamıştır[738]. Bahsi geçen mağlubiyetlerle Osmanlı Devleti Ege'deki askerî varlığını tamamen yitirmiştir. Bu iki savaş Yunan Başbakanı Venizelos'un ifâdesiyle, *Yunanistan'ın hâkimiyyet-i bahriyyesini* tam manasıyla perçinlemiştir[739]. Nitekim, Yunanistan Ege'deki işgal eylemini sürdürerek, 15 Mart 1913 tarihinde Sisam Adası'nı,

735 BA, HR. SYS, nr. 2086/33, 35, 39; Necdet Hayta, *Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara 1996, s. 1 vd.

736 BA, AFTE, nr. 9/75; *Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul 1988, s. 55-199.

737 Bilal Şimşir, *Ege Sorunu, Belgeler, (1912-1913)*, Ankara 1989, I, s. XXXIX-LX.

738 Şimşir, *Aynı eser*, I, s. LIV, 474, 476, 477.

739 BA, AFTE, nr. 9/75.

mızıkalar eşliğinde çıkardığı 400 askeri ile işgal etmiştir[740]. Ardından da 18 Nisan 1913'te Anadolu sahillerine yakın bir diğer ada olan Meis'i hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçirmiştir[741].

Son işgaller ardından İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya ve Balkan Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakereler 30 Mayıs 1913'te bir neticiye ulaştırılarak, Londra Antlaşması imzalanmıştır[742]. Antlaşmanın 5. maddedesi İtalya ve Yunanistan'ın işgali altında bulunan adaların geleceğinin tayini Süfera Konferansı'na havale edilmiştir[743]. II. Balkan Harbi sonunda bu devletlerle Osmanlı Devleti arasında ayrı ayrı antlaşmalar imzalanmıştır. Yunanistan ile imzalanan 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması'nın 15. maddesinde, Londra Antlaşması'nın adalarla ilgili 5'inci maddesine sadece uyulacağına dair bir atıfta bulunulmuştur[744].

Londra Antlaşması'nın 5. maddesi, gerek Atina Antlaşması'nın 15. maddesi, Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları üzerindeki egemenlik haklarını kısıtlayıcı bir hüküm içermemekteydi. Bu adaların başka bir devlete devri de söz konusu edilmemişti. Yalnızca, bahsi geçen fiilî işgal altındaki adaların gelecekte hangi devlete ait olduklarına karar verme hususunda büyük devletlere, yani Süfera Konferansı'na, yetki verilmekteydi. Bu devletlerin vereceği bir kararı Osmanlı Devleti kabul etmediği, başka ifadeyle, adalar üzerindeki egemenlik haklarını bir antlaşma ile devretmediği sürece bunlar üzerindeki Osmanlı hukuku devam etmekteydi. Nitekim, uygulamada da öyle olmuştur. Osmanlı Devleti, 1912'den 1923 Lozan Antlaşması'na kadar işgal altında bulunan adalar üzerindeki egemenlik haklarını her platformda savunmuştur[745].

Elçiler Konferansı'nda adalar hakkında alınan karar sorunun çözümü için yeterli olmamıştır. Bu arada taraflar arasında ikili münâsebetler kurulmuştu. Yunan Başbakanı Venizelos ile Babıâli arasında adalara dair görüş alış verişi devam ediyordu[746].

Müzakereler esnasında İngiltere, 1878'ten beri geçici olarak ele geçirdiği Kıbrıs Adası'nı 4 Kasım 1914 tarihi itibariyle topraklarına kattığını

740 BA, DH. SYS, nr. 112-10/10-5; A. MTZ. SM, nr. 7/252.
741 BA, BEO, nr. 306495; 315837; 315930; HR. SYS, nr. 1960/39; 2320/2.
742 BA, AFTE, nr. 9/75; Hayta, *Ege Adaları* ..., s. 65-78.
743 BA, HR. SYS, nr. 1984/1; 1986/6; HR. HMŞ. İŞO, nr. 32/2-3; 27/3; Zafer Karaboğa, *Tarihi Gelişim İçerisinde Ege* ..., s. 34-37.
744 BA, AFTE, nr. 9/75; HR. SYS, nr. 1986/1; 2.
745 BA, HR. HMŞ. İŞO, nr. 32/2-1; HR. SY, nr. 1987/5; Hüseyin Pazarcı, *Doğu Ege Adaları'nın Askerden Arındırılmış Statüsü*, Ankara 1986, s. 3.
746 BA, HR. SYS, nr. 1988/1.

ilan etmişti. Bundan cesaret alan İtalya, İngiltere'ye 16 Şubat 1915 tarihli bir nota vererek savaştan sonra Rodos ve bağlı adaların (Menteşe Adaları) kendisine verilmesi karşılığında, İtilaf Devletleri safında savaşa gireceğini bildirmişti. Neticede İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya arasında imzalanan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Antlaşması uyarınca İtalya'nın işgali altında bulunan adalarda bu ülke adına egemenlik hakkı tanınacağı kabul edilmiştir. İtilaf Devletleri'ne taleplerini onaylatan İtalya, 21 Ağustos 1915'de Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılmıştır. Hemen ardından Uşi Antlaşması'nın kendisine yüklediği yükümlülükleri fesh ettiğini, yani Menteşe Adaları'ndan çekilmeyeceğini ilan etmiştir (22 Ağustos).

Diğer taraftan İtilaf Devletleri, hem İtalya'ya, hem de Yunanistan'a I. Dünya Savaşı'na katılırken işgal ettikleri adaların kendilerine verileceği vaadinde bulunmuşlardı. Buna dayanarak Venizelos, savaşın bitiminden sonra 18 Ocak 1919'da çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı'na müracaat etmiştir. 30 Aralık 1919 tarihini taşıyan müracaatında, bütün Ege Adaları'nın Yunanistan'a verilmesini istemiştir. İtalya ise Adriyatik konusundan dolayı Dörtler Konseyi'nden çekilmişti. Bu gelişme üzerine İngiltere'nin öncülüğünde Menteşe Adaları ve Meis'in Yunanistan'a terki kabul edilmiştir. Ancak İtalya'nın bu karara itirazı üzerine konunun Sevr'de tekrar ele alınması uygun bulunmuştur[747].

10 Ağustos 1920'de imzalanan ve hiçbir zaman geçerlilik kazanmamış olan Sevr Antlaşması'nın 84, 122, 161, 177 ve 178. maddelerinde adalarla ilgili hükümlere yer verilmiştir[748]. Sevr Antlaşması'nda Menteşe Adaları bölgesinde 13 ada ile birlikte, Fransa'nın işgalindeki Meis Adası'nın da İtalya'ya verilmesi büyük beklentiler içinde olan Yunanistan'da tepkiyle karşılanmıştı. Sevr'in imzalandığı gün olan 10 Ağustos 1920'de iki devlet arasında Bonin-Venizelos Antlaşması imzalanarak[749], sorun bir dereceye kadar çözülmüştür. Buna göre İtalya, Rodos ve Meis dışında kalan işgali al-

747 Hayta, *Aynı tez*, s, 94-102.

748 122. Madde, İtalyan işgali altında bulunan Astropalya, Rodos, Herkit, Kerpe, Kaşot, İlyaki, İncirli, Kilimli, Leryoz, Batnoz, Lipsos, Sömbeki ve İstanköy adaları ile bu adalara tâbi diğer adacıklar ve Meis Adası'nı İtalya'ya vermekteydi. Süfera Konferansı'nın Osmanlı Devleti'ne iade ettiği Gökçeada ve Bozcaada ise Yunanistan'a bırakılmaktaydı. Yine Süfera Konferansı'nda Yunanistan'a bırakılan Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Karyot adaları üzerindeki Osmanlı egemenliği ise sona erdirilmişti (84. Madde). Buna karşılık Yunanistan'a bırakılan adalar üzerindeki askerî istihkamlar yıkılacaktı (177. Madde). Semadirek, Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Midilli Boğazlar Komisyonu mıntıkasına dahil edilmişti (178. Madde): BA, HR. SYS, nr. 2310/5; Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye (DH. İ. UM), nr. 20-24/14-38.

749 Başeren- Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş* ..., s. 27-30.

tındaki adaları Yunanistan'a terki kabul etmekteydi. Rodos'ta ise *mahalli muhtariyet* uygulanacaktı. İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a terk etmeye karar verirse, İtalya da Rodos halkına kaderini tayin etme hakkı tanıyacaktı. Bu da antlaşmanın imzasından 15 yıl önce olamayacaktı. Ayrıca antlaşma, Sevr Antlaşması ile birlikte aynı anda yürürlük kazanabilecekti[750].

Bu anlaşmada daha dikkat edilecek önemli bir husus ise Ege Adaları'nın Türk idaresine geçiş tarihinden beri *muhtariyet* idaresinde bulunduğu iddiasını her platformda dile getiren Yunanistan'ın, İtayla ile yaptığı anlaşmaya bu yönde maddeler koymak suretiyle ilk defa olarak böyle bir idarenin tesisine çalışıyor olmasıdır.

Bu arada Milli Mücadele sürecinde Kuva-yı Milliye'nin Anadolu'da kazandığı başarılar, Rodos Türkleri'nde sonsuz bir heyacana sebep olmaktaydı. Yunan Ordusu'nun ilerleyişlerinde ise adalı Rumlar'ın Türkler'e şiddet uygulamaya kadar varacak muamelelerde bulundukları haber alınmaktaydı[751].

b- Yunan İşgali Sonrası Rodos ve Bağlı Adaların Durumu

Sevr'in hemen akabinde Osmanlı Hükûmeti, bir taraftan adalar meselesinin çözümüne yönelik siyasî teşebbüslerini sürdürürken, bir taraftan da buralar için egemenlik haklarını ortaya koyucu bazı mühim mülkî tedbirleri alma çabası içerisine girmiştir. Şöyle ki, 1910 yılında Tersane Adası hakkında alınan kararın uygulanmaya konulmasının çeşitli nedenlerle gecikmesi, bazı zorlukları da beraberinde getirmekle birlikte, devletin adalara yönelik politikasında yeni açılımlara yöneldiğini de ortaya koymaktadır. Aynı konuda Hâriciye Nezâreti Hukuk Kısmı'nın mütalaasında, bahsi geçen adanın sahile yakınlığı cihetiyle idaresiz ve kendi halinde bırakılmasının kabul edilemeyeceği, bir an önce yeterli miktar asker yollanıp işgal edilmesi ve dahilî nizamının sağlanmasının gerektiği vurgulanmıştır. Böylece bu adanın ileride kaçakçıların ve Yunan eşkıyasının bir üssü haline gelip, sahilleri tehdit etmesinin önleneceği belirtilmiştir. Her ne kadar adalar hakkında 1913 Londra Muahedesi'nin 5. maddesinde Girit hariç bütün Akdeniz Adaları'nın geleceğini tayin etme hakkı büyük devletlere verilmiş ise de, Osmanlı Hükûmeti'nin bakış açısından; *Yunanistan tarafından fiilen işgal edilen adalar dışında kalanlarının böyle bir genelleme içerisine alınamayacağı* görüşü ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, bu adanın Cezâyir-i Bahr-i

750 *Ege'de Temel Sorun* ..., s. 63-64.
751 Yılmaz, *Oniki Ada Sorunu* ..., s. 91-92.

Sefîd Vilâyeti ile olan irtibatının kesilmesi ve bir an önce Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi istenmekteydi. Ayrıca, adada vergi sisteminin oluşturulması için nüfus ve emlak sayımının yapılması, güvenlik kurumu anlamında bir karakol inşası gibi hususların gerçekleştirilmesiyle, genel olarak adalar meselesinin halline kadar bu konunun kararlılıkla çözülebileceği hatırlatılmıştır. Ancak, bu iş yapılırken olabilecek muhtemel itirazların önlenmesi için şimdilik muhacir yerleştirilmesi hususunun ertelenmesi, dikkat çekilmemesi için de karakol binası yapılmayarak, diğer hususların ise bir emri vaki olduğu gizlenerek ivedilikle yerine getirilmesi kararlaştırılmıştı[752].

Sevr sonrası bir diğer egemenlik tasarrufu girişiminin dayanağını zaman içerisinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin yapısında meydana devlet tasarrufu düzenlemeler oluşturmuştu. Hükûmet, işgal altındaki Batnoz, Leryoz, Nikerya ve Kalimnoz adalarının eskiden olduğu gibi tekrar Rodos'a bağlanmasını gündemine almıştır. Öncelikle bu adaların Rodos'a bağlandıklarını gösterir *Rodos Mutasarrıfı Mehmed Şükrü Paşa*'ya hitaben yazılmış 1835 (H. 1251) tarihli ferman Divan-ı Hümâyun kayıtlardan çıkarılmış ve Aralık 1920'de keyfiyet Hâriciye Nezâreti'nin olumlu mütalaasıyla sadarete iletilmiştir[753].

İşgal sonrasının önemli sorunlarından birisi de buralarda bulunan veya ayrılıp Anadolu'ya geçen memurların maaşlarının ödenmesi hususuydu. Yeri geldikçe ele alınacağı gibi, hükûmet bu konuda gerekli çalışmaları yapmış, hatta bu hususa dair 1914 yılında Rumaeli, Trablusgarb, Bingazi ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd memurları için 3 aylık ödemeyi öngören bir *Kanun Layihası* hazırlamıştır[754].

Bu arada Osmanlı Hükûmeti, Lozan görüşmelerinden bir müddet önce adalar hakkında bir envanter çalışması daha başlatmıştı. Harbiye Nezâreti'nin 12 Kasım 1921 tarihli ve çok gizli kaydıyla yaptığı müracaat neticesi Girit ve etrafındaki adalar dışında kalan bütün Ege Adaları'nın en son nüfus istatistikleri ile servet durumları tespit edilmiştir. Nüfus verilerinin hazırlanması Dâhiliyeye, servetlerin tespiti de Defterhâne-i Hakanî Emaneti'ne havale edilmiştir[755].

Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı kesinlikle kabul etmeyerek Milli Mücadele'ye başlaması, Sevr ve Bonin-Venizelos Antlaşmaları'nı geçersiz kılmıştı. Sevr'i tadil etmek için Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı sı-

752 BA, HR. HMŞ. İŞO, nr. 32/2-1.
753 BA, BEO, nr. 350058; Hâriciye Nezâreti İdare Kısmı (HR. İ), nr. 25403/337.
754 BA, İ. MM, nr. 24/9.C.1332.
755 BA, DH. SN. THR, nr. 88/48.

rasında İtalya, Fransa ile anlaşarak Meis'i de sınırlarına katmıştır (1 Mart 1921). Bu tasarruf, hükûmranlık adıyla değil, sadece Mondros Mütarekesi hükümleri dahilinde bir devir idi. Yunanistan'ın Türkiye'ye yenilmesi ile Sevr ve ona bağlı Bonin-Venizelos Antlaşmaları ortadan kalkmıştır. İtalya Devleti de 8 Ekim 1922 tarihinde, adaların bundan böyle himayesinde olduğunu açıklamıştır [756].

İtalya'nın bu kararından kısa süre sonra 20 Kasım 1922 günü çalışmalarına başlayan Lozan Konferansı'nda adalar sorunu, 25 Kasım'da gündeme alınmıştı. Türk heyeti reisi İsmet Paşa, Anadolu sahillerine çok yakın olan adalarla, Süfera Konferansı'nın Türkiye'ye iade ettiği Gökçeada, Bozcaada ve Boğazlar'a yakın bulunan Semadirek Adası'nın Türkiye'de kalmasını, Süfera Konferansı'nca Yunanistan'a verilen Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya Adaları'nın askerden arındırılarak muhtariyet verilmesini teklif etti. Venizelos, Bozcaada ve Gökçeada'nın da Yunanistan'a verilmesini istemiştir. Müttefikler adına konuştuğunu belirten Lord Curzon, muhtariyetin daha önce Girit ve Sisam'da denendiğini ve faydalı sonuç alınamadığını ileri sürerek, bu konudaki teklifin kabul edilemeyeceğini bildirmiştir.

Sadece Yunan işgalinde bulunan adaların ele alındığı, İtalyan işgali altındaki Menteşe Adaları'yla, İngiliz işgali altındaki Kıbrıs'ın konu edilmediği müzakereler bir karar alınmadan son bulmuştur. Konferans iki ay süreyle diğer konularla ilgilenmiştir. Nihayet Müttefikler (İngiltere, Fransa ve İtalya), hazırladıkları antlaşma metnini imzalaması için 29 Ocak 1923 tarihinde Türk heyetine vermiştir[757]. 160 madde ve 9 ek sözleşme-

756 Osmanlı Hâriciyesi'nin diplomatik faaliyetleri: BA, HR. SYS, nr. 2346/2; Turan, "Rodos ve 12 Adanın..., s. 98-109.

757 Rodos ve diğer Ege Adaları'nın statülerine dair en önemli antlaşmalardan biri olan Lozan Antlaşması'nın tahlili için bk. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*, Ankara 1969, Takım 1, I/1, s. 84-110; M. Cemil, *Lozan*, İstanbul 1933, I, s. 241-250; Saka, *Ege* Denizinde..., s. 51-65, 90-97; İşgüven, "Ege ve Doğu Akdeniz ..., s. 51-59; Çeliker, "Ege Adalarının ..., s. 75-76; Hüseyin Pazarcı, "Lozan Andlaşmasından 1974'e Kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler ve Yunanistan'ın Ege Politikası", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1986, s. 19-34; *Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar, Önemli Belgeler ve Bildiriler (Bugünkü Türkçe ile Tam Metinleri)*, (Yay: H. Kılıç), Ankara 1992, s. 30-35; Hayta, *Ege Adaları* ... , s. 107-129; Şükrü Sina Gürel, *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara 1993, s. 30-97; Muhammet M. Arpacı, *Lausanne Barış Konferansı'nda Ege Adaları*, (İstanbul Üniversitesi. Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s. 32-123; Mustafa Keskin, "Lozan Barış Andlaşması ile İlgili İkili Andlaşmalarda Türk ve Rum Azınlıkların Statüsü", *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara 1995, XXXXIX, s. 1-11; Mete, *XX. Yüzyılın Başlarında* ..., s. 104-112; Karaboğa,

den oluşan antlaşma tasarısının 15. maddesinde İtalya'nın işgali altındaki Rodos dahil 13 ada ve tâbi adacıklar ile Meis Adası'nın bu ülkeye terki kabul edilmekteydi. Türk heyeti, antlaşma taslağını inceledikten sonra, İsmet Paşa 4 Şubat'ta bazı maddelerde değişiklik isteyen karşı teklifini sunmuştur. Müttefikler bunu kabul etmeyince, antlaşma imzalanmadan konferans dağılmıştır. 20 Şubat 1923'te İsmet Paşa ve Türk heyeti de Ankara'ya dönerek, konu 24 Şubat'tan 6 Mart'a kadar mecliste tartışılmıştır. Teklif üzerinde yapılacak değişikliklerle müzakerelerin devamı konusunda yetki alan İsmet Paşa, devletlerin projesinde kabul ettiği veya değişiklik istediği maddeleri açıkça yazarak, 8 Mart 1923 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya'ya takdim etmiştir. Böylece, 1912'den beri İtalya ve Yunanistan'ın işgali altında bulunan ve antlaşmada isimleri belirtilen Ege Adaları üzerindeki Osmanlı egemenliği, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile sona ermiştir[758].

Rodos'un bir Osmanlı toprağı haline gelişi çetin mücadelelere ve on binlerce cana mâl olmuştu. Ancak, adanın kaybı için aynı şeyleri ifade etmek mümkün değildir. İtalyanlar'ın hakimiyeti ardından, yine büyük devletlerin verdiği bir kararla, 1947 yılında Ege ve Akdeniz'in kilit noktasındaki bu ada kesin olarak Yunanistan'a verilmiştir. Yunan Hükûmeti hiçbir kayıp yaşamadan adaya sahip olmuştur[759]. Bu durum, yani, hiçbir bedel

Tarihi Gelişim İçerisinde ..., s.46-51; Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara 1999, s. 573-588; *Ege'de Temel Sorun* ..., s. 65-73; Başeren-Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş* ..., s. 30-70; Serap Akipek, "Eritre-Yemen Hakem Kararı Işığında Kızıldeniz Adalarının Aidiyeti Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001, XLIX/ I-IV, s. 1-30; İbrahim Yılmazçelik-Yaşar Ertürk, "Ege Adalarının Coğrafî, Tarihî ..., s. 14-29; Ali Kurumahmut, "Geçmişten Günümüze Ege Denizi ve Ege Adaları", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri-I*, Ankara 2005, s. 33-36.

758 Turan, "Rodos ve 12 Adanın ..., s. 109-116.

759 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 25. Rodos, II. Dünya Savaşı esnasında 1942 yılı itibariyle Almanların daha sonra da İngilizlerin işgaline uğramıştır. Savaşın bitiminde 1947 yılında imzalanan *Paris Andlaşması* ile Menteşe Adaları tabir olunan Rodos ve bağlı adaların Yunanistan sınırlarına katıldığı ilan edilmiştir. Burada dikkat edilmesi geken husus ise, Paris Andlaşması'yla bu adalar için Lozan'da verilen hükmün dolaylı olarak yürürlükten kalkmış olmasıdır (Daha fazla malumât için bk. Turan, "Rodos ve 12 Adanın..., s. 116-119; Yalçın Diker, "Menteşe Adaları'nın (Oniki Ada) İkinci Dünya Savaşı Başlangıcındaki ve Sonrasındaki Statüsü ile 1947 Paris Andlaşması'ndan Günümüze Uzanan Sorunlar", *Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildiriler, I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara 1998, s. 35-54; Necdet Hayta, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Ege Adaları Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara 1996, XXXVI, s. 817-847; Gülcan Yılmaz, *Oniki Ada Sorunu*, (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2003, s. 124-172; Bülent Atalay, "Ege, Sancılı Deniz", *Tarih ve Medeniyet*, İstanbul 1994, IX, s. 16-20.

ödemeden adaya sahip olma, Rodos'un tarihinde ender tesadüf edilen bir hadiseydi. Şurasını ifade etmek gerekir ki, adanın Türk idaresinden çıkışı devletlerarası hukukun hiçbir esasına da dayanmamaktadır. İşgal sürecinden itibaren tamamen fiilî durumun ortaya koyduğu şartlara, hukukî bir zemin uydurma yönünde zorlama ve taraflı değerlendirmeler, Rodos ile bağlı adalardaki 390 yıllık Türk hakimiyetini bitirmiştir[760].

Başından itibaren Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin gelişiminden de açıkça anlaşılacağı gibi, bu vilâyet idarî açıdan ülkenin diğer birimlerinden farklı hiçbir uygulamaya sahne olmamıştır. Bu durum, bilhassa Rodos ve bağlı adaların idarî yapılarının incelenmesinden de açıkça ortaya çıkmaktadır. Girit ve Sisam adalarında devletin sıkı denetimi altında olmak üzere yürürlük kazanmış olan muhtariyet idaresinin diğer adalar için söz konusu olmadığı da meydandadır.

Rodos ve bağlı adalardaki sosyal kurumların ayrıntılı incelemesi yapıldığında, diğer adalarda olduğu gibi, Türkler'in yüzyıllar boyu egemenliklerini dayandırdıkları bir çok sosyal müessesenin derin izlerine rastlamak mümkün olmaktadır.

760 İşgalden günümüze kadar Ege Adaları'nın egemenlik devirlerinde ve sonrasında ortaya çıkan gelişmelerin hukukî ve siyasî değerlendirmesi için bk. BA, AFTE, nr. 9/75; HR. SYS, nr. 1519/17; 1984/1; 1988/2; 1988/3; 1993/8; 2307/2; 2346/3; BEO, nr. 325204; Tarkan, "Ege Denizi..., s. 219-234; Kamil Su, "Türkiye'nin Ege Meselesi ve Mehmed Şevki Bey'in Adalar Hakkındaki Makalesi", *Türk Kültürü*, Ankara 1977, 177, yıl. 15, s. 523-528; Ertuna, "Türk Yunan İlişkileri ve Ege..., s. 108-110; Yücel Aktar, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriye'tine Yönelik Geleneksel Politikasında Temel Yaklaşımlar", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, s. 1-16; Sami Karamısır, "Siyasî Açıdan Türk-Yunan Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, Nisan 1987, XLVII, s. 187-201; İ. Nusret Gülün, "Ege Adaları ve Haritalar", *Milliyet Gazetesi*, 19 Ekim 1991; Arpacı, *Lausanne Barış ...*, s. 131- 159; Yüksel İnan, Sertaç H. Başeren, *Status of Kardak Rocks (Kardak Kayalıklarının Statüsü)*, Ankara 1997, s. 1-16; Karaboğa, *Tarihi Gelişim İçerisinde ...*, s. 57-102; *Ege'de Temel Sorun ...*, s. 6-32, 37, 82-123; Necdet Hayta; "Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XLVI, Ankara 2000, 225-248; Ali Fuat Örenç, "Türk Hakimiyetinde Ege Adaları Tarihi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, I/31, yıl 6, Ocak-Şubat 2000, s. 327-336.

Harita-4: Rodos Adası Kasaba ve Karyeleri Haritası

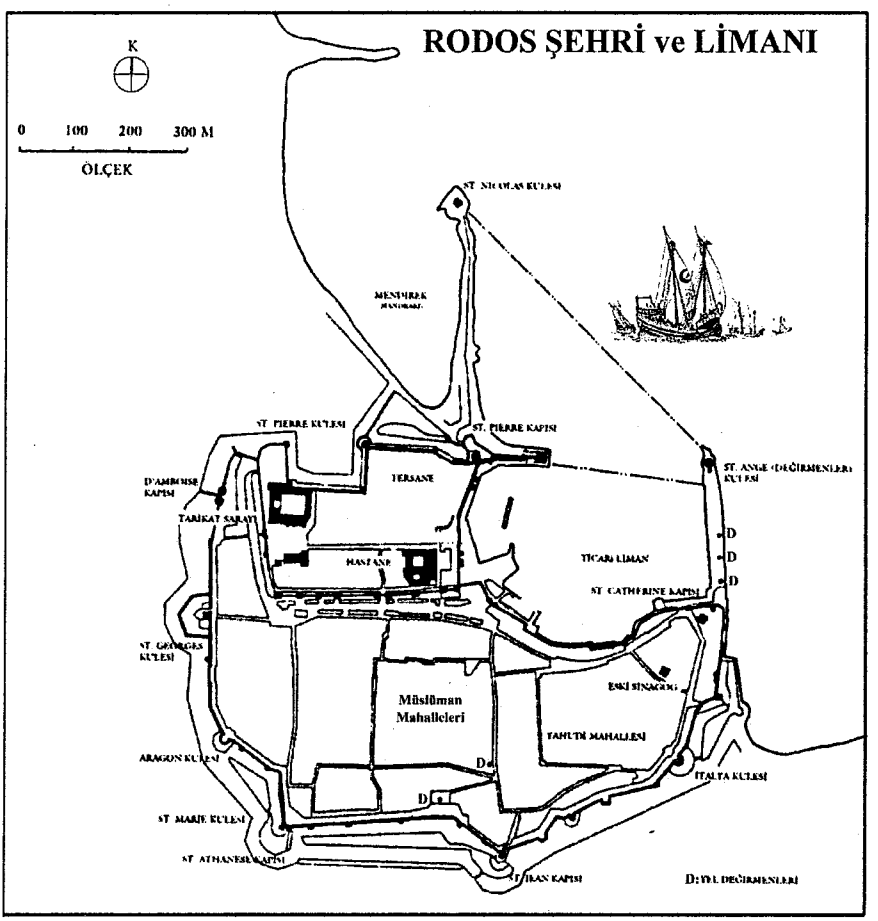

Harita-5: Rodos Şehri Haritası

İKİNCİ BÖLÜM
YAKINDÖNEMDE RODOS ADASI'NIN SOSYAL YAPISI ve KURUMLARI

I-RODOS'UN İSKAN MAHALLERİ ve DEMOGRAFİK YAPISI

A-İskan Mahallerinin Durumu

1- Rodos Şehri, Mahalle ve Varoşları

Rodos Adası'na ismini veren *Rodos şehri* veya *kasabası*[761], adanın Anadolu sahillerine bakan kuzeydoğu ucunda yer almaktadır. Şehir, M.Ö. 408 yılında inşa edilmiştir[762]. Şehrin ortaya çıkışında M.Ö. 440'daki Poliponnes Savaşı ardından Atina ve Persler'in adaya yönelik saldırıları etkili olmuştu. Adadaki yerleşik Lindos, İalysos (Yalissos/Eski Rodos) ve Kamiros şehirleri halkı istila ve saldırılardan daha rahat korunabilmek maksadıyla birleşme kararları almışlardı. Müsait fizikî konumu sebebiyle, İalysos'a 10 mil mesafedeki[763] Rodos şehri, idarî ve ticarî merkez[764] ve başşe-

761 Eskiçağlardan itibaren Rodos'a yaygın *olarak Gül Adası* veya *Kızıl Gül Adası* denilmekteydi (bk. *CBSS*, Sene 1313, s. 331; M.B.C. Collas, *La Turquie En 1864*, (Ed: E.Dentu), Paris 1864, s. 300). Adaya atfedilen diğer isimler arasında *Rüzgar Adası (Aéria)*, *Yılanlı Ada (Ophiousa)*, eski dönemlerde adanın pehlivanlarına atfen *Sarmaşık (Corymbia)*, *Güneşin Dostu (Telchinissa)*, *Büyüleyen (Macaria)*, *Çok Mutlu* (Trinacria= bu isim aynı zamanda Sicilya Adası'na da verilmişti ve üç tepesi olan anlamına gelmekteydi) adına rastlanmaktadır. Fenike lisanında *Rod* yılan manasına geldiği ve adanın ismini buradan aldığı kaydedilmektedir. Diğer bir rivayete göre ise, Lindos Şehri'nde yapılan kazılarda bulunan paralarda gül ve arkasında güneş amblemi mevcuttu. Bu gül goncasının bulunmasından sonra adanın ismi verilmişti. Adada zakkum ağacının çokluğu ve bu ağacın bağışlandığı *Apollon*'dan kinaye *Rodafini* tabirinden Rodos isiminin geliştiği yönünde fikirler mevcuttur (bk. Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 381-382). Farklı değerlendirmeler için ayrıca bk. *CBSS*, Sene 1311, s. 146-147, Sene 1313, s. 331-332; Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 12-14; Ziver, *Rodos*, s. 6. Mitolojide Rodos ismi için bk. Nurgül Bahar, "Güneş Tanrısı, Gül ve Şövalyeler Rodos", *Gezi*, Ağustos 2000, s. 68. Yahudi kaynaklarında adanın kuruluşu hakkında bilgilere yer verilmiştir (bk. Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 5-6).

762 C. T. Newton, *Travels & Discoveries in the Levant*, I, s. 147.

763 Sandwich, *A Voyage Round* ..., s. 352.

764 Erinç-Yücel, *Ege Denizi* ..., s. 57.

hir olarak belirlenmişti[765].

Şehrin inşaası için Pire Şehri'nin de mimarı olan Miletli Hippodamos görevlendirilmiştir[766]. Rodos'un mimarı hazırladığı Efes-Milet hipodrom/ızgara planına benzer[767], oldukça düzenli bir şehir meydana getirilmişti[768]. Şehrin etrafı kuvvetli surlarla çevrilirken[769], muhtelif noktalarına klasik dönem şair ve yazarlarını cezbedecek binlerce heykel dikilmiştir. Rodos halkı, Büyük İskender'in ölümünden sonra başlayan mücadelelerin etkisiyle, M.Ö. 305 yılında Demetrios'un adayı kuşatması esnasında kullanılan topların yıkıcı etkisinden korunabilmek için tiyatro ve bir kısım dinî binaları yıkarak, bunların malzemesinden ikinci bir savunma tertibatı oluşturmuşlardı[770].

Kuruluşundan itibaren güvenlik kaygıları ile Ege Denizi'nde sık yaşanan yıkıcı depremler, Rodos şehrinin fizikî görüntüsünün gelişiminde etkili olmuştur[771]. Kudüs şövalyelerinin adaya yerleşmesi, özellikle askerî ve dinî mimarî açıdan Rodos için önemli gelişmelerin başlangıcı sayılmaktadır[772]. Latin kökenli çeşitli milletlerden oluşan tarikat yapısı, beraberinde şehrin değişik kısımlarında aynı oranda mimarî çeşitliliğe de zemin hazırlamıştır. Şövalyelerin Akka'daki yerleşim tecrübelerini Rodos'a da aktardıkları anlaşılmaktadır[773]. Bu dönem boyunca Rodos ortaçağın en müstahkem kale şehirlerinden biri olarak ün yapmıştı. Osmanlı kuvvetlerinin 1480 kuşatması ile 1522 fetih harekâtı esnasında şehrin kale ve savunma kuleleri önemli oranda yenilenerek tahkimat görmüştür[774]. Şövalyeler Rodos'tan sonra Malta'ya yerleşince[775], benzer savunma düzenini burada da kurmuşlardı[776].

Osmanlı fethinden sonra kale ve burçlar orijinaline sâdık kalınarak tamir edilirken[777], adada yerleşecek Müslümanlar'ın dinî ihtiyaçları için

765 Darkot, "Rodos", s. 754.
766 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 451.
767 Aktüre, *Anadolu'da* ..., s. 242.
768 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 396.
769 *CBSS*, Sene 1318, s. 200; Albert Gabriel, *La Cité De Rhodes*, Paris 1921, I, s. 8-11, 19-142.
770 Ziver, *Rodos*, s. 4-5, 32-33.
771 Collas, *La Turquie en 1864* ..., s. 300.
772 Kampman, "Yakın-Doğuda ..., s. 625; Gabriel, *Aynı eser*, I, s. 4-142.
773 Runciman, *Haçlı Seferleri* ..., III, s.312-318 ve Ek IV.
774 Şövalyeler dönemi Rodos Şehri tahkimâtı için bk. Torr, *Aynı eser*, s. 36-41; Ziver, *Rodos*, s. 73-144; Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 19-20.
775 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfî* ..., s. 43; Tournefort, *Seyahatname*, s. 11.
776 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 130.
777 Mehmet Akif Erdoğru, "The Island of Rhodes Under Ottoman Rule: Military Situation, Population, Trade and Taxation", *Arab Historical Rewiew for Ottoman Studies*, Zaghouan 1996, XIII-XIV, s. 30-31.

yeni camii ve mescitler inşasına da başlanmıştır. Rodos'taki Müslüman mahallelerin tamamına ismini verecek olan bu dinî yapıların bir kısmı adadan ayrılan Latinler'e ait kilise ve şapellerin dönüştürülmesiyle elde edilmişti[778]. İlk dönemlerde Rodos'un gelirlerinden ayrı olarak, idarî bütünlük içerisindeki küçük adaların vergileri de camii, imaret ve medreselere vakfedilmişti[779]. Finansmanı devletçe sağlanan restorasyon çalışmaları, 1525 yılında kadar bütün yoğunluğuyla devam etmiştir[780].

Yerleşimin Anadoluya bakan kısmında olan Rodos şehri[781], Osmanlı idaresinde bulunduğu sürede temel yapısını büyük ölçüde korumuştur. Adada klasik çağlara ait arkeolojik kalıntıların yanı sıra şövalyeler dönemi ihtişamlı eserlerinin bir çoğu varlığını sürdürebilmiştir[782]. Söz konusu dokuya zaman içinde ortaya çıkan Müslüman mimarî eserlerinin çeşitliliği de eklenmiştir[783].

Rodos şehri, XIX. yüzyılda üç ana bölgeden oluşmaktaydı. Birinci bölge şehrin dış surlarıyla çevrili Müslüman ve Yahudi mahallelerinin yer aldığı *Suriçi* (kaleiçi/ortahisar) bölgesiydi[784]. Buraya yerli halk, kale manasında *Kastro* tabiri kullanmaktaydı[785]. Kanunî Sultan Süleyman, adanın fethinde yardımcı olan Yahudiler'e suriçinde kalma hakkı tanımıştır. Ancak, Rumlar'ın bu bölgede emlak sahibi olmalarına izin verilmemekteydi[786].

Şövalye döneminden itibaren yönetici sınıf ile güvenlik güçlerinin hizmet gördüğü ve adanın limanından da girişi bulunan *İçkale* (frenk hisarı) denilen ikinci bölge, diğer bir sur ile çevrili durumdaydı[787]. İçkale bölgesi ihtişamlı hisarı ve kuleleri yanı sıra mevkii itibariyle bir tepe üzerinde kurulu olduğu için Rodos'a girişte hemen fark edilmekteydi[788]. Bu alandaki yollar, suriçi bölgesinin aksine dar ve dolambaçlıydı. Hisarın doğu tarafı yukarı ve batı tarafı aşağı şehir olarak anılmaktaydı[789]. Bu bölgenin bir

778 Ziver, *Rodos*, s. 157; Gabriel, *La Cité* ..., II, s. 116, 160-218.
779 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 234; M. Akif Erdoğru, "Rodos Adasındaki Osmanlı Evkafı (1522-1711)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, İzmir 2000, XV, s. 9.
780 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 33; Gabriel, *La Cité* ..., I, s. 142.
781 Gabriel, *La Cité*..., I, s. 1-3.
782 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 130.
783 Gabriel, *La Cité*..., I-II, s. 1 vd.
784 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfî* ..., s. 42-43; Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 13 (VI. not), 14-15.
785 Ş. Sâmi, *Kâmus*, s. 2274.
786 Warner, *In The Levant* ..., II, s. 365; Gabriel, *La Cité*..., II, s. 1-5.
787 Wittmann, *Travels in Turkey* ..., s. 429. Şövalyeler dönemi Rodos Şehri'nin fizikî durumu ve mimarisi için bk. Gabriel, *La Cité*..., I-II; Torr, *Aynı eser*, s. 38-43.
788 Sandwich, *A Voyage Round* ..., s. 356.
789 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 17.

bölümünde askeri garnizon (kışla) bulunurken, diğer tarafta içkale Müslüman mahalleleri yer almaktaydı. Buranın önemli bir kısmı şehrin dış surları tarafından da muhafaza edilmekte, kalan kısım denize dönük liman tarafında bulunmaktaydı. Denize bakan bölümünde adanın mühim limanlarından *Tersane* (kadırga) ve *Gümrük* limanları yer almaktaydı[790].

Şehrin bu iki bölgesinden ayrı olarak, zaman içerisinde kasaba nüfusunun artışı ve köylerden gelen göç sonucu surların dışında *Varoş* veya *Yeni Rodos* tabir edilen yerleşim alanları oluşmuştu[791]. Bunlardan *Yeni Varoş* ismi verilen bölgede hemen tamamen Türkler yaşamaktaydı. Az sayıda Yahudi'nin de bulunduğu bilinmektedir. Müslüman ve Yahudiler ile birlikte Rumlar'ın çoğunlukta bulunduğu diğer varoşlara yerli halk *Maras* tabirini kullanmaktaydı[792].

Uzun süre Rodos şehri içinde çalışmalarını sürdüren konsoloslar (Fransız ve Venedik) zamanla ortaya çıkan nüfus artışından etkilenmişlerdi. Bunlar kale dışına çıkarak varoşta ikamet etmişlerdir[793]. Konsoloslukların bu tarihten sonra genellikle kale dışında yaşadıkları anlaşılmaktadır[794].

XVI. yüzyıl kayıtları incelendiğinde Rodos şehri savunma ve diğer organizasyonları itibariyle tipik bir Orta Avrupa şehri görüntüsü çizmekteydi[795]. Şehirdeki Müslüman yerleşim alanlarının XVI. ve XVII. yüzyıllar[796] ile bilhassa XVIII. asrın başlarındaki durumu önemli ölçüde ortaya konulmuştur[797].

Rodos şehrinde XIX. yüzyıla kadar meydana gelen fizikî ve demografik değişimler ile bu yüzyılda mevcut durumları hakkında en sıhhatli bilgileri ise 1831 tarihini taşıyan nüfus sayımında adaya ait *icmâl defteri* yanı sıra, *nüfus* ve *cizye yoklama* ile yine vakıflara ait kayıtlardan, muhtelif ve-

790 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfî* ..., s. 42-43. Eskiçağdan kalma özellik olarak limandan başlamak üzere basamak basamak yükselen Rodos Şehri'nin içkale ile suriçi bölgesinin yay uzunluğu 2.775 metre olarak tespit edilmiştir (bk. Biliotti, *L'île De Rhodes*..., s. 452, 472, 502-503, 507-508; Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 186-188). Ayrıca bk. Gabriel, *La Cité*..., I, s. 4-13.

791 Sandwich, *A Voyage Round* ..., s. 356; Metin Tuncel, İdris Bostan, "Dünden Günümüze Ege Adaları", *Coğrafya Dergisi*, İstanbul 1998, 6, s. 30-37.

792 Biliotti, *Aynı eser*, s. 498.

793 BA,C. HR, nr. 5142.

794 BA, Zabtiye Nezâreti Evrakı (ZB), nr. 318/45.

795 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 34.

796 Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk Eserleri ..., s. 29-34.

797 Erdoğru, "The Island of Rhodes ..., s. 29-41; A. mlf, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ..., s. 25-48; A. mlf, "Rodos Adası'ndaki Osmanlı Evkafı (1522-1711)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, İzmir 2000, XV, s. 9-29.

sika ve başta seyahatnâmeler olmak üzere değişik kaynaklardan edinmek mümkün olmaktadır. Buna göre 1821 Rum İsyanı esnasında sur içinde Yahudilerle birlikte 24 mahallenin varlığı zikredilmektedir[798]. Bu yüzyılın ortalarına doğru Rodos şehrinin, aşağıda isimleri verilen 23 Müslüman ve 2 Yahudi mahallesiyle 4 varoşunda yerleşim bulunmaktaydı[799]:

TABLO-14
XIX. YÜZYILDA RODOS ŞEHRİ, MAHALLE ve VAROŞLARI

İÇKALE TÜRK MAHALLELERİ	
Süleymaniye Camii Mahallesi	Camii-i Kebir (Sencuvan) Mahallesi
İbrahim Paşa Camii Mahallesi	Receb Paşa Camii Mahallesi
Enderun Camii Mahallesi	
SURİÇİ TÜRK MAHALLELERİ	
Demirli Camii Mahallesi	Takyeci Mescidi Mahallesi
Babımesdud Mesdidi Mahallesi	Abdülcelil Bey Mescidi Mahallesi
Alemnak Mescidi Mahallesi	Sıkındı Abdi Halife Mescidi Mahallesi
Kadı Mescidi Mahallesi	Piyaleddin Mescidi Mahallesi
Hüdaî Mescidi Mahallesi	Memişeyh Mescidi Mahallesi
Yeniçeli Mescidi Mahallesi	Çizmeli Ali Ağa Mahallesi
Hanzâde Mescidi Mahallesi	İlkmihrab Mescidi Mahallesi
Tireli Hamza Bey Mescidi Mahallesi	Dolablı Mescidi Mahallesi
Sadri Çelebi Mescidi Mahallesi	Kavaklı Mescidi Mahallesi
YAHUDİ MAHALLELERİ	
Havra-i Kebîr Mahallesi	Havra-i Sagîr Mahallesi
RODOS ŞEHRİ VAROŞLARI	
Yeni Varoş	Miyan (Orta) Varoş
Sünbüllü Varoşu	Parmaklık (İsteradifoz) Varoşu

XIX. yüzyıl boyunca çok az dilencinin bulunduğu kaydedilen[800] ve altyapı hizmetleri Belediye tarafından karşılanmaya çalışılan Rodos şehri ile varoşları, müstahkem kaleleri, bunları tahkim eden kule ve burçları, özellikle sahile yakın kısımlarda yer alan eskiçağlardan kalma yeraltı mezar ve diğer tarihi eserleri, ada limanına girişte hemen göze çarpan şövalye dönemi figürleri yanında, yüksek minareleri ile parlak kubbeleri, 1851 yılında yapılan saat kulesi ve şehre yaklaştıkça hemen fark edilen aynı renk

798 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfî* ..., s. 42.

799 BA, *D. CRD*, nr. 39989; 40440; *Kamil Kepeci* (*KK*), nr. 6012; 6428; *Mâliye Nezâreti Ceride Muhasebesi* (*ML. CRD*), nr. 1122; Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 1 vd.; Erdoğru, "The Island of Rhodes ..., s. 38.

800 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 137.

ve mimaride ev tiplerinin içiçe oluşu ile ilgi uyandırmaktaydı[801].

Türk fethinden sonra Müslüman mahallelerinin yerleşimi Demirli Camii'nden Cami-i Kebir'e kadar olan hatta yoğunluk kazanmıştı. Bu hattın bir tarafı ticaret müesseselerine (pazar/çarşı) ayrılmış, kalanı yerleşime açılmıştı. Pazarın sonunda Süleymaniye Camii ve imareti, Hâfız Ahmed Paşa Kütüphânesi ve saat kulesi bulunmaktaydı. İçkalenin en önemli caddesi Şövalyeler Caddesi (La Rue des Chevaliers /Uzun Yol/ /Sokrates Caddesi) olarak ün yapan geniş cadde idi ve burası XV. yüzyıldan itibaren temel karakterini korumuştu. Bu caddenin Avrupa'da dahi benzerine az rastlanan orijinallikte yapılardan biri olduğu kaydedilmektedir. Özelikle çakıl taşından döşeli kaldırımları ilk günki halini muhafaza etmekteydi ve çok bakımlıydı[802]. Ana cadde, hisarın içinde askeri bölgenin bir bölümünü ikiye ayırmakta, sonra tekrar birleşmekteydi[803]. Şövalyeler caddesi günümüzde de aynı klasik örgüsünü taşımaktadır[804].

XIX. yüzyıl boyunca hisariçindeki mahallelerden ayrı olarak, şehrin civar bölgelerinde de Müslümanlar için yerleşim alanları oluşturulmuştur. *Yuva*, *Dokuz Sokak*, *Boynu Kara*, *Mercantepe*, *Kızıltepe* ve *Kumluk* mahalleleri her zaman yoğun Türk nüfusun yaşadığı bakımlı yerlerdi[805]. Buralar-

801Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 235-248; Biliotti, *L'île De Rhodes*..., s. 458-462, 475, 485, 498; ; Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 137-141; Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 15-17, 506-529. Rodos şehrinin bahsi geçen güzelliklerini dünyanın en güzel manzarası olarak gören ve bu manzarayı kaleme almakta zorluk çektiğini ifade eden seyyâh için bk. Bartlett, William Purser, *Syria, The Holy* ..., s. 53. Rodos mimârisi hakkında bir eser kaleme alan Hermes Balducci, adanın bu görüntüsü hakkında; "*Denizden gelen bir kimseye Rodos, hisarının alçak ve yaldızlı hatlarıyla bir mücevveher kutusu gibi görünmektedir. Bu kutunun sağlam olması, içinde sakladığı mücevherin değerine delalet etmektedir. Dışarıdan korkunç ve tehlikeli bir çizgi gibi görünen bina kümeleri arasından, geniş göklerin maviliklerine doğru, hurma ağaçlarıyla boy ölçüşür gibi, yükselen minareler, caminin kubbeli gövdesinden fışkıran büyük taş dallar hissini verir. Bizimkinden bambaşka olan bir dinin, bir ırkın, bir âlemin sembol ve timsalı olan bu eserler, kapalı, cenkci ve monastik başka bir ruhun silinmez izlerini kazıdığı bu Venüs şehrinin tablosunu hayretler verici renk ve çizgi armonisi ile tamamlamaktadır. Kasabada Ortaçağdan kalma (ve çok olan) sağlam ve masif Latin eserlerin kalanlığı ile bu eserlerin nahifliği, münferitliği arasında meydana gelen tezat, bizim pratik ve sosyal kurumlara dayanan sağlam ve sınai medeniyetimiz ile şark inzivacılığı yüzünden kısırlaşan mistizmin yüce gelişimi arasındaki farkı belirtmektedir*" şeklinde ifadelere yer vererek, adanın özelliklerini ortaya koymaktadır (bk. *Rodos'ta Türk* ..., s. 1). Benzer mütalaalar ve Rodos'un Akdeniz'in en güzel şehrine sahip olduğuna dair ayrıca bk. Warner, *In The Levant* ..., II, s. 361-362, 363; Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 130-144; Field, *The Greek Island* ..., s. 334-36; Gabriel, *La Cité*..., I, s. 1-5.

802 Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 10-11; Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 139, 154; E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 645.

803 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 507-508.

804 Bahar, "Güneş Tanrısı, Gül ve Şövalyeler Rodos ..., s. 76.

805 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 18.

dan başka tahaffuzhâne yapılan *Gani Ahmed Mahallesi*[806] ile Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında bir müddet Rodos'ta kalarak burada kendisine bir konak inşa edilmiş olan İngiliz amiralin ismiyle anılan *Sidney Smith Tepesi* veya *Sünbüllü Tepe*'de de Türk yerleşimi bulunmaktaydı[807].

Şehirde evlerin çoğunluğu betondu[808] ve tek katlıydı. Hükûmet konağı dahil olmak üzere binaların hemen tamamı beyaz renkti[809]. Suriçinde geniş yollar mevcuttu[810]. Türk evlerinin çoğunluğu adayı tamamen terk eden şövalyeler döneminden kalma hanelerdi[811]. Bu hanelere sonradan bir takım ilaveler yapılmıştı. Mesela, binaların cephelerine balkon ve taraçalar eklenmişti. Tavanarası, sofa ve tahta bölmelerle katlar ve odalar çoğaltılmıştır. Böylece Gotik tarzdaki Garp-Latin sanatının genel karakterine hasar vermeden, Anadolu-Türk sanatının hususiyetleri ilave edilmeye çalışılmıştır. Bilhassa binalardaki oymacılık oldukça etkili görüntüler oluşturmaktaydı[812].

Rodos şehrinde fetih sonrası yeni yapılan evlerin mimarisinde, eski yapıların orijinalliğini bozmamaya ve mimari birliğe dikkat edildiğinden, içi ve dışı tam olarak Anadolu yakasındaki Müslüman evlerine benzer ev tipi oldukça azdı. Zaten adadan ayrılan Latinler'in sayısı ile adaya yerleşen Türkler'in miktarı birbirine yakın rakamlardı. O yüzden çok fazla bir hane inşaatına gerek duyulmamıştır. Suriçindeki yerleşim alanı bundan fazla gelişmeye müsait de değildi. Yeri geldikçe ele alınacağı üzere, bir kısmı çeşitli sebeplerle yok olmakla birlikte, adadaki orijinal Türk mimarisi örneklerini, burada yaşayan Müslümanlar'ın sosyal ihtiyaçlarını gidermek için tesis edilen camii, mescit, hamamların yanı sıra mezar ve türbeler ile kültür ve idarî binalar oluşturmaktaydı[813].

Rodos şehrinin bütün sokakları kemerlerle birbirine bağlıydı[814]. Bu mimari şekil depremlerde büyük yarar sağlamaktaydı. Evlerin kapıları ise ortaçağ usulü sivri kemerli inşa edilmişti. İçkale Müslüman mahalleleri sokaklarının aydınlatması yetersizdi ve dik açı ile birbirlerini kesen bir yapı

806 BA, İ. HR, nr. 18311.

807 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 453, 462, 475; Ziver, *Rodos*, s. 35 (not). Sir Sidney Smith'in villasından Rodos Şehri'ni gösterir bir gravür ile bölgenin durumu için bk. Bartlett, *Syria, The Holy Land, Asia Minor* ..., s. 53-55. Ayrıca bk. E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 567.

808 Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 138.

809 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 131.

810 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 396.

811 Carlisle, *Aynı eser*, s. 130-131; Gabriel, *La Cité*..., I, s. 1-3.

812 Warner, *In The Levant* ..., II, s. 364.

813 Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 13 vd.

814 Kemerli bir Rodos sokağı için bk. Çam, *Yunanistan'daki* ..., s. 221.

arzetmekteydi. Sokakların her iki tarafı yüksek duvarlı penceresiz binalarla kaplıydı. Meşhur kaldırım taşları ise genellikle renkliydi[815]. Bilhassa mevsiminde sık yağan yağmurdan sonra sokaklar dikkat çekici bir parlaklık kazanmaktaydı[816].

XIX. yüzyıl sonlarında Türk mahallelerinin içine düştüğü bakımsızlık ve sönüklüğün[817] aksine, şehrin en göz alıcı mahalleleri Yahudi yerleşim birimleriydi. Şehrin güney batısında Gümrük (Ticaret) Limanı ile kale duvarları arasındaki bölgede bulunan iki Yahudi mahallesinin cadde ve sokakları genişti. Cadde isimlerinden bazıları, *Büyük Cadde* (Grande Rue), *Gevirim Caddesi* (Ghévirim), *Kenan Sokağı* (Ruelle de Canaan), *Zenginler Caddesi* ve daha sonra *Bilginler* olarak değiştirilen *Deliler Caddesi*'ydi. Daha aydınlık ve havadar olan Yahudi evlerinin çoğu şövalye dönemi mimarisine uygun inşa edilmişti. Tavanlarında İngiliz malikânelerine benzer tahta işlemeler dikkati çekmekteydi[818]. XIX. yüzyıl boyunca Yahudi sokakların çeşitli noktalarında 1522 kuşatmasında atılan güllerle hâlen daha tesadüf edilmekteydi. Mahallenin sonunda, şövalyeler tarafından inşa edilen bir kilise mevcuttu. Bu kilise II. Mehmed dönemindeki kuşatmanın başarısız olması üzerine zafer anıtı olarak yapılmıştı[819]. Ayrıca hemen girişte yine şövalyeler döneminin Adliye Sarayı kalıntıları üzerinde bir Balık Pazarı bulunuyordu. Bu pazara geniş taş merdivenlerden bir kat çıkılarak ulaşılmaktaydı. Yahudi mahallesinin bu kısmında açılıp kapanan bir büyük kapı mevcuttu[820].

1592 yılında Rodos'u ziyaret eden Osmanlı seyyahı Aşık Mehmed b. Ömer, şehrin alış-veriş yerlerinin çok büyük ve çarşının zemininin iri top taşları ile döşeli olduğunu yazmaktadır. Müellif eserinde adada mevcut camii ve diğer hayır müesseselerine de geniş yer vermiştir[821]. Babası 1522 Rodos Seferi'ne katıldığı için adaya özel bir ilgi duyan Evliya Çelebi ise eserinin bir çok yerinde adadan bahis açmış ve Akdeniz'in kilidi olarak tasvir ettiği Rodos kalesi ile birlikte şehir ve karyeler hakkında oldukça kıymetli bilgiler aktarmıştır. Çelebi, Ortahisar'dan Süleymaniye'ye 40 adet taş basamaklı merdivenlerden geçildiğini yazmaktadır. Şehrin savunma tertibatını en ince ayrıntısına kadar ortaya koyarak, bilhassa yel değirmenleri hak-

815 Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 10; Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 527-528.
816 *CBSS*, Sene 1311, s. 139.
817 Biliotti, *Aynı eser*, s. 498.
818 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 130.
819 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 16-17.
820 Biliotti, *L'île De Rhodes*..., s. 524-525.
821 Mahmut Ak, *Menâzırü'l-Avâlim (Tahlil-Metin)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1997, s. 90, 113-115 (Metin).

kında malumât vermiştir. Şehirde tamamı kiremitle örtülü evlerin gemiler ile getirilen ve *gerz* toprağı denilen kireç ile sıvandığını, bu sıvanın yağmurdan etkilenmediğini, her evin bahçesinde bir kuyu bulunduğunu gözlemlemiştir. Ayrıca, 24 Müslüman mahallesinde *kuşgözü safra taşı* döşeli kaldırımları olan çok temiz sokakların bulunduğunu, herkesin kendi ev ve dükkanının önünü temizlediğini, asla pislik dökülmediğini, böyle bir şey yapmanın hem çok ayıplandığını hem de sokaklara atılan mezbelenin limana akıp doldurması istenmediğinden, çöp atmanın cezasının da bulunduğunu anlatmaktadır. Şehirde iki Yahudi mahallesinden ayrı olarak çok az *Ermeni* ve *Çingene*'nin yaşadığını anlatan yazar, çok canlı bir pazar ile 8 kahvehâne, 3 bezirgan hanı ve 70 çeşmeye rastladığını, dericilerin kasabanın dışında faaliyet gösterdiğini de ifade etmektedir. Şehri her yönüyle inceleyen Evliya Çelebi, son olarak Rodos halkının Anadolu insanı gibi son derece namusuna düşkün ve misafirperver, dost insanlar olduğunu anlatmaktadır[822].

Evliya Çelebi'den senelerce sonra 1873 yılında adaya sürgüne gönderilmiş Ebuzziya Tevfik Bey'in kaleme aldığı eserinde, şehrin bu dönemdeki durumu hakkında kıymetli bilgilere yer vermişti. Tevfik Bey, Rodos'un uzaktan çok etkileyici bir görüntüsünün olduğunu, kaledeki şövalye armaların rahatlıkla seçilebildiğini ve sağlamlığını muhafaza ettiğini, ancak adaya ilk çıktığında oldukça bakımsız bir Hükûmet konağı ile karşılaştığını, koca bir saltanatın dosta düşmana karşı gücünü ve ihtişamını temsil eden devlet dairesinin bu harap durumu karşısında hayrete düştüğünü ifade etmektedir. Bir çoğu bahçeli suriçindeki evlerin taştan yapılmış ve sokağa bakan kısımlarında şövalyeler döneminden kalma alâmetler ile gotik tarzdaki nakış ve oymaların durduğunu, sokakların tamamının çakıl taşıyla çeşitli şekillerde nakışlı bir biçimde döşeli olduğunu[823] ve bu çakıl taşı döşeme işinin adada gelir getiren bir meslek halini aldığını, hatta Mısır'a kadar taşların gönderildiğini haber vermektedir. Geceleri yeteri kadar aydınlatılmayan sokaklarda duvarların yirmi otuz adımda bir kemerle birbirine bağlı bulunduğunu da nakletmektedir. Binalara yapılan cumba gibi Müslüman ilavelerini eleştiren yazar, fethinden itibaren uzun süre orijinalliğini koruyan şehrin son zamanlarda bilinçsizlik nedeniyle zarar gördüğünü de ifade etmektedir[824].

Rodos şehrine giriş için kalenin çeşitli noktalarında kapılar mevcut-

822 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 233-248.

823 Çakıl taşıyla oluşturulmuş figürlere örnek için bk. Çelikkol, *Rodos'taki* ..., Res. 24 ve 25.

824 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 564-735.

tu. Kapılarda nöbetçiler bekliyordu[825]. Evliya Çelebi, hisar içerisindeki askeri tabya kapıları da dahil edilecek olursa şehirde bölmeleriyle birlikte bir çok kapının işlek olduğunu bildirmektedir. Müellif kapılardan dördünün demir kaplama olduğunu yazmaktadır[826]. Kapıların önemli bir kısmı şövalyeler döneminde yapılmıştı[827]. Bunlardan tamirat veya depremlerde yıkım görmeyenlerinin dışındakiler gotik tarzın izlerini taşımaktaydı. Şövalye tarikatı devrinde şehre giriş yapılan kapılar[828] *Saint Anthony Kapısı* (Babımesdud), *Saint Katharina Kapısı*, *Saint John Kapısı* (Koskino/Kızılkapı), *Saint George Kapısı* (Eğrikapı), *Saint Paul Kapısı* (Damlakapı), *Saint Peter Kapısı* ve *Deniz Kapısı*'ydı. Şövalyeler mimarisi izlerini taşıyan Saint George kapısı ismini üzerinde barındırdığı figürlerden almaktaydı. Bu kapı şövalyeler büyük sarayının uzağında yer almaktaydı. Kapının bir cephesi Süleymaniye Camii tarafına diğer bir cephesi de pazar *yol*una bakıyordu. Arap Kulesi'nin bulunduğu mevkide açılmış olan Saint Paul Kapısı ise ada da meydana gelen 1856 depreminde diğer bir çok bina gibi ağır hasar görmüştür. Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirdiğini gösterir 1863 tarihini taşıyan bir de kitabesi bulunmaktadır. Bir diğer şövalyeler devri yapısı olan Eğrikapı 1512 yılında Fransız kulesinde inşa edilmişti. İki büyük kemerli girişi bulunan kapıdan doğrudan şehre giriş yapılabilmekteydi. Diğer taraftan Muslukkapının iki yanında koruma kuleleri bulunuyordu [829]. Şehrin bir diğer önemli kapsı da Kızılkapı'ydı. Çift girişli kapılardan olan bu kapı rıhtım tarafından şehre açılmaktaydı. Bu kapı 1850 yılında tamirat görmüştür. Sultan Abdülmecid'in Rodos'a gerçekleştirdiği ziyaretten kısa süre önce Kızılkapı'nın sandığı ile Yahudi mahallesi duvarlarının tamiri için keşif yapılmıştır[830]. Damlakapı 1500 yılında, Denizkapı ise 1477'de inşa edilmişti[831]. Kanunî Sultan Süleyman, şehre girdikten sonra Saint Mari Kulesi'nde mevcut Saint Antony yani Babımesdud denilen kapıyı daha sonra başka hiç kimsenin geçmemesi için kapattırmıştır[832]:

825 Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 15-16.
826 Evliya Çelebi, *Aynı eser*, s. 236.
827 Gabriel, *La Cité*..., I, s. 19- 90, 132-142; Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 150-175.
828 Warner, *In The Levant* ..., II, s. 364.
829 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 111, 501-508.
830 BA, İ. MVL, nr. 4857; A. MKT. MVL, nr. 26/65.
831 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 1, 39-41.
832 BA, *EV*, nr. 21101; Çakan, *Osmanlı Devrinde Rodos* ..., s. 8; Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 14 (VI. not). Babımesdud kapısı için ayrıca bk. Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 17 (Resim 4). Rodos Şehir planı için bk. Biliotti, *L'île De Rhodes*..., s. 101; Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 105 vd. (Ek); Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 144-145,187; Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 1; Ferik Ahmet Muhtar (Paşa), *Muhaberat-ı* ..., s. Ek-20; *Rodos'un Fethi (1522)* ..., Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, s. Kroki-3; Çelikkol, *Aynı eser*, s. Res-VII; Gabriel, *La Cité*..., I, s. 19- 90, 132-142; Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. viii.

TABLO-15
RODOS ŞEHRİ'NİN KAPILARI

KAPININ İSMİ	KONUMU
Babımesdud	Kapalı. Saint Mary Kulesi bölgesinde.
Denizkapı	Tersane (Kadırga) Limanı girişinde.
Muslukkapı	Saint Angolo Kulesi istikametinde. Limanda.
Kızılkapı	1522 muhasarasında Veziriazâm Pirî Mehmed Paşa'nın mevzi aldığı ve padişahın şehre giriş yaptığı kapı. Yahudi Mahallesine açılmaktadır. Vakfı bulunmaktadır.
Eğrikapı	1522 muhasarasında Vezir Ahmed Paşa'nın bulunduğu kapı. Saint George kulesi yönünde. İçkaleye giriliyor. Vakfı Var
Damlakapı	İçkaleye giriliyor. Tersane Limanı yönünde.
Zafer Kapısı	Arap Kulesi istikametinde. Limanda.

Kapılar, özellikle içkale kapıları, şövalyelerin idaresi devri boyunca yapılan festivallerde kapatılıyordu[833]. Türk hakimiyetinde de güvenlik kaygılarıyla bu usule aynen devam edilmiştir. Cuma namazı vaktinde, bayram namazlarında ve akşam belirli bir saatten sonra şehrin kapıları kapatılmaktaydı[834]. Ancak, kapıların erken saatte kapatılması limana geç gelen gemilerdeki yolcuların mecburi istikamet olan iskele kapısından şehre girişlerini zorlaştırmaktaydı. Yolcular şehre girebilmek için sabahı beklemek zorundaydı. Bu hususta halktan gelen şikayetler üzerine durum önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Umumi Meclisi'nde görüşülmüştür. Aynı konuda Tophâne-i Âmire Müşirliği ile yapılan görüşmede, Cuma saatlerinde ve geceleri kapıların kapatılmasının tamamen halkın güvenliğini sağlamaya yönelik bir tedbir olduğu, güvenlik açısından bir sorun çıkmaması durumunda Cuma saatlerinde kapı kapatılması usulüne tamamen son verilmesi, iskeledeki kapının da gece saat 3'e kadar açık tutulması uygun bulunmuştu[835].

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde şehrin Damla, Eğri, Kızıl ve Musluk kapıları kullanım dışı bırakılmıştır. Bu dönemde şehre yalnızca iki kapıdan giriş yapılmaktaydı[836]. Ancak bir müddet sonra açık kapı sayısının dörde çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapılardan biri akşam saat 5'te ka-

833 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 39-40.
834 BA, Y. Mtv, nr. 233/37; Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 28.
835 BA, *AD*, nr. 859, s. 69.
836 *CBSS*, Sene 1311, s. 154.

patılırken, üçü yarıma kadar açık tutulmaktaydı. Bu durum yine şikayetlere neden olmuştu. Şehrin dışı ile içi arasındaki irtibatın koptuğu, geç saatte ihtiyaç duyulması halinde kapının açılmasının ancak özel izinle gerçekleştiği ifade edilerek, Dâhiliye Nezâreti kanalıyla durum Harbiye Nezâreti'ne iletilmiş ve sürgünlerin kaçmasının önlenmesi için kapılarda birer nöbetçi nefer bulundurularak, sabaha kadar açılması talebi iletilmiştir (1910)[837]. Diğer taraftan Rodos Limanı'nın ağzında da güvenlik amaçlı zincir çekilmesi uygulamasına devam edilmekteydi[838].

XIX. yüzyıl boyunca Rodos, zengin tarihî mirası sebebiyle hemen her dönemde pek çok Avrupalı kraliyet aile mensupları ve asilzâdeleriyle[839], bir kısmı turist bir kısmı seyahat[840] ve bir çoğu eski eser uzmanlarının[841] uğrak yeri olmuştu[842]. 1900 yılında İtalya Veliahdı Vittorio Emanuele adayı ziyaret etmiştir[843]. 1909'da ise İtalyan Bahriye Nazırı devlete müracaat ederek, kolleksiyonuna ilave etmek maksadıyla Rodos'un şövalye-

837 BA, DH. MUİ, nr. 81/55.

838 Ak, *Menâzırü'l-Avâlim* ..., s. 90 (Metin).

839 BA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), nr. 33/93-553/55. Mesela, İngiliz asilzâdelerinden Mister Aleksandr'ın İstanbul'dan çıkıp Rodos'a uğrayarak Mısır ve Kudüs yönüne yapacağı seyahat için İngiltere murahhas ortaelçisinin müracaatı, Eylül 1820'de uygun bulunmuştur (C. HR, nr. 7258). Avusturya İmparatoru'na bağlı Nemçe beyzâdelerinden Emanuel De Fredic Stal'ın bitkiler üzerinde incelemelerde bulunmak için Akdeniz Adaları'na, Şam ve Mısır taraflarına gitmesi 1836 yılında uygun bulunmuştur: C. HR, nr. 5026.

840 Mesela, İngiltereli Mister Koster'in, yanında dört nefer hizmetlisi olduğu halde, Atina'dan yola çıkıp başta Rodos olmak üzere Akdeniz Adaları, Bodrum ve Kuşadası havalisine gitme isteği, İngiltere murahhas ortaeçisi vasıtasıyla iletilmiştir. Adı geçene yol tezkiresinin verilmesi 9 Temmuz 1811 tarihinde uygun bulunmuştur (BA, C. HR, nr. 5028). Yine bir İngiliz beyzâdesi olan Mister Larns'ın ise İzmir, Rodos ve Mekri havalisine seyahat etmek isteği Sefir Canning vasıtasıyla istenmiş ve 1821 tarihiyle uygun bulunmuştur: Bâb-ı Âsafi Düvel-i Ecnebiyye Kalemi (A. DVN. DVE), nr. 5/C-88.

841 BA, İ. DH, nr. 15965; İ. HR, nr. 1/6.Za. 1312; 20/2.Za.1312; İrâde-Maarif (İ. MRF), nr. 3/24.L.1319; 3/12.B.1320; 2/5.N.1322; İrâde-Hususî (İ. HUS), nr. 28/5.S.1312; DH. İD, nr. 28-1/27, *MD*, nr. 258, s. 176/810; nr. 258, s. 176/810. Rodos'taki eski eser ve kalıntıları inceleyip, dönemin teknikleri ile fotoğraflarını almak için bir çok müracaat olduğu gibi, resmî izin sonucu belirlenen şartlarda arkeolojik kazılar da yapılmaktaydı. Bazen çiftçiler tarlalarda çalışırken kalıntılara rastlamaktaydılar (İ. DH, nr. 15965). Bilhassa İtalyanlar, 1912'de Rodos'u işgal ettikten sonra bir çok kazı başlatarak çıkan tarihi eserleri Roma'ya nakletmişlerdi. Mesela, Kızılkapı üzerindeki bazı figürlerin alınmış olduğu ortaya çıkmıştı: BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-17, Lef 31-33.

842 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 572.

843 Daha sonra III. Vittorio Emanuele unvanıyla tahta çıkacak olan kral bu haberi adada öğrenmiştir. Kral, Rodos'taki Murad Reis Türbesi'ni ziyaret etmiş ve yetkililerden bilgi almıştır (bk. Celâtettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar*, Ankara 1945, s. 18-19). Ayrıca malumât: BA, İ. HUS, nr. 10/2.Ra.1312.

lerden fethi esnasında Osmanlı askeri tarafından atılan mermer güllelerden mevcudu varsa verilmesini rica etmişti. Durum Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve adadaki mermer toplardan ikisinin Rodos İtalyan Konsolosu'na teslimi için Tophâne-i Âmire Müşiriyeti'ne ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne tebligat yapılması emredilmiştir[844]. Aynı şekilde 1862 yılında Fransa Kralı'na adadaki şövalyeler döneminden kalma bazı eski toplar hediye edilmişti[845]. Benzer bir diğer müracaat da Avusturya-Maciristan İmparatorluğu'nca yapılmıştı. Bu ülkenin İstanbul Büyükelçiliği tarafından 1869 yılında Hâriceye Nezâreti'ne yapılan müracaatta, Almanya Müzesi Müdürü'nün, Alman Darülfünunu'nun ortaçağ Almanyası için önem arzeden tarihi eserlerden Osmanlı Devleti'nde bulunan bazılarının hediye edilmesi hususunda aracı olunmasını istediği bildirmişti. Hediye istenen eserler arasında İstanbul dışında Rodos'ta Osmanlı dönemi 11 top ile şövalyeler devrinden kalan silahlar da vardı. Elçi, padişahın kabul etmeyeceğini bildiği halde, bu isteğe aracı olma durumunda olduğunu da mütalaasına eklemişti[846].

Yalnızca batılılar değil, Mısır'ın Hidiv ailesiyle önde gelen devlet adamlarıyla zenginleri yaz aylarını havası güzel Rodos'ta geçirmeyi adet haline getirmişlerdi[847]. Mısırlı önde gelen devlet adamlarıyla zenginlerinin bir kısmı adanın güzel mevkilerinde evler ve bahçeli köşkler inşa ettirmişlerdi[848]. Bunlardan en meşhuru *Mısırlı Abdullah Efendi'nin Evi* denilen konaktı. Hidiv ailesinin Rodos'a gelişi adada ticareti canlandırmaktaydı. Bunlar daha adaya ulaşmadan gelecekleri haberi ortalığa yayılmaktaydı. Kalacakları konaklar temizlenip hazırlanırdı. Mısır kafilesini taşıyan dönemin ünlü yatı *Mahrusa*, limana girerken top atışı yapılıyordu. Hükûmet konağının karşısındaki rıhtıma çuhadan kırmızı halılar serilip, resmî erkânın katıldığı tören yapılmaktaydı. Rodos halkı bu durumdan son derece memnundu. Zirâ, Hidiv ailesi ve diğerleri adada kaldıkları süre içerisinde hatırı sayılır harcamalar yapıp öyle giderlerdi. Rodos esnafı bu mevsimde dükkanlarını kıymeti yüksek mallarla doldurmaktaydı. En güzel süngerler bu dönemde dükkanlarda sergileniyordu. Bu süngerlerin en başta alıcısı *Valide Paşa* denilen Mısır Valisi'nin annesi idi. Cariyeler ile birlikte adaya ge-

844 BA, İ. HUS, nr. 58/24.B.1325.
845 BA, A. MKT. UM, nr. 499/75; 551/3. Paris'te Invalides Müzesi'ndeki topların fotografı için bk. Çelikkol, *Rodos'taki Türk* ..., Resim 2.
846 BA, HR. TO, nr. 164/65.
847 BA, İ. MSR, 884; ZB, nr. 318/45.
848 BA, Y. PRK. UM, nr. 78/115; *CBSS*, Sene 1318, s. 202.

len Valide Paşa, en fazla harcama yapan ziyaretçi olarak bilinmekteydi[849]. Mısır önde gelenleri adada bulundukları sürede yalnızca ikametleri için konaklar inşa etmemişler, hayır kurumlarına da önem vermişlerdir. Mesela, Mısırlı Ali Hilmi Paşa kale dışında Mercantepe yolu üzerinde bir camii yaptırmıştı (1909)[850]. Mısırlı zenginlerin tercih ettiği bir diğer ada da Rodos'a bağlı Leryoz'du[851].

Mısır'ın 1881'de İngiltere tarafından işgalinden sonra Hidiv ailesinin yazlık Rodos tatillerini sürmesi ve buradan Avrupa'ya seyahatler düzenlenmesi, bilhassa Sultan Abdülhamid'in tepkisini çekmişti. Padişah, eğer maksat hava değişimi ise İstanbul'da da Hidivlerin ikametgahı bulunduğunu belirterek, buranın tercih edilmesi hususunda birkaç defa Hidiv'in uyarılmasını istemişti[852].

Bazı batılı tarihçilerin Rodos'un Türk idaresine girişini bir yıkım ve felaket olarak gösterme çabalarının[853] gerçekle hiçbir ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır[854]. Bu iddiaların aksine şehir, hisarından sokak ve kaldırımlarının stiline varana kadar eski ve ortaçağlardan kalma özelliklerini büyük ölçüde koruyabilmişti[855]. Hatta yukarıda görüldüğü üzere, şövalyeler döneminden kalan top ve gülleler dahi muhafaza edilmişti.

1891 yılında misyoner görüşlü bir Fransız gazetesinde çıkan yorumda da belirtildiği gibi, Osmanlılar Rodos'ta hiçbir şekilde kültürel asimilasyona kalkışmamışlardı. Adadaki bütün cemaatler Türkçe öğrenmek için zorlanmadıklarından, kendi dil ve geleneklerini yaşatabilmişler, kültürel müesseselerini koruyarak geliştirebilmişlerdi[856].

Yeri geldikçe ele alınacağı gibi, Rodos Türk idaresinden çıkana kadar önemli ölçüde imar ve bakım da görmüştür. Kaldı ki yine Avrupalı ilim

849 Valide Paşa, derecelerine göre ihsanlarda bulunmaktaydı. Hatta bu cömertliğinden zindandaki mahkumlar bile istifade etmekteydi. Mısırlı zenginlerin ada şehir ekonomisine bir diğer katkısı da adada toplanan çakıl taşlarını satın alıp, bunları işleyecek ustalarla birlikte memleketine taşımalarıydı. Nitekim, 1873-76 yılları arasında adada sürgün bulunan Ebuzziya Tevfik Bey'in gözlemlerine göre, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında küfeler içinde Rodos'tan Mısır'a 200.000 küfe çakıl taşı gitmişti. Küfeler İstanbul'da horasan adı verilen küfeler hacmindeydi ve ortalama büyüklükteki taştan dolu bir küfe yaklaşık 100 paraya alıcı bulmaktaydı (bk. *Yeni Osmanlılar* ..., s. 624-629, 644-647).

850 Zeki Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 58.

851 BA, DH. SYS, nr. 75-6/1-4.

852 BA, İ. MSR, nr. 1989; 1994.

853 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 369.

854 Erdoğru, "The Island of Rhodes..., s. 30.

855 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek*..., s. 130.

856 BA, HR. SYS, nr. 60/42.

adamlarının ifadesine nazaran, bilhassa dinî yapıların modern zamanlara taşınabilmesi, Türkler'in bu hususta gösterdikleri özene bağlanmaktadır. Aynı yazarlar, orijinalliğini kaybeden müesseslerin zamanında Türklerce ele alınmamasını üzüntü ile karşılamaktadırlar[857]. Mesela, Rodos 1912'de İtalyan işgaline uğrayınca, bütün yeni ve yakınçağlar boyunca orijinalliğini koruyabilen kale, İtalyan Hükûmeti'nin aldığı bir kararla yeni baştan tamir edilmiş ve esas yapısı büyük zarar görmüştü[858].

2-Rodos'un Kaza ve Köylerinin Durumu

1831 yılı itibariyle Rodos'da şehirden ayrı olarak 44 köy bulunuyordu[859]. Büyük yerleşim birimlerinden olan Lindos'ta 1831 nüfus sayımında önemli oranda Müslümanın yaşadığı kaydedilmişti. Bir diğer büyük kaza Kastelloz ise adanın batı ucunda yer almaktaydı. Lindos'la beraber 18 karyede Müslüman yerleşimi bulunmaklaydı. Bunların dışında kalan ve aşağıda tabloda gösterilen yerler ahalisinin çoğunluğunu Rum reaya oluşturmaktaydı[860]:

857 Rodos hakkındaki eserinde Cecil Torr, Kanunî'nin 1522 kuşatması esnasında Rodos şehrinin dışında bir villa inşa ettirdiği Eski Rodos (Acropolis) civarında Saint Stephen Tepesi'nde yer alan Bizans dönemine ait orijinal bir kilisenin yıllar sonra Katolik rahipler tarafından ele geçirilip, bir şapel inşa etmek uğuruna tamamen yok edildiğini, bu kilisenin camiye çevrilmemesinin buna sebep olduğunu üzüntü ile ifade etmekteydi (bk. *Rhodes In Modern* ..., s. 43). Rodos'a yönelik 1480 ve 1522 Osmanlı kuşatmalarını inceleyen Eric Brockman'ın da ifade ettiği gibi, fethinden sonra bir tek Latin'in kalmayı istemediği Rodos şehrinde dinî yapıların, buraya yerleşenlerce camiye çevrilmesinden tabiî bir şey olamazdı. Kaldı ki yazarın da vurguladığı üzere, aynı dönemde imparatorluğun her yerinde olduğu gibi adada da Rum kiliseleri serbestçe faaliyet göstermekteydiler (bk. *The Two Sieges* ..., s. 157).

858 Kampman, "Yakın-Doğuda ..., s. 625; Dürüst, "Rodos'ta Tarih ve Turizm ..., s. 37.

859 Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 25.

860 BA, *D.CRD*, nr. 39989; *KK*, nr. 6428; *ML.CRD*, nr. 1122; *ML. VRD. TMT*, nr. 5136; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 253. Rodos köylerinin durumu hakkında bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 708-715.

TABLO-16
XIX. YÜZYILDA RODOS ADASI KAZA ve KÖYLERİ

KAZALAR	
Lindos	
Kastelloz	
TAMAMI TÜRK KÖYLER	
Çayır	
Kandilli	
Uzgur	
TÜRK-RUM KARIŞIK KÖYLER	
Apolona (Apollona)	Kalatiz (Kalithies)
Arnita (Arnitha)	Kataviya
Dimatarya (Damatria)	Pilona
Dimliye (Thimilia)	Salakoz (Salahoz)
Kanaz (Fanaz/Fanes)	Sorani (Soroni)
İstiriyoz (İstrido)	Tahtalı (Massari)
Kalamine (Kalamonas)	Vilanova (Yılanlıova/Yılanabad/Uluova)
RUM REAYA KÖYLERİ	
Afandoz (Afandou/Aphandos)	Lahanya (Lahinia)
Alayarma (Alaerme/Laerme)	Lardos
Ambona (Emponas)	Manola (Malona)
Apolke (Apolakia/Appollakia)	Marça (Maritsa)
Arhancelos (Archangelos)	Mesenoroz (Messanagros)
Arkipoli (Arhipoli/Arkipolis)	Monolitoz (Monolithos)
Aşkilipoz (Asklipios/Asclipio)	Plotanya (Platania)
Basdiye (Pastida)	Profilia (Prophilia)
İpsitoz (Psithos)	Siane (Siana/Sianna)
İsporoz (Aya İsidoros)	Tolokoz (Teologoz/Tholos)
Kalatoz (Kalathos)	Triyande (Tiranda)
Kalavarda	Vadi (Vati)
Keşkinoz (Koskinou)	Yennadis (Yennnadios/Gennadi))
Kirmasdi (Kremasdi/Cremmasto)	
TOPLAM: 2 KAZA, 44 KARYE	

Evliya Çelebi adada 44 köy olduğunu bildirmektedir. Bu sayı, Rodos halkının talebi ile gerçekleştirilen 1711 yılı sayımında değişmemiştir[861]. 1876-1880 yıllarına ait olmak üzere adada hazırlanan nüfus istatistiğinde, Lindos ve Kastelloz kazaları karye itibar edilip toplam karye sayısı 47 olarak kayda geçmişti[862]. Adanın işgaline kadar bu sayıda bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır[863].

861 Erdoğru, "The Island of Rhodes..., s. 40-41.
862 BA, YEE, nr. 100/36.
863 *SDAO*, Sene 1306, s. 697; Sene 1314, s. 818. Vital Cuinet, eserinde (1892 yılı itiba-

Sultan II. Abdülhamid döneminde büyük sorunların yaşandığı Girit'te 1897 yılında çıkan isyandan[864] kaçan Müslümanlar'ın bir kısmı Rodos ve İstanköy adalarına getirilmişti[865]. Bu muhacirlerin iskanı için kale dışında biri köy, diğeri mahalle iki yeni yerleşim alanı oluşturulmuştur. Uzun süren inşaat sonucu Kumburnu mevkiinde oluşturulan 103 haneli köye *Hamidiye* ismi verilmiştir[866]. Mahalleye ise *Süleymaniye* adı uygun bulunmuştur (1907)[867]. Hamidiye Köyü'nün adı II. Abdülhamid'in tahttan inmesinden sonra, köy İhtiyar heyeti ve ada İdare meclisi kararıyla değiştirilerek, *Osmaniye* yapılmıştır (5 Haziran 1909)[868]. Giritliler için ayrıca adanın güney ucunda tarıma uygun bir köy olan *Kataviya*'da evler yapılarak arazi dağıtılmıştır[869].

Girit muhacirleri için kurulan yeni yerleşim birimlerinden çok önce, surların dışında konsoloslar ve katolikler için de yeni yaşam alanının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Rodos'ta görevli bulunan konsoloslar zamanla ticaret ve ikametten dolayı nüfus artışı nedeniyle sahile yakın *Yeni Varoş*'ta oturmaya başlamışlardı. Ancak konsolosların bu ikamet değişikliğinden sonra, yabancı gemilerin sık sık burayı ziyaretleri, fuhuş gibi halkta rahatsızlık uyandıran bazı olayların artması, gemilere konsoloslar eliyle zahire satışı ve reayanın da bunlara meyletmesi, Rodos Müslüman ileri gelenlerinde tepkiye sebep olmuştu. Konsolosların tekrar kale içine alınmaları yönünde 1776 senesinde devlete başvuruda bulunulmuştur[870]. Söz konusu gerginlikten uzun müddet sonra, konsoloslar ile diğer Avrupalılar'ın şehrin dışında *Kumburnu* sahiline yakın bir mevkii olan *Neohori Karyesi*'nde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Fransızca ve İtalyanca'nın konuşulduğu bu bölgede Ege'nin hiç bir yerinde olmadığı kadar Avrupaî bir hava hakimdi[871] ve Yahudi mahalleleri gibi oldukça bakımlıydı[872].

riyle) Rodos Adası'nın karye sayısını 54 olarak vermektedir (bk. *La Turquie D'Asie* ..., s. 371). Bu sayı yalnızca Rodos'un değil, bağlı adaların toplamı ile birlikte ortaya çıkan karye sayısıdır (bk. *SDAO*, Sene 1315, s. 509). Rodos'un karye adedinde bir değişme yaşanmamış iken, vilâyet teşkilâtı gereği sancak yapısındaki düzenlemelerin etkisiyle üç yıl sonra toplam sayı 62'ye çıkmıştı. Bu durum adanın işgaline kadar değişmemiştir (bk. *SDAO*, Sene 1318, s. 625; Sene 1327, s. 615).

864 Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit* ..., s. 147-171.

865 BA, DH, nr. 1/ 2.Ş.1319.

866 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 60.

867 BA, İ. HUS, nr. 28/10.m.1325; A. MKT. MHM, nr. 530/15.

868 BA, İ. DH, nr. 20/16.Ca.1327.

869 Muhacirin Komisyonu'nun konu ile ilgili mazbatası: BA, Y. Mtv, nr. 291/104.

870 Bu müracaat araştırılmak üzere kaptanpaşaya havale edilmiştir: BA, C. HR, nr. 5141.

871 Newton, *Travels & Discoveries* ..., I, s. 138, 160-164.

872 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 370-371. Son zamanlarda Avrupalıların yaşadığı bu mahal *Keratohori (Village Cornu)* olarak anılmaya başlanmıştı (bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 498, 500).

Rodos'ta 1863 yılında meydana gelen çok şiddetli depremde Tahtalı Karyesi'nde mevcut yaklaşık 100 hanenin tamamı ağır hasar görmüştü. Karye ahalisinin talebi üzerine, buraya yakın yeni bir mahal belirlenip, ücretsiz olarak ahaliye tahsis edilerek köy yeniden kurulmuştur[873].

Tamamen Türkler'in yaşadığı karyeler arasında Mikse (Mixsy) köyü dikkat çekiciydi[874]. Aynı şekilde XIX. asrın bitimine doğru Kalamina Karyesi'nin Yukarı ve Aşağı (Pano ve Kato) olmak üzere iki kısma ayrıldığı ve bu iki yeni karyede de Türk nüfusu bulunduğu kaydedilmektedir[875]. 1880 yılında Sorani Karyesi'nin, nüfus sayımında İslam ve Hıristiyan olarak iki ayrı kısımda yazıldığı dikkati çekmektedir[876]. Basdiye Karyesi'nde de 1902 yılı itibariyle 56 hane Rum'un yanında 2 hanede Müslüman yaşadığı kayıtlara yansımıştır[877].

İşkilyoz Karyesi'nde çok az sayıda da olsa demircilikle uğraşan Müslüman Kıbtîler hayat sürüyordu[878]. Manola'da Yahudi bulunmaktaydı. Eski Rodos bölgesinde bir Yahudi mahallesi daha kurulmuş iken, korsan saldırıları endişesiyle bunlar daha sonra çok korumalı bir yer olan Türk yerleşim bölgesi Kandilli'ye taşınmışlardı[879]. Adadaki bir kısmı yerleşik ve bir kısmı misafir olarak az sayıda Ermeni ikamet etmekteydi[880].

Bir bölümü Ceneviz idaresi döneminde ve ardından şövalyeler yönetiminde kurulan Rodos köyleri, öncelikle Rodos şehrinin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulmuşlardı[881]. Haçlı savaşları döneminde adanın köylerinde bir çok şato inşa edilmişti. XIX. yüzyıl sonlarında Lindos ve Kastelloz'dan başka Sorani ve Kanaz gibi birkaç köyde daha bu şatoların kalıntılarına rastlamak mümkündü. Hatta bunlardan sahil manzarası bulunanlar, askerî gözetleme yeri olarak kullanılmaktaydı[882] .

Rodos köylerinin arazi şartları gereği, evlerin çoğunluğu oldukça kalın taştan inşa edilmişti[883]. Atairos Dağı'nın eteklerinde bulanan Ambona Karyesi'nden kuzeydoğu yönünde Rodos şehrine doğru gidildikçe arazinin

873 Yeni oluşturulacak yerleşim yeri haritası: BA, İ.MV, nr. 22416.
874 Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 14; Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 18-19.
875 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 371.
876 BA, YEE, nr. 100/36.
877 BA, İ. DA, 10/24.S.1320.
878 BA, *ML.VRD. TMT*, nr. 5136, s. 408; Erdoğru, "The Island of Rhodes..., s. 39.
879 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 17.
880 BA, Yıldız Perakende Dâhilî Maruzat (Y. PRK. DH), nr. 6/83; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 370.
881 Torr, *Rhodes In Modern* ..., s. 43-47.
882 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 530-537.
883 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 131-132.

irtifası yavaş yavaş azalmaktaydı. Adanın sahilleri yapı itibariyle girintili çıkıntılı olduğu için, Rodos şehrine gelmeden 3 mil mesafeden itibaren deniz manzarası mevcuttu. XIX. yüzyıl boyunca bu bölgede halkın *seyrüsefa* adını verdiği mesire alanları oluşturulmuştur. Vali Abidin Paşa, 1894 yılında bu mevkide kendisi için küçük bir köşk inşaatına başlamıştı. Köşk için temel kazarken tahminen 2-3 bin senelik tarihi eserler ortaya çıkmış, bunlar daha sonra İstanbul'a gönderilmişti[884]. Seyrüsefadan Kuzeye doğru Kumburnu mevkiine gidildikçe aynı güzellikte manzaraya, yel değirmenleri kulelerine ve eski şatolara tesadüf edilmekteydi[885].

Rodos şehrinin güzelliklerinden başka kasaba dışında sahil boyunca manzarası bulunan *Sünbüllü*, *Santorlu*, *Triyande*, *Eski Rodos*, *Ümmühansuyu*, *Gani Ahmed*, *Değirmenderesi*, *Mangallı* ile bir Türk köyü olan Kandilli, Yılınlıova (Vilanova), Ambona, İpsitoz, Afandoz gibi mahaller, Alayarma, Profilia, Dimliye, Plotanya ve Arkipoli karyeleri turistik yapılarıyla ilgi çekmekteydi. Ayrıca bilhassa Kumburnu mevkii Pazar günleri Rodos halkının akınına uğramaktaydı[886].

B-Rodos'un Demografik Yapısı

1- XIX. Yüzyılda Nüfus Hareketleri

Türk idaresi boyunca Rodos'un değişmeyen sakinlerini Türkler, Rumlar ve Yahudiler oluşturmaktaydı. Az sayıda Kıbtî (bir kısmı Müslüman) [887] ve Ermeni ile zamanla başta İtalyanlar olmak üzere çeşitli Avrupa milletlerinin vatandaşları da adaya yerleşmişti. Rodos bu temel demografik yapısını İtalyan işgaline kadar sürdürmüştür[888].

XIX. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin genelinde Sultan II. Mahmud'un saltanatıyla nüfus, arazi, mal ve mülk sayımı yeniden önem kazanmıştır. Devletin genelinde nüfus işleriyle meşgul olmak üzere İstanbul'da *Ceride Nezâreti* adıyla yeni bir nezâret açılmıştır. Eyalet ve sancak merkezlerinde ise nezâret ile eşgüdüm içinde hizmet verecek *Defter Nazırlığı* oluşturulmuştur[889].

884 BA, Y. Mtv, nr. 98/84; 107/67; 108/91.

885 Ziver, *Rodos*, s. 2-4.

886 *CBSS*, Sene 1311, s. 134, 151; Sene 1313, s. 114; Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 175-180.

887 Erdoğru, "The Island of Rhodes..., s. 33.

888 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 17-19.

889 1830 Temmuz'unda başlatılıp, 1831 ortalarında bitirilen nüfus sayımı hakkında bk. Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s. 81-106. Ayrıca bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Ankara 1943, s. 152; Musa

Rodos ve bağlı mahaller nüfus yoğunluğu için ilk resmi bilgilere padişahın emri ile gerçekleşen 1831 nüfus sayımından elde etmek mümkün olmaktadır. Sayım için Hacegân-ı Divan-ı Hümayun'dan *Dürri Efendi* görevlendirilmiştir[890]. Dürri Efendi ile beraber ada Mutasarrıfı Şükrü Bey'in gerçekleştirdikleri ve aşağıda sonuçları verilecek olan sayımdan itibaren, Rodos'ta ücreti ahalice ödenen bir *nüfus yazıcısının* istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Ada *nüfus defterlerine nazır* olarak 100 kuruş maaş ile tayin edilerek, beratı verilen Marazlızâde Muhammed Ağa'nın aldığı para masraflarına yetmediğinden, ücreti 1837 yılında 150 kuruşa çıkarılmıştır[891]. Bu dönemde devlet her 6 ayda bir *nüfus yoklama defterlerinin* hazırlanıp, merkeze gönderilmesini kurala bağlamıştı[892].

Hatırlanacağı gibi, Tanzimat'la birlikte muhassıllık teşkilâtının oluşturulmasıyla malî ıslahatların yürütülmesinde nüfus ve emlak sayımının önemi daha da artmıştı. Bahsi geçen süreçte diğer bölgelere olduğu gibi Rodos'a da 150 kuruş maaş ile bir nüfus mukayyidi, kâtip ve yazıcıların tayini gerçekleşmiştir[893]. Bu tayin sonrası adanın nüfusu sayılmıştır[894]. Bu tarihten itibaren adanın malî sistemi açısından da önem taşıyan nüfus verilerinin, yoklama usulüyle, vukuat defterlerinden yararlanılarak güncelleştirilip muhafaza edildiği ve merkeze yollandığı görülmektedir. Nitekim, 1840 sayımı verileri üzerinden[895] Ocak 1845-Aralık 1846 yılları arasındaki 24 aylık sürenin doğum, ölüm ve göç olaylarının yoklaması yapılarak verileri *cerîde odasında* muhafaza edilmiştir[896].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin tesisinden itibaren tartışılan emlak ve nüfus sayımı işlemi 1862 yılında ciddi olarak gündeme gelmişti[897] 1867 yılında vilâyetin merkezi Kal'a-i Sultaniye olunca, Rodos Sancağı'nda nüfus memuru sıfatıyla görevli istihdamına devam edilmekteydi[898]. Sonra

Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Ottoman Studies)*, İstanbul 1980, I, s. 109-111.

890 Aydın, Aynı makale, s. 104.

891 BA, C. DH, nr. 10557.

892 BA, C. DH, nr. 2987; A. MKMT. Nr. 26/9; 26/100.

893 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10-12.

894 BA, C. ML, nr. 870.

895 BA, C. ML, nr. 870. 1840 sayımında, bir önceki nüfus oranlarına nazaran Müslümanlar'ın sayısı 300, Gayrimüslimlerin 457 nefer artmıştı. Meis'te ise 8 Müslüman'ın azaldığı kaydedilmekteydi: C. DH, nr. 11197.

896 BA, *ML. CRD*, nr. 867.

897 Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin coğrafi yapısı dikkate alınarak, görevlilerin maaşlarıyla diğer giderlerin biraz daha fazla olmasına dikkat edilmiştir: BA, İ. MVL, nr. 24788.

898 *CBSS*, Sene 1290, s. 85.

1881'de merkez Sakız'a nakledilince nüfus memuru Nuri Efendi'nin yanına kâtip olarak Hacı Mustafa Efendi'nin verildiği görülmektedir[899]. Vilâyet merkezi Sakız'dan Rodos'a taşındığında diğer idarî kurumlarda olduğu gibi nüfus idaresinin yapısında ve personel sayısında değişikliğe gidilmiştir. Nitekim, 1892 senesinde Rodos Nüfus Nazırı Lütfi Bey ile birlikte Başkâtip Salim ve Kâtip Rıza efendiler muameleleri sürdürmekteydiler[900]. Rodos kalemindeki asıl gelişme Abidin Paşa'nın Valiliği sırasında yaşanmıştır. İdarenin personel sayısı 3 kâtip ve 1 nâzır-ı umur ile dörde çıkarılmıştır (1900)[901].

Rodos ve bağlı mahaller nüfusu hakkında resmi veriler yanında başta seyahatnâmeler olmak üzere, diğer muasır ve modern kaynaklardan çeşitli rakamlara ulaşmak mümkündür. Ancak bunların bir çoğu tahminî değerlere dayandığından ihtiyatlı yaklaşılma gereği bulunmaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere, Osmanlı Rodos'unun ortalama nüfusu 15-50 bin arasında değişen oranlarda bir hareketlilikte seyretmekteydi.

Akdeniz ticaretinin artış gösterdiği eskiçağlarda ada nüfusun 200 bine ulaştığı yönündeki bilgileri[902] muhakkak ki şüpheyle ele almak gerekmektedir[903]. Bununla birlikte, 1309 yılında şövalyelerin Rodos'da hakim olduğu esnada çoğunluğunu Türk, Arap ve Rumlar'ın oluşturduğu yaklaşık 10.000 nüfusun yaşadığı bilinmektedir[904]. Adanın Türkler tarafından fethinden sonra yapılan anlaşmaya uygun olarak şövalyeler ile beraber aralarında Rumlar'ın da bulunduğu yaklaşık 5.000 kişinin ayrılmasına müsaade edilmişti[905]. Ayrılanların bir kısmı o sırada henüz Osmanlı himayesinde bulunmayan Akdeniz'in bir diğer önemli adası Girit'e gitmiştir[906].

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren *memleket tahrîri* adıyla, bilhassa savaşla elde edilen topraklar üzerindeki halkın gelirlerini ve sahip oldukları araziyi belirlemek için sayım yapıldığı bilinmektedir. Bu kayıtlara göre Rodos şehiri'nde 1530'larda toplam 864 hane vergi nüfusu (yaklaşık 4.300 kişi) vardı. Bu nüfusun 591 hanesi (yaklaşık 2.950 kişi) Türk ve Müslüman, 144 hanesi (yaklaşık 715 kişi) Yahudi ve 129 hanesi (yaklaşık 635 kişi) Hıristiyan idi. Türk nüfus, kale içinde 18 mahallede kaydedilmişti. Rodos şehrindeki bu toplam nüfusun yanında, kalede muhafız olarak görevli önemli sayıda bir Osmanlı askerî zümresi yer almaktaydı. 1530'lar-

899 *CBSS*, Sene 1304, s. 85.
900 *CBSS*, Sene 1310, .s 50.
901 *CBSS*, Sene 1318, s. 79; Sene 1321, s. 75
902 Ziver, *Rodos*, s. 18.
903 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 371.
904 Luttrell, "Feudal Tenure and Latin..., s. 755 (8. not).
905 Ziver, *Rodos*, s. 156; Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 13.
906 Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 11, 13; Orhonlu, "Oniki Ada'da..., s. 29.

da kaledeki bu askerî zümrenin sayısı 1.378 idi. Şehirdeki sivil Türk nüfusu, askerî nüfusa ilave edilecek olursa toplam Türk nüfusun yaklaşık 4.300'e ulaştığı anlaşılır. 1592 yılı kayıtlarında Rodos kalesi ve çevresinde yaklaşık 800 nefer (ortalama 2.500 kişi) gayrimüslim vergi nüfusu vardı[907]. Bu nüfusun 431 neferi Hristiyan, 313 neferi Yahudi ve 11 neferi Çingene idi. Rodos şehrinde kale içinde oturan Türk ahali 1711'de 406 vergi nüfusuna (yaklaşık 1.500 kişi) sahipti[908]. Bunların oturduğu mahalle sayısı 24 idi. Bu tarihte kaledeki asker sayısı ise 820 idi. Bahis konusu tarihte askerî zümre ile birlikte Rodos şehrindeki Türk nüfus en az 2.300 kişi idi[909]. Evliya Çelebi adada kale içinde 24 mahallede büyüklü-küçüklü 4.200 hanenin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca 4 Rum mahallesinde 500 haraç hanesinin bulunduğunu da bildirmektedir[910].

Kanunî Sultan Süleyman'ın emri üzerine belirli bir müddet vergi muafiyeti ve ahaliden yeniçeri askeri alınmayacağı yönündeki kararlar, adaya yerleşmeyi câzip hale getirmişti. Latinler'in tamamı adadan ayrılırken, köylerde yaşayan Rum taifesinin bir kısmı kalmayı tercih etmişti[911].

Müslümanlar'dan başka adaya gelmesi ısrarla arzu edilen bir diğer zümre de Yahudiler idi. Yahudiler'in bilhassa 1280 yılından itibaren Rodos'a yerleştikleri bilinmektedir[912]. Osmanlı fethinden sonra yine kale içinde oturan Yahudilerin *cemaat* adı altında kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır. Toplam sayısı 17 olan bu cemaatlerin, daha ziyade Avrupa'dan geldikleri ülkelerin veya yerlerin adını taşıdığı tespit edilmektedir. Büyük çoğunluğu Selanik'ten olmak üzere adaya yerleşen[913] her Yahudi ailesine bir ev tahsis edilmiştir. Padişah'ın da yakından takip ettiği bu uygulama sonrasında adadaki Yahudi sayısının 500'e ulaştığı anlaşılmaktadır. 1560'da kale içindeki 18 Müslüman mahallesinde 571 haneye karşılık Yahudilerin 273 hane oldukları anlaşılmıştır[914]. Bunlardan başka şehrin kıyı mahallelerinde Müslümanlığı kabul eden ve demircilikle uğraştıklarından yerel halk tarafından *Ahriyan* tabir edilen dönme Yahudi bir grup bulunmaktaydı[915].

Rodos'un XIX. asrın hemen başındaki nüfusunun çoğunluğu Rum, 15.000 kişinin olduğu tahmin edilmekteydi. Bilhassa 1821 Rum isyanı önce-

907 BA, *Tapu-Tahrir Defterleri*, nr. 635, s. 4-15, 52, 89-90.

908 1592 senesinde yapılmaş olan tahrirden sonra 120 yıl geçerek Rodos ve İstanköy adalarının kayıtları yenilenmediğinden, 1711'de tahrirleri emredilmişti: BA, *MAD*, nr. 8471, s. 10.

909 İlhan Şahin, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003, s. 139-140.

910 Evliya çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 242.

911 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 345-349.

912 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 6, 13-14, 52.

913 Shmuelevitz Aryeh, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries*, Leiden 1984, s. 32.

914 Orhonlu, "Oniki Ada'da ..., s. 29.

915 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 610.

sinde adada 6 yıl gibi uzun süreli *taun* hastalığının etkisi[916] ve zahire kıtlığının yaşanması önemli ölçüde nüfus azalmasına neden olmuştu[917]. Nitekim, isyanın akabinde ada nüfusunun 22.000 olduğu kaydı mevcuttur. Kale içinde 8.000 Müslümanın ve 1.500 Yahudi'nin varlığı zikredilmekteydi[918].

XIX. yüzyılın ilk yarısında Rodos ve bağlı bölgeler nüfusu hakkında ilk resmî ve sıhhatli verileri 1831 yılı sayımından edinmek mümkün olmaktadır. Sayım sonucu adada Müslim-Gayri Müslim 10.522 erkek nüfusun varlığı tespit edilmiştir. Görevlilerin merkeze ilettiği ve aşağıdaki tabloda genel durumu verilen Rodos şehrinin 23 mahallesinde toplam 2.054 Müslüman erkek yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu rakam içinde Mutasarrıf Şükrü Bey'in 83 kişiden ibaret kapıhalkı da yer almaktaydı. Bahsi geçen rakama şehrin dışındaki Yeni Varoş Müslüman nüfus sayısı da eklenmiş ve toplam sayı 2.121 olarak kaydedilmiştir. Şehrin, kapıhalkı hariç, Müslüman nüfusunun 739'unu askerlik çağına ulaşmış gençler (tüvâna), 718'ini reşit olmamış çocuklar (sabî) ve 581'ini de askerlik mükellefiyetinden düşmüş yaşlılar (müsîn) oluşturmaktaydı. Adanın şehir dışında yer alan ve bir kısmı tamamen Türk toplam 18 karyesinde ise 344 erkek Müslüman nüfus yazılmıştır. Bunların 145'i genç, 78'i çocuk ve 121'i de yaşlıydı. Karyelerle beraber adanın tamamındaki Türk nüfusu 2.465 olarak ortaya çıkmıştır. Bağlı mahaller hariç sadece Rodos şehri ve köylerinde yaşayan Müslümanlar'ın genel erkek nüfusa oranı yaklaşık % 24.4'tü. Adada sayımı yapılan Türk gençlerinden 70'inin *topcu* ve 84'ünün de *sipahi* olduğu belirlenmiştir. Bu dönemde Rodos'a bağlı Marmaris ve Meis'te de sayım gerçekleştirilmiş iken, Sömbeki, İncirli, Herkit, İlyaki, Kerpe, Kalimnoz, Leryoz ve Karpot adalarına gidilmemiştir. Marmaris'te 568, Meis'te ise 67 Müslüman erkek tespit edilmiştir.

Böylece, aşağıdaki listede gösterilen Rodos ve bağlı mahallerin toplam İslam nüfusu 3.100 erkek olarak kayıtlara geçmiştir ki[919], 1831 sayımının genel sonuçlarına göre bu nisbet % 29.4'e tekabül etmektedir. Aynı dönemde Midilli'de % 19.1, Limni'de % 10 ve 1821 isyanından büyük zarar gören Sakız'da ise % 8.5 oranında Müslüman bulunmaktaydı. Daha sonraki yıllarda Rodos'a bağlanmış olan İstanköy'de ise bu nisbet % 42.6'ya ulaşmaktaydı[920]:

916 Wittmann, *Travels in Turkey* ..., s. 428-431. Rodos'a veba hastalığı çoğunlukla Mısır yoluyla gelmekteydi. Mesela, 1778-87 yılları arasında Rodos'la birlikte diğer Sıklat Adaları'nda, Girit ve Kıbrıs'ta hastalık büyük zarar vermişti (bk. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev: S. Yılmaz), İstanbul 1997, s. 75).

917 BA, İ. MVL, nr. 4215.

918 Mehmed Örfi, *Coğrafya-yı Örfî* ..., s. 42.

919 BA, *D. CRD*, nr. 39989. 1831 sayımı sonuçlarına istinaden yapılan çalışmalarda Rodos'ta 3.095 Müslüman bulunduğu kaydedilmektedir (bk. Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'unda* ..., s. 152; Karpat, *Ottoman Population 1830-1914* ..., s. 114). Yukarıda verileri ortaya konan *İcmâl Defteri*'ndeki 5 nüfus fazlalığının açıklığa kavuşması, yeni belgelerin ortaya çıkmasıyla mümkün olabilecektir.

920 BA, *D. CRD*, nr. 39989. Ayrıca bk. Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda* ..., s. 136.

TABLO-17
1831 NÜFUS SAYIMI VERİLERİNE GÖRE RODOS ADASI TÜRK NÜFUSU

TÜRK MAHALLELERİ				
MAHALLENİN ADI	TOPLAM NÜFUS	GENÇ	YAŞLI	ÇOCUK
Tireli Hamza Bey Mescidi	113	39	35	39
Sadri Çelebi Mescidi	63	23	17	23
Süleymaniye Camii	84	26	22	36
Takyeci Mescidi	86	25	26	35
Abdülcelil Bey Mescidi	126	55	30	41
Sıkındı Abdi Halife Mescidi	37	13	12	12
Piyaleddin Mescidi	58	18	15	25
Babımesdûd	73	27	20	26
Alemnak Mescidi	39	17	6	16
Receb Paşa Camii	65	19	21	25
Kadı Mescidi	43	13	15	15
Hüdaî Mescidi	116	43	25	48
Yeniçeli Mescidi	92	41	25	26
Memişeyh Mescidi	59	16	24	19
Çizmeci Ali Ağa	69	28	19	22
İlkmihrab Mescidi	69	22	21	26
Dolablı Mescidi	83	25	24	34
İbrahim Paşa Camii ve Mahallesi	137	81	29	26
Demirli Camii ve Mahallesi	118	47	32	39
Kavaklı Mescidi	73	19	27	27
Enderun Camii	125	38	35	52
Hanzâde Mescidi	102	33	26	43
Cami-i Kebir	141	47	49	45
Yeni Varoş	67	24	25	18
TOPLAM	2.038	739	581	718
Mutasarrıf Şükri Bey'in Kapıhalkı	83	Müslüman Mahalleleri nüfusu toplamına ek olarak		
MAHALLELER GENEL TOPLAMI: 2.121 Nüfus				
RODOS KASABA veKÖYLERİNDEKİ TÜRK NÜFUSU				
KASABA ADI	TOPLAM	GENÇ	YAŞLI	ÇOCUK
Kalamine	12	7	4	1
Uzgur	29	13	11	5
Kandilli	71	22	28	21
Çayır	20	8	6	6

Vılanova (Yılanlıova)	5	5	-	-
Dimatarya	5	1	3	1
Sorani	10	4	5	1
Kanaz	4	2	1	1
Salakoz	54	28	15	11
Dimliye	4	3	-	1
İstiriyoz	15	6	7	2
Arnita	23	11	6	6
Kataviya	26	13	8	5
Pilona	7	2	3	2
Kalatoz	4	2	-	2
Lindos	45	16	20	9
Tahtalı	7	1	3	3
Apolona	3	1	1	1
TOPLAM	344	145	121	78

RODOS ŞEHRİ veKÖYLERİ TOPLAMI: 2.465 Nüfus

RODOS'A BAĞLI MAHALLER TÜRK NÜFUSU

KASABA ADI	TOPLAM	GENÇ	YAŞLI	ÇOCUK
Marmaris	568	225	214	129
Meis	67	35	22	10
TOPLAM	635	260	236	139

RODOS ve BAĞLI MAHALLER MÜSLÜMANLARI GENEL TOPLAMI: 3.100 Nüfus

1831 verilerinde Rodos'taki Rum ve Yahudi nüfusu, vergi mükellefiyeti çerçevesinde ele alınmıştır. Vergi verebilecek olanlar ile vergiden muaf hale gelenler iki grupta değerlendirilmişti. Mükellefiyetleri belirlenenler kendi içinde üst (âlâ), orta (evsât) ve düşük (ednâ) seviyeden yazılırken, vergi dışı bırakılan yaşlılar ile din adamları ve mimarların oranları ayrıca tespit edilmiştir. Buna göre, adada Suriçi'nde 2 mahallede toplam 498 Yahudi erkek taifesi yazılmıştır. Rum nüfusun yaklaşık % 20.4'ünün varoşlarda, kalanının ise köylerde yaşadığı görülmektedir. Bunların 1.040'ı şehrin 4 varoşunda, 4.940'ı da 42 karyede olmak üzere toplam 5.980 Rum reaya istatistiklere yansımıştır. Genel erkek nüfus rakamları itibariyle adanın toplam Gayrimüslim nüfus oranı yaklaşık % 61.5 olup, bunun Yahudiler % 4.7'sini, Rumlar ise % 56.8'ini oluşturmaktaydı. Marmaris'te Gayrimüslim nüfus bulunmazken, Meis'te 944 reaya yazılmıştır. Rodos'a bağlı mahallerin tamamında Gayrimüslim nüfus toplamı ise aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere 7.422 olarak belirlenmiştir. Sayımdan önce devletin kayıtlarına bu rakam 7.391 olarak yansımıştı. Yeni sayımda reaya sayısı 31 mükellef artış göstermiştir[921]:

921 BA, *D.CRD*, nr. 39989.

TABLO-18
1831 NÜFUS SAYIMINA GÖRE RODOS ADASI GAYRİMÜSLİM NÜFUSU

RODOS ŞEHRİ YAHUDİ NÜFUSU			
YAHUDİ MAHALLESİ	NÜFUS TOPLAMI	VERGİ MÜKELLEFİ	YAŞLI ve DİĞER
Havra-i Kebîr	289	200	89
Havra-i Sagîr	209	131	78
TOPLAM	498	331	167
RODOS ŞEHRİ VAROŞLARI			
VAROŞ REAYASI	NÜFUS TOPLAMI	VERGİ MÜKELLEFİ	YAŞLI ve DİĞER
Yeni Varoş	216	158	55
Orta Varoş	252	171	81 (3'ü muaf mimar)
Sünbüllü Varoşu	313	232	74 (7'si despot ve keşişleri)
İsteradifoz Varoşu	259	204	55
TOPLAM	1.040	765	265 +10= 275
RODOS KARYELERİNDEKİ RUM REAYA NÜFUSU			
RUM KÖYLERİ	NÜFUS TOPLAMI	VERGİ MÜKELLEFİ	YAŞLI ve DİĞER
Triyande	86	60	26
Kirmasdi	152	100	52
Yilanlıova	137	96	41
Basdiye	47	33	14
Marça	195	139	56
Damatarya	70	49	21
Tolokoz	65	50	15
Sorani	167	122	45
Kanaz	112	86	26
Arnita	38	31	7
Apolke	115	94	21
Kataviya	136	112	24
Mesenoroz	42	36	6
Lahanya	53	46	7
Yennadis	125	103	22
Vâdi (Vati)	76	48	28
Aşkilipoz	109	87	22
Alayarma	93	58	35

Lardos	94	53	41
Pilona	23	13	10
Kalotoz	27	16	11
Kalavarda	71	56	15
Salakoz	61	46	15
Dimliye	68	54	14
Plotanya	24	16	8
Apolona	126	75	51
Kastelloz	136	104	32
Enbona	226	180	46
İsporoz	116	77	39
Sienna	92	55	37
Monolitoz	62	51	11
İstiriyoz	54	37	17
Profilia	61	39	22
Lindos	297	207	90
Tahtalı	87	54	33
Monola	231	171	60
Arhancelos	284	247	37
Arkipoli	70	48	22
İpsitoz	154	126	28
Afandoz	208	129	79
Kalatiz	223	144	79
Keşkinoz	327	227	100
TOPLAM	4.940	3.575	1.365
MEİS REAYASI	944	631	313
GAYRİMÜSLİM GENEL TOPLAMI: 7.422 Nüfus (Vergiden muaf 3 Mimar ile 7 Despot ve Keşiş dahil)			

Rodos'ta kaymakamlık teşkilâtının yürürlükte olduğu 1844 yılında adanın toplam nüfusunun 38.000 olduğu tahmin edilmekteydi[922]. Yukarıda değinildiği gibi, Rodos Vukuat Defterleri'nden 1840 sayımı verilerine istinaden Ocak 1845-Aralık 1846 yılları arasındaki 24 aylık yoklama sonuçlarına göre, Müslüman nüfusta az miktarda artış gözlenmektedir. Yoklamanın esas alındığı 1845 Ocak ayı öncesi Rodos'taki toplam 2.226 Türk nüfusun 541'i genç, 760'ı çocuk ve 293'ü yaşlılardan oluşuyordu. Bunlardan

922 *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, (Yay: C. Behor), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995, s. 27.

başka ada muhafazasında görevli gemi personeli olan 10 bahriye askeri ile birlikte Rodos medreselerinde tahsil gören 56 talebenin de kayıtlarına rastlanmaktadır. Son olarak 7 küçük, 8 büyük toplam 15 nüfusa ulaşan *Müslüman Kıptî* ile dışarıdan adaya gelip yerleşen 6 *beyancının* kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1845 başından 1846 sonuna kadar geçen sürede ise toplam Müslüman nüfusunun % 1.5'luk artış oranı ile 2.261'e ulaştığı dikkati çekmektedir. Bahsi geçen toplam sayı içinde 635'i genç, 684'ü çocuk, 327'si yaşlı, 453'u topçu, 79'u sipahi, 10 bahriye askeri, 56 medrese talebesi, 8 büyük 3 küçük toplam 11 Kıpti ile yine 6 beyancının yer aldığı görülmektedir. Söz konusu süreçte 104 çocuk doğumuna karşılık 70 orta yaşlının yaşlı sınıfına girdiği, 169 çocuğun genç, 1 Kıptî'nin büyük olarak tespitinin yapıldığı izlenmektedir. Buna karşılık Müslüman nüfustan 20 çocuk, 35 genç, 43 yaşlı, 8 sipahi, 5 topçu, 3'ü büyük, 1'i küçük 4 Kıptî vefat etmiştir. Bu kayıtlarda Rodos'a bağlı Marmaris'ten gelen veriler de değerlendirilmiştir. Marmaris'in 802 olan nüfusunun, bahsi geçen dönem sonunda, yerli aşiretler de dahil 825'e ulaştığı görülmektedir. Artış % 2.7 nisbet ile 22 kişi olarak belirlenmiştir.

Aynı yoklamada, adadaki Yahudi ve Rum reaya sayısındaki gelişme de değerlendirilmektedir. Ancak, asıl dikkati çeken yabancı tâbiyetine giren reaya sayısındaki büyük artıştır. Bundan başka ada nüfusuna kayıtlı olup, vergi mükellefi bulunan ve yoklamada başka mahallerde olanların da tespiti yapılmıştır. Yoklamadan önce Yahudi-Rum üç seviye üzerinden toplam nüfus 7.700 iken, bahsi geçen iki yıl sonunda rakam 7.724 olarak belirlenmiştir. Son veriler uyarınca 4.739 vergi mükellefine karşın 2.684 yaşlı ve iş göremez, 6 vergiden muaf despot, 136 yabancı ülke tebaası ve ada dışında bulunan 185 mükellef teslit edilmiştir. Bu sayımdan iki yıl sonra gerçekleştirilen yoklamada bağlı mahaller hariç Rodos'ta 6.934 reayanın bulunduğu, bunun 2.649'unun çocuk ve yaşlı ve 4.285'inin üç seviyeden vergi mükellefi olduğu anlaşılmıştır[923].

1852 yılında eyaletin yapısında gerçekleştirilmeye çalışılan ıslahatlar esnasında Rodos'a bağlı adaların toplam nüfusu tahminen 30.600 kişi olarak belirlenmişti[924]. 1853 Kırım Harbi sırasında ise adada 6.800 Türk'e karşılık 20.000 Rum ve diğer milletlerden toplam 28.000 insanın yaşadığı kaydedilmektedir. 1854 yılı itibariyle Türk nüfusun genel içindeki oranı % 24.2 olarak gerçekleşmişti[925]. Bundan kısa süre sonra 1858'de ada görev-

923 BA, *ML. CRD*, nr. 867.
924 BA, İ. DH, nr. 15860.
925 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 137.

lilerinin tahminî ifadesine nazaran toplam nüfus önemli bir artışla 30-40 bin arasındaydı[926].

1861-64 yılları itibariyle Rodos'ta yaşayan 30.000 nüfustan 7.000'inin Müslüman, 2.000'inin Yahudi, 400'ünün Avrupalı ve 20.600'ünün Rum reayadan oluştuğu belirtilmektedir[927]. 1865 yılında ada Kaymakamı Hasan Bey, ada genel nüfusunu yaklaşık 30.000 kişi olarak vermekte, Müslümanlar ise 6-7 bin arasında göstermektedir[928].

Vilâyet toplam nüfusunun 1872-1874 arasında 95.044'ü Müslüman 380.000'i ise Gayrimüslim olmak üzere toplam 443.035 kişiye ulaştığı dikkati çekmektedir[929]. 1873 yılında Rodos'ta sürgünde bulunan Ebuzziya Tevfik Bey, Rodos'un nüfusunu 26.000 olarak zikretmektedir[930]. Aynı yıl yayınlanan resmî istatistiklere nazaran Rodos Sancağı'nın tamamının nüfusu 49.930 olarak gösterilmektedir[931]. Bundan bir müddet sonraki resmi kayıtlarda ise vilâyetin tamamında 178.482 ve Rodos Sancağı'nda ise 3 kazasıyla beraber 14.010 erkek nüfusun varlığı haber verilmektedir[932].

Kanun-ı Esasî'nin ilanını müteakip Vali Mehmed Sâdık Paşa'nın girişimleri ile Rodos merkezli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde gerçekleştirilen ıslahat programı sırasında Rodos, Midilli, Sakız ve Limni livalarının toplam nüfusu 358.000 olarak belirlenmişti. Bahsi geçen 1879 senesi verilerine göre Rodos 30.000 nüfus barındırırken, bağlı adalarda Meis ve Kaşot'ta 12.000'er, Kerpe'de 16.000, Sömbeki'de 29.000, İstanköy'de ise 17.000 nüfusun yaşadığı tespit edilmiştir. Rodos ve bağlı mahaller toplam nüfusu ise 116.000'di. Vilâyet genelinde Rodos % 8.3'lük bir nüfus payına sahip iken bu oran bağlı mahaller ile birlikte % 32.4'e çıkmaktaydı[933].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne doğrudan saraydan yapılan 3 Eylül 1880 tarihli bir tebligat gereği, Rodos Mutasarrıfı kanalıyla bağlı adalarla birlikte detaylı bir nüfus araştırması yapılarak, son 5 yıllık cetvelleri oluşturulmuş ve ilgililerin mütalaarı eklenmek suretiyle merkeze yollanmıştır. Buna göre 1876 verilerinde adada Müslim-Gayrimüslim toplam 12.930 erkek nüfus bulunuyordu. Rodos şehrinde 2.263 İslam, 1.261 Hıristiyan, 1.091 Yahudi kayıtlıydı. Adanın 47 karyesinde 396 İslam ve 7.918 Hıristi-

926 BA, İ. DH, nr. 27339.
927 Collas, *La Turquie En 1861*, Paris 1861, s. 229, A. mlf, *La Turquie En 1864* ..., s. 300.
928 BA, İ. MVL, nr. 24240.
929 *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, s. 37-38.
930 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 710.
931 *CBSS*, Sene 1290, s. 61.
932 *SDAO*, Sene 1294, s. 451-453.
933 BA, İ. MM, nr. 2885; ŞD, nr. 2342/16.

yan sayılmıştı. 1876 verilerine göre 2.663 Türk, 1.091 Yahudi ve 9.176 Rum toplam erkek nüfusunu oluşturuyordu. Beş yıllık sürede meydana gelen doğum ve ölüm vak'alarının değerlendirmesi ve daha önce kayıtlara girmemiş olan 63 Müslüman, 139 Hıristiyan ve 6 Yahudi'nin ilavesiyle 1880'de toplam sayı 13.158'e ulaşmıştı. Bu toplamın 2.680'i İslam, 9.428'i Hıristiyan ve 1.050'si Yahudiydi. Beş yılda erkek nüfusta Türkler 17 kişi, Rumlar 252 kişi artış gösterirken Yahudiler'de 41 eksilme izlenmektedir[934].

Yine yalnızca erkek nüfusun dikkate alındığı 1884 senesi resmî verilerine Rodos nüfusu 12.911 olarak geçmiştir. Bunun 2.500'ü Müslüman, 1.076'sı Yahudi ve 9.335'inin da Rum reaya olduğu belirtilmiştir[935]. Aynı dönemde vi'âyetin genelinde 263.590 toplam nüfusun bulunduğu görülmektedir[936]. Bu tespitte de kadın nüfusa itibar edilmediği anlaşılmaktadır. Zirâ, bir sonraki yıl istatistiklerinde sayının bir hayli artarak toplam 11.700 hanede 4.903 Müslüman 19.533 Hıristiyan ve 2.660 Yahudi bulunduğu izlenmektedir. Son kayıtta nüfusun tamamı 27.096 kişi olarak gösterilmektedir[937].

II. Abdülhamid dönemi nüfus verilerine istinaden 1885 yılı itibariyle adada % 21.6'yı temsil eden 6.467 Müslüman'a karşılık % 69.3 oranında 20.711 Rum ve % 9'la 2.690 Yahudi ile sadece 3 Ermeni'nin sayımı yapılmıştır[938].

1890'lı yıllarda Rodos Müslüman nüfusunda önemli ölçüde azalma dikkati çekmektedir. Bu tarihte adada 4.903 Müslüman, 2.660 Yahudi ve kalanı Rum olmak üzere toplam 27.096 nüfusun yerleşik olduğu kaydedilmektedir[939]. Aynı döneme ait bir başka kaynakta ise nüfusun son verilere göre % 17.5 artışla 29.148 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, 1888 itibariyle Rodos'un 6.825'ini Müslümanlar, 20.250'sini Rumlar, 1.513'ünü Yahudiler, 14'ünü Ermeniler ve 546'sını da Katolikler oluşturmaktaydı. Rodos kasabasının nüfusu 7.800 kişiydi. Varoşlarda 2.300 Rum, 546 Avrupalı, 150 Müslüman ve Ermeniler'in tamamıyla birlikte toplam 3.010 nüfus barınıyordu. Kalan nüfus köylerde yaşamaktaydı[940].

Cezâyir-i Bahr-î Sefîd Vilâyeti yetkililerinin tespitine nazaran 1891 yılında Rodos'ta Müslümanlar'ın sayısı 5.938'di. Adanın toplam nüfusu ise

934 BA, YEE, nr. 100/36.
935 *CBSS*, Sene 1301, s. 109.
936 Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askerî ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)*, Ankara 1996, s. 189.
937 *CBSS*, Sene 1302, s. 215.
938 Stanford J. Shaw, "Ottoman Population Movement During The Last Years Of The Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1980, I s. 191-205.
939 Ş. Sâmi, *Kâmus*, s. 2272.
940 Cuinet, *La Turquie D'Asie ...*, s. 370.

28.880'i bulmaktaydı[941]. 1892 senesine gelindiğinde vilâyetin tamamında oldukça teferruatlı nüfus istatistiklerinin tutulduğu dikkati çekmektedir. Bu tarihteki vilâyet kayıtlarına 62.994 hanede toplam kadın-erkek 264.374 nüfusun varlığı yansıtılmıştır. Hesaplama yanlışlığı gözlenen bu istatistiklere göre vilâyetin 135.997'si erkek ve 128.377'si de kadındı. Rodos Sancağı bağlı mahallerle birlikte 10.704 hanede 27.119 erkek ve 23.956 kadın toplam 51.075 nüfusa sahipti. Bir önceki verilere göre % 13.8'lik artış göstererek 6.763'ü bulan Rodos Müslümanları arasında ise tamamı yerli halktan 3.157 erkek ve 2.995 kadın toplam 6.152 kişi ile dışarıdan gelen 454 erkek, 157 kadın toplam 611 beyancı yer almaktaydı. Buna karşılık Rumlar'da yerli 21.734 erkek, 19.254 kadın 40.989 toplama karşılık 274 erkek, 121 kadın 395 beyancıyla genel toplam 41.384 kişi olmuştu. Yahudiler'in 1.384 erkek, 1.322 kadın toplam 2.706 yerli nüfusa mukabil 4 erkek, 3 kadın ve 7 beyancıları mevcuttu. Rodos Sancağı'nda beyancı statüsünde olarak 2 Ermeni 1 Bulgar erkekten başka 109 erkek, 104 kadın toplam 213 Katolik (Avrupalı) erkek nüfus barınmaktaydı[942]. 1893 kayatlarında Rodos'taki 10.704 hanede Müslim-Gayrimüslim toplam 30.185 erkek nüfus gösteriliyordu. Bunlardan 3.996'sı Müslim, 16.286'sı Gayrimüslimdi. Vilâyetin genelinde ise 13.767 Müslim ve 107.565 Gayrimüslim toplam 121.335 erkek nüfus kayıtlara yansımıştı[943].

1897 yılı resmî kayıtları incelendiğinde vilâyetlerin cemaatlere göre dağılımı; İslam % 10.6'ya karşılık gelen 16.124 erkek, 14.454 kadın (toplam 30.578), Yahudi % 1'e nisbetle 1.555 erkek, 1.478 kadın (toplam 3.033) ve % 88.2'lik gibi bir yüksek oranla Rum 130.494 erkek, 122.572 kadın (toplam 253.066) ile Ermeni 3 erkek, 7 kadın, Latin 28 erkek, 21 kadın ki toplam 286. 736 (148.204'i erkek, 138.532'i kadın) oranında kaydedildiği görülmektedir. Dönemin genel istatistikî verilerinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde nüfus yoğunluğu kilometrekarede 60.78 kişi olarak belirlenmiştir[944]. Bahsi geçen döneme ait bir başka kaynakta Rodos şehrinde 11. 000, vilâyetin genelinde ise 322.300 nüfus olduğu ortaya konulmaktadır[945]. Diğer taraftan 1905 yılında Suriçi Yahudi Mahallesi'nde 311 hane tespit edilmişti[946]. Bir yıl sonra 1906 senesinde Müslümanlar'ın sayısı vilâyet genelinde 1897 yılı verilerine oranla % 22.9 artarak 19.971'i ka-

941 BA, YEE, nr. 33/93-553/55.
942 BA, YEE, nr. 33/103; *CBSS*, Sene 1310, s. 241 (Tablo-XIII).
943 BA, YEE, nr. 33/56.
944 *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı-1897*, (Yay: T. Güran), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1997, V, s. 19, 20-24.
945 Mehmed Nasrullah, v.d, *Memâlik-i Mahrûsa-i Şahâneye Mahsûs* ..., s. 130.
946 BA, İ. DH, nr. 16/3.Za.1322.

dın ve 17.630'u erkek olmak üzere toplam 37.601 olurken, vilâyet toplam artışı % 27 ile 364.222 kişiye ulaşmıştır[947].

Rodos'un İtalyanlarca işgaline az bir müddet kala, yine çoğunluğunu Müslüman ve Rumların oluşturduğu tahminî 35.000 nüfusun mevcudiyeti bilinmektedir[948]. İşgalden bir müddet sonra 1917 sayımında 5.700 Müslüman kayda geçmiştir ki, genel nüfusa nisbeti % 16.2'ye karşılık gelmektedir[949]. Yine İtalyanlarca yayınlanan verilere istinaden, işgalden kısa süre sonra adadaki 28.344 nüfusun yaklaşık % 22.8'ine karşılık gelen 6.490'ını Türkler, % 15.1'ini karşılayan 4.290'ını Yahudiler, % 1.1'le 318'ini Katolikler ve % 60'a tekabül eden 17.246'sını Rumlar oluşturuyordu[950].

Daha önce de değinildiği gibi, Osmanlı Hükûmeti Lozan öncesi adaların nüfusunu belirlemeye yönelik bazı çalışmalar içine girmişti. Harbiye Nezâreti, 12 Kasım 1921 tarihli yazısında yer alan Girit ve etrafındakiler adalar hariç gerek İtalyan ve gerekse Yunanistan'ın işgali altında olan bütün Ege Adaları'nın her biri ayrı ayrı olmak üzere en son nüfus verileri ile servet durumlarının tespiti için Dâhiliye Nezâreti ve Defterhâne-i Hakani Emaneti tarafından çalışma yapılmıştı[951].

1923 Lozan görüşmeleri sırasında Yunan tarafının kendi kayıtlarına istinaden verdiği bilgilere göre Rodos'ta 4.854 Türk, 2.445 Yahudi ve 37.777 Rum yaşamaktaydı[952].

2- Rodos Şehri ile Köylerde Doğum-Ölüm Oranları

a- Doğum Vak'alarının Nüfusa Oranı

Rodos'ta geleneklerin etkisiyle küçük yaşta evliliğe sık rastlanmak-

947 *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927* ..., s. 37-38, 55. Aynı dönem için farklı nüfus verileri hakkında bk. Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının* ..., s. 79-96.

948 BA, DH. İD, nr 24/9.

949 Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s, 13. Ayrıca bk. Kolondy, *la population des îles* ..., s. 251.

950 Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın..., s. 81-82. Osmanlı Devleti'nin Roma Sefîri Nabi Efendi, 17 Mayıs 1913 tarihini taşıyan bir telgrafında işgalin hemen akabinde General Ameglio'nun emri ile adada bir nüfus sayımı gerçekleştirildiğini haber vermekteydi. Sayımın sonucunda toplam nüfusun 13.744 kişi ve bunun 4.890'ının Müslüman, 4.290'ının Musevi, 4.246'sının Rum ve 318'inin de Katolik olduğu bildirilmişti: BA, HR. SYS, nr. 1985/11.

951 BA, DH. SN. THR, nr. 88/48.

952 İşgüven, "Ege ve Doğu Akdeniz Adaları'nda Tarihi ..., s. 52. İtalyanlar tarafından 1936 yılında yapılan sayım verilerine göre toplam nüfus 61.886 olarak ilan edilmiştir. Bu nüfusun 23.000'i Rodos Şehri'nde yaşamaktaydı. Türkler yaklaşık % 70'lik bir artışla 8.272 rakamına ulaşırken, Yahudiler 4.881 nüfus oranına sahip olmuş, çoğunluğu İtalyan olan Avrupalı (Katolik) sayısı 5.780'e çıkmıştı. Geriye kalan nüfusu Rum köylüler oluşturmaktaydı. (bk. Besim Darkot, "Rodos", s. 753; Erinç-Yücel, *Ege Denizi* ..., s. 67).

953 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 65.

taydı. Özellikle nikah muamelelerinde sıkı kuralları bulunan Yahudi cemaati arasında 15-16 arası ideal evlilik yaşı olarak yaygınlaşmıştı[953]. Çocuk yaşta evliliklere Türk ve Rumlar'da da tesadüf edilmektedir[954]. Aşağıda incelenecek olan nüfus yoklama defterleri verilerinden anlaşılacağı gibi, 10-15 yaşlarında iken çocuk sahibi olanlara sıklıkla rastlamak mümkündü.

İmparatorlukta 1831 sayımından sonra başlatılan ve yalnızca erkekler için 6 aylık periyotlarda güncelleştirildiği görülen düzenli nüfus istatistiklerinde, Rodos'a ait 22 Kasım 1835-17 Mayıs 1836 arası 6 aylık[955] ve 10 Eylül 1839-4 Mart 1840 arası 6 aylık[956] toplam bir yıllık dönemde Müslümanlar arasında, Rodos'a bağlı Marmaris ve Meis hariç, 55 doğumda biri ikiz toplam 56 erkek çocuk dünyaya gelmişti. Bu arada Rodos Defter nâzırı ve diğer yetkililerin imzasıyla merkeze gönderilen kayıtların her geçen gün daha düzenli hale getirildiği anlaşılmaktadır.

Nüfus kayıtları incelendiğinde Rodos Müslümanları'nın yeni doğan çocuklarına daha çok dinî ağırlıklı isimler verdiği dikkati çekmektedir. Nitekim çocuk isimlerinin çoğu Peygamber (Muhammed, Mehmed, Mustafa, Yusuf, Halil, İbrahim, Musa, Yakub, Salih ve Süleyman gibi) veya Peygamber yakınlarına (Ebubekir, Ömer, Osman Ali, Hasan ve Hüseyin gibi) ait olduğu anlaşılmaktadır.

Genel nüfus nispetlerine bakıldığında Yahudiler'de doğum oranının azlığı dikkati çekmektedir. Cemaat içi şekillenmeleri önemli ölçüde dinî kurallarla belirlenen Yahudi cemaati de doğal olarak çocuklarına dinî isimler takmaktaydı. Bahsi geçen devrede 11 Yahudi çocuk doğumu kayıtlara geçmiştir. Ada genelinde kırsal kesimde yaşayan Rumlar arasında Müslüman ve Yahudilerde olduğu gibi genel nüfuslarına nisbetle doğurganlık fazla değildi.

Bir yıllık dönemde resmî kayıtlarda 122 vak'ada ikisi ikiz olmak üzere toplam 124 Rum erkek çocuğun doğumu gerçekleşmiştir. Doğumdan hemen sonra yerel bir adet olarak çocuğu sağlıklı yaşaması için şarap ve tuz ile ovmak suretiyle yıkayan Rumlar[957], çocuklarına daha ziyade Mihal, İstemat, Kostantin, Manol, Sava, Yani, Yorgo, İsterko, Dimitri, Anastas, Vasil ve Nikola gibi isimleri vermekteydiler. Rumlar arasında bir diğer dikkat çeken husus da doğan çocuklara dedesinin isminin verilmesindeki yüksek orandır.

Bahsi geçen bir yıllık istatistiklerde gösterilen Müslim-Gayrimüslim 189 doğumda dünyaya gelen toplam 191 çocuğun cemaatlere göre dağılımı ise şöyleydi[958]:

954 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 624-629.
955 BA, *D. CRD*, nr. 40440.
956 BA, *KK*, nr. 6428.
957 Doğum yapan Rum kadın, eve papaz gelmeden dışarı çıkmamaktaydı (bk. Edouard Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 624-631).
958 BA, *D.CRD*, nr. 40440; *KK*, nr. 6428.

TABLO-19
RODOS ADASI MAHALLE ve KÖYLERİNDE DOĞUM KAYITLARI

MÜSLÜMAN DOĞUMLARI (22 Kasım 1835-17 Mayıs 1836 Arası 6 Aylık)				
BABANIN İSMİ	MAHALLE ve KARYESİ	ÇOCUĞUN ADI	BABANIN YAŞI	BABANIN ASKERLİK DURUM
İbrahim oğlu Hacı Bekir	Süleymaniye	Ahmed	40	Kayıtları tutulmamıştır
Halil oğlu Musa	Takyeci	Abdüllatif	50	
Halil oğlu Osman	"	Mustafa	25	
Şeyh Mehmed Efendi	Piyaleddin	Ahmed	40	
İbrahim oğlu Abdülsaî	Alemnak	İzzed	44	
Mehmet Emin oğlu Muhammed Ratıb	Kadı Mescidi	Mustafa	20	
Baltalı Muhammed	Hüdaî	Mustafa Zühdü	45	
İbrahim oğlu Hacı Mustafa	Dolablı	Muhammed	40	
Yusuf oğlu Ali	İbrahim Paşa	Yusuf	25	
Sabri oğlu Mehmed	Hanzâde	Halil	40	
Hüseyin oğlu Hasan	Salakoz	İbrahim	25	
(10 Eylül 1839- 4 Mart 1840 Arası 6 aylık)				
Mustafa	Tireli Hamza Bey	İbrahim	14	topçu
Ahmed oğlu Osman	Sadri Çelebi	Hasan	30	-
Mehmed oğlu Abdülfettah	Süleymaniye	Mustafa	35	topçu
Ahmed oğlu Mustafa	Takyeci	Ahmed	30	sipahi
Hasan oğlu Mehmed	Abdülcelil Bey	Mustafa	30	-
Ömer oğlu Köse Muhammed Reis	Piyaleddin	Hasan	30	topçu
Salih	Babımesdud	Ömer	16	topçu
Bekir oğlu Süleyman	"	Ebu Bekir	50	-
Mehmed oğlu Mustafa	Receb Paşa	Mehmed	25	-
İbrahim oğlu Halil	Kadı Mescidi	Ahmed	25	topçu
Kâtip Eyüb	Hüdaî	Yusuf	15	topçu
Hasan oğlu Memiş	"	Memiş	30	sipahi
Mehmed oğlu Hasan	"	Mehmed	20	topçu
Mehmed Efendi	"	Mustafa	32	topçu

Karındaşı Ahmed				
Ahmed	Memişeyh	Receb	25	topçu
Osman	"	Abdülkadir	40	-
Mustafa oğlu Hüseyin	Çizmeci Ali Ağa	Mehmed	20	topçu
Tellak Hacı Kasım	İlkmihrab	Musa	40	-
Durmuş	"	Mehmed	15	-
Hüseyin oğlu Ahmed	"	Hüseyin	25	topçu
Mustafa oğlu Menmed	Dolablı	Ahmed	45	sipahi
Ahmed oğlu Mustafa	"	İbrahim	40	topçu
Hasan oğlu Abdurrahman	"	Mustafa	25	-
Hasan oğlu Mustafa	"	Ömer	25	topçu
Hasan	"	Mustafa	25	topçu
Ömer oğlu Ömer	"	Yakub	40	topçu
Hasan	"	Mehmed	10	topçu
İbrahim oğlu Kasım	Kavaklı	Salih	37	-
Ali oğlu Mahmud	Enderun	Mehmed	20	topçu
Osman oğlu Mehmed	Hanzâde	Ali	35	-
Osman oğlu Çolak Ali	"	Ali	25	-
Abdurrahman	Cami-i Kebir	Ali	30	topçu
Osman oğlu Osman	"	Mehmed	20	topçu
Osman oğlu Yener Hoca	"	Bekir	25	yüzbaşı
Hasan oğlu Mehmed	"	Abdurrahman	50	-
Ahmed oğlu Hâfız Mehmed Ali	Yeni Varoş	Memiş	20	-
Osman oğlu Hüseyin	Uzgur Karyesi	Mehmed	30	topçu
Hüseyin oğlu Mehmed	"	Hasan ve Hüseyin (ikiz)	21	topçu
Kardeşi Osman	"	Osman	10	topçu
Ali	Kandilli	Hasan	15	topçu
Osman oğlu Ali	"	Ömer	30	-
Mehmed oğlu Hasan	"	Hüseyin	40	-
Halil oğlu Ali	Çayır	Süleyman	25	topçu
Halil oğlu Mustafa	Salakoz	Hasan	40	-
Süleyman oğlu İmam Mehmed	"	Mustafa	30	-
YAHUDİ DOĞUMLARI (22 Kasım 1835-17 Mayıs 1836 Arası 6 Aylık)				
BABANIN MESLEĞİ ve İSMİ	**MAHALLE ve**	**ÇOCUĞUN ADI**	**BABANIN YAŞI**	**BABANIN GELİR**

	KARYESİ			DÜZEYİ
İsrael	Havra-i Kebîr	Yaako	18	Kayıtlarda yer verilmemiştir
Halipon oğlu Avraham	"	Avraham	36	
Haim oğlu Izhak	"	Haim	40	
Salomon	"	Avraham	17	
Merkav oğlu Yosef	"	Rafael	40	
(8 Ağustos 1842-31 Ocak 1843 Arası 6 Aylık)				
Elyakim oğlu Kazzaz Avraham	Havra-i Kebîr	Elyakim	35	Alt
Yaako oğlu Çerci Mihael	"	Yaako	35	Alt
İzhak oğlu Badanacı Nissim	"	İzhak	20	Alt
Şumuel oğlu Kazzaz Halifesi Yehuda	"	Haim	26	Alt
Yaakov oğlu Şerbetçi Yossef	"	Avraham	45	Alt
Hezkiya oğlu Demirci Eliav	"	Salomon	35	Alt
RUM REAYA DOĞUMLARI (22 Kasım 1835-17 Mayıs 1836 Arası 6 Aylık)				
BABANIN MESLEĞİ ve İSMİ	MAHALLE ve KARYESİ	ÇOCUĞUN ADI	BABANIN YAŞI	BABANIN GELİR DÜZEYİ
Leonidi oğlu Aleksandr	Miyan Varoşu	Yani	30	Kayıtlarda yer verilmemiştir
İstemat oğlu Panayot	"	Angeli ve Dodori (ikiz)	40	
Mellah Leandri	"	Mihal	30	
İstemat oğlu İsterko	Kirmasdi	İstemat	38	
Musko oğlu Yorgo	Dimatarya	Musko	50	
Manol oğlu Luka	"	Hiristofi	45	
Kostanti oğlu Yani	Marça	Kostantin	40	
Manol oğlu Kostanti	"	Manol	70	
Yani oğlu Yorgo	"	Sava	22	
Sava oğlu Dimitri	"	Yani	35	
Vasil oğlu Yorgo	"	Kosti	50	
Kostanti oğlu Yorgo	Yılanlıova	Kostantin	32	
Sotiri oğlu Kostanti	Tolokoz	Sotiri	30	
Yani oğlu Anastas	Sorani	Yani	20	
Papas oğlu Anton	"	Yorgo	25	
Yani oğlu Yorgo	Salakoz	İsterko	40	
Yorgo oğlu Yorgo	"	İsterko	30	

Yani oğlu Yorgo	Dimliye	Yani	30	
Yorgo oğlu Kostanti	"	Dimitri	50	
Anastas oğlu Sava	Apolona	Anastas	35	
Anton oğlu Yani	"	Yani	30	
Andrea oğlu Kiryakos	"	Kiryakoz	40	
Lefter oğlu Hristofi	"	Dimitri	23	
Manol oğlu Nikola	"	Manol	25	
Ispiro	"	İstemat	20	
Panayot oğlu Papa Yani	Siane	Yani	40	
Manol oğlu Anastas	"	Manol	25	
Yani oğlu Manol	Monolitoz	Sava	30	
Dimitri oğlu Manol	"	Anastas	30	
Manol	İsporoz	Yorgo	20	
Sotiris oğlu Apostol	"	Manol	25	
Sava oğlu Yorgo	Apolke	Yani	28	
Pavlo oğlu İsteryo	Kataviya	Sava	40	
Manol	"	Filimentos	16	
Yani oğlu Yorgo	Lahanya	Anastas	24	
Atmas oğlu Sava	Yennadi	Etnas	25	
Manol oğlu Yani	Askilipoz	Yani	30	
Dimitri oğlu Manol	Tahtalı	Pavlo	40	
Moisis oğlu İlyamos	Manola	Vasil	45	
Nikola oğlu Sava	"	Manol	27	
Kiryakos oğlu Yani	"	Manol	45	
Yorgo oğlu Pavlo	"	Sava	32	
Yorgo oğlu Yorgo	"	Kostantin	23	
Manol oğlu Yorgo	"	Anastas	30	
Pavlo oğlu Manol	"	Manol	45	
Yani oğlu Nikola	"	Yani	25	
Yani oğlu Yorgo	İpsitoz /Beyancı	Vasil	25	
Manol oğlu Yani	"	Manol	35	
Nikola oğlu Manol	Afandoz	Nikola	25	
Anastas	Keşkinoz	Dimitri	23	
Tosal oğlu Nikola	"	İsterko	40	
Filibi oğlu Yani	"	Nikola	25	
(8 Ağustos 1842-31 Ocak 1843 Arası 6 Aylık)				
Dimos oğlu Bakkal Toma	Sünbüllü Varoşu	Dimiyoz	38	üst
Bozli oğlu Terzi Nikola	Parmaklı Varoşu	Yani	35	orta

Pandali oğlu Budamacı Nikola	Miyan Varoşu	Apostol	60	alt
Yani oğlu Boşaltmacı Zois	Yeni Varoş	Antuan	35	orta
Lefter oğlu Marangoz Anastas	"	Lefter	35	orta
Manol oğlu Duvarcı Yorgo	Triyande	Manol	18	orta
Haci Yani oğlu Çiftçi Papa Manol	Tahtalı	Dimyakoz	51	üst
Nikola oğlu Çiftçi İstemat	"	Pavlo	35	üst
Manol oğlu Duvarcı İstefan	Monola	Manol	25	üst
Nikola oğlu Duvarcı Sava	"	Kostanti	35	üst
Manol oğlu Rençber Dimitri	"	İstemat	35	üst
Kostanti oğlu Rençber İstemat	Arhencolos	Dimitri	38	orta
Nikola oğlu Rençber İstrako	"	Antuan	35	üst
İsteryo oğlu Duvarcı Antoni	"	Kostanti	20	alt
Yani oğlu Çoban Antoni	"	Yorgo	30	orta
İstefan oğlu Duvarcı Sava	"	İstefan	36	orta
Dimitri oğlu Rençber Yani	"	Dimitri	35	üst
Andrea oğlu Rençber Panayot	"	Bıreşçoka	30	orta
Manol oğlu Kiryako	Kastelloz	Sava	40	orta
Manol oğlu Nikola	Embona	Yorgo	30	-
Yorgo oğlu Manol	"	Yorgo	31	üst
Panayot oğlu Manol	"	Manol	23	üst
Lefter oğlu İspiro	"	İstemat	33	üst
Manol oğlu Rençber Yorgo	Siane	Manol	35	üst
Rençber	"	Yorgo	18	alt
Anastas oğlu Rençber Çolak Foti	"	Yani	50	üst
Dimitri oğlu Rençber Manol	Monolitoz	Dimitri	32	orta

Hristuli oğlu Rençber Manol	"	Dimyatoz	45	orta
Kostanti oğlu Duvarcı Yorgo	Lindos	Yorgo	70	orta
Mihal oğlu Duvarcı İstadi	"	Filibi	38	orta
Anastas oğlu Duvarcı Kostandi	"	Pavlo	42	orta
Mihal oğlu Duvarcı Yani	"	Mihal	28	alt
Rençber	Kataviya	Yorgo	40	üst
Haci Sava oğlu Rençber Açi Yorgo	Vadi	Sava	21	üst
Sava oğlu Bahçivan Anton	Yılanlıova	Anastas	35	üst
İstemat oğlu Rençber Yorgo	"	İstemat	30	üst
Kostanti oğlu Manol	"	Panayot	12	orta
Nikola oğlu Bahçivan Kostanti	"	İstemat	33	orta
İstefan oğlu Rençber Manol	Sorani	İstefan	21	orta
Sava oğlu Rençber Kostanti	"	Sava	35	orta
Nikola oğlu Bahçivan Kiryadi	Kalavarda	Yani	24	orta
Andronikos oğlu Rençber Yani	İbsitoz	Vesiçazi	40	alt
Yani oğlu Rençber-Meclis Üyesi Nikola	Basdiye	Erkiri	40	alt
Yani oğlu Rençber Sava	"	Anastas	30	orta
Lambros oğlu Rençber Apostolos	Dimliye	Dimitri	40	orta
Anastas oğlu Kocabaşı Rençber Manol	İspiroz	Anastas	40	orta
Sava oğlu Meclis Üyesi Anastas	"	Manol	28	orta
Papamanol oğlu Rençber Panayot	"	Manol	29	orta
Dimitri oğlu Rençber Yani	"	Panayot	30	üst
Polihronis oğlu Manol	"	Lefter	12	alt
Manol oğlu Yorgo	Apolke	Anastas	17	alt
Anastas oğlu Duvarcı	Yennadi	Sava	60	orta

Anton				
Duvarcı	"	Cambi	35	orta
Nikola oğlu Rençber Anastas	Lardos	Sava	13	alt
Angelo oğlu Çiftçi Sava	"	Panayot	25	orta
Papamanol oğlu Çiftçi Yani	Askilipoz	Yorgo	35	üst
Papamanol oğlu Çiftçi Ancelo	"	İstemat	23	orta
Yani oğlu Duvarcı Andrea	Kalatoz	Andrea	20	alt
Hristakos oğlu Rençber Filipi	Efondoz	Yani ve Nikola (ikiz)	26	orta
Manol oğlu Rençber Yorgo	"	Vasili	35	üst
Sava oğlu Rençber İstemat	Kalatiz	Sava	30	orta
Dimitri oğlu Kostanti	Keşkinoz	Vasil	30	orta
İsteryo oğlu Kırıcı Yorgo	"	Vasil	40	üst
İsteryo oğlu Değirmenci Nikola	"	Vasil	30	orta
Yani oğlu Hamal Dimitri	"	Yani	35	orta
Loizo oğlu Çapacı Loizo	"	Yorgo	26	orta
Foti oğlu Kiracı Yani	"	Nikola	30	orta
Anastas oğlu Taşçı İsterko	"	Nikola	35	üst
Loizo oğlu Oduncu Yani	"	Nikola	40	orta
İstemat oğlu Manol	"	İstemat	22	alt
MÜSLİM -GAYRİMÜSLİM 1 YILLIK TOPLAM DOĞUM VAK'ASI:189 1 YILDA DOĞAN TOPLAM BEBEK SAYISI: 191 (3'ü ikiz)				

Rodos nüfus memurlarınca güncelleştirilen kayıtlardan da anlaşılacağı gibi, söz konusu periyotta adanın Müslüman, Yahudi ve Rum erkek nüfusu toplamı ortalama 10-11 bin olarak kabul edildiğinde, 191 erkek çocuk doğumunun genel nüfusa orana yaklaşık % 0.18'dir. Bahsi geçen yoklamadan kısa müddet sonraki kayıtlara nazaran bilhassa Müslümanlar için doğum olaylarında az da olsa bir gerileme dikkati çekmektedir. Şöyle ki, ikinci altı aylık yoklamadan sonra gerçekleşen Ocak 1845-Aralık 1846 yılları arasındaki 24 aylık güncelleştirmede Müslümanlar arasında toplam 104 erkek (yılda ortalama 52) doğum vak'ası gerçekleşmiştir ki, bu oran yıllık bazda ele alınırsa, önceki döneme nazaran % 9'luk bir azalmayı ifade etmektedir. Aynı süreçte Yahudiler'de 29, Rumlar'da ise 381 doğum belirlenmiştir[959]. 1847 yılı kayıtlarında Gayrimüslimler için eskiye benzer rakamların oluştuğu görülmektedir[960].

Adadaki doğum oranları hakkında bir diğer önemli veri II. Abdülhamid saltanatında mutasarrıflıkça hazırlanan ve bazı küçük hesaplama hataları içeren ayrıntılı doğum-ölüm istatistik cetvelinde bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda detayı bulunan ve sadece erkek nüfusun dikkate alandığı 1876-1880 yıllarını ihtiva eden 5 yıllık listeye göre adadaki 1.042 doğum vak'asından 186'sı Müslümanlar'a, 41'i Yahudiler'e ve 815'i Hıristiyanlara aitti[961]:

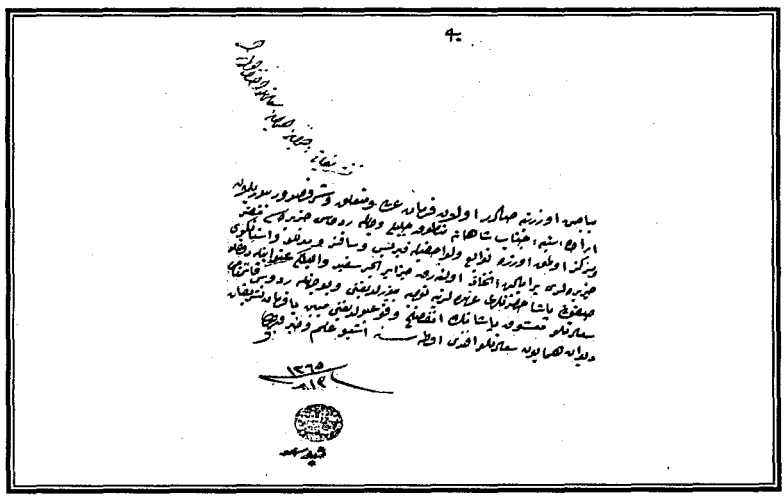

Resim 2: 1849'da Rodos Merkezli Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Kuruluşu (BA. A.TŞF, A/42)

959 BA, *ML. CRD*, nr. 867.

960 BA, *ML. CRD*, nr. 1122.

961 Listede bir takım hesaplama hataları bulunmaktadır. Mesela, istatistiğe göre 1879 (1296) yılı doğum vak'ası toplamı 258 gösterilmekte ise de bu rakamın 268 olması, genel toplamın ise 1.052'ye tekabül etmesi gerekmektedir. Aynı şekilde, adadaki toplam ölü sayısı 1.022 gösteriliyorsa da cetvele göre 1.024 olmalıdır: BA, YEE, nr. 100/36.

TABLO-20
1876-1880 YILLARI ARASINDA RODOS'TA DOĞUM VAK'ALARI

MAHALLİ	1876 SENESİ	1877 SENESİ	1878 SENESİ	1879 SENESİ	1880 SENESİ
Rodos Kasabası	-	105	91	36	36
Kandilli Karyesi	-	2	-	2	2
Triyande Karyesi	-	2	-	3	-
Basdiye Karyesi	-	2	3	-	-
Marça Karyesi	4	12	8	15	1
Kirmasdi Karyesi	-	6	9	20	6
Dimatarya Karyesi	1	2	4	-	-
Vilanova Karyesi	1	-	9	12	1
Tolokoz Karyesi	-	2	3	4	2
Sorani Karyesi	2	1	2	9	5
Kanaz Karyesi	-	5	1	3	-
Kalavarda Karyesi	1	1	5	3	1
Salakoz-İslam	1	-	-	2	3
Salokoz-Hıristiyan	-	3	8	12	2
Dimliye Karyesi	-	-	2	4	2
Plotanya Karyesi	1	3	3	2	-
Apolona Karyesi	3	9	5	3	1
Kastelloz Karyesi	2	2	4	6	5
Ambona Karyesi	-	2	6	10	6
İsporoz Karyesi	2	3	1	2	2
Siane Karyesi	-	1	4	8	8
Monolitoz Karyesi	-	-	-	-	2
Profilia Karyesi	1	-	1	1	2
İstiriyoz karyesi	1	1	2	3	2
Arnita Karyesi	-	1	3	1	3
Apolke Karyesi	-	1	3	3	-
Kataviya Karyesi	2	2	1	7	7
Lahanya Karyesi	-	1	6	4	4
Mesenoroz Karyesi	6	3	2	1	4
Yennadi Karyesi	2	6	11	1	2
Vadi Karyesi	-	2	5	-	-
Aşkilipoz Karyesi	-	-	16	10	6

Alayarma Karyesi	2	9	7	4	2
Lardos Karyesi	-	-	10	2	2
Lindos Karyesi	4	7	17	14	7
Kalatoz Karyesi	-	-	4	4	2
Pilona Karyesi	-	-	2	4	2
Tahtalı Karyesi	3	2	5	9	1
Manola Karyesi	1	6	5	13	7
Arhancelos Karyesi	-	4	15	2	2
Arkipoli Karyesi	-	-	1	1	1
İpsitoz Karyesi	4	6	7	1	3
Afondoz Karyesi	-	-	11	12	9
Kalatiz Karyesi	3	7	7	4	5
Keşkinoz Karyesi	3	11	10	2	12
Uzgur Karyesi	1	1	3	7	2
Aşağı Kalamina	-	2	-	1	-
Yukarı Kalamina	-	1	1	-	1
Çayır Karyesi	-	-	1	1	-
TOPLAM	51	236	324	258 [268]	173

Doğum rakamı, 12.930 olan ada toplam erkek nüfusunda, yaklaşık % 8 gibi bir nisbete karşılık gelmekteydi. Ancak, aynı süreçte toplam ölüm vak'ası sayısının 1.022 olduğu düşünüldüğünde, bu artışın çok önemli olmadığı anlaşılmaktadır[962].

b- Ölüm Vak'alarının Nüfusa Oranı

Nüfus rakamlarının değerlendirilmesinde doğum kadar ölüm oranları da önem kazanmaktadır. Rodos'ta 1835-1836 kayıtlarına göre bilhassa Türk ve Rum nüfus içinde 0-9 yaş arası erkek çocuk ölümleri küçümsenmeyecek sayılara ulaşmaktadır. Yine Marmaris ve bağlı mahalleri ile Meis hariç Rodos'un genelinde 6 aylık periyotlarda meydana gelen toplam 174 erkek ölüm vak'ası içinde 107'sini 40 yaşın üstündekilerin oluşturması, genç yaşta ölümlerde bir yaygınlık olduğu izlenimini vermektedir. Diğer taraftan, aşağıdaki tabloda görüleceği gibi, köylerde yaşayan Rum reaya arasında 80 yaşına kadar ulaşmış olanlar dikkati çekmektedir. Türkler'de ise yaşlı ölüm üst sınırının 60 olduğu anlaşılmaktadır[963]:

962 BA, YEE, nr. 100/36.
963 BA, *D. CRD*, nr. 40440; *KK*, nr. 6428.

TABLO-21
RODOS MAHALLE ve KÖYLERİ ÖLÜM KAYITLARI

TÜRK ÖLÜMLERİ
(22 Kasım 1835-17 Mayıs 1836 Arası 6 Ay)

ÖLENİN İSMİ	MAHALLE ve KÖYÜ	YAŞI	ASKERLİK DURUMU
Hüseyin oğlu Mehmed	Abdülcelil Bey	50	-
Mustafa oğlu Mehmed Ali	Receb Paşa	25	-
Ali oğlu Muhammed Arif	Hüdai	60	sipahi
Osman oğlu Hacı Mustafa	"	35	topçu
Mustafa oğlu Baltalı Muhammed	"	1	-
Halil oğlu Mehmed	Çizmeci Ali Ağa	40	-
Oğlu Halil	"	1	-
Mustafa oğlu Mehmet (İskenderiye'de ölmüş)	"	16	-
Muhammed Ali'nin oğlu Halil	Çayır Karyesi	1	-
Mehmed oğlu İbrahim	Çayır	25	topçu
Kardeşi Muhammed	"	11	-
Osman oğlu Ahmed'in oğlu Osman	Salakoz	1	-
Salih oğlu Nasır'ın oğlu Salih	Kataviye	1	-

(10 Eylül 1839- 4 Mart 1840 Arası 6 aylık)

ÖLENİN İSMİ	KARYESİ	YAŞI	VERGİ DÜZEYİ
Ahmed oğlu Terzi Mustafa	Takyeci	70	-
Hasan oğlu Sebetci Hacı Ahmed	Abdülcelil Bey	50	-
Ömer oğlu	"	20	topçu
Osman oğlu Süleyman	"	45	topçu
Hüseyin oğlu Mehmed	Sıkındı Abdi Halife	50	sipahi
Osman	Babımesdud	3	-
Mahmud oğlu Ahmed	Alemnak	3	-
Hasan oğlu Halil	Kadı Mescid	40	yüzbaşı
Mehmed oğlu Hüseyin	"	60	-
Kardeşi İsmail	"	10	topçu
Mahmud oğlu Hacı Abdullah	Hüdaî	65	-
Oğlu Hacı Hüseyin	"	30	-
Veli oğlu Ahmed	Memişeyh	40	-
Nasuh	"	25	topçu
Abdullah oğlu Mehmed	Çizmeci Ali Ağa	25	topçu
Mehmed oğlu Osman	İlkmihrab	50	-
Ömer oğlu Ahmed	"	60	-
Oğlu Hüseyin	"	6	-

Hasan oğlu Abdurrahman'ın oğlu Mustafa	Dolablı	5	-
Abdurrahman oğlu Mehmed'in oğlu Abdurrahman	"	4	-
Halil oğlu Halil	İbrahim Paşa	22	topçu
Habib oğlu Osman	Demirli	30	-
Halil'in Gulamı (Kölesi) Mübarek	Hanzâde	10	-
İbrahim'in oğlu Hasan	Cami-i Kebir	1	-
Osman	"	6	-
Abdi oğlu Hacı Süleyman'ın oğlu Salih	"	2	-
Osman oğlu Yener Hoca	"	25	-
Mehmed oğlu Karaferma Süleyman	Yeni Varoş	40	-
Abdullah oğlu Ali	Uzgur	40	-
Mehmed oğlu Hasan	Kandilli	50	-
Osman oğlu Hasan	"	50	-
YAHUDİ ÖLÜMLERİ (22 Kasım 1835-17 Mayıs 1836 Arası 6 Aylık)			
ÖLENİN İSMİ	MAHALLESİ	YAŞI	VERGİ DÜZEYİ
Aharon	Havra-i Kebîr	8	-
Yehiel'in oğlu Yossef	"	20	-
(8 Ağustos 1842-31 Ocak 1843 Arası 6 Aylık)			
Yehuda oğlu Çerci Haim	Havra-i Kebîr	30	alt
Eliyav oğlu Kazzaz Nissim	"	60	orta
Şumuel oğlu Moşe	"	65	-
Yossef oğlu Bezirgan Yehuda	"	50	üst
Yaakov oğlu Topal Yossef	"	59	alt
Avraham oğlu Aylakçı Hassdai	"	40	alt
Barçiya oğlu Moşe	"	14	alt
Yaakov oğlu Kasab Celbi Segal	"	45	orta
İzhak oğlu Şerbetçi Şaye	"	72	alt
İzhak oğlu Sakaliyav	"	58	alt
Lazar oğlu Aylakçı Şhua	"	72	orta
RUM REAYA ÖLÜMLERİ (22 Kasım 1835-17 Mayıs 1836 Arası 6 Aylık)			
ÖLENİN İSMİ	KARYESİ	YAŞI	VERGİ DÜZEYİ
İstatis oğlu Mellah Kiryakos	Sünbüllü Varoşu	55	orta
Dimitri oğlu Papa Yani	Kirmasdi Karyesi	1	-
İstemat oğlu Dimitri	"	55	orta
Kardeşi Yorgo	"	1	-
Apostol oğlu Sava	Damatarya	40	orta
Çolak Nikola	"	60	orta

Kostantin oğlu Yani oğlu Kostanti	Marça	1	-
Kardeşi Sava	"	28	orta
Longiri oğlu Komore	"	45	orta
Yani oğlu Çolak Manol	Sorani	40	orta
Anastas oğlu Manol	"	50	orta
Anastas oğlu Hristofi'nin oğlu Anastas	Kanaz	1	-
Manol oğlu Hristofi	"	28	üst
İsteryo oğlu Yani	Dimliye	60	üst
Yani oğlu Hristofi	"	31	üst
Papa İsterko oğlu Triadafilos'nun oğlu İsteryo	Apolona	1	-
Vasil oğlu Yorgo	"	-	üst
Toma oğlu Yani	Monolitoz	80	üst
Yorgo oğlu Pavlo	İsporoz	75	orta
Manol oğlu Anton	"	60	-
Manol oğlu Yani	İstriyoz	40	orta
Manol oğlu Dimitri'nin oğlu Manol	Apolke	1	-
Yani oğlu Filipi	Lahanya	60	üst
Apostol oğlu Simos	"	60	üst
Etmas oğlu Sava'nın oğlu Etmas	Yenadi	1	-
Manol oğlu Yani'nin oğlu Yani	Askilipoz	1	-
Nikola oğlu Yanos	Lardos	30	orta
Nikola oğlu Panayot	"	30	üst
Yorgo oğlu Anastas	Lindos	70	orta
Kostanti oğlu Manol	"	20	orta
Yorgo oğlu Manol	Tahtalı	45	üst
Yani oğlu Papa Manol	Manola	45	üst
Manol oğlu Papa Yani	"	70	orta
Manol oğlu Nikola'nın oğlu Manol	"	1	-
Mosher'in oğlu İlyamos oğlu Vasil	"	1	-
Manol oğlu Pavlo	"	70	orta
İstefan oğlu Manol	"	60	üst
Lefter oğlu İsteryo	İpsitoz	45	beyancı
Yeranko oğlu Luiniro	Kalatiz	80	beyancı
Diğer oğlu İlya	Keşkinoz	3	beyancı
Anastas oğlu Yorgo	"	30	beyancı
Anton oğlu İsteryo	"	35	beyancı
(8 Ağustos 1842-31 Ocak 1843 Arası 6 Aylık)			
ÖLENİN İSMİ	**KARYESİ**	**YAŞI**	**VERGİ DÜZEYİ**
Sava oğlu Duvarcı Çırağı Manol	Sünbüllü Varoşu	18	orta

Yorgo oğlu Bakkal Simo	"	60	üst
Anastas oğlu Semerci Mina	Parmaklı Varoşu	45	alt
Pavlo oğlu Sıbyan Mektebi Mualimi Açi Dimitri	Miyane Varoşu	55	alt
İstavrianos oğlu Mellah Nikola	"	40	orta
Manol oğlu Marangoz Haci Yorgo	"	25	orta
Çeşmeli oğlu Dülger Sereti	"	35	alt
Askilipozlu oğlu Kahveci Yani	Yeni Varoş	40	alt
Papa Braşçoka oğlu Diako	Kirmasdi	12	orta
Dimitri oğlu Todori	"	3	-
İstefan oğlu Bağçevan Yorgo	Tahtalı	26	üst
Sava oğlu Rençber Nikola	Manola	60	üst
Sava oğlu Aylakçı Pavlo	"	60	üst
İstefan oğlu Rençber Manol	"	30	üst
Yani oğlu Irgad Pavlo	"	50	üst
Yakomi oğlu Çoban Anton	Arhanceloz	45	üst
Yorgo oğlu Çoban Kostanti	"	17	alt
Anton oğlu İstefan	"	1	-
İspiryo oğlu Kayıkçı Sava	"	50	üst
Dimitri oğlu Anton	"	9	-
İstefan oğlu Rençber Kostanti	"	60	üst
Nikola oğlu Rençber Kostanti	"	55	üst
Haci Muşçi oğlu Rençber Yani	Plotanya	25	alt
Muşçi oğlu Rençber Yani	"	30	orta
Yani oğlu Müşçi	"	1	-
Nikola oğlu Duvarcı Dimitri	Apolona	60	üst
Dimitri oğlu Kiryako	"	35	orta
Kiryako oğlu Manol	Kastelloz	6	-
Yorgo oğlu İstima	"	13	alt
Anastas oğlu İlyamos	"	13	alt
Yani oğlu Manol	Ambona	30	üst
Yani oğlu	"	60	üst
Panayot oğlu Manol	"	23	üst
Dimitri oğlu Manol'un oğlu Dimitri	Manola	2	-
Dimitri oğlu Terzi Yorgo	Lindos	50	orta
İsterko oğlu Rençber Dimitri Yani	Meseneroz	40	üst
Yani oğlu Luka	Vadi	5	-
Antuan oğlu Sava	Yılanlıova	5	-
Papas Dimitri oğlu Rençber Hristofi	Kanaz	45	üst
Manol oğlu Rençber Anastas	"	32	üst
Yani oğlu İlbame	Sorani	25	orta

Dimitri oğlu Rençber Lefter	"	45	orta
Yorgo oğlu Rençber Yani	Kalavarda	26	üst
Giritli oğlu Rençber Yorgo	"	35	alt
Nikola oğlu Rençber Dimitri Martin	"	55	üst
Morayadi oğlu Değirmenci Yani	Dimatarya	40	orta
Yorgo oğlu Rençber Manol	Marça	50	orta
Nikola oğlu Duvarcı Yani	"	20	alt
Lefter oğlu İsteryo	İbsitoz	5.	-
Mihal oğlu Rençber Yani	Basdiye	45	orta
Papas Kostanti oğlu Yani	İsporoz	5	-
Manol oğlu Rençber -Meclis Üyesi Sava	"	40	orta
Manol oğlu Çiftçi İstemat	"	35	üst
Kostanti oğlu Rençber Sava	"	40	orta
Yorgo oğlu Manol	Arnita	3	-
Anastas oğlu Rençber Zaharia	Lahanya	60	üst
Anastas oğlu Rençber Haci Dimitri	"	60	üst
Aleksandr oğlu Rençber İsteryo	Yennadi	60	orta
Sevastos oğlu Haci Yani	"	70	alt
Yani oğlu Çiftçi-Meclis Üyesi Dimitri	Lardos	45	orta
Manol oğlu Çiftçi Yorgo	Askilipoz	48	üst
Yani oğlu Çiftçi Yorgo	"	28	orta
Papayani oğlu Vasil	"	15	alt
Luka oğlu Manol	"	15	alt
Papangelo oğlu Çiftçi Papa Manol	"	50	üst
Yorgo oğlu Çiftçi Gabdor	"	27	üst
Sava oğlu Çiftçi Istratos	Alayarma	30	üst
Sava oğlu Nikola	"	13	alt
Kostanti oğlu Rençber İstemat	"	60	alt
Yani oğlu Duvarcı Andrea	Kalatoz	20	alt
Sava oğlu Rençber Yani	Kalatiz	35	üst
Liako oğlu Yorgo	"	19	orta
Yani oğlu Belci İstemat	"	55	orta
Anton oğlu Dimitri	Keşkinoz	1	-
Nikola oğlu Apostol	"	60	üst
Nikola oğlu İstavrianos	"	12	orta
TOPLAM VAK'A: 174 ölüm			

Ortalama erkek nüfusun geneline kıyasen (10-11 bin arası) adada ölüm vak'aları yaklaşık % 0.16 gibi bir oranı bulmaktadır. Müslümanlar içinde meydana gelen toplam 44 ölümden 0-9 yaş arası 13 çocuk , 10-20 yaş arası 5 genç , 20-40 arası 14 orta yaşlı, 40-60 arası 10 yaşlı, 60 ve üstü 2 yaşlı kayıtlara geçmişti. Aynı dönemde doğmuş olan 57 Müslüman erkek çocuğa mukabil yalnızca 6 bebek ölümü gerçekleşmiştir. Yahudi taifesi arasında toplam 13 ölümün 0-9 yaş arasında 1 bebek, 10-20 arası 3 kişi, 20-40 arası 2 kişi, 40-60 arası 5 ve 60 ve üstü 3 kişi olarak belirlenmişti. Bahsi geçen süreçte 11 doğuma karşılık Yahudi cemaati yalnızca bir çocuk kaybetmiştir. Adada ekseriyette olan Rum reaya arasında 0-9 yaş arası 23 çocuk, 10-20 arası 13 kişi, 20-40 arası 34 kişi, 40-60 arası 40 kişi ve 60 ve üzeri 7 kişi ki toplam 117 ölüm vak'ası yaşanmıştır. 124 doğumun gerçekleştiği bir yıllık sürede 13 Rum erkek bebek ölümü kaydedilmiştir. Rodos Rum erkekleri arasındaki genç yaşta ölümleri vergi kayıtlarından izlemek de mümkün olmaktadır. Şöyle ki, 1844-1845 döneminde gerçekleştirilen *temettuat* sayımında[964] Rumlar'ın yaşadığı köylerde vergi mükellefi durumuna gelen 209 dul kadın tespit edilmiştir. Keşkinoz 31 dul sayısı ile en çok vergi veren kadını barındırırken, bunu 28 ile Apolke, 26 ile Kalatiz ve 13 kadınla Afandoz izlemekteydi. En az dul ise Tolokoz (3 kadın), Yennadi (3 kadın) ve Keşkinoz (3 kadın) karyelerinde belirlenmiştir[965]. Aynı dönemde Rumlar arasında vergi mükellefi olan erkek sayısının 4.285 olarak kayıtlara geçtiği dikkate alınacak olursa, bu oran üzerinden dul kalan kadınların % 4.8 gibi önemli bir bir rakama ulaştığı anlaşılmaktadır. Genel olarak ölümlerde Gayrimüslimler için benzer oranlara 1847 yoklamasında da tesadüf etmek mümkün olmaktadır[966].

II. Abdülhamid'in talebi ile hazırlanan 1876-1880 yılları istatistiklerinde adadaki şehir ve köylerde meydana gelen ölüm hadiseleri, sebepleriyle kaydedilmişti. Bu kayıtlara göre beş yılda 232 İslam, 88 Yahudi ve 702 Hıristiyan ölümü olmuştu. Yetkililerce tutulan istatistik cetvelinde toplam ölüm oranı 1.022 gösterilmesine rağmen bu rakamın 1.024 olması gerekmektedir[967]. Bu istatistik cetvelindeki 1.024 toplam ölüm vak'ası içerisinde 240 kayıt ile % 23.4 gibi bir orana karşılık gelen ve bir çeşit akciğer iltihaplanması olan *zatülcenb* ilk sınarayı almaktaydı. Bu hastalığı 153 vak'a ile genele nisbeti % 14.9 olan *ihtiyarlık* takip ediyordu. Vücutta su birik-

964 Osmanlı'da temattuat sayımı hakkında daha fazla bilgi için bk. Said Öztürk, "Temettuat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, IV-V, İstanbul 2000, s. 537-591.
965 BA, *ML.VRD. TMT*, nr. 5136.
966 BA, *ML. CRD*, nr. 1122.
967 BA, YEE, nr. 100/36.

mesi sonucu ölüme neden olduğu kaydedilen *istika* rahatsızlığından ölen 136 kişinin istatistikî değeri ise % 13.2 idi. *Tifo*dan ölümlerin nisbeti % 11.3'e karşılık gelirken, havasının temizliği ile ünlü Rodos'ta 79 *astım* vak'ası dikkat çekicidir. Adada 1848 yılından itibaren *Karantina tabibi* vasıtasıyla çiçek hastalığına karşı tedbir alınmasına rağmen[968], istatistiklere 60 ölümün yansıması, 1893 yılı sonrasında Belediye bünyesinde aşı için memur istihdamında etkili olsa gerektir[969]. *Verem (teverrüm)* ölümleri beş yılda 28 iken, *inme* (nüzul) vak'ası % 2.4'e karşılık gelen 23 olmuştu. Cetvele göre 21'er kaydı olan *sara* ve *ânî ölümlerin* (müfaceten) oranı % 2'leri aşmaktadır. Adada % 1.6 oranında 17 *boğulma* (mağruk) hadisesi gerçekleşirken, *akıl* ve *sinir* (hınnâk) hastalıklarından 11'er ölüm kaydedilmişti. 16 *kaza sonucu*, çoğunluğu Rodos şehrinde 9 *cinayet*ten başka 5 *şîrpençe* çıbanından ve 3 de *mesane* rahatsızlığından ölüm kayıtlara geçmişti[970].

C-Devletin Rodos'a Yönelik İskân Politikaları

1-Göç, Sürgün ve Muhacir İskânının Ada Nüfusuna Etkisi

a- İskâna Yönelik Göç ve Sürgünler

Fethinden itibaren Osmanlı Devlet ricali Rodos'taki Müslüman toplumunun belirli oranlardan aşağı düşmemesi hususunda dikkatli davranmışlardı. Akdeniz'in bu stratejik adasında zaman içinde çeşitli sebeplerle ortaya çıkan nüfus azalmaları yakından takip edilmekteydi. Nitekim, adaya yapılan iskân ve sürgün uygulamalarında, bahsi geçen siyasetin izlerini bulmak mümkündür. Aşağıda inceleneceği üzere, Müslüman ve Yahudi nüfustaki çeşitlilik bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Akdeniz'de adalar birer birer Osmanlı eline geçtikçe, imparatorluğun yeni fethedilen diğer bölgelerinde olduğu gibi[971], buraların Türkleşmesi için düzenli olarak nüfus nakli çalışmaları başlatılmıştı. Bu ilk göçlerin adalardaki Türk ve Müslüman nüfusun çekirdeğini oluşturduğu anlaşılmaktadır[972].

Rodos ilk yıllarda idarî bakımdan Midilli'ye bağlanmış, iskân ve tamirat faaliyetlerine nezâret etmek üzere de Midilli Sancakbeyi Dizdarzâde

968 BA, İ. MVL, nr. 2845, 2848; A. AMD, nr. 3/79.
969 *CBSS*, Sene 1311, s. 99-100.
970 BA, YEE, nr. 100/36.
971 Ercan, "Devşirme Sorunu ..., s. 695.
972 Şengül Ayoğuz, "XIX. Yüzyılın Sonlarına Doğru Doğu Ege Adalarının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İzmir 1991, I/1, s. 225.

Mehmed Çelebi görevlendirilmişti[973]. Bu dönemde Midilli ile Rodos'un idarî bakımından birleştirilmiş olması, Rodos'un savaş sonrası kalkındırılması ve askerî yönden güçlendirilmesi maksadını akla getirmektedir. Etrafındaki bir çok ada ile birlikte Kanunî Vakfı haline getirilen Rodos'un imarı için ayrıca Menteşe Sancağı Beyi İskender Bey[974], Saruhan Sancakbeyi Ferhad Bey, Aydın Sancakbeyi Lutfi Bey, Mora Sancakbeyi Korkmazoğlu Mehmed Bey, Bolu Sancakbeyi Mumcu Behram Bey, Kastamonu Sancakbeyi Mustafa Bey oğlu Mehmed Bey ile birlikte Karası Sancakbeyi vazifelendirilmişti. Görevliler, çoğunluğu Anadolu şehirlerinden olmak üzere *Türkmen* unsurlarını adaya göçürme işini hızla bitirmeye çalışmaktaydılar[975]. Ancak, bazı Batı Anadolu kentleri güvenlik kaygıları nedeniyle Rodos'a sürgünden muaf tutulmuşlardı. Mesela, Ayasaluğ Kasabası deniz kıyısında, tehlikeli bir noktada olması ve zaten Sultan II. Bayezid ve I. Selim döneminde verilmiş hükümlerle ayrı bir statüye bırakılmış bulunmasından göç kapsamı dışında tutulmuştu[976].

Rodos'a iskânda acele edilmesi bazı sorunları da beraberinde getirmişti. Anadolu'dan Müslüman yerleşimci nakli sırasında zor kullandığı gerekçesiyle Piri Mehmed Paşa hakkındaki şikayetler artınca, görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır[977]. Bu arada Kanunî'nin vakfı statüsüne alınan Rodos'a göçü cazip kılmak için geleceklerin tekâlif-i örfiyye ve seferiyye gibi vergilerden istisna tutulacakları ilan edilmişti. Diğer taraftan fethinde olduğu gibi, adanın nüfus yapılanmasında ilk dönem itibariyle Akdeniz'deki korsan mücadeleleri etkili olmuştur. Rodos'u bir uğrak yeri olarak kullanan Müslüman korsan gruplarının adanın kırsal kesiminde yerleşmeleri sağlanmıştır[978]. Sürgün ve göçten ayrı olarak 1522 seferine katılan askerlerin yaşlıları[979] ile zindanlarda bulunan Müslüman esirlerden istekli olan bir kısmının Rodos'a yerleşmeleri sağlanmıştır[980].

973 Tekindağ, "Rodos'un Fethi ..., s. 61 -64.

974 İskender Bey Mescidi ve mahallesi için bk. Celâlettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy* ..., s. 69.

975 Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos Adası* ..., s. 66.

976 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*, (Yay: H. Özdeğer), İstanbul 2000, s. 531-532; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, s. 143.

977 M. Süreyya, *Sicill*, II, s. 47.

978 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 253; Erdoğru, "The Island of Rhodes ..., s. 31-35.

979 Sefere iştirak edip daha sonra adada kalanlardan biri de borizenbaşı olarak orduda hizmet vermiş olan Borizen Ali Dede'dir. Adada hâlen kale içinde Kızılkapı'ya doğru gidilirken Değirmenönü mevkiinde ve Kayserili Ahmed Paşa tarafından 1871'de onarım gören bir mescidi ve türbesi mevcuttur (bk. Rodoslu, *Aynı eser*, s. 31-33).

980 Çakan, *Osmanlı Devrinde Rodos* ..., s. 8-9.

Osmanlı Devleti'nin genelinde uygulanan sürgün siyasetinin, 1600'lü yıllarda hız kazanarak, XIX. yüzyıl ortalarına kadar bir politika olarak devam ettirildiği bilinmektedir. Bilhassa göçerlerin yerleştirilmesi maksadıyla önemli çalışmalar yapılmıştı. Bozulus Türkmenleri'ne bağlı boy ve oymakların Karaman, Akşehir, Kütahya, Saruhan, Aydın, Kuşadası ile Rodos ve İstanköy'e yerleştirildikleri kaydedilmiktedir[981].

Adaya yerleşim sürerken ahaliye toprak dağıtımı işleri süratle tamamlanmıştır. Öncelikle kalenin teslim alınışından sonra Rodos karyelerinin tamamının tahriri gerçekleştirilmiştir. Karyeler timar sistemi içerisine alınmış, tutulan kayıtları Anadolu muhasebesi kalemine gönderilmiştir. Ancak, zamanla adadaki sayım işlemlerinin aksadığı görülmektedir. 1592'den itibaren aradan 120 yıl geçtikten sonra Rodos ve İstanköy adalarının kale, varoş, kasaba ve köylerindeki vakıf, has ve zeâmetlerin tespiti için ancak halkın talebi üzerine 1711 yılında bir tahrir yapılmıştır[982]. Bu sayımın verilerine göre Lindos ve Kastelloz kazalarıyla varoşlar dahil olmak üzere diğer timar sistemindeki karyelerin durumları tespit edilmiştir. Aynı dönemde Çayır, Tahtalı ve Uzgur gibi Türk karyelerinin de sistem içerisindeki değerleri ortaya konulmuştur[983].

XIX. yüzyılda Tanzimatla başlatılan yeni malî uygulamaların hemen sonrasında uygulama öncesi timar sisteminde bulunan Rum köylerinin tamamında sayım yapılmıştır[984].

Müslümanlardan başka Rodos'a gelmesi istenen bir diğer zümre Yahudiler idi[985]. Muhtemelen ticarî canlılığı sağlamaya yönelik bu politika sonucu, adanın tamamında sağlanan süreli vergi muafiyetinin kapsamı, Yahudiler için daha geniş tutulmuştur. Sağlanan cazip ortam sonucu gerek kuşatma esnasında adadan ayrılan İspanya kökenli ve gerekse Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinde yerleşik bulunan Yahudiler'in Rodos'a göçe başladıkları görülmektedir. Adaya Yahudi iskânı politikasında oldukça başarı sağlanmıştır. Fetihten 13 yıl sonrasına gelindiğinde yeni göçenler, eski yerleşimcilerden çok daha fazla sayıya ulaşmıştı. Yeni gelenlerin çoğunluğunu Selanikli Yahudiler oluşturuyordu. Bundan başka İzmir, Kudüs ve İstanbul'dan da kafileler getirilmiştir[986].

981 Bahattin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, s. 481. Ayrıca bk. Yusuf Halaçoğlu, *XVIII.Yüzyılda Osamlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997, s. 26 .

982 BA, *MAD*, nr. 8471, s. 10.

983 Erdoğru, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ..., s. 34-46.

984 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136, s. 438-441 .

985 Rodos'a Yahudi yerleşimi için bk. Erdoğru, "The Island of Rhodes ..., s. 30, 34.

986 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 6, 13-14, 52.

1821 Rum isyanı öncesi hastalık ve kıtlık nedeniyle Rodos'ta nüfus azalması yaşanmıştı. Bu nedenle ada yöneticileri yerleşim için bir taraftan devleti uyarırken, bir yandan da ele geçirdikleri her türlü fırsatı değerlendirmekteydiler. Konuya hassasiyetle yaklaşan ve bu dönemde adada eli silah tutabilecek ancak 1.000 Müslüman bulunduğunu tespit eden Rodos Mutasarrıfı Şükrü Bey[987], 1828 yılı sonlarında Rum korsanların Girit Adası'na baskın düzenleyerek 300 kadar Müslüman'ı kaçırıp mallarını ve hatta elbiselerini dahi gasbederek Rodos'a yakın Çoban Adası'na bıraktıklarını haber almıştı. Hemen harekete geçen Şükrü Bey, emrindeki kayıkları tahsis ederek, bunları aldırmış ve adanın çeşitli bölgelerine iskân etmiştir. Giritliler'e ayrıca maişetlerini temin için arazi tahsis edilmiştir[988].

XIX. yüzyıl boyunca Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti bünyesinde gerçekleştirilen ıslahât programlarının yürütücüsü valiler de Rodos'un nüfusunda azalma tespit ettiklerinde veya mevcudu yeterli görmediklerinde çeşitli iskân uygulamalarını gündeme getirmekteydiler. Mesela, 1849'da eyaletin oluşumu esnasında vali bulunan Safveti Paşa, Rodos'un İstanköy gibi gayet geniş ve verimli topraklarının bulunduğunu, ahalisinde ise bir müddet önce taun ve diğer sebeplerden dolayı büyük azalma gözlendiğini bildirmekteydi. Paşa, bu verimli arazinin işlenmesi için bazı teşebbüslerde bulunulduğunu, özellikle Rodos'a bağlı yerlerden, mesela, arazisinin hemen tamamı taşlık olan Herkit'ten reaya göçü için teşvik edici çalışmalar yapıldığını, ancak bir sonuç elde edilemediğini ifade etmekteydi. Safveti Paşa nüfus artışının en etkili biçimde sağlanması için mümkün olursa Anadolu ve Arabistan'dan Kürt ve Arap aşiretlerin Rodos'a nakledilerek iskânlarının sağlanmasını istemekteydi. Bu sayede adanın kalkınacağı düşünülmekteydi. Bu konuda Meclis-i Vâlâ'da yapılan müzakerede teklif yerinde bulunmuş ve İstanköy Adası'nda olduğu gibi ileride bunun da bir çaresine bakılması istenmiştir (Ocak 1849)[989].

Osmanlı Rodos'unu iskâna matuf göçlerin önemli kısmı Anadolu'dan yapılmaktaydı. Mesela, Teke ve Antalya ahalisinden olup haklarında şikayet bulunan gruplar aileleriyle beraber Rodos'a sürülmüştü. Kaptanıderya Hüsrev Paşa Antalya Kalesi'ne yaptığı bir ziyaret esnasında halkın şikayeti üzerine 10-15 kadar huzursuzluk çıkaran aileyi Rodos'a naklettmişti[990]. Maraş ve Adana arasında dolaşan aşiretlerden kabahatleri olanların da adaya gönderilmeleri gündeme gelmişti. Nitekim, Maraş Valisi Kalender Paşa'nın isteği üzerine Maraş ile Adana arasında gidip gelen aşiret-

987 BA, HAT, nr. 39732-A.
988 BA, HAT, nr. 39328-A.
989 BA, İ. MVL, nr. 4215.

lerden Küçük Alioğlu ve Fettahoğlu Fettah ailesinden 30 kadarı hırsızlık gerekçesiyle Rodos'a sürgünlerine irâde çıkmıştır. Ancak, daha sonra vali bu kararın geri alınmasını istemiştir. Bu gelişme üzerine Sultan II. Mahmud, bunlar fakir ise gönderilmelerinin bir anlamı olmayacağını, içlerinde birkaç rahat durmayanı var ise onların gönderilip gerisinin bir münasip mahalle yerleştirilmesini emretmiştir[991]. Aynı şekilde Adapazarı'ndan yalnızca Rodos değil, Sakız ve Midilli adalarına sürgün yapıldığı anlaşılmaktadır. Borç ödememe nedeniyle bahsi geçen adalara yollanan halk daha sonra Maadin-i Humayun Emini Nuri Paşa'nın aracılığı ve padişah buyruldusuyla affedilmişti[992]. Doğuda Hemund aşireti üyeleri Rodos'ta iskân olunan bir diğer unsurdu. Hemundlular uzun süre adada yaşamışlardır. 1906 yılına gelindiğinde çoğu kadın ve çocuk Rodos'ta toplam 6 Hemund aşireti üyesi kalmıştı[993].

1850 yılında Van, Hakkari ve Erzurum bölgesinde huzursuzluğa neden olan Mekseli Kazası Müdürü Abdal Bey ve yakınları ile Harvanlıoğlu Mehmed Nazır ve Mirza Ağa'nın ailelerinden oluşan toplam 17 kişilik aile iskân maksadıyla Rodos'a gönderilmişti. Ada kaynaklarından Abdal Bey'e 1.000 kuruş, üç kardeşiyle valide, eşi ve iki kız kardeşine ise 150'şer kuruş tahsisat bağlanmıştır[994]. Bu grup Şam Valisi İzzet Paşa'nın Rodos'u ziyareti sonrasında onun aracılığı ile affedilmişti[995] . Abdal Bey ve kardeşi daha sonra askerî hizmete alınmış, Rodos'ta kalan ailelerine ise maaş ödenmeye devam edilmiştir[996].

Adaların nüfusu konusunda Mutasarrıf Namık Kemal Bey çok hassas davranmaktaydı. Görev yaptığı sırada eğitimin yanı sıra iskân ve nüfus politikalarına da özen gösteren Kemal Bey, bölgedeki Türk nüfusunda gözlenen azalmanın ileride devlet açısından olumsuz sonuçlar doğuracağına dikkatleri çekmekteydi. Bu hususlaki bir yazısında, Rodos'ta yaklaşık

990 1815 yılında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa bunların affı için aracı olmuştu: BA, C. DH, nr. 17264.

991 BA, HAT, nr. 24517.

992 BA, HAT, nr. 24810.

993 BA, Y.Mtv, nr. 284/34.

994 Abdal Bey ve diğer şahısların malları satıldıktan sonra önce İstanbul'a getirilmişlerdi. İstanbul'da Zabtiye Dairesi'nde bir müddet tutulan sürgünler, ilk olarak Girit'e yollanmak istenmiş ise de hem burada onlarla akraba Bedirhan aşiretinden şahısların bulunması (BA, ZB, nr. 413/91) ve hem de Girit'in pahalı olması nedeniyle Rodos tercih edilmişti (İ.MV, nr. 5057; 7944; 8802; A. AMD, nr. 18/97; A. MKT. MVL, nr. 49/8). Abdal Bey bir süre sonra devlete müracaat ederek, kendisi ve yakınlarının orduda istihdam edilmelerini istemişti: A. MKT. MVL, nr. 55/82.

995 BA, C. DH, nr. 2885.

996 BA, A. MKT. NZD, nr. 114/96.

6.000 Müslüman olduğunu, bunların 1.000'inin köylerde yaşadığını ve imparatorluğun hiçbir yerinde İslâmların bu ada kadar hızlı azalma göstermediğini bildirmekteydi. Yunan faaliyetlerine istinaden, böyle giderse adanın elden çıkma tehlikesi dahi bulunabileceğini hatırlatan Kemal Bey, bilhassa askerlik konusunda yeni tedbirlerin yürürlüğe konulmasıyla bir nebze bu nüfus erimesinin durdurulabileceğini ifade etmiştir. Adadan askere alınan gençlerin kale içinde görevlendirilmesi uygulamasını eleştiren Kemal Bey, ayrıca bazı Müslüman gençlerin sırf asker olmamak için imtiyazlı ada olan Sisam'a gidip din değiştirdiklerini[997], padişah irâdesi uyarınca adalarda yapılması gereken nüfus sayımında bilhassa Rodos'a bağlı adalarda direnişle karşılaşıldığını, bu tür olumsuz gelişmeler karşısında devletin kayıtsız kalmaması gerektiğini vurgulamıştır. Namık Kemal Bey'in görüşleri merkezde dikkate alınmış ve öncelikle ada köylerinde Müslümanlar için camii ve okul yapımına hız verilmiştir. Ayrıca padişahın emriyle köylerde yaşayan Müslümanlar'ın veya dışarıdan gelip yerli kadınlarla evlenenlerin gerekirse askeri kur'adan istisna tutulması tartışmaya açılmıştır[998].

Rodos'taki Müslüman nüfus yalnızca devlet eliyle yürütülen toplu göçler sonucu değişime uğramamaktaydı. Bir de kendi istekleriyle adaya gelip yerleşenler vardı ki, yalnızca Eylül 1839 ila Mart 1840 arasındaki 6 aylık sürede 20 Müslüman erkeğin nüfus defterlerine bu statüde kaydının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde suriçindeki Müslüman mahallelerinde ikamet etmek isteyenlerden kefil talep edilmekteydi. Bahis konusu 6 aylık sürede ikamet edenlerin ağırlıklı Batı Anadolu, Karadeniz ve İskenderiye taraflarından olduğu dikkati çekmektedir. Nüfus yoklama defterlerine göre kefilli olarak Rodos şehrine iskânı kabul edilenler aşağıda gösterilen mahallelere yerleşmişlerdi[999]:

997 Sisam'a verilen imtiyazlarda bir maktu vergi tatbikatı bulunduğundan, sadece Rodoslular değil Anadolu'da yaşayan Rumlar da vergi ve bağlantılı olarak askerlik bedeli hususunda getirilen kolaylıklardan yararlanmak için çeşitli yollara başvurmaktaydılar (bk. Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam* ..., s. 233).

998 Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden ..., s. 489-511.

999 BA, *KK*, nr. 6428.

TABLO-22
RODOS ŞEHRİ'NE İKAMET İÇİN GELEN MÜSLÜMANLAR ve YERLEŞİM MAHALLERİ
(10 Eyül 1839-4 Mart 1840)

İKAMET EDENİN İSMİ	KEFALETLE YERLEŞTİĞİ MAHALLE	ASIL MEMLEKETİ	YAŞI
Hasan oğlu Dede Ömer	Tireli Hamza Bey	Kalkan Kazası'ndan	60
Hüseyin oğlu Alaiyeli Mustafa Kapudan	Süleymaniye	Alaiyye'li	30
Giritli Mehmed Sâdık	"	Girit'li	45
Halil oğlu Molla Süleyman	Takyeci	Datca'lı	22
Mustafa oğlu Abdurrahman Kapudan	Abdülcelil Bey	Aslen Rodos'lu olup İskenderiye'den gelmiş	35
Mehmed oğlu Hasan	"	Şamlı	40
Zenci Reyhan	"	Eski Rodos Muhafızı Hâfız Paşa'nın Gulamı olup buraya yerleşmiş	22
Abdullah oğlu Hurşid	Sıkındı Abdi Halife	Karadenizli	25
Hasan oğlu Mustafa	Alemnak	Tarahyalı	50
Ahmed oğlu Mahmud	Hüdaî	İskenderiyeli	25
Oğlu Hüseyin	"	"	5
Diğer oğlu Yakub	"	"	3
Hüseyin oğlu Mehmed	Yeniçeli	"	40
Abdullah oğlu Arif Hoca	Memişeyh	Karadenizli	20
Oğlu Abdürrezzak	"	"	8
Ali oğlu İsmail	Çizmeci Ali Ağa	Dinarlı	30
Ali oğlu Mustafa	"	İstanbullu	20
Ahmed oğlu Abdülbaki	"	İskenderiyye'li	35
Abdülkadir oğlu Yusuf	Demirli	Aslen Rodoslu İskenderiye'den gelmiş	35
Hasan oğlu Mehmed	Enderun	Sinoplu	40
İKAMET EDENLERİN TOPLAMI: 20 Kişi			

İkametçilerden ayrı olarak tahsil maksadıyla adadaki medreselere Anadolu'dan öğrencilerin geldiği görülmektedir. Mesela, sadece İbrahim Paşa Medresesi'ne Gördes'ten 12 talebe gelmiş ve yine kefil göstermek suretiyle tahsile başlamıştır. Bu istatistikten bir yıl sonra şehirde 6 hanenin daha beyancı statüsünde ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Bunlar, Alaiyyeli olup adada kahvecilik yapan 20 yaşındaki Hüseyin oğlu Ahmed, yine kahvecilik yapan ve aslen Ünyeli olan 40 yaşındaki Abdullah oğlu Ali Reis, 35 yaşındaki Süleyman oğlu Tezgahtar Ahmed, İskenderiye'li tüccar 30

yaşındaki Abdüsselam oğlu İbrahim, aslen Cezayir ahalisinden olup yaşlılığını Rodos'ta geçirmek isteyen 50 yaşındaki Mehmed oğlu Fesci Mahmud ile son olarak aslen Fas ahalisinden olup kahve üretimiyle meşgul olan Ahmed oğlu Elhac Abdullah'tı[1000].

Bahsi geçen süreçte Gayrimüslim unsurların, daha çok varoşlarda olmak üzere bir mahalleden diğerine veya köyden köye ikamet nakli yaptıkları görülmektedir[1001]. Dışarıdan adaya yerleşmeden ziyade Gayrimüslimlerin işçi sınıfında, başta karşı sahil Anadolu kentleri ve kasabaları ile diğer adalar olmak üzere Kudüs'e kadar imparatorluğun her bölgesine çalışmak maksadıyla gidip geldikleri yoklama kayıtlarında ortaya çıkmaktadır[1002].

Yahudi nüfusu zamanla artış gösterince Anadolu'nun diğer mahallelerine göçe başlamışlardı. Rodos Yahudileri daha ziyade ticarî canlılığı takip etiklerinden Marmaris, Dalyan, Fenike ve Mekri (Fethiye) ile başta İstanköy olmak üzere diğer bazı adalara yerleşmişlerdi. Bodrum'daki Yahudi cemaati de çok eski devirlerde Rodos'tan gidenlerce oluşturulmuştu. 1863 depreminden sonra hükûmetin izni ile bir kısım Yahudi aileler Anadolu, Mısır ve Doğu Avrupa'da bazı ülkelere göçmüşlerdi. Bilhassa 1885'ten sonra Mısır, Kuzey ve Güney Amerika ile Kongo'ya önemli oranda Yahudi göçü olmuştu. I. Dünya Savaşı ve Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasından sonra Yahudiler'in geriye dönmeye başladığı dikkati çekmektedir. Ege bölgesinde Yunan işgali başlayınca İzmir, Bodrum, Aydın, Nazilli ve Tire'den adaya Yahudi göçü olmuştur[1003].

b- Adaya Çerkez ve Girit Muhacirleri İskânı

Kırım Harbi sonrasında Rodos'a da Çerkez muhacirlerinin iskânı düşünülmüştü. Bu maksatla İstanbul'da bulunan Çerkez muhacirlerinin bir kısmı adaya gönderilmişti. Darülfünün civarında mevcut 145 hanede ikamet eden 700'e yakın Bizeduh kabilesinden Çerkez'in İstanbul Şehremaneti yardımı ile ya Rodos'a ya da Marmaris'e yerleştirilmeleri istenmişti[1004]. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Ahmed Paşa bunların iskânı için Marmaris'teki boş devlet arazileri ile Menteşe Sancağı'nda bulunan Sultan Çiftliği arazilerini belirlemişti. Ancak, daha sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıfı Ahmed Âta Bey döneminde yapılana araştırmalarda bu arazilerin devlet mülkü olmasına rağmen tasarruf edildiği ve boş olmadıkları anlaşıl-

1000 BA, *ML.CRD*, nr. 546.
1001 BA, *ML.CRD*, nr. 1122.
1002 BA, *KK*, nr. 6428; *ML. CRD*, nr. 1122.
1003 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 80-81, 100.
1004 BA, A. MKT. NZD, nr. 296/76.

mıştı. Bu gelişme üzerine bunların Antalya, Adana veya uygun bulunan başka bir mahalde iskânları için araştırma yapılması istenmişti[1005]. Bu muhacirlerin Kuşadasına yerleştirilmesine karar verilmiş ve Rodos'tan nakilleri için tahsisat ayrılmıştır (1860)[1006]. Bu arada Sadaretten Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıflığı'na yapılan bir tebligatta, Men-i Mürûr Nizamnâmesi gereğince muhacirlerden hiçbir ferdin bölgelerinden ayrılmasına izin verilmemesi emredilmişti. Eyalet Meclisi'nin cevabî yazısında, Rodos'a yerleştirilen Çerkezlerin sonraki bir irâde ile Aydın Sancağı'na nakledildiği ve adada muhacir kalmadığı bildirilmiştir (1862)[1007].

Yakındönemde Rodos'a ilk toplu Giritli iskânı yukarıda belirtildiği üzere Rodos Mutasarrıf Şükrü Bey'in 1828 yılı sonlarında Rum korsanların Girit Adası'na kaçırdığı 300 kadar Müslüman'ı adaya yerleştirmesiyle gerçekleşmişti.

Sultan II. Abdülhamid döneminde büyük sorunların yaşandığı Girit'te 1897 yılında çıkan isyandan kaçan Müslüman muhacirlerin bir kısmı zorunlu olarak Rodos ve İstanköy adalarına getirilmişti[1008]. Giritlilerin iskânı muameleleri, Rodos Muhacirin Komisyonu[1009], yerel idareciler ve İstanbul'daki Muhacirin-i İslam Komisyonu'nun işbirliği ile yürütülmeye çalışılmıştı. Adaya ilk kafilelerle 800-900 Giritli gelmiş, ancak bunlardan bir kısmı sonra Antalya ve diğer bölgelere gönderilmişti[1010].

Girit muhacirlerinin Rodos'ta yerleşmeleri, idarecilerin gevşek davranmaları ve imkansızlıklar yüzünden çok uzun süren, sıkıntılarla dolu bir süreç olmuştu. Dönemin valisi Abidin Paşa, muhacirlerin gelişinden sonra sürekli olarak merkezden para talep etmişti. Paşa, İstanbul'daki Muhacirin Komisyonu'ndan ve devletten para isterken bir taraftan Giritliler'in perişan durumunu gözler önüne sermekte, diğer taraftan da bunların adadaki Rumlar'la bir çatışmaya girme ihtimalini dile getirerek, böyle bir hadisenin yaşanmasının Avurapa'da yapacağı etkiyi hatırlatmaktaydı[1011]. Durum kendilerine aktarılan merkez Muhacirin Komisyonu ise, daha önce talep edilmesine rağmen valinin adadaki muhacir sayısını İstanbul'a gönderme-

1005 BA, A. MKT. UM, 360/34; 399/22.

1006 Muhacirlerin yevmiye ve diğer masrafları için Menteşe Sancağı'ndan veya diğer uygun bir mahalden havale edilmek üzere yaklaşık 200.000 kuruş tahsis edilmiştir: BA, A. MKT. MHM, nr. 194/45.

1007 BA, A. MKT. UM, nr. 545/40.

1008 BA, İrâde-Girit (İ. GRD), nr. 1282; 1351; DH, nr. 1/2.Ş.1319; İ. ML, nr. 25/29.

1009 1864 Nizamnâmesi sonrası vilâyetlerde kuruldukları anlaşılan Muhâcirin Komisyonları'nın (bk. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 270-271) Rodos'taki şubesinin bir reis ve dört azadan oluştuğu anlaşılmaktadır (bk. *CBSS*, Sene 1318, s. 74).

1010 BA, A. MKT. MHM, nr. 510/26; Y. Mtv, nr. 293/8.

1011 BA, Y. PRK. UM, nr. 45/10; İ. GRD, nr. 1282; A. MKT. MHM, nr. 511/9.

mesinin, tahsisat ayrılmasını zorlaştırdığını, adada mevcut 885 Giritli için havale edilen 115.000 kuruşun kısa sürede harcanmasını hayretle karladıklarını[1012], bu tür gecikmelerin ve boşuna harcamaların önüne geçilmek maksadıyla bir memurun adaya yollanmasını karar verildiğini bildirmişti. Alınan izin üzerine adadaki Giritliler'in durumunu belirlemek ve iskân işlerini organize etmek vazifesiyle Muhacirin Komisyonu Mümeyyizi Âta Bey 2.225 kuruş maaş ile görevlendirilmişti (Aralık 1898)[1013].

Adaya memur yollanmazdan kısa süre önce, Giritli ailelerinden çok yoksul 91 ferdin ihtiyaçları için irâde gereği 15.000 kuruşun havalesi yapılmıştı. Giritliler'in vatanlarında asayişin sağlanma ve geri dönme ihtimali olduğu düşünülerek, bir defaya mahsus olmak üzere 10 yaşından büyüklere günlük 1, 10 yaşından küçüklere ise yarımşar âşâr kıyyesi miktarı ekmek veya bunun bedeli kadar para ödenecekti[1014].

Rodos'ta medrese binalarıyla kira evlerde kalan, bir kısmı kira ödeyemediği için çoluk çocuk sokaklara düşüp, çok zor şartlarda yaşayan Giritliler de devlete müracaat ederek, kale dışında ikamet etmek istediklerini ve evlerinin bir an önce yapılmasını talep etmekteydiler[1015]. Bunların toplam sayısı 168 hanede 648 kişiydi ve yapılacak evlerin masrafı olarak 420.000 kuruş gösterilmişti. Giritliler içinde ancak 5-10 ailenin durumu iyi vaziyetteydi. Geriye kalanına devlet yardımıyla ev yapılması isteniyordu[1016].

Ayrılan tahsisata rağmen muhacir evleri yapılamayınca, Ağustos 1902'de Rodos ve İstanköy'daki durumu araştırmak üzere bu sefer Beyrut İskân ve Muhacirin Memuru Celal Bey vazifelendirilmişti[1017]. Memurun adaya ulaşmasından sonra Vali Abidin Paşa, muhacirler için 820.000 kuruş harcama emrinin ulaştığını, ancak bu muhacirlerin kale dışında daha önce arazi açmak için yakılan orman alanlarına yerleştirilmesinden ise yaklaşık 40.000 dönüm orman arazisinin paraya tahvilini teklif etmişti. Paşa, bu alanların yerleşim için çok uygun olmadığını, Beyrut'da yapıldığı gibi oluşturulacak bir komisyon eliyle arazinin değerinin belirlenip, şu an elinde bulunduranlara satılması suretiyle gelirinin muhacirlere harcanmasını istemişti. Ancak bu teklife Defter-i Hakanî ve Orman nezâretlerinden olumlu bir cevap verilmemiştir[1018].

1012 BA, A. MKT. MHM, nr. 505/2.
1013 BA, A. MKT. MHM, nr. 504/5; 517/30.
1014 BA, İ. GRD, nr. 1282.
1015 BA, A. MKT. MHM, nr. 523/2.
1016 BA, A. MKT. MHM, nr. 510/26.
1017 BA, A. MKT. MHM, nr. 5/8/10.
1018 BA, A. MKT. MHM, nr. 519/1.

1904 yılında tekrar devlete baş vuran Giritliler, 6 senedir adada sefaletlerinin sürdüğünü, hâlen daha söz verilen evlerin inşaatına başlanmadığını ifade etmişlerdi. Durum Muhacirin Komisyonu'nca adadan sorulmuş ve vilâyetten gelen cevapta, ada bütçesinden muhacirlere harcanmak için mâliyeden yapılan 820.000 kuruş (420.000 kuruşu Rodos'a, 400.000 kuruşu İstanköl'e) havale emrinin mahallî ihtiyaçlar yüzünden yerine getirilemediği belirtilmişti[1019].

Nihayet, Rodos'tan yapılan onca müracaat sonrası 1906 başlarında ihtiyaç duyulan paranın havale işlemleri mâliyece tekrar gerçekleştirilmiştir[1020]. İlk olarak adada muhacir iskânına elverişli alanlar Orman Maadin ve Ziraat Nezâreti kanalıyla belirlenmişti. Buralara ev inşası için mahallî fiyatlar üzerinden keşif yapılarak ihaleleri gerçekleştirilmiş ve mütahitleri tarafından inşaata başlanmıştır[1021]. Evlerin inşaatınının başlamasından yaklaşık bir yıl sonunda kale dışında biri köy, diğeri mahalle iki yeni yerleşim alanı tamamlanmıştır. Muhacirler için Kumburnu mevkiinde kurulan 103 haneli köye Hamidiye ismi verilmiştir[1022]. Mahalenin ismi ise Süleymaniye konulmuştur (1907)[1023]. Hamidiye'de evlerden ayrı olarak bir karakolhane ve bir de han yapılmıştı[1024]. Rodos ve İstanköy'deki bu muhacirler için yapılan evler 1.124.488 kuruşa mâl olmuştu[1025]. Hamidiye Köyü'nün adı II. Abdülhamid'in tahtan inmesinden değiştirilerek, Osmaniye yapılmıştır. Bu değişikliğin kabulüne dair irâde 5 Haziran 1909 tarihinde çıkmıştır[1026].

Yine Giritliler için adanın güney ucunda tarıma uygun bir köy olan Kataviya'da evler inşa edilmişti[1027]. İstanbul Muhacirin Komisyonu'nun

1019 BA, A. MKT. MHM, nr. 523/2.

1020 BA, A. MKT. MHM, nr. 529/7; 529/28; 530/10.

1021 Şartnâmede yer almamasına rağmen, Cezâyir-i Bahr-î Sefid Vilâyeti tarafından muhacir evleri inşaatında kullanılmak üzere müteahhitler kanalıyla ada dışından temin edilen taş ve kirecin vergiden muaf tutulması talep edilmişti. Gerekçe olarak bu işi fazla kâr ile yapmayan müteahhitlerin bir de vergi ödemeleri durumunda zarar edecekleri bildirilmiştir. Keyfiyet Şurâ-yı Devlet'te görüşülmüş ve daha önce bu evlerde kullanılacak kerestenin etraftaki devlet ormanlarından karşılıksız olarak kesilmesine dair sadaret buyrultusu hatırlatılarak, karşılıksız temin edilen kerestenin yanında kireç ve taşın ücretinin söz konusu edilmesi gereksiz bulunmuş ve verginin alınmasına devam edilmesine dair irâde 30 Kasım 1906 tarihinde çıkmıştır: BA, BEO, nr. 221537.

1022 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 60.

1023 BA, İ. HUS, nr. 28/10.M.1325.

1024 BA, A. MKT. MHM, nr. 530/15.

1025 BA, MV, nr. 114/83.

1026 BA, İ. DH, nr. 20/16.Ca.1327.

1027 Muhacirin Komisyonu'nun konu ile ilgili mazbatası: BA, Y. Mtv, nr. 291/104.

finansmanıyla, Kataviya muhacirlerinin tarımda kullanmaları için Avurpa malı sapan ve diğer aletler satın alınmıştı. Ayrıca bunlara, çift hayvanları ile muhtelif türde zahire dağıtımı da yapılarak, ziraate başlamaları sağlanmıştı[1028].

Bu arada muhacirin komisyonu, adalarda Müslüman nüfusunun artırılmasının istendiğini ifade ederek, vilâyetten nerelere muhacir yerleştirilebileceği hususunda bilgi istemişti[1029].

2-Siyasî Sürgünlerin Nüfusa Etkisi

a- Siyasî Sürgün Sebepleri ve Sürgünlerin Yaşam Şartları

Klasik dönemdeki kadar olmasa da, XIX. yüzyıl boyunca Rodos'a yönelik iskân politikasının bir diğer ayağını siyasî sürgünler (nefy) oluşturmaktaydı[1030]. Adanın fethinden sonra başta çeşitli gerekçelerle devlet ricali olmak üzere imparatorluğun muhtelif bölgelerinde huzursuzluğa yol açtığı tespit edilen aşiret ve bir takım diğer unsurların Rodos ile diğer adalara gönderilmesi, buralardaki Türk nüfusunun sirkülasyonu açısından yarar sağlamıştır[1031]. Rodos ahalisinden olup buradan uzaklaştırılmalarına karar çıkanlar ise diğer adalara, yer varsa öncelikle Kıbrıs'a sürülüyordu[1032].

Coğrafî konumunun etkisiyle Rodos yalnızca Osmanlı fethinden sonra değil, bundan çok önceki devirlerde de tercih edilen bir sürgün mahalli idi. Nitekim, Bizans İmparatorluğu'nun taht mücadelelerinde kaybedenlerin Rodos'a yollandığı bilinmektedir[1033].

Osmanlı dönemi ile birlikte Rodos'a siyasî mülahazalarla sürülenler arasında İran Şehzâdeleri[1034], Eflak Boyarları[1035], Kırım Girayları[1036], Da-

1028 BA, Y. Mtv, nr. 293/8.

1029 BA, A. MKT. MHM, nr. 530/47.

1030 XVI. yüzyıl Rodos sürgünleri için bk. Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos Adası* ..., s. 66-80.

1031 Ayoğuz, "XIX. Yüzyılın Sonlarına ..., s. 225.

1032 BA, HAT, nr. 9244; *AD*, nr. 859, s. 194, 227; M. Süreyya, *Sicill*, II, s. 111.

1033 Ostrogorsky, *Bizans Devleti* ..., s. 102-106.

1034 İran Şehzâdeleri'nden olup Rodos'ta ikamet ettirilen Mirza Safî'ye ada gelirinden 10 kuruş yevmiye veriliyordu. Ancak, bu para yetmediğinden şehzâdenin bir hayli borcunun birikmesi üzerine, kendisinden önce adada ikamet ederken ölen amcası Şah Safî ve hâlen Limni'de olan bir İran asılzâdesine zam yapıldığı dikkate alınarak, tahsisatının artırılması Rodos Mutasarrıfı Süleymen Paşa ve Rodos kadısı tarafından istenmişti. Talep yerinde görülerek başmuhasebeye verilen talimatla günlüğüne 6 kuruş zam ile toplam maaşın 500 kuruşa çıkarılması Kasım 1773 tarihi itibariyle yürürlük kazanmıştır (BA, C. HR, nr. 8541). Rodos'taki İran Şehzâdeleri gerek görüldüğünde Gelibolu'ya nakledilmekteydi. Aynı şekilde maaşlarını da yeni ikametgahlarında almaya devam ediyorlardı. Mesela, Mirza Safî ile kız kar-

ğıstan Hanları[1037] Anadolu ve Arabistan'dan konar göçer aşiretler[1038], önemli ölçüde Yemen tarafının Müslüman unsurlar, gözden düşüp merkezden uzaklaştırılmak istenen büyük kısmı sadrazam ve kaptanpaşa gibi üst düzey devlet ricali ve yazarlar, görevini kötüye kullanan memurlar ve şeyhlerin[1039] ağırlığı oluşturduğu görülmektedir[1040].

İrâde gereği sürgünlerine ferman çıkanlar adaya ulaştıklarında yetkililere teslim edilmekteydi. Adalıların *misafir* olarak tanımladıkları[1041] sürgündeki şahıs hakkında yöneticilere hitaben kaleme alınmış olan hüküm sesli olarak okunmaktaydı. Sonra içkalede her an gözetim altında olacakları kale komutanına teslim ediliyorlardı. O yüzden sürgündekilerin ikametgahları kaleye yakın yerlerden seçiliyordu[1042]. Adadaki sürgün sayısı arttığında kale içindeki hanlardan biri kiralanarak, mahkumların burada kalmaları sağlanıyordu[1043].

Rodos'a gönderilen sürgünlerin maişetleri, verilen emre göre ada vergi gelirinden karşılanmaktaydı. Sürgünlerin bazılarının devletten aldıkları maaşları adaya havale edilebilmekteydi. Bu ödemelerin daha sonra mâliye kayıtlarında mahsubu yapılmaktaydı. Mesela, Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki başarısızlığından dolayı 1811 yılında Rodos'ta sürülmüş olan eski sadrazamlardan Yusuf Ziya Paşa'nın[1044] devletten maaş almaması üzerine, maişeti için Rodos'tan veya etraftaki bir mahalden 1.500 kuruş tahsisi em-

deşi Huri Hanım'ın Rodos gelirinden aldıkları ücretleri Muhasebe Kalemi'nde yapılan işlem ile Gelibolu'ya aktarılmıştı: C. HR, nr. 8668. Ayrıca bk. *Mufassal*, V, s. 2524, 2531. Rodosa sürülen İranlılar için bk. Rodoslu, *Rodos ve İstanköy* ..., s. 35-36.

1035 Aileleri ile birlikte olmak üzere Rodos'a gönderilen Boyarlar için malumât: BA, HAT, nr. 8947.

1036 Rodos'a sürülen Kırımlılar için bk. Rodoslu, *Aynı eser*, s. 52-64; Çelikkol, *Rodos'taki*..., s. 36-40. Rodos'ta ikamete memur Mehmed Giray Sultan'ın buraya nakli Rikâb-ı Hümayun Şavuşbaşısı'na emredilmiştir. Ancak Mehmed Giray hükûmete müracaat ederek, Rodos yerine Bursa'ya naklini istemiştir. Giray'ın müracaatı Ocak 1801 tarihi itibariyle uygun bulunmuştur (BA, C. HR, 2556). Rodos'ta vefat eden Şahin Giray'ın iki gemisi 1787 yılında devlete geçmiştir (C. BH, nr. 1132). Rodos'a sürülen Kırım Girayları hakkında daha fazla malumât için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 19884, III/2, s. 10-41, 421-429, 346, 477; Köse, *1774 Küçük Kaynarca* ..., s. 356-357.

1037 Osmanlı-İran gerginliği sonrası 1724 yılında Şirvan Hanı ve ailesinin önce Gence'ye sonra da Rodos'a sürülmesi için bk. *Mufassal*, V, s. 2249.

1038 BA, A. MKT. MVL, nr. 112/80.

1039 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 321.

1040 BA, HAT, nr. 19992.

1041 *Bahr-i Sefid*, 14 Cemâziyelevvel 1327/1066.

1042 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 578-579.

1043 BA, İ. ŞD , nr. 5857.

1044 *Mufassal*, V, s. 2846.

redilmiştir (1813)[1045]. Aynı şekilde, 1868 yılında adada sürgünde olan 6 kişiye fakirlikleri sebebiyle her birine günlük 2 kuruş verilmesi Meclis-i Vâlâ'da uygun bulunmuştu[1046]. Yine Beyrutlu Ali Nureddin Efendi ile Şeyh Said Ahmed ve Derviş İbrahim efendilerin adada fakirlik çekmeleri üzerine yevmiye olarak 6 para tahsisat verilmesi kabul edilmiştir[1047]. 1860 Cidde hadiselerinden dolayı adaya sürülen eski nâip Abdülkadir Efendi ile Zabtiye Yüzbaşısı Mustafa Ağa'ya yevmiye birer çift ekmek ve 1 kuruş tahsis edilmişti[1048].

Normal zamanlarda içkale dışına çıkmaları yasak olan sürgünlerin sağlık gerekçesiyle[1049] veya bayramlarda ayrılmalarına izin verilmekteydi. Bunların adadaki kütüphâneden yararlanmalarına da müsaade ediliyordu[1050].

Sürgünlerin yakınlarını adaya getirmeleri mümkündü. Sürgün aileleri adada olmasalar dahi ihtiyaçlarını belgelemek şartıyla tahsisat alıyorlardı. Mesela, 1868 yılı sürgünleri içinde bulunan Rauf Bey'in annesi Fidnet Hanım ile oğlu Tahir Efendi'ye, kızları Hayriye, Nehyiban ve Şayeste hanımların her birine 6, câriyesine ise ada gelirinden 4 kuruş ödenmiştir[1051].

1872 yılı itibariyle normal sürgün ve aile fertlerine günlük 4-5 kuruş arası ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Rodos'ta bulunan Cemal Efendi'ye 5 kuruş, 5 kişiden oluşan ailesinin tamamına 24 ve manevi evladına ise 4 kuruş ki toplam 33 kuruş tahsis edilmiştir[1052]. Aynı sene içinde adada bulunan Ahmed Muhtar Bey'in İstanbul'a gelen eşi Fatıma Hatun'a, işsizliğinden dolayı Ahmed Muhtar'ın adamlarından olup kısa süre önce adada ölen Kara Mehmed'in eşine ayrılan 40 kuruş maaşın tahsisi uygun bulunmuştur. Yine, adada sürgünde olan Çerkez muhacirlerinden

1045 BA, HAT, nr. 31160. Yusuf Paşa daha sonra Rumeli'de Kavala'ya nakledilmiştir: HAT, nr. 3445.

1046 BA, *AD*, nr. 861, s. 51.

1047 BA, *AD*, nr. 859, s. 37.

1048 BA, A. MKT. UM, nr. 388/57; İ. HR, nr. 9399.

1049 Cebel-i Lübnan hadiseleri nedeniyle adada bulunan ve bütün rütbeleri alınan eski Sayda Valisi Hurşid Paşa'nın vücuduna gelen bir rahatsızlık dolayısıyla, doktor raporuna istinaden kale dışına çıkması uygun bulunmuştu: BA, A. MKT. UM, nr. 483/94; 562/87.

1050 *Namık Kemalin Hususi Mektupları-I (İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları)*, (Yay: Fevziye Abdullah Tansel), Ankara 1967, II s. 251. 1874'te Kütüphâne Müdürü Abdullah Bey bu hususta sürgünlere yardımcı olmaktaydı (bk. E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 686).

1051 BA, *AD*, nr. 860, s. 80.

1052 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 320.

Hurşid Bey ile yakını Mehmed'in eşlerine vilâyetin gelen teklifle 4 kuruş yevmiye tahsisi istenmiştir. Mâliye kayıtlarında yapılan araştırma sonucu, Hurşid Bey'in hanımı Esma Hatun ile oğlu Sabid'e ve Mehmed'in eşi Satı'ya Ağustos 1870'den itibaren, her birine günlük 2 kuruş verildiği ortaya çıkmıştır[1053]. Trabzon Vilâyeti Giresun Sancağı Keşap Nahiyeli olup mehdilik iddiasıyla 1889 yılında adada ikamete memur edilen Tavibacakoğlu Mehmed ile 18 yakınının ihtiyaçları için senelik gereken 20.805 kuruşun Cezâyir-i Bahri- Sefîd Vilâyeti bütçesinden karşılanması istenmişti[1054]. 1890'da gerçekleşen aftan sonra adada kalan toplam 19 sürgüne günlük 5'er kuruş verilmeye devam ediliyordu[1055].

Rodos'a ömür boyu sürgüne gönderilenler, yevmiye hususunda daha farklı bir uygulamaya tâbi idiler. Bu şahıslar arasında tahsisatı yeterli görmeyerek, daha çok kazanmak maksadıyla Anadolu ile ticaret yapmak isteyeni olur ise iyi halleri dikkate alınarak izin verilebilmekteydi[1056]. Diğer taraftan, sürgünde iken ölenlerin, akrabası olamaması durumunda mallarına devlet adına el konulmaktaydı[1057]. Akrabası var ise bunların istemeleri halinde memleketlerine dönmeleri karara bağlanmaktaydı. Mesela, Rodos'ta sürgünde iken vefat eden Tuzlalı Mahmud Efendi'nin kızı ve oğulları Osman ve Ahmed beyler ile toplam 9 kişilik akrabaları devlete müracaat ederek, memleketlerine dönmek istediklerini bildirmişlerdir. Bunların dönmelerinde bir mahzur olup olmadığı mahallinden araştırılmıştır. Bu arada kendisi de 1849 yılında Rodos'a sürülmüş olan Bosna Valisi Mehmed Paşa ve defterdarın iltimasıyla keyfiyet Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştü. İsteğin kabulüne dair 23 Ağustos 1857 tarihli irâde çıkmıştır [1058]. Sürgünlere yevmiye tahsisatı yüzyılın sonlarında kaldırılmıştır. Bunun yerine kaldıkları mekanın kirası devletçe karşılanmaktaydı[1059].

1053 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 321. Hurşid Bey'den bir yıl sonra adaya sürülecek olan Ebuzziya Tevfik Bey ile Ahmed Midhat Efendi münasebet kurmuşlardı. Ahmed Midhat Efendi bir müddet Hurşit Bey'in evinde kalmıştır (bk. E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 617).

1054 BA, MV, nr. 38/74; 39/51; Y.A. Res, nr. 5/18. Tavibacakoğlu'nun üç yakını ise Midilli'ye sürülmüştü: MV, nr. 39/51.

1055 BA, MV, nr. 51/50.

1056 BA, A. MKT. MVL, nr. 67/72.

1057 BA, C. ML, nr. 3640. Rodos'ta bulunan eski Harameyn Müfettişi Vekili Salim Efendi yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat edince, başta Yahudi Sarraf Hayım olamak üzere diğer kimselere olan borçları karşılığı mallarına el konulmuştu: HAT, nr. 25372.

1058 BA, İ. MVL, nr. 16523; A. MKT. MVL, nr. 86/63; 90/72; A. MKT. UM, nr. 243/95; Ahmed Lütfî (Efendi), *Tarih*, IX, s. 27. Daha önce Mahmud Efendi'nin para kazanmak maksadıyla Anadolu'da ticaret yapmasına izin verilmişti: A. MKT. MVL, nr. 67/72. Mahmud Paşa'nın kabri için bk. Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 146.

1059 BA, İ. ŞD , nr. 5857.

Görevini kötüye kullanan memurları için Rodos adeta bir uğrak yeri haline gelmişti. Mesela, İstanbul Defterdarı birkaç gün rahatsızlanınca yerine bakan Malikâne Halifesi Rıza Efendi ile Zimmet Halifesi Nuri Efendi'nin, devlet malına zarar vermiş oldukları ortaya çıkmıştı. Durumu öğrenen Sultan Mahmud, sadrazama hitaben *sâdık adam bulmak bu âlemde pek müşkîl olmuş* diyerek, bu şahısların Rodos ve Midilli'ye sürülmelerini emretmiştir[1060].

Bir diğer sürgün uygulaması da memuriyete atama yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Vefat eden eski Trablusgarb Kumandanı Tahir Paşa'nın torunu Bahri Bey ile birlikte 13 kişinin, yola geldikleri anlaşılana kadar geçinecekleri miktar maaş ile Rodos'ta bir hizmete tayinleri istenmiştir. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Abidin Paşa, bu şahıslardan ikisinin Rodos mektubî kaleminde, diğer ikisinin muhasebe ve kalanların İdare meclisi, evrak, umur-ı ecnebiyye kalemi, defter-i hakanî, nüfus ve orman kalemlerinde çalışarak, geceleri de kirası hükûmet tarafından ödenecek kale içindeki bir evde kalmalarını teklif etmiştir (Aralık 1901)[1061].

Adadaki sürgünlerin muhafazası hususunda çekilen zorluklar sıklıkla merkeze yansıtılıyordu. 1901'de vilâyetten yapılan bir müracaatta, 2.000 hanenin bulunduğu Rodos kalesinde, suçluların muhafazasında sıkıntı yaşandığı, halbuki daha az hanesi bulunan ve şartları daha müsait olan Midilli ve İstanköy'un tercih edilmesi gerektiği bildirilmişti. Vali ayrıca, merkezden izin almaksızın Rodos'tan bazı sürügünlerin bahsi geçen adalara nakilleri hususunda yetki talep etmekteydi. Durum merkezde değerlendirilerek, genel bir araştırma yapılacağı bildirilmişti[1062].

Sürgünlerin affedilmesi veya başka bir mahalle nakli padişahın takdirindeydi. Böyle bir müracaatta iyi halleri ve ıslah olup olmadıkları veya yaşları dikkate alınarak hüküm verilmekteydi. Mesela, 1867 yılında Beyrut taraflarında etrafına bir takım kimseleri toplayıp, huzursuzluk çıkarmak suçuyla Rodos'a sürülen Şeyh Ali Nureddin Efendi, adanın havasıyla uyuşmadığını ve başka bir mahale naklini istemiştir. Bu şahsın daha sonra Rumeli tarafına geçirilmesi uygun bulunmuştur[1063]. Eski Rakka Valisi Kalender Paşa'nın Rodos'un havasıyla uyuşamaması üzerine sürgününün Bursa'ya tahvili isteği, İzmir olarak kabul görmüştür. Ayrıca kendisine İzmir Gümrüğü'nden Ağustos 1822 tarihi itibariyle 1.500 kuruş maaş bağlanma-

1060 BA, HAT, nr. 24525; 24840.
1061 BA, Y. Mtv, nr. 224/72.
1062 BA, DH. TMIK. S, nr. 34/39.
1063 BA, *AD*, nr. 860, s. 50.

sı kararlaştırılmıştır[1064]. Sahte belge hazırlamak suçundan 1 yıl süreyle adaya yollanan Talat Efendi'nin çoluğu çocuğu sefalet içinde kalınca, cezasını memleketinde çekmesine izin verilmiştir (1853)[1065].

Padişah değişikliklerinde, tahta çıkan umumî bir af ilan eder ise bundan en fazla sürgünler istifade ederdi[1066]. Aynı şekilde dinî günler münasebetiyle af gerçekleşebilmekteydi. Sultan II. Mahmud, Bahr-i Sefîd Boğazı'nda tabya inşasında uygunsuzluğu tespit edilip Rodos'a sürülen Şilahşoran-ı Hassa'dan Elhac Edhem Ağa'yı mübarek günler hürmetine affetmişti[1067]. Bir de sözü geçen devlet ricalinin aracı olması afta etkili olabil-

1064 BA, C. ML, nr. 4781.

1065 BA, İ. MVL, nr. 11464.

1066 Af müracaatlarının çoğunun kabul edildiği görülmektedir. Mesela, Hacegân-ı Divan-ı Hümâyun'dan eski Hassa Kasapbaşısı Mehmed Emin Efendi'nin İstanbul'da zaruret içine düşen ailesinin 1814 yılındaki müracaatı üzerine affı uygun bulunmuştu (BA, HAT, nr. 16647). Aynı şekilde hilâf-ı riza hareketlerinden dolayı bir hayli zamandır Rodos'ta sürgünde olan eski Midilli Nazırı Ahmed Ağa'nın affı için Tophâne-i Âmire Nazırı tarafından yapılan iltimas da kabul görmüştü (HAT, nr. 17731). Alaiye Sancağı'nda âyanlık iddiasıyla ahaliye zulum yapıp Midilli ve Rodos'a sürülenler affedilmişlerdi (Cevdet-Adliye (C. ADL), nr. 2269). Sultan Abdülmecid'in Rodos'u ziyaretinde eski Maraş Müşiri Selim Paşa ile burada bulunan İbrahim Paşa'yı kabul etmiş ve bunların afları uygun bulunmuştu (İ. HUS, nr. 2489). 1851 yılında Trablusşam ahalisinden olup reddiyye hareketi içinde olmak suçuyla Rodos'a sürülen Abbas Cabir, Hızır ve Davud adlı şahıslar geçim sıkıntısı çekmeleri ve ıslah oldukları kanaatiyle, adaya gelişlerinden bir yıl sonra, kendi hallerinde olmak ve hiçbir şeye karışmamak şartıyla irâde ile affedilmişlerdi (İ. MVL, nr. 7620). 1854 yılında da cülûs münasebetiyle adada bulunan medrese talebelerinden Bosnalı Mehmed ve Karslı Ahmed'in kefaletle salınması, Selanikli Yahudi Avram'ın ise durumunun araştırılması uygun bulunmuştu (A. MKT. UM, nr. 538/96). Şam hadiseleri dolayısıyla Rodos'ta bulunanlar ile suç işleyerek adaya sürülen Cidde Kadısı Abdülkadir Efendi ve yakını Mustafa Ağa (A. MKT. UM, nr. 388/57) 1869 yılında affedilmiştir (ŞD, nr. 550; A. MKT. UM, nr. 538/55). İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrasında da af çıkarılmış ve adadaki durumu affa uyan bazı sürgünlerin bırakılması emredilmiştir (DH. MUİ, nr. 77-1/48). Bazı durumlarda padişahın affı uygun bulmadığı da olmaktaydı. Mesela, istenmeyen tavırlarda bulunup Rodos'a sürülen Silahşorân-ı Hassa'dan Boşnak Mehmed Bey'in yaptıklarından pişman olması ve uzun süredir sürgünde yaşaması gerekçesiyle yapılan müracaat Sultan Mahmud tarafından onaylanmamıştı. Padişah gerekçede, bu şahsın dilini tutmayıp dedikodu yaptığı için daha önce Limni'ye sürüldüğünü, daha sonra affedilmesine rağmen aynı kabahati işlediğini ifade ederek, Rodos ahalisini de taciz ettiği haberi alınan mahkumun affının uygun olmayacağını ifade etmiştir (HAT, nr. 16802). Aynı şekilde 1852 yılında adada sürgünde olan Vanlı Halid Mahmud'un yakınlarından Abdullah Bey ve üç kardeşinin af isteği Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiş ve yeterince ıslah olmadıkları gerekçesiyle reddine irâde çıkmıştır (A. MKT. MVL, nr. 55/82). Sultan II. Abülhamid, Alman vatandaşı Ernest Hond'ın şikayeti üzerine idarî suçlu kabilinden Rodos'a gönderilen üç polis memurunu affetmemiştir (1882): İ. HUS, nr. 17/ 6.Ra.1310; 122/ 24.Ra.1310.

1067 BA, HAT, nr. 24750, 24840.

mekteydi. Böyle durumlarda Rodos yöneticilerinden mütlaası sorulmaktaydı[1068].

Affa uğrayanlar adadan ayrılmadan önce muhakkak bir daha suç işlemeyeceğine dair kefalete rabdedilmekteydiler. Salıverme işlemi bundan sonra yapılmaktaydı[1069]. Mesela, Rumeli Demiryolu Şirketi'nin Sirkeci'deki istasyonunda görevli Ermeni Bogos Karayan'ın sarhoş iken sarfettiği sözlerden dolayı Rodos'a sürülmesi üzerine, Ermeni Patriği devreye girerek affını talep etmişti. Genç eşi ve biri hasta 6 çocuğu perişan durumda olan Bogos'un, bir daha böyle sözler sarfetmeyeceğine dair patrik tarafından yemin ettirilmesi şartıyla, affına irâde çıkmıştır (1889)[1070].

Sürgün affında Rodos halkının şahadetinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, bayram münasebetiyle yapılan aftan yararlanamayan ve sahte mehdi fırkasına mensubiyetten adaya gönderilerek Hurmalı Medresesi'nde ibadetiyle dikkati çeken Giresun Keşaplı Tavibacakoğlu Mehmed'in affında Rodos meclisi ve halkının davranışlarına dair yazıları etkili olmuştu (1891)[1071]. Rodos halkı ve meclis üyeleri 31 Mart Vak'ası sonrası 1909 yılında adaya yollanan sürgün ve mahkumlar arasındaki 5 sürgünü, hal ve hareketlerinden her türlü kötülüğü yapacakları izlenimini edindikleri gerekçesiyle istememişler ve şartları daha uygun olan Midilli'ye nakillerini talep etmişlerdi[1072].

Cezası biten veya bir şekilde kaldırılanların durumlarına göre İstanbul'a veya esas memleketlerine bir daha geri dönmemeleri istenebilmekteydi. Mesela, Rodos'ta sürgünde iken 1891 yılında affedilen ve İstanbul dışında tahrirât müdürlüklerine tayinleri emredilen Cemal, Said ve Nedim beylerin hâlen İstanbul'da şurada burada dolaştıklarını haber alan II. Abdülhamid, bunların derhal birer memuriyetle uzaklaştırılmaları hususunda yetkilileri uyarmıştır[1073].

Sürgün cezası bitenlerin yol masrafları devletçe karşılanmaktaydı. Gidecekleri yere kadar yanlarına zabtiye kuvvetleri veriliyordu. Bu erlerin harcamaları vilâyetin bütçesinden ödeniyordu. Böyle durumlardan biri 1872 yılında yaşanmıştır. Rodos'taki süreleri dolan kişilerin vapur ve harcırah masrafları toplamı olan 7.669 kuruş 5 paranın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti bütçesinin birinci dâhiliye kısmının ikinci bâbının 14. faslında yer

1068 BA, HAT, nr. 1773; C. DH, nr. 17264.
1069 BA, A. MKT. UM, nr. 538/96.
1070 BA, İ. DH, nr. 89456.
1071 BA, Y. A. Res, nr. 5/18.
1072 BA, ZB, nr. 333/48.
1073 BA, HAT, nr. 24750; İ. DH, nr. 9711.

alan ve 4. maddesinde ifadesini bulan suçlular ile diğer şahısların yanlarına verilen zabtiyelerin yevmiye ve harcırah masrafına karşılık bulunan 20.700 kuruştan ödenmesi uygun bulunmuştur. Ancak bahsi geçen kalemin tamamen harcanmış olması dolayısıyla, başka bir yolunun bulunması keyfiyeti doğmuştur[1074]. Durumlarına göre memleketlerine dönen sürgünlerin bazılarının eski memuriyetlerine devamlarına izin verildiği anlaşılmaktadır. Mesela, Selanik hadiseleri dolayısıyla 10 yıl boyunca sürgüne gönderilen Bahriye Kaymakamları'ndan İclaliye Zırhlısı Süvarisi Rıza Bey'in cezasının bitiminde işine başlaması 9 Aralık 1882 tarihli irâde ile yürürlük kazanmıştır[1075].

Rodos'taki sürgün hayatının nasıl geçtiği hakkında en detaylı bilgilere Yeni Osmanlılar Hareketi mensubu olmak suçuyla 1873 yılında adaya gönderilen İbret Gazetesi yazarları Ahmed Midhat Efendi ile[1076] Ebuzziya Tevfik Bey'in hatıratlarından öğrenmek mümkün olmaktadır[1077]. Aynı gemi ile yola çıkan bir diğer ünlü sürgün Namık Kemal ise Kıbrıs'a gönderilmişti. Tevfik Bey, kaleme aldığı eserinde, hem sürgün günleri ve hem de adanın genel durumu hakkında kıymetli ayrıntılara yer vermiştir. Her iki müellif adaya ulaşıp, teslim muameleleri tamamlandıktan sonra siyasî mahkum statüsünde oldukları için kalede kışla etrafında Eğrikapı yönünde bulunan, Kerpe Adası Mal Müdürü'nün kiralık evini aylık 6 Mecidiye'ye tutmuşlardı. Ancak bu evde oturmalarına izin verilmemiştir. Kadın kılığına girerek Sömbeki yoluyla Yunanistan'a firar edebilecekleri öne sürülerek, merkezden gelen bir emirle adî suçlular gibi hapishâneye konulmuşlardır[1078]. Tevfik Bey Rodos'ta bulunduğu müddet içinde *Habibe* isimli eserini kaleme alırken[1079], sürgün sonrası adada Tahrirat Başkâtipliği memuriyetine getirilen[1080] Ahmed Midhat Efendi kendisine ün kazandıran *Hüseyin Fellah*, *Açık Baş*, *Ahz-ı Sâr* ve *Letâif-i Rivâyât*'ını vücuda getirmiştir. Özellikle Midhat Bey, önce *İbrahim Paşa Medresesi* müştemilatında bir ilkokul sonra da yıldırım düşmesi neticesi ortaya çıkan bir patlamada yıkı-

1074 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 319.

1075 BA, İ. DH, nr. 69507. İzmir Gümrüğü'nde hizmetli iken Rodos'a sürülen ve sonra cezası biten bir şahsın talebi Nisan 1857'de uygun bulunmuştur: BA, A. MKT. UM, nr. 543/76.

1076 BA, A. MKT. MVL, nr. 452/47.

1077 Aynı hareketin mensubu olmak suçundan 1867'den itibaren Rodos ve Kıbrıs'a, aralarında öğrencilerin de olduğu, bir çok kişinin sürgüne gönderildiği bilinmektedir (bk. Ahmed Lütfî (Efendi), *Tarih*, XI, s. 134-135; *Namık Kemalin Hususi Mektupları (Midilli Mektupları-I)*, (Yay: F. Abdullah Tansel), II, s. XIII-XIV, 62, 67, 350).

1078 BA, A. MKT. MVL, nr. 452/39; 452/47.

1079 *Namık Kemalin Hususi* ...,. II, s. 283.

1080 BA, İ. DH, nr. 50837.

lan *Süleymaniye Camii İmareti* alanında, aynı adı taşıyan bir lisenin faaliyete geçmesinde büyük gayret sarfetmişti. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip yerine V. Murad'ın geçmesinden sonra Rodos ile birlikte Kıbrıs ve Akka'daki mahkumlar affedilerek İstanbul'a dönmelerine izin verildiği için Tevfik Bey ile Midhat Efendi'nin Rodos'taki günleri sona ermiştir[1081].

Tevfik Bey eserinde, 1848 Macar İhtilali sonrası Osmanlı Devleti'ne sığınarak Müslümanlığı seçip Raif isimi alan bir sürgünle karşılaştığını belirtmektedir. İstanbul'da Çemberlitaş'da fotoğrafçı dükkanı bulunan bu şahısla yıllar sonra adada karşılaştığını, aynı zamanda saatçilikten de anlayan Raif'e memuriyet olarak bir tuzlanın idaresi verildiğini, yönetimde başarısız olunca Rüsumat Nazırı Kâni Paşa'nın girişimiyle 3 yıl müddetle Rodos'a sürüldüğünü yazmaktadır. Daha sonra ailesini de buraya getiren Macar Raif Efendi, Tevfik Bey adaya sürüldüğü esnada burada saatçilik mesleğini icra etmekteydi. Bu şahıs adadaki Ahmed Fethi Paşa Saat Kulesi'nin yanında bulunan muvakkithânenin de hizmetini görmekteydi. Tevfik Bey'e göre, bu şahıs sayesinde Rodos halkı doğru dürüst saat kullanmayı öğrenmişti. Raif Efendi cezası dolmasına rağmen Rodos halkıyla kaynaştığı için buradan ayrılmamıştı[1082].

II. Abdülhamid saltanatında sürgün mahalli olarak Rodos gözde mekan olmuştur. Bilhassa 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın üst düzey komutanları adada ikamete memur edilmişlerdir. Bu şahıslar arasında yer alan Serasker Kaşıkçızâde Mehmed Redif Paşa'nın adada büyük bir konakta ikameti sağlanmıştı. Mehmed Paşa, 1907 yılında burada vefat etmiştir. Paşa bir süre ikamet ettiği İpsitoz Köyü'nde bir çeşme ve Rum okulu inşa ettirmiştir[1083]. Aynı akibete Rumeli Cephesi Umum Kumandanı Abdülkerim Nadir Paşa da uğramıştı. Paşa, Divan-ı Harb'te yargılanarak önce Midilli'ye ardında da Rodos'a nefyedilmişti[1084]. 1886'da vefat eden Nadir Paşa Rodos'ta Murad Reis Kabristanlığı'na gömülmüştür[1085]. Aynı suçtan adada olan Sadrazam Eşref Paşa, Mirliva Ahmed ve Safvet paşaların ise Divan-ı Harb'te davaları sürdüğünden sorgulanmak üzere İstanbul'a götürülüp getirilmekteydiler (1880). 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında Rodos'taki sürgünler sıkı takibe alınmıştır. Kale içinde serbestçe dolaşıp kiraladık-

1081 Ebuzziya Tevfik Bey'in sürgün günleri ve izlenimleri için bk. *Yeni Osmanlılar* ..., s. 569-785. Ahmed Midhat Efendi'nin sürgünü anlatan *Menfa* isimli hatıratı için bk. Nilgün Aydın, *Menfa Ahmet Mithat Efendi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1975, s. 1 vd.

1082 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 610-613.

1083 Paşanın türbesi için bk. Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 42-43.

1084 Abdülkadir Özcan, "Abdülkerim Nâdir Paşa", *DİA*, İstanbul 1988, I, s. 253-254.

1085 Rodoslu, *Rodos ve İstanköy* ..., s. 28-30.

ları evlerde toplantı yapmaları ve İstanbul'dan gelen basını takip edebilmeleri rahatsızlık uyandırmıştır. Bu hususta Rodos Jandarma Taburu Komutanlığı uyarılmıştır[1086]. Ermeni hadiselerine karışan bazı Ermeniler adadaya yollandığı gibi[1087], 31 Mart hadisesi sorası ada tercih edilen bir mahal haline gelmişti[1088].

Alınan bütün tedbirlere ve coğrafi engellere rağmen zaman zaman adadan firar olayları yaşanmaktaydı. Meselâ, 1818 yılında toplu bir firar gerçekleşmişti. Kale kapısında nöbetle görevli çavuşlardan Mustafa'yı kandırarak anlaşan Kisod (Gisod) eski âyanı Sincanlıoğlu Seyyid Süleyman, Edirne ahalisinden Karaca İbrahim ve İstanbul'da Aksaray Mahallesi'nde Murad Paşa Medresesi sakinlerinden Kastamonulu Hâfız Ahmed, 1 Eylül günü kale kapısından dışarı çıkmayı başarmışlardı. Dışarıda bekleyen ve 500 kuruşu peşin, kalan 2.000 kuruşu ise memleketlerine ulaştıklarında ödenmek üzere anlaştıkları gemi sahibi Seddülbahir sakinlerinden Mehmed oğlu Emin ile biri Seddülbahir Dizdarı Alim'in evlatlığı Ahmed olmak üzere tamamı Çanakkale civarından 5 tayfa yardımıyla Anadolu sahilindeki Bodrum civarında Gökabad Körfezi'nde yer alan Adaboğazı mevkiinden karaya çıkmışlardı. Firar, kapıçavuşunun 2 gün sonra bildirmesiyle öğrenilmiştir. Bu dönemde Rodos Mutasarrıfı olan Yusuf Bey'e gönderilen emirde, kapıçavuşu da dahil yakalanan diğerlerinin küreğe konulmak ve bindikleri kayığın da Tersane-i Âmire'ye verilmek üzere derhal İstanbul'a gönderilmeleri emredilmiştir. Mutasarrıf, emrindeki 3 arama kayığını neferleriyle sevketmiş, ancak sadece kaçtıkları kayık ele geçirilmişti[1089]. Aynı şekilde adada sürgünde olan Kürtler'den Mehmed ve Mirsa adlı kimseler 1852 yılında kaçmayı başarmışlardı[1090]. İstanbul Divan-ı Harbi'nce 10 yıl süreyle Rodos'a sürülen Bölük Emini Muşlu Hüseyin oğlu Veli Efendi ise 1911 yılında bir yolunu bulup önce adadaki Fransız Konsolosluğu'na sığınmış ve sonra da tercüman ve kavasın yardımı ile İzmir'den geçip, İskenderiye'ye giderken adaya uğrayan Ankara vapur kumpanyasına ait bir gemiyle kaçmıştı[1091].

Bilhassa merkezî otoritenin denetiminin az olduğu, aşiret idaresinin hâkim bulunduğu Arap bölgelerinde çıkan gerginliklerde Rodos ilk tercih edilen sürgün mahalli idi. Kudüs, Gazze ve Cebel-i Halil bölgesinde Arap

1086 BA, DH. MUİ, nr. 102-1/17.
1087 BA, ZB, nr. 413/71.
1088 BA, ZB, nr. 414/81; *Bahr-i Sefîd*, 14 Cemâziyelevvel 1327/1066.
1089 BA, *MD*, nr. 234, s. 333/1311.
1090 Kaçak Kürtler'in yakalanması için ilgililere emir yazılmıştır: BA, İ. MVL, nr. 8959; A. MKT. MVL, nr. 57/29.
1091 BA, BEO, nr. 295697; 296149; 303544; 304910.

aşiretleri arasındaki sürtüşmelerde ortamın sakinleşmesi için huzursuzluk çıkaran aşiretin Rodos'a gönderildiği oluyordu. 1859'da konar göçerlere zarar veren Cebel-i Halil Nazırı Şeyh Selami ve kardeşi Abdurrahman aileleriyle adaya yollanmış, muhakemelerine de sürgündeyken devam edilmişti[1092]. Aynı şekilde Haleb'te Eriha Kazası'nda eşkiyalık yapan ve şer'i kuradan kaçan toplam 7 şahıs üç yıl süre ile Rodos'a gönderilmişti[1093].

Cidde ve Şam hadiseleri sonrası 1861 yılında suçu sabit görülen Şeyh Ali, Said ve Ahmed efendiler ile Derviş İbrahim'in aile ve yakınlarıyla beraber adaya sürgünleri onaylanmıştır[1094]. Bu hadisede üçüncü derecede kusuru belirlenen Azimzâde Abdullah Bey 3 yıl süre ile adaya sürülmüştü[1095]. 1891 yılında aslen Hamalı olup Cibâl-i Nasriyye önde gelen reislerinden Dürzi Havvaş Bey Rodos'a gönderilmişti. Daha sonra Havvaş Bey'in yakın adamlarından 39 kişi daha adaya gelmiştir. Osmanlı Hükûmeti bunlara maaş bağlama hususunu araştırarak, Havvaş Bey'in birinci derecede yakınlarının adada kalıp ücret ödenmesine ve gerisinin adadan uzaklaştırılmasına karar vermiştir[1096]. Havvaş Bey adaya gelişinden bir müddet sonra vefat etmiştir. Kendisinin hâlen adada bir türbesi bulunmaktadır[1097]. Adadaki Dürziler'den kalan 15 ferdi 1895 yılında Suriye Valisi Osman Paşa'nın aracılığı ve vilâyette iyi tesir yapacağı mütalaasıyla affedilmişlerdi[1098]. Ancak 1896 yılında Havran Meselesi alevlenince, Suriye Vilâyeti tarafından Dürziler'den 10 hanede 35 şahsın Rodos'a sürgünlerine ferman çıkmıştır. Bunların bir kısmı Hüdavendigar Vilâyeti'ne gönderilmiştir[1099].

b- Rodos'ta 31 Mart Vak'ası Sürgünleri

II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırlasımndan sonra, bu sefer İttihad-Terakki yönetimiyle ters düşen muharrir, şair ve siyasetçiler Rodos'a gönderilmeye başlanmıştı. Hatta, gönderilenlerin sayısı zabtiye kuvvetlerinin muhafazada yetersiz kalacakları kadar artmıştı[1100]. Ayrıca sıkışıklık nedeniyle sürgünlerin bazılarının kalması için kale içindeki vakıf hanlardan 300 kuruş aylık ile odalar kiralanmıştı[1101].

1092 BA, A. MKT. MVL, nr. 112/80.
1093 BA, İ. MVL, nr. 12247.
1094 BA, *BEO.GGD*, nr. 378, s. 32, 56; ŞD, nr. 550.
1095 BA, A. MKT. UM, nr. 452/16.
1096 BA, MV, nr. 65/76.
1097 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 41-42.
1098 BA, İ. DH, nr. 5/6.N.1312.
1099 BA, MV, nr. 87/45; Y.PRK. UM, nr.50/38.
1100 BA, DH. İD, nr. 103/25; BEO, nr. 268748.
1101 Adadaki iki mescidin akarı olan bu han odalarının kirasının ödenmesi için Dâhi-

Sürgünlerin bir kısmı II. Abdülhamid dönemi önde gelen ricali, bir kısmı da 31 Mart hadisesinde irticaî faaliyet suçuyla yakalananlardan oluşmaktaydı[1102]. Hadiseye karışan ve İstanbul'da bulunmaları asayiş bakımından mahzurlu görülen bu kişilerin sürgününe İkinci Divan-ı Harb-i Örfi'de karar verilmiş ve uygulama Hareket Ordusu Kumandanlığı'na havele edilmişti. Sadaret ile Dâhiliye ve Zabtiye nezâretleri sürgünlerin sevklerinde muameleleri yürütmüşlerdi. Sürgününe karar çıkanların mallarına el konulacaktı ve 23 Temmuz 1908 tarihinden sonraki intikal ve ferağ muamelesi geçersiz sayılacaktı. Ayrıca sahip oldukları rütbe, nişan ve madalyalar alınacaktı. Bu şahısların tekaütlük hakkı da kaldırılmıştı. Ancak, tekaüde karşılık olmak üzere, ailelerinin sefalet çekmemeleri, okuyan evlatlarının zor duruma düşmemesi için muayyen bir miktar tahsisat öngörülüyordu[1103] :

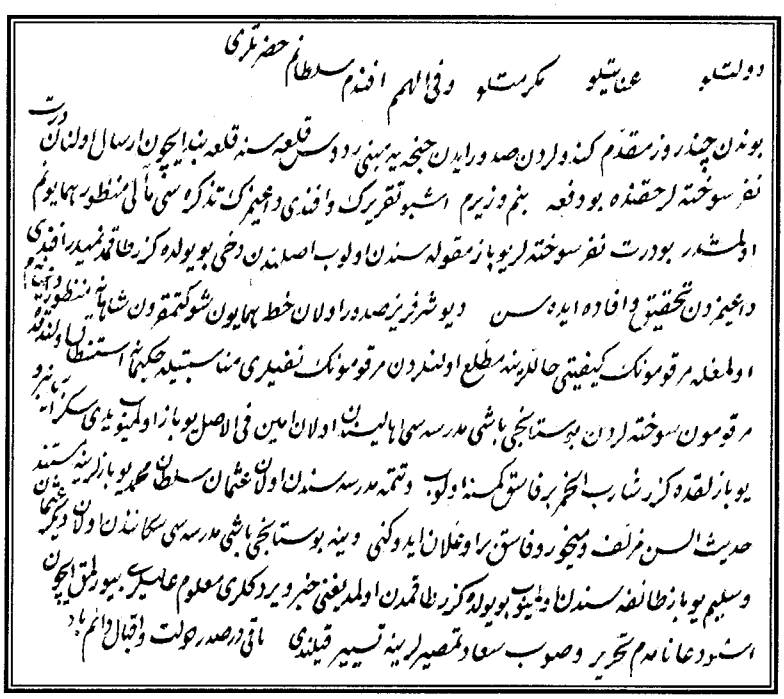

Resim 3: Rodos'a Sürülen Suhteler (BA, HAT, 19992)

liye Nezâreti'ne müracaatta bulunulmuş ise de tahsisat olmadığı gerekçesiyle vilâyet bütçesinden karşılığının bulunması emredilmişti: BA, DH. MUİ, nr. 15-1/7.

1102 BA, DH. MUİ, nr. 102-1/17.

1103 BA, DH. MUİ, nr. 8-1/2.

TABLO-23
31 MART VAK'ASINDA DİVAN-I HARP KARARIYLA
RODOS'A SÜRÜLENLER

SÜRGÜNÜN İSMİ	CEZASI
Topçu Binbaşılığından Atılan Ferid Nuri Efendi	3 sene kal'abend
Jandarma Miralaylığıdan Mütekaid Mustafa Bey	Müebbet sürgün
İkmalci Bölük Emini Veli bin Hacı Hüseyin	10 sene kal'abend
İkmalci Bölük Başçavuşu Mehmed bin Mehmed	Müebbet kürek
Matbaacı Cemil bin Arif	"
Tüfekci ve Korucu Ramazan Ağa	10 sene kürek
Talebeden Hâfız Halil Efendi	Müebbet kal'abend
Telgraf-ı Ecnebi Muhabere Memuru Abdurrahman Fevzi Efendi	5 sene sürgün
19 HAZİRAN 1909 TARİHİNDE ŞARK VAPURU İLE GÖNDERİLENLER	
SÜRGÜNÜN İSMİ	CEZASI
Eski Bahriye Nazırı Celal Paşa (Limni'den Rodos'a nakil)	Kale dahiline
Eski Maarif Nazırı Hâşim Paşa (Limni'den Rodos'a nakil)	"
Sadaret Seryaveri Cemal Paşa (Limni'den Rodos'a nakil)	"
Eski Galata Gümrüğü Nazırı Cemal Bey (Limni'den Rodos'a nakil)	"
Bodrumî Hüseyin Efendi (Limni'den Rodos'a nakil)	"
Mütekaid Sandığı Muhasebecisi Hasan Tahsin Bey	"
Eski Meclis-i Meşayih Reisi Şeyh Ahmed Efendi	"
Eski Polis Müfettişi Mazhar Bey (Limni'den Rodos'a nakil)	"
Eski Telgraf Nazırı Hüseyin Hasib Bey	Sürgün
Nakliye Mirlivası Mustafa Paşa	"
Eski Adliye Müfettişi Yusuf Şetvan Bey	Sevki tehir edilmiş
Bahriye Miralaylığından Atılan Âgah Bey	Müebbet sürgün
Ergirili Hâfız Şâkir Efendi	8 sene sürgün
Mikyâs-ı Şeriat Gazetesi Sahibi Hüseyin Remzi Efendi	Müebbet kürek
Murad Bey	Müebbet sürgün
Talebeden Hasan Sabri Efendi	3 sene sürgün
Gümrük Muayene Memuru Rasim Efendi	5 sene kal'abend.
Kürd Ali Haydar	Müebbet kal'abend
İKİNCİ SÜRGÜN LİSTESİ	
SÜRGÜNÜN İSMİ	CEZASI
Müşir Şâkir Paşa	Sürgün
Süvari Feriki Refik Paşa	"
Eski Adliye Müfettişi Yusuf Şetvan Bey (Cezası ertelenmişti)	"
Cemil Molla	"

Sürgünler içinde en tanınmışlarından birisi *Mizan* gazetesi imtiyaz sahibi *Murad Bey*'di[1104]. Onunla birlikte sevk kafilesinde ailesi ve 46 mu-

1104 31 Mart hadisesi sonrası tutuklanan Mizan Gazetesi sahibi Murad Bey hakkında Divan-ı Harb-i Örfi tarafından Mülkiye Ceza Kanunnâmesi'nin 47. ve 60. maddelerine göre verilen, müebbet Rodos'a sürgün cezasının ifası Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa tarafından Zabtiye Nezâreti'ne, ora-

halif bulunuyordu. Murad Bey, ömür boyu olmak kaydıyla adaya yollanmıştı[1105]. 1909'da adada Süleymaniye Mahallesi'nde denize bakan bir ev kiralayan Murad Bey, burada iken bir taraftan diğer sürgündekiler ile hanesinde toplantılar yapmaktaydı. Bir yandan da yerli ve yabancı bir çok kaynaktan istifade ederek Osmanlı tarihine dair *Tarih-i Ebu'l-feth* isimli eserini yazmıştı. Ayrıca *Tatlı Emeller* ve *Acı Hakikatler* adlı eserleri de hatıra kitapları kabilinden kaleme almıştır[1106]. Murad Bey tarafından kaleme alınarak Edremid'te polisce ele geçirilen ve İzmir Keşişyan Matbası baskılı 127 maddelik *Meşrutiyet-i Osmâniye Fırkası Programı* incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir[1107]. Bu arada Murad Bey'in oğlu Ömer Faruk hükûmete baş vurarak, ömür boyu sürgünle cezalandırılan babalarını sağlık durumunun rutubetten dolayı devamlı kale içinde kalmaya elverişli olmadığını bildirerek, ya kale dışına çıkmasına izin verilmesini veya Midilli'ye sevkini talep etmişlerdi. Hükûmet tarafından öncelikle Murad Bey'in sağlık durumu Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden sorulmuştur. Sağlık raporu müsbet olmasına rağmen oturduğu evin geniş olması ve firar tehlikesinin varlığı gerekçesiyle talep geri çevrilmiştir[1108]. Bu talep daha sonra uygun bulunmuştur[1109].

Mizancı Murad Bey gibi 31 Mart sonrası *El İslam Gazetesi* yazarlarından *Adanalı Hoca Hayret Efendi* de yazılarında isyancı askerleri övmek suçundan Ceza Kanunu'nun 6. maddesine göre 5 yıl Rodos'a sürgüne gönderilmişti[1110].

Bu arada 31 Mart Vak'ası nedeniyle Rodos'ta olan şahısların ailelerinden adaya gitmek isteyip, durumları elvermeyenler devlete müracat etmekteydi. Bu gibilere yardımcı olunmak maksadıyla Zabtiye Nezâreti tarafından tahsisat ayrılmıştı. Talepte bulunan sürgün yakınlarının durumu-

dan da Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne havale edilmişti: BA, ZB, nr. 414/70.

1105 Bu dönemde gelişen olaylar ve yapılan sürgünler hakkında daha fazla malumât için ayrıca bk. Abdurrahman Şeref (Efendi), *Tarih, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, (Yay: B. Kodaman- M. A. Ünal), Ankara 1996, s. 1-157, 209-255.

1106 Murad Bey'in eseri 1911 yılında Matba-i Âmire'de basılmıştır (bk. Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979, s. 220-221, 451, 537, 547, 665, 691).

1107 BA, Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısm-ı Adli Kalemi (DH. EUM. KADL), nr. 5/44; 10/53.

1108 BA, DH. MUİ, nr. 98-2/16. Vilâyetten gelen cevabî yazıda, benzer bir kararla müebbet sürgünle adada bulunan Emir Abdülkadirzâde Abdullah'ın kale dışına çıkmasının Harbiye Nezâreti tarafından kesinlikle yasaklandığı hatırlatılarak, Murad hususunda menfi görüş bildirilmişti: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirat (DH. EUM. THR), nr. 56/1.

1109 Abdullah Uçman, "Mizancı Murad", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 214-216.

1110 BA, ZB, nr. 414/95; Abdurrahman Şeref (Efendi), *Tarih* ..., s. 134, 219.

nun araştırılması ise İstanbul Şehremaneti tarafından yapılacaktı[1111].

Rodos'a yapılan sürgünlerin mahiyetinden anlaşıldığı kadarıyla, gelenler adanın demografik yapısının zenginleşmesinde yarar sağlamıştı. Nitekim bunlardan bir kısmı adaya daimî surette yerleşmeyi tercih etmişti. Ayrıca, bu şahıslardan bir kısmı günümüze kadar ulaşan eserler vücuda getirmiştir.

c- Rodos'ta Yemenli Sürgünler

Yemende ortaya çıkan karışıklıklardan sonra Rodos tercih edilen bir sürgün mahalli olmuştu. Nitekim, 1893 yılında aileleri ile birlikte çoğunluğu ulema 55 Yemenli adaya yollanmıştı. Önce İzmir'e gelen kafile oradan Rodos'a geçerek ada zabtiyesine teslim edilmiştir[1112].

Rodos'ta bulunan Yemenliler'in, II. Abdülhamid'in emri gereği, her ayın sonunda yoklanmaları yapılmaktaydı ve mevcutları Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Alay Komutanlığı'nca merkeze jurnallenmekteydi. Mesela, 1893 Nisan'ında 55 olan Yemenli mevcudunun, 1893 Aralık ayında 54[1113], 1897 Mayıs'ı jurnalinde ise 50 olduğu bildirilmişti[1114]. 1900 yılında Rodos'taki 47 Yemenli'den ayrı olarak 37 kişilik bir kafile daha gelmiş ve toplam sayı 84 olmuştu[1115]. Bu tarihten sonra ada jandarma alay komutanlığından merkeze yollanan jurnallere göre Haziran 1903'te 76 Yemenli sürgün hayatı yaşıyordu[1116].

Yemenliler adaya ulaşınca ikametleri için 247 kuruş aylıkla ev kiralanmıştı. 9 Nisan 1893 itibariyle 3 ayda Yemenliler için kira ile günlük taamiye bedeli olarak bütçeden 17.996 kuruş 36 para harcanmıştı. Temmuz sonrası 9 aylık dönemde ise 55.193 kuruş harcanacağı hesap edilmişti. Paranın ödenmesine dair 17 Ekim 1893 tarihinde irâde çıkmıştır[1117]. Yemenli kafile adaya yaz mevsiminde geldiği için kıyafet ve eşya hususunda pek sorun yaşanmamıştı. Ancak kışın gelmesiyle böyle bir ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Vali Mehmed Akif Paşa durumu merkeze ilettiği yazısında, adada bulunan 54 Yemenli'nin sefalet içinde ve adeta çırılçıplak vaziyette olduklarını, bir kısmı yaşlı, ulema ve şeyh olan bu şahısların böyle bırakılmalarının uygun düşmeyeceğini bildirerek, acil yardım talep etmişti. Valinin is-

1111 BA, ZB, nr. 333/98.
1112 BA, MV, nr. 87/45.
1113 BA, Y. Mtv, nr. 86/29.
1114 BA, Y. Mtv, nr. 156/42.
1115 BA, Y. Mtv, nr. 191/18; 202/104; 221/103; İ. DH, nr. 1/2. S.1318.
1116 BA, Y. Mtv, nr. 245/41.
1117 BA, İ. DH, nr. 2/6.R.1311.

teği üzerine, Yemenlilere elbise, ayakkabı, aba ile birer takım yatak alınması için 15.000 kuruşun havalesi emredilmiştir[1118].

Diğer sürgünlerde olduğu gibi, Yemenlilere içtimaî durumlarına göre tahsisat bağlanmaktaydı. Bunların *şerif* ve *seyyid* olanlarına 7,5 kuruş, diğerlerine ise 5 kuruş günlük yevmiye takdir edilmişti. 1900 yılında adaya ulaşan son kafilenin bir yıllık toplam yevmiye tutarı 3.000 kuruştu. Bu meblağ Dâhiliye Nezâreti bütçesinin ilgili kalemine aktarılmıştır. Yemenliler'e yalnızca ücret değil, adaya ulaştıklarında birer kat elbise, birer yorgan satın alınarak dağıtılmaktaydı[1119]. Kale içinde bunlar adına kiralanan evin parasının Dâhiliye bütçesinden ödenmesine devam ediliyordu[1120]. Sürgündeki Yemenliler'den hastalanıp tedavisi adada gerçekleştirilemeyenlerin İstanbul'a getirilip Gülhâne Hastahânesi'nde ücretsiz olarak tedavi edildiği de olmaktaydı[1121].

1903 yılında Yemen'de tevkif edilen 108 siyasî suçlu için sürgün mahalli aranırken, Vâli Abidin Paşa, adada Yemenliler dahil bir çok sürgünün bulunduğunu bunların mahafazasında zorluk çekildiğini ifade ederek, Rodos'a gönderilmemelerini istemişti[1122]. Bu talebe olumlu cevap verildiği anlaşılmaktadır. Zirâ, Ocak 1904'te Rodos'ta 72 Yemenli mevcuttu[1123].

Osmanlı Hükûmeti'nin Yemen bölgesindeki karışıklıklar hususunda adadaki önde gelen sürgünlerin görüşlerine baş vurduğu dikkati çekmektedir. Nitekim, 1904 yılında Yemenli sürgünlerin önde gelenlerinden *Seyyid Yahya*'nın, eşkiyanın bastırılmasna dair devlete sunduğu 14 maddelik bir raporu hakkındaki görüşlerini almak için Teftiş-i Askerî Komisyonu'nca sorgulanması emredilmişti. Seyyid Yahya raporunda da konu ettiği asker kullanmadan para ile eşkiyayı bastıracağı iddiasını komisyona şifahen de bildirmişti[1124].

Rodos'taki Yemenliler'in bir kısmı 1905 yılının sonunda affedilmiştir. Bunların kalan borçlarıyla[1125] yevmiyeleri ödenerek İdare-i mahsusa

1118 BA, İ. DH, nr. 2/1.Ca.1311.

1119 BA, İ. DH, nr. 1/2. S.1318.

1120 1900 yılının başında adada Yemenliler için kiralanan 2 hanenin aylık tutarı 190 kuruştu: BA, İ. DH, nr. 3/3. R. 1320.

1121 Mesela, Yemen ileri gelenlerinden Şeyh Celal Efendi'nin tedavi için ailesiyle birlikte İstanbul'a gelmesine izin verilmiş ve keyfiyet Dâhiliye Nezâreti kanalıyla Meclis-i Tıbbiyye-i Mülkiye ve Şehremaneti'ne bildirilmiştir: BA, DH. MUİ, nr. 91-1/12.

1122 BA, DH. TMIK. S, nr. 44/28.

1123 BA, Y. Mtv, nr. 255/14.

1124 BA, Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM), nr. 13/43.

1125 BA, İ. HUS, nr. 25/8.R.1323. Adadaki Yemenlilerden bazıları verilen paralarla geçinemeyerek, bir hayli borçlanmışlardı ve durumu devlete şikayet etmekteydiler: BA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ), nr. 39/126.

vapurlarından biriyle memleketlerine nakilleri işi için Bahriye Nezâreti'nin görüşü sorulmuştur. Nezâretten gelen cevapta, idare vapurların böyle bir iş için güzergah değişikliğine gidebilmesinin padişah irâdesine bağlı olduğu, ayrıca Yemenliler'den bir kısmının adada kalmak istediği, kimin kalıp kimin kalmayacağının tam olarak tespit edilerek, bundan sonra vapurun yollanmasının yerinde olacağı bildirilmiştir. Yapılan tahkikatta adadan ayrılmak isteyen 26 Yemenli belirlenmiştir. Bunların vapurlar, sevkelerine dair irâde 14 Aralık 1905 tarihinde çıkmıştır[1126].

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Yemenliler tekrar devlete müracaat ederek, eski padişahın emriyle 17 senedir sürgünde olduklarını bildirip, yardım talep etmişlerdi[1127]. Bu müracaat ardından, isteyen Yemenliler'in Rodos ayrılabilecekleri ilan edilmiştir[1128].

İstanbul'a gelmemek şartıyla affedilen Yemenliler'in, mağdur durumda olanlarına vapur parası ve diğer masrafları karşılığı tahsisat ayrılmıştı[1129]. Ancak 6 kişilik ailesi ile Abdurrahman Efendi ve 4 mevcutlu Mahmud Efendi devlete müracaat ederek, kendilerine yalnızca vapur bileti verildiğini, bunun Yemen'e kadar yetmeyeceğini ve ayrıca geçimlerini sağlamak için Yemen'de münasip bir memuriyete atanmalarını istemişlerdir[1130]. Yapılan araştırmada yasak olduğu halde Harazizâde Mahmud Efendi'nin Yemen'e gitmeyip İstanbul'da olduğu ve kendisine hazineden 30 Ağustos 1909 tarihiyle 3.000 kuruş harcırah ödendiği, ayrıca kendisine 15 lira verildiği, buna karşılık Rodos Mal Sandığı'ndan aldığı günlük 5,5 kuruşun kesildiği, Abdurrahman Efendi'nin ise yevmiyesi olmayıp hazineden aylık 300 kuruş maaş aldığı anlaşılmıştır[1131]. Aynı şekilde memleketlerine yollanan Sanalı Seyyid Abdullah Mehdi ile Hacı Salih'in adada kalan eşleri de benzer müracaatta bulunarak, memleketlerine dönmek için yardım istemişlerdi[1132].

1126 Bahsi geçen kafile, Seyyid Yahya, Seyyid Ali İsmail, Kadı Hasan Harazî, Salih Yahya Şerif, Şeyh Galib b. Mehmed, Ali b. Mansur, Ali b. Ali Sinhafî, Hacı Ali b. Meddah, Muhsin b. Hacı Ali, Abdullah b. Yahya el-Hattabî, Abdi Yahya Zaid, Lutfullah el-Nekkafi, Muhsin b. Mehmed, Ali b. Ali Cehran, Ahmed Muhsin el-Hadî, Şeyh Salih Muhsin, Abdurrahman b. Ali Harazî, Hacı Salih Şi'î, Ali Ahmed Çavuş, Kadı Mehmed Harazî, Hacı Mehmed Ali Karfisî, Seyyid Abdullah, Ahmed Celal, Kadı b. Abdullah Harfizî'den oluşmaktaydı: BA, Y. Mtv, nr, 281/114.

1127 BA, İ. HUS, nr. 12/2.B.1327.

1128 BA, DH. MUİ, nr. 69-1/41

1129 BA, DH. MUİ, nr. 99/78. Yemen'e gidecekler için Dâhiliye Nezâreti tahsisatından 4.511 kuruş ayrılmıştır: BEO, nr. 279520.

1130 BA, BEO, nr. 277352.

1131 BA, DH. MUİ, nr. 97-1/6.

1132 BA, DH. MUİ, nr. 92-1/29

Osmanlı Hükûmeti, İtalya'nın Rodos'u işgalinden çok kısa süre önce burada sürgünde bulunup aftan yararlanan Yemenliler hakkında, Yemen idarecisi *imam* tarafından yapılan müracaat üzerine işlem yapmıştı. Yemen İmamı, arzu eden Yemenliler'in devletten verilen maaşları kesilmemek şartıyla memleketlerine dönmelerinin sağlanmasını istemekteydi. Keyfiyet Yemen Kuva-yı Umumiye Kumandanı İzzet Efendi tarafından merkeze bildirilmiştir. Gereği Ağustos 1912 tarihi itibariyle Mâliye Nezâreti'ne iletilmişti. Bu müracaat üzerine, bu güne kadar devletten maaş alan Yemenliler'in aşağıda tabloda gösterilen listesi kayıtlardan çıkarılmıştır[1133]:

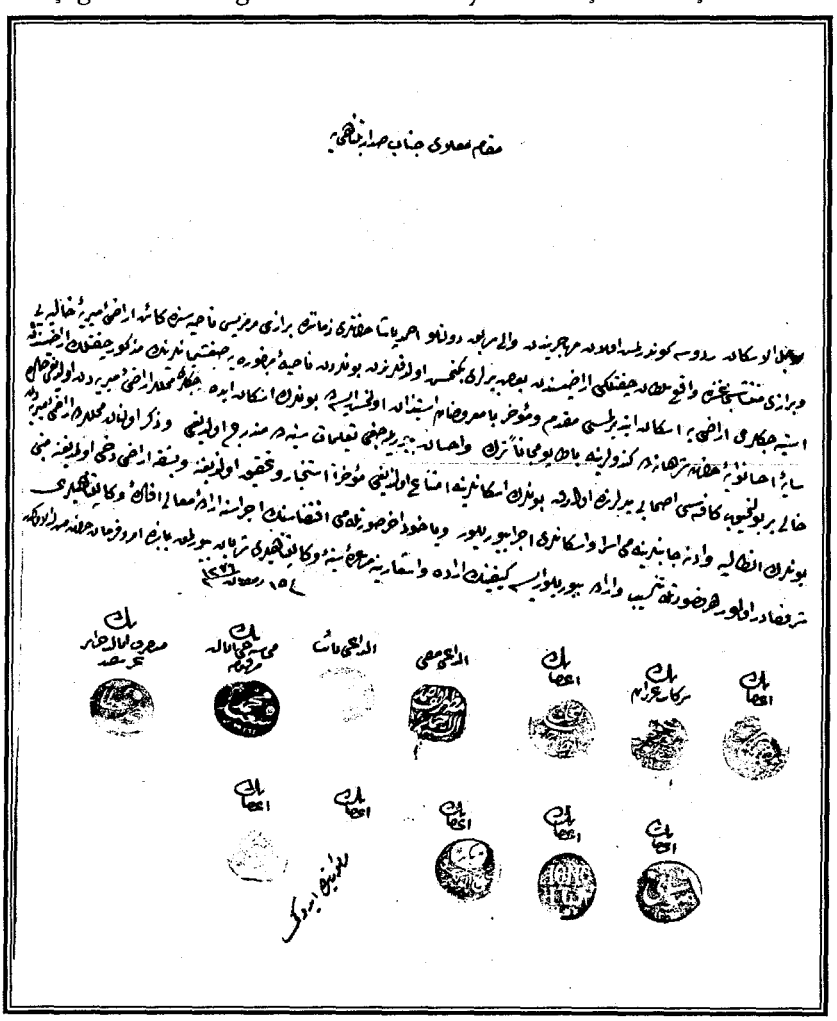

Resim 4: İskan İçin Rodos'a Gönderilen Muhacirler
(BA, A.MKT.UM, 399/22)

1133 BA, BEO, nr. 205345.

TABLO-24
RODOS'TA SÜRGÜNDE BULUNAN YEMENLİLER'İN MAAŞLARI

MAAŞLARINI İSTANBUL'A TAHVİL ETTİREN YEMENLİLER	
YEMENLİ'NİN İSMİ	MAAŞI (Kuruş)
Yemen sâdâdından Şerif Mehmed b. Abdullah'ın eşi Halime Hanım	100
Kızı Şerife Fatıma Hanım	100
Diğer kızı Emine Hanım	100
Oğlu Şerif Ali Efendi	100
Diğer oğlu Hüseyin Efendi	100
Yemen sadadından Şerif Mehmed b. Mehmed Safer Efendi	100
Yemenli Şeyh Mehmed b. Dellal Efendi	150
Eşi Âfitab Hanım	150
Oğlu Hâfız Mehmed Efendi	150
Diğer oğlu Hasan Hayri Efendi	100
Kızı Latife Hanım	100
Diğer kızı Fatıma Hanım	100
Diğer kızı Zehra Hanım	100
Diğer kızı Halime Hanım	100
Kardeşi İsmail Efendi	100
Yemenli Şeyh Hacı Ali b. Hasan el-Neccar Efendi	150
Eşi Meysara Hanım	150
Oğlu Ahmed Efendi	100
Yemenli Şeyh Muslih b. Hacı Ali Efendi	150
Eşi Zehra Hanım	150
Oğlu Ahmed Efendi	100
Diğer oğlu Ali Efendi	100
Kızı Emine Hanım	100
Yemenli Şeyh Galib Mehmed Efendi	150
Eşi Emine Hanım	150
Yemenli Şeyh Ahmed Mehmed el-Zaferî Efendi	150
Eşi Aişe Hanım	150
Oğlu Mehmed Efendi	100
Amcasının kızı Fatma Hanım	100
Amcasının diğer kızı Şerife Hanım	100
Amcasının oğlu Abdullah Efendi	100
Amcasının eşi Dilber Hanım	150
MAAŞLARINI MENTEŞE SANCAĞI'NDA MEKRİ KAZASINA TAHVİL ETTİRENLER	
YEMENLİ'NİN İSMİ	MAAŞI (Kuruş)

Yemenli Kadı Ali Mehmed el-Harazî Efendi	150
Eşi Aişe Hanım	150
Kızı Emetullah Hanım	100
Diğer kızı Habibe Hanım	100
Oğlu Hüseyin Efendi	100
Diğer oğlu Hasan Efendi	100
RODOS'TA İKAMET EDİP MAAŞLARI BANKAYA YATIRILANLAR	
YEMENLİNİN İSMİ	MAAŞI (Kuruş)
Yemen sadadından Seyyid Mehmed b. Yahya Efendi	80
Oğlu Seyyid Ahmed Efendi	40
Kızı Şerife Hanım	40
Diğer kızı Saime Hanım	40
Eşi Aişe Hanım	40
Yemenli Ali Sancani Efendi	150
Eşi Emine Hanım	150
Kızı Fatıma Hanım	100
Oğlu Yahya Efendi	100
Diğer oğlu Mehmed Efendi	100
Eşinin oğlu Cemil Efendi	100
Kardeşi Mehmed Nâsi Efendi'nin kızı Hediyye Hanım	100
Hâfız Muslih Efendi	150
Oğlu Ali Kemal Efendi	100
Kızı Fatıma Hanım	100
Diğer kızı Rabia Hanım	100
Yemenli Seyyid Mehmed b. Yahya el-Mehazî Efendi	150
Eşi Aişe Hanım	150
Kızı Saime Hanım	100
Diğer kızı Şerife Hanım	100
Oğlu Ahmed Efendi	100
Yemenli Seyyid Ali Kehilanî Efendi	150
Eşi Zehra Hanım	150
SON MAAŞ DURUMLARI ADADAN SORULMUŞ OLANLAR	
YEMENLİ'NİN İSMİ	MAAŞI (Kuruş)
Yemen eşrafından Ahmed b. Ahmedü'l-Celal Efendi	100
Yemenli Ahmed Celal Efendi	150
TOPLAM: 7.140 Kuruş (63 Yemenli'ye aylık olarak)	

3- Afrikalı Kölelerin Nüfusa Etkisi

Rodos'ta, iskân amaçlı sürgünlerden ayrı olarak nüfusunun bir diğer önemli unsurunu çeşitli yollarla adaya getirilen zenci Afrikalı köleler oluşturuyordu. *Gulam* denilen bu Afrikalılar'dan bazıları devlet görevlileri ve adada önde gelen zevatın hizmetinde bulunduktan sonra azat edilmekteydi. Serbest kalan kölelerin adada hane ve çoluk çocuk sahibi olarak, bütün vatandaşlık haklarından yararlandıkları anlaşılmaktadır[1134]. Hatta bunlar-

1134 Mesela, zenci Bilal 1847 yılında Rodos vakıflarından Eğrikapı Vakfı parasından kredi kullanmıştı (BA, *EV*, nr. 13110, s. 2). Ayrıca, 1856 depreminde hanesi zarar gören Hanzâde Mahallesi sakini zenci Said, Sercivan (Sencivan) Mahallesi'nden

dan bazılarının devlet memuru oldukları görülmektedir. Mesela, Kadı Mescidi Mahallesi'nde kiralık bir hanede ikamet eden Zencî Mehmed zabtiye kadrosunda istihdam edilmekteydi[1135]. Eski Rodos Mutasarrıfları'ndan Şâkir Paşa, dairesinde hizmet görenler ile gulamı Ali'ye de mirasından 10.000 kuruş vasiyet etmişti[1136].

Rodos'un bu özelliğinden dolayı özgür yaşamak isteyen gulamlarca tercih edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 1860 yılı başlarında İstanbul'daki Çerkez muhacirlerine ait iki gulam ile üç cariyenin bir yolunu bulup yerleşmek maksadıyla Rodos'a geçtikleri öğrenilmişti. Bunlar adaya Şahingiray isimli bir Çerkez muhaciriyle birlikte gitmişlerdi. Gulam sahiplerinin devlete müracaatı üzerine Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıfı'ndan tahkikat yapması istenmişti[1137]. Yine aynı yıl vefat eden Rodos Müftüsü'nün zenci câriyesi yeni sahibinin kötü muamelesi yüzünden Mutasarrıf Ahmed Âta Bey'e sığınmıştı. Durumu merkeze ileten mutasarrıf, câriyenin azad edilmesi için sahibi ile kurduğu temasdan bir netice alamadığını, sahibi elindeki köle belgesi *ıtknâmenin* cebren alınarak azat edilip edilemeyeceğini Babıâli'den sormuştu. Durum Meclis-i Vâlâ'da ele alınarak, darp meselesinin araştırılması gerektiği, ancak azad hususunda bir zorlamanın yapılamayacağı, sahibin teşvik edilmesi gerektiği ve bu gibi konuların da merkeze aktarılmadan mahallinde halledilmesine çalışılması bildirilmişti[1138].

Rodos, konumu itibariyle Osmanlı sınırları içerisinde yapılan köle ticaretinin önemli istasyonlarından biri olarak da bilinmekteydi[1139]. Kuzey Afrika ticaretinin deniz sevkiyatı küçük yelkenli ve buharlı gemilerle Trablusgarb, Bingazi ve İskenderiye'den Anadolu, Rumeli ve Doğu Akdeniz limanlarına taşınmaktaydı. Avusturya vapur şirketi Lloyd'un da sevkiyatta aracı olduğu bu ticaretin esas hedefi İstanbul, İzmir ve Selanik'ti. Bu

Hüseyin Usta, Selim ve Musa ile Sadri Çelebi Mahallesi'nden zenci İdris kayıtlara geçmişti: BA, İ. DH, nr. 25154, s. 4, 6, 7; 24099.

1135 BA, İ. DH, nr. 24099, s. 8. Rodos'taki gibi Kıbrıs gulamları da sosyal hayatın bir parçasıydılar (Kıbrıs Adası'nın demografik yapısı için bk. M. Akif Erdoğru, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1997, XII, s. 81-93). Girit Hanya yakınlarında bir Kuzey Afrika göçmen köyü bulunmaktaydı (bk. Tournefort, *Seyahatname*, s. 90-91).

1136 Gulam Ali, bu paranın bir kısmını almış, kalanını alabilmek için de 1852 yılında devlete müracaatta bulunmuştu (BA, A. MKT. DV, nr. 56/74). Şâkir Paşa'nın Rodos ve bağlı adalardaki malları için sadaretten memur yollanmıştı: BA, A. MKT. NZD, nr. 113/194.

1137 BA, A. MKT. MHM, nr. 391/76.

1138 BA, A. MKT. UM, nr. 440/22.

yüzden yol boyunca zorunlu olarak Malta ve Girit'ten başka muhakkak Rodos'a da uğranılmaktaydı. Sakız, Midilli ve Limni'ye de yaklaşan yelkenliler, buralardan su ve yiyecek temini yapılıyor, İstanköy ve Leryoz'da ise köleler istirahat ettiriliyordu. 1855 yılında İngiltere köle ticaretini önlemek için çeşitli tedbirler almıştı. Bu ülkenin Rodos'taki konsolosu Cambell'in hükûmetine verdiği raporlar doğrultusunda Akdeniz'e gemi gönderilmişti[1140].

Rodos'un köle sevkinde aracı olma yanında Sakız ve Midilli ile birlikte önemli bir pazar olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim, ilgili bahsinde ele alınan nüfus yoklama defterlerine göre Eylül 1839-Mart 1840 tarihleri arasındaki 6 ayda, aşağıdaki tabloda gösterilen 25 Afrikalı'nın adaya giriş yaptığı anlaşılmaktadır[1141]:

1139 Atan, *Türk Gümrük Tarihi...*, s. 138.

1140 Daha fazla malumât için bk. Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (Çev: H. Erdem), İstanbul 1994, s. 17, 33, 179; Osmanlı topraklarındaki köle ticareti ve bilhassa İngiltere'nin bu hususlaki teşebbüsleri için bk. Gülnihal Bozkurt, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1990, I, s. 45-79; A. mlf, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticareti'nin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Tarih Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1994, IV, s. 1499-1531; Abdullah Martal, "19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1994, 121, s. 13-22 .

1141 BA, *KK*, nr. 6428.

TABLO-25
RODOS'A GETİRİLEN AFRİKALI KÖLELER
(1839-1840 Yıllarında)

GULAMIN SAHİBİ ve İSMİ	MAHALLESİ	YAŞI
Hacı Mustafa Hoca Gulamı Abdullah oğlu Zenci Said	Tereli Hamdi Bey	9
Dirmelli Hacı Yusuf Gulamı Zenci Said	Süleymaniye	20
Hacı Ahmed Ağa Gulamı Zenci İdris	"	25
Diğer Gulamı Zenci Said	"	13
Hacı Hâfız Ağa Gulamı Zenci Said	Takyeci	25
Diğer Gulamı Zenci Served	"	13
Diğer Gulamı Zenci Mercan	"	20
Hacı Hüseyin Ağa Gulamı Zenci Said	"	22
Osman Hoca Gulamı Zenci Ferhad	"	20
Müderriszâde Abdullah Efendi Gulamı Zenci Receb	Abdülcelil Bey	22
Yusuf Ağa Gulamı Zenci Beşir	Piyaleddin	10
Mehmed Ali Hoca Gulamı Zenci Mercan	"	30
Ahmed Gulamı Abdullah oğlu Zenci Said	Receb Paşa	18
Mehmed Ratıb Gulamı Zenci Mercan	Kadı Mescidi	22
Diğer Gulamı Zenci Abdülhayr	"	20
Sipahi Mehmed Gulamı Zenci Mercan	"	15
Hacı Hüseyin Ağa Gulamı Zenci Said	Hüdaî	15
Diğer Gulamı Zenci Bilal	"	12
Alaiyyeli Hacı İbrahim Gulamı Zenci Abdullah	"	20
Diğer Gulamı Zenci Cuma	"	10
Çiçekçizâde Hacı Osman Gulamı Zenci Ali	"	19
Diğer Gulamı Zenci Ahmed	"	10
Marazlızâde Mustafa Ağa Gulamı Zenci Cevher	Demirli	12
Marazlızâde Reşid Efendi'nin Gulamı Zenci Mercan	"	7
Mehmed Ali Hoca Gulamı Zenci İdris	Enderun	15
ADAYA GİRİŞ YAPAN AFRİKALI TOPLAMI: 25 Gulam		

Bu arada Osmanlı Hükûmeti'nin 1855'li yıllarda Trablus köle ticaretinin antrepoları durumuna gelmiş olan Rodos, Kıbrıs, Midilli, Sakız ve Çanakkale mutasarrıflarına geçişleri engelleyici tedbir almaları için talimat verdiği anlaşılmaktadır[1142]. Ancak her şeye rağmen Afrikalılar XIX. yüzyıl boyunca Rodos'ta yaşamlarını sürdürüyorlardı. Mesela, 1873'lü yıllarda zenci kadınlar evlerde hizmetçilik yapmaktaydılar[1143].

1142 Toledano, *Osmanlı Köle* ..., s. 108.

1143 Mesela, adada sürgünde buluna Ebuzziya Tevfik Bey, kiraladığı evin aşçılık hizmetleri için zenci bir kadın tutmuştu (bk. *Yeni Osmanlılar* ..., s. 585).

II- RODOS'TA EĞİTİM KURUMLARI

A-Müslüman Eğitim Kurumları

1-Dinî Eğitim

a- Mektepler

Klasik dönem Osmanlı eğitim sisteminin en önemli iki unsurunu, sıbyan mektepleri ve medreseler oluşturmaktaydı[1144]. Sıbyan okullarından bir kısmı değişime uğrayarak, XIX. yüzyılda da varlığını sürdürmüştü. Ancak medreseler, Tanzimat ile birlikte önemini yavaş yavaş yitirmişti[1145].

Rodoslu Müslümanları'nın adadaki diğer unsurlara nazaran eğitimi daha fazla önemsedikleri anlaşılmaktadır. Adada ilk dönemden itibaren ilk okul seviyesinde eğitim vermek üzere vakıf sistemi içinde teşkilâtlandırılmış olan[1146] sıbyan mekteplerinin yaygınlığı göze çarpmaktadır. Evliya Çelebi seyahatinde daha çok Kur'ana bağlı eğitimi temel alınan mekteplerden 17 adedini tespit etmişti[1147].

XIX. yüzyıl sonlarına doğru Rodos'ta sıbyan mekteplerinin yetersizliği yöneticilerin dikkatini çekmiştir. Bu okulların geliştirilmesi veya modern anlayıştaki ibtidaîlerin yaygınlaştırılması gündeme gelmiştir. Diğer taraftan aynı yüzyılın başlarında Rodos'ta 3 medrese faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu medreselerin kuruluşu fetihten sonraki restorasyon dönemine kadar gitmektedir. Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfı bünyesinde teşkilâtlanmış olun bu müesseselerin öğrencilerinin önemli bir kısmı karşı Batı Anadolu sahil şehirlerinden gelmekteydi. Fetihten sonra vakıf çalışmaları tamamlanınca ilk medresenin açılışı 1549 yılında yapılmıştır. Medrese, Süleymaniye külliyesi bünyesinde eğitime başlamıştı. Ayrıca bir de *darülhadis* açılmıştı[1148].

Rodos Medresesi'nin payesi ellili idi. Adaya ilk müderris olarak Mertlus Efendi tayin edilmiştir[1149]. Medresede ders verecek hocaların yeterliliği ada kadı veya nâibi tarafından denetlenmekteydi. Vefat eden müderrisin yerine, eğer yeterli bilgiye sahip ise oğlu getirilmekteydi. Yeterli

1144 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988[3], s. 33-45.

1145 Ahmet Cihan, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, İstanbul 2004, s. 157-262; Fahri Unan, "Bir Alimin Hayat Hikâyesi ve Klâsik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1997, VIII, s. 365-391.

1146 Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos...*, s. 33.

1147 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 248.

1148 Çakan, *Osmanlı Devrinde Rodos ...*, s. 9.

görülmezse diğer talipli ulemadan bir şahsın seçimi yapılarak beratı verilmekteydi[1150]. Müderris tayininde muhakkak şeyhülislamın onayı alınmaktaydı[1151].

Medrese mensuplarının bazılarının maaş ödemeleri Kanunî Vakfı yanısıra Rodos gümrüğü gelirlerinden yapılmaktaydı[1152]. Mesela, 1837 yılında vefat eden Seyyid Osman Efendi'nin gümrükten ödenen günlük 120 akçe yevmiyesi, oğlu Umran Efendi'ye tahsis edilmiştir[1153]. Aynı şekilde İbrahim Paşa Medresesi'nde ders veren Mehmed oğlu İbrahim Halife'ye günlük 120 sağ akçeden maaş tahsisi keyfiyeti gümrük yetkililerine iletilmiştir[1154].

b- Medreseler

Tanzimat uygulamaları gereği, 1840 yılında başlatılan nüfus yoklamaları çerçevesinde Rodos medreselerinin de mevcudu tespit edilmiştir. Beyancı statüsünde sayımı yapılan talebelerin kayıtlarının, yeni gelenler veya ayrılanlarla güncelleştirildiği görülmektedir. Rodos'taki medreselerin eğitim kalitesinin yüksekliği hakkında, 12 yıl süreyle adada kalıp öğrenim görenlerin bulunması ve gelen öğrencilerin çeşitliliği fikir vermektedir. Zirâ, aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1840-1842 yılları arasında adadaki İbrahim Paşa, Demirli ve Hurmalı medreselerinde tahsil gören, yaşları 8 ila 45 arasında değişen 60 talebe içinde Buhara'dan dahi geleninin bulunması bu fikri doğrulayıcı niteliktedir[1155]:

1149 Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri (Teşkilât, Tarih)* , İstanbul 1976, s. 270-271, 367.

1150 Rodos Demirli Camii dışındaki Elvanzâde Hacı Mehmed dershânesinde haftada 2 gün müderrislik yapma beratı: BA, Cevdet-Maarif (C. MRF), nr. 5903.

1151 1776 senesinde Rodos medresesinden yevmî/günlük 16 akçe ve 2 sülüs akçe ile vazifeli iken vefat eden Yahya oğlu Abdurrahman yerine Mustafa oğlu Elhac Hüseyin Efendi'nin ataması, şeyhülislamın onayıyla yürürlük kazanmıştır (BA, C. MRF, nr. 7210). Aynı şekilde 1726'da İbrahim Paşa Medresesi'nde yevmî 6 akçe ile vazifeli Hüsameddin Efendi'nin yaşlanması üzerine yerine yapılan tevcihatta benzer muamele gerçekleşmiştir: C. MRF, nr. 8007.

1152 BA, C. MRF, nr. 1785.

1153 BA, HAT, nr. 26156.

1154 BA, C. MRF, nr. 4841.

1155 BA, *ML. CRD*, nr. 546, s. 4-12.

TABLO-26
RODOS MEDRESELERİNİN TALEBE MEVCUDU
(XIX. Yüzyıl Ortalarında)

İBRAHİM PAŞA MEDRESESİ TALEBE MEVCUDU				
TALEBENİN ADI	ASIL MEMLEKETİ	GELİŞ TARİHİ	YAŞI	ADADAN AYRILIŞI
Abdullah oğlu Yusuf Efendi	Bursa	1840	45	1841
Ahmed oğlu Molla Mustafa	Datca Kazası	1841	18	-
Halil oğlu Molla Süleyman	"	1841	18	-
İsmail oğlu Molla Osman	"	1841	15	-
Süleyman oğlu Molla Mustafa	"	1841	17	-
Hacı Halil oğlu Molla Mustafa	"	1840	19	-
Kardeşi Molla Mehmed Şâkir	"	1840	18	-
İbrahim oğlu Molla Mustafa	"	1837	18	-
Hacı Halil oğlu Molla Mehmed Şâkir	Kaş Kazası	1828	25	12 yıldır adada
Kardeşi Molla Hüseyin	"	1828	20	"
Mustafa oğlu Molla Mehmed	Buharalı	1840	25	-
Hüseyin oğlu Hâfız Mehmed Halil	Datca-Batır Karyesi	1837	23	3 yıldır adada
Kardeşi Hüseyin	"	1837	19	"
Ali oğlu Molla İsmail	Kaya Kazası Ovacık Karyesi	1839	19	-
Receb oğlu Molla Mustafa	Ağirdos Kazası'ndan	1839	24	2 yıldır adada
Eyüb oğlu Molla Osman	Dengere Kazası'nda Kozağaç Karyesi	1837	25	1842'de Güzelhisar'a
Ahmed oğlu Molla Hasan	Kalkan Kazası Bezirgan Karyesi'nden	1839	28	2 yıldır adada
Hacı Abdullah oğlu Elhac İbrahim	Dalaman Kazası	1839	28	1842'de Dalaman'a
Ömer oğlu Hasan Efendi	Güzelhisar Kazası'ndan	1833	25	7 yıldır adada
İsmlail oğlu Molla Mehmed	Kalkan Kazası Yağlıağaç Karyesi	1840	22	1842'de Kalkan'a
Nasuh oğlu Molla Ali	"	1838	20	"
Süleyman oğlu Molla Abdurrahman	"	1840	16	-
Halil oğlu Molla Mehmed	"	1839	18	2 yıldır adada
Kardeşi Molla Mustafa	"	1839	15	-
Hüseyin oğlu Molla Mehmed	"	1839	22	1842'de Kalkan'a

Mehmed oğlu Molla Mehmed	"	1839	20	"
Ahmed oğlu Molla Osman	Datca	1833	21	7 yıldır adada
Abdullah oğlu Molla Osman	Bursa	1840	30	-
Veli oğlu Molla Hüseyin	Ağridos Kazası'ndan	1839	13	2 yıldır adada
Ahmed oğlu Molla Mehmed	Kalkan'lı	1839	8	-
İbrahim oğlu Molla Mehmed	"	1841	14	-
Abdullah oğlu Molla Osman	"	1841	32	-
Ahmed oğlu Molla İbrahim	"	1841	13	1842'de Kalkan'a
Ahmed oğlu Molla Ali	Datca	1841	19	1842'de Datca'ya
İsmail oğlu Molla Feyyaz	Astaneli	1841	25	-
Yusuf oğlu Molla Ahmed	"	1841	19	-
Süleyman oğlu Molla Mehmed	"	1841	19	-
İsmail oğlu Molla Salih	Kalkan	1842	23	-
İsmail oğlu Molla Durmuş	Tarahya Kazası'ndan	1842	18	-
Hüseyin oğlu Molla Ahmed	"	1842	17	-
DEMİRLİ MEDRESESİ TALEBE MEVCUDU				
TALEBİNİN ADI	ASIL MEMLEKETİ	GELİŞ TARİHİ	YAŞI	ADADAN AYRILIŞI
Mustafa oğlu Abbas Efendi	Kalkan -Bezirgan	1828	25	12 yıldır adada
Kardeşi Molla Halil	"	1837	12	3 yıldır adada
Diğer kardeşi Ali	"	-	11	-
Mustafa oğlu Ali Efendi	Hadim Kazası'ndan	1839	25	1842'de İstanbul'a
İbrahim oğlu Molla Osman	Tireli	1837	15	4 yıldır adada
Kardeşi İbrahim	"	1837	13	-
Mustafa oğlu Molla Mehmed	Dalaman Kazası'ndan	1836	20	5 yıldır adada
Halil oğlu Molla Ahmed	Güzelhisar-ı Hamid Kazası Horzum Karyesi	1840	18	1 yıldır adada
Hüseyin oğlu Topal Molla Mehmed	Dalaman	1838	25	3 yıldır adada
Osman oğlu Molla Mehmed	Kaş Kazası'ndan	1836	20	5 yıldır adada
Ömer oğlu Molla Mehmed	"	1838	19	3 Yıldır adada
Ahmed oğlu Mehmed Hoca	Kalkan-Bezirgan	1828	25	12 yıldır adada
Ömer oğlu Molla Ahmed	"	1839	30	2 yıldır adada
Kamber oğlu Molla Yusuf	Kaş Kazası Çukurbağ Karyesi'nden	1837	22	3 yıldır adada
Kardeşi Molla Hüseyin	"	1837	15	1842'de Kaş'a
HURMALI MEDRESESİ TALEBE MEVCUDU				
TALEBİNİN ADI	ASIL MEMLEKETİ	GELİŞ TARİHİ	YAŞ	ADADAN AYRILIŞI

Süleyman oğlu Ali Efendi	Çine Kazası'ndan	1838	25	3 yıldır adaad
Osman oğlu Hâfız Abdülkerim	Datca	1835	22	1848'de Datca'ya.
Kardeşi Molla Ali	"	1835	16	"
Osman oğlu Molla Bekir	"	1836	18	5 yıldır adada
Mustafa oğlu Hâfız Mustafa	Kaya Kazası'ndan	1832	20	-
TOPLAM: 60 Medrese Talebesi				

Rodos'a tahsile gelen öğrencilerden, tıpkı iskân için bir mahalleye yerleşenler olduğu gibi kefalet talip ediliyordu[1156]. Rodos medreselerinden mezun olanların ise genelde memleketlerine döndükleri anlaşılmaktadır. Ocak 1845- Aralık 1846 arası 24 aylık yoklama cetveli verilerine göre bahsi geçen süre boyunca Rodos medreselerinde 56 talebenin sayısında değişiklik olmadığı görülmektedir[1157].

Medrese öğrencilerinin adaya geliş gidiş trafiğini, her 6 ayda bir güncelleştirilen nüfus defterlerinden takip etmek mümkün olmaktadır. Mesela, Eylül 1839- Mart 1840 periyodunda yalnızca İbrahim Paşa ve Demirli medreselerine mensup, çoğunluğu Anadolulu, aşağıda gösterilen 25 talebe kayıtlara geçmiştir[1158]:

1156 Osmanlı eğitim sisteminin genel bir uygulaması olarak, aday öğrencinin medreseye kabulü için burada görevli bir müderrisin ona kefil olması gerekmekteydi (bk. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 97).

1157 BA, *ML. CRD*, nr. 867.

TABLO-27
RODOS MEDRESELERİNE GELİP-GİDEN TALEBE KAYITLARI
(1839-1840 Yılları)

İBRAHİM PAŞA MEDRESESİ		
TALEBENİN ADI	MEMLEKETİ	YAŞI
Molla İsmail	Datcalı	20
Mustafa oğlu Molla Halil	Kalkanlı	25
Molla Mustafa	Tarahyalı	22
Molla İsmail	"	16
Osman oğlu Molla Eyüb	Dalamanlı. Dalaman'a gitmiş.	14
Hâfız Fazlullah	Gördesli	20
Abdullah oğlu Hâfız Hasan	"	22
Molla İsmail oğlu İsmail	Tarahyalı	19
Hasan oğlu Molla Yakub	"	22
Ali oğlu Molla Ahmed	"	20
Mehmed oğlu Molla Yusuf	"	20
Ahmed oğlu Molla Mehmed	Kalkan	12
İsmail oğlu Molla Mehmed	Yağhağaç	22
İsmail oğlu Molla Ahmed	Kaşlı	20
Ali oğlu Molla Mehmed	Kalkanlı	20
Halil oğlu Molla Mustafa	"	17
Mehmed oğlu Molla Halil	"	25
DEMİRLİ MEDRESESİ		
TALEBENİN ADI	MEMLEKETİ	YAŞI
İbrahim Efendi	Çukurbağlı İstanköy'e gitmiş	25
Süleyman oğlu Molla Ahmed	Kayalı	14
İsmail oğlu Molla İsmail	Ağridoslu Kalkan'a gitmiş	16
Hasan oğlu Molla İbrahim	Dalamanlı Dalaman'a gitmiş	17
Ali oğlu Molla İsmail	Ağridoslu	25
Ali oğlu Molla Eyüb	"	22
Mehmed oğlu Molla Hüseyin	"	22
Mehmed oğlu Molla Hüseyin	"	20
Hasan oğlu Molla Mehmed	Çukurbağlı	20
Mehmed oğlu Molla Hasan	Ağridoslu	22
RODOS'A GELİP-GİDEN TALEBE TOPLAMI: 25 Talebe		

Rodos'ta medrese vakıflarının Tanzimat'tan sonra da faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır[1159]. Nitekim, ada vakıfları mütevellileri tarafından hazırlanıp meclisce onaylandıktan sonra Evkaf Nezâreti'ne gönderilen yıllık bilançolarında gösterildiği üzere, 1870 yılı sonlarına kadar medrese vakıfları faaliyetlerine devam ediyordu[1160].

Gerek görüldüğünde medrese binalarının tamirine önem verilmiştir. 1876'da bir kısmı ibtidaî mektebi haline getirilen İbrahim Paşa Medresesi'nin binası, 1884 yılında geçirdiği bir yangın sonrası restore edilmiştir[1161]. Ancak bina 1898 yılında tekrar harabe durumuna gelince yeni bir tamirat için iki defada toplam 41.000 kuruş tahsisat ayrılmıştı[1162].

Rodos'taki medrese binaları bazı mescitlerle birlikte 1897 yılında Girit'ten gelen Müslüman muhacirlerin ikametine tahsis edilmişti. Yüzlerce muhacir, kendileri için yapılacak evler geciktiğinden, uzun süre bu rutubetli medrese binalarında kalmış ve Belediye doktorunun da tespitiyle, bir çoğu hastalanmıştı[1163].

Daha sonraki yıllarda Rodos ahalisinden medrese eğitimi almak isteyenlerin İstanbul Medreseleri'ne yöneldiği anlaşılmaktadır. Mesela, Rodos nüfusuna kayıtlı Ali oğlu Ömer isimli bir şahıs, 1901 yılında bir taraftan İstanbul Süleymaniye Darülhadis Medresesi'nde tahsil görürken, bir taraftan da Üsküdar'da mektep muallimliği görevini sürdürmekteydi[1164].

c- Dergâhlar

Rodos'ta medreselerden ayrı olarak, mensuplarının bir kısmı ada vergi gelirinden maaş alan[1165] Nakşibendî[1166] ve Mevlevî[1167] dergahları

1158 BA, *KK*, nr. 6428.

1159 1859'da Süleymaniye Vakfı'ndaki medrese faaliyetlerini sürdürüyordu: BA, *EV*, nr. 16789.

1160 BA, *EV*, nr. 19803; 20237; 21101.

1161 Camiinin bitişiğindeki odalarda başlayan yangında ahşap kısımlar zarar görmüştü. Yapılan keşifte 41.800 kuruşa tamiratın gerçekleştirilebileceği anlaşılmıştır: BA, İ. ŞD, nr. 4212.

1162 Kanunî Vakfı bünyesinde olan İbrahim Paşa Medresesi'nin tamiri için yapılan ilk keşifte yerel rayiç üzerinden 18.000 kuruş masraf belirlenmiş iken, bununla ancak bir odanın bitirilmesi mümkün olmuştur. Binanın 3 tarafı ve geriye kalan 2 odası için 23.000 kuruş daha gerekeceği vilâyet meclisi mazbatasıyla bildirilmiştir. Şurâ-yı Devlet'te yapılan müzakere neticesi 23 Kasım 1898'de irâde çıkmıştır: BA, İ. ML, nr. 15/ 9.B.1316.

1163 BA, A. MKT. MHM, nr. 523/2.

1164 Bu şahsın askerlik kur'ası geldiği için Harbiye ve Bahriye nezâretleri tarafından aranmaktaydı: BA, DH. İD, nr. 29-1/55.

1165 BA, A. MKT. NZD, nr. 226/64; 229/59.

1166 Rodos'taki Nakşibendî Şeyhi Mehmed Efendi hacta vefat edince, Rodos vergi ge-

şeyh ve postnişinlerinin halk nazarında büyük itibar gördüğü bilinmekteydi.

XIX. yüzyıl boyunca adada isim yapmış 4 tekke mevcuttu. Bunlar içinde en tanınanı, aynı zamanda çok geniş bir haziresi bulunan *Murad Baba (Reis) Tekkesi*'ydi[1168]. Murad Baba Tekkesi'nin tekkenişînliği hizmeti berat karşılığı ihsan edilmekteydi[1169]. Namık Kemal Bey Rodos Mutasarrıfı bulunduğu sırada Murad Reis Şeyhi Abdullah Efendi'yi adanın aydın görüşlü ve vatansever kimseleri arasında göstermektedir[1170]. Bundan başka *Mercan Baba*[1171] ve kale içinde *Borazanî Ali Baba (Dede)* dergahları faaliyetlerini sürdürüyordu. Zamanla hasar gören Ali Baba Dergahı ve camisinin 1870 yılı Ramazan'ında tamiri kararlaştırılmıştır[1172]. Ada gelirinden ömür boyu maaşa bağlanan şeyhlerin bazılarının okullarda fahrî olarak derslere girdikleri, resmî kayıtlara yansımaktaydı[1173].

Rodos Müslümanları arasında hurafeler de yaygındı. Adada sahte şeyh ve mollaların çokluğu dikkati çekmekteydi. Mesela, 1875 yılında Yağcı Hoca lakaplı bir şahıs, halk arasında büyük itibar görmekteydi ve bu

lirlerinden kendisine ödenen aylık 250 kuruşun, başka gelirleri olmayan 5 çocuğu ile iki karısına bağlanması uygun bulunmuştur: BA, İ. DH, nr. 3032.

1167 BA, *MAD*, nr. 11993. Ada gelirinden Marmaris Mevlevî Şeyhi'ne de maaş verilmekteydi: *CBSAD*, nr. 20, s. 130-131.

1168 *CBSS*, Sene 1290, s. 104; Sene 1301, s. 109. Murad Reis, Türk denizcilik tarihinin en büyük kahramanlarından biri olarak anılmaktaydı. Devrinin ünlü kaptanları Pirî, Seyyid Ali ile birlikte Kızıl ve Umman denzileriyle Basra Körfezi'nde Osmanlı Donanması'nda hizmet vermişti. Akdeniz'de bir çok yararlık gösteren Murad Reis, 1609 yılında Kıbrıs sularında Baf şehri açıklarında Rodos'tan sürülüp Malta'da yuvalanan korsanlarla yaptığı ve Karacehennem Savaşı olarak tarihe geçen muharebede zafer kazanmış, ancak kendisi şehit düşmüştü. Murad Reis'in naaşı Rodos'a getirilmiştir. Türbesi daha sonra halkın en önemli ziyâretgahlarından biri olmuştur. Rodos yakınlarından geçen Türk gemileri top atışı yaparak ya da siren çalarak mezarını selamlardı. Murad Reis adına bir camii inşa edilmiştir (bk. Rodoslu, *Rodos ve İstanköy* ..., s. 15-20; E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 719 (Çevirmenin notu); Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 28-34; Dürüst, "Rodos'ta Tarih ..., s. 35).

1169 Sultan II. Abdülhâmid tahta çıkınca buranın tekkenişinliği ve türbedarlığını yürüten Ali isimli şahıs, beratının yenilenmesi talebinde bulunmuştur: BA, Y. Mtv, nr. 6/58.

1170 Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden ..., s. 495.

1171 *SDAO*, Sene 1290, s. 104.

1172 BA, *AD*, nr. 860, s. 204.

1173 Rodos ulemasından Şeyh Talib Efendi'ye ada gelirinden aylık 266 kuruş ödenmekteydi (BA, *MAD*, nr. 9452, s. 321). Bu şahıs adada Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında nifaka neden olduğu gerekçesiyle memleketi Teke Sancağı'nda Elmalı Kazası'na gönderilerek, adadan uzaklaştırılmış ve aldığı 295 kuruş oraya havale edilmiştir (A. MKT. MHM, nr. 218/10; A. MKT. NZD, nr. 329/6). Bu şahsın daha sonra adaya dönmesi yönündeki müracaatları kabul edilmemiştir : A. MKT. MHM, nr. 218/10.

İmam Gazali'ten sonra gelen adam olarak kabul edilmekteydi[1174]. Hurafe hususu Rumlar arasında da çok yaygındı. Adadaki topluluklar arasında bir çok ortak batıl inanış bulunuyordu[1175].

Osmanlı Hükûmeti Rodos ve diğer adalardaki cehaletin, dinî bilgilerin sıhhatli alınamaması sonucu ortaya çıktığı tespitini yapmıştı. Bu olumsuzluğu gidermek maksadıyla adalara 1896 yılında İstanbul Dersiâm Medreseleri'nden vaizler tayin edilmiştir. Şeyhülislamın onayı ile Rodos, Midilli, Sakız, Limni, İstanköy ve Bozcaada'ya görevlendirilecek memurların maaşlarının devletçe ödenmesi uygun bulunmuştu[1176].

d- Rodos Fethi Paşa Kütüphânesi

Medrese talebelerinin yararlanması için Kanunî Vakfı külliyatı içinde Süleymaniye Camii'nin hemen yanı başında bir kütüphâne inşa edilmişti. Bânisi Rodos'un *Uzgur* köyünde doğmuş olup adadaki saat kulesini inşa ettiren Tophâne Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın babası, eski *Rikabdâr-ı Şehriyarî Hâfız Ahmed Ağa*'nın ismi verilen kütüphânenin açılışı 1793 yılında gerçekleşmişti. Kütüphânenin iki odası bulunmaktaydı[1177]. Bina yarım küre şeklinde iki kubbe ile örtülüydü. Avlusunda Kur'an okumak için odalar, bir kuyu ve bir çeşme bulunmaktaydı. Kütüphânenin vakfiyesinde yer aldığı üzere Rodoslu Türkler bayramlarda bu avluda kurban kesip aşure pişirmekteydiler. Ahmed Fethi Paşa, babasının ihya ettiği kütüphâneyi İstanbul'dan getirdiği, bir kısmı yazma kıymetli kitaplarla zenginleştirmiştir[1178].

Kütüphânenin ilk açılışından hemen sonra, personelinin tayinatları ile diğer masraflar için vakfa ait olarak 14 adet dükkan inşa edilmişti. Kütüphâne görevlilerine maaşlarından ayrı olarak ekmek tahsisatı da sağlanmıştır. Bu tahsisat, medrese talebeleri ve fakirlere hizmet veren *Süleymaniye Vakfı İmarethânesi*'nden yapılacaktı. Kütüphânenin kadrosunda yer alan Birinci Hâfız-ı Kütüp Abdurrahman Efendi, İkinci Hâfız-ı Kütüp Osman

1174 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 721-722, 766.

1175 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 475, 613-617.

1176 Vaizlerin maaşları önceleri Dâhiliye Nezâreti bütçesinden karşılanırken, bunların emeklilik işlemleri İlmiye Nezâreti kanalıyla yürütülerek, maaşlarının % 5'inin İlmiye Tekaüd Sandığı'na alınması muamelelerde zorluk çıkarıyordu. Bundan böyle maaşların İlmiye tahsisatından karşılanması uygun bulunmuştur: BA, İrâde-İlmiye (İ. İLM), nr. 1/16. C. 1314.

1177 Kütüphânenin cepheden görünüşü için bk. Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 145.

1178 Hâfız Ahmed Paşa Kütüphânesi hakkında bk. Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 66-68, 92-109.

Efendi ve Dersiâm Mehmed Efendi'nin her birine günlük 5 çift, Bevvab (Müstahfiz) Ali Efendi'ye 3 ve son olarak Farraş Hasan Efendi'ye 2 çift ekmek verilmesi uygun bulunmuştur. Bunların hepsi için ayrı ayrı olmak üzere beratlar hazırlanmıştır. *Harameyn Evkafı* arasında yer alan Ahmed Ağa Kütüphânesi'nin görevlileri ve camii imamları ile medrese hocaları 1842 yılı itibariyle devlete müracaat ederek, ücretlerinin azlığı nedeniyle sefalet içinde bulunduklarını bildirmişlerdi. Bahsi geçen dönemde Kütüphânenin birinci hâfız-i kütübü yevmî/günlük 60 akçe, dersiâmı 40 akçe, ikinci hâfız-ı kütüp ise 30 akçe almaktaydı. Müracaat üzerine Rodos gümrüğü kayıtları incelemeye alınmıştır[1179].

Daha çok medrese öğrencilerinin istifade ettiği anlaşılan kütüphâne, 1863 yılında meydana gelen depremde büyük hasar görmüştür[1180].

2-Diğer Eğitim Kurumları

a- İlk Öğretimde Sıbyan ve İbtidaî Mektepler

İmparatorluğun diğer mahallerinde olduğu gibi, Rodos'ta da modern eğitime, sıbyan mektepleri bünyesinde tedricen başlanmıştı. II. Mahmud saltanatında ilk öğretimin mecburi hale getirilmesi teşebbüsünde, bilhassa II. Abdülhamid devrinde önemli atılım gerçekleştirilmişti. Kademeli bir geçiş süreciyle sıbyan mektepleri yanında modern ölçülerde ilk eğitim veren ibtidaî mekteplerin de yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır[1181].

1873'te Rodos'a sürülen Ahmed Midhat Efendi, adadaki yetenekli öğrencilere özel dersler vermekteydi. Kısa sürede hususî ders alan öğrenci sayısı 20, ulaşmıştı. İlginin artması üzerine tedrisat geliştirilmiş ve İbrahim Paşa Medresesi ihya edilmek suretiyle burada ilkokul seviyesinde, modern usullerde eğitim veren bir mektebin açılışı yapılmıştı[1182]. Ada mutasarrıfı *Dilaver Paşa* da okul için büyük destek sağlamıştı. İlk dönemde okulda Midhat Efendi de derslere girerek[1183], başlangıç seviyesinde olmak üzere *Kozmoğrafya* ve *Coğrafya* okutmuştur. Ayrıca bu konulara dair Ebuzziya Tevfik Bey ile birlikte resimli bir ders kitabı hazırlamışlardı[1184].

1179 BA, C. MRF, nr. 1785.

1180 BA, İ. DH, nr. 24099.

1181 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991², s. 87; Cihan, *Reform Çağında* ..., s. 201-207.

1182 Aydın, *Menfa, Ahmet Mithat* ..., s. 90.

1183 M. Orhan Okay, "Ahmed Midhat Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 100-102.

1184 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 72. Ahmed Midhat Efendi eğitim alanındaki bu yararlı hizmetleri karşılığında 10 Şaban 1293/ 31 Ağustos 1876 tarihi irâde gereği *mütemeyyiz* rütbesi ile taltif edilmiştir: BA, İ. DH, nr. 50837.

Bu eğitim atılımlarına rağmen Rodos'un köylerinde XIX. yüzyılın sonlarına doğru temel eğitimde gerileme olmuştu. Mutasarrıf Namık Kemal Bey bu hususa dikkat çekerek, köylerde yaşayan Müslümanlar'ın eğitim bakımdan içine düştükleri cehaleti devletin gündemine taşımıştı. Uzun süredir eğitimden uzak kalan Uzgur, Salakoz, Kandilli, Kataviya ve Lindos ahalisi arasında artık din ve mezheb değiştirme olaylarının yaşanması üzerine, dinî ihtiyaçlarının giderilmesi maksadıyla öncelikle 3 mektebin daha açılarak, buralara kadrolu birer hocanın tayini düşünülmüştür. Konu ile ilgili Maarif Nezâreti mütalaasında, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve Rodos Maarif Sandığı'nın tahsisat sıkıntısı içinde olduğu, bu muallimlerin ücretlerinin ahalice karşılanması gerekeceği[1185], ancak halkın imkanının bulunmadığı öne sürülerek, hazineden tahsisat ayrılması uygun bulunmuştu. Hocaların aylık 1.500 kuruş tutan maaşlarının maarif bütçesinden havalesi kararlaştırılmıştır[1186]. Sultan II. Abdülhamid'in bizzat alâkadar olduğu bu üç sıbyan mektebine[1187] şeyhülislamlıkla yapılan temas sonucu İstanbul Fatih ve Bayezid Camii dersiâmlarından Ebubekir Sıddık, Mehmed Salim, Mahmud Celaleddin, Süleyman Sırrı ve Mehmed Raif efendilerin tayini uygun bulunmuştur (14 Mayıs 1885)[1188]. Bu dönemde Girit Mahallesi'nde yeni inşa edilen camiinin avlusunda bir de ibtidaî açılmıştır[1189]. Ayrıca, Çayır ve Küçük Kalamina'da açılacak mekteplere adada yeni usullerle eğitim veren Medrese-i Süleymaniye mezunlarından muallim atanması ve Meis Adası'nda açılan okulun muallim maaşının ise devletçe karşılanması emredilmişti[1190].

Bu dönemde yapılan çalışmalar sonrası resmî kayıtlara, adadaki 7 karyede daha idadî mektebi mevcudiyeti yansımıştır. Bunlardan Kandilli Mektebi muallimliğinde Mükerrem Efendi, Uzgur Mektebi'nde İsmail Efendi, Kataviya'da Osman Efendi, Mikse'de Durmuş Efendi, Çayır'da Hâfız İbrahim Efendi, Kalamina'da ise Mustafa Safî Efendi hizmet görmekteydi. Lindos Kazası İbtidaî Mektebi muallimliğine ise Ali Efendi getirilmişti[1191].

XX. yüzyılın başında Süleymaniye Mektebi'nde 315 talebe kayıtlara geçmişti. Muallimliğini Yusuf Efendi'nin yaptığı 5. sınıfta 22 öğrenci, Hâ-

1185 Yapılan başka bir müracaat aynı gerekçe ile kabul edilmemişti: BA, *AD*, nr. 859, s. 54.
1186 BA, İ. DH, nr. 71817.
1187 Kodaman, *Abdülhamid Devri* ..., s. 80.
1188 BA, İ. DH, nr. 75193; Y.A. Res, nr. 28/30.
1189 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 60.
1190 BA, İ. DH, nr. 74834.
1191 *CBSS*, Sene 1304, s. 201-203.

fız Hasan Efendi'nin okuttuğu 4. sınıfta 28, Hâfız Şerif Efendi'nin girdiği 3. sınıfta 40, Hacı Fikri Efendi'ye verilen 2. sınıfta 46 ve Hacı Süleyman Efendi'nin mesul olduğu 1. sınıfta 54 öğrenci mevcuttu. Okulun hazırlık mahiyetindeki 50 mevcutlu 1. şubesine İsmail Efendi, 75 öğrencinin kayıt yaptırdığı 2. şubeye ise Hâfız Süleyman Efendi nezâret etmekteydi. Okul mubassırlığını Hamdi Efendi, bevvablığını da Reyhan Ağa yapmaktaydı. İbrahim Paşa Kız Mektebi'ndeki öğrenci sayısı bu dönemde tekrar artarak 116 olmuştu. Kayıtlarda Kavaklı okulu hakkında bilgi verilmemiştir[1192]. 1903'te Süleymaniye İbtidaîsi'nin 350 mevcudu bulunuyordu[1193].

1905 yılında Gani Ahmed mahallisinde bir ibtidaî mektebi daha açılmıştır[1194]. Bilhassa Yunan işgali sonrası Rodos'taki Türk eğitim kurumlarına bazı baskılar sözkonusu olmuştu. Nitekim, Mikse okulu, yıllar sonra Yunan idareciler tarafından bir bahane ile ortadan kaldırılmıştır. Aynı akibete Lindos okulu da uğramıştır[1195].

b- Rodos Erkek ve Kız Rüşdiye Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde, temel eğitimde ikinci kademe olarak düşünülen rüşdiye mektepleri teşkilâtının oluşturulmasına 1838 yılından başlanmıştı[1196].

Rodos Rüşdiye Mektebi ise Sultan Abdülmecid'in 1850 yılındaki adayı ziyareti anısına, Tophâne-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa tarafından inşa ettirilerek, vakıf bünyesinde faaliyete geçirilmişti[1197]. Meclis-i Maarif Nezâreti'ne bağlı ve muallimleri ile diğer görevlilerin maaşı vakıftan karşılanacak okulun açılışı yapılınca, merkezden rüşdiyelere dair talimatnâme gönderilmişti. Maaşı vakıftan verilecek *Darülmuallimin* mezunu bir muallimin adaya gönderilmesi sonrası, rüşdiyede okutulacak kitapların da Mekâtib-i umumiye mevcudundan devletçe karşılanması 2 Ocak 1852 tarihli irâde ile uygun bulunmuştu[1198].

Adadaki diğer eğitim kurumları gibi rüşdiye mektebinin de en önemli sorunu gelir teminiydi. Açılıştan bir süre sonra Ahmed Paşa vakfına ait saat kulesi ve muvakkithâne ile birlikte mektebin idaresine ayrılan

1192 *CBSS*, Sene 1318, s.92-93, 311.
1193 *CBSS*, Sene 1321, s. 91-94, 122, 126.
1194 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 73.
1195 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 72-73, 77-78.
1196 Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Ankara 2002, XV, s. 44-60; Cihan, *Reform Çağında* ..., s. 207-220.
1197 Çelikkol, *Aynı eser*, s. 68-69.
1198 BA, İ. DH, nr. 16460.

gelirler masrafları karşılayamaz duruma gelmiş ve tahsisat sıkıntısı çekilmeye başlanmıştı. Vakfın gelirlerini arttırmak isteyen Ahmed Paşa, vekili aracılığı ile devlete yaptığı müracaatta, adada kale içinde sahile yakın *Değirmen Kulesi* mevkiinde, toplam alanı 1.000 zîra olan boş mirî arazinin, mahalli kıymeti olan 500 kuruş muaccele ile satın alınıp, üzerine birkaç mağaza inşa edilerek gelirinin vakfa devrinin gerçekleşebilmesi için yetki istemişti. Paşanın talebi uygun bulunmuştur. Satın alma işleminden sonra, kanunen gerekli olan vergileri ödenmek üzere[1199] 1855 Mart'ından itibaren geçerli olacak tapu belgesinin (mülknâme-i hümâyun) yazılmasına 19 Şubat 1855 tarihinde irâde çıkmıştır[1200].

Ahmed Fethi Paşa'dan sonra, ikinci hanımından oğlu olan Mahmud Celaleddin Paşa[1201], mektebin ve diğer vakıf eserlerinin gelirlerini artırıcı faaliyetleri sürdürmüştü. Paşa, 1862 yılında Menteşe Sancağı'ndaki yerlerinin mukataa hâsılatından 6.000 kuruşluk kısmını vakfa tahsis etmiştir. İlgili muamele irâde gereği defter-i hakanîde tamamlanmıştır[1202].

Mektebe gelir sağlama ve ayakta tutma uğraşı daha sonraki yıllarda da devam etmişti. 1888 yılına gelindiğinde mektebin muallim maaşı, tamir ve diğer giderleri vakfın gelirlerinden karşılanamaz olunca, Ahmed Fethi Paşa Vakfı şartları içerisinde yer alan gelirler gözden geçirilmişti. İncelemede Ahmed Paşa'nın Kuşadası'ndaki *dalyanlar* gelirinden mektebe vakfettiği yıllık 5.000 kuruşun 35 senedir mektebe ödenmediği anlaşılmıştı. Keyfiyet vilâyetten Maarif Nezâreti'ne iletilmiş ve vakfın alacağı olan 35 senelik toplam 175.000 kuruşun Ahmed Fethi Paşa'nın vakıf varisinden tahsili uygun görülmüştü. İlgililere tebligat yapılmak üzere evrak Dâhiliye Nezâreti'nce İstanbul Şehremaneti'ne ulaştırılmış ve sonucun bildirilmesi istenmişti (Aralık 1888)[1203].

Ahmed Fethi Paşa'nın ihya ettiği rüşdiye mektebi adada meydana gelen 1856 patlamasında yıkılmıştı. Mektep ile birlikte saat kulesi de önemli ölçüde hasar görmüştü[1204].

1199 Rodos mektepleri akarından binde 4 vergi alınmaktaydı: BA, DH. İD, nr. 54-1/11.

1200 BA, İ. DH, nr. 20300. Ahmed Fethi Paşa, 1852 yılında da adada arazi sahibi olmuştu. Paşaya kale içindeki askerî kışlaya ait ve emlâk-ı hümayundan olduğu belirlenen 5 adet harap ve muattal mağaza ile 300 zîra miktarı arsa yanısıra, kale dışında yer alan iskele başındaki gümrük mahallinin müzayede sonucu toplam 7128, 5 kuruş bedelle zabtına karar verilerek, mülknâmenin yazılması için irâde çıkmıştı: BA, İ.DH, nr. 15404.

1201 Belge, *Boğaziçinde Yalılar* ..., s. 150-152.

1202 BA, A. MKT. MVL, nr. 141/94.

1203 BA, DH. MKT, nr. 1580/51.

1204 BA, İ. DH, nr. 24099.

Kal'a-i Sultaniye'nin merkez olduğu dönemde Rodos Rüşdiye Mektebi kadrosunda görevli olarak, birinci muallim Nuri Efendi[1205], ikinci muallim Yusuf Efendi ile hizmetli kadrosunda bevvab Hâfız Süleyman Efendi bulunmaktaydı[1206]. 1873 senesinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin tamamında 326 rüşdiye talebesi mevcut iken, Rodos'ta toplam 30 öğrenci tahsil görmekteydi[1207]. Bir yıl sonraki resmî kayıtlara nazaran hem vilâyet genelinde ve hem de Rodos'ta öğrenci sayısında azalma olmuştur. Vilâyette rakam 27 öğrenci azalarak 299 olurken, Rodos'ta sayı 26'ya düşmüştür[1208]. Bundan bir sene sonraki sayımda Rodos'ta 32, vilâyet genelinde 324 rüşdiye öğrencisi belirlenmiştir[1209]. 1876 kayıtlarında Rodos'ta oran değişmezken, vilâyette öğrenci mevcudu 330 olmuştu[1210].

Ahmed Midhat Efendi ve Ebuzziya Tevfik Bey, adada eğitime olan desteğin ve öğrenci sayısının sürekli artması üzerine *Süleymaniye Rüşdiyesi* adıyla bir okulun inşasını kararlaştırılmışlardı. Rüşdiye 1856 cephânelik patlaması sanrası büyük zarar görmüş olan Süleymaniye Camii çevresindeki Sencuvan Camii'nin arsası üzerinde yapılacaktı. Mektebin planı yeni göreve başlayan Mutasarrıf Raif Paşa tarafından çizilmiştir. Rüşiyenin inşaatı halkın da yardımlarıyla hızla bitirilmiş ve hatırasına hürmeten Süleymaniye Medresesi adı konulmuştu[1211].

Süleymaniye Mektebi'ne, adadaki diğer eğitim kurumlarına olduğu gibi, gelir tahsisi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu maksatla adada kesilen hayvanların sakatat geliri Süleymaniye Medresesi'ne tahsis edilmişti. Bu paradan Rum mektepleri için de pay ayrılması yönünde ada Rum cemaati tarafından 1904 yılında yapılan müracaat uygun bulunmamıştır[1212]. Muallim maaşı ve diğer masraflara karşılık olmak üzere de ada karantinahânesi etrafında delta şeklinde oluşmuş boş arazinin değerlendirilmesi kararlaştırılmıştı. Bu alan temizlenerek üzerine bir gazino inşa edilmiştir. Ayrıca buraya dükkan inşası da gündeme getirilmiştir. Gelirleri rüşdiyeye tahsis olunan bu arazinin zamanla Kumburnu taraflarına doğru, Yasin Tarlası denilen vakıf statüsündeki mahalle kadar uzatılması planlanmıştı[1213]. Ay-

1205 Nuri Efendi, 1865'de meslekte yetersizlik gerekçesiyle azledilmiştir: BA, A. MKT. MHM, nr. 343/92.
1206 *CBSS*, Sene 1290, s. 86.
1207 *SDAO*, Sene 1290, s. 208-209.
1208 *SDAO*, Sene 1291, s. 213.
1209 *SDAO*, Sene 1292, s. 152.
1210 *SDAO*, Sene 1293, s. 155.
1211 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 72.
1212 BA, Y. PRK. UM, nr. 49/103.
1213 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 648-650, 764-770.

rıca, yıllık getirisi 20.000 kuruş raddelerine ulaşan ve Rodos Belediyesi tarafından toplanan sılhâne vergisinin, mektebin bütün tedrisat giderleriyle alâkadar olan cemiyet-i ilmiyeye devri düşünülmüş ve gerekli müracaat yapılmıştı. Belediyenin de bu devri onayladığı ve esasında bu tür vergilerin hazineye ait olması gerektiği vurgulanarak, meselenin vakıf yönü şeyhülislamlıkta görüşülmüş ve sonra Meclis-i Vükela'da müzakere edilerek yürürlük kazanması uygun bulunmuştur (Ocak 1885)[1214].

Rodos'ta eğitim alanındaki eksiklikleri sürekli gündeme getiren Mutasarrıf Namık Kemal Bey, 1884 yılında yeni bir okul projesi geliştirmişti. Buna göre, Süleymaniye Rüşdiyesi bünyesinde biri gece eğitimi veren ve biri de sanayî mektebi seviyesinde iki şubenin açılması öngörülüyordu. Şubelerin faaliyete geçmesi için Maarif Nezâreti'nden tahsisat verilmesine gerek görmeyen Kemal Bey, masrafların adadaki Kanunî Vakfı akarının bir kısmının cemiyet-i ilmiyeye bağlanmasıyla karşılanabileceğini belirtmişti. Projeyi ve atanacak hocaların tasdikini içeren bir yazıyı 24 Aralık'ta Maarif Nazırı Mustafa Nuri Efendi'ye ileten Kemal Bey, okulun açılmasıyla Rodos Müslümanları'nın adadan göçünün bir nebze engellenebileceğini vurgulamıştı[1215].

Süleymaniye Rüşdiyesi'nin akarı arasında yer alan bir bina, daha sonraki yıllarda polis idaresi ve karakolhânesi yapılmak üzere kiralanmıştı. Bu binanın mâliye tarafından ödenen 442 kuruş kira bedeli mektep hocalarına tahsis edilmiştir. Osmanlı Hükûmeti İtalyan işgali sonrasında da bu binanın kira ödemelerini aksatmamıştır[1216].

Süleymaniye Rüşdiyesi'nde uygulanan ve o devir için modern eğitim sistemi olarak kabul edilen yöntem, daha sonra başka okullarda da tatbik edilmiştir. Nitekim, İstanbul Makriköy (Bakırköy)'de Babussaade Ağası Behram Ağa'nın inşa ettirdiği *Behramiye Mektebi*'nde Osmanlı müellifi Ahmed Rasim tarafından bu sistem bir süre uygulanmıştır[1217].

Süleymaniye Rüşdiyesi'nin faaliyete geçmesiyle Rodos'ta gözlenen öğrenci sayısındaki artış kalıcı olmamıştır. Sonraki yıllarda öğrenci sayısı 20-50 aralığında gerçekleşmişti[1218]. Merkez vilâyetin 1881'de Sakız'a taşınmasından sonra Rodos rüşdiyesinde 35 öğrenci bulunuyordu. Mektebin

1214 BA, İ. DH, nr. 74421.

1215 Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden..., s. 502-503.

1216 BA, DH. EUM. MH, nr. 55/55.

1217 Tansel, Aynı makale, s. 495. Cumhuriyet Gazetesi Kurucusu Yunus Nadi (Abalıoğlu) tahsil hayatının bir bölümünü Rodos Süleymaniye okulunda tamamladı.

1218 *SDAO*, Sene 1296, s. 147; *SDAO*, Sene 1298, s. 282; Sene 1299, s. 270; Sene 1301 s. 387; Sene 1304, s. 318; *CBSS*, Sene 1310, s. 68-69, 243 (Ek 13).

birinci muallimliğini Müderris Mehmed Nuri Efendi deruhte etmekteydi[1219]. İkinci Muallim Yusuf Efendi, kapıcılık hizmeti Süleyman Efendi tarafından görülmekteydi[1220].

Rodos maarif muhasebesinde memur olarak çalışmış olan Halil Hilmi Efendi'ye ait ve 1884 senesinde ada maarif cemiyetinden hazırlanarak İdare meclisince onayı yapılan rüşdiye mektebi diploma suretinde şu derslerin imtihan sonuçlarına yer verilmişti: Mantık, Maânî, Gülistân, Coğrafya, Küsurât, Tarih, Mecelle, Halebî, Fenn-i Kitâbet, Hüsn-i Hatt ile Rumca. Boyacı Mehmed Ali'nin oğlu olan Halil Efendi önce sıbyan mektebine gitmiş, sonra rüşdiyeden mezun olunca 3 yıl idadî eğitimi alarak, 18 yaşında memuriyete başlamıştı. Memuriyeti dışında ada idadî mektebinde Hesab ve Cebir derslerine de girmeye başlamıştı[1221].

1894-95 yılı resmî kayıtlarından, ada rüşdiye mektebinde bir lisan sınıfının faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Dördüncü seneye konulan ve 11 öğrencisi bulunan sınıfa, Ali Rıza Efendi Kavaid ve Edebiyat-ı Arabiyye ve Farisiyye ile Belagat-ı Osmaniye, Şeyh Abdullah Efendi fahrî olarak Mantık, Belagat ve Akaid-i Arabiyye, Şeyh Mehmed Efendi Mükaleme-i Arabiyye, Yusuf Dânâ Efendi Fika-i Arabî, Vasfi Bey Hüsn-i Hatt ve Kitâbet, Eşref Efendi Fransızca ve Rumca derslerini veriyorlardı[1222].

Daha sonra adada bir de kız rüşdiye mektebinin faaliyete geçtiği görülmektedir[1223]. 1903 yılı itibariyle kız rüşdiyesinin muallimliğini Müberra Hanım yaparken Hanife Hanım Hüsn-i Hatt dersi ile beraber mubassırlığı da yürütmekteydi. Kapıcı olarak Hacı İsmail Ağa görevliydi[1224].

Diğer taraftan Süleymaniye Rüşdiyesi'ne Müslüman öğrencilerden başka Yahudiler de kayıt yaptırmaktaydılar[1225].

c- Rodos İdadî Mektebi

Rodos'ta, orta öğretimin ikinci aşamasını oluşturan 3 yıllık idadînin açılışı 1884'de gerçekleşmişti[1226]. Okulun açılışında[1227] 24 öğrencisinin bulunduğu anlaşılmaktadır[1228]. İdadî Müdürü Abdullah Efendi aynı za-

1219 Mehmed Nuri Efendi'nin taltifi: BA, İ. DH, nr. 86379.
1220 *CBSS*, Sene 1304, s. 201-203.
1221 BA, Maarif Nezâreti Sicil Evrakı (M. SCL), nr. 112/17.B.1309.
1222 *CBSS*, Sene 1312, s. 93.
1223 Demirel, "Türk Eğitiminin ..., s. 57.
1224 *CBSS*, Sene 1321, s. 91-94, 122, 126.
1225 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s.48.
1226 BA, M. SCL, nr. 112/17.B.1309.
1227 BA, ŞD, nr. 2347/25.
1228 Rodos İdadîsi'nin fotografı için bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri* ..., s. 183 (Ekler).

manda Arapça-Farsça muallimliğini yapıyordu. Mektebin Osmanlıca ve Tarih-i Tabiî dersleri öğretmen yokluğundan yapılamıyordu. Tarih-i Umumî ve Hesab muallimliği Said Bey'e verilmişken, Coğrafya ve Resim'e Nedim Bey giriyordu. Hendese muallimliği dersi Cemal Bey üzerinde görünüyordu[1229].

Ada Maarif müdürlüğü ile okul müdürlüğü hizmetlerinde Ziver Bey'in bulunduğu idadî mektebinde 1892-93 resmî kayıtlarına göre 70 öğrenci kayıtlıydı ve okulda Osmanlıca, Arapça, Farsça, Fransızca, Tarih ve Coğrafya, İlmi-i Servet, Kavanîn-i Mülkiye, Kimya, Tarih-i Tabiî, Resim ve Hendese, Hesab ve Cebir ile Hüsn-i Hatt dersleri okutulmaktaydı. Okulun kadrosunda bir mubassır ve iki de hademe mevcuttu[1230]. Bir yıl sonraki kayıtlarda ise idadî mektebinin 1. sınıfta 35, 2. sınıfta 15, 3. sınıfında 18, 4. sınıfında 15 ve 5. sınıfta 5 olmak üzere toplam 78 öğrencisi vardı[1231]. Ertesi yıl mektep talebe sayısının, yarıdan fazla bir azalma ile 30'a indiği anlaşılmaktadır[1232].

Rodos İdadîsi'nin eğitim kalitesi vilâyetteki adalardan üstündü. Hatta diğer adalara muallim dahi yollanıyordu. Mesela, Limni'de yeni açılan bir idadî mektebine Rodos'tan Süleymaniye Medresesi mezunu Tahsin Efendi gönderilmişti. Daha 15-16 yaşlarında olan Tahsin Efendi, 1883 yılında yapılan imtihanda gösterdiği başarı ile dikkatleri çekmişti[1233].

XX. yüzyılın hemen başına ait resmî kayıtlarda Rodos idadî mektebinin 143 talebesinden 1. sınıfta 45, 2. sınıfında 38, 3. sınıfta 24, 4. sınıfında 22 ve son sınıfta 13 mevcut bulunuyordu[1234]. 1903 resmî verilerine göre ise Rodos idadîsinde 140 talebe vardı. Mektep müdürlüğüne Ali Rıza Efendi getirilmişti. Okulun Fransızca muallimliğini ise ada karantina doktoru şair ve yazar *Binbaşı Cenab Şehabeddin Bey* yapıyordu[1235]. Rodos idadîsinden pekiyi dereceyle mezun olan ve daha sonra *Boğazlıyan Kaymakamlığı* görevi yapan Mehmed Kemal Bey, 1910 yılı itibariyle adada Vilâyet Maiyet Memurluğu yanısıra, mezun olduğu okulda Osmanlı Türkçesi ve Malumât-ı Medeniye derslerini vermekteydi[1236].

1229 *CBSS*, Sene 1304, s. 201-203.
1230 *CBSS*, Sene 1310, s. 49-50, 243 (Ek 13).
1231 BA, YEE, nr. 33/105; *CBSS*, Sene 1311, s. 103-106.
1232 *CBSS*, Sene 1312, s. 91-95, 116; Sene 1313, s. 92.
1233 *Bahr-i Sefîd*, 11 Cemâziyelâhir 1300/12.
1234 *CBSS*, Sene 1318, s.92-93, 311.
1235 *CBSS*, Sene 1321, s. 91-94, 122, 126; Işık, *Yazarlar Sözlüğü* ..., s. 156.
1236 Nejdet Bilgi, "Sicil Kaydı Işığında Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1990, V, s. 232-233.

d- Rodos Maarif Müdürlüğü ve Cemiyet-i İlmiye Teşkilâtı

Osmanlı Devleti'nde özellikle 1864 vilâyet düzenlemesinden sonra merkezlerde *Maarif meclisleri* kurularak riyasetine birer müdür atanmıştı[1237]. Rodos'ta eğitimin düzenlemesinden sorumlu *Maarif müdürlüğü* makamında, Rodos hakkında kıymetli bir eseri de bulunan Ziver Bey oturmaktaydı (1892) [1238]. Ziver Bey bu görevde 5 yıl süre ile kalmıştı[1239].

Vilâyet merkezi Rodos'ta faaliyetini sürdüren *maarif dairesi*nde Ziver Bey'den başka Muhasebe Memuru Ahmed Hamdi Efendi ve Kâtip Nuri Efendi görev yapmaktaydı. Adanın eğitim sorunları için çözüm üreten Maarif meclisi[1240] ise Maarif müdürünün başkanlığında olarak çalışmalarını sürdürmekte, müftü ve Şeyh Abdullah Efendi ile birlikte toplam 12 azadan oluşmaktaydı. Bu mecliste iki de Gayrimüslim üyenin yer aldığı dikkati çekmektedir[1241]. Daha sonra maarif dairesinde malî konular için bir sandık oluşturulduğu ve idaresine *Sandık emini* unvanı ile Hüsnü Efendi'nin atandığı dikkati çekmektedir[1242].

Adada okullarında muallime ihtiyaç olunca yerel gazeteye ilan veriliyordu. İlanda müracaatların maarif cemiyetine yapılması istenmekteydi. Mesela, 1883 yılında Ahmed Mithad Efendi'nin açtığı Süleymaniye Medresesi için Osmanlı, Fransız ve Rumca lisanlarına aşina diplomalı bir hocaya 1.000 kuruş aylık verileceği duyurulmuştu[1243].

Rodos'ta cemiyet-i ilmiyenin ilk faaliyetleri, burada sürgünde bulunan Ahmed Mithad Efendi, Tevfik Bey ve Cemal Bey'in girişimleri ile başlamıştı. 1876 yılında ada saat kulesinde yapılan toplantıda eğitimin geliştirilmesi için Medrese-i Süleymaniye'nin inşası kararı alınmıştı[1244]. Daha sonraları da eğitim faaliyetlerinin planlanmasında etkili olduğu anlaşılan müderris ve önde gelen zevâttan oluşan 16 azalı cemiyet-i ilmiyye reisliğini 1886-87 yılı itibariyle Rodos Müftüsü Ahmed Efendi yapmaktaydı. Cemiyet, Şer'i mahkeme binasında toplanmaktaydı[1245]. Rodos Maarif mü-

1237 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 287.

1238 Ziver, *Rodos*, s. 1 vd.

1239 *SDAO*, Sene 1310, s. 730; Sene 1314, s. 816. *Ziver Bey*'den başka uzun süreli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Maarif Müdürlüğü yapan bir diğer memur ise Sami Bey'di. Kendisi aralıksız 8 yıl görevde kalmıştır (bk. *SDAO*, Sene 1319, s. 670; Sene 1326, s. 886).

1240 Maarif Meclisleri için bk. Kodaman, *Abdülhamid Devri* ..., s. 37-48.

1241 BA, YEE, nr. 33/105; *CBSS*, Sene 1311, s. 103-106; *CBSS*, Sene 1310, s. 49-50.

1242 *CBSS*, Sene 1312, s. 91; *CBSS*, Sene 1313, s. 91.

1243 *Bahr-i Sefid*, 28 Rebiyülâhir 1300/5.

1244 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 72.

1245 BA, Y. Mtv, nr. 24/48; Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 72.

dürlüğü hizmetine Sâmi Bey'in getirilmesinden sonra adada bir de *İlmiye komisyonu*nun faaliyete başladığı anlaşılmaktadır. Başkanlığını Vilâyet Mektubcusu Ahmed Bey'in yaptığı komisyonda 14 tabiî aza ve bir kâtip görev yapmaktaydı[1246]

Gösterilen gayrete rağmen Rodos'taki Türk nüfusun eğitim ihtiyaçları tam manasıyla karşılanamamıştır. Eğitimdeki yetersizlik yöneticilerin de dikkatini çekmekteydi. Bu nedenle bir kısım Rodoslu'nun tahsil görebilmek ümidiyle İstanbul'a gitmelerine rastlanmaktaydı[1247].

Rodos işgale uğrayınca İtalyan kuvvetleri, diğer memurlarla birlikte mektep hocalarını da esir statüsüne koymuşlardı. Bunlardan bir kısmı İtalya'ya götürülmüştür. Esirler içerisindeki idadî mektebi Riyaziye muallimliğini yapan ve Yanya'nın Berat Kasabası İzgor Mehmed Bey Mahallesi'ne kayıtlı Şabanzâde Abdülkerim Efendi, 10 Mayıs 1912'de İtalya'nın Karreta Kasabası'na nakledilmişti[1248]. Süleymaniye Mektebi Müdürü Âta Bey, Vali Ali Subhi Bey ile aynı kâfilede önce Roma, oradan da Toronto'ya gönderilmişti[1249]. İdadî Mektebi Müdürü Nuri Efendi ise vilâyetin yeni merkezi Midilli'ye tayin olunmuştur[1250].

İşgal altındaki adalarda görev yapan maarif memurların durumu hükûmetin gündemini uzun süre meşgûl etmişti. Bunların başka okullara yerleştirilmesine çalışarak, maaşları ödenmişti[1251]. Yalnızca maarif değil, yeri geldikçe değinileceği üzere, dâhiliye, adliye ve şer'î memurlarının maaşlarının Menteşe Sancağı'ndan havalesinin mümkün olmaması dolayısıyla, memur ücretlerinin adalardaki *Duyun-ı umumiyye idaresi* kanalıyla ödenmesi düşünülmüştü. Buna göre duyun idaresi, hâlen işgal altındaki adalardaki Osmanlı memurlarının maaşlarını ödeyecek, Osmanlı Hükûmeti de hazineden nakden karşılığını idareye verecekti (Eylül 1915)[1252].

1246 *CBSS*, Sene 1321, s. 91-126.

1247 Mesela, kimsesiz bir şahıs olan Fuad Efendi tahsil görmek ümidiyle İstanbul'a gelmişti. Kendisi, hakkında çıkan 28 Ağustos 1882 tarihli irâde gereği Mekteb-i İdadî-i Şahâne'nin sınıf-ı mahsusuna yerleştirilmiştir (BA, İ. HUS, nr. 15/4.S.1310). Aynı şekilde Belediye Reisi Mehmed Ali Efendi'nin oğlu Hamid Bey, adada İtalyan Alyans ve Fransız Frére okullarına devam ettikten sonra, bu okulun son sınıfında iken yapılan bir ihbarla ilişiği kesilmişti. Öğrenimini sürdürmek isteyen Hamid Bey, adada sürgünde iken babasının yakın dostu olan Ahmed Midhat Efendi'nin telkinleri ile Mülkiye Mektebi'ne yazılmıştı (Yılmaz, *Gümrü Antlaşması* ..., s. 89-90)

1248 İtalya'dan 23 Kasım'da tahliye edildikten sonra İstanbul'a dönen Abdülkerim Efendi, Nablus İdadî Mektebi'ne tayin edilmiştir: BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-27.

1249 BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-17, Lef 20.

1250 BA, DH. EUM. MEM, nr. 19/58.

1251 BA, MV, nr. 175/45.

1252 BA, BEO, nr. 328364.

B- Rodos Gayrimüslimleri Eğitim Kurumları

1-Yahudi Eğitim Kurumları

Yahudi öğrenciler, kendi cemaat okullarından başka, 1876 yılında açılan ve modern eğitim veren Süleymaniye Rüşdiyesi'ne de kayıt yaptırmaktaydılar. Ayrıca Rodos idadîsine gidenleri de vardı. Buna mukabil Yahudiler Rum okullarına pek itibar etmemekteydiler. Sadece bir kız öğrenci Rumca öğrenmek için Rum mektebine devam etmişti. Adadaki Fransız eğitim kurumları Yahudilerce tercih edilen diğer okullar arasında yer almaktaydı. Bununla birlikte, Rodos Yahudileri'nin eğitimde önceliği cemaat içi dinî eğitime verdikleri bilinmektedir. Nitekim, 1880 yılında Eskola denilen bir laik okul açma girişimi, hahamların etkilediği radikal görüşlülerin sabotajıyla karşılaşmıştır. Daha sonra surdışında Yeni Varoş'ta kolej türünde bir Yahudi haham okulu açılmıştı.

İspanya'dan sürülerek Rodos'a yerleşen Yahudiler, beraberlerinde bir çok kitabı getirmişlerdi. Bu kitaplar içinde Museviliği anlatan yazmalar, İncil ve oldukça eski tarihli bir tıp kitabı mevcuttu. İspanyol Yahudileri ada-da eğitim kalitesi yüksek iki okul açmışlardı. Hevrot denilen ve 6-12 yaş arası çocuklara eğitim verilen okulda Tevrat bilgisinin yanında İbranice ve İspanyolca öğretilmekteydi. Ayrıca çocuklara dinî bayramlarda okuyacakları dualar ezberletiliyordu. Matematiğin basit 4 işlemine de tedrisatta yer verilmişti. Bu okulun masrafları mukabili cemaat içi muamelelerde muhtelif vergi oranları belirlenmiştir. Mesela, miras terekelerinden okul için % 1 oranında kesinti yapılıyordu. Velilerden de haftalık âidat toplanmaktaydı. Yeşibot ismi verilen diğer okulda ise yaşça biraz daha büyük çocuklar tahsil görmekteydi. Hatta öğrenciler arasında evli ve nişanlı olanlar bile bulunuyordu. 1900 yılı sayımına göre adada bu okuldan 5 adet mevcuttu[1253].

1880 yılında İstanbul'dan adaya gelen Nesim Mihael adlı bir haham, İbranice ve Türkçe eğitime ağırlık veren bir okul açmıştır. Okulun Türkçe öğretmenlerinin maaşları Osmanlı Hükûmeti tarafından ödenmekteydi. Ancak bu okul yalnızca iki ay tedrisata devam edebilmiş, fanatiklerin saldırısı sonucu kapatılmıştır. Gece vakti okula giren kişiler başta haritalar olmak üzere malzemeleri yakmışlardı. Bu girişimden 2 yıl sonra Fransa'nın Rodos Konsolosu olan bir Yahudi'nin girişimleriyle İbranice, Türkçe ve Fransızca eğitim verecek bir laik okulun daha açılması mümkün olmuştur.

1253 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 47-48.

Konsolos, adadaki radikalleri ikna etmişti. Bu okul aralıksız 5 yıl açık kalmış ise de yine tahrip edilmişti.

1893 yılında İstanbul'dan Rodos'a gelen Yahudiler'den Ribbi Merkado, özel bir mektep açmıştı. Ancak bu da uzun ömürlü olamamıştır. Rodos'ta ciddi laik eğitim kurumu açma teşebbüslerinden biri de Rodos Yahudileri hakkında çok kıymetli ve objektif bir eser kaleme alan *Avram Galanti* tarafından yapılmıştı. Aynı zamanda okulda derslere de giren Galanti, Dünya Yahudi Birliği tarafından desteklenen ve *Tiféret İsrael* ismini verdiği mektebin açılışını 1895 yılında yapmıştır. Okulda Türkçe, Fransızca ve İbranice okutulmaktaydı[1254]. Gelir azlığı nedeniyle ancak 2 yıl ayakta kalabilen bu okulun öğrencileri arasında Türkler de bulunmaktaydı. Okul kapanınca talebeleri İstanbul'a gönderilmiştir. Bu öğrenciler İstanbul'da büyük başarı sağlamışlardı. Bu girişimden 4 yıl sonra, Yahudi bir Professör olan Saban, ada önde gelenlerine teklif götürerek yeni bir okul için onları ikna etmişti. Hahamların kullandıkları bir mekan boşaltılıp, Avram Galanti'nin okulundan kalan malzemeler kullanılarak tedrisata başlanmıştır. Bu okulda da Türkçe dersi verilmekteydi ve hocası Yahudi cemaatinin büyük sevgisiyle karşılaşmıştı. Okul komitesi bir müddet sonra resmî hüviyet kazanmak için teşebbüse geçmiştir. Bu arada okula Dünya Yahudileri Birliği'nden yardım da yapılmaya başlanmıştı. Nihayet, okulun adı Alians Erkek Okulu olarak belirlenmiştir. 1901 yılında da dünya Yahudilerince tasdik olunmuştur[1255].

1905 senesinde Rodos Yahudileri kızlarının eğitimi için Büyük Havra'nın avlusu içinde 20 metre uzunlukta, 16 metre eninde ve 9 metre yükseklikte zeminle birlikte 2 kat üzerine malzemesi taştan bir mektep inşaası müracaatında bulunmuşlardı. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Mühendisi[1256] Ahmed Fevzi Bey tarafından hazırlanan okulun projesi önce Adliye ve Maarif nezâretlerince incelenmiş ve konu ile ilgili Divan-ı Hümayun Kalemi'nin yazısı Şurâ-yı Devlet'e havale olunmuştur. Mülkiye Dairesi'nde yapılan müzakerede, divan kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, daha önce

1254 Yahudi asıllı Türk ilim ve siyaset adamı Avram Galanti'nin annesi Rodoslu *Kadros* ialesinden geliyordu. 9 yaşında, Yahudiler için daha iyi eğitim imkanları bulunan Rodos'a gönderildi ve 1887'de okulunu bitirdi. 1894'te tekrar Rodos'a geldi. Ada bulunduğu esnada, Şair Eşref gibi sürgündeki bir çok Türk aydın ile temas etme imkanı bulmuştu. Hatta adadaki İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. 1902'de Rodos'tan ayrılıp İzmir'e yerleşti (bk. Rıfat N. Bali, "Galanti, Avram", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, s. 296-297).

1255 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 47-48.

1256 Rodos'ta 1879 reformları döneminden itibaren 1.500 kuruş maaş ile bir Vilâyet Başmühendisi'nin istihdamına başlanmıştı: BA, İ. MM, nr. 2885; ŞD, nr. 2342/16.

Havra-i Sagîr'in tamiri için 1839 Ocak ayında izin çıktığı, fakat Havra-i Kebîr ile ilgili bir bilgiye rastlanmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Rodos'tan gelen yazıda, buranın Yahudi mahallesi olduğu, adada 311 hanede 1.560 Yahudi'nin yaşadığı, ölçüleri verilen mektebin 9.250 kuruşluk masrafının cemaat içinde yardım suretiyle karşılanacağı bildirilerek, inşasında mahzur görülmediği belirtilmiştir. Mektebe, belirlenen ölçekleri aşmamak, halktan zorla yardım toplamamak ve inşaatın bitiminde Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesine uyularak kaydının yaptırılması şartıyla, ruhsat verilmesi hususunda 9 Ocak 1905 tarihi ile irâde çıkmıştır[1257]. Okulun idareciliğine İzmir Karataş Lisesi bayan öğretmenlerinden Matmazel Lusi getirilmişti[1258].

1892 resmî verilerinde Rodos Sancağı'nın tamamında, 6 kız ve 6 erkek 12 Yahudi ibtidaîsinde toplam 980 öğrenci eğitim görmekteydi. Diğer cemaatlerin aksine Yahudilerde kız öğrenci sayısı daha fazla idi. İbtidaîlerde 530 kız öğrenci bulunmaktaydı[1259]. 1900 yılında ise 6 Yahudi okulunda 350 erkek ve 107 kız öğrenci kaydedilmişti[1260].

İtalyan işgalinden sonra, 1925 yılına kadar bahsi geçen kız ve erkek okulu eğitimini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra İtalyan okulu olarak faaliyetine izin verilmiştir. Tedrisata İtalyanca da ilave edilmiştir[1261].

2-Rum Eğitim Kurumları

Rodos'ta Rumlar, eğitimin gelişmesi hususunda fazla bir gayret içerisinde değillerdi. Bunlar, entelektüel ve bilgili olmaktan çok, geçimlerini temin maksadı gütmekteydiler[1262]. Rumlara ait mektepler genelde metropolithânenin de bulunduğu şehrin dışındaki varoşlarda açılmıştı[1263].

Biga'da toplanan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Umumî Meclisi'nin Haziran 1869 tarihideki müzakerelerinde, maaşları devlet bütçesinden

1257 İki katlı mektebin zemin katında 1 koridor, 4 dershâne, müdür odası, biri hademeye ait olmak üzere 2 oda daha mevcuttu. Birinci katta 4 sınıf, salon, müdüre ait tuvaletler, mutfak, yemek, yatak odaları, salon ve koridorlar tasarlanmıştı. Okulun giriş kapısı kemerliydi. Öğrenci tuvaletleri okulun dışında inşa edilecekti. Bir de öğrenciler için gezinti alanı oluşturulacaktı Okul projesi ve ilgili evrak: BA, İ. DH, nr. 16/3.Za.1322; İ. DA, 16/3.Za.1322.

1258 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 47-48.

1259 *CBSS*, Sene 1310, s. 242.

1260 *CBSS*, Sene 1318, Ekler.

1261 Rodos Yahudi eğitim kurumları için bk. Galenté, *Aynı eser*, s. 16, 34, 36, 39, 45-50, 51.

1262 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 613, 618.

1263 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., I, s. 372-373.

ödenmek üzere Rodos'taki Rum sıbyan mekteplerine Rumca muallimlerinin atanması teklif edilmişti. Ancak, bu konuda İstanbul'da yapılan değerlendirmelerde, genel uygulama gereği sıbyan mektepleri muallimleri maaşlarının aynî veya nakdî surette ahalice karşılanması gerekeceği bildirilmişti[1264]. Bu uygulamadan daha sonra dönülmüştür. Nitekim, Rodos'a bağlı Kerpe Adası'nda Hıristiyan çocuklar için açılan bir mektebe, ahalinin isteği doğrultusunda atanacak Türkçe öğretmenin aylık maaşı olan 300 kuruşun, Maarif Nezâreti bütçesinden ödenmesine dair 9 Eylül 1887 tarihinde irâde çıkmıştı[1265].

Namık Kemal Bey'in idareciliği döneminde sur dışındaki Rodos metropolithânesi civarında yer alan Açi Penapi Manastırı'nın bahçesinde bir Rum okulu açılması girişimi olmuştu. İnşaatı biten 150 kapasiteli kız mektebinin açılması için 1884 yılında vilâyet kanalıyla Dâhiliye Nezâreti'nden ruhsat talep edilmiştir. Müracaatta ayrıca, yardım yoluyla inşa edilen mektebin masrafının 15.000 kuruşluk kısmının ada Mal sandığı gelirinden karşılanması istenmekteydi. Osmanlı Hükûmeti, açılış izni vermeden önce mutat olduğu üzere Divan-ı Hümayun kayıtlarından bilgi ile Maarrif Nezâreti'nin görüşünü istemiştir. Yapılan araştırmada, bu binanın inşası için her hangi bir ruhsat talebinde bulunulmadığı anlaşılmıştır. Konunun intikal ettirildiği Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nde, bu tür mektebin açılabilmesi için arazinin devlete mi yoksa şahsa mı ait olduğu, taştan mı yoksa tahtadan mı yapılacağı, mâliyetin ne tutacağı, ebatlarının ayrıntısı ve Rodos kalesinin hudutlarına giren ve güvenlik sorunu oluşturan bir durumunun bulunup bulunmadığı, kimseye zararının dokunup dokunmadığı, etrafında camii ve diğer hayır eserlerinin olup olmadığının bilinmesinin gerekeceği ifade edilmişti. Bu konuda vilâyetten yapılan açıklamada, 21,5 metre uzunluk ve 11 metre enine ebatındaki mektep inşaatı başladıktan sonra müdahale edilerek, izin alınana kadar durdurulması yönünde metropolitliğe ihtar verildiği, ancak, buna uyulmayarak inşaatın tamamlandığı, okul arazisinin ise vakıf veya özel bir mülk olmayıp, adı geçen manastıra ait bulunduğu, etrafında camii ve hayır eseri olmadığı ve son olarak kaleye uzaklığının yeterli ölçüde bulunduğu bildirilmiştir. Şurâ-yı Devlet'te, Mal sandığından yapılacak ödeme hususu da irdelenerek, *Menafi Sandığı Nizamnâmesi*'nin 19. maddesi uyarınca elde edilen gelirden mektep, kaldırım, çeşme, köprü gibi hayır işlerine sarfiyat yapılabileceği, ancak ödeme yapılacağı zaman köy muhtar ve İhtiyar heyetince onaylanmış evrak üzerinden

1264 BA, *AD*, nr. 859, s. 54.
1265 BA, İ. DH, nr. 82306.

muamelenin yürütülmesi ve toplam sermayenin üçte biri dikkate alınarak harcama senetlerinin düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Neticede, ruhsat bulunmamasına rağmen vilâyetin olumlu görüşü ve bu mektebe duyulan ihtiyaç dolayısıyla Maarif Nizamnâmesi'nin ilgili maddelerine uyulmak şartıyla mektebin açılmasına ruhsat verilmesi kabul edilmiştir. Bu hususa dair irâde ise 13 Ocak 1884 tarihini taşımaktadır. Keyfiyet daha sonra Divan-ı Hümayun Kalemi'ne havale edilerek Maarif, Dâhiliye ve Adliye nezâretleri ile Rodos mutasarrıflığı ve patrikhâneye tebligat yapılması istenmiştir[1266].

İstanbul Rum Patriği 1908 yılında Babıâli'ye yaptığı bir müracaatta, Rodos şehri dışındaki Rum yerleşim alanlarından Despothâne Varoşu'nda 580 hanedeki 1.337 erkek nüfus için idadî derecesinde bir mektebin inşasına ruhsat talep etmişti. İlgili evrak Şurâ-yı Devlet'te görüşülmüştü. Projesi ada Mühendisi Fevzi Efendi tarafından hazırlanan ve Sünbüllü yolu üzerinde, Müslüman mezarlığı ile despothânenin karşı tarafında yer alan okulun defter-i hakanî tapu kaydında gösterilen, 6 dönüm bağış arsa üzerine toplam 640 metre 19 santim ölçülerinde kargîr olarak inşa edileceği anlaşılmıştı. Okulun inşa mâliyeti olan 27.000 frankın senet mukabili Mösyö Vandakli Efendi tarafından verileceği belirtilmişti. Okulun, bitiminde Maarif Nezâreti Nizamnâmesi'nin 129. maddesi uyarınca kayda geçirmesi şartıyla inşasına 17 Temmuz 1908 tarinde irâde çıkmıştı[1267].

Patriğin 1910 yılındaki müracaatında ise Rodoslu Rumlar için kale dışında, kadın erkek 716 Rumun yaşadığı Neohori Mahallesi'nde yeni bir mektep inşası izni talep edilmişti. Okulun arsası yaklaşık 223 metre genişliğindeydi ve Amarandos ticarethânesi tarafından cemaate bağışlanmıştı. Taş malzeme ile yapılacak okulun 15 metre yüksekliği ve 14 metre 70 santim genişliği olacaktı. İnşaat mâliyeti olan 500 İngiliz altını aynı ticarethâne tarafından karşılanacaktı. Mektebe, Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin ilgili maddesi ile Rum patrikhânesi hakkındaki son kararların hükümlerine riayet olunmak şartıyla, 11 Ekim 1910 tarihli irâde ile ruhsat verilmiştir[1268].

Okuma yazma bilenlerin az olduğu Rum köylerinde 1880'li yıllarda Yunan piskoposların teşviki ile bir eğitim kampanyası başlatılmıştı. Hemen her köye bir öğretmen gönderilmişti. Temel eğitimin gelişmesine yönelik bu çalışmalar sonrası köylerde okur yazar oranında artış olmuştu. Bu okul-

1266 BA, İ. ŞD, nr. 3903.
1267 BA, İ. DA, nr. 26/17.C.1326.
1268 Okulun projesi ve ilgili evrak: BA, İ. MRF, nr. 2/6.L.1328; DH. İD, nr. 30-1/8.

lardan mezun olanlara ilkokul diploması verilmekteydi. Ancak muallimlerin maaşları çok düşüktü. Yılda ancak 200-300 frank kazanabiliyorlardı. Bilhassa Lindos Rumları eğitim alanında büyük aşama kaydetmişti. Bunların çoğu ticaretle uğraştıklarından İtalyanca da bilmekteydi[1269].

1892 resmi verilerinde Rodos'ta 61 Rum ibtidaîsinde 3.791 öğrencinin tahsil gördüğü kaydedilmekteydi. Orta öğretim veren rüşdiyelerden ise dördü açıktı ve 370 talebesi bulunmaktaydı[1270]. Bir yıl sonraki istatistiklere göre okul sayısında bir değişiklik izlenmezken[1271], 1900 yılı istatistiklerinde okul ve öğrenci adetlerinde artış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, ibtidaî mekteplerin sayısı kız-erkek toplam 87'ye ulaşmıştı[1272].

Rodos Rum cemaati, 1904 yılında metropolithânede yaptıkları bir toplantıda, adada kesilen hayvanların kelle ve ayaklarının gelirlerinden Rum okullarına da pay ayrılmasını talep etme kararı almışlardı. Bu kararlarını adada eğitim kurumlarını teftiş için gelen müfettişlere ileteceklerdi. Vali Abidin Paşa, Rum cemaati önde gelenleriyle bir toplantı yaparak, bu talebi geri almalarını sağlamış ve müfettişlere de durumu bildirmişti[1273].

3-Katolik Eğitim Kurumları

1522'de şövalyeler ile birlikte Rodos'u tamamen terk eden Katolikler, 1660'lı yıllarda tekrar yerleşmek için zemin yoklamaya başlamışlardı. İzmir'deki Saint Mari Kilisesi'ne mensup rahipler adaya gelip giden Latinler ile alâkadar olmak için yılda iki defa Rodos'a uğramaktaydılar. Nihayet, 1717 yılında Fransız Pietro adlı bir rahip adaya kesin olarak yerleşmiştir. Bu şahıs aynı zamanda V. Fransa Konsülü'nün resmî görevlisi sıfatını da almıştır (1719). Fransız Konsolosu'nun da yardımıyla Katolik cemaati 1720 yılında Triyande yolu üzerinde bir ev tutarak, burayı şapel haline getirmişti. Bu şapel 1743 yılında Rumlar tarafından yakılmıştır. Katolik cemaati ancak 1849 yılında tekrar bir kilise kurmaya muvaffak olabilmiştir. 1881 yılı itibariyle adada sayıları 200 olan Katolik cemaatinin 2 papazı bulunmaktaydı. Papazlardan birisi İzmir başpiskoposluğuna diğeri ise Sakız piskoposluğuna bağlıydı[1274]. Rodos'ta Fransız rahiplerin öncülüğünde dinî müesseselerini kurmaya çalışan Katolik cemaati, çeşitli zamanlarda ve usuller-

1269 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 560.
1270 *CBSS*, Sene 1310, s. 242.
1271 *CBSS*, Sene 1311, s. 313 vd.
1272 *CBSS*, Sene 1318, Ekler.
1273 BA, Y. PRK. UM, nr. 49/103.
1274 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 593-595.

le edindikleri arsa ve binalarda okul açmayı başlamışlardı[1275].

XIX. yüzyıl boyunca çeşitli tarihlerde ruhsat alan Rodos'ta üç misyoner Fransız okulunun adada eğitim verdiği anlaşılmaktadır. Büyük kısmı İngiliz vatandaşı Mösyö Henry Duçi (Ducci) tarafından finanse edilen müesseselerden ilki Yeni Varoş'ta 1879 tarihinde kurulan ve 1901 yılında Midilli işgali sürecinde ruhsatı onaylanan Soeurs Franciscanies Kız Mektebi'ydi. Soeurs de Charit rahipleri denetimindeki okulun öğrencileri muhtelif milletlerden, öğretmenleri ise Fransız'dı. Yine Varoş'ta Kova mevkiinde Kandiye Darülmuallim Cemiyeti'ne bağlı Notr Dame Erkek Mektebi ise 1890'da kurulmuş, ruhsatını 1896'da tasdik ettirmişti. Katolik Frére okullarına öğretmen yetiştirmek maksadıyla açılan okulun müdürlüğünü Frére Kazimir yapıyordu. Yeni Varoş'ta Hıristiyan Mahallesi'nde 1889'da kurulan ve ruhsat tarihi 1902 olan St. Jean Mektebi idadî ve rüştî 8 sınıfta tedrisatını sürdürüyordu. Fréreler Duçi ve Mas (Masse) ailelerinin kurucusu gösterilen okulun iane müdürü Frére İsak'tı. Kız ve erkek öğrencilerin öğretmenleri ise ücret alan Fransızlardı[1276]. Mösyö Duçi'nin adadaki Fransız kurumları için tek başına harcadığı paranın 300.000 frank olduğu söylenmekteydi. Fransız Hükûmeti katkılarından dolayı Mösyö Duçi'ye Lejyon Dönor madalyası vermişti[1277].

Rodos'taki Fransız eğitim kurumlarının misyonerlik faaliyetleri, zaman zaman takibe uğramaktaydı. Nitekim, 1891 yılında Ege Adaları hakkında Osmanlı Hükûmeti'ne ayrıntılı bir rapor takdim eden eski Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vali Muavini Tevfik Bey'in iddiaları üzerine[1278], bu tarihte okulların resmî kayıtlarının olmaması ve misyoner faaliyetleri içinde oldukları ihbarı gerekçesiyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Akif Paşa'dan araştırma yapması istenmişti. Babıâli'ye gelen ihbarda bu iki okulunun kuruluş maksadının Fransa Darülfünu ilahiyat dersi diploması sahibi olan 80 talebeye misyoner eğitimi vermek olduğu, bu öğrencilerin Arapça ve Türkçe lisanlarıyla İslam akaidi ve ahlakına mümkün mertebe vâkıf olduktan sonra, Osmanlı topraklarında Cizvit mezhebini yaymaya çalışacakları bildiriliyordu. Aldığı emir üzerine adadaki Katolik kurumları hakkında oldukça detaylı bir araştırma yapan Akif Paşa merkeze gönderdiği yazısında, Kova mevkiindeki 1.000 metrelik okul arsasının bundan 35 sene önce Os-

1275 BA, HR. SYS, nr. 60/42; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 354, 372; Frazee, *Catholics* ..., s. 254-255.

1276 Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner* ..., s. 148, 159, 185, 208.

1277 BA, HR. SYS, nr. 60/42.

1278 Tuncel-Bostan, "Dünden Günümüze Ege ... , s. 44.

manlı vatandaşı Rodoslu Enbona Apostol adında birinin tasarrufunda iken, aynı dönemde adada ticaretle meşgul olan Fransa vatandaşı Mösyö Kova'nın yaptırmış olduğu İpek Fabrikası'nın civarında bulunmasından dolayı, fabrika için ihtiyaca binaen satın alınmak istendiğini, ancak, yabancıların mal edinmelerinin resmen tanınmadığı bir döneme rastladığından, bahsi geçen arsanın yine Osmanlı tebaasından Rodoslu Sarandi Muşki adında birinin üzerine geçirildiğinin öğrenildiğini ifade etmiştir. Devir işleminin gerçekleştiği o günlerde Mösyö Kova'nın bu arsa üzerine uzunluğu 100 metre ve genişliği ise 10 metre olan bir bina inşa ettirdiği, binanın içine de hususî mahiyette bir kilise yaptırdığı anlaşılmıştır. Ayrıca fabrika ile birlikte bütün arazinin 16 dönüm olduğu ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde Mösyö Kova'nın ticarî işleri bozulunca, bir çok kimselere borçlanarak, malını ve mülkünü satma noktasına geldiği, 1874 senesinde bütün içindekilerle beraber arsa ve binayı aslen Maltalı olup İngiliz vatandaşı ve uzun süredir fahrî statüde Felemenk Devleti konsolosluğu hizmetini gören Mösyö Henry Duçi ile akrabası ve ortağı Mösyö Şarl Mas'a sattığı ortaya çıkmıştı. Daha sonra adada bir gureba hastahânesi inşa edecek olan bu iki şahsın[1279] mülkün yeni sahipleri olarak arsadaki binaları, izin almak suretiyle, yavaş yavaş tamir ettirdikleri ve hatta bir müddet önce bina içindeki kilisenin kubbesini yıkarak adî bir koğuş ve oda şekline getirdikleri keşfedilmiştir. Ayrıca, yapılan araştırmada Mösyö Duçi'nin bu binayı adaya gelip giden Cizvit rahiplerinin kullanımına açtığı, şimdiki durumda adada 30-40 Katolik bulunduğu, bu sayının artması ve 20 sene müddetle olmak şartıyla ikamet ve inziva etmek isteyen rahiplerin ortaya çıkması durumunda arsayı onlara bağışlamayı düşündüğü, hatta böyle bir vasiyet hazırladığı öğrenilmişti[1280].

Yeni Varoş'taki binanın ise yaklaşık 25 sene önce Fransız rahiplerinin tasarrufuna geçtiği ve buraya bir mabet inşa edildiği anlaşılmıştı. Bu kilisenin bahçesi yine Mösyö Duçi tarafından ailesi ve şahsı için bir yer seçilerek mezarlık haline getirilmişti[1281].

Bundan başka Yeni Varoş'ta Fransızlar tarafından yaklaşık 15 sene önce içinde evi olan bir bağ satın alınıp, kız ve erkekler için sıbyan mek-

1279 *CBSS*, Sene 1310, s. 73.

1280 BA, İ. DH, nr. 97600.

1281 1867 yılında Rodos'taki Latin Cemaati'nin ihtiyaç duyduğu bir mezarlığın, Kumburnu mevkiinde Protestan mezarlığının bitişiğindeki arsada oluşturulması için müracaat yapılmıştı. Bu arazinin mezarlık olabilmesinin gelir getirmemesi ve devletin bir şekilde buradan vergi alacağının bulunmaması, ziraate uygun olmayan taşlık bir alan olması gibi şartlarla mümkün olacağı belirtilmişti: BA, *Mukteza Defterleri (MKD)*, nr. 1, s. 307-308.

tebi haline getirmiş olduğu, 4 sene önce ise kızları ayırmak için, 50 lira kira mukabili bir şahsın evinin hususî erkek mektebi haline getirildiği tahkik edilmiştir. Araştırılması istenen bu iki kurumdan başka adada Hâfız Ağa isminde birinin uhdesinde iken, bundan 20-25 sene önce Rusya vatandaşlığına kayıtlı Salahori adlı bir şahsa intikal eden ve onun da ölümüyle oğluna kalan arsadan 3.500 metrelik kısmının yine Mösyö Duçi'nin ailesiyle ortağı Mas'ın eşi tarafından satın alındığı, kısa süre önce üzerine tahtadan 28 metre uzunluğunda 16 metre genişliğinde bir bina yapıldığı öğrenilerek, derhal Fransa Konsolosu çağrılmış ve izahat istenmişti. Konsolos bu arsanın şimdilik hususî konut olarak yapıldığını, 80 yaşına gelmiş olan Mösyö Duçi'nin servetini hayır maksadıyla harcama niyetinde olduğunu, bu binayı rahiplerin kullanımına vermeyi düşündüğünü, eğer bu gerçekleşirse gerekli resmî izinlerin alınacağını bildirmişti.

Sonuç olarak Akif Paşa, Cizvit rahiplerinin her yerde mezheblerini yayma çabası içinde olduklarının bilindiğini, ancak bu teşebbüsler karşısında yerel yöneticilerin nasıl davranması gerektiği hususunda bir talimatın bulunmadığını, daha önce de ifade ettiği gibi, Hâriciye Nezâreti'nin bu konuda bir çalışma içine girmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Akif Paşa'nın mütalaası padişahca da yerinde görülerek, Babıâli'de bu konuda bir çalışmanın başlatılıp, sonucun vilâyetlere duyurulması emredilmiştir (Haziran 1892)[1282].

Rodos'taki Fransız misyoner okulları kısa süre sonra tekrar gündeme gelmiştir. Şöyle ki, Notr Dame Erkek Mektebi Müdürü Rahip Kazimir, 1895 yılı başında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne müracaat ederek, okul arazisi etrafındaki duvarı yıkarak yeni bir duvar yapmayı düşündüklerini, bu iş için ihtiyaç duyulan okul arazisi etrafındaki devlet mülkü alanın kendilerine satışının onaylanmasını talep etmişti. Vali Abidin Paşa, bu hususta mütalaasında, kendisinden önce Akif Paşa'nın bu okullara dair raporunun bulunduğunu, şu an öğrenci ve muallim toplam 70'ten fazla ruhbanı olan ve seminer yani darülmuallimin derecesindeki okul yapılırken çok geniş inşa edildiğini, daha sonra ilavelerin yapıldığını, okul giderlerinin Avrupa'dan karşılandığını, kesinlikle Rodoslu öğrencinin bulunmadığı, Protestanların da dinî müesseseye sahip olmadıklarını, okulun bahçesinin lodos rüzgarından korunmak için duvarının yeniden inşa edilmek üzere talep edildiğini ve 714 metrelik bu arsanını Müslüman mezarlığına baktığını merkeze iletmişti. Evrak, Defter-i Hakani Nezâreti'ne havale edilmiş-

1282 BA, İ. DH, nr. 97600. Fransızlar'ın Osmanlı Devleti'ndeki misyoner faaliyetleri için bk. Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner ...*, s. 137-235.

tir. Buradan gelen cevapta, bu mektep ve içindeki kilisenin zaten ruhsatsız olduğu, yabancıların Osmanlı Devleti'nde mülk edinmelerinin önünde bir engel bulunmadığı, ancak, ruhsatsız bir binaya arsa satışının mümkün olamayacağı bildirilmişti. Aynı şekilde Maarif Nezâreti'nin görüşünde de ruhsat alınması hususu, kanunlar çerçevesinde ayrıntısıya ortaya konulmuş ve olumsuz görüş beyan edilmiştir[1283].

Duvar ruhsatı tartışmaları sürerken Mösyö Duçi, ilkokul seviyesindeki mektepte ders veren rahibelerin bulunduğu binaya bitişik olarak, görünmez bir bahçe içinde 4-5 odalık bir ilave kısım inşaatına başlamıştı. 120.000 kuruş tahsisat ayrılan bu odaların inşaatı Vilâyet Maarif Müdürlüğü'nce belirlenmiş ve vali, ruhsat alınıncaya kadar faaliyetlerin dursdurulması için Fransız Elçiliği'ne, maiyetindeki umur-ı ecnebiyye memurunu yollamıştı. Bu uyarı üzerine inşaata ara verilmişti[1284]. İnşattının durdurulması ardından Mösyö Duçi'nin yeni inşaat mukabili bahçe içindeki büyük okul binasını hastahâne yapılmak şartıyla, arsasıyla birlikte Rodos Belediyesine vermeyi teklif etmişti. Vali Abidin Paşa, bu mektep arsasının adanın en güzel yerinde bulunduğunu ve kıymetinin 2.500 lira olduğunu, içinde 22 oda ve dışındaki diğer binalarda araştırma yapıldığını bildirmekteydi. Vali, hâlen bu binada misyonerlerin bulunduğunu, odaların da onların ikametine göre yapıldığını, Mösyö Duçi'nin talep ettiği ilave oda inşaatına izin verilerek, içinde oturanların oraya nakledilip, binanın hastahâneye devrinin mümkün olacağını merkeze duyurmuştu. Ancak, Fransız Sefareti bu teklife sıcak bakmayarak, binanın hastahâne yapılmaya uygun olmadığını bildirmesine rağmen, yeni yapılacak odaların sonradan mektebe çevrilmemesi şartıyla teklif kabul edilmiştir[1285].

İtalyan Devleti'nin Rodos'ta 1890 yılı itibariyle 49 öğrenci ve 4 öğretmeni olan ruhsatlı bir alyans[1286] okulu bulunuyordu[1287]. İtalyanlar'ın, Rodos'ta bir koloni oluşturacak kadar nüfusu olmadığı halde okul açmaları ve bu okula rağbet gösterilmesi[1288] Fransız kamoyunda eleştiriye neden olmuştu. Nitekim, Paris kaynaklı haberlerde şövalyeler döneminden beri Fransızlar'ın Rodos'ta etkili olduğu, ancak adadaki Fransız müesseselerine hükûmetten yeterli yardım yapılmadığı, buna karşılık İtalyanlar'ın açtıkları laik eğitim veren okula malzeme, araç ve gereç sağlayıp 10-12 bin frank

1283 BA, A. MKT. MHM, nr. 700/9.
1284 BA, A. MKT. MHM, nr. 700/9.
1285 BA, A. MKT. MHM, nr. 700/9.
1286 Yılmaz, *Gümrü Antlaşması* ..., s. 89.
1287 Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner* ..., s. 50, 56.
1288 Tuncel-Bostan, "Dünden Günümüze Ege ... , s. 33-34.

arası da bütçe ayırdığı belirtiliyordu. Bütün ilgisizliğe rağmen Fransa'nın adadaki konsolosunun gayretlerinin devam ettiği haber verilmekteydi[1289].

1914 yılı sonlarında İzmir'den gelen bir heyet adada bir İtalyan okulu açmak için teşebbüsde bulunmuş, ancak yeterli desteği sağlayamamıştı[1290].

Rodos'ta misyoner Katolik faaliyetleri yanında Protestanların da İngiltere'nin desteği ile son bir cemaat oluşturmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Rodos ve Sakız'da Protestan cemiyeti tarfından İncil satışı yapılması üzerine Vali Abidin Paşa tedbir almıştı. Vali, adalarda Müslümanlar'ın dinî hislerinin zayıf olduğunu, Amerika ve İngiltere destekli Protestan dinî kitaplarının dağıtımına engel olunmasının Maarif Nezateti'nin bir tebligatında istendiğini, Protestan faaliyetleri böyle serbestçe sürerse kısa süre sonra İslam'dan bir çoğunun din değiştirebileceğini, ayrıca bir süredir İstanbul'da Rum Patrikhânesi ile İngiltere Protestan mezhebi reisinin mezhep birliği sağlamak maksatlı gizli görüşmeler yaptığını, adalardaki Rumlar'ın biraz gevşeklik görseler Amerika ve İngiltere'nin himayesi için % 80'inin Protestan mezhebini kabul edeceğinin gün gibi âşikar olduğun bildirmekteydi. Bu arada İngiltere elçiliği devreye girerek İncil satışı kısıtlamasının kaldırılmasını istemiş ve sadaretten valiye tebligat yapılarak, bu yasağın Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu yerlerde geçerli olduğu bildirilip satışa engel olunmaması istenmiştir. Bu tebligattan sonra hayretler içinde kalan vali, Yıldız Sarayı'na durumu arzederek sadrazamı şikayet etmiş ve kendisinin bu yasağı uygulamada kararlı olduğunu bildirmişti[1291].

İşgal sonrasında İtalyan yetkililer adadaki Fransız ruhban okulunu, veba tehlikesi nedeniyle bir süreliğine kapatmışlardı[1292].

III-RODOS'TA SAĞLIK HİZMETLERİ

A-Hastahâne ve Bağlı Hizmetler

1- Resmî Sağlık Hizmetleri Teşkilâtı

Mutasarrıf Namık Kemal Bey'in ifadesiyle, dünyanın en güzel iklimine sahip mahallerden biri olan Rodos[1293], bu özelliğinden başka, çok eskiye dayanan bir sağlık hizmeti geleneğine de sahipti. Özellikle şövalyeler

1289 BA, HR. SYS, nr. 60/42.

1290 Rodos Fransız Konsolos yardımcısının işgal sonrası duruma dair raporu için bk. Sabri Sürgevil, "İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ne Bakış Açılarına İlişkin Belgeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, III/8, İzmir 1999, s. 296-298.

1291 BA, Y. PRK. UM, nr. 73/4.

1292 Sürgevil, Aynı Makale, s. 296-298.

1293 Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden..., s. 494.

döneminde tarikat liderinin Büyük Sarayı'nın hemen bitişiğinde gelişmiş bir hastahâne hizmet vermekteydi[1294].

Osmanlı Rodos'u, ün yaptığı temiz havası, güneşi, her zaman esen rüzgarı, mevsiminde yağan etkileyici Nisan yağmurları, şehir ile etrafının manzarası ve kaplıcalarıyla[1295], sağlık bakımından böyle bir ortama ihtiyacı olan yerli ve yabancıların uğrak yeri haline gelmişti. Mesela, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın akrabalarının da öldüğü, 1831 yılı büyük kolera salgınında Osmanlı Donanması'nda görevli askerlerden hastalığa yakalananlar derhal Rodos'a getirilmişti[1296]. Aynı şekilde 1853 Kırım Harbi esnasında hasta olan müttefik İngiliz askerleri tedavi için buraya gönderilmişti[1297]. Rumeli'de eşkıya takibinde iken tifoya yakalanan 4. Ordu Nizamiye 93. Alayı'nın 4. Taburun'da Mülazımıevvel Halil Nuri Efendi'nin tedavisine Rodos'ta devam edilmişti[1298]. Muasarrıf Namık Kemal Bey de, Midilli'de iken geçirdiği şiddetli zatürre hastalığının etkisini Rodos'un güzel havası sayesinde atlatmıştı[1299]

II. Mahmud döneminde sağlık alanında başlatılan yeniliklerden olarak 1838 yılından itibaren askeri hastahânelerin aynı zamanda fakir halka da hizmet vermesi kararı alınmıştı[1300]. Bu karar uyarınca, Rodos'ta Tophâne-i Âmire denetimindeki askeri hastahâne, Asâkir-i mansûre 18. Alayı'nın 3. Taburu erleri yanısıra sivil halka da hizmet götürmeye başlamıştı. İlk dönemler itibariyle Rodos'taki en donanımlı sağlık kuruluşu olan askerî hastahânenin 1836 yılı Mart ayı toplam gideri 546 kuruş 24 para olarak gerçekleşmişti. Bu paradan 250 kuruşu doktor maaşı, 250 kuruşu hekim tarafından sarfolunan ilaç masrafı, 11 kuruş hastahâne için destilere verilen, 15 kuruş kürek ve süpürgeye ve 20 kuruş da çamaşır ve sabuna harcanan miktardı[1301]. Aynı hastahânenin dört yıl sonraki Temmuz ayı masrafı ise oldukça azalarak 108 kuruş olmuştu. Bunun 18 kuruşu süpürge gideri kalan 90 kuruşu ise vefat eden 9 askerin masrafıydı (1840)[1302].

1294 Ortaçağda Rodos Hastahânesi hakkında bk. Luttrell, "Feudal Tenure and Latin ..., s. 755-770; A Gabriel, *La Cité...*, II, s. 1-10.

1295 *CBSS*, Sene 1310, s. 202-234.

1296 BA, HAT, nr. 20165-G.

1297 BA, HR. MKT. 95/51. İngiliz elçiliği, doktorun görüşü doğrultusunda askerlerin kale içindeki evlerde kalmasını istemişti. Ancak, ev bulma zorluğu ve dışarıda daha temiz havası bulunan yerler olduğu gerekçesi ile bu talep uygun bulunmamıştır: BA, İ. HR, nr. 5664.

1298 BA, BEO, nr. 253421.

1299 Akün, "Namık Kemal ..., s. 64.

1300 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 308.

1301 Adada toplam 550 asker bulunuyordu: BA, C. AS, nr. 34235.

1302 BA, C. AS, nr. 48137.

Rodos'ta karantina binası 1840 yılında hizmete girince, kanunu gereği buraya bir de tabibin tayini yapılmıştı[1303]. Bu atamadan bir müddet sonra, askerî hastahâneden halka verilen hizmette yetersiz kalınması üzerine, bir memleket tabibinin görevlendirilmesi gündeme gelmişti. 1848'te Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Meclisi'nde konu tartışılarak, Anadolu ve Rumeli'de bir çok mahalde tabip ve cerrah görevlendirilmediği için hastalıkların önünün alınamadığı ifade edilmiştir. Eyalet merkezi Rodos'ta bu gibi olumsuzlukların giderilmesi maksadıyla halkı muayene edecek, *çiçek aşısız* olanların aşılarını yapacak, ilaçları sahibi tarafından alınmak suretiyle reçete yazıp, salgın hastalık ortaya çıktığında başka yerlere yayılmadan önleyebilecek ve özellikle maaş ve bütün masrafı ada gelirinden karşılanacak bir diplomalı doktorun istihdamı uygun bulunmuştu. Konu, İstanbul'a intikal edince Reisületibba ve Tophâne Müşirliği ile yazışılmak suretiyle Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiştir. Ücreti Rodos zenginlerince karşılanmak ve esas işini aksatmamak şartıyla ada Karantina tabibinin aylık 500 kuruş ek maaş ile bu işte vazifelendirilmesi kararı çıkmıştı (15 Mart 1848)[1304].

Karantina tabibinin görevleri arasında da zikredilen ve adada zaman zaman salgın haline gelen çiçek aşısı hususunda 1856 yılında bir kampanya başlatıldığı anlaşılmaktadır. Temmuz 1856 tarihi itibariyle yapılan teşvikler sonucu, ada tabiplerince 594 çocuk aşılanmış, aşılama esnasında çocukların birbirleriyle temaslarının önlenmesi hususunda da tedbir alınmıştı[1305].

Bu tayinden bir müddet sonra halka yönelik sağlık hizmetlerinin kurumsallaştığı dikkati çekmektedir. Her zaman kapasitesinin üzerinde dolu olan ada hapishânedeki mahkumlar ile şurada burada sefalet çekmekte olan fakir fukaraya hizmet vermek için bir hastahâne inşa edilmesi yönünde ilk teşebbüs 1861 yılında olmuştu[1306]. Hükûmet konağının bitişiğinde bulunan ve vaktiyle çok aktif olan tersane odalarından harap duruma gelmiş bir tanesinin 3-4 bin kuruş harcanarak tamir edilip, hastahâne haline getirilmesi düşünülmüştü. Doktor olarak karantina hekiminin görevlendirilmesi, ihtiyaç duyacağı elbise ve yatak takımının *beytülmalden* karşılanması, ilaç giderlerinin ise ada Mal sandığından ödenmesine Nisan 1862 tarihiyle irâde çıkmıştır[1307]. Kararın çıkmasından sonra işin hazine boyutu

1303 BA, *MAD*, nr. 10558.
1304 BA, İ. MVL, nr. 2845, 2848; A. AMD, nr. 3/79.
1305 BA, A. MKT. UM, nr. 241/47.
1306 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 28.
1307 BA, İ. MVL, nr. 21064; A. MKT. MVL, nr. 146/45.

Mâliye Nezâreti'ne, tabibin görevlendirilmesi de sadarete havale edilmiştir (14 Mayıs)[1308].

Bir müddet sonra ada sağlık hizmetlerinde tekrar aksama olunca 1867 yılında ücreti ahali tarafından vergi artırımı yoluyla ödenmek üzere, bir memleket tabibinin tayini uygun bulunmuştu. Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye Nezâreti'yle görüşülmek suretiyle belirlenen Gemlikli Doktor Periklis Vitalis'e 1.000 kuruş maaş tahsisi kabul edilmişti. Ayrıca doktorun tayininden adaya ulaşıncaya kadar geçen sürede maaşı yarı nisbetinde ödenmeye devam edilecekti[1309].

Rodos'ta sivil halk için hastahâne hizmetleri uzun bir dönem yerel hükûmet dairesince yürütülmüş iken, daha sonra bu alanda Belediyenin önplana çıktığı anlaşılmaktadır. Ada, Mısır yolu üzerinde olmasından dolayı, bu bölgeden gelebilecek salgın hastalıkların tehdidi altındaydı. Bu yüzden karantina uygulamalarında titizlik gösterilmekteydi. Karantina ve askerî tabiplerden başka, adanın güvenliği için limanda bekleyen vapurun doktorları da muayene yapmaktaydı. Ayrıca bir dönemden sonra şehir ve varoşlarda özel sağlık birimlerinin yaygınlaştığı ve buna bağlı olarak eczahânelerin çoğaldığı anlaşılmaktadır[1310].

Şehir ve kasabaların aksine, Rodos köylüleri, çok acil durum dışında doktora gitmemekteydiler. Yerel halk ilaçlarının kullanımı yaygındı. Bu ilaçların yaygın olmasının bir sebebi de adanın zengin bitki örtüsüydü. Köylerde imal edilen bitkisel ilaçların en gözde malzemeleri sarımsak ve soğandı. Bir de köyleri dolaşan gezici doktorlar vardı ki bunların çoğunluğunu İtalyanlar oluşturuyordu[1311]. Ancak, bakkallarda satılan el yapımı bu ilaçların yanlış kullanılması nedeniyle bazen ölümler yaşanıyordu[1312]. Mesela, Menteşe Sancağı'na bağlı Köyceğiz Kazası'nda bıçakçılık ile meşgul üç şahıs rahatsızlanınca ilaç hazırlatmak maksadıyla adaya gelmişlerdi. Bu şahıslar Rodos İsveç Konsolosu İstefenaki'nin hazırladığı ilacı kullanmışlardı. Şahıslar el yapımı ilaç sonrası daha da rahatsızlanmışlar, bunlardan ikisi ölmüş ve biri de ağır hasta iken doktorlarca tedavi edilmişti[1313]

Kal'a-i Sultaniye'nin vilâyet merkezi bulunduğu 1873 yılında Rodos'ta sağlık teşkilâtı olarak, mutasarrıflık tarafından maaşları ödenen bir tabip ve 2 personelden oluşan bir *sıhhiyye idaresi* bulunmaktaydı. Karanti-

1308 BA, *AD*, nr. 449, s. 145; A. MKT. NZD, nr. 396/74.
1309 BA, İ. MVL, nr. 25965; *AD*, nr. 860, s. 40.
1310 *CBSS*, Sene 1310, s. 72-73.
1311 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 620-631, 672.
1312 BA, A. MKT. MHM, nr. 45/67.
1313 BA, HR. MKT, nr. 21/89.

na tabibi Mösyö Kaliga'nın kâtipliğini Hüseyin Efendi, yazıcılığını ise Andon Parman yapmaktaydı. Adadaki askerî birliklerin doktoru Mösyö Trak'tı[1314]. Bu tarihten sonra Belediye bütçesinden doktor ve aşıcı istihdam edilirken, fakirler için ayrıca tahsisat ayrılmıştır. Belediye merkezli yapılanma ardından ise 1884 yılında adada Karantina dairesi tabibi Kalya ile birlikte kaledeki asker için Doktor Süleyman Efendi ve Eczacı Artin Efendi vazifeliydi. Aynı tarihte Rodos'un Lindos Nahiyesi'ndeki sıhhiye meclisinin riyasetini Kaza müdürü (vekili) yürütmekteydi. Lindos Meclisi'nin aza sayısı üçtü[1315]. 1893 yılında askerî hastahânenin doktorluğunu Binbaşı Nail Bey yaparken, Yüzbaşı Doktor Kâzım Efendi geçici olarak görevlendirilmişti. Hastahânenin cerrahlığını Ahmed Efendi, eczacılık hizmetlerini de Artin Efendi görmekteydi. Adadaki hastahânelerin ağalığını ise İstihkam Kolağası Mustafa Ağa yürütmekteydi[1316].

Vilâyetin merkezi tekrar Rodos'a taşınınca, maaşı Belediye bütçesinden karşılanmak üzere bir *sıhhiyye müfettişi*nin istihdamına başlanmıştı. Doktor N. Voçinyo Efendi, müfettiş sıfatıyla yılda bir kere bütün vilâyetteki sancak ve bağlı mahalleri dolaşarak denetim yapmaktaydı. Ancak, bu şahsın görev süresi Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Meclisi'nin kararıyla 1909 yılından itibaren uzatılmamış ve karşılığı olmadığı gerekçesiyle maaşı Belediye bütçesinden çıkartılmıştı. 9 yıl bu görevi sürdürmüş olan doktor, durumu Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumi'ye bildirince, buradan vilâyete yapılan tebligatta, bu kurumun önemi vurgulanarak, memurun istihdamı ve maaş ödemesinin yapılması istenmiştir[1317].

Kale içindeki askerî hastahâne zamanla hasar görmüştü. Binanın önce tamiri düşünülmüş, ancak masrafın çokluğu nedeniyle vazgeçilmiştir. Rodos'tan gelip Tophâne-i Âmire Müşirliği kanalıyla Babıâli'ye ulaştırılan yazıda, havadar bir mevkii olan *Damlakapı* istihkamı ile Hükûmet konağı arasındaki sahil şeridinde 25 yataklı yeni bir askerî hastahânenin, 44.950 kuruş keşif bedeli ile inşa edilebileceği bildirilmişti. Bahsi geçen paranın *Bahr-i Sefîd Boğazı* istihkamları masrafı tahsisatından karşılanması şartıyla 30 Ağustos 1885 tarihinde inşasına irâde çıkmıştır[1318].

1888 yılında kale içinde yeni bir askerî hastahâne inşası gündeme gelmişti[1319]. Ancak, aradan bir yıl geçtiği halde inşaat bitirilememiştir. II.

1314 *CBSS*, Sene 1290, s. 86, 87.
1315 *CBSS*, Sene 1302, s. 302-305.
1316 *CBSS*, Sene 1311, s. 117.
1317 BA, DH. MUİ, nr. 29-2/39.
1318 BA, İ. DH, nr. 75924.
1319 Orhonlu, "Oniki Ada'da ..., s. 31.

Abdülhamid, 11 Ocak 1889 tarihine taşıyan emrinde, hastahânenin bitirilmesi için gereken 19.000 kuruşun Tophâne-i Âmire bütçesinde yer alan kale tamiratı kısmından karşılanmasını istemişti[1320].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin tamamında akıl hastalarının muhafazası ve tedavisi için bir hastahânenin eksikliği hissedilmekteydi. Adalardaki hastalar diğer bütün vilâyetlerin yaptığı gibi Manisa ve İstanbul'daki timarhânelere yollanıyordu. Ancak bu iki hastahâne çoğu zaman doluluk nedeniyle hasta kabul edememekteydi. Bu gelişme üzerene 1911 yılı başında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Meclisi'nde konu gündeme alınmış ve vilâyete hizmet verecek bir hastahânenin inşası veya bu iş için elverişli bir mahallin tedariki hususunda girişimde bulunulması kabul edilmişti. Keyfiyet vali tarafından Dâhiliye Nezâretine yazılmıştı. Alınan cevapta, nezâretin bütçesinde bunu karşılayacak paranın bulunmadığı, ya vilâyetin kendi imkanlarıyla ya da gelecek yılki bütçeye ilave edilmesi suretiyle gereğinin yapılması bildirilmişti[1321].

2-Özel Sağlık Hizmetleri

Rodos'ta hükûmet ve Belediye bütçesinden fakirler için ayrılan tahsisat yeterli omadığı için, fukaraya hizmet götürmek maksadıyla özel bir *gureba hastahânesi* açılması girişimi olmuştu. Bu hususiaki ilk teşebbüs 1869 yılında gerçekleşmiştir. Rodos Debbağhânesi civarında Üçdeğirmenler mevkiinde[1322] inşasına başlanan gureba hastahânesi, 40.000 kuruş harcandığı halde eksiklerinin giderilememesi üzerine, konu inşaata nezâret eden hayırseverler tarafından Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vilâyeti Umumi Meclisi gündemine taşınmıştır. Burada yapılan görüşmede, bu hastahânenin hâlihazırda kereste ve diğer masraflarından dolayı 6.000 kuruş borcunun bulunduğu ve mevkisi itibariyle sağlığa zararının dokunacağı öne sürülerek, binanın müzayede yoluyla satılıp borçların kapatılması, daha sonra adanın münasip bir yerinde bir hastahânenin inşası kararı alınmıştır[1323].

Özel hastahâne hususunda ikinci teşebbüs Rodos'ta Katolik cemaatinin önde gelenlerinden olup Felemenk Konsolosluğu'nda çalışan ve İngiliz tebaasından Mösyö Henry Duçi tarafından yapılmıştı. Mösyö Duçi kale dışında umuma mahsus bir hastahâne açmak için ruhsat talebinde bulunmuştu. Konu Şurâ-yı Devlet'e intikal ettirilerek, dâhiliye kısmında görüşülmüş ve

1320 BA, İ. DH, nr. 86924.
1321 BA, Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mâliye ve Varidât Müdüriyeti (DH. UMVM), nr. 95/3.
1322 *CBSS*, Sene 1313, s. 112.
1323 BA, *AD*, nr. 859, s. 52-53.

Meclis-i Mahsus'ta incelenmiştir. Hastahânenin açılmasında siyasî bir yönün bulunmadığı ve arsa ile binanın mülk olduğuna dair Rodos Defter-i Hakanisi'nde kaydının bulunduğunun anlaşılmasından dolayı, böyle bir hayır müessesesinin açılmasında mahzur olmadığı vurgulanmış, ruhsat verilmesine dair 18 Mart 1893 tarihinde irâde çıkmıştır[1324]. Mösyö Duçi, hastahâne haline getirilen büyük bir bahçe içindeki söz konusu eski binanın tamiratıyla bizzat ilgilenmiş ve adanın en lezzetli suyunu binaya bağlatmıştı. Hastahânenin idaresine ise Pas de Calais bölgesi Fransisken rahibeleri getirilmişti[1325].

Mösyö Henri ile ortağı Mösyö Şarl Mas adına açılışı yapılan[1326] ve işsiz güçsüz ve fakir her sınıftan ahaliye yardım gayesi güden gureba hastahânesinin giderlerini karşılamak için ahaliden toplanan yardımlarla gelir getiren binalar inşasına da başlanmıştı. Bu arada Rodos vergi idaresinin bazı kısımları tamamlanamamış bu akarlardan normal tarife olan % 010 nisbetinde vergi alması üzerine durum Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Umumi Meclisi'nin gündemine yansımıştı. Burada alınan bir kararla Babıâli'ye müracaat edilerek vergi oranının ibtida mektepleri ve diğer vakıf akarında olduğu gibi % 004'e çekilmesi istenmişti. Ancak bu konuda Şurâ-yı Devlet'te yapılan müzakerede, Mâliye Nezâreti'nin görüşü doğrultusunda, hastaneye vakfedilen akarın *icâre-i vâhidelü* türü vakıftan olmamaları nedeniyle, böyle bir muameleye tâbi tutulamayacağı bildirilmiştir (Ocak 1911)[1327].

Diğer taraftan XIX. yüzyıl boyunca adada özel sağlık hizmeti veren doktor ve cerrahlar ile kale içinde Anadolu, Emniyet, İngiliz ve Yunan isimleriyle bilinen 4 eczahâne hizmet veriyordu[1328].

B-Rodos ve Bağlı Mahallerde Karantina Uygulamaları

XIX. yüzyıl veba ve kolera salgınları açısından bir hayli kaybın yaşandığı bir dönem olmuştu. 1823'ten itibaren Rodos'ta da bir çok ölüme neden olan hastalığın 1830 yılına kadar devam ettiği bilinmektedir. 1831 yılında İngiltere'de baş gösteren salgın Avrupa ve Amerika'nın bir çok bölgesinden sonra Anadolu, Mısır ve Arabistan'da da etkisini göstermişti. Aynı yıl Fenike'ye uğrayan Osmanlı Donanması'na hastalık bulaşmıştı. Hastalık kapan gemiler hemen Fenike'den ayrılarak tedavi için Rodos'a geçmişlerdi. Hasta askerler belirlenen yerlerde oluşturulan bakım noktalarına

1324 BA, İ. DH, nr. 27/29.Ş.1310.
1325 BA, HR. SYS, nr. 60/42.
1326 *CBSS*, Sene 1310, s. 73; Sene 1318, s. 107.
1327 Rodos'ta toplanan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Meclis-i Umumîsi'nin 17 Teşrînievvel 1326/ 30 Kasım 1910 tarihli mazbatası ile ilgili evrak: BA, DH. İD, nr. 54-1/11.
1328 *CBSS*, Sene 1310, s. 72-73; Sene 1311, s. 121-122; Sene 1313, s. 112.

nakledilmiştir. Ancak, durumları ağır olan erlerden Kapudane-i Hümayun gemisinde bulunan 25 nefer, Patrona-i Hümayun gemisi tayfasından 20, Mazhar-ı Tevfîk fırkateyninden 3 ve Kaid-i Zafer'den 5 nefer olmak üzere toplam 53 asker kurtarılamamıştı.

Bu hadise ile beraber Rodos'ta sıkı bir karantina uygulamasına geçilmiştir. Mısır taraflarından gelen gemilerden alınan haberlerde İskenderiye ve cevresinde hastalığın ziyadesiyle yayıldığı, hatta hasta olanlar arasında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın torunu Mirimîrandan Abbas Paşa ve Cidde Valisi İbrahim Paşa'nın oğlu, bir görevle o tarafta bulunan Abdülhamid Efendi ve hizmetlisi Divan Kâtibi Habib Efendi'nin de bulunduğu ve bir çok kimsenin vefat ettiği haberi alınmıştı (Ekim 1831)[1329].

Rodos'da 1667 yılı itibariyle İskenderiye kaynaklı büyük bir veba salgını yaşanmıştı. Bundan bir müddet sonra hastalık 1710'da tekrar ortaya çıkmış ve bir çok ölüme sebep olmuştu. Adada ağır geçen salgınlardan biri de 1831 salgınından kısa süre sonra 1837 yılında ortaya çıkmıştı. Bazı kaynaklarda ölü sayısı 4.000 olarak zikredilmektedir[1330]. Rodos'taki bu salgından bir yıl sonra 1838 yılında, Osmanlı Devleti'nde ilk Karantina Meclisi İstanbul'da oluşturulmuş ve uygulamalar daha düzenli hale getirilmiştir[1331].

Coğrafi mevkiisi itibariyle daha çok Mısır, İskenderiye, Şam ve Arabistan'dan gelecek hastalıklara açık olan Rodos'ta, devletin tayin ettiği karantina memurları 1840 yılının ilk aylarında göreve başlamışlardı[1332]. Adanın Anadolu'ya bakan limanın kesiminde *Kumburnu* ile *Saint Almo Burcu* arasında ve *Gümrük Limanı*'na giriş yapılan kesimde inşa edilen karantina binası[1333] için 3.124 kuruş harcama yapılmıştı. Adada 1840 yılında muhassıllık teşkilâtı oluşturulunca bağlı adalarla birlikte denizde ve karada tahaffuz muamelelerini yürütmek vazifesiyle tayinler yapılmıştı. İstanbul'da bütün karantina memurları için hazırlanan talimat uyarınca hareket edecek olan Rodos Karantina Müdürlüğü'ne İsmail Efendi getirilmişti. Kendisine 2.000 kuruş maaş tahsisi uygun bulunmuştur. Karantinahânenin diğer personeli arasında 1.000 kuruş maaş alan bir de tabip bulunmaktaydı. Müdür ve tabibin maaşı ada gelirlerinden ödenecekti[1334]. Bunlardan başka 100 kuruş alan kâtip ile 143 kuruşa istihdam edilen Venedik-

1329 BA, HAT, nr. 20165-G.

1330 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 99-100.

1331 Osmanlı'da karantina teşkilâtı için bk. Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, Ankara 1994, LVIII/222, s. 329-376; A.mlf, *Hicaz Karantina Teşkilâtı*, Ankara 1996, s. 1-15.

1332 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 311.

1333 Rodos Karantina binası: Fevzi Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 145, 161.

1334 BA, *MD*, nr. 253, s. 196/1392.

lioğlu Vasilaki ise yazıcı olarak hizmet verecekti. 1840 yılında karantina kolcularının (nekhibânlar) 11 aylık toplam masrafı ise 9.059 kuruştu[1335].

Rodos'ta tahaffuz usulünü tatbik için atanan bu ilk karantinahâne personelinin daha yılını doldurmadan azilleri gündeme gelmişti. Yapılan bir araştırmada bilhassa tabibin yolsuzlukları belirlenmişti. Bu gelişme üzerine *Meclis-i Tahaffuz* teklifiyle Madyani Efendi Rodos Karantina tabipliğine getirilmiştir. Bu arada müdürün de değiştirilmesi kararlaştırılmıştır[1336].

Adada kaymakamlık idaresine geçişten kısa süre sonra 1842 yılının Nisan ve Eylül aylarında Kaymakam Hacı Ali Paşa'nın yönetimi altında müdürlüğe 1.500 kuruş maaş ile Gaido Efendi'nin getirildiği anlaşılmaktadır. Tabip Madyani ise 1.000 kuruş almaktaydı. Kâtip Mustafa Efendi 200 kuruş, Yazıcı Vasilaki'ye 150 kuruş verilmekteydi. Ayrıca Yener, Ali ve Musa isminde her biri 100 kuruş alan 3 gardiyan ile Durmuş ve Nikola adında yine 100 kuruşa çalışan 2 de kolcu (filikacı) istihdam edilmekteydi. Aylık toplam personel gideri 3.350 kuruş olarak gerçekleşmişti.

Bu dönemden itibaren Rodos'a bağlı mahallerden Meis, Batnoz, Sömbeki, Leryoz, Kaşot Kerpe ve Herkit'te de karantina görevlilerinin tayin edilerek, uygulamaya geçildiği anlaşılmaktadır. Meis karantina müdürü ilk ay 600 kuruş maaş almış ise de sonra bu miktar 350 kuruş olarak belirlenmiştir. Batnoz müdürünün maaşı 500 kuruş iken Sömbeki, Leryoz, Kaşot, Kerpe ve Herkit müdürlerine 350 kuruş tahsisat ayrılmıştır[1337]. İki yıl sonra Kaymakam Hasan Paşa'nın idareciliği döneminde 1844 Mart-Nisan arası 1 aylık periyotta Rodos karantina müdürü maaşında indirime gidilerek 1.000 kuruş ödeme yapılmıştır. Karantina tabipliğine yeni atanan *Karlo Efendi* aynı oranda maaş almaya devam etmiştir. Kâtip Mustafa Efendi ile yazıcının ücretleri değişmemiştir. Dairede görevli gardiyanlar arasına Mustafa da katılmış ve toplam gardiyan sayısı 4 olmuştur. Kolcular Durmuş ve Nikola ile beraber merkez teşkilâtının toplam personel gideri 2.950 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Bu para ada gelirlerinden karşılanmaktaydı.

Aynı tarihte Rodos'a bağlı Marmaris'te de karantina uygulamasına geçilmiştir. Marmaris karantina müdürü Abdurrahman Cânib Efendi'ye, Batnoz müdürü İstiraki Efendi gibi 500 kuruş maaş bağlanmıştır. Batnoz karantinası gardiyanı Yorgo 50 kuruş maaş alıyordu. Ayrıca Batnoz'un karantina binasına 15 kuruş kira ödenmekteydi. Bundan başka 5 kuruş da kağıt gideri kayıtlara geçmiştir. Sömbeki müdürü Kostaki 350 kuruş ve gardiyanı Yorgo 75 kuruş alırken, bina kirası olarak 25 kuruş ödenmekteydi. Kerpe müdürü Yorgo Efendi ise 350 kuruşa çalışıyordu. Gardiyanı Mihal 60 kuruş alırken, hane kirası 20 kuruştu. Bir de tütsü masrafı olarak 20 kuruş

1335 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10-12.
1336 BA, *MD*, nr. 254, s. 87/24.
1337 BA, *MAD*, nr. 9421, s. 23-25.

bütçeye ilave edilmiştir. Meis karantinahânesinde Halil Efendi 350 kuruş maaş ile müdürlük yaparken, gardiyanı Yorgo 80 kuruş almaktaydı. Meis'in bina kirası 30 kuruş, tütsü gideri ise 30 kuruştu. Marmaris ve diğer bağlı adaların bütün giderleri Rodos tarafından karşılanmaya devam ediliyordu. Aynı senenin Mayıs-Haziran ayı kayıtlarına göre, Rodos karantinahânesinin personel gideri 2.950 kuruş iken müdürlüğe Andon Efendi atanmıştı. Dairenin diğer masrafları 284 kuruş olarak gerçekleşmişti[1338].

Bu tarihte Rodos'tan idare edilmek üzere Herkit, Leryoz ve Kalimnoz adalarında da karantina usulüne geçilmiştir. Marmaris, Meis ve Sömbeki yöneticilerinde değişiklik olmazken, yeni açılan Herkit müdürlüğüne 300 kuruş maaşla Anastas Efendi, gardiyanlığa 60 kuruşla Nikola atanmıştır. Herkit'in bina kirası 15 kuruş, tütsü gideri 10 kuruştu. Leryoz müdürlüğüne Yani Efendi 350 kuruş, gardiyanı Anastas 60 kuruşla istihdam edilmişti. Bina kirası ile tütsü giderinin her birine 15 kuruş veriliyordu. Yani Efendi yine 350 kuruşla Kalimnoz müdürlüğüne getirilirken, gardiyanlığa 60 kuruşla Mihal tayin edilmişti. Bu adanın hane kirası 20 kuruş, tütsü masrafı 10 kuruştu. Yeni açılan karantinalardan sonuncusu olan Kerpe'nin müdürlüğünü 350 kuruş maaşla Yorgo Efendi üstlenmişti. Gardiyanı Mihal'e 60 kuruş, bina kirasına 20 kuruş ve tütsüye de yine 20 kuruş ödenmişti. Söz konusu ayda, bağlı mahallerle birlikte toplam gider 6.869 kuruş olarak gerçekleşmişti ve mâliye kayıtlarında mahsubu yapılmıştı.

Rodos karantinalarının Haziran-Temmuz döneminde toplam gideri, bir önceki döneme nisbetle yaklaşık % 19.5 artarak 8.204 kuruş olmuştur. Bu artışın en başta gelen sebebi Rodos'a bağlı adalardan Kaşot'da da karantina usulüne geçilmiş olmasıdır. Kaşot müdürlüğüne Andon Efendi 350 kuruşla tayin edilmiştir. Gardiyanlığına 60 kuruş maaş ile Nikola getirilirken, bina kirası 29 kuruş, tütsü gideri ise 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Rodos merkez karantina binasının personel yapısı aynı kalırken, daireye ait diğer masraflara 169 kuruş harcanmıştır[1339].

Yukarıdaki verilenden bir yıl sonra 1845 yılında Sıhhiye Nezâreti kayıtlarına istinaden Rodos karantinahânesinin personel ve diğer masraflarının toplamı 5.288 kuruş 10 para olmuştu. Biraz daha ayrıntılı tutulan bahsi geçen kayıtlardan, karantina uygulamaları esnasında fakir yolculara bütçeden yardım yapıldığı da anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Rodos'a bağlı Meis, Sömbeki, Herkit ve Kerpe'deki karantinahâneler faaliyetlerini sürdürürken, diğerleri hakkında bilgi verilmemektedir. Bağlı mahallerin toplam masrafı 3.379 kuruş olarak gerçekleşmişti. Rodos ve bağlı mahallerin karantina personel ve malzeme giderlerinin tamamının toplamı 8.668 kuruş 10 paraydı[1340].

1338 BA, *MAD*, nr. 9402, s. 4, 5, 90, 233, 234, 315.

1339 Rodos dışındaki diğer adalar karantinaları hakkında BA, *MAD*, nr. 9402, s. 4, 5, 90, 233, 234, 315'te malumât bulunmaktadır.

1340 BA, C. SH, nr. 921.

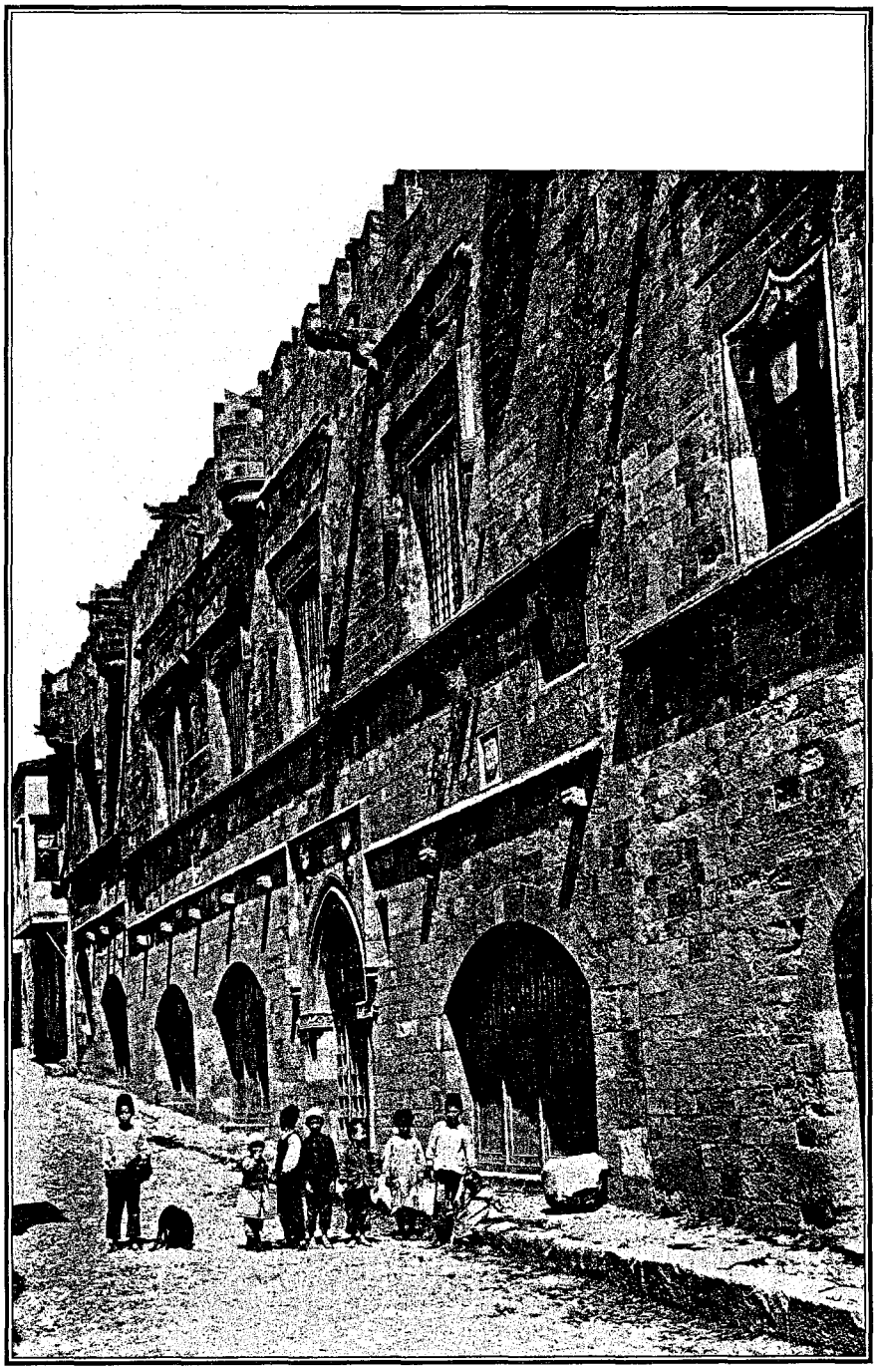

Resim 5: İşgal Sonrası Rodos'ta Türkler (A. Gabriel'den)

TABLO-28
RODOS ve BAĞLI ADALAR KARANTİNAHÂNELERİ'NİN DURUMU
(1845 Yılı)

RODOS KARANTİNAHÂNE PERSONELİ ve MAAŞLARI	
PERSONELİN ADI	MAAŞI (Kuruş)
Müdür Sakvin Efendi	1. 000
Tabip Karlo Efendi	1.000
Kâtip Mustafa Efendi	200
Gardiyan Mehmed	100
Gardiyan Ali	100
Gardiyan Musa	100
Gardiyan Yener	100
Kolcu Durmuş	100
Kolcu Nikola	100
Yazıcı Vasilaki	150
TOPLAM MAAŞ: 2.950 Kuruş	
RODOS KARANTİNAHÂNESİ'NİN DİĞER MASRAFLARI	
MASRAFIN TÜRÜ	TUTARI (Kuruş/Para)
Zeytinyağı (20 kr.), kömür (28 kr.), filika için halat (28 kr.), çadır hamaliyesi (3 kr.), 10 adet süpürge ve kürer (4 kr.)	83, 30
Tütsü (4 kr.), kağıt (6 kr.), yeni imal olunan sancak (60 kr.), astâriye (10 kr.)	80, 20
Karantina tamiratı için 11 adet tahta (16 kr.), 7 adet delme (7 kr.), mertek (15 kr.), çivi (4 kr.), 2 gün dülger yevmiyesi (16 kr.)	59
İskenderiyeli Yusuf Kaptan'ın gemisiyle İskenderiye'den gelip 4 fukara karantinaya çıkarıldıklarında tayin olunan gardiyan Yorgo'nun yevmiyesi (15 kuruş üzerinden 6 gün)	90
Rodoslu Yusuf Kaptan'ın gemisiyle Dimyat tarafına giden bir fukara yolcuya verilen ekmeğin ücreti	15
Bozcaadalı Ahmed Kaptan'ın gemisiyle Şam tarafından gelen 4 fakire verilen ekmeğin ücreti	60
İskenderiye'den Yusuf Kaptan'ın gemisiyle gelen 4 fakir yolcuya verilen ekmeğin ücreti	60
Sömbekili Kaptan'ın İskenderiye'den gelen gemisine karantina uygulamak için giden Gardiyan Manol yevmiyesi (15 kuruştan 10 gün)	150
Posta vapuruyla Şam tarafından gelen yolculara tayin olunan Gardiyan Hüseyin yevmiyesi (15 kuruştan)	90
Kaşotlu Kaptan Andon'un İskenderiye'den gelen gemisine karantinaya çıkan Gardiyan Hüseyin'in yevmiyesi (15 kuruştan 10 gün)	150
Meisli Kaptan Mihal'in İskenderiye'den gelişinde karantinaya çıkan Gardiyan Andon yevmiyesi (15 kuruştan 10 gün)	150
Rodoslu Yusuf Kaptan Dimyat tarafından geldiğinde karantinaya çıkan Gardiyan Dimitri yevmiyesi (15 kuruştan 10 gün)	150
Bozcaadalı Ahmed Kaptan'a kaarantina çıkmak için tayin olunan Gardiyan Musa yevmiyesi (15 kuruştan 10 gün)	150

Bozcaadalı Ahmed Kaptan'ın gemisiyle gelen yolculara tayin olunan gardiyan (7 nefer 6 gün, 15 kuruştan günde 105 kuruş)	630
Yunan tebaasından Kaptan Anastas gemisi İskenderiye'den geldiğinde karantina çıkmak için tayin olunan Gardiyan Ahmed yevmiyesi (15 kuruştan 10 gün)	150
Rodoslu Kaptan İspiyanoz'un Şam'dan gelişinde karantina çıkan Gardiyan Yener yevmiyesi (15 kuruştan 10 gün)	150
Karantina Tabibi Karlo tarafından karantinada bulunan fakir hastalar (keyifsizler) için ilaç ücreti ve bazı diğer mahallerde keyifsiz zuhur ettiğinde muayene için gittiğinde hayvan kirası (1 sene toplamı)	120
KARANTİNA ÇEŞİTLİ MASRAFLARIN TOPLAMI: 2.338 Kuruş 10 Para	
RODOS'A BAĞLI ADALAR KARANTİNA GİDERLERİ	
MEİS ADASI KARANTİNA GİDERLERİ (Nisan ve Mayıs Ayları)	
PERSONELİN ADI	MAAŞI (Kuruş)
Müdür Halil Efendi (aylık 300 kuruştan)	600
Gardiyan Yorgo (1 aylık)	80
Karantina kirası (1 aylık)	30
Tütsü gideri	30
Yeniden imal olunan sancağın ücreti	54
Nisan ayı toplam gideri (Müdür maaşı hariç)	194
Mayıs ayı toplamı (Müdür maaşı hariç)	140
MEİS KARANTİNASI 2 AYLIK TOPLAM GİDERİ: 934 Kuruş	
SÖMBEKİ ADASI KARANTİNA GİDERLERİ (Mart, Nisan ve Mayıs Ayları)	
PERSONELİN ADI	MAAŞI (Kuruş)
Müdür Kostaki Efendi	900
Gardiyan Mihal	75
Karantina kirası	25
Tütsü gideri	20
Mart ayı toplam gideri (Müdür maaşı hariç)	120
Nisan ayı toplam gideri (Müdür maaşı hariç)	120
Mayıs ayı toplamı (Müdür maaşı hariç)	120
SÖMBEKİ KARANTİNASI 3 AYLIK TOPLAM GİDERİ: 1.260 Kuruş	
HERKİT ADASI KARANTİNA GİDERLERİ (Mart, Nisan ve Mayıs Ayları)	
PERSONELİN ADI	MAAŞI (Kuruş)
Müdür Anastas Efendi	300
Gardiyan Nikola	60
Karantina kirası	15
Tütsü kirası	20
Mayıs ayı toplam gideri (Müdür maaşı hariç)	85
HERKİT KARANTİNASI AYLIK TOPLAM GİDERİ: 385 Kuruş	

KERPE ADASI KARANTİNA GİDERLERİ (Mart ve Nisan)	
PERSONELİN ADI	MAAŞI (Kuruş)
Müdür Yorgo Efendi	600
Gardiyan Mihal	60
Karantina kirası	20
Tütsü kirası	20
Mart ayı toplam gideri (Müdür maaşı hariç)	100
Nisan ayı toplam gideri (Müdür maaşı hariç)	100
KERPE KARANTİNASI 2 AYLIK TOPLAM GİDERİ: 800 Kuruş	
RODOS ve BAĞLI MAHALLER KARANTİNALARI TOPLAM GİDERİ: 8.668 Kuruş 10 Para	

1853 yılında Rodos karantina müdürlüğü hizmetini Rıfkı Bey yürütüyordu. Ancak, kendisinin azli icap ettiğinden sıhhiye meclisinin kararıyla, eski Çeşme karantina müdür yardımcısı Yanaki İlyadi Efendi'nin 1.000 kuruş maaş ile tayini uygun bulunmuştu[1341].

Bu tayin ardından İstanbul'da karantina memurlarının diğer müdürler gibi göreve atanmalarında *kefalet* mecburiyetinde bulunmaları tartışması başlamıştı. Rodos'ta babasının ve kendisinin vakıf eserleri bulunan Tophâne-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa, sadarete takdim ettiği bir yazısında, mal müdürlüğü tayinlerinde olduğu gibi müdürlük haline getirilen makamlara atamada, hazine tarafından kefil aranması gerekeceğini bildirmiştir. Konu mâliyeye yansıtılmıştır. Meclis-i Muhasebe-i Mâliye'ce hazırlanan ve bu tür atama muamelelerin işleyişi hakkında bilgi veren Ekim 1853 tarihli evrakta, bahsi geçen Rodos karantina müdürünün tayininden önce devlet malını zimmetine geçirmeyeceği, sadâkat ve doğruluk içinde görevini yapacağına dair Galata'da Bakkal Kostaki Vizo'yu kefil olarak gösterdiği ve kefalet senedinin de alınmış olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca durum, mâliyenin Evrak ve Mesarifat-ı Muhasebe Kalemleri'nden de sorulmuştu. Buradan gelen açıklamada, bahsi geçen şahsın çalıştığı kurum tarafından ödenen 1.000 kuruşluk maaşının hazinede mahsubunun yapıldığının ve sözkonusu senedin görevde kaldığı müddetçe Rumeli Varidat-ı Muhasebe Kalemi'nde muhafaza edildiğinin anlaşıldığına yer verilmiştir. Ayrıca, bu gibi taşra karantinahânelerinde memuru tarafından hazırlanan aylık gelir gider bilançoları ile hâsılatının, önce yerel mal müdürlüğüne iletilerek eyalet merkezi masraf defterlerine işlendiği ve sonra yine mal müdürü marifetiyle hazineye ulaştırıldığı, bunların daha sonra Mektubî-i Mâliye'de kayıt altına alındığı ifade edilmiştir[1342].

1341 BA, C. SH, nr. 740.
1342 BA, C. ML., nr. 2588.

Hacı Hakkı Bey'in kaymakamlığı döneminde Rodos Karantina Müdürü Hüseyin Efendi'ye 1.000 kuruş maaş ödeniyordu. Karantina tabibi Martelli 1.250 kuruş, Kâtip Mustafa Efendi 400 kuruş, Yazıcı İstefan ise 300 kuruş almaktaydı. Toplam sayıları 11 olan gardiyanların aylık gideri ise 875 kuruş olarak gerçekleşmişti. Bağlı mahaller olan Marmaris, Meis, Sömbeki, Kalimnoz, Leryoz, Batnoz, Kerpe, Kaşot ve Herkit'te karantina müdürlerinin her birine 300 kuruş maaş bağlanmıştı. Bu tarih itibariyle Karpot, İlyaki, İncirli ve Astropalya'da memur bulunmamaktaydı[1343].

Rodos'a bir gemi geldiğinde, tabip işlemleri tamamlayana kadar karantinahâne açıklarında demirlemekteydi. Bu işlem yapılmadan yolcuların şehre girmesi mümkün değildi. Gece belirli bir saatten sonra gelen gemilerin karantina muameleleri ise sabaha bırakılıyordu. Geç gelen yolcular bekleme mahalline alınıp, sabahleyin karantinaları uygulanmakta ve burada bulunan demir parmaklıklar açılarak şehre giriş yapmaktaydılar[1344]. Ayrıca Rodos karantinası kolcuları sabaha kadar binada nöbet tutmaktaydılar. Karantinahâne binalarının önünde bulunan sancak direğine Osmanlı bayrağı çekilmekteydi[1345].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde Kayserili Ahmed Paşa'nın girişimleri ile Rodos'a bağlı Oniki Ada'nın tamamında 1867'de karantina memuru istihdamına başlanmıştı. Ancak memur maaşı 291 kuruş olarak belirlendiğinden sıkıntı çekilmekteydi. Vali Ahmed Paşa, Babıâli'ye yaptığı 1869 tarihli müracaatta, bağlı adalar karantina memurlarının ev kirasıyla birlikte gardiyan ücretlerini de kendi maaşlarından karşılamak durumunda olduklarından büyük zaruret çektiklerini, istifaların başladığını ve kimsenin bu görev için talipli olmadığını bildirmişti. Paşaya göre, işlerin daha sağlıklı yürümesi için, başka memurlara sirayet ettirilmeden bunların ücretine 100 kuruş zam yapılması gerekliydi. Sıhhiye Nezâreti Meclisi'nde de görüşülüp kabul gören teklif, bu gibi müracatları değerlendirmek üzere İstanbul'da oluşturulan Tarife Komisyonu'nun çalışmalarını bitirmesine kadar, geçici olmak şartıyla onaylanmıştır. Bu hususa dair 31 Mayıs 1869 tarihiyle irâde çıkmıştır[1346].

Diğer taraftan merkez karantinahânesi masraflarında, zaman içindeki ortalama bir değere kavuşulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, 1899-1900

1343 BA, *ML. MSF*, nr. 17959.

1344 BA, DH. İD, nr. 7-2/6.

1345 Karantinahânedeki bu bayrağa yönelik yapılan her hangi bir zarar verme eylemi, çok büyük kabahat olarak değerlendirilmekteydi. Bu maddeden suçu sabit olanlar pranga cezasına çarptırılmaktaydı: BA, İ. MVL, nr. 2577.

1346 BA, İ. DH, nr. 41244.

yılında Rodos karantinahânesinde yapılan toplam masraf 5.496 kuruş 25 para olarak kayıtlara geçmiştir[1347].

Sıhhiye Nezâreti'nin görüşü alınmak şartıyla, ihtiyaç duyulduğunda Rodos karantina hekiminin, asıl işlerini aksatmadan ücreti mukabil halka ve hapishânedeki mahkumlara hizmet vermesi sağlanmaktaydı. Doktorun diğer mahallere hasta muayenesine gitmek maksadıyla kullandığı ulaşım hayvanı ücreti karantina bütçesine dahil edilmekteydi. Bu arada Rodos karantinahânesine Kaymakam İbrahim Edhem Paşa tarafından 1848 yılı itibariyle, ücreti ada Mal sandığından ödenmek üzere bir de Sandık emini tayin edilmişti. Bu vazife için ada meclisinde yapılan müzakere neticesi 150 kuruş maaş ile önce Hüseyin Efendi, ondan sonra da İbrahim Efendi'nin ataması yapılmıştır. Ancak, karantina teşkilâtının genel yapısında böyle bir memuruyetin olmaması nedeniyle mâliyede mahsup muamelelerinde sorun çıkmıştır[1348]. Rodos merkez karantina dairesinde bir müddet sonra Rumca bir kâtip istihdamına başlanırken, müdürlük makamının kaldırıldığı görülmektedir[1349].

Sıhhiye Nezâreti, Rodos'taki karantina binasının zaman içinde ihtiyaca cevap vermemesi üzerine, Rodos, Meis veya o civarda bir mahalde yeni bir tahaffuzhâne binası inşası için harekete geçmişti. Adadaki tüccarın ve İngiliz Konsolosu'nun bu konudaki şikayetlerini dikkate alan Sıhhiye Meclisi, 1851 yılında aldığı karar ile inşası düşünülen tahaffuzhânenin keşfini yaptırarak masraf miktarını belirlemişti. Bu arada Tophâne-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa gelişmelere yine müdahale ederek, çok fazla harcama gerektiren yeni bir inşaat yerine eski binanın tamirini teklif etmiştir[1350]. Paşa, özellikle dışarıda kalan tüccar malının muhafaza edilmesi gereğini, yetersiz mahzenlerin az bir masrafla tamir edilmesi veya yalnızca mal konulmak için başka bir mahalde bir deponun kiralanmasını istemekteydi. Konu önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Umumî Meclisi'nde müzakere edilerek, Rodos'ta eşya muhafazasına yarayacak ve depo olarak kullanılabilecek bir mahallin bulunmadığı, mevcut tahaffuzhânenin tamiriyle ek olarak bir mahzen inşasının toplam 2.700 kuruşa tamamlanabileceği belirtilmiştir. Vilâyetin mazbatası Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek kabul edilmiş ve 1 Haziran 1851 tarihinde padişahın onayı alınmıştır[1351].

1347 Le Docteur Cozzonis (Inspecteur General), *Bilan De L'Exercice 1899-900, Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1899 au Fèvrier 1900*, Constantinople 1900, s. 30.

1348 BA, C. ML, nr. 8264.

1349 *CBSS*, Sene 1302, s. 244; Sene 1310, s. 60; Sene 1311, s. 103, 118, 125, 133.

1350 BA, A. MKT. NZD, nr. 36/48.

1351 BA, İ. MVL, nr. 6898; A. MKT. NZD, nr. 36/48.

Rodos dahil İstanbul dışındaki diğer bütün karantinahânelerde Sıhhiyye Nezâreti adına düzenli kayıtlar tutulmaya başlanmıştı. Bu kayıtlar yine nezâret adına olmak üzere 1875 yılından itibaren yayınlanmaktaydı. Sözkonusu istatistiklerden Rodos'a gelip giden yerli yabancı vapur ve gemilerin miktar ve cinsi ile adanın ticarî yoğunluğu hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Mesela, 1873 yılında adada karantina kayıtlarında İngiltere, Avusturya-Macaristan, Yunanistan, İtalya ve Rusya'dan başka Osmanlı bandırası altında Mısır, Romanya ve Suriye taraflarına ait buharlı ve yelkenli toplam 2.680 gemi işleme tâbi tutulmuştur. Bir yıl sonra ise bu rakam artarak 2.693'e çıkmıştır. Muamelelerden alınan ücret ise ilk dönem için toplam 15.681 kuruş 5 para iken, ertesi sene artarak 15.401 kuruş 20 para olmuştur[1352].

Bu arada 1883-1887 yılları arasında Akdeniz'de yoğun bir şeklide hissedilen salgın tehdidi esnasında Rodos'ta koruma tedbirlerinin artırılması için yeni bir tahaffuz mekanı inşasına başlanmıştı. Daha önce de değinildiği gibi, 1883 senesinde Sıhhiye Nezâreti'nin öncülüğü ve Rodos Belediyesinin de katkılarıyla Gani Ahmed adlı mahalde, Mısır'dan gelen erzakta ortaya çıkıp yapılan çalışmalar sonucu etkisi biraz azalan kolera salgınına karşı tahaffuzhâne ve tehcirhâne barakaları kurulmuştu. Tahaffuzhânenin her biri 40 kişi kapasiteli 11 barakası vardı. Ayrıca 500 kişinin kalabileceği 140 çadır daha hazırlanmıştı. Bunların yanısıra görevli memurlar ve doktorlar için ayrı birer baraka ile bir çok tuvalet inşa edilmişti. Mevkiide kullanılacak su yolları ile depo hazırlanmış, gelecekler için üç iskele ve bunların muhafazası maksadıyla parmaklıklar dikilmişti. Bölgede bilhassa Mısır'dan mal taşıyan gemiler karantinaya tâbi tutulacaktı. Bu tahaffuz binasından ayrı olmak üzer bir diğerinin inşası çalışmaları da başlatılmıştı[1353].

1352 Docteur Bartoletti (Inspecteur General), *Raport Sur La Perception De La Taxe Sanitaire Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1873 au Fèvrier 1874*, Constantinople 1875, s. 36; *Raport* ..., Constantinople 1876, s. 34; *Raport* ..., Constantinople 1878, s. 27; *Raport*..., Constantinople 1879, s. 25; *Raport* ..., Constantinople 1880, s. 25; *Raport* ..., Constantinople 1885, s.27. Ayrıca bk. Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1881 au Fèvrier 1882*, Constantinople 1885, s. 26; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1882 au Fèvrier 1883*, Constantinople 1886, s. 25; Le Docteur Cozzonis (Inspecteur General), *Bilan De L'Exercice 1899-900,Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1899 au Fèvrier 1900*, Constantinople 1900, s. 34; *Bilan De L'Exercice 1899-900* ..., Constantinople 1901, s. 34; Le Docteur Duca Pacha (Inspecteur General), *Bilan De L'Exercice 1902-903,Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1902 au Fèvrier 1903*, Constantinople 1903, s. 51; Le Docteur Duca Pacha (Inspecteur General), *Bilan Du 1er Mars 1902 au Fèvrier 1903*, Constantinople 1905, s. 51.

1353 BA, İ. HR, nr. 18311; İ. SH, nr. 2/24.B.1324; *Bahr-i Sefîd*, 4 Şevval 1300/24; 18 Şevval 1300/30.

Sıhhiyye Meclis'nin aldığı karar gereği ilk döneminde yolcular 5 gün karantinada kalacaklardı[1354]. Tahafuzhâne barakalarının bitiminden sonra başlayan karantina uygulaması hakkında adadaki Sıhhiye Komiseri ve Karantina tabibi Eşref Efendi tarafından nezârete günübirlik bilgi aktarılmaktaydı. Buna göre, 23 Ağustos 1883 tarihinde Gani Ahmed bölgesi karantinasında 38 gemi, 57 yolcu bulunuyordu ve sürelerini tamamlayan 1 Osmanlı yelkenli gemisi ile 113'ü asker toplam 234 yolcuya ayrılış belgesi (praktika) verilmişti. 7 Eylül'de karantinadan 16 Osmanlı ve 2 Yunan, 1 Rus ve 1 Avusturya ve 1 Karadağ bandralı toplam 21 yelkenli gemi ile Yafa'dan gelen 4 yolcuya praktika verilmişti. 13 Eylül itibariyle 6 yolcu ayrılma izni alırken, 44 gemi karantinada bekliyordu. Bir gün sonra 4 gemi ile 15 yolcuya praktika verilmiş, adada 39 gemi ile 42 yolcu kalmıştı. 20 Eylül'de adada 42 gemi ve 6 yolcu bulunuyordu. Bu tarihte İskenderiye'den 1 yelkenli gelmiş, süresi dolan 1 vapur ile 5 yelkenli ayrılmıştı. 21 Eylül'de müddeti biten 1 vapurla 5 yelkenliye praktika verilmişti. Osmanlı sancağı taşıyan ve İskenderiye'den gelen 1 yelkenliyle birlikte 42 gemi ve 6 yolcu beklemekteydi. 23 Eylül'de ise 2 Dimyat'dan 2 İsenderiye'den 4 gemi karantinaya alınırken, süresi biten 1 gemiye ayrılış belge verilmişti[1355]. Eylül ayı sonlarında adada yaklaşık 200 yolcu, bir kısmı tüccar bir kısmı sünger kayığı 55 gemi ile 7 vapur karantina edilmekteydi. Bu arada yolculara satılacak erzakta fahiş fiyat olabileceği düşünerek, Rodos mutasarrıflığınca rayiç fiyat uygulanması hususunda Belediye idaresi uyarılmıştı[1356].Eylül ayında şiddetli lodos yüzünden Gani Ahmed mevkiinde karantinadaki gemi kaptanları endişelenerek, korunaklı başka bir mahalle nakillerini istemişlerdi. Karantina tabibi Eşref, Rodos'ta 30-40 geminin barınacağı bir yerin olmadığını, kötü havalarda buradaki gemilerin İzmir Kalazomun Tahaffuzhânesi'ne nakillerinin uygun olacağını bildirmişti[1357].

Mısır'daki hastalığın şiddetlenmesi üzerine Rodos ve diğer adalardaki tedbirler artırılmıştı. Öncelikle Sıhhiyye Nezâreti kararıyla gemi ve yolcuların karantina müddeti 10 gün olarak belirlenmiştir. 1902 yılı itibariyle Rodos'ta sahillerin muhafazası için tayin edilmiş olan 10 bekçiye bir o kadar daha ilave ve Mısır yolu üzerinde bulunan Sömbeki, Kaşot, Kerpe, Herkit, Meis, İstanköy, İncirli, İlyaki Leryoz, Kalimnoz, Astropalya, Batnoz, Karpot ile İpsara adalarında müfettiş ve bekçi istihdamına karar verilmişti[1358].

1354 *Bahr-i Sefîd*, 17 Zilkade 1300/34.
1355 BA, Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. SH) nr. 1/24.
1356 *Bahr-i Sefîd*, 3 Zilkade 1300/32; 10 Zilkade 1300/33.
1357 BA, Y. PRK. SH, nr. 1/24.
1358 BA, İ. SH, nr. 2/22.Ca.1319; İ. DH, nr. 1/1.Ş.1320; A. MKT. MHM, nr. 581/8.

1864 yılında Rodos karantina müdürünün talebi üzerine karantina binasının tamirine başlanmıştı. Binanın duvarı ile iskelenin inşaatında, 1863 depreminde tamamen yıkılan Arap Kulesi'nin taşları kullanılacaktı. Rodos'ta mirî binalar inşaatı ve tamirine görevli Mühendis Sâdık Efendi ile Kalfa Hristo'un yaptıkları keşfin toplam mâliyeti ise 4.763 kuruş 5 paraydı[1359]. Karantina binasında 1872 yılında bir tamirat daha gerçekleşmişti. Keşif bedeli olan 4.347 kuruşu aşmamak üzere Sıhhiye Nezâreti'nin 1872 senesi bütçesinden mahsubu ve bitiminde masraf cetvelinin gönderilmesi Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne bildirilmiştir[1360]. 1893 yılında vilâyet mühendisi tarafından incelenen Rodos karantinahânesinin oturulamayacak hale geldiği tespit edilerek, binanın tamamen yenilenmesi için keşif yapılmıştı. İnşaata Sıhhiye tahsisatından 17.980 kuruş havale edilmiştir. Ancak, belirlenen para yetmediğinden 1894 tarihli emir ile 8.148 kuruş ek tahsisat ayrılmıştı[1361]. Karantinahâne ile ilave odalar yapmak üzere 1908 yılında Sıhhiye bütçesinden 29.350 kuruş havalesine irâde çıkmıştır[1362].

İtalyan işgali akabinde esir olmayıp, Anadolu tarafına geçen karantina memurlarına Osmanlı karantina idaresi tarafından 3 maaş nisbetinde ve tazminat kabilinde ikramiye ödenmişti[1363]. Ayrıca, 1914 yılında Pire'den yayılarak Midilli, Sakız, Sisam ve bilhassa Rodos'ta da etkisini gösteren bir veba salgını yaşanmıştı. Tahaffuz uygulamaları için Sıhhiyye Nezâreti tarafından derhal gerekli teşebbüslere başlanmıştı[1364].

IV- RODOS ve BAĞLI MAHALLERDE ADALET TEŞKİLÂTI

A-Mahkemeler

1- Rodos ve Bağlı Mahallerde Şer'î Mahkemeler

a- Şer'î Mahkemelerin Yapısı ve İşleyişi

Osmanlı Devleti'nde bu çok merciili adalet örgütüne Tanzimat ile beraber Ticaret ve Nizamiye mahkemeleri de katılmış ve adalet mekanizması iyice çeşitlenmiştir[1365]. Bu mahkemeler Şer'î Mahkemeler'den şeklen ayrı olmakla beraber, vazife ve salahiyet noktasında mutlak bir ayırıma gi-

1359 İnşaatın haritası ve 8 Cemâziyelâhir 1281/ 8 Kasım 1864 tarihli irâde: BA, İ. MVL, nr. 23390.

1360 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 320.

1361 BA, İ. ŞH, nr. 2/22.M.1311; A. MKT. MHM, nr. 552/3.

1362 BA, İrâde- Sıhhiye (İ. SH), nr. 1/9.M.1326.

1363 BA, BEO, nr. 304771.

1364 BA, DH.İD, nr. 165/45.

1365 Aydın, "Osmanlıda Hukuk..., I, s. 375-419; Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004, s. 237-299.

dilmediği için, senelerce bir yetki karmaşası sürmüştü[1366].

Osmanlı Devleti'nde hukukî mevzuat şer'i ve örfî hukukun öngördüğü kaideler çerçevesinde kadılar ve nâipler vasıtasıyla yürütülmekteydi[1367]. Her kazada bir kadı bir de müftü bulunmaktaydı. Kadı veya nâip idaresindeki mahkeme yalnız şahsî hukuk davalarını görmez, aynı zamanda şehir ve kasabalarda lojistik tedbirlerin alınması, bütün çarşı ve pazarlarda fiyat ve kalite denetimi, alım-satım muameleleri, nikah, veraset, vekâlet, kira, rehin işlemleri, kölelerin azadı ve beledî hizmetler gibi halkın tamamını ilgilendiren, güncel yaşamın ayrılmaz birer parçası olan sosyo-ekonomik işlerle de alâkadar olurlardı. Yerel yöneticileri denetleme yetkisi bulunan kadı, aynı zamanda merkezden yollanan emir ve fermanları halka duyurmaktaydı. Şehirde faaliyette olan Müslüman vakıfları ile kilise ve havraların tamiri veya inşası gibi[1368] bütün muameleler kadının ilgi alanına girmekteydi. Kadı ve nâipler bilhassa şer'î vergilerin tevziatında önemli görevler üstlenmekteydiler[1369]. Ayrıca şehirde kale var ise mühimmat eksiği[1370], tersanesi bulunan mahalde yapımına başlanan veya denize indirilen geminin merkeze duyurulması, bunların mutat faaliyetleri arasındaydı[1371].

1826 yılında yapıyan bir tespite göre Rodos kadıları mahkeme olarak bir süre şövalyeler dönemi binalarından olan, tarikat liderinin sarayını kullanmaktaydılar[1372]. Bu tarihte Rodos Şer'î mahkemesinde hakim dışında bir kâtip ve muhzır istihdam edilmekteydi[1373].

Tanzimat uygulamaları gereği 1840 yılında Rodos'a muhassıll atandığında ada mahkemesi reisinin maaşı 3.000 kuruş olarak belirlenmişti. Adadaki diğer kamu görevliler içinde 10.000 kuruş maaşı olan muhassıllıktan sonra en fazla ücreti hakimin alması dikkat çekicidir. Mahkemede görevli muhzıra 60 kuruş verilmekteydi. Mahkemenin zeytinyağı masrafı ise ada bütçesinden karşılanıyordu[1374].

1366 Nizamiye ve Ticaret mahkemelerinin için bk. Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Türkler*, Ankara 2002, XIII, s. 771-779; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nın (Bâb-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2004, s. 7 vd.

1367 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye* ..., s. 108-110.

1368 BA, *MD*, nr. 252, s. 143/734,

1369 Aydın, "Osmanlıda Hukuk ..., I, s. 375-419.

1370 BA, C. AS, nr. 26509, 50967.

1371 BA, HAT, nr. 29987-F, 4545; C. BH, nr. 5836, 10197.

1372 Gabriel, *La Cité* ..., II, s. 102.

1373 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 79-91.

1374 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 5-10.

1770 Çeşme mağlubiyeti sonrası ortaya çıkan şartlarda Ege Adaları'nda adalet sisteminin daha düzenli hale gelmesi için bir takım düzenlemelere gidilmişti. Bu yapılanma ardından Osmanlı genel hukuku içinde Rodos kadı veya nâipleri eyalet teşkilâtının oluşumunun sağlandığı 1849 yılında mevleviyet[1375] olarak Selanik Kadılığı'na bağlıydı[1376]. 1869 senesinde Rodos Nâibi Müftizâde Mehmed Efendi Mekke-i Mükerreme Mevleviyeti'nin uhdesine verilmesini talep etmiştir. Talep fetvahâne ile görüşülerek, bu makamın başkasına verildiği hatırlatılmış ve sırasını beklemesi gerekeceği bildirilmiştir[1377].

Tanzimat öncesi ve sonrası Rodos ile bağlı mahallerde ağırlıklı olarak Müslim-Gayrimüslim davalarının Şer'î mahkemede sonuca bağlandığı anlaşılmaktadır. Mesela, 1834 yılında Rodoslu Manol isimli bir işçi, kendisini 1 ay boyunca çalıştırıp ücretini ödemeyen Kocabaşı Yanaki'yi Şer'î mahkemeye şikayet etmişti[1378].

Rodos'un Cezâyir-i Bahri-i Sefîd Eyaleti'nin merkezi olduğu dönemlerde, eyaletin diğer sancaklarına ait büyük davalar ve ilgili mahallerdeki küçük davaların temyizi Rodos'ta yapılıyordu. Rodos'ta yaşayan Türk, Rum ve Yahudiler'in birbirleri aralarındaki davalar, tamamen İslam hukuku çerçevesinde çözüme kavuşturulurken[1379], Yahudi cemaati kendi aralarındaki davaları dışarıya yansıtmayarak, konseyleri vasıtasıyla çözmekteydi[1380].

Rodos Şer'î mahkemesinin önüne gelen davaların çoğunluğunu Müslim veya Gayrimüslimlerin aralarındaki arazi[1381], borç ve miras paylaşımı anlaşmazlıkları oluşturmaktaydı[1382]. Rodos ve bağlı mahallerin ci-

1375 Mevleviyet kurumu için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye* ..., s. 83-101.

1376 *SDAO*, Sene 1263; Sene 1265, s. 65-66.

1377 Rodos Nâibi Mehmed Efendi'nin Sarraf Filobus'tan aldığı 2.750 lirayı ödeyemediği anlaşılmıştır: BA, *AD*, nr. 860, s. 99. 252.

1378 BA, *CBSAD*, nr. 19, s. 138.

1379 Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zımmilerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana Studies in Memorian Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ankara 2001, s. 31-49.

1380 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 18-34, 129-134.

1381 Bahsi geçen davalara örnek olarak, 1834 yılında Rodos'un Sorani Köyü sakinlerinden Hâfız Ahmed isimli sahıs Şer'î mahkemeye başvurarak, bu köyde sınırları belirlenmiş olan arazisinin haksız yere başkalarınca tasarrufunun önlenmesini talep etmişti: BA, *CBSAD*, nr. 19, s. 87.

1382 1834 yılında Rum bir kadın mahkemeye başvurarak, babasının ölümünden sonra yapılan miras paylaşımına itiraz etmiştir (BA, CBSAD, nr. 19, s. 165). Aynı şekilde 1843 yılında Kalamonas (Kalamine) Karyesi ahalisinden Maria isimli bir kadın, sahibi olduğu tapulu evi ve tapulu bağ ve bahçesiyle eşyasını kız kardeşinin kızı Erniye isimli masumeye hibe etmek istemiş, ancak Mariya'nın kardeşleri Yorgo,

nayet davaları, muhakkak eyalet merkezinde görülmekteydi. Davalı ile birlikte varsa davacı, şahit ve deliller de merkeze ulaştırılmaktaydı[1383]. Suçlu olarak tutuklananlar sorgudan sonra yeterli delil bulunmazsa serbest bırakılmaktaydı[1384]. Mahkeme sonunda çıkan kısas, küreğe konulma veya idam kararının temyiz mahalli İstanbul'du. Mesela, 1860 yılında Keşkinoz Karyesi sakinlerinden olup maktulen vefat eden Vasil'in veresesi, katili olan aynı karyeden Lefter'in yapılan müdafaa ve muhakemelerine dair hazırlanan mazbatası ile şer'î ilamı Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştü. Maktulün kahvehânede gülüşmeler esnasında kazaen düşme sonucu öldüğü anlaşıldığından ve ölen şahsın anne ve babası Osmanlı tebaası olması dolayısıyla kendisinin de Osmanlı vatandaşı muamelesi görmesi ve şer'an diyeti olan 10.000 dirhemin üç taksit halinde ödenmesi keyfiyeti fetvahâneden bildirilmiş, yeni ceza kanununun 182. maddesine göre ise bu gibi kaza ölümlerinin diyeti ödenmek şartıyla 6 aydan 2 seneye kadar hapis ile cezalandırılması gereği ifade edilmişti. Neticede Lefter'in, dikkatsizlikten ölüme sebebiyet verme suçundan Rodos'ta 1 yıl prangaya konulması kararı alınmıştı[1385]. Aynı şekilde 1890 yılında Rodos Şer'î mahkemesinin ilamıyla idama mahkum edilen Kavaklı Mahallesi sakinlerinden Emin oğlu Halil'in katili Sorani Karyeli Lefter oğlu Yani'nin davası, incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmişti[1386].

1867'den sonra vilâyet merkezlerinde adlî düzenlemeye gidildiği ve temyiz kurumlarının oluşumunun sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu düzenleme sonrası Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin merkezi Kal'a-i Sultaniye'ye nakledildiği için Rodos Livası'ndaki cinayet davaları önce Şer'î mahkemede karara bağlanıyor, ardından da nizamiye statüsünde ele alınan *Meclis-i*

Andon, Nomiko ve Todori bu işleme şiddetle karşı çıkmışlardı. Erkek kardeşler, bu mal ve mülkün bu tarihten 35 sene önce anne ve babaları tarafından kız kardeşlerine *çehiz* olarak verildiğini, dolayısıyla böyle bir hibenin yapılamayacağını ifade etmekteydiler. Bu gelişme üzerine Mariya bir arzuhal ile Şer'î mahkemeye müracaat etmiştir (*CBSAD*, nr. 20, s. 130, 133-134). Diğer taraftan, Rodos'a bağlı Kalimnoz Adası ahalisinden Hristofili isimli bir kimse, 32.767 kuruş borçlu olduğu Sakızlı Andon'a borcunu ödemeyince, konu 1843 yılında Rodos Şer'î mahkemesine intikal etmiştir (*CBSAD*, nr. 20, s. 145). Rodos ve bağlı adalarda benzer davalar için *CBSAD*, nr. 16, s. 18, 37, 156, 168, 229, 239; *CBSAD*, nr. 17, s. 9, 67-68, 83, 112, 115, 118, 122, 157, 185; *CBSAD*, nr. 18, s. 54, 61, 90, 116; *CBSAD*, nr. 21, s. 9, 24, 38, 103, 104; *CBSAD*, nr. 22, s. 12, 14, 22; *CBSAD*, nr. 23, s. 27'de ayrıca malumât bulunmaktadır.

1383 BA, İ. DH, nr. 15680.

1384 BA, A. MKT. MVL, nr. 6/76.

1385 BA, A. MKT. MVL, nr. 116/66.

1386 BA, İ. DH, nr. 92300. Rodos ve bağlı mahallerde yargılama süreci ile temyizleri hususunda A. MKT. MVL, nr. 6/76; 77/15; 80/27; 124/95; *CBSAD*, nr. 21, s. 187; İ. DA, nr. 433 ve 560'da daha fazla malumât bulunmaktadır.

*temyiz-i liva*da görüşülüyordu. İlgili adlî evrak buradan vilâyet merkezindeki *divan-ı temyiz*in gündemine taşınıyordu. Hem şer'î ve hem de aşağıda ele alınacak olan Nizamiye mahkemelerinin görüşlerini ihtiva eden dava zabtı, daha sonra İstanbul'da fetvahâne ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin tedkikine sunulmaktaydı[1387].

1887 yılında Rodos tekrar vilâyet merkezi olunca, Nizamiye mahkemelerinin aksine Şer'î mahkemenin yapısında bazı değişimler gözlenmektedir. Şöyle ki, 1892 yılında Rodos Şer'î Mahkemesi'nin reisliğini, 1891 yılından itibaren adada görevli Nâip Hayreddin Efendi yapmaktaydı. Mahkeme kâtipliğini Hâfız Ali Efendi yürütüyordu. Ada nâibi aynı zamanda Vilâyet İdare Meclisi tabiî azalığını ve ada İstinaf Mahkemesi Hukuk Kısmı Reisliği'ni üstlenmekteydi[1388]. Nâip Efendi buradaki davaları İslam hukuku kaidelerine dayanarak çözmekteydi. Nâibin bir süre sonra Vilâyet İdare Meclisi nezdinde memurların yargılanması maksadıyla teşkil olunan kurulun da başkanlığına getirildiği anlaşılmaktadır[1389].

Rodos nâipleri ilk dönemlerde hizmet verdikleri Şer'î mahkeme binasında ikamet etmekteydi. Sadri Çelebi Mahallesi'ndeki bu mahkeme binası, 1863'te adada meydana gelen büyük depremde tamamen yıkılmıştır. Deprem sırasında binada bulunan nâip, başından yaralanmıştı. Ailesi başka bir yerde olduğu için zarar görmezken, bir uşağı ve zencî cariyesi vefat etmiş, iki uşağı da yaralanmıştı. Nâibin enkaz altındaki eşyasının önemli bir kısmı kurtarılmıştı[1390].

Vilâyet merkezi olduğu dönemlerde Rodos, aynı zamanda vilâyetin tamamı için dava merkezi haline geldiğinden, Şer'î mahkeme binası zamanla ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmişti. Bu nedenle 1904 yılında, yeni bir mahkeme binası inşası kararlaştırılmıştı (Ağustos 1904)[1391]. Ancak, belirlenen keşif bedeliyle inşaatı tamamlamak mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Mayıs 1906 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden meşihat makamına ek tahsisat için müracaatta bulunulmuştur[1392].

Rodos'tan başka, buraya bağlı kazalardan Müslüman nüfusun yoğun olduğu İstanköy'de de bir Şer'î mahkeme dava kabul etmekteydi. Toplam 5 azası bulunan bu mahkemenin 1894 yılında riyasetini Nâip Süleyman

1387 BA, *AD*, nr. 859, s. 153-154, 156.
1388 *CBSS*, Sene 1310, s. 44, 53, 55.
1389 *CBSS*, Sene 1311, s. 89; Sene 1312, s. 84, 96.
1390 BA, İ. DH, nr. 24099.
1391 BA, İ. İLM, nr. nr. 2/21.Ca.1322.
1392 BA, İ. İLM, nr. 1/29.C.1324.

Remzi Efendi yürütürken, kâtipliğini Hüseyin Sabri Efendi yapmaktaydı[1393].

Müslüman halkın dinî önderi olmaları sıfatıyla hâkimler bilhassa 1908 hadiselerinden sonra politika ile ilgilenmeye başladıkları anlaşılmaktadır[1394]. Rodos'un İtalya tarafından işgalinden sonra da bu durum sürmüş, hatta bir ara Nâip Şâkir Efendi'nin siyasî tavırları İstanbul'da rahatsızlık uyandırmıştı[1395].

b- İşgal Sonrası Şer'î Mahkemelerin Durumu ve Müdafa-i Hukuk-ı İslamiye Cemiyeti'nin Kuruluşu

Rodos, İtalyanların eline geçirdikten sonra Şer'î mahkemenin yapısında değişikliğe gidilmemişti. İtalya Hükûmeti 1907 tarihli *Dördüncü Lahey Mukavelenâmesi*'nin ilgili maddelerine dayanarak, bu mahkemenin devamını ve yargılama hakkını tanımıştı. Ancak Nizamiye mahkemesinin yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır[1396].

Bu arada işgalden itibaren, Rodos ve İstanköy Türk cemaatinin işgalden doğan mağduriyetleri ile ortaya çıkan muhtelif muamelelerinin takibinde nâiplerin önplana çıktığı ve devlet tarafından bahsi geçen işlerde doğrudan muhatap kabul edildiği de dikkati çekmektedir[1397].

1919 yılında Rodos ve İstanköy adaları Türkleri adına faaliyet gösterecek olan ve reisliğini nâibin yapacağı *Rodos ve İstanköy Müdafaa-i Hukuk-ı İslamiye Cemiyeti*'nin teşkili hususunda adım atılmıştı. Cemiyetin açılışı için yapılan resmî ruhsat talebi Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği'nde incelenmiş ve tüzüğünün *Cemiyetler kanunu*na aykırı bir madde içermediği beyanıyla evrak 6 Temmuz 1919'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne iade edilmişti[1398]. Cemiyetin kurucuları arasında Nail Paşa, Hüseyin Ragıb, Yusuf Kenan, Kazım Şinasi ve Süleyman Hikmet beyler bulunuyordu ve kuruluştan sonra 7 maddelik bir de nizamnâmesi çerçevesinde faaliyet göstermekteydi[1399].

1393 *CBSS*, Sene 1312, s. 125.
1394 BA, *BEO.GGD, Şifre Kayıt*, nr. 696, s. 16.
1395 BA, Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS), nr. 8/4.
1396 BA, BEO, nr. 316670.
1397 BA, BEO, nr. 316670; DH. SYS, nr. 75-12/1-17; DH. EUM. MH, nr. 37/130.
1398 BA, DH. HMŞ, nr. 4-1/4-63.
1399 Cemiyet nizamnâmesi: Madde-1: Rodos ve İstanköy adalarında sâkin ahali-i İslamiye'nin hukukunu müdafaa ve muhafaza etmek üzere bir cemiyet teşekkül etmiştir. Madde-2: Cemiyetin maksadı evvela mezkûr adalarda hâkimiyet-i Osmaniye'nin idâmesine ve mümkün olmadığı takdirde statükonun muhafazasına çalışmak, velhâsıl adaların Yunanistan'a ilhâkına mümânaat için her türlü tedâbir ve

Rodos ve İstankôy Cemiyeti, İzmir'in Yunanlılarca işgalini müteakip gerçekleştirilen katliâma tepki göstererek, 5 Haziran 1919 yılında Osmanlı Hükûmeti'ne hitaben bir bildiri kaleme almıştır. Bildiride, adaların tarihi hakikatler ışığında Türkiye'ye iade edilmesi gerektiği, eğer bu olmazsa İtalyan hakimiyetinin sürmesinde yarar görüldüğü, ancak, her şeye rağmen adaların Yunanistan'a verilmesi durumu ortaya çıkarsa, Anadolu'ya göçten başka bir seçeneğin kalmayacağı ifade edilmekteydi[1400].

2-Nizamiye Mahkemeleri

a- Rodos ve Bağlı Mahaller Nizamiye Mahkemelerinin Yapısı

Osmanlı hukuk sistemindeki birlik, bütünlük ve yeknesaklık XIX. yüzyıla kadar sürmüştü. Tanzimatla hukukî ihtiyaçlar neticesi kurulan Ticaret Mahkemeleri, Nizamiye mahkemeleri ile ilk temyiz kurumu olan Divan-ı Ahkam-ı Adliye gibi kurumlar faaliyete başlamıştı[1401].

İmparatorluğun geneli ile benzer bir sürecin yaşandığı Rodos'ta, şer'î dışındaki davaların görüldüğü adliye binası, adanın gümrük limanı tarafında, karantinahâne sahilindeki cadde üzerindeydi. Bina, Hükûmet konağı ve liman dairesiyle aynı hizada bulunuyordu[1402].

1849 senesinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin oluşumu sağlandıktan sonra, Tanzimat kanunları çerçevesinde Vali Halil Rifat Paşa eliyle sürdürülen reformların önemli bir ayağını adlî düzenlemeler oluşturmaktaydı. Halil Paşa, bilhassa Rodos'a bağlı Oniki Ada'da, adalete kocabaşı ve bir takım önde gelen kimseler eliyle keyfi müdahaleler olmasına bir an önce son verilmesini ve devletin kanunlarının buralarda daha sıkı uygulan-

vesâite müracaat etmek, sâniyen ahâli-i İslamiye arasında tesânüt usulüne ve ahvâl-i fevkalâde karşısında muâvenet-i insaniyetkârane ifasına ve ahâli-i mezkûrenin ilmî ve iktisadî seviyesini ilâya sarf-ı mesaî eylemektir. Madde-4: Cemiyet, mezkûr adalar ahâli-i İslamiyesiyle bu maksat uğrunda çalışmayı teahhüt eden zevât-ı saireden müteşekkildir. Madde-4: Cemiyet Heyet-i İdaresi, Heyet-i Umumiye tarafından rey-i hafî ile 6 ay müddetle müntehab 5 azâdan mürekkebdir. Heyet, azâsından birini riyâsete, diğerini kâtib-i umûmiliğe ve bir diğerini de muhâsibliğe intihab eder. Madde-5: Heyet-i Umumiye 3 yada bir Heyet-i İdare'nin davetiyle alelâde ve Heyet-i İdare'nin kararı, yahut azâdan beşte birinin talebi üzerine fevkalâde de olarak içtima ve Heyet-i İdare'nin bilumûm muâmelatını tedkîk ve murakabe eder. Madde-6: Cemiyetin varidatı gerek azâsı tarafından ve gerek hariçden vuku bulacak teberruattan ibarettir. Made-7: Cemiyet, iktiza eden yerlere şube küşad edebilir (bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 505).

1400 BA, HR. SYS, nr. 2057/7.

1401 Cihan, *Reform Çağında* ..., s. 181-197; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası* ..., s. 125-237.

1402 *CBSS*, Sene 1318, s. 207-208.

masını istemekteydi. Bu dönemde bahsi geçen adalarda bir müdür riyasetinde oluşturulacak meclislerin yapısı ve çalışma usulleri ortaya konulduktan sonra, bu meclisler bünyesinde cinayet, yaralama, kaçakçılık, halkı isyana teşvik gibi büyük suçların dışında kalan hukuka dair davaların, haftada 2 gün olmak üzere görülmesi sağlanmıştır. Söz konusu büyük kabahatleri işleyenler ise bir an önce yakalanıp merkeze ulaştırılacaktı. Kavga ve hakaret türü davalarda verilen birkaç günlük hapis cezaları davanın görüldüğü yerde uygulanacaktı. Davalara dair her türlü ihtilaf, eyalet merkezi olan Rodos'ta çözüme kavuşturulacaktı[1403]. Halil Rifat Paşa'nın gerçekleştirdiği düzenlemeler ardından 1855 yılı itibariyle Rodos'ta toplanan Eyalet Büyük Meclisi'nin darb ve ırza tasallut gibi adî davaları sonuçlandırdığı anlaşılmaktadır[1404].

Rodos'ta da ceza kanunu nüshaları satışa sunulmaktaydı. Ancak halkın bir kısmının Hıristiyanlar'dan oluşması, nüshaların elde kalmasına neden oluyordu. Bu nedenle 1865'de İstanbul'dan Rumca ceza kanunu nüshası istemişti. Talep üzerine adaya 100 adet Rumca kanun nüshası yollanması uygun bulunmuştur[1405].

İstanbul'da sadece ticarî davaları görmek için 1840 yılı itibariyle Ticaret Nezâreti'ne bağlı olmak üzere bir Ticaret mahkemesi (meclisi) faaliyete geçmişti. Bundan 10 yıl kadar sonra aynı maksatla Rodos'ta da bir mahkemenin kurulması gündeme gelmiştir[1406]. 1850 yılında, Sultan Abdülmecid'in Rodos'u ziyaretinin akabinde konu hakkında Hâriciye Nezâreti'nin görüşü alınmış ve Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmişti. Görüşme neticesi, ilgi alanına giren davaları çözmek üzere Rodos'ta bir Ticaret mahkemesinin teşkiline dair padişahın onayı alınmıştır[1407]. Daha sonra mahkeme üyeliği için adadan yollanan pusuladaki isimler onaylanmıştı. Mahkemenin carî ticaret usullerine ile Ticaret Kanunnâmesi'nin ilgili hükümlerine göre çalışması ve alınan kararların İstanbul'dan tasdiki şartları çerçevesinde, haftada 1 gün toplanması uygun bulunmuştu[1408].

Rodos merkez seçildiği dönemde, diğer mahkemelerde olduğu gibi, ticarî davaların da istinaf mahalli durumuna gelmişti. Davaların çoğalması sebebiyle buraya yapılacak hakim tayinlerinde, işin üstesinden gelebilecek,

1403 BA, İ. DH, nr. 15680.
1404 BA, A. MKT. MVL, nr. 78/90.
1405 BA, İ. MVL, nr. 24078.
1406 BA, A. MKT. MVL, nr. 35/93; 463/90; A. MKT. NZD, nr. 350/73.
1407 27 Muharrem 1267/ 2 Aralık 1850 tarihli irâde ile muamele evrakı: BA, İ. MVL, nr. 5814; A. AMD, nr. 25/37; A. MKT. NZD, nr. 347/40; A. MKT. MHM, nr. 230/80.
1408 BA, A. AMD, nr. 25/37.

kanun bilgisi olan ve diploma sahibi şahıslar tercih edilmekteydi. Nitekim, 1877 yılında Rodos Ticaret mahkemesi Reisi Ahmed Efendi istifa edince, ticaret kanunlarını vâkıf, Avrupa'da tahsil görerek lisan öğrenmiş bir şahıs olan Apostolidi Efendi'nin 1.500 kuruş maaş ile ataması gerçekleşmişti[1409].

Daha önce de değinildiği gibi, 1871 Vilâyet Nizamnâmesi'nin ilanından kısa süre önce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti genelinde teşkil edilmiş olan ihtiyar meclislerine ticarî ihtilaflarda yargılama yetkisi tanıyan bazı düzenlemeler gündeme gelmişti. Vilâyetçe hazırlanan taslakta, ihtiyar meclislerinin 500 kuruşa kadar olan ticarî davalarda kesin, 1.000 kuruşa kadar olanlarda ise *kâbil-i istinaf* olmak şartıyla dava görmeleri söz konusu edilmekteydi. Bu konuda merkezde yapılan görüşmelerde, Nizamiye mahkemelerinin vazifelerine dair kısa süre önce yürürlük kazanan kanunun ilgili kısmında da beyan olunduğu gibi, ihtiyar meclislerinin dava görüp, *ilâm vermeye* yetkili kılınmadıkları, yalnızca davacı ve davalı tarafların anlaşması durumunda hukukî davayı *sulh yoluyla* çözmeye memur oldukları hatırlatılmıştır. Ayrıca, Osmanlı vilâyetlerinin tamamında bu kurala uyulduğu halde adalarda bu esasın dışına çıkılmak istenmesinin bazı ulaşım zorluklarından kaynaklandığı vurgulanarak, kanuna aykırı olmamak ve şimdilik yalnız nahiye merkezlerinde açılmak üzere, birer *dava meclis*inin kurulması kabul edilmişti. Bu hususun irâdesi ise 14 Ocak 1870 tarihiyle çıkmıştır[1410].

Esasında bu tarihten kısa süre önce Rodos'a bağlı bazı adalarda Kayserili Ahmed Paşa eliyle yürütülen ıslahat programı uyarınca, ihtiyar meclisi seçimleri yapılmış ve oluşumu sağlanan İdare meclisleri bünyesinde olmak üzere birer de dava meclisi faaliyete geçirilmişti[1411].

1871 yapılanması sonrası Rodos'ta nâibin riyasetinde bir Meclis-i Temyiz-i Hukuk mahkemesi faaliyetlerine devam etmekteydi. Müslim-Gayrimüslim toplam 5 azası bulunan mahkemede 2 de kâtip istihdam edilmekteydi. Rodos'a bağlı adalarda ise kaza İdare meclisleri bünyesinde Meclis-i deaviler belirli davalara bakıyordu. Meis, Sömbeki ve Kaşot kazalarındaki bu meclislerin reisliğini mal müdürleri yürütmekteydi ve toplam 4 aza görev yapmaktaydı[1412].

Kanun-ı Esasî'nin ilanını müteakib Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valiliği'ne atanan Mehmed Sâdık Paşa'nın önayak olduğu 1878 reform programında,

1409 BA, İ. DH, nr. 61022.
1410 BA, İ. ŞD, nr. 18/742; *AD*, nr. 859, s. 61; *AD*, nr. 860, s. 130.
1411 BA, İ. DH, nr. 40941; *SDAO*, Sene 1290, s. 88-91.
1412 *CBSS*, Sene 1290, s. 84-91.

adlî düzenlemelere öncelik verilmekteydi. Sâdık Paşa, ilk olarak bütçeden adalete daha fazla pay ayrılmasını istemişti. Ayrıca, Kanun-ı Esasî'nin ruhuna aykırı olmamak ve kanun ve nizamı hakim kılmak düşüncesiyle, vilâyette yeni Nizamiye mahkemelerinin tanzimini de tartışmaya açmıştı[1413]. Buna göre, vilâyeti oluşturan 4 sancakta, nüfus oranları üzerinden 10 adlî bölge tespit edilecek ve bu bölgelerin her birinde birer Bidayet mahkemesi açılacaktı. İstinaf mahkemesi ise yalnızca vilâyet merkezi Rodos'ta dava görecekti[1414]. Bu maksatla yapılan araştırmada, ıslahattan önce vilâyetin tamamında yalnızca bir Bidayet mahkemesinin faaliyet gösterdiği ortaya çıkmıştır[1415].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin merkezi 1880'de Rodos'tan Sakız'a taşınınca, adlî kurumların yapı ve yetki sahaları da buna göre düzenlenmiştir. Bu dönemde Rodos'ta sadece bir Bidayet mahkemesi ile ticarî anlaşmazlıkların çözüm mercii Ticaret mahkemesi dava kabul etmekteydi[1416]. Rodos, 1887 yılında tekrar vilâyet merkezi yapılınca, bu sefer Sakız'daki merkez adlî kurum ve görevlilerin buraya nakli gerçekleşmişti. Rodos'a yollanacak adlî memurların tespiti Adliye Nezâreti bünyesindeki Encümen-i İntahab-ı Memurin-i Adliye tarafından yapılmaktaydı[1417]. Adalara tayin edilecek mahkeme üyelerinin Rumca bilmeleri tercih sebebi olmaktaydı[1418].

Osmanlı Hükûmeti, ekonomik gerekçelerle 1888 yılında bazı taşra Ticaret mahkemelerini kapatma kararı almıştı. Lağvedilen mahkemeler içerisinde Rodos da bulunuyordu[1419]. Ancak, bu karardan dönülerek, yapılan araştırma sonunda ihtiyaç gösteren yerlerde mahkemelerin tekrar açılması uygun bulunmuştu. Yeniden açılacak mahkemeler arasında Rodos'a da yer verilmişti. Nihayet, 1891 yılı itibariyle, Adliye Nezâreti İntahâb-ı Memurin Encümeni kararına istinaden Rodos Ticaret mahkemesi reisliğine, İstanbul Hukuk Fakültesi beşinci dönem âlâ dereceli mezunlarından olup, gerekli stajerlik hizmetini tamamlayan ve hâlen Rodos İstinaf Mahkemesi Ticaret kısmı zabıt kâtipliği hizmetini yürüten, Rum asıllı Osmanlı vatandaşı Konya Vilâyeti Niğde Sancağı Nevşehir Kasabası doğumlu İngilizce ile Fransızca bilen Ananias Efendi uygun bulunmuştu. 15 Mart 1891 tarihli irâde gereği yürürlük kazanan tayin ile mahkeme heyeti aşağıdaki gibi oluşmuştu[1420]:

1413 BA, Y. A. Res, nr. 2/47.
1414 BA, ŞD, nr. 2342/16.
1415 BA, İ. MM, nr. 2885.
1416 *CBSS*, Sene 1302, s. 199-200; Sene 1304, s. 193-194.
1417 BA, İ. DH, nr. 83314.
1418 BA, İ. DH, nr. 65838.
1419 Fatmagül Demirel, *Adliye Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri* (1876-1914), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimlere Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2003, s. 155.
1420 BA, İ. DH, nr. 95494.

TABLO-29
RODOS TİCARET MAHKEMESİ'NİN YAPISI
(1891 Yılı)

MAHKEME GÖREVLİSİ	MAAŞI (Kuruş)
Reis	1.500
Aza (Maaşsız 2 üye)	Fahrî olarak
Başkâtip	500
Kâtip	250
Mübaşir	150
Odacı	100
Mahkemenin aylık masrafları	100
TOPLAM: AYLIK GİDER TOPLAMI: 2.600 Kuruş YILLIK GİDER TOPLAMI: 31.200 Kuruş	

Mahkemenin açılışından sonra Ananiyas Efendi'nin başka bir memuriyete seçilmesi üzerine yerine, zaten görev değişikliği talebi olan Sakız Ticaret mahkemesi Reisi Sava Efendi tayin edilmişti (Haziran 1892)[1421].

Yeni kuruluş nizamnâmesine göre Ticaret mahkemesi faaliyete geçtikten sonra bu mahkeme ile beraber Şer'î mahkemenin ilgi alanı dışında bırakılan davalar, Bidayet mahkemesi'nin hukuk ve ceza daireleri ile İstinaf mahkemesinin, yine hukuk ve ceza daireleri kısımlarında görülüyordu. Bunlardan başka bir de merkez Müddei-i umumîsi göreve başlamıştır. Bu dairede bir müstantik, bir ceza memuru ve bir de mukavelat muharriri çalışmaktaydı. Mahkeme kalemlerinde de artış gözlenmektedir. Şöyle ki, İstinaf ile birlikte İstinaf müddei-i umumiliği, Bidayet mahkemesi ve Ticaret mahkemesi kalemleri müracaatları kabul etmekteydi[1422].

Rodos'ta, yukarıda söz konusu edilen mahkemelerden ayrı olarak, yalnızca suç işleyen memurları yargılamak üzere vilâyet İdare meclisi nezdinde oluşturulan *İdare mahkemesi* faaliyetlerini sürdürmekteydi. 1873 yılından itibaren vilâyet merkezlerinde oluşumu sağlanan bu mahkeme heyetinin[1423] reisliğine Nâip Rıza Efendi seçilirken, Müddei-i umumiliğe İdare meclisi Başkâtibi Fevzi Efendi, müstantıklığa Evkaf Muhasebecisi Ali Rıza Bey, zabıt kâtipliğine ise mektubî kalemi mümeyyizlerinden Ali Efendi getirilmişti. İdare mahkemesinin reisliğinin bir müddet sonra müftü

1421 BA, İ. DH, nr. 100869.
1422 *CBSS*, Sene 1311, s. 53-55.
1423 BA, *AD*, nr. 859, s. 156.

efendilere tevdi edildiği anlaşılmaktadır[1424]. İdare mahkemesinden başka bir diğer yeni müessese de *İstintak dairesi*ydi. Bu dairede reis ile birlikte 1 daimî 4 geçici toplam 5 üye görev yapmaktaydı[1425]. Sonraki resmî kayıtlarda Rodos İstinaf mahkemesi bünyesinde reis ve kâtipden müteşekkil ayrı bir mudde-i umumilik dairesinin faaliyete geçtiği de anlaşılmaktadır. Bu dönemin bir diğer yeniliği ise daha önce Müddei-i umumilik dairesi bünyesinde görev yapan mukavelât muharririnin bundan böyle ayrıca oluşumu sağlanan mukavelât dairesinde hizmete başlamasıydı. Bu arada Rodos'a bağlı mahallerden İstanköy, Meis, Kerpe, Sömbeki ve Kaşot'ta da birer Bidayet mahkemesi kurulmuştu[1426].

XX. yüzyılın başında 1901 yılı itibariyle Rodos Ticaret mahkemesi riyasetinde sonraki yıllarda Osmanlı'ya ait bir çok kanun ve mevzuatın derleyici olan hukukçu *Sarkis Karokoç Bey* bulunuyordu[1427].

Doğrudan Rodos Sancağı'na bağlı adalarda olduğu gibi, Cezâyir-i

1424 *CBSS*, Sene 1318, s. 77.

1425 *CBSS*, Sene 1311, s. 89, 108-110.

1426 Rodos'a bağlı mahallerden İstanköy'de Şer'î mahkeme faaliyetteydi. İstanköy Adası Bidayet mahkemesi reisliğini nâip Süleyman Remzi Efendi yürütmekteydi. Mahkeme azaları Hüseyin Efendi ile aynı zamanda müstantiklik vazifesini gören Bakrad Yuvanidi Efendi idi. Mahkemenin başkâtibliğinde Hacı Süleyman Efendi, ikinci kâtibliğinde Refîk Bey, Müddei-i umumi muavinliği vekilliğinde Polis Hüseyin Efendi, mukavelat muharrirliğinde Mümtaz Bey, müstantik muavinliğinde Hüseyin Efendi, icra memurluğunda Reis Efendi, icra mübaşirliklerinde Yusuf ve Yorgo ağalar ile odacılığında Derviş Mehmed Ağa çalışmaktaydı (İstanköy Bidayet mahkemesi seçimleri için ayrıca: BA, ŞD, nr. 1409/17). Meis Adası Bidayet mahkemesinin başkanı Mıgırdıç Efendi idaresinde azalar İstemat Oğlu Niyolaki ve Apostol Mihal efendiler dava görmekteydi. Mahkemeden ayrı olarak teşkîl edilen kalemde ise başkâtib Ahmed Şerif Efendi, mustantik muavini Abdullah Zeki Efendi, ikinci kâtib Abdullah Efendi ve Mübaşir Osman Ağa vazifeliydi. Reisliğini Mehmed Galib Efendi'nin yaptığı Kerpe Nahiyesi Bidayet mahkemes'nin başkâtipliğini İbrahim Efendi, ikinci kâtibliğini Salih Sabri Efendi, müstantik muavinliği hizmetini Ahmed Şükrü Efendi yaparken, azalıklarda Vasil Afsitatiyo ve Panayi Varillo efendiler bulunuyordu. Mübaşirlik görevinde Hasan Ağa istihdam edilmekteydi. Sömbeki Bidayet mahkemesi başkanlığını ise Hulusi Efendi yürütüyordu. Başkâtip Ahmed Vefîk Efendi, ikinci kâtib Petro Kaladaki Efendi, müstantik muavini Ömer Cevdet Efendi, azalar Agapidos Diyakoyani ve Agapidos Zagora efendiler, mübaşir Yani Çeki Ağa ve odacı Salih Efendi diğer personeli oluşturmaktaydı. Kaşot Bidayet mahkemesi reisliğine Kosti Saklaridi Efendi seçilmişti. Azalar Yorgo Arislaniki ve Yuvani Manolaki efendilerden başka başkâtipliği Hüseyin Efendi, mustantik muavinliğini Petraki Efendi ve hademelik vazifesini Vasil Ağa yapıyordu. Kerpe mahkemesinde reis olarak Hüseyin Hüsnü Efendi istihdam edilmekteydi. Başkâtib Mehmed Murad Efendi, mustantik muavini Yusuf Ziya Efendi ile birlikte azalar Françesko Sakilaridi ve Haci Manol Kapudanaki efendiler ile mübaşir Lamberonidi Ağa görev başındaydı (bk. *CBSS*, Sene 1312 s. 96-133).

1427 Ahmet Akgündüz, "Karakoç, Sarkis", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 429.

Bahr-i Sefîd Vilâyeti sınırlarında yer alan diğer sancakların mahkemelerinde görülen davaların kanunla belirlenen ölçülerde istinaf müracaatının değerlendirme mahalli, vilâyet merkezi olarak Rodos'tu. Dolayısıyla burada zaman zaman dava yoğunluğu yaşanmaktaydı. Bilhassa Rodos'a uzak mesafede olan adalar ahalisi ulaşımın zorluğu ile dava boyunca konaklama masrafların fazlalığından şikayetçi olmaktaydılar[1428].

Dava yoğunluğunun bulunduğu merkez Rodos'ta, suriçinde ve Yeni ile Orta Varoş mahallerinde büroları bulunan hususî avukatlardan istifade etme imkanı bulunuyordu[1429].

Rodos'ta üst düzey adliye memurlarıyla valiler arasında, bazen yetki kullanımından doğan sürtüşmelere rastlanmaktaydı. Böyle durumlarda adaya adliye müfettişi yollanarak gerekli tahkikat yapılmaktaydı[1430].

b- İşgal Sonrası Nizamiye Mahkemelerinin Durumu

Rodos'ta kurulan Nizamiye mahkemelerinin yapısında İtalyan işgaline kadar önemli bir değişikliğe gidilmediği anlaşılmaktadır[1431]. İşgalden sonra ise gerek yargılamada ve gerekse eski davaların takibinde bir takım zorluklar ortaya çıkmıştı. Ada içindeki davalarda yaşanan karmaşaya açıklık kazandırmak maksadıyla Rodos kadısı, şeyhülislamlık vasıtası ile hükûmetten bu hususa dair görüş istemişti. Keyfiyet Hâriciye Nezâreti kanalıyla Roma Sefareti'ne ve oradan İtalya Hariciyesi'ne iletilmiştir. İtalya Hükûmeti'nden alınan cevapta, bu hususta hâlen geçerli olan 1907 Lahey Mukavelenâmesi'nin 3. faslının 43. maddesinde yer alan hükmün, işgal altındaki adalara rahatlıkla tatbik edilebileceği, yani işgalden önce geçerli olan kanunların -*Osmanlı kanunlarının*- işgal süresince de işletilmesinin gerekeceği, bundan şüphe edilmemesi gerektiği, zaten buna İtalyan tarafından da bir itiraz olmadığı ifade edilmişti. Kaldı ki, Rodos'ta İtalyan Hükûmeti tarafından bahsi geçen usule aykırı bir uygulamanın yapılmadığı gibi, bu hususta kendilerine her hangi bir şikayetin de gelmediğini ilave etmişlerdi.

Ancak İtalyan Hükûmeti, Babıâli'nin, Osmanlı kanunlarının, adadaki Osmanlı memurları tarafından tatbiki ve resmi işlemlerin bunlar tarafından yürütülmesinin icap edeceği fikrine tamamen katılmasının mümkün olmadığını bildirmişti. Zirâ, işgal edilmiş arariде bulunan geçici İtalyan memurlarının, idare etmekte oldukları memleketin yalnız emniyet ve asayişinden

1428 BA, İ. DH, nr. 88903.

1429 Rodos'ta kale içi ve varoşlardaki tanınmış dava vekilleri için bk. *CBSS*, Sene 1312, s. 114; Sene 1313, s. 112; Sene 1321, s. 107.

1430 BA, DH. MUİ, nr. 78/57; İ. DH, nr. 66835.

değil, umumî bütün hizmetlerinin düzenli işleyişinden de mesul olduklarını, gerek işgal esnasında bulunan memurların yerine doğrudan doğruya kendilerine bağlı memurlar tayin etme ve gerekse idarî ve diğer memurlardan bazılarını azl ederek, yetkilerini bir veya birkaç memura havale etme salahiyetine sahip bulunmalarının gerekeceğini öne sürmüşlerdi.

Sonuç olarak Rodos Şer'î mahkemesinin yapısında hiçbir değişikliğe gidilmediği, Nizâmiye mahkemelerinde ise Osmanlı kanunlarını uygulamak şartıyla İtalyan hakimlerin tayin edildiği vurgulanmıştır. Miras, ferağ ve intikal davaları için adadaki Defter-i Hakanî Müdüriyeti'ne bir İtalyan memurunun tayin edildiği, dairedeki diğer görevlilerin vazifelerine devam ettiği, bahsi geçen düzenlemeden sonra Şer'î mahkeme, Bidayet mahkemesi ve defter-i hakanî müdüriyeti arasındaki muamelerde hiçbir uyum sorunun yaşanmadığı da mütalaaya eklenmiştir (27 Mayıs 1914)[1432].

İşgal sonrası bir diğer sorun olan merkez vilâyet Rodos'taki adlî evrakın takibi hususuydu. Buna da çözüm getirilmiştir. Şöyle ki, bilhassa yeni vilâyet merkezi Midilli'de devam eden davalarda evrak eksikliğinden bazı zorlukların yaşanması üzerine konu Adliye Nezâreti'ne intikal etmiş, Dâhiliye Nezâreti kanalıyla da Midilli Sancağı Müddei-i Umumiliği'nden durum sorulmuştur. Alınan cevapta, merkezdeki resmî adliye evrakı hakkında her hangi bir bilginin mevcut olmadığı bildirilmiştir. Neticede, evrakı Rodos'ta kalan davaların *Ceza kanunu*nun böyle durumlar için hususî hazırlanmış olan ilgili maddesi uyarınca görülebileceği vurgulanmıştır (1912)[1433].

İşgalin hemen sonrasında bir kısmı hapsedilen adliye memurlarının ve ailelerinin zorluk içerisinde bulundukları Rodos İstinaf müdde-i umumiliği ve merkez ceza dairesinden Babıâli'ye bildirilerek, Nisan-Mayıs ayları maaşlarının Osmanlı Bankası aracılığıyla acilen ödenmesi talep edilmişti. Durum Meclis-i Vükela'da müzakere edilerek, zindandaki İstinaf Başkâtibi Ali Nazmi ve Mübaşir Receb efendiler de dahil olmak üzere, işgal altındaki mahallerde bulunan memurlara maaş verilmesi hususunun Mâliye Nezâreti'ne ve hapisteki iki memurun serbest bırakılması maksadıyla teşebbüste bulunulması için de Hariciye Nezâreti'ne tebligat yapılması kabul edilmiştir (1912)[1434]. Bir süre sonra burada görevli Adliye Memurları'nın maaşlarının şer'î memurlarda olduğu gibi Duyun-ı umumiye idaresi tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır (1915)[1435].

1431 *CBSS*, Sene 1321, s. 96-99; *SDAO*, Sene 1327, s. 608.
1432 BA, BEO, nr. 316670.
1433BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-17, Lef 21-22.
1434 BA, MV, nr. 165/61.
1435 BA, BEO, nr. 328364.

B- Rodos Erkek ve Kadın Hapishâneleri

1- Erkek Hapishâneleri ve Mahkumların Durumu

Şövalyeler döneminde Rodos zindanlarındaki esirler içerisinde çok sayıda Müslüman da bulunuyordu. Bu dönemde esirler, şövalyelerin büyük sarayının altındaki kemerli 3 mahzene hapsediliyordu[1436]. Hatta, Şehzâde Korkud Antalya Valisi iken şövalyelerce esir edilip ada zindanlarında tutulan ve sayıları binlerle ifade edilen Müslümanları bedeli mukabili kurtarmayı âdet edinmişti[1437]. Bu dönemin zindan ve mahzenleri, Türk fethinden sonra lojistik amaçlı zahire deposu haline getirilmişti.

Rodos, müstahkem kalesi nedeniyle, Osmanlı'nın muhtelif mahallerinde ceza alan tehlikeli suçlular için en gözde toplanma alanlarından biri haline gelmişti[1438]. XIX. yüzyıl boyunca ise her zaman kapasitesinin üstünde dolu iki resmî hapishâne faaliyetteydi. Bunların yanında yarı resmi surette işletilen kadın hapishâneleri de açılmıştır.

Muhafazasında önceleri zabtiye ve topçu erlerinin görev aldığı Rodos hapishânelerinin[1439] idarî personeli ise müdür, müfettiş ve kâtip ile başgardiyan maiyetindeki gardiyanlardan oluşuyordu[1440]. Müdüre 500 kuruş, kâtibe 300 kuruş ve gardiyanların her birine 60 kuruş maaş verilmekteydi[1441]. Münavebe usulüyle görev yapan gardiyanların maaşları, Rodos'ta mahkum sayısının fazla ve işlerinin de ağır olması nedeniyle 1858 yılında 160 kuruşa çıkarılmıştır[1442]. 1892-93 resmî kayıtlarında ada hapishânesinde 12 gardiyan görevliydi[1443]. Daha sonra bu sayı 14 olmuştur. Gardiyanların genelde Müslümanlar arasından seçildiği dikkati çekmektedir[1444]. Hapishânelerin güvenliğinde zabtiyenin yerini tedricen jandarma almıştır[1445].

1436 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 510.

1437 Uzunçarşılı, "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya..., s. 347-355.

1438 Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos Adası* ..., s. 68-84.

1439 BA, İ. MVL, nr. 19750; BEO, nr. 268748; *BEO. GGD*, nr. 378, s. 29; E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 590, 595.

1440 *CBSS*, Sene 1311, s. 92.

1441 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 1.

1442 BA, İ. MVL, nr. 1970.

1443 *CBSS*, Sene 1310, s. 67.

1444 BA, A. MKT. UM, nr. 502/10. Görevinde gösterdiği üstün başarıdan dolayı Müdür Musa Kazım Bey'e dördüncü rütbeden nişan verilmesi Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Müdde-i umumisi Mustafa Hilmi Bey tarafından Adliye ve Mezahib Nezâreti'ne teklif edilmiştir. Konu bu nezâretten Dâhiliye, oradan da Babıâli'ye intikal etmiş ve 4 Ekim 1888 tarihli irâde ile de uygun bulunmuştur: İ. DH, nr. 85939.

1445 BA, DH. EUM.THR, nr. 47/1.

Daha ziyade kürek mahkumlarının konulduğu büyük hapishâne, şövalyeler dönemi sarayının bazı kısımlarının dönüştürülmesiyle elde edilmişti[1446]. İçkalede ve oldukça kalın duvarları bulunan bu hapishânenin 250 kürek mahkumunu barındıracak kapasitesi mevcuttu[1447]. Aynı zamanda kale içinde kışlaya da bitişik bu hapishânesindeki mahkum yoğunluğunun sebebi, bilhassa cinayetten suçlu olanlar bakımından vilâyetin tamamı için bir merkez haline gelmiş olmasıydı[1448]. *Zindan* tabir olunan hapishânenin etrafı setlerle çevriliydi ve iki ayrı kısmı bulunmaktaydı. Birinci bölümde cinayet dışındaki mahkumlar muhafaza ediliyordu. Bunun karşı tarafına düşen ikinci bölümde ise ömür boyu veya idama mahkum prangalı mahkumlar bulunuyordu. Disiplin suçu işleyenler için ayrıca *kasaphânealtı* denilen ayrı bir hücre bulunmaktaydı[1449]. Rodos hapishâne binasınının tarihî ehemmiyeti nedeniyle XIX. yüzyıl boyunca incelemede bulunmak üzere Avrupa'dan heyetler gelmekteydi[1450].

Rodos'ta ikinci hapishânenin suriçinde inşası kararlaştırılmıştı. 1861 yılı itibariyle, adaya gönderilmesi düşünülen cinayetten hükümlülerin muhafazası maksadıyla, 100 mahkum kapasiteli olması düşünülen hapishânenin keşfi Kal'a-i Şahâne Mühendisi Necib Efendi tarafından yapılmıştı ve keşif bedeli olarak 163.594 kuruş belirlenmişti[1451]. Daha sona Rodos halkı ile birlikte adadaki mahkumların tedavisi için bir hastahâne inşa edilmişti. Burada karantinahâne doktoru görev yapmaktaydı[1452].

1863 yılında meydana gelen depremde Rodos hapishânesi hasar görmüştü. Deprem sonrası çalışmalarda hapishânenin içine bir mescit ile bir de kilise yapılması uygun görülerek keşfi gerçekleşmişti. Masrafın 119.678

1446 Chateaubriand, *Paris İstanbul Kudüs Bir Seyyahın Günlüğü*, (Yay: E. Balkış), İstanbul 2004, s. 199.

1447 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 509.

1448 BA, İ. MVL, nr. 19750; *BEO. GGD*, nr. 378, s. 1.

1449 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 586-614, 652-660, 703.

1450 Mesela, 1911 yılında Fransız vatandaşı *Mimar Alber Gabriel*'in Rodos kalesi, hapishânesi ve kışlasını ziyaret edip, bunların ölçülerini ve resimlerini almasına müsaade edilmişti: BA, DH. İD, nr. 28-1/27. A. Alber-Louis Gabriel, ilk defa İstanbul'a 1908 yılında gelmişti. Önce Delos Adası üzerine çalışmalar yapıp, ardından Rodos ile ilgilenmeye başladı. Rodos surlarını konu alan teziyle 1921'de Sorbonne Üniversitesi'nde doktor unvanı aldı. Türk kültürüne ilgisi Rodos sayesinde arttı. Ada da bulunduğu sırada Fransızlar'a mahsus olan bir hanın restorasyon işiyle de ilgilenmişti. 1923'te Paris'te sergilediği Rodos rölöveleri ile ödül kazandı. İstanbul Dürülfünun'unda ve sonra üniversitenin Edebiyat Fakültesi'nde ders veren Gabriel, Türk Tarih Kurumu'nun da şeref üyesi olmuştur (bk. Semavi Eyice, "Gabriel, Albert-Louis", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, s. 275-278).

1451 BA, İ. MVL, nr. 19717.

1452 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 28, 64.

kuruşa ulaşacağı görülünce ve ayrıca taşra hapishânelerinde böyle bir uygulamanın bulunmadığı, eğer yapılır ise bu gibi taleplerin başka yerlerden de gelebileceği ihtimali üzerine, inşaattan vazgeçilmişti[1453].

Nizamı gereği Rodos hapishânesindeki mahkumların defterleri tanzim edilerek İstanbul'a gönderilmekteydi. 1861 yılına ait mahkum yoklama defterine göre adada gasp, yaralama, kız kaçırma, ırza tasallut gibi suçlarla, bilhassa Şam hadiselerinden dolayı fesada teşebbüsten Fuad Paşa tarafından yollananların da dahil olduğu, yaklaşık 166 mahkum bulunmaktaydı. Mahkumların bir kısmı kürek, bazıları müebbet hapis, bazıları ise geçici hapis cezalarına çarptırılmıştı. Bazı mahkumlar cezalarını bitirip tahliye edilmişlerdi[1454].

1873 yılında Rodos'ta toplam 23 prangalı cezasını çekiyordu. Bir yıl sonra hapishânelerin ıslahına dair komisyonun kararı ve irâde gereği büyük phapishânenin kapasitesi 100 kişi daha alacak biçimde büyütülünce, İstanbul'dan ve diğer mahallerden yapılan sevkiyat ile mahkum sayısı bir hayli artmıştır. Bir müddet sonra aynı binanın şövalyeler döneminde hapishâne olarak kullanılmış olan daha alttaki mahzen kısımları buğday ambarı yapılmıştı. Bu yüzden hapishânede akrep, büyük örümcek ve kertenkele gibi bir takım zararlı hayvanlara rastlanmaktaydı[1455]. Bu arada geceleri koğuş kapıları asma kilit ile kapatılıyordu. Bu durum özellikle doluluğun çok olduğu dönemlerde, mahkumların tuvalet ihtiyaçlarını gidermeleri hususunda zorluk yaşanmasına sebep olmaktaydı. Mahkumlar ihtiyaçları için verilen tenekeleri kullanmak zorunda kalıyorlardı ve bu da sağlıksız bir ortama zemin hazırlıyordu. Bu dönemde hapishânenin bahçesinde, muhafız subaylarının ikametgah yeri olarak kullanılan bir diğer bölüm inşa edilmişti[1456].

Siyasî sürgünlerden farklı olarak adî mahkumlara yevmiye yerine günlük ekmek ve katık verilmekteydi. Bu hususiaki talep ada yöneticileri tarafından merkeze bildirilir, kabul gördükten sonra mahsup işlemleri Mâliye Nezâreti'ne havale olunurdu[1457]. Bazı durumlarda, görevlilerin mah-

1453 BA, İ. MVL, nr. 23101.

1454 BA, A. MKT. UM, nr. 451/52; 502/10.

1455 Mahkumların zaman zaman bu buğday mahzenlerini kazarak firar girişiminde bulunmaları halkta endişeye sebep olmaktaydı. Bu nedenle 1880 yılında bu azılı mahkumların adadan uzaklaştırılmaları için saraya müracaat edilmişti: BA, YEE, nr. 100/36.

1456 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 586-614, 652-660, 703.

1457 BA, *AD*, nr. 865, s. 28. 1869 yılında Rüsumat memuru olup suç işleyerek Rodos'ta hapse konulan Ali ve Hacı İzzet efendiler ile Sandıkkâr Anastas'a ekmek tahsisatı ayrılmıştır: *AD*, nr. 860, s. 79.

kumlar için yaptıkları harcamalar mâliye tarafından kabul edilmemekteydi. Mesela, 1843 yılında Kaymakam Hacı Ali Paşa döneminde mahbuslar için alınan zeytinin gideri mâliyede kabul görmemişti[1458].

Mahkumlara, kaledeki askere de verilen Rodos'un oldukça lezzetli ve meşhur beyaz ekmeğinden dağıtılmaktaydı. Ebuzziya Tevfik Bey'in adada bulunduğu sırada buraya nakilleri yapılan 150 mahkuma, zindana konulduktan sonra, askere ekmek sağlayan mütahit Fırıncı Cezayirli Hasan ustanın hazırladığı 150 çift günlük ekmek dağıtılmıştı. O zamana kadar böyle francala gibi beyaz ekmek yüzüne hasret mahkumlar hep bir ağızdan *padişahım çok yaşa* diye bağırarak sevinçlerini göstermişlerdi.

1887 yılında Rodos, Sakız ve Midilli hapishânelerinde inceleme yapan mahkeme-i temyiz azasından Şefik Efendi hazırladığı raporda, Rodos hapishânesinde bulunan toplam 200 kürek mahkumunun sadece ekmek yiyerek beslenmelerinin mümkün olmayacağı ve böyle bir az tahsisatın padişahın merhametine uymayacağını dile getirmişti. Mahkumlara ekmek yanında her gün çorba ve haftada iki defa da *et* verilmesi istenmiştir. Keyfiyet Dâhiliye Nezâreti'ne sorulmuş ve hapishânelerin genel tahsisatı olan 257.008 kuruştan 168.00 kuruşunun zaten Rodos'a ayrıldığı, umumî hapishâneler talimatı uyarınca bu para içinden bahsi geçen sarfiyatın yapılabileceği bildirilmişti. Böyle bir kararın alınmasında Rodos hapishânesindeki mahkumların çoğunun ada yerlisi olmayıp, başka mahallerden nakil gelmeleri etkili olmuştu. Zirâ, mahkumların dışarıdaki akrabaları yoluyla yemek edinebilme imkanı bulunmamaktaydı[1459].

Mahkumlar için bu müracaatın yapıldığı esnada, hapishâneye ekmek veren fırıncı ise ödenmeyen parasını talep etmekteydi. Fırıncı Hacı Mehmed Derviş 1881 ve 1882 yıllarında hapishâne, imarethâne ve askere verdiği ekmek bedeli olan 55.000 kuruş alacağı karşılığı borç tahvili verilmesinin mağduriyetine neden olduğunu bildirmiş ve nakit ödeme istemişti. Fırıncının talebi kısmen karşılanmıştır[1460].

Devletin, zor durumdaki mahkum yakınları için bütçeden pay ayırdığı anlaşılmaktadır. Mesela, 1860 yılında Manisalı Hüsnü adlı bir şahıs, karısını öldürmek suçundan İzmir'de yargılanmış ve 3 yıl müddetle cezasını çekmek üzere Rodos'a gönderilmişti. Devlet, bu şahsın geride kalan 3 aylık çocuğuna hem bir süt anne temin etmiş ve hem de 100 kuruş maaş bağlanması uygun bulunmuştu[1461].

1458 BA, *MAD*, nr. 9420, s. 24.
1459 BA, İ. ŞD, nr. 5170; DH. MKT, nr. 1423/7.
1460 BA, MV, nr. 21/58.
1461 BA, A. MKT. MVL, nr. 120/74.

Rodos'taki mahkumların tarihi hamamlardan ayda bir defa yararlanmaları sağlanıyordu. Mahkumlar ürettikleri küçük el sanatı ürünlerini pazarlanma imkanına da sahiptiler. Ebuzziya Tevfik Bey'in zindana konulduğu 1873'te prangalı mahkumlar içinde bulunan ve Galatalı bir gemici olan Hasan Reis, erbabı olduğu ceviz ve benzeri ağaçlardan yontma tütün ve sigara kutusu yapma sanatını diğer mahkumlara da öğretmişti. Böylece hapishânedeki üretim artmıştı. Tevfik Bey'in bu çalışmalara ilgi göstermesi ve Macar Mültecisi Raif Efendi'nin de malzeme katkısıyla, mahkumların ürettiği sigara, tütün kutuları, hamam nalınları, yazıhâne ve duvar türü saat muhafazaları, bezik oyunu için marköz, oyun kağıdı ve eldiven muhafazası kutularının üzerleri çeşitli figürlerle süslenip cilalanarak Atina, Beyrut, Mısır, Kahire ve İskenderiye'ye pazarlanıyordu. Hatta bu yerlerden, üzerine isim baş harfleri işlenmesi istenilen özel siparişler dahi alınmaktaydı. Bu işin komisyonculuğunu İstilyanos adlı bir Rum yapıyordu. Ayrıca Sandalcı Memiş adlı bir şahıs da kutuları Rodos'a gelip giden vapur yolcularına satmaktaydı. Büyük rağbet gören bu kutuların yapımında ceviz ağacından başka Rodos'ta bolca bulunan limon, çınar, çitlembik, harnub ve ar'ar ağaçlarından da yararlanılıyordu. Kutuların satışından elde edilen gelir mahkumların ihtiyaçlarına harcanmaktaydı[1462]. Rodoslu mahkumların el sanatlarından para kazanma işleri bir süreliğine durdurulmuştur. Zirâ, 1876 yılında İstanbul'dan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne yapılan bir tebligatta, mahkumların bu tür faaliyetlerde bulunmalarının uygun olmayacağı bildirilerek, bundan böyle mahkumların ihtiyaç duyacağı elbise ve eşyanın, eskiden olduğu gibi, hapishâneler tahsisatından karşılanması emredilmişti[1463].

Namık Kemal Bey'in Rodos mutasarrıflığı sırasında mahkumların eğitilip sanat sahibi yapılmasını amaç edinen bir Darüssanai açılması kararı alınmıştı. Namık Kemal Bey ile daha sonra Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vali Muavini olan Tevfik Bey'in Sakız Müddei-i Umumiliği makamında bulunduğu esnasında, Rodos hapishânesi mahkumları yararına bir piyango düzenlenmeşti. Piyango için Sakız'da bir komisyon oluşturulmuştu. Vilâyet merkezi 1887'de Sakız'dan Rodos'a taşınınca komisyon dağılmış, piyango muameleleri tek başına Tevfik Bey tarfından yürütülmüştü. 20.000 kuruş ikramiye verilmesi düşünülen piyangodan 50.000 kuruş gelir beklenirken, yaklaşık 38.000 kuruş hasılât toplanmıştı. Paranın az olmasının nedeni ise Selanik, Trabzon ve Suriye vilâyetlerine ve hatta bağlı adalara gönderilen bilet paralarının bir kısmının gelmemesiydi. Toplanan paranın yaklaşık

1462 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 608-615, 660, 720.
1463 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 14.

9.000 kuruşu masraflar ile ikramiyeye harcanmış, kalan yaklaşık 20.000 kuruş iki taksit halinde olarak senet mukabili Rodos Mal sandığına teslim edilmişti. Sanat öğrenilecek bölüm hazırlanırken, bir taraftan da Adliye Nezâreti'ne müracaat edilip, mahkumlara ders vermek üzere Edirne Vilâyeti'ne bağlı Gelibolu hapishânesinde yatan, dokuma sanatında maharetli birkaç mahkumun nakilleri hususu talep edilmişti. Daha sonra piyango ikramiyesi yüzünden Tevfik Bey şikayet edilmiş ve hakkında takibat yapılmıştır. Bu fikrin öncülerinden Namık Kemal Bey bu tarihte vefat etmiş bulunuyordu (1889)[1464]. Herşeye rağmen hapishânede sanat kısmının açıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 1910 yılında hapishâne imalathânesinde sipariş üzerine tabaka türü eşyalar yapılmaktaydı[1465].

Daha sonraki yıllarda Rodos hapishânesi mahkumlarının, Belediye tarafından ücreti mukabili mahalle ve çarşı sokaklarının bakım işlerinde çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır. 1898 yılı Belediye bütçesinden bu hizmet karşılığı 2.500 kuruş ödeme yapılmıştı[1466]. Yine ada iskelesinde inşası kararlaştırılan bir deponun işçiliğinin ucuza getirilmesi maksadıyla hapishânedeki ustaların *ehven yevmiye* ile çalıştırılması uygun bulunmuştu[1467]. Yol yapımında da mahkumlardan yararlanılıyordu. Ankaralı olup cinayet suçundan İstanbul'da mahkesi yapılan ve 15 yıla mahkum edilerek Rodos hapishânesine gönderilen Murad adlı bir şahıs, inşa edilen şose yolu yapımında kayaların kırılması için kullanılan barutun ansızın patlamasıyla kör olmuştu. Murad kazadan sonra tahliye edilmiş ise de 1895 yılında devlete müracaat ederek, Rodos'ta bir aileye sahip olduğundan, geçimi hususunda yardım istemişti[1468].

Rodos hapishânesine imparatorluğun çeşitli yerlerinden sıklıkla mahkum nakli gerçekleşmekteydi. Mesela, 1850 yılında Midilli gümrüğü memurunu darb edip parasını alan 6-7 Rum Rodos'a yollanmıştı[1469]. 1858 yılında İzmir ve Girit'ten 46 mahkum ile kaptanpaşanın denetimleri sırasında yakaladığı 56 prangalı suçlu adaya getirilip hapishâneye konulmuştu. Bu dönemde Rodos'ta toplam 104 pranga mahkumu cezasını çekiyordu[1470]. 1861 yılı sonlarında Şam hadisesinde yakalanarak küreğe konulmak üzere Rodos'a yollanmak istenen 86 kişinin, doluluk nedeniyle ve bu şahısların tamamının akraba olmalarından doğacak mahzur yüzünden Mi-

1464 BA, Y. Mtv, nr. 37/69.
1465 BA, DH. MUİ, nr. 47-2/23.
1466 BA, İ. DH, nr. 2/1.Z.1315.
1467 BA, İ. ŞD, nr. 4375.
1468 BA, Y. Mtv, nr. 112/101.
1469 BA, *CBSAD*, nr. 21, s. 187.
1470 BA, İ. MVL, nr. 19750.

dilli, Limni, Sakız ve Bozcaada adaları arasında paylaştırılması uygun bulunmuştu[1471]. Daha sonra Rodos'a Fuad Paşa tarafından kaptanpaşa vasıtasıyla 50 kişi gönderilmiş, bunlardan 4'ü vefat etmişti[1472]. 1868 yılında ise İzmir'de Bardakçılar içinde ölü bulunan Ahmed'in katili olan bir şahıs 15 sene küreğe konulmak üzere Rodos'a nakledilmişti[1473].

Büyük mahkum sevkiyatlarından biri de hapishânenin kapasitesinin artırıldığı 1874 yılında yapılmıştı. İstanbul hapishâne-i umumisinde bazı mahkumların huzursuzluk çıkarmaları ve kontrollerinin zorlaşması üzerine, Zabtiye Nezâreti'nde konunun ele alındığı bir toplantı yapılmıştır. Görüşmede, sayıları artan bu cinayet mahkumlarının bir isyan çıkarmalarından endişe edildiği için taşra hapishânelerine sevkleri fikri benimsenmiştir. Karar üzerine kürek mahkumlarının bulunduğu Selanik, Suriye ve Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'e yazı yazılarak kapasiteleri sorulmuştur. Olumlu cevap sadece Bahr-i Sefid'ten gelmekle birlikte, naklin yapılabilmesi için mevcut hapishânenin tamir ve genişletilmesi keyfiyeti iletilmişti. Tamirat sonrası 33'ü cinayetten ve 20'si 15 yıla kadar kürek cezası bulunan toplam 53 mahkumun Rodos'a sevkleri kararlaştırılmıştır[1474]. Daha sonra bunlara başka mahkumlar da eklenerek 150 hükümlünün nakil işlemleri gerçekleşmişti. Adaya ulaşan bu hepsi kürek cezası almış prangalı mahkum kafilesi içinde, bir kısmı Aydın ilinden Türkler ile imparatorluğun çeşitli bölgelerinden Kürt, Rum, Ermeni, Laz, Arnavut, Gürcü, Çerkez, Acem, 2 zenci, 1 Yahudi, 2 hırsız ve 2 katil bulunuyordu. Bunlar zindandaki koğuşlara 25 kişilik gruplar halinde yerleştirilmişti[1475]. 1878'de Kıbrıs'tan Rodos'a mahkum gönderilmiştir[1476]. 1886 yılında Selanik taraflarında koleraya karşı alınan tedbirler kapsamında, aşırı dolu olan hapishânelerdeki mahkumların başka mahalleri nakli uygu görülmüştü. Buradan Rodos'a 10 mahkum talep edilmişti[1477].

Rodos'a nakiller sürerken 1888 yılında hapishânenin kapasitesinin artırılması için keşif yapmak üzere bir memurun yollanması kararlaştırılmıştı. Dâhiliye Nezâreti ile seraskerlik arasında yapılan görüşmeler neticesi Rodos hapishânesinin 2.000-2.500 kapasiteye çıkarılması hususunu araştırmak üzere İstihkam ve İnşaat İdaresi İkinci Şube Müdür Muavinleri'nden ve Erkân-ı Harp Miralayları'ndan İzzet Bey ile bu dairede görevli

1471 BA, A. MKT. MVL, nr. 137/41.
1472 BA, A. MKT. UM, nr. 502/10.
1473 BA, *AD*, nr. 859, s. 37.
1474 BA, İ. ŞD, nr. 1313.
1475 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 652-656.
1476 BA, İ. ŞD, nr. 2206.
1477 BA, DH. MKT, nr. 1387/112.

Serveryan kalfanın tayinleri gerçekleşmişti[1478]. Rodos büyük hapishânesinin genişletilerek mahkum nakli hususu 1897 yılında tekrar gündeme gelmişti. Ayrıca genel olarak hapishânelerin sağlık durumlarının düzeltilmesi emredilmişti. Vali Abidin Paşa Rodos hapishâne ve tevkifhânesinin ıslah edilerek, istenilen sağlıklı ortama gelebilme için 238.741 kuruş gerektiğini bildirmişti[1479].

1901 ve 1903 senelerinde imparatorluğun genelinde yeni hapishâne ve tevkifhâne tamir ve inşaatı ile hıfzıssıhalarının temini için bütçeden kaynak ayrılmış, ilgili vilâyetlerde keşif çalışmaları yapılmıştı. Bu kapsamda Zabtiye Nezâreti aracılığı ile Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin merkezi Rodos ve bağlı mahallerde durum tespiti yapılmıştı. Rodos hapishânesi koğuşları 12 kişilik olduğu halde kapasitesinin çok üstünde doluluğa sahip olduğu anlaşılmıştı[1480]. Acil olarak ihtiyaç duyulan hapishânenin 7 koğuşunun sıva işleri ile yeni bir oda ve mutfak yapımı için 18.000 kuruş harcanarak, hapishânenin sağlıklı bir ortama kavuşabileceği bildirilmişti. Rodos'tan başka Midilli hapishânesinin tamirine, İstanköy, Molova, Yunda, Kalimnoz, Leryoz, Karpot, İpsara ve Bozcaada'da tevkifhâne inşasına karar verilmişti[1481].

Hapishânede kapasite artırımı çalışmaları sürerken, nakiller de devam etmekteydi. Uzun süredir doluluk yaşanan ve hastalık ihtimalinden korkulan Selanik'ten[1482] 1907 yılı itibariyle bu sefer 40 mahkum yollanmıştı. Vilâyetten merkeze yapılan müracaatta bu nakil ile Rodos'ta izdiham oluştuğu, kapasite arttırımının muhakkak yapılması gerektiği bildirilmişti[1483]. Son nakille ada hapishânesindeki mahkum sayısı 329 olmuştu ve koğuşlarda izdiham vardı[1484].

Bu nakilden iki yıl sonra Edirne hapishânesindeki 31 mahkumun Rodos ve Trablusşam'a yollanması uygun bulunmuştu[1485]. Yine Manastır'a bağlı Serfice hapishânesinde 15 sene küreğe mahkum olan Şahin Hoca oğlu Harun isimli mahkumun sağlık nedenleri yüzünden, bütün masraflarını kendi karşılamak şartıyla 1910 yılında Rodos'a nakli gerçekleşmişti[1486]. 1911 yılının Mart'ında Manastır Vilâyeti'nden bu sefer toplam 26 mahku-

1478 BA, DH. MKT, nr. 1540/70; 1576/107; 1582/105.
1479 BA, DH. TMIK. S, nr. 16/75.
1480 BA, DH. TMIK. S, nr. 30/34.
1481 BA, DH. TMIK. S, nr. 35/27; 43/32.
1482 BA, DH. TMIK. S, nr. 49/36.
1483 BA, DH. TMIK. S, nr. 63/5.
1484 BA, DH. TMIK, nr. 69/36; İ. DH, nr. 80980.
1485 BA, DH. TMIK. S, nr. 58/22.
1486 BA, DH. İD, nr. 103/6.

mun Rodos'a sevk işlemleri tamamlanmıştır[1487]. Aynı yıl Çorum'dan 40 mahkumun adaya yollanması kararı çıkınca, ada İstinaf müddei-i umumîliğinden vilâyete, oradan da merkeze yapılan müracaatta, bu son gelenlerle mahkum sayısının 206'ya çıkacağı, hiç olmazsa bunların muhafazası için iki koğuşun tamiri talep edilmişti[1488].

Rodos hapishânesi ve tevkifhânesi 1909 ortalarında vilâyet İstinaf Müddei-i umumiliği tarafından, usulüne uygun bir şekilde teftiş edilmiş ve Müslim-Gayrimüslim mahkumlar ile affa uğrayarak tahliye edilenlere dair rapor İstanbul'a ulaştırılmıştı. Buna göre hapishânede, 14 Ağustos 1909'da ağır cezadan (cinayetten) 138 Müslim, 82 Gayrimüslim toplam 220, hafif cezdan (cünha ve kabahat) 6 Müslim, 3 Gayrimüslim toplam 9, borçtan dolayı (düyun) 1 Müslim ki genel toplamda 230 mahkum mevcuttu. Heyetin 30 Ağustos'taki muayenesinde 91 mahkumun aftan tehliye edildiği ve geriye kalan 139 mahkumdan 78 Müslim, 52 Gayrimüslim toplam 130 ağır cezalık, 6 Müslim, 2 Gayrimüslim toplam 8 hafif cezalık ve bir de Müslim borçlu mahkumun kaldığı anlaşılmıştı. İkinci teftişten sonra borçtan dolayı 5 Gayrimüslim ile 1 Müslim tutuklanmıştı. 31 Ağustos 1909 tarihi itibariyle hapishâne mevcudu 145 kişiydi. 30 Ağustos tarihi itibariyle tevkifhânede 14 suçlu bulunuyordu. Bunlardan 8'i Müslim, 6'sı Gayrimüslimdi[1489].

Rodos hapishâne ertesi yıl bir teftiş daha geçirmiştir. Aynı heyet 1910 yılı Haziran'ında denetim yapmıştı. Öncelikle mahkum mevcut defterleri kontrol edilmiştir. Defterlere göre, 29 Haziran itibariyle hapishânede ağır cezadan mahkum 137 Müslim, 82 Gayrimüslim toplam 219 mahkum bulunuyordu[1490].

1911 yılına gelindiğinde artan şikayetler üzerine Rodos'a bir de Adliye Müfettişi gönderilmişti. Adadaki hapishâne ve mahkumların durumun tespit edilerek, ilgili belgeler merkeze ulaştırılmıştı. Vilâyetçe hazırlanan cetvelde Rodos, Sakız, Midilli (Pilimar ve Molova ile birlekte), İstanköy, Limni, Sömbeki, Kerpe, Meis, Kalimnoz, Kaşot ve Leryoz adaları istatistiklerine yer verilmişti. 26 Kasım 1911 tarihinde İstanbul'a ulaştıralan defterde Rodos'ta, aşağıda gösterilen, toplam 195 mahkum cezasını çekiyordu[1491]:

1487 BA, DH. SYS, nr. 74-1/2-14.
1488 BA, DH. MB. HPS, nr. 2/2.
1489 BA, DH. EUM. THR, nr. 90/77.
1490 BA, ZB, nr. 709/78.
1491 BA, DH. MS. HPS, nr. 142/82; 143/82.

TABLO-30
1911 YILINDA RODOS HAPİSHÂNESİ MAHKUMLARININ DURUMU

AĞIR CEZALIK MAHKUMLAR
(CEZA SÜRESİ MÜEBBET-3 SENE ARASI)

SUÇUN TÜRÜ	CEZA MÜDDETİ										
	Müebbet	15 Sene	10 Sene	9 Sene	7, 5 Sene	6 Sene	5 Sene	4 Sene	3, 5 Sene	3 Sene	TOPLAM
Asayiş İhlali	28	6	3	1	-	-	-	-	-	2	40
Katl	1	62	-	-	77	-	-	-	-	-	140
Hırsızlık	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	2
Cebren Fiil-i Şenî	-	-	-	-	-	-	1	4	-	1	6
Yağma ve Çapul	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Yangın	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
TOPLAM	29	68	3	1	77	1	4	4	-	3	190

DİĞER MAHKUMLAR
(CEZA SÜRESİ 2 SENE- 1 HAFTA ARASI)

SUÇUN TÜRÜ	CEZA MÜDDETİ											
	2 Sene	1,5 Sene	1 Sene	9 Ay	6 Ay	4 Ay	3 Ay	2 Ay	1 Ay	2 Hafta	10 Gün	1 Hafta	TOPLAM
Yaralama	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Hırsızlık	-	-	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	4
TOPLAM	-	-	1	-	2	-	1	-	-	-	-	-	5

HAPİSHÂNENİN TOPLAM MEVCUDU: 195 Mahkum

Bazı özel durumlarda Rodos'tan başka hapishânelere sevkiyat yapıldığına da rastlanmaktaydı. Mesela, adada meydana gelen deprem sonrası kale içindeki bir çok bina gibi hapishâne de zarar görmüştü. Rodos halkı, 1863 yılında Babıâli'ye müracaat ederek, mahkum firarlarından endişelerini bildirmişlerdi. Bu başvuru üzerine hasarlı hapishânenin tamirine kadar, bilhassa cinayetten mahkum olanların, Sakız, Kıbrıs ve Akka kalelerine nakli uygun bulunmuştur[1492].

1910 yılında Rodos büyük hapishânesinde cezalarını çeken Bulgarlar'ın nakilleri hususu, Osmanlı parlementosundaki Bulgar mebuslarının da karıştığı siyasî bir sorun haline gelmişti. Selanik ve Manastırlı Nikola Petrof ve arkadaşları toplam 10 mahkum devlete müracaat ederek, hapis-

1492 BA, İ. MM, nr. 1171.

hânedeki diğer mahkumlardan Arnavud Rüstem ile birkaç kişinin haraç isteyip kendilerini darb ettiklerini, gardiyanların ise müdahalede bulunmayarak olanlara göz yumduklarını ifade etmişlerdi. Durum Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Mehmed Reşid Paşa tarafından hapishâne müdüründen sorulmuş ve gelen cevapta, bahsedildiği gibi bir darp hadisesinin yaşanmadığı, olayın Rüstem'in bir alacak verecek meselesi yüzünden bu Bulgarlar'dan Hristo Yorgo ile yaptığı tartışmadan kaynaklandığı, esasında Bulgarlar'ın buradan memleketlerine nakil için bu tür hadiseleri büyüttükleri ifade edilmişti. Müdür, bu olaydan 3 gün sonra Rüstem'in İzmir hapishânesine nakledildiğini ve Bulgarlar'ın da nakilleri için başta Selanik ve Edirne olmak üzere Bodrum, Sinop ve Sakız hapishâneleri ile temas kurulduğunu, ancak, hiç birinde boş yer olmadığını, Midilli'de yer olmasına rağmen buradaki mahkumların çoğunluğunun Rum miletinden olması ve Rumlar ile Bulgarlar arasındaki eskiye dayanan mezhep tartışmaları nedeniyle, buranın uygun bulunmamasası yüzünden naklin geciktiğini bildirmişti. Bu arada Selanik Mebusu Hristo Valçif ile Manastır Mebusu Ança Dorof, Dâhiliye Nezâreti'ne müracaat ederek, Rodos hapishânesi müdürü ile gardiyanlarından ve şartlardan şikayetçi olmuşlardı. Mebuslar müdürün Bulgarlar'a kin beslediğini, hatta Bulgarlar'a reaya ve köle nazarıyla bakıldığını, Meşrutiyet idaresinde böyle hadiselerin yaşanmaması gerektiğini ve bunun Osmanlı Bulgarları'nı rencide ettiğini bildirerek, nakillerin bir an önce yapılmasını istemişlerdi[1493]. Rodos'un havasından rahatsız olan mahkumların başka yere nakil müracaatları, yol masraflarını kendilerince karşılamak üzere değerlendiriliyordu[1494].

Rodos ahalisinden cinayet ve diğer ağır suçları işleyenlerin, mahkumiyetleri kesinleştikten sonra, küreğe konulmak üzere çoğunlukla Kıbrıs Adası'na gönderildiği anlaşılmaktadır[1495]. Diğer taraftan cezalarını çeken veya affa uğrayan mahkumlar tahliye edilmeden önce, siyasî mahkumlarda olduğu gibi, bir daha suç işlemeyeceğine dair kefalet senedi vermek mecburiyetindeydiler[1496].

Mahkum affı padişah idaresiyle mümkündü. Ancak, aftan önce gerek adada ve gerekse İstanbul'daki meclislerde müracaatlar ayrıntısıyla incelenmekte, doktor raporuna istinaden karar alınmaktaydı. Asayiş açısından mahzurlu olanların affına sıcak bakılmıyordu. Mesela, 1878 yılında Rodos büyük hapishânesi'nde uzun süre kalan, çok yaşlı, düşkün ve has-

1493 BA, DH. MUİ, nr. 47-2/23.
1494 BA, İ. DA, nr. 63; DH. İD, nr. 103/28; 103/35.
1495 BA, *AD*, nr. 859, s. 180, 199, 227, 246, 293, 295.
1496 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 132.

talık sahibi olmuş mahkumlardan bir kısmının durumu değerlendirilmişti. Vilâyet temyiz divanı tarafından hazırlanan af mazbatası, İstanbul'da Divan-ı Ahkam-ı Adliye'de etraflıca görüşülerek, ömür boyu hapse mahkum Müslim-Gayrimüslim baş vuru sahibi 44 suçludan, meşhur eşkiya Manol ile bu gibi suçtan yatan toplam 9 mahkum af dışı bırakılmıştır. Kayıtlara istinaden hapishânede hiçbir suça karışmamış olan ve durumları uygun görülen 35 mahkumun ise kanunun ilgili maddeleri uyarınca aflarına dair 27 Aralık 1878 tarihliyle irâde çıkmıştır[1497].

Adada benzer bir toplu affa 1884 yılında tesadüf edilmektedir. Tabiplerin görüşü alındıktan sonra, hâlen büyük hapishânede yatan ve cezalarının bitimine az kalmış yaşlı ve hasta, aşağıdaki tabloda isimleri gösterilen, içlerinde yedisi cinayetten biri de Yunan uyruklu, 20 mahkumun tahliyesine padişah irâdesi çıkmıştı[1498]:

1497 Affedilen 35 kişinin isimleri ve ilgili evrak: BA, İ. DA, 19/84.
1498 BA, İ. DH, nr. 72923.

TABLO-31
1884 YILINDA AFDAN YARARLANAN RODOSLU MAHKUMLAR

NERELİ OLDUĞU ve İSMİ	SUÇU	TEVKİF TARİHİ	CEZA SÜRESİ	YAŞI	AÇIKLAMA
Kıbrıslı Kara Hüseyin oğlu Hacı Mustafa	Katl	Mechul	10	70	Oğlunun katili. Kıbrıs Girne'den gelmiş. 7 yılı kalmış. Yaşlılıktan kör ve düşkün olmuş.
Kıbrıslı Hacı Hüseyin oğlu Ahmed	"	1878	15	46	İki gözü görmez olmuş.
Bursalı Abbasoğlu Süleyman	"	1865	Müebbet	60	19 senedir mahkum. Düşkün.
İstanbullu Fethi	"	1876	10	35	Müddetine pek az kalmış.
Luleburgazlı Ali oğlu Mustafa	"	1876	15	88	Gayet yaşlı. Düşkün.
Kütahyalı Hacı Şerif oğlu Ali	"	1876	10	60	Düşkün. Süresi az kalmış.
Rodos'ta Dimliyeli Hristo oğlu Anastas	"	1875	10	64	Müddetine az kalmış.
Bursalı Nikola oğlu Yorgo	"	1876	10	61	Müddeti az kalmış.
Usturumcalı Yuan Eziran	Yataklık	1882	3	96	Gayet yaşlı, gözleri görmez ve düşkün olmuş.
Usturumcalı İstobiço Azlatan	"	1882	3	84	Gayet yaşlı ve düşkün.
Sirozlu Eksarhos oğlu İsterko	"	1879	6	70	Müddeti az kalmış. Pek yaşlı.
Sirozlu Avaraki oğlu Taso	"	1879	6	71	Müddeti az kalmış. Yaşlı.
Manisalı Hüseyin oğlu Kılıçoğlu Mehmed	Şekavet	Mechul	Müebbet	36	Kıbrıs'tan gelmiş. 16 senedir mahkum. Düşkün.
Sirozlu Anastas oğlu Bizaki	"	1880	10	82	Yaşlı ve düşkün. Gözleri bozuk.
Delvinolu Yorgo Vasilio	"	1877	8	82	Müddeti az kalmış. Yaşlı.
Yanyalı Yani oğlu Foti	"	1875	Müebbet	70	Düşkün ve hastalıklı.
Yanyalı Abdülkerim oğlu Cemali	"	1867	"	67	15 senedir hapiste. Gözleri bozulmuş.
Bursalı Anastas oğlu Yorgo	"	1868	"	58	18 yıldır hapiste. Düşkün.
Midillili Yorgo oğlu Zafiris	"	1866	"	70	17 senedir hapis. Düşkün.
Yunanlı Yorgo Apostol	"	1877	8	67	Düşkün. Müddeti az.

Mahkumlar affedilince vali de hazır bulunduğu halde Hükûmet konağında tören yapılmış, oradan Murad Reis Türbesi'ne gidilerek padişahın ömrü için dua edilmiştir[1499].

31 Mart Vak'ası sonrası, bir taraftan Rodos'a mahkum yollanırken diğer yandan çıkarılan kanuna uygun olarak adadaki 91 mahkum tahliye edilmişti. 10 Ağustos 1909 tarihli aftan ağır cezalık 60 Müslim, 30 Gayrimüslim toplam 90 ve hafif cezalık bir Gayrimüslim ki genel toplamda 91 mahkum affedilmişti[1500].

Rodos hapishânesi sağlam bir bina ve sıkı bir güvenlik tertibatı olmasına rağmen firar olayları yaşanmaktaydı. Böyle durumlarda adadaki zabtiye kuvvetleri uyarılıyordu[1501].

Rodos büyük hapishânesi, 1862 yılında kale ile birlikte tamirat görmüştü. Bu iş için mühendis talep edilmiş ve Kolağası Mustafa Efendi'nin ataması gerçekleşmiştir. Kendisine hazineden karşılanmak üzere 750 kuruş maaş ve 603 kuruş harcırah tahsis edilmişti[1502]. Ancak 1863 depreminde hapishâne ve müştemilatı hasar gördüğü için tamirine 92.388 kuruş 30 para tahsisine irâde çıkmıştı (20 Temmuz 1864)[1503]. 1874 yılında kale içindeki hapishâneye İstanbul'dan büyük nakil işlemi gerçekleşeceği için yeni bir tamirata daha girişilmiştir. Keşif bedeli olan 26.655 kuruşun Dâhiliye Nezâreti tamirat tahsisatından karşılanması uygun bulunmuştur[1504]. Bundan 4 yıl sonra hapishânedeki mahkum sayısı 300'ü geçtiğinden, hem tamirat ve hem de hapishânenin genişletilmesine bütçeden para ayrılmıştı. Mâliye Nezâreti'nin 1878 bütçesinden 54.760 kuruşun havalesi yapılmıştır[1505].

Sakız Adası'nın vilâyet merkezi haline getirildiği 1881 yılında Rodos hapishânesinde kapsamlı bir tamirat ile ilave koğuş inşaatı gündeme gelmişti[1506]. Vilâyetin 1881 bütçesinden 45.000 kuruş sarfına yetki verildiği halde, bu paranın ancak 9.500 kuruşunun Midilli'den temin edilebilmesi üzerine inşaata başlanamamıştı. Daha sonra hapishânenin 1884'te keşfi tamamlanmıştır. Rodos Belediye kalfası marifeti ile yapılan keşfe göre, hapishânenin 15 metre uzunluğunda ve 10 metre genişliğindeki 12 koğuşunun toplam 1.800 m^2 alanının tamiri ile her bir 1 m^2 alanlı 5 nöbetçi kulübe-

1499 *Bahr-i Sefîd*, 17 Zilkade 1300/34.
1500 BA, DH. EUM. THR, nr. 90/77.
1501 BA, *AD*, nr. 860, s. 66.
1502 BA, İ. MV, nr. 20741; A. MKT. MVL, nr. 130/83.
1503 BA, İ. MVL, nr. 23101.
1504 BA, İ. ŞD, nr. 1313; A. MKT. MHM, nr. 472/23; *MAD*, nr. 9452, s. 323.
1505 BA, İ. ŞD, nr. 2206.
1506 BA, İ. ŞD, nr. 3640.

sinin inşası için, 29.380 kuruşun sarfedilmesi gerektiği belirtilmişti. Bu meblağdan işçilik gibi bazı masraflar çıkarılırsa 17.000 kuruşla tamiratın bitebileceği merkeze yazılmıştır. Sakız'daki mecliste durum müzakere edilmiş, daha sonra da inşaat için eksik olan 7.888 kuruşun hazineden mahsubunun yapılmasına dair 28 Nisan 1885 tarihinde irâdesi çıkmıştır[1507]:

TABLO-32
RODOS HAPİSHÂNESİ'NİN TAMİRİ
(1885 Yılı)

TAMİRDE KULLANILAN MALZEMENİN TÜRÜ	KIYMETİ (Kuruş)
Çakıl taşı (her metreye 3 yük, toplam 5.400 yük, her bir yükü 2 kuruştan)	10.800
Çakıl ve kum için kireç (400 kantar, kantarı 2 kuruştan)	2.400
Kırmızı toprak (500 yük, yükü 1,5 kuruştan)	750
Kum (200 yük, yükü 1,5 kuruştan)	300
Yapıcı usta yevmiyesi (250 gün, 12 kuruştan)	3.000
Çırak yevmiyesi (150 gün, 12 kuruştan)	600
Koğuşlar için kirevit ve tahtası (her koğuşa 10 kirevitten 120 adet, her kirevite 10 katran tahtasından 1.200 tahta, tahtanın her biri 5 kuruştan)	6.000
Büyük mertek (240 adet, her biri 12 kuruştan)	2.880
Çivi (70 kıyye, 3,5 kuruştan)	245
Hamaliye ücreti (toplam 90 yük, yükü 1,5 kuruştan)	135
Dülger ustası yevmiyesi (60 gün, 15 kuruştan)	900
Dülgerin çırağı yevmiyesi (30 gün, 4 kuruştan)	120
Koğuşların iç-dış badana ustası yevmiyesi (20 gün, 12 kuruştan)	240
Badanacının çırağı yevmiyesi (15 gün, 4 kuruştan)	60
Badana için kireç (30 kantar, 6 kuruştan)	180
Horasân (20 kile, 5 kuruştan)	100
Süpürge ve teneke	20
1 m^2 ebatında 5 Karakol kulübesi için katran tahtası (her kulübeye 18 tahta, toplam 90 tahta, 5 kuruştan)	450
Kulübeler için delme (20 adet, 1,5 kuruştan)	30
Çivi (8 kıyye, 3,5 kuruştan)	28
Usta yevmiyesi (10 gün, 15 kuruştan)	150
TOPLAM KEŞİF BEDELİ: 29.388 Kuruş	

Rodos büyük hapishânesindeki muhafaza memurlarının ikametine ayrılan koğuşun tamiri için 1899 yılında müracaat olmuştu. İlgili evrak Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu'nda ele alınarak, harcanması istenen toplam 3.103, 5 kuruş için vilâyet bütçesinde bir karşılık bulunarak, merkeze bildirilmesi şartıyla harcaması uygun bulunmuştu[1508].

1507 Rodos Belediye kalfasının, Belediye meclisi onaylı keşif defteri: BA, İ. ŞD, nr. 4388.
1508 BA, DH. TMIK. S, nr. 27/64.

Hapishânenin zarar gören istinat duvarı ile bazı kısımlarının tamiri için 1900 yılı sonlarında bütçeden toplam 8.661 kuruş 5 para ayrılmıştı[1509]. Hapishâne ile tevkifhâne 1907 yılında bir tamirat daha geçirmiştir. Yapılan keşif sonunda belirlenen 54.819 kuruş önce Zabtiye Nezâreti'ndeki özel komisyonca, sonra da Şurâ-yı Devlet Mâliye Dairesi'nde incelenerek uygun bulunmuştur. Paranın devlet bütçesinde Dâhiliye Mesarif-i İnşaiye ve Tamiriye tahsisatına ayrılan 1.000.000 kuruştan havalesine irâde çıkmıştır[1510].

Ada büyük hapishânesi hakkındaki şikayetleri araştırmak maksadıyla 1911'de yollanan Adliye müfettişlerinin Meclis-i Tıbbiyye-i Mülkiyye ve Sıhhiyye-i Umumiye'ye takdim ettikleri raporda, ada hapishânesinin bilhassa rutubetten dolayı yeterince sağlıklı bir ortama sahip olmadığı, hapishânenin üst katındaki mekanın koğuş yapılmasıyla daha uygun şartların temin edilebileceği ifadelerine yer verilmişti. Ayrıca, hasta mahkumlar için müstakilen bir doktorun görevlendirilmesi tavsiye edilmişti. Durum vilâyete iletilince, yeni koğuşların keşfi için öncelikle vilâyet başmühendisine talimat verilmiştir. Hapishânedeki 200 mahkum için tayin edilecek doktorun maaşı hususu, ada bütçesinden araştırılmış ancak, bir karşılık bulunamamıştır. Vali, bu güne kadar mahkumlara, işinden arta kalan zamanlarda Belediye doktoruna baktığını, bunun ise yeterli gelmediğini, ayrıca bazen yaralanmaların oluştuğunu, Belediye tabibinin operatör olmamasından dolayı adadaki gureba hastahânesi hekimlerine müracaat edilme keyfiyetinin doğduğunu bildirmişti. Vali, en iyi çözümün, zaten kendisinden yararlanılan gureba hastahânesi doktorlarından Recebyan Efendi'nin, ilave memuriyet olarak hapishânede görevlendirilmesi olduğunu ifade etmiştir. Çok iyi bir operatör olduğu bilinen Recebyan Efendi'nin, 500 kuruş maaşı hazineden ödenmek üzere görevlendirilmesi için ada meclisinde de karar alınmıştı[1511]. Doktor sorunu halledildikten sonra, genel olarak bazı iyileştirmelerin düşünüldüğü 1911 yılından itibaren, Rodos halkının kale içindeki hapishânenin taşınması yönündeki ısrarlı müracaatları da gündeme alınmıştı[1512].

2- Kadın Hapishâneleri

Rodos'taki kadın mahkumlar için büyük hapishâne civarında iki hususî ev kiralanmıştı. 1874 yılı Mart'ından itibaren tutulan evlerin gardiyan-

1509 BA, DH. TMIK. S, nr. 30/32.
1510 BA, İ. DH, nr. 44/29.Ra.1325.
1511 BA, DH. MB. HPS, nr. 85/1.
1512 BA, DH. MB. HPS, nr. 36/13; 34/48.

lığını ise hane sahibi üstlenmişti. 1885 yılı itibariyle biri Müslüman ve diğeri Hıristiyan kadınlara ait bu iki evin her birine aylık 50 kuruş kira ödenmekteydi. Ancak, gardiyanlığı da yürüten işletmeciler, bu paranın azlığından şikayetle her biri için 50 kuruş daha zam istemişlerdi. Konu Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nin gündemine alınmış ve muhasebe kayıtları incelendikten sonra, zammın kabulüne dair 3 Aralık 1885 tarihinde irâde çıkmıştır[1513].

Bir müddet sonra, ada büyük hapishânesi bünyesinde bir kadın koğuşunun bulunduğu anlaşılmaktadır. 1910 yılında Rodos İstinaf müddei-i umumîsi Adliye Nezâreti'ne müracaat ederek, 1876'dan sonra metropolitin girişimleri sonucu ada İdare meclisinde alınan bir karara dayanılarak metropolithâne bünyesinde, sadece Hıristiyan kadın mahkumlar için bir hapishânenin faaliyete başladığını bildirmişti. Bu hapishânenin tahsisatı da vilâyet bütçesinden karşılanmaktaydı. Adliye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda, böyle bir uygulamanın kanuna aykırı olduğu, patrikhâneye verilen imtiyazlarda buna dair hüküm yer almadığı gibi İmparatorluk bünyesindeki milletlerin birliğinin temini ilkesine zarar vereceği bildirilerek, derhal hapishâne tahsisatının kesilmesi ve mahkumların da büyük hapishâne kadın koğuşuna taşınmaları istenmiştir. Emir üzerine vali 17 Nisan 1910 tarihi itibariyle tahsisatın kesildiğini bildirmiştir[1514].

3- İşgal Sonrası Mahkumların Durumu

İtalyan kuvvetleri, 1912 yılında Rodos'ta hâkim olduktan bir müddet sonra hapishânelerdeki Müslim ve Gayrimüslim 3 kadın, 225 erkek toplam 228 mahkumdan bir kısmını karşı Anadolu sahillerinde serbest bırakmıştı. Aydın Vilâyeti'nin çalışmaları sonucu Aydın redif fırkası marifetiyle ilk olarak bu serbest bırakılan mahkumlardan 30 kadarı yakalanmıştır. Bunlardan 28'i cinayet, biri hırsızlık ve biri de yaralamadan mahkumdu[1515]. Bozok Limanı'na çıktıkları haber alınan 27 mahkumdan 8'i hemen ele geçirilmiştir. Bu arada yakalananlardan 19'u Muğla'ya gönderilmek üzere Marmaris'te bekletilmekteydi. Buradakilerin içinde 17 cinayet ve 2 de zorla kız kaçırma ve tecavüzden mahkum bulunuyordu[1516].

Marmaris sahillerine çıkan mahkum grubu, kendi rızasıyla güvenlik güçlerine teslim olduklarını bildirerek, kalan cezalarının affı için devlete

1513 BA, İ. ŞD, nr. 4578; *AD*, nr. 859, s. 23.
1514 BA, DH. MUİ, nr. 84-2/14.
1515 BA, DH. MB. HPS, nr. 104/15.
1516 BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-17.

müracaat etmişlerdi. Ancak, durum sadaretden İzmir'e sorulmuş ve gelen cevapta, teslimin yaşanmadığı, bunların tamamının asker tarafından yakalandığı bildirilmişti (Haziran 1912)[1517].

Hapishânenin İtalyanlar eline geçmesinden sonra ada nâibi, Temmuz 1912'de şeyhülislamlığa müracaat ederek, bundan böyle Şer'î mahkemede verilecek cezaların durumunu sormuştu. Şeyhülislamlıktan da Dâhilye Nezâreti'ne iletilen talebinde nâip, Şer'î mahkemeden takdir edilen nafakayı ödemek istemeyenler ile şer'î ve kanunî diğer bu gibi hususlardan ceza alan kadın ve erkek mahkumların durumunu sormuştu. Bu hususa dair hapishâneler müdüriyeti mütalaasında, Şer'î mahkemeden çıkan karara uygun olarak tutuklanması veya mahkumiyetleri gereken kadın ve erkek mahkumlar için, nâiplik tarafından birkaç odalı bir ev kiralanmasında hiçbir mahzur ve itiraz olmayacağı, istihdam edilecek gardiyan dahil tüm masraflarının süratle karşılanacağı bildirilmişti (6 Ağustos 1912)[1518].

Ayrıca nâip, hapishânenin işgalinden önceki Nisan ayı boyunca mahkumlara verilen ekmek ile kullanılan odun gideri toplamı 3.857 kuruş 10 paranın ödenmesini talep etmişti. Bu meblağın, Rodos Osmanlı Bankası vasıtasıyla ödenmesi için evrakı hazırlanmıştır[1519].

İşgal sonrası bir kısmı esir düşen ve bir kısmı da adadan ayrılan Osmanlı gardiyan ile odacıların Nisan ayından itibaren maaşlarının ödenmesi ve bir işe yerleştirilmeleri hususu gündeme gelmişti. Bu konuda yapılan araştırmada, işgal altındaki topraklardan gelen memurlara maaş ödemedeki usulünün odacı ve gardiyanlara tatbikinin mümkün olamayacağı, ancak, bunların ortada bırakılmaktansa bir an önce bir memuriyete yerleştirilmeleri keyfiyeti ilgili makamlara duyurulmuştu[1520].

V- RODOS'TA ULAŞIM ve HABERLEŞME

A- Ulaşım Hizmetleri

1- Ada İçi Ulaşım Araçları ve Yolların Durumu

Rodos'ta büyük bir dağ silsilesi adayı güneyden kuzeye doğru baştan başa kestiği için, arazi şartları yolculuk için çok müsait değildi[1521]. Bu yüzden köyler arası ulaşımda yük hayvanları kullanılmaktaydı. Şehir ile köyleri birbirine bağlayan yollar ise genelde bakımsız, patika türüydü.

1517 BA, DH. MB. HPS, nr. 96/20; 96/29.
1518 BA, DH. MB. HPS, nr. 41/19.
1519 BA, DH. MB. HPS, nr. 51/29.
1520 BA, DH. MB. HPS, nr. 88/26.
1521 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 378; Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 708.

Ada içinde bir mahalden diğerine seyahatlerde veya yük taşımacılığında en fazla istifade edilen hayvan katırdı. Arazi şartlarına dayanıklı bu hayvanın Rodos'ta üretimi yapılamadığı için, Anadolu'dan getirilmesi gerekiyordu. Adadan dışarıya satışı da yasaklanan katır, diğer yük hayvanlarına nazaran çok daha yüksek fiyatlarla alıcı bulmaktaydı[1522]. Nitekim, Rodos'un yerli üretim merkebine ortalama 25-50 kuruş arası fiyat biçilmekte, bundan daha büyük olup Anadolu'dan getirilen merkebler 100-150 kuruşa, at ve kısraklar, durumuna göre 75-600 kuruşa alınıp satılmakta iken katırların fiyatları ortalama 500-1.500 kuruştan aşağı düşmemekteydi. Yaşlı katırlar dahi 200-300 kuruşa alıcı buluyordu. Bilhassa Keşkinoz Karyesi'nde katırcılık yaygındı. Kiracı tabir edilen[1523] katırcıların tarifesi, eğer yük var ise 150 okkaya kadarı 108 kuruştu. Sadece binek olarak kullanılacak katırdan günlük 10-12 kuruş (2.25 veya 2.60 franka denk) alınıyordu[1524].

Adayı gezmek isteyen Avrupalı turistler için hizmet veren ve çoğunluğunu Rumlar'ın oluşturduğu kiracı rehber grupları da bu hayvandan yararlanıyordu[1525]. Mesela, 1855 yılı Mart ayında Belçika Kralı'nın büyük oğlu *Veliahd Dük Dö Brayn*, eşi ve İstanbul sefiriyle birlikte günü birlik seyahat maksadıyla Nemçe vapuru ile Rodos'a geldiklerinde, hazırlanan hayvanlara binip şehre yarım saat mesafedeki Sünbüllü ve civarını gezmişti[1526].

Rodos'ta yolların bakımı ve inşası işleriyle ilgilenmek üzere üye yapısında sürekli değişim gözlenen bir turuk ve maabir komisyonu faaliyetlerini sürdürmekteydi. Komisyon, bir reis ve kâtip ile iki azadan oluşuyordu[1527].

Rodos şehrinin tarihî mahalle ve çarşı yollarının onarımı Belediye idaresince yapılmaktaydı. Kasaba ve köy yollarının inşası komisyon gözetiminde ve yerel hükûmet kaynaklarından karşılanmaktaydı. Bu gibi bayındırlık faaliyetlerine Mutasarrıf Namık Kemal Bey çok önem vermişti. Onun idareciliği dönemine rastlayan resmî kayıtlara göre, 1886-87 yılında Rodos Sancağı'nın tamamında 33 km. 223 metre şose yol tamamlanmıştı. Yollar 5-6 metre genişliğindeydi ve İngiliz usulüne göre inşa ediliyordu. Bu yollar için 330 metre harçlı 37 km. 230 metre ise kuru destek duvarı ile 176 menfez yapılmıştı[1528].

1522 BA, *AD*, nr. 861, s. 254; Ş. Sami, *Kâmus*, III, s. 2273.
1523 BA, *ML. VRD. TMT*, nr. 5136.
1524 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 377.
1525 Wittmann, *Travels in Turkey* ..., s. 427-343; Warner, *In The Levant* ..., II, s. 363-364.
1526 Veliahtın adaya gelişinde karşılama töreni yapılarak, kaleden top atılmıştır. Vapurla adanın etrafını da dolaşan heyet Girit'e doğru yola çıkmıştır: BA, İ. HR, nr. 6075.
1527 *CBSS*, Sene 1302, s. 202, 208; Sene 1310, s. 51; Sene 1311, s. 97; Sene 1318, s. 84; Sene 1321, s. 84; Sene 1312, s. 86, 123, 126.
1528 *CBSS*, Sene 1304, s. Ek Harita.

1882 yılında Lindos Nahiyesi'nin şehre olan yönündeki 3.500 metrelik bozuk yolda ölümlü kazalar olması nedeniyle, tamire başlanmıştı. Tamir masrafının 2.500 kuruşluk kısmı ada menafi sandığından, yaklaşık 6.000 kuruşluk kısmı ise Nahiye Müdürü Mahir Efendi tarafından karşılanmıştı. 6-7 ay içinde bitirilen yolda ahali de ücretsiz olarak 4 gün çalışmıştı. Bu yoldan sonra yine ahali desteği ile Lardos ve Yennadi karyelerine giden yolun yapımına başlanmıştı[1529]. 1890 yılının başında, adanın etrafını dolaşmak suretiyle, köyleri biribirine bağlayacak bir araba yolu yapımına başlanmıştı. Ancak inşaatın tamamını bitirmek mümkün olamamıştır. Sadece Rodos şehrinin suriçinden başlamak üzere Triyande Karyesi'ne kadar olan 2 kilometrelik bölümü tamamlanabilmişti[1530]. Rodos-Triyande arasındaki yolun kayalık ve uçurumları olan kısmının önemli bölümü Mayıs 1894'te tamamlanarak, bütün memurlar ile ahalinin katıldığı bir merasimle açılışı yapılmıştı[1531]. 1909 yılı vilâyetin yol yapımı planlamasına göre Rodos'ta 4.000 metre yol tamir edilecekti[1532].

Rodos üst düzey yöneticileri, ada içindeki seyahatlerinde emirlerindeki arabayı kullanmaktaydılar[1533]. Şehir içinde bilhassa limanda iş gören tüccar da arabalardan yararlanıyordu. Ancak, bu arabaların Belediye vergisi tespitinde, tüccar ile yetkililer arasında sorun yaşanmaktaydı[1534].

İtalyan Hükûmeti, Rodos'un işgal sonrası, halkı etkilemek arzusuyla bazı imar faaliyetlerine girişmiş ve şose yolları tamir etmişti[1535].

Rodos'ta karyeler arası bir diğer önemli vasıta aracı da küçük tekne ve kayıklardı. Halk daha ziyade bunlarla sahil boyunca ulaşımı tercih etmekteydi[1536]. Nitekim, 1892 istatistiklerine göre Rodos ve bağlı adalar halkına ait 1-350 ton kapasiteli toplam 447 gemi mevcuttu[1537].

2-Deniz Ulaşımı

Rodos'un Akdeniz ticaret yolunun önemli bir noktasında olması dolayısıyla, limanları muhtelif ülkelerin bandırasını taşıyan gemilerin uğrak yeriydi. Ancak adaya düzenli olarak posta vapuru seferileri çok sonraları yapılmaya başlanmıştı. Rodos'un gemi yanaşabilen iki limanına tarifeli ya-

1529 *Bahr-i Sefîd*, 13 Cemâziyelevvel 1300/8.
1530 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 376.
1531 BA, Y. Mtv, nr. 96/5.
1532 Vilâyette yapalacak yollar hakkında: BA, DH. MUİ, nr. 35-1/10.
1533 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 696.
1534 BA, DH. İD, nr. 153/5; HR. HMŞ. İŞO, nr. 45/4-14.
1535 BA, DH. KMS, nr. 8/4; DH. SYS, nr. 1519/17.
1536 Cuinet, *Aynı eser*, s. 377.
1537 *CBSS*, Sene 1310, s. 238.

bancı yolcu ve posta vapurları genellikle transit olarak uğramaktaydılar. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise bir çok vapur kumpanyası adada acenta açmıştır[1538].

Rodos merkezli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti 1849'da teşkîl edildikten sonra adaya Avusturya vapur şirketine ait bir gemi 15 günde bir Salı günleri sefer yapmaktaydı[1539]. Kumpanya, seferlerine uzun süre devam etmiştir[1540].

Valisi Halil Rifat Paşa maiyetine görevli Vesile-i Ticaret vapurunun, posta ve yolcu için, her 15 günde bir Rodos'tan hareket edip İstanköy, Sisam ve Sakız'a uğrayarak İzmir'e işlemesi sağlanmıştı (1850)[1541]. Daha sonra İstanbul'da Boğaziçi'nde yolcu taşıyan vapurların yeterli olmaması ve işleyen vapurların endâzelerinin iskeleye yanaşmalarda sorun çıkarması üzerine, Rodos'taki Peyk-i Ticaret vapuru Boğaziçine, buradaki Mesîr-i Bahri vapuru da Rodos'a yollanmıştı (1851)[1542].

Kayserili Ahmed Paşa, valiliği esnasında aynı hususu gündeme getirlmişti. 1867'de atandıkdan sonra yaptığı çalışma sonucu vilâyet sınırları içindeki adaların birbirine olan mesafelerini belirlemiş olan Ahmed Paşa, ecnebi posta vapurlarının kış mevsiminde her zaman adalara uğramadıklarını ve bazı durumlarda 2-3 hafta haberleşmenin mümkün olamadığını belirtmişti. Telgraf hatlarının bir an önce döşenmesini isteyen Ahmed Paşa, mektup teatisi için ise ilk olarak adalardaki limanların vapur yanaşabilek derinliğe kavuşturulması gerektiğini, bu sağlandıktan sonra 15 günde bir defa olmak üzere Bozcaada, Midilli, Sakız, Çeşme, Sisam, İstanköy, Bodrum, İncirli ve Sömbeki iskelelerine uğrayıp, oradan Rodos'a kadar gidip gelecek bir vapurun tahsisini teklif etmişti. Ayrıca, Rodos'ta yönetici maiyetindeki biri büyük, biri küçük iki vapurdan küçük olanının Herkit, Astropalya, Kaşot, Kerpe, Meis ve Mekri iskelelerini, keza 15 günde bir dolaşıp hem yolcu ve hem de postayı alması düşünülmüştü. Bu vapurun posta dışında alacağı yolcu ve yükten elde edeceği gelirle masraflarını karşılayacağı, bu sayede ticaretin de gelişme kaydedeceği vurgulanmıştı. Babıâli, adalar arasında işleyecek bir vapur kumpanyasının teşkiline sıcak bakmaktaydı. Ancak, bu dönemde devleti ziyadesiyle meşgul eden Girit meselesi yüzünden Rodos ve bağlı adalar arasında işletilecek vapurun gönderilme imkanının olmadığı, bu ihtiyacın vilâyet merkezi Kal'a-i Sultaniye'de mev-

1538 *CBSS*, Sene 1321, s. 107-109.
1539 *SDAO*, Sene 1265, s. 12; Sene 1267, s. 90.
1540 BA, İ. DH, nr. 27339.
1541 BA, A. MKT. UM, nr. 8/52.
1542 BA, İ. DH, nr. 14102; A. AMD, nr. 30/75.

cut 6 gemi vasıtasıyla giderilmesinin valiye tebliği kararlaştırılmıştı[1543].

Özellikle, 1890'lı yıllarda Akdeniz vapur işletmeciliğinde Osmanlı'dan sonra İngiliz ve Yunanlılar'ın önplana çıkması, devlet yetkililerinin dikkatinden kaçmamaktaydı. Rodos ve bağlı adalar ile Limni, Midilli ve Sakız adaları arasında işleyen bu vapurlar, Aydın Vilâyeti iskelelerine de uğramaktaydılar. Bilhassa Yunanistan'dan, Şira veya Sömbeki adaları yoluyla bazı sakıncalı şahısların Osmanlı sınırlarına girmemesi için bir takım tedbirler düşünülmüştü[1544].

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rodos'ta ulaşım hizmetlerinin daha düzenli hale geldiği anlaşılmaktadır. Çeşitli istikametlere sefer düzenleyen başta *İdare-i mahsusa* olmak üzere bir çok vapur kumpanyası adada acenta açmıştı. Bu vapurların bandıra ve kapasiteleri ile sefer yoğunlukları hakkında Rodos karantinahânesi kayıtlarında ayrıntılı bilgi verilmekteydi.

Genellikle adanın gümrük idaresi veya sahile yakın kısımlarda temsilcilik açan vapur şirketleri ve güzergahları ise şunlardı: Her 15 günde bir İstanbul'dan hareketle Gelibolu, Kal'a-i Sultaniye, Midilli, İzmir, Sakız, İstanköy, Rodos, Antalya, Silifke, Mersin, İskenderun, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sayda, Hayfa ve Yafa yoluyla gidip, aynı istikametten dönen ve temsilciliğini uzun süre Mahmud Efendi'nin yaptığı İdare-i mahsusa Acentalığı[1545], idarehânesi kışla civarında olup, temsilciliğini Anastas Dimitri Efendi'nin üstelendiği ve her hafta adalar yoluyla İzmir'den gelip, aynı güzergahtan dönen *Şirket-i Hamidiye*, temsilciliğini Belediye dairesindeki odasında yürüten Reis Mehmed Ali Efendi'nin üstlendiği ve senede birkaç defa tatilciler için, zuhurat kabilinden adaya uğrayan *Mısır Kumpanyası*, acentahânesi yine gümrük yakınında bulunan ve temsilciliğini Mösyö Kazilli'nin yaptığı, her 15 günde bir Pazar günü İskenderiye'ye hareket edip 15 gün sonra Perşembe dönen *Lloyd Kumpanyası*, idarehânesi iskelede Sırakahveler mevkiinde bulunan ve her hafta Cumartesi İzmir'den Rodos yoluyla Mersin'e gidip ertesi hafta Pazar günü dönen, acentalığını da Alber Biliotti'nin yaptığı *İngiliz Mabel Kumpanyası*, yazıhânesi Belediye dairesi karşısında bulunup acentalığını Nikoli Linardi Efendi'nin yürüttüğü ve her Pazar İzmir'den Mersin'e giden ve ertesi hafta Pazartesi dönenen Yunan *Panteleimon Kumpanyası*, acentası Fransız kumpanyası bitişiğinde olup, idaresinde de Nikola Sıkamani'nin bulunduğu ve her hafta Pazartesi sabah

1543 BA, İ. MVL, nr. 26237.

1544 Tuncel-Bostan, "Dünden Günümüze Ege ... , s. 40.

1545 Idâre-i Mahsûsa Rodos Acentası görevlisi Mahmud Efendi, başarılı hizmetlerinden dolayı 9 Rebiyülâhir 1307/ 3 Aralık 1889 tarihli irâde ile taltif edilmiştir: BA, İ.DH, nr. 907621.

İstanbul'dan gelerek aynı gün bazı iskelelere uğrayıp geri dönen *Yunan Şark Kumpanyası*, idarehânesi Şadırvan mevkiinde yer alıp acentalığını Ayakçifa Efendi'nin yürüttüğü, her hafta Cuma Mersin'den gelip Girit yoluyla İstanbul'a giden Gürcü *Hacı David Kumpanyası*, irtibat bürosu iskele önünde açılıp temsilciliğini Toma Yorgoyadi Efendi'nin yaptığı ve her hafta Pazar günleri İzmir'den Rodos yoluyla Kaşot'a, oradan da diğer adalara uğrayarak İzmir'e gidip gelen *Julia Viktorya Kumpanyası*, yeri iskelede olup acentalığını Mösyö Şarl'ın yaptığı ve ayda bir kere Pazar günleri İstanbul'dan gelen *Mesasageries Kumpanyası*[1546]. Bu kuruluşlardan ayrı olarak 1883 yılı itibariyle imtiyaz hakkını alan *İzmir Hamidiye Vapur Şirketi* de Rodos'a sefer düzenlemekteydi[1547].

Güneşin batımından sonra adaya gelen vapurların yolcu indirme ve karantina işlemleri, kural gereği sabaha bırakılmaktaydı. Mesela, İzmir yoluyla 25 Aralık 1910 gecesi alaturka saat 02.30'da Rodos'a gelen Rus vapur kumpanyasına ait Grandük Aleksandr isimli vapura bu kural uygulanmıştı. Ancak yolcular arasında bulunan Rodos Jandarma Alayı Kumandanı Naşid Bey, vapur sandalıyla karantinahâneye çıkarak parmaklıkları kırıp içeri girmiş ve ısrarla karantina muamelesinin yapılmasını istemişti. Naşid Bey, kendisine kuralları hatırlatan Karantina tabibini, emrindeki 9 er ile zorla alıkoyup işlem için vapura götürmüştü. Daha sonra, Avusturya Konsolosu'nun şikayeti üzerine Naşid Bey hakkında soruşturma başlatılmıştır[1548].

İtalya, işgal sonrası propaganda amaçlı olmak üzere Akdeniz'de vapur işletmelerine önem vermişti. Bu vapur seferlerinden biri, haftada bir olarak Brindisi-Pire-Rodos-Antalya-Mersin arasında yolcu ve yük taşımacılığı idi[1549]. Ancak İtalyanlar, Hacı David kumpanyasının Rodos'a seferlerinde zorluk çıkarmaktaydılar. İtalyan devriyeler kumpanya vapurları çok sıkı takibe almışlardı. Vapurlarda yolcu bulunan Müslümanları esir alma teşebbüsünde dahi bulunmaktaydı. Osmanlı Hükûmeti, bu uygulama üzerine harekete geçmiştir. Savaş hukukuna aykırı olduğu gerekçesi ile büyük devletler nezdinde girişimde bulunmak için sefaretlere talimat gönderme kararı alınmıştı[1550].

1546 *CBSS*, Sene 1304, s. 69-71; Sene 1310, s. 70-71; Sene 1311, s. 122-123; Sene 1311, s. 107-108; Sene 1312, s. 129-130; Sene 1321, s. 108-109; Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 719-720.

1547 Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", *DİA*, İstanbul 2002, XXIII, s. 523.

1548 BA, DH. İD, nr. 7.2/6.

1549 Mevlüt Çelebi, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 2002, s. 14.

1550 1912 Haziran'ında kumpanyaya ait gemi Mersin ve Rodos limanlarına uğradığında İtalyanlar, 9 Müslüman'ı esir almak istemişti. Ancak, gemi kaptanının muhalefeti yüzünden vaz geçmişlerdi: BA, BEO, nr. 302944.

Bu arada İtalya'nın Rodos telgraf kablolarını tahrip etmesi üzerine, ada halkı hat tamir edilene kadar[1551] eskiden olduğu gibi kayıkları kullanmaya başlamıştı[1552].

B-Rodos'ta Haberleşme Hizmetleri

1-Posta Muameleleri

Rodos'un coğrafî konumu, kara postası işlemlerinde imparatorluğun genelinden farklı bir yapılanmayı gerektirmekteydi[1553]. Rodos ve Oniki Ada sakinleri öncelikle tarifeli veya zuhurât kabilinden buralara uğrayan yerli ve yabancı vapur şirketlerinden yararlanmaktaydılar[1554]. Bunun dışında sahip oldukları küçük kayıklar ile Anadolu sahillerine geçmek suretiyle de posta gönderebilmekteydiler[1555].

Vali maiyetindeki gemiler posta işlerinde kullanılıyordu. Vesile-i Ticaret vapuru, 1850 yılında posta ve yolcu için her 15 günde bir Rodos'tan hareketle İzmir'e gidip gelmekteydi[1556].

Rodos ve bağlı mahallerin posta işlerinin kolaylaştırılması için 1878 yılında bir şirket kurulmasına karar verilmişti. Dört küçük vapurdan oluşacak şirketin ihtiyaç duyacağı kömürün, Tersane-i Âmire'ce alınan fiyat üzerinden, Ereğli madeninden karşılanması istenmişti. Durum sadaret kanalıyla kaptanpaşaya iletilmiştir. Gelen cevapta, çıkarılan kömürün devlet ihtiyaçlarını dahi karşılamadığı, buna rağmen şirketin gelişmesi için bahriye tahsisatından kömür verilebileceği, Ereğli kömürünün ağız iskelesindeki fiyatının kantar başına 7 kuruş olduğu, şirketin kömürü kendi gemileri ile madenden almak ve başka mahallere satmayıp sadece kendi ihtiyaçlarında kullanmak şartıyla alabileceği ifade edilmişti. Verilen fiyat vilâyetçe yüksek bulunmuştur. Vali, İngiliz kömürü ile kıyaslandığında Ereğli kömürünün fahiş olduğundan, nakliyesi şirkete ait olmak üzere Tersane-i Âmire'nin madencilerden aldığı fiyatın uygulanmasını talep etmişti. Keyfiyet kaptanpaşaya duyurulunca gelen yazıda, tersanece madencilerden kömürün 150 paraya alındığı ve bunun maden ağzına kadar nakliyesinin 90

1551 Osmanlı Hükûmeti telgraf hattının tamirini İtalya ile görüşmelerin seyrine göre yapmayı düşündüğünden, acele etmeyip ertelemeyi uygun bulmuştu: BA, MV, nr. 187/40.

1552 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-7, Lef 26, 33.

1553 Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, (Yay: H. D. Yıldız), Ankara 1992, s. 139-180.

1554 Mubahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 1, s. 602-604.

1555 BA, İ. MVL, nr. 26237; A. AMD, nr. 18/40.

1556 BA, A. MKT. UM, nr. 8/52.

para tuttuğu ve ilaveten tüccar parası adıyla 60 paranın verilmesiyle ağızlara kantarının 7 kuruş 20 paraya geldiği, şirkete yardım olmak için bu 20 paranın talep edilmediği, bu durumda şirket isterse ocakta 150 paraya veya tüccar ücreti alınmayıp ağızda 6 kuruşa temin etme seçeneklerinden birini tercih edebileciği ifadesine yer verilmişti[1557].

Adada teşkilâtı tamamlanan ve binası iskeleye yakın bir mahalde bulunan *posta ve telgraf dairesi*nin bünyesinde zamanla ayrı bir *posta şubesi* de açılmıştı. Burada bir posta memur ve yardımcısından başka dağıtım için bir de müvezzi istihdam edilmekteydi[1558]. Ada postasındaki yoğunluk nedeniyle, tek başına müdürün görevini layıkıyla yapamaması ve bilhassa dışarıdan gelebilecek zararlı yayınların daha iyi kontrolü için 500 kuruş maaş ile bir memur daha işe alınmıştı (1902)[1559]. Ancak adada posta muameleleri her zaman sağlıklı yürümemiştir. Bazı durumlarda hükûmetin dahi haber almada sorunlar yaşadığı dikkati çekmektedir[1560].

Bağlı adalardan İstanköy, Sömbeki, Kaşot, Kerpe ve Meis'te de posta görevlileri bulunmaktaydı[1561]. Posta tarifeleri ise mektubun veya eşyanın ağırlığına göre belirleniyordu. Aşağı yukarı 15 gramlık bir mektup 2 kuruşa kabul ediliyordu[1562].

İşgal sonrası diğer muamelelerde olduğu gibi posta işlerinde de bazı sorunlar yaşanmıştır. Şeyhülislam Mehmed Celaleddin Efendi Babıâli'ye yaptığı müracaatta, *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Nâipliği* adına Rodos ve İstanköy Şer'î mahkemesi ile yapılacak yazışmalarda, postahânenin mektup kabul etmediğini bildirerek, sorunun çözümünü istemiştir. Konu hakkında Dâhiliye Nezâreti tarafından araştırma yapılmıştır. Bu hususta meşihata hitaben, bahsi geçen mahallere, hükûmetten gönderilen postalarda olduğu gibi, damgasız zarflar kullanılarak, üzerine Türkçe ve Fransızca *Rodos Niyâbet-i Şer'îsine* ibaresi yazılıp, ücreti mukabili Fransız postahânesine verilmesi durumunda hiç bir sorun yaşanmayacağı bildirilmişti[1563] .

2-Telgraf ve Telefon İşletmeleri

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti idarecileri, yönetim merkezi Rodos ile ticarî etkinliğin yoğun olduğu diğer büyük adalar Sakız, Midilli ve Kıbrıs'ta

1557 BA, *AD*, nr. 865, s. 46, 53.
1558 *CBSS*, Sene 1304, s. 197; Sene 1321, s. 89.
1559 BA, Irâde-Posta Telgraf (I. PT), nr. 1/6.Z.1319
1560 BA, DH. SN. THR, nr. 3/23.
1561 *CBSS*, Sene 1312, s. 188-133.
1562 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 719.
1563 BA, DH. ID, nr. 32-2/40.

bir an önce bir telgraf hattı döşenmesi hususunun önemini sürekli gündeme getirmekteydiler[1564].

Ege'de ilk defa olarak 1860 yılında Sakız ile Midilli arasında tegraf hattı için İngiliz kumpanyasına imtiyaz verilmişti[1565]. Ancak, bu hattın gerekli bakımı yapılmadığından, uzun süreli işletmesi mümkün olamamıştı. Kayserili Ahmed Paşa, adalara dair 1868 tarihli raporunda, bir telgraf hattının önemini vurgulayarak, bazı alternatif hatları gündeme getirmişti[1566]. Buna göre, Rodos'a çok yakın mesafedeki Muğla'dan denizin altından hat çekilebileceği ve Ayvalık ile Midilli arasında da 5-6 mil gibi yine çok az bir mesafe olduğundan, hattın kolaylıkla buraya uzayabileceği, Kal'a-i Sultaniye'de zaten bir hattın olduğu, İzmir-Çeşme arasının 10-12 saat ve oradan Sakız'a ise 6-7 mil olduğundan ve Çeşme'nin büyük bir ticaret kapasitesi bulunduğundan, burada da bir hattın inşasında büyük fayda olacağı belirtilmişti. İstanbul'dan gelen cevapta, Girit'te bir telgraf hattının faaliyete geçirilmesinin düşünüldüğü, diğer tekliflerin ise telgraf idaresine iletileceği bildirilmişti[1567]. Padişah'ın irâdesi olduğu halde bir türlü telgraf hattı inşaatına başlanamaması üzerine Ahmed Paşa, sürekli olarak müracaatta bulunmuş, adalarda haberleşme hususunda yaşanan zorlukları hatırlatarak, mevsimi geçmeden kablonun döşenmesini istemiştir[1568].

Ahmed Paşa'nın ısrarlı girişimden kısa süre sonra, 1870 yılı itibariyle Ege Adaları arasında bir telgraf hattı açma girişimi olmuştur. Girit ve diğer Akdeniz Adaları'nda yapılması düşünülen hattın süreli imtiyazına ve inşasına talip olan *Neval kumpanyası*nın teklifi değerlendirilmek üzere Nafia Nezâreti'ne havale edilmişti. Nazır ve kumpanya temsilcisi arasında yapılan görüşmeler neticesi, iki ayrı hat üzerinde mutabakata varılmıştır. Birinci hat 50 sene imtiyaz süresi ve 40.000 kuruş devlet yardımı ile Hanya'dan Resmo'ya oradan Kandiye'ye, Kandiye'den Sedre Burnu'na, buradan da İskarpanto Adası'na ve son olarak oradan Rodos'a uzayacaktı. Bu hattın diğer bir kolu da Sakız'dan Çeşme'ye olmak üzere kumpanya hesabına işletilecekti. İkinci hat 40.000 İngiliz lirası mukabilinde Kıbrıs'tan Lazkiye'ye, Rodos'tan Marmaris'e, Midilli'den Ayvalık'a ve Kuşadası'ndan Si-

1564 BA, ŞD, nr. 2340/6; *AD*, nr. 859, s. 67.

1565 Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı ..., 195.

1566 BA, A. MKT. MHM, nr. 400/38.

1567 BA, İ. MVL, nr. 26237.

1568 BA, A. MKT. MHM, nr. 403/72. Tam bu esnada Londra'dan William Thomas Henry adlı bir şahıstan Babıâli'ye gelen telgrafta, Rodos karşısındaki Anadolu sahillerinden başlayıp Karpot, Girit ve Kıbrıs adalarından geçerek İskenderiye'ye kadar uzanacak bir telgraf hattının imtiyazı talep edilmekteydi. Müracaat Telgraf Nezâreti tarafından incelemeye alınmıştı: BA, A. MKT. MHM, nr. 472/47.

sam'a olmak üzere Osmanlı Devleti hesabına hizmet verecekti. Anlaşma sonrası Nafia Nazırı ile kumpanya vekili arasında iki mukavele layihası hazırlanmıştır. Hazırlanan layihalar, vekilin de hazır bulunduğu halde, Şurâyı Devlet Nafia Dairesi'nde müzakere edilerek tasdik olunmuştur. Son olarak mazbata Encümen-i Mahsus-ı Vükela'ya havele edilmiştir. Burada da yapılan görüşmeler bahsi geçen iki telgraf hattının ödeme şartları karara bağlanmıştır. Nihayet, anlaşmaya bazı yeni maddeler daha ilave edilmiş ve padişaha takdim edilmiştir. Onay alındıktan sonra, telgraf hattının inşasına ruhsat veren Divan-ı Hümâyun hükmü kumpanya tarafına gönderilmiştir (24 Ekim 1870)[1569].

Hattın geçeceği bölgelerde halktan da yardım alınması kabul edilmiştir. Bu şartlarla hattın çekilmesine başlanarak Muğla'ya kadar getirilmişti. Bundan sonraki menzil olan ve kısa süre öncesine kadar idarî bakımdan Rodos'a bağlı bulunan Marmaris'e hattın ulaşması, Rodos için büyük önem taşımaktaydı. Meselenin peşini bırakmayan Ahmed Paşa, Rodos ve bağlı adaların stratejik önemini ve buralarda yürütülen reform programını hatırlatarak, bir an önce çalışmaların bitirilmesini arzu etmekteydi. Konu Nafia Nezâreti'nde müzakere edilerek, hattın malzeme parası ile personel giderine bütçede bir karşılık bulunması gerektiği dile getirilmiştir. Yapılan keşif sonucu dikilecek direkler hariç olmak üzere porşelen, makine, çavuş takımı, eleman ücreti ile sigorta, tel ve diğerlerinin nakliye giderine toplam 6.485, 50 frank, Marmaris telgraf müdürüne 800, emrindeki 3 çavuşa toplam 900 ve ulaştırma memuruna ise 166 kuruş ki toplam 1.866 kuruş gerektiği tespit edilmiştir. Bu meblağın bir kısmının vilâyet bütçesinden, kalanının ise telgraf gelirlerine karşılık olarak hazineden ödenmesi uygun bulunmuştur[1570].

Rodos hattının faaliyete başlamasından kısa süre sonra, hattın, haberleşme sorunlarının yaşandığı Girit'e kadar uzatılması talep edilmişti. 1872 yılında durum *Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Deniz Kumpanyası* ile müzakere edilerek, Rodos'tan Girit'e yeni bir hattın çekilmesinin çok masraflı olacağı ve umulan faydayı sağlamayacağı düşünülerek bu projeder vazgeçilmiştir[1571].

Vilâyet merkezi Rodos'ta posta ve telgraf işlemleri aynı bina içinde yürütülmekteydi. Bina telgraf hattının karaya çıktığı yerde yapılmıştı[1572]. Dairede müdür başkanlığında Türkçe muhabere memuru ve yardımcısı, Fransızca muhabere memuru ile posta memurları ve dağıtıcı görev almak-

1569 BA, *Nâme-i Hümayun Defterleri (ND)*, nr. 13, s. 71.
1570 BA, İ. ŞD, nr. 661.
1571 BA, ŞD, nr. 2341/27.
1572 BA, DH. MKT, nr. 1550/109.

taydı. Daha sonraları *İngiliz Eastern kumpanyası*na telgraf imtiyazı verilmiş ve getirecekleri malzemeler gümrükten muaf tutulmuştu. İngiliz kumpanyası memuru Rodos telgraf ve posta memurlarıyla aynı binada faaliyete başlamıştı[1573].

1887 yılında vilâyet merkezi Sakız'dan Rodos'a geçince, işlerin yoğunlu ile birlikte dairenin personelinde de artış olmuştu. Nitekim, Türkçe muhabere memuru sayısı ikiye çıkarılmış, Fransızca muhabere memuru yanında bir de mülâzım işe başlamıştı. Dağıtıcısı kadrosu ikiye çıkarılırken bir de odacı istihdam edilmekteydi. İngiliz Eastern şirketinde ikinci bir memur işe almıştır. Daha sonraları İngiliz kumpanyasında tekrar bir elemana dönülmüştür[1574].

İngiliz şirketinin teknik altyapısı daha iyi olduğundan, Rodoslularca tercih edilmekteydi. Bunların Girit'te Kandiye'ye ve İskenderiye'den Suriye'ye kadar uzanan kablo hattı bulunmaktaydı[1575].

Rodos telgraf idaresinin yaptığı hizmetler karşılığı iki türlü tarife belirlenmişti. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti genelinde fiyatlar oluşturulurken, önce telgrafın gideceği adaya en yakın Anadolu sahil merkezine kadar olan mesafe genel tarife üzerinden tespit ediliyor, sonra buradan da gideceği adaya kadar olan mesafenin ücreti ilave ediliyordu. Tarife bu ikisinin toplamıyla ortaya çıkmış oluyordu. Adalar arasında 1870 yılında kablo tesisinden kısa süre sonra Rodos, Sisam, Midilli, Kıbrıs, Sakız ve Girit'in Hanya merkezleriyle Ayvalık, Lazkiye, Marmaris, Kuşadası ve Çeşme arasında teati olunan ve ortalama 20 kelimelik bir telgrafın dahilî ücret tarifesi, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibiydi[1576]:

1573 BA, İ. DH, nr. 83228; *CBSS*, Sene 1302, s. 203; Sene 1304, s. 197; Sene 1310, s. 66.
1574 BA, DH. MKT, nr. 1550/109; *CBSS*, Sene 1312, s. 87; Sene 1318, s. 89; Sene 1321, s. 89.
1575 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 719. Hattın açılışı için bk. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı..., I, s. 605-606.
1576 *SDAO*, Sene 1289, s. 226-227.

TABLO-33
CEZÂYİR-İ BAHR-İ SEFİD VİLÂYETİ TELGRAF TARİFELERİ
(1872 Yılı)

MERKEZ	AYVALIK (Kuruş)	KIBRIS (Kuruş)	LAZKİYE (Kuruş)	MİDİLLİ (Kuruş)	MARMARİS (Kuruş)	RODOS (Kuruş)	KUŞADASI (Kuruş)	ÇEŞME (Kuruş)	SİSAM (Kuruş)
RODOS	25	65	50	35	10	-	20	20	30
SAKIZ	25	65	50	35	20	30	20	15	30
KIBRIS	55	-	15	65	55	65	55	55	65
MİDİLLİ	10	65	50	-	25	35	25	25	35
SİSAM	25	65	50	35	20	30	20	20	-
HANYA	40	80	65	50	35	30	35	35	40

Dahilî tarife fiyatlarına, Türkçe ve yabancı dildeki telgraflar için ayrı ayrı olarak esas mahalline ulaştırma ücreti de ilave olunuyordu. Mesela, Marmaris'ten Rodos merkezine Türkçe telgraf için 10 kuruş, ecnebiler için 2 frank, Marmaris'ten Girit'in Hanya, Resmo ve Kandiye merkezlerine Türkçe 25 kuruş, yabancılara 6 frank ek tarife belirlenmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere Rodos'tan çekilen telgraflarda en fazla ücret Kıbrıs'a alınmaktaydı. Marmaris ile Rodos arasındaki mesafenin kısalığı fiyatlara yansımıştır. Rodos'tan İtalya, İngiltere, Avusturya, Almanya, Belçika, Rusya, Yunanistan ve Suriye'ye telgraf çekme imkanı bulunmaktaydı. Rusya, Yunanistan ve Suriye'ye Kandiye aracılığı ile ulaşılıyordu[1577].

Hattın tamiri için gerekli kablo yurt içinden veya yurt dışından uygun fiyatla temin edilmeye çalışılıyordu. Mesela, 1898 yılında Kıbrıs, Midilli, Rodos adalarıyla Lazkiye, Kal'a-i Sultaniye ve civar adalar hattının tamiri için gerekli kablo yurt içinde gazete ilanlarıyla ve yurtdışında ise Paris ve Londra sefaretleri aracılığıyla aranmıştı. Hat için 1.000 metre 9 numara ve 13.00 metre 3 numara kablo gerekmekteydi. Nihayet, beğenilmediği takdirde geri verilmek ve fiyat farkı yüzünden zarar oluşması durumunda tahsil edilmek şartıyla, verilen teklifler içerisinden 5.100 frankla en uygunu görülen komisyoncular Artanyan ve Şadan efendilerden alınması, 17 Kasım 1898 tarihli irâde ile yürürlük kazanmıştı[1578].

Marmaris-Rodos telgraf kablosu kırılınca 1905 yılında tamir edil-

1577 Tarifeler için bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 719.
1578 BA, İ. PT, nr. 3/3.B.1316.

mişti. Eastern kumpanyasına ait bir vapur günlük 50 İngiliz lirası yevmiye olmak üzere, önce 17.967 kuruş 27 paraya Ayvalık-Midilli hattını, sonra da 47.161 kuruşa Rodos-Marmaris hattını tamir etmişti. Şirket kırık kabloları ikinci el kablolarla değiştirmişti[1579].

İtalya'nın Trablusgarb harekâtından kısa süre öncesinde adalar arasında yeni bir telgraf hattının projesi tamamlanarak bütçeden tahsisatı ayrılmıştı. Buna göre, Rodos-Kerpe-Datca, Sömbeki-Bodrum-İstanköy, İstanköy-Kalimnoz, Kalimnoz-Leryoz, İmroz-Limni arasında kablo çekilecekdi. Bu hatların karadaki kısımları için gereken telgraf direklerinin teminine başlanacaktı. Hat için tellerin kısa sürede Avrupa'dan gelmesiyle tesisat döşenecekdi. Öncelik ise telgraf merkezi bulunmayan mahallere verilecekti. Bahsi geçen güzergah dışında 1911 yılının bütçesine konulmak üzre Rodos-Herkit, İmroz-Semadirek, Kerpe-Kaşot, Sakız-Karyot, Sakız-İpsara arasında döşenecek hat için keşif yapılmıştı. Adaların çoğunda postahâneler mevcut ise de Semadirek, İlyaki, Astropalya, Lipsos ve Furni'de merkez açılması için Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve Aydın vilâyetleri posta başmüdüriyetleriyle Posta, Telgraf ve Telefon Nezâreti arasında görüşmelere başlanmıştı. Ayrıca Meis'e de bir kablo hattı düşünülmekteydi (13 Eylül 1911)[1580].

İtalyan Donanması Akdeniz'e yönelince, ilk olarak stratejik noktaları bombalamıştı. Bunların arasında Rodos telgraf kablosu da vardı. Bu harekâtta İngiliz Eastern şirketi kabloları hasar görmüştü. Kablonun tamirine kadar haberleşmede sorun yaşanmıştı[1581].

Diğer taraftan Rodos işgale uğramadan önce Osmanlı Hükûmeti adada bir telefon hattı döşeme çalışmalarına hız vermişti. 1911 yılında resmî daireler ile bilhassa polis ve jandarmanın kullanması maksatlı telefon hattı için adada 7.000 kuruşa yakın para toplanmıştı. Bu para yetmediğinden vilâyetce Dâhiliye Nezâreti'ne yapılan müracaatta, bazı Rumeli Vilâyetleri'nde olduğu gibi dâhiliye tahsisatından kaynak aktarımı talep edilmekteydi. Durum Posta ve Telgraf Nezâreti'ne aksedince, 400 lira olan mâliyetin Dâhiliye Nezâreti tarafından karşılanması şartıyla, telefon sisteminin kurulmasında bir mahzur görülmemişti[1582]. Rodos telefon hattı, işgalden sonra İtalyan Hükûmeti'nce tamamlanarak, hizmete sokulmuştur[1583].

İşgal ardından yurtlarına dönen posta ve telgraf memur ve müstahdemlerinin maaşlarının, Trablusgarb memurları gibi, tam olarak ödenmesi

1579 BA, İ. PT, 2/8.R.1323; 2/18.L.1323.
1580 BA, DH. İD, nr. 24/9; DH. İD, nr. 86/24.
1581 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-3; DH. SYS, nr. 75-12/1-17.
1582 BA, DH. İD, nr. 119-2/28.
1583 BA, DH. KMS, nr. 8/4.

ve civarda lüzum görülecek bir memuriyete yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştı[1584].

VI- RODOS MÜSLİM-GAYRİMÜSLİM VAKIF ve DİNÎ ESERLERİ

A- Türk Vakıf Eserleri

1- Kanunî Sultan Süleyman Vakfı ve Külliyesi

Rodos, burada yaşayan Müslümanlar'ın sosyal ihtiyaçlarından doğan vakıf müesseseleri açısından oldukça zengin bir adaydı. Bu sosyal müesseselerin çoğunun bir vakfı ile bu vakfın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar geliri bulunmaktaydı. Diğer Osmanlı adalarında olduğu gibi Rodos'ta da sosyal hayatın şekillenmesinde vakıf sisteminin önemli etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür[1585].

Fetihden itibaren Rodos'ta iki ayrı vakıf yapılanmasının hızlı bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir grup vakıf eserleri Kanunî Sultan Süleyman Vakfı bünyesinde toplanmıştı. Fetihten sonra hazırlanan Kanunî Vakfiyesi'ne uygun olarak ilk teşekkül eden eserler cami, imarethâne, medrese ve sıbyan mektepleri idi. Kanunî Vakfı'nın idaresi doğrudan hazineye aitti. Bu vakıf dışında kalan diğer vakıf eserleri ise vakıflar idaresince yürütülüyordu[1586].

Adada ibadete açılan ilk camii, fethin sembolü olarak görülen ve Hıristiyan dünyasında Yahya Peygamber'in mezarının bulunduğuna inanılan Saint John (San Ciovanni) Kilisesi'nden[1587] çevrilen Sencuvan Camii (Cami-i Kebir) idi. Daha sonra Süleymaniye, İbrahim Paşa, Sultan Mustafa ve Enderun camiileri inşa edilmiştir[1588].

Rodos'un ve etrafındaki küçük adaların tamamının belirlenen *maktu* vergi gelirleri Kanunî Vakfı'na tahsis edilmişti. İlk dönem itibariyle padişah hassı olarak 455 köy, 11 kule ve 7 çiftlik vakfa kaydedilmişti[1589]. Ayrıca vakfa gelir olması maksadıyla Rodos şehrinde bir çok dükkan inşa edilmişti[1590]. Evliya Çelebi adadaki 400 dükkandan 300'ünün vakfa ait ol-

1584 BA, MV, nr. 165/17.

1585 Örenç, "Research on the Turkısh Monuments in the Rhodes..., s. 445-447; Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003, s. 117-118, 129.

1586 Rodos Kanunnâmesi: BA, *Tapu-Tahrir Defterleri*, nr. 640, s. 1-2.

1587 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 244-248.

1588 Gabriel, *La Cité* ..., II, s. 165; Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 51-54.

1589 Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk..., s. 24, 29; *Ege Adalarının Egemenlik Devri* ..., s. 48-64.

1590 BA, DH. EUM. MH, nr. 55/55, 55/92.

duğunu belirtmektedir[1591]. 1845 yılındaki emlak ve arazi sayımında sadece Yahudilerin tasarruf ettiği vakıf dükkan adedi 63 olarak belirlenmişti[1592].

Süleymaniye külliyesi içinde fakirlere hizmet için bir imarethâne bulunmaktaydı. Ayrıca külliyede Hâfız Ahmed Ağa kütüphânesi, Fethi Paşa saat kulesi ile muvakkithâne Rodoslular'ın sosyal ihtiyaçlarına cevap vermekteydi. Bu eserlerin dışında şehrin diğer mahalleleri ile köylerinde zamanla doğrudan devlet, hayırsever veya sürgünde bulunan kişilerin ihya ettiği bir çok eser mevcuttu[1593]. Saat kulesi ve mektep 1856 cephânelik patlamasında büyük hasar görmüştür. Kule daha sonra Ahmed Fethi Paşa'nın oğlu Mahmud Celaladdin Paşa tarafından tekrar inşa edilmişti (1865). Ancak sadece kule yapılıp saat takılmadığından, Rodos halkı daha sonra devlet tarafından buraya bir saat konulmasını talep etmişti (1880)[1594].

Süleymaniye ve diğer vakıflar ilk dönemlerde kadı veya nâip denetimi altındaydı ve *mütevelli heyeti* vasıtasıyla işlemleri yürütülüyordu[1595]. Evkaf Nezâreti'nin kuruluşundan sonra Süleymaniye Vakfı'nın gelir gider muhasebesi ile diğer personel ödemeleri ada Mal sandığında toplanan başta *âşâr* olmak üzere diğer vergiler üzerinden yapılmaktaydı[1596]. Daha sonraları, muamele itibariyle Rodos'a bağlı olan İstanköy vakıfları da dahil işlemleri yürütmek için bir görevlinin istihdamına başlanmıştı[1597]. Rodos evkaf kaleminin personeli arasında bir muhasebeci ve iki de kâtip bulunmaktaydı[1598].

Nezâretin kurulmasından sonra da Süleymaniye Külliyesi Vakfı'nın *Evkaf-ı Hazîne-i Celîle* statüsü devam etmekteydi[1599]. Vakfın hazırlanan yıllık harcama defteri ada meclisinde görüşülerek onaylanıyordu. Vakfın belirlenen orandaki harcama senetleri daha sonra mahsubu yapılmak için

1591 Evliya Çelebi, *Aynı eser*, s. 249.

1592Örenç, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Rodos Yahudi Esnafının ..., s. 375-390.

1593 Erdoğru, "Rodos Adası'nda Osmanlı ..., s. 9-10.

1594 BA, YEE, nr. 100/36. Kulenin saat takılı fotografı için bk. Çelikkol, *Rodos'taki* ..., Resim: 201, 202, 203, 204.

1595 BA, C. MRF, nr. 7210; 8007.

1596 BA, *EV*, nr. 16789. Ayrıca bk. İrâde-Evkaf (İ. EVK), nr. 13/17;Ş.1312; Y. A. Res, nr. 81/28; İ. MVL, nr. 23353; A. MKT. DV, nr. 30/7.

1597 BA, *EV*, nr. 11161, s. 12-14, nr. 15026, s. 106-107, *EV*, nr. 20259, s. 1-5; *CBSS*, Sene 1290, s. 85, Sene 1311, s. 96.

1598 *CBSS*, Sene 1312, s. 84; Sene 1321, s. 85.

1599 BA, İ. ML, nr. 11/18 Safer 1314; A. MKT. DV, nr. 30/7. Vakıf uygulamaları için bk. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 144-166.

mâliyeye ve defteri de Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne gönderilmekteydi. 1859 yılında Süleymaniye Vakfı bünyesindeki Sultan Mustafa ve İbrahim Paşa camileriyle, mescit, medrese ve imarethâneye ait bütün masraflar ile görevlilerinin ücretleri toplamı 110.295 kuruş 33 para olarak gerçekleşmişti. Hazırlanan vakıf bilançosu mutat olduğu üzere Rodos Eyalet Meclisi'nin incelemesine sunulmuştu. Ancak masraf kalemlerinin bir kısmının mâliye ve bir kısmının da Evkaf Nezâreti'ne ait olması keyfiyeti, hesapların tutulmasında ve mahsup işlerinde zorluk çıkmasına neden oluyordu. Bu durum ise merkezdeki işlemleri geciktiriyordu. Özellikle Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'nde muamelelerin yürütülmesinde sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, nezâretten Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'ne yapılan bir tebligatta, bu sorunun çözümü için farklı bir uygulama tavsiye edilmekteydi. Buna göre, vakıf bünyesindeki mütevelli, zaviyedâr ve mürtezikalara her sene Mal sandığından ödeme yapılarak, senetlerinin bütçe cetvellerine eklenip mâliye hazinesine gönderildiği, bahsi geçen masrafların çoğunun hazinede mahsubunun yapıldığı, ancak Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'ne ait bir kısım masrafların hazinede mahsubunda çeşitli zorluklarla karşılaşıldığı, çoğu zaman mahsubun ertelendiği hatırlatılmış ve bu karışıklığın önlenmesi maksadıyla, vakıf harcamalarının işlendiği müfredat ve diğer defterlerin kayıtları tutulurken, bahsi geçen görevlilere Mal sandığından âşâr bedeli olarak verilmekte olan meblağın ayrı, *aynî ve nakdî vazifelerin* de ayrı gösterilmesi istenmişti. Bu konuda Eyalet Meclisi'nde yapılan görüşmede, Rodos'ta Kanunî Sultan Süleyman ve Sultan Mustafa'nın kurduğu imaret, camii ve mescitlerin vazifelileriyle mürtezikalarına bir senede verilen köy ve mezra âşâr ve diğer gelirlerden, harcama kalemleri belirlenen yerlere toplam 110.295 kuruş 33 para harcandığı, bunun içinde söz konusu tarife uyan 1.792 kuruş 30 para toplamdan çıkarılarak, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden mâliyeye devredilmek üzere Laleli Vakfı muameleleri kapsamında tespitinin yapıldığı bildirilmiştir. Geriye kalan 108.503 kuruş 3 paranın tamamının köy ve mezra âşâr gelirinden karşılandığı gösterilmişti (18 Mart 1859). Meclisce belirtilen Süleymaniye Vakfı giderleri, aşağıdaki tabloda gösterilen kalemlerde tespit edilmişti[1600] :

1600 BA, *EV*, nr. 16789, s. 1-5.

TABLO-34
RODOS SÜLEYMANİYE VAKFI ve İMARETİ GİDERLERİ
(1859 Yılı)

SÜLEYMANİYE İMARETİ İÇİN BİR YILDA HARCANAN DAĞITILAN EKMEK MİKTARI: (Medrese mollaları, camii ve mescit, hatip , imam, müezzin ve kayyumlarıyla diğer muhtaç olanlara dağıtımı yapılan)			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş/Para)
Mart-Şubat arası (12 Ay) (Mart ayında 3, Temmuz'da 5 gün Bayram tatili olduğundan, yemek verilmiyor)	40-57 para arası	61.609	82.199, 13
MOLLALAR İLE DİĞER FAKİRLER İÇİN İMARETTE HER AY PERŞEMBE GÜNLERİ ve RAMAZAN AYININ HER GÜNÜ HARCANAN PİRİNÇ MASRAFI			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay) (Ramazan Ayı 18 Nisan-18 Mayıs arası)	120-130 kuruş arası	1.950	6.256, 10
İMARETTE SARFEDİLEN SADE YAĞ MİKTARI			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	14-18 para arası	234	3.930
SATIN ALINAN NOHUDUN MİKTARI			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	80 para (yıl boyu)	780	1.560
İMARETTE PİŞİRİLEN ZERDE İÇİN SATIN ALINAN BAL MİKTARI			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	4-6 kuruş arası	368	2.175
İMARETTE PİŞİRİLEN ÇORBA (ŞORBA) İÇİN SATIN ALINAN BUĞDAY MİKTARI			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	16-36 kuruş arası	81	2.106
İMARET İÇİN BİR SENEDE SATIN ALINAN ODUNUN MİKTARI ve ÜCRETİ			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	5 kuruş (yıl boyunca aynı fiyat)	110	550

İMARET İÇİN BİR SENEDE SATIN ALINAN TUZ ÜCRETİ			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	Nisan ayı 6 kuruş, Diğer aylar 3 kuruş	-	39
İMARET İÇİN BİR SENEDE SATIN ALINAN SIĞIR ETİ ÜCRETİ			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	28 kuruş (yıl boyu)	-	336
HER SENE YILBAŞINDA (MUHARREM AYI) FAKİR ve MUHTAÇLAR İÇİN PİŞİRİLEN AŞURE MASRAFI: 160 kuruş			
İMARETİN MASRAFI TOPLAMI: 99.311 Kuruş 23 Para			
CAMİ ve MESCİTLERİ İÇİN BİR YILDA HARCANAN			
CAMİ ve MİNARELERE VERİLEN ZEYTİNYAĞI MİKTARI			
AİT OLDUĞU AYLAR	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Mart-Şubat arası (12 Ay)	7-7,5 kuruş arası	321	2.212
CAMİİLERİN MUMLARININ YENİLENMESİ ve İMALİ İÇİN SATIN ALINAN BALMUMU MİKTARI			
AİT OLDUĞU AY	ORTALAMA FİYAT	KIYYE	TOPLAM KIYMETİ (Kuruş)
Senede Bir Defa	28 kuruş	77	2.177
İSTANKÖY ADASI'NDAKİ NARİNCE CAMİİ'NİN EHL-İ MÜRTEZİKALARINA VERİLEN			
BİR SENELİK TOPLAM: 180 Kuruş			
SENEDE BİR DEFA OKUNAN MEVLİDİN MASRAFI: 486 Kuruş			
Bir sene zarfında camii ve medreselerin ihtiyaç duyulan mahallerine yağmurdan muhafaza için satın alınan giran toprağı ve vakfın tamamında yapılan tamirat masrafları, minarelere yerleştirilen kandiller için gereken sandık, kandil, şamâdire, fitil ve diğer masrafları, hamamlara gerektikçe sarfolunan masrafların her sene yıl bitiminde, ayrıntılı defteriyle birlikte, beyan olunduğu üzere, perakende suretteki harcamanın miktarı			
BİR SENELİK TOPLAM: 3.308 Kuruş 30 Para			
CAMİ ve MESCİT MASRAFLARI TOPLAMI: 8.363 Kuruş 30 Para			
VAKFIN CAMİ, MEKTEP, MEDRESE ve İMARETİ EHL-İ MÜRTEZİKA ve DİĞER GÖREVLİLERİ ÜCRETLERİ			
VAZİFELİNİN İSMİ	ALDIĞI ÜCRET		
Süleymaniye Camii İmamı Salih Efendi	Günlük 12 kuruş 10 para (İmamet ve hitabet için günlük 7.5 kuruş, Yasin okuma karşılığı 3 kuruş 30 para)		
Süleymaniye Camii Müezzini	7,5 kuruş (Birinci ve ikinci kayyumluk için 3, 20 kuruş, minare kayyumluğu için 4 kuruş)		
Kennâs Hâfız Yusuf	20 para		
Camiide Tilavet olunan cüzât ve tesbih vazifesi	13 kuruş 30 para (Cüz okumaya 9,5 kuruş, tesbih için 4 kuruş 10 para)		
Osman Efendi	7 kuruş 5 para		

Sercivan Camii âbkeşi	50 kuruş
Sercivan Camii İmamı Hâfız Ahmed Efendi	25 kuruş
Enderun Camii İmamı Hacı Hüseyin Efendi	19 kuruş
İbrahim Paşı Camii İmamı Hacı Emin Efendi	19 kuruş 10 para
Sıbyan Mektebi Muallimi Yusuf Efendi	1,5 kuruş
Kadı Mescidi İmamet ve Hitabetine	2 kuruş 10 para
Suyolcuya	28 kuruş
İlkmihrab Mescidi vazifesine	2 kuruş 10 para
Babımesdud Mescidi vazifesi	2 kuruş 10 para
Kâtip Salih Hoca	3 kuruş 10 para
Baltalı Şeyh Mehmed Efendi	2 kuruş 30 para
Müderris Ahmed Efendi	16 kuruş
Müşâhire Kâtibi Mehmed Efendi	2,5 kuruş
Şablızâde Mehmed Çavuş	30 para
İmaret Aşcısı Ahmed Ağa	9 kuruş 30 para
Vazifeli Hacı Hasan Hidirî	5,5 kuruş
Vekil-i Harç Ömer	3 kuruş 30 para
VAKIF VAZİFELİLERİ ÜCRETİ TOPLAMI: 188 Kuruş 25 Para	
SULTAN MUSTAFA CAMİİ EHL-İ MÜRTEZİKA ve DİĞER GÖREVLİLERİ ÜCRETİ	
VAZİFELİNİN İSMİ	ALDIĞI ÜCRET
Müderris Ahmed Efendi	22 kuruş 10 para (imamet ve hitabet, müezzin, kayyum ve kıraat, künnâs-ı meydân-ı harem ve memşâ karşılığı)
Abbas Efendi	3 kuruş, 20 para (3, 10'u vaizliklik, 10 parası devirhân karşılığı)
Baltalı Şeyh Mehmed Efendi	4 kuruş
SULTAN MUSTAFA CAMİİ TOPLAMI: 29 Kuruş 5 Para	
HER İKİ CAMİİNİN MASRAF TOPLAMI: 2.620 Kuruş 5 Para	
SULTAN MUSTAFA CAMİİ'NİN BİR YILLIK DİĞER MASRAFLARI (Vakıf Adına Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden alınmak üzere genel toplamdan bedeli ödenen)	

MASRAFIN TÜRÜ	KIYYE	KIYYESİ (Kuruş)	KIYMETİ (Kuruş)
Balmumu	26	28	728
Zeytinyağı	79	-	590
Ehl-i Mürtezika vazifesine	351 kuruş (aylık 29 kuruştan 12 ay toplamı)		
Çeşitli Masraflar	117 kuruş 2 para		
TOPLAM: 1.792 Kuruş 30 Para			
VAKFIN TOPLAM GİDERİ: 110.295 Kuruş 33 Para EVKAF HAZİNESİ'NDEN ALINMAK ÜZERE VERİLEN: 1.792 Kuruş 30 Para			
TOPLAM GİDERDEN KALANI: 108.503 Kuruş 3 Para			

Bazı durumlarda vakfın mâliyedeki mahsup işelerinde sorun çıkmaktaydı. Mesela, 1864 yılında yapılan bir araştırmada 1841-1863 yılları arasında 22 yıl boyunca vakfa ait camiiler ile imarethânesinin vazifelileri ve diğer masrafları karşılığı Rodos Mal sandığından ödenen 1.186.865 kuruş 5 paranın (11 yük 86.865,5 kuruş) mahsubunun gerçekleşmediği anlaşılmıştı. Sebep olarak ise bütçede Rodos gelirinin toptan kayıtlı olması ile adadaki vakfa bağlı bazı mukataat, emlak ve arazinin hududunun bilinememesi gösterilmişti. Bundan böyle mahsubun yapılması ve vakıf gelirlerinden masraf harici kalan meblağın da, 1843 ve 1844 yıllarında yapıldığı gibi, Evkaf Nezâreti hazinesine değil, mâliye hazinesine kaydı emredilmişti[1601].

Süleymaniye Vakfı'nın olağan üstü bir masrafı olması durumunda İstanbul'a yazılmakta, alınan izinden sonra hazineden karşılanmaktaydı. Mesela, 1896 yılında Cezâyir-i Bahri-i Sefid Vilâyeti'nden Süleymaniye Camii'nde ihtiyaç duyulan halının İstanbul veya Rodos'tan alınması için izin talebinde bulunulmuştu. Bu hususta Mâliye Nezâreti mübayaa komisyonu tarafından yapılan araştırmada, toplam 179 m^2 dörtköşe halının Rodos'tan 12.000 kuruşa temini mümkün iken, İstanbul'da 14.800 kuruşa satın alınabileceği, buna bir de adaya kadar nakliye ücretinin ilavesiyle mâliyetin artacağı dikkate alınmış ve halının mahallinden temini uygun bulunmuştur[1602]. Aynı yıl, vakfın imam ve müezzin maaşlarına zam yapılması gündeme gelmiştir. Camii İmamı Osman Sırrı ve Müezzin Ahmed Muhtar efendiler Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne yaptıkları müracaatta, imam maaşının 200 kuruş, müezzinin ise 100 kuruş aldığın, bu parayla idare etmelerinin mümkün olmadığını bildirmişlerdi. Konu yine Mâliye Nezâreti'nin ilgili birimlerinde incelenmiştir. Kayıtlarda Süleymaniye Camii imamına günlük 20, hatipliğine 10 ve müezzinliğine ise 5 akçe tahsis edildiği anlaşılmıştır. Görevlilerin müracaatı yerinde bulunarak, müezzine 100, imama da 120 kuruş zam yapılması kararlaştırılmıştır[1603].

Vakfın tilâvet yani Ku'ran-ı Kerim ve sure okuma hizmeti taliplilerine ihale edilmekteydi. Bir veya daha fazla şahsın tasarruf ettiği bu görev ancak mutasarrıfının ölümünde yenilenmekteydi. Nitekim, 1868-1873 yılları arası Süleymâniye Vakfı'nın tilâvet hizmetinin yarı hissesi bedeli olan yıllık 5.800 kuruşun mutasarrıfı olan Enderun-ı Hümayun'dan yetişme Ahmed Bey'in ölümüyle, hazinenin de onayı alındıktan sonra hissesi Evkaf-ı Hümâyun tarafından zaptedilmiştir[1604].

1601 BA, İ. MVL, nr. 23335.
1602 BA, İ. ML, nr. 18/28.S.1314.
1603 BA, Y. A. Res, nr. 81/8.
1604 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 322.

Süleymaniye Vakfı bünyesinde önemli sosyal kurumlardan biri de imarethâneydi. Adanın işgalinden sonra da hayır faaliyetlerini sürdürebilen imarethânede talebe, hoca ve fakir fukaraya yardım yapılıp, yemek dağıtılmaktaydı. İmaretin 1865 yılındaki masraflarında önemli bir düşüş kaydedilmişti. Nitekim, bahsi geçen yılın Mart-Ağustos aylarına ait 6 aylık masraf defterinden bu açıkça anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda ayrıntısı verilecek olan defterin bir kısmı zamanla zarar gördüğünden, Mayıs ayı masraflarının bir bölümüyle Haziran ayının tamamından istifade etme imkanı olmamıştır[1605]:

Resim 6: Rodoslu Ahmed Fethi Paşa
(İ.Ü. Albüm)

1605 BA, *EV*, nr. 19363, s. 1-4.

TABLO-35 SÜLEYMANİYE VAKFI İMARETİ MASRAFLARI (1856 Yılı, 6 Aylık)	
MART AYI	
MASRAFIN CİNSİ	TUTARI
Ekmek	6.737 kuruş 24 para (6.417 kıyye, kıyyesi 42 para)
Sade yağ	192 kuruş (12 kıyye, 16 kuruştan)
Pirinç	324 kuruş (108 kıyye, 3 kuruştan)
Un	180 kuruş (7,5 kile, 24 kuruştan)
Odun ve tuz	43 kuruş
Et	28 kuruş
Şeker	168 kuruş (24 kıyye, 7 kuruştan)
Nohut	42 kuruş (24 kıyye, kıyyesi 40 paradan)
Zeytinyağı	133 kuruş (19 kıyye, 7 kuruştan)
Ehl-i Mürtezika (Mart ayı maaşı)	218 kuruş 15 para
Eski Hamam'ın harap külhânının tamir masrafı	482 kuruş 10 para
MART AYI TOPLAMI: 8.548 Kuruş 19 Para	
NİSAN AYI	
MASRAFIN CİNSİ	TUTARI
Ekmek	5.868 kuruş 18 para (5.589 kıyye, 42 paradan)
Pirinç	405 kuruş (135 kıyye, 3 kuruştan)
Sade yağ	240 kuruş (15 kıyye, 16 kuruştan)
Şeker	210 kuruş (30 kıyye, 7 kuruştan)
Nohut	52 kuruş (30 kıyye, 70 paradan)
Zeytinyağı	133 kuruş (19 kıyye, 7 kuruştan)
Mum	4 kuruş
Un	180 kuruş (7,5 kile, 24 kuruştan)
Odun ve tuz	43 kuruş
Et	28 kuruş
Ehl-i Mürtezika maaşları	218 kuruş 15 para
NİSAN AYI TOPLAMI: 7.382 Kuruş 13 Para	
MAYIS AYI	
MASRAFIN CİNSİ	TUTARI
Ekmek	6.762 kuruş 10 para (6.440 kıyye, 42 paradan)
Sade yağ	192 kuruş (12 kıyye, 16 kuruştan)
Pirinç	324 kuruş (108 kıyye, 3 kuruştan)
Nohut	42 kuruş (24 kıyye, 70 paradan)
Şeker	168 kuruş (24 kıyye, 7 kuruştan)
Zeytinyağı	42 kuruş (6 kıyye, 7 kuruştan)
Un	(belge harap)
Odun ve tuz	38 kuruş
Ehl-i Mürtezika maaşları	218 kuruş 15 para
İbrahim Paşa Camii bitişiğindeki Yağcı Mehmed Efendi Dershânesi masrafı	*(belge harap)*

TEMMUZ AYI	
MASRAFIN CİNSİ	TUTARI
Ekmek	7.770 kuruş (6.475 kile, 42 paradan)
Sade yağ	180 kuruş (15 kıyye, 12 kuruştan)
Pirinç	438 kuruş 30 para (135 kıyye, 130 paradan)
Nohut	52 kuruş (30 kıyye, 70 paradan)
Şeker	210 kuruş (30 kıyye, 7 kuruştan)
Zeytinyağı	56 kuruş (8 kıyye, 7 kuruştan)
Mum gideri	3 kuruş
Un	195 kuruş (7 kile, 26 kr.)
Odun ve tuz gideri	43 kuruş
Et gideri	28 kuruş
Ehl-i Mürtezika (Temmuz maaşları)	218 kuruş 15 para
TEMMUZ AYI TOPLAMI: 8.190 Kuruş	
AĞUSTOS AYI	
MASRAFIN CİNSİ	TUTARI
Sade yağ	Ayın 1-21 arası: 5.263 kuruş 26 para (4.387 kıyye, 48 paradan) Ayın 21-31 arası: 2.397 kuruş 18 para (2.084 kıyye, 46 paradan) Toplam: 7.661 kuruş 4 para (6.470 kıyye)
Sadeyağ	144 kuruş (12 kıyye, 12 kuruştan)
Pirinç	351 kuruş (108 kıyye, 130 paradan)
Şeker	168 kuruş (24 kıyye, 7 kuruştan)
Nohut	42 kuruş (24 kıyye, 70 paradan)
Zeytinyağı	42 kuruş (6 kıyye, 7 kuruştan)
Un	195 kr. (7, 5 kile, 26 kuruştan)
Odun ve tuz	43 kuruş
Et	28 kuruş
Kazan tamiri	55 kuruş
Medrese ve mekteplerin damlarına giran toprağı gideri ile süpürge ve amele yevmiyesi	359 kuruş
Ehl-i Mürtezika maaşı	218 kuruş 15 para
AYNI AY İÇİNDE OKUTULAN MEVLİT MASRAFI	
MASRAFIN CİNSİ	TUTARI
Şeker	180 kuruş (30 kıyye, 6 kuruştan)
Gül ve çiçek suyu	18 kuruş
Öd ağacı (Kokulu ağaç)	10 kuruş
Desti, ibrik, teneke huni, astar	53 kuruş
Mevlit okuyan efendilere	70 kuruş
Hâfızlara ve müezzinlere	20 kuruş
Kürsü şeyhine	10 kuruş
Boyaya	30 kuruş
Hizmetçilere	14 kuruş
MEVLİT GİDERİ TOPLAMI: 405 Kuruş	
AĞUSTOS AYI TOPLAMI: 9.711 Kuruş 19 Para	

Daha sonraki yıllarda imarethânenin malî işlerini görmek üzere vilâyet mâliye kısmında bir *imaret kâtibi*nin işe başladığı anlaşılmaktadır[1606]. Bazı dönemlerde, imarethâne için ayrılan para, daha bütçe yılı sona ermeden tükenmekteydi. Böyle durumlarda mâliyeden ek tahsisat müsaadesi alınmaktaydı[1607]. Adadaki fiyat artışları da imaret bütçesinin açık vermesine neden olmaktaydı. Nitekim, 1878 yılı bütçesinde imarete yıllık 165.683 kuruş 5 para tahsisat ayrıldığı halde, bahsi geçen yılın sadece Mart'ından Mayıs'ına kadar geçen ilk 3 ayında 58.514 kuruş harcanmıştı. Vilâyetten yapılan müracaatta, imaret için müvâzene dışında harcama yapılmasına izin istenmekteydi. Bu hususdaki Şurâ-yı Devlet kararında, müvazene haricinde para harcanması uygun görülmemiş ise de tedavülde olan paranın % 60 nisbetinde değer kaybetmesinin, bu dengesiz harcamaya neden olduğu, kaldı ki, bütçeye konulan rakamın tahminî değer üzerinden hesaplandığı ve en önemlisi vakfın hayır işleriyle uğraşması dikkate alınarak, istenilen meblağın havalesi yerinde görülmüştü[1608]. 1891 yılı itibâriyle Süleymaniye Vakfı'nın geneli için, vakıf gelirleri dahil, bütçeden yıllık ortalama 1.500 lira tahsisat ayrılmaktaydı[1609].

İmaretin ekmek ihtiyacı dışarıya ihale ediliyordu. Daha önce de değinildiği gibi, 1887 yılında imarethâne yanısıra hapishâne ve askeriyenin ekmeğini sağlayan fırıncı Hacı Mehmed Derviş'in 1881 ve 1882 seneleri ödemesi tahvil ile yapılmıştı. Mağdur olduğu gerekçesiyle devlete müracaat eden fırıncının imaret ekmeğinden alacağı olan 26.000 kuruşun nakden ödenmesi emri, 1887 yılı bütçesine konulmuştu[1610].

Süleymaniye Camii etrafında yer alan Tophâne-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın ihya ettiği saat kulesi ile muvakkithânesi ve babasının inşa ettirdiği kütüphânenin masrafları zaman zaman ada bütçesinden karşılanmaktaydı. 1848 yılında kaymakamlık bütçesinden bu vakıf için 1.176 kuruş harcama ayrılmıştır[1611]. 1869 yılında ise vakfın gelirlerinin sadece zorunlu giderlere yetmesi nedeniyle, ihtiyaç gerektiren tamir işinin Mahmud Paşa tarafından üstlenilmesine irâde çıkmıştı[1612] .

Rodos'un işgalinden sonra İtalyan Hükûmeti, aldığı bir kararla imarethânenin faaliyetlerini durdurmuştu. Ayrıca imaretin Süleymaniye Vakfı'ndan olan tahsisatı da kesilmişti. Karar nedeniyle imarethâneden istifade

1606 *CBSS*, Sene 1318, s. 82.
1607 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 322.
1608 BA, İ. ŞD, nr 1871.
1609 Tuncel-Bostan, "Dünden Günümüze Ege ..., s. 55.
1610 BA, MV, nr. 21/58.
1611 BA, *MAD*, nr. 11993, s. 151-159; İ. DH, nr. 20300.
1612 BA, *AD*, nr. 859, s. 54.

eden Müslim-Gayri müslim fakir halk zor durumda kalmıştı[1613]. Osmanlı Hükûmeti bu duruma seyirci kalmayarak, imarethâneye desteğini sürdürmüştür. Nitekim, 1915 yılı Ağustos'unda Rodos kadılığının talebi doğrultusunda imarethâneye 500 Lira yardım kararı alınmıştır[1614].

Kanunî Vakfı'nın diğer önemli eserleri arasında, mimarî özellik taşıyan, hamamlar bulunmaktaydı. Adada hizmet veren tarihî hamamlardan biri Şövalyeler Caddesi üzerinde yer alan *Sünbüllü Hamamı*, diğeri Eskiçarşı bitişiğindeki *Eski (Çifte) Hamam* ve sonuncusu Sultan Mustafa Camii yanındaki *Yeni Hamam*'dı[1615]. Eski ve yeni hamamların gelirleri Kanunî Vakfı'na aitti. Hamamların işletmesi ise yapılan müzayede neticesi kazanan taliplilerince yapılmaktaydı. Bu ihaleler Mâliye Nezâreti'nin bilgisi dahilinde oluyordu. Mesela, 1862'de çifte olan Yeni Hamam'ın üç hisse itibariyle ada meclis azalarından Hacı Bekir Ağa, hapishâne memuru Hüseyin Efendi ve Müderriszâde Ali Efendi'ye yıllık 171.000 kuruş muaccel bedel ile müzayedesi yapılmıştı[1616]. Eğer taliplileri istenilen miktarda ücret vermez ve getirilen şartları kabul etmezler ise hamamlar rüsumat emaneti tarafından işletilmekteydi[1617].

Vakfa ait iki hamamın 1869 yılı râyiciyle 20.000 kuruşa tamirlerine hazineden kaynak ayrılmıştır[1618]. Ayrıca, Yeni Hamam'ın vilâyet bütçesinden tamiri için 1873 yılında ruhsat verilmişti[1619]. Eski ve Yeni hamamlar 1893 yılında kapsamlı bir tamirat daha geçirmişlerdi. Eski Hamam'a 20.900, Yeni Hamam için ise 12.500 kuruş keşif bedeli tespit edilmişti. Bu son tamirat masraflarının karşılanması maksadıyla Eski Hamam'ın üzerindeki kurşunların satılması kararlaştırılmıştır. Bundan elde edilecek 6.624 kuruş ile artan 26.776 kuruşun mâliyece karşılanmasına 20 Temmuz 1893 tarihiyle irâde çıkmıştır[1620]. Eski ve Yeni hamamlar 1863 yılındaki şiddetli depremde hasar görmüştü.

Süleymaniye Vakfı'na ait eserlerde meydana gelen hasarların tamiri muamelelerinde, adadaki diğer vakıflarla idarî farklılık yüzünden, Mâliye Nezâreti ile Evkaf Nezâreti arasında bazen sorun yaşanmaktaydı. Mâliye, 1895 yılında Süleymaniye Vakfı bünyesindeki Sultan Mustafa Camii'nin tamirine gereken 13.750 kuruşun, bütçede bu gibi tamirler için fasıl bulun-

1613 BA, DH. KMS, nr. 8/4.
1614 BA, BEO, nr. 327770.
1615 Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 33-51.
1616 BA, İ. MVL, nr. 21581; *AD*, nr. 454, s. 11.
1617 BA, İ. MVL, nr. 21210.
1618 BA, İ. DH, nr. 41606.
1619 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 389.
1620 BA, İ. ML, nr. 20/27.Za.1310.

madığı gerekçesiyle Evkaf Nezâreti tarafından yapılmasını istemişti. Ancak Evkaf Nezâreti, bahsi geçen vakfın bütün personel ödemeleri ve malî mevzuatının mâliye tarafından yürütüldüğünü öne sürerek buna yanaşmamıştı. Konu Şurâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi'nde ele alınıp ortak bir çözüm bulunmuştur. Buna göre, Evkaf Nezâreti'nin, Mâliye Nezâreti'nden âşâr ve diğer kalemlerden alacaklarına karşılık tutulmak üzere, tamirâtın evkaf hazinesinden yapılmasına dair irâde çıkmıştı[1621]. Bununla birlikte, bu tarihten kısa süre önce 1892'de Süleymaniye ve iki şerefeli İbrahim Paşa camilerinde yapılan tamir masrafları Mâliye Nezâreti'nin inşaat ve tamirat tertibinden karşılanmıştı. Tamirât için oluşturulan komisyon eliyle yapılan ilk keşifte, Süleymaniye'nin 49.500 kuruşa, İbrahim Paşa'nın ise 41.800 kuruşa biteceği belirtilmiş iken para yetmemişti. Bu gelişme üzerine ikinci bir keşif daha yapılmıştır. Bu keşifte, Süleymaniye'nin 60.920 kuruş 25 para, İbrahim Paşa'nın da 55.263 kuruşa biteceği ifade edilerek, farkların adaya havalesi istenmiştir. Yine Şurâ-yı Devlet'te yapılan görüşmede, bahsi geçen farkların mâliyenin ilgili faslından ödenmesi uygun bulunmuştur[1622].

Bu tarihten sonra da mâliye bütçesinden tamirâtların sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. 1906 yılı başında adanın turistik bölgesi Şövalyeler Caddesi üzerinde bulunan ve Rodos'a gelen yerli-yabancı turistlerin uğrak mahallerinden biri olan Kanunî Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği ve 1862'de de önemli bir tamirat geçiren Enderun Camii'nin[1623] tamiri maksadıyla keşfi yapılmıştır. Tamirin Mecidî 19 kuruştan 35.348 kuruş 20 paraya mümkün olacağı vilâyetten bildirilmişti. Ancak, keşif defterinin mâliyede incelenmesi sonucu, bazı fiyatların mahallî râyicin üzerinde gösterildiği tespit edilmiştir. İrâde gereği bahsi geçen orandan ancak 33.663 kuruşun ilgili sene bütçesine ilavesi kabul edilmiştir[1624].

Bu arada Süleymaniye Camii'nin 1808 yılında büyük bir tamirat geçirdiği bilinmektedir[1625]. Camii Sultan Abdülaziz'in Rodos'u ziyâretinden çok kısa süre önce de elden geçirilmişti. Bunun için gerekli 22.230 kuruşun vakıf gelirlerinden karşılanması 22 Mayıs 1850 tarihli irâde ile uygun

1621 BA, İ. EVK, nr. 13/17.Ş.1312.

1622 BA, İ. ŞD, nr. 7176.

1623 Ahali ve yöneticilerin katkılarıyla 1862'de tamiratı bitirilen Enderun Camii'nin isminin değiştirilmesi gündeme gelmişti (BA, A. MKT. MHM, nr. 247/72). Tamiratta önemli katkısı olana Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Mutasarrıfı Ahmed Âta Bey, hükûmete müracaat ederek adanın fethinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından kiliseden çevrilen camiye, sultanın adının verilmesini teklif etmişti. Ancak bu teklif uygun bulunmamış ve eski isim ve bânisinin devamı emderilmiştir. 19 Cemâziyelevvel 1279/ 12 Kasım 1862 tarihli irâde: İ. DH, nr. 33896.

1624 BA, İ. ML, nr. 18/ 20.L.1324; BEO, nr. 209376.

1625 Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 51.

bulunmuştu[1626].

Aşağıda ilgili bahsinde ele alınacağı üzere, adada meydana gelen 1856 depremi ve cephânelik patlamasında ve 1863 depreminde başta Fethi Paşa Vakfı eserleri olmak üzere Süleymaniye külliyesinde büyük çaplı hasar meydana gelmişti.

2- Diğer Vakıf Eserleri

Süleymaniye, Sultan Mustafa, İbrahim Paşa ve Enderun camii vakıfları dışında kalan vakıfların idaresi ve denetimi tamamen *Evkaf Nezâreti*'nce yürütülmekteydi[1627]. Nezâret vakıflarının yıllık muhasebeleri, ada nâibi ve meclisi denetiminde olarak, mütevellilerin de hazır bulunduğu halde, *muaccelat memuru*, *evkaf müdürü* veya oluşturulan hususî bir komisyon tarafından hazırlanmaktaydı. Tamamlanan defterler ise nezârete takdim edilmekteydi.

Rodos'ta 1840'da muhassılık teşkilâtının kurulmasıyla daha düzenli hale getirilen ve evkaf muhasebecisi veya memuru eliyle hazırlanıp, merkeze yollanan kayıtlardan, XIX. yüzyıl boyunca Rodos şehri ile karyelerinde Müslümanlara ait ve sayıları 50-65 arasında değişen camii, mescit, mektep, medrese gibi kurumlar yanında çeşme, suyolu ve kuyu vakıflarının faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Vakıfların hemen tamamında Kur'an veya sure tilâveti ile mevlit okutulduğu anlaşılmaktadır.

Nezâret denetimindeki bu vakıflar arasında, Süleymaniye Camii avlusunda mevcut mektep altındaki Kuyu Vakfı, Ağa Camii Vakfı (Azab Ağası Elhac Mehmed Ağa'nın inşa ettirdiği), Murad Reis Türbesi'ndeki Camii Vakfı, Receb Paşa Camii Vakfı, Demirli (Kurtzâde Ahmed Bey) Camii Vakfı, Enderun Camii Top Kandil Vakfı, Sultan Mustafa Camiinde Eczâ-yı Şerîf, Sure-i Mülk ve Top Kandil Vakfı, Sultan Mustafa Camii'nde okutulan Tarikat-ı Mahmudiyye Vakfı, Şadırvan Camii Vakfı, Camii-i Kebir Eczâ-yı Şerîfi Vakfı, Debbağhâne Camii Vakfı (Kale Dışında), İbrahim Paşa Medresesi ve Hücreleri Vakıfları, Uzgur, Salakoz karyeleri camii vakıflarıyla Rodos'a bağlı nahiye olan Marmaris Camii Vakfı dikkati çekmektedir.

Çoğunluğu bulunduğu mahalleye ismini vermiş olan mescit vakfiyeleri ise, Abdülcelil Bey Mescidi Vakfı, Alemnak Mescidi Vakfı, Babımesdud Mescidi Vakfı, Çizmeci (Ali Ağa) Mescidi Vakfı, Dolablı Mescidi Vakfı, Memişeyh Mescidi Vakfı, Hamal Satı Mescidi Vakfı, Hanzâde Mescidi Vakfı,

1626 BA, İ. DH, nr. 12627.

1627 BA, *EV*, nr. 11161, s. 12-14, nr. 15026, s. 106-107, *EV*, nr. 20259, s. 1-5; *CBSS*, Sene 1290, s. 85, Sene 1311, s. 96.

Hasâhur (Istabl-ı Âmire) Kâtibi Vakfı, Hurmalı Medresesi ve Mescidi Vakıfları, İlkmihrab Mescidi Vakfı, Hüdaî Mescidi Vakfı, Sadri Çelebi Mescidi Vakfı, Sıkındı Mescidi Vakfı, Mandalzâde Mescidi Vakfı (Çarşı içinde), Piyaleddin Mescidi Vakfı, Tireli Hamza Bey Mescidi Vakfı, Takyeci Mescidi Vakfı, Yeniçeli Mescidi Vakfı, Sinan Paşa Mescidi Vakfı, Molla Kurda Mescidi Vakfı, kale dışında bulunanlar Ağa (Azeb Ağası Mehmed) Mescidi Vakfı, Debbağhâne Mescidi Vakfı, Çayır Karyesi Mescidi Vakfı, Dokuz Sokak'daki Mescid Vakfı, Gani Ahmed Mescidi Vakfı, Kandilli Karyesi Mescidi Vakfı, Kavaklı Mescidi Vakfı, Mercantepe Mescidi Vakfı, Emice Mescidi Vakfı, Sünbüllü Mescidi Vakfı, Sancakdar Mescidi Vakfı, Kasabhâne Mescidi Vakfı ve yine kale dışında inşa edilmiş olan Kırımlı Mescidi Vakfı'ydı.

Bunların dışında şehre su getirmek üzere kurulan Sünbüllü Suyu ve Santorlu Suyu vakıflarıyla aynı alanda faaliyet gösteren İbrahim Paşa bitişiğindeki Mikse Suyu Kuyusu Vakfı, Demirli Medresesi'ndeki Kuyu Vakfı, Hanzâde Mahallesi'ndeki İspanya Kuyusu Vakfı, Eğrikapı'daki Kuyu Vakfı, Kızılkapı Kuyu Vakfı, Kasabhâne bitişiğindeki Kuyu Vakfı, Murad Reis yolundaki Çeşme Vakfı ve çarşı içindeki Kuyu Vakfı bulunmaktaydı. Son olarak bir müddet faaliyet gösterip sonra ortadan kalktığı anlaşılan Mendirek Kulesi'ndeki Fener Vakfı, adanın belli başlı vakıfları olarak faaliyetlerini sürdürüyordu[1628].

Vakıfların en önemli gelir kalemini, sahip oldukları nakitten edindikleri *güzeşte* oluşturuyordu. Bu gelir, vakıf paralarının Mal sandığı kanalıyla taliplilerine, kefilli olmak kaydıyla kredilendirilmesinden doğmaktaydı. Şayet kredi kullanan şahıs iflas edip ölür ve haczedilecek malı olmazsa bu para vakfın öz kaynaklarından mahsub edilmekteydi. Bundan başka, vakıflara ait dükkan, hane, mahzen, arsa, bağ ve tarlaların kira gelirleriyle, bunların devir (ferağ) veya intikalinden alınan harçlar gelir kalemleri arasındaydı. Söz konusu gelirler her yılın sonunda tespit edilir, vakfın ihtiyaç duyduğu harcamalar dışındakiler, senetleriyle Evkaf Nezâreti'ne ulaştırılırdı[1629].

Rodos şehrinin dışında ve Türkler'in yaşadığı Manola ve Kataviya karyelerinde yer alan bazı bağ ve bahçeler, vakıflara gelir olarak tahsis edilmişti. Bu arazilerin vakfa ait olduğunu gösteren şer'i belgeleri ve vakıf defterlerinde kayıtları bulunmaktaydı. Ancak, 1873 yılında Defter-i Hakanî Nezâreti, yeni arazi kanunu çerçevesinde bu arazilere tapu senedi vermek

1628 BA, *EV*, nr. 10829; 11341; 11577; 13110; 14990; 18684; 19421; 19803.
1629 BA, *EV*, nr. 11161; 15026; 18882; 19088; 19515; 20700; 20236; 20259; 21025; 21794; 21873.

suretiyle, devlet kaydına geçirmek istemişti. Nezâretin bu teşebbüsü şeyhülislamlığın mütaası doğrultusunda uygun bulunmamış, 150-200 senedir var olan eski uygulamanın sürmesi sağlanmıştır[1630].

Vakıfların gider kalemlerinin önemli kısmını personel masrafları oluşturmaktaydı. Ayrıca, tamir ve malzeme alımına da kaynak ayrılıyordu. Rodos vakıflarının ilgli memurlar tarafından tanzim edilen 1838-1839 dönemi bir yıllık muhasebesi verilerine göre, gelirlerinden masraflar çıkıldıktan sonra toplam 1.135 kuruş 21 para Evkaf Nezâreti'ne gönderilmişti[1631]. 1840-41 yılı kayıtlarında ise bu meblağ 1.105 kuruş 18 para olarak gerçekleşmişti[1632]. Bir yıl sonraki 1842-43 kayıtlarında Şadırvan Camii Vakfı, Mendirek Kulesi Vakfı ve Salakoz Camii Vakfı mütevellilerinin özel işlerini görmek için şehir dışında bulunmaları nedeniyle, bu üç vakıf muhasebesi haricinde 863 kuruş 31 para fazla kaydedilmişti[1633]. Ada kaymakamlığında İbrahim Edhem Paşa'nın bulunduğu 1847-48 dönemi muhasebesinde, evkaf müdürü tarafından yapılan inceleme neticesi, fazla veren 997 kuruş 5 para merkeze gönderilmişti[1634]. 1853-54 muhasebe kayıtlarında gelirlerin biraz arttığı anlaşılmaktadır. Bütün masraflar düşüldükten sonra kasasına 1.818 kuruş 28 para havale edilmiştir[1635]. Bundan bir yıl sonra da artış sürerek 1.938 kuruş 34 para olarak gerçekleşmiştir[1636]. 1855-56 kayıtlarında ise nakit fazlasının yaklaşık % 98 oranında artış göstererek 3.831 kuruş 28 para olduğu görülmektedir[1637]. Kayserili Ahmed Paşa'nın riyasetindeki meclis tarafından onaylanan 1856-57 muhasebesine göre, gelir-gider dengesi, önceki döneme nazaran biraz düşerek 2.345 kuruş 14 para fazla ile tamamlanmıştı[1638]. Muhasebeci Mehmed Said Bey'in düzenlediği 1857-58 kaydında 2.126 kuruş 26 para fazla oluşmuştu[1639]. Bu cetvelin hazırlanmasından bir yıl sonra gelirlerde tekrar bir artış gözlenerek, bütün masraflar çıktıktan sonra 3.149 kuruş 36 para nezârete yollanmıştı[1640]. Bu oran 1861-62'de 2.595 kuruş 30 para olmuştu[1641]. Daha da ayrıntılı tutulan 1867-68 yılı muhasebe kayıtlarında, Rodos'taki bütün vakıf-

1630 BA, A. MKT. MHM, nr. 478/45.
1631 BA, *EV*, nr. 10829, s. 1-5.
1632 BA, *EV*, nr. 11431, s. 3-8.
1633 BA, *EV*, nr. 11577, s. 1-6.
1634 BA, *EV*, nr. 13110, s. 1-8.
1635 BA, *EV*, nr. 14990, s. 10-16.
1636 BA, *EV*, nr. 11431, s. 18-23.
1637 BA, *EV*, nr. 11431, s. 26-32.
1638 BA, *EV*, nr. 11431, s. 33-39.
1639 BA, *EV*, nr. 11431, s. 40-45
1640 BA, *EV*, nr. 11431, s. 47-55.
1641 BA, *EV*, nr. 11431, s. 55-64.

ların sahip oldukları nakit miktarı 395.695 kuruş 29 para iken, bir yıllık güzeşte geliri 59.354 kuruş 10 para olarak gerçekleşmişti. Bu dönemde vakıf kiralarından 4.635 kuruş 3 para gelmişti. Gelir kalemleri içine Hükûmet konağı ve Murad Baba Dergahı'ndan sağlanan 660 kuruş iâne dahil edildikten sonra, toplam gelir 63.649 kuruş 13 para olarak tespit edilmiştir. Bu gelirden 56.059 kuruş 20 parası masraflar ile vazifelilere harcanmıştır. Muhasebe harcı ve yazıcıya ise 617 kuruş 25 para verilmiştir. Bütün masraflar çıkarılınca geriye kalan 7.982 kuruş 8 para asıl mala ilave edilerek, toplam sermaye 403.600 kuruş 37 paraya çıkarılmıştır[1642].

Aşağıdaki tabloda nakit bütçeleri ve mütevellileri gösterilen 1869-1870 yılı vakıflar yıllık muhasebesinden anlaşıldığı üzere, Rodos ve bağlı Marmaris'teki vakıfların çoğunun gelirleri giderlerine karşılar durumdaydı. Bazı vakıfların harcamalarını gelirleri oranında yaptıkları izlenmektedir[1643]:

1642 BA, *EV*, nr. 20037, s. 2-7.

1643 İsmail Maşuk Paşa riyasetinde toplanan 12 azalı Rodos Liva Meclisi'nin 22 Şevval 1287/ 15 Ocak 1871 tarihli mazbatası ile şerh olunan 1870 yılı *Rodos Vakıfları Muhasebe Defteri*: BA, *EV*, nr. 21101.

TABLO-36
EVKAF NEZÂRETİ'NE BAĞLI RODOS VAKIFLARININ YILLIK GELİR-GİDER DURUMU
(Mart 1869-Mart 1870 Arası)

KAVAKLI MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Kahvecizâde Hâfız Mehmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
36.529 kuruş 26 para	Nema: 5.479 kuruş Kira: 1.312 kuruş 20 para (Kira geliri 1.500 kuruş iken 150 kuruşu Muharrir maaşı ve 37 kuruş 20 parası muhasebe harcı masrafı karşılığı)	İmam vazifesi: 249 kuruş Mum ve yağ ücreti: 150 kuruş Hafriyat ve diğer giderler: 570 kuruş Tevliyet ücreti: 500 kuruş Muhasebe harcı: 53, 20 kuruş Kira Muharriri ücreti: 150 kuruş Kiraların muhasebe harcı: 37 kuruş 20 para
KAVAKLI MESCİDİ'NİN MASRAF HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 5.278 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 41.529 kuruş 26 para		
AĞA CAMİİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
9.492 kuruş 6 para	Nema: 1.423 kuruş 30 para	İmama: 555 kuruş Zeytinyağına: 169 kuruş Tevliyete: 300 kuruş İp, kova ve diğerlerine: 399 kuruş 30 para
AĞA CAMİİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 399 kuruş 30 para CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 9.492 kuruş 6 para		
HURMALI MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
5.646 kuruş	Nema: 846 kuruş 24 para	İmama: 150 kuruş Tevliyete: 160 kuruş Muhasebe harcı: 5 kuruş 14 para
HURMALI MESCİDİNİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 531 kuruş 10 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 6.177 kuruş 10 para		
HURMALI MEDRESESİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
	Nema: 621 kuruş 30	Medrese vazifesi: 180 kuruş

4.145 kuruş 30 para	para Kira: 52 kuruş 20 para	Tevliyete: 180 kuruş Muhasebe harcı: 3 kuruş 10 para
HURMALI MEDRESESİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 311 kuruş MEDRESENİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 4.456 kuruş 30 para		
HURMALI MESCİDİ İÇİNDE OKUNAN CÜZLERİN VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2.879 kuruş	Nema: 431 kuruş 20 para	Hâfızlara verilen: 360 kuruş Tevliyete: 71 kuruş 20 para
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2.879 kuruş		
ALEMNAK MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Hacı Mehmed Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2.670 kuruş 10 para	Nema: 364 kuruş 32 para. Masraflar hariç kalan: 153 kuruş 20 para Tarla Kirası: 68 kuruş	İmama: 75 kuruş Muma ve masrafa: 60 kuruş Zeytinyağına : 18 kuruş Tevliyete: 30 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 22 para Çeşitli masraflara: 18 kuruş
ALEMNAK MESCİDİ'NİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 221 kuruş 20 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2.891 kuruş 30 para		
ŞADIRVAN CAMİİ VAKFI Mütevellisi İbrahim Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
9.816 kuruş 30 para	Nema: 1.472 kuruş 15 para (Geçen yıl mahsubundan kalan 66 kuruş 30 para dahil)	İmama: 360 kuruş Zeytinyağına : 60 kuruş Mum ve dökme ücreti: 110 kuruş 15 para Tevliyete: 100 kuruş
ŞADIRVÂN CAMİİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 842 kuruş CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 9.816 kuruş 30 para		
HÜDAÎ MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Hacı Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
16.201 kuruş 13 para	Nema: 2.430 kuruş 6 para	İmama: 300 kuruş Mektep hocasına: 300 kuruş Zeytinyağına : 114 kuruş Mum ve dökme ücreti: 295 kuruş Çeşitli masrafa: 503 kuruş Tevliyete: 500 kuruş
HÜDAÎ MESCİDİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI:		

418 kuruş 6 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 16.619 kuruş 19 para		
KIZILKAPI KUYU VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
3.224 kuruş 23 para	Nema: 483 kuruş 23 para Hayır sahiplerinden: 370 kuruş	Saka Ücreti: 483 kuruş 23 para
KIZILKAPI VAKFI MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 370 kuruş VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 3.594 kuruş 23 para		
DEMİRLİ CAMİİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
8.038 kuruş 10 para	Nema: 1.205 kuruş 30 para	İmama: 192 kuruş Zeytinyağına: 333 kuruş Çeşitli masrafları: 318 kuruş 20 para Tevliyete: 200 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 30 para
DEMİRLİ CAMİİ'NİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 160 kuruş 20 para CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 8.198 kuruş 30 para		
DEMİRLİ MEDRESESİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.684 kuruş 23 para	Nema: 256 kuruş 20 para	Medrese vazifesi: 50 kuruş İp ve kovaya: 100 kuruş Tevliyete: 60 kuruş Muhasebe harcı: 20 para
DEMİRLİ MEDRESESİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 46 kuruş MEDRESENİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.730 kuruş 23 para		
YENİÇELİ MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
19.363 kuruş 23 para	Nema: 2.904 kuruş 18 para	İmama: 180 kuruş Zeytinyağına : 177 kuruş Tevliyete: 450 kuruş Muhasebe harcı: 10 kuruş Mescidin yeniden inşa olunan ayazlık masrafı: 2.087 kuruş 18 para
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 19.323 kuruş 23 para		
PİYALEDDİN MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Birâder Mehmed Ağa		

VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2. 644 kuruş 23 para	Nema: 396 kuruş 20 para	İmama: 90 kuruş Zeytinyağına : 142 kuruş Mum ücreti: 65 kuruş Tevliyete: 60 kuruş Mescidin kiremit aktarmasına verilen: 139 kuruş 20 para
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2. 644 kuruş 23 para		
GANİ AHMED MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.277 kuruş	Nema: 191 kuruş 25 para	İmama:80 kuruş Zeytinyağına : 36 kuruş Tevliyete : 75 kuruş 20 para
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.277 kuruş		
EMİCE MESCİDİ VAKFI (Kale Dışında) Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.524 kuruş para	Nema: 228 kuruş 24 para	İmama: 90 kuruş Zeytinyağına : 49 kuruş Çeşitli masrafa: 49 kuruş 24 para Tevliyete : 40 kuruş
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.524 kuruş 5 para		
MEMİŞEYH MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.529 kuruş	Nema: 229 kuruş 10 para	İmama: 75 kuruş Zeytinyağına: 35 kuruş Tevliyete : 25 kuruş Giran toprağı ve diğer masraflara: 94 kuruş 15 para
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.529 kuruş		
ABDÜLCELİL BEY MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Hacı Mehmed Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
20.575 kuruş 8 para	Nema: 3.075 kuruş	İmama: 200 kuruş Zeytinyağına : 90 kuruş Çeşitli masraflar: 360 kuruş Tevliyete : 500 kuruş Muhasebe harcı: 19 kuruş 10 para
ABDÜLCELİL BEY MESCİDİ MASRAF HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 1.905 kuruş 30 para + 318 kuruş 17 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 22.799 kuruş 15 para		

MERCAN YOLU'NDA BULUNAN MESCİD VAKFI (Kale Dışında) Mütevellisi Ahmed Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.525 kuruş 30 para	Nema: 228 kuruş 30 para	Tevliyete : 60 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 30 para
MERCAN MESCİDİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 167 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.692 kuruş 30 para		
TİRELİ HAMZA BEY MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
8.795 kuruş 10 para	Nema: 1.319 kuruş 10 para	İmama: 240 kuruş Zeytinyağına : 78 kuruş Mum gideri: 35 kuruş Çeşitli masrafa: 835 kuruş 10 para Tevliyete : 100 kuruş Muhasebe harcı: 10 para
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 31 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 8.826 kuruş 10 para		
BABIMESDUD MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
833 kuruş	Nema: 125 kuruş 6 para	İmama: 40 kuruş Zeytinyağına : 42 kuruş Tevliyete : 30 kuruş Çeşitli masrafa: 13 kuruş 6 para
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 833 kuruş		
SIKINDI MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.555 kuruş 20 para	Nema: 233 kuruş	İmama: 75 kuruş Zeytinyağına : 30 kuruş Tevliyete : 30 kuruş Çeşitli masrafa: 10 kuruş Muhasebe harcı: 30 para
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 87 kuruş 10 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.642 kuruş 30 para		
ÇİZMECİ MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
		İmama: 300 kuruş Mekteb hocasına: 240 kuruş

10.132 kuruş 30 para	Nema: 1.519 kuruş 30 para	Tevliyete: 265 kuruş Zeytinyağına: 60 kuruş Muma: 182 kuruş Hasır, giran toprağı ve diğer: 310 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 30 para
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 161 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 10.293 kuruş 30 para		
SULTAN MUSTAFA CAMİİ'NDEKİ TOP KANDİL VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.830 kuruş 20 para	Nema: 274 kuruş 20 para	Eczâ-i şerîf okuyan Hâfızlara: 75 kuruş Zeytinyağına : 28 kuruş Çeşitli masrafa: 35 kuruş Tevliyete: 40 kuruş
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 95 kuruş 20 para YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.926 kuruş		
DEBBAĞHÂNE'DEKİ MESCİD VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
4.373 kuruş 8 para	Nema: 656 kuruş	İmama: 120 kuruş Tevliyete: 100 kuruş Çeşitli masrafa: 436 kuruş
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 4.373 kuruş 8 para		
TAKYECİ MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
3.333 kuruş 5 para	Nema: 500 kuruş	İmama: 120 kuruş Zeytinyağına : 72 kuruş Yâsin-i şerîf tilâvetine: 75 kuruş Çeşitli masrafa: 17 kuruş Tevliyete: 60 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 20 para
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 154 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 3.487 kuruş 5 para		
İBRAHİM PAŞA CAMİİ BİTİŞİĞİNDEKİ MESİH KUYUSU VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.050 kuruş 10 para	Nema: 157 kuruş 20 para	Tevliyete: 25 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 20 para
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 131 kuruş VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.181 kuruş 10 para		

İBRAHİM PAŞA CAMİİ SUYU BİTİŞİĞİNDEKİ KUYU VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.353 kuruş 30 para	Nema: 203 kuruş	Saka aylığı: 80 kuruş İp ve kovaya: 70 kuruş Tevliyete: 21 kuruş Muhasebe harcı: 20 para
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 31 kuruş 30 para VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.353 kuruş 30 para		
SANTORLU SUYU VAKFI Mütevellisi İbrahim Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
12.590 kuruş	Nema: 1.888 kuruş 20 para Murad Paşa'dan iâne: 360 kuruş Hükûmet Konağı'ndan iâne: 300 kuruş Kışladan iâne: 360 kuruş	Suyolcu maaşı: 1.868 kuruş 20 para Tevliyete: 500 kuruş Künk, pamuk ve zeytinyağına: 540 kuruş
VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 12.590 kuruş		
SÜNBÜLLÜ SUYU VAKFI Mütevellisi İbrahim Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
31.185 kuruş 25 para	Nema: 4.677 kuruş 30 para Kiradan: 2.812 kuruş 20 para Yeni Hamam'dan iâne: 225 kuruş Sünbüllü Hamamı'ndan: 75 kuruş	Suyolcu maaşı: 1.868 kuruş 10 para Tevliyete: 500 kuruş Muhasebe harcı: 55 kuruş Künk, sicim, zeytinyağı, pamuk ve diğer: 3.671 kuruş
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 1.696 kuruş VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 32.881 kuruş 25 para		
RECEB PAŞA CAMİİ VAKFI Mütevellisi Hacı Mehmed Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
6.633 kuruş 15 para	Nema: 995 kuruş	İmama: 300 kuruş Zeytinyağına: 286 kuruş 20 para Muma ve dökmeye: 175 kuruş Çeşitli masrafa: 120 kuruş Tevliyete: 113 kuruş 20 para
CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 6.633 kuruş 15 para		

EĞRİKAPI KUYUSU VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
9.938 kuruş 4 para	Nema: 1.489 kuruş	Saka aylığı: 540 kuruş İp, kova ve makara masrafı: 214 kuruş Tevliyete: 250 kuruş Muhasebe harcı: 5 kuruş
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 480 kuruş VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 10.318 kuruş		
SÜLEYMANİYE MEKTEBİ ALTINDAKİ KUYU VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2.259 kuruş 24 kuruş	Nema: 339 kuruş 10 para	İp ve kovaya: 125 kuruş Saka aylığı: 150 kuruş Tevliyete: 64 kuruş
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 339 kuruş 10 para VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2.259 kuruş 24 para		
İLKMİHRAB MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.639 kuruş 36 para	Nema: 245 kuruş	İmama: 75 kuruş Zeytinyağına: 30 kuruş Hasır ve süpürgeye: 15 kuruş Tevliyete: 30 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 94 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.733 kuruş 36 para		
KAVAKLI MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.143 kuruş 9 para	Nema: 181 kuruş 20 para	İmama: 60 kuruş Zeytinyağına: 24 kuruş Çeşitli masraflara: 28 kuruş Tevliyete: 25 kuruş
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 34 kuruş YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.177 kuruş 9 para		
UZGUR KARYESİ CAMİİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
3.688 kuruş 13 para	Nema: 553 kuruş 10 para	İmama: 45 kuruş İp ve kovaya: 28 kuruş Tevliyete: 45 kuruş

		Çeşitli masraflar: 108 kuruş Muhasebe harcı: 3 kuruş
UZGUR CAMİİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 323 kuruş 30 para CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 4.012 kuruş 3 para		
SALAKOZ KARYESİ MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Yusuf oğlu Yahya		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2.784 kuruş 30 para	Nema: 317 kuruş 25 para İstiğlâl olunan tarla kirası: 150 kuruş	İmama: 150 kuruş Zeytinyağına: 40 kuruş Muma: 60 kuruş Çeşitli masraflara: 57 kuruş 25 para Tevliyete: 100 kuruş
CAMİİNİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 160 kuruş CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2.944 kuruş 30 para		
MOLLA KURDA MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2.431 kuruş	Nema: 364 kuruş 20 para	Tevliyete: 20 kuruş Çeşitli masraflar: 249 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 94 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2.525 kuruş 20 para		
DOLABLI MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
5.444 kuruş	Nema: 886 kuruş 20 para	İmama: 75 kuruş Zeytinyağına: 30 kuruş Çeşitli masraflar: 88 kuruş Tevliyete: 50 kuruş Muhasebe harcı: 6 kuruş 20 para
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 637 kuruş MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 6.081 kuruş		
MARMARİS KAZASI CAMİİ VAKFI Mütevellisi Âlim Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
4.603 kuruş 30 para	Nema: 690 kuruş 20 para	İmama: 65 kuruş Müezzine: 45 kuruş Zeytinyağına: 144 kuruş Muma: 240 kuruş Giran toprağı: 60 kuruş Tevliyete: 20 kuruş Çeşitli masraflara: 116 kuruş 20 para

CAMİİNİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 116 kuruş 20 para CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 4.603 kuruş 30 para		
HANZADE MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Mehmed Sâdık Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	**TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)**	**VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)**
9.647 kuruş 20 para	Nema: 1.447 kuruş 20 para	İmama: 180 kuruş Zeytinyağına: 82 kuruş Mum: 88 kuruş Masrafa: 6 kuruş Alınan kilim ücreti: 171 kuruş Tevliyete: 250 kuruş Muhasebe harcı: 7 kuruş
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 673 kuruş 20 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 10.321 kuruş		
KANDİLLİ KARYESİ MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emiroğlu Hüseyin Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	**TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)**	**VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)**
4.173 kuruş 19 para	Nema: 626 kuruş	İmama: 150 kuruş Zeytinyağına: 30 kuruş Giran toprağı: 31 kuruş Hasır ücreti: 20 kuruş Kandil ücreti: 13 kuruş Tevliyete: 50 kuruş Muhasebe harcı: 3 kuruş 20 para
KANDİLLİ MESCİDİ'NİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 328 kuruş 20 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 4.501 kuruş 39 para		
İBRAHİM PAŞA MEDRESESİ KUYU VAKFI Mütevellisi Müftü Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	**TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)**	**VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)**
2.505 kuruş	Nema: 375 kuruş 30 para	İp ve kova: 200 kuruş Saka maaşı: 60 kuruş Çeşitli masraflara: 25 kuruş Tevliyete: 90 kuruş
VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2.505 kuruş		
HASÂHUR (KÂTİBİ) VAKFI Mütevellisi Müftü Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	**TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)**	**VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)**
1.073 kuruş	Nema: 161 kuruş	Şifâ-i Şerîf Müderrisi vazifesi: 120 kuruş Tevliyete: 90 kuruş
VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.073 kuruş		

ÇARŞI İÇİNDEKİ KUYU VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.314 kuruş 23 para	Nema: 195 kuruş	Tevliyet: 30 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 30 para
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 163 kuruş 30 para KUYUNUN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.478 kuruş 13 para		
SADRİ ÇELEBİ MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
7.423 kuruş 22 para	Nema: 1.113 kuruş 20 para	İmama: 120 kuruş Zeytinyağına: 48 kuruş Tevliyet: 60 kuruş Çeşitli masraflara: 75 kuruş Muhasebe harcı: 8 kuruş
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 802 kuruş 20 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 8.226 kuruş 2 para		
SİNAN PAŞA MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
4.750 kuruş 14 para	Nema: 712 kuruş 20 para	İmama: 144 kuruş İp ve kova: 80 kuruş Tevliyete: 90 kuruş Muhasebe harcı: 4 kuruş
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 394 kuruş 20 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 5.144 kuruş 34 para		
MURAD BABA DERGAHI'NDAKİ CAMİİ VAKFI Mütevellisi Hacı Mehmed Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
8.980 kuruş 38 para	Nema: 1.347 kuruş	İmama: 240 kuruş Zeytinyağına: 312 kuruş Mum ve dökme ücreti: 163 kuruş Çeşitli masraflara: 130 kuruş Tevliyete: 250 kuruş Camiinin tamir masrafı: 193 kuruş.
MURAD BABA CAMİİ MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 59 kuruş CAMİİNİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 9.039 kuruş 38 para		

MURAD BABA DERGAHI'NDAKİ ÇEŞME VAKFI Mütevellisi Hacı Mehmed Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2.359 kuruş	Nema: 353 kuruş 30 para Yağ hasılâtı: 138 kuruş	Suyolcu maaşı: 180 kuruş Künk ve sicim gideri: 19 kuruş 30 para Tevliyete: 250 kuruş Zeytinyağı masrafına: 42 kuruş
VAKFIN AİT YAĞIN BEDELİ OLUP SERMAYEYE EKLENEN: 7.350 kuruş VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 9.709 kuruş		
HAMAL SATI MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
5.108 kuruş 20 para	Nema: 766 kuruş 10 para	İmama: 120 kuruş Zeytinyağına: 36 kuruş. Mum ve dökme ücreti: 80 kuruş Tevliyete: 60 kuruş Muhasebe harcı: 4 kuruş 30 para Mescidin tamir masrafı: 315 kuruş
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 150 kuruş 20 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 5.259 kuruş		
SÜNBÜLLÜ YOLUN'DAKİ MESCİDİN VAKFI Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
4.447 kuruş 10 para	Nema: 667 kuruş	İmama: 150 kuruş Zeytinyağına: 36 kuruş Çeşitli masraflara: 29 kuruş Tevliyete: 100 kuruş Muhasebe harcı: 3 kuruş 20 para.
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 348 kuruş 20 para MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 4.795 kuruş 30 para		
MANDAL MESCİDİ VAKFI (Çarşı İçinde) Mütevellisi Ahmed Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
2.319 kuruş	Nema: 347 kuruş 30 para	İmama: 144 kuruş Çeşitli masraflara: 57 kuruş Tevliyete: 30 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş Tamir masrafı: 115 kuruş
MANDAL MESCİDİ'NİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 2.319 kuruş		

KASABHÂNE MESCİDİ VAKFI Mütevellisi Emin Hoca		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.018 kuruş 18 para	Nema: 152 kuruş 20 para	Mescidin tamir masrafı: 152 kuruş 20 para
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.018 kuruş 18 para		
SULTAN MUSTAFA CEMİİ'NDE KIRAAT OLUNAN TARİKAT-I MUHAMMEDİYE VAKFI Mütevellisi Müftü Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
575 kuruş	Nema: 86 kuruş	Müderrise: 86 kuruş
VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 575 kuruş		
KIRIMLI MESCİDİ VAKFI (Kale Dışında) Mütevellisi Hacı Hüseyin Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.060 kuruş 10 para	Nema: 159 kuruş	İmama: 60 kuruş Zeytinyağına: 40 kuruş Çeşitli masraflara: 59 kuruş
MESCİDİN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.060 kuruş 10 para		
HANZADE MAHALLESİ'NDEKİ İSPANYA KUYUSU VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
320 kuruş 29 para	Nema: 48 kuruş	Tevliyete: 10 kuruş
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 38 kuruş VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 358 kuruş 29 para		
ENDERUN CAMİİ TOP KANDİL VAKFI Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.408 kuruş 2 para	Nema: 211 kuruş 8 para	Zeytinyağına: 18 kuruş Çeşitli masrafa: 20 kuruş Tevliyete: 30 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş 20 para
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 141 kuruş 28 para VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.549 kuruş 30 para		

İBRAHİM PAŞA CAMİİ'NDE İMAM, MÜEZZİN ve DEVRHÂN NÜKUDU VAKFI Mütevellisi Hacı Hâfız Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.850 kuruş	Nema: 277 kuruş 20 para	Yâsin-i şerîf tilavetine: 150 kuruş Devrhâna: 75 kuruş Müezzine: 52 kuruş
VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.850 kuruş		
ÇİMENLİK MEVKİİNDE BULUNAN ÇEŞME VAKFI (Kale Dışında) Mütevellisi İbrahim Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
822 kuruş 25 para	Nema: 123 kuruş 10 para	Tevliyete: 20 kuruş Muhasebe harcı: 1 kuruş
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 102 kuruş 10 para VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 924 kuruş 35 para		
ŞEHİDLİK'DEKİ MESCİDİN VAKFI (Kale Dışında) Mütevellisi Hacı Mehmed Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
1.004 kuruş 20 para	Nema: 150 kuruş 25 para	İmama: 90 kuruş Zeytinyağına: 36 kuruş İp ve kova masrafına: 24 kuruş
VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 1.004 kuruş 20 para		
MANOLA KARYESİ'NDE İBSANARA ÇEŞMESİ VAKFI Mütevellisi İbrahim Ağa		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
649 kuruş 32 para	Nema: 97 kuruş 10 para	Tevliyete: 15 kuruş Muhasebe harcı: 30 para
VAKFIN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 81 kuruş 20 para VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 731 kuruş 12 para		
SANCAKDAR MESCİDİ VAKFI (Kale Dışında) Mütevellisi Ahmed Efendi		
VAKFIN NAKİT BÜTÇESİ	TOPLAM GELİRİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKFIN TOPLAM GİDERİ (PERSONEL ve DİĞER)
672 kuruş 5 para	Nema: 100 kuruş 30 para	Tevliyete: 25 kuruş Muhasebe harcı: 30 para
MESCİDİN MASRAFLAR HARİÇ 1 YILDA KALAN MALI: 75 kuruş VAKFIN YIL SONU OLUŞAN TOPLAM BÜTÇESİ: 747 kuruş 5 para		

RODOS VAKIFLARININ 1 YILLIK TOPLAM GELİR ve GİDERLERİ DURUMU		
VAKIFLARIN TOPLAM NAKİT DURUMLARI	1 YILLIK TOPLAM GELİRLERİ (NEMA, KİRA ve DİĞER)	VAKIFLARIN 1 YILDA TOPLAM GİDERLERİ (PERSONEL ve DİĞER)
338.888 kuruş 36 para	Nemaları: 49. 846 kuruş 36 para Kira Gelirleri: 4.733 kuruş *Toplam:* 54.579 kuruş 36 para	Masrafları: 37.235 kuruş 6 para Muharrir maaşı ve muhasebe harçları tutarı: 397 kuruş 36 para *Toplam:* 37.633 kuruş 2 para
GENEL TOPLAM RODAS VAKIFLARININ MASRAFLAR HARİÇ 1 YIL SONUNDA KALAN NAKİTLERİ TOPLAMI: 16.946 Kuruş 34 Para VAKIFLARIN YIL SONUNDA OLUŞAN BÜTÇELERİ TOPLAMI: 355.835 Kuruş 30 Para		

Bir sene sonraki 1870-71 senesi muhasebesinde vakıfların gelir fazlası 19.862 kuruş 1 para olarak gerçekleşmiş, genel bütçe ise 370.365 kuruş 21 para olmuştu[1644]. Maşuk Paşa idaresinde ertesi yıl teşkil edilen komisyon marifetiyle tespiti yapılan muvazeneye göre, vakıf gelirlerinden 17.440 kuruş asıl mala ilave edilmiş ve toplam bütçe 382.152 kuruş 26 para olmuştu[1645].

Rodos'da, nezârete bağlı vakıf eserlerinden bazıları 1856 ve 1863 doğal felaketlerinde ağır hasar görmüştü. Depremlerden sonra adaya yollanan devlet görevlileri ile yerel memurlar vasıtasıyla bu eserlerin hasar tespiti yapılarak, tamirlerine başlanmıştı.

Rodos'un sorunlarıyla yakından ilgilenen Namık Kemal Bey, mutasarrıflığı döneminde dinî müesseselerin gelişmesi için büyük gayret sarfetmişti. Halkın bilinçlenmesi maksadıyla camii ve mescitlerin eksiklikleri giderilmeye çalışılmış ve bir taraftan da yeni camiiler inşa edilmiştir. Daha önce de değinildiği üzere Cuma namazı saatlerinde kale kapıları kapatıldığında, şehir dışında yaşayan Müslümanlar'ın Cuma ve Bayram namazı ibadeti aksamaktaydı. Son zamanlarda din değiştirme olayları ve cehaletin yaygınlık kazanmasından[1646] da endişe duyan Namık Kemal Bey, *Çayır*, *Kalamina* ve *Arnita* köylerinde birer camii inşasına önayak olmuştu[1647].

1644 BA, *EV*, nr. 19421, s. 46-49.

1645 BA, *EV*, nr. 22282, s. 2-8.

1646 BA, MV, nr. 1/24; DH. MKT, nr. 1346/79. Nitekim, 1885 yılında yapılan bir araştırmada 24 Müslümanın din değiştirdiği öğrenilmişti: Y. A. Res, nr. 28/30; İ. DH, nr. 75193.

1647 Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden..., s. 506-507.

Kemal Bey, yaptığı bu hizmetten dolayı padişah tarafından imtiyaz madalyasıyla ödüllendirilmişti[1648].

İnşaası biten Arnita Camii'ne *Hamidiye* ismi verilmişti. Camiinin imam ve hatipliği için imtihan yapılmıştır. Nâibin başkanlığında olarak Şer'î mahkeme binasında faaliyet gösteren ada *cemiyet-i ilmiyesi*nde evkaf müdürü ile müftünün de hazır bulunmasıyla yapılan imtihanda Ahmed Efendi oğlu Hâfız Hüseyin Efendi başarılı olarak imam ve hatipliğe seçilmiştir. Çayır Karyesi Camii'ne *Ertuğrul* ismi verilirken imam ve hatipliğine Abdullah oğlu Kayalı İbrahim Efendi, *Tîr-i Müjgan* denilen diğer camiye Ahmed oğlu Mustafa Efendi'nin tayini uygun bulunmuştu (1886)[1649]. Yeni yapılan üç camiide okunacak mevlid masrafı padişahca üstlenilmişti. Mutasarrıf Kemal Bey, Hamidiye Camii imamına 400 kuruş, diğer iki camii görevlilerine ise 300 kuruş maaş tahsisini uygun bulmuştu. Camiilerin kandil, mefruşat ve tamirat gibi hususlarının karşılığı senelik 6.000 kuruşun tahsisi ile mütevelli olarak ada eşrafından Edhem Efendi'nin tayini talebi 5 Ekim 1887 tarihli irâde ile onaylanmıştır[1650].

Rodos kalesinin fethinde hayatını kaybeden veya zaman içerisinde adada görev yapan önemli şahsiyetlere ait bir çok mezar ve türbelerden günümüze ulaşabilen bir kısmı, Türk eserleri olarak dikkati çekmektedir. Bu mezarlardan tanınmış olanları, Cafer Bey, Receb Paşa, Borazanî Ali Dede'nin mezarları, içinde bir çok mezarın bulunduğu Murat Reis Türbesi haziresi, adada vakıf eseri olan ve Murad Reis haziresinde gömülü Memi Paşa'nın mezarı, meşhur hiciv şairi Mehmed Haşmet, İsmail Paşa, Kırım Hanları Şahin Giray ve Canbek Giray'ın türbeleri, Fetih Giray'ın, Saadet Giray ve Şahin Giray (II)'ın mezarları, Beyzâde Sultan Mezarı, İran Şahı II. Safi Mirza'nın türbesi, Mehmed Şekib Paşa ve eşi Ayşe Hanım'ın mezarı, Havvaş Bey Sencar türbesi, Memi Paşa türbesi, Serasker Mehmed Redif Paşa türbesi, Mısır Mâliye Nazırı Said Bey, Bereketzâde Hasan Bey ve eşinin mezarı, Abdülkerim Nadir Paşa, Evkaf Müdürü Salim Bey, Kaptan Abdülkerim Paşa, Muhib Bey, Boşnak Mahmud Paşa, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa mezarları, İbşir Hüseyin Paşa mezarı, Sarı Abdullah, Mehmed Rami Paşa, Sadrazam Abaza Süleyman Paşa, Sadrazam Kara İbrahim Paşa, Sadrazam Abacı Ali Paşa, Hacı Necib Bey ve eşinin mezarlarıdır[1651].

Osmanlı Hükûmeti, yaşanan bütün zorluklara rağmen, adaların işgalinden sonra *Cemiyet-i islamiye* vasıtası ile vakıflara olan maddi desteği-

1648 Akün, "Namık Kemal ..., s. 65.
1649 BA, Y. Mtv, nr. 24/48; 24/45.
1650 BA, Y. Mtv, nr. 28/37.
1651 Rodoslu, *Rodos ve İstanköy* ..., s. 10 vd.

ni sürdürmüştü[1652].

Rodos'taki Türk eserleri üzerinde zamanın zarar verici etkisi tamir veya yeniden ihya suretiyle giderilmişti. Ancak buradaki Türk eserleri açısından en talihsiz dönem İtalya'dan sonra Yunanistan'ın adaya hakim olmasıyla yaşanmıştır. Türk eserlerinin bir kısmı kaderlerine terkedilmiş, gerekli bakımları yapılmamış veya maksadından başka işlerde yararlanılır hale gelmiştir[1653].

Adadaki Türk eserlerinin geçmişten günümüze durumları hakkında objektif ve ilmî eserler mevcuttur[1654]. Ancak, yaklaşık dört asırlık kesintisiz bir Türk hakimiyeti dönemi eserlerinin daha detaylı incelenmesi ve konunun değişik boyutlarıyla ele alınması gerekmektedir[1655] .

B-Gayrimüslim Dinî Kurumları

1-Yahudi Dinî Kurumları

Rodos Yahudileri'ne ait dinî kurumların idaresi cemaat içindeki dinî konsey eliyle yürütülmekteydi. Hahamın reislik ettiği konsey, dinî kurallara göre işlemekte ve ibadet yerlerinin tamir ve bakımıyla ilgilenmekteydi. Müslüman vakıflarında olduğu gibi her sinagogun ayrı bir bütçesi bulunmaktaydı. Dinî yapılar için sermaye sahipleri vergi vermekle mükellef tutulmuştu. Kimin ne kadar vergi vereceği konsey tarafından hazırlanıp, 15 gün süreyle sinagogun kapısında asılı listelerde ilan ediliyordu. Vergi listeleri 3 yıl boyunca geçerliliğini korumaktaydı. İstanköy Yahudileri de Rodos konseyine tâbi idiler[1656].

M.Ö.140 yılından itibaren Rodos'ta yaşadıkları bilinen Yahudiler, gerçek anlamda dinî özgürlüğe Osmanlı idaresinde kavuşmuştu. Bilhassa şövalyeler döneminde Hıristiyan olmaları için baskıya maruz kalmışlardı. Rodos Yahudileri, şehirde içiçe yaşadıkları Türklerle hiçbir sorun yaşamaz-

1652 BA, MV, nr. 192/18.

1653 Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk ..., s. 24, 31-32.

1654 Rodos'taki Türk eserlerinin tarihî, mimâri ve görsel durumları hakkında bk. Gabriel, *Cité* ..., I-II; Rodoslu, *Rodos ve İstanköy* ..., s 1 vd.; Orhonlu, "Oniki Ada'da Türk ..., s. 29-34; Çakan, *Osmanlı Devrinde Rodos* ..., s. 22 vd.; Aslanapa, "Rodos'ta Türk..., s. 42, s. 531-541; Çelikkol, *Rodos'taki* ..., s. 1 vd; Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 1 vd.; Erdoğru, "Rodos Adasındaki..., s. 9-30; Çam, *Yunanistan'daki Türk* ..., s. 216-281.

1655 Çam, *Yunanistan'daki Türk* ..., s. 216-281 Metin Tuncel, "Murad Reis Mosque Courtyard in Rhodes", *İstanbul University's Contributions to Archeology in Turkey (1932-2000)*, (Ed: O. Belli), İstanbul 2001, s. 442-444; Örenç, "Research On The Turkısh Monuments ..., s. 445-447.

1656 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 16-34.

ken, Rumlarla zaman zaman sürtüşme oluyordu. Yahudi-Rum çekişmesinin kaynağında ekonomik sorunlar vardı. Yahudiler'in ticarî alanda ileride olmaları ve Rum köylülerinin mallarını pazarlamalarından dolayı ilişkilerde sorunlar çıkıyordu. Bilhassa Yahudiler'in dinî günlerinde, doğum ve cenazelerde gürültülü merasimler yapmaları, rahatsızlığa neden olmaktaydı. Rumlar, bahsi geçen merasimler sırasında hadise çıkarmaktaydılar. Adadaki her iki unsurla ilişkileri belirli bir hoşgörü düzeyinde tutmaya çalışan ve bunda önemli ölçüde başarılı olan Türk idarecilerine ise, ortaya çıkan gerginlikleri yatıştırmak düşüyordu[1657].

Rodos Yahudileri'nin dinî önderi olan hahamların atamaları İstanbul'dan yapılmaktaydı. 1836 yılına kadar bu sistem devam etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı içerisinde yaşayan Ermeniler'e tanınan dinî kolaylıklardan Yahudiler'in de yararlanmaları sağlanmıştı. Bahsi geçen dönemde Rodos Hahamı Selanik başhahamına bağlıydı[1658]. Bu durum 1890'a kadar sürmüş, bu tarihte Rodos hahamı olan Sabatay Levi döneminde merkez İzmir olarak belirlenmişti.

Rodos şehrinin güney-doğusundaki iki Yahudi mahallesinde, bu mahallelere ismini de veren orta büyüklükte iki havra bulunmaktaydı. Bu sinagoglardan biri Havra-i Kebîr ve diğeri Havra-i Sagîr olarak adlandırılmaktaydı. Şehirde toplam 6 sinagog ibadete açık bulunuyordu. Fetihten sonra 1593 yılında şeyhülislamın fetvası ve padişahın irâdesi ile şehirde bir sinagog inşasına izin verilmiştir. Bu sinagogun yanında bir de çeşme yapılmıştır[1659].

1839 Tanzimat'ın ilanından sonra duvarları harap olmuş olan Havra-i Sagîr sinagogunun tamirine ruhsat verilmişti. 26 adet penceresi bulunan bu sinagogun 20 metre uzunluğu, 14 metre genişliği ve 11 metre de yüksekliği bulunmaktaydı. Ada Muhafızı Yusuf Paşa ile nâibe yazılan emirde, bahsi geçen ölçülerin içerisinde kalınması hatırlatılmıştır[1660]. Yahudi cemaati 1863 yılında Camondo ismini verdikleri bir sinagoga daha ruhsat almışlardı[1661].

2-Rum Dinî Kurumları

Rodos metropolithânesi (despothânesi) şehrin dışında, varoşta hiz-

1657 Galenté, *Aynı eser*, s. 14-16, 36-37, 51-53, 1102-03.
1658 *SDAO*, Sene 1275; Sene 1277, s. 100.
1659 Abraham Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 16-34.
1660 BA, *MD*, nr. 253, s. 167/1110.
1661 Abraham Galenté, *Aynı eser*, s. 16-34.

met vermekteydi[1662]. Ada metropolitleri veya piskoposlarının atamaları devletçe yapılıyorsa da patrikhâne ile istişare edilmekteydi[1663].

XIX. yüzyıl sonlarına doğru, bir kısmı şövalyeler döneminde inşa edilmiş olan, 93 Rum kilise ve manastırı kayıtlara yansımıştı[1664]. Bunların masrafları, sahip oldukları malların gelirinden ve bağışlardan karşılanmaktaydı. 1845 yılında adada timarlı karyelerde yapılan genel emlak ve arazi sayımında, timarlı Rum karyeleri Rum dinî kurumları akarı içerisinde, arı kovanı, keçi, koyun, inek, öküz ve katır gibi çeşitli cins büyük ve küçük baş hayvan, arsa, orman, pamuk ve tütün ekilen tarlalar, bağ, bahçe ile meyvelikler, zeytin ağacı ve fidanların önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bunlardan başka ev, yağhâne ve değirmenlerden de gelir elde edilmekteydi. Ancak memurlar çoğunluğu bağış yoluyla edinilen manastır ve kilise arazilerinin, papazlar tarafından usulsüzce tasarruf edildiği tespitini yapmışlardı. Manastır ve kilise mallarının hemen tamamı vârissiz ölen şahıslardan intikal etmişti ve mallarının toplam kıymeti 431.815 kuruşa karşılık geliyordu[1665]:

1662 BA, İ. DH, nr. 27339.
1663 BA, *BEO. GGD*, nr. 378, s. 26.
1664 *CBSS*, Sene 1302, s. 215.
1665 BA, *ML. VRD. TMT*, nr. 5136.

TABLO-37 RODOS RUM REAYASI KİLİSE ve MANASTIRLARININ GELİRLERİ (1845 Yılı-Timarlı Karyelerde)	
MANASTIR veya KİLİSENİN ADI	**MALLARIN KIYMETİ TOPLAMI (Kuruş)**
Afandoz Manastırı	14.170
Alayarma Kilisesi	9.317
Alayarma'da Anikoz Manastırı	13.893
Alayarma'da Artehid Manastırı	55.689
Alayarma'da Nari Manastırı	22.254
Apolke Kilisesi	12.620
Apolke İsimadoz Manastırı	9.915
Akropoli Kilisesi	9.112
Arnita'da Aya Filipi Manastırı	33.229
Arnita'da Aya Yorgo Manastırı	7.065
Aşkilipoz Kilisesi	16.745
Aşkilipoz'da Arusali Manastırı	7.485
Basdiye Manastırı	1.570
Damatarya Manastırı	4.085
Dimliye Kilisesi	6.685
Dimliye'de Fenerakli Manastırı	2.780
Dimliye'de Kinarca Manastırı	16.272
İpsitoz Manastırı	7.710
İpsitoz'da Barmeni Manastırı	980
İsporoz Kilisesi	8.275
İstiriyoz Manastırı	2.650
Kalatiz'de Apupalçi Manastırı	3.270
Kalatiz'de Aya Samon Manastırı	4.210
Kalatiz'de Yenepa Manastırı	20.625
Kalatoz Manastırı	2.727
Kalavarda Kilisesi	7.519
Kanaz Manastırı	9.755
Keşkinoz Manastırı	6.150
Lahanya Kilisesi	5.595
Lahanya'da Aya Piriti Manastırı	5.045
Lahanya'da Aya Yorgo Manastırı	7.575
Lahanya'da Kalamiri Manastırı (yeni inşa edilmiş)	1.150
Lardos Manastırı	13.601
Lardos'ta İpsos Manastırı	16.788
Marça Manastırı	4.000
Marça'da Lui Manastırı	2.930
Profilia Kilisesi	7.150
Sorani Kilisesi	16.861
Tolokoz Kilisesi	4.985
Tolokoz Kakoyitro Manastırı	14.408
Pilona Manastırı	4.425
Yennadis Kilisesi	10.545
KİLİSE ve MANASTIR MALLARI TOPLAM KIYMETİ: 431.815 Kuruş	

Gelirlerinden bir kısmını despothâneye veren kilise ve manastırların yeniden inşası veya tamirlerinde devletten ruhsat alınması mecburiyeti vardı. İlk müracaat, mahallî makamlara yapılıyordu. Ada nâibi, söz konusu kilise veya manastır hakkındaki talebi mahallinde inceleyip, keşif yapmakta ve gördüklerini bir ilam ile merkeze ulaştırmaktaydı. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra Rodos'ta da kilise tamiri için yapılan müracaatlarda artış gözlenmektedir. Başvurular, mahallî yetkililerce yapılan keşifte belirlenen alan ölçüleri dışına çıkılmamak şartıyla kabul edilmekteydi. Ayrıca, inşa edilecek mahallin güvenlik açısından bir engelinin bulunmaması, başka bir milletle ilgisinin olmaması, her hangi bir şahsa zarar vermemesi ve halktan zorla bağış toplanmaması gibi hususlara da dikkat edilmekteydi[1666]. İnşaat ve ruhsat müracaatları sonraları İstanbul Rum Patrikhânesi aracılığı ile yapılmaya başlanmıştı[1667].

1833 yılında ada Mutasarrıfı Hasan Bey döneminde şehrin dışındaki Yeni Varoş'ta uzunluğu 22,5, genişliği 12,5 ve toplam alanı 206 zîra olan Meryem Ana kilisesinin nâip tarafından keşfi yapılmış ve eski halinde bir değişikliğe gidilmemek şartıyla tamirine ruhsat verilmiştir. Yılanlıova (Villanova) Karyesi'ndeki Aya Nikola kilisesi zaman içinde hasar görünce cemaat tamiri için müracaatta bulunmuştur. Yapılan keşifte, bu kilisenin 17 zîra 2 evlek uzunluğunda, 7 zîra 1 evlek genişliğinde ve toplam 129 zîra 1 evlek alan ölçülerine sahip olduğu anlaşılmıştır. Tamiri onaylanan kilisenin duvarlarının kalınlığı 1 zîra, yüksekliğinin de 6,5 zîra olduğu, 8 pencerisiyle 2 de kapısının bulunduğu tespit edilmiştir[1668].

Tanzimat'ın ilanından kısa süre önce Manola Karyesi'ndeki 25 zîra uzunluğu ve 8 zîra genişliği bulunan (toplam alanı 200 zira) Aya Yorgo kilisesinin aslına uygun olarak tamirine ruhsat çıkmıştır. Aynı tarihte Sünbüllü Varoşu'ndaki Aya Anastasya kilisesinin 22 zîra uzunluk ve 8 zîra genişliğindeki (toplam alanı 176 zira) ölçüleri aşmamak şartıyla onarılması uygun bulunmuştur. Kirmasdi Karyesi'nde bulunan ve alan ölçüleri Aya Anastasya kilisesi ile aynı olan Meryem Ana ve Afandoz Karyesi'nde faaliyet gösteren 23 zîra uzunluğu, 8 zîra genişliğindeki (toplam alanı 184 zira) Meryem Ana kiliselerine de aynı dönemde ruhsat çıkmıştır[1669].

Orta Varoş'ta ikamet eden papazlar, kocabaşıları ve önde gelen Rum ahali 1845 yılında Rodos Şer'î meclisine gelerek, tamir edilemeyecek kadar harap olup, yağmurlarda içerisine su alan Aya Yani kilisesinin yıkılıp, ye-

1666 BA, *MKD*, nr. 1, s. 360.
1667 BA, İ. DA, nr. 10/24.S.1320.
1668 BA, *MD*, nr. 250, s. 100/895, 114/1021.
1669 BA, *MD*, nr. 252, s. 143/734/735/737/738.

niden inşasına ruhsat talep etmişlerdi. Kilise 22 zîra uzunluğunda, 11 zîra genişliğinde, 9 zîra yüksekliğindeydi ve kapısı ile beraber lodos ve yıldız taraflarında 4, gün doğrusunda 2 ve batı tarafında 2 penceresi bulunuyordu. Ada Kaymakamı Hasan Paşa, yerinde yapılan şer'î keşfi gösteren ilamda eksiklik tespit etmişti. Kilisenin nerelerinin harap olduğu ve keşifte kimlerin bulunduğunun ilamda yer almadığını bildiren Hasan Paşa, keşfin nizamına uygun bir şekilde yeniden yapılacağını İstanbul'a bildirmiştir. Ayrıca şer'î ilamın arka yüzünde, yeniden inşa yerine tamiri yönünde bir de muhalefet şerhi bulunuyordu. Nihayet, yapılan yeni keşif sonucu kilisenin tamirinin uygun olacağına karar verilerek mazbatası hazırlanmıştır[1670].

1847 yılında zamanla harap olan Yennadis Karyesi'ndeki Aya Yani kilisesinin 16 zîra uzunluk, 8 zîra genişlik, 7 zîra yükseklik ve toplam 128 zîra alan ölçülerini geçmemek şartıyla tamiri ada kaymakamı Azmi Bey ile nâibe iletilmişti. Bu tamirden kısa süre sonra Orta Varoş'ta bulunan Aya Yani kilisesinin kargir duvarı ile tavanının hasar nedeniyle tamiri istenmiştir. Yapılan keşifte kilisenin uzunluğunun 26, genişliğinin 12,5, yüksekliğinin 9,5 zîra ve toplam alanının ise 187,5 zîra olduğu belirlenmiştir. Aynı sene içinde Marça Karyesi'ndeki Siyarçini kilisesinin tamirine de ruhsat verilmiştir. Bir yıl sonra Kanaz Karyesi'nde halkın ibadet ettiği uzunluğu 16, genişliği 9 ve yüksekliği 7.5 zîra (toplam alanı 144 zira) ölçülerine sahip Aya Yani kilisesi tamir edilmiştir[1671]. 1852 yılında, zamanla dört bir tarafı harap olan Triyande Karyesi'ndeki Aksiporki kilisenin keşfi yapılarak, ölçüleri olan 8 zîra uzunluk 4 zîra genişlik, 4,5 zîra yükseklik ile 32 zîra toplam alanı geçmemek üzere tamirinde mahzur görülmemişti. Ambona Karyesi'nde bulunup, depremde hasar gören Panaya kilisesinin toplam alanı olan 60 zîra üzerinden tamirine, 1853 yılında ruhsat çıkmıştır[1672].

Rodos'taki 1863 yıkıcı depreminde ağır hasar gören Massari (Tahtalı) Karyesi kilisesinin 15 zîra uzunluk, 10 zîra genişlik ve 10 zîra yükseklik ebatlarında yeniden inşasına müsaade edildiği, 1864 tarihini taşıyan bir emir ile ada Kaymakamı Hüseyin Bey ile nâip, müftü ve meclis üyelerine bildirilmişti. Yine ahalinin müracaatı ve İstanbul Patrikhânesi'nin de tavassutuyla, kullanılamaz duruma gelmiş olan Arnita Karyesi manastırının, uzunlugu 15, genişliği 8 ve yüksekliği 9 zîra ölçülerinde ve eski sitilinde inşası uygun bulunmuştu (31 Kasım 1867) [1673]. İstiriyoz (İstrido) Karye-

1670 BA, A. MKT, nr. 22/16.
1671 BA, A. MKT, nr. 132/75; *MD*, nr. 255, s. 10/32, s. 51/231, s. 72/300.
1672 BA, *MD*, nr. 258, s. 94/385, s. 172/794.
1673 BA, *MD*, nr. 262, s. 60/238, s. 237/865.

si'ndeki kilisenin harap olması ve köye de uzak mesafede yer alması nedeniyle, daha yakın bir mahalde yeni baştan inşası istenmiştir. Bu iş için karyenin ortasında bulunan eski mezarlık uygun bulunarak uzunluğu 18, genişliği 9 ve yüksekliği 10 zîra olan Aya Yani kilisesinin inşası müracaatı olmuştu. Söz konusu mezarlığın müstakilen Rum milletine ait olması ve belirlenen keşfin dışına çıkılmaması şartıyla inşaata ruhsat verilmiştir (1868)[1674].

Rodos şehrine yakın mesafedeki karyelerden olan Basdiye'deki Rum kilisesi zaman içerisinde hasar görünce, İstanbul Rum Patrikliği aracılığı ile yeniden inşasına ruhsat talebi gelmişti. Basdiye'de, 56 hanede 107 nüfus Rum yanısıra 2 hanede de 7 İslam nüfusu bulunmaktaydı. İnşa edilecek kilesinin bahçesi ve temelleri haricinde uzunlugu 18, genişliği 5 ve yüksekliğinin 6 metre olması düşünülüyordu. Taş malzemeden yapılacak inşaat için gereken 10.000 kuruşun 3.500 kuruşu yardım yoluyla, kalanının ise kilise sandığında mevcut para ve yine kiliseye ait bazı eşyanın satışından karşılanacağı belirtilmişti. Yıkılacak olan eski kilisenin devlette kaydına rastlanmamakla birlikte, ada meclisinin keşfe dayalı mazbatasında kadimden beri var olduğu bilgisine yer verilmişti. Bu bilgi üzerine, Rodos Nafia mühendisinin projede gösterdiği ölçüleri aşmamak ve zorla bağış toplamamak şartlarıyla inşaata 1 Nisan 1902 tarihinde ruhsat verilmişti[1675].

İstanbul Patriki, Rodos şehrinin dışında Gani Ahmed adlı mahale yakın bir mezarlık içinde, Aya Dimitri adıyla yeni bir kilise inşaası için 1904 yılında ruhsat istemişti. Etraftaki 910 hanede yaşayan 1.335 Rum'un istifade edeceği kilesenin arsasının Osmanlı tebaası bir Rum tarafından bağışlandığı belirtilmişti. Ada meclisinden gelen yazıda, uzunluğu 9 metre 50 santim, genişliği 8 metre ve kubbesi dahil yüksekliği 10 metre 50 santim olacak kilise için gereken 200 adet Fransız altınının yardım yoluyla toplanacağı ve inşasında bir mahzurunun görülmediği bildirilmişti. Kilisenin, ruhsat ölçülerini aşmamak, masrafları bağışla karşılanarak kimseden zorla para toplanmamak ve bitiminde kayıtlara geçirilmek şartıyla, inşasına 26 Temmuz 1904 tarihinde irâde çıkmıştır[1676].

Rodos kilise ve manastırlarının malları hususu zaman zaman tartışmaya neden olmaktaydı. 1845 sayımına benzer bir tartışma 1886'da yaşanmıştır. Namık Kemal Bey'in görevde olduğu bu tarihte, bazı karyeler manastırlarına bağlı emlak ve arazinin başrahipler (igumenoslar) tarafından usulsüz tasarruf edildiği şikayeti üzerine durum Adliye ve Mezahib Nezâ-

1674 BA, *MKD*, nr. 1, s. 360.
1675 Kilisenin projesi ve ilgili evrak: BA, İ. DA, nr. 10/24.S.1320.
1676 Kilisenin projesi ve ilgili evrak: BA, İ. DA, nr. 17/12.R.1322.

reti ile değerlendirilmişti. Bu hususun hem arazi kanununa aykırı olduğu ve hem de patrikhâne ile bu yönde bir anlaşma bulunmadığı bildirilerek, gereği adaya tebliğ edilmişti[1677]. Aynı şekilde 1910 yılında Alayarma ve İsiroz ahalisi ile Arşemid manastırı papazı arasında sorun yaşanmıştı. Konunun ele alındığı ada İdare Meclisi'nde arazinin İsirozlulara satışı yönünde karar alınınca durum merkeze yansımıştır. Şurâ-yı Devlet'te yapılan müzakerede bu gibi itirazların Nizamiye mahkemelerine yapılabileceği bildirilmiş, keyfiyet ilgililere tebliğ edilmiştir[1678].

VII-RODOS'TA MEYDANANA GELEN DOĞAL AFETLER, ETKİLERİ ve YAPILAN YARDIMLAR

A-1856 ve 1863 Rodos Depremleri

1- 1856 Depreminin Etkileri ve Yapılan Yardımlar

Jeolojik ve jeofizik araştırmalarının ortaya koyduğu üzere, Rodos'u da içine alan bir yay dahilinde yer alan Ege Denizi, Afrika ve Anadolu plakası arasındaki derin deprem odaklarının kesiştiği bir noktada yer almaktaydı[1679]. Diğer Ege ve Akdeniz adalarıyla birlikte Rodos'ta da tarih boyunca, bazıları yıkıcı, bir çok deprem kaydedilmişti[1680] .

Adada büyük yıkıma neden olan 1856 depremi öncesinde 1851 yılında Mekri ile beraber bir zelzele meydana gelmişti. Depremin 28 Şubat 1851 günü saat 10.50 sularında, uzun süredir görülmemiş dehşette olduğu bildirilmişti. Depremde Arap Kulesi hasar görmüş, Mekri'de ise salgın hastalık başlamıştı. Sarsıntıda Kanunî Sultan Süleyman Vakfı bünyesinde yer alıp, daha önce irâde gereği tamir edilen Sercivan Camii'nin şerefesi yerinden oynamış, minaresinin yukarısından şerefesine kadar bir kısmı da yarılmıştı. Caminin altında cephânelik olduğundan ve etraftaki evlere zarar verme ihtimali bulunduğundan, minarenin o halde bırakılıp kendi kendine yıkılması uygun görülmeyerek, şerefesinden yukarısının yıkımı için iskele kurulması kararlaştırılmıştı. Ayrıca kale içinde *Çengel Kulesi* tabir edilen bir kule de hasar görmüştü. Kuleden düşen taşlar çarşıdaki bir dükkan ile Nemçe kumpanyasına ait bir mağazayı harap etmişti. Kulenin de bu halde bırakılması can kaybına neden olacağı anlaşıldığı için, kalan kıs-

1677 BA, DH.MKT, nr. 1376/6.
1678 BA, DH. MUİ, nr. 6-3/17.
1679 Erinç-Yücel, *Ege Denizi* ..., s. 7.
1680 Tarih boyunca Rodos depremleri için bk. H. Soysal, S. Sipahioğlu, D. Kolçak, Y. Altınok, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100-M.S. 1900)*, Türkiye Bilmsel ve Teknik Araştırma Kurumu Yayını, İstanbul 1981, s. 29, 30, 31, 32, 34, 40, 44, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 61, 64.

mı yıkılıp, çıkan taşların bir mahalde muhafazası karalaştırılmıştı. İbrahim Paşa Camii yönünde ve Yeni Varoş'ta da bir kaç ev ve Arap Kulesi zarar görmüştü. Kuledeki mermer şekiller düşmüş, zemindeki kemer yarılmış ve siperler zedelenmişti. Kalede *Dizdar konağı* denilen ve sonradan hastahâne yapılan büyük konağın kale tarafındaki duvarları ve kemerleri temelinden oynamıştı. Rodos Müslim ve Gayrimüslim halkı bilhassa yıkılan evlerinin tamir ve inşası için devletten yardım talebinde bulunmuşlardı. Keyfiyeti merkeze ileten Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi Mehmed Ragıb Paşa, durumun etrafıyla keşfi için bir mühendis yollanmasını istemişti. Bu talep üzerine durum önce Tophâne-i Âmire Müşiri Rodoslu Ahmed Fethi Paşa ile görüşülmüş ve Tophâne-i Âmire Yaver Binbaşıları'ndan Hüsnü Efendi'nin 3.500 kuruş harcırah ile Rodos'a, Bahriye Binbaşısı olup Bahriye Mektebi'nden mezun olan Zühdü Bey'in ise 1.000 kuruş harcırahla Mekri'ye vazifelendirilmesi uygun bulunmuştu[1681]. 1851 depremin etkisi daha geçmeden 12 Haziran 1852 Cuma günü saat 13:15'de yine Rodos ve Mekri'de şiddetlice bir sarsıntı olduğu, ada karantina müdürü tarafından bildirilmişti. İlk tespitlere göre Rodos'ta herhangi bir hasar meydana gelmemişti[1682].

Adadaki esas yıkıcı deprem 1856 yılında yaşanmıştı. 13 Ekim 1856 Pazar gecesi saat 09.00 sularındaki deprem iki defada meydana gelmişti[1683]. Adaya batı yönünden vuran ve yaklaşık 3 dakika süreyle devam eden çok şiddetli bu depremde Rodos şehri, varoşları ve başta Triyande ve Siane olmak üzere batı yönündeki karyelerde hasar oluşmuştu. Deprem aynı şiddette Rodos'a bağlı adalarda da hissedilmiştir.

Deprem İstanbul'da haber alınınca, yaraların sarılması için hemen harekete geçilmiş ve adadaki ahali arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin yardım çalışmaları başlatılmıştır. Adaya ilk olarak 500 çadır yollanmıştı[1684]. Bunun akabinde Bursa depremindede yapıldığı gibi[1685], öncelikle halka zarar verebilecek hasarlı binların yıkılması, bina altında kalan eşyaların kurtarılması ve halktan yardıma muhtaç olanlara yardım edilmesi emredilmiştir[1686]. Sivil halkın zararının tespiti ve padişah tarafından ihsan olunan 1.000 kese akçeyi dağıtmak üzere Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası mümeyyizlerinden Sami Efendi görevlendirilmiştir. Sami Efendi ile beraber yı-

1681 BA, İ. DH, nr. 13825; 13817; A. MKT. NZD, nr. 30/5; A. MKT. UM, nr. 58/83.
1682 BA, İ. DH, nr. 15685.
1683 BA, İ. DH, nr. 24099; A. MKT. UM, nr. 289/4.
1684 BA, İ. DH, nr. 23635; A. MKT. NZD, nr. 199/53.
1685 BA, A. MKT. MVL, nr. 83/71. 1855 Bursa depremi için bk. Mehmet Yıldız, "1855 Bursa Depremleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2001, s. 119-140
1686 BA, İ. MVL, nr. 15839.

kılan binaların keşfi için bir miralay ile yaralıları tedavi için Tıbbiye-i Şâhâne'den bir tabip ve iki cerrahın da tayini gerçekleşmiştir. İhtiyaç duyulacak tıbbî malzeme de aynı vapurla yollanmıştır[1687].

Sami Efendi'nin adaya ulaşmasından sonra yerel yetkililer ve mimarlardan oluşturulan komisyon marifetiyle, kale içindeki Müslüman ve Yahudi mahalleleriyle varoşlarda meydana gelen hasarın tespiti yapılmıştı. Daha sonra Müslüman, Yahudi ve Rum depremzedelerin belirlenen zararlarının, tespiti yapılan oranlarda olmak üzere, tazminine başlanmıştır. Zengin olanlara az, durumları kötü olanlara ise daha çok yardım yapılmasına dikkat edilmiştir. Bu arada yardım parası sergi usulüyle dağıtılmıştır.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, Müslümanlar'ın hane ve dükkanlarında meydana gelen toplam zarar 13 yük 23.055 kuruş (1.323.044 kuruş), Yahudilerin 41.905 kuruş ve varoşlar ile Triyande Karyesi'ndeki Rumlar'ın ev ve bağlarında ise 3 yük 48.300 kuruş (348.300 kuruş) olarak tespit edilmişti. Adadaki toplam zarar ise 17 yük 13.260 kuruş (1.713.216 kuruş) olarak belirlenmiştir. Şehir ve varoşların dışındaki karyelerde 1 yük 89.630 kuruşluk (189.630 kuruş) zararın keşfi yapılmıştır. Keşifte görev alan memur ve mimarlara ise 4.834 kuruş harcırah ödenmiştir. Depremzedelerin hissesine düşen yardım ve zarar karşılığı ödemelerde, yine Bursa depreminde uygulandığı gibi bazı oranlarında kesinti yapılmıştır. Elde edilen miktar daha fazla ihtiyacı olan fakirlere taksim edilmişti[1688].

1687 Sami Efendi'ye 12.500 kuruş harcırah tahsis edilmiştir (BA, İ.MV, nr. 15861; A. MKT. MVL, nr. 83/46; A. MKT. UM, nr. 277/39; A. AMD, nr. 83/80; A. MKT. NZD, nr. 201/78). Adaya görevlendirilen tabibe 3.000 kuruş, cerrahların her birine ise 2.000 kuruş maaş uygun bulunmuş ve 500 kuruş da harcırah verilmiştir. Doktor ve cerrahların adadaki işleri bitince tedavilerden artan ilaçları alarak merkeze dönmeleri, 30 Haziran 1857 tarihli irâde ile emredilmiştir: İ. MVL, nr. 16315 .

1688 BA, İ. DH, nr. 25154.

TABLO-38
1856 RODOS DEPREMİNDE ZARAR GÖREN MÜSLÜMAN, YAHUDİ ve HIRİSTİYANLARA YAPILAN DEVLET YARDIMLARI

MÜSLÜMAN DEPREMZEDELERE YAPILAN YARDIMLAR	
GÖRDÜKLERİ ZARARDAN AYRI OLARAK YETİM ÇOCUKLARA VERİLEN	
Toplam 18 yetim çocuğa ödenen	29.000 kuruş
YARALILARA VERİLEN	
Toplam 26 yaralıya ödenen	15.720 kuruş
YETİM ve YARALILARA VERİLEN TOPLAM: 44.720 kuruş	
ENDERUN MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 61	Emlak ziyanları toplamı: 47.510 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 11.948 kuruş Zararları karşılığı verilen: 9.502 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 2.464 kuruş
HANZÂDE MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 55	Emlak ziyanları toplamı: 136.020 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 38.369 kuruş Zararları karşılığı verilen: 27.204 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 11.165 kuruş
SERCİVAN MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 63	Emlak ziyanları toplamı: 227.370 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 71.274 kuruş Zararları karşılığı verilen: 45.474 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 25.800 kuruş
SADRİ ÇELEBİ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 34	Emlak ziyanları toplamı: 211.105 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 52.383 kuruş Zararları karşılığı verilen: 42.221 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 10.162 kuruş
SÜLEYMANİYE MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 55	Emlak ziyanları toplamı: 167.450 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 53.630 kuruş Zararları karşılığı verilen: 33.490 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 20.140 kuruş
TİRELİ HAMZA BEY MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 46	Emlak ziyanları toplamı: 81.240 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 23.870 kuruş Zararları karşılığı verilen: 16.248 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 7.622 kuruş
TAKYECİ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 40	Emlak Ziyanları Toplamı: 134.550 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 31.150 kuruş Zararları karşılığı verilen : 26.910 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan %5 oran: 4.240 kuruş

ABDÜLCELİL BEY MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 67	Emlak ziyanları toplamı: 47.200 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 10.886 kuruş Zararları karşılığı verilen: 9.440 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 1.446 kuruş
KADI MESCİDİ MAHALLESİ	
Depremzede sayısı: 24	Emlak ziyanları toplamı: 39.750 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 11.480 kuruş Zararları karşılığı verilen: 7.950 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 3.530 kuruş
SIKINDI MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 18	Emlak ziyanları toplamı: 9.950 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 3.020 kuruş Zararları karşılığı verilen : 1.990 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 1.030 kuruş
KAVAKLI MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 35	Emlak ziyanları toplamı: 38.510 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 8.212 kuruş Zararları karşılığı verilen: 7.712 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 500 kuruş
DEMİRLİ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 43	Emlak ziyanları toplamı: 23.395 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 4.831 kuruş Zararları karşılığı verilen: 4.679 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 212 kuruş
RECEB PAŞA MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 38	Emlak ziyanları toplamı: 18.252 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 3.910 kuruş Zararları karşılığı verilen: 3.650 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 260 kuruş
PİYALEDDİN MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 23	Emlak ziyanları toplamı: 6.620 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 1.452 kuruş Zararları karşılığı verilen: 1.324 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 128 kuruş
BABİMESDUD MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 31	Emlak ziyanları toplamı: 4.195 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 1.203 kuruş Zararları karşılığı verilen : 839 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 364 kr.
ALEMNAK MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 19	Emlak Ziyanları Toplamı: 4.260 kuruş Devlet yardımı olarak verilen %25 oran: 938 kuruş Zararları karşılığı verilen: 852 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan %5 oran: 86 kuruş

İBRAHİM PAŞA MAHALLESİ	
Depremzede sayısı: 32	Emlak Ziyanları Toplamı: 22.215 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 5.142 kuruş Zararları karşılığı verilen: 4.442 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan %5 oran: 699 kuruş
HÜDAÎ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 71	Toplam emlak ziyanları: 28. 965 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 7.427 kuruş Zararları karşılığı verilen: 5.593 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan %5 oran: 1.834 kuruş
YENİÇELİ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 31	Emlak ziyanları toplamı: 7.745 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 2.279 kuruş Zararları karşılığı verilen: 1.549 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 730 kuruş
DOLABLI MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 37	Emlak ziyanları toplamı: 9.380 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 2.262 kuruş Zararları karşılığı verilen: 1.876 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 386 kuruş
İLKMİHRAB MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 23	Emlak ziyanları toplamı: 7.930 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 1.754 kuruş Zararları karşılığı verilen: 1.586 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 168 kuruş
MEMİŞEYH MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 6	Emlak ziyanları toplamı: 1.375 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 300 kuruş Zararları karşılığı verilen: 275 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 25 kuruş
ÇİZMECİ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 37	Emlak ziyanları toplamı: 10.635 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 2.500 kuruş Zararları karşılığı verilen: 2.127 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 373 kuruş
KALE DIŞINDA YENİ VAROŞ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 12	Emlak ziyanları toplamı: 3.705 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 1.055 kuruş Zararları karşılığı verilen: 741 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 314 kuruş
MÜSLÜMAN DEPREMZEDELERİN ZARAR ve TAZMİNAT TOPLAMI	
Depremzedelerin Zararlarının Toplamı: 1.288.377 kuruş Devlet Yardımı Olarak Verilen Miktarın Toplamı: 351.337 kuruş Zararları Mukabili Ödenen Meblağ: 257.675 kuruş Fakirlere Verilmek Üzere Yapılan Kesinti Miktarı: 93.661 kuruş	

RUM DEPREMZEDELERE YAPILAN YARDIMLAR	
YENİ VAROŞ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 110	Emlak ziyanları toplamı: 66.255 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 1.055 kuruş Zararları karşılığı verilen: 741 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 314 kuruş
ORTA VAROŞ MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 142	Emlak ziyanları toplamı: 79. 480 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 20.938 kuruş 10 para Zararları karşılığı verilen:15.790 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 5.042 kuruş 10 para kuruş
SÜNBÜLLÜ VAROŞU MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 195	Emlak ziyanları toplamı: 123.920 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 30.500 kuruş Zararları karşılığı verilen: 24.784 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 5.716 kuruş
İSTERADİFOZ VAROŞU MAHALLESİ DEPREMZEDELERİNE VERİLEN	
Depremzede sayısı: 135	Emlak ziyanları toplamı: 78.645 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 19.986.5 kuruş Zararları karşılığı verilen: 15.729 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 4.257, 5 kuruş
YAHUDİ DEPREMZEDELERE YAPILAN YARDIMLAR	
YAHUDİ MAHALLELERİNİNİN TAMAMINDA	
Depremzede sayısı: 92	Emlak ziyanları toplamı: 41.905 kuruş Devlet yardımı olarak verilen % 25 oran: 10.643 kuruş Zararları karşılığı verilen: 8.380.5 kuruş Fakirlere verilmek için kesinti yapılan % 5 oran: 2.262, 5 kuruş
RUM ve YAHUDİ DEPREMZEDELERİN ZARAR ve TAZMİNATLARI TOPLAMI	
Rum Depremzedelerin Zararlarının Toplamı: 348.300 kuruş Yahudi Depremzedelerin Zararlarının Toplamı: 41.905 kuruş Gayrimüslim Zarar Toplamı: 390.205 kuruş	
Rumlara Devlet Yardımı Olarak Verilen Miktarın Toplamı: 88.468 kuruş Yahudilere Devlet Yardımı Olarak Verilen Miktarın Toplamı: 10.643 kuruş Gayrimüslimlere Devlet Yardımı Yekünü: 99.111 kuruş	
Rumlara Zararları Mukabili Ödenen Meblağ: 69.660 kuruş Yahudilere Zararları Mukabili Ödenen Meblağ: 8.380, 5 kuruş Gayrimüslimlere Zarar Mukabili verilen Meblağ Yekünü: 78.048, 5 kuruş	
Rum Fakirlere Verilmek Üzere Yapılan Kesinti Miktarı: 18.808 kuruş Yahudi Fakirlere Verilmek Üzere Yapılan Kesinti Miktarı: 2.262, 5 kuruş Gayrimüslim Fakirlere Ayrılan Meblağın Yekünü: 21.070 kuruş	
DEPREMZEDELERİN TAMAMINA DAĞITILAN MEBLAĞ: 495.166 Kuruş	

1856 depremi sonrası ahalinin bir kısmı kale dışında yazlık olarak kullanılan ev ve bağlara yerleştirilmiştir. Hasarların tespiti esnasında, bir taraftan da tehlike arzeden ağır hasarlı duvar ve binaların yıkımına başlanmıştı. Ayrıca enkaz altında kalan başta çatı ve saçaklardaki kurşunlar olmak üzere, kıymetli eşyaların kurtarılması çalışmaları sürdürülmüştür. Aşağıda ele alanacağı gibi, depremden hemen sonra cephâneliğin patlamasıyla fırlayan taşlar şehirdeki 7 mahallenin sokak kaldırımlarına zarar verdiğinden ulaşımda sorun yaşanıyordu. Bu kaldırımların tamirine başlanmıştır[1689].

Bu dönemde yaşanan bir diğer sorun ise ahalinin tamamen yıkılan veya tamir gören evlerinin inşatında kullanılacak kerestenin temini ve işçi ücretlerindeki anî artıştı. Hükûmet bu olumsuzlukları gidermek üzere, öncelikle Rodos'a kereste temin eden Antalya ve Menteşe sancakları idarecilerine tebligat yaparak, adaya sevkiyat yapan tüccarı teşvik edici uyarılarda bulunmaları emredilmiştir. Ayrıca cinsine göre kerestelerin râyiçlerinin de belinlenmesi istenmiştir. Durumdan istifade edip fahiş yevmiye ile çalışan duvarcı ve amele ücretinin vilâyetçe belirlenmesi uygun bulunmuştur. Tamamen yeni yapılacak evlerin son *Ebniye nizamnâmesi*ne uygun ve yeni tarz üzere muntazam inşası istenirken, tamir edilecek binalarda orijinaline sâdık kalınmasına itina gösterilmesi tenbih edilmişti. Emirde sokakların genişletilmesi de tavsiye edilmekteydi[1690].

Merkezden gönderilen para ancak Rodos şehri ve varoşları depremzedelerinin ihtiyaçlarının giderilmesine yetmişti. Bu durum karşısında vali, 90-100 kişinin öldüğü bilgileri alınan ada köylerindeki hasarın da tazmini hususunu gündeme getirmiştir. Yardımı dağıtmaya memur Sami Efendi, bu hususta kendisinin bir şey yapamayacağını, zirâ, verilen talimatta köylerden bahsedilmediğini ifade etmişti. Durum İstanbul'da görüşülerek, Hükûmet konağında oluşturulan komisyonca belirlenecek zararlarının karşılanması için çalışma başlatılmıştır[1691].

Gerek 1856 depremde ve gerekse bundan bir ay gibi kısa süre sonra gerçekleşen Eğrikapı yakınındaki cephâneliğin patlaması sonrasında Osmanlı Hükûmeti, vakıflar gibi resmî binalar zararlarının tespiti için adaya ayrıca bir heyet gönderme kararı almıştır. Bu memuriyete Tophâne-i Âmire'den Miralay Ahmed Bey, Kaymakam Hüsnü Bey ve Kolağası Ahmed Efendi'nin atamaları yapılmıştır (4 Şubat 1857)[1692]. Memurlar adadaki vakıf, imaret ve mekteplerin zararlarını ve tamir masraflarını belirleyerek Babıâli'ye takdim etmişlerdi. Keşif defterine göre, aralarında Süleymaniye ve Enderun camiilerinde bulunduğu eserlerin tamiratı için toplam 324.904 kuruş harcama yapılması gerekmekteydi[1693]:

1689 BA, İ. MVL, nr. 16375; A. MKT. MVL, nr. 89/33-1.
1690 BA, A. MKT. UM, nr. 280/13; 283/85.
1691 BA, A. MKT. UM, nr. 277/39.
1692 BA, İ. DH, nr. 24348; İ. MVL, nr. 17176.
1693 BA, *EV*, nr. 16340.

TABLO-39
RODOS'TA 1856 YILINDA MEYDANA GELEN DEPREM İLE EĞRİKAPI CEPHÂNELİĞİ İNFİLÂKINDA ZARAR GÖREN VAKIF BİNALARININ TAMİR VEYA YENİDEN İNŞALARINA DAİR KEŞİF BEDELLERİ

HASAR GÖREN VAKFIN ADI	KEŞİF BEDELİ (Kuruş/Para)
Enderun Camii	91.339, 5
Sultan Süleyman Camii	36.790
Süleymaniye Camii avlusundaki Sıbyan Mektebi	3.885
Sultan Süleyman Camisi'nin kubbesi	14.443, 5
Sultan Süleyman İmareti	22.639
Sadri Çelebi Mescidi	1.485
Hurmalı Mescidi	15.848
Tireli Hamza Bey Mescidi	11.243
Takyeci Mescidi	4.663
Sultan Mustafa Camii	15.305
Abdülcelil Mescidi	495
Receb Paşa Camii	8.099
Dolablı Mescidi	1.850
Memişeyh Mescidi	6.618
Hüdaî Mescidi	1.965
Yeniçeli Mescidi	4.690
İbrahim Paşa Camii ve Sıbyan Mektebi	3.769
İbrahim Paşa Medresesi	3.022
Şadırvan Camii	1.687, 5
Demirli Camii	4.036
Demirli Medresesi	7.905
Demirli Camii hâricindeki Elvanzâde Dershânesi ve caminin kuyusunun temizlenmesi ve tamiri	2.280
Kavaklı Mescidi	2.631
Alemnak Mescidi	977, 5
Ağa Camii	2.305
Hamal Satı Mescidi	5.852
Kadı Mescidi	3.420
Hanzâde Mescidi	19.500
İskele Camii (Kanunî Vakfı'ndan)	2.248
Sinan Bey Mescidi	2.286
Murad Reis Camii	3.442
Yeni Hamam (Kadınlar Kısmı)	6.185
Eski Hamam	4.432
MALZEME ve İŞÇİLİK ÜCRETİ DAHİL TOPLAM KEŞİF BEDELİ: 324.904 Kuruş	

1851 depreminde olduğu gibi 1856 depreminde de adanın önemli askerî simgelerinden Arap Kulesi büyük hasar görmüştü[1694]. Kalenin ve özellikle bu kulenin durumunu araştırmak için adaya ayrıca tayin edilen Yaver-i Harp Binbaşı Hakkı Efendi keşif yapmıştı. Hakkı Efendi, Arap Kulesi'nin çok hasar gördüğünü, eski haline getirilmesinin mümkün olamayacağını, sadece bazı kısımlarının tamirinin yapılabileceğini bildirmiştir. Bu rapor ardından Tophâne-i Âmire tarafından gerekli evrak hazırlanmış ve kulenin 72.050 kuruş harcanarak tamiri uygun bulunmuştur[1695]. Bu kule 1863 depreminde tamir edilemeyecek kadar büyük hasar gördüğünden yıkılmış ve yerine tabya ile liman seddi yapılmıştı[1696].

1856 depremi esnasında, kale içindeki ve dışındaki mahaller ile varoşlardaki çeşmelere su sağlayan en önemli kaynaklar olan *hünkar*, *santorlu* ve *sünbüllü* su yolları hasar görmüştü. Sular boşa akmaktaydı. Ahali arasında başlayan su sıkıntısının giderilmesi için bunların tamiri kararlaştırılmış ve keşfi yapılmıştır. Su yollarının tamirine 91.887 kuruş masraf gerektiği belirlenmişti. Her ne kadar deprem öncesi hünkar suyunun tamir masrafı ada Mal sandığından, diğer sularınki hayır sahiplerince gerçekleştiriliyor olsa da, zararın büyüklüğü karşısında bu kaynakların yeterli olmayacağı düşünülmüş ve bu suların masrafların hazineden karşılanması istenmiştir. Konu Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilerek tamir parasının Nafia Nezâreti bütçesinden havalesi hususunda padişahın irâdesi çıkmıştır[1697].

2- 1863 Depreminin Etkileri ve Yapılan Yardımlar

1856 depremi ve kısa süre sonraki cephânelik patlamasının etkileri tam silinmeden, 1863 yılının 24 Nisan'ında gece saat 4'e çeyrek kala ada da çok şiddetli bir deprem daha meydana gelmişti. Bu depremde önemli can kaybı yanında şehir, varoş ve köylerde bir çok bina yerlebir olmuştu. Adadan gelen ilk haberlerde, 200 ölünün olduğu, şehir ve karyelerde bir çok evin yıkıldığı, cami, kilise ve manastırlarda ciddi hasarların oluştuğu, Arap Kulesi'nin bir kısmının tamamen yıkıldığı, limana bakan bölümünde önemli hasarın meydane geldiği bildirilmişti. Ayrıca, *Mendirek Fener Kulesi*'nin de zedelenmesi nedeniyle liman feneri çalışmamaktaydı ve geçici olmak üzere bir fener limana yerleştirilmişti. Kalenin de bir çok mahalli hasarlıydı. Depremin duyulmasından hemen sonra ada ahalisine dağıtılmak üzere İzmir Valisi tarafından 1.500 çadır gönderilmiştir. Ayrıca, Rodos Mal

1694 Kolondy, *la population des îles* ..., s. 140.
1695 BA, C. AS, nr. 15228.
1696 BA, MV, nr. 22576.
1697 BA, İ.MV, nr. 16216; A. MKT. MVL, nr. 87/2.

sandığından zabtiye neferleri maaşları ile açıkta kalanlara yardım yapılması yüzünden para kalmayınca, eyalet mekezi Midilli'den 60.000 kuruş para gönderilmişti[1698].

1863'te de devlet yardımı olarak ahaliye dağıtılmak üzere 1.000 kese akçe havale edilmiştir. Parayla birlikte 500 çadır daha yollanmıştı. Paraların taksimi için Yaver-i Harp Kaymakam Rauf Efendi Beyrut vapuru ile Midilli'deki Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti Muhasebecisi Said Bey de Tair-i Bahrî vapuruyla görevlendirilmişlerdi. Eyâlet Valisi Osman Paşa ise görevli memurların işleri bittikten sonra Rodos'a hareket etme kararı almıştı[1699].

Memurlar adaya ulaştığında, zaman zaman şiddetli olan artçı sarsıntılar devam ediyordu. Görevli memurların gelişi ile meclis üyeleri, İslam, Yahudi ve Rum cemaatinin önde gelenleri ve mahallî memurlardan oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyonun çalışmalarında ihtiyaç duyacağı bir mimar, yazıcı ve cerrahın da tayinleri gerçekleşmiştir.

Evlerinin bahçelerinde ve ağaçlıklar arasında yatan depremzedelere ekmek ve peksimet dağıtılmaya başlanmıştı. Çalışmalarda kaledeki asker de görev almaktaydı. Yaralıların tedavisi için Hükûmet konağının bitişiğinde Tersane meydanındaki *namazgah* adlı mahalde çadır hastahâne oluşturulmuştu. Bu hastahâneye Rodos'ta sürgünde bulunan bir doktor tayin edilmiştir. Komisyonun sekiz grup halinde belirlediği hasar tespit heyetlerinin hazırladığı keşif defterleri, daha sonra komisyonda bir araya getirilerek incelenmekteydi. Köylerde ise üç grup halinde çalışma sürdürülmüştür. Komisyon çalışmalarına muhtarlar, kocabaşılar, imam, metropolit ve hahamlar da iştirak etmişti. Bu arada depremin fazla etkili olmadığı Rodos'a bağlı adalarda da inceleme başlatılmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesi 1863 depreminde Rodos'ta toplam 202 ölü ve 124 yaralı yanında 2.141 Müslüman ve 5.529 Hıristiyanın evinde hasar bulunduğu tespit edilmiştir. Hasarların kaydedildiği deftere göre komisyon eliyle şehirde ve köylerde evleri ağır hasarlı olanlar veya tamamen yıkılanların her birine ilk etabta 85 kuruş, az hasarlı olanlara da 45 kuruş dağıtılmıştı. Yetim, dul ve yaralılar belirlenerek daha fazla yardımda bulunulmuştur. Yardımların dağıtılmasında 1856 depremindeki gibi belirli kıstaslar uygulanmıştı. Buna göre, zararları 25 kuruştan 250 kuruşa kadar olanlara zararının yarısı, 250 kuruştan 4.000 kuruşa kadar olanların du-

1698 BA, İ. MVL, nr. 21975; İ. DH, nr. 34438; A. MKT. MHM, 262/19; 262/74; 263/39.
1699 BA, İ. MVL, nr. 21975.

rumlarına göre üçte biri, dörtte bir veya beşte biri, 4.000 kuruştan yukarı olanların ise aynı oranlarda yüzde belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Adanın bazı zenginleri hisselerine düşen miktarı fakir halka bağışlamıştır. Depremdeki kayıplar ile komisyon tarafından çeşitli kalemlerde yapılan toplam 500.000 kuruş harcama gerçekleşmişti[1700].

Rodos halkı, yardımların dağıtılmasından sonra depremin adadaki etkisinin kısa sürede kaybolmasına yarayacak bazı isteklerde bulunmuşlardı. Bunlardan ilki, adanın yıllık toplam vergisi olan 338.800 kuruşun, bu seneye mahsus olmak üzere affedilmesi veya bu mümkün olmazsa ertelenmesiydi[1701]. Ayrıca adada eskiden beri önemli bir geçim kaynağı olan ve bazı kısıtlamalar nedeniyle arzu edilen verimin alınamadığı gemi inşası için Anadolu sahilindeki dağlardan kereste edinme hususunda bazı kolaylıkların sağlanması da talep ediliyordu[1702]. Bundan başka, depremde hasar gören hapishânedeki suçluların firar etme imkanlarının doğmuş olması halkta tedirginliğe neden olmaktaydı[1703]. Bu mahkumların başka merkezlere nakli istenmekteydi. Son olarak adadan ayrılmış olan Tair-i Bahrî vapurunun yerine bir diğer vapur ve biraz daha çadır yollanması isteniyordu. Ahalinin müracaatı Meclis-i Vâlâ'da ve Encümen-i Mahsus-ı Meşveret'te görüşülmüştür. Mahkumların, hapishânenin tamirine kadar Akka, Kıbrıs ve Sakız'a sevklerine, ağaç kesme maddesinin Tersane-i Âmire nizamına uygunluğunun tespiti ile gönderilecek vapurun tayini maddelerinin kaptanpaşaya, vergi affı hakkında gereğinin yapılmasının da Mâliye Nezâreti'ne havalesine dair 23 Temmuz 1863'te irâde çıkmıştır[1704].

Depremden bir süre sonra, mevcut evlerin tamamı kullanılamayacak hale gelen Tahtalı Karyesi'nin, devletçe gösterilen başka bir mahalde yeniden inşası kararlaştırılmıştı. Kış şartları dikkate alınarak çalışmalara hemen başlanmıştır[1705].

1700 BA, İ. MM, nr. 1171.

1701 BA, İ. DH, nr. 35112.

1702 Vahdettin Engin, "Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Malî Uygulamaları", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 100.

1703 BA, İ. MVL, nr. 21975.

1704 BA, İ. MM, nr. 1171. Vergi affı nedeniyle Rodos Müslim-Gayrimüslim ahalisi imzalı teşekkürü hâvi Rebiyülevvel 1280/ Ağustos 1863 tarihli yazılar: İ. DH, nr. 35105.

1705 26 Cemâziyelevvel 1280/ 8 Kasım 1863 tarihli irâde ve muamele evrakı: BA, İ.MV, nr. 22416.

Osmanlı Hükûmeti, deprem yüzünden Kale-i Hakaniye 6. Topçu Alayı dairesine bağlı Rodos kalesi erlerinin adada kalmaları talebini de şartlı olarak kabul etmiştir. Buna göre, ahali kendini toplayana kadar Rodoslu erlerden kur'ası gelenler 1 sene müddetle adada kalacaklardı. Gerçek taburlarına ise gelecek yıl gideceklerdi[1706]. Bu arada İzmir Valisi Ahmed Paşa'nın himayesinde olmak üzere Müslim-Gayrimüslim geniş katılımlı bir yardım kampanyası tertip edilmiş ve toplanan 110.372 kuruş banka yoluyla Rodos'a ulaştırılmıştır[1707].

Kale içinde depremde hasar gören camii, minare ve şadırvanların keşfi yapılmıştır. Bu iş için komisyonda yer alan mühendis görevlendirilmişti. Daha az mâliyete yol açacağı hesaplanarak bu binaların tamirinde kalede görevli yerli topçu askerinden yararlanılması düşünülmekteydi. Mühendisin tespit ederek ada meclisine takdim ettiği ve burada onaylanıp merkeze yollanan deftere göre, 1863 depreminde aşağıda gösterilen vakıf eserleri hasar görmüştü[1708]:

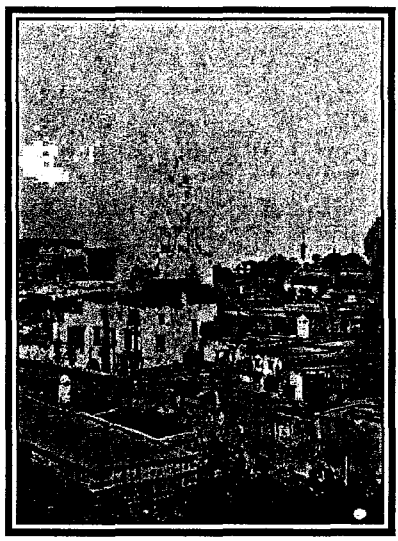

Resim 7: Rodos Şehri ve Saat Kulesi (İ.Ü. Albüm)

1706 BA, İ. DH, nr. 34791; A. MKT. MHM, nr. 277/5. Bu dönem itibariyle askerî kur'a hususunda Rodoslu erlere gösterilen kolaylıktan diğer bütün adaların yararlanması sağlanmıştı: A. MKT. MHM, nr. 302/47.

1707 Kampanyaya iştirak edenlerin Türkçe ve Fransızca listesi merkeze yollanmıştır. Bu listeye göre Vali Ahmed Paşa 5.000 kuruş yardım yapmıştı (BA, İ. DH, nr. 34871). Padişah, İzmir yardımlarının Takvim-i Vekayi'de yayınlanması için emir vermiştir: A. MKT. MHM, nr. 276/52.

1708 BA, *EV*, nr. 18028.

TABLO-40
1863 RODOS DEPREMİNDE HASAR GÖREN VAKIF ESERLERİ

ESERİN ADI	HASAR DURUMU
Süleymani Camii yanındaki şadırvan	Tamir edilmeyecek derecede harap
Sultan Mustafa Camii'nin bir cephesininın çatısıyla, minaresi, şadırvanı ve kubbesi	Çatı, minare ve şadırvan tamamen yıkılmış, kubbe tamire muhtaç
Receb Paşa Camii'nin bir cephesinin çatısıyla minaresi	Tamamen yıkılmış
İbrahim Paşa Camii'nin minaresi ve kubbesi	Zedelenmiş
Enderun Camii'nin kubbesinin bazı kısımları ve minaresi (bu cami cephânelik patlamasında zarar görmüş ve bir ay önce ahali tarafından tamir edilmişti)	Kubbe zedelenmiş, minare tamamen yıkılmış
Yeniçeli Mescidi minaresi	Tamamen yıkılmış
Abdülcelil Bey Mescidi minaresi	Yıkılmış
Sünbüllü Yolundaki Mescit	Mescidin yarısı yıkılmış
Çarşı içindeki şadırvan	Tamamen yıkılmış
Salakoz Karyesi Camii	"
Şehre gelen su yolları	Kemerleri yıkılmış
Mendirek Kulesi'ndeki Fener mahalli	Yarısı yıkılmış
Şadırvan Camii	Zedelenmiş, tamire muhtaç
Uzgur Camii	Tamire muhtaç
Demirli Camii minaresi ve medresesi	Minare tamamen yıkılmış, Medrese zedelenmiş, tamire muhtaç
İbrahim Paşa Medresesi	Çok zedelenmiş, tamire muhtaç
Dolablı Mescidi minaresi	Yarısı yıkılmış
Yeni Hamam'ın kubbesi	Zedelenmiş
Eski Hamam kubbesi ve su yolları	"
İlkmihrab Mescidi	"
Hurmalı Medresesi	Fena halde harap olmuş
Kanunî İmareti ve kubbesi	İmaretin iki duvarı yıkılmış, kubbesi çatlamış
Hüdaî Mescidi kubbesi ve duvarları	Zedelenmiş

1851 ve 1856 depremlerinde de hasar gören Arap Kulesi, 1863'te tamiri mümkün olmayacak hale gelmişti. Kulenin bu durumda bırakılması, hem can güvenliği açısından tehlikeli ve hem de kule küçük limanda olduğundan yıkılan taşların limanı doldurma riski yüzünden uygun bulunmamıştı. Adada bina kalfası Sâdık Efendi ve Mimar Kalfası Hristo tarafından yapılan ve kulenin eski ve yeni halini gösterir çizimleriyle birlikte yollanan keşif evrakında da yeniden yapımının çok masraf gerektirdiği gösterilmişti. Arap Kulesi enkazının Mendirek Kulesi tarafına doğru yapılacan olan yolun imarı için kullanılması uygun bulunmuştur. Arap Kulesi'nin yerine önce ye-

ni usul üzere, sonra vazgeçilerek, eski usulde top yerleştirilmek için topraktan bir tabya inşası kararlaştırılmıştır. İnşaat asker tarafından yapılacaktı[1709]. Kulenin enkazının kaldırılması ve tabya inşası için gereken 35.700 kuruşun adaya havalesi hususu Mâliye Nezâreti'ne iletilmiştir (6 Ocak 1864)[1710]. Daha sonraki bir kararla Arap Kulesi enkazının ada karantina iskelesinin tamiri ve genişletilmesinde kullanılması sağlanmıştır[1711].

Rodoslular'ın, 1856 ve 1863 depremde kendilerine elini uzatan Anadolu halkının zor durumlarında aynı hassasiyeti gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 1883 yılında Çeşme'de meydana gelen depreme Rodos'ta kurulan komisyonlar eliyle toplanan aynî ve nakdî yardımlar yerine ulaştırılmıştı. Diğer adalardan da Çeşme'ye yardım gönderilmişti[1712].

B-Yıldırım Düşmesi Sonucu Adada Meydana Gelen Patlamalar ve Etkileri

1- 1846 Patlaması ve Etkileri

Mevsiminde yoğun yağan yağmurlar, Rodos'ta sık sık yıldırım düşmesi olayları yaşanmasına neden oluyordu. 23 Aralık 1846'da saat 12.00'de Sencuvan Camii'nin minaresininin alemine yıldırım düşmüş ve alev almıştı. Olayı haber alan kaledeki topcu binbaşısı ile kale subaşısı derhal söndürme çalışmalarını başlatmıştı. Patlamaların devam etmesinden endişe edildiğinden, öncelikle caminin etrafındaki evler boşaltılmış ve kapıların saçakları yıkılmıştır[1713].

Böyle bir tehlikenin atlatılması, ahali arasında büyük korkuya neden olmuştu. Adadaki çeşitli mahzenlerde bir kısmı tüccar malı barutun meydana getirdiği tehlikeyi bertaraf etmek ve kalede depolanmış barutun tamamının bir yerde muhafazası maksadıyla, yeni bir cephânelik belirlenmesi gündeme gelmişti. Mahzen olarak kullanılmak üzere asker tarafından inşaatı dokuz yıldır süren cephânelik nemli olduğundan 316 varil barut, yine Sencuvan Camii civarındaki bir depoya nakledilmişti.

Bu arada Süleymaniye Camii civarındaki bir mahzende de tamirat çalışmaları başlatılmıştı. Tamir için ihtiyaç duyulan malzeme, daha önce barut deposu olarak kullanılmış olan *Zeytin tabyası* adlı mahallin altındaki mahzenden çıkartılmaktaydı. Ancak, kalıntı barutlar alev almış ve patlama sonucu 1 er vefat etmiş 4 er de yaralanmıştı. Patlama sonucu yangın çıkmış, fırlayan taşlar evlere zarar vermişti. Ahali panikleyerek şehri terke başlamıştı. Bu gelişme üzerine adadaki bütün barutlar toplanarak *Damlakapı* civarında-

1709 BA, İ. MVL, nr. 22576.
1710 BA, *AD*, nr. 452, s. 179.
1711 BA, İ. MVL, nr. 23390.
1712 *Bahr-i Sefid*, 22 Zilhicce 1300/39; 13 Muharrem 1301/42; 26 Safer 1301/48.
1713 BA, *AD*, nr. 405, s. 129.

ki *koltuk* tabir olunan cephâneliğe aktarılmıştır. Hadise sonrası cephâneliğin tamiri için merkezden bir mühendis yollanması ve ihmali görülen kale binbaşısı hakkında soruşturma açılması kararlaştırılmıştır (7 Mart 1847)[1714].

2- 1856 Hadisesi ve Etkileri

1846 patlamasına benzer bir hadise 6 Kasım 1856'da, bu sefer *Eğrikapı* civarındaki cephâneliğe yıldırım isabet etmesiyle yaşanmıştı. Bu hadise öncesi adada yaklaşık 5-6 ay boyunca bir yağmur tanesi dahi görülmemiş iken, hadise günü çok şiddetli yağmur başlamış ve saat 10.30 sularında yıldırım düşmesi sonrası cephânelikte çok şiddetli bir patlama olmuştu[1715].

1856 büyük depreminden hemen sonra meydana gelen bu patlama ardından hasar tespit çalışmaları başlatılmış ve kısa sürede tamamlanarak tanzim edilen defteri merkeze ulaştırılmıştır. Bu deftere göre patlamada erkek, kadın ve çocuk 113 kişi ölmüş, 56 kişi yaralanmıştı. Bazı vakıf eserleri tamamen ve bazıları da kısmen yıkılmıştı. Sencuvan Mahallesi'ndeki fethin sembolü camii enkaz haline gelmişti. Aynı mahallede bulunan Fethi Paşa'nın Rüşdiye mektebi yıkılmış, saat kulesinin yarısı hasar görmüştü. Hanzâde Mahallesi'ndeki mektep kullanılamaz hale gelmiştir. Burada bulunan Sünbüllü Hamamı ise su yollarının hasar görmesi nedeniyle kullanım dışı kalmıştır. Enderun Mahallesi Camii tamamen, cami bitişiğindeki mektep ise kısmen zarar görmüştü. Caminin enkazından sadece halılar kurtarılabilmiştir. Süleymaniye Camii'nin kubbe ve minaresi birkaç yerinden delinmiş, duvarları sakatlanmış, şadırvanı ile avlusundaki mektebi tamamen yıkılmıştı. Kütüphâneye taş isabet ederek saçakları yıkılmış ve odalarından bir tanesi tamamen, bir diğeri büyük ölçüde zedelenmişti. Muvakkithâne yanındaki mescit ile Kadı Mescidi Mahallesi mescidine taş isabet ettiği için zarar oluşmuştu. Sıkındı Mahallelesi'ndeki Sultan Mustafa Camii'nin pencere ve kanatlarıyla diğer bazı yerleri zedelenmiş, bu mahalledeki Yeni Hamam bir-iki yerinden delinmişti. Demirli Camii'nin kapısı yıkılarak saçakları hasar görmüştü. Sadri Çelebi Mahallesi mescidi ile bu mahallede yer alan Şer'î mahkeme binası tamamen yıkılmıştı. Aynı şekilde Takyeci Mahallesi mescidi de kullanılamaz haldeydi. Receb Paşa Camii kubbesine büyük bir taş isabet etmiş, sofası zedelenmiş, minaresi de çıkılamayacak derecede hasar görmüştü. Tireli Hamza Bey Mahallesi mescidinin pencereleri yıkılmış, avlusundaki mektep de hasar görmüştü. Aşağıdaki tabloda, mahallelere göre dökümü verilen keşif cetvelinden de anlaşılacağı gibi, vakıf eserleriyle birlikte depremde 470 bina çeşitli derecelerde hasar görmüştü[1716]:

1714 Patlama sonrası Rodos tüccarının elindeki barutun envanteri yapılmıştır: BA, İ. MVL, nr. 1843.

1715 BA, İ. DH, nr. 23818; 24099; A. MKT. UM, nr. 261/7.

1716 BA, İ. DH, nr. 24099.

TABLO-41
RODOS'TA YILDIRIM DÜŞMESİ NETİCESİ MEYDANA GELEN PATLAMA ve ETKİLERİ
(1856 Yılı)

SERCİVAN (SENCUVAN) MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Erkek:7 Kadın : 42 Çocuk: 23 *Toplam:* 72	Erkek: 5 Kadın: 10 Çocuk: 10 *Toplam:* 25	Yıkılan Ev: 58 Yıkılan Cami: 1 Yıkılan Mektep: 1 Yıkılan Saat Kulesi: 1 *Toplam*: 61 bina
HANZÂDE MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Erkek: 1 Kadın: 2 Çocuk: 1 *Toplam:* 4	Erkek: 4 Kadın: 1 Çocuk: 1 *Toplam:* 6	Yıkılan Ev: 31 Zedelenen Ev: 22 Yıkılan Cami: 1 Zedelenen Mektep: 1 Zedelenen Hamam (Sünbüllü): 1 *Toplam:* 56
ENDERUN MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Kadın: 2 *Toplam:* 2	-	Yıkılan Ev: 13 Zedelenen Ev: 21 Yıkılan Cami: 1 Zedelenen Mekteb: 1 *Toplam:* 36
SÜLEYMANİYE MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Erkek: 1 Kadın: 3 Çocuk: 2 *Toplam:* 6	Erkek: 2 Kadın: 5 Çocuk: 2 *Toplam:* 9	Yıkılan Ev: 43 Zedelenen Ev: 9 Zedelenen Cami: 2 Yıkılan Mekteb: 1 Zedelenen İmaret:1 Zedelenen Kütüphâne: 1 *Toplam:* 57
KADI MESCİDİ MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Kadın: 1 *Toplam:* 1	-	Yıkılan Ev: 13 Zedelenen Ev: 12 Zedelenen Cami: 1 *Toplam:* 26
SIKINDI MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
-	-	Yıkılan ev: 4 Zedelenen ev: 8 Zedelenen Cami: 1 Zedelenen Hamam (Yeni Hamam): 1 *Toplam:* 14

KAVAKLI MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
-	-	Yıkılan Ev: 12 Zedelenen Ev: 22 *Toplam*: 34
DEMİRLİ MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
-	-	Yıkılan Ev: 8 Zedelenen Ev: 44 Zedelenen Cami: 1 *Toplam:* 53
SADRİ ÇELEBİ MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Erkek: 5 Kadın: 5 Çocuk: 3 *Toplam:* 13	Erkek: 3 Kadın: 6 Çocuk: 2 *Toplam*: 11	Yıkılan Ev: 30 Yıkılan Cami: 1 *Toplam:* 31
TAKYECİ MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Erkek: 3 Çocuk: 1 *Toplam*: 4	Erkek: 1 Kadın: 3 *Toplam:* 4	Yıkılan Ev: 18 Zedelenen ev: 22 Yıkılan Mescid: 1 *Toplam*: 41
ABDÜLCELİL BEY MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Çocuk: 1 *Toplam*: 1	Kadın: 1 *Toplam*: 1	Yıkılan ev: 1 Zedelenen ev: 11 *Toplam*: 12
ALEMNAK MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Kadın: 1 *Toplam*: 1	-	Zedelenen ev: 1 *Toplam*: 1
ÇİZMECİ MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Çocuk: 2 *Toplam:* 2	-	Yıkılan ev: 1 *Toplam*: 3
RECEB PAŞA MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Erkek: 1 *Toplam*: 1	-	Zedelenen ev: 28 Zedelenen Cami: 1 *Toplam*: 29
TİRELİ HAMZA BEY MAHALLESİ		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Çocuk: 1 *Toplam*: 1	-	Yıkılan ev: 15 Zedelenen ev: 27 Yıkılan Mekteb: 1 Zedelenen Cami: 1 *Toplam:* 44
DİĞER ÖLÜMLER		
Ada limanında demirli *Rodos* isimli gemiye taş isabet ederek, içindeki yolculardan *Anadolu* ahalisinden olup *Hicaz*'dan dönerken buraya uğrayan *Bahriye Askeri Onbaşısı* ile bir hacıya da taş isabet ederek vefat ettikleri *Toplam*: 2 kişi		

GENEL TOPLAM		
ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI	ZARAR GÖREN BİNALAR
Erkek: 21 (2 gemi yolcusu dahil) Kadın: 59 Çocuk: 33 *Toplam:* 113	Erkek: 15 Kadın: 26 Çocuk: 15 *Toplam:* 56	Tamamen yıkılan ev: 221 Zedelenen ev: 227 Yıkılan Cami ve Mescit: 6 Zedelenen Cami ve Mescit: 6 Yıkalan Mektep: 3 Zedelenen Mektep: 2 Yıkılan Kütüphâne: 1 Zedelenen İmaret: 1 Zedelenen Hamam: 2 Yıkılan Saat kulesi: 1 *Toplam:* 470 bina.

1856 depremi ardından bu hadise Rodos halkı için ikinci bir yıkım olmuştu. Patlamadan hemen sonra ada kaymakamı bir arama ekibi oluşturmuş ve 3 gün boyunca çalışmalar devam etmişti. Bir taraftan enkaz altındaki ölüler çıkarılırken, bir taraftan da defin işlemleri sürdürülmüştü. Kurtarılan eşyalar sahiplerine dağıtılıyordu. Yaralılar için her an bir doktor hazır bulundurulmuş ve tedavileri yapılmıştı[1717].

Bu arada patlamada evi yıkılan ve ailesi ortada kalan Rodoslu Süleyman adlı bir şahsın, sürgünde olduğu Akka'dan yaptığı af müracaatı ada ahalisinin de kefil olmasıyla kabul edilmiştir[1718]. Cephânelik patlaması sonrasında İsveç Sefaretinden Hâriciye Nezâreti'ne yapılan bir müracaatta, bu ülke vatandaşı olup uzun süredir Rodos'ta ikamet eden Profesör Jan Haydenburg'in, deprem esnasında ve patlamada büyük yararlılık gösterdiği bildirilmiş ve kendisine Mecidî nişanı verilmesi talebi iletilmişti. Sefaretin müracaatında, bu şahsın patma sonrası yangında 17 felaketzedeyi ve kale zabitini ailesiyle, evinde 41 gün misafir etmesinin Avrupa gazetelerinde dahi yazıldığı ifade edilmekteydi[1719].

VIII-RODOS BASINI

A-Rodos Vilâyet Matbası

Bilindiği gibi Tanzimat, getirdiği önemli yenilikler içinde, ilk kez 1847 (Hicri 1263) yılında *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* adıyla yayınına başlanan resmî devlet yıllıkları da bulunmaktaydı. Mustafa Reşid Paşa'nın gayreti ile yayınına başlanan salnâmelerin her geçen yıl kapsamı genişletmişti[1720].

1717 BA, İ. DH, nr. 24099.
1718 BA, A. MKT. UM, nr. 268/66.
1719 BA, HR. TO, nr. 316/2.
1720 Karpat, *Ottoman Population 1830-1914* ..., s. 12-13.

Vilâyetlerde, 1867 yılından itibaren matba açılması kararı sonrasında salnâme neşri buralarda da yapılmaya başlanmıştı. 1869'da başlayan bu uygulama döneminde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin merkezi Kal'a-i Sultaniye olduğundan, 1870 (Hicri 1287) tarihini taşıyan ilk vilâyet salnâmesi taş baskı olarak burada neşredilmişti. 1876 yılına kadar Kal'a-i Sultaniye'de baskıya devam edilmiştir. Vilâyet merkezinin Rodos'a naklinden itibaren, bir süre vilâyet salnâmesi yayınına ara verilmiştir.

Daha sonra faaliyetlerine başlayan Rodos matbası şehrin dışında varoşlarda hizmet vermekteydi[1721]. Matba binası daha sonra şehirdeki vakıf hanelerinden birinin kiralanmasıyla faaliyet geçilmişti. Ancak bu vakıf hanesinin 100 kuruş aylık kirası matba idaresi tarafından Mart 1900'den itibaren 9 yıl süre ile ödenmeyince Evkaf Nezâreti tarafından keyfiyet Dâhiliye Nezâreti'ne iletilerek, paranın Rodos Evkaf Muhasebeciliği'ne ödenmesi talep edilmiştir. Kiranın ödenmemesi durumunda matba müdürü hakkında kanunî işleme müracaat edileceği de bildirilmişti[1722].

1884 (Hicri 1301) yılı salnâmesinin Rodos matbasında basılmasıyla başlayan yayın dönemi, vilâyet merkezinin Sakız'a nakledilmesine kadar sürmüştür. 1885, 1886, 1887, 1892 yılları Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Salnâmeleri Sakız baskılıdır. 1887 senesinde merkez tekrar Rodos'a taşınınca, bu tarihten itibaren vilâyet adına yayınlanan 1892 (Hicri 1310), 1893 (Hicri 1311), 1894 (Hicri 1312), 1895 (Hicri 1313), 1898 (Hicri 1316), 1900 (Hicri 1318), 1901 (Hicri 1319) ve son olarak 1903 (Hicri 1321) baskıları burada yapılmıştı[1723].

Vilâyet salnâmeleri, İstanbul'dan gönderilen örnek dikkate alınarak hazırlanmaktaydı. Ancak vilâyetin özel durumu ve salnâmeyi hazırlayanların bilgi düzeyleri, bunların hazırlanışında önemli farklılıklarının ortaya çıkmasına yol açmaktaydı. Bazı vilâyet idarecilerinin özel çabaları, hazırlanan yıllıklara birinci elden kaynak olma niteliği kazandırmıştı[1724]. Nitekim, uzun süre Rodos'ta Maarif müdürlüğü yaparak ada hakkında eseri bulunan Ziver Bey, Vali Akif Paşa döneminde vilâyet salnâmesinin hazırlanmasına katkı yaparak, çok önemli tarihi bilgilere yer verilmesini sağlamıştı.

Rodos matbasının sorumluluğu, merkezde görev yapan vilâyet mektubçusuna aitti. Bundan başka 1892 yılı itibariyle müdür, idare memuru, muharrir, Türkçe ve Rumca mürettibleri, litografya memuru ve yardımcısı

1721 *CBSS*, Sene 1312, s. 242.
1722 BA, DH. MUİ, nr. 43-3/15.
1723 Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Ankara 1999, I, s. 1-10, 92-94.
1724 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde* ..., s. 291-293.

ile müvezzi diğer personeli oluşturuyordu[1725]. Bir yıl sonra personel sayısında artışa gidilerek hesap memuru, Rumca mütercimi, makinist ve merdaneci istihdamına başlanmıştı[1726]. Bir süre sonra muharrir ve makinist sayısı ikiye çıkarılmıştır[1727]. Rodos matbası çalışanlarının yapısında 1900 yılı itibariyle değişikliğe gidilerek, Sandık emini ve tahsildar ile bir hademenin işe başladığı anlaşılmaktadır[1728]. Vilâyette son salnâmenin yayınlandığı 1903 yılında matbanın toplam çalışan sayısı onbirdi. Yıllık muharrirleri ile mütercim, adada yayında olan resmî *Bahr-i Sefîd Gazetesi*'nden gelmekteydi[1729].

B- Gazeteler

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî gazete olan *Takvim-i Vekâyi*'nin 1831'de yayın hayatına girmesiyle, düzenli olarak her sene Rodos'a da nüsha yollanmaya başlanmıştı. Ada önde gelen ricali ile diğerleri için 1849 yılına mahsuben adedi 150 kuruştan 11 adet takvim nüshası gönderilmişti. Ancak 3 nüshanın sahibi vefat edip, birinin de yaşlanarak bedelini ödemeye kudretinin olmamasından dolayı gazeteler elde kalmıştı[1730].

Kanun-ı Esasî'nin ilanından sonra Rodos merkezli vilâyetin yeniden yapılandırılması sırasında, adada gazete çıkarmak maksadıyla 2.000 kuruş maaş ile bir matba memurunun istihdamı öngörülmekteydi[1731]. Bu karar sonrası 1879 yılından itibaren vilâyet merkezi olan adada resmî bir gazetenin yayına başladığı anlaşılmaktadır[1732].

Vilâyet resmî gazetesi Sakız merkez olunca oraya nakledilmişti. Ancak Sakız'da 1881 yılında meydana gelen büyük depremde[1733] matba binası hasar gördüğü için, *Bahr-i Sefîd* adıyla Türkçe ve Rumca haftalık yayınlanan gazetenin ilk nüshası 2 Şubat 1883 tarihinde çıkabilmişti. Nüshası 60 para olan gazetenin yıllık abone bedeli 3,5 adet sîm Mecîdi kuruştu. Merkez vilâyet dışındaki mahaller için 10 kuruş posta ücreti talep ediliyordu[1734].

Vilâyet merkezi 1887'de Rodos'a alınınca, gazete yayın hayatına bura-

1725 *CBSS*, Sene 1310, s. 67.
1726 *CBSS*, Sene 1311, s. 93.
1727 *CBSS*, Sene 1312, s. 80.
1728 *CBSS*, Sene 1318, s. 80.
1729 *CBSS*, Sene 1321, s. 80.
1730 BA, C. MRF, nr. 5543.
1731 BA, İ. MM, nr. 2885.
1732 *Bahr-i Sefîd*, 24 Rebiyülevvel 1300/1.
1733 Sabri Can Sannav, "1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmarı", *Tarih Dergisi*, İstanbul 2004, XXXIX, s. 125-137.
1734 *Bahr-i Sefîd*, 24 Rebiyülevvel 1300/1.

da devam etmişti. Rodos'ta, gazetenin idarehânesi ve matbası Damlakapı civarındaydı. Haziran 1909 tarihi itibariyle gazetenin nüshası 50 para, bir senelik abone bedeli 60 kuruştu. Dışarıya 15 kuruş posta ücreti farkı vardı[1735].

Adaya, daha ziyade siyasî sürgünler için İstanbul gazeteleri gizli veya açık surette getirilmekteydi[1736]. Ebuzziya Tevfik Bey'in sürgünde olduğu yıllarda *Hakayıkü'l-Vakayî*, *Basiret*, *Hayal*, *İstikbâl* ve *Sabah* gazeteleri gelmekteydi. Aynı dönemde *Levand Herald* gazetesinin de adada bir muhabiri bulunmaktaydı[1737].

II. Abdülhamid saltanatındaki genel sansür politikasının Rodos'ta dikkatle uygulandığı anlaşılmaktadır. Başta *İstikbal* ve *Meşveret* olmak üzere zararlı görülen gazetelerin adaya geldiği, mülkiye memurları ve redif askeri komutanının konağında okunduğu ve hatta esnafın elinde dolaştığı bilgisi ada Müddei-i umumîsi tarafından Yıldız Sarayı'na ihbar edilmişti[1738]. Ancak, tedbirlere rağmen yasaklı gazeteler değişik yöntemlerle sahibine ulaşmaktaydı. Mesela, İstanbul'dan Rodos'a Dervişzâde Hüsnü Efendi adına gelen *Sabah Gazetesi*'nin Mısır posta puluyla giriş yapması üzerine durumdan şüphelenen Vali Abidin Paşa nüshayı açtırmıştı. Paketten Mısır'da basılan *Mizan Gazetesi* çıkmıştı. Bunun üzerine durumu merkeze bildiren vali, Avrupa ve Mısır'da çıkan zararlı yayınların bu yöntemle Osmanlı topraklarına girdiğini, bu gibi şüpheli paketleri açma hususunda memurlara yetki verecek bir tebligatın yapılmasını tavsiye etmişti[1739]. Adadaki sürgünlerden Mizancı Murad Bey ve diğerleri için ecnebi posta vapurlarıyla, *Serbestî*, *Doğru Yol* ve *Sedâ-yı Millet* gazetelerinin de getirildiği öğrenilmişti[1740]. 1907'de ülkeye girişi yasak olan *Yeni Fikir* adlı yayın adada ele geçirilmişti[1741].

İtalya, işgal sonrası Rodos'taki Türkler'in talebi üzerine *Selam* adlı bir gazetenin yayınına müsaade etmişti. Gazete için Rodos Umumî Valisi ayda 600 liret ve İslam cemaati ise 600 liret verecekti. Selam, 1 Ağustos 1926'da yayın hayatına başlamıştır. Gazetenini imtiyaz sahibi Rodos İslam Cemaati Evkaf Müdürü Mehmed Kadri Bey idi. Bu şahıs daha önce Rodos idadîsinde Tarih ve Coğrafya muallimliklerinde ve mektep müdürlüğünde bulunmuştu. Gazeteye Yahudi cemaatinin de bir dönem desteği olmuştur. Selam, Messaggero di Rodi'nin matbasında basılmıştı. Gazetenin İstanbul

1735 *Bahr-i Sefîd*, 14 Cemâziyelevvel 1327/1066.
1736 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 50-51.
1737 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 727, 771.
1738 BA, Y. PRK. DH, nr. 9/19.
1739 BA, Y. PRK. UM, nr. 34/60.
1740 BA, DH. MUİ, nr. 102-1/17.
1741 BA, ZB, nr. 598/135.

muhabirliğini *Akşam Gazetesi* yazarlarından Necib Bey üstlenmişti. Bu dönemde adada *Messaggero di Rodi* İtalyan gazetesi ile *Nearodos*, *Rodiyaki*, *Dodekanison (Le Dodecanese)* Rumca gazeteleri de çıkmaktaydı[1742]. Nearodos Gazetesi'nin Osmanlı topraklarına girişi Nisan 1913 tarihli meclis kararıyla yasaklanmıştır[1743].

IX-RODOS'TA GÜVENLİK TEŞKİLÂTI

A-Rodos Kalesi

1-Kale Muhafızları: Yerli Topçu, Nizamiye ve Bahriye Askerleri

Rodos kalesi, bilhassa şövalyeler idaresinde savunma düzeni bakımından üne sahipdi. Tarikat üyeleri Akka'daki kale tecrübesiyle Avrupa'nın son silah teknolojisini ve servetini Rodos'un tahkiminde kullanmış, kale adeta silah deposu haline getirilmişti. Bu yapısıyla Rodos kalesi, orta ve yeniçağlar boyunca uzun süre fethi mümkün olmayan bir kale olarak tarif edilmiştir[1744]. Şövalyeler, günümüze kadar ulaşan hisar ve burçların inşasında, esir tuttukları Müslümanlar'ın işgücünden de istifade etmişlerdi.

Osmanlı fethinden sonra ilk dönemlerde kaleye hak ettiği ilgi gösterilmiştir. Kuşatma sırasında hasar gören yerler, orijinaliyle aynı kalitede tamir edilmiş, doldurulan hendekler temizlenmiş ve cephâne takviyesi yapılmıştı[1745]. Bu iş için Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa idaresinde Menteşe, Karası, Aydın ve Saruhan sancakbeyleri kendi sancakları halkıyla, Afyon-Karahisar, Bolu, Kastamonu ve Çankırı beylerinin de sancakları askeri ile görev almaları emredilmiştir[1746].

Tamir işleri sürdürülürken bir taraftan da askerî teşkilâtın oluşturulmasına başlanmıştır. Bu devir itibariyle adanın muhafazası Batı Anadolu sahil sancaklarıyla irtibatlandırılmıştır. Fetihten itibaren bilhassa olağan üstü durumlarda Menteşe, Saruhan ve Teke sancakları, Rodos'a süvari ve piyade askeri temin etmekle görevlendirilmekteydi[1747].

Rodos'un muhafazası için önceleri kalede 500 yeniçeri, 500 de istihkam olmak üzere 1.000 Osmanlı askeri görevlendirilmiştir[1748]. Anadolu

1742 İsmail Tevfik, *Oniki Ada Matbuatı*, Ankara 1932, s. 3-9.
1743 BA, MV, nr. 176/5.
1744 Brockman, *The Two Sieges* ..., s. 1 v.d.
1745 Balducci, *Rodos'ta Türk* ..., s. 11, 13; Erdoğru, "The Island of Rhodes ..., s. 30-31.
1746 Turan, "Rodos'un Zabtından..., s.71.
1747 BA, C. AS, nr. 304477; C. DH, nr. 17221. Ayrıca bk. Erdoğru, "The Island of Rhodes ..., s. 30-36.
1748 Turan, Aynı makale, s. 71.

ile olan bu güvenlik organizasyonu ve kısmen idarî birliktelik[1749] Marmaris Nahiyesi'nin 1869 yılında Rodos'tan ayrılıp Menteşe Sancağı'na bağlanmasına kadar kesintisiz sürmüştür[1750].

XVI. yüzyıl sonlarında Rodos merkez olmak üzere buradaki Lindos Kalesi, karşı kıyıdaki Marmaris, Meis, İstanköy'deki Narince ile Andimahya ve Kefalos, Pili, Leryoz ve Kelemez kalelerinde muhafız güçleri bulduruluyordu. Bu kalelerde azap, topçu ve gemiciler görev başındaydı. Ada ahalisinden muhafızlık hizmetiyle yükümlü kılınanlar vergi muafiyeti sahibiydi ve *müsellem* olarak adlandırılıyordu. Bu hizmet bazı adalarda ilk dönemlerden itibaren vardı. Rodos ve İstanköy Kanunnâmesi'nde de belirtildiği üzere, bunlara *vigleci* deniliyordu. Kale muhafızlarının timarları/maaşları yine adaların kendi kaynaklarından karşılanmaktaydı[1751].

Fetih sonrası güvenlik düzenlemeleri yapılırken, geleneksel bir Osmanlı uygulaması olarak adanın gelirlerinin savaşa katılmış askerler arasında taksimine başlanmıştır. Rodos gelirlerinin büyük bir kısmı Sultan Süleyman Vakfı'na tahsis edilmişti. Sultan, yayınladığı bir hüküm ile hem Rodos ve hem de Marmaris Kalesi'ni şen ve abad edenleri *avarız*, *rüsum* ve *nüzul* vergilerinden muaf tutmuştu. Ayrıca, fethe katılan yüksek rütbeli Osmanlı kumandanlarının mülk sahibi olmalarına izin verilmişti. Sadrazam Pirî Mehmed Paşa, adada camisi bulunan Vezir İbrahim Paşa, Kaptan Mustafa Paşa, Anadolu Beylerbeyisi Kasım Paşa, yine vakıf eseri bulunan Abdülcelil Bey, Aydıneli Beyi Lutfi Bey, Karası Beyi Okçu Sinan Bey bu fermandan istifade ederek adada mülk sahibi olmuşlardı. Mülk ve vakıflar dışında kalan mahsulatın önemli bir kısmı timar sistemine göre padişah, adalar beylerbeyi, Rodos sancakbeyi ve kaledeki sipahi askerine tahsis edilmişti[1752].

Rodos timarları derya kalemine bağlıydı ve işleyişi ile denetimi, alaybeyi vasıtasıyla, kaptanpaşa tarafından yapılmaktaydı. Timarlar babadan oğula geçmekteydi. Vârissiz ölenlerin timarı alaybeyinin yazısı üzerine, şartları uygun olan bir başkasına tevcih edilmekteydi[1753]. Mesela, 1814 yılında Asiyâb (Değirmen) Kulesi Dizdarı Osman Ağa evlatsız ölünce, yerine yevmî/günlük 11 akçe ulufe ile Emin oğlu Mustafa getirilmiştir[1754]. Di-

1749 BA, İ. DH, nr. 2015.
1750 BA, *AD*, nr. 860, s. 118.
1751 Emecen, "Ege Adaları'nın İdarî..., s. 24-25.
1752 Erdoğru, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ..., s. 25-48.
1753 BA, C. DH, nr. 15431; C. AS, nr. 12313; 13233; 17383; 19213; 22191; HAT, nr. 29430.
1754 BA, C. AS, nr. 9362.

ğer taraftan alaybeyi ve muhtarlar, kanunu gereği belirli aralıklarla kaledeki askerin yoklamasını yapmaktaydılar[1755].

1592 yılında Rodos'a giden Aşık Mehmed b. Ömer ile[1756] babası 1522 Rodos Seferi'ne katıldığı için adaya özel bir ilgi duyan Evliya Çelebi, kale ve burçlar hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardı[1757].

XIX. yüzyılda Akdeniz'deki olumsuz gelişmelerin Rodos Gayrimüslimleri üzerindeki etkileri sınırlı olduğu için, adadaki unsurlar arasında bir güvenlik sorunu yaşanmamaktaydı. Bu durum Osmanlı Rodos'unun kale istihkamları yapılanmasında da etkili olmuştur. Kalede, daha çok dışarıdan gelebilecek tehlikelerin dikkate alındığı ve hazırlıkların o yönde yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, muhassıllık teşkilâtının oluşturulduğu 1840 yılında adada dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı 7 karakol binası faaliyetteydi[1758].

Diğer taraftan Rodos'un Akdeniz'in stratejik bir noktasında yer alması ve uzun süre eyalet merkezi sıfatı taşıması yanısıra, buraya bağlı küçük adaların güvenlik sorunlarının çözüm mercii olması, kalesinde daima belirli oranda asker ve mühimmatın bulundurulmasını gerektirmiştir.

XIX. yüzyıl ortalarında adada üç sınıf asker hizmet görmekteydi. Birinci sınıfı Rodos Müslüman halkı arasından seçilen *topçu* askeri, ikinci sınıfı başka mahallerden tertip olunan *nizamiye* askeri ve üçüncü sınıfı da adanın muhafazasında görevli gemide hizmet veren *bahriye* askeri oluşturmaktaydı.

Rodos şehrinde ikamet eden Müslümanlar, ilk dönemden itibaren topçu ve sipahi olarak kalede hizmet görmekteydiler. Kanun gereği kur'aları buraya isabet ettirilmekteydi[1759]. Topçu neferi yazılan Rodos yerli halkının ada muhafazasında zaafiyete neden olacağı endişesiyle donanmada görevlendirilmelerine sıcak bakılmadığı gibi[1760] diğer gemilerde levendlik yapmaları da yasaklanmıştı. Özellikle ada limanında devlet adına inşa edilen savaş gemilerinin korunmasının önemi vurgulanarak, zaman zaman artış gösteren bu tür eğilimlerin önlenmesi istenmekteydi[1761].

1831 nüfus sayımı sonuçlarına göre adada Müslümanlar'dan 70 topcu ve 84 sipahi bulunuyordu. Ocak 1845-Aralık 1846 yılları arasındaki 24

1755 BA, *MD*, nr. 250, s. 122/1051.
1756 Ak, *Menâzırü'l-Avâlim* ..., s. 90, 113-115 (Metin).
1757 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 233-248.
1758 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 12.
1759 BA, BEO, nr. 278856; *MAD*, nr. 8505, s. 249-250.
1760 BA, HAT, nr. 28137.
1761 BA, C. BH, nr. 6427.

aylık yoklama sonuçlarına göre ise yerli halktan topçu sayısının bir hayli artarak 558 nefere ulaştığı, sipahilerin ise 87 nefer olduğu kaydedilmişti. Ada muhafazasında görevli gemide 10 bahriye askeri mevcuttu[1762].

Topçu kur'ası isabet edip sırası gelen Rodoslu erler, ilk eğitimleri için İstanbul'a yollanıyordu. Seraskerlikte kayıtları tutulan bu askerler Tophâne-i Âmire'de veya uygun görülen diğer bir mahalde talim görmekteydiler. 1821 Rum isyanı sırasında bu işlem güvenlik zaafiyeti doğuracağı endişesiyle gerçekleştirilmemiştir. İsyan boyunca Rodoslu yerli topçu askerinin talimi İstanbul'dan gönderilen uzmanlarca yapılmıştı[1763].

Rum isyanıyla birlikte adaların muhafazası için ek tedbirler yürürlüğe konulmuştu. Kaptanpaşa, isyanın ilk dönemlerinde Sakız, Midilli, İstanköy, Rodos ve Limni için Anadolu'dan asker yazılma işlemleri hususunda emirler verip, bir de görevli tayin etmişti[1764]. Bu esnada Rodos mutasarrıfı ile kale içinde yaşayan Müslüman ahali dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı Akdeniz'in kilidi olarak tanımladıkları adaya asker ve erzak talebinde bulunmuşlardı. Adanın önemli mevkilerine gözcüler tayin edilip, tersanesinde inşa edilen gemilerin muhafazası için tedbirler arttırılmıştır. Mutasarrıf, Rodos'a asker göndermekle yükümlü bulunan Menteşe Sancağı'ndan piyade ve süvari 1.000 asker ile İstanbul'dan 11 topçu ustasının tayinini arzetmişti[1765]. Ayrıca İstanköy Adası için yine Menteşe'den 250 askerin tertibi istenmekteydi. İsyan boyunca Rodos'un Akdeniz'de bir zahire deposu haline getirilmesinin yararları da vurgulanmıştır. Mutasarrıfın istekleri doğrultusunda Rodos'a asker vermekle yükümlü Menteşe, Teke ve Hamid sancaklarından 500 asker hazırlanmıştır[1766]. İstanköy için de 500 nefer piyade toplanmıştı[1767]. Batı Anadolu'dan Rodos savunmasına gönderilen askerin tayinatları ise geldiği mahalden karşılanıyordu[1768].

Rodos Mutasarrıfı Şükrü Bey, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında da benzer taleplerini sürdürmüştü. Şükrü Bey, Asâkir-i mansûreden bir alayın adaya görevlendirilmesini istemekteydi. Mutasarrıfa göre, Rodos'un lâyıkıyla muhafazası için en az 5.000 asker gerekmekteydi. Hal-

1762 BA, *ML. CRD*, nr. 867.
1763 BA, C. AS, nr. 15431.
1764 BA, HAT, nr. 38875.
1765 BA, HAT, nr. 19886.
1766 Hamid Sancağı'ndan Rodos'un muhafazası için hazırlanan 500 askerden 250'si Hamid'ten 250'si de Burdur hassı köyleriyle diğer kazalardan tertip edilmişti (Nuri Köstüklü, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 numaralı Isparta Şer'iye Siciline Göre)*, Konya 1993, s. 36-37.
1767 BA, HAT, nr. 35211; 39641; 39683; 39732; -A; C. AS, nr. 15255; *AD*, nr. 582, s. 26.
1768 BA, C. AS, nr. 16401.

buki bu dönem itibariyle adada eli silah tutan ancak 1.000 nefer bulunmaktaydı. Menteşe'den gelen ve iş görmeyen 500 askerin geri gönderildiğini bildiren Şükrü Bey, bu askerin yerine 500 nefer Teke Sancağı'ndaki Fenike ve Elmalı'dan, 500 neferin ise Rumeli'nden tam teçhizatlı *sekban* askerinden temin edilmesi durumunda, güvenlik açısından bir nebze rahatlama sağlanabileceğini ifade etmişti. Sekban askerinin giderlerinin Muğla, Milas ve Tavas kazalarıyla Burdur, Hamid ve Teke sancaklarından tahsil edilmesi düşünülmüştür[1769]. Merkezde yapılan müzakerelerde Rodos'un muhafazasının önemli olduğu, ancak Asâkir-i mansûre askerinin 24 taburunun Rumeli Valisi maiyyetinde bulunduğu, kalanlarının da İstanbul ve Boğazların muhafazası için gerektiği, ayrıca da adanın belirlenen Mansûre tertibatı dahilinde olmaması yüzünden, yakınlığı dikkate alınarak eskiden olduğu gibi Menteşe'den 250 ve Teke Sancağı'ndan 500 toplam 750 asker yazılarak, meselenin çözümü emredilmişti[1770]. Diğer taraftan kalede görev almak üzere 128 akçe yevmiye ile 12 nefer Dergah-ı mualla topçusu yollanmıştır[1771].

Bu arada Tophâne Müşiri Damad Halil Rifat Paşa'nın talimatı ve irâde gereği 1834 yılında Rodos kalesi topçu neferatının yoklaması yapılmıştı. Bu iş için Tophâne-i Âmire'den bir yoklama kâtibi gönderilmiş ve ölen ve firar eden askerler tespit edilip, yerlerine kur'ası gelenler yazılmıştır. Yapılan araştırmada kalede mevcut toplam 628 topçu askeri içinde 6 yüzbaşıya 100 kuruş maaş, 6 mülazıma 50 kuruş, 12 çavuşa 25'er kuruş, 35 onbaşıya 15 kuruş ve 589 erin herbirine 10 kuruş tahsisat bağlandığı anlaşılmıştır. Topçu askerinin bir aylık toplam tayinat gideri 7.615 kuruştu. Bundan bir süre önce 1832 yılı Aralık ayı sonundan 1833 Mayısı başına kadar geçen 17 aylık süredeki aylıkları tutarı ise 129.235 kuruş olmuştu. Bahsi geçen meblağın *Mansûre hazinesi*nden mahsup işlemleri ve ada mutasarrıfı Hasan Bey'in zimmetinde olan kısımları için de tophâne, piyade mukabeleciliği ve başmuhasebe daireleri arasında yazışmalara başlanmıştır[1772].

Uzun süre Rodos kalesindeki yerli neferat ile diğer personelin maaş ve diğer giderleri Rodos ile bağlı mahaller *maktu* gümrük gelirlerinden *ocaklık* suretinde karşılanmıştı[1773]. Daha sonraları adada görevlendirilen askerin maaşları ise ada vergi gelirlerinden ödenmekteydi. Maaş, yevmiye ve yapılan diğer bütün harcamaların makbuzu merkeze yollanmakta ve hazineden mahsup edilmekteydi.

1769 BA, HAT, nr. 33481; 33718; 38266; 40300.
1770 BA, HAT, nr. 17704; 37778.
1771 BA, C. AS, nr. 14907.
1772 BA, C. AS, nr. 6291, 10408, 15431.
1773 BA, C. AS, nr. 5113; C. BH, nr. 12679; C. ML, nr. 27905.

Askerlerin yiyeceği adadan satın alınmaktaydı. 1837 yılı Nisan'ında adada vazifeli 18. Alayın 3. Taburu için maaş, tayinat ve sağlık giderleri dahil 15.395 kuruş 38 para harcama yapılmıştır. Bahsi geçen ayda adadaki râyiç fiyatlar üzerinden 8.709 kıyye ekmek, 1.996 kıyye et, 886 kıyye pirinç, 292 kıyye bulgur, 207 kıyye börülce, 230 kıyye sâde (yağ), 279 kıyye nohut, 251 kıyye mercimek, 251 kıyye soğan, 251 kıyye tuz, 1.453 kıyye kömür, 26.5 kıyye mum, 26.5 kıyye zeytinyağı, 26 kıyye sabun, 8.762 kıyye odun, 153 kıyye arpa ve 2.204 kıyye saman satın alınmıştır. Bu tarihte sağlık ile diğer ufak tefek masraflara 601 kuruş 24 para harcanmıştı[1774].

1839 senesi Martı itibariyle adada görevli sayıları 471 olan *Ferhad Paşa Taburu*'nun komutan ve erlerinin bir aylık tayinat ve maaşları toplamı 17.130 kuruştu[1775]. Ayrıca, kısa süre sonra Rodos'ta Mansûre askerinin istihdamına başlandığı anlaşılmaktadır. Ada Mutasarrıfı Şükrü Paşa'nın Mısır isyanı esnasındaki talebi ardından 1840 yılında muhassılık teşkilâtı kurulunca, kalede *Mansûre Askeri 18. Alayı*'nın bir taburu ile bir binbaşı idaresinde yerli topcu neferatı görevinin başındaydı[1776]. Rodos'taki Mansûre taburu kısa süre sonra, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa isyanın bastırılmasında kullanılmak için İngiliz amiralin talebi ve çıkan irâde gereği orduya katılmak üzere Şam'dan gelen bir vapur ile adadan ayrılmıştır. Cepheye giden askerin tayinatı ve kumanya gideri Rodos Muhassıllığı gelirinden karşılanacaktı[1777].

Adalardaki yerli timarlı askerlerin 1847'deki tasfiyesi esnasında önce Midilli'de[1778] ve sonra da Rodos'ta işlem yapılmıştı. Seraskerliğin oluruyla timarlıların yoklaması gerçekleştirilerek, içlerinden durumu uygun olanların *süvari asâkir-i muntazama*ya geçmeleri kararı alınmıştır[1779]. Bu karar üzerine yapılan araştırmada Rodos'taki 104 timarlıdan rızasıyla timardan el çeken, vefat eden ve tekaüdü gelenler dışında 62 neferin hizmete devam etmede istekli olduğu anlaşılmıştır. Bunların kalede istihdamları yerine 60 neferinin daha fazla ihtiyaç duyulan zabtiye dairesinde değişmeli olarak ve geçici surette hizmet vermeleri uygun bulunmuştur[1780].

Adadaki timarlıların tasfiyesi sürecinde kalede görevli yerli topçu birlikleri de bir nizam altına alınmıştı. Ancak, bu düzenlemenin adada bazı huzursuzluklara neden olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, 1860 yılında

1774 BA, C. AS, nr. 34235. Diğer aylar masraf listeleri: C. AS, nr. 34370; 48137; 49680.
1775 BA, C. AS, nr. 18941.
1776 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10-12.
1777 BA, İ. DH, nr. 1112.
1778 Ünver, *Tanzimatın* ..., s. 123-130.
1779 BA, İ. DH, nr. 1813.
1780 BA, A. MKT. MVL, nr. 3/49; A. DVN, nr. 103/66.

bazı Rodoslu kadınlar kaleye gelerek, topcu askerlerinin uygunsuzluklarından şikayetçi olmuşlardı. Durum İstanbul'a iletilince, Tophâne-i Âmire'den tahkikat için Mirliva Ali Paşa yollanmıştı. Ali Paşa'nın yaptığı araştırma neticesi, ada topcu neferlerinde bir uygunsuzluğun bulunmadığı, oğulları asker olan bazı ailelerin, topcu askerin, eskiden olduğu gibi münavebeli olarak hizmet görüp, hem askerlik hem de kendi iş-güçleriye ilgilenememeleri üzerine, malî sıkıntı içine düşmeleri sonucu, meslekten ayrılma ümidi ile böyle bir eylem içerisine girdiklerini anlamıştı[1781].

Rodos topçu ve timarlı askerlerinde olduğu gibi tersaneden adaya görevli ve maaşları ada bütçesinden ödenen 10 bahriye askerinin durumu, bilhassa disiplin bakımından ele alınmıştı. Bahriye kökenli olan Kaymakam İbrahim Edhem Paşa'nın girişimiyle 1848 yılı ortalarında, disiplinini kaybetmiş *başıbozuk* ve kendi işi gücüyle uğraşan bahriyelilerin Tersane-i Âmire'ye iadeleri gündeme gelmişti[1782].

1849'da eyaletin teşkilinden sonra merkez olarak Rodos, bağlı mahallerin güvenliğinden de sorumluydu[1783]. Teşkilâtın oluşumunda adaya yollanacak nizamiye askeri için hazırlıklara başlanmıştır. Öncelikle, uzun süredir bakımsız kalan kalenin tamiri için Mühendis Mehmed Efendi tarafından keşfi yapılmıştır. Ayrıca tamamen yıkılmış olan bir koğuşun inşasına da tahsisat ayrılmıştır[1784].

Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Vilâyeti'nin merkezinin 1867'de Kal'a-i Sultaniye'ye taşınmasıyla yürürlüğe konulan ıslahâtların rahat uygulanabilmesi ve adalar Hıristiyan halkının tedirgin olmaması için buralara nizamiye askeri gönderilmemişti. Bunun yerine, muhtemel hadiselere müdahale etmek üzere yerli topçu askeri sayısında artış öngörülmekteydi[1785]. Vilâyet ıslahatının ilerleyen safhalarında Rodos ve bağlı mahaller için *3. Ordu*'ya bağlı Girit'teki redif askerlerinden bir tabur nizamiye askeri tayin edilmişti[1786]. Vilâyet sisteminin sorunları çözüldükden sonra 1871 yılı itibariyle Rodos kalesindeki 3 bölüğün komutanlığını Binbaşı Âta Efendi ile birlikte Kolağası Mustafa Ağa yaparken bir tabip, tabur kâtibi ve muavini, imam ve cerrah da hizmetlerini sürdürmekteydiler[1787]:

1781 BA, İ. DH, nr. 30871.
1782 BA, A. MKT, nr. 142/9; *MAD*, nr. 11993, s. 151-159.
1783 BA, İ. DH, nr. 15860.
1784 BA, İ. MVL, nr. 4038; 7154. Mühendis Mehmed Efendi'ye 2.400 kuruş harcırah, 290 kuruş maaş ve 4 nefer itibariyle tayinat tahsisi, Haziran 1849 tarihinde onaylanmıştır: BA, İ. DH, nr. 10532.
1785 BA, İ. MVL, nr. 26237.
1786 BA, İ. MM, nr. 1502; İ. DH, nr. 40941; *AD*, nr. 861, s. 98.
1787 *CBSS*, Sene 1290, s. 87-88, 105.

TABLO-42
RODOS KALESİ ASKER MEVCUDU
(1871 Sonrası)

Binbaşı Âta Efendi Kolağası Mustafa Ağa Tabip Mösyö Tırak Tabur Kâtibi Ali Efendi Muavini – Efendi İmam Kasım Efendi Cerrah Salih Efendi	*Birinci Bölük* Yüzbaşı Ömer Ağa ve diğer 3 Mülazım *İkinci Bölük* Yüzbaşı Hasan Ağa ve 3 Mülazım *Üçüncü Bölük* Yüzbaşı Fahri Efendi ve 3 Mülazım

Aynı yıl Rodos kalesi askerlerinin maaş ve tayinatları bedeli 20.700 kuruş olarak gerçekleşmiştir[1788]. Vilâyet merkezi tekrar Rodos'a nakledilince, kaledeki asker miktarı bu yapıya göre yeniden şekillenmiştir. İlk olarak *vilâyet alaybeyliği* Rodos'a nakledilmiştir[1789]. Bu arada Kanun-ı Esasî'nin ilanından sonra imparatorluğun genelinde yapılan askerî tensikât gereği adalar 2. ve 3. *Hassa Ordu-yı Hümayunları* yetki alanına verilmişti. Ayrıca, adalar ahalisi eskiden olduğu gibi asker alımlarında bulundukları kalede topçu olarak istihdam edilecekdi. Bir ara adalıların tophâne veya tersane tertibatında yer almaları usulüne son verilmek istenmiş ise de, demografik etkiler dikkate alınarak bundan vazgeçilmiştir[1790].

Özellikle 93 Harbi sonrası Yunan hududu belirlenirken, bu ülkenin Ege'de bazı teşebbüslerde bulunma ihtimali dikkate alınarak, adalardaki askerî kuvvetlerin yeniden tanzimi gündeme gelmişti. Bu hususta araştırma yapmak üzere 1881 yılında Erkân-ı Harbiye Miralayları'ndan Mehmed Şâkir Bey görevlendirilmiştir. Rodos, Midilli, Molova, Sakız, Limni, İstanköy ve Sığri kalelerinin asker ve mihimmat durumlarını tespit eden Şâkir Bey, Yunanistan ile bir savaş durumunda ihtiyatlı olunmak gayesi ile kapsamlı bir rapor kaleme almıştır. Miralay, Sakız, Koyun Adaları, İpsara, Karyot, Furnoz adalarının muhafazası için Sakız'a, Midilli ve Cunda Adası için Midilli'ye, Batnoz, Leryoz, Kalimnoz, İstanköy, İncirli ve Astropalya için İstanköy'e, Rodos, Sömbeki, Piskopi, Kerpe, Herkit, Kaşot ve Meis adalarının güvenliği için ise Rodos'a birer tabur asker ile her birine 2 dağ topunun yerleştirilmesini teklif etmiştir[1791]. Araştırma sonrası 1889 yılında irâde gereği Dedeağaç'dan *Hassa Ordu-yı Hümayunu*'na mensup 7. Alayın

1788 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 319.
1789 BA, İ. DH, nr. 60661.
1790 BA, İrâde-Askeri (İ. ASK), nr. 13/21.B.1311.
1791 BA, Y. Mtv, nr. 6/66.

4. Taburu'ndan 1. ve 2. bölükler Rodos'a yollanmıştır[1792].

1892 senesi itibariyle adada biri kurtarma olmak üzere üç bölük piyadeden oluşan bir tabur asker bulunmaktaydı. Diğer taburlar Midilli ve Sakız'da istihdam edilmişti[1793]. Bahsi geçen taburların adada göreve başlamasından sonra, kaledeki topcu erleri ile nizamiye piyade erleri arasında meydana gelen bir cinayet hadisesi yüzünden düşmanlık oluşmuştu. İki grup arasındaki çekişme merkeze kadar ulaşınca, daha vahim hadiseler olmadan bunların değiştirilmesi kararlaştırılarak, gereği seraskerlik ile tophâneye tebliğ edilmiştir. Rodos'taki bölüklerin Sakız'dakiler ile değiştirilmesi uygun bulunmuştu. Bu değişiklik 13 Ağustos 1893 tarihli irâde ile kesinlik kazanmıştır[1794]. Bu düzenleme sonrası 1895'de Rodos taburunda 256 piyade, 11 süvari toplam 267 asker mevcuttu[1795]. Aynı dönemde yerli topçu askerinin mevcudu ise 300 civarındaydı[1796].

Rodos ve bağlı mahallerdeki yerli topçu sınıfı feshedilerek[1797] yerlerine nizamiye askerlerinin yerleştirilmesi kararı alınınca, vilâyetteki kuvvetler yeniden yapılandırılmıştı[1798]. Şöyle ki, 1911 yılı itibariyle Rodos ve vilâyetin diğer sancaklarına dağılmış halde bulunan *Piyade 7. Alayı 4. Taburu*'nun eğitim ve talimlerinde ortaya çıkan aksaklıkların tespiti ile mevkilerinin belirlenmesinde Harbiye Nezâreti tarafından yeni bir düzenlemeye gidilmişti. Öncelikle bağlı küçük adalarda bulunan bölükler Sakız ile Rodos'a çekilmiştir. Kalimnoz'daki bölük, Kerpe ve Sömbeki'deki müfrezeler ile Muğla'da bulunan bir diğer bölük vilâyetin orta noktasında yer alan Sakız'a kaydırılmıştı. Rodos'ta ise bir bölük bırakılmıştı. Bu düzenleme karşısında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nden yapılan müracaatta, üçü Sakız'da biri Rodos'ta olan bölüklerin, Rodos'un merkez olması ve önemine binaen yarı yarıya taksim edilmesi teklif edilmişti. Bu hususiaki Dâhiliye Nezâreti'nin görüşü ise 3 bölüğün Rodos'ta birinin Sakız'da istihdamı yönündeydi. Bu karara Sakız mutasarrıflığı itiraz etmiş ise de Rodos'un nizamiye askeri merkezi olması ve Sakız'ın da İzmir taburlarından takviye edilmesi uygun görülmüştür. Bu arada Girit ve Yunanistan'a yakın mesafede bulunan Kerpe Adası yöneticileri de güvenlik açısından benzer şikayetlerini dile getirmekteydiler[1799].

1792 BA, Y. PRK. ASK, nr. 98/21.
1793 *CBSS*, Sene 1310, s. 56-58; Sene 1311, s. 111-112.
1794 BA, Y. Mtv, nr. 81/8.
1795 *CBSS*, Sene 1313, s. 102.
1796 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 573.
1797 BA, DH. İD, nr. 29-1/55.
1798 BA, BEO, nr. 278856, 279976.
1799 Bu dönemde Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti dahilinde alınması düşünülen asayiş tedbirleri: BA, DH. İD, nr. 24/9.

Vilâyet sistemindeki yeniliklere paralel olarak diğer adalardaki taburların mevkilerinde bazı değişiklere gidilmesine rağmen, Rodos'taki askeri yapı İtalyan tehdidinin belirmesine kadar aynen sürmüştür[1800]. Osmanlı Hükûmeti, düşmanın adalara saldırma ihtimali ortaya çıkınca, alınacak tedbirler hususunu 2. Kolordu Komutanlığı ile Dâhiliye Nezâreti'ne iletmişti. Lahey Sulh Konferansı kararları gereği askeri mevki kabul edilmeyen adaların bombalanmaması gerektiği, ancak İtalya'nın bu karara ne kadar riayet edeceğinin şüpheli olduğu, zirâ, Beyrut'ta buna aykırı davrandığı, her türlü ihtimal dikkate alınarak saldırıya açık şehirlerin mülkî memurlarının Meclis-i Vükela'da alınan kararlar dairesinde uyarılması istenmişti[1801].

Rodos'un işgalinden kısa süre önce, Trablusgarb Savaşı esnasında ilan edilen seferberlik emri ile Rodos'ta toplanan efrad-ı cedîdenin geçici surette adadaki nizamiye taburunda istihdamı emredilmişti. Ancak, Marmaris deposunda elbise bulunamayışı yüzünden bu erler terhis edilmiş ve keyfiyet Antalya Fırkası'na bildirilmiştir (15 Şubat 1912)[1802].

İtalyan işgali ile beraber, işgal altındaki diğer mahallerde olduğu gibi Rodos ve bağlı adalar ahalisinin askerlik mükellefiyetleri meselesi gündeme gelmişti. Bu hususta Menteşe mutasarrıflığından yapılan bir müracaatta, Rodos ve İstanköy mültecilerinin durumu sorulmuştu[1803]. Harbiye Nezâreti'nin bu konuda Şubat 1915 tarihli mütalaası Meclis-i Vükela'da görüşülerek, bahsi geçen yerlerden Osmanlı topraklarına gelenlerin *hicret eden Müslümanlar* ile aynı statüde değerlendirilmeleri, yani gelişlerinden 3 ay sonra askere alınabilecekleri bildirilmişti. Aynı mahallerden yabancı memleketlere göç edip yerleşenlerin de Nisan 1915'de çıkarılan askerlik kanununa uygun şekilde muamelelerinin yapılması kararlaştırılmıştı[1804].

2-Rodos Kalesi'nin Lojistiği

a- Kalenin Mühimmat Durumu

Akdeniz'in kilidi kabul edilen Rodos'un müstahkem kalesinin mühimmat ve zahire ihtiyacının giderilmesinde özenli davranılmaktaydı. Ada yöneticilerinin tespitleri doğrultusunda veya olağan üstü durumlarda takviye yapılıyordu. Bilhassa buğday stoklarının belirli oranda bulunmasına

1800 *CBSS*, Sene 1322, s. 100-102.

1801 Saldırıya uğrama ihtimali bulunan mahallerde Meclis-i Vükela'ca kararlaştırılan tedbirler: BA, BEO, nr. 300665; DH. SYS, nr. 75-12/1-17.

1802 BA, DH. İD, nr. 109/6.

1803 BA, DH. İ. UM, nr. E-22/37; E-22/59.

1804 BA, DH. SN. THR, nr. 67/92.

muhakkak dikkat ediliyordu[1805].

Rusya'nın Akdeniz'e ulaşmasından bir süre önce, 1761 senesinde Rodos kalesi cephâneliğine ihtiyat olmak üzere önemli miktarda mühimmat sevkedildiği anlaşılmaktadır. Başmuhasebede kaydı tutulan mühimmat, devletçe kiralanan bir gemi ile *Cebehâne-i Âmire* tarafından *mübaşir* tayin edilen Mustafa Çavuş marifetiyle adaya ulaştırılıp, kadı huzurunda Rodos kalesi *cebecibaşı*na teslim edilmişti[1806]. Rusya gemileri Akdeniz'e ulaştığında 1771 yılı itibariyle yapılan sevkiyat ile birlikte kaledeki barutun 180 kantarının kullanılabilir durumda olduğu, kale mahzenlerinde ise eskiden kalma ıslak halde *keferemânde* tabir edilen 700 kantar siyah barutun mevcudiyeti görülmüştü. Mahzenlerdeki ıslak barutun kullanılır hale getirilmesi için baruthâne ustalarından Barutçubaşı Ali Ağa ile Mahir Halife tayin edilmiş, ücreti mukabili ve kıyye hesabı üzerinden 6.691 kıyyesi yani 606,5 kantarı temizlenmişti[1807]. Çeşme hadisesi sonrası ada cephânesindeki malzemenin eski defterlerle karşılaştırılmak suretiyle tespiti yapılmıştır. Adanın mahzenleri, Tophânesi, Eğrikapı, Kızılkapı, Arap Kulesi, Mendirek Kulesi, Asiyâb Kulesi, liman ağzı ve iskele tabyalarındaki mühimmatın sayımı yapılmıştır. Eksikliklerin bir kısmı Gelibolu Baruthânesi'nden giderilmişti[1808]. 1784 yılında ise Enderun-ı hümâyun tertibatından Rodos kalesi için 100 kantar barut yollanmıştı[1809].

Daha önce de değinildiği gibi, bilhassa Fransa'nın Mısır'ı işgali döneminde Rodos lojistik açıdan önem kazanmıştı[1810]. Osmanlı ve müttefiki İngiliz donanmalarına takviye için asker[1811], mühimmat ve erzak depolanması çalışmalarında Rodos yöneticilerine önemli işler düşmüştü. İngilizler Akdeniz'e doğru hareket edince, donanmanın uğrayacağı iskeleler idarecileri uyarılarak, ihtiyaç hasıl olacak 2.000 sığır, 10.000 koyun ve keçi ile yeteri kadar zahirenin hazırlanması emredilmişti (Ocak 1801)[1812]. Rodos, Marmaris, Mekri ve Mısır iskelelerindeki hazırlıklara nezâret etmek üzere de Rikab Çavuşbaşısı Seyyid Mustafa tayin edilmişti. Bu arada muharebenin başlamasından bir müddet önce adanın tahkimi için Menteşe Sancağı'ndan 1.000 asker hazırlanmıştı[1813]. Daha sonra İstanbul'dan mühimmat sevki de yapıl-

1805 BA, C. AS, nr. 39268.
1806 BA, C. AS, nr. 30808.
1807 BA, C. AS, nr. 32240.
1808 BA, C. AS, nr. 50967.
1809 BA, C. AS, nr. 52799.
1810 BA, HAT, nr. 14829.
1811 BA, C. BH, nr. 8169.
1812 BA, C. HR, nr 6425
1813 BA, C. AS, nr. 8097; HAT, nr. 5328.

mıştır[1814]. Aynı dönemde Mutasarrıf Murabıtzâde Hasan Bey'den, bir gemi kiralayıp kaptanpaşa maiyyetindeki donanma ve kara askeri için gerekli pirinç, mercimek, bulgur, zeytin, sirke, tuz, sade yağ, zeytinyağı, fasulye ve mercimek göndermesi istenmiştir. Bu tür talepler sıklıkla olmaktaydı[1815]. Bütün bu hazırlıklardan ayrı olarak Rodos'a yaklaşmakta olan İngiliz Donanması için padişahın emri üzerine Gümrükçü Hasan Ağa marifetiyle İstanbul'dan ve diğer mahallerden acil olarak erzak hazırlığına girişilmişti. Satın alınan erzakın kıymeti, öğütme, pişirme ve nakil ücretleri mâliye kayıtlarına aşağıdaki gibi yansımıştı (Aralık 1800)[1816]:

TABLO-43
FRANSA'NIN MISIR'I İŞGALİ SIRASINDA İNGİLİZ DONANMASI İÇİN RODOS'TA YAPILAN ERZAK STOKU
(1800 Yılı)

Tekfurdağı'ndan Zâhire Nazırı Efendi Marifetiyle Gelibolu'da Bulgaroğulları'na Peksimet için gönderilecek buğdayın kıymeti ve navlunu: Buğday: 25.000 kîle Peksimet: 10.000 kantar Kıymeti: 38.250 kuruş Navlunu: 3.000 kuruş Toplam: 41.250 kuruş	İstanbul ambarlarından Kıbrıs ve Rodos Adaları'na peksimet için gönderilmekte olan buğdayın kıymeti ve gemi navlunu: Kıbrıs'a Buğday: 25.000 kîle Peksimet: 10.000 kantar Rodos'a Buğday: 12.500 kîle Peksimet: 5.000 kantar Kıymeti (tahmini): 56.000 kuruş Verilmesi gereken navlunu: 11.835 kuruş Toplam: 63.835 kuruş
Öğütme ve Pişirme Ücretleri: Kıbrıs'a: 3.750 kuruş Rodos'a: 1.835 kuruş Gelibolu'ya: 5.000 kuruş	Tekfurdağı'ndan gelip doğruca Rodos'a gönderilecek peksimet navlunu: Peksimet: 16.000 kantar Navlunu: 2.100 kuruş
İstanbul'dan gönderilmekte olan peksimet navlunu: Peksimet: 4.000 kantar Navlunu: 4.000 kuruş	Gemlik'ten ve Boğaz'dan gönderilmek için kiralanan gemi navlunu: Boğazhisar'dan: Peksimet: 2.300 kantar Gemlik'ten: Peksimet: 1.500 kantar Toplam navlun: 4.200 kuruş
TOPLAM GİDER: 130.050 Kuruş	

1814 BA, C. AS, nr. 5113, 11896.
1815 BA, C. BH, nr. 8092, 10262, 12585.
1816 BA, C. HR, nr. 5076.

Savaş, Fransa'nın mağlubuyetiyle son bulunca Rodos'a gönderilmiş olan mirî cephâne ve erzaktan bir kısmı tekrar merkeze alınmıştır. Bu husta ada nâibinin de katılımıyla yapılan incelemede, savaş süresince adaya toplam 367 kantar barutun sevkedildiği ve 30 kantarının harcandığı, aynı şekilde 3.644 kantar 32 kıyye peksimet gönderilirken, bunun 3.615 kantarının tüketildiği anlaşılmıştı[1817].

Rodos'a yeni bir muhafız tayini yapıldığında devir teslim muameleleri için veya kanunu gereği muhtelif tarihlerde asker mevcuduyla birlikte kaledeki mühimmatın yoklaması da yapılarak, hazırlanan defteri Tophâne-i Âmire'ye gönderilmekteydi[1818]. Bilhassa Rum isyanı tam sonuçlanmadan, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması akabinde, Rodos Muhafızı Şükrü Bey döneminde merkezden gelen bir emirle kaledeki mühimmat ve cephânenin tespiti yapılıp, eksiklerinin merkeze bildirilmesi istenmiştir. 1827 yılı ortalarında ada nâibinin denetiminde kale zabitlerinin ve tophâneden hususî memuriyetle yollanan mübaşirin de hazır bulunduğu halde kaledeki askerî mühimmat ve zahirenin denetimi yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere, Rodos *cephânesi*, *humbarahânesi* ve *tophânesi* ile mahzenlerinde gerçekleştirilen sayım sonucu, hâlen mevcut ve sarfedilen mühimmat miktarı ortaya konulurken, kalede ihtiyaç duyulan malzemeler de tespit edilmiştir. Mutasarrıfın İstanbul'daki müdir-i umuru tarafından hükûmete takdim edilen cephâne yoklama defteri Tophâne-i Âmire'deki kayıtlarla mukayese edilmiştir. Sarfiyatı yapılıp muhafız tarafından senedi hazırlanan mühimmat zimmetten düşülmüştür. Eğer senetler yeterli görülmez ise mahsup yapılmamaktaydı. Kale için gerekli topların temini tophâneye, humbara hususu da humbarahâneye havale edilmiştir. Rodos kalesinin merkeze yazılan eksiklerinin bir kısmının gönderilmesi uygun bulunmuştu. Adadan daha önce mayalık için tophâneye yollanan topların boş kalan kundaklarına yerleştirilmek üzere istenen 11,9 ve 7 çaplarında 30 adet top ile 65, 36, 22, 9 ve 7 çaplarında 4.000 humbara yuvarlağının sevki ertelenmiştir. Adaya yollanması uygun bulunan demir, fişek ve diğer malzemenin sevkiyatında da sorun yaşanmıştır. Şöyle ki, 1821 isyanından dolayı deniz yollarının emniyetsizliği nedeniyle, sevkiyatın önce gemi ile Mihaliç İskelesi'ne ve oradan da kara yolu kullanılarak yerine ulaştırılması uygun bulunmuştur. Mihaliç'e kadar malzemeyi götürecek geminin kiralanması hususu Gümrük Eminliği'ne havale edilmişti[1819]:

1817 BA, C. BH, nr. 11962.

1818 BA, HAT, nr. 18925-B; 19299-D; C. AS, nr. 9640. 1804 senesinde ada nâibi ve Divan-ı Hümâyun Kâtibleri'nden Mustafa Peyami Efendi tarafından Rodos ve İstanköy yerli neferatı yoklanarak defteri merkeze yollanmıştı. Yoklamada Rodos kalesinde toplam 962 akçe yevmiyeli 174 ve İstanköy'de ise 301 akçe yevmiyeli 55 neferin eski kayıtlarla uyuşmadığı tespit edilmiştir. Emir gereği mevcut olmayanların yerine harbe elverişli yenilerinin yazılması işlemleri başlatılmış ve bu askerler için senelik ihtiyaç duyulan 1.897 kuruş 5 paranın ada avarız, nüzul ve maktu gümrük gelirlerinden karşılanması uygun bulunmuştur: C. AS, nr. 22986.

1819 BA, C. AS, nr. 10129.

TABLO-44
RUM İSYANI SÜRECİNDE RODOS KALESİ'NİN LOJİSTİK DURUMU
(1828 Yılı)

EĞRİKAPI'DAN KIZILKAPIYA KADAR OLAN BÜYÜK ve KÜÇÜK TOPLARIN MEVCUDU

MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Balyemez Tunç Top	1	47	14	15
Balyemez Tunç Top	1	50	16	16
Balyemez Âhen Top	1	-	14	-
Şâhî Tunç Top	1	37	5	16
Sagîr Tunç Top	1	4	0.5	10
Sagîr Tunç Top	1	5 kantar 300 direm	-	11
Ejder Ağızlı Tunç Top	1	5 kantar 110 direm	-	11
Balyemez Tunç Top	1	55	14	13
Çakaloz Tunç Top	1	4 kartar 100 direm	-	-
Balyemez Tunç top	1	39	11	12
Âhen Top	1	-	5	-
Balyemez Tunç Top	1	39	11	12
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Sagîr Top	1	-	1.5	
Balyemez Tunç Top	1	55	11.5	20
Balyemez Tunç Top	1	51	16	18
Havân-ı Kebîr Tunç Top	1	70	4	9
Havân-ı Kebîr Tunç Top	1	70	4	9
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Balyemez Tunç Top	1	25	3	11
İnmekli Şâhî Tunç Top	1	35	7	20
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Balyemez Tunç Top	1	50	11	18
Âhen Kebir Top	1	-	14	
Şâhî Tunç Top	1	8	1.5	9
Şâhî Tunç Top	1	9 kantar 300 direm	-	12
Âhen Top	1		5	
Çakaloz Tunç Top	1	3 kantar 100 direm	-	10
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Çakaloz Tunç Top	1	3.5 kantar 100 direm	10	-
Şâhî Tunç Top	1	14	0.5	15
Şâhî Tunç Top	1	6	0.5	10

Şâhî Tunç Top	1	7	0.5	10
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Balyemez Tunç Top	1	46	14	15
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Top	1	-	0.5	-
Çakaloz Tunç Top	1	5	0.5	10
Âhen Top	1	-	5	-
Çakaloz Tunç Top	1	8.5	0.5	10
Âhen Top	1	-	3	-
Âhen Top	1	-	7	-
Balyemez Tunç Top	1	35	16	11
Şâhî Tunç Top	1	24	3	16
Şâhî Tunç Top	1	10	1	13
İnmekli Çakaloz Tunç Top	1	7	1	10
İnmekli Tunç Top	1	15	5	10
Âhen Top	1	-	7	-
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Top	1	-	3	-
Âhen Top	1	-	14	-
Çakaloz Tunç Top	1	4.5	0.5	10
Şâhî Tunç Top	1	16.5	3	13
Âhen Top	1		1.5	
Balyemez Tunç Top	1	68	9	11.5
Balyemez Tunç Top	1	60	18	14
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Çakaloz Tunç Top	1	6	0.5	10
Çakaloz Tunç Top	1	6	0.5	10
Çakaloz Tunç Top	1	4.5	0.5	10
Âhen Top	1	-	3	-
Şâhî Tunç Top	1	11	3	10
Balyemez Tunç Top	1	40	22	14
Balyemez Tunç Top	1	45	28	15
Çakaloz Tunç Top	1	6	0.5	10
Âhen Top	1	-	14	-
Şâhî Tunç Top	1	40	11	16
Şâhî Tunç Top	1	65	11	23.5
Çakaloz Tunç Top	1	6	0.5	10
Balyemez Tunç Top	1	40	28	16
Çakaloz Tunç Top	1	8.5	0.5	10
Çakaloz Tunç Top	1	5.5	0.5	10
Balyemez Tunç Top	1	66	0.5	15
Şâhî Tunç Top	1	12	0.5	13
Çakaloz Tunç Top	1	5.5	0.5	10
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Çakaloz Tunç Top	1	6	-	10
Balyemez Tunç Top	1	45	28	11
Âhen Top	1	-	3	-
Balyemez Tunç Top	1	28	28	12
TOPLAM: 85 Top				

KIZILKAPI'DAKİ TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Top	1	-	3	-
Şâhî Tunç Top	1	19,5	5	8
Şâhî Tunç Top	1	22	3	16
Âhen Top	1	-	14	-
Âhen Top	1	-	14	-
İnmekli Âhen Top	1	-	7	-
İnmekli Âhen Top	1	-	9	-
Âhen Top	1	-	3	-
Âhen Top	1	-	3	-
Âhen Top	1	-	3	-
Çakaloz Tunç Top	1	6,5	-	8
Âhen Top	1	-	-	-
Maymuncuklu Çakaloz Tunç Top	4	-	0,5 (her biri)	-
Maymuncuklu Çakaloz Tunç Top	2	-	1 (her biri)	-
TOPLAM: 19 Top				
KIZILKAPI'DAN YAHUDİ MAHALLESİ'NE KADAR OLAN TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Balyemez Tunç Top	1	34,5	28	11
Balyemez Tunç Top	1	45	14	13
Çakaloz Tunç Top	1	7	1,5	10
Şâhî Tunç Top	1	19,5	3	15
Âhen Çakaloz Top	1	-	0,5	-
Çakaloz Tunç Top	1	6	1	10
Âhen Top	1	-	1	-
Maymuncuklu Tunç Top	1	6	0,5	10
Maymuncuklu Tunç Top	1	-	1	-
Maymuncuklu Tunç Top	1	43	9	15
Şâhî Tunç Top	1	24	5	15
Şâhî Tunç Top	1	14	14	8
Balyemez Tunç Top	1	53	16	18
Çakaloz Tunç Top	1	6,5 kantar 300 direm		10
Âhen Top	1	-	3	-
Çakaloz Tunç Top	1	6	1	10
Çakaloz Tunç Top	1	6	1	10
Âhen Top	1	-	1	-
Âhen Top	1	-	1	-
Şâhî Tunç Top	1	7,5 kantar 300 direm		15
Balyemez Tunç Top	1	37	7	17

Balyemez Tunç Top	1	50	7	17
Balyemez Tunç Top	1	50	14	13
Balyemez Tunç Top	1	50	26	12,5
Balyemez Tunç Top	1	76	16	2
Balyemez Tunç Top	1	76	14	22
Balyemez Tunç Top	1	55	35	16
Balyemez Tunç Top	1	55	16	15
Âhen Top	1	-	1,5	-
Âhen Top	1	-	1,5	-
Âhen Top	1	-	1,5	-
TOPLAM: 33 Top				
İÇHİSARA BAĞLI ZEYTİNLİ TABYASI'NDAKİ TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Balyemez Tunç Top	1	26	7	13
Balyemez Tunç Top	1	19,5	5	11
Âhen Top	1	-	3	-
Âhen Top	1	-	1,5	-
TOPLAM: 4 Top				
ASİYÂB KULESİ'NDE MEVCUT TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Balyemez Tunç Top	1	28,5	28	11,5
Balyemez Tunç Top	1	37	20	23
Balyemez Tunç Top	1	32	26	9
Balyemez Tunç Top	1	38	26	14
Balyemez Tunç Top	1	35	14	13,5
Şâhî Tunç Top	1	40	7	25
Çakaloz Tunç Top	1	6	0,5	10
İnmekli Tunç Top	1	40	22	9
Çakaloz Tunç Top	1	6	0,5	11
Balyemez Tunç Top	1	26	16	11
Şâhî Tunç Top	1	22	16	15
Şâhî Tunç Top	1	43	9	15
Balyemez Tunç Top	1	40	14	13
İnmekli Tunç Top	1	36	28	12
TOPLAM: 14 Top				
AKKULE'DE MEVCUT TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Nısf Kantarlık Tunç Top	1	36	22	12
Nısf Kantarlık Tunç Top	1	40	22	14
Tunç Top	1	40	36	14
TOPLAM: 3 Top				
BEDESTEN'İN ÜZERİNDE MEVCUT TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Top	1	-	5	-
TOPLAM: 3 Top				

MENDİREK KULESİ'NDE MEVCUT TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Nısf Kantarlık Tunç Top	1	85	22	16
Balyemez Tunç Top	1	22	26	9
Şâhî Tunç Top	1	47	9	16
Balyemez Tunç Top	1	40	16	15
Balyemez Tunç Top	1	43	22	13
Balyemez Tunç Top	1	66	30	16
Âhen Top	1	-	3	-
Âhen Top	1	-	3	-
Balyemez Tunç Top	1	35	30	11
Balyemez Tunç Top	1	28	5	10,5
Şâhî Tunç Top	1	39	7	15
Balyemez Tunç Top	1	21	5	10,5
Balyemez Tunç Top	1	39	9	16
Şâhî Tunç Top	1	36	5	16
Âhen Top	1	-	3	-
Âhen Top	1	-	3	-
Balyemez Tunç Top	1	40	9	16
TOPLAM: 17 Top				
DAMLAKAPI ARASINDA MEVCUT TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Âhen Kebîr Top	1	-	14	-
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Top	1	-	5	-
Kantarlık Tunç Top	1	85	44	16
Balyemez Tunç Top	1	45	24	14
Tunç Foyoz Top	1	40	9	10
Balyemez Tunç Top	1	90	14	20
Mengeneli Tunç Top	1	150 kantar 4 gürle kantar	-	25
TOPLAM: 8 Top				
ARAB KULESİ'NDE MEVCUT TOPLAR				
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET	AĞIRLIK (Kantar)	ÇAP	UZUNLUK (Karış)
Balyemez Tunç Top	1	45,5	35	11
Şâhî Tunç Top	1	35	5	16
Şâhî Tunç Top	1	27	3	16
Şâhî Tunç Top	1	7	3	9
Şâhî Tunç Top	1	11	1.5	8
Şâhî Tunç Top	1	7,5	3	9
Balyemez Tunç Top	1	12	14	7
Balyemez Tunç Top	1	27	9	16
Balyemez Tunç Top	1	14	11	10
Balyemez Tunç top	1	14	11	10
Tunç ZarbuzânTop	1	100 direm	-	-
Maymuncuklu Tunç Top	1	2	0,5	4

Maymuncuklu Tunç Top	1	6,5	0,5	4
Çakaloz Tunç Top	1	6	0,5	4
Çakaloz Tunç Top	1	6,5	0,5	4
Çakaloz Tunç Top	1	6	0,5	4
Çakaloz Tunç Top	1	6	0,5	4
Tunç Zarbuzân Top	1	100 direm	-	-
Şâhî Tunç Top	1	30	7	15
Şâhî Tunç Top	1	43	7	15
Âhen Top	1	-	3	-
Şâhî Tunç Top	1	32	7	14
Çakaloz Tunç Top	3	-	0,5'er	-
Şâhî Tunç Top	1	32	7	15
Şâhî Tunç Top	1	36	7	13
Sagîr Şâhî Tunç Top	1	8,5	1	15
Âhen Top	1	-	3	-
Balyemez Tunç Top	1	15.5	5	9
Âhen Top	1	-	3	-
Şâhî Tunç Top	1	15,5	1	10,5
Şâhî Tunç Top	1	10,5	1	11
Âhen Top	1	-	5	-
Âhen Top	1	-	5	-
Şâhî Tunç Top	1	4	1,5	7
Şâhî Tunç Top	1	8,5	1	15
Çakaloz Tunç Top	1	3	0,5	10
Âhen Top	1	-	14	-
Şâhî Tunç Top	1	32	7	14
Âhen Top	1	-	5	-
Şâhî Tunç Top	1	4	1,5	7
Şâhî Tunç Top	1	43	9	15
TOPLAM: 46 Top				
KALE ÜZERİNDE ve TABYALARDAKİ TOPLARIN TAMAMININ TOPLAMI: 231 Adet				
KALE ÜZERİNDEKİ HAVANLARIN MEVCUDU				
MÜHİMMATIN MEVKİİ VE CİNSİ				ADET
Eğrikapı üzerinde 65 çapında havan ve kundağı				1
Kara Mustafa Paşa Tabyası'nda 36 çapında havan ve kundağı				1
Babımesdud üzerinde 22 çapında havan ve kundak				1
Kızılkapı üzerinde 36 çapında havan ve kundak				1
Mauna isimli mahalde 65 çapında havan ve kundağı				1
Arab Kulesi'nde 22 çapında havan ve kundağı				1
TOPLAM: 6 Havan				
ADA TOPHÂNESİ'NDE MEVCUT TOP VE DİĞER MÜHİMMAT				
MÜHİMMAT CİNSİ				ADET
Çarha Topu ve kundağı				6
Tunç Dil				2
Nühas kepçe				46
Çeşitli dâne				8.000
Çeşitli yuvarlak				2.500
Top kat'ı için bıçkı				2
65, 36, 22 çapında havan takımı				29

ADA CEPHÂNESİ'NDE SİYAH BARUT VE DİĞER MÜHİMMAT	
MÜHİMMAT CİNSİ	MİKTARI
Siyah Barut (Eski mevcut 41 kiyye 303 kantar iken, Mart 1824'ten Temmuz 1827 sonuna kadar gerek resmî ve gerek dinî günlerle, donanmanın adaya gelişinde yapılan bütün törenlerde 1 kıyye 48 kantarının harcandığı)	255 kantar 40 kıyye
Tüfek Çakmağı (kullanılamaz halde)	214 adet
Kundaksız fitilli eski tip tüfek demiri (kullanılamaz halde)	425 adet
Demir zarbuzân (kullanılamaz halde)	116 adet
Kundaksız fitilli eski tip sade pirinç tüfek demiri (kullanılamaz halde)	60 adet
Fitilli eski tip kundaklı tüfek (kullanılamaz halde)	78 adet
Eski tip tunç zarbuzân (kullanılamaz halde)	9 adet
Eski tip demir harbe (kullanılamaz halde)	47 adet
Keser	14 adet
Balta	20 adet
Demir kürek	77 adet
Çapa	8 adet
Bel	18 adet
Zincirli meşale	154 adet
Köhne sade tüfek çakmağı (kullanılamaz halde)	175 adet
Mimli humbara ve tıpası	325 adet
Tomar	55 adet
Manivela	32 adet
Kapça sırığı	72 adet
Terazi	2 adet
Pergel	2 adet
Kösele	2 adet
Urgan	5 adet
Sade meşin	12 adet
Korto	8 adet
Meşe mahitâb	4 adet
Havan için kaşağı	4 adet
Âhen çengel	16
Matafora	8 adet
Teneke ölçek	16 adet
Varye-i kebîr	5 adet
Şekest âhen-i kebîr	1 adet
Kebîr kantar	1 adet
Pâ-yı hınzır	12 adet
Çalpâre	18 adet
Mismâr tabak	3.500 adet
Çeşitli yeni mismâr	260 adet
Âhen dibek	3 adet
Kebîr tunç havan	4 adet
Kazan	1 adet
Liman için büyük zincir	1 adet
Teber	30 adet
Keferî köhne maç	13 adet
Kurşun kalıbı	10 adet
Kundaklık taslık	150 adet
Kullanılmış halat	15 kantar

Köhne zerh ve tas	132 adet
Misket	2 kantar
Rişte-i penbe	10 kantar
Kebîr güğüm	1 adet
Muğlı	400 adet
Dâne kurşun	6.782 adet
Külçe kurşun	90 adet 682 kıyye
Ham demir (Eski mevcudu 640 kiyye iken kaledeki topların nûrelerine ve arabalarına ve saireye harcanmış)	417 kıyye
MISIR KAHİRE ORDUSU TERTİBATINDAN, İRÂDE GEREĞİ RODOS TARAFINA GELEN VE RODOS KALESİ'NİN İHTİYACI BULUNAN KISMININ AYRILARAK HÂLEN CEPHÂNEDE BAKİYYE OLARAK TUTULAN TÜFEKLER VE DİĞER MÜHİMMAT	
MÜHİMMAT CİNSİ	**MİKTARI**
Tokmaklı tüfek (8 sandık)	447 adet
İspoli	20 deste
Top iğnesi	15 deste
Kösele-i mutahhare	102 adet
Kösele-i bıçak	48 adet
Saka meşki	33 adet
Şâhî balyemez hartucu	4.432 adet
Saka takımı kösele örtüsü	34 adet
Kalya punyası	11 sandık
Çarha topu için salkım	9 sandık
Mahtab	5 sandık
Çiriş	2 sandık
Oturtma	52 adet
Meşin safra	266 adet
Meşin barut çantası	370 adet
Nühâs kepçe	75 adet
Nühâs kefkîr	74 adet
Nühâs maşraba	68 adet
Muşamma fener	137 adet
Sahan	134 adet
Tencere	27 adet
Kapak	24 adet
Sürat topu hartucu mimli zarfı kûfe-i kebîr	4 adet
Kazma	222 adet
Şahî çarha topu hartucu (6 sandıkta)	10.150 adet
17 AĞUSTOS 1819 TARİHİNDE BÜLBÜLCELİ YANİ İSİMLİ ŞAHSIN KULLANDIĞI GEMİ İLE GELEN SİYAH BARUT ve DİĞER MÜHİMMAT	
MÜHİMMAT CİNSİ	**MİKTARI**
Siyah Barut	200 kantar
Kazma	500 adet
Çapa	50 adet
Ağaç kürek	1.000 adet
Âhen-i hâm (harcanmış)	50 kantar
Tüfeng-i Osmanî	250 adet
Tüfeng-i İsmail Paşa	250 adet
Kaytanıyla birlikte kılıç	300 adet

3 HAZİRAN 1822 TARİHİNDE PROVATSE İSİMLİ İNGİLİZ GEMİSİ SÜVARİSİ FRANSİSKO KONSİLPOLO KAPTAN'IN GETİRDİĞİ MÜHİMMAT	
MÜHİMMAT CİNSİ	MİKTARI
Çeşitli gürle	2.000 adet
Kağıt	20 deste
Şırân	100 adet
Çarha zarfı	500 adet
Fitil	2 deste
Boş küfe	50 adet
Havan dânesi (çapı 65)	500 adet
Havan dânesi (çapı 22)	500 adet
Havan dânesi (çapı 5)	1.800 adet
Mahtâb sandık	5 adet
Sade mahtâb	50 adet
Havan dânesi (çapı 26)	500 adet
31 EKİM 1821'DE DENİZ YOLUYLA GELEN BARUT ve FİŞEK	
MÜHİMMAT CİNSİ	MİKTARI
Siyah barut	150 kantar
Fişek (eski mevcudu 10.000 iken zaman zaman düşman ortaya çıktığında üzerlerine gönderilen kayık ve gemilere verilmek suretiyle 5.600 destesinin harcandığı)	4.400 adet
KALEDEKİ BARUT MEVCUDU	
Eski Barut: 255 kantar, 40,5 kiyye 1822 senesi barutu: 150 kantar 1819 senesi barutu: 300 kantar Toplam: 705 kantar	
KALEDE İHTİYAÇ DUYULDUĞUNDA KULLANILMAK ÜZERE KARŞILIKSIZ TALEP EDİLEN TOP, ZAHİRE, MÜHİMMAT ve DİĞERLERİNİN MİKTARI	
MÜHİMMAT CİNSİ	MİKTARI
Âhen-i ham	200 kantar
Top çekmek için halat	25 kantar
Hartuç kağıdı	100 adet
Kınnâb sicim	20 vukiyye
Sakolita için misket	10.000 adet
Çakmak taşı	20.000 adet
Foyoz dânesi (500'ü 9 çapında, 500'ü de 7 çapında)	1.000 adet
Çeşitli Gürle: 1,5 kıyyelik 1 kıyyelik 0,5 kıyyelik 100 dirhemlik	 2.000 adet 2.000 adet 2.000 adet 2.000 adet *Toplam:* 8.000 adet
DAHA ÖNCE VE ŞU ANDA İRÂDE GEREĞİ İSTANBUL'A YOLLANAN ŞİKES TOPLARIN YERİNE KONULACAK TUNÇ TOPLAR	
MÜHİMMAT CİNSİ	ADET
11 kıyyelik top	10
9 kıyyelik top	10

7 kıyyelik top	10 *Toplam:* 30 adet
Humbara dânesi: 60 çapında 36 çapında 22 çapında	 1.000 adet 1.000 adet 1.000 adet *Toplam:* 3.000 adet
Siyah barut	300 kantar
Fişek	10.000 deste
STOK BUĞDAY DURUMU	
Hâlen kalede mevcut olması gereken bugday miktarı Ahalinin buğday borcu miktarı Elde mevcut olan bugday	20.500 kîle 10.936 kîle 9.564 kîle
Kalede ihtiyaç duyulan buğday miktarı	30-40.000 kîle arası

1834 yılında Rodos Mutasarrıfı Şükrü Paşa'nın talebi üzerine kaleye takviye yapılmıştı. Tophânede yeni imal olunan veya eski mevcudundan, ada kalesindeki toplam 133 büyük top arsında 76 adedine gereken muhtelif çaplarda 76 top dingili ve 4.250 yuvarlak ile birlikte önemli miktarda mühimmat yollanmıştı[1820]. Bu sevkiyattan kısa süre sonra Niş, Rodoscuk, Şumnu ve Rodos'un dahil olduğu 22 kalenin eksiklerinin giderilmesi maksadıyla tophâne, humbarahâne, tersane ve cephâne ambarlarından hazırlanan mühimmat, gümrük emininin bilgisi dahilinde gemilere yüklenerek ilgili mahallere sevkedilmiştir[1821].

1847 yılında devlet tarafından bazı meselelerin tahkiki için Mısır'a görevlendirilen ve dönüşte Rodos'ta karantinaya dahil olduğu esnada, adalarda incelemelerde bulunan Kurenadan Şefik Bey, İstanbul'a dönüşünde takdim ettiği raporunda kalenin tamirini gerekli görmüştü[1822]. Bu hususta ertesi yıl gelişme kaydedilmiştir. Nitekim, 1848'de kaledeki 70 adet top ve havanın döşemeleri zaman aşımından hasar gördüğünden, tamiri için

1820 BA, C. AS, nr. 26509; 42118.
1821 BA, C. AS, nr. 16727.
1822 BA, İ.MSM, nr. 2239.

bir mühendis vasıtasıyla keşfi yapılmıştı. Gerekli olan 109.020 kuruşun tophâne tertibatından ödenmesi hususu Tophâne Nazırı'na havele edilmiştir[1823]. Bu tamir için Menteşe Sancağı'na bağlı Köyceğiz Kasabası'ndan 1.799 cins kundaklık kereste temin edilmişti. Ağaçların kesim ve nakil ücreti olan 17.069 kuruş Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti tarafından ödenmiş, daha sonra hazineden mahsubu yapılmıştır (1849)[1824].

Rodos kalesine takviye yapılırken, burada kullanılamaz hale gelen veya ihtiyaç fazlası top ve diğer mühimmat da merkeze nakledilmekteydi. Tophâne-i Âmire'ye teslim edilen topların işe yarar bulunanları, yeni top imalinde mayalık olarak değerlendiriliyordu[1825].

Kalede askerin kullandığı tüfeklerin de zaman içerisinde yenilendiği anlaşılmaktadır. Mesela, 1839 yılında Rodos Muhafızı'nın emrine verilen Asâkir-i mansûre askerinden *Ferhad Paşa Livası 1. Alayı*'nın *Yedinci Taburu*'nda çavuş ve erlere dağıtılmak üzere mühimmatıyla birlikte 752 tüfeğin gönderilmesi uygun bulunmuştu. Bu tüfekler 75 sandık içinde Emtia Gümrüğü Emini'nin temin ettiği Ünyeli Mehmed Kaptan'ın gemisine konulmuş ve 5.000 kuruş navlun mukabili adaya yollanmıştı[1826]. Aynı taburun kullanımı için 1 binbaşı çadırı, 2 kaba çadır, 1 matbah, 95 piyade nevresimi ile 34 adet de muhaşşa yollanmıştı[1827].

Kıbrıs'ın geçici olarak İngiltere'ye devri ardından, 1878 yılındaki güvenlik tedbirleri kapsamında vilâyet zabtiye askeri için İstanbul'dan cephânesi ile birlikte yeni 6 Winchester ve 616 Martini tüfeğinin sevki kararlaştırılmıştı[1828]. 1900'de ise Hassa Ordusu İstanbul taburlarının silahları tamamen değiştirilmişti. Karar uyarınca bu orduya bağlı İzmir Nizamiye 2. ve 4. alayları ile Rodos ve Sakız'da bulunan 7. alayın 4. taburlarının kullandığı Martini tüfekleri yerine mavzer dağıtılması uygun bulunmuştu. Tophâne tertibatından bu üç taburun her birine 800 adet küçük çaplı anahtarlı mavzer tüfeği, 200 sandık cephâne, birer takım yedek edevat ile temizleme aletleri, beşer adedi 1 bağı oluşturmak üzere her bir tabura 640 talim fişeği hazırlanmıştı[1829].

1906 yılında adada görevli Nizamiye 7. alayın 4. taburunun kullandıklarıyla depolarda bulunan süngü, kasatura ve Martini tüfeklerinin tamire muhtaç hale gelmesi, bir çoğunun iğnelerinin arızalı olması üzerine ta-

1823 BA, İ. DH, nr. 9719.
1824 BA, C. AS, nr. 23366; *KK*, nr. 5859, s. 122.
1825 BA, C. AS, nr. 28005; *MAD*, nr. 8930.
1826 BA, C. AS, nr. 17777; 22762.
1827 BA, C. AS, nr. 25289.
1828 BA, *AD*, nr. 865, s. 32.
1829 BA, Y. Mtv, nr. 198/29.

bur binbaşısının isteği doğrultusunda değiştirilmesi gündeme gelmiştir. İrâde gereği, diğer nizamiye kuvvetlerinde Mavzer tüfeği kullanıldığı için, Rodos'taki 654 askere Tophâne-i Âmire ambarından küçük çaplı ve anahtarlı Mavzer tüfeklerinin kasaturası, yedek parçaları, 200 sandık cephânesi ile birlikte sevki kararlaştırılmıştı[1830]. Kaledeki topçu askerinin elbiseleri de İstanbul'dan gönderilmekteydi[1831]. İtalya işgalinden kısa süre önce adaya iki dağ topu ile 500 tüfek daha yollanmıştır[1832].

Vali emrindeki kolcu vapurlarının etraftaki adalar arasında ele geçirdikleri kaçak barut bazen Rodos kalesine teslim edilmekteydi. Mesela, Sömbeki Adası'nda 1888'de yakalanan 700 kilo ecnebi barutun kaleye teslimine irâde çıkmıştır[1833]

Osmanlı idaresi döneminde, 1770 Çeşme faciası sürecinde Rus Donanması'nın küçük çaplı taciz hareketleri dışında askerî saldırıya uğramayan Rodos kalesinin, zaman içinde doğal sebeplerden gördüğü hasarların tamiri işine önem verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 1804[1834] ve 1834'de kale için ciddi harcama yapılmıştır[1835]. 1842'de kaymakamlık teşkilâtı oluşturulurken Kütahya Muhassılı Dilaver Paşa marifetiyle bir tabur Mansûre askeri için kışlanın tamirine başlanmıştı[1836]. 1849 yılında ise adaya yollanacak nizamiye askeri için kışlada tamirat başlatılmıştı. Koğuşlar da dahil inşaat masrafı 34.500 kuruş olarak belirlenmişti[1837].

Sultan Abdülmecid'in Rodos'u ziyareti öncesi diğer bazı binalar gibi kale de onarım görmüştü[1838]. Bilhassa 1858-60 yıllarında inşaat işlerine önem verilmişti[1839]. Kale tamiri için 1867[1840], 1882[1841], 1886[1842], 1893[1843], 1895[1844] ve 1905 yıllarında bütçeden tahsisat ayrılmıştı[1845].

1830 BA, Y. Mtv, nr. 283/70.
1831 BA, C. AS, nr. 34424.
1832 BA, DH. SYS, nr. 15-6/1-4.
1833 BA, Y. Mtv, nr. 35/73.
1834 BA, C. AS, nr. 12568.
1835 BA, C. AS, nr. 19943.
1836 Yapılan keşfe göre, ilk olarak 82.100 kuruş harcanmasına rağmen kışlanın tamiri bitirilememiştir: BA, HAT, nr. 19299; -E; 28850; 28942; C. DH, nr. 17221.
1837 BA, A. MKT. MHM. Nr. 15/36.
1838 BA, İ. MVL, nr. 19913.
1839 BA, A. MKT. UM, nr. 395/1.
1840 BA, İ. DH, 39624; A. MKT. MHM, nr. 387-B/29; *MAD*, nr. 9452, s. 319, 320.
1841 BA, İ. DH, nr. 68348.
1842 BA, İ. DH, nr. 90443.
1843 BA, İrâde-Tophâne-i Âmire (İ. TPH), nr. 5/24.S.1310.
1844 BA, İ. TPH, nr. 1/20.Za.1312.
1845 BA, İ. TPH, nr. 8/23.Ra.1323.

b- Kalenin Erzak Stokları

Rodos kalesinde, askerî mühimmat dışında erzak stokları da sürekli olarak yenilenmekteydi. Bu gelenek adanın fethinden sonra şeyhülislamın teklifi üzerine başlatılmıştır. Padişah tarafından da kabul gören ve aslında şövalyeler devrinden itibaren tatbik edilen bu sistem gereği, Rodos köylüsünden veya diğer mahallerden satın alınan 10.000 kîle buğday, kale içindeki iki büyük kuyuya ve inşa edilen diğer mahzenlere konulmuştu. Zamanla bu stok miktarı 20.000 kîle olarak belirlenmiştir[1846]. Mahzenlerde stoklanan buğdayın bozulmaması için, bir kısmı ahaliye tohumluk olarak verilmekte, bir kısmı satılmakta veya ekmek ve peksimet yapılmak suretiyle yenilenmekteydi[1847].

Rodos kaymakamının müracaatı üzerine 1848 yılı başında Meclis-i Vâlâ'da ada kalesinin erzak stoğu görüşülmüştür. Neticede ada mahzenlerinde hâlen mevcut olan zahirenin satılarak, gelirinden 15.000 kîle buğdayın alınması, eğer para yetmez ise ada vergisinden karşılanması kararlaştırılmıştı. Bundan böyle stok buğdayının her yıl üçte birinin, 3 yılda da tamamının yenilenmesi usulünün kabulü emredilmişti. Mecliste yapılan müzakerede, erzak işi bir kalenin *ruhu* kabul edildiği ve fennî yönünün bulunması hasebiyle de uzmanlığa ihtiyaç gösterdiği, bundan böyle Tophâne-i Âmire bünyesindeki askerî mecliste bu gibi zahire işlerinin görüşülüp öyle karar verilmesi uygun bulunmuştu[1848]. Bu karar üzerine durum bir kere de tophânede ele alınmış ve Rodos'un Anadolu sahillerine yakınlığı nedeniyle zahire bulmada bir zorluk yaşanmayacağı, ancak şehir ile varoşlardaki kadın-erkek tahminî 7.000 nüfusa, 4 ay süre ile herbirine yarımşar kıyye verilmesi durumunda, gereken zahirenin 20.000 kîle olması icap edeceği bildirilmişti. Böylece kaledeki zahire miktarı 20.000 kîle olarak belirlenmiştir (23 Şubat 1848)[1849].

1848 kararından hemen sonra Kaymakam Maşuk Paşa döneminde mahzenlerdeki buğdayın yenilenmesi gerçekleştirilmiştir. Maşuk Paşa, hem eski Kaymakam Edhem Paşa'nın ahali ve diğer adalar tüccarına sattığı buğdayı ve hem de kendi dönemi zimmeti ile bu işlemler sırasında yapılan harcamaları bir defter halinde merkeze yollamıştı. Adadaki 20.000 kîle-i İstanbulî yeni buğdayın kıymeti toplam 384.375 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bunun 234.375 kuruşu halka ödenmişti. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, geriye kalan 150.000 kuruş ise elde kalan eski buğdayın satılmasıyla karşılanacaktı[1850]:

1846 BA, Y. A-Res, nr. 99/24; A. MKT. UM, nr. 549/8.
1847 BA, C. AS, nr. 26101. Ayrıca İ. MVL, nr. 923; 26129;Y. A-Res, nr. 99/24; *MAD*, nr. 4667, s. 109-110; *MAD*, nr. 11918, s. 461-462'da malumât bulunmaktadır.
1848 BA, İ. MVL, nr. 2646.
1849 BA, İ. MVL, nr. 2778.
1850 BA, C. AS, nr. 28359.

TABLO-45
RODOS KALESİNİN ERZAK STOKU
(1849 Yılı)

ÖNCEKİ KAYMAKAM DÖNEMİNDE (EDHEM PAŞA'DAN ÖNCE) SATILAN BUĞDAY			
MİKTARI	KIYMETİ		
3.868, 5 kîle	39.372 kuruş 5 para		
ESKİ KAYMAKAM EDHEM PAŞA DÖNEMİNDE SATILAN BUĞDAY MİKTAR ve KIYMETİ			
SATIN ALAN	MİKTARI (Kîle)	FİYATI (Kuruş/Para)	TUTARI (Kuruş)
Ekmekçi Esnafı	115, 5	12	1.386
Giritli Derviş Ağa	1103	8, 30	9.651, 10
Sisamlı Nikola Reis	400	9, 20	3.800
Leryozlu Nikita Reis	220	9	1.980
Kaşotlu Kaptan Andon	600	9, 20	5.700
Sisamlı Kaptan Kostanti	406	8 ,30	3.552, 20
İncirlili Diyako Andon	90	9	810
Sisamlı Kaptan Apostol	315	8, 20	2.677, 20
Sisamlı Kaptan Kostanti	345	8, 20	2.932, 20
Manolaki Bezergân	861	6, 20	5.596, 20
Manolaki Bezergân	375	3	1.125
İncirlili Diako Andon	318	1	318
TOPLAM	5148, 5 kîle	39.529 Kuruş 10 Para	
YAPILAN MASRAF			
MASRAFIN TÜRÜ	SÜRESİ	KIYMETİ (Kuruş)	TUTARI (Kuruş)
Kuyulardan buğday çıkarmak için amele ücreti	6 gün	60 kr. yevmiye	360
Amele yevmiyesi	4, 5 gün	114 kr. yevmiye	513
Mahzene nakil için amele ücreti	5 gün	120 kr. yevmiye	600
Zenbil ücreti	3, 5 gün	50 kr. yevmiye	175
Makas, Makara ve ip gideri	-	-	80,30
Kîleciye verilen	-	-	100
TOPLAM:1.828 kuruş 30 para			
KAYMAKAM MAŞUK PAŞA ve ADA NÂİBİ TARAFINDAN DİĞER KUYUDAN SATILAN BUĞDAY KIYMETİ ve MASRAFI			
SATIN ALAN	MİKTARI (Kîle)	FİYATI (Kuruş)	TUTARI (Kuruş)
Antonyo Bazergân	2.052	13	26.676
Kalimnozlu İstemat	126	8	1.008
Sömbekili Manol	18	8	144
Sömbekili Mihal	102	8	816
Sömbekili Manol	54	8	432
Eski Kaymakam Edhem Paşa döneminden kalıp satılan çürük buğday	1.220	1	1220
TOPLAM	3.572	-	30.296

ORTAYA ÇIKAN MASRAF			
MASRAFIN TÜRÜ	SÜRESİ	YEVMİYE (Kuruş)	TUTARI (Kuruş)
Kuyulardan buğday çıkarmak için amele ücreti	5 gün	86 kuruş	430
Zenbil gideri	-	-	18, 30
Kîleci ücreti	-	-	90
TOPLAM	538 kuruş 30 para		
ADA KÖYLÜLERİNDEN KUYULARA BORCU OLANLARDAN TAHSİL EDİLEN MEBLAĞ			
SATIN ALAN	MİKTARI (Kîle)	FİYATI (Kuruş)	TUTARI (Kuruş)
Toplam 487 Köylü	65, 3	18	1.176, 30
GENEL TOPLAM			
Edhem Paşa'dan önceki kaymakam devrinde satılan	3.868,5 kîle	39.372, 5 kuruş	
Edhem Paşa döneminde satılan	5.148, 5 kîle	37.700, 5 kuruş	
Maşuk Paşa'nın sattığı	3.638, 3 kîle	30.934 kuruş	
TOPLAM	12.654, 3 kîle	108.007 kuruş	
MİZÂN			
Hâlen kuyularda mevcut olan		24.096 kîle	
Çürük zuhur eden		11.020 kîle	
Köylülerin borçlu olduğu miktar		421, 5 kîle	
TOPLAM ZAHİRE MEVCUDU (KÖYLÜLERİN ZİMMETİ HARİÇ)		12.654, 3 kîle	
İRÂDE GEREĞİ KUYULAR İÇİN SATIN ALINAN 20.000 KİLE BUĞDAYIN FİYAT ve MASRAFI			
SATIN ALAN ŞAHIS	MİKTARI (Kîle)	FİYATI (Kuruş/Para)	TUTARI (Kuruş)
Dürzî Mihal	432	18, 5	7.992
Râtıb Ağa	576,5	18, 5	10.665, 10
Dühancı Anastas	738	18	13.284
Pâk Ali Reis	1.020	19	19.380
Hâfız Ahmed Efendi	293	18	5.274
Armudçu Hâfız Ahmed Efendi	469,5	18, 5	8.685, 30
Hâfız Osman	606	18, 5	11.211
Hacı Hâfız Ağa	5.202, 5	19	98.847, 20
Hacı Ahmed Efendi	2.750	19	52.250
Muhsin Efendi	1.890	18, 5	34.965
Nikolaki ve Andon Bazergânlardan	3.012	18,5	55.722
Binbaşı Hüseyin Ağa	2.520	18	45.360
Kabançı Ali Efendi	312	18	5.616
Mehmed Ağa	178,5	18	3.213
TOPLAM	20.000 kîle	372.465 kuruş 5 para	
YAPILAN MASRAF			
MASRAFIN TÜRÜ	ADET ve YEVMİYE	KIYMETİ (Kuruş)	TUTARI (Kuruş)
Tahta	284 adet	65 paradan	461, 20
Dilme	61 adet	100 paradan	152, 20

Dilme	74 adet	40 paradan	74
Hamaliye	-	-	26, 20
Dülger yevmiyesi	41 gün	7 kr. yevmiye	347
Dülger çırağı yevmiyesi	20	3 kr. yevmiye	
Çivi	12 kıyye	7 kuruş	84
Katran ve işçi yevmiyesi	-	-	76,20
Çalı	126 yük	2 kuruş	252
Çıra gideri	-	-	15
Kuyuları örtme için amele yevmiyesi	39 adet	5 kr. yevmiye	195
Kireç ve horasân gideri	-	-	241, 30
Duvarcı ve çırağı yevmiyesi	48 adet	9 kuruş	432
Hasır ücreti	792 adet	4,5 kuruş	3.564
Hamaliyesi	-	-	41, 30
Büyük çivi	3.180 adet	4 para	318
Süpürge, urgan ve kürek gideri	-	-	43,30
Saman	322 yük	2 kuruş	644
Mahzen tamiri	-	-	815
Hamaliye ücreti	-	-	2.000
Kileciye verilen ücret	-	-	500
Buğdayın kuyuya koyulması için amele ücreti	125 adet	5 kuruş	625
Buğday için tayin edilen memurlara verilen (6 Müslüman, 2 Rum ve 2 Yahudi)	-	100 kuruş (Her birine)	1.000
TOPLAM: 11.909 Kuruş 20 Para			
GENEL TOPLAM			
20.000 KİLE BUĞDAYIN KIYMETİ			384.375 Kuruş
Eski Kuyulardan satılan buğday değeri			108.007 Kuruş
1848 Kasım ayında ada vergi gelirinden ödenen			76.492 Kuruş
1848 Aralık ayında ödenen			49.876 Kuruş
TOPLAM			234.375 Kuruş
20.000 KİLE BUĞDAY İÇİN KALAN MİKTAR			150.000 Kuruş

Bu son değişim esnasında, kuyulardaki bozuk ve çürümüş buğdayın, İstanbul'a bildirilmeden denize döküldüğü duyulunca yetkililer uyarılmıştır. Yeni buğday için gerçekleşen masraf cetvellerin, mâliyede kaydı yapılırken, geri ödemelerde sorun yaşanmaması maksadıyla buğdayın ahaliye verilişinde sağlam senetlerin yapılması da istenmişti[1851].

Diğer adalar tüccarına satılan buğdayı nakleden gemiler Rodos'tan ayrılışlarında gümrük vergisi istenmesi yeni bir sorun ortaya çıkarmıştı. Keyfiyet Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de görüşülerek, depolanan buğdayın kale ihtiyatı kabilinden ve dolayısıyla mirî malı kabul edilmesi gerekeceği, mirîden

1851 BA, A. AMD, nr. 23/69.

de gümrük alınamayacağından, adadan ayrılışta vergiye gerek olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, bundan böyle devletin bütün kalelerinde bu usulün uygulanması 17 Nisan 1850 tarihli irâde ile resmiyet kazanmıştır[1852].

Kalede depolanan buğdayın değişimi için 1855 yılında Beyrut'tan 6.666 kîle satın alınmıştı. Bu alışverişte fiyat farklarından dolayı bazı zorluklar yaşanmıştır[1853]. Bu arada kaledeki 20.000 kîle buğdaydan 5 veya 10 bin kîlesinin satılarak elde edilecek gelirin ada *Menafi-i umumiye sandığına* sermaye yapılması, 1870 yılında çıkan bir irâde ile resmiyet kazanmıştı[1854].

Rodos kalesi, 1821 Rum isyanı sırasında mühimmat bakımından takviye edilmiş olmakla birlikte[1855], adada ciddi manada bir zahire sıkıntısı da baş göstermişti. Adanın en önemli buğday kaynağı olan Batı Anadolu sahil kasabalarından[1856], deniz yollarının emniyetsizliği nedeniyle yardım alınamamaktaydı. Ayrıca birkaç yıldan beri de adada *çekirge* istilasının yaşanması, Mutasarrıf Şükrü Bey'i İskenderiye'den 20-30 bin kîle buğday satın almak için ruhsat talep etme zorunda bırakmıştır. Mutasarrıfın müracaatı üzerine kayıtlar incelenerek, benzer bir durumun yaşandığı Kıbrıs'ta râyici üzere Mısır'dan erzak almasına izin verildiği anlaşılmıştır. Durum Zâhire Nâzırı'na da iletilerek görüşü sorulmuştu. Nazır, İstanbul için Mısır'da hazırlanan zahireye halel gelmemek şartıyla, râyici üzerinden satın alınmasında bir mahzur bulunmadığını bildirmiştir. Bu mütalaa gereğince Şükrü Bey'e Mısır'dan 20.000 kîle buğday alma ruhsatı verilmiş ve durum Mısır'a da yazılmıştır[1857] . Bu esnada verilen bir emir gereği Mısır'dan İstanbul için hareket eden zahire yüklü gemiler ile savaş gemilerinin güvenlik açısından önce Rodos'ta bekletilmesi, alınacak tedbirler sonrası buradan ayrılmaları emredilmiştir[1858].

Adadaki mirî buğday, ihtiyaç doğması durumunda peksimet imali için donanma gemilerine verilmekteydi. Rodos, donanmanın bilhassa Mısır yönündeki hareketlerinde önemli bir peksimet merkezi durumundaydı[1859].

Rodos'ta İtalyan işgali başladıktan bir müddet sonra zahire sıkıntısı

1852 BA, İ. MVL, nr. 4690; A. MKT. MHM, nr. 16/81; A. AMD, nr 16/70; 23/69.
1853 BA, A. MKT. UM, nr. 549/8.
1854 BA, İ.ŞD, nr. 18/772.
1855 Mora tarafına görevli Mısırlı İbrahim Paşa, Rodos'a gelişinde mevcut mühimmat ve askerin bir kısmını almıştı: BA, HAT, nr. 40172; 40178.
1856 BA, HAT, nr. 17740, 17809, 30696.
1857 BA, HAT, nr. 30620; 33890; -A; -B; 38703; 40300. Rodos mutasarrıfları, ada karşısındaki Anadolu sahil kazaları ayanlarına borç para vererek, karşılığında zahire, buğday ve palamut almaktaydılar: HAT, nr. 31528.
1858 BA, HAT, nr. 29987; *MD*, nr. 239, s. 78/272; s. 339-340/1437.
1859 BA, C. BH, nr. 12585; C. AS, nr. 39268; A. MKT. UM, nr. 549/8.

yaşanmıştı. Osmanlı Devleti adalardaki halkın durumunu yakından takip etmekteydi ve bu hususa dair gerekli tedbirleri almıştı[1860].

B-Rodos ve Bağlı Mahaller İnzibat Güçleri

1- Zabtiye Kuvvetleri

XIX. yüzyılın başlarında Rodos mutasarrıfları, ada içinde asayişin temini, suçluların yakalanması ve kaçakçılığın önlenmesinde maiyetlerindeki *kapıhalkı çavuşlarından* istifade etmekteydiler[1861]. Yetersiz olmakla birlikte şehrin varoşları ile bağlı ada ve mahallerin asayişinden ise *subaşılar* sorumluydu[1862].

Tanzimat'ın ilanı sonrası diğer memuriyetlerle birlikte muhasıllık sisteminde zabtiye güçlerinin de uygun bir maaşa bağlanması kararlaştırılmıştı. Bu hususa dair merkezde görüşmeler yapılmış ve halktan hiçbir surette para talep edilmemek üzere görevlilerin maaş nisbetleri belirlenip eyaletlere bildirilmişti. Bu karar gereği 13 Mart 1840 tarihinden itibaren daha önce adada mutasarrıf olarak görev yapıp 1821 Rum isyanı esnasında Sakız'a görevlendirilen ve Tanzimatla Rodos'a muhafız atanarak 8 ay hizmet veren Ferik Yusuf Paşa'ya 2.500 kuruş maaş uygun görülmüştü[1863]. Ada zabtiyesinde istihdam edilecek olan Kale Topcu Binbaşısı Ahmed Ağa'ya ise eski maaşı olan 750 kuruşa 1.750 kuruş zam ile toplam 2.500 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştı[1864]. Muhassılın emrinde subaşılar görevlerini sürdürmekteydiler. Maaşlı zabtiye ve subaşılardan ayrı, yine

1860 BA, BEO, nr. 326323, 326476. İşgal sonrası Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları Müslümanları'na yönelik yardımları hakkında ayrıca bk. Ali Arslan, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası ile Osmanlı Devleti'nin Adalardaki İlişkileri ve Yardımları (1913-1919)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı*, İstanbul 1998, XII, s. 23-36.

1861 BA, HAT, 31576; *MD*, nr. 234, s. 333/1311.

1862 BA, C. DH, nr. 2941.

1863 Yusuf Paşa'nın adaya muhafız tayin edilmesi, Müslim ve Gayrimüslim halkın, eski Muhafız Ferik Hâfız Paşa ve kapıhalkından şikayetçi olmaları üzerine gerçekleşmişti. Ayrıca kendisinin daha önce Rodos'ta yaptığı mutasarrıflık görevi de dikkate alınmıştır (BA, İ. DH, nr. 125). Yusuf Paşa'nın görevden alınmasında ise yaşlı olması ve idarede eksik kalması yanısıra, adada Yahudiler ile Rumlar arasında Rum bir çocuğun Yahudilerce kaçırılıp dinî ayin için öldürüldüğü yönünde çıkan dedikodular ve hadiselerdeki idaresizliği etkili olmuştu (İ. DH, nr. 806; 1185). Daha önce 6 sene Rodos Mutasarrıflığı'nda bulunan Yusuf Paşa, adadan ayrıldıktan sonra sefalet içinde kalınca kendisine 1841'de 12.500 kuruş yardım (İ. DH, nr. 1804) ve 1842 yılında 2.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir: İ. DH, nr. 3180.

1864 BA, C. ZB, nr. 2838.

ada vergisinden ödeme yapılan kavasların bir aylık toplam giderleri ise 2.500 kuruştu[1865].

Muhassıllığın kaldırılışından sonra kaymakamın emrinde maaşları ada gelirinden sağlanan 12 neferden oluşan bir zabtiye kuvveti bulunuyordu[1866]. Bu neferlerin kalede nöbet tuttukları esnada fenerler için harcanan zeytinyağı giderinin işlemi mâliyeden yapılıyordu[1867].

Sultan Abdülmecid, 1846 yılında Rumeli seyahatine çıkarak, dönüşünde tespit ettiği bazı aksaklıkların acele olarak ele alınmasını emretmişti. Sadarete iletilen hususlar arasında taşra zabtiye teşkilâtının ıslahı da vardı[1868]. Bu emir ardından Rodos'ta timarlı sipahilerin bir kısmının zabtiye askeri olarak istihdamına başlandığı anlaşılmaktadır. 1847 yılı itibariyle adadaki 12 piyade zabtiyenin 40 karye ile bağlı Oniki Ada'ya hizmet götürmesinin mümkün olmadığı dikkate alınarak[1869], sayının artırılması benimsenmişti[1870]. Eyaletten yapılan müracaatta, bir nefer zabit ile birlikte sayının 10 süvari ve 50 piyade toplam 60 olması istenmişti. *Taşra Zabtiyesi Nizamı*'nın uygulanmasına kadar, geçici olarak istihdam edilecek zabtiyelerin devlete ilave mâliyeti aylık 4.550 kuruştu. Bunlardan 21 neferi Rodos'a bağlı mahallere dağıtılacaktı[1871].

Bu arada taşra zabtiyesinin bir nizama alınmasına dair oluşturulan komisyonca hazırlanan mazbatalar, seraskerliğin de görüşü alınarak Meclis-i Vâlâ'da tartışılmıştı[1872]. Nihayet, karar gereği 1854 yılından geçerli olmak üzere Rodos'ta timarlı zabtiye uygulamasına son verilmiştir. Aylıklı zabtiyelere ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle, kendisinde veya oğlunda *eshamı* bulunan 52 timarlının, yarı maaşları karşılığı, tekaütlerinin yapılması da uygun bulunmuştur[1873].

1853 yılında Rodos ile bağlı Oniki Ada'nın Kaza müdürleri teşkilâtı oluşturulurken, zabtiye sisteminin yenilenmesi sağlanmıştı. Buna göre maaşlarının bir kısmı yerli halk tarafından kaşılanmak ve her birine 100 kuruş maaş ödenmek üzere Astropalya, İncirli, Herkit ve İlyaki'de 6, Ler-

1865 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10-12.
1866 BA, C. SH, nr. 921; C. DH, nr. 11736; *MAD*, nr. 9402, s. 4, 90, 233; *MAD*, nr. 9421, s. 23; *KK*, nr. 5859, s. 121.
1867 BA, *MAD*, nr. 9420, s. 27.
1868 *Mufassal*, VI, s. 2994.
1869 BA, *KK*, nr. 5859, s. 120, 121.
1870 BA, İ.MSM, nr. 2239.
1871 BA, İ. MVL, nr. 4930. Rodos timarlılarının durumu hakkında İ. MVL, nr. 5944 ve A. MKT. MVL, nr. 3/49'da malumât bulunmaktadır.
1872 BA, A. MKT. MVL, nr. 44/14.
1873 BA, A. DVN, nr. 103/66.

yoz'da 9, Karpot, Batnoz, Kerpe, Meis ve Kalimnoz'da 10, Sömbeki'de 11 ve Kaşot'ta ise 15 nefer zabtiye erinin, nahiye müdürü emrinde vazife görmeleri sağlanmıştı. Bu zabtiye erlerinin toplam gideri olan 18.375 kuruştan 525 kuruşu Rodos Mal sandığından, 4.700 kuruşu ise ahaliden tahsil edilmekteydi. Meblağın kalanı mâliyeden karşılanacaktı[1874].

Müdürün emrinde bulunucak zabtiyelerin sorumlulukları da belirlenmişti. Bunlar, kendi başlarına hiç kimseyi cezalandırma yetkisine sahip değillerdi. Ayrıca, halka karşı kötü söz kullanmaları da yasaklanmıştı. Ancak, sokak ve çarşıda kavga ve niza edenleri önleyecek ve bir suçtan arananı ele geçirdikten sonra hiçbir müdahalede bulunmadan doğruca karakola teslim edeceklerdi. Zabit mahalline (karakola) *özr-i şer'îsi* olmadan gitmeye itiraz eden ve huysuzluk yapan olursa, ancak bu durumda zorlayıcı tedbirlere baş vurulabilecekti. Zabtiye kuvvetlerine silah çekenler, bu suçlarının yanında memura itaatsizlik etmiş olacaklarından, durumuna göre 2 aydan 2 seneye ve silah kullanmış ise 3 aydan 3 seneye, gerek kurşun ve gerek diğer aletler ile yaralama olursa, iyileşene kadar bütün masrafı ondan alınmak üzere 5 aydan 5 seneye kadar prangaya konulacaktı[1875].

1853 Kırım Harbi esnasında geçici surette Rodos'ta toplam 100 nefer zabtiye istihdam edilmişti. Savaşın sona ermesiyle bu sayıda indirime gidilmiştir. Bağlı mahaller hariç adada görevli 50 nefer dışındaki ek 33 neferden 20 neferinin, 1857 yılı Nisan'ından itibaren lağvı uygun bulunmuştur. Kalan 13 nefer ise Marmaris dahil, bağlı mahallere eşit olarak paylaştırılacaktı (23 Eylül 1857)[1876]. Bir yıl sonra ise adadaki 50 nefer piyade zabtiyesinin maaşları az bulunmasından dolayı, bunlardan 14 neferinin işine son verilmiş ve kalan maaşları hâlen görevlilerin ücretine ilave edilerek maaşlar 100 kuruşa çıkarılmıştır. Ayrıca 150 kuruş maaş ile de ihtiyaç gösteren bir zabtiye kâtibi istihdamına başlanmıştır (Mart 1858)[1877].

1859 yılına gelindiğinde bağlı adalarla birlikte Marmaris'te birer görevli dışında zabtiyenin kalmaması sıkıntıya neden olduğundan, ilave 40 zabtiye neferin tayini zarureti ortaya çıkmıştı. Bunlardan beşi Kaşot'a, dördü Kerpe ve Kalimnoz'a, üçü Meis, Sömbeki, Leryoz, Batnoz, Karpot, Herkit adalarıyla Marmaris'e, ikisi İncirli, İlyaki ve Astropalya adalarına vazifelendirilmişti[1878].

1874 BA, İ. DH, nr. 16550.
1875 BA, İ. DH, nr. 15680.
1876 BA, İ. MVL, nr. 16602.
1877 BA, İ. MVL, nr. 17049; A. AMD, nr. 87/21.
1878 BA, A. MKT. MVL, nr. 110/47.

Rodos hapishânesi merkez olarak kullanıldığından, zaman zaman mahkumların muhafazasında zabtiye erleri yeterli olmamaktaydı. Mesela, 1861 yılında ada hapishânesinde bulunan 104 cinayet mahkumunun, buraya görevli 46 zabtiye neferi ile idaresinde zorlanıldığı ve adadaki mevcudun sadece kale ve varoşların muhafazasına yettiği belirtilerek, sayının ve maaşlarının artırılması istenmişti. Buna göre mevcut nefer sayısı 80'e çıkarılacak ve geçici olmak şartıyla 100 nefer daha istihdam edilerek, toplam sayı 180 olacaktı. 100 kuruş alan piyade zabtiye neferlerinin her birine 165 kuruş, 10 süvariye yine 165 kuruş tahsis edilirken, 300 kuruş alan zabtiye yüzbaşısına 400 kuruş, gerektiğinde devriye çıkıp kontrolleri yürütmek üzere görevlendirilmeleri icap eden bir mülazıma 250 kuruş ve 4 çavuşa ise 200 kuruş verilmesi istenmekteydi. Bunlardan başka hâlen görevde olan zabtiye kâtibine ise tahsisatı yanında 250 kuruş ödenmesi bildirilmişti. Bu hususta mecliste yapılan müzakerede mevcut neferlerin 80 yerine 70'e çıkarılması ve hazinenin zor durumu dikkate alınarak maaşların tayinatsız olmak şartıyla kabulü uygun bulunmuştur[1879].

1865'te zabtiye sayısında yeniden artışa gidildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, kaymakam maiyetindeki toplam 109 neferin aylıkları toplamı 15.650 kuruştu[1880]. Diğer taraftan Kanun-ı Esasî hükmünce Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde başlatılan ıslahatlarda, kaymakamlıkların nüfus oranlarına göre sınıflandırılması yapılmış, zabtiye neferleri de aynı sınıflandırmaya tâbi tutulmuştu. Ayrıca zabitlerin sınıfına göre kazalara birer zabtiye müfettişinin tayini gerçekleşmişti[1881].

1871'de alınan bir kararla zabtiye askerinin görevleri arasına *tahsildarlık* hizmetleri de dahil edilmişti. Bu karardan sonra Rodos Sancağı'nda istihdam edilen tahsildarların işine son verilmiş, bunlara ödenen tahsisat vilâyet bütçesine alınmıştır[1882].

Rodos'ta jandarma teşkilâtına geçilmezden evvel toplam 60 zabtiye iç güvenlikte istihdam edilmekteydi[1883]. İhtiyaç duyulduğunda bunların sayısının artırılması için askerî kur'a erlerinden de yararlanılmaktaydı. Nitekim, 1878 yılında adalarda güvenlik tedbirlerinin artırılması için Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Müslümanları'nın topçu neferi kur'aları, kendi

1879 BA, İ. MVL, nr. 19750, A. MKT. UM, nr. 525/35.
1880 BA, *ML. MSF*, nr. 17959.
1881 BA, İ. MM, nr. 2885.
1882 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 320.
1883 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 573-74.

mahallerine verilerek, bunların kaledeki muvazzaf asker tarafından kısa sürede eğitilip, ihtiyaç halinde dahilî asayiş için kullanılabilecek durumda olmaları emredilmişti. Vilâyetin genelinde bu muamalelerin yürütülmesi için Midilli'de bulunan Kolağası Mehmed Bey görevlendirilmişti[1884].

Zabtiyeler bir yangın durumunda, kaledeki askerî birlikler ve limandaki gemilerde bulunan personelle birlikte müdahalede görevlendirilmekteydiler[1885].

2-Jandarma Kuvvetleri

1893 yılında Rodos'a bağlı Herkit Adası'nda korsan saldırısı yaşanması ve İstanköy'de bazı olumsuz gelişmelerin haber alınması üzerine, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin güvenlik sorunları ve alınacak tedbirlerin görüşülmesi maksadıyla Dâhiliye Müsteşarı Ahmed Refik Bey başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyon tarafından konuya dair bir rapor hazırlanmıştır. Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşülen raporda, mevcut zabtiye birliklerinin ve yapısının güvenlik sorunlarını çözecek durumda olmadığı, vilâyette jandarma teşkilâtının oluşturulması gerektiği ifade edilmişti. Buna göre, Rodos'a bağlı mahallerin tamamında bulunan 170 nefer zabtiyeye ek olarak 80 neferin daha istihdamı öngörülmekteydi[1886]. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde Jandarma teşkilâtı oluştuktan sonra Rodos doğal olarak *vilâyet jandarma taburları*nın da komuta merkezi haline gelmişti. Adadaki jandarma dairesi'nde 1. merkez taburu istihdam edilmekteydi[1887].

Rodos jandarma alay kumandanı ve evrak kalemi, cemiyet-i ilmiyeden kiralanan Hükûmet konağının iki odasında çalışmalarını sürdürüyordu. Bu iki odaya 120 kuruş kira ödenmekteydi[1888]. Jandarma ve polis daireleri yan yana hizmet veriyordu[1889].

Osmanlı Devleti'nde 1895 yılından itibaren Gayrimüslimler'in jandarma olabilmelerine imkan sağlayan gelişmeler sonrası[1890] Rodos'ta jan-

1884 BA, *AD*, nr. 865, s. 1, 5.
1885 *Bahr-i Sefîd*, 10 Zilkade 1300/33.
1886 BA, İ. ASK, nr. 12/6.Z.1310.
1887 BA, İ. ASK, nr. 17/18 Za.1313.
1888 BA, DH. TMIK. S, nr. 34/99.
1889 BA, DH. MUİ, nr. 102-2/13.
1890 Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, s. 124-127.

darma hizmetine Hıristiyanlar'ın rağbet göstermeye başladıkları anlaşılmaktadır. Ancak, 1897 yılındaki jandarma alımında, Gayrimüslim memurlar için anayasal bir zorunluluk olan Türkçe bilme şartı[1891] sorun teşkil etmişti. Keyfiyet, alay komutanlığından seraskerliğe, oradan da Dâhiliye Nezâreti'ne ulaştırılmıştır. Durum *Tesri-i muamelat komisyonu*nun gündemine alınarak ayrıntısıyla tartışılmıştır. Komisyonda, devlet hizmetine girecekleri resmî lisan olan Türkçe'yi bilme zorunluluklarının, benzer bir durumun yaşandığı Rumeli Vilâyetleri'nde *polis* ve *tahsildar* alımlarında uygulandığı, buralarda ancak Türkçe okur-yazar olanları durumda memur olabildikleri hatırlatılmıştı. Buna rağmen Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde Hıristiyan halkın çokluğu ve bilhassa bazı küçük adalarda, değil okumayazma bilen, Türkçe konuşanların bile bulunmadığı dikkate alınarak, buralarda Türkçe okur-yazar olmayan polislerin işe alımlarında esneklik gösterildiği, aynı uygulamanın jandarma istihdamında da yapılabileceği sonucuna varılmıştı[1892].

Rodos jandarma teşkilâtında başlatılan düzenlemelerden olarak Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Jandarma Alayı'nın 1. Rodos merkez taburu, mahallinde oluşturulan bir komisyon tarafından denetlenmişti. Yapılan araştırma nsonucu, 1903 yılı itibariyle, aşağıdaki tabloda künyeleri gösterilen küçük zabit ve onbaşı ile birlikte Müslim-Gayrimüslim 37 neferin toplam 971 kuruş 30 para kıdem maaşı ile emeklilikleri onaylanmıştır[1893]:

1891 Kanun-ı Esasî'nin ilanını müteakip resmî dilin Türkçe olması tartışmaları ve kabulü için bk. Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmî Dil Olarak Kâbûlü", *Kanun-u Esasinin 100. Yılı*, Ankara 1978, s. 183-191.

1892 BA, A. MKT. MHM, nr. 680/34.

1893 BA, İ. ASK, nr. 3/2.Ş.1321.

TABLO-46
RODOS JANDARMA TABURU TEKAÜTLERİ
(1903 Yılı)

JANDARMANIN BÖLÜĞÜ ve İSMİ	KIDEMİ	TEKAÜT MAAŞI (Kuruş)
1. Süvari Bölüğü Çavuşu Mehmed oğlu Hüseyin	30 senelik	86
2. Piyade Bölüğü 4. Çavuşu Osman oğlu İsmail	Kıdemden	38
3. Piyade Bölüğü 2. Çavuşu İsmail oğlu Ahmed	"	38
1. Piyade Bölüğü 1. Çavuşu Ahmed oğlu Arif	30 senelik	80
3. Piyade Bölüğü 1. Çavuşu Ali oğlu Sâdık	Kıdemden	38
3. Piyade Bölüğü 3. Çavuşu Halil oğlu Mehmed Ali	"	38
1. Piyade Bölüğü 2. Onbaşısı Ahmed oğlu Ahmed	30 senelik	70
1. Piyade Bölüğü 7.Onbaşısı Said oğlu Ahmed	Kıdemden	28, 20
1. Piyade Bölüğü 7. Takımında 1. Nefer Ali oğlu Ahmed	"	19
2. Piyade Bölüğü 3. Takımında 1. Nefer Mahmud oğlu Ali	"	19
3. Piyade Bölüğü 6. Takımında 6. Nefer Hüseyin oğlu Mustafa	"	19
1. Piyade Bölüğü 2. Takımında 1. Nefer Osman oğlu Osman	"	19
3. Piyade Bölüğü 4. Takımında 1. Nefer Yanko oğlu Mihal	"	19
3. Piyade Bölüğü 4. Takımında 2. Nefer Fondis oğlu Nikola Yani	"	19
3. Piyade Bölüğü 7. Takımında 1. Nefer Ligor oğlu Andrea	"	19
3. Piyade Bölüğü 7. Takımında 2. Nefer Yusuf oğlu Ömer	"	19
1. Piyade Bölüğü 8. Takımında 1. Nefer Mustafa oğlu Halil	"	19
3. Piyade Bölüğü 6. Takımında 1. Nefer Nikola oğlu Yorgo	"	19
1. Piyade Bölüğü 3. Takımında 1. Nefer Mustafa oğlu Hacı Mehmed	"	19
1. Piyade Bölüğü 5. Takımında 1.Nefer Mustafa oğlu Hüseyin	"	19
1. Piyade Bölüğü 9. Takımında 1.Nefer İbrahim oğlu Hüseyin	"	19
1. Piyade Bölüğü 9. Takımında 2.Nefer Dimitri oğlu Vasil	"	19
2. Piyade Bölüğü 6. Takımında 4.Nefer Süleyman oğlu İsmail	"	19
2. Piyade Bölüğü 6. Takımında 5.Nefer Kostanti oğlu İsteryon	"	19
3. Piyade Bölüğü 2. Takımında 3.Nefer Mustafa oğlu Ali	"	19
3.Piyade Bölüğü 2. Takımında 5.Nefer Hasan oğlu Hüseyin	"	19
3. Piyade Bölüğü 3. Takımında 1.Nefer Ali oğlu	"	19

Ahmed		
3. Piyade Bölüğü 3. Takımında 3.Nefer Mehmed oğlu Mehmed Ali	"	19
3. Piyade Bölüğü 5. Takımında 2.Nefer Mehmed Ali oğlu Süleyman	"	19
3. Piyade Bölüğü 7. Takımında 3.Nefer Elmas oğlu Süleyman	"	19
3. Piyade Bölüğü 7. Takımında 4.Nefer Mehmed oğlu Hurşid	"	19
1. Piyade Bölüğü 5. Takımında 2.Nefer Mustafa oğlu Halil	"	19
2. Piyade Bölüğü 5. Takımında 5.Nefer Osman oğlu Hasan	"	19
3. Piyade Bölüğü 1. Takımında 4.Nefer İsmail oğlu Ahmed	"	19
3. Piyade Bölüğü 6. Takımında 4.Nefer Mehmed oğlu Adem	"	19
3. Piyade Bölüğü 6. Takımında 5.Nefer Mehmed Ali oğlu Süleyman	"	19
Süvari Neferi Mehmed Receb	"	19
TEKAÜD ÜCRETİ TOPLAMI: 971 Kuruş 30 Para		

1910 yılında emekliye ayrılan Jandarma Alayı Mülazım-ı Evveli Ali Ağa'ya tahsis edilen aylık 400 kuruşun ise Rodos vergi gelirlerinden ödenmesi uygun bulunmuştur[1894]. Bununla birlikte, bahsi geçen taburun onbaşılarından olup 13 sene hizmeti bulunan ve malûl duruma düşen Abdullah oğlu Raşid'in emekliliği mümkün olamadığından, süresini doldurana kadar Belediye çavuşluğu ve hapishâne gardiyanlığı gibi hizmetlerde kullanılması vilâyete tebliğ edilmiştir[1895].

Jandarma tensikatında maaşlarda da indirime gidilmişti. Uygulama öncesi maaşlar 180-192 kuruş iken sonra 158 kuruşa gerilemişti. Maaşlar azalınca bazı jandarmalar görevden ayrılmış ve adalarda sıkıntı yaşanmıştı. 1909 yılında ada jandarma eksiğinin giderilmesi için okullardan yeni mezun olacak neferler düşünülmüş ve buraya mahsus olmak üzere maaş artışı istenmişti. Harbiye Nezâreti konu hakkındaki mütalaasında, imparatorluğun diğer mahallerindeki bütün ikinci sınıf jandarmalarda olduğu gibi, Rodos'ta da maaş oranlarının Meclis-i Vükela kararıyla belirlenen oranda olduğu, ancak peyderpey bunların birinci sınıf jandarma statüsüne konularak artışın sağlanacağı belirtilmişti. Adadaki jandarma eksiğinin ise Rumeli'de yapıldığı gibi nizamiye askeri tertibinden karşılanması uygun bulunmuştu[1896].

1894 BA, BEO, nr. 281069.
1895 BA, DH. MTV, nr. 40-1/66.
1896 BA, DH. MUI, nr. 1-5/19; 100-2/18.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rodos'ta 10 umumî karakol binası bulunuyordu[1897]. Daha sonra şehre 2 saat mesafede Triyande Kasabası sahilinde kaçakçılığın artması üzerine bir jandarma karakolu inşası kararlaştırılmıştı. Bir onbaşı idaresindeki takımı barındırabilecek kapasitede olacak karakolun keşfi 1899 yılı değerlerine göre 5.850 kuruşa yapılmış ve ihaleyi Yani Kalfa almıştı. Paranın umum jandarma bütçesinin taşra inşaat ve tamirât kısmından karşılanmasına irâde çıkmıştır[1898]. Ancak, önce ada bütçesinden bu inşaat için para ayrılamamasından ve sonra da mütahidi bulunamamasından inşaat gecikmişti. Bunun üzerine ada İdare meclisi bünyesinde inşaat işinden anlayanlardan bir özel komisyon oluşturularak, ancak 1906 yılı itibariyle karakol hizmete sokulabilmişti. Binaya ilave olarak bir de polis odası yapıldığı için, ek mâliyet olan 1.425 kuruş 3 Ocak 1906 tarihli irâde gereği bütçeye ilave edilmiştir[1899].

1902 yılında Rodos varoşlarının güvenliği için bir karakol yapımına karar verilmişti. Orta Varoş'ta *şehidlik* denilen mahalde ve camii bitişiğinde 10 zabtiye kapasitesinde olacak karakolun arsası Kanunî Sultan Süleyman Vakfı'ndan satın alınmıştı. Arsa, 500 kuruş muaccel bedel ve her yıl vakfa *icare-i zemîn* adıyla 40 para verilmek şartıyla tahsis edilmişti. Karakolun keşif mâliyeti Mecidî 20 kuruş hesabıyla 5.799 kuruştu. Ayrı ayrı tapu senetleri hazırlandıktan sonra paranın jandarma inşaat tahsisatından karşılanmasına irâde çıkmıştı[1900].

Rodos jandarması kendi aslî görevleri dışında, buradaki siyasî mahkumların kaçışlarını önlemek için muhafızlar kale kapılarında nöbet tutuyordu. Şehir karakolundaki bu 9 nefer jandarmanın durumu İzmir Tensikat dairesi tarafından belirlenince, durum umum jandarma kumandanlığı tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne iletilerek, Polis Nizamnâmesi'nin 57. maddesi uyarınca, bu gibi vazifelerin polis salahiyeti dahilinde bulunduğu hatırlatılmıştır. Ancak, 1910 yılı Ağustos'u itibariyle Emniyet-i Umumiye'den verilen cevapta, adadaki siyasîlerin mahkum statüsünde oldukları ve hapishânelerin jandarma yetkisine bırakıldığı ifade edilmiştir[1901].

Merkezde zabtiyenin ilgasından sonra bağlı adaların jandarma ihtiyacı da Rodos'tan temin edilmekteydi. Bunların sayısı her bir ada için 7 veya 8 neferi geçmemekteydi[1902]. Ancak, olağan üstü hallerde buralara asker

1897 *CBSS*, Sene 1312, s. 239-240.
1898 BA, İ. ASK, nr. 13/20.S.1317.
1899 BA, İ. ASK, nr. 12/7.Za.1323; DH. TMIK. S, nr. 61/53.
1900 BA, İ. ASK, nr. 2/3.Za.1319.
1901 BA, DH. EUM.THR, nr. 47/1.
1902 BA, DH. SYS, nr. 75-6/1-4

sevki yapılıyordu[1903].

1908 hadiselerinden sonra başlatılan genel jandarma düzenlemesi gereği Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti Jandarmasına mavzer tüfeği dağıtılmıştır[1904].

3- Rodos ve Bağlı Mahaller Polis Teşkilâtı

a- Polis ve Hafiyeler

Osmanlı Devleti'nin taşra polis gücü oluşturulurken[1905], Zabtiye Nezâreti'nden Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne de tebligat gönderilerek, 300 kuruş maaş alacak polis memurlarının belirlip, özlük bilgileri ile künye defterlerinin merkeze yollanması emredilmişti. Bu emre rağmen Rodos'ta polis alımının yapılmadığı öğrenilmiştir. Gerekçe olarak, Rodos mutasarrıfı tarafından adadaki hayat pahalılığı gösterilmiş ve bu maaş ile polis bulmanın mümkün olmadığı bildirilmişti. Nezâretten 1886 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne gönderilen bir diğer yazıda, kendi vilâyetleri ile İzmir, Suriye ve Selanik gibi pahalı mahallerde bu ücret ile polis memurları tedarik edildiği halde, Rodos'ta söz konusu maaş ve talimatına uygun surette polis bulunamamasının kabul edilemeyeceği, eğer Rodos'ta kesin olarak polis alınamıyorsa, talep edilecek sayıda İstanbul'dan gönderilebiceği ifade edilmişti. Durum, Dâhiliye Nezâreti kanalıyla Vali Mehmed Akif Paşa'ya, oradan da Rodos mutasarrıflığına havale edilerek gereği emredilmişti (Aralık 1886). Bu hususta Rodos mutasarıflığından verilen bir diğer cevapta, polis teşkilâtına dair gelen emirde taşralarca uygulanacak polis nizamının tartışıldığının belirtildiği, bu maaş ile gönderilen talimat taslağında bahsedilen vazifeleri yapacak memur bulunmasının zor olduğu, buralardaki hayat pahalılığı hakkında eksik bilgi sahibi oldukları, zirâ, Rodos'a bağlı Sporad Adaları'ndaki pahalılığın belki her yerden üstün olduğu bildirilmişti. Mutasarrıf örnek olarak kış aylarında Kaşot'ta ekmeğin okkasının 4 kuruşa kadar çıktığını ve buralarda bazı zamanlar suyun dahi para ile alındığını ifade etmekteydi. Mutasarrıfa göre bu ücret ile değil Rodos'ta bağlı mahallerdeki en ucuz yerde dahi lisan bilen ve iki yıl vazife görecek polis memuru bulunamazdı. Nitekim, İzmir'e bağlı Marmaris'te istihdam edilen polis memurunun seviyesinin bunu açıkça gösterdiğini ifadesine eklemişti. Mutasarrıf, ücret hususunda bir şeyler yapılması durumunda nitelikli bir teşkilâlatın oluşturulabileceğini, eğer olmaz ise adada görevli 12 *teftiş memuru*nun polisliğe kaydırılabileceğini yazmıştı. Gelen yazılar Zab-

1903 BA, DH. İD, nr. 24/9, 86/24.

1904 BA, DH. İD, nr. 24/9

1905 Hasan Yağar, "Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci", *Türkler*, Ankara 2002, XIII, s. 629-652.

tiye Nezâreti'nde ele alınarak, söz konusu mütaalaya katılmanın mümkün olmadığı, şu an hazinenin maaş artışına uygun bulunmadığı, İstanbul'da da polislerin aynı ücretle görev yaptığı vurgulanarak, adadaki teftiş memurlarından okur-yazar olanlarıyla bir an önce polis teşkilâtının oluşturulması istenmiştir (24 Nisan 1887)[1906].

Sorunlu da olsa Rodos polis teşkilâtı kurulmuştur. Eğitimlerini İstanbul Polis Mektebi'nde tamamlayarak görev mahallerine tayin edilen Rodos polisleri[1907], Süleymaniye Vakfı bünyesindeki mektebe ait bir binada hizmet veriyorlardı. Bu binanın 419 kuruş 35 para tutarındaki kirası mâliye tarafından vakfa ödenmekteydi. İtalyan işgalinden sonra adadaki Osmanlı Bankası Şubesi kanalıyla kira senetlerinin ödenmesine devam edilmiştir[1908]. Polis müdüriyeti ise kirası ödenmek şartıyla Hükûmet konağının içindeki iki odada hizmet vermekteydi[1909].

1893 yılında gerçekleştirilen jandarma düzenlemesi ardından ada polis idaresinin, tamamı Müslümanlar'dan olarak bir serkomiser ve iki muavin emrinde 10 polisden ibaretti[1910]. Bir yıl sonra memur sayısı yediye inerken, komiser muavini sayısı 3 olmuştu[1911]. 1895'te polis olarak 15 memur görev başındaydı[1912]. Bir müddet sonra vilâyetteki komiser ve polislere 55 yeni tabanca ve 275 deste cephâne gönderilmişti[1913].

Geçen zamana ve şikayetlere rağmen polis maaşları hususunda bir düzelmenin yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, 1897 yılı başından 1899 Mart'ına kadar adada ikinci komiser maaşı 750 kuruş iken, bu tarihte yapılan yeni atamada 500 kuruş tahsisiği uygun bulunmuştu. Polis memuru ücretleri ise 200-300 kuruş aralığındaydı[1914].

Adada polis sayısını artırmak için açıktan memur tayini usulünce tercih edildiği anlaşılmaktadır. 1900 yılında serkomiser ve 6 muavininden başka biri Meis'te ve diğeri Kerpe'de geçici görevde toplam 10 memur kadrosu bulunuyordu[1915].

Polis sayısındaki artışa rağmen Rodos şehri ve büyüyen varoşları ile bağlı adalarının güvenliğinin sağlanmasında zorluk çekilmekteydi. 1901 yılında adada 17 polis görevliydi ve vilâyetten Zabtiye Nezâreti'ne müracaat edilerek, 10 yeni polis kadrosu istenmişti. 300 kuruş maaş verilecek bu

1906 BA, ZB, nr. 17/36; DH . MKT, nr. 1427/37.
1907 BA, DH. EUM. MH, nr. 34/22; 36/3.
1908 BA, DH. EUM. MH, nr. 55/55; 55/92.
1909 BA, DH. EUM. MH, nr. 34/88.
1910 *CBSS*, Sene 1310, s. 59.
1911 *CBSS*, Sene 1311, s. 113.
1912 *CBSS*, Sene 1313, s. 103.
1913 BA, Y. Mtv, nr. 158/143.
1914 BA, ZB, 305/41.
1915 *CBSS*, Sene 1318, s. 101.

polislerden ikisinde yabancı dil bilme şartı aranacaktı. Vali Abidin Paşa, bu 10 polis ile birlikte üçüncü sınıftan 3 muvazzaf komisere de ihtiyaç duyulacağını, merkez vilâyette görevli olup, açıktan üçüncü sınıf komiser olan Hamdi, Nafiz ve Hulusi efendilerin asaleten tayinlerini mütalaasına eklemişti. Ayrıca kaçakçılığın önlenmesi için bir sandalın inşası ve iki de korucu istihdamı talep ediliyordu. Bu başvuruya, aşağıda gösterilen, adada polislerin görev mahalleri ve sayıları ile yeni memura ihtiyaç duyulan mahallerin listesi ilave edilmişti[1916].

TABLO- 47
RODOS POLİS TEŞKİLÂTI
(1901 Yılı)

MEMURUN ADI	GÖREV YERİ	SAYISI
Merkez İkinci Komiseri Ali Rıza Efendi	Merkez	1
Üçüncü Komiser Mehmed Hilmi Efendi	Merkez	1
Üçüncü Komiser Ali Rıza Efendi	Merkez	1
Polis Mehmed Rasim Efendi	Merkez	1
İsmail Mâlik Efendi	Merkez	1
Açıkdan Atanan Komiser Hamdi Efendi	Ecza-yı nâriyeye memur	1
Açıkdan Atanan Komiser Hulusi Efendi	İskelede	1
Açıkdan Atanan Komiser Nafiz efendi	İskelede	1
Polis Ahmed Rifat Efendi	İskelede	1
Açıkdan Atanan Mustafa Zihni Efendi	Vali maiyetinde	1
Açıkdan Atanan Komiser Mustafa Lutfî Efendi	İstanköy'de	1
Açıkdan Atanan Komiser Yusuf Cemil Efendi	Şehirde	1
Polis Salih Sabri Efendi	Yeni Varoş'da	1
Polis Mehmed Ali Efendi	İstanköy'de (Tedavi maksadıyla)	1
Polis İbrahim Edhem Efendi	Kerpe Kazası'nda	1
Polis İbrahim Nazmi Efendi	Meis Kazası'nda	1
Polis Hacı Mehmed Efendi	Despot, İsteradifoz ve Sünbüllü Varoşları'nda	1
TOPLAM GÖREVLİ: 8 Komiser 9 Polis Memuru		
YENİ POLİS MEMURU TAYİNİ GEREKEN MAHALLER		
MEVKİİSİ		SAYISI
Orta Varoş Karakolhânesi		1
Yeni Varoş Karakolhânesi		1
İnşa Halinde Olan Yahudi Mahallesi Karakolhânesi		1
Padişah İrâdesi Gereği Ecnebi Postahâne kapılarında bulunması gereken		2
Sömbeki Kazası		1
Kaşot Kazası		1
Herkit Adası		1
Rodos Şehir merkezinde		1
İSTİHDAMI DÜŞÜNÜLEN MEMUR SAYISI: 10 Polis		

1916 BA, DH. MKT, nr. 34/3.

Hazırlanan listeden de anlaşılacağı gibi Yahudi Mahallesi'nde bir karakol inşasına başlanmıştı.

Tarihî zenginlikleri ve havasının güzelliği nedeniyle adaya bir çok turistin gelmesi ve bilhassa kale dışında güvenlik sorunlarının yaşanması ihtimaline karşı, muhacirlerin yerleştirilmesi için kuralan Hamidiye mevkiinde bir polis karakolunun inşası kararlaştırılmıştı. Bu karakolun memur sayısının artırılması için 1906 Eylül'ünde girişimde bulunulmuştu. Zabtiye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, özellikle Mısırlılar ve ziyaretçi ecnebiler ile konsolosların kale dışında ikamet ettikleri, adada bir de *tehcirhâne* yapıldığından, karantina müddetlerini doldurmak üzere Mısır sahillerinden bir çok geminin adaya gelmekte olduğu, muhacirler için yeni evlerin de kale dışında inşa edildiği, bölgede inzibat ve asayişin temini için Hamidiye Karakolu'na takviye yapılmasının uygun bulunduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca durumları şüpheli kişileri takip etmek, yabancı konsolosların ikameti olan kale dışındaki mevkiinin merkez komiseri sıfatıyla, lisana âşina açıktan ikinci komiser Hacı Ali Rıza Efendi'nin 500 kuruş maaş ile asaleten tayini kararlaştırılmıştı. Komiserin maiyetine verilecek polis memurlarından ayrı olmak üzere aylık 200 kuruş maaşla bir kaza polisinin de ilk defa olarak tayini öngörülmüştü. Denizden gözetleme işi için ihtiyaç hissedilen bir *deniz müfettişi* kadrosuna, yine lisan bilen memurlardan olup açıktan üçüncü komiserliğe terfi eden Cemal Efendi'nin maaşına aylık 100 kuruş zam ile 300 kuruşla asaleten ve son olarak nahiye polislerinden Musa Bey'in maaşına 50 kuruş zamla kaza polisliğine tayini uygun bulunmuştu[1917]. Aynı yıl Triyande Karyesi'nde inşa edilen jandarma karakolhânesi büyütülerek bir de polis odası yapılmıştı[1918].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti polis idaresi kadrosunda 1910 yılı itibariyle Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir çalışma başlatılarak, yetki bakımdan Rodos ve bağlı kazaların liva haline getirilen Muğla'ya, Limni'nin Biga'ya, Midilli ve Sakız'ın ise İzmir'e ilhakı uygun bulunmuştu. Bu düzenlemenin askerî bir mahzuru bulunup bulunmadığı Harbiye Nezâreti'ne sorulmuş ve olumlu cevap alınmıştır. Ayrıca, polis sayısında da belirli oranda artış öngörülmüştü[1919].

Polis teşkilâtındaki bu esaslı düzenlemeden sonra İtalyan işgalinden kısa süre önce 1912 yılı başları itibariyle Rodos'ta görevli toplam 69 polis memurundan beşi *namzet* statüsündeydi ve beşi de tahsil için İstanbul'da

1917 BA, ZB, nr. 318/45.
1918 BA, DH. TMIK. S, nr. 61/53.
1919 BA, DH. EUM. MH, nr. 11/99.

mektepteydi[1920]. Mektep eğitimleri boyunca yarı maaşları olan 200 kuruş tahsisat alan Rodoslu polislerden Hasan Fehmi, Hasan Basri, Mehmed Şükrü ve Necib efendiler, adanın işgalinden sonra 8 Ağustos 1912 tarihinde mezun olmuşlardı. Aynı dönemde kadrosu Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde bulunan ve aslen Limni, Sakız, Girit, Çeşme ve Yanyalı toplam 12 polis ise eğitimini tamamlamıştı[1921].

Rodos, Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti polis teşkilâtının da merkezi durumunda olduğundan özlük, tayin ve görevlendirme işlemlerinin takibi buradan yapılmaktaydı. Personel giderleri kaleminde yer alan maaş, ikramiye, tazminat ve diğer masraflar Emniyet-i Umumiye bütçesinin ilgili faslından mahsup edilmekteydi[1922].

Hususî kıyafetleri yanı sıra *meç*, *palaska* ve *rovolver* taşıyan Rodos polisleri[1923], daha sonraki yıllarda adaya sürgüne gönderilen şahısların sorumluluğunu da üstlenmişti. Ancak, adadaki sürgünlerin ve ailelerinin sayısının artması, bunların muhafazasında jandarma ve polisin yetersiz kalmasına neden olmuştu[1924]. Gece ve gündüz kontrol altında tutulup, gözetlenen sürgünlerin polis tarafından düzenli olarak yapılan yoklamaları emir gereği hükûmete gönderilmekteydi. Bu arada II. Meşrutiyet'in ilanından sonra adaya yollanan sürgünlerin hareketlerinin takibinde jandarma ile polis idaresi arasında çekişme yaşanmış, karşılıklı suçlamalar olmuştu[1925].

Polis idaresinin emrinde suçluların takibi ve yolcu vapurlarından çıkacak eşya ve yolcuları kontrol için ufak bir *tarassut* sandalı bulunmaktaydı. Bu sandal 7.200 kuruşa inşa ettirilmişti. Önceleri sandalda 150 kuruş aylıkla iki *korucu* (*hamuleci/ kürekçi*) işe başlamıştı[1926]. İşgalden sonra İtalyan Hükûmeti bu sandala deniz ganimeti muamelesi yaparak el koymuştur[1927].

Rodos'ta bir hafiye memuru istihdamına Vali Kayserili Ahmed Paşa'nın önem verdiği anlaşılmaktadır. Ahmed Paşa göreve başladığı 1857 yılında 1.500 kuruş maaşı Rodos Mal sandığından ödenmek üzere Kaptan Yani adlı bir şahsı göreve getirmişti. Girit Adası'nda da çalışmalar yaptığı öğrenilen Kaptan Yani'nin görevine, 1859'da Cezâyri- Bahr-ı Sefîd mutasarrıflığının ku-

1920 BA, DH. EUM. MH, nr. 34/24.
1921 BA, DH. EUM. MEM, nr. 121/99. Ayrıca: DH. EUM. MEM, nr. 13/14.
1922 BA, DH. EUM. MH, nr. 29/87, 36/44; DH. EUM. MEM, nr. 41/23.
1923 BA, DH. EUM. MH, nr. 16/18.
1924 BA, BEO, nr. 268748.
1925 BA, DH. MUİ, nr. 102-1/17.
1926 BA, DH. TMIK. S, nr. 60/38; DH. MKT, nr. 34/3; DH. EUM. MH, nr. 28/79; 37/1.
1927 BA, DH. EUM. MH, nr. 36/21.

ruluşu ardından ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle son verilmiştir (1860)[1928]. Vali Mehmed Sâdık Paşa da hafiye memuru istihdamını önermişti.

1887'de Vali olarak Rodos'a atanan Abidin Paşa istihbarat hususuna özel bir önem vermişti. Bölgedeki gelişmeleri sık sık merkeze rapor eden paşa, konsolosluklar ile adaya gelip giden yolcu vapurlarındaki Yunanlı ve Arnavutlar'dan bilgi edinmek için lisan bilen hafiye memurlarını istihdam etmekteydi. Abidin Paşa'nın istihbarat çalışmalarını, elde ettiği şahıslar vasıtasıyla, Yunanistna'ın içine kadar genişlettiği anlaşılmaktadır[1929]. 1896 yılında eldeki iki hafiye memuru yetmeyince sayının dörde çıkarılması istenmişti. Konu Şurâ-yı Devlet'te müzakere edilerek, taşra vilâyetleri için bütçede bir hafiye tahsisatının bulunmadığı, ancak, gerektiğinde kullanılmak üzere Dâhiliye Nezâreti merkez bütçesinde hafiye ödeneği olarak ayrılan 123.000 kuruştan yararlanılabileceği ifade edilmiştir[1930]. Daha sonra Vali Abidin Paşa, adalardaki demografik durumun dikkate alınarak bu paranın aylık 3.000 kuruşa çıkarılmasını talep etmişti[1931].

Rodos'ta ele geçirilen yasak eşya ve yayınların artması üzerine, 1907 yılında bir sivil memurun daha işe alınması kararlaştırılmıştı. Bu görev için üçüncü komiser statüsünde ve 300 kuruş maaş ile Rodos Duyun-ı umumiye idaresinde görevli olan Receb Hilmi Efendi uygun bulunmuştu[1932].

b- İşgal Sonrası Polislerin Durumu

İtalyan işgalinden sonra Rodos ve bağlı mahallerde görevli olup bir kısmı esir düşen ve bir kısmı da İstanbul ve diğer Osmanlı vilâyetlerine gelen polis memurlarının maaşlarının ödenmesi için Mâliye ve Dâhiliye nezâretleri tarafından müşterek bir çalışma başlatılmıştır[1933]. Bu arada işgalden kısa süre sonra eminiyet-i umumiye müdüriyetine yapılan bir tebligatta, Rodos'un işgalinden dolayı özlük olarak buraya bağlı Sakız ve Midilli işlemlerinin Aydın Defterdarlığı'na, Limni'nin ise Kal'a-i Sultaniye Muhasebeciliği'ne bağlanması, bütçeye dair işlerin de hazine kanalıyla görülmesi bildirilerek, ona göre evrakın hazırlanması istenmişti[1934].

Çalışmaların bitiminden sonra Şurâ-yı Devlet kararıyla İtalyanlar'ın elinde olan veya hâlen işgal altında bulunan polis memurlarının maaşları-

1928 BA, İ. MVL, nr. 19185; A. MKT. MVL, nr. 127/23.
1929 BA, Y. PRK. UM, nr. 53/73.
1930 BA, İ. DH, nr. 11/19.S.1314.
1931 BA, Y. Mtv, nr. 213/1.
1932 BA, DH. TMIK. S, nr. 67/21.
1933 BA, DH. EUM. MH, nr. 37/101; 38/12.
1934 BA, DH. EUM. MH, nr. 245/97.

nın yarısının kendilerine ve kalan yarısının da sonradan yine kendilerine verilmek üzere ailelerine tahsisi uygun bulunmuştu. Esir düşmeyenlerin ise Trablusgarb ve Bingazi'den gelenler ile aynı statüde ele alınmaları kararlaştırılmıştır[1935]. Buna göre, polislerin harcırahları ve 1.000 kuruşa kadar olan maaşları tamamen ödenecekti. Bu meblağın üstündeki maaşın ise yarısı verilecekti[1936].

Muameleler esnasında öncelikle esir düşen polis memurlarının bir listesi çıkarılmıştır. Sonra da 1912 yılı Nisan'ından itibaren Rodos'ta işlemlerine devam eden Osmanlı Bankası şubesi vasıtasıyla ödeme yapılabilmesi için gerekli evrak hazırlanmıştır[1937]. Adadan yollanan esir polis cetvelleri Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü tarafından Mâliye Nezâreti muhasebe kısmına havale edilmiştir[1938]. Araştırmada Rodos ve bağlı mahallerinde görevli toplam 24 memurun isimleri ve bazılarının da maaş ödenecek yakınları belirlenmişti. Bunlardan Kaşot polis memuru 400 kuruş maaşlı Mehmed Şükrü Efendi'nin ailesinin İstanköy'de Giritli Rasim oğlu İbrahim'in evinde, 500 kuruş maaşlı Kerpe Komiser Muavini Ali Hilmi Efendi'nin ailesinin Rodos'ta, Leryoz Komiser Muavini Mustafa Efendi'nin ailesinin Kuşadası'nda Karantina Memuru Arif Efendi'nin evinde, Kalimnoz Komiser Muavini Tevfik Efendi ailesinin Molova'da, Kalimnoz Polis Memuru Habib Efendi'in ailesinin Kalimnoz'da, Sömbeki Polis Memuru İbrahim Efendi'nin Mekri'de olduğu tespit edilmişti. Bunlardan başka Rodos'ta görevli üçüncü komiser Hacı Mehmed Efendi, Muavin Mehmed Efendi, memurlar Abdurrahman, Şükrü Nureddin, Mehmed, Hasan Sabri, Latif, Mustafa Rıza, Hasan Tahsin, Mehmed Niyazi, Eyüb Halid, Mehmed Şükrü, Hâfız Mehmed Emin, Osman Nuri, Nikolaki ve diğer Osman efendilere de mâliye kayıtlarında ödeme emri hazırlanmıştır[1939].

Bu çalışma ardından maaş tahsisi veya herhangi bir mahalle havalesi hususunda Dâhiliye Nezâreti tarafından bir bordro hazırlandığında, mâliyedeki bu listeden araştırması yapılmaktaydı. Nitekim, karardan sonra Rodos'ta görevliyken esir düşen polis memurları Nücver ve Yusuf Hilmi efendilerin Nisan ayı maaşları yatırıldığı halde, Haziran'da para alamamışlardı. Yapılan yanlışlık, bu kayıtların incelenmesiyle düzeltilmiştir[1940].

İşgal sonrası Rodos'ta kalan 10 polis memurunun isim ve maaş liste-

1935 BA, BEO, nr. 303417.
1936 BA, DH. EUM. MH, nr. 36/49.
1937 BA, DH. EUM. MH, nr. 36/61; 37/130.
1938 BA, DH. EUM. MH, nr. 37/101.
1939 BA, DH. EUM. MH, nr. 36/49.
1940 BA, DH. EUM. MH, nr. 39/74.

si ada nâibi tarafından ayrıca gönderilmişti. Bunlardan İkinci Komiser Mehmed Hamdi Efendi'nin 750 kuruş (bu şahıs daha sonra İstanbul'a gelmiş), Üçüncü Komiserler Ahmed Rifat, Rasim ve Hristo efendilerin 600 kuruş, memurlar Yusuf Cemil, Yusuf Hilmi, Giritli Mustafa, Mehmed Zekai ve Edhem efendilerin 400 kuruş maaşlarının Nisan ayına ait yarısı İtalyan bombardımanından üç gün önce Rodos Mal sandığından ödenmişti. Ancak, daha sonra maaş ödemelerinde posta muameleleri nedeniyle aksama yaşanmıştı. Bu durum adadaki polis memurları ve aileleri zor durumda bırakmış, evlerindeki eşyayı satacak duruma düşürmüştü[1941].

İtalya'daki esir polisler hakkında daha sonraları gelen bilgiler de kayıtlara ilave edilmekteydi[1942]. Ancak, bu sistemin işlemesi kolay olmamış, bilhassa esir polislerin Rodos'taki ailelerine ödenmesi gereken maaşlarda gecikmeler yaşanmıştı. Bu durumda, esir polis eşleri, ada nâibi vasıtasıyla mağduriyetlerinin giderilmesini istemişlerdi. Mesela, esir Komiser Muavini Hilmi, ikinci komiser Rodoslu Şükrü, polisler Nücver, Yusuf Cemil, Nikola, Giritli Zekai, Datcalı Şükrü, Midillili Hâfız Mehmed Emin efendilerin zevceleriyle Sabri Efendi'nin annesi Nisan, Mayıs ve Haziran ayları maaşlarının tamamını alamadıklarını bildirerek müracaatta bulunmuşlardı (18 Temmuz 1912)[1943]. Yine esaretle İtalya'nın Toskana Luka kasabasında bulunan polis Şükrü Nureddin ise emniyete arzuhal vererek, 1913 Nisan'ından itibaren tahakkuk eden maaşının yarısının kendisine ve kalan yarısının da ailesine verilmek üzere adada Andon Mahallesi'nde ikamet eden kayınpederi Sermünadî Yusuf Ağa'ya muntazaman ödenmesi talimatının Rodos Osmanlı Bankası Şubesi'ne havalesini talep etmişti[1944]. Roma'ya götürülmüş olan Hâfız Mehmed Emin Efendi ise Nisan ayı maaşının yarısına alıp İzmir'e geldiğini ve uzun süredir tahsisat almadığını bildirerek, maaş havalesinin buraya yapılmasını istemişti. Emin Efendi İkiçeşmelik Polis Karakolu'nda hizmete başlamıştı[1945]. İtalya'nın Kampanya şehrine götürülen Hüseyin Hüsnü Efendi'nin Tire Kazası'nda bulunan eşi Aliye Hanım ve bir küçük kızının başka bir geliri olmadığından zorluk içine düşmüşlerdi. Polis eşinin yaptığı müracaat üzerine keyfiyet Teke Kaymakamlığı'ndan sorulmuş ve Nisan ayından itibaren tahakkuk eden 1.000 kuruşun eşine ödenmesi hususu Divan-ı Muhasebat'a havale edilmiştir[1946]. Aynı şehirde esir bulunan Polis Hasan Tahsin'in maaşı ise annesine veril-

1941 BA, DH. EUM. MH, nr. 35/105; 37/1; 37/42; 37/49; 40/11.
1942 BA, DH. EUM. MH, nr. 42/44.
1943 BA, DH. EUM. MH, nr. 40/7.
1944 BA, DH. EUM. MH, nr. 38/61.
1945 BA, DH. EUM. MH, nr. 39/8; 50/90.
1946 BA, DH. EUM. MH, nr. 39/44.

mek için Antalya'ya havale edilerek, keyfiyet Kaş Kazası Mal Müdüriyeti'ne bildirilmiştir[1947]. Polis üçüncü komiseri Ahmed Efendi'nin İzmir Karşıyaka'da bulunan babasına 300 kuruş olan yarı maaşının ödenmesi istenmişti[1948]. Aynı şekilde İtalya'da esir bulunan polis Lutfi Efendi'nin cariyesi, maaşın İzmir'e havalesini talep etmişti[1949]. İtalyan bombardımanı başladıktan sonra esir düşmemek için kaçan ve 5 gün sonra Antalya'ya gelerek memuriyete baş vuran Mustafa Niyazi Efendi ise adadaki diğer polis memurları gibi Nisan ayı maaşının yarısını almıştı ve Mayıs ayı ücretinin ödenmesini istemekteydi[1950]. 30 Haziran 1912 tarihi itibariyle adadaki polislere ödenmek üzere toplam 36.875 kuruşun havale işlemi yapılmıştır[1951].

İşgal sonrası Rodos'ta sıkı bir hafiye yapılanması oluşturan İtalyan Hükûmeti, daha önce adaya sürgüne gönderilmiş olan bir Osmanlı memurunu da bu işte kullanmıştır. Urla Kazası tapu kâtibi iken uygunsuzluğundan dolayı 3 sene müddetle adaya sürgün edilen İstanbullu İsmail Hakkı adlı bir şahsın 800 kuruş maaş ile tutulduğu öğrenilmişti[1952].

4-Maiyet Gemileri

Rodos'un fetihten sonra muhafaza maksadıyla sancakbeyinin emrine 4 kadırga ve 5 kayık tahsis olunmuştu. Rodos idarecilerine verilen kadırga adedinin yediden aşağı olmamasına dikkat edilmekteydi[1953]. Daha sonra bu sayı ona çıkarılmıştır[1954]. Kaptanpaşa Eyaleti bünyesinde konumları belirlenen Rodos sancakbeyleri, bağlı mahallerle birlikte[1955], savaş durumlarında donanmaya katılmak üzere belirli sayıda kuvveti hazır bulundurmakla mükellef tutulmuşlardı[1956]. Eyalet içindeki deryabeyleri, sancaklarındaki zeamet sahipleri ve tımarlı sipahileriyle beraber has ve salyânelerinin miktarına göre, bazıları bir ve bazıları da ikişer, üçer savaş gemisi veya kadırga ile sefere iştirak ederlerdi. İlk dönemlerde deryabeyleri savaş olmadığı zaman salyâneli gemileri ile idareleri altında bulunan sancakları korsan saldırılarına karşı korumakla yükümlüydüler.

1947 BA, DH. EUM. MH, nr. 38/58; 48/16.
1948 BA, DH. EUM. MH, nr. 37/110.
1949 BA, DH. EUM. MH, nr. 37/105.
1950 BA, DH. EUM. MH, nr. 37/42.
1951 BA, DH. EUM. MH, nr. 36/15.
1952 BA, DH. SYS, nr. 75-11/1-10, Lef 132.
1953 Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtin* ..., I, s. 538; Ali Haydar Emir, *Cezayir* ..., s. 22-24.
1954 Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 193.
1955 BA, *MAD*, nr. 8572, s. 267.
1956 BA, *MAD*, nr. 233, s. 83.

XVII. yüzyılda Kaptanpaşa Eyaleti bünyesindeki Rodos'ta 5 zeamet ve 71 timarlı vardı. Gemi olarak Rodos için 1 adet uygun bulunmuştu[1957]. Eyaleti oluşturan sancaklardan toplamında ise 138 zeamet sahibi ve 1.434 timarlı sipahi deniz seferlerinde görev almaktaydı[1958].

Kaptanpaşaya bağlı adalar salyaneleri, ilgili kalemde her yıl ayrıca belirlenmekteydi. Bu şekilde tayini yapılan Rodos sancakbeyinin önemli vazifesinden biri, sefer esnasında gerek kendi maiyetinde olan salyâneli ve gerekse tersaneden ilave edilen gemiler ile donanmaya katılmaktı[1959]. Barış mevsiminde ise Akdeniz'de gerekli görülen emniyet tedbirlerini almakla yükümlü tutulmaktaydılar. Sancakbeyi 1711 yılında adanın timar hâsılatının yaklaşık % 15'ini *has* olarak tasarruf etmekteydi. Bu gelirin bir kısmı bağlı Kerpe Adası'ndan karşılanıyordu. Rodos'un geliri yüksek Triyande, Kirmasdi, Manola ve Arhancelos karyelerinin öşür gelirleri sancakbeyinin asıl hassını oluşturmaktaydı. Rodos iskelesi mukataası ile liman vergisi de bu hassa dahil edilmişti. Bu hususlar adanın fethinde, Kanunî Sultan Süleyman tarafından hazırlanan kanunnâmede hükme bağlanmıştı[1960].

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Rodos mutasarrıflarının emrindeki gemilerin salyâne bedelleri, yine ocaklık suretinde, ada gelirinden karşılanmaktaydı[1961]. 1805 ve 1807 tarihi itibariyle bu bedel 5.000 kuruş olarak belirlenmişti[1962]. Ayrıca gemilerin barut ve peksimet ihtiyacı karşılanmaktaydı. Mutasarrıf değişikliğinde, sahip oldukları salyâne gemileri yeni mutasarrıfa ihsan olunmaktaydı[1963].

Fransa'nın Mısır'ı işgali esnasında donanmaya katılan Mutasarrıf Murabıtzâde Hasan Bey'in mirî salyâne gemisi için 500 kantar peksimet ile

1957 Bahsi geçen dönemde Eğriboz'un 12 zeamet ve 1.888 timarlısı olup ine sancakbeyi bir gemi ile denize çıkmaktaydı. İnebahtı 13 zeamet ve 287 timara sahipti ve sancakbeyi bir gemi ile sefere katılırdı (bk. Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân* ..., s. 121-122).

1958 Uzunçarşılı, *Osmanlı* ..., s. 421-422; Bostan, "Derya Beyi ..., s. 200-201.

1959 1740 yılında Rodos Sancağı 8 yük salyâne mukabili Ümera-yı Derya'dan Kaptanpaşazâde Mustafa Paşa'ya ihsan olunmuştu (BA, C. BH, nr. 6379). 1758 yılında ise Akdeniz'i muhafazaya memur 14 adet mirî fırkateyni için bahsi geçen senenin Şubat ayından sonuna kadar salyâne miktarı 48.167 kuruş olarak belirlenmişti. Salyâne kaleminde hazırlanan defterde bu meblağın 33.410 kuruşunun Rodos ve bağlı bazı mukataat gelirlerinden ocaklık tayin olunmak suretiyle, kalan 14.750 kuruşunun ise diğer gelirlerden karşılanması uygun görülmüştü (C. BH, nr. 9315). Salyâne sisteminde yapılan düzenlemeler: HAT, nr. 10762.

1960 Erdoğru, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ..., s. 25, 32.

1961 BA, C. BH, nr. 9720.

1962 BA, C. BH, nr. 12353.

1963 BA, HAT, nr. 27970.

50 kantar barut gönderilmiştir[1964]. 1804 yılında Akdeniz'de devriye görevi sonrasında Mutasarrıf Hasan Bey'in gemisi için yine 20 kantar ve Rodoslu Mustafa Kaptan'ın kırlangıç türü gemisi için ise 10 kantar barutun Tersane-i Âmire Emini Yusuf Âgah Efendi'nin görüşü alınmak suretiyle verilmesi uygun bulunmuştur. Gemilerin peksimedi ise İzmir'den karşılanmıştır. İzmir'de peksimet üretimine memur Osman'a gönderilen emirde, Hasan Bey'in gemisine 500, Mustafa Kaptan'a da 120 kantar tahsisi emredilmiştir. Ayrıca mutasarrıfın Fransa'nın Mısır'ı işgalinde Rodos'ta stoklanan ve ihtiyaç fazlası kalan peksimet ve baruttan hakkı olduğu oranda kullanmasına izin verilmişti[1965]. Mutasarrıf Yusuf Bey'in bindiği fırkateyn için 1820 yılında gereken 500 kantar peksimedin, yine Tersane Emini Âgah Efendi'nin onayı ile Gelibolu Peksimethânesi'nden karşılanması uygun bulunmuştu[1966]. Şükrü Bey'in Rum isyanının başlamasıyla Rodos'un etrafında dolaştırdığı salyâne teknesi için gereken 500 kantar peksimet aynı şekilde Gelibolu'dan havale dilerek, başmuhasebeye kaydı yapılmıştır (1822)[1967]. 1832 yılında Rodos Muhafızı emrine Mısır'dan elde edilen bir brik gemisi daha verilmiştir[1968].

Zaman içinde Osmanlı bahriyesinin yapısındaki değişime[1969] uygun olarak Rodos yöneticileri emrindeki gemilerin kullanım alanları daralmıştır[1970]. Bunlar daha çok eyalet içinde valinin denetimine bağlı olarak asayişin temininde, suçluların takibinde ve kaçakçılığın önlenmesinde kullanılmaktaydılar. Olağan üstü durumlarda, mesela Yunanistan ile ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde[1971] veya eyalet içinde özellikle bağlı küçük adalarda ıslahât programlarının başarısının temini maksadıyla, valinin talebi doğrultusunda[1972] gemi ve personel sayısında artışa gidilebilmekteydi[1973].

Osmanlı Devleti'nde 1848 yılında *Akdeniz Filosu* oluşturulunca Rodos daha da önem kazanmıştı. Zirâ, bu filonun komutanlığı Rodos'ta bulunuyordu. Doğu-Akdeniz'de denizle ilgili bütün meseleler Akdeniz Filosi Komutanlığı'nca organize edilmekteydi[1974]. Bu dönemde Rodos kaymaka-

1964 BA, C. BH, nr. 3610.
1965 BA, C. BH, nr. 6679; 11962.
1966 BA, C. BH, nr. 10308.
1967 BA, C. BH, nr. 3414.
1968 BA, HAT, nr. 19979.
1969 Gencer, *Bahriyede* ..., s. 1 vd.
1970 BA, HAT, nr. 31395; -A.
1971 Ba, Y. A.Res, nr. 32/11.
1972 BA, A. MTZ. MHM, nr. 40/38.
1973 BA, İ. DH, nr. 40941; İ. MM, nr. 1502.
1974 Gencer, "Doğu-Akdeniz'de Türk Kömür Anbarları ..., s. 24-25.

mı emrinde Vesile-i Ticâret vapuru bulunmaktaydı[1975]. Posta hizmetinde de kullanılan vapur, bir ara Girit'e görevlendirilendirilmişti[1976].

1849'da eyalet teşkilâtının oluşumundan sonra vali maiyetine Tair-i Bahrî vapuru tayin edilmişti[1977]. Sonra Feth-i Bülend briki, onun İskenderun'a yollanmasıyla Süreyya briki adaya görevlendirilmiştir (1850)[1978]. Ayrıca Vesile-i Ticaret vapuru da buradaydı[1979]. 1851'de Süreyya gemisi Preveze'ye gönderilince, yerine Talia vapuru yollanmıştı[1980]. Adada bir süre Peyk-i Ticaret gemisi görev yapmıştır[1981]. 1853 yılında Rodos'a görevli Girit vapurunun, 15 gün veya ayda bir, değişimli olarak İzmir ile ortak kullanılması talep edilmişti[1982].

Rodos'un eyalet merkezi olma durumu 1862 yılında bir süreliğine sona erince, merkez Midilli'deki Trablus adlı vapur tamire muhtaç olduğundan, Rodos'taki büyük gemi buraya görevlendirilmişti. Rodos kaymakamının emrinde ise işe yarar bir mastika türü kayık kalmıştı. Bu kayık ile zabtiye işleri yanısıra bağlı adaların vergisini de toplamak zorunda olduğu için, kayık görevde iken diğer adalara ancak çok küçük menzil kayığı ile müdahale etme keyfiyeti ortaya çıkmıştı[1983].

1867 vilâyet düzenlemesi uygulamaya konulduğunda, Kal'a-i Sultaniye merkezli Cezâyir-i Bahr-i Sefîd'te Vali Kayserili Ahmed Paşa maiyetine büyüklü küçüklü 12 gemi verilmişti. 1869'da bu gemiler için Ege Denizi'nde ve Anadolu sahili boyunca üç devriye bölgesi belirlenmiştir. Buna göre, Çeşme'den Rodos ve Kaşot taraflarına kadar alanda Nasrulaziz, Muhayyer-i Server fırkateynleri ile Mansûre, Merrih ve Zühâf (İstanbul'dan gelmiş) korvetleri görevliydi. Bu arada Kerpe Müdürü'nün vergi toplamak üzere köylerde olduğu bir sırada, içerisinde 200 Yunanlı olan bir geminin yanaşıp, 30 kadarının karantinahâneyi basarak izinsiz zorla karaya çıkmaları, Rodos'a bir güçlü geminin daha tayinini gündeme getirmişti. Yapılan temaslar neticesi İstanköy'deki Musul vapurunun Rodos'a yollanması uygun bulunmuştur[1984].

Osmanlı-Rus Harbi esnasında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde gü-

1975 BA, İ. MVL, nr. 2949.
1976 BA, A. MKT. NZD, nr. 183/53; A. MKT. UM, nr. 8/52; A. MKT. MHM, nr. 24/2.
1977 BA, İ. DH, nr. 14403.
1978 BA, İ. DH, nr. 13516.
1979 BA, A. MKT. UM, nr. 8/52.
1980 BA, İ. DH, nr. 14054.
1981 BA, İ. DH, nr. 14102.
1982 BA, A. MKT. NZD, nr. 95/39.
1983 BA, A. MKT. MHM, nr. 258/76.
1984 BA, A. MKT. UM, nr. 433/12.

venlik tedbirlerinin artırılması kapsamında maiyet gemilerinin değiştirilmesi gündeme gelmişti. Vali Mehmed Sâdık Paşa göreve başladığında emrinde 8 gemi bulunuyordu. Ancak, bazıları tamir için Tersane-i Âmire'ye yollanmıştı. Eldeki 6 gemiden bir kaçı ise liman içinde ve kısa mesafelerde kullanılabilir küçük gemilerdi. İçlerinde en çok işe yarayan Hanya vapuru Golos'a görevlendirilmişti. Geride iş gören Süreyya vapuru kalmıştı. Bundan başka Aynalıkavak, Yalıköşkü, Seyyar-ı Derya vapurlarıyla Şevketnüma ganbotu bulunuyordu (1879)[1985].

1883'de, bilhassa kaçak sünger avını takip için Rodos Varna ganbotu bulunduruluyordu[1986]. 1884'te ise İstanköy vapuru görevlendirilmişti[1987]. 1887'de Midilli'deki Ziynet-i Derya vapuru tamir için İstanbul'a alınınca Rodos'ta vali maiyyetindeki gemilerden Gemlik vapuru buraya ve Rodos'a da İstinye'deki 38 personelli[1988] Sulhiye Vapuru'nun tahsisi onaylanmıştı[1989]. 1889'da vilâyette Süreyya vapuru hizmet veriyordu[1990]. 1893 yılında vali emrinde Kılıç Ali Paşa gemisi bulunmaktaydı[1991]. 1895'te ise Rodos yöneticilerinin maiyetine 68 mevcutlu Hanya vapuru tahsis edilmişti ve uzun süre bu görevde kullanılmıştı[1992]. 1897'de başlayan Osmanlı-Yunan Harbi esnasında adanın muhafazasına Dolmabahçe kruvazörü tayin edilmişti. Aynı dönemde Girit'te 6, Midilli, Sakız ve Sisam'da ise birer gemi mevcuttu[1993].

İtalyan işgalinden bir müddet önce Rodos'a Kütahya torpidosu tayin edilmişti. Gemi asıl vazifesi yanında İzmir Komodorluğu'nun emri üzerine Ege'de son zamanlarda artış gösteren çam kabuğu kaçakçılığının önlenmesinde ve suçluların takibinde kullanılmaktaydı[1994].

1985 BA, A. MKT. MHM, nr. 485/4.
1986 *Bahr-i Sefîd*, 1 Cemâziyâhir 1300/11.
1987 BA, İ. DH, nr. 74030.
1988 *CBSS*, Sene 1310, s.60.
1989 BA, Y. Mtv, nr. 31/20.
1990 BA, İ. DH, nr. 86938.
1991 BA, İ. ASK, nr. 12/6.1310.
1992 BA, Y.A-Hus, nr. 160/10; *CBSS*, Sene 1312, s. 104; Sene 1313, s. 104.
1993 Savaş esnasındaki Osmanlı Donanması'nın görev mahalleri: BA, Yıldız Perakende Evrakı (Y. PRK), nr. 28/75; 134/51.
1994 BA, DH. İD, nr. 24/86.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YAKINDÖNEMDE RODOS ADASI'NIN EKONOMİK DURUMU

I-RODOS ADASI'NDA MESLEK GRUPLARI

A-Memurlar

Türk hakimiyetinden itibaren Rodos'a yönetici ve memur atamalarında, adanın stratejik önemi gözönüne alındığından, belirli vasıflara dikkat edilmekteydi. İlk dönemler için kaptanpaşanın denetiminde olarak, idarecilerin askerlik ve bilhassa denizcilik ile ilgili hususlara vâkıf olmaları önem taşıyordu. Nitekim, adada Tanzimat uygulamaları başlayana kadar yöneticilerinin hemen tamamının tersane ve donanma geçmişi bulunan kişilerden seçilmesi, bunu göstermektedir. Bir de idarecilerin ada tersanesindeki faaliyetleri yönlendirebilecek bilgi ve donanıma sahip olması gerekmekteydi. Yöneticide aranan özellikler arasında, burada yaşayan Gayrimüslimlerin sorunlarına eğilebilmesi yani *raiyyetperver* olması ve tercihen lisan bilmesi de bulunmaktaydı[1995].

Tanzimatla birlikte başlayan süreçte, adaların yönetiminde Rodos öne çıkınca, bu çok geniş ve dağınık Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Eyaleti yapısının yeni sistem uyarınca düzenlenebilmesinde nitelikli yönetici tayini zaten bir zorunluluk haline gelmişti. Ancak, maaşların ve tahsisatların yeterli düzeyde olmaması önemli bir sorundu. Valiler, uygulamaya konulan ıslahatların başarısının ehil memurların istihdamına bağlı olduğunu sık sık vurgulayarak, diğer yerlerden farklı şartları bulunan eyalette, bu farkı yansıtacak ücretlerin teminine çalışmaktaydılar. Merkez teşkilâtın oluşumunda veya vilâyet merkezi değişimlerinde, kurumlarla birlikte memurların da tayin ve nakilleri yapılıyordu. Vilâyetin tamamına hizmet veren mâliye ve adliye gibi birimlerde bu tür memur geçişlerine sıkça rastlanmaktadır[1996].

Daha çok adanın savunmasıyla ilgili organizasyonda görevli olan ve

1995 BA, HAT, nr. 19293; 23052; 23793-A; C. BH, nr. 11433; İ. MVL, nr. 25505; İ. DH, nr. 1600.

1996 BA, İ. MM, nr. 2885; C. DH, nr. 668; 2706.

denizcilikle ilgilenen Rodos'un yerli halkının[1997] memuriyete de soğuk bakmadığı anlaşılmaktadır. Bilhassa resmî kayıtların incelenmesinde memurların çoğunluğunu Müslümanlar'ın oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak, özellikle Rodos'a bağlı adalarda Gayrimüslim nüfus yoğun olduğundan, memur alımlarında zorluk çekilmekteydi. Zirâ, Gayrimüslim reaya memuriyete pek sıcak bakmıyordu.

Ada bürokrasisinde Yahudi[1998] ve Rumlar'dan hizmetli bulunuyorsa da, bu iki zümre daha çok ticaret ve tarımla ilgilenmekteydi. Rodos şehrinden başka Lindos ve Kastelloz kazalarında oluşumu sağlanan kurumlarda memur istihdam edilmekteydi[1999]. İlgili bahislerinde görüldüğü üzere, bilhassa eğitim, sağlık ve adalet kurumlarında görevlendirilecek memurlarda diploma aranmaktaydı.

II. Abdülhamid döneminde Ermeni hadiseleri alevlenince, bütün vilâyetlerdeki Ermeni asıllı memurların birer listesi hazırlanmıştı. Yapılan araştırmada 1893 yılı itibariyle Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin tamanında 29 Ermeni memurun istihdam edildiği anlaşılmıştı. Rodos Sancağı'nda ada Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Avakim Efendi, vali maiyyetinde bulunan Kaymakam Mülazımı Leon Efendi, Kondüktör Ohannes Efendi ve İdadi Mektebi mubassırı Karabet Efendi hizmet vermekteydi. Rodos'a bağlı Kerpe kaymakamı da Ermeni idi[2000].

B-Esnaf

Evliya Çelebi Rodos'u ziyaretinde, ada çarşısının hareketliliğinden bahsederek, eskiden kalma *Kemerli Bedesten* içinde 300'ü *Süleymaniye Vakfı*'na ait olmak üzere toplam 400 dükkanın varlığını kaydetmektedir. Bu dönem itibariyle şehirde 17 fırın ve 8 de kahvehânenin bulunduğu anlaşılmaktadır[2001].

Bakkallar Çarşısı'ndaki dükkanlar içkalede Süleymaniye Camii'nin karşı tarafına düşen kısmında yer almaktaydı[2002]. XIX. yüzyıla gelindiğinde şehirdeki bakkalların çoğunu Müslümanlar işletmekteydi. Bu dönemde adada önemli kısmı vakıflara ait olan 620 dükkandan başka 1 han, 30 ek-

1997 BA, C. AS, nr. 5113.
1998 Yahudi memurlar için bk. Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 82-85.
1999 BA, İ. ŞD, nr. 4457.
2000 Adalar ve bütün Osmanlı Vilâyetleri'ndeki Ermeni memurların listesi: BA, Y. PRK. DH, nr. 6/94.
2001 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 248-249.
2002 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 711,722.

mek fırını ile 3 lokanta ve 2 gazino bulunmaktaydı[2003]. 1893 yılında Rodos şehrindeki dükkan ve mağaza sayısının 624 olduğu kayıtlara geçmiştir. Bu sayı ada genelindekilerle birlikte 667'yi bulmaktaydı. Aynı yıl kayıtlarına göre 63 de fırın vardı[2004]. Bir diğer kayıtta ise dükkan ve mağaza toplamı 1.146 olarak gösterilmişti. Adada 70 fırın, 6 hamam ile 3 han ve otel işletiliyordu. Bunlardan ayrı olarak 1.274 adet ambar, samanlık ve benzeri bina kullanılıyordu[2005].

Ada Müslümanları'nın, denizcilik ve kayıkçılıkla bağlantılı işler dışında[2006] çok çeşitli esnaf kollarında faaliyet gösterdikleri dikkati çekmektedir. Bunlar arasında, daha çok testere ve bıçak imaline yönelik demircilik, tornacılık ile dericilik[2007], berber, fırıncı, kasap, kahveci, terzi, ayakkabıcılık, nalıncılık, boyacılık, barutculuk, basmacılık, kaşıkcılık, kalaycılık, davulculuk, testicilik, tuzculuk, mumculuk, eskicilik, süpürgecilik, kumanyacılık, yağcılık, yoğurtçuluk, bozacılık, buğdaycılık, helvacılık, semercilik, çıkrıkçılık, dolamacılık, basmacılık, yemenicilik, kuyuculuk, dericilik, değirmencilik, kapancılık, tütüncülük, kandilcilik ve hamam işletmeciliği bulunmaktaydı. Köylerde yaşayan Müslümanlar arasında da bu mesleklerden bazılarına tesadüf edilmekteydi[2008]. Bilhassa yaz aylarında Mısırlı zenginlerin adaya gelmeye başlamalarıyla, esnaf açısından hareketli günler başlıyordu[2009].

Rodos esnafı, konulan narhlara ve vergilere riayet etmek zorundaydı. Bunun ihlali durumunda işyeri kapatılıyordu. Mesela, 1861 yılında Avusturya vatandaşı Dimitri adlı bir şahıs, kale içinde kontratsız olarak kiraladığı dükkanda kasap dükkanı açarak keçi, koyun ve sığır etini narhtan fazlaya satıp, kasap esnafının verdiği vergileri de vermeyince, nizama aykırılıktan dükkanı kapatılmıştı. Duruma konsolos müdahale ederek protesto etmiş ve durum Rodos meclisinde ve ardından Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Neticede, Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların Osmanlı vatandaşları esnafların verdiği vergilerin tamamını vermekle mükellefiyetlerinin tabiî olduğu belirtilerek, konsolosun talebi haksız bulunmuş ve dükkanın anahtarının bir an önce teslimi istenmiştir[2010].

Rodoslu tacirler, daha ziyade karşı Anadolu sahil şehirleri ile ticaret

2003 *CBSS*, Sene 1302, s. 216; Ş. Sami, *Kâmus*, III, s. 2273.
2004 *CBSS*, Sene 1311, s. 156.
2005 BA, YEE, nr. 33/56.
2006 BA, C. AS, nr. 5113.
2007 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 524, 613.
2008 BA, İ. DH, nr. 24099; 25154.
2009 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 625-626.
2010 BA, A. MKT. UM, nr. 451/80.

yapıyorlardı. Mekri (Fethiye) iskelesi Rodos tüccarı için önemliydi. Ticarî yoğunluk nedeniyle Tanzimat'ın ilanına kadar bu iskele Rodos gümrüğüne bağlı kalmıştı ve burada adalı tüccarların dükkanları bulunuyordu. Tanzimatla birlikte iskele Menteşe Sancağı'na geçmişti. Ada meclisi, 1848'de iskelenin tekrar Rodos'a bağlanmasını talep etmiş ise de Menteşe Muhassılı'nın karşı çıkması yüzünden uygun bulunmamıştır. Muhassıl, Mekri Kazası'na bağlı köylerde çarşı ve pazar olmadığını, köylülerin bütün ihtiyaçlarını bu iskeleden karşıladıklarını, buranın eskiden Rodos'a bağlı olmasının sebebinin, adalı tüccarların burada ekseriyette olmalarından kaynaklandığını, burada adadan görevlendirilen asker ve zabitin bulunmadığını, bu vazifeyi Rodoslu tüccarların kendi bildikleri gibi halledip, gelen köylülere kötü muamele ettiklerini, hatta alacaklarını tahsil için köylüleri dükkanlarına hapsettiklerini merkeze bildirmişti. Ayrıca, Mekri'ye gelen Rodoslu tüccardan bir çoğunun burada bağ, bahçe ve tarla sahibi olduklarını dile getiren muhassıl, bunların sadece yazları bir kaç ay adada kaldıklarından Mekri'nin yerlisi gibi kabul edilmesi gerektiğini, geçen sene Mekri'nin ihtiyaçları için iskele tüccarına *iâne yollu* vergi konulmasının, Rodos'a bağlanma talebinde etkili olduğunu, yerinden edindiği bilgiler ışığında mütalaasına eklemişti[2011].

Rodos'ta organize bir şekilde ticaretle Yahudi cemaati meşgul olmaktaydı[2012]. Bunların cemaat içi yapılanmalarında bir de esnaf teşkilâtı oluşturulmuştu ve bir takım kuralları bulunmaktaydı. Yahudiler bilhassa üretimini Rodos köylerinde sağladıkları şarap ve rakıyı pazarlamaktaydılar. Bunların şarap üretimi çok eskilere, şövalyeler dönemine kadar dayanmaktaydı. Ayrıca, şehirdeki meyhâneler Yahudilerce işletilmekteydi[2013].

Ahriyan denilen ve Musevilikten Müslümanlığa geçip, şehrin kenar mahallelerinden ikamet eden bir zümre demircilikte oldukça ileri bir durumdaydı[2014]. XIX. Yüzyıl ortalarında Rodos Yahudileri'nin şehirde 66 dükkan ile 26 mağazaya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu işyerlerinin çoğunluğu Süleymaniye Vakfı'na aitti. Az sayıda Bekir Paşa ve Hüdaî Mescidi vakflarına ait dükkan ve mağazalar da bulunmaktaydı. Toplam vakıf dükkanı sayısı ise 44'tü.

Bir kısmı şehirdeki vakıf dükkanlarında faaliyet gösteren Yahudiler'in oldukça çeşitli meslek gruplarına sahip oldukları da dikkati çekmektedir. Bunlar arasında yaygın olarak demircilikten başka aktar, bezzaz, simsar, çerçi, kazzaz, çilingir, saka, göncü, kiremitçi, kasap, kuyumcu, çömlekçi, çanak-

2011 BA, A. MKT, nr. 153/38.
2012 Aryeh, *The Jews of the Ottoman Empire* ..., s. 133.
2013 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 22, 56.
2014 E. Tevfik, *Aynı eser*, s. 610.

çı, bezirgan, tütün kıyıcı, papucçu, eskici, hamal, çilingir, badanacı, lağımcı, tezgahtar, emlakcı, kileci, tavukçu ve şerbetçi belli başlı olanlarıydı[2015].

Yahudi esnaf köyleri gezerek seyyar satıcılık da yapmaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Dünya Yahudi Birliği Rodos'ta her biri ayrı bir esnaf yanında staj gören 5 öğrenciye meslek edinme bursu sağlamaya başlamıştı. Burs miktarı ise senede 500 franktı[2016]. Bunlardan başka şehrin varoşlarındaki Rumlar ticaretle ve ufak tefek el sanatlarıyla meşguldüler[2017].

1847'de ada genelinde yıllık cizye vergisi evrakının dağıtımı kayıtlarında Yahudi meslekleri belirtilmemişti. Ancak, muhtemelen büyük kısmı ticaret maksadıyla başta karşı Batı Anadolu sahil kentleri olmak üzere etraftaki adalar ile Kudüs'e kadar 124 Yahudi'nin ada dışına seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen dönemde vergi mükellefi Yahudi sayısının 311 olduğu dikkate alınacak olursa, dışarıda bulunanların sayıca önemi ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, ada dışına çıkan Yahudiler'in adada vergiye tâbi erkek nüfusu geneli içindeki oranı yaklaşık % 40'ı bulmaktaydı[2018]:

TABLO- 48
1847 YILINDA RODOS DIŞINA SEYAHAT EDEN YAHUDİLER

GİTTİĞİ MAHAL	KAYITLI OLDUĞU MAHALLE	
	HAVRA-İ KEBÎR	HAVRA-İ SAGÎR
Antalya	3	-
Aydın	2	2
Bodrum	5	-
Elmalı	5	2
İskenderiye	1	-
İzmir	6	1
Köyceğiz	9	7
Kudüs	6	3
Mekri	21	6
Milas	1	2
Muğla	6	6
Tavas	4	-
Tire	1	-
Urla	4	4
Anabolu	-	2
Çeşme	-	1
Dalaman	-	4
İstanköy Adası	6	2
Girit Adası	2	-
TOPLAM	82	42
TOPLAM SEYAHAT EDEN YAHUDİ SAYISI: 124		

2015 Orenç, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Rodos Yahudi Esnafının ..., s. 375-390.
2016 Galenté, *Aynı eser*, s. 58,102.
2017 E. Tevfik, *Aynı eser*, s. 711.
2018 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. 963, s. 84-91.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru şehirde ikamet eden 5-6 nüfuslu ve orta halli bir işyeri sahibi burjuva ailenin, kira dahil, aylık geçim standardı 4.000 frank (yaklaşık 11.000-12.000 kuruş) olarak tespit edilmişti. Verilen tablodan da anlaşılacağı üzere, bir kısmı lüks tüketim ve hizmet sektörü olmakla beraber, adada bu standardı yaşayabilecek seviyede vali dışında geliri olan[2019] bir memur zümresi bulunmamaktaydı[2020]:

TABLO- 49
XIX. YÜZYIL SONLARINDA RODOS BURJUVAZİSİNİN GEÇİM STANDARDI

MASRAF TÜRÜ	TUTARI (Frank)
Ev kirası	400
Aşçı ve yardımcısı ücreti	200
Birtakım hediye, bahşiş ve zorunlu masraflar	80
40 kîle buğday (kîlesi 6 frank)	240
500 okka et (okkası 1 frank)	500
350 okka şarap (8 okkası 0,35 feni)	122
60 okka tereyağı (okkası 3 frank)	180
70 okka zeytin (okkası 1 frank)	70
Kuru ve taze sebze	400
Kuru ve taze meyve	15
Odun ve kömür	100
Su ve sabun	125
Kılık-kıyafet	1.200
Ufak-tefek diğer masraflar	233
TOPLAM: 4.000 Frank	

Köylerde ve varoşlarda yaşayan Rumlar, içkinin de bulundurulduğu kahvehâneler yanısıra bakkal açmaya çok önem vermekteydiler. Hatta her Rum'un idealinde bir bakkal dükkanı sahibi olmak vardı. Varoşlardaki kahvehânelere Müslümanlar da gitmekteydi[2021].

Rodos'ta muhassıllık teşkilatının oluşturulduğu 1840 yılında, bir müdür, kâtip ve kolcudan oluşan *İhtisab* müessesesi varlığını sürdürmüş[2022] ise de, bilhassa XIX. yüzyıl ortalarından itibaren hayat pahalılığı ve esnafın fahiş fiyat uygulamalarından dolayı şikayetler artmıştı. Bu hususta ilk tedbir Kayserili Ahmed Paşa tarafından alınmıştı. 1857 yılı itiba-

2019 BA, İ. ŞD, nr. 149; İ. DH, nr. 18/2.Ca.1326.
2020 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 604-605, 716.
2021 Biliotti, *Aynı eser*, s. 613.
2022 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10-12.

riyle ahaliye fahiş fiyat ile erzak satışını önlemek maksadı ile eyalet büyük meclisinin bazı üyeleri ile ahali ve tüccarın önde gelenlerinden temsilcilerin bulunacağı bir *fiyat komisyonu* oluşturulmuştu. Komisyon, esnafın erzak stoklarının bulunduğu *kapak* denilen mahalde 15 günde bir toplanacaktı. Esnafın alacağı erzaka komisyonca münasip miktar *ticaret zammı* eklenerek malın fiyatı belirlenecetdi. Halkın temel ihtiyacı olan ekmek ve et için de belde râyici üzere makul bir fiyat oluşturulmuştu. Bunun gibi diğer maddelerde fiyat düzenlemeleri yapılarak oluşturulan tarifeler münasip mevkilere yapıştırılmak suretiyle herkeze ilan edilmişti[2023]. İlgili bahsinde değinildiği üzere, Gani Ahmed adlı mahalde oluşturulan tahaffuzhânede 1883 tarihi itibariyle karantina uygulanan yolculara fahiş fiyatla erzak satılmaması için Rodos mutasarrıflığınca Belediye idaresi uyarılmıştı[2024]. Aynı şekilde polis alımı esnasında yaşanan gelişmelerden de anlaşılacağı gibi, yüzyılın sonlarında adada ve bağlı mahallerdeki hayat pahalılığı devam etmekteydi[2025].

Ada yöneticilerin endişe ettiği bir diğer husus ise Müslümanlar'ın ellerindeki dükkanların yabancılara satılmasıydı. Rodos'taki yabancı etkisi ve güvenlik gibi konularda hassasiyeti bulunan Vali Abidinin Paşa, 1894 yılında durumu Yıldız Sarayı'na yazarak, Kıbrıs'ın devrinden sonra önemi daha da artan Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde yabancılara emlak satışında sınırlama ve yeni önleyici tedbirleri gündeme getirmişti. Abidin Paşa, Rodos'ta kale içinde ve dışında müflis Müslümanlar'ın mallarının Rumlar ile yabancılara geçtiğini, en son olarak 17 Müslüman dükkanın tamamının yabancılara devredildiğini bildirerek, çok geç olmadan birşeyler yapılmasını istemekteydi. Emlak satışı eğiliminin önlenmesi için, defterdar, hâkim ve mektubcu gibi vilâyet erkânı ile önde gelen ahaliden oluşacak bir komisyonun kurulmasını isteyen vali, bu komisyon eliyle satışa çıkan Müslüman mallarının değerinin belirlenmesini ve bu malın devlet hazinesi adına satın alınarak, mülkün değerinin % 5'inden aşağıya düşmemek üzere kiraya verilmesini çözüm olarak düşünmekteydi. Vali 7-8 yıl boyunca bu uygulamanın devlete mâliyetinin yıllık 3.000 lirayı geçmeyeceğini ve adada yabancıya satılacak mal kalmayacağını ifade etmişti[2026].

2023 BA, A. MKT. UM, nr. 273/42.
2024 *Bahr-i Sefîd*, 3 Zilkade 1300/32; 10 Zilkade 1300/33.
2025 BA, ZB, nr. 17/36.
2026 BA, Y. Mtv, nr. 104/36.

C- İşçiler

Rodos'ta eskiden beri dülgerlik, marangozluk ve inşaat işçiliği çok gelişmiş meslek dallarıydı. Müslümanlar'ın yanı sıra bilhassa şehrin varoşlarıyla kırsal kesiminde yaşayan Rum reaya arasında ikinci bir iş olarak bu mesleklerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bir çoğu rençber ve çiftçi Rodoslu köylüler, tıpkı Sisamlılar gibi[2027] yılın belirli aylarında mevsimlik işçi olarak Batı Anadolu sahil şehirlerinde çalışmaktaydılar[2028]. Bunların karşı sahil Anadolu kentleri ve kasabaları ile diğer adalar yanısıra Kudüs'e kadar imparatorluğun her bölgesine gidip geldikleri, adada tutulan yoklama kayıtlarından anlaşılmaktadır. İşçilerin bazen bir yılı bulan süreyle İstanköy, Sömbeki, Batnoz, Herkit, Meis, Kalimnoz, Sakız, Kıbrıs, Girit, Eğriboz ve Şira adaları, İstanbul, Aydın, Muğla, Manisa, İzmir, Antalya, Uşak, Isparta, Kayseri, Sivas, Filibe, Bartın, İskenderiye, Dimyat ve Kudüs şehirleriyle Datca, Söke, Alaşehir, Köyceğiz, Demirli, Honaz, Tavas, Dalaman, Kasaba, Bozdoğan, Milas, Bergama, Bayındır, Çal, Ödemiş, Karasu, Akçay, Elmalı, Mekri ve Nazilli kazalarına gidip geldikleri izlenebilmektedir. Ayrıca Yunanistan ve Rusya'ya da seyahat edenlerine rastlanmaktaydı. Anadolu'ya geçenler arasında dülgerlik ve inşaat işçiliğinden başka taşçı, çamurcu, hamurkâr, bahçıvan, belci, çapacı, budamacı, kırıcı, çoban, kayıkçı, mellah ve hamal gibi meslekler yaygındı. Aşağıdaki listeden da anlaşılacağı gibi, 1842 yılı ortalarından 1843 başına kadar geçen 6 aylık sürede, bilhassa tarımda önemli olan Ağustos ayı içinde, adanın hemen bütün karyelerinden çoğunluğu Batı Anadolu sahil kentlerine olmak üzere işçi seyahatlerin yoğunluk kazandığı dikkati çekmektedir[2029]:

2027 Sisamlılar'ın her sene hasat mevsiminde Anadolu tarafına geçerek mevsimlik işçilik yapmaları ve yaşanan sorunlar için bk. Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam* ..., s. 233-236.

2028 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 688; Paul P. Vouras, "The Development of the Resources of the Island of Rhodes Under Turkish Rule 1522-1911", *Balkan Studies*, IV/1, Selanik 1963, s. 44-46.

2029 BA, *KK*, nr. 6428. Anadolu'ya geçen Rodoslular için ayrıca *D.CRD*, nr. 40440; *ML.CRD*, nr. 1122; *ML.VRD.CMH*, nr. 963, s. 2-92'da malumât bulunmaktadır.

TABLO-50
ANADOLU ŞEHİRLERİNE MEVSİMLİK İŞÇİ OLARAK GİDİP-GELEN RODOSLU RUMLAR
(Ağustos 1842-Ocak 1843)

GİTTİĞİ MAHAL	MESLEĞİ											
	DUVARCI	DUVARCI ÇIRAĞI	MARANGOZ	DÜLGER	BAHÇIVAN	BELCI	ÇAMURCU	HAMURKÂR	ÇAPACI	IRGAD	TAŞÇI	MELLÂH
Antalya	5	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Aydın	38	5	-	2	8	-	2	-	4	3	-	1
Denizli	16	-	-	1	3	1	-	-	-	-	-	-
İstanbul	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Hamid	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İskenderiye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
İzmir	7	2	-	5	-	-	1	-	1	-	-	1
Kütahya	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Muğla	9	1	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-
Isparta	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Uşak	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Akça	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Alaşehir	17	1	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Aşkale	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bayındır	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Bozdoğan	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Burdur	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çal	4	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Datca	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Honaz	2	1	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-
Karasu	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kasaba	6	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kavala	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Köyceğiz	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-
Kula	6	1	-	-	-	-	3	-	-	1	-	-
Manisa	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Mekri	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Nazilli	11	1	-	-	-	-	1	-	2	-	-	-
Söke	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tire	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Yenipazar	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Meis Adası	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sömbeki Ad	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1
TOPLAM	140	13	2	14	17	3	12	1	8	5	3	7

GENEL TOPLAM: 225 Kişi

Rodos'a bağlı Herkit ve Sömbeki adaları dülgerleri de Anadolu'ya geçerek mesleklerini icra etme imkanı bulmaktaydılar[2030]. Çalışma tekniği olarak daha Avrupaî tarzda malzeme kullanan Rodoslu dülgerler, sadece Anadolu'da değil İskenderiye, Kahire ve Atina'ya kadar çalışma sahalarını genişletmişlerdi.

Rodos'ta bina inşasına büyük önem verilmekteydi. Rodoslu dülgerler, inşa edecekleri binanın taşlarını önceden uzun uzadıya inceler, sonra onları yontmaya başlardı. Bu işlem bir hayli vakit almaktaydı. Adada yapı taşı olarak *pomzanın* ayrı özel bir türü kullanılmaktaydı. Bu taş, ocağından ilk çıkarıldığı zaman nisbeten yumuşak ve hafifti. O yüzden kolaylıkla işlenebilmekteydi. İstanbul'da belli bir sürede 1 metre küp taş işleyen bir işçi, Rodos'ta rahatlıkla üç misli taş yontabilmekteydi. İnşaatta kullanılan bu özel taş, zaman geçtikçe iklim şartlarından etkilenerek sertleşmekteydi. Rodos inşaat taşlarının hafifliği ve sağlamlığından dolayı yüzyıllar önce *Ayasofya Camii*'nin kubbesinin yapımında kullanıldığı kaydedilmektedir. Adada 1873-1876 yılları arasında işinin ehli bir dülger ustasının gündeliği ortalama 25 kuruştu. İkinci derece ustalar 15 kuruşa çalışıyorlardı. Rodoslu ustalar Kahire ve İskenderiye'de 20 frank, Atina'da ise 10 frank almaktaydılar[2031]. Rodos'lu marangozlar, özellikle savaş durumlarında donanmada da istihdam edilmekteydiler[2032] .

Rodos şehrinin sokaklarının temizlenmesinde ucuz iş mâliyeti bulunan hapishânedeki mahkumlardan istifade edilmekteydi. Ayrıca XIX. yüzyılın ortalarına kadar bir hayli aktif olan ada tersanesinde gemi yapımında işçi olarak, buraya yollanan sürgünlerden yararlanıldığına rastlanmaktaydı. Ada tersanesinin asıl işçi kaynağını başta Kerpe olmak üzere diğer bağlı adalar oluşturuyordu.

D-Çiftçi ve Rençberler

Rodos köylerinin çok büyük bir kısmı tarımla meşgul olmaktaydı. Ancak tarımda daha çok kadınlar çalışıyordu[2033]. Ada yöneticileri, tarım arazilerinden daha fazla verim almak için iskâna gayret göstermekteydiler[2034]. Rodos'a yönelik iskân politikalarında arazi hususu da dikkate alınmaktaydı. Nitekim, Girit'ten getirilen muhacirlere tarımla uğraşmaları için

2030 *CBSS*, Sene 1302, s. 216.
2031 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 647-652.
2032 BA, *MD*, nr. 211, s. 153/655.
2033 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 615.
2034 BA, HAT, nr. 39328-A.

ev ve arazi verilmişti[2035].

Tanzimat reformları uyarınca adada 1845 yılında tamamlanan arazi sayımı sonuçları incelendiğinde, Rodos köylülerinin kazançlarının ortalana seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, ada hakkında bilgi veren kaynakların hemen tamamının ittifak ettiği üzere, bilhassa XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rodos'ta tarımda kullanılan aletler modern ve usuller fennî olmadığı için[2036], çiftçi ve rençber sınıfının verimliliği azalmış, kazançları da düşmüştü. Diğer taraftan, şehirdeki Müslümanlar ve Yahudiler evlerinin bahçelerinde tarımla uğraşmaktaydılar[2037].

Müslümanlar içinde şehrin dışında Saint Etiyen Tepesi yönüne doğru uzanan bölgede arazisi bulunanlarının ihtiyaçlarını görecek kadar bostan türü rençberlik ve bağ ile meşgul oldukları bilinmektedir. Bu küçük arazilerin çoğunda bir küçük ev bulunur ve genelde limon ve portakal ağaçları yetiştirilirdi. Ayrıca birer yel değirmeninden de istifade ediliyordu[2038]. Manola Karyesi'ndeki Türkler mülk arazilerinde bağcılıkla meşgul olmaktaydılar[2039].

1845 sayımında, timar sistemi içindeki köylerde arazisi bulunan ve bunu işleyen, dul kadınlar dahil doğrudan tarım ile uğraşan aileler tespit edilmişti. Ayrıca bağış yoluyla intikal eden kilise ve manastırların arazileri de yazılmıştı. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, tarım hânelerinden 269'u çiftçi, 704'ü rençber 105'i yine tarımda çalışan ırgat, çapacı, gündelikçi ve belciydi. Köylülerin büyük çoğunluğunun işleyecek arazisi bulunduğu görülmektedir. Dikkati çeken bir diğer husus ise karyelerde ikamet eden papazların hemen tamamına yakınının arazi sahibi olup, ekim ve dikim yapıyor olmalarıdır[2040]:

2035 BA, BEO, nr. 221537.

2036 Ebuzziya Tevfik, *Aynı eser*, s. 711; Paul P. Vouras, "The Development of ..., s. 38-42.

2037 BA, A. MKT. MHM, nr. 253/16; A. MKT. MVL, nr. 126/65.

2038 Edouard Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 616-617; A Gabriel, *La Cité*..., I, s. 15.

2039 BA, *AD*, nr. 861, s. 235.

2040 Köylerde ayrıca ekmekçilik, duvarcılık, dülgerlik, taşçılık, papuççuluk, çobanlık, bahçivanlık, değirmencilik, meyhânecilik, kömürcülük, budamacılık, kiracılık, kırıcılık, kireççilik, neccarlık, tuzculuk, eskicilik ve yazıcılık türü mesleklere de tesadüf edilmektedir. Bu meslek grupları mensuplarının da arazileri bulunuyordu: BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136.

TABLO-51
1845 YILINDA RODOS TİMAR KÖYLÜLERİNİN DURUMU

KARYE ADI	HANE BAZINDA KAYDA GEÇEN MESLEK TÜRÜ ve ADEDİ			
	ÇİFTÇİ	RENÇBER	IRGAT, GÜNDELİKÇİ, ÇAPACI ve BELCİ	DİĞER
Tolokoz	-	18	4	3
Kanaz	15	27	-	8
Sorani	-	76	8	7
Kalavarda	39	-	-	1
Dimatarya	-	30	-	2
Marça	-	69	2	32
İpsitoz	-	40	-	35
Basdiye	-	21	-	6
Dimliye	-	20	2	12
Arkipoli	-	25	-	18
İsporoz	5	46	-	16
Arnita	-	24	-	6
Apolke	11	31	8	18
Lahanya	-	33	2	35
Profila	16	-	-	11
Yennadis	-	33	7	29
İstiriyoz	19	2	2	8
Lardos	37	3	-	9
Aşkilipoz	69	4	-	14
Alayarma	11	28	-	9
Kalatoz	11	-	-	6
Villanova	7	2	-	-
Afandoz	1	79	14	18
Kalatiz	-	92	12	23
Keşkinoz	28	1	46	119
TOPLAM	269	704	105	447
GENEL TOPLAM: 1.525 Köylü				

Adada akarsuların çok olmaması ve sulama imkanlarının yetersizliği, verimi azaltan bir diğer etkendi[2041]. Köylüler kredi borçlarını ödemek veya bir çift öküz alabilmek maksadıyla Batı Anadolu şehirlerinde çalışmaktaydılar. Ada içinde tarım ameleleri ücreti ise erkeklerde günlük 7 kuruş, kadınlarda 4 kuruştu[2042].

Çok fazla gelirleri olmamasına rağmen Rodoslu her köylü muhakkak

2041 Vouras, "The Development of ..., s. 38.
2042 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 686.

bir barınak sahibiydi. Bununla birlikte bazı köylülerin kiraya verdikleri veya bağ evi olarak kullandıkları ikinci bir eve de sahip oldukları görülmektedir. 1845 sayımında köylülerin oturduğu evin dışındaki gayri menkullerin kıymetleri, oda sayısı ve sağlamlığına göre belirlenmiştir[2043]. Ayrıca ev yapımına müsait veya boş durumdaki arsaları yazılmıştı. Yalnızca çiftçi ve diğerlerinin değil, manastır ve kiliselere ait hanelerin de durumları belirlenmiştir. Ekonomik olarak daha gelişmiş olan Keşkenoz olmak üzere Afandoz, Lahanya, Yennadis, Kanaz, Sorani, Apolke, Profilia ve Aşkilipoz köylerinde ikinci bir emlak sahibi oranı fazlaydı. Ev fiyatları karyelere göre farklılık arzetmekteydi. Dul kadınlar ile manastır ve kiliselere ait evlerin sayısı fazla değildi. Bahsi geçen 25 timarlı karyede, bir kısmı hisseli olmak üzere, yaklaşık olarak ikinci bir ev adedi 564 iken, bunların toplam değeri 158.090 kuruş olarak kayıtlara geçmişti. Yaklaşık 102 dönüm arsanın kıymeti ise 10.290 kuruştu[2044]. 1893 yılında gerçekleşen bir sayım verilerine göre, Rodos genelindeki toplam arsa adedi 800 olarak belirlenmişti[2045].

II-RODOS'TA TARIM

A-Ekili Tarım Alanlarının Durumu

Ege Adaları'nın genelindeki arazi yapısı dikkate alındığında, Anadolu'da olduğu gibi tarım yapılan büyük çiftliklere tesadüf etmek mümkün değildi. Bununla beraber Rodos, Menteşe Adaları içinde en fazla ziraate elverişli alana sahip olanıydı[2046]. XIX. yüzyıl sonlarında adanın tamamındaki 381.948 dönüm araziden[2047] yaklaşık 290.000 dönümü tarıma elverişliydi[2048]. Bilhassa Rodos şehrinin 3-4 saat civarındaki bağ, bahçe ve bostan arazisi verimliydi[2049]. Ancak ada geneli itibariyle arazinin üçte biri ekilebilir durumdaydı[2050].

Rodos'un kasaba ve karyeleri, adanın fizikî konumu itibariyle Kuzeydoğu'dan Güneybatı istikametine doğru bir takım sıra dağlar ile uzantılarının belirlediği alanlarda kurulmuştu[2051]. Atairos Dağı'nın eteklerinde bulunan Ambona Karyesi'nden Kuzeydoğu yönünde Rodos kasabasına

2043 Biliotti, *Aynı eser*, s. 618.
2044 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136.
2045 *CBSS*, Sene 1311, s. 157.
2046 Vouras, "The Development of ..., s. 38-43; Tuncel-Bostan, "Dünden Günümüze Ege ... , s. 45.
2047 *CBSS*, Sene 1311, s. 151.
2048 Ayoğuz, "XIX. Yüzyılın Sonlarına ..., s. 231.
2049 *CBSS*, Sene 1310, s. 225-226.
2050 Erinç-Yücel, *Ege Denizi* ..., s. 66.
2051 Carlisle, *Diary in Turkish and Greek* ..., s. 131-132.

doğru gidildikçe arazinin irtifası azalmaktaydı. Kuzeybatıda verimli Malona-Massari Ovası'ndan Çambika Boğazı geçilerek Arhancelos taraflarına doğru arazi yükselmekte ve verim azalmaktaydı[2052]. Adada toprağın verimini artırmak için hayvan gübresinden yararlanılıyordu[2053].

Fethinden itibaren Süleymaniye Kanunnâmesi'ne göre oluşmuş toprak sisteminde ada arazisinin yaklaşık % 20'si vakıf eserlerine tahsis edilmişti. İşlenebilir alanın % 50'si devlet malıydı ve belirli sürelerde nadasa bırakılmak üzere köylülerce tasarruf edilmekteydi. Kalan % 30'luk kısmı özel mülktü[2054].

Adada hububat olarak ihtiyaca cevap verecek kadar buğday[2055] ile arpa, yulaf, mısır ve çavdar ekilmekteydi. Sebzecilik yaygındı ve ürün çeşitliydi[2056]. Domates, patlıcan, salatalık, pırasa, bakla, fasulye[2057], nohut ve lahana tarlaları yanında karpuz ekimi yapılıyordu. Rodos karpuzları hacim ve lezzet bakımından meşhur Diyarbakır karpuzuyla mukayese edilmekteydi. Kataviya Karyesi'nde yetişen kavun hariç, ada kavunları genelde tatsızdı. Çok kaliteli soğan yetiştirilmekteydi. Patlıcandan yılda birkaç defa ürün alınabilmekteydi. Bir çok köyde ekimi yapılan *tütün* fideleri 6-7 yıl canlılığını sürdürüyordu. Ancak, Rodos'un çok eskiden beri ekilen tütün[2058] fazla makbul değildi. *Reji idaresi* kurulmadan önce adalılar daha ziyade Ambona Karyesi'nin tütününü tercih etmekteydiler[2059]. Rodos'ta diğer adalardan hiç birinde bulunmayacak büyüklükte ve lezzette bal kabağı cinsi yetiştirilmekteydi[2060]. Adada genellikle her evin bahçesinde derin bir *su kuyusu* bulunmaktaydı. Havuzlarda toplanan bu su ile evlerin bitişiğindeki bağ, bostan ve bahçeler sulanmaktaydı[2061].

1845 sayımında Rodos köylerindeki timarlı karyelerde hasadı yapılan tarım alanı ve ürünlerinin ayrı ayrı tespiti yapılmıştı. Yazımda dul kadınlar, yetimler ve dinî kurumlarca tasarruf edilen araziye ayrıca yer verilmiştir. Buna göre, sayım öncesi timar sistemi içindeki 25 Rum köyünün tamamında arazinin tarıma elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Yazımda önce-

2052 Ziver, *Rodos*, s. 2-4.
2053 Vouras, "The Development of ..., s. 41.
2054 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 669; Vouras, Aynı makale, s. 38-39.
2055 Ş. Sami, *Kâmus*, III, s. 2273.
2056 Wittmann, *Travels in Turkey*..., s. 431; Cuinet, *Aynı eser*, s. 374; Vouras, Aynı makale, s. 38-44.
2057 *CBSS*, Sene 1290, s. 91; Sene 1310, s. 226-227; Sene 1311, s. 152.
2058 BA, C. ML, nr. 18690.
2059 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 591, 714.
2060 *CBSS*, Sene 1311, s. 152.
2061 *CBSS*, Sene 1311, s. 154; E. Tevfik, *Aynı eser*, s. 718

likle arazi sahibi papazlar, sonra önde gelen kocabaşılar ve ihtiyar meclisi üyeleri yazılmıştır. Ekili arazinin önemli bir kısmını tarlalar oluşturmaktaydı. Pamuk, tütün ve sebzeden başka çok az miktarda susam yetiştirilmekteydi. Manastır ve kiliseler de dahil toplam 1.700 hanenin tarımla ilgilendiği anlaşılmaktadır. 60.677 dönüm tarlanın toplam kıymeti 1.913.509 kuruştu. 1.296,9 dönüm olan sebzeliklerin kıymeti ise 95.586 kuruştu. 461,7 dönüm tütün arazisi kıymeti 30.067 kuruş, 7.13,75 dönümü pamuğun değeri 94.433 kuruş ve 6 dönüm susam tarlasının kıymeti 1.250 kuruş olarak belirlenmişti[2062].

1858 yılına gelindiğinde İngiltere'de kooperatif şeklinde faaliyet gösteren bir tekstil şirketi olan *The Manchester Cotton Suplly Association* Rodos'ta pamuk üretimi için araştırmalarda bulunmuştu. Gönderilen *New-Orleans* cinsi tohumlar adanın çeşitli bölgelerinde ekilmiş ve başarı sağlanmıştı[2063]. Ancak, İngiliz şirketinin bu faaliyetleri uzun süreli olamamıştır[2064]. Bununla beraber, zamanla ada köylerinde üretilen yerli örme kumaş yerine İngiliz kumaşları kullanılır hale gelmişti[2065].

Osmanlı Hükûmeti, Aydın Vilâyeti ile birlikte Rodos'ta da tarımın gelişmesi ve rekabete ayak uydurulabilmesi için, yerli üretim *turfanda sebzelerin* vergiden muaf tutulmasını kararlaştırmıştı. Bu kararın alınmasında, bilhassa Şira Adası'ndan gelen sebzenin ucuz fiyatı etkili olmuştu. Şurâ-yı Devlet'te yapılan müzakerede, Rüsumat Emaneti'nin karşı çıkışına rağmen, böyle bir muafiyetten doğacak vergi kaybının üretimin artmasıyla öşürden telafi edilebileceği ve hem de tarımda teşvik edici bir etki yapacağı dikkate alınmıştı. Aynı oturumda, bu vergi muafiyeti kararının kapsamı genişletilmiş ve bütün vilâyetlerde yetişen sebzeler vergi dışı bırakılmıştı. Bu hususa dair irâde 12 Ekim 1898 tarihinde çıkmıştır[2066].

Rodos kalesinde lojistik maksatlı depolanan ve belirli aralıklarla yenilen buğdaydan bir kısmı köylünün elindeki çift hayvanları sayısı üzerinden tohumluk olarak dağıtılmaktaydı. Mesela, 1867 yılında Vali Kayserili Ahmed Paşa ve ada mutasarrıfının girişimleri ile kaledeki stok buğdaydan, mevsim sonu geri ödenmek şartıyla, her çift için 2 kîle olmak üzere toplam 3.000 kîle tohumluğun ekimi sağlanmıştı. Bu buğdaydan, arazisine göre değişmekle beraber, 1'e 5 hâsılat beklenmekteydi[2067]. Rodos köylüle-

2062 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136, s. 1-574.
2063 Collas, *La Turquie En 1861* ..., s. 229.
2064 Collas, *La Turquie En 1864* ..., s. 301.
2065 Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 184, 191.
2066 BA, İ. RSM, nr. 8/26.Ca.1316.
2067 BA, İ. MVL, nr. 26129; *AD*, nr. 861, s. 49.

ri, ürünlerini her zaman canlılığı bulunan şehir pazarında satmaktaydılar[2068]. Bu durum adada biraz olsun fiyatların düşmesini sağlıyordu[2069].

Adanın genelinde 1880 yılı itibariyle ekili tarım alanları rekoltesi incelendiğinde buğday hâsılatının fazlalığı dikkati çekmektedir. Bundan başka arpa, yulaf, akburçak, mısır, susam, tütün ve soğandan gelir elde edilmekteydi. Aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere bahsi geçen yılda toplam hâsılatın kıymeti 1.554.500 frank (yaklaşık 5.450.000 kuruş) gibi önemli bir rakama ulaşmaktaydı[2070].

TABLO-52
RODOS ADASI EKİLİ TARIM ALANLARI ÜRÜNLERİ REKOLTE ve HÂSILATI
(1880 Yılı)

ÜRÜN CİNSİ	YILLIK ÜRETİM MİKTARI	ORTALAMA BİRİM FİYATI (Frank)	TOPLAM KIYMETİ (Frank)
Buğday	185.000 kîle	6	1.110.000
Arpa	75.000 kîle	2,50	187.500
Yulaf	7.000 kîle	2,50	17.500
Akburçak	8.000 kîle	5	40.000
Mısır	500 kîle	3,50	17.500
Susam	2.700 kîle	9	24.300
Ham Pamuk	32.000 kîle	0,60	19.200
Sıra (Dizilmiş) İpek	400 kîle	20	8.000
Yaprak Tütün	26.000 kîle	1,75	45.500
Soğan	17.000 okka	5	85.000
TOPLAM GELİR: 1.554.500 Frank			

XIX. yüzyıl sonlarında Rodos'a bağlı adalardan 550 haneli Herkit'te buğday ve arpa ekimi yapılmaktaydı. Kerpe'de de ziraat alanları mevcuttu ve buğday, arpa, melez burçak, bakla ile soğan yetişiyordu[2071]. Meis'te ise buğday ve arpa hasadı yapılıyordu[2072]. Sömbeki arazisinin büyük kısmı taşlık olduğu için tarıma elverişsizdi. Bu adanın etrafında bulunan bir takım meskûn olamayan adalarda küçük çaplı ekim yapma imkanı bulunu-

2068 Wittmann, *Travels in Turkey* ..., s. 428; Songur, *XVI. Yüzyılda Rodos* ..., s. 33-35.
2069 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 693.
2070 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 701-702.
2071 *CBSS*, Sene 1312 s. 258.
2072 *CBSS*, Sene 1302, s. 215-216., 227.

yordu. Buralardan patlıcan, domates, kereviz ve ıspanak gibi ürünler elde edilebiliyordu. Toplam arazisi 130.667 dönümünden 10.600 dönümü boş olan İstanköy Adası'nda ise buğday, arpa, susam, darı, sarımsak, soğan ve nohut tarımı vardı[2073].

1893 yılı resmî kayıtlarına göre Rodos genelinde 12.212 kıt'a bağ bulunurken, 2.600 kıt'a bahçe ve 71.000 adet tarla olduğu kaydedilmekteydi[2074]. Aynı dönemlerde adada üretilen meyve ve sebzeden yılda 1.500.000 kuruş gelir elde edilmekteydi. Buna, yılda 17.000 kantar üretilerek 470.000-500.000 kuruş kadar gelir sağlanan soğan dahil değildi[2075].

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rodos ile bağlı adaların bir kısmında kurulan *ticaret odalarının* yapısında değişikliğe gidilerek, *ziraat ve ticaret odalarının* oluşumu sağlanmıştı. 1892 yılı itibariyle Rodos'taki odanın Türkçe ve Rumca kâtipleriyle birlikte toplam Müslim-Gayrimüslim 11-12 üyesi bulunuyordu[2076]. Bağlı mahallerden İstanköy'de de ticaret ve ziraat odası faaliyetteydi. Kaşot ve Kerpe'de ise ziraat komisyonları çalışmalarını sürdürmekteydi[2077].

İlgili bahsinde ele alınacağı gibi, Rodos'ta tarımın gelişmesi ve çiftçilerin faizcilerin eline düşmemeleri için, önceleri Mal sandığından[2078] ve sonra adada bir şubesi açılan Ziraat Bankası'ndan belirli şartlarla çiftçilere tarım kredisi kullandırılmaktaydı[2079].

Rodos, İtalyan işgaline düştükten sonra adada savaş yüzünden zahire sıkıntısı yaşanmıştı. Osmanlı Hükûmeti, savaşın başlamasından sonra 18 Mart 1913 tarihinde, milletlerarası anlaşmalar gereği ilgili devletlere hitaben Maarız Körfezi'nden Çatalca'ya kadar olan bölgede geçerli olmak üzere hangi erzak, eşya ve hayvanı harp kaçağı sayacağına dair bir liste ilan etmişti[2080]. Akdeniz ticaretine getirilen bu kısıtlama, işgal altındaki yerlerde bulunan Müslümanlar için tam olarak uygulanmamıştır. Zirâ, ortaya çıkan aksaklık ve konuya tam olarak açıklık getirilmemiş olması, zahire bakımından tamamen Anadolu'ya bağımlı Rodos ve diğer adalarda sıkıntı doğurmuştur[2081]. Meselenin çözümü için Aydın Vilâyeti tarafından yapılan müracaat, Dâhiliye Nezâreti aracılığıyla Hâriciye Nezâreti'ne havale edile-

2073 *CBSS*, Sene 1312, s. 246, 264-265
2074 *CBSS*, Sene 1311, s. 157.
2075 Ayoğuz, "XIX. Yüzyılın Sonlarına ..., s. 231-32.
2076 *CBSS*, Sene 1310, s. 66-67.
2077 *CBSS*, Sene 1312, s. 121, 123, 126.
2078 BA, *BEO. GGD*, nr. 380, s. 13.
2079 BA, BEO, nr. 320382.
2080 BA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), nr. 50/33; DH. SYS, nr. 75-12/1-26.
2081 BA, MV, nr. 194/26.

rek görüş sorulmuştur. Gelen cevapta, işgal altındaki adalara sevkedilmek için İskenderiye, Rusya, İtalya ve diğer memleketlerden getirilip, İzmir'de bekletilen malların transit olarak aktarılmasının, bahsi geçen tebligata aykırı olmayacağı belirtilirken[2082], aynı konuda Mâliye Nezâreti tarafından yapılan yorumda, böyle bir yasağın uygulamasının da çok zor olduğu ifade edilmişti[2083].

Rodos ve etraftaki adalarda yaşayan Müslümanlar'ın durumu yakından takip edildiğinden, böyle bir yasağın onlara zarar vermesi istenmemekteydi. Meclis-i Vükela'da yapılan müzakere sonucu, bilhassa Rodos ve İstanköy adalarına zahire ve hayvan naklinde, belirli ölçüleri aşmamak üzere yasak uygulanmaması kabul edilmişti[2084]. Buna göre, Rodos ve İstanköy adalarından getirilecek her bir şeker ve pirinç çuvalına karşılık 2 çuval, 1 çuval kahve için de 3 çuval unun adaya yollanabileceği karar altına alınmıştı. Ancak, adalar vasıta edilerek başta Yunanistan olmak üzere, askerî maksatlı transit geçişlerin önlenmesi için de İzmir 4. Kolordu Kumandanlığı'na tebligat yapılması istenmişti[2085].

Bu arada Rodos halkına dağıtılmak için Mekri ve Marmaris'ten gönderilecek hayvan ve zahireye, General Ameglio tarafından hazırlanacak belgeler üzerinden % 40 depozito uygulamasına geçilmişti. Malın yerine ulaştığı tam olarak tespit edilmeden depozitonun iade edilmemesi hususu ilgili vilâyetlere duyurulmuştu[2086].

Adalara yardım kararı sonrası Teke Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne yapılan bir müracaatta, karşılıklı mal değişimi kapsamı içine çok ihtiyaç duyulan petrolün de dahil edilmesi istenmişti. Hâlen sandığı 85 kuruşa satılan petrolden, adalardan getirilecek 2 sandığına karşılık 3 çuval un veya buğday ihracı teklif edilmekteydi. Keyfiyet, Meclis-i Vükela'da görüşülerek uygun bulunmuştur[2087]. Bir müddet sonra Rodos kadısının talebi üzerine, un hususundaki kısıtlamada biraz daha esnekliğe gidilerek, Rodos ve İstanköy Müslümanları adına her ay 2.000 çuval kadar sevkiyat yapılabilmesi kabul edilmiştir[2088].

1914 yılı Kasım'ında Fethiye kaymakamlığından yapılan bir müracaatta ise Rodos'taki Müslümanlar için her hafta 200 çuval buğday ile 200 çu-

2082 BA, DH. SYS, nr. 112-19/34-5.
2083 BA, BEO, nr. 305129.
2084 BA, BEO, nr. 324489; 326027; 327770.
2085 BA, BEO, nr. 324772; 325062; 326323.
2086 BA, BEO, nr. 324051; MV, nr. 175/89; 194/26.
2087 BA, BEO, nr. 324581; 324772; 326476; 326976.
2088 BA, BEO, nr. 323975.

val unun gönderilmesi talep edilmekteydi. Keyfiyet, Menteşe Mutasarrıflığı'ndan sorularak, Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve uygun bulunmuştur[2089]. Teke Sancağı'ndan 1915 yılında Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne yapılan bir diğer başvuruda, İstanköy ve Rodos Müslüman halkının ihtiyaç duyduğu 3.000 çuval unun nakli için izin istenmiş ve bu da kabul edilmişti[2090]. Aynı yıl İstanköy ahalisi için aylık 300 çuval un ve arpa gönderildiği halde, hasat mevsiminde ihtiyacın artması üzerine 800 kîle arpanın daha yollanması ada müftüsü tarafından talep edilmişti[2091].

Mal sevkinde esneklik gösterilmesinin bir sebebi de Anadolu ticaretinin canlılığını yitirmemesi ve halkın ihtiyaç duyduğu bazı ürünleri edinebilmesi gayesiydi[2092]. Zahire takviyesi hususunda Balkan Harbi esnasında bilhassa Rodos'a bağlı Oniki Ada ihtiyaçları için İtalyan işgal komutanı General Ameglio ile İtalya Hariciyesi'nden bazı teşebbüsler olmuştu[2093].

B-Dikili Tarım Alanlarının Durumu

Bilhassa Rodos'un ovalık bölgelerinde meyve ağaçlarına bolca rastlanmaktaydı. Ada genelinde en fazla yetiştirilen türler, zeytin, incir, hurma, üzüm, şeftali, kayısı, ayva, elma, armut, badem, nar, portakal, turunç ve mandalinaydı. Dut, üzüm ve incir gibi meyveler daha ziyade ada içinde tüketilmekteydi. Özellikle incir, hurma, ayva, kayısı ve şeftali mevsiminde bitmekteydi. Adada akarsu havzalarına yakın bölgelerde bağcılık yapılmaktaydı[2094]. Üzüm türleri içinde *ziraki* ve *keçi memesi* tabir edilenleri çekirdeksizdi[2095]. Rodos'un siyah üzümleri tatlı ve şarap yapımına elverişliydi[2096]. Ada şarapları kaliteli olmasına rağmen gerektiği kadar ilgi görmemekteydi. 1874 yılında şehirde şarap, fıçı kapağında olarak bir kapağı 30 paraya satılıyordu. Ancak şarabın yapılış tarzı modern olmadığı için, mesela Sisam şarabı[2097] kadar lezzetli değildi[2098].

Portakal ve limonu meşhur, turuncu çok ucuz ve boldu. Mandalina ağaçları da yaygınlaşmıştı. Vilâyet genelinde portakal ve limon bahçelerine

2089 BA, BEO, nr. 323975.
2090 BA, BEO, nr. 326137; Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye (DH.İ.UM), nr. E-52/75.
2091 BA, BEO, nr. 326323.
2092 BA, BEO, nr. 326323, 326476. Yardımlar için bk. Arslan, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası ..., s. 23-36.
2093 BA, BEO, nr. 321261; 323702; 324051; MV, nr. 192/28.
2094 Vouras, "The Development of ..., s. 42.
2095 *CBSS*, Sene 1311, s. 153. Ayrıca bk. Vouras, "The Development of ..., s. 41-42.
2096 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 699.
2097 Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Sisam* ..., s. 200-210.
2098 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 705, 715.

hastalık sirayet ettiğinde, mücadelede devletin yardımı oluyordu. Mesela, 1883'de görülen hastalığı tedavi için Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti'nin yardımıyla su, kireç ve petrol karışımı ilaç kullanılmaya başlanmıştı. Bir yıl sonra tedaviyi denetlemek ve gerekli tedbirleri almak üzere ziraat müfettişlerinden Antuan Efendi görevlendirilerek, ihtiyaç duyacağı tahsisatın havalesi yapılmıştı[2099]. 1898 yılında ise adada yeni dikilecek mandalina ağaçlarının, zeytinde olduğu gibi, vergiden muaf tutulması için Şurâ-yı Devlet bünyesinde bir çalışma başlatılmıştı[2100].

Rodos'ta nar, hurma gibi meyveler yetişmekteydi. İncir, dut, kayısı, ayva ve armut ağaçlarından iyi verim alınmaktaydı[2101]. Bilhassa Triyande Karyesi'nde bitki örtüsü çok çeşitliydi. Burada hemen her türlü ağaca rastlamak mümkündü[2102].

Rodos'ta genellikle sebze ve meyve bahçeleri içinde bulunan zeytin ağaçlarının[2103] ürünü çok kaliteliydi. Ancak yaygın olarak yetiştirilmesine rağmen bilinçsiz üretim nedeniyle rekolte düşüktü. Zeytinin sofralık ve yağlık iki türü bulunuyordu. XIX. yüzyılın ortalarında adada aşılı zeytin yanı sıra aşılanmaları halinde kaliteli ürün verebilecek nitelikte çok miktarda yabani ağaç da vardı[2104]. Rodos zeytinleri olgunlaştıktan sonra çabuk kurtlanmakta ve ziyan olmaktaydı. Köylüler bunu önlemek için zeytini ham iken toplamaktaydılar. Toplanan ürün hafif sıcaklıktaki bir fırında kısa süre kavrulur ve sonra yağı çıkarılırdı. Rodoslular pilavı ve hatta eti bile zeytinyağı ile pişiriyordu. Halk yeşil zeytini çizerek, turunç suyunda uzun süre bekletmekteydi. Elde edilen ürün üzerine yağ dökülerek tüketilmekteydi. Lezzetli Rodos zeytini ve yağı 1867 yılındaki *Fransız Sergisi*'nde ödül almıştı. Adada bir de *çitlembik* ağacından yağ üretilmişti. Bunu bir bakkal keşfetmiş ve bu da Fransa'da ödül almıştı. Bu yağın 1876'da okkası 11 kuruştu[2105]. Rodoslular gıda tüketimi yanında aydınlatma ve tedavi edici özelliği ile zeytinyağından istifade etmekteydiler[2106]. Zeytinlikler Rodosluları adaya bağlayan en önemli üründü. Zirâ, nerede olurlarsa olsunlar mevsiminde zeytin toplamak için adaya dönmekteydiler[2107].

2099 BA, Yıldız Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. OMZ), nr. 1/71.
2100 BA, İrâde-Rüsumat (İ. RSM), 8/26.Ca.1316.
2101 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 374.
2102 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 705, 715.
2103 *CBSS*, Sene 1310, s. 227.
2104 E. Tevfik, *Aynı eser*, s. 715.
2105 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 696-697.
2106 Vouras, "The Development of ..., s. 41.
2107 Vouras, Aynı makale, s. 41.

Rodoslular, limonun çok olduğu mevsimde bir kısmını, az olduğu zaman ise hepsini toprağa gömüp, daha sonra mevsimi geçince çıkararak yüksek fiyatla satmaktaydılar. Kale dışında enginar bahçeleri vardı. Bunlardan bir kısmı asker tarafından kullanılıyordu. Enginar hem yiyecek olarak tüketiliyor ve hem de artanı satılıyorlardı[2108]. Ada enginarı, Mısır'da enginar mevsimi geçtikten sonra yetiştiği için, dış piyasaya yollanmaktaydı ve geliri çoktu. Ada içinde ise dalıyla satılıyordu. Bunun 30 paradan 60 paraya kadar alıcısı vardı. Adada üretimi yapılan kayısının tadı ve kokusu güzeldi. Ancak çabuk bozuluyordu. Bu yüzden kayısıdan marmelat ve pestil yapılmaktaydı. Ayva, badem ve şeftali ancak adanın ihtiyacını karşılayacak kadar bulunmaktaydı. Yetiştirilen dut ağaçlarına bağlı olarak ipekçilik de yapılmaktaydı[2109]. Rodos şehrinde yaşayan halkın kale dışında varoşlara yakın mahallerde, bir mahalle büyüklüğüne ulaşacak kadar çok sayıda yazlık bağ evleri bulunmaktaydı[2110].

Ada dikili alanlarının durumu hakkında yine 1845 sayımından önemli bilgiler edinmek mümkündür. 25 timar karyesinde tasarruf edilen bağ ve meyvelikler dönüm olarak ve zeytin ağaçları da ürün veren ve fide olarak ayrı ayrı kıymetleriyle kaydedilmişti. Toplam 1.481,5 dönüm bağ arazisinin kıymeti 620.404 kuruştu. Meyve bahçeleri ise yaklaşık 729 dönüm olup, kıymeti 133.305 kuruştu. Ürün veren zeytin ağacı adedi 22.005'di ve kıymeti 596.429 kuruştu. Bir kısmı aşılı ve bazıları yabani olan zeytin fidanlarının sayısı ise 5.426 idi. Bunların toplam değeri ise 61.270 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Ekili alanlarda olduğu gibi dikili ürünlerin kıymetleri de karyeden karyeye büyük farklılık arzetmekteydi. Mesela, Tolokoz Karyesi toprağında bağın dönümü 75-150 kuruş arasında değişiyordu. Zeytin ağacının kökü ortalama 10-20 kuruş, fidanı ise 5 kuruştu. Tolokoz'a sınır Kanaz'da bağın dönümü 200 kuruştu. Zeytin ağacı 30, fidanı 10 kuruş olarak kaydedilmişti. Tolokoz dinî kurumlarının karye ahalisinden daha fazla zeytin ağacına sahip olmaları dikkat çekicidir. Kanazlı köylülerin bir Türk köyü olan Tahtalı'da zeytin ağacına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Timarlı karyeler içinde üçüncü büyük bağ alanına sahip Marça'da arazi ucuzdu. Bazı bağların içinde zeytin ağacı bulunuyordu. Bu karyede incir üretimi de yapılıyordu. Karyelerde 1.522 dönüm bağın kıymeti 624.585 kuruş, 735, 5 dönüm meyveliklerin 134.805 kuruş, 22.235 adet zeytinin kıymeti 599.235 kuruş, 5.428 adet zeytin fidanının kıymeti ise 61.285 kuruş olarak mâliye kayıtlarına geçmişti[2111].

2108 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 705, 715.
2109 BA, İ. MM, nr. 4185; Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 696-697.
2110 *CBSS*, Sene 1312, s. 243.
2111 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136.

XIX. yüzyıl sonlarında dikili tarım alanlarından elde edilen ürünlerin, ada gelir kalemleri içinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bilhassa zeytin yağı, şarap ve rakı ile kuru incirin rekoltesi önemli oranlara ulaşmaktaydı. Kesin rakamlar belli olmamakla birlikte, meyve üretimindeki hâsılat artışı dikkati çekmektedir. Ada içindeki toplam hâsılatın kıymeti ise 407.500 frank (yaklaşık (145.000 kuruş) olarak gerçekleşmişti[2112]:

TABLO-53
RODOS ADASI DİKİLİ TARIM ALANLARI ÜRÜNLERİ
REKOLTE ve HÂSILATI
(1880 Yılı)

ÜRÜN CİNSİ	YILLIK ÜRETİM MİKTARI (Okka)	ORTALAMA BİRİM FİYATI (Frank)	TOPLAM KIYMETİ (Frank)
Şarap ve rakı	250.000	0, 35	87.500
Kuru incir	100.000	0, 20	20.00
Muhtelif meyve	-	-	300.000
Zeytinyağı	3.200	40	128.000
TOPLAM GELİR: 407.500 Frank			

1892 yılı itibariyle Rodos'un ham zeytin üretimi 1.000.000 kıyyeye yaklaşmaktaydı[2113]. Diğer meyvelerden elde edilen toplam yıllık gelir ise 1.5000.000 kuruşu bulmuştu[2114].

Rodos'ta, dikili alanların ağaç ihtiyacını karşılamak üzere fidancılık da gelişme göstermişti. Zeytin, portakal, limon, mandalina, meyve, dut ve gül fidancılığı yapılıyordu. Ayrıca gül yapraklarından reçel yapma usulü yaygındı ve gülün tarladaki kilo fiyatı 4 franktı[2115].

1888 yılında adadaki ipek böceklerine hastalık vurup rekolte düşünce, böcek besleyen köylüyü teşvik için 3 yıl süre ile ipek âşârından muafiyet gündeme gelmişti. Bu hususta Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da ele alınarak, dut ağaçlarının vergiden muafiyetleri hususundaki nizamnâmenin 1. ve 12. maddeleri içeriğine uygun olarak, ortalama yıllık 4.790 kuruş iken hastalık nedeniyle 630 kuruşa kadar düşen âşâr vergisinde muafiyet uygulanabileceği bildirilmiş ve buna dair irâde 28 Haziran 1888 tarihinde çıkmıştır[2116]. Benzer bir karar 1894 yılın sonlarında alınmıştı. Yalnızca Ro-

2112 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 701-702.
2113 *CBSS*, Sene 1310, s. 227.
2114 *CBSS*, Sene 1311, s. 153.
2115 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 694, 998.
2116 BA, İ. MM, nr. 4185.

dos'a mahsus olmak kaydıyla, yeni oluşturulacak üzüm bağları ile yabani armut, harnub ağaçlarının ıslahında 10 yıl vergiden muafiyet uygun bulunmuştu. Ada arazisinin elverişli olması nedeniyle dikim mevsimi gelmeden önce, Avrupa'da rağbet gören çekirdeksiz, ziraki ve kuş üzümü cinslerinden 20-30 bin kadar çubuğun İstanköy'den temin edilerek ahaliye dağıtılması vilâyetten talep edilmişti[2117].

Rodos'a bağlı adalardan Herkit'te incir, üzüm ve badem hasadı yapılıyordu. Meis'te ise zeytin, limon ve portakal yetişmekteydi[2118]. İlyaki'de çokca badem, zeytin ve incir ile az miktarda elma, armut, limon, portakal, turunç, erik vardı. Su sıkıntısı çekilen ve bu ihtiyacı Kerpe Adası'ndan kayıklarla getirilerek giderilen Kaşot'ta, incir, üzüm ve badem hasadı mümkündü[2119]. Kerpe'de, üzüm, ayva, incir, zeytin, limon, portakal ve elma, İstanköy'de ise pamuk, üzüm, zeytin, incir, kayısı, armut, elma, badem, zerdali, erik, mandalina, portakal, limon ve turunç yetişiyordu [2120].

III-RODOS'TA HAYVANCILIK

A-Küçükbaş Hayvancılık

Ege Adaları'nda tarım arazisinin kısıtlı oluşu ahaliyi hayvancılığa yöneltmişti. Bilhassa, küçükbaşların yararlanabileceği çalılık alanın geniş oluşu adayı keçi ve koyun beslemeyi cazip hâle getirmişti. Rodos'ta hayvancılığın gelişmesi açısından önemli olan mera alanları da çoktu ve verimliydi[2121].

XIX. yüzyılın sonlarında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin genelinde 13.695 dönüm mera alanı bulunurken, Rodos'ta 48 meradan istifade edilmekteydi[2122]. Keçi ve koyun yanısıra az sayıda domuz üretimi de yapılıyordu. Adada arıcılık gelişmişti[2123]. Keşkinoz Karyesi'nden çok makbul kekikbalı elde edilmekteydi[2124]. Çoğunluğu vakıflarda kullanıldığı anlaşılan balmumu üretimi fazlaydı. Rodos köylerinde hayvancılığa bağlı olarak salam ve sucuk yapımı yaygındı.

1845 sayımı, adadaki hayvanların durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Timarlı karyelerinde çok sayıda beslenen keçi ile koyunun

2117 BA, İ. ML, nr. 23/21.R.1312.
2118 *CBSS*, Sene 1302, s. 215, 227.
2119 *CBSS*, Sene 1311 s. 251, 253.
2120 *CBSS*, Sene 1312, s. 258, 265.
2121 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 374.
2122 *CBSS*, Sene 1302, s. 229.
2123 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 691.
2124 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 715.

toplam sayısı 24.796 idi. Bunların değeri ise 294.301 kuruş olarak belirlenmişti. Arı kovanı adedi 5.990 olup, kıymeti 72.737 kuruştu. İsporoz, Lahanya, Afandoz ve Aşkilopoz karyelerinde diğerlerinden daha fazla koyun beslenmekteydi. Bazı karyeler manastırlarında sürülere rastlanmaktaydı. İsporoz, Yennadis, İpsitoz, Landos, Kalatiz ve Alayarma'da ise keçi adedi çoktu. Adanın genelinde keçi fiyatları birkaç köy dışında 12 kuruştu. Basdiye ve Yennadis'te keçinin fiyatı 11 kuruş iken, Kalatiz'de 10 kuruştu. Koyun fiyatında karyeler arasında farklılığa tesadüf edilmekteydi. Mesela, Tolokoz, Damatarya ve Dimliye'de 10 kuruş, Kanaz, Sorani, Kalavarda, İsporoz, Lahanya, Profilia, Lardos, Aşkilipoz ve Kalatoz'da 15 kuruş, Basdiye ve Arkipoliz'da ortalama 15-16 kuruştu. Arı kovanları kayıtlarda genellikle tanbur ve az sayıda kara ve oyma kovan cinslerine göre kaydedilmişti. Kovan fiyatları Tolokoz, Sorani, Yennadis, Lardos, Kalatoz ve Aşkilipoz'da 10 kuruş, İsporoz, Apolke, Lahanya ve İstiriyoz 12 kuruş, Kalavarda, İpsitoz, Arkipoli, Arnita, Afandoz ve Kalatiz'de ortalama 15 kuruştu. Arıcılık dahil Marça, Dimatarya, Dimliye, Arnita ve Alayarma karyelerinde küçükbaş hayvancılık gelişme göstermişti. Sayıma göre 6.435 adet koyunun değeri 94.488 kuruş, 18.468 adet keçinin kıymeti 200.990 kuruş, 5.990 adet kovanın kıymeti ise 72.737 kuruştu[2125]. Rodos'ta yaz aylarında kuraklık meydana geldiğinde, köylülerin bazıları sürülerini karşı Anadolu sahil şehirlerine geçirmekte ve göçebelere elverişli otlaklardan yararlanmaktaydı[2126].

Rodos'ta hayvan yetiştiriciliği zor şartlarda yapıldığı için, hayvan miktarı ada ihtiyacını karşılamamaktaydı. Bu nedenle eski dönemlerden beri ahali ve askerin et ve ziraatte yararlanılan çifte hayvanı eksiği Menteşe ve Antalya sancakları celebleri vasıtasıyla karşılanıyordu. Buralar adeta Rodos'un kileri gibiydi. Ancak, bazı dönemlerde mahallî ihtiyaçları karşılayan hayvanların harice çıkarılması yasaklandığından, bahsi geçen sancaklardan Rodos'a hayvan girişi durmaktaydı. 1864 yılında böyle bir sıkıntı ortaya çıkmış ve ada kaymakamının girişimleri ile ada için bu yasak kaldırılarak, dışarıdan hayvan getirilmesi imkanı doğmuştu[2127].

Adada bal, balmumu, yün ve yapağı yanında peynir üretimi hatırı sayılır miktardaydı. 1880 yılı bilgilerine göre aşağıda verilen hayvansal ürünlerden toplam 85.500 frank (yaklaşık 400.000 kuruş) gelir elde edilmişti[2128]:

2125 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136, s. 1-574.
2126 Vouras, "The Development of ..., s. 43.
2127 BA, A. MKT. MHM, nr. 306/92.
2128 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 701-702.

TABLO-54
RODOS ADASI HAYVANSAL ÜRÜNLERİ
(1880 Yılı)

ÜRÜN CİNSİ	YILLIK ÜRETİM MİKTARI (Okka)	ORTALAMA BİRİM FİYATI (Frank)	TOPLAM KIYMETİ (Frank)
Sarı balmumu	5.000	4, 20	21.000
Bal	32.500	1	32.500
Yün ve yapağı	15.000	2	30.000
Peynir	32.000	1	32.000
TOPLAM GELİR: 115.500 Frank			

1892 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin tamamını kapsayan hayvan adedi istatistiklerine göre Rodos Sancağı'nda 31.000 koyun bulunurken, keçi sayısında büyük bir azalma gözlenmektedir. Kayıtlara göre 52.000 keçi beslenmekteydi[2129]. Rodos köylerinde et tüketimi azdı. Genellikle küçük cins olan ada tavuklarının yumurtasına ve peynir tüketimine ağırlık veriliyordu[2130]. Adada tüketimi çok olan ve zamanla az bulunmaya başlanan keçi sütünden elde edilen yağa yaz mevsiminde rağbet artmaktaydı[2131]. Zirâ, adaya gelen Mısırlı zenginler piyasadaki yağın çoğunu tüketmekteydi. Rodos'a bağlı adaların yağı ve peyniri de makbuldü[2132]. Bu dönemde Batnoz'dan getirilen tereyağı bakkallarda okkası 30 kuruştan piyasaya sürülüyordu[2133]. Bağlı adalardan Kaşot'ta 1894 yılı itibariyle 4.000 koyun bulunmaktaydı. Bu adada Malta ve Mısır cinsi keçi beslenmekteydi. Kaşot'ta keçiden çok süt alındığı gibi buranın peyniri, loru ve sade yağı çok lezzetliydi[2134].

B-Büyükbaş Hayvancılık

Rodos'un yerli büyük baş hayvanlarının cinsi küçüktü. Büyük cins hayvanlar Anadolu'dan getiriliyordu[2135]. Taşımacılıkta kullanılan katır, diğer yük hayvanlarına nazaran çok daha pahalıydı. Bu hayvanın Rodos'ta üretimi yapılamadığı için, muhakkak Anadolu'dan getirilmesi gerekiyordu[2136]. Daha önce de bahsedildiği gibi, ekseriyeti Keşkinoz'da ikamet etti-

2129 *CBSS*, Sene 1310, s. 231.
2130 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 622.
2131 Vouras, "The Development of ..., s. 43.
2132 Biliotti, *Aynı eser*, s. 572.
2133 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 625.
2134 *CBSS*, Sene 1312, s. 250.
2135 Wittmann, *Travels in Turkey* ..., s. 431.
2136 BA, *AD*, nr. 861, s. 254.

ği anlaşılan kiracıların sahip olduğu katırların ada dışına satışı yasaktı. Katırlar turistik maksatlı da kullanılmaktaydı[2137].

Temettuat sayımına göre Rodos'un yerli küçük merkebinden başka, fiyatı yüksek Anadolu merkebi ile harman merkebinin fiyatları ayrı ayrı belirtilmişti. At ve kısrak köylerde çok yaygın değildi. Adanın dağlarında çok küçük cins bir yabani merkep cinsine de rastlamak mümkündü[2138].

Büyükbaş hayvan fiyatları karyesine, cinsine ve yaşına göre değişmekteydi. Değeri çok yüksek olan katırların yaşlıları dahi para etmekteydi. 1845 sayımında 25 yaşında katır kayıtlara geçmiştir. Bahsi geçen tahrire göre en fazla inek Marça'da beslenmekteydi. Tarımda yararlanılan öküzlerin yaşlanmış olanlarının deri fiyatı dikkate alınmıştı. Bir kısmı çift öküzü olmak üzere, toplam 1.086 adet öküzün kıymeti 167.017 kuruş olarak tespit edilmiştir. Fiyatları çok farklılık gösteren dana, düve ve tosunun sayıca genel toplamı 199'du. Bunlara toplam 13.790 kuruş kıymet biçilmişti. Köylü ailelerinin birçoğunun birden fazla sahibi olduğu merkebin toplam adedi ise 2.506 olarak belirlenmişti. Anadolu merkebinin fiyatı bazı karyelerde yerli merkebe oranla 3-4 kat fazlaydı. Ada genelinde merkeblerin toplam kıymeti 99.574 kuruş ve ortalama fiyat 40 kuruştu. Diğer binek hayvanları beygir, kısrak ve tay fiyatları toplamı ise 22.617 kuruştu. Kiracılarının sahip olduğu katırların adedi 99'du. Bu rakam genel sayı olan 411 içinde % 24 gibi önemli bir orana karşılık gelmekteydi. Ada genelinde katır toplam fiyatı ise 286.365 kuruştu. Sorani Karyesi'nde normal inek 60, sağmal 80, danalısı 90 kuruş, dana 40 kuruş, öküz 115-200 kuruş, merkeb yerli 12-45 kuruş, diğer 70 kuruş, beygir 100-200 kuruş, normal kısrak 120-230, taylı kısrak 250 kuruş, normal katır 300-700 arası, yaşlısı 200 kuruş değerdeydi. Hayvancılığa önem verildiği anlaşılan Kalavarda'da inek fiyatları 65 kuruştan başlıyordu. Tarım arazisinin fazla bulunduğu İsporoz'da Anadolu merkebi 75, ada merkebi ise 40 kuruştu. Apolke'de katır fiyatları 800 kuruşa kadar çıkabilmekteydi. Bu karye manastırının da bir katırı bulunuyordu. Diğer bütün karyelerde bu ortalama fiyatlar câri iken, Afandoz ile Keşkinoz'da katır fiyatları çok yüksekti. 1845 sayımında adada toplam olarak 495 inek, 1.086 öküz, 117 dana ve düve, 82 tosun, 2.506 merkeb, 48 beygir, 3 tay, 81 kısrak ve 408 katır yazılmıştı[2139].

Rodos köylüsüne tohumluk buğday dağıtılırken, çift hayvanı başına

2137 Wittmann, *Aynı eser*, s. 427-343; Warner, *In The Levant* ..., II, s. 363-364; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 377.
2138 Ş. Sami, *Kâmus*, III, s. 2273.
2139 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136.

hesap yapılmaktaydı. 1867'de 3.000 kîle dağıtıldığına göre[2140] bu dönemde 1.500 çift hayvanının bulunduğunu tahmin etmek mümkün olmaktadır.

Diğer taraftan, Rodos köylüsünün büyük kısmı buğday ve arpa ziraati yaptığından, çift hayvanı sahip olmanın önemi bulunmaktaydı. 1880 yılında adada yapılan bir araştırmada, bazı köylerde, 200'e yakın köylünün çeşitli sebeplerden dolayı çift hayvanlarını sattıkları ve bu nedenle çok zor duruma düşerek, adeta *iki elleri böğürlerinde kaldığı* belirlenmişti. Rodos Sancağı idarecileri, yardıma muhtaç bu köylülerin tekrar düzelip ekonomiye katkı sağlamaları için Anadolu tarafından 400 baş tosun getirilmesi için teşebbüste bulunmuştu[2141].

1892 yılına ait Cezâyir-i Bahr-i Sefîd hayvan adedi istatistiklerine göre Rodos Sancağı'nda 3.450 sığır ve inek, 800 beygir ve kısrak, 576 katır ve 1.500 merkeb bulunmaktaydı[2142]. Bağlı adalardan İstanköy'de de önemli miktarda büyük baş hayvancılık yapılıyordu[2143].

C- Av Hayvanları

Şövalyeler döneminde Lahanya Karyesi çevresinde avlanan şahinler meşhurdu. Bu şahinler Osmanlı Padişahı'na ve Papaya dahi hediye edilmişti[2144]. Bu dönemde Rodos ormanlarında geyik ve alaca yaşamaktaydı. Ancak, fazla av yüzünden geyik sayısı azalmıştı[2145]. Adada yabani tavşan ve bıldırcın avı yapılıyordu[2146]. Kışları keklik, öveyk, karatavuk ve incirkuşu gibi hayvanlar avlanıyordu[2147]. Rodos göçmen kuşların geçiş noktasında bulunduğundan, mevsiminde çulluk, ardıçkuşu ve serçe avlanabilmekteydi[2148].

Rodos'ta av turizmi de gelişmişti. Rum rehberler eşliğinde Vadi, Yennadi, Lahanya, Kataviya, Arnita, Profilia, Apolke ve Arkipolis karyelerinde, başta tavşan ve keklik olmak üzere diğer hayvanlar avlanmaktaydı[2149]. Bunlardan başka yabani keçi ve domuza da rastlanıyordu[2150].

Rodoslular önemli ölçüde balık avlamaktaydılar. Balık avında vapur

2140 BA, *AD*, nr. 861, s. 49.
2141 BA, YEE, nr. 100/36.
2142 *CBSS*, Sene 1310, s. 231
2143 *CBSS*, Sene 1312, s.265.
2144 Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., 53.
2145 *CBSS*, Sene 1310, s. 231.
2146 Michaud-Poujoulat, *Correspondance* ..., s. 18.
2147 Wittmann, *Travels in Turkey* ..., s. 431; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 375.
2148 Cuinet, *Aynı eser*, s. 358.
2149 Biliotti, *Aynı eser*, s. 708-715.
2150 Ş. Sâmi, *Kâmus*, III, s. 2273.

ve yelkenli sandalların, sürütme denilen tekniği kullanmaları yasaklanmıştı. Duyun-ı umumiye idaresinin talebi üzerine, boğazlarda ve sahile 3 mil mesafede geçerli bu yasağa uyulmaması durumunda *Saydiye Nizamnâmesi*'nin 29. maddesi uyarınca cezaî işlem yapılacağı, Rodos ve bağlı adalara duyurulmuştu (1910)[2151]. Balık avında dinamit kullanılması da yasaktı[2152]. Rodos'ta midye, yengeç ve karides çıkarılıyordu. Ada sahillerinde zaman zaman köpekbalığına da tesadüf edilmekteydi[2153] .

IV- RODOS ORMANLARININ DURUMU

Ege Adaları'nda orman alanlarına önem verilmekteydi. Zirâ, Rodos'ta olduğu gibi XIX. yüzyıl boyunca bir çok adada geçim büyük ölçüde gemiciliğe ve buna bağlı inşa sanayiine dayanmaktaydı. Bu sanayi için kereste temini en başta gelen hususdu. Rodos'tan başka vilâyetin genelinde Midilli, Sakız, Kerpe ve Kaşot'ta kayda değer orman alanı bulunmaktaydı.

Rodos'ta Orman arazisinin tamamı devlete aitti[2154]. Ormanlarda gemi inşasına elverişli iyi kalitede ağaca rastlanmaktaydı. XIX. yüzyılda tahminen 1.000 hektarı bulduğu kaydedilen Rodos ormanları, adayı batıdan kuzeye doğru kesen dağ silsilesinin eteklerinde dağınık bir haldeydi[2155].

Rodos ormanlarında genellikle boyları 20 metreye kadar uzayabilen sarı çam ile selvi, keçiboynuzu ve çınar ağaçları yetişmekteydi[2156]. Şehirde ise büyük palmiye ağaçları bulunmaktaydı[2157]. Bunlardan başka, zaman zaman İstanbul'a da yollanan deniz çamı, Mersin ağacı, defne, bodur ağacı, katırtırnağı, akdiken ve ardıç[2158] ile vadilerde sık yetişen ve bol ürün veren palamut meşesi bilinen ağaç türleriydi[2159]. Alayarma, Profilia, Dimliye, Ambona, Plotanya ve Arkipoli orman bakımından daha zengin karyelerdi.

Zaman içinde adanın sık ormanları, bilhassa köylülerin bilinçsiz tüketimi, kömüre olan ihtiyaç ve çeşitli sebeplerden dolayı azalmıştı[2160]. Her şeye rağmen XIX. yüzyılın sonlarına doğru adanın önemli bir kısmı or-

2151 *Bahr-i Sefid*, 15 Cemâziyelevvel 1328/1113.
2152 *Bahr-i Sefid*, 18 Şevval 1300/30.
2153 Biliotti, *Aynı eser*, s. 666-667.
2154 *CBSS*, Sene 1313, s. 235; Wittmann, *Travels in Turkey* ..., s. 430.
2155 *CBSS*, Sene 1311, s. 150-151; Sene 1313, s. 235.
2156 *CBSS*, Sene 1312, s. 235-236.
2157 Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 138.
2158 Biliotti, *Aynı eser*, s. 671.
2159 Collas, *La Turquie En 1861* ..., s. 229.
2160 Vilâyet orman alanlarının toplam hacmi 135.025 hektarı bulmaktaydı (bk. *CBSS*, Sene 1310, s. 218-219).

manlarla kaplıydı[2161]. Rodos'ta el sanatları ürünleri yapımında ceviz, limon, çınar, çitlembik ve ar'ar ağaçlarından istifade ediliyordu[2162] .

1845 sayımında timarlı köylülerin tasarruf ettikleri, bir kısım çam ormanları ile çalılıkların miktar ve kıymetleri tespit edilmişti. Manastırların da sahip oldukları dahil toplam orman arazisi yaklaşık 466,5 dönümdü ve 8.681 kuruş değer belirlenmişti[2163]:

TABLO-55
RODOS TİMARLI KÖYLÜLERİNCE TASARRUF EDİLEN ORMAN ALANLARI
(1845 Yılı)

KARYE İSMİ	ARAZİ MİKTARI ve DEĞERİ	
	DÖNÜMÜ	KİYMETİ (Kuruş)
Marça	65	1.180
İpsitoz	4	585
Dimliye	213	2.411
Dimliye Dul ve Bekar	3	30
Dimliye Kilise ve Manastır	127	2.470
Arkipoli	27	380
Arkipoli Kilise	1	100
İsporoz	1,5	150
Apolke Manastır	25	1.375
TOPLAM	466,5 Dönüm	8.681 Kuruş

Orman ürünleri içinde önemli bir yer tutan ve deri sanayiinde kullanılan meşe palamutundan yılda 1.250 okka ürün elde edilmekteydi. Yüzyılın sonlarında palamutun okkası 10 franktı ve yıllık toplam gelir 12.500 frank (yaklaşık 44.000 kuruş) nisbetindeydi. Keçiboynuzundan ise 150 okka ürün elde ediliyordu. Bu ürünün de okkası 10 franktı[2164].

Osmanlı Hükûmeti, adada orman alanlarının kontrol altında tutulması için büyük çaba sarfetmekteydi[2165]. Özellikle kaçak kesim[2166] ve köylülerin tarım arazisi açmak niyetiyle devlet ormanlarında yangın çıkar-

2161 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 37-375.
2162 *CBSS*, Sene 1302, s. 217; E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 613.
2163 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136.
2164 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 701.
2165 Biliotti, *Aynı eser*, s. 671.
2166 BA, A. MKT. MVL, nr. 105/37.

malarının önüne geçilmesi maksadıyla çeşitli tedbirler yürürlüğe konulmaktaydı. Mesela, Rodos meclisinden 1866 yılında Babıâli'ye yapılan bir müracaatta, bu tür yangınların önlenmesi için münasip bir cezanın tayin edilmesi istenmekteydi. Keyfiyet Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek, adadaki çam ormanlarının yakılmasıyla sadece kereste olarak değil, bu alanda bulunup devlet ve ahalinin istifadesi söz konusu olan yaklaşık 20.000 arı yuvasının (koğuk) da zarar gördüğü bildirilerek, bundan böyle orman yakmaya cesaret edenler hakkında *Ceza kanunu*nun ilgili 164. maddesi hükmüne uygun olarak ceza verilmesi gerekeceği karar altına alınmıştı[2167].

1880 yılında ada görevlileri tarafından devlete sunulan bir raporda, Rodos'ta orman alanlarının çokluğunun, ziraat için önemi bulunan yağmur yağışına vesile olduğu, ancak, bazı köylülerin 3-4 dönüm tarla açmak bahanesi ile büyük orman yangınları çıkardıkları bildirilmekteydi. Ormanların yok olmasının adada yağışın ve dolayısıyla tarımın azalmasına neden olduğu belirtilmişti. İdareciler, cezaların caydırıcılığı bulunmadığından, bu tür eylemlerin önünün alınmadığını bildirerek, bilhassa nakdî cezaların ağırlaştırılmasını talep etmişlerdi[2168]. Kastî yangınlar yanı sıra, köylülerin çam ağaçlarının kabuklarını soyup kaçak olarak satmaları ormanlara zarar veriyordu. Bu tür olumsuzlukların artması üzerine 1900 yılında yeni tedbirler gündeme gelmiştir. Muhafaza için 2 kolcunun istihdamının gerektiği *Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Orman Müfettişliği* ile yapılan yazışmalardan ortaya çıkmıştı. Görüşmeler neticesi yeni yetiştirilecek fidanlar ile orman alanlarını korumak üzere aylık 100 kuruş maaş ile kolcuların istihdamı uygun bulunmuştur[2169].

Ormanları koruma kararı uyarınca adada yakılan yerlerin, etrafında yaşayan köylülere, mahkeme kararıyla 163.854 kuruş ceza kesilmişti. Ancak, durum Vilâyet İstinaf Mahkemesi müddei-i umumisi tarafından merkeze yansıtılınca, hem ahalinin fakirliğinden dolayı bu paranın tahsili mümkün görülmemiş ve hem de fâili belli olmayan bir suçtan dolayı çevre köylülerin cezaya çarptırılması, yetkiyi aşma olarak değerlendirilerek uygun bulunmamıştı. Bu cezaların affı hususu, 10 Aralık 1901 tarihi itibariyle Adliye Nezâreti'ne tebliğ edilmiştir[2170].

Adada tarla haline getirilen arazinin tespiti için 1901 yılında bir çalışma daha başlatılmıştı. Bu işte görev alan ada İdare meclisi üyeleri ve defter-i hakanî memurunun harcırahları Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti

2167 BA, *AD*, nr. 859, s. 6.
2168 BA, YEE, nr. 100/36.
2169 BA, İrâde-Orman Maadin (İ. OM), nr. 1/16. Z. 1317; İ. ŞD, nr. 527/56.
2170 BA, İ. DA, nr. 17/28.Ş.1319.

tarafından karşılanmıştı[2171]. 1902 yılı itibariyle adada yangın nedeniyle açılan orman alanı yaklaşık 40.000 dönümdü[2172].

Tarım arazisi yapılan ormanların *zilliyetlik*leri hususundaki tartışmalar devam etmiş ve nihayet 1904 yılında konu Meclis-i Vükela gündemine alınmıştır. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti tarafından yakılan alanların tekrar ağaçlandırılması kararlaştırılmış ise de, hâlen arazi üzerindeki bir kısmı tapulu ve bir kısmı tapusuz tasarruf edenlerle mahkemelik olma durumu ortaya çıkmıştı. Keyfiyet bir de Şurâ-yı Devlet İdare Dairesi'nde görüşülmüş oradan meclis gündemine alınmıştır. Meclis-i Vükela kararında, ülkedeki bütün ormanların devlete ait olduğuna dair bir kanun bulunmadığından, istenildiğinde şahıs elindeki araziler üzerinde bir tasarrufa gidilemeyeceği ayrıntısıyla belirtildikten sonra, Rodos'ta epeydir bu alanların ekilip dikildiğinin anlaşıldığı, orman alanlarının korunmasının önemi vurgulanıp, bu hususta en etkili çözümün, bundan böyle defter-i hakanî memurları ile tapu kâtiplerinin şahsa tapu senedi vermemeleri, hilafında hareket eden memurların da şiddetle cezalandırılmaları hususunun ilgili nezârete tebliğinin olduğu ifade edilmişti[2173].

Devlet, ormanların korunması kapsamında, adada işletme açacak şahıslardan odun yerine kömür kulanımını talep etmekteydi. Mesela, 1858'de adada açılacak *İpek Fabrikası*'nın şartnâmesine odun yerine maden kömürü kullanılması konulmuştu[2174].

Rodos'ta yanan devlet ormanlarındaki çam kabukları ihale usulüyle satılmaktaydı. Bazı durumlarda bu satıştan dolayı Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti'yle ihtilaf ortaya çıkmaktaydı. Nitekim, 1893 yılında ada İdare meclisi kararı gereği, yeni kantar hesabıyla 1.200 kantar kavî çam kabuğu müzayede edilmiş ve her bir kantar için 12 kuruş 30 para üzerinden sözleşmesi yapılarak, ihaleyi kazanana ruhsatı verilmişti. Ancak nezâret, gerekli şartlar oluşmadığı gerekçesiyle bu mukavelenin feshini istemişti. Konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek, köylüler tarafından tarla açmak için yakılan alanlardaki ağaçların ihalesinin söz konusu olduğu, yangından az etkilenmiş ağaçlarda kabuk soyma işleminin gerçekleştirilmeyeceği Rodos orman müfettişliğinden bildirildiği anlaşılmıştı. Ancak, bu hususların mukaveleye yazılmamasından dolayı nezâret haklı bulunarak, mukavelenin feshi vilâyete bildirilmiştir[2175].

2171 BA, ŞD, nr. 530/10.
2172 BA, A. MKT. MHM, nr. 519/1.
2173 BA, MV, nr. 109/109.
2174 BA, A. MKT. MVL, nr. 98/18.
2175 BA, MV, nr. 76/37.

1893 yılında ada genelinde büyük çaplı 23 orman alanı bulunmaktaydı[2176]. Bölgenin kontrolü için ise toplam 3 görevlisi olan bir orman dairesi faaliyetlerini sürdürmekteydi. Dairenin başındaki sermüfettiş unvanlı Şâkir Efendi'den başka kâtip Ali Nihad Efendi ile korucu süvari Mustafa Asım Efendi maaş almaktaydı[2177].

Rodos'a bağlı Kerpe Adası'nın sahil kesimlerinde çam ormanları bulunmaktaydı. Bunlar daha çok sandal ve kayık yapımına müsait cinsteydi[2178].

V- RODOS'TA SANAYİİ ve ENDRÜSTRİ KOLLARI

A-İmalat Sektörleri

1- Değirmen ve Yağhâneler

Rodos'ta iklim müsait olduğu için çok eski devirlerden itibaren bilhassa yel değirmenlerinden yararlanılmaktaydı. Ada iskelesi üzerindeki şövalyeler devrinden kalma değirmenler faaliyetteydi[2179]. Ayrıca kalenin kulelerinde de değirmenler bulunmaktaydı. Evliya Çelebi ziyaretinde kalede 36 değirmen gördüğünü yazmaktadır[2180]. Bundan başka adanın rüzgar alan köylerinde gerek yel ve gerekse su değirmenleri işletilmekteydi. Mesela, Rodos iskelesi etrafında bulunan 2 yel değirmeni harap olduğundan geliri giderini karşılayamamış ve mütevellisi tarafından satılmasının vakfa daha faydalı olacağı belirtilmişti. Bunun üzerine durumun incelenmesi, tamir veya satışından uygun olanın yapılması Rodos kadısına emredilmişti (1553)[2181].

Rodos zeytinlerinden çok kaliteli yağ elde edildiği halde, yağ renginden dolayı hakettiği ilgiyi görmemekteydi. Bunun sebebi, üretimin köylerde gelişmemiş yağhânelerde yapılmasıydı. Burada üretilen yağın rengi koyu oluyordu. Zeytin ezilerek yağ elde edildiğinden, bu işlem sırasında % 25'i de telef olmaktaydı[2182].

1845 temettü sayımında timarlı karyelerde faaliyette bulunan yağhâne ve değirmenlerin adedi ve kıymeti hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Bu işletmelerin bazıları karye manastırları tarafından tasarruf edilmekteydi. Değirmenlerin bazıları da ortak çalıştırılıyordu. Şarap üreti-

2176 *CBSS*, Sene 1311, s. 157.
2177 *CBSS*, Sene 1312, s. 84.
2178 *CBSS*, Sene 13112 s. 258.
2179 Gabriel, *La Cité...*, II, s. 127.
2180 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 239-241, 250.
2181 İşbilir, "Ege Adalarında Osmanlı Vakıfları ..., s. 119.
2182 Biliotti, *L'île De Rhodes ...*, s. 696.

miyle ilgilenen Yahudiler'in yağ ve değirmen işine girmedikleri anlaşılmaktadır. 25 timar karyesinden 23'ünde toplam 44 değirmen ile 40 da yağhâne tespit edilmişti. Rüzgar ve su ile çalışan değirmenlerin toplam kıymeti 73.600 kuruş iken, yağhânelere 30.500 kuruş takdir edilmişti.

İşletme fiyatları karyeden karyeye farklılık göstermekteydi. Mesela, Arnita Karyesi'nde yağ mengeneğine 500 kuruş, Kalitiz'de normal mengeneğe 500, bir ev içindeki 1 taşlı mengeneğe 1.000 kuruş değer biçilmişti. Basdiye'de hane içindeki yağ menegeneğine 1.200 kuruş fiyat verilirken, Arkipoli'de bu rakam 1.600 kuruşa kadar çıkmaktaydı. Afandoz'da ise 1.500 kuruştu. Kalotoz kilesesinin kullandığı 1 taşlı yağ aleti 550 kuruş, Aşkilipoz ve Vilanova kiliselerinin işlettiğine 800 kuruş, Lardos kilisesi yağhânesi ise 1.000 kuruştu. Marça manastırının mengeneğine 1.500 kuruş fiyat verilirken, Keşkinoz manastırına 1.600 kuruş değer biçilmişti. Apolke, Dimliye ve Lahanya'da da yağhânelerin durumuna göre 250-1.000 kuruş arasında fiyatlar değişmekteydi. Kanaz'da ise 700-750 kuruş arası râyiç bulunmaktaydı.

Değirmen fiyatları *yel* ve *su* ile çalışmalarına göre değişiyordu. Nitekim, Apolke'de su değirmeni 1.000 kuruştu. İpsitoz'da ise 1.600 kuruş olarak kaydedilmişti. Arkipoli kilisesinin kullandığı yel değirmenine 1.600 kuruş takdir edilmişti. Profilia kilisesinin işlettiği su değirmeni 1.700 kuruş etmekteydi. İsporoz Karyesi kilisesinin su değirmenine 2.000 kuruş fiyat biçilmiştir. Lahanya Karyesi'nde yel değirmenine 2.000-3.500 kuruş arasında fiyat verilirken, su değirmeni 3.000 kuruş etmekteydi. Kanaz'da 1 taşlı yel değirmeni 500-600 kuruş arasındaydı. Aşkilipoz Karyesi'ndeki 1 taşlı değirmen 800 kuruş iken, Alayarma kilisesinin çalıştırdığı 1.500 kuruş, Lardos manastırınınki 700 kuruş, bu karye papazının tasarruf ettiği 1 taşlı değirmen ise 800 kuruştu. Alayarma kilisesi yararına işletilen değirmene 1.500 kuruş kıymet verilmişti. Dimliye manastırının çalıştırdığı 1 taşlı değirmene ise 1.600 kuruş kıymet takdir edilmişti[2183].

2183 BA, *ML.VRD.TMT*, nr. 5136, s. 1-574.

TABLO-56
RODOS TİMARLI KARYELERDE MEVCUT DEĞİRMEN ve YAĞHÂNELER
(1845 Yılı)

KARYE İSMİ	DEĞİRMEN		YAĞHÂNE	
	ADEDİ	KIYMETİ (Kuruş)	ADEDİ	KIYMETİ (Kuruş)
Kanaz	3	1.400	2	1.450
Sorani Kilise	1	1.600	1	700
Dimatarya Manastır	-	-	1	100
Marça Manastır	-	-	1	1.500
İpsitoz	3	3.525	-	-
İpsitoz Manastır	-	-	1	1.000
Basdiye	-	-	1	1.200
Dimliye	-	-	1, 25	1.250
Arkipoli Kilise	1	1.500	1	1.600
İsporoz Kilise	1	2.000	-	-
Arnita	2	3.400	-	-
Arnita Manastır	1	1.600	1	500
Apolke	4,25	10.600	-	-
Apolke Dul ve Yetim	1,25	3.500	-	-
Lahanya	6	17.500	4	1.750
Lahanya Manastır ve Kilise	-	-	2	1.000
Profilia Kilise	1	1.700	1	500
Yennadis	2	1.600	3	1650
Yennadis Kilise	1	1.500	1	1.250
İstiriyoz	1	125	-	-
Lardos	1	800	1	500
Lardos Manastır	1	700	2	2.000
Aşkilipoz	3	2.200	1	500
Aşkilipoz Kilise ve Manastır	-	-	1	800
Alayarma	1	850	-	-
Alayarma Kilise ve Manastır	1	1.500	1	800
Kalatoz	1	850	-	-
Kalatoz Manastır	-	-	1	550
Pilona Manastır	-	-	1	800
Afandoz	2	10.000	5	5.400
Kalatiz	2	2.250	4	3000
Keşkinoz	3	6.500	-	-
Keşkinoz Manastır	-	-	1	1.600
TOPLAM	44 Adet	73.600 Kuruş	40 Adet	30.500 Kuruş

1890 sonrası resmî kayıtlarına göre Rodos Sancağı bünyesinde toplam 187 değirmen ile 8 yağhâne çalışır vaziyetteydi[2184]. Bu dönemde adada zeytin ağaçlarından elde edilen 1.000.000 kıyye ham zeytinden yağhânelerde 400.000 kıyyeye yakın yağ elde edildiği anlaşılmaktadır[2185]. 1892 yılı resmî verilerinde Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin tamamında 615 yel değirmeni bulunuyorken[2186], bir yıl sonraki verilerde Rodos'ta toplam 122 değirmenin olduğu kaydedilmekteydi[2187]. Bunlardan 25'e yakını şehrin varoşlarındaydı[2188].

Rodos'ta modern usullerle yağ elde etmek için 1905 yılında bir fabrika açma girişimi olmuştu. Fabrika Rodos İdare meclisi azası Yani Andon Ayakatikas'a aitti. Şehir dışında Kova/Kovalık denilen mahalde, etrafı tarlalarla çevrili arazide kurulacak fabrikanın makine ve aletleri Yunanistan'ın Pire şehrindeki fabrikalardan temin edilecekti. Bu hususta Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne yapılan müracaatla, ilk defa olarak gelecek makinelerin, emsaline uygun olarak gümrük vergisinden muafiyeti talep edilmekteydi. Mal sahibi tarafından Fransızca ve Türkçe defteri takdim edilen ve aşağıdaki tabloda gösterilen aletlerin, 23 Ağustos 1905 tarihli irâde gereği gümrükten muafiyetleri onaylanmıştı[2189]:

2184 BA, YEE, nr. 33/56.
2185 Ayoğuz, "XIX. Yüzyılın Sonlarına ..., s. 232.
2186 *CBSS*, Sene 1310, s. 233.
2187 *CBSS*, Sene 1311, s. 157.
2188 *CBSS*, Sene 1312, s. 242.
2189 BA, İ. RSM, nr. 5/21.C.1323.

TABLO-57
1905 YILINDA RODOS'TA AÇILAN YAĞHÂNE FABRİKASI ve GÜMRÜKDEN MUAF TUTALAN MAKİNELERİ

ALETİN CİNSİ	ADET	HER BİRİ İÇİN YÜKSEKLİK (Metre)	AĞIRLIK (Kantar)	UZUNLUK	ESKİ ÖLÇÜYE GÖRE AĞIRLIK (Okka)
Yağın çıkarıldığı ekstraktör	4	2,50	1, 25	-	1.500
Karbon sülfürü konulacak havuz/ tekne	1	6	2, 25	-	4.000
Demir inbik/ distilatör	1	1, 50	2	-	1.600
Otuz beygirlik bir buhar kazanı	1	8, 50	1, 20	-	5.000
Bu kazana bitişik iki küçük kazan	2	8, 50	0, 60	-	850
İki küçük kazana benzer daha küçük bir kazan	1	2	0, 60	-	250
Demir ile beraber üç marjonet	3	0, 53	0, 70	-	950
Zeytin pirinasını öğütmek için bir değirmen	1	-	-	-	650
Karbon sülfürü için bir pompa	1	-	-	-	400
Bir yatay su pompası	1	-	-	-	650
Sekiz beygirlik bir buhar makinesi	1	-	-	-	1.600
Makine için bir şaft	1	-	-	4	200
Karbon sülfürünü soğutmak için üç boru	3	-	-	-	-
Çeşitli alet ve edevatı birbirine bağlamak için yüz üç Parça büyük ve küçük boru	103	-	-	-	-

Adada değirmen sularının köylüler tarafından kullanılması şikayetlere neden olmaktaydı. Mekke-i Mükerreme pâyelilerinden Ali Haydar Bey, mütevellisi olduğu ceddi eski sadrazamlardan Malik Paşa Vakfı'na ait Rodos'un Manola ve Tahtalı karyelerinde yer alan değirmen sularının, buralar ahalisi tarafından bahçe sulamak için kullanıldığını bildirilerek, şikayetçi olmuştu[2190]. Karyeler ahalisi ise eskiden beri suyun değirmencilerle, değişimli olarak, kullanıldığını iddia etmekteydiler. Durum Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd mutasarrıfı tarafından Rodos Nâibi Ali Haydar Efendi'ye ulaştırıla-

2190 BA, Sadaret Mektubi Kalemi Devair (A. MKT. DV), nr. 171/79.

rak, meselenin tahkiki istenmişti. Nâip araştırmak üzere bir memur görevlendirmişti (1861)[2191].

Fransa tebasından olup Rodos'taki katolik eğitim kurumlarının kurucularından Frére, 1867 yılında devlete müracaat ederek, adada 10 beygir kuvvetinde bir *vapur değirmeni* inşasını talep etmişti. Müracaat Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve değirmenin açılabilmesinin koşulu olarak, öğüteceği unu memleket râyicinden % 15 aşağı fiyatla satması, Rodos ürünü buğdayı kesinlikle satın almaması, diğer mahallerden getireceği buğdaydan 500 kîleden fazlasını öğütmemesi, Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan kanunlara ve ileride hazırlanacak Mâliye ve Zabıta Nizamnâmesi'ne uygun davranması, her vapur kazanı için ilgili nezâretlerin veznesine 10 adet Osmanlı lirası teslim etmesi belirlenmişti. Dâhiliye kâtibi tarafından iki nüsha halinde hazırlanan şartnâmenin Frére tarafından imzalanıp, bir nüshasının Rodos idarecisinde tutulması, diğer nüshanın ise saklanmak üzere Divan-ı Hümayun Kalemi'ne gönderilmesi emredilmişti[2192].

2-Diğer İşletmeler

Ortaçağlarda Rodos'ta *fayans* ve *tuğla* imalatının ileri seviyede olduğu bilinmektedir. Bilhassa XVII. yüzyılda adada süslü seramikler Avrupa'ya gönderiliyordu ve burada çok makbuldü[2193].

Adada pamuk ekimi ve ipekçilik olduğundan, buna bağlı üretim de gelişme göstermişti. Döşemelik kumaş, yastık, havlu Avrupa'ya satılmaktaydı. Rodos köylü kadınları el tezgahlarında kıyafet dokumaktaydılar. Ayrıca, dantel ve nakış işleri de yapılmakta ve bundan gelir elde edilmekteydi[2194]. Kumaş atölyelerinin bir kısmının geliri Kanunî Vakfı'na aitti. Burada ipek, pamuk ve yün işlenerek ip, gömlek, şalvar ve manto türü ürünler elde edilmekteydi. Bu atölyelerden bir tanesi Samuel adlı bir Yahudi tarafından kira usulüyle işletilmekteydi. Bu gibi küçük atölyelerde genellikle kadınlar işçi olarak çalışmaktaydı. Kadınlara haftada 15-30 kuruş yevmiye verilmekteydi[2195].

Rodos'ta deri işlemeciliği, adanın fethinden itibaren yaygın olarak yapılmaktaydı[2196]. Evliya Çelebi Rodos'u ziyaretinde, adada hepsi bir ara-

2191 BA, A. MKT. UM, nr. 460/50.
2192 BA, A. MKT. MHM, nr. 377/98.
2193 Vouras, "The Development of ..., s. 44.
2194 Biliotti, *L'ile De Rhodes* ..., s. 563; Vouras, "The Development of ..., s. 44-45; Newton, *Travels & Discoveries* ..., s. 184-185.
2195 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 56-57.
2196 BA, *AD*, nr. 85, s. 52.

da çalışan binlerce *debbağın* bulunduğunu kaydetmektedir[2197]. 1892 yılı itibariyle Rodos debbağhânelerinde senede 28.560 kösele üretiliyordu. Bunlar İstanbul, Avrupa ve Anadolu'nun diğer bölgelerine gönderiliyordu[2198]. Varoşta Mehmed Efendi tarafından işletilen bir debbağhâne bulunmaktaydı. Burada üretilen deri ve köseleden numuneler İstanbul'a gönderilmiş ve bu şahsa *Sanayii madalyası* verilmesi kabul edilmiştir[2199].

1857 yılında Fransız tebasından bir tüccar kale dışındaki varoş sakinlerinden Dimitri Serandi adlı şahsın bahçesini kiralayarak, bir ipek fabrikası kurmuştu. Fabrikanın açılması için yapılan müracaata, burada işlenecek ipeğin öşrünün verilmesi, fabrikada odun yerine diğer işletmelerde olduğu gibi maden kömürü kullanılması, ortaya çıkacak dumanın çevreye zarar vermemesi için izolasyon sağlanması, 2.500 kuruş vergi verilmesi ve son olarak fabrikanın Osmanlı tebaasından birinin üzerine yapılması şartıyla olur verilmişti (24 Temmuz 1857)[2200].

Rodos'ta taş işçiliği gelişme göstermekle birlikte, daha sonraki yıllarda Fransız teknolojisiyle bir *kiremit fabrikası* kurulmuştur[2201]. Fabrikanın zaman zaman teknolojisi yenilenmekte ve getirilen malzemeler gümrükten muaf tutulmaktaydı[2202] Kiremit şirketinin müdürü aynı zamanda adada Belediye reisliği yapan Mehmed Ali Efendi'ydi (1882)[2203].

Adada kiremit, tuğla ve desti gibi eşyaların yapımında kullanılacak özellikteki toprak ocağının işletmesi ihale ile mümkündü. Nitekim, kurulması kararlaştırılan fabrika için uygun toprağın bulunduğu Lindos Nahiyesi'ne bağlı Arhancelos Karyesi'nde deniz kenarındaki ocak için, gerekli şartnâmesi yerine getirilip, vergi ve harçları ödenmek suretiyle 60 sene müddetle Osmanlı tebaasından ve Rodos ziraat komisyonu üyesi Leon Bey ile Fransa vatandaşı Şarl Mas tarafından ruhsat talep edilmişti. Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin 17 Mayıs 1911 tarihli mazbatasıyla merkeze iletilen ocak açılma müracaatı, belgelerin değerlendirilmesi uzun sürdüğünden, ruhsatın vermesi ancak adanın işgalinden sonra mümkün olmuştu[2204]. Arazinin krokisi, işletme şartları, kefalet senetleri ve diğer evrak ilgili meclislerde ele alındıktan sonra, Sultan Mehmed Reşad'ın 16 Şubat 1913 tarihli irâdesiyle işletme hakkının devri uygun bulunmuştu[2205].

2197 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, s. 250-251.
2198 *CBSS*, Sene 1310, s. 233.
2199 BA, İ. DH, nr. 95397; *CBSS*, Sene 1312, s.242.
2200 BA, İ. MVL, nr. 17223; A. MKT. MVL, nr. 98/18; A. AMD, nr. 86/37.
2201 Biliotti, *Aynı eser*, s. 552-545.
2202 BA, *BEO.GGD*, nr. 380, s. 136.
2203 BA, *AD*, nr. 861, s. 278.
2204 BA, MV, nr. 229/72.
2205 Ocak arazisinin krokisi ile ilgili evrak: BA, İ. MM, nr. 71/5.Ra.1331.

Rodos kasabasının Gani Ahmed mevkii civarında Lardos Karyesi'nde ve diğer bazı mahallerde ufak tefek 5-6 adet *tuzla* işletmeleri ile[2206] Kirmasti, Tolokoz, Sorani ve Apolona karyelerinde tuzlalar faaliyette bulunuyordu[2207].

A-Rodos'ta Gemi İnşa Faaliyetleri

Şövalyeler devrinde tersane aktifti ve kereste temininde Anadolu'ya bağımlılık vardı[2208]. Rodos tersanesi esas canlı günlerini Osmanlı döneminde yaşamıştır[2209]. Daha önce de değinildiği gibi, adaya yönetici atanırken muhakkak gemi inşasından anlaması gerekmekteydi[2210].

XIX. yüzyılın ortalarına kadar yoğun faaliyet içerisinde bulunan[2211] ve aynı anda birkaç geminin inşa edilebildiği Rodos tezgahında, daha ziyade donanma için savaş gemisi inşa edilmekteydi[2212]. Akdeniz'de bulunan donanma gemilerinden tamire muhtaç olanlar genellikle Rodos'ta onarılmakta ve donanımı yapılmaktaydı[2213]. Mesela, Fransa'nın Mısır'ı işgali döneminde Rodos donanma için bir üs haline getirildiğinde donanmaya ait 28 şalopenin tamiri gerçekleştirilmişti[2214].

Rodos tezgahında devletin ihtiyacına göre ticaret gemileri inşasına da ağırlık verilebilmemekteydi[2215]. Ticarette kullanılan gemiler daha çok Rodos'a bağlı Kerpe ve Kaşot gibi adalarda yapılmaktaydı. Kaşot Adası savaş gemilerinin tamirinde de kullanılmaktaydı[2216]. Gemi işçileri, başta bu iki ada olmak üzere bağlı diğer adalardan temin ediliyordu[2217]. İstanbul'a dahi Rodos'tan usta gitmekteydi[2218]. Mesela, 1862 yılında Tersane-i Âmi-

2206 *CBSS*, Sene 1311, s. 151; Sene 1313, s. 236; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 364.
2207 BA, İ. MVL, nr. 6189.
2208 Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 43, 45, 50, 65, 68, 69.
2209 Gabriel, *La Cité*..., I, s. 5, 10.
2210 BA, HAT, nr. 23052.
2211 Vouras, "The Development of ..., s. 45.
2212 Enver Ziya Karal, "III. Selim Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, Birinciteşrinevvel 1941, I/3, s. 203-211; Gencer, *Bahriyede* ..., s. 52, 100; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara 1992, s. 45.
2213 BA, HAT, nr. 4548-B; C. BH, nr. 1835.
2214 BA, C. BH, nr. 5836. 1806 yılında Rodos'a seyahat eden Fransız Chateaubriand, dağlardan getirilen çamlarla ada tersanesinde 30 toplu bir fırkateyn inşa edildiğini gözlemlemişti (bk. *Paris İstanbul Kudüs Bir Seyyahın Günlüğü* ..., s. 199).
2215 BA, C. İ, nr. 719.
2216 BA, HAT, nr. 28484.
2217 BA, C. BH, nr. 12049; C. ML, nr. 11645; 28532. İlk dönemlerden itibaren Bodrum gibi etraftaki başka tezgahlara Rodos'tan da eleman sağlanmaktaydı: C. BH, nr. 3237; 4366; 1744.
2218 BA, C. BH, nr. 59.

re'de yapılacak yeni gemiler için, eskiden olduğu gibi, sahil kentleriyle birlikte Rodos'a bağlı Kerpe, Kaşot ve Meis'ten toplam 90 marangoz amelesi temini kararlaştırılmıştı[2219]. Bazı durumlarda adada eleman eksikliği çekilecek olursa, bu sefer İstanbul'dan usta yollanmaktaydı[2220].

Bilhassa Akdeniz ve Karadeniz'de savaş durumlarında Rodos tersanesinde faaliyet hızlanmaktaydı[2221]. 1797 yılında ada limanının derinleştirilmesinden sonra gemilerin kapasitelerinde de artış olmuştur[2222].

Rodos'ta bir gemi inşasına başlamadan önce, emir üzerine mutasarrıf gerekli organizasyonu sağlamaktaydı[2223]. Daha sonra İstanbul'da geminin *endâzesi* yollanıyordu[2224]. Ardından peyderpey demir ve diğer malzemeler ile para adaya ulaşmaktaydı[2225]. Bazı durumlarda ada cizye vergisi gelirlerinden[2226] veya Mısır hazinesinden de para havalesi yapılıyordu[2227]. İnşa edilecek gemilerin kerestesinin önemli kısmı ücreti karşılığı Anadolu'dan temin ediliyordu. Rodos ormanlarından da yararlanılmaktaydı[2228].

Rodos'ta geminin belirli kısımları tamamlandıktan sonra denize indirilmesi için gerekli olan kızaklar ya İstanbul'dan Tersane-i Âmire'den veya kızak bulunan en yakın mahalden sağlanıyordu[2229]. Gemi için gerekli cephâne de merkezden geliyordu[2230]. Mesela, toplar Hasköy Karhânesi'nde dökülüyordu[2231]. Tezgahta geminin inşası bitip tersaneye ilhak olunduktan sonra, mâliyede inşaata nezâret eden mutasarrıfın zimmet işlemleri tamamlanmaktaydı. Kayıtlar incelenerek gemi yapımından dolayı alacağı bulunuyor ise ödeme yapılıyordu[2232]. Bir geminin inşası bitmeden yönetici değişikliği olursa, yeni mutasarrıf, zimmet alarak faaliyete kaldığı yerden devam etmekteydi[2233]. Diğet taraftan, eğer İstanbul'da gemi yapımında yeni teknolojiler uygulamaya konulacak olursa, durum hemen Rodos'a da bildiriliyordu[2234].

2219 BA, A. MKT. UM, nr. 547/10.
2220 BA, C. BH, nr. 890.
2221 BA, C. BH, nr. 669; 9786.
2222 BA, C. BH, nr. 7716; 10578; 12624.
2223 BA, C. BH, nr. 2989.
2224 BA, C. BH, nr. 724; 9989.
2225 BA, C. BH, nr. 1002; 1212; 1881; 2382; 5527; 10227; 2894; 15704.
2226 BA, C. BH, nr. 11208.
2227 BA, C. BH, nr. 1734; 8028.
2228 Bilhassa Köyceğiz'den Rodos'a kereste yollanmaktaydı: BA, C. BH, nr. 2286; 10728; 15797.
2229 BA, HAT, nr. 28328; 28522; C. BH, nr. 234.
2230 BA, HAT, nr. 38203.
2231 BA, C. BH, nr. 1474; 4936.
2232 BA, C. BH, nr. 2772.
2233 BA, C. BH, nr. 4788.
2234 BA, HAT, nr. 28178; C. BH, nr. 309; 11461.

Çeşme sonrası Gazi Hasan Paşa'nın kaptanpaşalığında devletin diğer tezgahlarıyla beraber Rodos'ta da donanmayı takviye için çalışmalar hızlandırılmıştı[2235]. Bilhassa Sultan III. Selim saltanatında gemi inşasına önem verilmiştir[2236]. Bu dönemde Rodos tezgahı bir hayli hareketlenmişti. Yapılan çalışmalarla fırkateyn, kalyon, kırlangıç ve şehtiye cinsi bir çok savaş gemisi Osmanlı Donanması'na kazandırılmıştır[2237]. Özelikle İsviçre'den gelen mühendis ve ustaların adada görevlendirilmesiyle çalışmalar daha da hızlanmıştı[2238]. Tevfiknüma kalyonu bu yabancı işçilerle birlikte tamamlanmıştı[2239]. İsviçreli uzmanlar, 34,5 arşın uzunluğunda bir korvetin daha yapımında görev almışlardı[2240].

Rum isyanı sırasında, aksamakla beraber gemi inşa faaliyetleri sürdürülmüştü[2241]. Ada Mutasarrıfı Şükrü Bey, 53,5 zîra büyüklükteki bir fırkateyni tamamlayarak tersaneye yollamıştı. Bu fırkateyne Yâver-i Tevfîk ismi verilmiştir[2242]. Aynı dönemde donanma için 2 de korvet inşa edilirken, bunların yanında 28 zîra büyüklüğünde bir brik tamamlanmıştı[2243]. Ancak, isyan süresince tezgahta çalışacak eleman bulmakta zorluk çekilmekteydi. Bu yüzden zaman zaman İstanbul usta takviyesi istenmekteydi[2244]. Ayrıca limandaki gemi tezgahına bir saldırı olması ihtimaline karşılık gerekli tedbirler alınmaktaydı[2245].

İsyanın akabinde Osmanlı Devleti, Akdeniz Adaları'nda yapılan gemilerin büyüklüklerine bir takım kısıtlamalar getirmiştir. Bunda en önemli sebep, isyan boyunca, ticaret gemisi olarak inşa edilen gemilerin savaş gemisi haline dönüştürülmesiydi. Bir diğer sebep ise gemi inşasında kerestenin Anadolu sahil şehirleri devlet ormanlarından temin edilmesiydi. Kaçak kereste temini de yaygındı. Böylece devlet ormanlarının zarar görmesinin önlenmesi amaçlanmaktaydı[2246].

2235 BA, C. BH, nr. 4048; 5129; 5169; 5830; 6693; 6910; 10811.
2236 BA, HAT, nr. 2194; 4531.
2237 BA, HAT, nr. 4545; 4546; C. BH, nr. 1002; 1307; 1609; 4559; 5406; 5525; 6758; 6956; 9685; 9720; 9887; 11351; 12049; 15704.
2238 BA, HAT, 10720; C. BH, nr. 1408; 3665; 7465; 9737; 9869; 10578. Osmanlı Donanması'nda istihdam edilen yabancı uzmanlar için ayrıca bk. İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)", *Tarih Dergisi*, İstanbul 1994, XXXV, s. 177-192.
2239 BA, HAT, nr. 4579.
2240 BA, C. BH, nr. 1877; C. BH, nr. 2144.
2241 BA, HAT, nr. 28507; 28093; 29987-A; C. BH, nr. 2338; 5921.
2242 BA, HAT, nr. 28145.
2243 BA, HAT, nr. 28571-A
2244 BA, C. BH, nr. 11645.
2245 BA, C. BH, nr. 7043.
2246 BA, HAT, nr. 28217; 28124-A; A. MKT. UM, nr. 314/90.

Rum ihtilalindan sonra Rodos tersanesi ihmal edilmeye başlanmıştır. Bağlı adalarda ise kaçak gemi inşası sürmekteydi. 1849'da Safveti Paşa, bağlı adalardan Kaşot'ta çok sayıda gemi inşa edilip Yunanistan'a satıldığını tespit etmişti. Yapılan araştırmada 1849 yılı itibariyle ruhsatsız 34 geminin tezgahta olduğu 3'ünün bittiği anlaşılmıştır[2247].

Rodos'un zamanla ihmal edilmesi, buradaki gemi inşa ustalarının bir kısmını başka adalarda iş bulmaya zorlamıştı. Bilhassa Yunanistan'a Rodos'tan usta gidiyordu[2248]. Rodos'taki marangoz ve diğer gemi inşa amele leri işsizlikten şikayet etmekteydiler. Sızıltılar merkeze kadar ulaşınca, adadaki çam ağacı bolluğu dikkate alınarak 1851 yılı itibariyle Patrona-i Humayun Osman Paşa nezâreti altında olmak ve tayin edilecek bir mimar eliyle yürütülmek üzere 2 adet mastikanın inşası düşünülmüştü[2249]. 1852'de bitirilen bu mastikalardan birine *Rodos*, diğerine ise *İstanköy* adı verilmiştir[2250]. 1854 yılında 200-400 tonluk bir gemi yapılmıştır[2251]. 1858'de ise Rodoslu Dalanlıoğlu Mehmed Kaptan'ın bindiği 9.000 kîlelik iki direkli 24 zîra uzunluğundaki İnâyet-i Badî adlı şehtiye brik gemisi Mirahorandan Raşid Paşa adına inşa edilmiş ve bahrî senedi hazırlanmıştı[2252].

Rodos'ta gemi inşa sektörü kaybolunca adalıların başka tersanelerde gemi yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Mesela, Rodoslu Ali Kaptan adlı birinin kullandığı 1.000 kîle yükü bulunan bombarda türü 11 zîra uzunluğundaki Ak Kanad adlı geminin, yine Rodoslu Mehmed Kaptan'ın malı olarak Alaiyye sahasında inşa edildiği, talep ettiği bahrî senet için yapılan araştırmada ortaya çıkmıştı (1861)[2253].

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Rodos'un aksine, bağlı adalarda gemi inşası canlılığı sürüyordu. Nitekim, 1894 yılı itibariyle Kaşot Adası'nda ahalinin hemen tamamı 100 kîlelikten 10.000 kîleliğe kadar 60, 10.000 kîleden 20.000 kîleye kadar 20, 20.000'den 30.000'e kadar 50 ki toplam 130 civarında gemileri vardı. Bunlar Rusya ve Romanya ile Osmanlı'nın diğer limanlarından buğday, arpa, havyan ve çeşitli eşyayı Avrupa'nın her tarafına, İngiltere ve Amerika'ya kadar taşıyorlardı[2254].

İnşa faaliyetleri duran Rodos limanındaki tersane odalarının değer-

2247 BA, İ. MVL, nr. 4215.
2248 Vouras, "The Development of ..., s. 44.
2249 BA, A. AMD, nr. 30/42.
2250 BA, İ. DH, nr. 15846.
2251 Collas, *La Turquie En 1861* ..., s. 234.
2252 BA, A. DVN, nr. 132/94.
2253 BA, A. DVN, nr. 160/33.
2254 *CBSS*, Sene 1311, s. 253, 264.

lendirilmesi gündeme gelmişti. Daha önce değinildiği üzere, odalardan birinin sağlık hizmetlerine ayrılması düşünülmüştü. Gelir maksadıyla 1860 yılında tersane odaları ile kalafat yerinin müzayedesi yapılmış ve 4.500 kuruş bedel belirlenmişti. Ancak bu karardan, ada önündeki gemilerin ihtiyacı ve buralara bazı bahriye evrakının konulduğu dikkate alınarak vazgeçilmiştir[2255]. 1893 yılı itibariyle Rodos tersanesi sadece *kayıkhâne* olarak kullanılmaya başlanmıştı[2256].

C- Rodos ve Bağlı Mahallerde Süngercilik

Rodoslu köylülerden işleyecek toprağı olmayanların bir kısmı ile bilhassa arazisi kayalık olan bağlı adalarda sünger çıkartılması önemli bir gelir kaynağıydı[2257]. Rodos'taki Lindos Kasabası'nda süngercilik yaygın olduğu gibi, Herkit ve Sömbeki ahalisinin tamamı bu işle uğraşmaktaydı. Meis halkının yarıya yakını da sünger çıkarmaktaydı. Rodoslu avcılar bu iş için yapılmış teknelerle Akdeniz'in bir çok bölgesinde ve Kuzey Afrika sahillerinde sünger avlamaktaydılar[2258].

Dalgıçlar süngeri aletsiz çıkardıkları gibi, daha sonraları bu iş ile ilgili bir cihaz olan *denayrouse* kullanılmaya başlanmıştı. Bu aletin süngerciler arasında yaygınlaşmasından sonra tedbirsizlikten kaynaklanan ölümlerde azalma olmuştu. Sünger avcıları aletsiz 25-30 kulaca dalabiliyordu. Aletle ise tehlikesiz 22-25 kulaca inilebiliyordu[2259]. Namık Kemal Bey'in Rodos mutasarrıflığı döneminde *supiray (soupirai)* denilen bir solunum aletinin kullanılması gündeme gelmiştir[2260].

1858 yılı itibariyle Rodos'a bağlı adalarda süngercilikle uğraşan toplam 600 tekne bulunuyordu. Hükûmete vergi veren bu kayıkların adalara göre dağılımı aşağıdaki gibiydi[2261]:

2255 BA, A. MKT. UM, nr. 423/17.
2256 *CBSS*, Sene 1311, s. 157.
2257 Evdokia Olympitou, "When an occupation becomes a way of life comments on sponge fishing in the Dodecanese during the 19th and 20th centuries", *Following the Nereids Sea routes and maritime business, 16th-20th centuries*, (Ed: M.C. Chatzioannou-G. Harflaftis), Atina 2006, s. 184-192.
2258 BA, DH. İD, nr. 36/4; *CBSS*, Sene 1302, s. 215, 216; Sene 1310, s. 234-235; Sene 1312, s. 259; Sene 1313, s. 223-227; Ahmed Kemal (Rodoslu), *Isporad Adaları ve Tarihçesi*, İstanbul 1331, s. 26-27.
2259 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 379.
2260 Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden ..., s. 493-495.
2261 Collas, *Aynı eser*, s. 229; Kolondy, *la population des îles* ..., s. 311.

TABLO-58
RODOS'A BAĞLI ADALARDAKİ SÜNGER AVCI KAYIKLARI
(1858 Yılı)

ADANIN İSMİ	GEMİ ADEDİ
Kalimnoz	254
Sömbeki	190
Herkit	65
Meis	40
Leryoz	30
Astropalya	12
İlyaki	7
Kaşot	2
TOPLAM: 600 Adet	

Anadolu tarafında özellikle Meis yakınlarında kaliteli sünger çıkarılmaktaydı. Yukarıdaki tabloda gösterilen 600 tekneden 70 adedi Rodos sahillerinde avlanmaktaydı. 150 adedi Girit'in Kandiye kıyılarında, 180'i de Suriye taraflarında ve son olarak 200 adedi de Kuzey Afrika taraflarında sünger çıkarmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kaçak ve bilinçsiz avlanma karşısında aldığı tedbirler[2262] ile yüksek vergi oranları[2263], avcıları bu tür kısıtlamalarla karşılaşmadıkları uzak bölgelere gitmeye zorlamaktaydı. Bahsi geçen yılda sünger sezonu gelince Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi deniz ürünlerine % 20 vergi koyma kararı almıştı. Balıkçıların itirazı üzerine yapılan görüşmelerde, tekne başına 75 frank üzerinde anlaşılmıştır. Ancak, Girit'te bu vergide indirime gidilmemiştir. Avcılar bu yüzden vergi olmayan Kuzey Afrika kıyılarına yönelmekteydiler.

XIX. yüzyılın ortalarında sünger hâsılatı bir hayli iyiydi. Rodos ve bağlı adalar süngercilerinin elde ettikleri ürünün 3 kalitesi bulunmaktaydı. Hâlis süngerin ancak onda biri kullanılabiliyordu. İyi kalite süngerin Fransa, Almanya, Avusturya, Amerika ve Rusya'ya kadar alıcısı vardı[2264].

2262 Olympitou, "When an occupation becomes a way of life comments on sponge fishing ..., s. 186-187. Makine ile yapılan bilinçsiz av yüzünden süngerciler büyük endişe duymaktaydı. Nitekim, 1883 yılında Kalimnozlu süngerciler Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Valisi'nin Kalimnoz'u ziyaretinde kendisine müracaat ederek, makineli kayık av yasağının kaldırılacağı yönündeki haberlere tepki göstermişlerdi. Vali bu yasak kararının Babıâli tarafından alındığını, kaldırma yönünde bir düşüncenin de olmadığını ifade etmişti (bk. *Bahr-i Sefîd*, 13 Cemâziyelevvel 1300/8).

2263 Rodos'ta sünger ve balık avından alınacak senelik vergi miktarı *maktu* olarak belirlenip, ihale ile taliplilerine verilmekteydi. Eğer bu yeterli geliri getirmez ise vergi Rüsumat emaneti kanalıyla devletçe alınacaktı: BA, İ. MVL, nr. 17066.

2264 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 379.

Süngerin en önemli alıcısı İngiltere'ydi. Aşağıdaki tabloda gösterilecek olan yıllarda avlanan halis süngerin üçte ikisi, orta kalitenin ve adî süngerin ise dörtte biri bu ülkeye gitmekteydi. Bir kısım sünger İtalya'da Triyeste'ye gönderiliyordu. Geriye kalan, başta İstanbul olmak üzere diğer Osmanlı limanlarında satılmaktaydı[2265]:

TABLO-59
1854-1858 YILLARINDA RODOS ADASI SÜNGER GELİRLERİ

YILI	1. KALİTE FİYATI (Frank)	2. KALİTE FİYATI (Frank)	3. KALİTE FİYATI (Frank)	TOPLAM (Frank)
1854	750.000	500.000	100.000	1.350.000
1855	825.000	550.000	125.000	1.500.000
1856	875.000	637.500	112.500	1.625.000
1857	1.275.000	625.000	125.000	2.025.000
1858	875.000	1.250.000	125.000	2.250.000

1862 yılında Fransa'ya 32.353 kilo Rodos süngeri gönderilmiş ve bunun karşılığı 327.275 frank alınmıştı. Aynı yıl İngiltere, Rodos'tan 117.645 kilo ithal ederek 1.386.275 frank ödeme yapmıştır[2266].

Rodos'ta İngiliz sermayeli bir sünger şirketi kurulmuştu. Firmanın sahipleri ise adadaki katolik kurumlarının destekçileri olan Duçi ve Mas aileleriydi. Duçi ve Mas şirketi sünger çıkarma ruhsatı aldıktan sonra Rodos ve bağlı adalarda dalgıçlarla anlaşıyor, onlara kredi temin ediyor ve çıkardığı süngerin de vergisini veriyordu. Ancak, şirket yetkilileri, hemen tamamı dalgıçlıkla geçinen Herkit Adası'nda süngerci bulmada sorun yaşıyorlardı. 1867 yılında Rodos İngilitere Konsolosu A. Biliotti tarfından İngiltere Sefareti'ne, oradan da Hâriciye Nezâreti'ne iletilen yazılarda, Herkit Adalı Yuvanidi adlı bir şahsın firma işlerine müdahale ederek zarara sebep olduğu ifade edilmekte ve valinin gerekli tedbiri alması hususunda uyarılması istenmekteydi[2267].

Rodos'a bağlı Sömbeki süngercilikle ün yapmıştı. 1894 yılı itibariyle bu adaya ait 365 gemiden 235'i sünger işinde kullanılıyordu. Bunlardan 50 adedi makineli, 38 tanesi dalgıç kayığı, 106'sı tarak ve 41'i de zıpkındı.

2265 Collas, *La Turquie En 1861...*, s. 231-233.
2266 Collas, *La Turquie En 1864 ...*, s. 303.
2267 BA, HR. TO, nr. 244/8.

Bunların büyüklüğü 3-15 ton arasında değişmekteydi. Kayıklardan 30 adedi ava giden gemilerin kumanyalarını taşımakta kullanılıyordu. Kalan 100 gemi ise eşya naklinde ve balık avına yaramaktaydı. Gemiler içinde sadece bir tanesi 50 tonluktu. Gerisi küçük hacimdeydi[2268].

Rodos süngerinin tüketimi özellikle yaz aylarında Mısırlı zenginlerin gelmesiyle artmaktaydı. Süngerciler en seçkin ürünlerini dükkanların önüne asmaktaydılar. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın annesi Valide Sultan adaya her gelişinde tanesi 10 lira olan ve hamamda üstüne oturulan 60 cm. büyüklüğündeki süngerlerden en az 20 adet almaktaydı. Tanesi 1-2 lira olan diğer kalite süngerden ise yüzlercesi bir anda tükenmekteydi[2269].

Akdeniz'de sünger hususunda önemli bir sorun da kaçak avlanmaydı. Bilhassa teknolojileri iyi durumdaki Yunanlı tekneler Girit taraflarında kaçak sünger avı yapıyorlardı[2270]. Avlanma nizamı gereği kaçak av yapan tekneye el konuluyordu. Ancak, müsadere uygulaması, bilhassa Yunanistan'ın ısrarlı talepleri üzerine[2271] 1887'de değiştirilerek, para cezası kabul edilmiştir. Buna göre, kaçak avlanan zıpkın, tarak ve dalgıç kayıklarından bir ve makinelerden iki veya üç kat vergi alınacaktı[2272]. Ayrıca Sömbeki'den çıkıp Girit, Kıbrıs ve Mısır sularında sünger avlayacak kayıkların Rodos mutasarrıflığından almaya mecbur oldukları tezkireye yabancı ülke vatandaşları tâbi değildi. Böyle bir talep olursa sefaretten müdahale geliyordu[2273].

Rodos'ta şövalyeler devrinden itibaren mercan avcılığı da yapılmaktaydı[2274]. Ada sahillerinden kızılmercan çıkarılıyor ve bu işle yine Lindoslular ilgileniyordu. Zaman içinde bilinçsiz avlanma yüzünden mercanda azalma olmuştur. Ancak, Osmanlı Hükûmeti mercan avcılığında da kısıtlama getirmişti. Nitekim, Mercan çıkarılması işi imtiyazlı hale getirilmiş, sadece vergiyi verenlerin avlanmasına müsaade edilmiştir[2275].

2268 *CBSS*, Sene 1312, s. 249-250.
2269 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 625.
2270 Tansel, "Akdeniz Adalarının Elimizden ..., s. 495.
2271 BA, DH. MKT, nr. 1550/64; 1570/54.
2272 BA, DH. MKT, nr. 1450/38.
2273 BA, DH. MKT, nr. 1522/105; 1551/10.
2274 Vatin, *Rodos Şövalyeleri* ..., s. 53.
2275 Mercan avı için, süngerde olduğu gibi tezkere verilmekteydi: BA, A. MKT. MHM

VI- RODOS'TA TİCARET

A-Rodos Limanları'nın Durumu

1- Liman İdaresi ve İnşaatlar

Klasik dönemde adalarda liman reislerinin mevcut olduğu, ayrıca buralardaki iskele ve gümrüklerde *yasakçı yeniçerilerin* vazife yaptıkları zikredilmelidir. Liman reisliğinin merkezden tayin edilmekte olması dikkat çekicidir. Mesela, Rodos liman reisliği için yapılan tayinde limana gelip giden tüccar gemilerinin işlerini görmek ve liman boğazına giriş çıkışlarda zorluk çekmemek için Rodos boğazının yani Rodos ile Anadolu kıyısı arasındaki kesimin korunması istenmişti. Rodos boğazının korunması işine özel bir önem veriliyordu[2276].

Rodos *liman dairesi* sahildeydi. hükûmet, adalet, rüsumat konaklarıyla aynı hizada bulunuyordu[2277]. Liman dairesinde 1894 yılında Liman Reisi Kolağası Şevki Efendi ile birlikte askerî hükenli toplam üç görevli istihdam edilmekteydi[2278].

Bütün adalarda olduğu gibi Rodos'un dışarıyla en önemli irtibatı limanlarıydı. Adanın gemi yanaşmaya müsait iki büyük limanı bulunmaktaydı. Bu limanlar aynı zamanda şehrin denizle bağlantı noktalarıydı. Limanlardan birisi gemi inşa tezgahının yer aldığı Tersane (Kadırga/Menderek), diğeri de içkaleye giriş yapılan ve ağzı bir zincir ile kapalı Ticaret (Öküz) limanıydı[2279].

Rodos tersanesi limanının ağzına yakın her iki kısmında eski çağlardan kalma bir takım rıhtım harabeleri bulunmaktaydı. Tersane limanının girişinde Arap Kulesi'ne kadar giden 345 metre uzunluğunda bir dalgakıran bulunuyordu. Kule ile dalgakıran aynı açıda yapılmıştı. Ayrıca karantinahâne tarafında da diğer bir dalgakıran yapılmıştı[2280]. Karantina binasının bulunduğu limanın iskelesi 1863 depreminde tamamen yıkılan Arap Kulesi'nin taşları kullanılarak, hem tamir edilmiş ve hem de biraz uzatılmıştır (1864)[2281]. Limanın girişi 10, iç kısmı ise 3 kulaç derinliğindeydi. Batı tarafındaki diğer limanda ise her zaman ticaret gemileri bulunmaktaydı. Bu liman havalar bozduğunda dalga almaktaydı. Normal günlerde ge-

496/27; *Bahr-i Sefid*, 25 Cemâziyelâhir 1300/14. Ayrıca bk. Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 557-558.

2276 Emecen "Ege Adaları'nın İdarî ..., s. 26.

2277 *CBSS*, Sene 1311, s. 157.

2278 *CBSS*, Sene 1312, s. 103.

2279 Gabriel, *La Cité*..., I, 4-5, 10; Kurtoğlu, *Türklerin* ..., s. 186-188.

2280 Biliotti, *Aynı eser*, s. 455.

2281 İskelenin yeni inşaat planı: BA, İ. MVL, nr. 23390.

miler 3 veya 4 kulaca demir atmaktaydılar. Bu limanda her iki tarafı açık bir rıhtım iskelesi bulunmakta ise de etrafı sığ olduğundan fazla yararlı olmamaktaydı. Rıhtım üzerinde tarihi yel değirmenleri bulunuyordu[2282]. Ayrıca burada gemilerin istifadesi için çok lezzetli bir su kaynağı temin edilmişti. Adanın bilhassa kuzey taraflarında bazı küçük tabiî limanlar bulunuyorsa da, buralardan sadece sahile mahsus küçük filikalar yararlanabiliyordu[2283].

Osmanlı idaresi boyunca Rodos limanlarından sadece savaş durumlarında değil, Akdeniz ticaretinin seyri açısından, önemli bir istasyon olarak istifade edilmekteydi[2284]. Bu yüzden limanın her zaman bakımlı olmasına dikkat edilmekteydi. Muhtelif tarihlerde limanlar temizlenip, genişletilmişti[2285].

Rodos'un 1 mil açığında deniz yüzeyindeki büyük bir taş, limana giren gemiler için tehlike oluşturmaktaydı. 1861 yılında Vali Hamdi Paşa'nın girişimleri ile bu kaya üzerine 5 arşın uzunluğunda ağaçtan bir direk diktirilmiştir. Ancak, bu ağaç direk uzun dayanmadığı için adadaki tarihi eserlerden 5 arşın uzunluğunda biri tespit edilerek buraya taşınmıştır. Bu taşın üzerine de uzaktan rahat farkedilmesi için 3 arşın boyunda bir demir direk dikilip, üstüne demir sacdan levhaya kırmızı renkli bir Osmanlı sancağı resmedilmiştir[2286].

Rodos limanı zaman içerisinde yeterli gelmemeye başlayınca II. Abdülhamid saltanatına tesadüf eden 1894 yılı başlarında yeni bir gemi barınağı inşası gündeme gelmişti. Durum ilgili mercilere iletilmiştir[2287].

İtalya, işgalden sonra Rodos rıhtımı etrafındaki kaya ve taşları temizleyerek burayı bir meydan haline getirmişti[2288].

2- Rodos Kömür Ambarı

Osmanlı Devleti'nde 1848 yılında Akdeniz Filosu'nun kurulmasından ve Rodos'un buna merkez olmasından sonra da Doğu Akdeniz'de ticaretinin önemli unsurlarından olup, filonun kurulmasıyla daha da işlerlik

2282 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX; s. 240-250.
2283 *CBSS*, Sene 1304 s. 205.
2284 BA, C. BH, nr. 6681; Elena Frangakis-Syrett, "Izmir And The Ottoman Maritime World Of The Eighteenth Century", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 113-116.
2285 BA, A. MKT. NZD, nr. 221/65; A. MKT. MHM, nr. 150/87; 400/38; İ. DH, nr. 45088; *BEO. GGD*, nr. 378, s. 56; *AD*, nr. 860, s. 100; *MAD*, nr. 9452, s. 320.
2286 BA, A. MKT. NZD, nr. 324/81.
2287 BA, İ.HUS, nr. 57/21.B.1311.
2288 BA, DH. KMS, nr. 8/4.

kazanan kömür ambarlarından biri de Rodos'ta inşa edilmişti. Adada 4 ambar bulunuyordu[2289]. Rodos ve bağlı mahallerde vaktinden önce kömür biterse yerli ve yabancı kaynaklardan ambarlara takviye yapılmaktaydı.[2290].

Özellikle 1870 yılından itibaren Doğu Akdeniz'de ambar inşasına önem verilmiştir. Rodos'tan başka Sisam, Girit, Midilli, Limni, Sakız ve İstanköy limanlarında ambar bulunuyordu. Marmaris'te de Rodos'tan biraz daha büyük bir ambar inşa edilmişti. Rodos ile Marmaris ambarları beraber mütalaa edilmekteydi. Bu iki ambar arasında her zaman kömür alış-verişi olmaktaydı. Gerek Marmaris ve gerekse Rodos'a kömür genellikle Ereğli madeninden nakledilmekteydi. Adalarda zaman zaman İngiliz kömürü de kullanılıyordu[2291]. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Rodos'ta 4.000 kantar kömür kalmıştı ve onu da adaya uğrayan Mecidiye vapuru tamamen almıştı. Vilâyetin diğer kısımlarında ise hiç kömür bulunmuyordu[2292].

Akdeniz'de bilhassa Kıbrıs, Mısır ve Suriye yönüne giden vapurlar Rodos ambarından yararlanmaktaydı. Nitekim, 1883-1884 yılında Rodos ambarında 18.321 kantar kömür bulunmaktaydı. Bunun 1.087 kantarı devlet gemilerine tahsis edilmişti. Ertesi sene ise 1.941 kantar kömür devlet adına adaya uğrayan vapurlara verilmişti. 1885-1886 döneminde de Rodos'a kömür takviyesi yapılmamıştı. Bahsi geçen sürede ambardan 4.335 kantar kömürün çıkışı yapılmıştır. Böylece ambarda 10.337 kantar kömür kalarak ertesi seneye devredilmişti. 1886-1887 yılında 7.331 kantar kömür devlet gemileri ile İdare-i mahsusa vapurlarına verilmişti. Kalan kömürden 3.197 kantarı 1887-1888 senesinde devlet gemileri için tüketilmiştir. 1888-1889 yılı itibariyle Rodos ambarında 274 kantar Ereğli kömürü kalmıştı[2293].

Vali Safveti Paşa'nın girişimleriyle Rodos'un bazı mahallerinde kömür madeni araması yapılmıştı. Eski Rodos ismi verilen mahalde yapılan kazıda kil türü siyah toprak bulunmuş ve incelenmek üzere İstanbul'a yollanmıştır[2294].

2289 *CBSS*, Sene 1302, s. 216.
2290 BA, A. MKT. UM, nr. 435/35; *AD*, nr. 861, s. 78.
2291 Gencer, "Doğu-Akdeniz'de Türk Kömür Anbarları..., s. 13-32, 23-24.
2292 BA, A. MKT. MHM, nr. 485/4.
2293 E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar* ..., s. 776; Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları*, Ankara 1985[2], s. 8, 152-153, 156.
2294 BA, İ. MVL, nr. 4215; 4301.

3- Fener İdaresi

XIX. yüzyılda Rodos'ta deniz ticaretinin bir diğer önemli unsur olan fenerden, biri rıhtımın sonunda *Fener Kulesi* de denilen *Arap Kulesi (Saint Nicola)*'nde yer alıyordu[2295]. Tersane Limanı'ndaki bu fener her 1 dakikada beyaz renkte olarak dönmekteydi. Bu fenerin yüksekliği 82 kademdi ve 14 mil uzaktan görünüyordu. Diğer bir fener ise adanın en kuzey ucu Kumburnu'ndaydı. 3-5 milden fark edilebilen bu fener 53 kadem yüksekliktedi ve feneri sabitti. Kumburnu feneri kırmızı renkte yanmaktaydı[2296]. Vakfı bulunan *Mendirek Kulesi*'ndeki[2297] fener 1860 yılında yenilenmiştir[2298]. Mendirek Kulesi feneri 1863 depreminde de ağır hasar görmüş, geçici olarak limana fener yerleştirilmişti[2299]. Daha sonra 1906 yılında adaya sefer düzenleyen vapur kumpanyalarının isteği ile limanda yeşil ışıklı bir fenerin daha inşaası gündeme gelmişti[2300].

1892 yılında vilâyet merkezi Rodos'ta 3 görevlinin istihdam edildiği bir *fener idaresi* hizmetlerini sürdürüyordu. İdarenin memurluğunu Antuan Efendi yaparken, çavuşluklarda Süleyman ve Ali ağalar istihdam edilmişti[2301]. Daha sonra personel sayısında artışa gidilmiştir. 1894'te idarede toplam 5 çalışan bulunmaktaydı. Müdür ve sergardiyandan başka 3 gardiyan fenerlerin muamelelerini yürütüyordu[2302].

B- Rodos'un Ticaret Hacmi

Rodos'un coğrafî mevkiisi, buraya sahip olan kavimlere ticari bakımdan büyük yarar sağlamaktaydı. Likya'da Phaselis, Kilikya'da Soli, Doğu İtalya sahillerindeki Salapia, Sicilya'da Gela, Lipari adaları ve Kuzeydoğu İspanya'daki Rhoda gibi yerler Rodosluların faaliyet alanlarını oluşturuyordu[2303]. Aynı şekilde bilhassa Büyük İskender döneminden adanın ticarette büyük atılım yaparak, önemli bir pazar olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu pazarda satılan mallar arasında en çok hububat, deri, kenevir, katran, kereste, yünlü kumaşlar ve köleler gösterilebilir. Bu malların büyük bir kısmı Karadeniz'in kuzey ülkelerinden, Kafkasya, Anadolu, Makedonya, Trakya, Suriye ve Mısır'dan gelmekteydi. Bu dönemde Delos ile

2295 *CBSS*, Sene 1311, s. 156.
2296 *CBSS*, Sene 1304, s. 205; Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 721.
2297 BA, *EV*, nr. 10829; 11341; 11577; 13110; 14990; 18684; 19421; 19803.
2298 BA, A. MKT. UM, nr. 423/17; 187/9; 189/16; 318/46.
2299 BA, İ. MVL, nr. 21975; İ. DH, nr. 34438.
2300 BA, İrâde-Bahriye (İ. BH), nr. 2/14.M.1324.
2301 *CBSS*, Sene 1310, s. 61.
2302 *CBSS*, Sene 1312, s. 90.
2303 Benton (Publisher), "Rhodes ..., s. 261.

Rodos arasında ticari bir rekabet mevcuttu[2304].

Türk fethinden itibaren ada ticaretinin yoğunluğu karşı Anadolu şehirleri ile oluşmuştu. Özellikle Menteşe bölgesi ile Rodos arasında sadece askerî değil, her zaman yoğun bir ticarî münasebet bulunmaktaydı[2305]. Adada yapılan olağan ticaretin yanı sıra Akdeniz'de transit taşımacılık bakımından önemli bir potansiyele sahip olmuştu[2306]. Rodos, Anadolu'ya yapılacak ihracatta adeta bir kapı vazifesi görmekteydi. İzmir ve Sömbeki Adası'yla Rodos arasında bu transit ticaret hususunda bir rekabet de söz konusuydu[2307].

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde adanın coğrafî konumundan yararlanan yöneticiler gerek karşı Anadolu sahil şehirleri[2308] ile ve gerekse Mısır'da İskenderiye ve Reşid'e kadar bölgede ticarî etkinlik içerisinde bulunmaktaydılar[2309]. Bundan başka ada ticaretinin önemli ayağını oluşturan Yahudi başta Mısır ve Kudüs olmak üzere Akdeniz'in her bölgesinde etkinlik göstermekteydiler. Bunlar adada üretilen başlıca ip, ipek, pamuk, şarap, sebze ve meyve, yağlı tohumlar ve susam ile gemi inşasında kullanılan kereste gibi malların ticaretini yapmaktaydılar. Yahudiler'in satışından büyük gelir sağladıkları ürünlerden biri de kekikyağı idi. Mısır yoluyla baharat getirerek pazarlamaktaydılar. İtalya'nın Triyeste şehri Yahudi tüccar için önemli bir irtibat merkezi haline gelmişti. Buradan hırdavat, nalburiye ve kumaş getirmekteydiler. Ada içinde ipekçilikle uğraşmayan Yahudi tâcirler ham maddeyi Anadolu'dan getirmekteydi. Zaman içinde bilhassa Türk idarecilerin de bu ticarette etkili olmaya başlamaları Yahudiler'in işlerini aksatmıştır. Zirâ yöneticiler, toptan getirdikleri malı Yahudiler'e vererek kârın önemli kısmına sahip olmaktaydılar[2310].

1858 yılı itibariyle Rodos'a ait 43 gemi ticarî etkinlik içerisindeydi. Ticarî yoğunluğu göstermesi bakımından ada limanına 1854-1858 yılları arasında gelip-giden vapur adedindeki çokluk dikkat çekicidir. 1854 yılında Rodos limanlarına gelen gemi adedi 2.156 olurken, bunların kayda ge-

2304 Mansel, *Ege* ..., s. 499-500.

2305 Erdoğru, "The Island of Rhodes ..., s. 35-36.

2306 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 380; Vouras, "The Development of ..., s. 46; "Rodi", *Enciclopedia İtaliana* ..., s. 550; Elena Frangakis-Syrett, "Izmir And The Ottoman Maritime ..., s. 113-116.

2307 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 702; Daniel Panzac, "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Bölgesel ve Milletlerarası Deniz Ticareti", (Çev: A. Halaçoğlu), *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta 2000, V, s. 371-391.

2308 BA, HAT, nr. 31528; 32163.

2309 BA, HAT, nr. 26955-A.

2310 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 59-62.

çen toplam tonajı 115.875'di. Bir yıl sonra 2.800 gemi gelmişti. Bu yılın tonajı artış göstererek 134.126 olmuştur. 1856'da gemi adedinde düşüş kaydedilmiştir. 2.113 geminin tonajı 127.608'di. Ertesi yıl azalma devam etmiş ise de tonajda artış olmuştur. Nitekim 1.766 geminin toplam tonajı 170.181 idi. 1858 yılında ise 2.120 gemi adedine karşılık 179.857 tonaj kayıtlara geçmişti[2311]. 1880 yılında adanın 50 civarında 5-15 tonluk kayığı ile 5-6 adet 25-75 tonluk golet türü gemisi ticarî faaliyetlerini sürdürmekteydi. Gemi kaptanları genellikle Türklerdi[2312].

Daha önce karantinahâne bahsinde değinildiği üzere, Rodos limanında karantina uygulanan gemilerin istatistikleri n1875 yılından itibaren Sıhhiye Nezâreti adına yayınlanmaktaydı. Bu istatistiklerden, bir kısmı imtiyazlı olmak üzere, Rodos'a gelen gemilerin bandıralarına göre adetleri ve tonajları, dolayısıyla ada ticaretinin yoğunluğu hakkında önemli veriler edinmek mümkün olmaktadır. Bahsi geçen istatistikleri incelenmesinden açıkça anlaşılacağı gibi, Rodos ticaretinin % 90'lara varan hacmini diğer Osmanlı iskelelerinden gelen gemiler oluşturmaktaydı. Ticaret hareketlerinde dikkati çeken bir diğer husus da Avrupa'dan gelen gemilerin çoğunluğunun buharlı iken Osmanlı bandırası taşıyan gemilerde bu sayının bir hayli az olmasıydı. Osmanlı iskelelerinden daha ziyade yelkenlilerin geldiği anlaşılmaktadır. Rodos ile düzenli ticarî münasebetleri olan diğer ülkeler ise Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'dı. İtalya, Rusya ve Sicilya, ticareti değişkenlik göstermekteydi[2313].

2311 Collas, *La Turquie En 1861* ..., s. 234.

2312 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 556.

2313 Le Docteur Duca Pacha (Inspecteur General), *Bilan Du 1er Mars 1902 au Fèvrier 1903*, Constantinople 1905, s. 51. Ayrıca bk. Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, sur La Perception De La Taxe sanitaire et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1873 au Fèvrier 1874, Bilan De La Recette Et de La Depense Du Servise*, Constantinople 1875, s. 36; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1875 au Fèvrier 1876*, Constantinople 1876, s. 31; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1876 au Fèvrier 1877*, Constantinople 1878, s. 27; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1877 au Fèvrier 1878*, Constantinople 1879 s. 25; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1878 au Fèvrier 1879*, Constantinople 1880, s. 25; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1879 au Fèvrier 1880*, Constantinople 1881, s. 26; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1880 au Fèvrier 1881*, Constantinople 1885, s. 26; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1881 au Fèvrier 1882*, Constantinople 1885, s. 26; Doctor Bartoletti (Inspecteur Gènèral), *Rapport, 1er Mars 1882 au Fèvrier 1883*, Constantinople 1886, s. 25; Le Docteur Cozzonis (Inspecteur General), *Bilan De L'Exercice 1899-900,Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1899 au Fèvrier 1900*, Constantinople 1900, s. 34; *Bilan De L'Exercice 1899-900* ..., Constantinople 1901, s. 34; Le Docteur Cozzonis (Inspecteur General), *Bi-*

Rodos'taki ticarî potansiyeli ve vilâyetin merkezi oluşu, adadaki konsolosluk sayısına da etki etmekteydi. Nitekim, büyük Avrupa ülkelerinin tamamının adaya konsolos tayinleri bunu göstermektedir. Hatta, XIX. yüzyıl sonlarına doğru Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nde Rodos'tan daha fazla ticaret hacmine sahip olan adalarda bile istikrarlı olarak Yunan konsoloslarından başka devletin temsilcisi olmadığı halde[2314], Rodos'ta İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Felemenk, Yunan, İtalya, İsveç, ve Belçika gibi ülkelerin konsolosları faaliyetlerini sürdürüyordu[2315].

İşgal sonrası İtalya, Rodos'un ticaretindeki aksamaları gidermek için bir takım tedbirlere baş vurmuştur. Bilhassa Anadolu'dan zahire akışının kesilmemesi hususunda Osmanlı makamlarına resmî müracaat dahi yapılmıştır[2316].

C- Rodos'un İthalât ve İhracât Kalemleri

Rodos başta İzmir ve Mısır olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin diğer limanları dışında daha çok Avusturya, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Sardunya ile ihracât ve ithalât ilişkisinin bulunduğu anlaşılmaktadır[2317]. Savaş yıllarına rastlayan 1854-58 yıllarını gösteren aşağıdaki tablodan anlaşılacağı gibi, ada ithalâtı yıldan yıla azalmakla birlikte toplamı içinde Osmanlı limanlarının büyük ağırlığı dikkati çekmektedir. 1854 yılında gerçekleşen 4.688.625 frank ithalâtın 3.972.050 franklık kısmı Osmanlı ve Mısır'a ait iken, bu rakam 1855'te 4.542.600 franktan 3.677.925 frankı, 1856'da 3.383.350 franktan 2.687.400 frankı, 1857'de 3.244.325 franktan 2.654.800 frankı, 1858'de 2.838.975 franktan 2.335.400 frankı gibi çok yüksek kısmı ihtiva etmekteydi. Bu dönem itibariyle ada ithalâtının ikinci büyük ülkesi Fransa idi[2318]:

lan Du 1er Mars 1900 au Fèvrier 1901, Constantinople 1901, s. 31; Le Docteur Cozzonis (Inspecteur General), *Bilan Du 1er Mars 1901 au Fèvrier 1902*, Constantinople 1902, s. 31; Le Docteur Duca Pacha (Inspecteur General), *Bilan Du 1er Mars 1902 au Fèvrier 1903*, Constantinople 1903, s. 51; Le Docteur Duca Pacha (Inspecteur General), *Bilan Du 1er Mars 1902 au Fèvrier 1903*, Constantinople 1905, s. 51.

2314 Tuncel-Bostan, "Dünden Günümüze Ege ... , s. 33-34.

2315 *CBSS*, Sene 1290, s. 88; Sene 1312, s. 110-111.

2316 BA, BEO, nr. 321261; 323702; 324051.

2317 BA, *AD*, nr. 859, s. 99.

2318 Collas, *La Turquie En 1861* ..., s. 230-231.

TABLO-60
1854-1858 YILLARINDA RODOS'UN İTHALATI

ÜLKE	1854 YILI (Frank)	1855 YILI (Frank)	1856 YILI (Frank)	1857 YILI (Frank)	1858 YILI (Frank)
Osmanlı Limanları	3.801.125	3.495.100	2.589.100	2.570.600	2.238.950
Mısır Vilâyeti	170.925	182.825	98.300	84.200	96.450
Avusturya	129.500	110.900	98.400	42.100	22.100
İngiltere	110.500	272.500	70.00	192.650	197.500
Fransa	349.575	354.850	389.525	238.900	216.450
Yunanistan	127.000	126.000	138.025	115.875	25.850
Sardunya	-	-	-	-	41.675
TOPLAM	4.688.625 Frank	4.542.600 Frank	3.383.350 Frank	3.244.325 Frank	2.838.975 Frank

Aynı dönem verilerinde Rodos'un ihracâtının ithalâtı karşılama nisbetinin bir hayli düşük olduğu dikkati çekmektedir. İthalatı da Osmanlı limanları birinci derecede önemini korumaktaydı. Nitekim, 1854 yılında toplam ihracâtı olan 2.748.075 frankın 1.560.250 frankı Osmanlı limanları, 586.000 frankı Fransa tarafından karşılanmıştır. 1855'te bir önceki döneme göre çok az düşüş gösteren ihracât rakamı toplamı olan 2.722.100 franktan 1.545.850 frankı Osmanlı'nın diğer limanlarından karşılanırken, bunu 622.500 frank ile Fransa takip etmekteydi. 1856'da gerileme devam ederek, toplam ihracât 2.391.025 franklık iken Osmanlı'nın payı 1.468.675 frank olarak gerçekleşmişti. 1857 ve 1858 yıllarında Rodos'a yönelik diğer Osmanlı limanlarından yapılan ihracâtta çok büyük bir düşüş kaydedilmişti. Nitekim, 1857'deki 2.392.400 franklık toplamdan yalnızca 422.650 frankı Osmanlı ve Mısır'a aitti. 1858'de ise toplam rakam biraz artış göstererek genel toplam olan 2.575.950 frank içinde 526.050 franka çıkmıştır. Bu son iki yıl istatistiklerinde Osmanlı'nın 1853 Kırım Harbi'ndeki müttefiklerinden Fransa'nın ihracâtının önplana çıktığı görülmektedir. Bu ülkeyi İngiltere takip etmekteydi[2319]:

2319 M.B.C. Collas, *La Turquie En 1864* ..., s. 300-301.

TABLO-61 1854-1858 YILLARINDA RODOS'UN İHRACATI					
ÜLKE	1854 YILI (Frank)	1855 YILI (Frank)	1856 YILI (Frank)	1857 YILI (Frank)	1858 YILI (Frank)
Osmanlı Limanları	1.407.500	1.520.850	1.375.300	338.550	477.300
Mısır	152.750	250.000	93.375	84.300	48.750
Avusturya	353.575	290.000	164.525	169.225	552.075
İngiltere	175.750	11.250	_	961.550	625.000
Fransa	586.000	622.500	656.175	817.425	850.000
Yunanistan	24.500	27.500	29.925	21.350	_
Sardunya	50.000	-	-	-	20.825
TOPLAM	2.748.075 Frank	2.722.100 Frank	2.391.025 Frank	2.392.400 Frank	2.575.950 Frank

Rodos'ta meydana gelen 1856 ve 1863 depremleri ticarî canlılığa etki etmişti. Bununla birlikte zamanla adanın ithalâtı azalırken, ihracâtta artış kaydedilmeye başlanmıştır. Nitekim, aşağıda görüleceği üzere, 1862 yılında toplam ithalât rakamı 3.075.100 frank iken, sünger dahil ihracât 3.155.000 frank olarak gerçekleşmişti. Bu dönemde İtalya ve Rusya ile de ticaretin başladığı dikkati çekmektedir[2320]:

TABLO-62 1862 YILI RODOS ADASI İTHALAT ve İHRACAT DENGESİ		
ÜLKE	İTHALÂT (Frank)	İHRACÂT (Frank)
Osmanlı Limanları	2.794.100	1.193.000
Fransa	159.500	734.000
İngiltere	44.500	1.000.000
Avusturya	8.000	196.000
Yunanistan	32.000	18.000
İtalya	16.000	14.000
Rusya	21.000	-
TOPLAM	3.075.100 Frank	3.155.000 Frank

2320 Collas, *La Turquie En 1861* ..., s. 230-231.

1880 yılında adanın ihracât ürünleri içinde meyve, sebze, deri, balmumu, susam, bal, şarap, yün, soğan, zeytinyağı ve meşe palamutu başta gelmekteydi. Bu tarihte sünger de dahil toplam değer, 370.000 frank (yaklaşık 1.300.000 kuruş) olarak gerçekleştiği görülmektedir[2321]:

TABLO-63
RODOS İHRACAT ÜRÜNLERİ HÂSILATI
(1880 Yılı İtibariyle Son 3 Yıl Ortalama Değerlerine Göre)

ÜRÜN CİNSİ	MİKTARI (Frank)
Meyve ve sebze	80.000
Keçi derisi	20.000
Sarı balmumu	12.500
Susam	20.500
Bal	20.000
Siyah şarap	20.000
Yün	18.000
Soğan	40.000
Zeytin yağı	40.000
Meşe palamudu	12.500
Sünger	80.000
Muhtelif	7.000
TOPLAM	370.000 Frank

1892 yılında ise Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'nin genelinde ihracât ürünleri zeytin, limon, üzüm, portakal, soğan, hububat, şarap ve sünger ağırlıklıydı. Bu ticaretin yoğunluğunu adaların kendi aralarındaki ticaret oluşturmaktaydı. Daha sonra Girit, Mısır, İzmir ve İstanbul gelmekteydi[2322]. Bu dönem vilâyet genel ihracâtı 16.500.000 kuruşa yaklaşmıştı. İthalât ise 37 milyon kuruş raddesindeydi. Bunun 11 milyonu Rodos'a aitti. Sakız 12 milyon hacme sahip iken, 9 milyonu Midilli karşılıyordu[2323].

Yukarıda da değinildiği gibi, Rodos transit ticarette hatırı sayılır bir noktadaydı ve bundan önemli oranda gelir elde edilmekteydi. Aşağıdaki tablodan izleneceği üzere, transit ticaretin geliri 1880 yılı itibariyle son üç yıl verilerine istinaden yılda ortalama 500.000 frank (yaklaşık 1.750.000 kuruş) gelir kalemleri içindeki yerini almaktaydı[2324]:

2321 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 703-704.
2322 Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 380.
2323 *CBSS*, Sene 1310, s. 239.
2324 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 704.

TABLO-64
RODOS ADASI TRANSİT TİCARET GELİRİ

ÜRÜN ADI	GELİR (Frank)
Balmumu	50.000
Zeytinyağı ve küspesi	100.000
Bal	10.000
Keçi derisi	40.000
Susam	60.000
Kuru sebze ve meyve	40.000
İnce ve kaba sünger	100.
Muhtelif eşya	100.000
TOPLAM	500.000 Frank

Rodos ticaretindeki en olumsuz gelişme ithalâtın fazla olmasıydı. Bu durum adadaki yabancıların zenginleşmesine yaramaktaydı. Yine 1880'li yılların verilerinden anlaşılacağı gibi, dışarıdan bir kısmı transit olmak üzere adaya bir çok yabancı ürün gelmekteydi. Esasında bu mallardan bir çoğu adada üretilmekteydi. Ancak, son dönemlerde adada verimin artırılamaması ithalâtın fazla olmasına neden olmaktaydı. Nitekim, yukarıda bahsi geçen yılda adaya doğrudan gelen malların kıymeti 2.245.000 frank (yaklaşık 7.850.000 kuruş) gibi çok yüksek bir rakama ulaşmıştı. Transit geçen malların toplam değeri ise 714.000 franktı (yaklaşık 2.500.000 kuruş). Transit dahil, adanın ithalâtı olan 870.000 frank (yaklaşık 3.050.000 kuruş) karşısında bu rakamın azlığı dikkati çekmektedir[2325]:

2325 Biliotti, *Aynı eser*, s. 704-706.

TABLO-65
RODOS ADASI İTHAL ÜRÜNLERİ

MALIN CİNSİ	ADADA TÜKETİLEN (Frank)	TRANSİT GEÇİŞ YAPAN (Frank)	TOPLAM (Frank)
Tereyağı, konserve, tuzlama et	100.000	20.00	120.000
Mısır ve İtalyan pirinç, sebze ve akburçak	110.000	20.000	120.000
Buğday, arpa ve un	580.000	-	580.000
Canlı hayvan (tüketim için)	140.000	-	140.000
Halı, gemi halatı ve çuval	40.000	20.000	60.000
Deri ve kösele	50.000	12.000	62.000
Fayans, bardak, çivi, hırdavat (nalbur)	150.000	47.000	197.000
Rumeli tütünü	40.000	15.000	55.000
Sabun ve petrol ürünleri	65.000	15.000	80.000
Boya	33.000	22.000	55.000
Şeker ve ilaçlar	160.000	180.000	340.000
Pamuk ve ipek (iplik ve kumaş), yün kumaş	600.000	250.000	850.000
Demir, çelik, bakır, kurşun, teneke ve kalay	115.000	75.000	190.000
Kağıt, parfüm ve muhtelif ürünler	62.000	38.000	100.000
TOPLAM	2.245.000 Frank	714.000 Frank	2.959.999 Frank

Yaklaşık on yıl sonrasına ait resmî istatistiklerde ithalât ile ihracât arasındaki dengesizliğin devam etmekle birlikte azalmaya başladığı görülmektedir. Bağlı kazalarla beraber Rodos rüsumat müdürlüğünün 1891 yılındaki kayıtlarında, dışarıdan getirilen mallar ile dışarıya satılan ve Osmanlı'nın diğer iskelelerinden gelenleri hemen hemen dengelendiği anlaşılmaktadır[2326]:

2326 *CBSS*, Sene 1312, s. 88.

TABLO-66
1891 YILI RODOS İHRACAT ve İTHALAT ORANLARI
(Rodos Gümrüğü Verilerine Göre)

KALEMİ	MİKTARI (Kuruş)	GÜMRÜK VERGİSİ (Kuruş)
İthalat (yabancı ülkelerden gelen eşyadan alınan)	5.294.630	381.313
İhracat (yabancı ülkelere giden eşyadan alınan)	3.997.999	26.978
İçerde sarfolunan (Osmanlı iskeleleri arasında dolaşan eşyadan alınan)	1.195.929	86.107
TOPLAM	9.488.558 Kuruş	494.298 Kuruş

Rodos'ta ticaretin gelişmesi maksadıyla 1850 yılında Sultan Abdülmecid'in Rodos'u ziyaretinden sonra ilgi alanına giren davaları çözmek için Rodos'ta bir Ticaret mahkemesi kurulmuştu[2327]. Mahkemenin ilanları yerel resmî gazete olan Bahr-i Sefîd'te neşredilmekteydi[2328]. Daha sonraki yıllarda bir de *ticaret odası*nın faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. 1885 yılında odanın üye sayısı biri münhal yediydi. Birinci reisliği Maliarakis Efendi, ikinci reisliği Hakkı Efendi yürütüyordu[2329].

VII- RODOS ve ONİKİ ADA MÂLİYESİ ile ALINAN VERGİLER

A-Rodos ve Bağlı Mahaller Mâliye Bürokrasisi

Rodos mâliyesinin işleyişi, imparatorluğun diğer mahalleri gibiydi. Devlet tarafından yürürlüğe konulan yeni tarife ve usuller diğer adalarla birlikte hemen Rodos'a da ulaştırılıyordu[2330]. Ancak, özellikle bağlı adalarda zaman içinde ortaya çıkan bir takım farklı vergi hususları sorun oluşturmuştu.

XIX. yüzyılın başlarında adada yönetici bulunan mutasarrıflar, bağlı adalarda dahil[2331] malî mevzuatı, maiyetlerindeki *kapıhalkı* vasıtasıyla yürütmekteydiler[2332]. Bu dönemde adanın gümrük iskele mukataası gelirlerinin önemli bir kısmı ocaklık olarak kalede istihdam edilen askere[2333] ve bir kısmı da hükûmetin uygun gördüğü medrese hocaları gibi görevlilere

2327 27 Muharrem 1267/ 2 Aralık 1850 tarihli irâde: BA, İ. MVL, nr. 5814.
2328 *Bahr-i Sefîd*, 7 Rebiyülâhir 1300/3; 18 Şevval 1300/30.
2329 *CBSS*, Sene 1302, s. 200; Sene 1304, s. 194.
2330 BA, *MD*, nr. 254, s. 53/275.
2331 BA, *MD*, nr. 251, s. 165/307; *MD*, nr. 254, s. 33/275.
2332 BA, HAT, nr. 29087; 37778; 38266; 38594; *MD*, nr. 222, s. 47/207.
2333 BA, C. AS, nr. 6291; 10408.

tahsis edilmekteydi[2334].

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte eyaletlerde oluşumu sağlanan muhassıllık teşkilâtıyla yönetim alanlarında olduğu gibi malî işlerde kurumsallaşmaya gidildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Rodos gümrüğünde 500 kuruş maaşlı bir müdür yanında 50 kuruş alan bir kâtip görevlendirilmiş, kolculuk hizmeti karşılığı da 110 kuruş ayrılmıştı. Adada tahsilât işleri için ayrıca 75 kuruş verilen sekbanlar istihdam edilmekteydi. Bu görevlilerin maaşları gümrük gelirinden karşılanıyordu. Bu maksatla gümrük çalışanlarının maaşı adına % 3 ek harc konulmuştu. Bahsi geçen dönemde adanın toplam gümrük geliri ise 33.041 kuruş olarak gerçekleşmişti.

Aynı dönemde İhtisab kurumunun da yeniden ele alındığı anlaşılmaktadır. İhtisab memurları maaş farkı dışında gümrük idaresiyle aynı yapıda oluşturulmuştu. 250 kuruş alan bir müdür ile 50 kuruş alan bir kâtip ve 80 kuruş ayrılan kolcu Rodos İhtisab muamelelerini yürütmekteydi [2335]. Rodos İhtisab memurları İzmir İhtisab Nezâreti'ne bağlıydı[2336].

Rodos'un tek gümrük binası liman girişinde, kale duvarlarının dışında, daha sonra karantinahâne binası da yapılan kısımda yer alıyordu[2337]. Binaya bir bölümü taş, bir bölümü tahta iskele geçilerek bir kapı ile girildikten sonra, bir tarafta memurların işlem yaptığı *gümrük dairesi* ve diğer tarafta *kolcu odası* bulunuyordu. Daha sonra eskisinin ön tarafında daha büyükce yeni bir gümrük idaresi ile bir ambar ilave edilmiştir. 1866 yılında gümrük binası bitişiğindeki harap tahta iskele yenilenmiş, eski taş iskele de tamir edilmişti. Tahta iskele mahallinin taş ile doldurulmasına ve duvar yapımına karar verilmişti. İnşaat için 31.355 kuruş harcanma öngörülmekteydi. İnşaat için izin verilmiş, iskelenin bitimine kadar da her hamal yükünden ek 20 para alınması kararlaştırılmıştı. Bu karar alanırken adadaki tüccar ile birlikte Rusya, Fransa ve Mısır Aziziye vapur kumpanyalarının da rızası sağlanmıştı[2338]. Gümrük tamiratı, keşif bedelinin altında bir

2334 BA, HAT, nr. 26156; C. MRF, nr. 4841.

2335 BA, *MAD*, nr. 10558, s. 10-12. II. Mahmud'un saltanatında başlatılan ıslahatlarda, 1826 yılında İhtisab müessesesine de el atılmıştı. Bu dönemde İstanbul ve diğer büyük eyaletlerden başka Rodos, Midilli ve Kıbrıs'a da İhtisaba yeni bir nizam verilmesi için emirler yollanmıştı (bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, XIII, İstanbul 1987, s. 482).

2336 Rodos'tan başka Midilli ve İstanköy de İzmir'e bağlıydı. İzmir İhtisabında görülen Rodos muhasebesi hakkında bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisabı Muhasebeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan*, İstanbul 1997, XV, s. 51, 86, 92, 97, 103, 111, 117, 121, 125, 131, 139.

2337 Gabriel, *La Cité...*, I, s. 4-13.

2338 Rodos Gümrüğü inşaatı projesi, keşif bedeli ve ilgili evrak: BA, İ. MVL, nr. 25317; A. MKT. MHM, nr. 368/42.

mâliyetle bir yılda tamamlanmıştı[2339].

Rüsumat binası ise adanın iki limanının ortasında, denize nazır bir mahalde inşa edilmişti[2340]. Binanın iki ambarı ve bir de transit barakası bulunuyordu[2341]. İhtisab işlerinde olduğu gibi Rodos Rüsumat dairesi de İzmir ile irtibatlıydı[2342]. Köyceğiz rüsumat memurluğu bir müddet Rodos'tan idare edilmiştir[2343]. Aynı dönemde Rodos, Marmaris ve Mekri gümrükleri birbirleriyle irtibatlandırılmıştı[2344]. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Mekri iskelesinin Rodos'tan ayrılarak Menteşe Sancağı'na bağlanması kararlaştırılmıştır. Mekri'nin tekrar Rodos'a bağlanması için 1848'teki bir müracaat ise uygun bulunmamıştır[2345].

Vilâyet teşkilâtı 1867 yılında yeniden yapılandırılırken, Rodos'a bağlı adalardaki rüsumat memurlarının görevine son verilmiştir. Gerekçe olarak bunların verimli olmadığı ve Biga Sancağı'nda kurulması, karar verilen tahrirât kalemi kâtipleri ile Rodos'ta istihdamları kararlaştırılan bir Fransızca mütercimin maaşlarının ödenmesi gösterilmişti. Bu memurların işini ise Kaza müdürleri yapacaktı[2346]. Benzer uygulamaya gümrük memurlarında da gidildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 100 yıla yakın Rodos gümrük kitâbeti hizmetini ailesi gören Mehmed Sâdık Efendi'nin, yeni sistemde maaşlı memur öngörüldüğü için istihdamı mümkün olmadığından, ailesinin ve kendisinin hizmetlerine hürmeten, ada gelirinden 150 kuruş maaş tahsisi, 18 mayıs 1868 tarihli irâde ile uygun bulunmuştu[2347].

Biga merkezli vilâyette Kayserili Ahmed Paşa'nın önemli ıslahatlarından biri de başta vergi muameleleri olmak üzere, resmî işlerde alelâde kağıt kullanımının yasaklanmasıydı. 1868'den itibaren merkezden gönderilen resmî niteliği olan *evrak-ı sahîha*nın kulanılmasıyla da önemli oranda gelir artışı sağlanmıştı[2348].

Kanun-ı Esasî'nin ilanından bir müddet önce 1873 yılında Rodos'ta Rüsumat dairesi, Müdür Bekir Efendi, Serkâtip Ahmed Cemal Efendi, kâtip yardımcısı Mordehay Efendi, Memleha Katibi Abbas Efendi ve Sandık

2339 BA, İ. MVL, nr. 26141.
2340 *CBSS*, Sene 1311, s. 154.
2341 BA, İ. RSM, 2/18.M.1325.
2342 BA, *AD*, nr. 859, s. 94; Cuinet, *La Turquie D'Asie* ..., s. 362.
2343 BA, İ. ŞD, nr. 22/929.
2344 BA, *MD*, nr. 253, s. 70/371; İ. DH, nr. 5947.
2345 BA, A. MKT, nr. 153/38.
2346 BA, ŞD, nr. 2339/24.
2347 BA, İ. ŞD, nr. 121.
2348 BA, A. MKT. MHM, nr. 439/86; 440/9.

emini Muhammed Efendi'den oluşmaktaydı[2349]. 1885'de dairenin personelinde büyük artış izlenmektedir. İdarede toplam 12 memur istihdam edilmekteydi. Adada teşekkül eden Duyun-ı umumiyye idaresi ise bir müdür, bir başkâtip ile memleha ve müskirat kâtibi ile bir kolcudan müteşekkildi[2350]. Vilâyet merkezi 1887'de tekrar Rodos'a taşındığında, rüsumat idaresinin personel sayısında bir değişikliğe gidilmemiştir[2351].

Daha sonraki yıllarda ada mâliye bürokrasisinde yeni bir kurumun varlığı dikkati çekmektedir. 1892 yılı itibariyle vilâyet nezdinde bir *tahsilat komisyonu* faaliyetlerini sürdürmekteydi[2352]. Muamelelerde kolaylık için adaya Reji Nizammesi Rumca nüshaları yollanmıştı[2353]. Kısa süre sonra vilâyet mâliye sisteminde vilâyet muhasebe kaleminin faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Tahsilât komisyonunun reisliğini ise alaybeyi yapıyordu[2354].

Rodos'un kasabalarından Lindos ve Kastelloz'da da rüsumat ve vergi kalemleri memurları istihdam edilmekteydi. 1894'te her iki nahiye rüsumât memurları emrinde biri süvari ve biri de piyade 2 kolcu görevlendirilmiştir. Bağlı Herkit, Sömbeki, İlyaki, Kaşot, Kerpe, İstanköy, Meis'te Müslim-Gayrimüslim memurlar görevinin başındaydı[2355].

Vilâyet mâliye işlerinin zaman zaman İstanbul'dan gönderilen müfettişler eliyle denetlendiği anlaşılmaktadır. Mesela, 1904 yılında Aydın Vilâyeti'ndeki işlerini tamamlayan müfettişlerin Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti'ne geçmeleri emredilmişti. Ancak, müfettişlerin adalara geleceğini haber alan vali, merkeze yaptığı müracaatta, gelmelerine, buralardaki Rumlar'ın şımararak bazı kabul edilemeyecek isteklerde bulunmalarına neden olacağı endişesiyle karşı çıkmıştı. Valinin kaygısı haklı bulunmamış ve memurlarını vazifesinin malî işlerin, gelir ve gider hususlarının araştırılması olduğu, halkı dinleme yetkilerinin de bulunmadığı, kaldı ki heyetin Sakız'da böyle bir inceleme yaptığı halde hiç bir uygunsuz durumun yaşanmadığı hatırlatılmıştı[2356].

Vilâyet merkezi olarak bütün sancakların muamelelerinin görülmesi, zaman içinde işlerin çoğalmasına neden olmuş ve mâliye memurları sayısında artışı gerekli kılmıştı. XIX. yüzyılın hemen başında vilâyet mâliye

2349 *CBSS*, Sene 1290, s. 85-86.
2350 *CBSS*, Sene 1302, s. 204-205.
2351 *CBSS*, Sene 1304, s. 198.
2352 *CBSS*, Sene 1310, s. 64-65.
2353 BA, DH. MKT, nr. 1440/88.
2354 *CBSS*, Sene 1311, s. 95-97, 101; Sene 1313, s. 90.
2355 *CBSS*, Sene 1312, s. 87, 89, 91-133
2356 BA, A. MKT. MHM, nr. 732/33.

kısmında her biri farklı mevzularla görevli toplam 16 personelin bulunduğu anlaşılmaktadır. Mümeyyiz idaresinde vilâyet muhasebe kâtibi, mâliyenin masraf ve varidat kısımlarının birinci ve ikinci yardımcıları, adliye hesap kâtibi, liva kâtibi ve yardımcısı, kaza kâtibi, yevmiye kâtibi, imâret kâtibi, evrak mukayyidi ve yardımcısı, Sandık emini ve odacı hizmetliler arasındaydı. Vergi kaleminde ise müdür, başkâtip, merkez vergi kâtibi, Lindos ve Kastelloz vergi kâtipleri ile defterci işlemleri yapıyordu. Bu dönem itibariyle tahsilat komisyonu, defterdar ile vergi müdürü ve defter-i hakanî memurundan teşekkül etmişti. Vergi işlemlerinin yürütüldüğü Rüsumat dairesi'nde ise 11 personel görev yapmaktaydı[2357]. 1903 yılında Duyun-ı umumiye idaresi personel yapısını muhafaza ederken, Reji memurlarının sayısında bir hayli azalma olmuştur. İdarenin yalnızca müdür ve kâtipden oluşan 2 personeli görev başındaydı[2358].

Rüsumat dairesinin ambarlarının genişletilmesi için 1907 yılında inşaata başlanmıştı. İnşaat sürerken, barakaların denizden etkilenmesini önlemek maksadıyla bir de dalgakıran yapılması kararlaştırılmıştı. İzmir Rüsumat Emaneti'nce merkeze bildirilen 4.750 kuruş dalgakıran keşif bedeli uygun bulunarak, kış mevsimi yaklaştığından bir an önce inşaası emredilmiştir[2359].

B- Adada Alınan Vergiler

1- Raiyyet Vergisi ve Ada Bütçesine Etkisi

Bilindiği gibi Osmanlı Gayrimüslimleri, askerlik hizmeti karşılığı *cizye vergisi* ödemekle mükelleftiler. Raiyyet vergisinin oranları çeşitli dönemlerde değişikliğe uğramıştı. 1856 yılında ise cizyenin yerine *bedel-i askerî* vergisi alınmaya başlanmıştı. Bu vergiden muaf olmanın belirli şartları bulunuyordu[2360].

Fetihten itibaren Rodos ve civarındaki adalar cizye vergileri Kanunî Vakfı'na tahsis edilmişti. Bu yüzden diğer vergi türleri ile birlikte toplu rakamlarla gösterilmişti. 1530'lara gelmeden önce henüz bir padişah hassı olduğu sırada Rodos, Herkit, Sömbeki, İncirli, İstanköy, Kalimnoz ve Leryoz adalarının bütün vergiler dahil yıllık kapasiteleri 990.000 akçeye ulaşıyordu. Daha sonra bütün bu meblağ vakfa çevrilmiş ve vergiler bu rakamlar üzerinde belirlenmeye başlanmıştı. 1590'lı yıllarda bu adalar gru-

2357 *CBSS*, Sene 1318, s. 82-85, 88.
2358 *CBSS*, Sene 1321, s.89-90.
2359 İnşaata dair 18 Muharrem 1325/ 3 Mart 1907 tarihli irâde: BA, İ. RSM, nr. 2/18.M.1325.
2360 Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik* ..., s. 13 vd.

bunun vergi kaynakları yeniden tespit edilmiş, eski ve yeni rakamlar karşılaştırmalı olarak verilmişti. Vergi ünitesi içinde cizye, ispenç dışında hububat öşrü, diğer mahsullerden alınan vergiler, tapu resmi, yani bütün şer'î ve örfî vergiler bulunuyordu[2361].

Fethin ilk yıllarında adaya göçü teşvik için 5 yıl süre ile vergi muafiyeti uygulanmıştı. Bu süre Yahudiler için daha uzun tutulmuştur. 1791 yılı devletin cizye kalemi kayıtlarında Rodos ve tevabii Gayrimüslim mükellefleri sayısı 773 üst (âlâ), 6.191 orta (evsat) ve 823 alt (ednâ) seviye olmak üzere 7.787 olarak belirlenmişti[2362].

1831 nüfus sayımında Rodos şehri, varoşları ve karyelerindeki vergi mükellefleri belirlenmişti. Şehirdeki iki Yahudi mahallesindeki vergiye müstahak olanların sayısı 331'di. Bunlardan 200'ü Havra-i Kebîr'de, kalanı da Havra-i Sagîr'de ikamet etmekteydi. Yeni Varoş'ta 158, Orta (Miyan) Varoş'ta 171, Sünbüllü Varoşu'nda 232 ve İsteradifoz (Parmaklık) Varoşun'da ise 204 vergi sahibi kayıtlara geçmişti. Varoşların tamamında 765 reaya cizye vergisiyle mükellefti. Adanın 42 karyesinde ise 3.575 mükellefin tespiti yapılmıştı[2363].

Yabancı ülke konsolosluklarında tercümanlık yapanların sayısının artması, vergi gelirlerini düşürmekteydi. 1840 yılında muhassıllık teşkilâtı kurulunca nüfus sayımı yapılmıştı. Sayım sonrası konsolosluk tercümanları meselesi biraz daha ciddi ele alınmış ve sorunun çözümüne çalışılmıştır[2364].

Rodos Rumları'nın cizye vergisinin toplanmasında, metropolit tarafından belirlenen şahıslar görev almakta ve bunların masrafları cizye gelirinden düşülmekteydi. Gayrimüslim cizye evrakı dağıtımında görev üstlenen despotun kendisi, oğulları ve yakınları ile yardımcıları, karye kocabaşıları, Yahudi milletbaşı ve mahallebaşılarıydı. Cizye dağıtım ve tahsilinde görev alanlar vergiden muaftı. Dinî kurum ve görevlilere de vergi tahakkuk ettirilmemekteydi[2365].

Tanzimat uygulamaları başladığında adada cizye evrakı dağıtımı yapılırken, bir önceki cizye listelerine kıyaslandığında vergi mükelleflerinden bir kısmının ada dışında oldukları belirlenmişti. 1843 senesi yoklamalarında Rumlar'ın daha ziyade Aydın, Muğla, Denizli, İzmir, Nazilli, Kuşadası, Dalaman, Bayındır, Elmalı, Bodrum, Ödemiş, Tavas, Akça, Tire, Mi-

2361 Emecen, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın ..., s. 75-76.
2362 BA, C. BH, nr. 5068.
2363 BA, *D. CRD*, nr. 39989.
2364 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 54-55.
2365 BA, İ. MVL, nr. 10794.

las, Mekri, Sarıköy, Köyceğiz, Alaşehir, Kasaba, Bozdoğan, Karaca, Işıklı ve Çal gibi karyeler ile İstanbul, Kudüs, İskenderiye, Gelibolu, Uşak ve Antalya gibi kentler yanında Girit, Kıbrıs, Sakız, Sisam, İstanköy, Kerpe, Kaşot, Meis, Batnoz ve Sömbeki adalarına gitmiş olanlarının, ilgili yere kaydı düşülerek kağıdı iade edilmişti. Aynı şekilde yurtdışına çıkanların da kayıtları tutulmaktaydı. Bunların cizyesi gittiği mahalde tahsil edilmekteydi. Adaya dışarıdan gelip vergisini geldiği yerde ödeyenler de kayıt dışında bırakılıyordu. Ada içinde bir karyeden diğerine veya varoşlara nakil yapanlar belirlenmekteydi. Bunlardan başka ölen, hapiste (prangabend) ve firarî olan, askere giden, yabancı ülke uyruğuna giren, bir önceki döneme göre yaşlı, fakir ve düşkün hale gelen veya kör, topal ve kötürüm gibi vücut ile mecnun olarak akıl sağlığını kaybedenlerin evrakı geri gelmekteydi[2366].

Müslümanlığı seçen Gayrimüslimler'in doğal olarak cizye vergisi mükellefiyeti düşüyordu. Nitekim, aşağıda geniş olarak incelenecek olan 1847 senesi cizye dağıtımında İstiriyoz Karyeli Tomas ile Miyan Varoşu'nda ikamet eden Mihal, İslamı seçince kayıtlardan çıkarılmıştı[2367] .

1843 yılı yoklamasında Rodos'a üç seviye üzerinden 5.062 cizye kağıdı gönderilmişti. Cizye kağıtlarının üst seviyesi 60, orta seviyesi 30 ve alt seviyesi 15 kuruş üzerinden kıymetlendirilmişti. İstanbul'dan yollanan evrakın 1.275'i üst, 2.135'i orta ve 1.652'si alt gelir düzeyine tahsis edilmişti. Ada yöneticileri tarafından yapılan dağıtımda 1.107 adet üst düzey, 1.432 adet orta ve 1.194 adet de alt seviye evrakın işlemi tamamlanmıştır. Vergiye tâbi tutulan toplam mükellef sayısı 3.733 olmuştu. Çeşitli sebeplerle 163 üst, 251 orta ve 151 alt seviye evrak yerine ulaşamamıştır. 1843 evrak dağıtımında hazine için 127.290 kuruş cizye tahsil edilmiştir. Ayrıca Rodos'a bağlı adalardan *maktu* vergi sistemi içinde olmayan Meis'in evrakı da Rodos toplam kağıdından ayrılmaktaydı. Ancak, 1843 yılı itibariyle Meis'in nüfus yoklaması yapılmadığından, vergi toplama işlemi eski kayıtlara göre gerçekleşmiş ve bir takım aksamalar olmuştu. Rodos reayası dışında evrak dağıtımı esnasında misafir olarak adada bulunan toplam 31 reayaya da evrak verilmişti. Bu şahısların çoğunluğunun Kıbrıs ve Antalyalı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Girit, Aydın, Edirne, Şam, Kastamonu, Sivas, Kayseri ve Van vilâyetleriyle Köyceğiz, Golos ve Yenişehir kazalarından gelenlerin yanı sıra bir Ermeni ve bir de Arnavut beyancı statüsünde vergiye tâbi tutulmuştu.

Aşağıdaki 1847 yılı cizye evrakı dağıtımı verilerinden de anlaşılacağı üzere, bilhassa Yahudiler arasında, mükellef sayısıyla ve bunların eko-

2366 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. nr. 142, s. 2-20; nr. 242, s. 2-132.
2367 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. 963, s. 60, 82.

nomik durumları arasında çelişen bir vergi oranı ortaya çıkmaktaydı. Bu duruma, ada dışına seyahat edenlerin yanı sıra Yahudiler arasında Rodos'ta konsoloshâneleri bulunan yabancı ülkelerin tebaalığına girme eğiliminin yaygın olmasının etkisi vardı. Şehir surları içindeki iki Yahudi mahallesinde 344 mükellef kayıtlı iken tevziâtta ancak 174'ü kağıt almıştır. 170 vergi sahibine çeşitli sebeplerle ulaşılamamıştır. Cizye kayıtlarına göre Yahudi Havra-i Sagîr Mahallesi'nde üst gelir grubuna mensub mükellef bulunmamaktaydı. 17 orta gruptan 510 kuruş, 97 alt seviyeden de 1.455 kuruş ki toplam 1.965 kuruş tahsil edilmişti. Havra-i Sagîr Mahallesi'nde ise 1 üst, 5 orta ve 54 alt gelir mensubundan toplam 1.020 kuruş hazineye aktarılmıştır. Her iki mahallenin cizye miktarı 2.985 kuruş olarak gerçekleşmişti. Bu rakam 1843 yılı toplam cizye hâsılatı içinde yaklaşık % 2,5 gibi az bir orana karşılık gelmekteydi.

Daha çok orta ve alt gelir grubuna sahip tebaanın ikamet ettiği anlaşılan Rodos şehrinin dışındaki 4 varoşta 635 reayaya vergi düşmekteydi. Ancak bunlardan 401 adedine kağıt verilebilmiştir. Toplam cizye geliri ise 10.555 kuruştu. Bunun geneldeki oranı yaklaşık % 8,3'tü. Yeni Varoş'ta üst seviye vergi veren bulunmamaktaydı. 29 orta, 38 alt düzey vergi sahibine evrak verilerek 2.440 kuruş tahsil edilmiştir. Sünbüllü Varoşu'nda 4 üst, 74 orta, 53 alttan 3.255 kuruş, Parmaklık'da 4 üst, 54 orta ve 38 alt seviyeden 2.430 kuruş ve son olarak Miyan Varoşu'nda 1 üst, 52 orta ve 54 alt seviyeden 2.430 kuruş tahakkuk ettirilmiştir. Varoş reayası arasında Yahudiler'de olduğu gibi yabancı ülke uyruğuna girme olaylarına sıklıkla rastlanmaktaydı.

Adanın geriye kalan 2 kasaba ve 40 karyesinden üç seviye üzerinden toplam 112.940 kuruş cizye geliri elde edilmişti. Karyelerde ytşayan reayanın gelir düzeylerinin genellikle orta seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle tarımın ve arazinin verimli olduğu yerlerde orta ve üst gelir gruplarının arttığı izlenmektedir. Karyelerin 1843 toplam cizye geliri içindeki payı ise yaklaşık % 89 gibi önemli bir oranı bulmaktaydı. Kasaba ve köylerde yabancı tâbiyetine çok az sayıda tesadüf edilmekteydi. Bunlar daha çok seyahat ve çalışmak maksadıyla Anadolu'ya geçtiklerinden, bu gibilerin kağıdı iade edilmekteydi. Bazı karyelerde kağıt almayan mükellef sayısı, genelin yarı nisbetine ulaşmaktaydı. Nitekim, daha sonra kasaba haline getirilecek olan büyük yerleşim birimlerinden Lindos'ta 234 cizye mükellefi kayıtlıydı ve bunlardan 153'ü kağıt almıştı. Lindos'taki 19 üst, 88 orta ve 46 alt seviye reayadan toplam 4.470 kuruş gelir sağlanmıştı. Bir diğer kasaba olan Kastelloz'da 106 vergi mükellefinden 95'i evrakını alabilmişti. Bu karyede 42 üst seviye, 23 orta ve 30 da alt düzeyde vergi kağıdının da-

ğıtımı yapılmıştı ve bundan hazineye toplam 3.660 kuruş yollanmıştı. 74 mükellefin kayıtlı olduğu Triyande'de 13 üst, 27 orta ve 25 alt seviyeden toplam 65 kağıttan 1.965 kuruş tahsil edilmiştir. Bu karye halkından 9 kişi vergi dışı kalmıştı. Kirmasdi'deki toplam 128 reaya cizyeye müstahak iken 109'una ulaşılabilmiş ve 3.435 kuruş toplanmıştır. Bu karye mükelleflerinden 24'ü üst, 48'i orta ve 37'i de alt gruba mensuptu. Yine aynı bölgede yer alan 36 mevcutlu Tolokoz'da 8 üst, 13 orta ve 10 alt düzeydeki 31 reayadan 1.020 kuruş hazineye yollanmıştır. Yılanlıova (Vilanova) Karyesi'nde vergi verme nisbeti yüksekti. Bu arada vergiye kayıtlı 113 reayadan 108'inin kağıdı yerine ulaşmış ve 3.795 kuruş tahsil edilmiştir. Yılanlıova'da 24 üst, 43 orta ve 31 alt cizye seviyesi tespit edilmiştir.

Türklerle Rumlar'ın birlikte yaşadığı karyelerden olan ve adanın Anadolu'ya bakan Doğu kısmında yer alan Tahtalı (Massari)'da 61 kayıtlı mükelleften 28 üst, 17 orta ve 14 alt seviyedeki 59 reayadan toplam 2.400 kuruş gelir sağlanmıştı. Hemen yakındaki Manola'da 178 vergi mükellefi içindeki üst seviye reayanın çokluğu dikkati çekmektedir. 158 kağıttan 82'si üst, 53'ü orta ve 23'ü de alt seviyeye aitti. Karyeden toplam 6.855 kuruş tahsil edilmişti ki bu rakam karyeler bazında yaklaşık % 6'ya karşılık gelmekteydi. Batı sahillerindeki bir diğer küçük karye olan Kalavarda'da 56 kağıt sahibinden 45'i işlem görerek (12 üst, 18 orta ve 15 alt) 1.485 kuruş toplanmıştı. Biraz daha iç kısımlardaki Dimatarya'da kayıtlarda ismi bulunan 40 mükelleften 36 adedi (2 üst, 17 orta ve 16 alt) vergi vermişti ve cizye geliri 930 kuruş olarak gerçekleşmişti. Komşu karye Marça'da 126 mükelleften 107'sinin kağıdı yerini bulmuştu. Bunlardan 9'u üst, 68'i orta ve 30'u alt gelir grubuna aitti ve toplam karye geliri 3.030 kuruştu. 89 mükellefin kaydı bulunan İpsitoz'da 80 evrakın dağıtımı yapılarak (12 üst, 42 orta ve 26 alt) 2.370 kuruş toplanmıştı. Adanın küçük karyelerinden Basdiye'de 38 mükelleften 34'ü vergi vermiş (4 üst, 14 orta ve 16 alt) ve 900 kuruş hazineye yollanmıştır. Bitişikteki bir diğer küçük karye Dimliye'de ise 49 vergiye müstahak reayadan 37'sinin (8 üst, 18 orta ve 11 alt) evrakı yerine ulaşmış ve 1.185 kuruş vergi geliri sağlanmıştı. 57 mükellefli Arkipoli'de 42 reaya kağıdını alabilmiş (8 üst, 21 orta ve 13 alt), 1.305 kuruş da toplam hâsılat kaydedilmişti. İsporoz Karyesi'nde 91 mükellef kayıtlıydı ve bunlardan 74'ü evrakını almıştı. Karyedeki 28 üst, 26 orta ve 20 alt seviye kağıttan 2.760 kuruş hâsıl olmuştur. 32 vergi sahibinin yaşadığı Arnita'da ise 22 evrak yerine ulaşmış (2 üst, 14 orta ve 6 alt) ve 630 kuruş toplanmıştır. Apolke'den tahsil edilen 2.460 kuruşun 32'si üst, 14'ü orta ve 8'i alt gelir grubuna mensup toplam 54 reayadan gelmişti. Karyedeki toplam vergi mükellefi sayısı ise 68'di. Benzer Lahanya'da 71 mükelleften 55'i

kağıdını almıştı (39 üst, 14 orta ve 8 alt) ve vergi yekunu 2.460 kuruş olarak kayıtlara geçmişti. Profilia'da 41 reayadan 28'i evrakının bedelini ödemiştir. Bu karyedeki 8 üst, 10 orta ve 10 alt toplam 28 vergi sahibinden 930 kuruş elde edilmiştir. Yennadis'te yerine ulaşmayan evrakın çokluğu dikkati çekmektedir. Karyede kayıtlı 88 vergi sahibine karşılık 25'i üst, 21'i orta ve 4'ü alt düzeyden toplam 50 kağıdın tevziâtı yapılmıştı. Yennadis'in vergi toplamı ise 2.190 kuruş olarak kayıtlara yansımıştır. İstiriyoz'dan hazineye gelen 1.110 kuruş toplam 45 mükelleften 39'una (4 üst, 23 orta ve 12 alt) ulaşılmasıyla toplanmıştı. 68 vergi kaydı olan Lardos'ta ise 54 reaya kağıt almış (12 üst, 25 orta ve 17 alt) ve 1.725 kuruş tahsil edilmiştir.

Adanın büyük karyelerinden 117 vergi mükellefi olan Aşkilipoz'da 29 evrak çeşitli sebeplerden dolayı yerine ulaşmamıştır. Vergi veren 88 mükelleften 35'i üst, 33'ü orta ve 20'si alt gelir düzeyinde ele alınmıştı. Cizye defterine yansıyan toplam cizye miktarı ise 3.390 kuruştu. İç kesimlerde bulunan ve üst vergi seviyesindeki reayanın biraz daha fazla olduğu Alayarma'da 62 reayadan 52'si vergi vermiş (27 üst, 14 orta ve 11 alt) ve 2.205 kuruş hazineye gelir kaydedilmiştir. 26 mükellefi bulunan Kalatoz'da ise 5'i üst, 6'sı orta ve 5'i alt olmak üzere toplam 16 kağıt yerine ulaşmıştır. Bu karyenin cizye miktarı olan 555 kuruş, toplam geliri 375 kuruş olan 14 mevcutlu Pilona ile birlikte bütün karyeler içinde en az tahsilâtı ifade etmekteydi. Cizye kayıtlarında 151 mükellefi görünen Afandoz'da 67 üst, 34 orta ve 42 alt düzeyde toplam 143 kağıt sahibine ulaşmıştır. Karye vergi toplamı ise 5.670 kuruş olarak gerçekleşmişti. Bu rakam bütün karyelere göre % 5'i aşan bir oranı temsil etmekteydi. Kalatiz'de yaşayan 157 vergi sahibinden 147'si ödeme yapmış (40 üst, 64 orta ve 43 alt) ve toplam 4.965 kuruş tahsil edilmiştir.

Adada bilhassa taşımacılık sektörünün gelişme gösterdiği 248 vergi mükellefli Keşkinoz'da 236 kağıt yerine ulaşmış ve 8.235 kuruş hazineye yollanmıştır. Bu karyede 57 üst, 142 orta ve 37 alt seviyeden cizye tevziatı yapılmıştı. Keşkinoz'un karyeler bazındaki gelir nisbeti yaklaşık % 7,3'tü ve bu oran bütün karyeler içinde elde edilen en fazla miktara karşılık gelmekteydi. Vergi mükellefi bakımından Keşkinoz'dan fazla olmasına rağmen Arhancelos'tan daha az gelir sağlanmıştı. 301 kayıtlı vergiye müstahak reayanın bulunduğu bu karyede 70'i üst, 59'u orta ve 73'ü alt seviyeden toplam 202 kağıt karşılığı 7.065 kuruş toplanmıştı. Bu karyenin genel içindeki oranı ise yaklaşık % 6,3'e karşılık gelmekteydi. 25 mükellefli Plotanya Karyesi'nde 20 evraktan (4 üst, 11 orta ve 5 alt) 645 kuruş tahsil edilirken, 58 mevcutlu Salakoz'da 42 reayadan (15 üst, 10 orta ve 17 alt) 1.455 kuruş hazineye yollanmıştı.

Vergi kayıtlarına göre orta büyüklükte karyelerden olan 114 reayanın mükellef bulunduğu Apolona'da 84 kağıt sahibinin eline geçmiş (46 üst, 17 orta ve 21 alt) ve bunun karşılığı 3.585 kuruş vergi geliri oluşmuştur. 6.855 kuruş cizye geliri bulunan Ambona'da kayıtlı 178 vergi sahibinden 160 gibi büyük bir kısmı kağıdını almıştı. Bu karyedeki üst seviye vergi oranının yüksek olduğu da görülmektedir. 89 üst seviye kağıda mukabil 30 orta ve 41 de alt düzey mükellef kaydedilmişti. Batı sahillerindeki orta büyüklükteki karyelerden Siana'da 74 reayanın 63'ü (31 üst, 10 orta ve 22 alt) 2.490 kuruş öderken, 48 mevcutlu Monolitoz'da 48 kağıt yerini bulmuş (17 üst, 12 orta ve 11 alt) ve 1.545 kuruş hazineye gelmiştir. Yüksek vergi ödeyenlerin çok olduğu Kataviya'da 101 cizye evrakından 64'ü sahibine ulaşmış (38 üst, 12 orta ve 14 alt) ve 2.850 kuruş tahsil edilmişti. Bu karyede görüldüğü gibi üst seviye gelir grubu mensubu, diğerlerinin yarısından fazla bir rakama ulaşmıştır. 58 mevcutlu Mesenoroz'da ise 29 evrak işleme girerek (19 üst, 7 orta ve 4 alt) 1.350 kuruş toplanmıştı. Vadi (Vati) Karyesi'nin toplam geliri 2.145 kuruştu ve 65 mükellefin 53'ünden (27 üst, 9 orta ve 17 alt) tahsilat yapılabilmişti. Kanaz'da ise 66 evraktan 61'i işleme tâbi tutulmuş (26 üst, 15 orta ve 20 alt) ve 2.310 kuruş gelir sağlanmıştı. Komşu köy Sorani'de ise 104 cizye sahibi kayıtlıydı. Bunlardan 22 üst, 45 orta ve 19 alt olmak üzere toplam 86'sı evrakını almıştır. Bu karyenin toplam cizye geliri 2.955 kuruş olarak gerçekleşmişti[2368].

1843 cizye yoklamasından bir müddet sonra Rodos vukuat defterlerinden 1840 sayımı verileri alınmak suretiyle Ocak 1845-Aralık 1846 yılları arasındaki 24 aylık yoklama sonuçları değerlendirildiğinde, Gayrimüslim reaya arasında yabancı tâbiyetine girenlerin oranındaki fazlalık hemen dikkati çekmektedir. Yoklamadan önce Yahudi-Rum üç seviye üzerinden toplam 4.739 vergi mükellefi kayıtlara geçmişti. Bu dönemde 6 despot ile 136 yabancı vergiye müstahak olanların sayısı 4.412 olarak gerçekleşmişti[2369].

1847 yılı cizye verileri seviyesinde, geçen sürede Gayrimüslim reayanın gelir durumlarını değerlendirmek de mümkün olmaktadır. Şöyle ki, 1847 tevziatı sonuçlarını içeren kayıtlara göre Rodos kasaba ve karyelerine üç seviye üzerinden toplam 4.806 evrak gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun 1.638 adedi üst, 1.888'i orta ve 1.280'i alt seviyeye aitti. Bu dönem itibariyle ada haricinde olan veya çeşitli sebeplerle evraktan muaf tutulanlar dışında toplam 3.459 evrakın dağıtımı yapılmıştır. Bu rakam 1843 tevziatından yaklaşık % 8, bir önceki dönemden ise % 27,5 daha az bir rakama karşılık gelmekteydi. 1847'de dağıtımı yapılan cizye kağıdının

2368 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. 242, s. 2-132.
2369 BA, *ML. CRD*, nr. 867.

807 adedi üst, 1.445'i orta ve 1.212 adedi alt gelir grubuna aitti. Geriye 473 adet üst, 444 adet orta ve 426 adet alt toplam 1.342 kağıt kalmıştır. Bunun 1847 geneli içindeki nisbeti % 28'e karşılık gelmekteydi. Sahibine ulaştırılan cizye kağıtlarından elde edilip hazineye yollanan miktar ise 109.950 kuruştu. Bu meblağ da 1843 tevziatından 17.340 kuruş yani yaklaşık % 16 oranında eksikti. 1847 toplamının 48.420 kuruş üst, 43.350 kuruşu orta ve 18.180 kuruşu alt gelir gruplarına aitti. Dağıtımı gerçekleşen cizye kağıdı içinde üst gelir grubunun oranı yaklaşık % 23,5, orta hallilerin yaklaşık % 42 ve alt kesiminki ise % 35'i biraz aşmaktaydı. Bu yekûn içinde, 1843'te olduğu gibi, dağıtım esnasında adada bulunan Osmanlı tebaası çoğunluğu Bodrum Kazası'yla Kıbrıs Adası'ndan olmak üzere İstanbul, Yanya, Zağra, Trabzon, Edirne, Filibe, Selanik ve Gümüşmadenli nüfusuna kayıtlı 19 kişi de bulunmaktaydı. Bunların toplam vergi tutarı 420 kuruştu.

1843 yoklamasındaki gibi Yahudiler arasında vergi verme oranının düşüklüğü dikkat çekmektedir. Yoklama neticesi iki Yahudi mahallesinde evrak ulaşan 175 mükelleften 3.000 kuruş tahsilât gerçekleşmişti. Bunun genel toplam içindeki payı ancak % 2,7'ye tekabül etmekteydi. Aynı durum şehrin varoşlarında yaşayan reaya için de geçerli olmuştur. 1843 vergi dönemine nazaran varoşlarda gelirin bir hayli düştüğü anlaşılmaktadır. 1847 cizye kayıtlarında mükellef sayısı 218'e çıkan Sünbüllü Varoşu'nda 99 evrak elde kalmıştır. Buranın toplam hâsılatı ise 2.730 kuruştu. 170 mükellefi olan Parmaklık Varoşu'nda 86, Miyan Varoşu'nda 85 ve Yeni Varoş'ta ise 70 cizye kağıdı sahibine ulaştırılamamıştır. Dört varoşun toplam cizye geliri 7.290 kuruş olmuş ve genel içindeki payları azalarak yaklaşık % 6,6'ya düşmüştür.

1847 yılında karyeler itibariyle hazineye toplam 99.240 kuruş nakledilmiştir. Karyelerin genel içindeki payı bu dönemde artarak % 90'dan fazla bir oranı temsil etmiştir. Bazı karyelerde vergi veren mükellef sayısında önemli düşüş gözlenmektedir. Mesela, 1843'te toplam vergi veren sayısı 58 iken 1847'de artarak 69 olan Mesenoroz'da 40 kağıt elde kalmıştı. Bu karyenin üç seviyeden toplam geliri daha önce 1.350 iken bu dönemde 1.230 kuruşa gerilemiştir. Aynı şekilde toplam mükellef sayısı 94 olan Yennadis'te 58 reaya çeşitli sebeplerden kağıdını almamıştır. Bu karyenin toplam geliri ise 2.085 kuruştu. Adanın büyük yerleşim birimlerinden Lindos Kasabası'nda 235 vergi sahibinden 104'üne evrak verilememiştir. Bu sayı 1843'te 81'di. Lindos'un toplam geliri de azalarak 3.465 kuruş olmuştu. 1847 itibariyle vergi mükellefi sayısı 4 azalarak 174 olan Ambona'da 1843'te 18 iken bu dağıtımda 23 evrak elde kalmıştır. Karyenin cizye geliri toplamı da yaklaşık % 15 azalıp 5.940 kuruş olarak gerçekleşmişti. 7 ev-

rakın elde kaldığı Siana'dan ise 2.055 kuruş vergi toplanabilmiştir. Bu karyenin bitişiğindeki Monolitoz'da mükellef sayısı 6 artarak 54 olmuş, ancak 19 kağıt yerine ulaşmamıştır. Karye geliri de aynı nisbette azalarak 1.185 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir. Kataviya'da da aynı durum yaşanmıştır. Vergi veren sayısı 101'den 105'e çıkmış, buna karşılık 39 kağıt sahibine ulaşılamamıştır. Karyenin toplam geliri 1843'deki 2.850 kuruştan 2.745 kuruşa gerilemiştir. Sahil kenarında bulunan Triyande'de üç seviyeden gelir 2.040 kuruştu ve 20 kağıt sahipsiz kalmıştı. 1843'te yerine ulaşmayan kağıt sayısı 9'du. Bu karyeye sınır olan Kirmasti'de ise 1843'e göre 3 azalarak 16 cizye evrakı sahibine gitmemiştir. 128'den 126'ya gerileyen mükellefi ile karyenin hazineye sağladığı gelir 3.300 kuruştu.

Batı sahilinde yer alan Yılanlıova'da diğer karyelerin aksine bu dönemde vergi verme oranı % 90'ı geçmişti. Nitekim, 1847'de 110 vergi vereni bulunan karyede sadece 9 reaya vergi dışında kalmıştır. Karyenin toplam geliri orta ve alt seviyenin çokluğu nedeniyle 3.045 kuruşta kalmıştır. Bu rakam 1843'ten yaklaşık % 25 daha az bir oranı karşılamaktaydı. Tahtalı'da da vergi mükellefi sayısı azalmıştı. 1843'teki 61 mükellef yerine 59 kaydedilmiş ve önceki 59 kağıttan bu dönemde 49'u yerine ulaşmıştır. Gelir de aynı nisbette azalarak 1.905 kuruş olarak toplanmıştır. Adanın doğusundaki Manola'da vergi veren reaya sayısı 17 artarak 195'e ulaşmıştır. Bundan 39'u çeşitli sebeplerden vergi verememişti. Üst düzey vergi grubunun 82'den 65'e gerilediği bu karyede 1847'de toplam gelir 750 kuruş düşerek 6.105 kuruş olmuştu. Kalatoz'da mükellef sayısı ve geliri artmıştır. 32 vergi sahibinden 12'si değerlendirme dışı kalmasına rağmen orta seviyenin çok olduğu karyede toplam gelir 600 kuruşa çıkmıştır. Komşu karye Pilona'da 1843 yılı dağıtımındaki rakamların aynısı gerçekleşmişti. Kastelloz'da hem vergi veren ve hem de ulaşılamayan evrak adedinde artış olmuştur. Nitekim, 113 yeni toplam evraktan 13'ü sahibine ulaşmamıştı. Bu rakam 1843'te 11'di. Bu karyeden 35 üst, 30 orta ve yine 35 alt gelir düzeyinden hazine yararına toplam 3.527 kuruş tahsil edilmiştir.

Adanın Anadolu'ya bakan karyelerinden Arhancelos'ta 308 cizye mükellefinden yaklaşık % 32'sine tekabül eden 98'i vergi dışı kalmıştı. Bu karyede 1843'te 99 reaya vergi vermemişti. Ancak, 1843 dağıtımına nisbeten orta ve alt seviye mükellef sayısında artış kaydedilmiştir. Bu yüzden toplam gelir 6.660'a gerilemiştir. Plotanya'da 1843 yılı toplam gelir değeri aynı kalmakla birlikte 26 vergi sahibinin olduğu karyede 3 evrak yerine ulaşmamıştı. Vadi'de ise 23 kağıt sahibini bulmamıştır. Bu sayı 1843'te 12 olarak kaydedilmişti. 1847 itibariyle Vadi'de vergi veren 41 reayadan toplam 1.545 kuruş tahsil edilmiştir ki önceki döneme göre yaklaşık % 39

azalmayı ifade etmektedir. 9 kağıdın merkeze yollandığı Kanaz'dan 1843'teki 2.310 yerine 1.965 kuruş, bu karyenin hemen yakınındaki 93 mevcutlu Sorani'den ise 2.955 yerine 2.595 kuruş toplanabilmiştir. Sorani'den 1843'te 18 bu dönemde ise 16 evrak iade edilmiştir. 1843'e göre 1 mükellef artarak 55 mevcuda ulaşan Kalavarda'da 13 kağıt yerine ulaşmamış ve gelir de düşerek 1.275 kuruş tahsil edilmiştir. Dimatarya'da da aynı durum yaşanmış ve 1843'teki 930 kuruş yerine 795 kuruş toplanabilmiştir. Bu karyede 40 olan vergi kağıdı adedi 32'ye gerilemiş ve üçü de vergi dışı kalmıştır. Bir önceki dönemde 126 iken 127 cizye evrakının dağıtıldığı Marça'da, bu vergi sezonunda 31 mükellefe kağıt verilememiştir. Karyenin vergi toplamı ise 2.745 kuruştu. Orta seviye vergi sahibinin çok olduğu mükellefi 89'dan 91'e ulaşan İpsitoz'da 11 evrak geri gelmiştir. Karye genelinden 2.295 kuruş tahsil edilmiştir. 1847'de 55 vergi vermeye kudreti olan reayanın yaşadığı Salakoz'da ise 13 kağıt yerini bulmamıştı. Alt gelir düzeyinin biraz fazla olduğu bu karyeden 1.505 kuruş hazineye aktarılmıştır. Üst seviye mükellefin adedi 4 iken 2'de kalan ve toplam vergi vereni de 5 azalarak 33 mevcutta kalan Basdiye'den 900 kuruş yerine 750 kuruş toplanmıştı. Dimliye'de mükellef sayısı aynı kalırken, 29 kağıt yerine ulaşarak 1.110 kuruş tahsil edilmiştir. Ekonomisi zayıf karyelerden Arkipoli'de 1843'teki 1.305 kuruş yerine 900 kuruş gelir oluşmuştu. İsporoz'da ise gelir 135 kuruş azalarak 2.625 kuruş seviyesinde kalmıştı. Etrafındaki karyelerin aksine İsporoz'da bu dönemde de üst düzey mükellef sayısı fazlaydı.

Türk-Rum karışık karyelerden olan Arnita'da, hem vergi veren sayısı ve hem de gelir düşmüştür. 1847 verilerine göre 25 reayadan 8'ine ulaşılamamıştı. Orta düzeyin çok olduğu bu karyeden 1843'e nisbetle % 40 azalmayı ifade eden 450 kuruş cizye vergisi alınabilmiştir. Apolke'de 11 evrak işlem görmeyerek, iade edilmiş ve kalan 52 kağıdın toplam tutarı olan 2.070 kuruş hazineye yollanmıştır. Bu karyedeki vergi düşüş oranı ise yaklaşık % 19'du. Lahanya'da 1843 yılı dağıtımı aksine evrakın yarıya yakını boşta kalmıştır. Toplam gelir ise % 60 azalarak 1.710 kuruş olarak gerçekleşmiştir. İç kısımlarda bulunan karyelerden Profilia'da gelir artışı yaşanarak, 1843'teki 930 kuruş yerine 1.080 kuruş tahsil edilmişti. Bu karyede sahipsiz kalan evrakın adedi 14 olarak belirlenmişti. Profilia sınırında yer alan İstiriyoz'da mükellef sayısı 3 artarak 48 olmuş, ancak, gelir 105 kuruş gerileyerek, 1.005 kuruşta kalmıştı. Biraz daha sahile yakın olan Lardos'ta 1843'e göre yaklaşık % 26,3 oranda eksikle 1.365 kuruş hazineye gelmiştir. 1843'ten 7 mükellef fazlayla 124 mevcuda ulaşan Aşkilipoz'da 17 kağıt yerine ulaşmamıştı. Toplam hasılât ise % 51,6 gerileyerek 2.235 kuruş olmuştu. Üst seviye vergi sahibinin biraz daha fazla bulunduğu Alayarma'da

da aynı şekilde gelir düşerek 2.025 kuruş tahsil edilmiştir. 165 vergi sahibine ulaşan Afandoz'dan 4.935 kuruş gelmişti. Bu rakam 1843'e göre yaklaşık % 15 azalmayı göstermekteydi. Üst seviye 54 mükellefin tespit edildiği Afandoz'dan 17 kağıt merkeze geri gönderilmiştir. Toplam evrak sayısı, 1843'e göre 6 artarak, 42 olan Tolokoz'da 8 kağıt yerine ulaşmamıştır. Karyenin vergi geliri toplamı ise120 kuruş azalarak 900 kuruş olarak gerçekleşmişti.

Hem nüfus ve hem de ekonomik bakımdan gelişmiş karyelerden olan Kalatiz ve Keşkinoz'da aynı durum 1847 vergi rakamlarına yansımamıştır. Nitekim, 158 vergi sahibinin kaydedildiği Kalatiz'den 4.485 kuruş, 18 yeni yazılanla 266 mükellefe ulaşan Keşkinoz'dan 7.935 kuruş tahsil edilmişti. Buna rağmen 1843 yılında olduğu gibi 1847 döneminde de adanın en fazla vergi ödeyen karyesi Keşkinoz'du[2370].

Reayanın çeşitli yollarla yabancı ülke tebaası olması veya konsolosları yanında tecümanlık hizmetine girmesi, cizye gelirinde gözlenen düşüşün en önemli sebebiydi. Bu durum sadece Rodos'ta değil imparatorluğun diğer mahallerinde de yaşanıyordu. Devletin genel olarak bu konudaki hassasiyetine rağmen[2371] 1843 ve 1847 cizye yoklaması kayıtlarında şehirde yaşayan Yahudiler ile varoşlardaki Rumlar arasında bu eğilimin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 1843'te Yahudi Havra-i Kebîr'de 10 Nemçe, 7 Fransız, 2 Nederland tebaası ile 3 İspanyol, 2 Sardunya, 1 Rus ve 1 de Nemçe tercümanlığı hizmetinde bulunan Osmanlı reayası belirlenmişti. Bu mahallede vergi dışı kalanların toplamı 29'u buluyordu. Havra-i Sagîr'de ise bu sayı 25'ti. Bunlar Fransız, Nederland ve İspanyol vatandaşlığı yanında, İngiliz, İspanyol, Fransız ve Nemçe tercümanı olmuşlardı. Yeni Varoş'ta Yunan, İsveç, Toskana ve İspanyol vatandaşı ile birlikte Danimarka ve İsveç tercümanı toplam 7 muaf bulunmaktaydı. Sümbüllü Varoşun'nda İngiliz, Fransız, Nemçe ve Yunan uyruğunda toplam 4 reaya kayıtlara geçmiştir. Parmaklık'ta ise Yunan ile İsveç uyruklu toplam 8 Osmanlı vatandaşı vergiden muafiyet kazanmıştı. Miyan Varoşu'nda da aynı durum yaşanmış ve 7 cizyeden muafiyet kaydedilmişti. Karyelerden sadece Lindos'ta Fransız Konsolosluğu'nda çalışan bir reaya vergi dışında kalmıştı[2372].

1847 cizye kağıdı dağıtımında köylerden yalnızca Triyande'de bir Yunan tebaası bulunduğu tespit edilmişti. Yahudiler arasında yabancı uyruğu sayısı artış göstermiştir. Nitekim, Yahudi Havra-i Sagîr Mahallesi'nde yabancı tebaası olarak 8 Fransız, 2 Rus, 9 Nemçe, 3 İspanyol, 3 Felemenk

2370 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. 963, s. 2-92.
2371 Bu hususta Rodos mutasarrıfına yapılan tebligat: BA, *MD*, nr. 219, s. 113-116/410.
2372 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. 242, s. 2-132.

ve 3 İsveçli olmak üzere toplam 28 yabancı uyruklu vergi dışı kalmıştı. Aynı mahalle sakini 3 Yahudi ise Sardunya tercümanlığı hizmetinde bulunmaktaydı. Havra-i Sagîr Mahallesi'nde Fransız tebaası 13, Nemçe 4, İspanyol 3, İngiliz 3 ve Felemenk 2 olmak üzere toplam 25 yabancı ülke vatandaşlığı kaydedilmişti. 1847 verilerine göre iki mahalledeki toplam yabancı uyruklu sayısı ise 56 olmuştu. Bu sayı vergi mükellefi Yahudiler içinde % 18'e karşılık gelmekteydi. Şehrin dört varoşunda vergi mükellefiyken yabancı uyruğuna giren toplam 1 artarak 28 olarak kayıtlara yansımıştı. Sümbüllü Varoşu'nda 2 Yunan, 2 İngiliz, 3 Nemçe, Parmaklık Varoşu'nda 6 Yunan, 1 İsveç, Miyan'da 3 Nemçe, 1 ülkesi belirtilmeyen ve Yeni Varoş'ta 3 Yunan, 2 İngiliz, 1 İsveçli kayıt dışı kalmıştı[2373].

Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti'nin teşkilinden sonra Vali Safveti Paşa, yabancı tâbiyetindeki Gayrimüslimlerin durumuna dikkati çekerek önlenmesine gayret etmişti. Valinin adalara dair raporunda da söz konusu ettiği üzere, 1849 yılı ortalarında adada Rum ve Yahudi toplam 46 kişi yabancı uyruğu taşımaktaydı. Valinin gerek ada despotunu ve gerekse kocabaşıları uyarmasıyla bunlar birer ikişer tekrar Osmanlı vatandaşlığına geçmeye başlamışlardı[2374]. Aynı hususa Ragıb Paşa da dikkat etmiş ve oldukça mesafe katetmiştir[2375]. Ancak esas iyi sonuç İsmail Paşa'nın ısrarıyla alınmıştır. Nitekim, 1854 yılı başlarında girişimleri neticesi Yunanistan uyruğunu kabul etmiş bir çok Osmanlı vatandaşı tekrar eski tâbiyetine dönmüştür. Bu çalışmalar neticesi Rodos'ta 31, Sakız'da 112, Midilli'de 59, Kalimnoz'ta 5, İstanköy'de 4, Kerpe'de 8 ve Meis'te 2 olmak üzere toplam 221 Yunan vatandaşı Osmanlı uyruğuna geçmiştir[2376].

1855 yılında cizye vergisi kaldırılarak, Osmanlı Gayrimüslimlerinin askerlik hizmetiyle mükellefiyetleri kabul edilmişti. Ancak bu kararın uygulanması gecikmiş ve 1856'da da bedel-i askerî vergisi kabul edilmişti. Rodos'a bağlı adalardan Karpot, Batnoz, Leryoz ve Kalimnoz'da vergi maktu olarak peşin alındığı için cizye vergisi muafiyeti devam ediyordu[2377]. 1880 yılında Rodos Mutasarrıflığı toplam bedel-i askerî vergisi geliri 63.000 frank seviyesindeydi[2378]. Rodos Vilâyet merkezi haline gelince 1890'da bu oran artarak 689.773 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir[2379]. Kı-

2373 BA, *ML. VRD. CMH*, nr. 963, s. 2-92.
2374 BA, İ. MVL, nr. 4215.
2375 BA, İ. HR, nr. 3344; İ. MVL, nr. 4266.
2376 BA, HR. MKT, nr. 86/89.
2377 Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muâfiyet Meselesi", *Tarih Dergisi*, XXXVII, İstanbul 2002, s. 93-118.
2378 Edouard Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 572.
2379 *CBSS*, Sene 1310, s. 243 (Tablo 14).

sa süre sonra gelir yine artarak 704.289 kuruş olmuştu (1893)[2380].

2-Diğer Vergilerin Ada Bütçesine Etkisi

Fetihle birlikte adada Kanunî Vakfiyesi için alınacak vergi oranları belirlenmişti. *Öşür, gümrük, şemhâne* ve *bazar* vergileri ile diğer gelirler ada kanunnâmesinde kalem kalem izah edilmişti[2381].

Rodos'ta Tanzimat sonrası kaymakamlık sisteminde vergi kalemleri hakkında daha sağlıklı verilerin oluştuğu dikkati çekmektedir. Nitekim, eyalet teşkilâtı öncesi 1845-1848 yılları arasındaki dönemi ihtiva eden mâliye kayıtlarından Rodos vergisine dair önemli bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Bağlı adalarla Marmaris'in bütün vergi muameleleri Rodos'tan yönlendirilmekteydi[2382]. Kaymakamlık sisteminde hazineye gönderilenler dışındaki vergi gelirlerinin büyük kısmının personel giderlerine harcandığı anlaşılmaktadır. Bunun mâliye listelerinden anlaşılacağı kadarıyla bazı sosyal faaliyetlere kaymakamık bütçesinden kaynak ayrılmaktaydı[2383].

1849'da Rodos'ta eyaletin teşkilâtına geçişte uygulanan ıslahat programlarının en önemli ayağını, malî birlik oluşturuyordu. Bilhassa Rodos'a bağlı 4 adada maktu sistemin yürürlükte olması yöneticileri rahatsız etmekteydi[2384]. Zirâ, bir çoğu sağlanan malî kolaylıklarla zenginleştikleri halde, bu adaların tamamından yıllık toplam 360.000 kuruş maktu vergi alınabilmekteydi[2385].

Daha önce de değinildiği gibi Sultan Abdülmecid'in Rodos'u ziyareti esnasında Tolokoz, Kirmasdi ve Sorani ahalisi sultana müracaat ederek, vergi hususunda kendilerine haksızlık yapıldığını bildirmişlerdi. Padişahın emriyle bu karyelerin durumunu ortaya koyan listeler hazırlanmıştır. Rodos meclisinde de onaylanan bu malî cetvele göre, üç karyede mevcut 166 haneden çoğunun üst seviye gelir grubundan olduğu ve bu karışıklığa bazı çıkarcı kocabaşıların etkisi bulunduğu anlaşılmıştı. Bu üç karyede cizye ve senelik vergileri dışındakilerden bir bölümü Kanunî Vakfı yararına *ispenç*[2386], *şemhâne* ve *tuzla* karşılığı olarak alınmaktaydı[2387].

2380 BA, YEE, nr. 33/105.
2381 M. Akif Erdoğru, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında ..., s. 25-48.
2382 BA, *MAD*, nr. 11993, s. 151-159.
2383 BA, *MAD*, nr. 11993, s. 151-159.
2384 BA, ŞD, nr. 2342/16.
2385 BA, *AD*, nr. 861, s. 122.
2386 Rodos'ta *ispenç* vergisi 1848 yılından itibaren reaya vergisi ile birlikte alınmaya başlanmıştı: BA, *KK*, nr. 5859, s. 123.
2387 BA, İ. MVL, nr. 6189. Rum cemaatinden, büyük paskalyadaki ayin esnasında yaktıkları mumlardan *şemhâne* vergisi adıyla yıllık alınan 355 kuruş ile kaya araların-

Adanın önemli vergi gelirlerinden olan âşâr, ihale usulü ile toplanmaktaydı. Müzayede sonrası taliplisiyle kontrat yapılmakta[2388] ve bedeli bir defter halinde İstanbul'a yollanmaktaydı[2389]. Bazı mahallerde ağaçlar daha çiçekte iken âşâr toplayıcılarının tahminî bir bedel üzerinden öşr talep etmeleri üzerine vilâyetlere tebligat yapılarak, bunun önlenmesi istenmiştir. Bundan böyle üzüm, meyve ve bostan mahsullerinin olgunlaşmaya yakın mevsiminde, yerel meclis, âşâr toplayıcısı ve mahsulün sahibi tarafından seçilecek bir bilirkişinin yapacağı tahminî değerin kabul edilmesi uygun bulunmuştu. Bilirkişinin belirleyeceği rakama mahsul sahibinin itiraz etme hakkı olacaktı. Bu durumda meclis araştırma yapacaktı[2390].

Rodos'un, vilâyet merkezi olduğu dönemlerde bütün vilâyetin âşâr muameleleri buradan yürütülüyordu. Osmanlı-Yunan Harbi'nin yaşandığı 1897'de Rodos merkezli vilâyette sancaklara ait 95 karyenin hububat âşârının müzayedesi yapılmıştı. Tâlibi olmayan 6 karye ile Sporad Adaları'nda âşâr devlet eliyle toplanacaktı. Bu yılın Rodos âşâr gelirlerinde düşüş yaşanmıştı. Sebep olarak da, devam eden savaş nedeniyle dışarı mal çıkışında azalma olması, Rodos'ta zeytin mahsulünün az ve mevsimsiz yağan yağmur yüzünden hasatın kıtlığı gösterilmişti. Rodos'un âşâr eksiği 95.924 kuruş olarak bildirilmişti[2391].

Adada öşrü alınan zahirenin muhafazası için hususî bir depo bulunmamaktaydı. Bu yüzden ambar kiralanıyordu. Yapılan bir araştırmaya göre 1878 yılından 1885 yılına kadar 15.000 kuruş depo kirası yanında, iskeleden ambarlara kadar taşıma ücretinin de bir o kadar tuttuğu anlaşılmıştı. Her yıl depo bulmak için çekilen müşkilata son verilmek için, gereken taşlar kale içinden ve ustalar da uygun yevmiye ile hapishâneden karşılanmak üzere bir zahire ambarının inşası uygun bulunmuştu. Hükûmet konağına yakın boş devlet arazisinde keşif yapılarak 29.215 kuruşa mâl olacak deponun masrafının Mâliye Nezâreti bütçesi ağnam ve âşâr inşaat kaleminden sarfedilmesine irâde çıkmıştı[2392]. Rüsumat Dairesi yakınlarındaki bu ahşap depolar da zamanla yeterli olmamaya başlamış ve 1891 yılında tamir edilip genişletilmiştir[2393].

dan dökülen tuzlardan alınan yıllık 1.933 kuruşun, ada âşâr vergisi kapsamında değerlendirilmesi düşüncesiyle, 1865 yılında kaldırılmasına dair irâde çıkmıştır: BA, İ. MVL, nr. 23857.

2388 BA, İ. DH, nr. 7837, 32016.

2389 BA, C. ML, nr. 9558. Rodos âşârı hakkında: A. MKT. MVL, nr. 14/89; 226/65; İ. DH, nr. 7837; Y. Mtv, nr. 163/175; *AD*, nr. 452, s. 134.

2390 BA, A. MKT. UM, nr. 2/90.

2391 BA, DH. TMIK. S, nr. 14/42.

2392 BA, İ. ŞD, nr. 4375.

2393 BA, İ. ŞD, nr. 6430.

Rodos şehrinde ikamet eden Müslümanlar ile Kataviya ve Manola gibi köylerde yaşayanların sahip oldukları mülk bağ ve bahçelerin vergi dışı bırakılması, bilhassa âşâr vergisinin toplanmasında bazı zorluklara neden olmaktaydı. Nitekim, Rodos âşâr ihalesini alan Avrupa tüccarından Yani Kostantin adlı tüccarın 1857 senesi öşründen 130.240 kuruş, Tokadlıoğlu Minyas'ın ise 1858 senesinden 157.720 kuruş zimmetinin bulunduğu, bu şahıslardaki zimmetler talep edildiğinde, adada kale içinde ve dışında bahçeler mahsullerinden ve diğer karyeler ahalisi evlerinin havlılarından başka, değirmenlerin bahçelerinden öşür alınması nizam gereği iken, bu bahçelerin birazının mülk ve maktu olduğu ve bazılarının dahi yaz mevsiminde kullanıldığı gerekçesi ile ahali tarafından âşâr ödenmek istenmediği belirtilmişti. Mültezimler Rodos önde gelenlerinin ve meclis üyelerinin de bu gibi bahçelere sahip olmalarından dolayı şikayetlerden bir sonuç alınamamadığını, Rodos halkına senelik öşür bedeli 25.000 kuruş teklif edildiğini, ancak bunun kabul görmediğini, halbuki buradan en az 300.000 kuruş gelir gelmesi gerektiğini ifade etmişlerdi. İddialara karşı Rodos meclisi mazbatasıyla gelen cevapta, ahalinin kale dışında ve diğer karyelerdeki yazlık evleri etrafında bulunan mahsülden *kapan mültezimi* tarafından kantar resmi ve öşür bedeli alındığı, âşâr mültezimleri tarafından da alınmasının *çifte vergi* demek olacağından, durum araştırılmış ve eski dönemlerde kale içindeki ev bahçelerinden mültezimlerin bir şey almadığı, kale dışındaki yazlıkların bağ ve bahçelerinden ekili değirmenlerin tamamından öşür tahsil edildiği anlaşılmıştı. Durum merkezde etrafıyla tartışılmış ve araştırma yapılması istenmişti[2394].

Ahalinin tasarruf ettiği bahçe meselesi 1863 yılındn tekrar gündeme gelmişti[2395]. Halk tarafından hükûmete müracaat edilerek, âşâr talebi uygulamasına son verilmesi istenmiştir. Keyfiyet Şurâ-yı Devlet'te görüşülmüş ve bu bağ ve bahçelerden öşür yanında *yoklama hâsılatı* olarak 981 altın tahsil edildiği haber alınmıştı. Bu hususta Defter-i Hakanî Nezâreti'nin de görüşü istenmiştir. Gelen cevapta, Rodos'un Manola Karyesi'ndeki Müslümanlar'dan 1.700 kuruş 38 para, Kataviya'dan ise 375 kuruş 15 para tahsil olunduğu, bunun haricinde hiçbir para alınmadığı bildirilmiştir. Konu hakkında fetvahâneden gelen mütalaada ise bir kimse bir miktar araziyi vergiye tâbi olmadan 40 sene tasarruf etmesi durumunda, bu arazinin devlete geçmesinin şeriat açısından mümkün olmadığı bildirilmişti. Ayrıca bu bağ ve bahçe arazilerinden adanın fethinden 1863 yılına gelinceye kadar öşür alınmadığı Rodos'tan gelen evrakta belirtilmekteydi. Mecliste yapılan müzakere sonucu, bahsi geçen arazilerin eskiden olduğu gibi *mülk*

2394 BA, A. MKT. MVL, nr. 126/65.

statüsünde kalmasına karar verilirken, bu durumun öşür vergisinin tahsiline engel olmayacağı da belirtilmişti[2396]. Bu hususa dair Meclis-i Vâlâ'da yapılan görüşmede ise vergiden muaf olacak bahçelerin yarım dönümden bir dönüme çıkarılması istenmişti. Zirâ, Rodos halkı açısından limon ve portakal ürünlerin yetiştirildiği bahçelerin öneminin bulunduğu vurgulanmıştı. Bu usulün Rodos ile birlikte diğer mahallere de uygulanmasına irâde çıkmıştır[2397]. Daha sonra söz konusu bağ ve bahçe arazileri hususu Defter-i Hakanî Nezâreti tarafından yeni arazi kanunu hükümleri çerçevesinde tekrar ele alınmak istenmiş ise de uygun bulunmayarak, eski statünün devamı emredilmiştir (1875)[2398].

Rodos ve İstanköy'de ağnam vergisi 1871 yılından itibaren 100 paraya çıkartılmıştı. Bağlı adalarda ise bu oran 60 paraydı. Ancak bu adalardaki keçi ve koyundan elde edilen yağ ve peynirin kıymetli olması nedeniyle, 1873 yılından itibaren bunların her birinden 100 para alınması kararlaştırılmıştı[2399].

Rodos'a bağlı mahallerin ağnam, öşür ve otlakiyye vergileri geliri merkezden yollanan memurlarca toplanıyordu. 1869 yılında bir küçük ada hariç bağlı mahaller toplam ağnam vergisi hâsılatı 8.127 kuruştu. Bahsi geçen adaların öşür ve otlakiyye vergileri ise 16.000 kuruştu[2400].

Rodos'a bağlı Oniki Ada'da, 1873 yılı itibariyle diğer Osmanlı limanlarından gelen eşyadan % 8 oranında vergi alınıyordu. 1873'te bu adalar ahalisi tarafından yapılan ve vali tarafından hükûmete ulaştırılan bir müracaatta, bu verginin % 3'ünün eğitim sağlık ve bayındırlık hizmetleri yararına buralardaki memleket sandıklarına bırakılarak, üst tarafının hazineye kalması istenmekteydi. Durum önce Encümen-i Mahsus-i Meşveret'te sonra da Şurâ-yı Devlet'te görüşülmüştür. Bahsi geçen adalarda tezkireli veya tezkiresiz gelen eşyadan memleket masrafına karşılık daha önce de % 3 vergi alındığı ve bunun hükûmet tarafından yasaklandığı, bunun yerine *liman pâresi* adıyla % 1 vergi konulmasının uygun bulunduğu anlaşılmıştır. Ancak zamanla bu usulün de değiştiği, Rodos'a bağlı adaların bazısında % 1 ve bazısında da % 2 nisbetin câri olduğu öğrenilmiştir. Şurâ-yı Devlet'te yapılan müzakere sonucu yabancı ülkelerden bu adalara gelen eşyadan rüsumat memurları tarafından alınan % 8 gümrüğün % 3'ünün ahali-

2395 BA, A. MKT. MHM, nr. 253/16.
2396 BA, *AD*, nr. 861, s. 235.
2397 BA, İ. MVL, nr. 22460.
2398 BA, A. MKT. MHM, nr. 478/45.
2399 BA, *AD*, nr. 861, s. 185.
2400 BA, *AD*, nr. 860, s. 115.

nin, söz konusu edilen ihtiyaçları için Mal sandığına aktarılmasına, kalan % 5'in yanı sıra bu adalardan yabancı ülkelere giden mallardan alınan % 1 ile Osmanlı'nın diğer limanlarına götürülen eşyadan alınan % 8 gümrüğün tamamının hazineye ait olmak üzere alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca liman pâresi adıyla alınan verginin de yürürlüğünün sürmesi münasip görülmüştü. Daha sonra keyfiyet Rüsumat Emaneti ile Mâliye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Ancak, bu uygulamanın diğer mahallerde rahatsızlık uyandırması, benzer taleplerin gelmesi durumu dikkate alınarak, elde edilecek toplam gelirden 20.000 kuruşunun ahali yararına ayrılmak üzere, eski vergi sistemine dönülmesi uygun bulunmuştur[2401].

Adadaki bazı tamirat masraflarının karşılanması için zaman zaman ek vergi alınmaktaydı. Mesela, 1866 yılında iskele tamirinde gereken para için her *hamal yükünden* 20 para alınmıştı. Bu vergi daha sonra 10 paraya indirilerek daimî hale getirilmişti[2402]. Bu tarifeye onay verilirken, benzer uygulamanın yapıldığı *Samsun Gümrüğü* ek tarifeleri ile Tersane-i Âmire yolcu ücretleri kayıtları incelenmişti[2403]. Ancak, bu hususa adadaki konsoloslar itiraz etmişti. Daha sonra mesele İstanbul'a yansıtılmış ve Mâliye Nezâreti'nin görüşü doğrultusunda, iskelelerin giderlerinin hazineden karşılandığı, dolayısıyla böyle bir verginin alınmasına gerek olmayacağı tebliğ edilmişti[2404]. Aynı şekilde gureba hastahânesi için vergi dairesinde % 010 ek vergi alınmıştı[2405].

1873 yılında Biga merkezli vilâyette, Rodos Sancağı'nın vergi dahil toplam geliri 2.082.696 kuruştu. Bu meblağın 768.775 kuruşu bütçenin birinci kısmında, 892.208 kuruşu ikinci, 388.493 kuruşu üçüncü, 34.220 kuruşu dördüncü faslına aitti. Vilâyetin genel gelir toplamı ise 22.436.474 kuruştu[2406]. Bir yıl sonraki vilâyet muhasebe kayıtlarına göre Rodos'un toplam geliri 3.042.089 kuruş iken, gideri 2.884.232 kuruş olarak gerçekleşmişti. Bütçe 157. 857 kuruş fazla vermişti[2407].

Adada Duyun-ı umumiye idaresi kurulmadan önce toplam vergi gelirleri içerisinde en büyük kalemi tarım ürünleri oluşturuyordu. Bunu gümrük gelirleri izliyordu. Sakız'ın merkez olduğu dönemde Rodos Sancağı'nın gelirleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi olmuştu[2408]:

2401 BA, *AD*, nr. 861, s. 208, 242; *BEO. GGD*, nr. 378, s. 180
2402 BA, A. MKT. MHM, nr. 368/42.
2403 BA, İ. MVL, nr. 25317.
2404 BA, *AD*, nr. 861, s. 185.
2405 BA, *DH. İD*, nr. 54-1/11.
2406 *CBSS*, Sene 1290, s. 61.
2407 *CBSS*, Sene 1312, s. 314-315.
2408 Edouard Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 572.

TABLO-67 1880 YILINDA RODOS MUTASARRIFLIĞI VERGİ KALEMLERİ	
VERGİ TÜRÜ	YILLIK MİKTARI (Frank)
Emlak vergisi	53.000
Bedel-i askerî vergisi	63.000
Gümrük gelirleri	80.000
Rüsum-ı sitte	40.000
Reji İdaresi'nden gelen (tütün)	27.000
Tarım ürünlerinden	200.000
Küçükbaş hayvanlardan alınan vergi	21.000
Ada hamamlarından gelen	6.500
Belediye vergisi	17.500
Diğer vergilerden	5.000

1887'de Rodos vilâyet merkezi olduğu için vergi gelirlerinde önemli artış yaşanmıştı. Nitekim, 1890 yılı itibariyle bağlı Meis, Herkit, Sömbeki, Leryoz, Kalimnoz, Kerpe gibi adalar maktu *tekalif-i resmiyesi* hariç, adanın toplam vergi geliri 2.866.565 kuruştu. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, en yüksek vergi geliri kalemini âşâr oluşturuyordu[2409]:

TABLO-68 1890 YILI RODOS ADASI VERGİ GELİRİ KALEMLERİ	
VERGİNİN TÜRÜ	MİKTARI (Kuruş)
Emlak ve akar vergisi	632.262
Temettü vergisi	123.674
Bedel-i askerî	689.773
Ağnam vergisi	233.997
Canavar vergisi	16.000
Âşâr vergisi	889.649
Mirî Emlak	26.210
Rüsûm-ı mütenevvia	65.000
Orman vergisi	10.000
Emlâk ve tapu harçları	40.000
Mehakim harçları	70.000
Mütenevvi hâsılat	70.000

Bu rakamlara toplam 40.680 kuruş olan maarif ve menafi hisseleri dahil değildi. Bu dönemde Rodos'un toplam gideri ise 2.884.232 kuruştu[2410].

2409 *CBSS*, Sene 1310, s. 243 (Tablo 14).
2410 *CBSS*, Sene 1310, s. 243.

Rodos Sancağı bütçesinin gelir-gider dengesinde 1893 yılı itibariyle olumlu bir gösterge yakalandığı dikkati çekmektedir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, bütçe fazla vermişti[2411]:

TABLO-69
RODOS SANCAĞI'NIN GELİR-GİDER KALEMLERİ
(1893 Yılı)

GELİR KALEMLERİ	
VERGİ GELİRİ TÜRÜ	MİKTARI (Kuruş)
Emlak vergisi	639.572
Temettü vergisi	128.172
Bedel-i askerî	704.289
Ağnam vergisi	252.483
Canavar vergisi	17.574
Maktuan ihale olunan âşâr bedeli	1.019.592
Emaneten idare olunan âşâr geliri	20.337
Mirî emlak muaccele, icârı ve hâsılatı	26.210
Rüsum-ı mütenevvia	51.560
Orman hakkı, kereste ve pul vergileri	9.000
Emlak ve tapu harçları	52.600
Mehakim harçları	62.300
Çeşitli hâsılat	58.400
TOPLAM: 3.042.085 Kuruş	
GİDER KALEMLERİ	
HARCAMA KALEMİ	MİKTARI (Kuruş)
Şer'iye	81.606
Dahiliye	1.120.512
Adliye	436.796
Maliye	329.734
Zabtiye maaşları	174.342
Mütenevvi eshâm	1.445
Zabtiye	660.972
Polis	78.820
TOPLAM: 2.884.232 Kuruş	

1896 yılı istatistiklerinde ada vergi gelirleri 3.269.132 kuruş iken giderleri 3.373.151 kuruştu. Bu dönem istatistiklerinde Rodos Sancağı'nın bütçe açığı 104.019 kuruş olarak gerçekleşmişti. Aynı yıl vilâyetin tamamında vergi gelirleri 19.255.902 kuruş olmuştu. Gideri ise 7.937.515 kuruştu. Merkez olarak Rodos'un vilâyet geneline oranla gideri daha fazla olmaktaydı. Nitekim, adanın genel gelir içindeki payı yaklaşık % 17 iken, giderde bu rakam artarak yaklaşık % 42,5 gibi bir orana ulaşmaktadır. Vilâyetin 4 sancağı içinde geliri giderinden fazla olan tek sancak da Rodos'tu[2412]. Bir yıl sonra 1897 yılında adanın gümrük vergisi gelirleri 804.408 kuruş seviyesin-

2411 BA, YEE, nr. 33/105.
2412 *CBSS*, Sene 1318, s. 274 (İstatistik cetveli).

de gerçekleşmişti[2413]. Toplam ithalât 8.079.603 kuruş olurken, bundan 581.726 kuruş gümrük alınmıştı. İhracât rakamı ise 5.926.003 kuruştu ve gümrüğü 59.260 kuruş olarak gerçekleşmişti. Dahilî sarfiyat 2.269.800 kuruştu. Bunun gümrüğü ise 163.421 kuruştu. Rodos gümrüğünden toplam 16.275.406 kuruş kıymetinde mal geçmişti[2414]. 1900 yılı verilerine göre ithalât 8.801.435 kuruş, gümrük geliri 658.084 kuruş, ihracât 5.376.003 kuruş, geliri 48.762 kuruştu. Toplam gümrük geliri 774.437 kuruş olarak kayıtlara geçmişti. Rodos gümrüklerinde Avrupa'ya nazaran işlemler hızlı yapılmaktaydı ve tezkire ücretleri 9, 5 kuruş veya 3 franktı[2415].

Maddî zorluk çeken Rodos Belediyesi'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1902 yılından ek vergi gündeme gelmişti. Ada iskelesine çıkarılan ithal ve ihraç malı adeta iğneden ipliğe bütün eşyadan, belirlenen yeni bir tarife üzerinden vergi alınması kararlaştırılmıştı. 17 yıldır uygulanan iskele vergisi tarifesinde değişiklik öngören ve vilâyetin talebi üzerine Şurâ-yı Devlet Mâliye Dairesi'nce hazırlanan bu yeni tarifede, devlete ait bütün yiyecek-içecek, eşya ve hayvan ile askerî mühimmat, harp ve ticaret gemileri ve Bahriye Nezâreti'ne dair mühimmat ile aletler muaf olacaktı. Yolcuların kendilerine mahsus eşya, yiyecek ve içecek, mahallî sarfiyat için getirilen zahire, odun, kömür ve tuz iskele vergisi dışında kalacakdı. Aynı şekilde cami, mektep, kilise ve hastahâne gibi hayır kurumlarına mahsus olduğu resmî olarak belirlenecek eşyadan da vergi alınmayacaktı. Şurâ-yı Devlet Mâliye Dairesi'ndeki konuya dair müzakerede, vilâyetten gelen yazıda, 17 sene önceki eski tarifede eşya, un ve her hayvandan alınan 15 paranın 25 paraya, manifaturanın büyük denginden alınan 100 paranın 5 kuruşa, küçük denkten ve hırdavatın büyük ve küçük her varil ve sandığından alınan 60 paranın 4,5 kuruşa çıkarılmasının öngörüldüğü, bu tarifeye her nasılsa kasap ve kurban hayvanlarının dahil edilmediği ve bunlardan sığır ve öküzün her birinden 2'şer kuruş, 6 aylıkdan aşağı dana ile koyun, keçi ve kuzu ve oğlaktan 1 kuruş alınacağı, fosforun ve kavın tehlikeli olması nedeniyle tüccara geldiğinde Belediyece gazyağının konulduğu ambara alınıp muhafaza edilmek suretiyle, her büyük sandığından 15, küçük sandığından 7,5 kuruş depo vergisi uygulandığı, susamın şimdiye kadar Rodos'a gelmediği gibi, tömbekinin de Reji idaresine geçtiği için bunların tarifeden çıkarılması gerektiğinin vurgulandığı ifade edilmişti. Mâliye dairesi, böyle vergi artırımında tüccarın muvafakatinin alınmasının önemli olduğunu, kaldı ki adada iskelenin inşa ve tamiri için buna benzer vergi artışın, uygulandığının kayıtlarda mevcut bulunduğunu dile getirmişti. Vilâyetin Reji nedeniyle kayıtlardan tarifesinin çıkarılmasını istediği tömbeki ve tütünün tarifede kalması, susamın ise çıkarılması kabul edilmişti. Konu bir de Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da değerlendirilerek, 27 Ocak 1902 tarihli irâde ile kabul edilen tarife Divan-ı Hümayun kuyud odasında ilgili kısma ilave edilmişti[2416]:

2413 *CBSS*, Sene 1321, s. 88.
2414 *CBSS*, Sene 1318, s. 88.
2415 Biliotti, *L'île De Rhodes* ..., s. 517.
2416 BA, İ. DH, nr. 17/17.L.1319.

TABLO-70
RODOS İSKELESİ İHRACAT VE İTHALAT VERGİSİ TARİFE LİSTESİ
(1901 Yılı)

EŞYANIN ADI	YENİ TARİFE	AÇIKLAMA
Un	2 para	Her 50 kıyye un ve küsurundan
Buğday, arpa, yulaf, burçak, koçanlı mısır ve benzeri	1 para	Her İstanbul kilesinden
Makarna, şehriye, pasta, badem içi, ispermecet mumu	20 para	Her 22 eski kıyye ve küsurundan.
Pirinç, bulgur, kükürt, patates ve soğan	5 para	Her 100 eski kıyye ve küsurundan
Kahve, biber, kına, sabun, şeker, zeytinyağı, alçı, fasulye, palamut ve benzeri	10 para	Her 50 eski kıyye ve küsurundan
Kaşar peyniri, sardalya, uskumru, lakerda, doroz balığı, fındık, leblebi, çeviz, nohut, mercimek, kuru fasulye, kestane, kuru incir, üzüm ve kabuklu badem, kabak çekirdeği ve benzerleri ile teneke, çam, tuzlu ve taze balık, fıstık, göz ve zeytin.	15 para	Her 44 eski kıyyelik kantardan ve küsurundan
Yumurta	1 kuruş	Her 1.000 adedinden
Karpuz, kavun, kum, taş, toprak ve çakıl	3 kuruş	Her Mavuna'sında
Evcil kuşlar	1 kuruş	50 itibariyle her kafesinden
Konyak, bira ve o tür içkiler	1 kuruş	Her 12 şişelik sandığından
Rom, rakı, şarap ve benzeri	3 kuruş	Her 100 eski kıyyesinden ve küsurundan
İspirto	2 kuruş	Her 100 eski kıyyesinden ve küsurundan
Sade yağ, kara mastaki, muşamba, ham pamuk, hurma ve anason	1 kuruş	Her 100 eski kıyyesinden ve küsurundan
Kırmızı havyar ve bakalara balığı	30 para	Her kantar ve küsurundan
Siyah havyar ve balık yumurtası	5 kuruş	Her kantar ve küsurundan
Gazyağı	5 para	Her sandığından
Urgan, halat, yelken bezi, don yağı, katran, zift, kalay, nişadır, kara boya, şap, çinko, kırmızı boya, elvanyağlı boya, neft, bezir yağı, çivit boya, kibrit kağıdı, zerdevat ve benzeri	20 para	Her kantarından
Mamül ve gayrimamül demir, kurşun, çelik, karfiça (iğne), saçma ve demir toprağı	10 para	Her kantarından
Bakır tencere ve saire	1 kuruş	Her kantarından
Hazır kundura ve elbise	3 kuruş	Her balya ve sandığından
Eski ve yeni boş çuval	1 kuruş	Her 100 adetlik balyasından
Manifatura, tütün ve tömbeki	20 para	Her 100 kıyyesinden

Ham ipek, mensucat, karanfil, kırmız ve kola	1 kuruş	Her 100 kıyyesinden
Yapağı ve pamuk	10 para	Her 100 kıyyesinden
Balmumu	1 kuruş	Her 20 kıyyesinden ve küsurundan
Karasığır ve manda	30 para	Her bir başından
Keçi, koyun ve kuzu	1 para	Her bir başından
At, kısrak ve katır	20 para	Her bir başından
Merkeb ve tay	10 para	Her bir başından
Değirmen taşı, mezartaşı, balkon mermeri ve merdiven ayağı	1 kuruş	Her adedinden
Döşeme mermeri ligorna	20 para	Her adedinden
Kıbrıs mermeri	1 para	Her adedinden
Yemek tabağı (Piatta)	20 para	Her sandığından
Kal'a-i Sultaniye tabağı	10 para	Her 1.000 adedinden
Limon, portakal, elma, armut ve kiraz	10 para	Her kantarından
Kuyu ipi	15 para	Her 100 kıyyelik balyasından
Âlâ kereste	3 kuruş	Her metreküpünden
Edna kereste	1 kuruş	Her metreküpünden
Adî sandalye	15 para	Her düzinesinden
Ceviz sandalye	20 para	Her düzinesinden
Büyük ayna	1 kuruş	12'lik her sandığından
Malta taşı	0,5 para	Her birinden
Âlâ turşu	1 kuruş	Her 12 kîlelik sandığından
Her tür âlâ kiremit ve tuğla	5 kuruş	Her 1.000 adedinden
Her tür ednâ kiremit ve tuğla	1 kuruş	Her 1.000 adedinden
Âlâ sırlı çukalısı (testi)	5 para	Her numarasından
Toprak testi, çanak, çömlek, bardak ve emsali	10 para	Her 100 adedinden
Kepek	1 para	Her 100 kıyyesinden
Ceviz kökü	5 para	Her birinden
Ceviz ör ve kütüğü	1 kuruş	Her birinden
Saman	1 para	Her 1.000 kıyyesinden
Meyan kökü ve sirke	2 para	Her 100 kıyyesinden
Maden kömürü	1 kuruş	Her 1.000 kıyyesinden

Bu yeni iskele vergi tarifesinin 10 yıl geriye işletilmek istenmesi, yerli ve yabancı tüccarın tepkisini çekmiş ve 1907 tarihli bir diğer irâde ile geriye dönük tahsilât uygulaması iptal edilmiştir[2417].

Rodos'a bağlı Karyot, Batnoz, Leryoz ve Kalimnoz adalarının *maktu* vergileri meselesi uzunca bir süre devletin gündemini meşgul etmişti. Bu adalara, 1835 yılında Sultan II. Mahmud emriyle vergi kolaylığı maksadıyla senelik bir bedel üzerinden vergi vermeleri kolaylığı sağlanmıştı. Bu hususta idarecilere hitaben yazılar kaleme alınmıştı. Ancak zaman içerisinde bu vergi oranı diğer adaların ödediğinin yanında oldukça az bir meblağa

2417 BA, İ. DH, nr. 30/27. Ca. 1325.

karşılık gelir olmuştu. Devletin bu haksızlığı düzeltme yönündeki teşebbüsleri, buralardaki yerel idarecilerin itirazları sonucu ertelenmişti[2418].

İtalyan işgali sonrası General Ameglio bir açıklama yaparak, Osmanlı döneminde alınan vergilerin geçerli olduğunu ve oranların değiştirilmeyeceğini ilan etmişti. Ayrıca Duyun-ı umumiye idaresinin de faaliyetlerini sürdürmesine izin verilmişti[2419].

Bu arada Osmanlı Hükûmeti, Rodos dahil işgal altındaki adalardan Osmanlı iskelelerine gelen ve resmî evrakı bulunmayan mallardan % 10 vergi alma kararı almıştır[2420].

C-Rodos'ta Finans Kurumları

1-Ada Mal Sandığı

1849'da Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti teşkilâtı kurulurken adaların çoğunda yerel meclislerin idaresinde olmak şartıyla Mal sandıkları faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Bu dönemde sandık bulunmayan adalara da açılmıştır. Bağlı adalarda toplanan vergiler önce Mal sandığında kaydedilip, oradan merkez Rodos'a gönderilmekteydi[2421]. Rodos Sandık eminine 170 kuruş maaş bağlanmıştı[2422].

1867 yılına gelindiğinde Kal'a-i Sultaniye'deki merkez Mal sandığından ayrı olmak üzere Rodos'ta yeni bir yapılanmaya gidildiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, adada tarımı en çok yapılan buğday ve arpanın ada ihtiyaçlarına cevap vermemesi ve Anadolu'dan getirilen buğdayın bazı şahıslarca stoklanıp, fahiş fiyat ile köylüye satmalarının önlenmesi maksadıyla, çiftçinin kullanımı için sermaye oluşumu düşünülmüştü. Bu maksatla kalede depolanan buğdaydan bir kısmının köylünün elindeki çift hayvanları sayısı üzerinden tohumluk olarak dağıtılması uygun bulunmuştu. Köylüye verilecek toplam 3.000 kîle tohumluk buğdayın 1'e 5 hasılâtının tahminî râyici olan 300.000 kuruş sermaye ile de *memleket sandığı* adıyla yeni bir fon oluşturulacaktı. Keyfiyet Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiştir. Mecliste, böyle bir sandığın kurulmasının köylüyü bir takım faizcilerin elinden kurtaracağı gibi, ziraatin de gelişmesine katkı sağlayacağı belirtilmişti[2423]. Ayrıca açılması uygun görülen bu sandığın vilâyet merkezlerindeki gibi yazı-

2418 Engin, "Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ..., 93-103. Ayrıca bk. A. Kemal (Rodoslu), *Isporad Adaları* ..., s. 24 vd.
2419 BA, HR. HMŞ. İŞO, nr. 32/2-1.
2420 BA, DH. SYS, nr. 75-12/1-26.
2421 BA, İ. DH, nr. 15680.
2422 BA, C. ML, nr. 948.
2423 BA, İ. MVL, nr. 26129.

lı bir nizam dahilinde çalışması, istifade edeceklerinde kefil göstermek suretiyle işlemlerinin görülmesi hususları tebliğ edilmiştir. Rodos Mal sandığı kredi faizleri önceleri % 12 iken bir müddet sonra % 10'a indirilmişti. Ayrıca kefil gösterme muamelelerinde *İhtiyar heyeti mazbatası*nın yeterli görülmesi hususu Şurâ-yı Devlet'e havale edilmişti. Burada yapılan görüşmede, 1871 yılı itibariyle sandığın sermayesi 214.000 kuruş olduğundan faiz indiriminin, yine faizcilerin devreye girmesine neden olabileceği hatırlatılmıştı. Bu tür olumsuzlukların önlenmesi için kredi kullanımında belirli limitlerin oluşmasının ve paranın muhakkak ziraatle ilgili işlerde kullanımının sağlanmasının gerektiği belirtilmişti[2424]. Bir müddet sonra Rodos memleket sandığının sermayesi 259.823 kuruşa çıkmıştı[2425]. 1887 yılına gelindiğinde Rodos menafi sandığının dört azası ve bir kâtip ile toplam 5 üyesi bulunuyordu[2426].

Rodos Mal sandığında sermaye sıkıntısı çekildiğinde diğer adalardan takviye yapılmaktaydı. Mesela, 1850 ve 1857 yıllarında Kıbrıs gelirlerinden Rodos sandığına havale yapılmıştı[2427].

Zamanla Mal sandığının adadaki önemi artmış ve maaş ödemeleri buradan yapılmaya başlanmıştı[2428]. Ayrıca adada her yıl gerçekleştirilen zahire stoklarının yenilenmesi işlemleri sandıktan yürütülmekte, hesaplar burada toplanmaktaydı[2429]. Adada kaçak kesilip ele geçirilen orman ürünleri satılarak, geliri Mal sandığına aktarılıyordu[2430].

Mal sandığı sermayesi nemasından elde edilen gelir ile adada eğitim gibi hayır kurumlarının inşasına kaynak aktarılıyordu[2431]. Mesela, gureba hastahânesinde istihdam edilen hekimin maaşı sandıktan veriliyordu[2432].

2-Bankalar

a- Ziraat ve Osmanlı Bankaları Şubeleri

Rodos'ta daha çok ziraatle uğraşanların yararına olarak önce *Ziraat Bankası* ve ardından da devlet sermayesi olmadan bir *Osmanlı Bankası* şubesi faaliyete geçmişti.

2424 BA, *AD*, nr. 861, s. 49, 156.
2425 *CBSS*, Sene 1290, s. 85-86.
2426 *CBSS*, Sene 1304, s. 192.
2427 BA, A. MKT. UM, nr. 41/64;282/80; A. AMD, nr. 23/43.
2428 BA, *MAD*, nr. 9452, s. 319, 320.
2429 BA, *AD*, nr. 859, s. 68.
2430 BA, A. MKT. MVL, nr. 105/37.
2431 BA, İ. ŞD, nr. 3903.
2432 BA, A. MKT. MVL, nr. 146/45.

Banka açılmasından önce Rodos'ta çok eski dönemlerden itibaren Yahudi tefeciler finans alanında ün kazanmışlardı. Hatta bunlar adaya sürgün gelen Kırım Tatar Hanları'na faizle borç vermekteydiler[2433].

Rodos'ta tarımın gelişmesi ve bilhassa köylünün faizcilerin eline düşmemesi için Ziraat Bankası'nın bir şubesinin açılması uygun bulunmuştur[2434]. 1893 yılı itibariyle şubenin reisliğini Hacı Mehmed Ağa yürütürken, memurlukta Mehmed Said Efendi, kâtiplikte ise Minnet Efendi istihdam edilmekteydi. Bundan başka şubenin yönetiminde Müslim-Gayrimüslim 5 aza bulunuyordu. Banka çalışmalarına Murad, Hacı Osman, Nikola Linardi, Marko Maliarakis efendiler ile Zenbilli Hacı Mehmed Ağa aza sıfatıyla katılmaktaydı[2435]. Şubenin açılmasından sonra daha önce Mal sandığı vasıtasıyla yürütülen zahire stoklarının değişimi ve köylüyü tohumluk ile kredi verilmesi muameleleri 1899 yılı itibariyle Ziraat Bankası'na devredilmişti[2436]. Rodos'a bağlı İstanköy'de de bankanın bir şubesi açılmıştı[2437].

Rodos Ziraat Bankası, ipotek karşılığı kefilli kredi vermekteydi ve ödeme yaplamadığında gerekli ihtarnâmeleri gönedererek, malın satışı müzayede ile yapmaktaydı. Mesela, Zabtiye Nezâreti Mektubî Kalemi görevlilerinden Kemal Bey, Rodos Ziraat Bankası'ndan aldığı kredi karşılığı adadaki evini ve arsasını rehin etmişti. Ancak, taksitleri ödeyemediğinden kendisine İstanbul icra dairesi aracılığı ile 24 Mayıs 1902'de müzayede ile satış tebligatı yaplmıştır. Haciz öncesi araya Zabtiye Nazırı girerek, Nafia Nezâreti'ne durumu iletmiş ve Kemal Bey'in maaşından dörtte biri karşılığı geri ödeme şartının kabülünü istemişti[2438].

Rodos'ta *Osmanlı Bankası* şubesinin açılışı Temmuz 1911 yılında olmuştur. Bu şebenin merkezi İstanbul olacak ve Osmanlı Bankası'nın ilk kuruluşunda hazırlanan 12 Haziran 1279/24 Haziran 1863 tarihili İmtiyaz Mukavelenâmesi'nin 6. maddesi uyarınca Osmanlı Hükûmeti şube için tahsisat vermeyecekti. Yine mukavelenâmenin 17. maddesine uygun olarak şubenin güvenliği yeterli sayıda olmak üzere, Rodos jandarma kuvvetlerince sağlanacaktı. Vilâyet ile hükûmet arasındaki vergi ödeme gibi para trafiği bu şube yoluyla icra olunacaktı. Mâliye Nezâreti'nin de konu hakkındaki olumlu görüşü üzerine şubenin açılması ve keyfiyetin adaya bildi-

2433 Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 62.
2434 BA, BEO, nr. 320382.
2435 *CBSS*, Sene 1311, s. 96.
2436 BA, Y. A. Res, nr. 19/24.
2437 BA, BEO, nr. 324215.
2438 BA, ZB, nr. 361/95.

rilmesi 18 Temmuz 1911 tarihli irâde ile uygun bulunmuştu[2439]. Osmanlı Bankası'nın adadaki temsilciliğini ise Yahudiler üstlenmişti[2440].

b- İşgal Sonrası Bankaların Durumu

Ziraat Bankası, İtalyan işgali ardından bazı sorunlar yaşanmakla birlikte faaliyetlerini sürdürmüştü. En önemli sorun bankanın alacaklarının tahsili hususuydu. İtalya Hükûmeti, bankanın evrakına el koymuştu. Bazı borçlu Rumlar'ın müracaatı üzerine de bankanın alacaklarını tahsile başlanmıştı. İtalyanlar muameleleri görmek üzere eski Selanik Hukuk Mektebi talebelerinden Komiserlik Dairesi Tercümanı bir Yahudi'yi atanmıştı[2441].

1914 yılında Ziraat Bankası'nın bir Osmanlı müessesesi olarak faaliyetlerine yeniden başlaması için İtalyan yetkililere yapılan müracaat uygun bulunmayınca, hâlen bankanın memuru olan Ahmed Bey bankaya borçlu bulunanları mahallî Askerî Sandığı'na depozito ettirerek, işlemleri bu şekilde devam ettirmeye çalışmıştı[2442].

İşgal sonrası Osmanlı Bankası'nda muamele usulü değiştirilerek, para birimi olarak Osmanlı Lirası yerine İtalyan lireti kullanılmaya başlanmıştı. Bu değişiklik ardından 1914 yılı itibariyle şube zarar etmekteydi[2443]. Daha önce de ifade edildiği gibi, işgal sonrası memur maaşları Osmanlı Bankası şubesi aracılığı ile ödenmekteydi[2444].

2439 BA, İ. MM, nr. 9/21.B.1329; İ. OM, 8/20.B.1329.
2440 Abraham Galenté, *Histoire Des Juifs de Rhodes* ..., s. 63.
2441 BA, BEO, nr. 321600.
2442 BA, BEO, nr. 320814; 320382. İtalyan işgali altındaki adalarda bulunan Ziraat Bankası Şubeleri'nin durumu hakkında BEO, nr. 326481'de malumât bulunmaktadır.
2443 Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 2000, s. 259, 286.
2444 BA, DH. EUM. MH, nr. 46/6.

SONUÇ

Osmanlı devlet adamlarının Akdeniz'in kilidi olarak tarif ettikleri Rodos, 1522 yılı sonlarında çetin mücadelelerle Türk idaresine girmişti. Bu stratejik adanın fethiyle, bilhassa Batı Anadolu'nun savunmasında mühim bir nokta elde edilmiş oluyordu. Ayrıca adanın Akdeniz ticaret güzergahındaki önemli mevkiisi, bu alandaki Türk etkinliğini daha da artırarak, güvenlik bakımından da ciddi bir rahatlama sağlamıştı.

İlk dönemlerde Osmanlı Devleti'nin eyalet teşkilâtı gereği, buraya bağlı Oniki Ada ile Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti bünyesinde bir sancak statüsünde yer alan Rodos, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren eyaletin/vilâyetin yönetim merkezi haline gelmiştir. Bu yapı gereği eyaletin bütün bürokrasisi ve özellikle güvenlik tertibatı Rodos'tan yönlendirilmekteydi.

Osmanlı Hükûmeti, Ege'de çok geniş bir alanda yapılandırılan bu vilâyetin idaresine her zaman üst düzey ve nitelikli devlet adamlarını tayin etmeye gayret sarfetmişti. Bütün Osmanlı idaresi boyunca Rodos'a yönetici seçiminde hassas davranılması, adaya verilen önemi göstermektedir. Bundan başka şair Namık Kemal ile oğlu Ali Ekrem Bey ve Yusuf Âgah Efendi gibi temâyüz etmiş şahsiyetler ada yönetiminde bulunarak birikimlerini aktarmışlardı.

390 yıl boyunca Türk hakimiyetinde kalan Rodos'ta o devirler için önemli sayılabilecek sayıda Müslüman-Türk nüfusu varlığını sürdürmüştü. Fetih sonrası Rodos'un Türkleştirilmesi için yoğun çaba sarfedilmiştir. Osmanlı ricâli, Sisam gibi diğer bazı Ege Adaları'nın aksine, Rodos'taki nüfus hareketlerini yakından izlemekteydi. Bu iş için görevlendirilen memurlar, çoğunluğu Batı Anadolu'dan olmak üzere, imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki Türkmen gruplarını adaya nakletmişlerdi. Zaman içerisinde adadaki nüfus dengeleri yakından takip edilerek, nisbetlerde bir dengesizliğin oluşması durumunda, çeşitli iskân politikaları yürütülmüştü.

Osmanlı, Rodos'ta yaşayan bütün unsurlar arasında tam bir hoşgörü ve huzur ortamı sağlanmıştı. Buradaki hoşgörü ortamı, başta Avrupalılar olmak üzere dönemin seyyahlarının da gözünden kaçmamıştır. Adadaki

her sınıftan halk, batıl inançlara varıncaya kadar birbirlerinden etkilenmişti. Bilhassa dinî faaliyetlerdeki serbestiyet, Türk fethinden önceki dönemlerde büyük baskılara maruz kalan ada Yahudileri tarafından minnetle anılmaktaydı.

Bütün bu asırlar boyunca adada bir çok Türk eseri ve vakfı meydana getirilmiştir. Bu eserler yanında eski ve ortaçağlardan intikal eden kalıntılar ve oluşan çevre dokusu önemli ölçüde varlığını korumuştur. Türk idaresi sayesinde özellikle ortaçağ mimarisinin bir çok özgün örneği günümüze kadar ayakta kalabilme imkanı bulmuştur. Bu tür eserlere, aynı medeniyet sürecini paylaşan Avrupa'da dahi çok az tesadüf edilmekteydi.

XIX. yüzyılında, Ege Adaları eyaleti merkezinin Gelibolu'dan bir adaya nakledilmesiyle, yeni merkez Rodos'ta bilhassa idarî müesseseler açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çeşitli periyotlarda Kal'a-i Sultaniye, Midilli ve Sakız adaları vilâyet merkezi olarak tercih edilmekle birlikte, çok geçmeden merkez teşkilâtı tekrar Rodos'a nakledilmiştir. Merkez statüsü kazanıldıkdan sonra Rodos yöneticileri yalnızca bağlı adalarla değil, genel olarak Akdeniz'deki güvenlik organizasyonunda önemli görevler üstlenmekteydiler. Diğer taraftan, coğrafî konumunun etkisiyle Doğu Akdeniz'de bilhassa savaş durumlarında Rodos, mühimmat ve erzak stoku ile donanmanın her türlü ihtiyacının giderilmesinde bir üs durumuna getirilmişti.

Rodos Adası ekonomik ve güvenlik hususlarında Batı Anadolu sahil kentleriyle irtibatlandırılmıştı. Ada ticâretinin hemen tamamına yakını Anadolu ile yapılmaktaydı. Savaş durumunda Menteşe, Hamid ve Karası gibi sancaklar Rodos'u asker ve erzak takviye etmekle mükellef tutulmuşlardı. Ada, Türk idaresinde adeta Anadolu'nun bir parçası gibi görülmüştür. Nitekim, Marmaris idarî bakımdan uzun süre Rodos'a bağlı kalmıştı.

XVI. yüzyılda bir Osmanlı iç denizi haline gelmiş olan Ege'deki siyasî dengeler, XIX. yüzyılın ilk yarısında bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasıyla değişmiştir. Yeni durum sonrası bölgede kısmî de olsa bir paylaşım olmuş, Mora bölgesindeki Sporad ve Kiklad adaları ile Eğriboz yeni devletin sınırlarına bırakılmıştı. Kalan Ege Adaları'nın tamamında mutlak Osmanlı hakimiyeti sürmekteydi.

Bu alandaki Türk egemenliğine yönelik ilk ciddi saldırı ise İtalyanlar tarafından gelmiştir. Trablusgarb'ta başarısız olan İtalya, savaşı Ege'ye taşımış ve 1912 yılında Rodos ve bağlı adaları işgal etmiştir. Bu oldu bitti ve tamamen fiilî duruma dayanan, hiçbir hukukî zemini bulunmayan işgal karşısında Türk diplomasi, 1923 Lozan Antlaşması süreci sonuna kadar

her platformda haklılığını savunmuş ve tepkisini sürdürmüştür .

Ege Adaları, bu denizin her iki yakasında hüküm süren ülkeler için aynı derecede önem taşımaktadır. Ancak, bu mühim coğrafyadaki egemenlik dağılımında tarihî, stratejik ve jeopolitik gerçekleri yansıtmayan bir durumun ortada olduğu da açıkça görülmektedir. Bu nedenle, Ege'de bilhassa egemenlik devirleri herhangi bir anlaşmada söz konusu edilmemiş olan yüzlerce ada, adacık veya kayalığın hukukî durumlarının, tarihi süreçle birlikte değerlendirilmesi, Ege Sorunu'nun genelinin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV BELGELERİ*

A- DEFTER TASNİFLERİ

-Ayniyat Defterleri
nr. 380, 405, 449, 452, 454, 573, 582, 859, 860, 861, 863, 865.
-BEO Gelen-Giden Defterleri
nr. 378, 979.
-BEO. GGD, Şifre Kayıt Defterleri
nr. 696, 994.
-Bâb-ı Defteri Ceride Odası Defterleri
nr. 39989, 40440.
-Cezâyir-i Bahr-i Sefid Ahkam Defterleri
nr. 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.
- Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Defterleri
nr. 140/379.
-Evkâf Nezâreti Defterleri
nr. 10829, 11161, 11341, 11431, 11577, 13110, 14990, 15026, 16789, 18028, 18684, 18882, 19088, 19363, 19421, 19515, 19803, 20037, 20236, 20237, 20259, 20700, 21025, 21101, 21873, 21794, 22282.
-Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri
nr. 5831, 5859, 6012, 6428.
-Mâliyeden Müdevver Defterler
nr. 233, 8471, 8505, 8572, 8930, 9402, 9420, 9421, 9452, 10558, 10764, 11918, 11993, 12110/1.
-Mühimme Defterleri
nr. 211, 219, 222, 225, 233, 234, 236, 238, 339, 240, 241, 246, 250, 251, 252, 253, 254 , 255, 257, 258, 260, 262, 263, 254.
-Mukteza Defterleri
nr. 1.
-Mâliye Nezâreti Ceride Muhasebesi
nr. 867, 546, 1122.
-Mâliye Nezâreti Mesarifat Defterleri
nr. 17959.

* Belgelerin vesika ve sayfa numaraları metin içinde gösterilmiştir.

-Mâliye Nezâreti Temettuat Defterleri
nr. 5136.
-Mâliye Nezâreti Varidat-ı Cizye Muhasebe Kalemi Defterleri
nr. 142, 242, 963.
-Nâme-i Hümâyun Defterleri
nr. 13.
-Sadâret Defterleri
nr. 460.
-Tapu-Tahrir Defterleri
nr. 635, 640.

B- BELGE TASNİFLERİ

- Sadâret Evrakı
- Sadâret Amedî Kalemi Belgeleri:

Sadâret Divan-ı Hümâyun Kalemi; Bâb-ı Âsafi Düvel-i Ecnebiyye Kalemi; Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Mühimme; Sadâret Evrakı Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Kısmı; Sadâret Mektubî Kalemi Devâir; Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyat; Sadâret Evrakı Mümtâze Kalemi-Sisam; Sadâret Evrakı Mümtaze Kalemi-Trablusgarb; Bâb-ı Âsafi, Teşrifât Kalemi; Bâbıâli Evrak Odası.

- Cevdet Tasnifi Belgeleri:

Adliye; Askeri; Bahriye; Dâhiliye; Hâriciye; İktisat; Mâliye; Maarif; Sıhhiye Zabtiye.

- Dâhiliye Nezâreti Belgeleri

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhabere Kalemi; Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye; Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi; Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Tahrirât; Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısm-ı Adli Kalemi; Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye 3. Şube; Dâhiliye Nezâreti İdare Kısmı; Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye; Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti; Dâhiliye Nezâreti Mebanî-i Emiriye Hapishâneler Müdüriyeti; Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi; Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia; Dâhiliye Nezâreti -Muhaberat-ı Umumiye İdaresi; Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi; Dâhiliye Nezâreti Siyasî Evrak; Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi; Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı; Dâhiliye Nezâreti Umur-ı Mâliye ve Varidat Müdüriyeti.

- Hatt-ı Hümayun Belgeleri
- Hâriciye Nezâreti Belgeleri:

Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası; Hâriciye Nezâreti İdare Kısmı; Hâriciye Nezâreti Mektubi Kalemi; Hâriciye Nezâreti Siyasî Evrak; Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası.

-İrâde Tasnifi Belgeleri:

Askerî; Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye; Dâhiliye; Evkâf; Girit; Hariciye; Harbiye; Hususî; İlmiye; Maarif; Mâliye; Meclis-i Mahsus; Meclis-i Vâlâ; Mesâil-i Mühimme; Mısır; Orman-Maadin; Posta Telgraf; Rüsumat; Sıhhiye; Şurâ-yı Devlet; Taltifât; Tophâne-i Âmire.

- Maarif Nezâreti Sicil Evrakı.
-Meclis-i Vükela Mazbataları.
-Şurâ-yı Devlet Evrakı.
- Yıldız Tasnifi Belgeleri:

Esas Evrak; Hususi Maruzat; Resmi Maruzat; Perakende Evrak; Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller; Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı; Perakende Evrakı Orman, Maadin ve Ziraat Nezâreti Maruzatı; Perakende Evrakı Sıhhiye Nezâreti Maruzatı; Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahriratı.
-Zabtiye Nezâreti Evrakı.

II- SÜRELİ YAYINLAR, SALNÂME ve NİZAMNÂMELER

Bahr-i Sefîd Gazetesi
Sayı: 1, 3, 6, 8, 11, 14, 23, 24, 24, 30, 32, 33, 34, 39, 42, 48, 1066, 1113.
Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Salnâmeleri
Sene: 1290, 1301, 1302, 1304, 1310, 1311, 1312, 1313, 1318, 1321.
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
Sene: 1263, 1265, 1266, 1267, 1269, 1272, 1273, 1274, 1276, 1277,1278, 1280, 1281, 1283, 1284, 1285, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1298, 1299, 1300, 1301, 1303, 1304, 1306,1307, 1308, 1309, 1310, 1312, 1313, 1314, 1315, 1318, 1319, 1320, 1321, 1325, 1326, 1327.
Düstur, I, İstanbul, 1289 (Birinci Tertip).
Dr. Bartoletti (Inspecteur General), *Raport Sur La Perception De La Taxe Sanitaire Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1873 au Fèvrier 1874, Administration Sanitaire, Bilan De La Recette Et De La Dèpense Du Servise*, Constantinople 1875.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1875 au Fèvrier 1876*, Constantinople 1876.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1876 au Fèvrier 1877*, Constantinople 1878.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1877 au Fèvrier 1878*, Constantinople 1879.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1878 au Fèvrier 1879*, Constantinople 1880.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1879 au Fèvrier 1880*, Constantinople 1881.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1880 au Fèvrier 1881*, Constantinople 1885.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1881 au Fèvrier 1882*, Constantinople 1885.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1881 au Fèvrier 1882*, Constantinople 1885.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1882 au Fèvrier 1883*, Constantinople 1886.
____, ___, *Rapport, 1er Mars 1882 au Fèvrier 1883*, Constantinople 1886.
Dr. Cozzonis (Inspecteur General), *Bilan De L'Exercice 1899-900,Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1899 au Fèvrier 1900, Presentes Au Conseil Superieur De Sante*, Constantinople 1900
____, ___, *Bilan De L'Exercice 1899-1900*, Constantinople 1901.
____, ___, *Bilan Du 1er Mars 1900 au Fèvrier 1901*, Constantinople 1901.
____, ___, *Bilan Du 1er Mars 1901 au Fèvrier 1902*, Constantinople 1902.
Dr. Duca Pacha (Inspecteur General), *Bilan De L'Exercice 1902-903,Et Statistique De La Navigation Dans Les Ports Ottomans, Du 1er Mars 1902 au Fèvrier 1903, Presentes Au Conseil Superieur De Sante*, Constantinople 1903.
____, ___, *Bilan Du 1er Mars 1902 au Fèvrier 1903*, Constantinople 1905.
Takvim-i Vekâyi, XXXV.

III- ESERLER

A-YAZMA ESERLER

Âlî, *Fetihnâme-i Cezîre-i Rodos*, Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 757.
Celalzâde Mustafa, *Rodos Fetihnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 2628.
____, *Feth-i Rodos*, Nuru Osmaniye Camii Kütüphanesi, nr. 3170/4.
Feth-i Rodos, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Emiri, nr. 289.
Mehmed Örfî, *Coğrafya-yı Örfî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kolleksiyonu, nr. 2045.
Rodos Fetihnâmesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. TY. 30850.
Tevârih-i Rodos, Taksim Atatürk Kütüphanesi, nr. K. 4002/2.

B-MATBU ESER ve MAKALELER

Abdurrahman Şeref (Efendi), *Tarih, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, (Yay: B. Kodaman, M. A. Ünal), Ankara 1996.
____, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, I, İstanbul 1312.
ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Ankara 2000.
Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, XI, İstanbul 1309.
Ahmed Lütfî (Efendi), *Tarih*, (Yay: M. Aktepe) , IX, İstanbul 1984.
____, *Tarih*, (Yay: M. Aktepe), X, Ankara 1988.
____, *Tarih*, (Yay: M. Aktepe), XII, Ankara 1989
Ahmed Kemal (Rodoslu), *İsporad Adaları ve Tarihçesi*, İstanbul 1331.
Ahmed Tevfîk, *Sultan Cem*, İstanbul 1923.
Ahmed Refik, *Büyük Tarih-i Umumi*, I, İstanbul 1328.
Ahmed Tevfik (Paşa), *Sultan Cem*, İstanbul 1327.
AK, Mahmut, *Menâzırü'l-Avâlim (Tahlil-Metin)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimer Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1997.
AKBAL, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, s. 617-628.
AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Karakoç, Sarkis", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 429-430.
AKIN, Hikmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946.
AKİPEK, Serap, "Eritre-Yemen Hakem Kararı Işığında Kızıldeniz Adalarının Aidiyeti Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XLIX/1-4, Ankara 2001, s. 1-30
AKTAN, Ali, "Memlûk-Haçlı Münâsebetleri", *Belleten*, LXIII/37, Ankara 1999, s. 411-452.
AKTAR, Yücel, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriye'tine Yönelik Geleneksel Politikasında Temel Yaklaşımlar", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1986, s. 1-16.
AKTÜRE, Sevgi, *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, İstanbul 2003.
AKÜN, Ömer Faruk, "Namık Kemal", *İA*, IX, Eskişehir 1997, s. 54-72.
AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.
____, "Osmanlı Merkez Teşkilâtının Yeniden Yapılanma Süreci (1836-1856)", *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004, s. 45-81.
Ali Rıza, Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, (Yay: F. Ç. Derin), I-II, İstanbul 1977.
ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi, 1831-1841*, I, Ankara 1988.
ARIKAN, Muzaffer, Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Deniz-*

cilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri, Ankara 1995.

ARPACI, Muhammet M., *Lausanne Barış Konferansı'nda Ege Adaları*, (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

ARSLAN, Ali, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası ile Osmanlı Devleti'nin Adalardaki İlişkileri ve Yardımları (1913-1919)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, XII, İstanbul 1998, s. 23-36.

ARYEH, Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries*, Leiden 1984.

ASLANAPA, Oktay, "Rodos'ta Türk Eserleri", *Türk Kültürü*, XLII, yıl. IV, Ankara 1966, s. 531-541.

ATALAY, Bülent, "Ege, Sancılı Deniz", *Tarih ve Medeniyet*, IX, İstanbul 1994, s. 16-20.

ATAN, Turan, *Türk Gümrük Tarihi, I. Cilt, Başlangıcından Osmanlı Devletine Kadar*, Ankara 1990.

AYDIN, M. Akif, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed: E. İhsanoğlu), I, İstanbul 1994, s. 375-440.

AYDIN, Mahir, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s. 81-106.

AYDIN, Nilgün, *Menfa Ahmed Mithat Efendi*, (İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1975.

Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülasâ-yı Mezâmîn-i Defter-i Divân*, İstanbul 1280.

AYOĞUZ, Şengül, *Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1989.

____, "XIX. Yüzyılın Sonlarına Doğru Doğu Ege Adalarının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/1, İzmir 1991, s. 221-245.

BAHAR, Nurgül, "Güneş Tanrısı, Gül ve Şövalyeler Rodos", *Gezi*, Ağustos 2000, s. 68-81.

BALDUCCI, Hermes, *Rodos'ta Türk Mimarisi*, (Çev: C. Rodoslu), Ankara 1987[2].

BALİ, Rıfat N., "Galanti, Avram", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 296-297.

BALTACI, Cahit, *XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri (Teşkilât, Tarih)*, İstanbul 1976.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, XX/78, Ankara 1956, s. 247-285.

____, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanuni Sultan Süleyman Belgeleri", *Belgeler*, I/2, Ankara 1964, s. 121-128.

____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Tetkikler-Makaleler*, (Yay: H. Özdeğer), İstanbul 2000, s. 531-532.

BARTLETT, W.H. William Purser, *Syria, The Holy Land, Asia Minor*, Paris 1836.

BASSO, Enrico, "İşbirliğinden Ayrılığa: XIV ve XV. Yüzyıllarda Cenevizliler ve Türkler", (Çev: H. Babavatan), *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 355-362.

BAŞEREN, Sertaç Hami, Ali Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Ankara 1988.

BAYINDIR, Atıf, "Türkiyede Vilayet İdaresinin Geçirdiği Safahat", *İdare Dergisi*, 170, İstanbul 1944, s. 48-75.

BAYSUN, M. Cavid, *Cem Sultan Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1946.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi*, II/III, Ankara 1985[2].

BEAN, George E., *Eskiçağda Menderes'in Ötesi*, (Çev: P. Kurtolu), İstanbul 2000.
BELENER, Oryal, *Rodos Hellenistik Heykeltraşlık Okulu*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi), Yayın Tarihi Yok.
BELGE, Murat, *Boğaziçinde Yalılar, İnsanlar*, İstanbul 1997.
BENTON, Wiliam (Publisher), "Rhodes", *Encyclopedia Britannica*, XIX, Chicago-London-Toronto 1957, s. 261-262.
BEYDİLLİ, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001.
BILIOTTI, Edouard, Abbe Cottret, *L'île De Rhodes*, (Trc: M. Malliaraki), Rhodes 1881.
BIRKEN, Andreas, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*, Wiesbaden 1976.
BİLGEGİL, M. Kaya, "Namık Kemal Aleyhinde Açılan Bir Tahkikatteki İddialar ve Şair'in Cevapları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, X, Ankara 1979, s. 113-152.
BİLGİ, Nejdet, "Sicil Kaydı Işığında Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, V, İzmir 1990, s. 229-238.
BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992.
____, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)", *Tarih Dergisi*, XXXV, İstanbul 1994, s. 177-192.
____, "Derya Beyi", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 200-201.
____, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Deniz Politikası", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1997, s. 185-195.
____, "Establishment of The Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid", *The Kapudan Pasha: His Office and his Domain*, (Ed: E. Zachariadou), Resmo 2001, s. 241-251.
____, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 122-128.
____, "Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu", *Tarih Dergisi*, XXXVIII, İstanbul 2003, s. 61-77.
____, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul 2005.
____, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul 2006.
BOZKURT, Gülnihal, "Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, I, Ankara 1990, s. 45-79.
____, "Osmanlı Devleti'nde Köle Ticareti'nin Önlenmesi İçin Yapılan Çalışmalar", *XI. Tarih Kongresi, Bildiriler*, IV, Ankara 1994, s. 1499-1531.
BROCKMAN, Eric, *The Two Sieges of Rhodes (1480-1522)*, London 1969.
BRUMMETT, Palmira, "The Ottomans As A World Power: What We Don't Know About Ottoman Sea-Power", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 1-21.
CAVALLO, Bruno, "Le Prince Djem Et Le Pape Borgia Alexandre VI: Un Échappe_ Politique ou Une Rente Financiére?", *XX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, III, Ankara 1994, s. 1063-1070.
CEMİL, M., *Lozan*, I, İstanbul 1933.
CHATEAUBRIAND, *Paris İstanbul Kudüs Bir Seyyahın Günlüğü*, (Yay: E. Balkış), İstanbul 2004.
CİHAN, Ahmet, *Reform Çağında Osmanlı İlmiye Sınıfı*, İstanbul 2004.
COLLAS, M.B.C., *La Turquie En 1861*, Paris 1861.
____, *La Turquie En 1864*, (Ed: E. Dentu), Paris 1864.
CUINET, Vital, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative*, I, Paris 1892.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

____, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, II, Ankara 1988, s. 1153-1161.

____, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları, (The Journal of Ottoman Studies)*, I, İstanbul 1980, s. 109-132.

____, "II. Mahmud Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *Dil-Tarih ve Coğrafya Fükültesi Dergisi* , XXVII/3-4, Ankara 1970, s. 288-296.

____, "Tanzimat'ın Uygulamasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1989, s. 295-299.

____, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, LI/201, Ankara 1988, s. 1215-1240.

____, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, LIII/206, Ankara 1989, s. 237-257.

____, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, XXXIV/135, Ankara 1970, s. 409-420.

ÇAKAN, İffet, *Osmanlı Devrinde Rodos*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1965.

ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001.

ÇAM, Nusret, *Yunanistan'daki Türk Eserleri*, Ankara 2000.

ÇELEBİ, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 2002.

ÇELİKER, Fahri, "Ege Adalarının Yakın Tarihi", *Güncel Konular*, nr. VI, Ankara 1985, s. 65-79.

ÇELİKKOL, Zeki, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1986.

ÇİÇEK, Kemal, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zımmilerin Yargı Tercihi", *Pax Ottomana Studies in Memorian Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ankara 2001, s. 31-49.

DANİŞMEND, İ. Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-II, İstanbul 1971.

DARKOT, Besim, "Rodos", *İA*, IX, İstanbul 1955, s. 753-754.

DEMİR, Muzaffer, "Artemisia ve Rhodos", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/1, İzmir 2006, s. 49-72.

DEMİREL, Coşkun, *Rodos Adası'nın Elimizden Çıkışı*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1971-1972.

DEMİREL, Fatmagül, *Adliye Nezâreti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri* (1876-1914), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimlere Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2003.

DEMİREL, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, XV, Ankara 2002, s. 44-60.

DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdârı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996.

____, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

____, "1082-1302 Yılları Arasında Bizans-Venedik İlişkilerine Kısa Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, XXXVII, İstanbul 2000, s. 137-154.

DİKER, Yalçın, "Menteşe Adaları'nın (Oniki Ada) İkinci Dünya Savaşı Başlangıcındaki ve Sonrasındaki Statüsü ile 1947 Paris Andlaşması'ndan Günümüze Uzanan Sorunlar", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildiriler, I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara 1998, s. 35-54.

DUMAN, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, I., An-

kara 1999.
DÜRÜST, M. Kâmil, "Rodos'ta Tarih ve Turizm", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni*, 74/353, İstanbul 1985/86, s. 32-40.
EFE, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, (Anadolu Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Eskişehir 2002.
Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi, (Ed: C. Küçük), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2001.
Ege'de Temel Sorun: Egemenliği Tartışmalı Adalar, (Yay: A. Kurumahmut), Ankara 1998.
EKİNCİ, Ekrem Buğra, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s. 771-779.
____, Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul 2004.
EKREM, Reşat, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923*, İstanbul 1934.
ELDEM, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 2000.
ELİBOYALI, Emine, *II. Mahmud ve Abdülmecid'in Yurt İçi Seyahatleri*", (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1972.
EMECEN, Feridun-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Belgeler*, XIX/23, Ankara 1999, s. 58-59.
EMECEN, Feridun M., "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu Armağanı*, İstanbul 1991, s. 241-268.
____, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001.
____, "Gelibolu", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 1-6.
____, "Some Notes on Defters of Kaptan Pasha Eyaleti", *The Kapudan Pasha: His Office and His Domain*, (Ed: E. Zachariadou), Resmo 2001, s. 253-261.
____, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 7-31.
____, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nın Malî Yapısı ve Vergi Sistemi", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 57-90.
EMİL, Birol, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979.
EMİR, Ali Haydar, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, İstanbul 1339.
____, *Cezayir Hakkındaki Neşriyata Umumi Bir Cevap*, 317 Numaralı Deniz Mecmuasının Tarih Kısmı İlavesi, İstanbul 1930.
ENGİN, Vahdettin, "Ege Adaları'nda Tanzimat Dönemi ve Sonrası Malî Uygulamaları", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 91-114.
ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001.
____, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi", *Belleten*, L/198, Ankara 1986, s. 679-725.
ERDOĞRU, M. Akif, "The Island of Rhodes Under Ottoman Rule: Military Situation, Population, Trade and Taxation", *Arab Historical Rewiew for Ottoman Studies*, XIII-XIV, Zaghouan 1996, s. 29-41.
____, "Rodos Adası'nda 1711 Yılında Timarlar ve Timarlılar", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII , İzmir 1998, s. 25-48.
____, "Rodos Adasındaki Osmanlı Evkafı (1522-1711)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakülte-*

si Tarih İncelemeleri Dergisi, XV, İzmir 2000, s. 9-30.
____, "Kıbrıs Adası'nın 1831 Tarihli Bir Osmanlı Nüfus Sayımı", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XII, İzmir 1997, s. 81-93.
ERİNÇ, Sırrı, Tâlip Yücel, *Ege Denizi Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara 1978.
ERTAYLAN, İsmail Hikmet, *Sultan Cem*, İstanbul 1951.
Ertuğrul, *Akdeniz Hakimiyeti ve Türkler*, İstanbul 1933.
ERTUNA, Hamdi, "Türk Yunan İlişkileri ve Ege Denizi'nin Jeopolitik Önemi", *Güncel Konular Dergisi*, no: III, Ankara 1982, s. 108-110.
Evliya Çelebi, *Seyahatname*, IX, İstanbul 1935.
EYİCE, Semavi, "Gabriel, Albert-Louis", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 275-278.
Fahrettin, Seyfi, *Mora İsyanı* (1820-1827), İstanbul 1934
Feridun Bey, *Münşeâtü's-Selâtini'l-Osmâniye*, I, İstanbul 1274.
Ferik Ahmet Muhtar (Paşa), *Muhaberat-ı Meşhure-i Osmaniye Albümu*, (Trc: K.Yıldız), İstanbul 1971.
FIELD, Henry M., *The Greek Island and Turkey After The War*, London 1885.
FLEET, Kate, "Early Turkish Naval Activities", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 129-138.
____, "Görülmeyen Osmanlı: Geç Ortaçağ ve Modern Dönemlerde Akdeniz Tarihinin Kayıp Devleti", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 60-65.
FRANGAKIS-SYRETT, Elena ,"İzmir And The Ottoman Maritime World of The Eighteenth Century", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 109-128.
FRAZEE, Charles A., *Catholics and Sultans : The Church and the Ottoman Empire: 1453-1923*, Cambridge 1983.
GABRIEL, Albert, *La Cité De Rhodes*, I-II, Paris 1921-1923.
GALENTÉ, Abraham, *Histoire Des Juifs de Rhodes, Chio, Cos Etc.*, İstanbul 1935.
GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, İstanbul 1985.
____, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmî Dil Olarak Kâbûlü", *Kanun-u Esasinin 100. Yılı*, Ankara 1978, s. 183-191.
____, "Doğu-Akdeniz'de Türk Kömür Anbarları", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 13-47.
____, "Sakız Adasında Açılan Özel Bahriye Mektebi", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1986, s. 71-85.
____, "Anadolu Türk Denizciliğinin Başlaması", *İpek Yolları, Deniz Araştırma Gezisi ve Konferansları*, Ankara 1993, s. 43-54.
GÖKBİLGİN, Tayyib, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanuni Sultan Süleyman Belgeleri", *Belgeler*, I/ 2, Ankara 1964, s. 121-128.
____, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, XX/78, Ankara 1956, s. 253-257.
GÜLER, Ali, *XX. Yüzyıl Başlarının Askerî ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)*, Ankara 1996.
GÜLMEZ, Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara 1999.
GÜLSOY, Ersin, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 589-598.
GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000.
____, "Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muâfiyet Meselesi", *Tarih Dergisi*, XXXVII,

İstanbul 2002, s. 93-118.
GÜREL, Şükrü Sina, *Tarihsel Boyut içinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara 1993.
HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII.Yüzyılda Osamlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997.
____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1998[4].
HALICI, Şaduman, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt*, Ankara 2004.
Halil Hamid, *Rodos'un Fethinde Sultan Süleymanın Tedâbir-i Siyasîyyesi*, İstabul 1328.
Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları, (Ed: İ. Bostan-A. Kurumahmut), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003.
HATİPOĞLU, M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1820-1922)*, Ankara 1988.
Hayreddin, *Vesâik-i Tarihiyye ve Siyasîyye*, İstanbul 1326.
HAYTA, Necdet, *Ege Adaları Sorunu*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1992.
____, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, V, Ankara 1994, s. 131-144.
____, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXXVI, Ankara 1996, s. 817-847.
____, "İtalyanların Rodos ve 12 Adadaki Faaliyetlerine Dair Bir Rapor (1913)", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, III, Ankara 1995, s. 191-204.
____, *Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)*, Ankara 1996.
____, "Ege Adaları Meselesinin Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XLVI, Ankara 2000, 225-248.
Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavanîn-i Âl-i Osmân*, (Yay: S. İlgürel), Ankara 1998.
IORGA, N., *Osmanlı Tarihi*, (Çev: B. S. Baykal), V, Ankara 1948.
IŞIK, İhsan, *Yazarlar Sözlüğü*, İstanbul 1998.
İLGÜREL, Mücteba, "Adalar Denizinde Rum Korsanları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XVI, Ankara 1969, s. 62-67.
____, "1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Çeşme Mağlubiyeti", *Çeşme Tarih Araştırması, I.Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1995, s. 59-65.
İNALCIK, Halil, "Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, XXVIII, Ankara 1964, s. 623-649
____, "Eyalet", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 548-550.
____, "Osmanlı İmparatorluğu", (Çev: V. Engin), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 93, Aralık 1994.
____, "Batı Anadoluda Yükselen Denizci Gazi Beylikleri", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara 2002, s. 47-66.
İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, I, İstanbul 1955[2].
İNAN, Yüksel, Sertaç H. Başeren, *Status of Kardak Rocks (Kardak Kayalıklarının Statüsü)*, Ankara 1997.
İPŞİRLİ, Mehmet, "Atâ Bey, Tayyarzâde", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 34-35.
İsmail Tevfik, *Oniki Ada Matbuatı*, Ankara 1932.

İŞBİLİR, Ömer, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003, s. 117-134.

İŞGÜVEN, Hazım, "Ege ve Doğu Akdeniz Adaları'nda Tarihi Gelişmeler", *Askeri Tarih Bülteni*, yıl. 10, XIX, Ankara 1985, s. 39-59.

KAMPMAN, A. A., "Yakın-Doğuda Haçlılar Devrine Ait Kaleler", *Belleten*, XXIII/92, Ankara 1959, s. 621-626.

KAN, Muzaffer, "Osmanlı Devleti'nin Ege Denizi'ne Açılması ve Ege Stratejisi", *Askeri Tarih Bülteni*, XXV, yıl. 13, Ankara 1988, s. 21-30.

KANAT, Cüneyt, "Memluk Sultanı Melik ez-Zâhir Seyfettin Çakmak'ın Rodos Seferleri (1440-1443-1444)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 393-406.

KARABOĞA, Zafer, *Tarihi Gelişim İçerisinde Ege Adaları*, (İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997.

KARAKARTAL, Oğuz, *Türk Kültüründe İtalyanlar*, İstanbul 2002, s. 114

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI, Ankara 1995[5].

____, ____, VIII, Ankara 1988[3].

____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.

____, "III. Selim Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, I/3, Birinciteşrinevvel 1941, s. 203-211.

KARAMISIR, Sami, "Siyasî Açıdan Türk-Yunan Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, XLVII, İstanbul 1987, s. 187-201.

KARPAT, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1982.

Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar*, İstanbul 1329[2].

Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzera*, (Yay: İ. Parmaksızoğlu), İstanbul 1952.

KESKİN, Mustafa, "Lozan Barış Andlaşması ile İlgili İkili Andlaşmalarda Türk ve Rum Azınlıkların Statüsü", *Askeri Tarih Bülteni*, XXXIX, Ankara 1995, s. 1-11.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

KISSLING, H. J., "Sultan II. Beyazıt'ın Deniz Politikası", *Türk Denizcilik Tarihi*, Ankara 2002, s. 107-118.

KOÇU, Reşat Ekrem, "Rodos'un Fethi", *Resimli Tarih Mecmuası*, VII/9-81, İstanbul 1956, s. 537-543.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991[2].

KOLODNY, Emile Y., *la population des îles de la gréce*, I, Aix-en-Provence 1974.

KOYLU, Zafer, " Trablusgarb Savaşı Sırasında 12 Ada'nın İşgali", *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s. 291-295.

KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara 2006.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şer'iye Siciline Göre)*, Konya 1993.

KORNRUMPF, Hans-Jürgen, *Die Territorial Verwaltung im Östlichen Teil der Europäischen Türkei Vom Berliner Kongress (1878) Bis Zu Den Balkanriegen (1912/13) Nach Amtlichen Osmanischen Veröffent-Lichungen*, München 1983.

KURAT, Akdes Nimet, *Çaka Bey; İzmir Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi*, Ankara 1966[3].

KURTOĞLU, Fevzi, *Barbaros Hayreddin Paşa*, İstanbul 1935.

____, *Türklerin Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1935.

____, *Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi (Çengeloğlu Tahir Paşa)*, I-II, İstanbul

1944.
KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
KURTCEPHE, İsrafil, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995.
____, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi*, V, Ankara 1994, s. 235-258.
KURUMAHMUT, Ali, "Geçmişten Günümüze Ege Denizi ve Ege Adaları", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri-I*, Ankara 2005, s. 33-36.
KUTLUOĞLU, Muhammed H., *The Egyptian Question (1831-1841)*, İstanbul 1998.
KÜTÜKOĞLU, Mubahat, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed: E. İhsanoğlu), I, İstanbul 1994, s. 513-648.
____, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı*, XIII, İstanbul 1987, s. 481-520.
____, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisabı Muhasebeleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi, Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan*, XV, İstanbul 1997, s. 49-118.
____, "İzmir", *DİA*, XXIII, İstanbul 2002, s. 515-524.
LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1993.
LUTTRELL, Anthoniy T., "Feudal Tenure and Latin Colonization at Rhodes", LXXXV, *The English Historical Review*, LXXXV, 1970, s. 755-775.
MALCI, Ernur, *Rodos'un Fethi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1967.
MANSEL, Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1988[5].
MARTAL, Abdullah, "19. Yüzyılda Kölelik ve Köle Ticareti", *Tarih ve Toplum*, 121, İstanbul 1994, s. 13-22.
Mehmed Nasrullah, Mehmed Rüşdi, Mehmed Eşref, *Memalik-i Mahrûsa-i Şahâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas*, İstanbul 1325.
Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni*, I-IV, İstanbul 1308.
MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, I/1, Ankara 1969.
MERT, Özcan, "Osmanlı Döneminde Çeşme Batıkları", *Çeşme Tarih Araştırması, I.Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1995, s. 77-85.
____, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık İddiaları", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyet Fakültesi, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Aramağanı*, Ankara 1995, s. 401-407.
METE, Şengül, *XX. Yüzyılın Başlarında Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilâyeti*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), İzmir 1996.
____, "Trablusgarb Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, III/8, İzmir 1999, s. 261-267.
MICHAUD, M., M. Poujoulat, *Correspondance D'Orient (1830-1831)*, IV, Paris 1834.
MILLER, William, *The Latins In The Levant A History of Frankish Greece (1204-1566)*, London 1908.
MİRMİROĞLU, V., *Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Devrine Ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul 1945.
____, *Fatih Donanması ve Deniz Savaşları*, İstanbul 1946.
MORDTMANN, Andreas David, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, (Çev: G. Songu-Habermann), I-II, İstanbul 1999.
Mufassal Osmanlı Tarihi, V, İstanbul 1962.

____, ____, VI, İstanbul 1963.

MUSSO, Ricardo, "XVI. Yüzyılda Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu", (Çev: B. Çınar), *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 608-613.

Mustafa Şeref, *Hukuk-ı İdare-i Vilâyet*, İstanbul 1329.

MUTLU, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005.

Namık Kemalin Hususi Mektupları (Midilli Mektupları-I), (Yay: F. Abdullah Tansel), II, Ankara 1969.

Namık Kemalin Hususi Mektupları-I (İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları), (Yay: F. Abdullah Tansel), II, Ankara 1967.

NEWTON, C. T, *Travels & Discoveries In The Levant*, London 1865.

NICOL, Donald M., *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, İstanbul 1999.

OĞUZ, Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885)*, İstanbul 1987[2].

OKAY, Orhan, "Ahmed Midhat Efendi", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 100-102.

OLYMPITOU, Evdokia, "When an occupation becomes a way of life comments on sponge fishing in the Dodecanese during the 19th and 20th centuries", *Following the Nereids Sea routes and maritime business, 16th-20th centuries*, (Ed: M.C. Chatzioannou-G. Harflaftis), Atina 2006, s. 184-192.

ONAR, Sıddık Sami, *İdare Hukukunun Umumî Esasları*, II, İstanbul 1966[3].

ORHONLU, Cengiz, "Oniki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfus", *Türk Kültürü*, XXIV, yıl. II, Ankara 1964, s. 29-34.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000.

____, "Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, I-III, İstanbul 1982, s. 137-148.

____, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât", I, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed: E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 283-336.

____, "İlk Osmanlı Parlementosunun Yapısında Eyâlet İdare Meclislerinin Etkisi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler-I*, Ankara 2004[2] , s. 233-239.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı-1897, (Haz: T. Güran), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, V, Ankara 1997.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927, (Yay: C. Behor), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistik Dizisi, Ankara 1995.

OSTAPCHUK, Victor, "The Human Landscape Of The Ottoman Black Sea In The Face Of The Face Of The Cossack Naval Raids", *The Ottomans And The Sea, Oriente Moderno*, Luglio 2001, s. 23-95.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: F. Işıltan), Ankara 1991.

ÖDEN, Zerrin Günal, *Karası Beyliği*, Ankara 1999.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.

____, "1821 Rum İsyanı Sonrası Sisam Adası'na Verilen Yeni Statü", *Tarih Dergisi*, XXXVI, İstanbul 2000, s. 335-346.

____, "Türk Hakimiyetinde Ege Adaları Tarihi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, I/31, yıl. 6, Ankara 2000, s. 327-336.

____, "Research on the Turkuih Monuments in the Rhodes Island of the Ottoman Period", *Istanbul University's Contributions to Archaelogy in Turkey (1932-2000)*, (Ed: O. Bel-

li), İstanbul 2001, s. 445-447.
____, "XIX. Yüzyıl Ortalarında Rodos Yahudi Esnafının Durumu", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, Bildiriler*, II, İstanbul 2002, s. 375-390.
____, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003, s. 32-56.
____, "Mutasarrıf", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 377-379.
ÖZCAN, Abdülkadir, "Abdülkerim Nâdir Paşa", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 253-254.
ÖZEL, Sabahattin, "Meis Adası ve Başlangıcından Günümüze Meis Sorunu", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 114/345, Temmuz 1995, s. 3-8.
ÖZKAYA, Yücel, "XVIII.Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *Dil ve Tarih Cografya Fakültesi Dergisi*, XXVII/3-4, Ankara 1970, s. 369-385.
____, "Tanzimat Öncesi Sosyal ve Kültürel Durum ve 1840-1850 Arasında Taşrada Tanzimatın Uygulanışı", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslarası Sempozyumu (Bildiriler)*, Ankara 1991, s. 121-140.
____, "Kaymakam",*DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 84-85.
ÖZTÜRK, Said, "Temettuat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, IV-V, İstanbul 2000, s. 537-591.
PAKALIN, Mehmed Zeki, *Tanzimat Maliye Nazırları*, I-II, İstanbul 1939-1940.
PALA, İskender, "Âbidin Paşa", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 310-311.
PANZAC, Daniel , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, (Çev: S. Yılmaz), İstanbul 1997.
____, "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Bölgesel ve Milletlerarası Deniz Ticareti", (Çev: A. Halaçoğlu), *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V, Isparta 2000, s. 367-391.
PARLAK, Türkmen, *Ege Denizinde İlk Türk Derya Beyleri*, Ankara 1979.
PARLATIR, İsmail, "Bolayır, Ali Ekrem", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 275-276.
PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Rusya'nın Mikenos Adası'nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", *Belleten*, XLI/161, Ankara 1977, s. 125-135.
PAZARCI, Hüseyin, *Doğu Ege Adaları'nın Askerden Arındırılmış Statüsü*, Ankara 1986.
____, "Lozan Andlaşmasından 1974'e Kadar Ege'ye İlişkin Gelişmeler ve Yunanistan'ın Ege Politikası", *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, Ankara 1986, s. 19-34.
Peçevî İbrahim, *Tarih*, I, İstanbul 1283.
REVOL, İ., "1911-1912 Türk-İtalyan Harbi", (Terc: K. Demirkaya), *Askeri Mecmua*, LIX, İstanbul 1940, s. 23-31.
"Rodi", *Enciclopedia Italiana (Di Scienze, Lettere Ed Arti)*, XXIX, Roma 1936, s. 547-563.
RODOSLU, Celâlettin, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar*, Ankara 1945.
Rodos'un Fethi (1522), Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, İkinci Kısım Eki, Ankara 1979.
RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev: F. Işıltan), III, Ankara 1987.
SABLIER, Edouard, *Le Prisonnier de Bourgganeuf Djem Sultan 1459-1495*, Perrin 2000.
Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul 1988.
Safvet, "Nakşa (Naksos) Dukalığı, Siklat Adaları", *Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası*, IV/23, Kanunievvel 1329, s. 1444-1449.
SAKA, Mehmet, *Ege Denizinde Türk Hakları*, İstanbul 1974[2].
SALIS, Renzo Sértoli, *Muhteşem Süleyman*, (Çev: Ş. Turan), Ankara 1963.

SANDWICH, L.E., *A Voyage Round The Mediterranean in the Years 1738-1739*, London MDCCXCIX.

SANNAV, Sabri Can, "1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmarı", *Tarih Dergisi*, XXXIX, İstanbul 2004, s. 125-137.

____, *Yakındönem Tarihimizde Limni Adası*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2004.

SARICAOĞLU, Fikret "Örfî Paşa'nın Rum İsyanı'nda Ege Adaları'na Dair Çalışması: Cağrafya-yı Örfî", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, (Ed: Z. T. Ertuğ), İstanbul 2006, s. 155-168.

SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilâtı*, Ankara1996.

____, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, LVIII/222, Ankara 1994, s. 329-376.

SENCER, Muzaffer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul 1986.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler*, XI-II, Ankara 2002, s. 561-576.

____, "Yerel Yönetim Metinleri (VI): 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, V/5, Eylül 1996, s. 89-103.

____, "Yerel Yönetim Metinleri (VII): 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, V/6, Kasım 1996, s. 89-99.

SÜRGEVİL, Sabri, "İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'ne Bakış Açılarına İlişkin Belgeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, III/8, İzmir 1999, s. 293-314.

SERTOĞLU, Mithat, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, İstanbul 1992.

SEVİM, Ali, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.

SHAW, Stanford J., "Ottoman Population Movement During The Last Years Of The Empire, 1885-1914, Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s. 191-205.

SLOT, B. J., *Archipelagus Turbatus, Les cyclades Entre Colonisation Latin et Occupation Ottamane c. 1500-1718*, I, İstanbul 1982.

SONGUR, Savaş, *XVI. Yüzyılda Rodos Adası ve Akdeniz'deki Önemi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

SOYSAL, H., S. Sipahioğlu, D. Kolçak, Y. Altınok, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100-M.S. 1900)*, TÜBİTAK, İstanbul 1981.

SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1987[2].

STARR, Chester G., *Antik Çağlarda Deniz Gücü*, (Çev: G. Ergin), İstanbul 2000.

SU, Kamil,"Türkiye'nin Ege Meselesi ve Mehmed Şevki Bey'in Adalar Hakkındaki Makalesi", *Türk Kültürü*, 177, yıl. XV, Ankara 1977, s. 523-528.

SÜMER, Faruk, "Rodos'un Fethi", *Resimli Tarih Mecmuası*, VI/50, İstanbul 1954, s. 2902-2905.

ŞAHİN, İlhan, " Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", *Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı*, Ankarà 2003, s. 135-156.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., "Cem Sultan (27 Safer 864/22 Aralık 1459 Edirne- 1495 Napoli)", *Yeni Türkiye Dergisi*, 701 Osmanlı Özel Sayısı, I/31, yıl 6, Ankara 2000, s. 124-127.

____, "Cezâyir-i Bahr-i Sefîd", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 500-501.

Şemseddin Sâmi, *Kamusü'l-Âlâm*, III, İstanbul 1308.

ŞIVGIN, Hale, *Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989.

ŞİMŞİR, Bilal, *Ege Sorunu, Belgeler, (1912-1913)*, I, Ankara 1989[2].

TAN, İzzet, *XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdari Tarihçesine Ait Bir Risale*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1971.

TANMAN, M. Baha, "Fethi Ahmed Paşa Yahsı", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 457-458.

TANSEL, Fevziye Abdullah , "Akdeniz Adalarının Elimizden Çıkmaması İçin Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal'in Mücadele ve İkazları", *Belleten*, XXIII/89-92, Ankara 1959, s. 479-511.

TANSEL, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara 1953.

TARKAN, M. Tevfik, "Ege Denizi ve Kıta Sahanlığı Sorunları", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, VII, Ankara 1976, s. 219-235.

TEKİN, Oğuz, *Antik Nümismatik ve Anadolu (Arkaik ve Klâsik Çağlar)*, İstanbul 1992.

TEKİNDAĞ, Şahabettin "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Câfer Kapudan'ın Arızası", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VII, İstanbul 1968, s. 66-70.

____, "Rodos'un Fethi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, VIII, İstanbul 1968, s. 58-64.

TEMELKURAN, Tevfik, *Gazavat-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000.

TEVFİK, Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, (Sad: Ş. Kutlu), İstanbul 1973.

The Earl of Carlisle, *Diary in Turkish and Greek Waters*, by The Right Honourable The Earl of Carlisle, London 1854[2].

THUASNE, L., *Djem-Sultan, Fils De Mohammed II, Frére De Bayezid II (1459-1495)*, Paris 1892.

TOLEDANO, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (Çev: H. Erdem), İstanbul 1994.

TORR, Cecil, *Rhodes In Modern Times*, London 1887.

TOURNEFORT, de Joseph, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed: S. Yerasimos), İstanbul 2005.

Trablus ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları, (Ed: İ. Bostan-A.Kurumahmut), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2003.

TUKİN, Cemal, "Girit", *İA*, IV, İstanbul 1955, s. 791-804.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952.

TUNCEL, Metin, İdris Bostan, "Dünden Günümüze Ege Adaları", *Coğrafya Dergisi*, VI, İstanbul 1998, s. 30-58.

TUNCEL, Metin, "Murad Reis Mosque Courtyard in Rhodes" *İstanbul University's Contributions to Archeology in Turkey (1932-2000)*, (Ed: O. Belli), İstanbul 2001, s. 442-444.

TURAN, Şerafettin, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", *Belleten*, XXIX/113-116, Ankara 1965, s. 77-119.

____, "Barak Reis'in Şehzade Cem Mes'elesiyle İlgili Olarak Savoie'ya Gönderilmesi", *Belleten*, XXVI/103, Ankara 1962, s. 539-555.

____, "Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına", *Kanuni Armağanı*, Ankara 1970, s. 47-123.

____, "Geçmişten Günümüze Ege Adaları Sorunu Boyutlar, Taraflar", *Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Ankara 1986, s. 45-53.

TURAN, Ömer, "The Role of Russia and England in the Rise of Greek Nationalism and in Greek Independence", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama*

Merkezi Dergisi, X, Ankara 1999, s. 243-291.

Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi, (Ed: C. Küçük), Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi, Ankara 2002.

Türk-Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 1994.

Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar, Önemli Belgeler ve Bildiriler (Bugünkü Türkçe ile Tam Metinleri), (Yay: H. Kılıç), Ankara 1992.

UBUCINI, M.A., *Türkiye 1850*, (Çev: C. Karaağaçlı), I-II, Tercüman 1001 Temel Eser.

UÇAROL, Rifat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltereye Devri)*, İstanbul 1998[2].

____, *Siyasi Tarih*, İstanbul 2000.

UÇMAN, Abdullah, "Mizancı Murad", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 214-216.

UNAN, Fahri, "Bir Âlimin Hayat Hikâyesi ve Klâsik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, VIII, Ankara 1997, s. 365-391.

UYKUCU, Ekrem, *XVI. Yüzyılda Menteşe Sancağı (Tapu-Tahrir Defterlerine Göre)*", (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi), İstanbul 1974.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1982[4].

____, ____, II, Ankara 1983[4].

____, ____, III/2, Ankara 1988[4].

____, ____, IV/2, Ankara 1995[4].

____, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969.

____, *Midhat Paşa ve Taif Mahkumları*, Ankara 1985[2].

____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988[4].

____, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988[3].

____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988[3].

____, "Kayserili Ahmed Paşa Hakkında İkinci Abdülhamid'in Bir Hatt-ı Hümâyûnu", *Belleten*, VII/25-27, Ankara 1943, s. 523-542.

____, "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud'a Gönderilmiş Bir Mektub", *Belleten*, XVIII/71, Ankara 1954, s. 347-355.

____, "Cem Sultan'a Dair Beş Orijinal Vesika", *Belleten*, XXIV/95, Ankara 1960, s. 457-475.

Vâkı'ât-ı Sultan Cem, (Yay: A. Arif), İstanbul 1330.

VALEY, Şarl, *Balkan Harbinden Sonra Bahr-ı Sefîd Meselesi ve Asya-yı Osmânîyi Tehdîd Eden Tehlikeler*, (Terc: F. Münir), İstanbul 1331, s. 6-117.

ÜNVER, Metin, *Tanzimat Fermanının Midilli Adası'nda Tatbiki*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

VATIN, Nicolas, *L'Ordre de Saint-Jean-de-Jèrusalem, l'Empire ottoman et la Mèditerranèe orientale entre les deux sièges des Rhodes (1480-1522)*, Paris 1994.

____, "Un exemple de relation frontalières, L'empire ottoman et L'Ordre de Saint-Jean-de-Jèrusalem à Rhodes entre 1480 et 1522", LXIX/2, *Archiv Orientâlni, Quarterly Journal of African and Asian Studies*, Praha 2001, s. 349-360.

____, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdenizde Savaş, Diplomasi ve Korsanlık*, İstanbul 2004.

VOURAS, Paul P., "The Developlent of the Resources of the Island of Rhodes Under Turkish Rule 1522-1911", *Balkan Studies*, IV/1, Selanik 1963, s. 37-46.

WARNER, Charles Dudley, *In The Levant, Illustrated With Photogravudes in Two Volumes*, II.

WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Terc: O.Ş. Gökyay), Ankara 1944.

____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, (Trc: F. Arık), İstanbul 1947.

WITTMANN, William, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and Across The Desert into Egypt During The Years 1799, 1800, and 1801, in Company With The Turkish Army and The British Military Mission*, London 1803.

YAĞAR, Hasan, "Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci", *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s. 629-652.

YALÇINKAYA, Alaaddin, "Nizam-ı Cedid Döneminde Ege Adalarının İktisadi ve Sosyal Yapısı", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Yay: T. Gökçe), İzmir 2000.

YALÇINKAYA, Ekrem, *Eski ve Yeni İzmir*, Konya 1943.

YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, (Yay: H. D. Yıldız), Ankara 1992, s. 139-180.

YEDİYILDIZ, Bahattin, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed: E. İhsanoğlu), I, İstanbul 1994, s. 441-512.

YILDIRIM, M. Reşat, *1864 Vilâyet Nizamnâmesi*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Mezuniyet Tezi), İstanbul 1977.

YILDIZ, Mehmet, " 1855 Bursa Depremleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2001, s. 119-140.

YILMAZ, İskender, *Gümrü Antlaşması*, Ankara 2001.

YILMAZ, Gülcan, *Oniki Ada Sorunu*, (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2003.

YILMAZÇELİK, İbrahim, Yaşar Ertürk, "Ege Adalarının Coğrafî, Tarihî, Siyasî ve Hukukî Durumu ve Günümüzdeki Gelişmeler", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri-I*, Ankara 2005, s. 1-32.

YOLALICI, M. Emin, "Osmanlılarda Çağdaş Belediyecilik", *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s. 739-749.

YURDAKUL, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nın (Bâb-ı Meşihat) Yenileşme Süreci (1826-1878)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2004.

YÜCE, Nuri, "Âgâh Efendi, Çapanzâde", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 447-448.

YÜCEL, Yaşar Ali Sevim, *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Ankara 1991.

YÜKSEL, Orhan, "Rodos", *Hayat Tarih Mecmuası*, VI/32, İstanbul 1967, s. 29-32.

Ziver, *Rodos Tarihi*, Rodos 1312.

DİZİN

A
A. Alber-Louis Gabriel, 324
Abdal Bey, 106, 232
Abdülcelil Bey Mahallesi , 183, 202, 212, 222, 234, 261, 366, 397, 406, 410, 416; Mescidi, 183, 202, 366, 401, 406; Vakfı, 373
Abdülkerim Efendi, 106, 280
Abdülkerim Nadir Paşa, 385
Abidin Paşa, 136, 199, 236, 243, 254, 459, 473
Acı Hakikatler romanı, 252
Açık Baş romanı, 246
Açi Penapi manastırı, 284
Adaboğazı mevkii, 248
Adalet Fermanı (1875), 118
Adana, 130, 231, 236
Adanalı Hoca Hayret Efendi, 252
Adapazarı, 232
adî sünger, 511
Adliye hesap kâtibi, 529
Adliye memurları, 322
Adliye Nezâreti, 318, 322, 328, 339, 496
Adliye ve Mezahib Nezâreti, 323, 392
Adriyatik, 171
Afandoz (Afandou/Aphandos) Karyesi, 163, 194, 197, 205, 215, 227, 389, 390, 478, 479, 490, 492, 499, 500, 534, 539
Afrika, 161, 393, 510; -lılar, 258, 261
Afrikalı zenci köleler, 74, 258, 261
Afyon-Karahisar, 49, 415
Ağa Camii, 366, 401; Vakfı, 370
Ağnam vergisi, 544, 546, 547
Ağridos, 264, 265, 267
Âhen çengel, 434
Âhen dibek, 434
Âhen Kebîr Top, 428, 429, 430, 432
Âhen Sagîr Top, 428
Âhen Top, 428, 429, 430, 431, 432, 433
Âhen-i hâm, 435
Ahikerya (Adası) Nahiyesi, 26, 68, 168, 174
Ahmed Ağa, 82, 105, 358, 374
Ahmed Ağa Kütüphânesi, 271
Ahmed Âta Bey (Mutasarrıf), 69, 70, 92, 94, 235, 259, 365
Ahmed Fethi Paşa (Rodoslu), 86, 107, 108, 247, 270, 273, 274, 304, 306, 354, 363, 394; Vakfı, 366
Ahmed Gulamı Abdullah oğlu Zenci Said, 261
Ahmed Midhat Efendi, 242, 246, 247, 271, 275, 279, 280
Ahmed Rasim, 276
Ahriyan (Dönme Yahudiler), 200, 470
Ahz-ı Sâr, 246
Ak Kanad gemisi, 508
Akaid-i Arabiyye dersi, 277
Akbaş Reis, 44
Akburçak, 482
Akça, 475, 530
Akdeniz, 25, 26, 27, 30, 31, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 61, 62, 64, 65, 69, 70, 75, 76, 77, 78, 104, 108, 123, 126, 131, 161, 165, 172, 175, 186, 190, 199, 228, 229, 259, 269, 307, 342, 344, 345, 348, 352, 393, 417, 418, 424, 425, 463, 464, 483, 505, 506, 507, 509, 512, 514, 515, 517, 555, 556; Filosi Komutanlığı, 464
akdiken, 494
Akha, 28
akıl ve sinir hastalığı (hınnâk), 228
Akka, 35, 36, 78, 146, 180, 247, 332, 404, 411, 415
Akkule, 431
Akropoli kilisesi, 389
Aksaray Mahallesi (Istanbul), 248
Aksiporki kilisesi, 391
Akşam Gazetesi, 415
Akşehir, 230
Aktar, 470
Âlâ turşu, 550
Alaiyye, 33, 34, 508; Beyliği, 34; Tersanesi, 33; -li, 234, 261
Alaşehir, 474, 475, 531
Alay Komutanlığı, 253
Alayarma (Alaerme/Laerme), 194, 197, 204, 221, 226, 389, 393, 478, 490, 494, 499, 500, 534, 538; kilisesi, 499
Alaybeyi, 129, 156, 416, 528
Aleko oğlu Hüseyin, 150
Aleksios Komnenos, 32
Alemnak Mahallesi, 183, 202, 212, 222, 234, 366, 397, 401, 410; Mescidi, 183, 202, 366, 401; Vakfı, 371
Ali Çelebizâde Mehmed Efendi, 109
Ali Rıza Efendi, 277, 278, 457
Ali Suavi Hadisesi, 119
Ali Yaver Paşazâde İsmail Hakkı Paşa, 135
Alman Darülfünunu, 191
Alman Ernest Hond, 244
Almanya, 154, 169, 170, 191, 351, 510
Alonnisos, 26
Amarandos ticarethânesi, 285

Ambona (Emponas) Karyesi, 194, 196, 197, 220, 225, 391, 479, 480, 494, 535, 536
Amerika, 291, 297, 508, 510
Amiral Sidney Smith, 75
Amurgos (Adası) Nahiyesi, 26, 53, 56, 64, 68, 78
Anabolu, 54, 471
Anadolu, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 49, 50, 53, 57, 66, 68, 74, 77, 78, 95, 113, 115, 126, 162, 163, 164, 170, 172, 173, 174, 179, 185, 187, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 240, 242, 248, 259, 262, 293, 297, 298, 309, 315, 339, 341, 346, 348, 350, 393, 404, 407, 410, 415, 418, 440, 444, 465, 469, 471, 474, 476, 478, 479, 483, 485, 490, 491, 492, 493, 504, 505, 506, 507, 510, 513, 516, 517, 519, 532, 533, 537, 551, 555, 556; Beylerbeyiliği, 53; merkebi, 492
Anadolu Beylerbeyisi Kasım Paşa, 416
Anafi Adası, 52, 64
Ananis Adası, 64
anason, 549
Andimahya Kalesi, 416
Andre (Andros) Adası, 26, 64
Angelokastro Gölü, 63
Anikoz manastırı, 389
Ankara Savaşı (1402), 39
Ankara Valisi, 91, 135
Ankara vapur kumpanyası, 248
Antalya, 33, 44, 166, 231, 236, 323, 344, 345, 400, 424, 462, 471, 474, 475, 490, 531; Kalesi, 231
Antiipsara Adası, 26
Antonyo Bazergân, 441
Apokron Adası, 59
Apolke (Apolakia/Appollakia) Karyesi, 194, 204, 215, 217, 220, 224, 227, 389, 478, 479, 490, 492, 493, 495, 499, 500, 533, 538
Apollon, 179
Apolona (Apollona) Karyesi, 108, 194, 203, 205, 215, 220, 224, 225, 505, 535
Apupalçi manastırı, 389
Arabistan, 95, 231, 240, 297, 298
Arap, 31, 32, 34, 36, 42, 46, 48, 199, 231, 248, 394, 402, 406; aşiretleri, 249; -lar, 31, 32
Arap Kulesi, 188, 189, 309, 393, 402, 406, 425, 432, 433, 513, 516
Arapça, 278, 287
Arapça-Farsça muallimliği, 278
Arapzâde Ataullah Efendi, 57
Arazi Memuru Salahi Efendi, 105
ardıç, 494
ardıçkuşu, 493
Arhancelos (Archangelos) Karyesi, 42, 55, 194, 205, 216, 221, 225, 463, 480, 504, 534, 537
arı kovanı, 388, 490
Arıcılık, 489, 490
Arkaik Çağlar, 29
Arkeolojik kazılar, 190
Arkipoli (Arhipoli/Arkipolis) Karyesi, 194, 197, 205, 221, 478, 490, 494, 495, 499, 500, 533, 538
Arkipoli kilisesi, 499
Arkoline Dağı, 63
Arnavud İbrahim Bey, 71
Arnavut, 131, 329, 531
Arnita(Arnitha) Karyesi, 194, 203, 204, 220, 226, 384, 385, 389, 391, 478, 490, 493, 499, 500, 533, 538
Arnita 194
arpa, 420, 480, 482, 485, 493, 508, 524, 549
Arpa, 482
Arşemid manastırı papazı, 393
Artanyan Efendi, 351
Artehid manastırı, 389
Arusali manastırı, 389
Arvad Adası, 35
Arzuhal ve Kontrat kaydı, 152
Asâkir-i Bahriye-i Şâhâne Müşiranı, 111
Asâkir-i mansûre, 292, 419, 438; 18. Alayı Taburu, 82
Asiyâb (Değirmen) Kulesi, 431, 425; Dizdarı Osman Ağa, 416
Askerî Hastahâne, 293, 295
Askilipoz, 215, 218, 224, 226
Aspropotamos suyu, 62
astım, 228
Astropalya Adası, 78, 97, 101, 103, 105, 107, 112, 116, 120, 121, 124, 162, 171, 305, 308, 343, 352, 422, 446, 447, 510; Müdürü Süleyman Ağa, 105; Nahiyesi, 68
Asya, 25, 27, 28, 29, 30
Aşağı Kalamina, 196, 221
âşâr, 56, 89, 143, 237, 354, 355, 365, 488, 541, 542, 543, 546, 547
Aşçılık, 261
Aşı Memuru, 147, 150
aşıcı, 295
Aşkale, 475
Aşkilipoz (Asklipios/Asclipio) Karyesi, 194, 204, 220, 389, 478, 479, 490, 499, 500, 534, 538
Atairos Dağı, 27, 196, 479
Atina, 29, 78, 170, 179, 190, 327, 476; Antlaşması, 170
Atina Sefiri Galib Kemali Bey, 162
Attika-Delos Deniz Birliği, 29
avarız vergisi, 416, 427
Avlonya, 44
Avram Galanti, 282
Avrupa, 25, 30, 34, 36, 37, 38, 43, 45, 47, 109, 110, 161, 182, 184, 192, 197, 200, 236,

239, 289, 297, 317, 324, 352, 411, 414, 415, 489, 503, 504, 508, 518, 519, 543, 548, 556
Avrupaî, 195, 476
Avusturya, 45, 154, 169, 170, 190, 259, 307, 308, 343, 345, 351, 469, 510, 518, 519, 520, 521
Avusturya- Macaristan, 118, 168, 191
Aya Anastasya kilisesi, 390
Aya Filipi manastırı, 389
Aya Kiryaki, 77
Aya Nikola kilisesi, 390
Aya Piriti manastırı, 389
Aya Samon manastırı, 389
Aya Yani kilisesi, 390, 391, 392
Aya Yorgo manastırı, 389
Ayakçifa Efendi, 345
Ayakkabıcılık, 469
Ayasaluğ Kasabası, 229
Ayasofya Camii (Istanbul), 476
Ayasu Nahiyesi (Midilli), 124
AyaYorgo Adası, 64
Aydın, 39, 49, 66, 68, 91, 96, 107, 113, 115, 116, 122, 126, 230, 235, 236, 329, 339, 344, 352, 415, 459, 471, 474, 475, 481, 483, 528, 530, 531; Redif fırkası, 339; Sancakbeyi Lutfi Bey, 229, 416
Aydıncık, 39
Aydınoğlu Umur Bey, 34, 37, 39
Aydınoğulları, 34, 38
Aynalıkavak, 466
Aynaros, 65
ayva, 487
Ayvacık, 103, 112; Nahiyesi Müdürü Halet Bey, 103
Ayvalık, 85, 152, 348, 350, 351, 352
Azak Denizi, 25
Azimzâde Abdullah Bey, 249

B

Babıâli, 62, 94, 112, 119, 120, 123, 130, 135, 158, 167, 169, 170, 259, 285, 287, 289, 295, 297, 305, 321, 322, 323, 332, 343, 347, 348, 400, 496
Babımesdud Mahallesi, 183, 188, 189, 202, 212, 222, 358, 366, 397, 433; Vakfı, 374
Babil, 26
Babussaade Ağası Behram Ağa, 276
Badanacı, 214, 337, 471
badem, 485, 487, 489, 549
Baf, 54, 68, 269
bağ, 288, 311, 367, 388, 470, 477, 479, 480, 483, 487, 543
Bahçıvan, 474, 475, 477
Bahr-i Sefîd Gazetesi, 413
Bahriye Askeri, 86, 163, 206, 410, 417, 418; Feriki, 91; Kaymakamları, 246; Meclisi, 96; Mektebi, 109, 394
Bahriye Miralayı Âgah Bey, 251
Bahriye Nazırı, 130, 190, 251, 255, 548
Bakır tencere, 549
Bakkallar Çarşısı, 468
bakla, 480, 482
bal, 480, 490, 522
bal kabağı, 480
Balık Pazarı, 186
balık yumurtası, 549
Balkan Devletleri, 168, 169, 170
Balkan Savaşı, 26, 169, 485
Balkanlar, 32, 65
Balmumu, 358, 523, 550
Baltalı Şeyh Mehmed Efendi, 358
Balyemez Âhen Top, 428
Balyemez Tunç top, 428, 432
Balyemez Tunç Top, 428, 429, 430, 431, 432, 433
Bandırma, 58
Barbaros Hayreddin Paşa, 44, 50, 51
bardak, 524, 550
Barmeni manastırı, 389
Barsbay, 40
barutculuk, 469
Basdiye (Pastida) Karyesi, 194, 196, 204, 217, 220, 226, 389, 392, 478, 490, 499, 500, 533, 538
Basiret Gazetesi, 414
Basmacılık, 469
Basra Körfezi, 269
Basra Valisi Ragıb Paşa, 91
Başkâtip Fevzi Efendi, 319
Başkâtip Salim Efendi, 199
Başmuhasebe, 57
Başrahipler (igumenoslar), 392
Batı Anadolu, 26, 34, 35, 229, 418, 474
Batnoz (Patmos) Adası, 26, 53, 56, 68, 78, 87, 88, 97, 101, 103, 112, 120, 121, 124, 164, 171, 173, 299, 305, 308, 422, 447, 474, 491, 531, 540, 550; Karantina Müdürü Yorgo, 105; Müdürü Receb Ağa, 105; Karantina müdürü, 299; Karantinası gardiyanı Yorgo, 299; Müdürü İstiraki Efendi, 299
Bayındır Kasabası, 119, 474, 475, 530
Bayram namazı, 189
Bayramiç, 112
Bazar vergisi, 541
Bedel-i askerî, 529, 540, 546, 547
Bedesten, 431
Bedirhan aşireti, 232
Beğkoz, 111
Behramiye Mektebi, 276
Bekir Paşa Vakfı, 470
Belagat-ı Osmaniye, 277
Belci, 474, 475, 478
Belediye İdaresi, 81, 87, 133, 138, 142, 144, 145,

146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 183, 228, 268, 280, 295, 296, 308, 328, 336, 337, 338, 341, 342, 344, 452, 473, 504, 546; azası Hacı Derviş Ağa, 148: azası Murad Efendi, 148; azası Nikolaki Liyardi Efendi, 148; azası Penai Praşkeva Efendi, 148; azası Salamon Efendi, 148; Baytarı Müfettişi Binbaşı Kazım Bey, 148; bütçesi, 155, 295; Çavuşu Rasim Efendi, 148; Çiçek Aşıcısı Hacı Mustafa Ağa, 148; Dükkan Vergisi Tahsildarı, 150; Emlak Vergisi, 150; Heyeti, 142, 145; İskele ve Depozito Memuru Hacı Hâfız Mehmed Efendi, 148; Meclisi, 145, 148, 149, 155; Meclisleri, 138, 145; Muzikası Muallimi Hacı Ahmed Ağa, 148; Reisi, 133, 138, 145, 150, 280; Sandık emini, 146; tabibi, 146, 147; Tabibi Kigos Efendi, 148; Tenzifat Memuru Mehmed Ağa, 148; vergisi, 342, 546
Belediye Reisi Ratıb Ağa, 155; Sermünadisi Yusuf Ağa, 154
Belediye Reisi İsmail Hakkı Efendi, 147
Belediye Reisi Mehmed Ali Efendi, 146
Belediye Reisi Mustafa Ağa, 133
Belgrad, 42, 45
Belko Adası, 64
Berat Kasabası, 280
Berber, 469
Bere Nahiyesi (Midilli), 121
Bereketzâde Hasan Bey, 385
Bergama, 30, 39, 474
Besim Bey, 107
Bevvab (Müstahfiz) Ali Efendi, 271
Bevvab Hâfız Süleyman Efendi, 275
Beyancı, 206, 209, 215, 224, 234, 263, 531
Beykoz, 117
Beylerbeyi, 50, 75, 416
Beyrut, 83, 128, 136, 237, 243, 327, 344, 424, 444; Ordusu, 83; vapuru, 403
Beyrutlu Ali Nureddin Efendi, 241
Beytülmal, 293
Beyzâde Sultan Mezarı, 385
Bezik oyunu, 327
Bezir yağı, 549
Bezirgan, 187, 471; hanı, 187
Bezirgan Karyesi, 264
Bezzaz, 470
bıldırcın, 493
Bidayet Mahkemesi, 142, 143, 318, 319, 320, 322; Ceza Reisi Avakim Efendi, 468; Mahkemesi Kâtibi Mehmed Efendi, 164
Biga Sancağı , 53, 111, 112, 113, 116, 119, 131, 135, 283, 457, 527, 545
Biga Mutasarrıfı Hasan Bey, 135
Binbaşı Âta Efendi, 421, 422
Binbaşı Cenab Şehabeddin Bey, 278
Binbaşı Hüseyin Ağa, 442
Bingazi, 162, 173, 259, 460
bira, 549
Birinci Hâfız-ı Kütüp Abdurrahman Efendi, 270
Bizans Devleti, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 193, 239
Bizeduh kabilesi, 235
Bodrum, 37, 39, 41, 43, 49, 109, 114, 115, 190, 235, 248, 333, 343, 352, 471, 505, 530, 536
Bodrumî Hüseyin Efendi, 251
Bogos Karayan, 245
Boğaziçi, 343
Boğazlar, 25, 26, 174; Komisyonu, 171
Boğazönü Adaları, 26
Bolu, 49, 415
Bolu Mumcu Behram Bey, 229
Bonin-Venizelos Antlaşmaları, 173
Borazanî Ali Baba (Dede) Dergahı, 269
Borazanî Ali Dede, 229, 385
Bosna Valisi Mehmed Paşa, 242
Bosna-Hersek, 117, 168
Bostancıbaşı, 157
Boyacılık, 469
Boynu Kara Mahallesi, 184
Bozacılık, 469
Bozbaba (Evsratios) Adası, 26, 58, 68, 116, 120, 121, 124, 168
Bozcaada, 26, 28, 58, 67, 68, 70, 107, 111, 112, 113, 116, 120, 121, 122, 124, 168, 171, 174, 270, 329, 330, 343
Bozcaadalı Ahmed Kaptan, 302, 303
Bozdoğan, 474, 475, 531
Bozok Limanı, 339
Bölük Emini Muşlu Hüseyin oğlu Veli Efendi, 248
Brindisi, 345
Budamacı, 474, 477
Buğday, 48, 73, 108, 325, 424, 426, 437, 440, 441, 442, 443, 444, 472, 480, 482, 484, 492, 493, 508, 524, 549, 551
Buhara, 263, 264
buharlı, 109, 259, 307, 518
Bulgar mebuslar, 332
Bulgaristan, 169, 332
bulgur, 420, 426, 549
Burdur, 418, 419, 475
Bursa, 96, 130, 135, 239, 243, 264, 265, 335, 394, 395; depremi, 394
Büyük ayna, 550
Büyük Cadde (Grande Rue), 186
Büyük hapishâne, 330, 336, 339
Büyük İskender, 29, 30, 180, 516
Büyük Menderes, 28
Büyük Selçuklu, 32
Büyükada, 111
Büyükbaş hayvan, 492

Büyüleyen (Macaria), 179

C
Cafer Bey, 385
Cafer Kaptan, 55
Camii-i Kebir (Sencuvan) Mahallesi, 183, 184, 202, 213, 223
Camondo sinagogu, 387
Canavar vergisi, 546, 547
Canbek Giray, 385
Candaroğulları, 34
Canik Mutasarrıfı, 128
Caros Adası, 64
Cebehâne-i Âmire, 425
Cebel-i Halil, 248; Nazırı Şeyh Selami, 249
Cebel-i Lübnan hadiseleri, 241
Cebelitarık, 25
Cebir, 277, 278
Cecil Torr, 193
Cem Sultan, 43, 44, 45
cemaat, 65, 108, 159, 200, 281, 283, 291, 386, 390, 470
Cemal Efendi, 104, 527
Cemil Molla, 251
Cemiyet-i ilmiye, 142, 276, 279, 385
Cemiyet-i islamiye, 385
Cemiyetler kanunu, 314
Ceneviz/liler, 32, 34, 35, 39, 40, 43, 45, 196
Ceride Nezâreti, 197
Cerrah, 293, 295, 395, 421; Ahmed Efendi, 295; Salih Efendi, 422
ceviz, 549; kökü, 550; ör ve kütüğü, 550; sandalye, 550
Ceza kanunu, 252, 312, 316, 496
Cezayir, 34, 51, 58, 146, 235; Beylerbeyiliği, 51
Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Orman Müfettişliği, 496
Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Eyaleti/Vilayeti, 51, 52, 53, 54, 58, 61, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 78, 86, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 138, 142, 143, 144, 149, 152, 153, 154, 156, 158, 160, 161, 163, 165, 166, 173, 176, 189, 191, 198, 207, 209, 231, 235, 242, 243, 245, 251, 252, 253, 259, 272, 275, 279, 282, 283, 287, 289, 293, 295, 296, 297, 305, 306, 309, 312, 313, 315, 317, 318, 321, 323, 327, 329, 330, 333, 343, 347, 350, 352, 355, 365, 394, 403, 412, 423, 438, 448, 449, 450, 454, 457, 458, 465, 468, 473, 489, 491, 493, 501, 504, 510, 519, 522, 528, 540, 551, 555; Beylerbeyiliği, 52, 53; Deniz Kumpanyası; Mutasarrıfı, 92, 93, 104, 235, 236
Cezâyir-i Mağrib, 53
Cezayirli Hasan Bey (Paşa), 55
Cezzar Ahmed Paşa, 146
Cibâl-i Nasriyye, 249
Cidde, 241, 249; Kadısı Abdülkadir Efendi, 244; Valisi İbrahim Paşa, 298
Cizvit mezhebi, 287, 289; rahipleri, 288
cizye, 89, 158, 160, 182, 471, 506, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541
Coğrafya, 271, 277, 278, 414
Cuma namazı, 48, 189, 384
Cumhuriyet Gazetesi, 276
Cunda Adası, 422

Ç
çadır, 94, 307, 394, 402, 403, 404, 438
Çaka Bey, 33, 34
Çakaloz Tunç Top, 428, 429, 430, 431, 433
Çal, 112, 474, 475, 531
Çaldıran, 44
Çalgı Ruhsatı, 152
Çalpâre, 434
Çambika Boğazı, 480
Çamlıca Adası, 56, 64, 77
Çamurcu, 474, 475
Çanakçı, 471
Çanakkale, 26, 27, 111, 116, 162, 169, 248, 261; Boğazı, 26, 111, 162, 169
Çankırı, 49, 415
Çapacı, 474, 475, 477, 478
Çapanzâde Yusuf Âgah Efendi, 135
Çarha Topu, 433
Çarha topu için salkım, 435
Çarha zarfı, 436
Çarşı İçindeki Kuyu Vakfi, 380
Çarşı içindeki şadırvan, 406
Çatalca, 169, 483
çavdar, 480
Çavuş, 150, 358, 425
Çayır Karyesi, 194, 202, 213, 221, 222, 230, 272, 367, 384, 385
çekirge istilası, 444
Çemberlitaş (İstanbul), 247
Çengel Kulesi, 393
Çerçi, 470
Çerkez/ler, 235, 236, 241, 259, 329; muhaciri, 235, 259
Çerkez muhacirlerinden Hurşid Bey, 242
Çeşme, 56, 59, 71, 109, 304, 311, 343, 348, 350, 367, 407, 425, 439, 458, 465, 471, 507
Çıkrıkçılık, 469
çınar ağaçları, 494
Çiçek aşısı, 293
Çiçekçizâde Hacı Osman Gulamı Zenci Ali, 261
Çiftçi, 158, 474, 477, 479
Çilingir, 470
Çine Kazası, 266
Çingene, 187, 200

çinko, 549
Çiriş, 435
çitlembik, 327, 486, 495; ağacı, 486
çivit boya, 549
Çizmeci Ali Ağa Mahallesi, 183, 202, 213, 222, 234, 398, 410; Vakfı 374
Çoban, 25, 45, 46, 58, 231, 474
Çoban Mustafa Paşa, 45, 46
Çorum, 331
Çömlekçi, 470
Çukurbağ, 265
çulluk, 493

D
Dable Adası, 64
Dağ Nahiyesi, 68
Dağıstan Hanları, 240
Dâhiliye Mesarif-i İnşaiye ve Tamiriye tahsisatı, 338
Dâhiliye Müsteşarı Ahmed Refik Bey, 449
Dâhiliye Nezâreti, 122, 136, 147, 149, 153, 154, 155, 161, 166, 190, 210, 249, 254, 255, 270, 274, 284, 296, 314, 322, 326, 329, 333, 336, 339, 347, 352, 412, 423, 424, 450, 454, 457, 459, 460, 483, 484
Dalaman Kazası, 77, 264, 265, 267, 471, 474, 530
Dalgıçlar, 509, 511
Dalkavo, 32
Dalyan, 235
dalyanlar, 274
Damad Halil Rifat Paşa, 91, 96
Damatarya Karyesi, 204, 223, 389, 490
Damga resmi, 152
Damlakapı, 188, 189, 295, 432
Darülfünün, 235
Darülhadis, 262, 268
Darülmuallimin, 273
Datca, 116, 234, 264, 265, 266, 267, 352, 474, 475; Batır Karyesi, 264
Dava meclisi, 160, 317
Davulculuk, 469
Deâvî meclisleri, 132
Debbağ/hâne, 296, 366, 367, 504
Debbağhâne'deki Mescid Vakfi, 375
Defliye Adası, 64
defne, 494
Defter nâzırı/lığı, 81, 82, 88, 197, 211
Defterdar, 93, 129, 164, 165, 473, 529
Defterhâne, 57, 77, 173, 210
Defter-i hakanî kalemi, 142
Defter-i Hakanî Müdüriyeti, 129, 322
Defter-i Hakani Nezâreti, 289, 367, 543
Değirmen/cilik,158, 388, 469, 477, 498, 500; Kulesi, 274
Değirmenderesi, 197
Değirmenler Kulesi, 46
Değirmenlik (Adası) Nahiyesi, 54, 58, 64, 68
Değirmenönü, 229
Deliler Caddesi, 186
Dellalbaşılık resmi, 151
Delos Adası, 29, 58, 64, 324, 516
Delvino, 335
Demetrios, 180
demir harbe, 434
Demir inbik/distilatör, 502
Demir zarbuzân, 434
Demircilik, 469
Demirli Mahallesi, 183, 202, 223, 234, 261, 263, 266, 366, 367, 397, 401, 406, 408, 410, 474; 184, 263; Vakfı; 372
denayrouse cihazı, 509
Dengere Kazası, 264
deniz çamı, 494
Deniz müfettişi, 457
Denizkapı, 188, 189
Denizli, 28, 475, 530
Depozito resmi, 151
Deprem 1856, 394, 400, 402
Deprem 1863, 402
Depremzedeler, 395, 396, 398, 399
Dergâh-ı âli kapucıbaşısı, 72
Dergah-ı mualla topçusu, 419
Dericilik, 469
Dersaadet, 83, 86
Dersiâm Mehmed Efendi, 271
Derviş İbrahim, 150, 249
Derviş İbrahim Efendi, 241
Derya ümerasından Mahmud Bey, 71
Derya ümerasından Tersane Kethüdası Yusuf Bey, 71
Deryabeyi, 52, 54, 462
Desiâm Ebubekir Sıddık, 272
Desiâm Mahmud Celaleddin, 272
Desiâm Mehmed Raif efendi, 272
Desiâm Mehmed Salim, 272
Desiâm Süleyman Sırrı, 272
Despot (metropolit), 95, 98, 129, 204, 206, 535, 540
Despot Varoşu Fenercisi, 150
Despothâne, 387, 390
Dikili vapuru, 89
Dilaver Paşa, 73, 128, 271
Dimatarya (Damatria) Karyesi, 194, 203, 214, 220, 226, 478, 490, 500, 533, 538
Dimetoka, 112
Dimitri Serandi, 504
Dimliye (Thimilia) Karyesi, 194, 197, 203, 205, 215, 217, 220, 224, 389, 478, 490, 494, 495, 499, 500, 533, 538
Dimyat, 40, 54, 302, 308, 474
Dirmelli Hacı Yusuf Gulamı Zenci Said, 261
Divan Kâtibi Habib Efendi, 298
Divan odası, 73

Divanhâne, 89
Divan-ı Ahkam-ı Adliye, 313, 315, 334
Divan-ı Harb, 247, 250, 252
Divan-ı Hümayun, 77, 173, 244, 282, 284, 349, 503, 548; Kalemi, 282, 285, 503; Kâtibi Mustafa Peyami Efendi, 427; Kuyud odası, 548
Divan-ı Muhasebat, 461
Divân-ı Zabtiye, 111
Diyarbakır karpuzu, 480
Dizdar konağı, 394
Dizdarzâde Mehmed Çelebi, 52, 229
Dodecanissas (Onki Ada), 26
Dodekanison (Le Dodecanese) Gazetesi, 415
Doğru Yol Gazetesi, 414
Doğu Akdeniz, 43, 464, 514, 556
Doğu Avrupa, 235
Doğu Ege Adaları, 26
Doktor Süleyman Efendi, 295
Dokuz Sokak Mahallesi, 184
Dolablı Mahallesi, 183, 202, 212, 213, 223, 366, 398, 401, 406; Mescidi, 183, 202, 366, 401, 406; Vakfı, 378
Dolamacılık, 469
Dolapçı ve Tablekâr Ruhsatı, 152
Dolmabahçe kruvazörü, 466
domates, 480
don yağı, 549
Donanma, 29, 31, 35, 39, 40, 43, 44, 46, 52, 57, 58, 59, 71, 74, 76, 86, 426, 444, 467, 505, 507
Dor, 28; Heksapolisi, 29
Doroz balığı, 549
Dördüncü Lahey Mukavelenâmesi (1907), 314
Dörtler Konseyi, 171
Döşeme mermeri ligorna, 550
Döşemelik kumaş, 503
Draç, 44
Duçi, 287, 288, 289, 290, 296, 511
Duçi ve Mas sünger şirketi, 511
dut ağaçları, 487
Duvarcı, 216, 217, 218, 224, 225, 226, 400, 443, 475, 477
Duyun-ı Umumiye İdaresi, 142, 280, 322, 459, 494, 528, 529, 545
Dühancı Anastas, 442
Dükkan resmi, 152
Dülger, 225, 302, 337, 443, 474, 475, 476
Dünya Yahudi Birliği, 282, 471
Dürri Efendi, 198
Dürzi Havvaş Bey, 249
Dürzî Mihal, 442
Dürziler, 249

E
Eastern Kumpanyası, 352
Ebniye Nizamnâmesi, 400
Ebulkasım, 32
Ebuzziya Tevfik Bey, 128, 137, 187, 192, 207, 242, 246, 247, 261, 271, 275, 326, 327, 414
Eceabad Nahiyesi, 69, 116
Eceovası, 51
Eczacı Artin Efendi, 295
Edebiyat Fakültesi, 324
Edebiyat-ı Arabiyye dersi, 277
Edevat Mağazası, 150
Edirne Vilayeti, 41, 69, 73, 91, 96, 136, 169, 248, 328, 330, 333, 531, 536
Edremit, 37
Eflak Boyarları, 239
Efrad-ı cedîde, 424
Ege Denizi, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 50, 51, 55, 56, 57, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 106, 107, 123, 131, 143, 157, 162, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180, 195, 210, 235, 287, 311, 348, 393, 422, 445, 465, 466, 479, 489, 494, 555, 556, 557; Adaları, 26, 28, 37, 42, 56, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 106, 107, 157, 164, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 210, 287, 311, 348, 445, 479, 489, 494, 555, 556, 557; Bölgesi, 25; Denizi, 25, 27, 33, 38, 39, 41, 50, 64, 65, 131, 162, 180, 393, 465
Egine Adası, 56, 58, 64
Eğriboz (Ağriboz/Euboia), 26, 53, 54, 62, 63, 64, 90, 463, 474, 556
Eğribozlu Köse Ali Paşa, 54
Eğrikapı, 47, 83, 150, 188, 189, 246, 367, 377, 400, 401, 408, 425, 433, 428; cephâneliği, 401; Kuyusu, 150, Kuyusu Vakfı 258, 377
Ehl-i Mürtezika, 83, 358, 361, 362
Ejder Ağızlı Tunç Top, 428
Ekmek, 361, 362
Ekmekçi Esnafı, 441, 477
ekstraktör, 502
El Islam Gazetesi, 252
Elçiler Konferansı, 170
eldiven muhafazası, 327
elma, 485, 489, 550; ağaçları, 489
Elmalı Kazası, 269, 419, 471, 474, 530
Elvanzâde Hacı Mehmed Dershânesi, 263
Emanuel De Fredic Stal, 190
Embona, 216
Emice Mescidi Vakfi, 373
Emir Çaka, 33, 35
Emir Çakmak, 40
Emlak kâtibi, 79
Emlak Katibi Mehmed Hurşid Efendi, 82
Emlak ve akar vergisi, 546
Emlak ve nüfus defterleri, 83

Emlak ve nüfus müdürlüğü, 129
Emlâk ve tapu harçları, 546
Emlak vergisi, 546, 547
Emlakcı, 471
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 314, 453, 457, 460
Emtia Gümrüğü Emini, 438
Emval Katibi Fermanî Efendi, 82
Encümen-i İntahab-ı Memurin-i Adliye, 318
Encümen-i Mahsus-ı Meşveret, 404
Encümen-i Mahsus-ı Vükela, 349
Enderun Mahallesi, 92, 183, 202, 213, 234, 261, 353, 358, 359, 365, 366, 382, 400, 401, 406, 408, 425; Camii, 183, 202, 353, 358, 365, 366, 400, 401, 406; Camii Top Kandil Vakfi, 382
Enderun-ı Hümayun, 92, 359, 425
Enez, 58
Enginar, 487
Engiste Adası, 64
Erdek, 58
Ereğli kömürü, 346, 515
Ereğli madeni, 346
Ergirili Hâfız Şâkir Efendi, 251
Eric Brockman, 193
Eriha Kazası, 249
erik ağacı, 489
Erkân-ı Harbiye Miralayı Mehmed Şâkir Bey, 422
Erkân-ı Harp Miralayı İzzet Bey, 329
Ermeni/ler, 80, 187, 196, 197, 208, 209, 245, 248, 329, 387, 468, 531; Patriği, 245
Ertuğrul Camii, 385
Erutna Dağı, 63
Erzurum, 232
Eski (Çifte) Hamam, 361, 364, 401, 406
Eski Adliye Müfettişi Yusuf Şetvan Bey, 251
Eski Bahriye Nazırı Celal Paşa, 251
Eski Galata Gümrüğü Nazırı Cemal Bey, 251
Eski Maarif Nazırı Hâşim Paşa, 251
Eski Meclis-i Meşayih Reisi Şeyh Ahmed Efendi, 251
Eski Mekri Adası, 126
Eski Polis Müfettişi Mazhar Bey, 251
Eski Salıpazarı, 107
Eski Telgraf Nazırı Hüseyin Hasib Bey, 251
Eski Tersane, 77
Eskici, 469,471, 477
Eskiçarşı, 364
Eskinos, 58
Eşref Efendi, 277, 308
Evdim, 68
Evkaf muaccelat müdürü, 93
Evkaf Muhasebecisi, 133
Evkaf Muhasebecisi Ahmed Efendi, 133
Evkaf Muhasebecisi Ali Rıza Bey, 319
Evkaf müdürü, 129, 142, 366, 368, 385
Evkaf Nezâreti, 84, 268, 354, 355, 359, 364, 366, 367, 368, 412
Evkaf-ı Hümayun Hazinesi, 354, 355, 358
Evliya Çelebi, 49, 186, 187, 188, 194, 200, 262, 353, 417, 468, 498, 503
Evrak Kalemi, 140
Evrak Mahzeni, 150
Evrak mukayyidi, 529
evrak-ı sahîha, 527
Eyalet, 26, 51, 53, 54, 58, 59, 61, 65, 66, 67, 69, 70, 78, 79, 80, 84, 85, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 107, 110, 113, 159, 304, 311, 312, 316, 403, 417, 464, 465, 473, 541, 555; Meclisi (Büyük Meclis), 93, 316; Meclisleri Nizamnâmesi (1849), 129
Ezine, 112, 113

F
Farisiyye dersi, 277
Farraş Hasan Efendi, 271
Farsça dersi, 136, 278
Fas, 235
fasulye, 426, 480, 549
Fatih, 41, 42, 272
fayans, 503, 524
Felakonda Adası, 64
Felemenk Devleti, 154, 288, 296, 519, 539; sefareti, 154
Feneket Köyü, 27
Fener Kulesi, 516
Fenerakli manastırı, 389
Fenike/liler, 28, 179, 235, 297, 419
Fenn-i Kitâbet dersi, 277
Ferani Adası, 64
Ferhad Paşa Livası 1. Alayı'nın Yedinci Taburu, 438
Ferhad Paşa Taburu, 420
Ferik Dilaver Paşa, 73
Ferik Edhem Paşa, 86
Feth-i Bülend briki, 465
Fethi Paşa Korusu, 107
Fethi Paşa Kütüphânesi, 270
Fethi Paşa Rüşdiye mektebi, 408
Fethiye, 28, 36, 235, 470, 484; Kaymakamlığı, 484
Fetih Giray, 385
Fettahoğlu Fettah, 232
Fetvahâne, 311, 313
fındık, 549
Fırıncı, 326, 363, 469
Fırıncı Cezayirli Hasan usta, 326
Fırıncı Hacı Mehmed Derviş, 326
fıstık, 549
fidancılık, 488
Fika-i Arabî dersi, 277
Filibe Sancağı, 474, 536
filika, 302

Filistin, 36, 40
Finike Kazası, 53
Fitil, 151, 436
Fiyat komisyonu, 473
Foça Tuz Madenleri, 43
fosfor, 151
Foyoz dânesi, 436
Franciscanies Kız Mektebi, 287
Fransa, 45, 61, 62, 63, 71, 73, 75, 76, 125, 110, 125, 154, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 182, 185, 188, 191,192, 248, 279, 280, 281, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 324, 347, 392, 425, 426, 427, 463, 486, 503, 504, 505, 510, 511, 518, 519, 520, 521, 526, 539; Kralı I. François, 45
Fransızca, 131, 134, 136, 195, 277, 278, 281, 282, 318, 347, 349, 350, 405, 501, 527; Muhabere Memuru, 134
Fransızlar, 125, 288, 289, 290, 324
Fransız Mösyö Kova, 288
Fransız rahipler, 286
Fransız Sefareti, 290
Fransız Sergisi, 486
Fransisken rahibeleri, 297
Frére, 280, 287, 503; okulları, 287
Frére Kazimir, 287
Fuad Paşa, 118, 119, 325, 329
Furnoz,26, 352, 422,

G
Galata, 58, 251, 304, 327
Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, 118
Gani Ahmed, 146, 185, 197, 273, 307, 308, 367, 392, 473, 505; Mescidi Vakfı, 373
Gardiyan Ali, 302
Gardiyan Mehmed, 302
Gardiyan Mihal, 299, 300, 303, 304
Gardiyan Musa, 302, 303
Gardiyan Yener, 302, 303
Garp-Latin sanatı, 185
Gavdos (Gavdopula) Adası, 26, 65
Gayrimüslim, 79, 87, 93, 108, 123, 126, 129, 134, 142, 145, 148, 157, 163, 203, 207, 209, 211, 235, 279, 311, 317, 331, 334, 336, 339, 386, 394, 404, 405, 445, 450, 468, 483, 528, 530, 535, 553
Gaz/Gazyağı Mağazası, 150,151, 548
Gazi Hasan Paşa, 57, 58, 507
gazino, 275, 469
Gazze, 248
Gekboza, 111
Gela Adası, 516
Gelibolu, 39, 43, 51, 52, 53, 65, 68, 69, 107, 116, 239, 328, 344, 426, 531, 556; Baruthânesi, 425; Peksimethânesi, 464; Sancakbeyi, 51
gemi endâzesi, 506
Gemlik, 32, 426, 466
Gemlikli Doktor Periklis Vitalis, 294
Gence, 240
General Ameglio (İtalyan), 163, 166, 210, 484, 485, 551
Geren-i Arziye resmi, 151
Gevirim Caddesi (Ghévirim), 186
Giresun Sancağı, 242
Girit Adası, 26, 27, 28, 31, 34, 46, 62, 69, 78, 100, 117, 118, 123, 130, 131, 156, 162, 172, 173, 174, 176, 195, 199, 201, 210, 231, 232, 234, 235, 236, 259, 260, 268, 272, 328, 341, 343, 345, 348, 349, 350, 351, 421, 423, 458, 465, 466, 471, 474, 476, 510, 512, 515, 522, 531; vapuru, 465;-li, 195, 103, 226, 231, 234, 236, 237, 238 441, 460, 461
Giritli Derviş Ağa, 441
Girne, 68, 335
golet, 518
Gotik, 185
Gökabad Körfezi, 248; Nahiyesi, 115
Gökçeada, 26, 168, 169, 171, 174
Göncü, 470
Gördes, 234
Grandük Aleksandr Vapuru, 345
Gulam, 258, 259, 261; Gulam Zenci Bilal, 261
Gureba Hastahânesi, 288, 296, 297, 338, 545; Doktoru Recebyan Efendi, 338
Gül Adası, 179
gül fidancılığı, 488
Gül ve çiçek suyu, 362
Gümrük, 56, 73, 81, 102, 125, 263, 274, 315, 344, 419, 427, 437, 443, 501, 525, 526, 527, 541, 545, 547; (Ticaret) Limanı (Rodos), 182, 186; Dairesi (Rodos), 526; Memurları, 83; Muayene Memuru Rasim Efendi, 251
Gümrükçü Hasan Ağa, 426
Gümüş Adası, 64
Gümüşhane Mutasarrıfı, 136
Gümüşmadenli, 536
Güneşin Dostu (Telchinissa), 179
Güney Amerika, 235
Güvercin Adası, 64
Güzelhisar Kazası, 264
Güzelhisar-ı Hamid Kazası, 265
güzeşte, 367, 369

H
Habibe romanı258
Hacegân-ı Divan-ı Hümayun, 198
Hacegân-ı Divan-ı Hümayundan Reşid Efendi, 86
Hacı Ahmed Ağa Gulamı Zenci İdris, 261
Hacı Fikri Efendi, 273
Hacı Hâfız Ağa Gulamı Zenci Said, 261
Hacı Hakkı Bey, 92, 104, 305

Hacı Hüseyin Ağa Gulamı Zenci Said, 261
Hacı Hüseyin Bey, 52
Hacı Mustafa Hoca Gulamı Abdullah oğlu Zenci Said, 261
Hacı Nâşid Paşa, 135
Hacı Necib Bey, 385
Hacı Süleyman Efendi, 273
Haci Pandali Yuvanidi, 143
Haci Vasilaki Efendi, 143
Haçlı, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 196; Seferleri, 33, 35, 36, 39
Hadim Kazası, 265
Hâfız Ahmed Paşa Kütüphânesi, 184, 270, 354
Hâfız Hasan Efendi, 273
Hâfız Paşa, 73, 445
Hâfız Şerif Efendi, 273
Haham/Hahambaşı, 108, 129, 159, 160, 386
Hakayıkü'l-Vakayi Gazetesi, 414
Hâkim Efendi (Nâip), 81, 82
Hakkari, 232
Hakkı Efendi, 133, 402, 525
Haleb Vilayeti, 91, 249
Halebî dersi, 277
Halikarnassos, 29
Halil Hamid Paşa, 57
Halil Paşa, 91, 96, 97, 98, 99, 102, 315
Halil Rifat Paşa, 315, 343
Halime Hanım, 257
Hâlis sünger, 510
Ham demir, 435
Hama, 249
Hamal, 471, 474, 526
Hamal Satı Mescidi, 366, 401
hamal yükü, 545
Hamdi Paşa, 91
Hamid (Kapancı) Bey, 146
Hamid Sancağı, 418, 419, 475
Hamidiye, 156, 169, 195, 238, 385, 457; Camii, 385; Karyesi, 156; Mahallesi, 195
Hamurkâr, 474, 475
Hamza Bey, 42, 367
Hanife Hanım, 277
Hanya, 259, 348, 350, 351, 466; vapuru, 466
Hanzâde Mahallesi, 183, 202, 212, 213, 223, 366, 367, 396, 401, 408, 409; İspanya Kuyusu Vakfi, 382; Mescidi, 183, 202, 366, 401, Vakfı 379
Hanzâde Mahallesi'nde Zenci Said, 258
Hapishâne/ler, 94, 142, 155, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 336, 338, 339,340, 363, 364, 452; Gardiyanlığı, 155, 452
Harameyn Evkafı, 271; Muhasebesi, 57; Müfettişi Vekili Salim Efendi, 242
Harbiye Nezâreti, 154, 173, 190, 210, 252, 423, 424, 452, 457
Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmud Şevket Paşa, 251
Hâriciye Nezâreti, 85, 118, 123, 154, 159, 172, 173, 289, 316, 321, 411, 483, 511; Hukuk Kısmı, 172; Hukuk Müşavirliği, 154
harnub ağaçları, 489
Harun Reşid, 32
has, 52, 55, 230, 462, 463
Hasâhur (Kâtibi) Vakfi, 379
Hasan Ağa, 72, 73, 74, 320
Hasan Paşa, 75, 81, 85, 89, 128, 299
Hasköy Karhânesi, 506
Haslar Mukataası, 57; Kalemleri, 57
Hassa Kasabbaşısı Mehmed Emin Efendi, 244
Hassa Ordu-yı Hümayun, 422, 438
Havan dânesi, 436
Havan için kaşağı, 434
Havân-ı Kebîr Tunç Top, 428
Havra-i Kebîr Mahallesi (Yahudi), 183, 204, 214, 223, 283, 387, 530, 539
Havra-i Sagîr Mahallesi (Yahudi), 183, 204, 283, 387, 530, 532, 539
Havvaş Bey Sencar türbesi, 385
Hayal Gazetesi, 414
Hayfa, 344
Hayri Efendi, 57
Hayvan Alım-Satım resmi, 152
Hazır kundura, 549
Hekim Adası, 126
Helenistik Çağ, 28, 30
Helios (Güneş) Tapınağı, 27
Helios Heykeli (Rodos), 30, 31
Helvacılık, 469
Hemund aşireti, 149, 232
Hendese, 278
Henry Duçi (Ducci), 287
Herkit Adası, 26, 36, 47, 49, 52, 58, 68, 72, 78, 88, 96, 97, 100, 103, 105, 106, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 134, 140, 141, 143, 164, 171, 201, 231, 299, 300, 305, 308, 343, 352, 422, 446, 447, 449, 456, 474, 476, 303, 482, 489, 509, 510, 511, 528, 529, 546;
Karantina Müdürü İspiro, 106; Müdürü Mehmed Emin Ağa, 105; Müdürü Muharrem Efendi, 134Karantinası, 304
Hermes Balducci, 184
Hesab, 277, 278
Hesab muallimi Said Bey, 278
Heybeliada, 111
hırdavat, 517, 524
Hırıstiyan Adası, 64
Hıristiyan/lar, 34, 39, 49, 119, 138, 156, 196, 200, 207, 208, 220, 227, 269, 284, 287, 316, 339, 353, 386, 421, 450
Hidiv (Mısır), 191, 192
Hirsofi, 68
Hisareri, 49

Hitit, 28
Honaz Kazası, 474, 475
Horasân, 337
Horzum Karyesi, 265
Hospitalier Şövalyeleri, 36
Hukuk ve ceza daireleri, 319
hurma, 184, 485, 486, 549
Hurmalı Medrese, 245; Vakfı, 370; içinde Okunan Cüzlerin Vakfı, 371;
Hüdaî Mahallesi, 183, 202, 212, 222, 234, 261, 367, 398, 01, 406, 470; Mescidi, 183, 202, 367, 401, 406, 470; Vakfı, 371
Hüdavendigar Eyaleti, 66, 91, 111, 128, 249
Hükûmet Konağı, 74, 130, 136, 143, 185, 187, 295, 315, 369
Hünkarsuyu, 89
Hüseyin Efendi, 82, 88, 101, 103, 133, 134, 257, 263, 305, 320, 358, 364, 379, 382, 385
Hüseyin Fellah, 246
Hüseyin Hüsnü Paşa, 127
Hüseyin Ragıb Bey, 314
Hüsn-i Hatt dersi, 277, 278
Hüsrev Paşa, 96

I-İ
I. Abdülhamid, 113
I. Alaeddin Keykubad, 33
I. Balkan Harbi, 168
I. Dünya Savaşı, 171, 235
I. Gıyasettin Keyhüsrev, 33
I. Giyasettin Keyhüsrev, 33
I. İzzeddn Keykavus, 33
I. Mehmed, 39
I. Meşrutiyetin, 118
Idâre-i Mahsûsa Rodos Acentası, 344
II. Abdülhamid, 149, 192, 195, 208, 219, 227, 236, 238, 245, 247, 249, 250, 253, 269, 271, 272, 296, 414, 468, 514
II. Balkan Harbi, 170
II. Dünya Savaşı, 175
II. Mahmud, 106, 271, 292, 526
II. Mehmed, 41, 43, 186
II. Meşrutiyet, 125, 126, 144, 159, 244, 247, 255, 458
III. Makedonya Harbi, 30
III. Selim, 507
III. Vittorio Emanuele, 190
Irgat, 475, 478
Islahât Fermanı (1856), 110, 118
Isparta, 474, 475
Istabl-ı Âmire Müdürü Osman Ağa, 85
ıtkname, 259
İalysos (Yalissos/Eski Rodos), 28, 179
İane-i Bahriyye Cemiyeti Reisi Cemil Bey, 164
İbrahim Edhem Paşa, 85, 87, 306, 368, 421
İbrahim Paşa Camii Mahallesi, 183, 202, 353, 361, 336, 398, 401, 406; Bitişiğindeki Mesih Kuyusu vakfı, 375, 376; İmam, Müezzin Ve Devrhân Nûkudu Vakfı, 383; Kız Mektebi, 273; Medresesi, 234, 246, 263, 268, 271, 366, 401, 406; Medrese Kuyu Vakfı, 379; İmamı Hacı Emin Efendi, 358
İbrahim Usta oğlu Hüseyin, 150
İbranice, 281, 282
İbret Gazetesi, 246
İbşir Hüseyin Paşa, 385
İbtidaî mektebi, 268, 272, 273
icâre-i vâhidelü, 297
icare-i zemîn, 453
İclaliye Zırhlısı Süvarisi Rıza Bey, 246
İcmâl Defteri, 182, 201
431
İçkale (İçhisar/frenk hisarı), 181, 185, 189, 324, 431
İdadi Mektebi, 152; Mubassırı Karabet Efendi, 468; Müdürü Nuri Efendi, 280; Abdullah Efendi, 277
İdare mahkemesi, 319
İdare Meclisi, 87, 115, 122, 129, 130, 137, 140, 141, 143, 145, 149, 168, 313, 393; Kalemi, 142
İdare-i mahsusa, 254, 344, 515
İdare-i Nevahi Nizamnâmesi, 118
İdare-i Umumiye-i Vilâyat Hakkında Talimat (1876), 118
İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizamnâmesi, 110
İğneada, 58
İhtisab, 81, 472, 526, 527; Memurları, 83
İhtiyar Heyetleri,156, 160, 195, 284, 552; Meclisi üyeleri, 160, 161, 481
İkaris Adası, 64
İkiçeşmelik Polis Karakolu, 461
İkinci Hâfız-ı Kütüp Osman Efendi, 271
İkmalci Bölük Başçavuşu Mehmed bin Mehmed, 251
İkmalci Bölük Emini Veli bin Hacı Hüseyin, 251
İlhanlılar, 34
İlkmihrab Mahallesi, 183, 202, 213, 222, 358, 367, 398, 406; Mescidi, 183, 202, 358, 367, 406; Mescidi Vakfı, 377
İlmi-i Servet, 278
İlmiye komisyonu, 280
İlmiye Tekaüd Sandığı, 270
İltizam usulü, 67
İlyaki Adası, 36, 47, 49, 52, 768, 8, 97, 100, 103, 114, 116, 119, 122, 134, 161, 164, 171, 201, 305, 308, 352, 446, 447, 489, 528; Müdürü Şamlı Mehmed Ağa, 105
İmam Gazali, 270
İmam Kasım Efendi, 422
İmam Osman Sırrı Efendi, 359
İmaret Kâtibi, 363, 529
İmarethâne (Kanunî Vakfı), 326, 353, 354, 360,

363, 364
İmroz Adası, 42, 43, 51, 58, 68, 70, 107, 112, 116, 120, 121, 124, 352
İnas mektebi, 142
İncil, 281, 291
incir, 485, 487, 488, 489
incirkuşu, 493
İncirli Adası, 36, 42, 47, 49, 52, 59, 78, 97, 101, 103, 114, 116, 120, 121, 124, 125, 126, 141, 171, 201, 305, 308, 343, 422, 446, 447, 529; Müdürü Şemseddin Ağa, 105
İncirlili Diyako Andon, 441
İnebahtı, 44, 53, 54, 463
İngiliz, 56, 75, 76, 174, 185, 186, 190, 285, 287, 288, 292, 296, 297, 306, 341, 344, 346, 348, 350, 352, 420, 425, 426, 436, 481, 511, 539, 540; Donanması, 75, 426; Eastern kumpanyası/şirketi, 350; kömürü, 515; Mister Larns, 190; Sefiri Canning, 190
İngiltere, 55, 61, 62, 63, 120, 135, 170, 171, 172, 174, 190, 192, 260, 291, 297, 307, 351, 438, 481, 508, 511, 518, 519, 520, 521
İngiltereli Mister Koster, 190
İnmekli Şâhî Tunç, 428
inşaat işçiliği, 474
İnşaat ve Tamirat Ruhsatı, 152
İntihab-ı Memurin Komisyonu, 125, 143
Ioannes, 34
Ios, 26
İpek/çilik, 482; 487, 503, âşârı, 488; böcekleri, 488; fabrikası, 288, 497, 504
İpsara (Adası) Nahiyesi, 26, 56, 64, 68, 70, 112, 116, 120, 121, 124, 168, 308, 330, 352, 422
İpsitoz (Psithos) Karyesi, 163, 194, 197, 205, 215, 221, 224, 247, 389, 478, 490, 495, 499, 500, 533, 538
İpsos manastırı, 389
İran asılzâdesi, 239
İran Sefareti Hekimliği, 118
İran Şahı II. Safi Mirza, 385
İran Şehzâdeleri, 239
İsfakya Mutasarrıflığı, 118
İsfendiyaroğlu Celil Bey, 52
İsimadoz manastırı, 389
İskandil Adası, 64
İskarpanto Adası, 348
İskele Camii (Kanunî Vakfı'ndan), 401
İskele resmi, 152
İskele ve Depo Memuru, 150
İskender Bey Mescidi, 229
İskenderiye, 54, 73, 74, 78, 83, 222, 233, 234, 248, 259, 298, 302, 303, 308, 327, 344, 348, 350, 444, 471, 474, 475, 476, 484, 517, 531
İskenderiyeli Yusuf Kaptan, 302
İskenderun, 344, 465
İskentor, 134
İskinos Adası, 64
İslam/İslamiyet, 31, 3, 43, 49, 196, 201, 207, 209, 227, 287, 291, 311, 313, 392, 403, 414
İsmail Mâlik Efendi, 456
İsmail Paşa, 91, 93, 101, 102, 385, 540
İsmail Rahmi Paşa, 94, 99
İsmet Paşa, 174, 175
İspanya, 28, 39, 43, 45, 230, 281, 516
İspanya Kuyusu Vakfı, 367
İspanya Yahudileri, 281
İspanyol Kulesi, 47
İspanyolca, 281
İspinos Adası, 64
İspiroz, 217
ispirto, 549
İspoli, 435
İsporoz (Aya İsidoros) Karyesi, 194, 205, 215, 220, 224, 226, 389, 478, 490, 492, 495, 500, 533, 538
İsporoz kilisesi, 499
İstanbul, 27, 32, 41, 44, 50, 62, 63, 70, 72, 75, 76, 78, 83, 85, 86, 89, 90, 94, 97, 100, 107, 108, 111, 117, 118, 119, 123, 128, 130, 145, 147, 149, 155, 157, 159, 162, 190, 191, 192, 197, 230, 232, 234, 235, 236, 238, 241, 243, 244, 245, 247, 248, 250, 252, 254, 255, 257, 259, 265, 270, 274, 276, 280, 281, 282, 284, 291, 293, 296, 298, 304, 305, 307, 312, 313, 314, 316, 324, 325, 327, 328, 331, 333, 335, 336, 341, 343, 344, 348, 359, 387, 390, 391, 392, 394, 400, 412, 414, 418, 419, 421, 425, 426, 427, 436, 437, 438, 439, 443, 444, 454, 457, 459, 461, 465, 466, 474, 475, 476, 494, 504, 505, 506, 507, 511, 515, 522, 526, 528, 531, 536, 542, 545, 549, 553; Bayezid Camii, 272; Dersiâm Medreseleri, 270; Divan-ı Harbi, 248; Dürülfünunu, 324; Fatih Camii, 272; Gülhâne Hastahânesi, 254; Hapishâne-i umumisi, 329; Hukuk Fakültesi, 318; Laleli Vakfı, 355; Medreseleri, 268; Polis Mektebi, 455; Rum Patriği, 285; Şehremaneti, 119, 145, 235, 253, 254; Zabtiye Dairesi, 232
İstandil Adası, 51, 55, 58, 64, 78
İstanköy Adası, 33, 36, 42, 43, 46, 49, 53, 58, 67, 68, 69, 70, 75, 78, 83, 95, 101, 109, 111, 112, 113, 114, 116, 119, 120, 121, 124, 125, 132, 141, 159, 164, 171, 195, 201, 207, 230, 231, 235, 236, 237, 238, 243, 260, 267, 270, 308, 313, 314, 315, 320, 330, 331, 343, 344, 347, 352, 354, 386, 416, 418, 422, 424, 427, 449, 456, 460,

465, 466, 471, 474, 483, 484, 485, 489, 493, 508, 515, 526, 528, 529, 531, 540, 544, 553; mahkemesi, 320; Naibi Süleyman Remzi Efendi, 320; Şer'î mahkemesi, 347
İstanos Adası, 64
İstaporya Adası, 64
İstefanoz, 58
İstemat Ispartalı, 151
İsteradifoz Varoşu Mahallesi, 399
İstifalya Adası, 64
istika, 228
İstikbâl Gazetesi, 414
İstinaf Başkâtibi Ali Nazmi, 322
İstinaf mahkemesi, 318, 320; Başkâtibi Ali Efendi, 164; Ceza Dairesi, 146; Hukuk Kısmı Reisi, 313; Ticaret kısmı, 318; Müdde-i umumiliği, 164, 319, 322, 339
İstintak dairesi, 320
İstintak kâtibi, 104
İstinye, 466
İstiriyoz (İstrido) Karyesi, 194, 203, 205, 220, 389, 391, 478, 490, 500, 531, 534, 538
İsveç Sefareti, 411
İsviçre, 167, 507; -li uzmanlar, 507
İsyanı, 61, 65, 72, 77, 183
İşkilos Adası, 64
İşkilyoz Karyesi, 196
İşkinos Adası, 64
İşkiros Adası, 64
İtalya/İtalyanlar, 38, 39, 45, 47,127, 136, 154, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 190, 193, 197, 210, 256, 276, 280, 283, 290, 291,294, 307, 314, 321, 339, 340, 342, 345, 346, 351, 352, 363, 386, 414, 415, 424, 439, 444, 455, 457, 458, 459, 461,462, 466, 483, 484, 485, 511, 514, 516, 517, 518, 519, 521, 524, 551, 554, 556; Hariciyesi, 485; Hükûmeti, 193, 321; Karreta Kasabası, 280
İtalyan pirinç, 524
İtalyanca, 73, 195, 283, 286
İtilaf Devletleri, 171
İttihad ve Terakki Cemiyeti, 249, 282
İttihad ve Terakki Hükûmeti, 144
İttihat ve Terakki kulüp ve komiteleri, 144
İttihad ve Terakki Kulubü murahhası Abdullah Efendi, 164
İzgor Mehmed Bey Mahallesi, 280
İzmir, 32, 38, 39, 53, 71, 114, 115, 119, 126, 130, 154, 159, 190, 230, 235, 243, 248, 252, 253, 259, 282, 286, 291, 315, 326, 328, 333, 340, 343, 344, 345, 346, 348, 387, 402, 405, 423, 438, 453, 454, 457, 461, 464, 465, 471, 474, 475, 484, 517, 519, 522, 526, 527, 529, 530; Bardakçılar, 329; Başpiskoposluğu, 286; Gümrüğü, 243, 246; Hamidiye Vapur Şirketi, 345; İhtisabı, 526; Kalazomun Tahaffuzhânesi, 308; Karataş Lisesi, 283; Karşıyaka, 462; Komodorluğu, 466; Limanı, 38; Saint Mary Kilisesi, 286; Valisi Ahmed Paşa, 405
İzmit (Kocaeli) Tersanesi, 39; Mutasarrıflığı, 128, 135
İznik, 32
İznikmid, 73

J
Jandarma 1. Piyade Bölüğü, 451, 452
Jandarma 1. Süvari Bölüğü, 451
Jandarma 2. Piyade Bölüğü, 451, 452
Jandarma 3. Piyade Bölüğü, 451, 452
Jandarma Alayı Kumandanı Naşid Bey, 345
Jandarma Alayı Mülazım-ı Evveli Ali Ağa, 452
Jandarma Miralaylığıdan Mütekaid Mustafa Bey, 251
Jandarma Süvari Neferi, 452
Jandarma Taburu Komutanlığı, 248
Julia Viktorya Kumpanyası, 345
Jurnal Katibi, 82

K
Kadı, 183, 202, 212, 222, 258, 259, 261, 310, 358, 401, 408
Kadı Mescidi Mahallesi, 183, 202, 212, 222, 259, 261, 358, 397, 401, 408, 409
Kadın Hapishâneleri, 323, 338
Kafkasya, 516
Kağıt, 436, 524
Kahire, 41, 327, 476
Kahve, 549
Kahveci, 234, 469
kahvehâne, 187
Kaid-i Zafer gemisi, 298
Kal'a-i Sultaniye, 111, 112, 113, 114, 116, 119, 123, 128, 132, 145, 198, 275, 294, 312, 343, 344, 348, 351, 412, 421, 459, 465, 550, 551, 556
Kal'a-i Şahâne Mühendisi Necib Efendi, 324
Kalamina (Kalamonas) Karyesi, 194, 196, 202, 272, 311, 384
Kalamiri manastırı, 389
Kalatiz (Kalithies) Karyesi, 194, 205, 218, 221, 224, 226, 227, 389, 478, 490, 500, 534, 539
Kalatoz (Kalathos) Karyesi, 194, 203, 218, 221, 226, 389, 478, 490, 500, 534, 537
Kalavarda, 194, 205, 217, 220, 226, 389, 478, 490, 492, 533, 538
kalay/ kalaycılık, 469, 524, 549
Kale Subaşısı, 82
Kale Topcu Binbaşısı Ahmed Ağa, 445

Kale-i Hakaniye 6. Topçu Alayı, 405
Kalfa, 150, 453
Kalfa Hristo, 309, 406
Kalfa ı Sâdık Efendi, 406
Kalimnoz (Kelemez) Adası, 26, 36, 42, 53, 58, 59, 68, 78, 87, 88, 97, 101, 103, 112, 114, 115, 116, 120, 121, 124, 131, 132, 173, 201, 300, 305, 308, 311, 330, 331, 352, 422, 423, 447, 460, 474, 510, 529, 540, 546, 550, Karantina Müdürü Kostaki, 105; Müdürü İsmail Ağa, 105
Kalimnozlu İstemat, 441
Kalimnozlu tabip Spinidon Karavo Kiros Efendi, 146
Kalkan Kazası, 234, 264, 265, 267
Kalodi Deresi, 63
Kalonya, 68, 70, 112, 121, 124
Kalori (Kaya) Adası, 64
Kalya punyası, 435
kalyon, 507
Kamiros, 28, 29, 179
Kanaz (Fanaz/Fanes) Karyesi 194, 196, 203, 204, 220, 224, 225, 389, 391, 478, 479, 487, 490, 499, 500, 535, 538
Kandilcilik, 469
Kandilli Karyesi, 194, 196, 197, 202, 213, 220, 223, 272, 367; Mescidi Vakfı, 379
Kandiye, 27, 287, 348, 350, 351, 510; Darülmuallim Cemiyeti, 287
Kantar resmi, 151
Kanun-ı Esasî, 117, 118, 120, 129, 134, 137, 145, 207, 317, 413, 422, 448, 450, 527
Kanun-ı Muvakkat 1913, 144
Kanunî İmareti ve kubbesi, 406
Kanunî Sultan Süleyman, 36, 45, 46, 48, 49, 52, 55, 57, 107, 108, 181, 188, 193, 200, 229, 262, 270, 353, 355, 364, 365, 453, 463, 529, 541; Vakfı, 263, 268, 276, 353, 364, 393, 401, 416, 503, 541
Kapancılık, 469
Kapça sırığı, 434
Kapıcı Hacı İsmail Ağa, 277
Kapıcıbaşı Mehmed Tevfik Bey, 94
Kapıhalkı, 74, 81, 201, 202, 445, 525
Kapıhalkı çavuşları, 445
Kapıkethüdaları, 94, 75
Kaptan Abdülkerim Paşa, 385
Kaptan Mustafa Paşa, 416
Kaptanıderya Hüsrev Paşa, 231
Kaptanıderya Vezir Gazi Hasan Paşa, 57
Kaptanpaşa, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 61,66, 69, 71, 72, 76, 77, 86, 96, 130, 157, 240, 329, 346, 404, 416, 418, 426, 462, 463; Eyaleti, 51, 52, 58, 61, 65, 66, 157, 462, 463
Kaptanpaşa Hazinedarı Mehmed Nebil Bey, 86
kapualtı hâsılatı, 132
Kapudağı, 58
Kapudane-i Hümayun kaptanları, 72
kara boya, 549
kara kovan, 490
Kara Mahmud Reis, 47, 48
kara mastaki, 549
Karacehennem Savaşı, 269
Karadağ, 308
Karadeniz, 28, 33, 34, 38, 91, 130, 169, 233, 234, 506, 516
Karahisar Mutasarrıflığı, 92
Karahisarî İbrahim Efendi, 57
Karakolhâne, 276
Karaman Eyaleti, 53, 230
Karantina/hâne, 81, 83, 88, 98, 105, 106, 138, 142, 146, 164, 228, 278, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 315, 324, 345, 407, 457, 473, 513, 518, 526; Dairesi tabibi Kalya, 295; Hekimi, 306; Kâtibi Mustafa Efendi, 105; olcusu (filikacısı), 299; Müdürü, 299, 394; Müdürü Hüseyin Efendi (Rodos), 105; Müdürü İsmail Efendi, 298; Nekhibanları (kolcuları), 83; Tabibi, 293, 305, 308; Tabibi Madyani Efendi, 299; Tabibi Martelli, 105;Yazıcısı İstefan, 105; Yazıcısı Vasilakı, 83
Karası Bey, 37
Karası Beyi Okçu Sinan Bey, 416
Karası Beyliği, 39; Mutasarrıflığı, 92; Sancağı Mutasarrıfı Aziz Paşa, 128; Sancakbeyi, 229
Karasığır, 550
Karasu, 474, 475
Karatavuk, 493
Karbon sülfür, 502
Kardaşlar Adası, 64
Karialılar, 28, 30
Karlıili, 53, 54
Karpas, 68
Karpot Adası, 78, 97, 102, 103, 114, 116, 141, 201, 305, 308, 330, 348, 447, 540; Müdürü Abdurrahman Efendi, 105
Karpuz, 549
Kartaca, 28
Kartal, 111, 117
Karyot, 68, 87, 171, 352, 422, 550
Karyot (Çoban) Adası, 68
Kasaba, 341, 474, 475, 531, 532
Kasabhâne Mescidi Vakfı, 367, 382
Kasap, 469, 470, 548
kasaphânealtı, 324
Kasım Paşa, 49, 415
Kastamonu, 49, 90, 91, 127, 415, 531; Sancakbeyi Mustafa Bey oğlu Mehmed Bey, 229
Kastamonulu Hâfız Ahmed, 248
Kastelloz Nahiyesi, 112, 19, 120, 122, 124, 134, 143, 158, 193, 194, 196, 205, 216, 220,

225, 230, 468, 528, 529, 532, 537
Kaş Kazası, 264, 265, 267; Mal Müdüriyeti, 462
Kaşıkcılık, 469
Kaşot (Çoban Adası), 25, 26, 69, 88, 93, 96, 97, 100, 103, 105, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 131, 132, 140, 141, 171, 207, 299, 300, 305, 308, 317, 320, 331, 343, 345, 347, 352, 422, 447, 454, 456, 460, 465, 483, 489, 491, 494, 505, 508, 510, 528, 531; Karantina Müdürü İsa, 105; Bidayet mahkemesi, 320; Karantina Müdürü Andon Efendi, 300; Kazası Kaymakamı Mustafa Bey, 134
Kaşotlu Kaptan Andon, 302, 441
Kataviya, 194, 195, 203, 204, 215, 217, 220, 222, 238, 272, 367, 480, 493, 535, 537, 543
katır, 341, 388, 491, 492, 493, 550
katırtırnağı, 494
Kâtip Ahmed Efendi, 82
Kâtip Ali Ağa, 82
Kâtip Hüseyin Efendi, 295
Kâtip Mustafa Efendi, 299, 302, 305
Katip Nazif Efendi, 82
Kâtip Rıza Efendi, 199
Kâtip Salih Efendi, 82
Kâtip Salih Hoca, 358
Katolik, 49, 193, 209, 210, 286, 287, 291, 296, 511; eğitim kurumları, 503; -ler, 80, 208, 210, 286
Katolik Rahip Pietro, 286
katran, 337, 516, 549
Kavaid, 277
Kavaklı Mahallesi, 183, 202, 213, 273, 312, 367, 397, 401, 410; Mescidi, 183, 202, 367, 401; Vakfı, 370, 377
Kavala, 54, 241, 475
Kavanîn-i Mülkiye, 278
Kavaslar, 74, 82
kavun, 480, 549
Kaya Kazası, 264, 266
kayıkçı, 474
Kayıkhâne, 509
kayısı, 485, 486, 489
Kaymakam, 67, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 105, 115, 127, 129, 131, 138, 140, 141, 299, 306, 326, 421, 440, 441, 448
Kaymakam Edhem Paşa, 441
Kaymakam Hacı Ali Paşa, 299
Kaymakam Hacı Hakkı Bey, 105
Kaymakam Hasan Paşa, 391
Kaymakam Hüseyin Bey, 127
Kaymakam Hüsnü Bey, 400
Kaymakam Maşuk Paşa, 86, 90, 129, 440
Kaymakam Maşuk Paşa, 441
Kaymakam Mülazımı Leon Efendi, 468
Kaymakam Osman Ağa, 85
Kaymakam Tahir Paşazâde Asım Bey, 127
Kaymakamı Ali Paşa, 89
Kaymakamı Hasan Paşa, 86
Kaymakamı Hüseyin Bey, 391
Kaymakamın Hususî Kâtibi, 88
Kaymakamlık, 87, 93, 105, 140, 141, 541
Kaymakamlık Meclisi, 87, 93
Kayserili Ahmed Paşa, 91, 94, 111, 113, 120, 128, 130, 132, 229, 305, 317, 343, 348, 349, 368, 458, 465, 472, 481, 527
Kaza İdare Meclisi, 96, 29, 134
Kaza kâtibi, 529
Kaza müdürleri, 85, 87,96, 98, 99, 102, 132, 295, 446, 527
Kazım Şinasi Bey, 314
Kazzaz, 470
Kea, 26
Kebîr güğüm, 435
Kebîr tunç havan, 434
keçi, 149, 388, 425, 469, 489, 491, 493, 544, 548; derisi, 522, 523
Keçi Adası, 64
keçi memesi (üzüm cinsi), 485
Keçiboynuzu, 494, 495
kefalet senedi, 161, 333
Kefalos, 416
Keferî köhne maç, 434
keklik, 493
Kemal Reis, 43, 44, 45
Kemerli Bedesten, 468
Kenan Sokağı (Ruelle de Canaan), 186
kereviz, 483
Kerpe (Karpathos) Ardası, 26, 52, 55, 58, 59, 68, 69, 78, 88, 93, 96, 97, 100, 103, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 131, 132, 164, 171, 201, 207, 246, 284, 299, 300, 305, 308, 320, 331, 343, 347, 352, 422, 423, 447, 455, 456, 460, 463, 465, 468, 476, 482, 483, 489, 494, 498, 505, 528, 531, 540, 546; Kaymakamı Müderrizâde Rodoslu Şevket Efendi, 164; Karantinası, 304; Karantina Müdürü Panayot, 105; Kaza Müdürü Mustafa Ağa, 105; Müdürü Yorgo Efendi, 299; Nahiyesi Bidayet mahkemesi, 320; Nahiyesi Müdürü Mahmud Efendi, 134
kestane, 549
Kestel, 54
Keşan Kazası, 51, 69
Keşap Nahiyeli (Giresun), 242
Keşişyan Matbası, 252
Keşkinoz (Koskinou) Karyesi, 194, 194, 205, 215, 218, 221, 224, 226, 227, 312, 341, 389, 478, 489, 491, 492, 499, 500, 534, 539
Kıbrıs Adası, 27, 31, 34, 36, 37, 40, 50, 53, 54, 65, 67, 69, 70, 75, 78, 85, 95, 111, 113, 119, 120, 122, 128, 135, 170, 172, 174,

201, 239, 246, 259, 261, 269, 329, 332, 333, 335, 347, 348, 350, 351, 404, 426, 438, 444, 473, 474, 512, 515, 526, 531, 536, 550, 552; Mutasarrıfı Tosun Paşa, 128
Kıbtî, 197, 206
Kılıç Ali Paşa gemisi, 466
Kınnâb sicim, 436
Kırıcılık mesleği, 474, 477
Kırım Girayları, 239
Kırım Harbi (1853), 91, 102, 110, 130, 145, 206, 235, 292, 447, 520
Kırım Tatar Hanları, 553
Kırımlılar, 239
Kırkkilise, 96
kırlangıç, 464
Kırlangıç Adası, 64
kırlangıç gemisi, 507
kısrak, 492, 493, 550
Kız rüşdiye mektebi, 277
Kızıl Deniz, 44
Kızıl Gül Adası, 179
Kızılada, 126
Kızıladalar, 72
Kızıldeniz, 269
Kızılkapı, 48, 188, 189, 190, 229, 367, 372, 425, 428, 430, 433; Kuyusu Vakfı, 372
Kiklad (Siklat) Adaları, 26, 50, 62, 63, 64
Kilan, 68
Kîle resmi, 151
Kîleci, 441, 442, 471
Kilidülbahr, 116
Kilikya, 36, 516
Kilise, 181, 186, 286, 288, 310, 324, 388, 390, 392, 402, 477, 548
Kimi Kalesi, 39
Kimya, 278
kiprit kağıdı, 549
Kiracı, 218, 341
kiraz, 550
kireççilik, 477
Kiremit fabrikası, 504, 550
Kiremitçi, 470
Kirmasdi (Kremasdi/Cremmasto) Karyesi, 55, 108, 194, 204, 214, 220, 223, 225, 390, 463, 533, 541
Kiros Adası, 64
Kisod (Gisod), 248
Kitâbet, 277
Kocabaşı/lar, 87, 93, 95, 97, 98, 156, 157, 158, 159, 160, 315, 403, 481, 540
Kocabaşı Kilyaki, 82
Kocabaşı Yanaki, 82, 311
Kocaçay, 28
Kocaeli, 39, 53, 65, 66, 117
Kofla, 68
Kolağası Ahmed Efendi, 400
Kolağası Mehmed Bey, 449
Kolağası Mustafa Ağa, 295, 421, 422
Kolağası Mustafa Efendi, 336
Kolcu Durmuş, 302
Kolcu Nikola, 302
Kolcu odası, 526
Kolera, 118, 146, 292, 297, 307
Komiser Cemal Efendi, 457
Komiser Hacı Mehmed Efendi, 460
Komiser Hamdi Efendi, 456
Komiser Hulusi Efendi, 456
Komiser Mehmed Hamdi Efendi, 461
Komiser Muavini Ali Hilmi Efendi, 460
Komiser Muavini Hilmi, 461
Komiser Muavini Tevfik Efendi, 460
Komiser Nafiz efendi, 456
Komiser Rodoslu Şükrü, 461
Konar göçer aşiretler, 240
Kondüktör Ohannes Efendi, 468
Kongo, 235
Konsolos tercümanları, 80
Kontrat Pulu, 152
Kontrol Memuru, 134
Konya Vilayeti, 115, 116, 166, 318
Konyak, 549
Koron, 44, 56
Korto, 434
korucu (hamuleci/ kürekçi), 458
koyun, 149, 388, 425, 469, 489, 490, 491, 548, 550
Koyun Adaları, 26, 56, 422; Müdürlüğü, 121
Kozağaç Karyesi, 264
Kozmoğrafya dersi, 271
köle ticareti (zenci), 260
kömür, 89, 95, 302, 346, 420, 472, 497, 515, 548; ambarı, 515; -cülük, 477
Kösele, 434, 435
Köstendil Metropolitliği, 159
Köyceğiz, 77, 114, 294, 438, 471, 474, 475, 506, 527, 531
Kraliçe Artemisia, 29
Kudüs, 35, 36, 37, 136, 180, 190, 230, 235, 248, 471, 474, 517, 531
Kudüs mutasarrıflığı, 86
Kula, 475
kumanyacılık, 469
Kumburnu, 27, 152, 195, 197, 238, 275, 288, 298, 516
Kumkal'a, 112
Kurdoğlu Muslihiddin Bey, 45, 46, 52
Kurenadan Şefik Bey, 437
kurşun, 435, 447, 524, 549; kalıbı, 434
kuru incir, 549
Kuşadası, 168, 190, 230, 274, 348, 350, 351, 460, 530
kuşgözü safra taşı, 187
Kuva-yı Milliye, 172

Kuyu ipi, 550
Kuyuculuk, 469
Kuyumcu, 470
Kuzey Afrika, 43, 45, 51, 259, 509, 510
Kuzey Amerika, 235
Kuzey Sporad Adaları, 26
Kuzguncuk, 107
Küçük Hüseyin Paşa, 56
Küçük Kalamina, 272
Küçük Kaynarca, 56, 65, 71, 157
Küçük Kaynarca Antlaşması, 56, 157
Küçükanafi Adaları, 64
küçükbaş hayvancılık, 490
Küçükçamlıca Adası, 64
Küçükdeğirmenlik Adası, 64
Küçükpara Adası, 64
kükürt, 95, 549
Kürd Ali Haydar, 251
Kürsü şeyhi, 362
Kürt/ler, 231,248, 329
Kütahya, 230, 335, 466, 475; Muhassılı Dilaver Paşa, 439

L
La'biyât Resmi, 152
lağımcı, 471
lahana, 480
Lahanya (Lahinia) Karyesi, 194, 204, 215, 220, 224, 226, 389, 478, 479, 490, 493, 499, 500, 533, 538
Lahey Mukavelenâmesi, 314, 321
Lahey Sulh Konferansı, 424
lakerda, 549
Lapseki Nahiyesi, 112, 116
Lardos, 27, 194, 205, 218, 221, 224, 226, 342, 389, 478, 490, 499, 500, 505, 534, 538
Lardos Burnu, 27
Latin, 36, 37, 47, 48, 180, 184, 185, 193, 209; Cemaati, 288; -ler, 33, 35, 36, 181, 185, 200, 286
Lazkiye, 344, 348, 350, 351
leblebi, 549
Lefke, 68
Lefkoşe, 68
Lejyon Dönor, 287
Leon Bey, 167, 504
Leryoz Adası, 26, 36, 42, 49, 53, 58, 68, 78, 87, 88, 97, 101, 103, 105, 112, 114, 116, 120, 121, 124, 164, 171, 173, 192, 201, 260, 299, 300, 305, 308, 330, 331, 352, 416, 422, 447, 510, 529, 540, 546, 550; Karantina Müdürü Anastas, 105;Müdürü Hacı Ahmed Ağa, 105; Karantina Müdürü Yani Efendi, 300; Komiser Muavini Mustafa Efendi, 460
Leryozlu Nikita Reis, 441
Les îles de la Religion, 36
Letâif-i Rivâyât, 246
Levand Herald gazetesi, 414
levendlik, 417
Leymosun, 54, 68
Liman dairesi, 513
Liman için büyük zincir, 434
Liman pâresi, 544
Liman Reisi Kolağası Şevki Efendi, 513
Liman Reisi Maşuk Paşa, 86
Limni Adası, 26, 42, 43, 51, 54, 56, 58, 67, 68, 111, 112, 113, 116, 119, 123, 124, 139, 141, 168, 171, 174, 201, 207, 239, 244, 251, 260, 270, 278, 329, 331, 344, 352, 418, 422, 457, 458, 459, 515
limon, 327, 477, 485, 488, 489, 495, 522, 544, 550; bahçeleri, 485
Lindos, 28, 29, 52, 122, 124, 143, 163, 179, 193, 194, 196, 203, 205, 217, 221, 224, 225, 230, 272, 273, 286, 295, 342, 468, 504, 509, 528, 529, 532, 536, 539, İbtidaî Mektebi, 272; Kalesi, 416; Meclisi, 295; Nahiye Müdürü Mahir Efendi, 342; Sıhhiye meclisi, 295
Lipari Adası, 516
Lipsos, 164, 171, 352
Litografya memuru, 412
Lloyd Kumpanyası, 344
lokanta, 469
Londra, 62, 63, 169, 171, 172, 173, 348, 351; Antlaşması, 170; Protokolü, 62, 63
Lorando ve Tubini, 125
Lord Curzon, 174
Lozan Antlaşması, 127, 170, 174, 175, 210, 556
Lui manastırı, 389
Luleburgaz, 335
Lübnan, 36, 65, 110
Lykia, 30

M
Maadin-i Humayun Emini Nuri Paşa, 232
Maarız Körfezi, 483
Maarif Meclisleri, 279
Maarif Müdürlüğü, 129, 279, 290
Maarif Müdürü Ziver Bey, 278
Maarif Nazırı Mustafa Nuri Efendi, 276
Maarif Nezâreti, 272, 274, 276, 284, 285, 290, 291; Nizamnâmesi, 283, 285
Maarif Sandığı, 272
Mabeyn-i Hümayun Kitabeti, 136
Macar Mültecisi Raif Efendi, 247, 327
Maden kömürü, 550
Maden Müdüriyeti, 168
Madenciler, 346
Magosa, 27, 68
Mahallat Mitahhiri, 150
mahalli muhtariyet, 172
Mahkeme kâtibi Hâfız Ali Efendi, 313

Mahmud (Celaleddin) Bey/Paşa, 107, 354
Mahmud Efendi, 133, 242, 344
Mahmud Paşa, 363, 385
Mahmud Reis, 47
Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, 168
Mahrusa yatı, 191
Mahtab, 435; sandık, 436
Makedonya, 25, 30, 516; Kralı Philippos, 30
makinist, 413
Makriköy (Bakırköy), 276
maktu vergi sistemi, 89, 97, 233, 353, 419, 427, 531, 540, 541, 543, 546, 550
Mal kâtibi, 87, 103, 104
Mal Kâtibi Edhem Efendi, 105
Mal Kâtibi Yardımcısı Hüseyin Efendi, 105
Mal Müdürü, 93, 134, 246, 304
Mal Sandığı, 99, 100, 101, 102, 103, 161, 284, 293, 328, 354, 359, 367, 458, 461, 483, 551, 552, 553, 255
Maliarakis Efendi, 525
malikâne sistemi, 58
Mâliye Nazırı Said Bey, 385
Mâliye Nezâreti, 103, 104, 115, 119, 256, 294, 297, 322, 325, 336, 359, 364, 404, 407, 460, 484, 542, 545, 553
Malkara Kazası, 51
Malona-Massari Ovası (Rodos'ta), 480
Malta Adası, 49
Malta taşı, 550
Malumât-ı Medeniye dersi, 278
Manastır Vilayeti, 330, 332, 333, 388, 481, 495, 500; Mebusu Ança Dorof, 333
Manavgat Emareti, 34
manda, 550
Mandal Mescidi Vakfı, 381
mandalina, 485, 486, 488, 489
Mande Mande Nahiyesi (Midilli), 124
Mangallı, 197
Manifatura, 549
Manisa, 296, 335, 474, 475
Manisalı Hüsnü, 326
Manivela, 434
Manuel Butumites, 32
Manola (Malona) Karyesi, 194, 15, 221, 224, 225, 367, 390, 463, 477, 502, 533, 537, 543; İbsanara Çeşmesi Vakfı, 383
Manolaki Bezergân, 441
Manova Adası, 126
Mansûre Askeri 18. Alayı, 420; hazinesi, 419; korveti, 465
Marangoz, 475, 506, 508
Maras, 182
Maraş Vilayeti, 231; Müşiri Selim Paşa, 244;Valisi Kalender Paşa, 231
Marazlızâde Mustafa Ağa Gulamı Zenci Cevher, 261
Marazlızâde Reşid Efendi'nin Gulamı Zenci Mercan, 261
Marça (Maritsa) Karyesi, 194, 204, 214, 220, 224, 226, 389, 391, 478, 487, 490, 492, 495, 499, 500, 533, 538
markôz, 327
Marmara, 32, 33, 38, 57, 58, 111, 117; Adası, 58
Marmaris Nahiyesi, 27, 42, 46, 48, 49, 55, 68, 70, 77, 82, 88, 89, 102, 103, 105, 109, 112, 115, 116, 122, 131, 201, 203, 206, 211, 221, 235, 268, 299, 300, 305, 339, 348, 349, 350, 351, 366, 369, 416, 424, 425, 447, 454, 484, 515, 527, 541, 556; Kadısı Mustafa Ağa, 82; Karantina müdürü Abdurrahman Cânib Efendi, 299; Karantina Müdürü Tahir Ağa, 105; Camii Vakfı, 378; Limanı, 42;
Marmaris Nahiyesi Müdürü Tahsin Efendi, 105; Telgraf müdürü, 349
Martini tüfeği, 438
Mas ailesi, 287, 289, 511
Massari (Tahtalı) Karyesi kilisesi, 391
Mastaki, 70
Maşuk Paşa, 86, 128, 155, 369, 384, 440, 442
Matafora, 434
Matbaa Memurları, 140
Matbaacı Cemil bin Arif, 251
Matmazel Lusi, 283
Mavzer tüfeği, 439
Maydos, 116
Maymuncuklu Tunç Top, 430, 433
Mazhar-ı Tevfîk fırkateyni, 298
Mecelle, 277
Mecidî nişanı, 92, 135, 146, 411
Mecidiye farkı, 151
Mecidiye vapuru, 515
Meclis-i Ahkam-ı Adliye, 107, 443
Meclis-i İcraat, 118
Meclis-i Maarif, 273
Meclis-i Mahsus, 90, 97, 124, 137, 168, 297, 449, 488, 548
Meclis-i Mebusan, 119
Meclis-i Muhasebe, 80, 304
Meclis-i Tahaffuz, 299
Meclis-i Tahkik Kâtibi Abdi Efendi, 105
Meclis-i Temyiz-i Liva, 313
Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumi, 254, 295, 338
Meclis-i Umumi, 68
Meclis-i Vâlâ, 67, 79, 80, 95, 96, 99, 103, 112, 113, 127, 130, 231, 241, 242, 244, 259, 293, 306, 312, 316, 402, 404, 440, 446, 469, 496, 497, 503, 544, 551; Mazbata Odası mümeyyizi Sami Efendi, 394
Meclis-i Vükela, 123, 126, 191, 276, 322, 424, 452, 484, 485, 497
Medrese, 262, 263, 266, 270, 272, 279, 356, 362, 370, 372, 406

Mehakim harçları, 546, 547
Mehdiye, 53
Mehmed Ağa, 82, 103, 133, 148, 320, 366, 371, 372, 373, 376, 380, 381, 383, 442, 553
Mehmed Akif Paşa, 135, 253, 454
Mehmed Ali Efendi, 143, 146, 147, 280, 504
Mehmed Ali Hoca Gulamı Zenci İdris, 261
Mehmed Ali Hoca Gulamı Zenci Mercan, 261
Mehmed Ali Paşa, 65, 76, 130, 298, 418, 420
Mehmed Arif Efendi, 57
Mehmed Giray Sultan, 239
Mehmed Haşmet, 385
Mehmed Kemal Bey, 278
Mehmed Nazif Paşa, 128
Mehmed Rami Paşa, 385
Mehmed Ratıb Gulamı Zenci Mercan, 261
Mehmed Sâdık Efendi, 527
Mehmed Sâdık Paşa, 119, 120, 135, 136, 142, 145, 207, 317, 459, 466
Mehmed Şekib Paşa, 385
Mehmed Şükrü Bey/Paşa, 72, 73, 74, 157, 173
Meis Adası, 52, 58, 65, 68, 78, 87, 88, 93, 97, 100, 102, 103, 112, 114, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 131, 132, 141, 166, 170, 171, 174, 175, 198, 201, 203, 207, 211, 221, 272, 299, 300, 303, 305, 306, 308, 317, 320, 331, 343, 347, 352, 416, 422, 447, 455, 456, 474, 475, 482, 489, 506, 509, 510, 528, 531, 540, 546; Bidayet mahkemesi, 320; Karantina müdürü, 299; Karantinahânesi Müdürü Halil Efendi, 300; Karantinası Müdürü Abdurrahman Ağa, 105; Kazası Kaymakamı Mehmet Efendi, 134; Müdürü Şâkir Efendi, 105; reayası 205
Meisli Kaptan Mihal, 302
Mekâtib-i Umumiye, 273
Mekke hâkimi, 44
Mekke-i Mükerreme Mevleviyeti, 311
Mekri (Fethiye), 36, 75, 76, 77, 114, 115, 126, 190, 235, 343, 393, 425, 460, 470, 471, 474, 475, 484, 527, 531; İskelesi, 527
Mekseli Kazası Müdürü Abdal Bey, 232
Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye Nezâreti, 294
Mekteb-i Sultâni Nâzırı, 118
Mektubî Kalemi, 140
Mektûbîzâde Osman Paşa (Molla), 92
Mektupçu, 140
melez burçak, 482
Melik Çakmak, 40
Melikşah, 32
mellah, 474
Mellah, 475
Memi Paşa, 385
Memişeyh, 183, 202, 213, 222, 234, 366, 401;Mahallesi, 398
Memişeyh Mescidi, 183, 202, 366, 401
Memleha Katibi Abbas Efendi, 527
Memleket sandığı, 551
Memluk Donanması, 40
Memluklu Devleti, 36, 40
Menafi Sandığı Nizamnâmesi, 284, 444
Mendirek Kulesi, 367, 368, 402, 406, 425, 516; Vakfı, 368
Menfa romanı, 247
Men-i Mürûr Nizamnâmesi, 236
mensucat, 550
Menteşe, 26, 28, 29, 34, 35, 37, 39, 42, 49, 68, 73, 74, 113, 114, 115, 116, 122, 164, 168, 171, 174, 175, 229, 235, 236, 274, 280, 294, 400, 415, 416, 418, 419, 424, 425, 470, 479, 490, 517, 556; Adaları, 26, 164, 171, 174, 175, 479; Beyliği, 35; Kralı, 29; Muhassılı, 73, 470; Mutasarrıflığı, 485; Sancağı, 68, 73, 114, 115, 116, 438, 527; Sancağı Beyi İskender Bey, 229
Mercan avı, 512
Mercan Baba Dergahı, 269
Mercan Yolu'nda Bulunan Mescid Vakıf, 374
Mercantepe, 75, 163, 184, 192, 367
mercimek, 420, 426, 549
Merdaneci, 413
Merih korveti, 465
Merkeb, 550
Merkez İbtidaî Mektebi Müdürü Âta Bey, 164
Merkez İkinci Komiseri Ali Rıza Efendi, 456
Merkez mutasarrıflığı, 138
Mersin, 344, 345; ağacı, 494
Meryem Ana kilisesi, 390
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 54
mesane rahatsızlığı, 228
Mesarya, 68
Mesasageries Kumpanyası, 345
Mesenoroz (Messanagros) Karyesi, 194, 204, 220, 535, 536
Mesih Paşa, 42
Mesud Bey, 37
Meşe mahitâb, 434
meşe palamutu, 522
Meşihat, 313
Meşin barut çantası, 435
Meşin safra, 435
Meşrutiyet idaresi, 333
Meşrutiyet-i Osmâniye Fırkası Programı, 252
Meşveret Gazetesi, 414
metropolithâne (despothâne), 156, 283, 339, 387
Mevleviyet, 311
Meyan kökü ve sirke, 550
Meyhânecilik, 477
Meyvelik, 388
Mezistre, 53, 54
Mezomorta Hüseyin Paşa, 55
Mısır Vilayeti, 27, 30, 31, 40, 41, 44, 50, 65, 66,

71, 72, 74, 75, 76, 77, 81, 83, 84, 108, 146, 147, 185, 187, 190, 191, 192, 201, 235, 294, 297, 298, 307, 308, 327, 385, 414, 418, 420, 425, 437, 444, 457, 463, 482, 487, 491, 505, 506, 512, 515, 516, 517, 519, 520, 521, 522, 524, 526; Hidivi İsmail Paşa, 512; Kahire Ordusu, 435; Valisi, 191, 298, 420; Vapur Kumpanyası, 344; zenginler, 469, 491, 512
Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa, 108
Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, 65, 76, 292, 418
Mısırlı Abdullah Efendi'nin Evi, 191
Mısırlı Ali Hilmi Paşa, 192
Mısırlı Doktor Ahmed Fuad Bey, 167
Mısırlı İbrahim Paşa, 444
Midilli Adası, 26, 28, 33, 34, 42, 43, 49, 52, 53, 54, 56, 67, 68, 70, 92, 95, 97, 100, 103, 106, 107, 111, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 139, 153, 160, 165, 166, 168, 171, 174, 201, 207, 228, 232, 243, 245, 247, 252, 260, 261, 270, 280, 287, 292, 309, 322, 326, 328, 330, 331, 333, 335, 336, 343, 344, 347, 348, 350, 351, 352, 403, 418, 420, 422, 423, 449, 457, 459, 465, 466, 494, 515, 522, 526, 540, 556; Nazırı Ahmed Ağa, 244
Miknos, 56, 57, 58
Mikse Karyesi okulu, 273; Suyu Kuyusu Vakfı, 367
Mikyâs-ı Şeriat Gazetesi Sahibi Hüseyin Remzi Efendi, 251
Milano, 45
Milas, 115, 419, 471, 474, 531
Miletli Hippodamos, 180
Millet-i Yahudibaşı, 160
Milli Mücadele, 168, 172, 173, 235
Milos, 26
Mimli humbara ve tıpası, 434
Mîr Cafer Paşa, 55
Mirahorandan Raşid Paşa, 508
Miralay Ahmed Bey, 400
Mirimîrandan Abbas Paşa, 298
mirîmiranlık, 58, 73, 96
Mirliva Ahmed Paşa, 247
Mirliva Ali Paşa, 421
Mirza Safî, 239
Misket, 435
Mismâr tabak, 434
Misolongi, 62
Mister Aleksandr, 190
Mitoloji, 179
Miyan Varoşu, 183, 214, 216, 531, 532, 536, 539
Mizan Gazetesi, 251, 414
Mizancı Murad Bey, 251, 252, 414
Modon, 44
Molla Kurda Mescidi Vakfı, 367, 378
Molova, 68, 70, 112, 113, 120, 121, 124, 330, 331, 422, 460
Mondros Mütarekesi, 174
Monola, 205, 216
Monolitoz (Monolithos) Karyesi, 194, 205, 215, 216, 220, 224, 535, 537
Monolitoz Burnu, 27
Mora, 25, 33, 38, 50, 54, 56, 61, 62, 63, 77, 444, 556; Sancakbeyi Korkmazoğlu Mehmed Bey, 229
Mösyö Henry Duçi, 287, 288, 296, 297
Mösyö Kaliga, 295
Mösyö Kazilli, 344
Mösyö Şarl, 288, 297, 345
Mösyö Şarl Mas, 288, 297
Muaccelat memuru, 366
Muallim Nuri Efendi, 275
Muallim Yusuf Efendi, 275
Muallime Müberra Hanım, 277
Muavin Mehmed Efendi, 460
Muaviye (Halife), 31
Mudde-i umumilik dairesi, 320
Muğla Vilayeti, 114, 115; 126, 339, 348, 349, 419, 423, 457, 471, 474, 475, 530
muğlı, 435
Muhacirin Komisyonu, 195, 236, 238; Mümeyyizi Âta Bey, 237; Memuru Celal Bey, 237
Muhacirin-i İslam Komisyonu, 236
Muhafız, 42, 84, 159, 200, 325, 416, 427, 445; Ali Paşa, 84; Ferik Paşa, 84; Hâfız Paşa, 84, 234; Şükrü Bey, 427;Yusuf Paşa, 84, 387; Hacı Ali Paşa, 84
Muhasebe harcı, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383
Muhasebe Kalemi, 133,142, 239, 304
Muhasebe Memuru Ahmed Hamdi Efendi, 279
Muhasebeci Hacı Fatih Efendi, 133
Muhasebeci Mehmed Said Bey, 368
Muhasebeci Said Bey, 403
Muhassıl/lar, 66, 75, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 89, 198, 417, 472, 470,526, 530; Meclisleri, 66, 79, 81, 84
Muhassıl Şâkir Bey, 81
Muhayyer-i Server, 465
Muhib Bey, 385
Muhtar, 85, 155, 156, 160, 161, 284; teşkilatı, 155
muhtariyet idaresi, 172
Muhzır, 82
Mukavelat muharriri, 319
Mum, 361, 362, 370, 371, 373, 374, 379, 380, 381
Mumculuk, 469
Murabıtzâde Elhac Hüseyin Kaptan, 71
Murabıtzâde Hasan Bey, 71
Murabıtzâde Hasan Bey, 72, 78, 426, 463
Murad Baba (Reis) Tekkesi, 269; Dergahtaki Va-

kıf, 380; Dergahtaki Çeşme Vakfı, 381
Murad Bey, 251, 252
Murad Paşa Medresesi (İstanbul), 248
Murad Reis, 78, 190, 247, 269, 336, 366, 367, 385, 401; Camii, 78, 401; Kabristanlığı, 247
Murad Reis Şeyhi Abdullah Efendi, 269;Türbesi, 190, 336, 385; Türbesi'ndeki Camii Vakfı, 366; yolundaki Çeşme Vakfı, 367
Musa Safveti Paşa, 67, 90
Musevi/lik, 151, 210, 281, 470
Musevi Çelebi zevcesi Meryem, 151
Muslukkapı, 188, 189
Muslukönü Deniz Hamamı, 152
Mustafa Reşid Paşa, 411
Muşamma fener, 435
Mutasarrıf, 70, 71, 73, 74, 75, 94, 123, 128, 135, 156, 157, 201, 232, 236, 248, 259, 272, 275, 276, 291, 341, 385, 418, 426, 454, 463; Ferik İsmail Maşuk Paşa, 133; Hasan Ağa, 72; Salih Efendi, 139, Süleymen Paşa, 239; Şâkir Paşa, 259; Şükri Bey, 198, 202,418, 444, 507; Şükrü Paşa, 68, 437; Yusuf Bey, 248, 464; Raif Efendi, 128; -lık 69, 70, 71, 74, 76, 77, 78, 81, 92, 93, 120, 128, 137,139, 142, 143, 165, 285, 294, 445
Muvakkithâne, 108, 273, 354, 408
Mübaşir Receb efendi, 322
Müddei-i umumi Mustafa Hilmi Bey, 323
Müddei-i Umumi Tevfik Bey, 129
Müddei-i umumîsi, 319, 414
Müderris Abdullah Efendi, 105
Müderris Ahmed Efendi, 105,,358
Müderris Hasan Efendi, 105
Müderris İshak Efendi, 105
Müderris Mehmed oğlu İbrahim Halife, 263
Müderris Mertlus Efendi, 262
Müderris Seyyid Osman Efendi, 263
Müderriszâde Abdullah Efendi Gulamı Zenci Receb, 261
Müderriszâde Ali Efendi, 364
Müdir-i Umur, 75, 86
Müdür Âta Bey, 280
Müdür Bekir Efendi, 527
Müdür Sakvin Efendi, 302
Müezzin Ahmed Muhtar efendi, 359
Müftü, 48, 87, 93, 129, 279, 310, 319, 391
Müftü Ahmed Efendi, 105, 379, 382
Müftü Müderrisinden Ahmed Efendi, 133
Müftü Osman Efendi, 82
Mühendis Mehmed Efendi, 421
Mühendis Mustafa Ağa, 106
Mühendis Sâdık Efendi, 309
Mühendisi Fevzi Efendi, 285
Mukaleme-i Arabiyye, 277
Mükerrem Efendi, 272
Mülazımıevvel Halil Nuri Efendi, 292
Mülkiye Ceza Kanunnâmesi, 251
Mülkiye Mektebi, 280
Mümtaz eyalet, 65, 67
Mürefte, 69
Mürted, 58
Mürted Adası, 64
mürtezika, 355
Müsellem, 416
müsîn, 201
Müslüman, 31, 34, 45, 40, 42, 80, 87, 93, 104, 114, 124, 138, 145, 147, 148, 155, 165, 173, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 193, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 205, 207, 208, 210, 211, 219, 227, 228, 229, 231, 233, 236, 239, 240, 262, 277, 285, 289, 310, 313, 314, 323, 339, 345, 386, 395, 403, 417, 418, 443, 473, 485, 555; -lar, 180, 184, 185, 195, 198, 200, 201, 207, 208, 209, 211, 219, 227, 233, 269, 272, 291, 323, 353, 384, 395, 415, 417, 424, 455, 468, 469, 472, 473, 474, 477, 483, 484, 543
Müslüman Kıbtîler, 196,206
Müslüman Mahalleleri, 202
Müslüman muhacir, 173, 268
müstakil mutasarrıflık, 69, 70
Müstantik, 319, 320
Müsteşarı Selami Efendi, 83
Müsteşarlık, 139
Müşir Salih Vâmık Paşa, 91
Müşir Şâkir Paşa, 251
Mütekaid Sandığı Muhasebecisi Hasan Tahsin Bey, 251
Mütesellim, 73, 75, 76
Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa, 72
Mütevelli heyeti, 354, 355, 385
Mütevelli Ahmed Efendi, 372, 374, 377, 380, 382, 383
Mütevelli Ahmed Hoca, 370, 374, 375, 377, 378, 380, 381
Mütevelli Âlim Efendi, 378
Mütevelli Emin Hoca, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 380, 382
Mütevelli Hacı Ahmed Efendi, 371
Mütevelli Hacı Hâfız Efendi, 383
Mütevelli İbrahim Ağa, 371, 376, 383
Mütevelli Kahvecizâde Hâfız Mehmed Efendi, 370
Mütevellisi Mehmed Sâdık Efendi, 379
Mykonos, 26

N
Nablus İdadî Mektebi, 280
Nafia mühendisi, 392
Nafia Nazırı, 349
Nafia Nezâreti, 348, 349, 402, 553

nahiye müdürü, 138, 145, 447
Nâib Müftizâde Mehmed Efendi, 311
Nâip, 81, 87, 93, 95, 129, 241, 310, 313, 320, 340, 354, 390, 391; Ali Haydar Efendi, 502; Hayreddin Efendi, 313;Kuzâtdan Abdullah Efendi, 133; Rıza Efendi, 319; Süleyman Remzi Efendi, 314
Nakliye Mirlivası Mustafa Paşa, 251
Nakşa (Naksos), 26, 38, 53, 54, 56, 58, 64, 78; Dukalığı, 38
Nakşa-Para, 54
Nakşibendî Şeyhi Mehmed Efendi, 268
Malıncılık, 469
Namazgah mevkii, 403
Namık Kemal Bey (Şair/ Mutasarrıf), 123, 124, 128, 135, 142, 146, 156, 232, 246, 269, 272, 276, 284, 291, 292, 327, 341, 384, 392, 509
Napoli, 45
Nari manastırı, 389
Narince Kalesi, 416
Nasrulaziz, 465
Nazilli Kazası, 235, 474, 475, 530
Nearodos Gazetesi, 415
Neccarlık, 477
nefy, 239
Nemçe, 190, 341, 393, 539; kumpanyası, 393
Neohori Karyesi, 195; Mahallesi, 285
Nepale Adası, 64
Nesim Mihael, 281
Neval Kablo Kumpanyası, 348
Nevşehir Kasabası, 318
New-Orleans cinsi ipek, 481
Nısf Kantarlık Tunç Top, 431, 432
Niğde Sancağı, 318; Mutasarrıflığı, 96
Nil Nehri, 27
nişadır, 549
Nizamiye askeri, 417, 421, 423, 439, 452
Nizamiye Mahkemeleri, 309, 313,314, 315, 321
Nohut, 361, 362, 420, 480, 483, 549
Notr Dame Erkek Mektebi, 287, 289
Nüfus Defterleri, 198; Memuru, 134; Mukayyidi, 82, 88; Nazırı Lütfi Bey, 199; Yazıcısı, 198
Nüfus Yoklama Defterleri, 198, 211, 233
Nühâs kefkîr, 435
Nühâs kepçe, 435
nüzul, 228, 416, 427

O
ocaklık, 58, 419, 463, 525
Odacı, 105, 148, 150, 319
Odacı Hüseyin Ağa, 105
Oduncu, 158
Oğuz Kabileleri, 32
Oksas Dağı, 63
Orhan Bey, 37
Orman Müfettişi, 134
Orman ve Maadin ve Ziraat Nezâreti, 238, 486, 496, 497
Orman vergisi, 546
Orta Varoş Karakolhânesi, 456, 399
Orta Varoşlu Luizo, 150
Ortahisar, 186
Ortodoks, 57
Oruç Bey, 44
Osman Hoca Gulamı Zenci Ferhad, 261
Osmancıkzâde Halil Efendi, 164
Osmaniye, 155, 156, 195, 238, 314
Osmaniye Karyesi, 155, 156
Osmaniye Mahallesi, 195
Osmanlı Devleti, 26, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 67, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 93, 107, 109, 110, 115, 117, 123, 125, 130, 135, 136, 137, 144, 145, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 180, 181, 186, 191, 193, 197, 199, 200, 210, 227, 228, 230, 231, 239, 240, 247, 249, 252, 254, 256, 259, 261, 262, 266, 269, 270, 273, 276, 278, 279, 280, 284, 287, 289, 290, 292, 297, 298, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 332, 340, 344, 345, 346, 349, 352, 353, 364, 385, 386, 387, 392, 400, 405, 413, 414, 415, 416, 417, 424, 425, 439, 445, 449, 454, 459, 462, 464, 465, 466, 468, 469, 481, 483, 493, 495, 503, 504, 505, 507, 508, 510, 511, 512, 514, 518, 519, 520, 524, 529, 536, 539, 540, 544, 551, 552, 554, 555, 556; Bankası Şubesi (Rodos), 455, 460, 461, 552, 553, 554; Donanması, 39, 56, 75, 130, 169, 292, 507; Hükûmeti, 56, 167, 169, 172, 280, 281, 553; kanunları, 321
Osmanlı Bulgarları, 333; Sancağı,
Osmanlıca, 278
Osmanlı-Rus Harbi, 515
Osmanlı-Yunan Harbi, 542
Osuda Adası, 64
31 Mart Vak'ası, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 336
Ovacık Karyesi, 264
oyma kovan, 490
oyun kağıdı, 327

Ö
Öd ağacı, 362
Ömer Faruk (Mizancı Murad'ın oğlu), 252
Ömer Fevzi Paşa, 128
Öşür,, 541
öveyk, 493

P
Pâk Ali Reis, 442
palamut/meşesi, 74, 444, 494, 549
palaska, 458
palmiye ağaçları, 494
pamuk, 376, 388, 481, 482, 489, 503, 517, 524, 549, 550
Panaya kilisesi, 391
Pano ve Kato, 196
Panteleimon Kumpanyası, 344
Papa, 36, 37, 42, 157
Papa V. Clément (Kleman), 36
papucçu, 471
Para (Paros), Adası, 26, 64
parfüm, 524
Paris, 107, 171, 175, 290, 324, 351; Andlaşması, 175; Barış Konferansı, 171
Parmaklık (İsteradifoz) Varoşu, 183, 215, 225
Pas de Calais bölgesi, 297
Pasban (bekçi), 148, 150, 152
Paşa Sancağı, 51
patates, 549
patlıcan, 480, 483
Patrikhâne, 62, 339, 285, 388, 391, 393
Patrona-i Hümayun, 298
Pâ-yı hınzır, 434
Peksimet, 403, 426, 427, 440, 444, 463
Pelagos, 26
Pembe Yalı, 107
Pergel, 434
Pers, 28, 31
Persler, 29, 179
petrol, 486, 524
Peygamber, 211, 353
Peyk-i Ticaret gemisi, 343, 465
Peynir, 491
Philippe Villiers de l'Isle Adam, 46, 48
Pınarlı Adası, 126
pırasa, 480
Pili, 416
Pilimar Kazası, 120, 121, 124, 331
Pilona, 194, 203, 205, 221, 389, 500, 534, 537
Pinari Burnu, 27
Pir Adası, 64
Pire, 180, 309, 345, 501
Piri Mehmed Paşa, 229
Pirî Reis, 269
Pirinç, 361, 362, 549
Piskoposlar, 388
Piskopu, 68
Piyade 7. Alayı 4. Taburu, 423
Piyade Korucu, 134
Piyaleddin Meclisi Mahallesi, 183, 202, 212, 261, 367, 397; Vakfı 372
Piyango, 327
Plotanya (Platania) Karyesi, 194, 197, 205, 220, 225, 494, 534, 537
Polihnit, 121, 124
Polikandros Adası, 64
Polino Adası, 64
Polis idaresi, 142, 244, 276, 352, 449, 450, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 473, 558; Memuru Hacı Mehmed Efendi, 456; İbrahim Edhem Efendi, 456; İbrahim Nazmi Efendi, 456; İdaresi,; Mehmed Ali Efendi, 456; Mehmed Rasim Efendi, 456; İbrahim Efendi, 460; Salih Sabri Efendi, 456; Nizamnâmesi, 453
pomza taşı, 476
Poros Adası, 64
Portakal, 477, 485, 488, 489, 522, 544, 550
Portekiz, 44
Posta şubesi, 347
Posta ve Telgraf Nezâreti, 35; dairesi, 142, 3472
postnişinler, 269
praktika, 308
Prassinisi Burnu, 27
Preveze, 465
Profesör Jan Haydenburg, 411
Profilia Profilia (Prophilia) Karyesi, 194, 194, 197, 205, 220, 389, 479, 490, 493, 494, 500, 534, 538
Profilia kilisesi, 499
Protestan cemiyeti, 289, 291; mezarlığı, 288
Pulak Mustafa Paşa, 46

R
Ragıb Paşa, 91, 95, 96, 394, 540
Rahip Kazimir, 289
rakı, 488, 549
Rakka Valisi Kalender Paşa, 243
Râtıb Ağa, 442
Receb Hilmi Efendi, 459
Receb Paşa, 183, 202, 212, 222, 261, 366, 385, 397, 401, 406, 408, 410
Receb Paşa Camii Mahallesi, 183, 202, 401, 406, 408, Camii Vakfı, 366, 376,
Reis Mehmed Ali Efendi, 344
Reisületibba, 293
Reisülküttab, 57
Reji İdaresi, 480, 546, 548; Barakası, 152; Nizammesi, 528
rençber, 158, 474, 477
Resim, 278
Resmo, 348, 351
Reşid, 54, 66, 74, 333, 517
Rikabdâr-ı Şehriyarî Hâfız Ahmed Ağa, 270
Rikâb-ı Hümayun Çavuşbaşısı, 239
Rilo, 65
Rişte-i penbe, 435
Rodafini, 179
Rodiyaki Gazetesi, 415
Konsolosu A. Biliotti, 511
Rodos İslam Cemaati Evkaf Müdürü Mehmed

Kadri Bey, 414
Rodos İsveç Konsolosu İstefenaki, 294
Rodos rölöveleri, 324
Rodos Türkleri, 172
Rodos ve İstanköy Kanunnâmesi, 416
Rodos ve İstanköy Müdafaa-i Hukuk-ı İslamiye Cemiyeti, 314
Rodoslu Ali Kaptan, 508
Rodoslu Dalanlıoğlu Mehmed Kaptan, 508
Rodoslu Enbona Apostol, 288
Rodoslu Halil Efendi, 103
Rodoslu Kadros ialesi, 282
Rodoslu Kaptan İspiyanoz, 303
Rodoslu Kavizâde İbrahim Ağa, 101
Rodoslu Mehmed Kaptan, 508
Rodoslu Mustafa Kaptan, 464
Rodoslu Sarandi Muşki, 288
Rodoslu Yusuf Kaptan, 302
Rom, 549
Roma, 28, 30, 31, 136, 168, 190, 210, 280, 321, 461; Sefîri Nabi Efendi, 210; Senatosu, 30
Revolver, 458
Rum, 47, 48, 57, 61, 72, 77, 80, 87, 93, 95, 104, 109, 118, 147, 159, 163, 166, 183, 193, 196, 200, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 219, 221, 227, 230, 236, 247, 275, 281, 283, 284, 285, 286, 291, 311, 318, 327, 328, 329, 333, 387, 388, 390, 392, 395, 403, 418, 427, 444, 445, 464, 472, 474, 480, 493, 535, 538, 540, 541
Rum İsyanı (1821), 61, 62, 65, 72, 77, 95, 157, 158, 183, 190, 200, 201, 418, 427, 444, 445, 507, 508; Patrikliği, 392
Rumca, 56, 62, 90, 95, 96, 108, 112, 138, 157, 166, 277, 279, 281, 284, 306, 316, 318, 412, 413, 415, 483, 528; Kâtibi, 82; Tahrirat Kâtibi, 105, 133;Tahrirat Kâtibi Aleksandr Efendi, 105; Tahrirât Kâtibi Aleksandr Efendi, 104; lar, 56, 65, 157, 159, 168, 172, 181, 182, 197, 199, 203, 208, 209, 210, 211, 219, 227, 233, 236, 270, 283, 285, 286, 291, 333, 341, 387, 395, 445, 468, 471, 472, 473, 528, 530, 533, 539, 554
Rumeli, 38, 51, 57, 107, 110, 127, 135, 241, 243, 259, 292, 293, 304, 352, 419, 446, 450, 452
Rumeli Cephesi Umum Kumandanı Abdülkerim Nadir Paşa, 247
Rumeli Demiryolu Şirketi, 245
Rumeli Ruznamçesi Kalemi, 57
Rumeli tütünü, 524
Rumeli Valisi, 419
Rus, 55, 56, 57, 83, 96, 240, 247, 308, 465, 539; Donanması, 56, 439; Vapur kumpanyası, 345
Rusya, 56, 57, 61, 62, 63, 96, 118, 169, 170, 171, 289, 307, 351, 425, 474, 484, 508, 510, 518, 519, 521, 526
Rûsumat Dairesi, 527, 529
Rüsumat Emaneti, 481, 529, 545
Rüsumat Kâtibi Süleyman Efendi, 134
Rûsumat Nazırı Kâni Paşa, 247
Rûsûm-ı mütenevvia, 546
Rûsum-ı sitte, 546
Rüşdiye Mektebi, 109, 273, 274, 275, 277
Rüzgar Adası (Aéria), 179

S
Saadet Giray, 385
Saat kulesi, 108, 183, 184,247, 273, 274, 354, 363, 409
Saatçi Nuri Efendi, 164
Sabah Gazetesi, 414
Sabatay Levi, 159, 387
sabî, 201
Sabun, 524
Sadaret Seryaveri Cemal Paşa, 251
sâde (yağ), 361, 362, 420549
Sade mahtâb, 436
Sade meşin, 434
Sadrazam Abacı Ali Paşa, 385
Sadrazam Abaza Süleyman Paşa, 385
Sadrazam Eşref Paşa, 247
Sadrazam Kara İbrahim Paşa, 385
Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, 118
Sadrazam Malik Paşa Vakfı, 502
Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, 110
Sadri Çelebi Mahallesi, 183, 202, 212, 258, 313, 367, 396, 401, 408; Mescidi Mahallesi, 183; Vakfı, 380
Safveti Paşa, 90, 91, 94, 95, 96, 231, 508, 515, 540
Sagîr Tunç Top, 428
Saint Almo Burcu, 298
Saint Angolo Kulesi, 189
Saint Antony, 188
Saint Etyen Tepesi, 42
Saint George kapısı, 188
Saint Jean Şövalyeleri, 35, 49
Saint John (Saint Giovanni/Sencuvan) kilisesi, 48
Saint John (San Ciovanni) Kilisesi, 353
Saint John Kapısı (Koskino/Kızılkapı), 188
Saint Katharina Kapısı, 188
Saint Katherina manastırları, 65
Saint Mary Kulesi, 188, 189
Saint Nikola Burcu, 42
Saint Paul Kapısı (Damlakapı), 188
Saint Peter Kapısı, 188
Saint Stephen Tepesi, 193
saka, 470
Saka meşki, 435
Saka takımı kösele örtüsü, 435

Sakız Adası, 26, 33, 35, 42, 43, 53, 54, 58, 67, 68, 69, 70, 72, 95, 97, 100, 101, 109, 111, 112, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 135, 136, 139, 142, 143, 146, 153, 168, 171, 174, 199, 201, 207, 232, 260, 261, 270, 276, 286, 291, 309, 318, 319, 326, 329, 331, 332, 333, 336, 343, 344, 347, 348, 350, 352, 404, 412, 413, 418, 422, 423, 438, 445, 457, 458, 459, 466, 474, 494, 515, 522, 528, 531, 540, 545, 556; İdare Meclisi, 126; Müddei-i Umumiliği, 327
Sakolita için misket, 436
Salakoz (Salahoz) Karyesi, 194, 203, 205, 212, 213, 214, 220, 222, 272, 366, 406, 534, 538
Salakoz (Salahoz), 194; Mescidi Vakfı, 378
Salapia, 516
Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 411
Salyâneli, 51, 54, 55, 74, 462, 463
Samsun Gümrüğü, 545
Sanalı Seyyid Abdullah Mehdi, 255
Sanayii madalyası, 504
Sancak, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 67, 69, 70, 71, 79, 88, 114, 119, 120, 121, 122, 129, 131, 144, 195, 197, 295, 302, 305, 547, 555; Meclisi, 87; Sancakbeyi, 49, 52, 54, 75, 228, 415, 462,c463
sancakbeyleri, 52, 75, 415, 462
Sancakdar Mescidi Vakfı, 367
Sandalcı Memiş, 327
Sandık emini, 88, 87, 101, 104, 133, 134, 142, 148, 150, 279, 306, 413, 527, 529, 551
Sandık Emini Ratıb Efendi, 105
Santorin Adası, 64
Santorlu, 197, 367; Suyu Vakfı, 376
Sardunya, 519, 520, 521, 539, 540
Sarı balmumu, 491, 522
Sarkis Karakoç Bey, 320
Sarmaşık (Corymbia), 179
Saruca Paşa, 51
Saruhan, 26, 34, 38, 39, 49, 230, 415; Adaları, 26
Saruhan Bey, 38; Sancakbeyi Ferhad Bey, 229.
Sayda, 69, 91, 344; Defterdarlığı, 85; Valisi Hurşid Paşa, 241
Saydiye Nizamnâmesi, 494
Sebzecilik, 480
Sedâ-yı Millet Gazetesi, 414
Seddülbahr, 116
Sekban askeri, 83,419
Selam Gazetesi, 414
Selanik Vilayeti, 162, 200, 230, 246, 259, 311, 327, 329, 330, 332, 387, 454, 536, 554;Kadılığı, 311, Mebusu Hristo Valçif, 333
Selanikli Yahudi Avram, 244
Selçuklular, 32, 33, 34, 37, 40
Semadirek Adası, 26, 42, 43, 51, 58, 68, 70, 112, 116, 120, 121, 124, 168, 171, 174, 352
Semercilik, 469
Serasker, 107, 247, 385, 418
Serasker Kaşıkçızâde Mehmed Redif Paşa, 247
Serasker Mehmed Redif Paşa türbesi, 385
Serasker Rıza Paşa, 107
seraskerlik, 68, 329, 423
Serbestî Gazetesi, 414
Sercivan (Sencivan) Mahallesi, 258, 275, 396, 408, 409; Camii, 353, 358, 393, 407; Camii âbkeşi, 358; İmamı Hâfız Ahmed Efendi, 358
serçe, 493
Serfice hapishânesi, 330
Sergi resmi, 152
Serifos Adası, 64
Serkomiser, 455
Serkurena Mahmud Hamdi Paşa, 91
Serveryan Kalfa, 330
Servi Adası, 64
Sevr, 171, 172, 173
Seyyar-ı Derya, 466
Seyyid Ali Reis, 269
Sezar, 31
Sıbyan mektepleri, 262, 271, 277, 284, 289, 353
Sıbyan Mektebi Muallimi Yusuf Efendi, 358
Sığla, 52, 53, 54, 65, 66
Sıhhiyye Nezâreti, 146, 300, 305, 306, 307, 308, 309, 518; bütçesi, 309; idaresi, 294; Sıhhiyye-i Umumiye, 338; Memurları, 134; müfettişi, 295
Sıhhiye Komiseri Eşref Efendi, 146
Sıhhiye Müfettişi Suad Bey, 164
Sıkındı Abdi Halife Meclisi Mahallesi , 183, 202, 222, 234, 408, 409; Mescidi Vakfı, 374, 367
Sırakahveler, 344
Siane (Siana/Sianna) karyesi 194, 205215, 216, 220, 394
Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi, 125
Sicilya, 26, 39, 45, 179, 516, 518
Sidney Smith Tepesi, 185
Sifno Adası, 64
Siklad Adaları, 201
Silahşorân-ı Hassa'dan Boşnak Mehmed Bey, 244
Silifke, 344; Valiliği, 91
simsar, 470
Sina, 65
Sinan Bey Mescidi, 401; Vakfı, 380
380
Sincanlıoğlu Seyyid Süleyman, 248
Sinop Kaymakamı, 86
Sipahi, 201, 206, 212, 213, 222, 416, 417, 463
Sipahi Mehmed Gulamı Zenci Mercan, 261
sirke, 426
Sirkeci İstasyonu, 245

Sirko adası, 59
Siroz, 335
Sisam Adası, 29, 33, 43, 58, 61, 62, 64, 65, 67, 68 69, 115, 162, 169, 171, 174, 176, 233, 309, 343, 349, 350, 351, 466, 474,485, 515, 531, 555;Tiranı Polykrates, 29; Kaptan Apostol, 441; Kaptan Kostanti, 441;Nikola Reis, 441
Siyah barut, 434, 435, 436, 437
Siyah havyar, 549
Siyah şarap, 522
Siyarçini kilisesi, 391
Skiatos, 26
Skiros, 26
Skoplos, 26
Skyro Adası, 62
soğan, 420, 480, 482, 483, 522, 549
Sorani (Soroni)Karyesi, 108, 194, 196, 203, 204, 214, 217, 220, 224, 225, 311, 312, 389, 478, 479, 490, 492, 500, 505, 535, 538, 541
Sorbonne Üniversitesi, 324
Soroviçe Gölü, 63
Söğüt, 38
Söke, 168, 474, 475
Sömbeki Adası, 26, 36, 42, 49, 58, 68, 72, 78, 88, 93, 97, 100, 103, 105, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 131, 132,140, 141, 161, 164, 171, 201, 207, 246, 299, 300, 302, 303, 305, 308, 317, 320, 331, 343, 344, 347, 352, 422, 423, 439, 447, 456, 460, 474, 475, 476, 482, 509, 510, 511, 512, 517, 528, 529, 531, 546; Bidayet mahkemesi, 320; Karantinahanesi, 303; Karantinası Müdürü Yanaki, 105; Kazası Kaymakamı Mehmet Şâkir Efendi, 134; Müdürü Cemal Ağa, 105; Müdürü Kostaki, 299
Sömbekili Manol, 441
Sperchius Nehri, 62
Sporad Adaları, 26, 454, 542
St. Jean Mektebi, 287
Stradford Canning, 62
Strati, 26
su değirmeni, 499
su yolları, 307, 402, 406
subaşılar, 74, 95, 445
Sultan Abdülaziz, 247, 365
Sultan Abdülmecid, 106, 107, 109, 188, 244, 273, 316, 439, 446, 525, 541
Sultan Alparslan, 32
Sultan Barsbay, 40
Sultan Bayezid, 39, 43, 44, 229
Sultan Çiftliği, 235
Sultan I. Selim, 229
Sultan II. Mahmud, 62, 66, 72, 96, 155, 160, 197, 232, 244, 550
Sultan Mehmed Reşad, 168, 504
Sultan Mustafa Camii, 353, 364, 366, 401, 406, 408; Vakfı Ehl-iMüezikası, 358; Camii Top Kandil Vakfı, 375;; Kıraat Olunan Tarîkat-ı Muhammediye Vakfı, 382
Sultan V. Murad, 247
Suluca, 77
supiray (soupirai) cihazı, 509
Suriçi (Kaleiçi/ortahisar), 181
Suriçi Yahudi Mahallesi, 209
Suriye, 31, 34, 36, 40, 44, 45, 119, 128, 249, 307, 327, 329, 350, 351, 454, 510, 515, 516
susam, 481, 482, 483, 517, 522, 523
Suyolcu, 358, 376, 381
Süfera Konferansı, 169, 170, 171, 174
Süleyman Bey, 38
Süleyman Hikmet Bey, 314
Süleymaniye Camii, 108, 123, 183, 184, 188, 202, 247, 270, 275, 353, 357, 359, 363, 365, 366, 400, 401, 406, 407, 408, 468; külliyesi, 262, 354; Camii İmarethânesi, 247, 270 356; Camii Mahallesi, 183; İbtidaîsi, 273
Süleymaniye Kanunnâmesi, 480
Süleymaniye Mahallesi, 186, 212, 252, 396, 409; Medresesi, 143, 275, 278, 279; Mektebi, 142, 272, 275, 280, 377; Mektebi Altındaki Kuyu Vakfı, 377; Rüşdiyesi, 275, 276, 277, 281; Vakfı, 268, 270, 354, 355, 356, 359, 360, 361, 363, 364, 455, 468, 470
Sünbüllü, 74, 152, 183, 185, 197, 204, 215, 223, 224, 285, 341, 367, 376, 406, 408, 409, 530, 532, 536; Tepe, 47, 185; Hamamı, 364,Kahvesi, 152; Suyu Vakfı, 376; Varoşu, 183, 204, 215, 223, 224, 390, 399, 530, 532, 536; Yolun'daki Mescidin Vakfı, 381
Sünbüllü Yolundaki Mescit, 406
Süngercilik 509, 510, 511
süpürgecilik, 469
Süreyya vapuru 465, 466
Süvari asâkir-i muntazama, 420
Süvari Feriki Refik Paşa, 251
Süveyş Kaptanlığı, 54

Ş
Şabanzâde Abdülkerim Efendi, 280
Şadan Efendi, 351
Şadırvan Camii, 366, 368, 401, 406; Vakfı, 371
Şah Safi, 239
Şâhî balyemez hartucu, 435
Şahî çarha topu hartucu, 435
Şâhî Tunç Top, 428, 429, 430, 431, 432, 433
şahin, 493
Şahin Giray, 239, 259, 385
Şahin Giray (II), 385

Şair Eşref, 282
Şâkir Bey, 72, 79, 82
şalope, 505
Şam, 90, 91, 190, 244, 249, 298, 302, 303, 325, 328, 420, 531; Mutasarrıfı Ali Paşa, 85; Valisi İzzet Paşa, 232
şap, 549
şarap, 211, 470, 472, 485, 488, 498, 517, 522, 549
Şarköy, 69
Şarl Mas (Masse), 168, 504
şeftali, 485, 487
Şehidlik, 453; Şehidlik'deki Mescidin Vakfı, 383
şehtiye, 507, 508
Şehzâde Korkud, 44, 323
Şeker, 361, 362, 524
Şekest âheng-i kebîr, 434
Şemhâne, 541
Şer'î mahkeme, 309, 310, 311, 313, 320, 322, 340, 385, 408
Şerbetçi, 471
Şerife Fatıma Hanım, 257
Şevketnüma ganbotu, 466
Şeyh Abdullah Efendi, 143, 277, 279
Şeyh Ali Nureddin Efendi, 243
Şeyh Mehmed Efendi, 212, 277
Şeyh Said Ahmed, 241
Şeyh Sami, 151
Şeyh Talib Efendi, 269
Şeyhülislam, 48, 57, 272, 276, 321, 340, 387
Şeyhülislam Mehmed Celaleddin Efendi, 347
Şeytan Adaları, 62
Şeytan Adası, 64
Şirân, 436
Şilahşoran-ı Hassa'dan Elhac Edhem Ağa, 244
Şile, 111, 117
Şira Adası, 64, 77, 481
Şirket-i Hamidiye, 344
şîrpençe çıbanı, 228
Şirvan Hanı, 240
Şövalyeler (Rodos), 35, 36, 37, 39, 40, 41,43, 45, 46, 47, 48, 49, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 196, 199, 286, 290, 291, 310,323, 324, 325, 365, 386, 388, 415, 440, 470,493, 498, 505, 512
Şövalyeler Caddesi (La Rue des Chevaliers /Uzun Yol/ /Sokrates Caddesi), 184
Şurâ-yı Devlet, 115, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 137, 145, 149, 153, 154, 157, 160, 161, 168, 238, 282, 284, 285, 296, 297, 338, 339, 349, 365, 393, 459, 481, 486, 497, 543, 544, 548, 552

T
Tabip Gaido Efendi, 299
Tabip Karlo Efendi, 299, 302
Tabip Mösyö Tırak, 422
Tabur Kâtibi Ali Efendi, 422
Tahaffuzhâne, 146, 185, 298, 299, 306, 307; barakaları, 146
Tahir Ağa, 82, 103
Tahrirât kalemi, 142, 527
Tahrirat kâtibi, 104; Abdülkadir Efendi, 105; Aleksandr, 104
Tahrirât Müdürü Abdullah Efendi, 133
Tahrirat Yardımcısı Osman Sırrı Efendi, 105
Tahrir-i nüfus kalemi, 142
Tahsilat komisyonu, 528, 529
Tahsildarlık, 448
Tahsin Efendi, 278
Tahtalı (Massari) Karyesi, 49, 194, 196, 203, 205, 215, 216, 221, 224, 225, 230, 404, 487, 502, 533, 537
Tair-i Bahrî vapuru, 403, 404, 465
Takvim-i Vekâyi, 66, 413
Takyeci Mahallesi, 183, 202, 212, 222, 234, 261, 367,396, 401, 408, 410; Mescidi, 183, 202, 367, 401; Vakfı, 375
Talebeden Hâfız Halil Efendi, 251
Talebeden Hasan Sabri Efendi, 251
Tanbur, 490
Tanzifât Memuru, 150
Tanzimat, 65, 66, 67, 69, 71, 75, 78, 79, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 97, 98, 106, 109, 111, 143, 144, 145, 155, 157, 159, 198, 230, 262, 263, 268, 309, 310, 311, 315, 387, 390, 411, 445, 467, 470, 477, 526, 527, 530, 541
Tapu Kâtibi Hakkı Efendi, 105
Tapu Kâtibi Vehbi Efendi, 105
Tarahya Kazası, 115, 116, 234, 265, 267
Tarassut sandalı, 458
Tarife Komisyonu, 305
Tarih-i Ebu'l-feth, 252
Tarih-i Tabiî dersi, 278
Tarih-i Umumî dersi, 278
Tarik emini, 129
Taşçı, 474, 475
Taşçiftliği Adası, 116
Taşöz Adası, 42, 43, 51, 58, 65, 68, 168
Taşra Zabtiyesi Nizamı, 446
Tatlı Emeller romanı, 252
Taun hastalığı, 201, 231
Tavas Kazası, 28, 419, 471, 474, 530
Tavibacakoğlu Mehmed, 242, 245
Tavşan Adaları, 26
Tavukçu, 471
Tayyarzâde Ahmed Âta Bey (Mutasarrıf), 92
Teftiş memuru, 454
Teftiş-i Askerî Komisyonu, 254
Tekalif-i resmiye, 546
Teke Sancağı, 74, 116, 168, 231, 269, 415, 418, 419, 461, 484, 485
Tekeoğulları, 34

Tekfurdağı, 127, 426
Telgraf Memurları, 134, 350; Tarifeleri, 351
Telgraf Müdürü İrfan Efendi, 164
Telgraf ve Telefon Nezâreti, 352
Telgraf-ı Ecnebi Muhabere Memuru Abdurrahman Fevzi Efendi, 251
Temettuat sayımı, 227
Temettu vergisi, 546, 547
Templier şövalyeleri, 36, 37
Teneke ölçek, 434
Tensikat-ı Askeriye, 86
Tepedelenlizâde İsmail Rahmi Paşa, 91
Terazi, 434
Tercüman Ahmed Efendi, 106
Tercüman Mihali, 104
Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi, 135
Tercüme Kalemi, 140
Tercüme Odası, 119, 123, 135
Terkos, 111
Termiye Adası, 64
Tersane (Kadırga/Menderek) Limanı (Rodos), 182, 189, 513
Tersane Adası, 126, 172
Tersane Emini Âgah Efendi, 464
Tersane Kahvesi, 152
Tersane meydanı (Rodos), 403
Tersane-i Âmire, 72, 86, 248, 346, 404, 421, 466, 505, 506, 545; Kethüdaları, 71
Tersane-i Âmire Emini Yusuf Âgah Efendi, 464
terzi, 469
Tesri-i Muamelat Komisyonu, 450
Testicilik, 469
Tevfiknüma kalyonu, 507
Tevkifhâne, 330, 338
Tevrat, 281
Tezgahtar, 471
The Manchester Cotton Suplly Association, 481
Tıbbiye Mektebi Nazırı Marko Paşa, 146
Tıbbiye-i Şâhâne, 395
Ticaret (Öküz) Limanı (rodos), 46, 513
Ticaret Mahkemeleri, 142, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 525
Ticaret Mahkemesi Reisi Ananias Efendi, 318
Ticaret Nazırı İsmail Paşa, 107
Ticaret odaları (Rodos), 142, 483, 5
Ticaret ve Nafia Nezâreti, 501
Ticaret ve Ziraat Nezâreti, 168, 485
Tilavet, 357
Timur, 38, 39
Tire, 235, 461, 471, 475, 530
Tireli Hamza Bey Mahallesi, 183, 202, 212, 234, 396, 401, 408, 410; Mescidi, 183, 202, 401; Mescidi Vakfı, 374
Tîr-i Müjgan Camii, 385
Tiros, 26
Tokmaklı tüfek, 435
Tolokoz (Teologoz/Tholos)Karyesi, 108, 194, 204, 214, 220, 227, 389, 478, 487, 490, 505, 533, 539, 541
Toma Yorgoyadi Efendi, 345
Tomar, 434
Tomas zevcesi Ispanula, 151
Top iğnesi, 435
Topcu askeri, 82, 201, 407, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 423; Kâtibi, 82
Topçubaşılık, 96
Tophâne, 86, 94, 96, 107, 189, 191, 244, 270, 273, 292, 293, 295, 296, 304, 306, 363, 394, 400, 402, 418, 419, 421, 427, 438, 439, 440; fabrikaları, 107; 94,
Tophâne Müşiri Ahmed Fethi Paşa, 107, 270
Tophâne Müşiri Damad Halil Rifat Paşa, 419
Tophâne-i Âmire Müşirliği, 189, 295
Tophâne-i Âmire Yaver Binbaşısı Hüsnü Efendi, 394
Toprak testi, 550
Tornacılık, 469
Toronto, 136, 280
Toskana, 154, 461, 539
Tömbeki, 548, 549
Trablus, 41, 58, 261, 465
Trablusgarb, 54, 85, 135, 162, 163, 167, 173, 259, 352, 424, 460, 556; Eski Defterdarı ve Edhem Paşa Kapıkethüdası Azmi Efendi, 85; Kumandanı Tahir Paşa, 243
Trablusşam, 244, 330, 344
Trablusşam Mutasarrıflığı, 129
Trabzon, 102, 127, 146, 242, 327, 536
Trakya, 25, 35, 516
Trapoliçe, 78
Triyande (Tiranda) Karyesi, 42, 55, 194, 197, 204, 216, 220, 286, 342, 391, 394, 395, 453, 457, 463, 486, 533, 537, 539
Triyeste, 511, 517
tuğla, 167, 503, 504
Tuna Nehri, 40, 128
Tuna Valiliği, 130
Tuna Valisi Midhat Paşa, 113, 130
Tunç Foyoz Top, 432
Tunus, 58
turfanda sebzeler, 481
turunç, 485, 486, 489
tuz, 357; -culuk, 469, 477; tuzla, 54, 68, 505, 541
Tuzlalı Mahmud Efendi, 242
tüfek çakmağı, 434
Tüfekci ve Korucu Ramazan Ağa, 251
Tüfeng-i İsmail Paşa, 435
Tüfeng-i Osmanî, 435
Türk, 25, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 76, 109, 159, 163, 166, 172, 174, 176, 182, 184, 185, 186, 189, 192, 196, 197, 199, 200, 201, 205, 206, 208, 210, 211, 221, 228, 230, 232, 239, 269, 273, 280, 282, 311, 314,

323, 324, 353, 385, 386, 387, 467, 487, 517, 538, 555, 556;Donanması, 42; nüfusu, 200, 201, 555
Türk Tarih Kurumu, 324
Türkçe, 95, 126, 134, 192, 281, 282, 284, 287, 347, 349, 350, 351, 405, 412, 413, 450, 483, 501; Muhabere Memuru, 134
Türkiye, 173, 174, 315
Türkmen, 229, 555
Tütsü, 302, 303, 304
Tütün, 482; kıyıcı, 471; -cülük, 469
tüvâna, 201

U
Umman denizi, 269
Umur Bey, 34, 37, 38
Mmur-ı Ecnebiyye Müdürü, 129
Urfalı (Edessa), 31
Urgan, 434, 549
Urla, 126, 462, 471
uskumru, 549
Usturumca, 335
Uşak, 474, 475, 531
Uşi (Ouchy) Antlaşması, 167, 168, 171
Uzgur Karyesi, 194, 202, 213, 221, 223, 230, 270, 272, 366, 406; Camii Vakfı, 377
Uzunca Ada, 64

Ü
Üçdeğirmenler, 296
Üçüncü Komiser Ali Rıza Efendi, 456
Üçüncü Komiser Mehmed Hilmi Efendi, 456
Üçüncü Komiserler Ahmed Rifat, 461
Ümerâ-yı Derya, 55, 71
Ümmühansuyu, 197
Ünye, 234
Ürdün, 36

V
V. Karl, 45, 50
Vadi (Vati), 194, 204, 217, 220, 225, 493, 535, 537
Vakıf mütevellileri, 84
Vali Abidin Paşa, 135, 197, 237, 286, 289, 290, 291, 330, 414, 456, 459
Vali Akif Paşa, 129, 287, 412
Vali Ali Ekrem Bey, 136
Vali Ali Subhi Bey, 136, 163, 280
Vali Hamdi Paşa, 514
Vali Hasan Hüsnü Paşa, 128
Vali Hüseyin Nazım Paşa, 136
Vali İbrahim Süha Efendi, 136
Vali Macid Paşa, 135
Vali Mehmed Reşid Paşa, 136
Vali Muavini Tevfik Bey, 129, 287
Vali muavinliği (müsteşar), 129, 136, 139
Vali Nazif Paşa, 128, 135
Vali Osman Paşa, 127, 403
Vali Reşid Paşa, 126
Vali Subhi Bey, 154, 165
Valide Paşa, 191, 192
Van, 232, 531
Vanlı Halid Mahmud, 244
Vapur değirmeni, 503
Varna ganbotu, 466
Varoş, 82, 150, 182, 204, 287, 321, 390, 391, 453, 456, 530, 532
Varoş Subaşısı, 82
Varye-i kebîr, 434
Vasfi Bey, 277
Vekil muhassıl unvanıyla Şâkir Efendi, 84
Vekil-i Harç Ömer, 358
Veladet ve Cülus-ı Humayun Şenlikleri, 150
Veliahd Aziz, 107
Veliahd Dük Dö Brayn, 341
Veliahd Murad efendi, 107
Veliahd Vittorio Amanuele, 190
Venedik, 33, 37, 39, 41, 42, 44, 45, 47, 182
Venedikli Patriki, 42
Venedikliler, 34, 37, 50
Venizelos, 169, 170, 171, 174
Verem (teverrüm), 228
Vesâit-i Nakliye-i Askeriye Komisyonu Reisliği, 147
Vesile-i Ticaret vapuru, 343, 346, 465
Vezir Ahmed Paşa, 189
Vezir Cemal Paşa, 127
Vezir İbrahim Paşa, 128, 416
Vezir Sava Paşa, 118
Veziriazâm Pirî Mehmed Paşa, 189
Vilanova (Yılanlıova/Yılanabad/Uluova), 194, 203
Vilâyat Taksimat-ı Mülkiye ve Askeriye Komisyonu, 126, 144
Vilâyatda Devâir-i Belediye Meclisleri Vezâif-i Umûmiyyesi 1867, 145
Vilâyet alaybeyliği, 422
Vilâyet Başmühendisi, 140, 282
Vilâyet Belediye Kanunu, 153
Vilâyet İdare meclisi, 129, 137, 139
Vilâyet İstinaf Mahkemesi müddei-i umumisi, 331, 496
Vilâyet jandarma taburları, 449
Vilâyet Maiyet Memurluğu, 278
Vilâyet Mektubcusu Ahmed Bey, 280
Vilâyet muhasebe kalemi, 528
Vilâyet Nizamnâmesi (1864), 110, 111, 127, 131, 145, 236, 279
Vilâyet Nizamnâmesi 1871, 132, 145, 160
Vilâyet Tercümanı, 140
Vilâyet Umumî Meclisi, 130, 161
Vilâyeti Mühendisi Ahmed Fevzi Bey, 282
Vital Cuinet, 194
Voyvodalık, 58

Vrahori Gölü, 63
Vukuat Defterleri, 205

W
William Thomas Henry, 348
Winchester tüfeği, 438

Y
Yaban Adası, 64
yabani armut, 489
Yabani tavşan, 493
Yafa, 308, 344
Yağcı Hoca, 269
Yağcı Mehmed Efendi Dershânesi, 361
yağhâne, 388, 498, 499, 500, 502
Yahudi, 31, 80, 87, 93, 108, 159, 179, 181, 182, 183, 186, 187, 188, 189, 195, 196, 200, 201, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 219, 227, 228, 230, 235, 281, 282, 283, 311, 329, 386, 387, 395, 399, 403, 414, 443, 456, 457, 468, 470, 471, 503, 517, 530, 532, 535, 536, 539, 540, 553, 554; cemaati, 159, 227, 235; Eskola Okulu, 281; Haham okulu, 281; Mahallebaşı, 87, 160; Memurlar, 468; Milletbaşı, 87;Tiféret İsrael mektebi, 282
Yahudi Yeşibot Okulu, 281
Yahudiler, 108, 147, 159, 181, 182, 197, 200, 203, 208, 209, 210, 211, 219, 230, 235, 277, 281, 282, 311, 386, 387, 445, 470, 471, 477, 499, 517, 530, 531, 532, 536, 539, 554
Yahudi Sarraf Hayım, 242
Yahya Adası, 126
Yalıköşkü, 466
Yaniko kerimesi Marula, 151
Yanya, 91, 114, 280, 335, 536
Yarasu Adası, 64
yasakçı yeniçerilerin, 513
Yasin Tarlası, 275
Yassıca Adası, 126
Yaver-i Harp Binbaşı Hakkı Efendi, 402
Yaver-i Harp Kaymakam Rauf Efendi, 403
Yâver-i Tevfik fırkateyni, 507
Yavuz Sultan Selim, 44, 45
Yazıcı Vasilaki, 299, 302
Yel değirmeni, 186, 197, 498, 499, 501, 514
yelken bezi, 549
yelkenli, 73, 259, 307, 308, 494
Yemenli Şerif Mehmed b. Mehmed Safer Efendi, 257
Yemen, 117, 240, 253, 254, 255, 256, 257, 258
Yemenli Ahmed b. Ahmedü'l-Celal Efendi, 258
Yemen Imamı, 256
Yemenli Seyyid Mehmed b. Yahya Efendi, 258
Yemenli Şerif Mehmed b. Abdullah, 257
yemenicilik, 469
Yemenli Abdi Yahya Zaid, 255
Yemenli Abdullah b. Yahya el-Hattabî, 255
Yemenli Abdurrahman b. Ali Harazî, 255
Yemenli Abdurrahman Efendi, 255
Yemenli Ahmed Celal, 255
Yemenli Ahmed Celal Efendi, 258
Yemenli Ahmed Muhsin el-Hadî, 255
Yemenli Ali Ahmed Çavuş Kadı Mehmed Harazî, 255
Yemenli Ali b. Ali Cehran, 255
Yemenli Ali b. Ali Sinhalî, 255
Yemenli Ali b. Mansur, 255
Yemenli Hacı Ali b. Meddah, 255
Yemenli Hacı Mehmed Ali Karfisî, 255
Yemenli Hacı Salih Şi'î, 255
Yemenli Harazizâde Mahmud Efendi, 255
Yemenli Kadı Ali Mehmed el-Harazî Efendi, 258
Yemenli Kadı b. Abdullah Harfizî, 255
Yemenli Kadı Hasan Harazî, 255
Yemenli Lutfullah el-Nekkafi, 255
Yemenli Mahmud Efendi, 255
Yemenli Muhsin b. Hacı Ali, 255
Yemenli Muhsin b. Mehmed, 255
Yemenli Salih Yahya Şerif, 255
Yemenli Seyyid Abdullah, 255
Yemenli Seyyid Ali İsmail, 255
Yemenli Seyyid Ali Kehilanî Efendi, 258
Yemenli Seyyid Mehmed b. Yahya el-Mehazî Efendi, 258
Yemenli Seyyid Yahya, 254, 255
Yemenli Şeyh Ahmed Mehmed el-Zaferî Efendi, 257
Yemenli Şeyh Celal Efendi, 254
Yemenli Şeyh Galib b. Mehmed, 255
Yemenli Şeyh Galib Mehmed Efendi, 257
Yemenli Şeyh Hacı Ali b. Hasan el-Neccar Efendi, 257
Yemenli Şeyh Mehmed b. Dellal Efendi, 257
Yemenli Şeyh Muslih b. Hacı Ali Efendi, 257
Yemenli Şeyh Salih Muhsin, 255
Yenepa manastırı, 389
Yeni Fırın Açılması Ruhsatı, 152
Yeni Hamam, 364, 376, 401, 406, 408, 409
Yeni Hamam (Kadınlar Kısmı), 401
Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 135, 246
Yeni Rodos, 182
Yeni Varoş, 182, 183, 195, 201, 202, 204, 213, 216, 223, 225, 281, 287, 288, 321, 390, 394, 456, 530, 532, 536, 539, 540
Yeni ve Orta Varoş Fenercisi, 150
Yeniçeli Mahallesi, 183, 202, 234, 367, 398., 401, 406; Mescidi, 183, 202, 367, 401, 406; Mescidi Vakfı, 372
Yeniçeri, 49, 200, 415; Ocağı, 66, 155, 427
Yenipazar, 475
Yennadis (Yennadios/Gennadi) Karyesi, 194, 204, 215, 217, 220, 226, 227, 342, 389,

479, 490, 493, 500, 534, 536
Yerli Topcu Askeri, 82
Yevmiye kâtibi, 529
Yezid (Halife), 32
Yılanlı Ada (Ophiousa), 64, 179
Yılanlıova (Vilanova) Karyesi, 163, 194, 197, 203, 204, 214, 217, 225, 390, 533, 537
Yıldız Sarayı, 125, 291, 414, 473
Yoğurtçuluk, 469
Yoklama hâsılatı, 543
Yukarı Kalamina, 196, 221
yulaf, 480, 482, 549
Yunanistan/Yunan, 25, 26, 28, 29, 61, 62, 63,64, 65, 70, 95, 114, 123, 131, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 210, 233, 235, 246, 285, 297, 303, 307, 308, 314, 315, 344, 335, 351, 386, 422, 423, 464, 466, 474, 484, 501, 508, 512, 518, 519, 520, 521, 539, 540, 556; Şark Kumpanyası, 345
Yunda Adası, 58, 68, 116, 120, 121, 124, 152, 330
Yunus Nadi (Abalıoğlu), 276
Yusuf Âgah Efendi (Gazeteci), 76, 123, 135, 555
Yusuf Ağa Gulamı Zenci Beşir, 261
Yusuf Kenan Bey, 314
Yusuf Ziya Paşa, 240, 385
Yuva Mahallesi, 184
Yün ve yapağı, 491
Yüzbaşı Doktor Kâzım Efendi, 295
Yüzbaşı Fahri Efendi, 422
Yüzbaşı Hasan Ağa, 422
Yüzbaşı Ömer Ağa, 422

Z
Zabıta müfettişi, 138
Zabıta Nizamnâmesi, 503
Zabtiye Hekimliği, 118
Zabtiye Kuvvetleri, 81, 88, 245, 336, 445
Zabtiye Nezâreti, 111, 117, 118, 250, 251, 252, 329, 330, 338, 454, 455, 457; Mektubî Kalemi'den Kemal Bey, 553
Zabtiye Yüzbaşısı Mustafa Ağa, 241
Zafer Kapısı, 189
Zağra, 536
Zâhire Nazırı, 426
Zatülcenb hastalığı , 227
Zaviyedâr, 355
Zecriye Mahalli, 152
Zecriye resmi, 151
Zecriyye Müdürü Osman Efendi, 85
Zenari (Kenari) Adası, 64
Zenbil, 441, 442
Zenbilli Hacı Mehmed Ağa, 553
Zenci Ahmed, 261
Zenci Bilal, 258
Zenci Cuma, 261
Zencî Mehmed, 259
Zenci Mercan, 261
Zenci Said, 261
Zenci Served, 261
Zenginler Caddesi, 186
zerdali, 489
zerde, 356
Zeytin (Lamia) Körfezi, 62
zeytin ağaçları, 487
zeytin fidanları, 487
Zeytin pirinası, 502
Zeytin Tabyası 431
zeytinyağı, 83, 89, 302, 310, 358, 361, 362, 376, 381, 420, 426, 446, 486, 488, 522, 523, 549
Zeytun Körfezi, 63
zilliyetlik, 497
Ziraat Bankası, 483, 552, 553, 554
Ziraat müfettişi Antuan Efendi, 486
Ziraat ve Ticaret Odası, 483; Reisi Nuri Efendi, 164
ziraki (üzüm), 485, 489
Ziver Bey, 279, 412
Ziynet-i Derya, 466
Zora Adası, 64
Zühâf korveti, 465